

کشف الباری

عما فی

صحيح البخاری

کتاب الاستیذان، کتاب الدعوات، کتاب الرقاق

مؤلف ← صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان مدظلہ العالی

شیخ الحدیث جامعہ فاروقیہ کراچی

ترتیب و تحقیق ← مولانا ابن الحسن عباسی (مؤلف درس مقامات)

ترجمہ ← مولانا شاکہ فیصل فاضل وفاق المدارس، امداد العلوم

خصوصیات

جلد ۱۵

- ① دا حدیثو تخریج
- ② د تعلیقات بخاری تخریج کول
- ③ د اسماء الرجال مختصر تعارف
- ④ د گرانو لغاتو لغوی صرفی او نحوی حل
- ⑤ ماقبل باب سرہ د ربط پہ بارہ کنہی پورہ تحقیق
- ⑥ د شرحی د ہری خبری پہ حاشیہ کنہی حوالہ ورکول
- ⑦ د ترجمۃ الباب منقصد پہ بیانولو کنہی پورہ تحقیق
- ⑧ د مختلفو مذاہبو تحقیقی بیان او بیا د مذهب حنفی ترجیح
- ⑨ د حدیث اطراف بیانول چہ پہ بخاری کنہی د احادیث پہ کوم کوم خانی کنہی دی

فیضانِ مکتب خانہ محلہ جنگلی پینشور

خوروئشی

موبائل :- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵

د کتاب ټول حقوق د مصنف او ناشر سره محفوظ دي

د کتاب نوم :- کشف الباری عما فی صمیم البغاری

جلد: کتاب (الاستیذان)، کتاب (الترغیر)، کتاب (الترقی)

ناشر: صدر وفاق المدارس شیخ الحدیث مولانا سلیم الله خان مدظلہ العالی

ترتیب و تحقیق: مولانا ابن الحسن عباسی استاذ جامعہ فاروقیہ کراچی

پښتو ترجم: مولانا شاه فیصل فاضل امداد العلوم وفاق المدارس

ایم اے اسلامیات و عربی پمپنور ریونیورسٹی

د کشف الباری د پښتو اور فارسی د ترجمې د حقوقو په حقله وضاحت

دا خبره دي په ذهن کښي وي چي فيصل کتب خانه د صدر وفاق المدارس العربيه مهتمم جامعہ فاروقيه شيخ الحدیث مولانا سلیم الله خان مدظلہ العالی څخه د کشف الباری پښتو او فارسی ژبو کښي د ترجمو حقوق تر لاسه کړل او د حقوقو معاوضه ئې ورته ورکړه ددې څخه روسته هېڅ چاته د کشف الباری پښتو او فارسی د ترجمه کولو او چاپ کولو اجازت نشته او د هر يو جلد رجسټریشن ئې هم د حکومت پاکستان سره شوې دي

د ملاويډو پټي د فيصل کتب خانه پښور څخه علاوه

- رشيديه کتب خانه اکوړه خټک
- علميه کتب خانه اکوړه خټک ۰۹۲۳۶۳۰۵۹۴
- مکتبه رشيديه کونټه ۰۸۱۲۶۶۲۲۶۳
- مکتبه عثمانیه کانسی روډ کونټه ۰۳۰۱۳۷۳۷۰۳۰
- مکتبه یوسفیه کانسی روډ کونټه ۰۳۲۱۰۸۲۸۹۳۰
- راشد کتب خانه چمن ۰۳۰۰۳۸۹۶۳۵۳
- مکتبه عمريه تاج مير روډ چمن بلوچستان
- مکتبه علوم اسلاميه تاج مير روډ چمن بلوچستان ۰۳۳۳۷۹۵۸۶۹۹
- مکتبه حقانيه چمن ۰۳۳۳۷۷۵۲۲۱۹
- صداقت کتب خانه قندهار افغانستان ۰۷۸۷۷۴۲۳۲۱
- مکتبه رحمانيه قندهار افغانستان ۰۷۹۷۷۳۵۲۸۱
- مکتبه عبدالحی قندهار افغانستان ۰۷۰۰۸۲۴۳۴
- اسد الله کتب خانه قندهار افغانستان ۰۷۰۷۴۷۷۶۲۷
- مکتبه غفاريه قندهار افغانستان ۰۷۰۰۳۴۱۷۴۹
- مکتبه رشيديه قندهار افغانستان ۰۷۷۲۲۱۰۷۰۹
- مکتبه جبييه قندهار افغانستان ۰۷۹۹۴۱۷۴۱۳
- مکتبه القدس قندهار افغانستان ۰۷۰۷۹۴۸۵۵۹
- قدرت کتب خانه کابل افغانستان ۰۷۹۹۲۱۹۲۰۳
- عبدالمجيد کتب خانه جلال آباد ۰۷۰۸۱۹۷۷۴۹
- شاهين کتب خانه خوست افغانستان
- بلال کتب خانه خوست افغانستان
- اسلامي کتب خانه خوست افغانستان ۰۷۹۹۳۱۰۲۴۷

فهرست مضامین

شمیره	مضمون	صفحه

۸۲ کتاب الاستیذان

۲۲	① باب بدء السلام	۲۲
۲۲	د کتاب الاستیذان او کتاب الادب تر مینځه مناسبت	۲۲
۲۲	د استنذان معنی	۲۲
۲۲	د ترجمه الباب مقصد	۲۲
۲۷	د "خَلَقَ اللَّهُ أَدَمَ عَلَى صُورَتِهِ" تشریح	۲۷
۲۸	قوله: (فَأَسْمِعْ مَا يُحْيِيكَ فَآتَمِّمْهَا حَيَاتِكَ وَحَيَّةَ ذُرِّيَّتِكَ):	۲۸
۲۸	قوله: طوله ستون ذراعاً:	۲۸
۲۸	د ذراع نه څه مراد دي. د سيدنا آدم عليه السلام ذراع يا موجوده ذراع؟	۲۸
۲۸	سلام د امت محمديه خصوصيت دي	۲۸
۳۰	قوله: فقال: السلام عليكم:	۳۰
۳۰	د عليكم السلام ونيلو مطلب	۳۰
۳۰	قوله: (فَقَالُوا السَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ فَزَادَهُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ):	۳۰
۳۱	د "ومغفرته ورضوانه" د اضافي حکم	۳۱
۳۱	د سلام او د هغې د جواب متعلق نور احکام	۳۱
۳۲	قوله: فلم يزل الخلق ينهص حتى الآن:	۳۲
۳۲	② باب	۳۲
۳۳	د استیذان طريقه او حکم	۳۳
۳۵	قوله: وَقَالَ سَعِيدُ بْنُ أَبِي الْحَسَنِ إِنَّ نِسَاءَ الْعَجَمِ كُفْرَنَ صُدُورَهُنَّ وَرُؤُوسُهُنَّ قَالَ اصْرِفِي بَصَرَكَ عَنْهُنَّ:	۳۵
۳۶	قوله: وَقَالَ قَتَادَةُ عَمَّا لَا يَجِلُّ لَهُمْ:	۳۶
۳۶	قوله: (وَقَالَ الزُّهْرِيُّ فِي النَّظَرِ إِلَى الْبَنَاتِ لَمْ يَحِضْ مِنَ النِّسَاءِ لَا يَصْلُحُ النَّظَرُ إِلَى شَيْءٍ مِنْهُنَّ	۳۶
۳۶	مِنْ يُشْتَبَى النَّظَرُ إِلَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ صَغِيرَةً):	۳۶
۳۶	قوله: (وَكَرِهَ عَطَاءُ النَّظَرِ إِلَى الْجَوَارِي يُغْنِي عَنْكَ إِلَّا أَنْ يُرِيدَ أَنْ يَنْتَرِي):	۳۶
۳۶	د آیات استیذان نه پس د تعلیقات ذکر کولو مقصد	۳۶

شمیره	مضمون	صفحه
۳۷	قوله: (عُزِّرَ رَجُلٌ).....	۳۷
۳۷	د حدیث الباب نه مستفاد خو احکام.....	۳۷
۳۸	پردی زنانه ته د کتلو حکم.....	۳۸
۴۰	⑤ باب السَّلَامُ اسْمٌ مِنْ أَسْمَاءِ اللَّهِ تَعَالَى: وَإِذَا حَيَّيْتُمْ بِحَيَّةٍ فَحَيَّوْا بِأَحْسَنِ مِنْهَا	۴۰
۴۱	قوله: (وَإِذَا حَيَّيْتُمْ بِحَيَّةٍ فَحَيَّوْا بِأَحْسَنِ مِنْهَا أَوْ ذَوْهَا).....	۴۱
۴۲	د علامه گنگوهی توجیه.....	۴۲
۴۲	⑥ باب تَسْلِيمِ الْقَلِيلِ عَلَى الْكَثِيرِ.....	۴۲
۴۳	د ترجمه الباب مقصد.....	۴۳
۴۳	⑤ باب يُسَلِّمُ الرَّاَكِبُ عَلَى الْمَاشِي.....	۴۳
۴۳	⑥ باب يُسَلِّمُ الْمَاشِي عَلَى الْقَاعِدِ.....	۴۳
۴۳	⑥ باب يُسَلِّمُ الصَّغِيرَ عَلَى الْكَبِيرِ.....	۴۳
۴۴	⑧ باب إِفْشَاءِ السَّلَامِ.....	۴۴
۴۴	د ترجمه الباب مقصد.....	۴۴
۴۵	⑨ باب السَّلَامُ لِلْمَعْرِفَةِ وَغَيْرِ الْمَعْرِفَةِ.....	۴۵
۴۵	د سلام متعلق خو امور.....	۴۵
۴۸	⑩ باب آيَةِ الْحِجَابِ.....	۴۸
۴۹	د پردی مراتب.....	۴۹
۵۰	د امام بخاری رحمته الله مقصد.....	۵۰
۵۱	قوله: (قال ابو عبد الله: فيه من الفقه انه لم يستأذنهم حين قاموا خرج):.....	۵۱
۵۱	⑪ باب الاستِئْذَانُ مِنْ أَجْلِ الْبَصَرِ.....	۵۱
۵۲	⑫ باب زِيَارَةِ الْجَوَارِحِ دُونَ الْفَرْجِ.....	۵۲
۵۲	د ترجمه الباب مقصد.....	۵۲
۵۴	قوله: (وَالْفَرْجُ يُصَدِّقُ ذَلِكَ كُلَّهُ وَيُكَذِّبُهُ):.....	۵۴
۵۵	⑬ باب التَّسْلِيمِ وَالِاسْتِئْذَانِ ثَلَاثًا.....	۵۵
۵۵	د ترجمه الباب مقصد.....	۵۵
۵۶	قوله: (وَاللَّهُ لَتَقِيمَنَّ عَلَيْهِ يَتِيئَةً):.....	۵۶

شمیره	مضمون	صفحه
.....	قوله: (فَاخْبَرْتُ عُمَرَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: ذَلِكَ):	٥٢
.....	قوله: (وَقَالَ ابْنُ الْمُبَارَكِ، أَخْبَرَنِي ابْنُ عُيَيْنَةَ، حَدَّثَنِي يَزِيدُ عَنْ بُسْرِ سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ يَهْدِي):	٥٢
.....	باب إِذَا دَعَى الرَّجُلُ فَجَاءَهُ هَلْ يَسْتَأْذِنُ	٥٨
.....	د ترجمه الباب مقصد	٥٨
.....	باب التَّسْلِيمِ عَلَى الصَّبِيَّانِ	٥٩
.....	باب تَسْلِيمِ الرِّجَالِ عَلَى النِّسَاءِ، وَالنِّسَاءِ عَلَى الرِّجَالِ	٥٩
.....	باب إِذَا قَالَ مَنْ ذَا؟ فَقَالَ أَنَا	٦٠
.....	باب مَنْ رَدَّ فَقَالَ عَلَيْكَ السَّلَامُ	٦١
.....	د ترجمه الباب مقصد	٦١
.....	قوله: (وَقَالَتْ عَائِشَةُ: وَعَلَيْهِ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ):	٦٢
.....	باب إِذَا قَالَ فُلَانٌ يُقِرُّكَ السَّلَامَ	٦٢
.....	د ترجمه الباب غرض	٦٢
.....	باب التَّسْلِيمِ فِي مَجْلِسٍ فِيهِ أَخْلَاطٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُشْرِكِينَ	٦٣
.....	د مسلمانانو او كفارو په مخلوط مجلس باندې د سلام حكم	٦٤
.....	باب مَنْ لَمْ يَسْلَمْ عَلَى مَنْ اقْتَرَفَ ذَنْبًا، وَلَمْ يَرُدَّ سَلَامَهُ حَتَّى تَتَبَيَّنَ تَوْبَتُهُ، وَإِلَى مَتَى تَتَبَيَّنُ تَوْبَةُ الْعَاصِي	٦٤
.....	د ترجمه الباب مقصد	٦٤
.....	په فاسق او مبتدع باندې د سلام كولو حكم	٦٤
.....	د شيخ الحديث مولانا محمد زكريا راضي	٦٥
.....	قوله: (وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَرُوفٍ: لَا تَسْلِمُوا عَلَى نَرِيَةِ الْخَمْرِ):	٦٦
.....	باب كَيْفَ يَرُدُّ عَلَى أَهْلِ الدِّيمَةِ بِالسَّلَامِ	٦٦
.....	د ترجمه الباب غرض	٦٧
.....	باب مَنْ نَظَرَ فِي كِتَابٍ مِنْ يُحَدِّثُ عَلَى الْمُسْلِمِينَ لِيَسْتَبِينَ أَمْرَهُ	٦٨
.....	د ترجمه الباب مقصد	٦٩
.....	باب كَيْفَ يَكْتُبُ الْكِتَابَ إِلَى أَهْلِ الْكِتَابِ	٧٠
.....	د ترجمه الباب مقصد	٧٠

شمیره	مضمون	صفحه
۲۵	باب یَمَنْ یُبْدِئُ الْکِتَابِ	۷۰
۷۱	د ترجمه الباب مقصد	۷۱
۲۶	باب قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «قَوْمُوا إِلَيَّ سَيِّدِكُمْ»	۷۱
۷۲	د ترجمه الباب مقصد	۷۲
۷۲	د قیام مُخْتَلَف صورتنه او د هغی حکم	۷۲
۷۲	د قیام تعظیمی په حکم کښې اختلاف	۷۲
۷۵	قوله: قال ابو عبد الله: افهمني بعض اصحابي:	۷۵
۲۷	باب الْمَصَاحِفَةِ	۷۵
۷۲	د ترجمه الباب مقصد	۷۲
۷۲	د مصافحي حکم او طريقه	۷۲
۷۷	يو غلط رواج:	۷۷
۲۸	باب الْأَخْذِ بِالْيَدَيْنِ	۷۸
۷۸	د ترجمه الباب مقصد	۷۸
۷۸	قوله: (وَصَافِحَ تَحَاذِينَ زَيْدَ ابْنِ الْمُبَارَكِ يَدَيْهِ):	۷۸
۷۸	قوله: وهو بين ظهرائنا:	۷۸
۷۹	قوله: (فَلَمَّا قُضِيَ قُلْنَا السَّلَامُ نَعْنِي عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ):	۷۹
۲۹	باب الْمُعَانَقَةِ وَقَوْلِ الرَّجُلِ كَيْفَ أَصْبَحْتَ	۷۹
۸۱	د معانقه حکم	۸۱
۳۰	باب مَنْ أَجَابَ بِلَيْتِكَ وَسَعْدَيْكَ	۸۲
۸۴	د لبيک وسعديک لغوی تحقيق	۸۴
۸۵	د ترجمه الباب مقصد	۸۵
۸۵	قوله: (قال الاعشى: وحدثني ابو صالح عن ابي الدرداء نحوه وقال ابو شهاب عن الاعشى: يمكث عندي فوق ثلاث):	۸۵
۳۱	باب لَا يُقِيمُ الرَّجُلُ الرَّجُلَ مِنْ فُجْلِيهِ	۸۲
۸۲	چا لره د خپل ځانې نه د پاسلو حکم	۸۲
۳۲	باب (إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَقَسَّعُوا فِي الْمَجَالِسِ فَاقْسَحُوا بِفَمِ اللَّهِ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ انشِرُوا فَانْشِرُوا)	۸۲

شمیره	مضمون	صفحه
۸۷	د ترجمه الباب مقصد	۸۷
۸۷	قوله: ﴿يَفْعَلُ اللَّهُ لَكُمْ آيَ: تَوْسَعُوا بِوَسْمِ اللَّهِ عَلَيْكُمْ مِنْ أَسْوَاقِ الْجَنَّةِ﴾:	۸۷
۸۸	۳۳ باب مَنْ قَامَ مِنْ فُجْئِهِ أَوْ يَنْتَبِهَ، وَلَمْ يَسْتَأْذِنْ أَصْحَابَهُ، أَوْ تَهَيَّأَ لِلْقِيَامِ لِيَقُومَ النَّاسُ	۸۸
۸۹	د ترجمه الباب مقصد	۸۹
۸۹	۳۴ باب الْإِحْتِيَاءُ بِالْيَدِ وَهُوَ الْقِرْفَاءُ	۸۹
۸۹	۳۵ باب مَنْ اتَّكَأَ بَيْنَ يَدَيِ أَصْحَابِهِ	۸۹
۹۰	د ترجمه الباب مقصد	۹۰
۹۰	۳۶ باب مَنْ أَسْرَعَ فِي مَشْيِهِ لِحَاجَةٍ أَوْ قَصْدٍ	۹۰
۹۰	د ترجمه الباب مقصد	۹۰
۹۱	۳۷ باب السَّيْرِ	۹۱
۹۱	د ترجمه الباب غرض	۹۱
۹۱	۳۸ باب مَنْ أُلْقِيَ لَهُ وَسَادَةٌ	۹۱
۹۲	د ترجمه الباب مقصد	۹۲
۹۴	۳۹ باب الْقَابِلَةُ بَعْدَ الْجُمُعَةِ	۹۴
	د قیلو فی فضیلت	
۹۴	۴۰ باب الْقَابِلَةُ فِي الْمَسْجِدِ	۹۴
۹۵	پد مسجد کنبی د اودۀ کیدو حکم	۹۵
۹۶	۴۱ باب مَنْ زَارَ قَوْمًا فَقَالَ عِنْدَهُمْ	۹۶
۹۶	د ترجمه الباب مقصد	۹۶
۹۷	قوله: اخذت من عرقه وشعره:	۹۷
۹۸	۴۲ باب الْجُلُوسُ كَيْفَمَا تيسر	۹۸
۹۹	د ترجمه الباب مقصد	۹۹
۹۹	قوله: ﴿ثَابِعَهُ مَعْرُوفٌ وَمُحَمَّدُ بْنُ أَبِي حَفْصَةَ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُذَيْلٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ﴾:	۹۹
۹۹	۴۳ باب مَنْ تَأَجَّى بَيْنَ يَدَيِ النَّاسِ، وَمَنْ لَمْ يُخْبِرْ بِرِصَاحِهِ، فَإِذَا مَاتَ أَخْبَرِيهِ	۹۹
۱۰۰	د ترجمه الباب مقصد	۱۰۰
۱۰۱	د شيخ الحديث مولانا زكريا رحمته الله رأيي	۱۰۱
۱۰۱	۴۴ باب الْإِسْتِئْذَانُ	۱۰۱

شمیره	مضمون	صفحه
۱۰۱	د تکرار ترجمه وهم او د هغې دفع کول:	۱۰۱
۴۵	باب لَا يَتَنَاجَى اثْنَانِ دُونَ الثَّالِثِ	۱۰۲
۱۰۲	د ترجمه الباب مقصد:	۱۰۲
۱۰۳	د دواړو آیتونو د ترجمه الباب سره مناسبت:	۱۰۳
۴۶	باب حِفْظِ السِّرِّ	۱۰۴
۱۰۴	د ترجمه الباب غرض:	۱۰۴
۴۷	باب إِذَا كَانُوا أَكْثَرًا مِنْ ثَلَاثَةٍ فَلَا يَأْسُ بِالمُسَارَّةِ وَالمُنَاجَاةِ	۱۰۵
۴۸	باب طُولِ النَّجْوَى	۱۰۵
۱۰۶	د ترجمه الباب مقصد:	۱۰۶
۴۹	باب لَا تُتْرَكُ النَّارُ فِي الْبَيْتِ عِنْدَ التَّوْمِ	۱۰۶
۱۰۷	د فريسه صدق او وجه تسمیه:	۱۰۷
۵۰	باب غلق الأبواب بالليل	۱۰۷
۱۰۸	قوله: (قَالَ هَمَامٌ أَخْبَاهُ قَالَ وَلَوْ بَعْدَهُ):	۱۰۸
۵۱	باب الْخِتَانِ بَعْدَ الْكِبَرِ وَتَنْفِ الْإِبْطِ	۱۰۸
۱۰۸	د ترجمه الباب مقصد:	۱۰۸
۱۰۸	د ختنې (سنت کولو) حکم:	۱۰۸
	قوله: وَتَنْفِ الْإِبْطِ	
۱۰۹	قوله: اخْتَنَ اِبْرَاهِيمُ بَعْدَ ثَمَانِينَ سَنَةً	۱۰۹
۱۰۹	قوله: وَاخْتَنَ بِالْقُدُومَةِ	۱۰۹
۱۱۰	د ختنه (سنت) کولو عمر	۱۱۰
۱۱۰	د باب د کتاب الاستیذان سره مناسبت:	۱۱۰
۵۲	باب كُلُّ هُوَ بَاطِلٌ إِذَا شَغَلَهُ عَنْ طَاعَةِ اللَّهِ وَمَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ تَعَالَ أَقَامِرَكَ	۱۱۰
۱۱۰	د ترجمه الباب مقصد:	۱۱۰
۱۱۱	د حديث د باب او د باب د کتاب سره مناسبت:	۱۱۱
۵۳	باب مَا جَاءَ فِي الْبِنَاءِ	۱۱۱
۱۱۲	د ترجمه الباب غرض:	۱۱۲
۱۱۲	د بې فائدي او چتو تعميراتو مذمت:	۱۱۲
۱۱۳	د کتاب الاستیذان په ابو ابو باندې يو نظر:	۱۱۳

شماره	مضمون	صفحه

۸۳: کتاب الدعوات (الاحادیث: ۵۹۴۵-۲۰۴۸)

۱۱۲	دعا او دهغی آداب:	۱۱۲
۱۱۸	آداب دعا:	۱۱۸
۱۲۵	د ابراهیم بن ادهم رحمته الله یو قول:	۱۲۵
۱۲۵	۸۳: کتاب الدعوات	۱۲۵
۱۲۵	د کتاب الاستیذان سره مناسبت:	۱۲۵
۱۲۲	د دعا اهمیت او فضیلت:	۱۲۲
۱۲۷	په آیت کریمه کښې د دعا مصداق:	۱۲۷
۱۲۷	د قبولیت دعا معنی:	۱۲۷
۱۲۸	① باب وَلِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ مُسْتَجَابَةٌ	۱۲۸
۱۲۸	د رسول الله صلی الله علیه و آله مخصوص دعا:	۱۲۸
۱۲۸	یو اشکال او دهغی جواب:	۱۲۸
۱۲۹	② باب أَفْضَلُ الْإِسْتِغْفَارِ	۱۲۹
۱۲۹	د ترجمه الباب مقصد:	۱۲۹
۱۲۹	خلور مرضونه، یو علاج:	۱۲۹
۱۳۰	قوله: اذْأَفْعَلُوا فَا حَشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ:	۱۳۰
۱۳۰	سید الاستغفار او دهغی فضیلت:	۱۳۰
۱۳۱	دې کلماتو ته د سید الاستغفار ویلو وجه:	۱۳۱
۱۳۱	د استغفار برکات:	۱۳۱
۱۳۲	د عهد او وعدې مصداق:	۱۳۲
۱۳۲	③ باب اسْتِغْفَارِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ	۱۳۲
۱۳۳	④ باب التَّوْبَةِ	۱۳۳
۱۳۳	د استغفار او توبې ابواب په شروع کښې د ذکر کولو وجه:	۱۳۳
۱۳۳	د توبه نصوح تفسیر:	۱۳۳
۱۳۵	قوله: احدهما عن النبي صلى الله عليه وسلم والآخر عن نفسه:	۱۳۵
۱۳۵	قوله: ان المؤمن يرى ذنوبه كأنه قاعد تحت جبل:	۱۳۵
۱۳۲	قوله: حتى اشتد عليه الحر والعطش أو ما شاء الله:	۱۳۲
۱۳۲	د حدیث نه مستنبط آداب:	۱۳۲
۱۳۲	قوله: تابعه أبو عوانة وجرير عن الأعمش:	۱۳۲

شماره	مضمون	صفحه
	قوله: (وَقَالَ أَبُو أُسَامَةَ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، حَدَّثَنَا عُمَارَةُ سَمِعْتُ الْحَارِثَ):	۱۳۷
	قوله: (قَالَ شُعْبَةُ، وَأَبُو مُنْذِرٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ):	۱۳۷
	قوله: (وَقَالَ أَبُو مُعَاوِيَةَ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ عُمَارَةَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، وَعَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ):	۱۳۷
	⑤ باب الضَّجَرِ عَلَى الشَّقِّ الْأَيْمَنِ ..	۱۳۸
	د ترجمه الباب مقصد ..	۱۳۸
	په بنی طرف باندې د سملاستلو فوائد ..	۱۳۸
	⑥ باب إِذَا بَاتَ ظَاهِرًا ..	۱۳۸
	د ترجمه الباب مقصد ..	۱۳۹
	د باب د کتاب سره مناسبت ..	۱۳۹
	یو اشکال او د هغې جواب ..	۱۳۹
	قوله: (فَإِنْ مُمْتَمِتٌ عَلَى الْفِطْرَةِ):	۱۴۰
	په ماثور دعاگانو کښې د روایت بالمعنی حکم ..	۱۴۰
	قوله: (فَقُلْتُ: اسْتَذْكَرْهُنَّ، وَبِرَسُولِكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ):	۱۴۰
	د اود د کیدو درې سنت ..	۱۴۰
	د اود د کیدو یو بل ادب ..	۱۴۱
	⑥ باب مَا يَقُولُ إِذَا نَامَ ..	۱۴۱
	د اود د کیدو دعا ..	۱۴۲
	⑤ باب وَضَعَ الْيَدَ الْيُمْنَى تَحْتَ الْخَدِّ الْيُمْنَى ..	۱۴۲
	① باب النَّوْمِ عَلَى الشَّقِّ الْأَيْمَنِ ..	۱۴۳
	د ترجمه الباب مقصد ..	۱۴۳
	⑤ باب الدُّعَاءِ إِذَا نَبَّهَ بِاللَّيْلِ ..	۱۴۴
	د شپې د پاسیدو دعا ..	۱۴۵
	قوله: فاطلق شناقها:	۱۴۵
	قوله: (فَتَسَامَتْ صَلَاتُهُ):	۱۴۶
	د جهات ستة او اندامونو دپاره د نور دعا غوښتلو وجه ..	۱۴۶
	قوله: (قَالَ كُرَيْبٌ وَسَمِعْتُ فِي الثَّابُوتِ قُلُوبُتَ رَجُلَيْنِ وَلَدِ الْعَبَّاسِ مُحَمَّدَيْنِ مِنْهُنَّ فَذَكَرَ عَصِي وَنَحْسٍ وَدَمِشَ وَشَعْرَى وَبَشْرَى وَذَكَرَ خَصْلَتَيْنِ):	۱۴۷

شماره	مضمون	صفحه
	د تابوت تشریح	۱۴۷
	قوله: (فَلَقِيتُ رَجُلًا مِنْ ابْنِ الْعَبَّاسِ):	۱۴۷
	① باب التَّكْبِيرِ وَالتَّسْبِيحِ عِنْدَ الْمَنَامِ	۱۴۹
	د اود کیدو په وخت د تسبیح فضیلت:	۱۴۹
	② باب النَّعُودِ وَالْقِرَاءَةِ عِنْدَ النَّوْمِ	۱۵۱
	د اود کیدو په وخت نور ذکرونه:	۱۵۱
	باب	۱۵۱
	د اود کیدو د یو بل ادب بیان:	۱۵۲
	قوله: (وَرَوَاهُ مَالِكٌ، وَابْنُ عُجْلَانَ، عَنْ سَعِيدٍ):	۱۵۳
	د لنگ په دتنه حصه باندې د بستري څنډلو حکمت:	۱۵۳
	③ باب الدُّعَاءِ نِصْفَ اللَّيْلِ	۱۵۴
	د ترجمه الباب مقصد:	۱۵۴
	قوله: (يُنْزِلُ رَبُّنَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى كُلَّ لَيْلَةٍ حِينَ يَبْقَى ثُلُثُ اللَّيْلِ إِلَى سَمَاءِ الدُّنْيَا):	۱۵۵
	د آسمان دنیا طرف ته د نزول رب مطلب:	۱۵۵
	④ باب الدُّعَاءِ عِنْدَ الْخَلَاءِ	۱۵۵
	د خبث او خبائث تشریح:	۱۵۶
	⑤ باب مَا يَقُولُ إِذَا أَصْبَحَ	۱۵۶
	⑥ باب الدُّعَاءِ فِي الصَّلَاةِ	۱۵۷
	د دعا دحسن ترتیب بیان:	۱۵۸
	په آیت کریمه کښې د دعا مصداق:	۱۵۸
	د ترجمه الباب سره د احادیثو مناسبت:	۱۵۹
	قوله: (أَصَابَ كُلَّ عِبْدٍ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ صَالِحٌ):	۱۵۹
	⑦ باب الدُّعَاءِ بَعْدَ الصَّلَاةِ	۱۶۰
	د فرض مانځه نه پس د دعا حکم:	۱۶۱
	په هیئت اجتماعی باندې د دعا بعد الفرائض حکم:	۱۶۲
	⑧ باب قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (وَصَلِّ عَلَيْهِمْ) وَمَنْ خَصَّ أَخَاهُ بِالدُّعَاءِ دُونَ نَفْسِهِ	۱۶۲
	د ترجمه الباب مقصد:	۱۶۲
	صرف د بل دپاره دعا غوښتل:	۱۶۲

شمیره	مضمون	صفحه
۱۲۶	۱۹) بَاب مَا يُكْرَهُ مِنَ السَّجْدَةِ فِي الدُّعَاءِ	۱۲۶
۱۲۶	په دعا کښې د قافیه لگولو حکم:	۱۲۶
۱۲۷	قوله: (فَانْظُرِ السَّجْدَةَ مِنَ الدُّعَاءِ فَاجْتَنِبْهَا):	۱۲۷
۱۲۷	۲۰) بَاب لِيُعْزِمَ الْمَسْأَلَةَ، فَإِنَّهُ لَا مُكْرَهَ لَهُ	۱۲۷
۱۲۷	د دعا د یو بل ادب بیان:	۱۲۷
۱۲۸	قوله: (لَا يَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ):	۱۲۸
۱۲۸	۲۱) بَاب يُسْتَجَابُ لِلْعَبْدِ مَا لَمْ يَعْجَلْ	۱۲۸
۱۲۸	د ترجمه الباب مقصد:	۱۲۸
۱۲۸	په دعا کښې سترې والې د قبولیت نه مانع دي:	۱۲۸
۱۲۹	۲۲) بَاب رَفْعِ الْأَيْدِي فِي الدُّعَاءِ	۱۲۹
۱۷۰	په دعا کښې د رفع الیدین ثبوت:	۱۷۰
۱۷۰	په حدیث استسقاء او احادیث الباب کښې تطبیق:	۱۷۰
۱۷۱	په دعا کښې د لاس او جتولو حد:	۱۷۱
۱۷۱	۲۳) بَاب الدُّعَاءِ غَيْرَ مُسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةِ	۱۷۱
۱۷۲	د ترجمه الباب مقصد:	۱۷۲
۱۷۲	۲۴) بَاب الدُّعَاءِ مُسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةِ	۱۷۲
۱۷۲	د ترجمه الباب مقصد:	۱۷۲
۱۷۳	۲۵) بَاب دُعْوَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِحَادِمِهِ بِطَوِيلِ الْعُمُرِ وَبِكَثْرَةِ مَالِهِ	۱۷۳
۱۷۳	۲۶) بَاب الدُّعَاءِ عِنْدَ الْكَرْبِ	۱۷۳
۱۷۴	د مصیبت د وخت خاص دعا:	۱۷۴
۱۷۴	قوله: (حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ):	۱۷۴
۱۷۵	د مصیبت د دعا فضیلت:	۱۷۵
۱۷۵	د پريشانۍ او مصیبت په وخت نورې ماثور دعاګانې:	۱۷۵
۱۷۵	۲۷) بَاب التَّعَوُّذِ مِنْ جَبَدِ الْبَلَاءِ	۱۷۵
۱۷۲	د جهد البلاء تشریح:	۱۷۲
۱۷۲	قوله: درك الشقاء:	۱۷۲
۱۷۲	قوله: (قَالَ سُفْيَانُ: الْحَدِيثُ ثَلَاثٌ زِدْتُ أَنَا وَاحِدَةً):	۱۷۲

شماره	مضمون	صفحه
۲۸	باب دُعَاءِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الْأَعْلَى»	۱۷۷
	د ماقبل سره مناسبت	۱۷۷
۲۹	باب الدُّعَاءِ بِالْمَوْتِ وَالْحَيَاةِ	۱۷۸
	د ترجمه الباب مقصد	۱۷۸
۳۰	باب الدُّعَاءِ لِلصَّبِيَّانِ بِالْبَرَكَةِ وَمَسْحِ رُءُوسِهِمْ	۱۷۹
	د یتیم په سر باندې د لاس راښکلو فضیلت	۱۷۹
	د باطني بيماريانو د علاج يو اوصول	۱۷۹
۱۸۰	قوله: (وَقَالَ أَبُو مُوسَى وَلَدَلِي غُلَامٌ مَوْدَعَالَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْبَرَكَةِ):	۱۸۰
۱۸۱	قوله: (مِنْ السُّوقِ، أَوْ إِلَى السُّوقِ):	۱۸۱
۱۸۱	قوله: (فَرَجَمْنَا أَصَابَ الرَّاحِلَةَ بِتَمَامِهَا):	۱۸۱
۱۸۲	قوله: (فَاتَّبَعَهُ إِثْبَاهٌ وَلَمْ نَعْلَمْهُ):	۱۸۲
۳۱	باب الصَّلَاةِ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ	۱۸۳
	د صلاة لغوی او اصطلاحی معنی	۱۸۳
	د درود شریف حکم	۱۸۴
	د درود شریف فضائل او برکات	۱۸۵
	د درود شریف لیکلو فضیلت	۱۸۶
	د جمعی په ورځ د درود فضیلت	۱۸۷
	د ترجمه الباب وضاحت	۱۸۷
	قوله: (أَلَا أَهْدِي لَكَ هَدِيَّةً):	۱۸۸
	قوله: (إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ عَلَيْنَا):	۱۸۹
	قوله: (قَدْ عَلَيْنَا كَيْفَ نُسَلِّمُ عَلَيْكَ):	۱۸۹
	قوله: (أَنْتَ حَمِيدٌ مُجِيدٌ):	۱۹۰
۳۲	باب هَلْ يُصَلَّى عَلَى غَيْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ	۱۹۰
	په غیر نبی باندې د درود لیرلو حکم	۱۹۱
۳۳	باب قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «مَنْ أَدْبَتُهُ فَأَجَلُهُ لَهُ زَكَاةٌ وَرَحْمَةٌ»	۱۹۱
	قوله: (فَأَنْتُمْ مُؤْمِنٌ سَبِّتُهُ):	۱۹۲
۳۴	باب التَّعَوُّذِ مِنَ الْفِتَنِ	۱۹۳

شماره	مضمون	صفحه
٣٥	باب التَّعَوُّذِ مِنَ غَلْبَةِ الرِّجَالِ	١٩٤
قوله	﴿اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ وَالْعَجْزِ وَالْكَلِّ﴾:	١٩٥
٣٦	باب التَّعَوُّذِ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ	١٩٦
٣٧	باب التَّعَوُّذِ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ	١٩٧
د فتنه محيا وممات مطلب :		١٩٨
٣٨	باب التَّعَوُّذِ مِنَ الْمَأْثَمِ وَالْمَغْرَمِ	١٩٨
قوله	﴿اللَّهُمَّ اغْلِبْ عَنِّي خُطَايَايَ بِمَاءِ الثَّلَجِ وَالْبَرَدِ﴾:	١٩٩
يو اشكال او د هغې جواب :		٢٠٠
قوله	﴿بِمَاءِ الثَّلَجِ وَالْبَرَدِ﴾:	٢٠٠
٣٩	باب الإِسْتِعَاذَةِ مِنَ الْجَبَنِ وَالْكَفْلِ	٢٠٠
قوله	﴿كَالِي وَكَالِي وَاحِد﴾:	٢٠٠
٤٠	باب التَّعَوُّذِ مِنَ الْبُخْلِ	٢٠١
٤١	باب التَّعَوُّذِ مِنْ أَرْذَلِ الْعُمُرِ	٢٠١
قوله	﴿ارذل العمر﴾:	٢٠١
قوله	﴿اراذلنا اسقاطنا﴾:	٢٠٢
٤٢	باب الدُّعَاءِ بِرَفْعِ الْوَبَاءِ وَالْوَجَعِ	٢٠٢
قوله	﴿وَأَنْقِلْ حُمَايَا إِلَى الْخُفَّةِ﴾:	٢٠٣
قوله	﴿أَشْفِئْ مِنِّي عَلَى الْمَوْتِ﴾:	٢٠٤
قوله	﴿يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ﴾:	٢٠٤
د حديث د ترجمه الباب سره مناسبت :		٢٠٤
٤٣	باب: باب الإِسْتِعَاذَةِ مِنْ أَرْذَلِ الْعُمُرِ، وَمِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا وَفِتْنَةِ النَّارِ	٢٠٥
٤٤	باب الإِسْتِعَاذَةِ مِنْ فِتْنَةِ الْغِنَى	٢٠٦
٤٥	باب التَّعَوُّذِ مِنْ فِتْنَةِ الْفَقْرِ	٢٠٦
د فقر د فتنې مطلب :		٢٠٧
٤٦	باب الدُّعَاءِ بِكَرَّةِ الْمَالِ وَالْوَلَدِ مَعَ الْبَرَكَةِ	٢٠٧

شمیره	مضمون	صفحه
	کثرت مال او اولاد بغیر د برکت نه فتنه ده	۲۰۷
۴۷	باب: الدعاء بکثرة الولد مع البركة	۲۰۸
۴۸	باب الدعاء عند الاستخارة	۲۰۸
	د استخاره لغوی او اصطلاحی معنی	۲۰۸
	د استخاره اهمیت او فضیلت	۲۰۸
	عبدالرحمن بن ابی الموالم	۲۱۰
	استخاره په کومو امورو کېنې جائز ده؟	۲۱۰
	د استخاره طریقه	۲۱۰
	قوله: (فَلْيَرْكَعْ رُكْعَتَيْنِ مِنْ غَيْرِ الْفَرِيضَةِ ثُمَّ يَقُولُ):	۲۱۰
	یو اشکال او د هغې جواب	۲۱۱
	قوله: (اللهم ان کنت تعلم...)	۲۱۱
	قوله: (فأقدره لی)	۲۱۱
۴۹	باب الدعاء عند الوضوء	۲۱۲
	د ترجمه الباب غرض	۲۱۲
۵۰	باب الدعاء إذا علا عقیبه	۲۱۳
	قوله: (ارْتَفَعُوا عَلَيَّ أَنْفُكُمْ أَي: ارفقوا بها، ولا تبالغوا فی الجهر...)	۲۱۴
۵۱	باب الدعاء إذا هبط وادياً	۲۱۴
۵۲	باب الدعاء إذا أراد سقراً أو رجلاً	۲۱۴
۵۳	باب الدعاء للمتزوجة	۲۱۵
۵۴	باب مَا يَقُولُ إِذَا أَتَى أَهْلَهُ	۲۱۶
	د مباشرت دعا	۲۱۶
۵۵	باب قول النبی - صلی الله علیه وسلم - «رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً»	۲۱۷
	یو جامع قرآنی دعا	۲۱۷
۵۶	باب التَّعَوُّذُ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا	۲۱۷
۵۷	باب تَكْرِيرِ الدُّعَاءِ	۲۱۷
	بار بار دعا کول مستحب دی	۲۱۸
۵۸	باب الدعاء عَلَى الْمَشْرِكِينَ	۲۱۹

شماره	مضمون	صفحه
۵۹	باب الدُّعَاءِ لِلْمُشْرِكِينَ	۲۲۲
	د ترجمه الباب غرض :	۲۲۲
۶۰	باب قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ»	۲۲۲
	یو اشکال او د هغې جواب :	۲۲۲
	د عبد الملک بن صباح درجه ثقافت :	۲۲۳
	قوله: (كَانَ يَدْعُو بِهَذَا الدُّعَاءِ):	۲۲۴
	قوله: (وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ):	۲۲۴
	د حدیث الباب درې طریق :	۲۲۴
۶۱	باب الدُّعَاءِ فِي السَّاعَةِ الَّتِي فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ	۲۲۴
	د جمعی په ورځ د قبولیت ساعت :	۲۲۴
	قوله: (قُلْنَا يَقْلَبُهَا يَوْمَئِذٍ):	۲۲۵
۶۲	باب قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «يُسَجَّابُ لَنَا فِي الْيَهُودِ، وَلَا يُسَجَّابُ لَهُمْ فِينَا»	۲۲۵
	د یهود متعلق د دعا قبولیت :	۲۲۵
۶۳	باب التَّائِمِينَ	۲۲۶
	د لفظ آمین تحقیق :	۲۲۶
۶۴	باب فَضْلِ التَّهْلِيلِ	۲۲۷
	د تهلیل فضیلت :	۲۲۷
	قوله: (مَنْ قَالَ عَشْرًا كَانَ كَمَنْ أَعْتَقَ رَقَبَةً مِنْ وَلَدِ إِبْرَاهِيمَ):	۲۲۸
	د حدیث د مختلف طرق وضاحت :	۲۲۸
۶۵	باب فَضْلِ التَّسْبِيحِ	۲۳۱
	د تسبیح معنی :	۲۳۱
	تسبیح افضل دې یا تهلیل ؟	۲۳۱
۶۶	باب فَضْلِ ذِكْرِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ	۲۳۲
	د ذکر فضیلت :	۲۳۲
	د ذکر غوره صورت :	۲۳۲
	قوله: (قَالَ هُمُ الْجَلَسَاءُ لَا يَنْفَقُ بِهِمْ جَلِيسُهُمْ):	۲۳۵
	قوله: (رَوَاهُ شُعْبَةُ عَنْ الْأَعْمَشِ وَلَمْ يَرْقِعْهُ):	۲۳۵

شمیره	مضمون	صفحه
۲۳۵	قوله: (وَرَوَاهُ مُهْمِلٌ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ):	۲۳۵
۲۳۵	۲۷ باب قول لا حول ولا قوة إلا بالله	۲۳۵
۲۳۶	د (لا حول ولا قوة إلا بالله) فضیلت	۲۳۶
۲۳۶	۲۸ باب لله مائة اسم غير واحد	۲۳۶
۲۳۶	د اسماء حسنی متعلق خو خبری	۲۳۶
۲۳۷	اسماء حسنی توقیفی دی	۲۳۷
۲۳۷	د اسماء حسنی تعداد	۲۳۷
۲۳۸	د یو کم سلو د عدد حکمت	۲۳۸
۲۳۹	نہ نو اسماء حسنی	۲۳۹
۲۳۹	اسم اعظم	۲۳۹
۲۴۱	د مولانا محمد منظور نعمانی رحمۃ اللہ علیہ تحقیق	۲۴۱
۲۴۱	اسماء حسنی	۲۴۱
۲۴۲	تشریح	۲۴۲
۲۴۲	اسم اعظم	۲۴۲
۲۴۷	۲۹ باب الموعظة ساعة بعد ساعة	۲۴۷
۲۴۷	د ترجمۃ الباب مقصد	۲۴۷
۲۴۸	د باب د کتاب سرد مناسبت	۲۴۸
۲۴۸	قوله: (إِذْ جَاءَ يَزِيدُ بْنُ مَعَاوِيَةَ):	۲۴۸
۲۴۸	قوله: (كَانَ يَتَخَوَّنُنَا بِالْمَوْعِظَةِ):	۲۴۸
۲۴۸	قوله: (كَرَاهِيَةُ السَّامَةِ عَلَيْنَا):	۲۴۸

۸۳: کتاب الرقاق

۲۴۹	د زهد او رقاق په کتابونو یو تعارفی نظر	۲۴۹
۲۵۰	په صحیح بخاری کښي کتاب الرقاق	۲۵۰
۲۵۰	په صحیح مسلم کښي کتاب الرقاق	۲۵۰
۲۵۱	د سنن الترمذی کتاب الزهد	۲۵۱
۲۵۱	په سنن ابن ماجه کښي کتاب الزهد	۲۵۱
۲۵۱	په زهد او رقاق باندې لیکلي شوي مستقل کتابونه:	۲۵۱
۲۵۲	د عبدالله بن مبارک رحمۃ اللہ علیہ کتاب الزهد	۲۵۲
۲۵۳	د امام احمد بن حنبل رحمۃ اللہ علیہ کتاب الزهد	۲۵۳

صفحہ	مضمون	شمیرہ
۲۵۴	الترغیب والترہیب للمنذری رحمۃ اللہ علیہ	

۸۳: کتاب الرقاق

۲۵۵	① باب مَا جَاءَ فِي الصَّحَّةِ وَالْفَرَاغِ وَأَنْ لَا عَيْشَ إِلَّا عَيْشُ الْآخِرَةِ	
۲۵۵	د صحت او فراغت دې قدر او کرې شی	
۲۵۲	② باب مَثَلُ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ	
۲۵۲	دنيا په مقابلہ د آخرت کنبې	
۲۵۷	د دنیاوی ژوند عدم ثباتی	
۲۵۸	دنيا د آخرت په مقابلہ کنبې ہیڅ هم نه ده	
۲۵۹	د حدیث دود مطلبونه	
۲۶۰	③ باب قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ، أَوْ عَابِدٌ سَبِيلٍ»	
۲۶۰	په دنیا کنبې دې د مسافر په شان ژوند تیر کړی	
۲۶۱	قوله: (وَأَعِدْ مِنْ صَحَّتِكَ لِمَرْضِكَ):	
۲۶۱	پنځه خیزونه غنیمت او گنډی	
۲۶۲	④ باب فِي الْأَمَلِ وَطَوِيلِهِ	
۲۶۲	د ترجمه الباب د آیتونو تفسیر	
۲۶۲	قوله: (فَمَنْ زُحِرَ عَنِ النَّارِ وَأُذِلَّ الْجَنَّةُ فَقَدْ قَارَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا أَمْتَاغُ الْغُرُورِ):	
۲۶۳	د دنیوی ژوند حقیقت	
۲۶۳	دویم آیت کریمه	
۲۶۳	قوله: (ذَرَهُمْ يَأْكُلُوا وَيَمْتَسِعُوا وَيُلْهِمُوا الْأَمْلَ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ):	
۲۶۴	قوله: (يَمْزُجُهُ الْبَقَرَةُ ۙ): (مَجَاعِدَة):	
۲۶۵	د اوردو امیدونو د هوکه	
۲۶۵	د نقشی په ذریعہ د دنیا د حقیقت مثال	
۲۶۶	قوله: (إِذْ جَاءَهُ الْخَطُّ الْأَقْرَبُ):	
۲۶۶	⑤ باب مَنْ بَلَغَ سِتِّينَ سَنَةً فَقَدْ أَعَدَّ اللَّهُ إِلَيْهِ فِي الْعُمُرِ	
۲۶۶	اوردو عمر اتمام حجت دې	
۲۶۷	قوله: (أَوَلَمْ نُعَيِّرْكُمْ):	
۲۶۷	قوله: (وَجَاءَكُمْ النَّذِيرُ):	
۲۶۷	په آیت کریمه کنبې د نذیر مصداق	

شمیره	مضمون	صفحه
قوله: (ثَابِتُهُ أَبُو حَازِمٍ):		٢٦٨
قوله: (قَالَ الثَّيْتُ):		٢٦٨
د امام شعبه رحمته خصوصیت:		٢٦٩
⑤ بَابُ الْعَمَلِ الَّذِي يُبْتَغَى بِهِ وَجْهُ اللَّهِ		٢٦٩
د الله پاک د رضا والا عمل فضیلت:		٢٦٩
قوله: (قَالَ: سَمِعْتُ عِثْبَانَ بْنَ مَالِكٍ الْأَنْصَارِيَّ ثُمَّ أَخَذَ بِي سَائِمٍ):		٢٧٠
٧ بَابُ مَا يُحْدَرُ مِنْ زَهْرَةِ الدُّنْيَا وَالتَّنَائُفِ فِيهَا		٢٧١
قوله: (مَا الْفَقْرُ أَخْشَى عَلَيْكُمْ):		٢٧٢
قوله: (لَقَدْ حَمَدْنَا اللَّهَ حِينَ ظَلَمَ ذَلِكَ):		٢٧٤
قوله: (إِنَّ هَذَا الْمَالُ خَضِرَةٌ حُلُوةٌ):		٢٧٤
قوله: (فَقَالَ رَجُلٌ يَارَسُولَ اللَّهِ وَأَيُّ الْخَيْرِ بِالشَّيْءِ):		٢٧٤
قوله: (فَقَالَ إِنَّهُ لَا يَأْتِي الْخَيْرَ بِالشَّيْءِ وَإِنْ مِمَّا يُنْبِتُ الرِّبِيْعُ يَقْتُلُ، أَوْ يُلِمُّ إِلَّا كَلَّةَ الْخَضِرِ):		٢٧٥
د دولت پیر والی کله نعمت دی:		٢٧٥
قوله: (وَيَنْظُرُ فِيهِمُ الْيَمَنُ):		٢٧٦
قوله: (ثُمَّ يَجِيءُ مِنْ بَعْدِهِمْ قَوْمٌ يَسْبِقُ شُكَاذَتَهُمْ):		٢٧٧
⑤ بَابُ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ		٢٧٨
قوله: (قَالَ مُجَاهِدٌ لِلْعُرُورِ الشَّيْطَانُ):		٢٧٨
⑤ بَابُ ذَهَابِ الصَّالِحِينَ		٢٧٩
⑤ بَابُ مَا يُتَّقَى مِنْ فِتْنَةِ الْمَالِ		٢٧٩
د ترجمه الباب مقصد		٢٧٩
قوله: (وَلَا تَمْلَأْ خَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التَّوَّابَ):		٢٨٠
قوله: (قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَلَا أَدْرِي مِنَ الْقُرْآنِ هُوَ أَمْرٌ):		٢٨١
قوله: (قَالَ وَسَمِعْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ يَقُولُ ذَلِكَ عَلَى الْيُنْتَرِ):		٢٨١
قوله: (وَقَالَ لَنَا أَبُو الْوَلِيدِ):		٢٨٢
فانده: د تعلیقاتو په سلسله کښې د امام بخاری رحمته یو منهج		٢٨٣
⑤ بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «هَذَا الْمَالُ خَضِرَةٌ حُلُوةٌ»		٢٨٣

شمیره	مضمون	صفحه
	قوله: (قَالَ غَيْرُ النَّهْمِ إِنَّا لَا نَسْطِيعُ إِلَّا أَنْ نَقْرَعَ بِمَا زَيَّنَتْهُ لَنَا):	۲۸۵
	قوله: (ثُمَّ قَالَ هَذَا النَّالُ، وَزَيْمًا قَالَ سُفْيَانُ: قَالَ لِي يَا حَكِيمُ- إِنَّ هَذَا النَّالُ):	۲۸۶
۱۷	باب مَا قَدَّمَ مِنْ مَالِهِ قَبْلَهُ	۲۸۶
۱۸	باب الْمُكْثِرُونَ هُمُ الْمُقِلُّونَ	۲۸۷
	د سند وضاحت:	۲۸۹
	یو اعتراض او د هغې جواب:	۲۸۹
	قوله: (قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ حَدِيثُ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ مُرْسَلٌ لَا يَصِحُّ إِنَّمَا أَرَدْنَا أَنْ نَعْرِفَ الصَّحِيحَ حَدِيثُ أَبِي ذَرٍّ):	۲۸۹
	د نسخو فرق دلته دوه نسخې دی:	۲۹۱
۱۹	باب قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «مَا يَسْتَرْنِي أَنْ عِنْدِي مِثْلُ أَحَدٍ هَذَا ذَهَبًا»:	۲۹۲
	قوله: (تَمْضِي عَلَى ثَالِثَةٍ):	۲۹۴
۲۰	باب الْغَنَى غَنَى النَّفْسِ	۲۹۴
	قوله: (قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ لَمْ يَعْمَلُوهَا إِلَّا بَدِينُ أَنْ يَعْمَلُوهَا):	۲۹۵
	په آیت کریمه او حدیث کنبې مناسبت:	۲۹۶
۲۱	باب فَضْلِ الْفَقْرِ	۲۹۶
	قوله: (ثَابِتَةُ أَبُوبَ وَغُوفَ):	۲۹۷
	قوله: (وَقَالَ صَخْرٌ وَتَمَّازِبُنُ نَجِيعٍ، عَنْ أَبِي رَجَاءٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ):	۲۹۸
	د معاش په اعتبار سره د مومن درې حالتونه:	۲۹۸
	فقر افضل دی او که مال دراى:	۳۰۰
۲۲	باب كَيْفَ كَانَ عَيْشُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابِهِ، وَتَحْلِيهِمْ مِنَ الدُّنْيَا	۳۰۱
	قوله: (حَدَّثَنِي أَبُو نُعَيْمٍ مِنْ نِصْفِ هَذَا الْحَدِيثِ):	۳۰۳
	قوله: (كَانَ يَقُولُ: اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ):	۳۰۴
	قوله: (إِنْ كُنَّا لَنَنْظُرُ إِلَى الْهَلَالِ ثَلَاثَةَ أَهْلَةٍ فِي شَهْرَيْنِ):	۳۰۵
۲۳	باب الْقَصْدِ وَالْمَدَامَةِ عَلَى الْعَمَلِ	۳۰۶
	د ترجمه الباب وضاحت:	۳۰۶
	قوله: (مَاتَطِيقُونَ):	۳۰۸

شمیره	مضمون	صفحه
۳۰۹	قوله: (كان عمله ديمة):	۳۰۹
۳۱۰	محمد بن زبرقان	۳۱۰
۳۱۰	قوله: (قال: اظنه عن ابي النضر عن ابي سلمة عن عائشة):	۳۱۰
۳۱۰	یواسکاال او دهغی جوابات:	۳۱۰
۳۱۱	قوله: (وقال مجاهد: سداداسدیدا. صدقا):	۳۱۱
۳۱۱	د باب سره د حدیث مناسبت:	۳۱۱
۳۱۲	⑤ باب الرجاء مع الخوف	۳۱۲
۳۱۲	د حضرت مدنی رحمته الله رانی:	۳۱۲
۳۱۳	د ترجمه الباب سره د آیت کریمه مناسبت:	۳۱۳
۳۱۴	د ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت:	۳۱۴
۳۱۴	۲۰ باب الصبر عن محاربه الله	۳۱۴
۳۱۴	قوله: (إنما يؤتى الصابرون آخرهم بقدر حساب):	۳۱۴
۳۱۵	قوله: (وقال عمرو بن دينار: عيشنا بالصبر):	۳۱۵
۳۱۵	د ترجمه الباب سره مطابقت:	۳۱۵
۳۱۶	د صبر په باره کښې د بزرگانو څو اقوال:	۳۱۶
۳۱۶	د قرآن کریم په آیتونو کښې راغلي د صبر مختلف معانی:	۳۱۶
۳۱۷	د مناسب وخت انتظار کول:	۳۱۷
۳۱۸	نډېې قراره کیدل:	۳۱۸
۳۱۹	مشکلات په خاطر کښې نډه اوستل:	۳۱۹
۳۲۰	معافی کول:	۳۲۰
۳۲۱	ثابت قدمی:	۳۲۱
۳۲۵	خبط نفس:	۳۲۵
۳۲۶	هر قسم تکلیف او چټولو سره فرض همیشه ادا کول:	۳۲۶
۳۲۸	د صبر فضائل او انعامات:	۳۲۸
۳۲۹	د مشکلاتو د پرانستلو کښې صبر او دعا ده:	۳۲۹
۳۳۰	۲۱ باب (ومن يتوكل على الله فهو حسبه):	۳۳۰
۳۳۰	د توکل او لغوی او اصطلاحی معنی:	۳۳۰
۳۳۲	قوله: (قال الربيع بن خثيم: كل ما ضاق على الناس):	۳۳۲
۳۳۳	۲۲ باب ما يكره من قيل وقال:	۳۳۳

شمیره	مضمون	صفحه
	قوله: أَخْبَرَنَا وَاحِدٌ مِنْهُمْ مُغِيرَةُ وَقُلَانٌ وَرَجُلٌ ثَالِثٌ أَيْضًا عَنِ الشَّعْبِ:	۳۳۴
۲۳	بَابُ حِفْظِ اللِّسَانِ	۳۳۴
	قوله: (مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ):	۳۳۴
	قوله: (مَا بَيْنَ لَحْيَيْهِ):	۳۳۵
	قوله: (وَمَا بَيْنَ رَجْلَيْهِ):	۳۳۵
	قوله: (الْعِصْيَانُ ثَلَاثَةٌ أَيَّامٌ جَارِئَةٌ):	۳۳۶
	قوله: (أَبْعَدُ مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ):	۳۳۶
	قوله: (يَهْوِي بِهَا فِي جَهَنَّمَ):	۳۳۷
	د حديث الباب مطلب	۳۳۸
۲۴	بَابُ الْبُكَاءِ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ	۳۳۹
	د الله پاک په یاد کبې د ژړا فضیلت	۳۳۹
	الله پاک لږه په تنه پای کبې د یادولو صورتونه:	۳۴۰
	د ذکر الله نه څه مراد دي:	۳۴۱
	فانده: د ذکر افضل صورت	۳۴۱
۲۵	بَابُ الْخَوْفِ مِنَ اللَّهِ	۳۴۱
	قوله: (يُئِىءُ الظَّنُّ بِعَمَلِهِ):	۳۴۲
	قوله: (قَاتِلُوا كُفْرِي، أَوْ قَاتِلْ قَاتِلِي كُفْرِي):	۳۴۳
	قوله: (قَاتِلُوا قَاتِلَهُ أَنْ رَحِمَهُ اللَّهُ):	۳۴۳
	قوله: (فَأَخَذُوا مَا لَيْقَهُمْ عَلَى ذَلِكَ وَرَبِّي):	۳۴۳
	قوله: (وَقَالَ مَعَاذُ):	۳۴۴
	قوله: (قَالُوا خَيْرَ أَبِ):	۳۴۴
	قوله: (مَخَافَتُكَ، أَوْ قَرَقٌ مِنْكَ):	۳۴۴
	يو اشكال او د هغې جوابات:	۳۴۴
۲۶	بَابُ الْإِنْتِهَاءِ عَنِ الْمَعَاصِي	۳۴۵
	قوله: (إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْعَرِيَانُ):	۳۴۶
	د علامه طیبی رحمه الله د کلام حاصل:	۳۴۸

شمیره	مضمون	صفحه
۳۴۹	قوله: (الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ):	۳۴۹
۳۵۰	یوه شبه او دهغی جواب	۳۵۰
۳۵۰	غیر مسلمو ته د تکلیف رسولو حکم:	۳۵۰
۳۵۲	قوله: (مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ):	۳۵۲
۳۵۳	د تقدیم لسان وجه:	۳۵۳
۳۵۳	قوله: (وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ):	۳۵۳
۳۵۴	د هجرت حکم	۳۵۴
۲۷	باب قول النبی صلی الله علیه وسلم «لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمَ لَصَحِحْتُمْ قَلِيلًا، وَلَكَيْتُمْ كَثِيرًا»	۳۵۴
۲۸	باب مُحِبِّتِ النَّارِ بِالشَّهَوَاتِ	۳۵۵
۳۵۶	جنهم او خواهشات نفسانی:	۳۵۶
۲۹	باب «الْجَنَّةُ أَقْرَبُ إِلَى أَحَدِكُمْ مِنْ شِرَاكِ ثَغْلِهِ، وَالنَّارُ مِثْلُ ذَلِكَ»	۳۵۶
۳۵۷	جنت د یو قدم په فاصله باندې:	۳۵۷
۳۵۷	د ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت:	۳۵۷
۳۰	باب لِيَنْظُرَ إِلَى مَنْ هُوَ أَسْفَلَ مِنْهُ وَلَا يَنْظُرَ إِلَى مَنْ هُوَ فَوْقَهُ	۳۵۸
۳۵۸	یو ایمان روښاند کونکي اصول:	۳۵۸
۳۱	باب مَنْ هُمْ بِحَسَنَةٍ أَوْ بِسَيِّئَةٍ	۳۵۹
۳۵۹	د قصد او ارادې پنځه مراحل:	۳۵۹
۳۶۲	تعارض روایات او دهغی حل:	۳۶۲
۳۶۳	د علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله تحقیق:	۳۶۳
۳۶۳	د عزم دوه قسمونه: فائده:	۳۶۳
۳۶۴	باب مَا يَتَّقِي مِنْ فُحْشَاتِ الدُّنْيَا	۳۶۴
۳۶۴	گناه معمولی نه دی گنجل پکار:	۳۶۴
۳۶۴	باب الْأَعْمَالُ بِالْخَوَاتِيمِ وَمَا يُخَافُ مِنْهَا	۳۶۴
۳۶۵	د اعمال دارو مدار په خاتمه باندې دي:	۳۶۵
۳۶۵	باب الْعُزْلَةُ رَاحَةٌ مِنْ خِلَاطِ السُّوءِ	۳۶۵
۳۶۶	د خلوت فوائد:	۳۶۶
۳۶۶	خلوت افضل دي که اختلاط؟:	۳۶۶

شمیره	مضمون	صفحه
د سند وضاحت		۳۲۷
قوله: (وَرَجُلٌ فِي شُعْبٍ مِنَ الشَّعَابِ):		۳۲۸
قوله: (يَذَرُ النَّاسَ مِنْ شَرِّهِ):		۳۲۸
قوله: (ثَابَعَهُ الرَّبِيدِيُّ وَسَلِيمَانُ بْنُ كَثِيرٍ وَالنَّعْمَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ):		۳۲۸
قوله: (وَقَالَ مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَطَاءٍ، أَوْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ):		۳۲۸
قوله: (وَقَالَ يُونُسُ، وَابْنُ مُسَافِرٍ وَبَحْنُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ شَهَابٍ، عَنْ عَطَاءٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ):		۳۲۸
قوله: (يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ):		۳۲۹
قوله: (شَعَفَ الْجِبَالُ):		۳۲۹
قوله: (مواقف القطر):		۳۲۹
۳۵. باب رفع الأماني		۳۷۰
د ترجمه الباب مقصد		۳۷۰
قوله: (إِذَا وَدِدَ الْأُمْرَأُ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ):		۳۷۱
قوله: (حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثَيْنِ رَأَيْتُ أَحَدَهُمَا وَأَنَا أَنْتَظِرُ الْآخَرَ):		۳۷۲
قوله: (أَنَّ الْأَمَانَةَ نَزَلَتْ فِي جَدْرِ قُلُوبِ الرِّجَالِ ثُمَّ عَلِمُوا مِنَ الْقُرْآنِ ثُمَّ عَلِمُوا مِنَ السُّنَّةِ):		۳۷۲
د امانت نه خد مراد دي؟		۳۷۳
قوله: (يَنَامُ الرَّجُلُ النَّوْمَةَ فَتُقْبِضُ الْأَمَانَةُ مِنْ قَلْبِهِ):		۳۷۵
قوله: (فَيُظَلُّ أَثَرُهَا مِثْلَ أَثَرِ الْوَكْتِ):		۳۷۵
قوله: (ثُمَّ يَنَامُ النَّوْمَةَ فَتُقْبِضُ فَيَبْقَى فِيهَا أَثَرُهَا مِثْلَ أَثَرِ الْمَجْلِ):		۳۷۵
قوله: (كَجَمْرِ دُخْرَجَتِهِ عَلَى رِجْلِكَ فَتَنْقِطُ فَتَرَاهُ مُنْتَبِهاً وَلَيْسَ فِيهِ شَيْءٌ):		۳۷۷
د حديث د تمثيل وضاحت		۳۷۷
قوله: (وَيُقَالُ لِلرَّجُلِ مَا أَغْلَقَهُ وَمَا أَظْرَفَهُ وَمَا أَجْلَدَهُ وَمَا فِي قَلْبِهِ مِنْ قَالٍ حَبَّةٌ خَرْدَلٍ مِنْ إِيْمَانٍ):		۳۷۸
قوله: (ما اقلقه، ما اظرفه):		۳۷۸
قوله: (وما في قلبه):		۳۷۹

شماره	مضمون	صفحه
.....	قوله: (وَلَقَدْ أَنزَلْنَا عَلَىٰ زَمَانٍ وَمَا أَنبَأْنِي أَنَّكُمْ بَأْيَعْتُ):	۳۷۹
.....	قوله: لَبَنٌ كَانَ مُلِمًّا رَدَّةً عَلَى الْإِسْلَامِ وَإِنْ كَانَ نَصْرًا إِنِّهَا رَدَّةٌ عَلَى سَاعِيهِ:	۳۷۹
.....	قوله: (قَاتِلُوا الْيَوْمَ مَا كُنْتُمْ أَبَايَهُ إِلَّا قُلَاتًا وَقُلَاتًا):	۳۷۹
.....	قوله: (قَالَ الْقُرْبِيُّ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ حَدَّثْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ):	۳۷۹
.....	قوله: (كَالْإِبِلِ الْبَائِثَةِ):	۳۸۰
.....	د حدیث شریف دوه مطلبونه:	۳۸۱
.....	د ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت:	۳۸۲
.....	۳۷: باب الرِّيَاءِ وَوَالِ السَّمْعَةِ	۳۸۲
.....	د ریا تعریف:	۳۸۲
.....	د ریا د مختلفو صورتونو حکم:	۳۸۳
.....	د صورت د ریا کارئ نه دې:	۳۸۵
.....	د امام غزالی رحمه الله په نزد د ریا قسمونه:	۳۸۵
.....	د حدیث مختلف مطلبونه:	۳۸۶
.....	قوله: (عَنْ سَلَمَةَ قَالَ: سَمِعْتُ جُنْدَبًا، وَكَأَنَّ أَسْمَةً أَحَدًا يَقُولُ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَيْرَةً):	۳۸۸
.....	د شارحین بخاری مباحثه:	۳۸۸
.....	فائده: د جندب په نامه پنځه صحابه کرام رحمه الله:	۳۸۹
.....	۳۷: باب مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ	۳۸۹
.....	د اهل مجاهده لس خصلتونه:	۳۹۰
.....	د حدیث الباب خصوصیت: تنبيه:	۳۹۲
.....	د ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت:	۳۹۱
.....	قوله: (لَيْسَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ إِلَّا آخِرَةُ الرَّحْلِ):	۳۹۱
.....	قوله: (لَيْسَ بَيْنَكَ وَسَعْدُكَ):	۳۹۲
.....	۳۸: باب التَّوَاضُّعِ	۳۹۲
.....	د تواضع معنی:	۳۹۴
.....	د حدیث الباب دوه طرق:	۳۹۴
.....	د ترجمه الباب سره مناسبت:	۳۹۵
.....	قوله: (مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنَنِي بِالْحَرْبِ):	۳۹۵
.....	قوله: (وَمَا تَقْرَبُ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ):	۳۹۶

شمیره	مضمون	صفحه
۳۹۶	قوله: «وَلَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ إِلَى النَّوَافِلِ حَتَّى أَجِبَهُ»:	۳۹۶
۳۹۶	قوله: «فَإِذَا أَحْبَبْتَهُ كُنْتَ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ»:	۳۹۶
۳۹۷	د حدیث الباب مختلف مطلوبونه:	۳۹۷
۳۹۷	قوله: «وَمَا تَرَدَّدْتُ عَنْ شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ تَرَدَّدِي عَنْ نَفْسِ الْمُؤْمِنِ»:	۳۹۷
۳۹۸	قوله: «يَكْرَهُ الْمَوْتَ وَأَنَا أَكْرَهُ مَسَاءَتَهُ»:	۳۹۸
۳۹۹	په حدیث الباب باندې اعتراض او د هغې جواب:	۳۹۹
۴۰۳	د ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت:	۴۰۳
۴۰۳	۳۹: باب قول النبي صلى الله عليه وسلم «يُعِثُّ أَنَا وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ»:	۴۰۳
۴۰۴	قوله: «يُعِثُّ أَنَا وَالسَّاعَةُ»:	۴۰۴
۴۰۵	قوله: «وَيُثِيرُ يَأْصُغِيهِ فَيَمْدُّ يَمِيًا»:	۴۰۵
۴۰۵	د حدیث دوه مطلوبونه:	۴۰۵
۴۰۶	قوله: «تَابَعَهُ إِبْرَاهِيمُ، عَنْ أَبِي حَصِينٍ»:	۴۰۶
۴۰۶	۴۰: باب طُلُوعِ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا	۴۰۶
۴۰۷	قوله: «وَهُوَ يَلِيطُ حَوْضَهُ»:	۴۰۷
۴۰۷	قوله: «أَمِنُوا أَتَجْعَلُونَ»:	۴۰۷
۴۰۷	فانده د قرب قیامت د لونی نخسې ظهور:	۴۰۷
۴۰۸	۴۱: باب «مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ»:	۴۰۸
۴۰۸	د ترجمه الباب وضاحت:	۴۰۸
۴۰۹	دوه بیل بیل څیزونه. مرگ او د الله پاک ملاقات:	۴۰۹
۴۰۹	قوله: «اخْتَصَرَهُ أَبُو دَاوُدَ وَتَمَرُو عَنْ شُعْبَةَ»:	۴۰۹
۴۰۹	قوله: «وَقَالَ سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ.....»:	۴۰۹
۴۱۰	یو اشکال او د هغې جواب:	۴۱۰
۴۱۱	قوله: «فِي رِجَالٍ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ»:	۴۱۱
۴۱۱	۴۲: باب سَكَرَاتِ الْمَوْتِ	۴۱۱
۴۱۲	د مرگ سختې:	۴۱۲
۴۱۳	قوله: «رِجَالٌ مِنَ الْأَعْرَابِ جُفَاءً»:	۴۱۳
۴۱۵	۴۳: باب تَغْيِيرِ الصُّورِ	۴۱۵

شمیره	مضمون	صفحه
۴۱۵	د قیامت په ورځ باندې د نفحات تعداد:	۴۱۵
۴۱۷	قوله: (قَالَ مُجَاهِدُ الصُّورُ كَهَيْئَةِ الْبُقِ):	۴۱۷
۴۱۷	قوله: (زَجْرَةٌ صَيْحَةٌ):	۴۱۷
۴۱۷	قوله: (وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ النَّاقُورُ: الصُّورُ):	۴۱۷
۴۱۷	قوله: (الرَّاجِقَةُ: النَّفْعَةُ الْأُولَى، وَالرَّادِقَةُ: النَّفْعَةُ الثَّانِيَّةُ):	۴۱۷
۴۱۸	قوله: (أَوْ كَانَ مِنْ اسْتَنْشَى اللَّهَ):	۴۱۸
۴۱۹	قوله: (رَوَاهُ أَبُو سَعِيدٍ):	۴۱۹
۴۱۹	۴۴ باب يَقْبِضُ اللَّهُ الْأَرْضَ	۴۱۹
۴۱۹	د ترجمه الباب مقصد:	۴۱۹
۴۲۰	د محشر زمکه به کومه او څنگه وي؟:	۴۲۰
۴۲۳	اختلاف د روایاتو او په هغې کښې د تطبیق صورت:	۴۲۳
۴۲۳	قوله: (تَكُونُ الْأَرْضُ خُبْرَةً وَاجِدَةً):	۴۲۳
۴۲۳	قوله: (يَكْفُؤُهَا الْيَبَارِيدُ وَكَمَا يَكْفُؤُ أَحَدُكُمْ خُبْرَتَهُ فِي السَّقْرِ):	۴۲۳
۴۲۴	قوله: (نَزْلًا لِأَهْلِ الْجَنَّةِ):	۴۲۴
۴۲۴	د حدیث شریف دوه مطلبونه:	۴۲۴
۴۲۵	قوله: (فَأَتَى رَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ):	۴۲۵
۴۲۵	قوله: (تَوَرَّوْثُونَ):	۴۲۵
۴۲۵	قوله: (يَأْكُلُ مِنْ زَابَدَةٍ كَغَيْدٍ هِمَا سَبْعُونَ أَلْفًا):	۴۲۵
۴۲۵	قوله: (زائدة الكبد):	۴۲۵
۴۲۶	قوله: (يُبْخَاءُ عَفْرَاءُ):	۴۲۶
۴۲۶	قوله: (كَغَرَضَةِ النَّقْرِ):	۴۲۶
۴۲۶	قوله: (قَالَ سَهْلٌ، أَوْ غَيْرُهُ لَيْسَ فِيهَا مَعْلَمٌ):	۴۲۶
۴۲۶	قوله: (ليس فيها معلم):	۴۲۶
۴۲۶	۱۶ باب كَيْفَ الْحَشْرِ	۴۲۶
۴۲۷	د حشر معنی او قسمونه:	۴۲۷
۴۲۸	قوله: (يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى ثَلَاثِ طَرَائِقَ):	۴۲۸
۴۲۸	په حدیث الباب کښې د راغلی حشر مصداق:	۴۲۸

شماره	مضمون	صفحه
۴۳۱	د روایاتو تعارض او د هغې حل:	۴۳۱
۴۳۲	قوله: (فَيَقَالُ: إِنَّهُمْ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ):	۴۳۲
۴۳۴	۴۲. باب قوله عز وجل (إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ)	۴۳۴
۴۳۴	په آیت کریمه کښې د راغلي زلزلې مصداق:	۴۳۴
۴۳۵	قوله: (أَزِفَتِ الْأَرْفَةُ: اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ):	۴۳۵
۴۳۷	قوله: (وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ قَالَ الْوُصَلَاتُ فِي الدُّنْيَا):	۴۳۷
۴۳۸	۴۸. باب الْقِصَاصِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	۴۳۸
۴۳۸	د ترجمه الباب وضاحت:	۴۳۸
۴۳۸	قوله: (وَهِيَ الْحَاقَّةُ لِأَنَّ فِيهِ الثَّوَابَ وَحَوَاقِ الْأُمُورِ الْحَقَّةِ وَالْحَاقَّةُ وَاحِدٌ):	۴۳۸
۴۳۹	قوله: (التَّغَابُنُ: غَبْنُ أَهْلِ الْجَنَّةِ أَهْلَ النَّارِ):	۴۳۹
۴۴۰	د قیامت په ورځ باندې به د ټولو نه اول د څه څیز فیصله کولې شی؟	۴۴۰
۴۴۱	قوله: (قَنْطَرَةٌ بَيْنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ):	۴۴۱
۴۴۱	۴۹. باب مَنْ نُوْقِسَ الْحِسَابُ عَذِبٌ	۴۴۱
۴۴۱	د قیامت په ورځ د حساب مناقشه:	۴۴۱
۴۴۳	قوله: (اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ ثَمَرَةٍ):	۴۴۳
۴۴۳	قوله: (أَعْرَضَ وَأَشَارَ):	۴۴۳
۴۴۳	۵۰. باب يَدْخُلُ الْجَنَّةَ سَبْعُونَ أَلْفًا بِغَيْرِ حِسَابٍ	۴۴۳
۴۴۴	په جنت کښې د اويا زره کسانو بغير د حساب نه داخلیدل:	۴۴۴
۴۴۵	قوله: (سَبَقَكَ بِهَا عَصَاةٌ):	۴۴۵
۴۴۶	۵۱. باب صِفَةُ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ	۴۴۶
۴۴۷	قوله: (عَدْنٌ خُلِدَ عَدْنَتْ بِأَرْضٍ أَقْنُتْ وَمِنْهُ الْعَدْنُ):	۴۴۷
۴۴۷	قوله: (فِي مَعْدِنٍ صِدْقٍ فِي مَنِيَّتِ صِدْقٍ):	۴۴۷
۴۵۷	د شفاعت قسمونه:	۴۵۷
۴۵۹	۵۲. باب الصِّرَاطُ جَسْرُ جَهَنَّمَ	۴۵۹
۴۵۹	پل صراط:	۴۵۹
۴۶۲	د سند وضاحت:	۴۶۲
۴۶۳	قوله: (وَبِهِ كَلَالِيْبٌ مِثْلُ شَوْلِ السَّعْدَانِ):	۴۶۳

شماره	مضمون	صفحه
	قوله: (مِنْهُمْ الْمَوْبِقُ بِعَمَلِهِ وَمِنْهُمْ الْمُخْرَدِلُ):	۴۷۳
	قوله: (فَقَتْنِي رِيحُهَا):	۴۷۳
	قوله: (فَيَأْتِيهِمُ اللَّهُ فِي الصُّورَةِ الَّتِي يَغْرُقُونَ):	۴۷۳
	مسئله د الله پاک د متشابهات صفاتو:	۴۷۴
	د اهل سنت مسلک:	۴۷۴
	① اول مسلک:	۴۷۴
	② دویم مسلک:	۴۷۵
	③ دریم مسلک:	۴۷۰
	راجع او محتاط مسلک:	۴۷۲
	خو اهم خبرې:	۴۷۳
	د سلفی حضراتو تشدد:	۴۷۴
	۵۲: بَابُ فِي الْخَوْضِ	۴۷۲
	د حوض مفهوم:	۴۷۲
	د حوض کوثر ثبوت:	۴۷۲
	حوض به د صراط نه مخکښې وی که روستو:	۴۷۷
	یو اشکال او د هغې جواب:	۴۷۷
	د ترجمه الباب وضاحت:	۴۷۸
	قوله: (فَلَا أَرَاهُ يَخْذُلُ مِنْهُمْ إِلَّا مِثْلَ هَبْلِ النَّعْمِ):	۴۸۴
	د ترجمه الباب سره مناسبت:	۴۸۴
	قوله: (وَرَأَى ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ):	۴۸۲
	مستورد ابن شداد:	۴۸۷
	قوله: (أَغْفَا بَكْمُ تَنَكُّصُونَ تَرْجِعُونَ عَلَى الْعَقَبِ):	۴۸۷

بسم الله الرحمن الرحيم

۸۲: کتاب الاستیذان

① باب بدء السلام

د کتاب الاستیذان او کتاب الادب ترمینځه مناسبت : امام بخاری رحمته الله فرمائی چې د کتاب الادب نه بغیر کتاب الاستیذان ذکر فرمایلي دي. چاته تلو سره د هغه نه د دننه داخلیدو اجازت اخستلو استیذان وائی. او دا هم د آداب معاشرت نه یو اهم اسلامی ادب دي. خو د دي په احکاماتو کښې چونکه تفصیل دي په دي وجه امام بخاری رحمته الله د دي دپاره د مستقل کتاب عنوان او تړلو.

د استیذان معنی : د استیذان معنی ده « طلب الاذن فی الدخول لمحل لا یملکه المستاذن »^(۱) یعنی کوم ځایي چې د انسان ملکیت نه وی هلته د داخلیدو نه مخکښې اجازت طلب کولو ته استیذان ویلې شی.

د ترجمه الباب مقصد : امام بخاری رحمته الله په دي کتاب کښې د ټولو نه مخکښې ترجمه الباب 'باب بدء السلام' په الفاظو سره قائم کړي دي. پداء (د بآ په فتحې او د دال په سکون سره) د ابتداء په معنی کښې دي^(۲) په دي باب کښې امام بخاری رحمته الله د سلام د ابتداء واقعہ بیان کړي ده.

استیذان متصل سلام ذکر کولو سره ئې دي طرف ته اشاره او کړه چې کوم سرې سلام نه کوی هغه ته دي د داخلیدو اجازت ورنکړې شی^(۳) د دي تفصیل وړاندې په باب کښې راروان دي

۵۸۷۳: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْبُرٍ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ، طَوْلُهُ سِتُونَ ذِرَاعًا، فَلَمَّا خَلَقَهُ قَالَ أَذْهَبَ فَلَمْ يَدْرِ عَلَى أَوْلَيْكَ النَّفَرِ مِنَ الْمَلَائِكَةِ جُلُوسٌ، فَاسْتَمِعَ مَا يُحْيُونَكَ، فَأَتَمَّهَا حِمِيمَتِكَ وَنَحِيَّةَ ذُرِّيَّتِكَ. فَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ. فَقَالُوا السَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ، فَرَأَوْهُ وَرَحِمَهُ اللَّهُ، فَعُلَّ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَلَى صُورَةِ آدَمَ، فَلَمْ يَزَلِ الْخَلْقُ يَنْقُصُ بَعْدَ ذَلِكَ» (ار: ۳۱۴۸)

ترجمه : د سيدنا ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دي چې رسول الله ﷺ او فرمايل الله پاک سيدنا آدم عليه السلام په خپل صورت باندې پيدا کړو. د هغوی اوږد والې شپيته گزوه وو. چې کله الله پاک هغه پيدا کړو نو وې وئيل لاره شه او د ناستو ملائکو دي جماعت ته سلام او کړه او واوره

(۱) فتح الباری ۳/۱۱، ارشاد الساری ۲۲۸/۱۳، عمدة القاری ۲۲۹/۲۲

(۲) فتح الباری ۳/۱۱، ارشاد الساری ۲۲۸/۱۳، عمدة القاری ۲۲۹/۲۲

(۳) فتح الباری ۳/۱۱، ارشاد الساری ۲۲۸/۱۳، عمدة القاری ۲۲۹/۲۲

چه هغوی څه جواب درکوی هم هغه به ستا او ستا د اولاد سلام وی. نو هغوی لمو سره (السلام علیکم) اووې. ملانکو اووې (السلام علیکم ورحمة الله) ملانکو د (رحمة الله) ضافه او کړه پس هر هغه سړې کوم چه به جنت ته داخلېږي هغه به د سیدنا آدم عليه السلام په صورت پیدا کېږي د سیدنا آدم عليه السلام نه روستو د خلقو په قد کېنې کمې شروع شو کوم چه تر اوسه پورې جاری دي

د خلق الله آدم علی صورت ته تشریح: (خَلَقَ اللهُ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ طُولُهُ يَسْتَوْنُ وَرَأَا) د دې جملې په تشریح کېنې د حضرات محدثینو مختلف اقوال دي:

① یو قول دا دي چه په (علی صورته) کېنې ضمیر لفظ آدم طرف ته راجع دي او مطلب دا دي چه الله پاک سیدنا آدم عليه السلام لره د تخلیق د ابتداء نه هم د هغوی په صورت او شکل باندې پیدا کړو او د نورو انسانانو په شان د هغوی تخلیق په هغه تدریجی مراحلو باندې نه دي شوې چه په هغې کېنې انسان اول یو نطفه، بیا مضغه، بیا جنین، بیا طفل، بیا صبی او بیا خوانیدو سره د خلقت مراحل پوره کوی، بلکه هغه د شروع نه د ټولو اندامونو او کامل شکل و صورت سره د شپیتو گزو پوره انسان جوړ کړې شوې وو. (۱)

د صحیح بخاری شارح علامه ابن بطال رحمته الله فرمائی چه په دې حدیث کېنې د دهریه په عقیده باندې رد دي چه د انسان خلقت د اولې ورځې نه د نطفه او مضغه تدریجی مراحلو سره راروان دي. انسان د نطفې او نطفه د انسان پیداوار دي. په دې حدیث کېنې صراحت راغلو چه د سیدنا آدم عليه السلام خلقت د نطفې نه نه دي شوې بلکه هغه د خاورې نه په شروع کېنې په خپل اصل صورت باندې پیدا کړې شوې وو. (۲)

② دویم قول دا دي چه په (علی صورته) کېنې ضمیر د لفظ الله طرف ته راجع دي، او د (صورة) نه مراد صفت دي. مطلب دا دي چه الله پاک سیدنا آدم عليه السلام لره په خپل صفت باندې پیدا کړو. یعنی هغه ئې د هغه صفاتو سره موصوف کړو کوم چه د الله پاک د صفاتو سورې او نظاره ده. پس الله پاک هغوی حی، عالم، قادر، مرید، متکلم، سمیع او بصیر جوړ کړو. (۳)

③ دریم قول دا دي چه ضمیر د لفظ الله طرف راجع دي او د (صورة) نه صفت نه دي مراد بلکه صورت او هیئت مراد دي. خو د الله پاک طرف ته اضافت د تشریف او تکریم دپاره دي. (۴) لکه: روم الله: او بیت الله: کېنې د روح او بیت اضافت د الله پاک طرف ته د شرف او عظمت د ظاهرولو دپاره دي، په دې صورت کېنې د سیدنا آدم عليه السلام د شکل او صورت

(۱) فتح الباری ۳/۱۱، ارشاد الساری ۲۲۸/۱۳، عمدة القاری ۲۲۹/۲۲

(۲) شرح صحیح البخاری لابن بطال ۶/۹، عمدة القاری ۲۲۹/۲۲

(۳) ارشاد الساری ۲۲۹/۱۳، فتح الباری ۴/۱۱، شرح صحیح البخاری لابن بطال ۷/۹، عمدة القاری ۲۲۹/۲۲

(۴) ارشاد الساری ۲۲۹/۹، مرقاة المفاتیح، کتاب الدیات، باب ما لا یضمن من الجنایات: ۸۵/۷، عمدة

وجاهت او لطافت او د هغوی حسن او ښکلا طرف ته اشاره کول مقصود دی چه الله پاک سیدنا آدم علیه السلام په داسې لطیف او جمیل صورت باندې پیدا کړو کوم چه په اسرار او لطافت باندې مشتمل دې او که چه هغه د خپل قدرت کامله په ذریعه د خپل طرف نه ورکړې دې. **قوله: (قَالَسَمُ مَا جَبَّيْنُكَ فَأَمَّا تَحِيَّتُكَ وَتَحِيَّةُ ذُرِّيَّتِكَ):** یعنی تاسو د سلام کولو نه پس واورئ چه څنگه په جواب کښې تحیه پیش کوی، هم هغه به ستاسو او ستاسو د امت تحیه وی. د ابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې **(يَجِيبُونَكَ)** دې، یعنی هغه څنگه جواب درکوی ^(۱).

طوله ستون ذراع یعنی د سیدنا آدم علیه السلام اوږدوالی دهغوی دپیدائش په وخت شپيته ذراع وو د ذراع نه څه مراد دي، د سیدنا آدم علیه السلام ذراع یا موجوده ذراع؟ زیات صحیح خبره دا ده چه د موجوده خلقو ذراع مراد دي. ^(۲)، د سیدنا آدم علیه السلام ذراع نه دي مراد ^(۳)، او مطلب دا دي چه د سیدنا آدم علیه السلام قد په اوږد والی کښې د دې دور د خلقو د شپیتو گزو په اندازه وو. یعنی شپيته گزه وو. ځکه چه که د آدم علیه السلام ذراع مراد کړې شی نو د دې مطلب به دا وی چه د هغوی ذراع د هغوی د قد د شپيتمې حصې برابر وو. کوم چه د هغوی د قد د اوږد والی او تناسب اعضاء اعتبار سره بالکل بې جوړه معلومیږي. ځکه چه ذراع عموما د انسان د ربع او څلورمې حصې برابر وی او مناسب او ښکلي هم هغه وخت لگی چه کله هغه د هغه د ربع په اندازه وی. د شپيته گزه انسان صرف یو گز لاسونه به بالکل هم دغه شان بې جوړه معلومیږي لکه د دې دور د شپږ فته انسان د څلور انچو لاس به نامناسب معلومیږي. په دې وجه د ذراع نه د دې دور د عام خلقو ذراع مراد دي. ^(۴)

سلام د امت محمدیه خصوصیت: **(ذرية)** نه د سیدنا آدم علیه السلام عام ذریه نه دي مراد. بلکه صرف د امت محمدیه عليهم السلام مسلمان ذریه مراد دي ^(۵). وجه دا ده چه د نورو څو روایاتو نه معلومیږي چه د سلام مشروعیت د امت محمدیه عليهم السلام خصوصیت دي.

پس امام بخاری رحمته الله په الادب المفرد کښې او ابن ماجه په سنن کښې د سیده عائشه رضی الله عنها نه مرفوع روایت نقل کړې دي چه په هغې کښې دی **(مَا جَسَدْتُمْ الْيَهُودَ عَلَى شَوْءٍ مَا حَسَدُوْكُمْ عَلَى**

(۱) ارشاد الساری ۲۲۹/۱۳. شرح صحیح البخاری لابن بطال ۸/۹. مرقاة المفاتیح. کتاب الديات. باب ما لا یضمن من الجنایات: ۹۷/۷.

(۲) ارشاد الساری ۲۲۹/۱۳. فتح الباری ۴/۱۱. عمدة القاری ۲۲۹/۲۲.

(۳) عمدة القاری ۲۸۷/۱۵. فتح الباری ۴۲/۶. تحفة الباری ۵۶/۴. الابواب والتراجم للکاندهلوی ۲۱۲/۱. مرقاة شرح مشکاة ۷۳۰/۹.

(۴) ایضا.

(۵) حواله سابقه. د زیات تفصیل دپاره اوگوری: مظاهر حق جدید (رقم الحدیث: ۵۷۳۶).

(۶) ارشاد الساری ۲۲۹/۱۳. فتح الباری ۵/۱۱.

السلام والثأمین) ^(۱)، یعنی یهودیان چه څنگه په سلام او آمین و نیلو باندې تاسو سره حسد کوی. په بل څه څیز باندې داسې حسد نه کوی هم دغه شان د سیدنا ابوذر غفاری رضی الله عنہ یو اوږد مرفوع روایت امام مسلم رحمته الله علیه نقل کړې دې. په دې کښې دی «اول من جاء بتهیة السلام» ^(۲).

یعنی د تېرولو نه اول ماته د سلام ډالۍ راکړې شوه امام بیهقی رحمته الله علیه په شعب الایمان کښې د سیدنا ابوامامه رضی الله عنہ نه مرفوعا روایت نقل کړې دې. «**اِنَّ اللهَ جَعَلَ السَّلَامَ تَحِيَّةً لِّلْاُمِّيَّةِ، وَامَانًا لِّلْاَهْلِ دِمْنَتَا**» ^(۳)، یعنی سلام زموږ د امت دپاره ډالۍ او د اهل ذمه دپاره امان دې.

په سنن ابی داؤد کښې د سیدنا عمران بن حصین رضی الله عنہ نه په یو روایت کښې دی «**كُنَّا نَقُولُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ اَنْتُمْ اَنْتُمْ اَللّٰهُ بِكُمْ عَيْنًا وَاَنْتُمْ صَبَاحًا فَلَمَّا كَانَ الْاِسْلَامُ نُهَيْتَا عَنْ ذَلِكَ**» ^(۴)، یعنی مونږ به د جاهلیت په زمانه کښې «**انتم بک عینا**» ستا په ذریعه دې سترگې یخې وې او «**انتم صباحا**» ستا سحر دې په خیر وې (ښه چارې، الفاظ وئیل، د اسلام د راټولو نه پس مونږ د دې الفاظو نه منع کړې شو.

د مقاتل بن حیان رحمته الله علیه په روایت کښې دی «**كانوا في الجاهلية يقولون: حيت مساء، حيت صباحا، فغير الله ذلك السلام**» ^(۵)، (یعنی د جاهلیت په زمانه کښې به خلقو «**حیت مساء او حیت صباحا**» الفاظ د سترې مشی په طور وئیل چه د هغې معنی ده سحر او ماښام ژوندې اوسې. الله پاک هغه په سلام باندې بدل کړو،

قوله: فقال: السلام عليكم: سیدنا آدم عليه السلام ته «**سلم**» وئیلو شوې وو. د «**السلام عليكم**» الفاظ یا خو هغوی د امر د صیغې نه پخپله فهم کړل او یا الله پاک د الهام په ذریعه هغوی ته دا الفاظ اوښودل ^(۶).)

^(۱) اخرجه الامام البخاری فی الادب المفرد (مع فضل الله الصمد). باب فضل السلام. رقم الحديث: ۹۸۸. ۴۹۹:۲. وخرجه ابن ماجه فی کتاب اقامة الصلاة والسنة فيها. باب الجهر بآمين. رقم الحديث: ۷۸۶. ۲۸۷/۱.

^(۲) اخرجه مسلم. بتغيير فی کتاب فضائل الصحابة. باب من فضائل ابي ذر رضى الله تعالى عنه. رقم الحديث ۲۴۵۳: ۴. ۱۹۲۱.

^(۳) اخرجه البيهقي فی شعب الايمان. باب في مقاربة ومودة اهل الدين. رقم الحديث ۸۷۹۸. ۳۶/۶.

^(۴) اخرجه ابوداؤد فی الادب. باب في الرجل يقول: انعم الله بك عينا. رقم الحديث: ۵۲۲۷.

^(۵) فتح الباری ۵/۱۱.

^(۶) فتح الباری ۵/۱۱.

(السلام علیکم) په الف لام سره غوره او افضل دې. که څوک بغیر د الف لام نه (سلام علیکم) اوانی نو هم صحیح دې ^(۱)، په قرآن کریم کښې دې (قُلْ سَلَامٌ عَلَیْکُمْ کَتَبَ رَبُّکُمْ عَلَی نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ) ^(۲)، په یو بل آیت کریمه کښې دې (سَلَامٌ عَلَی نُورِی الْعَالَمِیْنَ) ^(۳)، په دواړو آیتونو کښې سلام بغیر د الف لام نه دې

د علیکم السلام وئیلو مطلب که یو سړې (علیکم السلام) اوانی نو د راجح قول مطابق دا هم د سلام صیغه ده او په دې سره به سلام ادا شی. خو قاضی عیاض او امام غزالی رحمتهما دې ته مکروه وئیلې دې ^(۴)، خو امام نووی رحمته فرمائی چې (والمختار لا یکره، ویجب الجواب، لانه سلام) ^(۵)، یعنی مختار قول دا دې چې دا مکروه نه ده او د دې جواب ورکول واجب دی ځکه چې دا سلام دې

په سنن ابی داؤد او سنن ترمذی کښې د ابو جری جابر بن سلیم الهجیمی رحمته نه روایت دې چې (اَتَيْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقُلْتُ عَلَيْكَ السَّلَامُ يَا رَسُولَ اللهِ. قَالَ «لَا تَقُلْ عَلَيْكَ السَّلَامُ فَإِنَّ عَلَيْكَ السَّلَامَ تَحِيَّةُ النَّبِيِّ» ^(۶)، زه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شوم او اومې وئیل (علیک السلام یا رسول الله) نو رسول الله ﷺ او فرمائیل: (علیک السلام) مه وایه. ځکه چې دا د مړو تحیه ده. د دې روایت نه د (علیک السلام) کراهت معلومیږي

قوله: (فَقَالُوا السَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللهِ فَارَادُوهُ وَرَحْمَةُ اللهِ): یعنی ملانکو په جواب کښې د (ورحمة الله) اضافه اوکړه. دا اضافه کول بالاتفاق مستحب ده. که سلام کونکي (ورحمة الله) اووې نو په جواب (وبرکاته) اضافه مستحب ده.

د ومغفرته ورضوانه د اضافې حکم د (وبرکاته) نه په سلام او د هغې په جواب کښې د (ومغفرته، ورضوانه) اضافه مشروع ده یا نه؟ په دې سلسله کښې روایات مختلف دي امام مالک رحمته په موطاء کښې د سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما روایت نقل کړې دې. په هغې کښې

(۱) فتح الباری ۵/۱۱، ارشاد الساری ۲۳۰/۱۳

(۲) سورة الانعام الآية : ۵۴

(۳) سورة الصافات. الآية ۷۹

(۴) ارشاد الساری ۲۳۰/۱۳، فتح الباری ۵/۱۱

(۵) فتح الباری ۵/۱۱، شرح مسلم للنووی کتاب السلام ۲/۲۱۲

(۶) اخرجه ابوداؤد فی ابواب السلام، باب کراهية ان يقول : عليك السلام ۳۵۱/۲، والترمذی فی ابواب الاستیذان والادب، باب ما جاء فی کراهية ان يقول : عليك السلام مبتداء ۱۰۱/۴.

دی (اتصلی السلام الی البرکة) یعنی په (ویرکاته) باندې سلام پوره کیدی. (۱)
خو د سیدنا انس، سیدنا ابن عمر او سیدنا زید بن ارقم رضی الله عنہ نه داسې روایات منقول دی چه
په هغې کښې د (ویرکاته) نه پس اضافه منقول ده. (۲)

دا روایات اگر چه ضعیف دی، خو د ټولو د یوخانې کولو نه د (ویرکاته) د اضافې
مشروعیت ثابتیږي. پس حافظ ابن حجر رحمته الله علیه لیکي:

(وهذه الأحاديث الضعيفة، اذا انضمت قوى ما اجتمعت عليه من مشروعية الويادة على ویرکاته) (۳)

دلته په روایت کښې دی چه سیدنا آدم عليه السلام (السلام علیکم) او وې او ملائکو په جواب کښې
(السلام علیکم) او وې. د دې نه معلومه شوه چه د سلام په جواب هم هغه صیغه استعمالولې
شي کومه چه د سلام دپاره خاص ده. د کشمېهني په روایت کښې (وعلیک السلام) دې. (۴)

په جواب کښې که چا صرف (وعلیکم) او وې نو هم کافی ده خو که (علیکم) نې بغیر د واؤ نه
او وې نو د جواب دپاره به کافی نه وی. (۵)

د سلام او د هغې د جواب متعلق نور احکام. سلام کول مسنون او جواب ورکول واجب علی
الکفایة دی که په جماعت کښې یو کس جواب ورکړو نو د ټولو د طرف نه به کافی شی. (۶)
سلام کولو او د هغې په جواب ورکولو کښې ضروري ده چه په دومره اوچت آواز سره وی چه
نژدې کس نې واورې. که د دې نه نې رو او وې نو هغه شرعا کافی نه دې. (۷)
د سلام جواب فوراً ورکول واجب دی. که په دې کښې تاخیر او کړې شو نو گناهگار به وی. (۸)

(۱) أخرجه الإمام مالك في الموطاء. كتاب السلام. باب العمل في السلام. رقم الحديث: ۹۵۹ ۲. ۲. وأخرجه
البیہقی فی شعب الايمان. باب رد السلام. رقم الحديث: ۵۱۰/۶. ۹۰۹۶.
(۲) فتح الباری ۷/۱۱. عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ أَنَّ رَجُلًا سَلَّمَ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ. فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ
اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ. وَالْقَادِيَانُ وَالرَّانَخَاتُ. فَقَالَ لَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ: وَعَلَيْكَ الْفُؤُ. ثُمَّ كَانَتْ كَرَةً ذَلِكَ. أخرجه
الإمام مالك في الموطاء. كتاب السلام ۹۶۶/۲.

"عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمٍ. قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا سَلَّمَ عَلَيْنَا، قَرَدْنَا عَلَيْهِ السَّلَامَ قُلْنَا: "وَعَلَيْكَ
وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ" وَمَتَّفَعْنَاهُ" أخرجه البيهقي في شعب الايمان. فصل في كيفية السلام وكيفية الرد. رقم
الحديث: ۸۸۸۱. (۴/۵۶)

(۳) فتح الباری ۷/۱۱

(۴) فتح الباری ۶/۱۱. إرشاد الساری ۲۳۰/۱۳. عمدة القاری ۲۳۰/۲

(۵) شرح صحيح مسلم للنووي كتاب السلام ۲۰۲/۲

(۶) شرح صحيح مسلم للنووي كتاب السلام ۲۱۲/۲. فتاوى هندية كتاب الكراهية. الباب التاسع: ۳۲۵/۵.

رد المختار. فصل في البيع ۲۹۳/۵

(۷) شرح مسلم للنووي. كتاب السلام ۲۱۳/۲. رد المختار ۲۹۳/۵. فتاوى هندية كتاب الكراهية ۳۲۶/۵.

(۸) رد المختار فصل في البيع ۲۹۳/۵

د غائب جواب که خوک را ورسوی نو د هغه په جواب کښې (وعليک وعليه السلام) الفاظ و نیل یکار دی (۱)

قوله: فلم يزل الخلق ينقص حتى الآن: دلته (حق) په معنی د (ال) دې او مطلب دا دې چه د شپیتو ذراع نه د انسان قامت په مزه مزه ټکته کیدلو، او تقریبا شپږو فتو ته را کوژ شو. د نقص او کمی دا سلسله په هره صدی کښې جاری وه، تردې چه د رسول الله ﷺ په زمانه باندې راتلو سره او دریده (۲)

حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی چه ماته په دې مقام کښې دا اشکال دې چه د هغې صحیح جواب مانه اوسه پورې اونشو. هغه دا چه دا نقص دا سلسله په هره صدی کښې وه. د سیدنا آدم عليه السلام نه واخله تر قوم ثمود پورې، په هغې کښې هېڅ خاص کمې نشته. ځکه چه د قوم ثمود چه کوم آثار ملاؤ شوې ده چه دا کمې انتهائی کمه شوې ده. هغه خلق د انتهائی اوچت قد او قامت مالکان وو او د قوم ثمود نه پس چه تر نن پورې په انسانی قامت کښې کوم کمې راغلي دي. هغه ډیر زیات دي. ځکه چه د قوم ثمود او د آدم عليه السلام په زمانه کښې ډیره فاصله ده. او د قوم ثمود نه د رسول الله ﷺ د زمانې پورې فاصله نسبتا کمه ده پس حافظ ابن حجر رحمته الله لیکي:

«ويشكل على هذا ما يوجد الآن من آثار الأمم السالفة كديار ثمود فإن مساكنهم تدل على أن قاماتهم لم تكن مفرطة الطول على حسب ما يقتضيه الترتيب السابق ولا شك أن عهدهم قديم وأن الزمان الذي بينهم وبين آدم دون الزمان الذي بينهم وبين أول هذه الأمة ولم يظهر لئلا الآن ما يزيل هذا الاشكال»

د دې جواب دا کیدې شی چه په حدیث کښې د (نقص) ذکر مطلق دې. د زمانې د څه مخصوص مقدار او په څه خاص تناسب سره د نقص ذکر نه دې. لهذا که د قوم ثمود پورې نقص زیات نه شو نو دا هېڅ د اشکال خبره نه ده که وروستو زیادت شوې وی نو هېڅ د اشکال خبره نه ده

باب (۲)

قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ) * فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِنْ قِيلَ لَكُمْ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَى لَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ * لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَكُونَةٍ فِيهَا مَتَاعٌ لَكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ) (۲) وَقَالَ سَعِيدُ بْنُ أَبِي الْحَسَنِ لِلْحَسَنِ إِنَّ نِسَاءَ الْعَجَمِ كَتِيفْنَ صُدُورَهُنَّ

(۱) رد المختار فصل فی البيع ۲۹۴/۵

(۲) فتح الباری ۴/۴۳۶، عمدة القاری ۱۵/۲۸۷، تحفة الباری ۴/۵۶، مرقاة ۹/۷۳

وَرَوَاهُمْ قَالَ اصْرِفْ بِصَرَكَ عَنْهُمْ . قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ (قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ) . وَقَالَ قَتَادَةُ عَمَّا لَا يَجِلْ لَهُمْ (وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ) (خَابِنَةُ الْأَعْيُنِ) مِنَ النَّظَرِ إِلَى مَا نَهَى عَنْهُ . وَقَالَ الزَّهْرِيُّ فِي النَّظَرِ إِلَى الْبَنَاتِ لَمْ يَحْضَرْ مِنَ الْبَسَاءِ لَا يَصْلُحُ النَّظَرُ إِلَى شَيْءٍ مِنْهُنَّ مِمَّنْ يُشْتَبَى النَّظَرُ إِلَيْهِ ، وَإِنْ كَانَتْ صَغِيرَةً . وَكَرَّةُ عَطَاءٍ النَّظَرُ إِلَى الْجَوَارِي يَنْعَنَ بِمَكَّةَ ، إِلَّا أَنْ يُرِيدَ أَنْ يَنْتَرَى .
 امام بخاری رحمہ اللہ پہ ترجمہ الباب کنبی دے تولو نہ اول د سورة النور دري آیتونہ ذکر کرې دی
 چہ د هغې ترجمہ دا ده .

ای ایمان والو! تاسو د خپلو کورونو نه علاوه نورو کورونو ته مه داخلېږئ. چہ ترڅو پورې مو اجازت نه وی حاصل کړې او د هغې اوسیدونکو ته مو سلام نه وی کړې. هم دا ستاسو دپاره غوره ده چہ تاسو نصیحت حاصل کړئ بیا که تاسو په هغه کورونو کنبی څوک بیا نه موږ نو هغې ته مه ځئ چہ ترڅو پورې تاسو ته اجازت درنکړې شی او که تاسو ته جواب ملاؤ شی چہ واپس شی نو واپس شی. هم دا خبره ستاسو دپاره غوره ده او الله پاک ته ستاسو د ټولو اعمالو خبر دي.

مولانا شبیر احمد عثمانی رحمہ اللہ د دې آیتونو په تفسیر کنبی لیکي :

یعنی خاص د خپل اوسیدو چہ ئې کوم کور دې د هغې نه سوا دې بل کور ته بغیر د خبر کولو نه داخل نه شی . معلومه نه ده چہ هغوی به په څه حال کنبی وی او هغه وخت د چا دننه راتلل خوښوی او که نه ، لهذا دننه تلو نه مخکېني آواز ورکولو سره دې اجازت حاصل کړی او د ټولو نه غوره آواز د سلام دې . په حدیث کنبی دی چہ درې کرته دې سلام اوکړی او د داخلیدو اجازت دې واخلي . که درې کرته سلام کولو نه پس هم اجازت ملاؤ نه شی نو واپس دې لاړ شی . په حقیقت کنبی دا داسې حکیمانه تعلیم دې چہ که د دې پابندی اوکړې شی نو د کور والا او ملاقات کونکی دواړو دپاره غوره ده خو افسوس چہ نن مسلمانان دا مفید تعلیمات پرېږدي کوم چہ نور قومونه هم د هغوی نه زده کولو سره ترقی کوي . (۱)

د استیذان طریقه او حکم : د سورة النور د دې آیات مبارکه نه د استیذان طریقه او حکم نسبتا په تفصیل سره بیان کړې شوې دې . چہ د هغې حاصل دا دې چہ انسان کله د بل سړي په کور کنبی داخلیدل غواړي نو هغه دې اجازت طلب کړی او د اجازت ملاویدو نه پس بیا داخل شی .

د اجازت طلب کولو په کیفیت کنبی لېر شان اختلاف دي .

① د بعض علماء کرامو په نزد د استیذان صحیح صورت دا دې چہ اول دي اجازت طلب کړې شی او د اجازت ملاویدو نه پس دې سلام اوکړې شی یعنی په استیذان کنبی سلام مقدم دي . (۲)

(۱) تفسیر عثمانی : ۴۷۱ ، سورة النور آیت نمبر ۲۷

(۲) تکلّمه فتح الملمم : ۲۲۹/۴ ، شرح صحیح مسلم ۲/۲۱۰ ، لامع الدراری ۴۸/۱۰

دا حضرات یو خو د قرآن کریم د ذکر شوي آیت کریمه نه استدلال کوی چه په هغې کنبې (یا ایها الذین آمنوا لا تدخلوا بيوتنا غیر بیوتکم حتی تستأذنوا وتسلّموا علی اهلها) په دې آیت کریمه کنبې د (تستانسوا) ترجمه مفسرین حضرات په (تستانذوا) سره کړې ده. (۱) مطلب دا دي چه د چا په کور کنبې د داخلیدو نه مخکې دوه کارونه کول پکار دي یو استیناس یعنی استیذان او دویم سلام. په آیت کریمه کنبې استیذان په سلام باندې مقدم کړې شوي دي دویم دا چه دا حضرات د سیدنا ابو ایوب انصاری رضی الله عنه د روایت نه استدلال کوی کوم چه ابن ماجه په خپل سنن کنبې نقل کړې دي. په هغې کنبې دي (قُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَذَا السَّلَامُ، فَمَا الاسْتِذْنَاءُ؟ قَالَ: يَتَكَلَّمُ الرَّجُلُ تَسْبِيحَةً، وَتَكْبِيرَةً، وَتَحِيَّةً، وَيَتَخَنَّمُ، وَيُؤَدِّنُ أَهْلَ الْبَيْتِ) (۲) یعنی یا رسول الله! دا خو سلام شو! د استیذان څه طریقه ده؟ نو رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل: داسې انسان لږه تسبیح او تکبیر او مرئ تازه کولو سره د خپل راتلو خبر ورکول پکار دي. په دې کنبې دي چه د سلام نه مخکې تسبیح وغیره لوستل، او مرئ تازه کول استیذان دي. ۲. خو د جمهور علماء کرامو په نزد د استیذان مسنون طریقه دا ده چه سلام دي په استیذان باندې مقدم کړې شی، یعنی اول دي سلام او کړی او بیا دي کور ته د داخلیدو اجازت طلب کړې شی. (۳) مثلاً اول دي دا او ویلې شی (السلام علیکم) د دي نه پس دي او ویلې شی چه: زه دنته راتلې شم؟

دا حضرات یو خو په سنن ابی داؤد کنبې د ربیعې د روایت نه استدلال کوی چه رسول الله صلی الله علیه و آله په کور کنبې وو. د بنو عامر یو سړی کور ته د دنته داخلیدو اجازت طلب کړو او وې ویل (البح) رآیا زه دنته داخلیدې شم، رسول الله صلی الله علیه و آله خپل خادم ته او فرمائیل (اخرجوا هَذَا فَقَعْلُهُ) الاسْتِذْنَاءُ فَقُلْ لَهُ قُلِ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ أَذْغُلْ) یعنی دي سړی ته ور اوځه او ورته د استیذان طریقه اوښایه او اووایه چه په داسې ویلو سره دي اجازت طلب کړی: السلام علیکم آیا زه داخلیدې شم؟ هغه صاحب دا هدایت اوریدلو، پس هغوی اووې (السلام علیکم أَذْغُلْ) رسول الله صلی الله علیه و آله هغوی ته اجازت ورکړو. (۴)

امام بیهقی رحمته الله هم په شعب الایمان کنبې د سیدنا جابر رضی الله عنه نه روایت نقل کړې دي، په هغې کنبې دي: (لَأَذْغُلَا لَئِنْ لَمْ يَنْدَأْ بِالسَّلَامِ) (۵)

(۱) سورة النور آیت ۲۷. تفسیر القرطبی ۱۲/۲۱۳. روح المعانی ۱۰/۱۳۳. ابن کثیر ۳/۲۷۸

(۲) اخرجه ابن ماجه فی سننه فی کتاب الادب باب الاستیذان ۲۶۳ (اسنادہ ضعیف)

(۳) اوگوری: تکلعه صحیح مسلم ۴/۲۲۹. شرح مسلم للنووی ۲/۲۱۰. لامع الدراری ۱۰/۴۸

(۴) الحدیث اخرجه ابوداؤد فی کتاب الادب. باب الاستیذان ۴۳۷/۲. (اسنادہ صحیح)

(۵) الحدیث اخرجه البيهقي فی شعب الإيمان باب فی مقاربة وموادة اهل الدين. رقم الحديث ۸۸۱۶. (اسنادہ ضعیف) ۴/۱۶۰

یعنی خوک چه په سلام سره ابتداء نه کوی هغه ته اجازت مه ورکوی
امام بخاری رحمته الله علیه هم په الادب المفرد کښې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه دغه شان روایت نقل کړې
دې (۱)

د دې روایاتو نه معلومېږي چه سلام په استیذان باندې مقدم دې، هر چه تعلق دې د قرآن
کریم د آیت نو د هغې دا جواب کیدې شی چه هلته واؤ د جمع دپاره دې د ترتیب دپاره نه دې
لکه چه په اصول فقه کښې قاعده مشهوره ده: (۲)

او د سیدنا ابویوب انصاری رضی الله عنه روایت ته حافظ ابن حجر رحمته الله علیه ضعیف وئیلې دې (۳)، په
دې وجه هغه د ذکر کړې شوې هغه روایاتو په مقابله کښې حجت نه دې.

بهر حال د جمهور علماء کرامو په نزد د اجازت طلب کولو مسنون طریقه هم دا ده چه اول
سلام اوکړې شی، د دې نه پس دې خپل نوم اخستلو سره اجازت طلب کړې شی، خو داسې
خایونه، کورونه او خایونه چه هلته هر سړی ته عام د ورتول اجازت وی، مثلاً مسافر خانې،

اسپتال وغیره نو هلته به د استیذان ذکر شوې حکم نه وی، په آیت کریمه کښې د (یوتاغیر
مسکونه) نه هم داسې مقامات مراد دی: (۴)

قوله: وَقَالَ سَعِيدُ بْنُ أَبِي الْحَسَنِ لِلْحَسَنِ إِنَّ نِسَاءَ الْعَجَمِ يَكْشِفْنَ صُدُورَهُنَّ

وَرُؤُوسَهُنَّ قَالَ أَصْرَفَ بَصَرِكَ عَنْهُنَّ: سَعِيدُ بْنُ أَبِي الْحَسَنِ رحمته الله علیه، د امام حسن

بصری رحمته الله علیه رور دې، هغوی د خپل رور حسن بصری رحمته الله علیه نه تبوس اوکړو چه عجمی زنانو

خپله سینه او سر ښکاره ساتي؟ امام حسن بصری رحمته الله علیه او فرمائیل: تاسو خپل نظر د هغوی

نه بچ ساتی او په دلیل کښې هغوی د قرآن کریم دا آیت کریمه: (قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَكْفُلُوا مِنْ

أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا أَرْوَاحَهُمْ) پیش کړو، په دې آیت کریمه کښې مومنانو ته د سترگو د ښکته

کولو حکم کړې شوې دې.

قول الله عزوجل: په ترکیب کښې مرفوع هم کیدې شی، په دې صورت کښې به دا د مبتداء

محذوف دپاره خبر وی او د (اقدام) فعل محذوف کیدو د وجې نه منصوب هم کیدې شی: (۵)

کشمېښی نه علاوه په نورو نسخو کښې (وقول الله) په واؤ سره دې، په دې صورت کښې به

دا آیت کریمه د مستقل ترجمة الباب په حیثیت سره وی، د امام حسن بصری رحمته الله علیه د قول

(۱) الحديث أخرجه الامام البخاری فی الادب المفرد مع شرحه فضل الله الصمد ۵۰۵/۲ (صحيح الاسناد)

(۲) كشف الاسرار ۱۰۹/۲

(۳) فتح الباری ۹/۱۱ قال الحافظ: وأخرج ابن أبي حاتم بسند ضعيف من حديث أبي أيوب.

(۴) عمدة القاری ۲۳۱/۲۲، ارشاد الساری ۲۳۲/۱۳، د تفصیل دپاره اوگوری: تفسیر القرطبی ۲۲۱/۱۲

وروح المعانی ۱۳۷/۱۰

(۵) عمدة القاری ۲۳۱/۲۲

حصة به نه وی^(۱)

قوله: وَقَالَ قَتَادَةُ عَمَّا لَا يَحِلُّ لَهُمْ: د (وَيَحْفَظُوا فَرْجَهُمْ) تفسیر امام قتاده رحمته الله کړې دې چه هغه مومنین د خپلو شرمگاهونو حفاظت کوی د هغه څیزونو نه کوم چه د هغوی دپاره جائز نه دی ابن ابی حاتم د قتاده رحمته الله دا تعلیق موصولا نقل کړې دې^(۲)

په سورة غافر کښې دې (يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ) خائنة الاعيون د (نظرة) صفت دې^(۳) او د دې نه ممنوعه څیزونو طرف ته کتل مراد دی. یعنی چه د کومو څیزونو طرف ته کتل شرعا جائز نه دی. د هغې طرف ته سترگې اوچتول (خائنة الاعيون) د سترگو خیانت، دې

قوله: (وَقَالَ الزُّهْرِيُّ فِي النَّظَرِ إِلَى الْتِي لَمْ يَحْضُرْ مِنَ النِّسَاءِ لَا يَصْلُحُ النَّظَرُ إِلَى شَيْءٍ مِنْهُنَّ مِمَّنْ يُشْتَبَى النَّظَرُ إِلَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ صَغِيرَةً): امام محمد بن شهاب الزهري رحمته الله فرمائی چه کومو زنانو باندې د کم عمری یا بوډا نوب د وجې نه حیض نه راځی. هغوی ته د شهوت په نظر کتل صحیح نه دی.

دا تعلیق چا موصولا نقل کړې دې دا معلومه نه شوه^(۴)

قوله: (وَكُرَّةَ عَطَاءٍ النَّظَرُ إِلَى الْجَوَارِي يُبْعَثَ بِمَكَّةَ إِلَّا أَنْ يُرِيدَ أَنْ يَشْتَرِيَ): امام عطاء بن ابی رباح رحمته الله به په مکه مکرمه کښې خرڅیدونکو وینځو طرف ته کتل مکروه گڼل. خو چه چا به اخستل غوښتل هغه به یې د دې حکم نه مستثنی گڼلو.

ابن ابی شیبه رحمته الله د عطاء دا تعلیق موصولا نقل کړې دې^(۵)

د آیات استیذان نه پس د تعلیقات ذکر کولو مقصد: د امام حسن بصری. امام زهري او امام عطاء رحمته الله دا تعلیقات د آیات استیذان نه پس ذکر کولو کښې دې خبرې طرف ته اشاره کول مقصود دی چه د استیذان د مشروعیت غرض او غایه دا دې چه بغیر د اجازت نه د داخلیدو په صورت کښې چه کور والا د کومو څیزونو طرف د چا کتل نه خوښوی، هغه د کتلو نه بچ کړې شی. او په دې ټولو کښې خطرناک امر پردو زنانو ته کتل دی، پس شارحین د بخاری لیکي:

(وجه ذکر هذا عقيب ذكر الآيات الثلاث المذكورة الإشارة إلى أن أصل مشروعية الاستئذان الاحتراز من وقوع النظر إلى ما لا يريد صاحب المنزل النظر إليه لودخل بلا إذن، واعظم ذلك النظر إلى النساء الاجنبيات)^(۶)

(۱) عمدة القاری ۲۲/۲۳۱. فتح الباری ۱۱/۱۰.

(۲) عمدة القاری ۲۲/۲۳۱. فتح الباری ۱۱/۱۰.

(۳) روح المعانی. سورة غافر ۱۳/۵۹. عمدة القاری ۲۲/۲۳۱.

(۴) تعلیق التعلیق ک بشی هم د (اما قول الزهري) نه پس علامه الحذف دي. ۵/۱۲۰

(۵) عمدة القاری ۲۲/۲۳۲

(۶) ارشاد الساری ۱۳/۲۳۲. فتح الباری ۱۱/۱۰. عمدة القاری ۲۲/۲۳۱

۵۸۷۴ : حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ يُسَارٍ

أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ أَرَدَفَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - الْفَضْلَ بْنَ عَبَّاسٍ يَوْمَ النَّحْرِ خَلْفَهُ عَلَى عَجْزِ رَأْسِهِ، وَكَانَ الْفَضْلُ رَجُلًا وَضِيئًا، فَوَقَّفَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - لِلنَّاسِ يُفْتِيهِمْ، وَأَقْبَلَتِ امْرَأَةٌ مِنْ خَلْعَمَ وَضِيئَةً تَسْتَفِي رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَطَفِقَ الْفَضْلُ يَنْظُرُ إِلَيْهَا، وَأَعْجَبَهُ حُسْنُهَا، فَالْتَفَتَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَنْظُرُ إِلَيْهَا، فَأَخْلَفَ يَدَيْهِ فَأَخَذَ بِذِقَنِ الْفَضْلِ، فَعَدَلَ وَجْهَهُ عَنِ النَّظَرِ إِلَيْهَا، فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ قُرْبَصَةَ اللَّهِ فِي الْحَتَمِ عَلَى عِبَادِهِ أَذْرَكَتْ أَيْ شَيْئًا كَبِيرًا، لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَسْتَوِيَ عَلَى الرَّاحِلَةِ، فَهَلْ يَقْضِي عَنْهُ أَنْ أَحْجَرَهُ عَنْهُ قَالَ: نَعَمْ. » (ر: ۱۴۴۲)

دا روایت پہ کتاب الحج کنبی تیر شوې دې، په دې کنبی د سیدنا فضل بن عباس رضی اللہ عنہما قصه ذکر کړې شوې ده، د حجة الوداع په موقع باندې هغه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سره په سورلی باندې شاته ناست وو، یو زنانه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه د یوې مسئلې د تپوس کولو دپاره راغله چه دیره ښکلې وه، سیدنا فضل رضی اللہ عنہ هغې ته کتل، رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم چه کله اولیدل چه سیدنا فضل رضی اللہ عنہ هغې ته مسلسل گوري نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم خپل لاس شاته بوتلو سره د فضل رضی اللہ عنہ زنانه اونوله او د هغه زنانه ئې د هغوی مخ واړولو.

قوله: ﴿عَجَزَ رَأْسُهُ﴾: عجز عین فتحې او د جیم د ضمی سره، د سورلی شاته حصه

د حدیث الباب نه مستفاد شو احکام ددې حدیث نه خو خبرې معلومې شوې!

① یو دا چه په حالت د احرام کنبی د زنانو دپاره د مخ داسې پرده نشته چه کپړه ئې د مخ سره اولگي (۱) خو که کپړه د مخ نه لرې کولو سره داسې زورنده کړې شی چه مخ د خلغو نه پټ هم وی او کپړه هم د مخ سره نه لگي نو دا جائز دې بلکه هم په دې کنبی احتیاط دې (۲) پردی زنانه ته د کتلو حکم: ۲: دویمه خبره ترې دا معلومه شوه چه پردی زنانه ته په غور سره کتل جائز نه دی. سیدنا فضل بن عباس رضی اللہ عنہما رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم داسې کتلو نه منع کړو. د حنبله او شوافع حضراتو په نزد پردی زنانه ته کتل مطلقا ناجائز او حرام دی که د فتني ویرده وی او کدنه وی (۳)

(۱) فتح الباری ۴/۶۳ (کتاب الحج، باب ما یلبس المحرم من الثیاب والاردیة والازر) عمدة القاری ۱۶۶/۹ (کتاب الحج باب ما یلبس المحرم من الثیاب والاردیة والازر) رد المختار، کتاب الحج، فصل فی الاحرام، مطلب فیما یحرم بالاحرام وما لا یحرم ۱۷۶/۲، وبدائع الصنائع، کتاب الحج، فصل: واما بیان ما یحظره الاحرام وما لا یحظره ۱۸۶/۲.

(۲) فتح الباری ۴/۶۳ (کتاب الحج، باب ما یلبس المحرم من الثیاب والاردیة والازر)

(۳) المعنی لابن قدامة ۴/۶۳، ما نصه: فاما نظر الرجل الی الاجنیة من غیر سبب، فانه محرم الی جمیعها فی ظاهر کلام احمد، واما مذهب الشافعیة: فما نقله النووی فی المنهاج ما نصه: ...بقیه برصفحه آندوه...

د احنافو او مالکیانو حضراتو په نزد د پردې ښځې مخ ته کتل جائز دی. په دې شرط چه د فتنې ویره نه وی. (۱)
 که د فتنې ویره وی نو بیا بالاتفاق کتل ناجائز دی او چونکه په غالب احوالو کېنې د فتنې ویره وی، په دې وجه متاخرین احناف هم مطلقاً د عدم جواز فتوی ورکړې دي. (۲)
 خو د ضرورت مواقع د دې نه مستثنی دی، مثلاً ډاکټر ته د علاج په وخت یا قاضی ته د

...بقیه از حاشیه گذشته] و یحرم نظر فعل بالغ الی عورة کبيرة اجنبية، و کذا وجهها و کفیها عند خوف فتنه، و کذا عند الامن علی الصحيح، (وانظر تكملة الفتح ۴/۲۶۹، والفتاوی هندیه ۵/۳۳۹ ما نصه: وَأَمَّا النَّظَرُ إِلَى الْأَجْنَبِيَّاتِ فَنَقُولُ: يَجُوزُ النَّظَرُ إِلَى مَوَاضِعِ الزَّيْنَةِ الظَّاهِرَةِ مِنْهُنَّ وَذَلِكَ الْوَجْهُ وَالْكَفُّ فِي ظَاهِرِ الرَّوَايَةِ ... واما المالکيۃ: فمذهبهم ما ذكره الخريشي في حاشيته علی مختصر الخليل ۱/۳۴۷: وعورة العورة مع الرجل الاجنبي جميع بدنها حتى دلاليها؟ وقصتها، وما عدا الوجه والكفين ظاهرهما وباطنهما فيجوز النظر لهما بلا لذة ولا خشية فتنه من غير عذر، ولو شابة.

(۱) وفي الدر المختار ۵/۲۶۱، فحل النظر مقيد بعدم الشهوة، والا فحرام، وهذا في زمانهم، واما في زماننا فينتج من الشابة، وانظر احكام القرآن للحصاص ۳/۴۵۶، سورة احزاب.

(۲) لاندې د څو اردو فتاوی نه د دې مسئلې متعلق عبارتونه نقل کولې شی:

- ۱: مفتی اعظم هند، مفتی کفایت الدین رحمہ اللہ فرمائی: د پردې او حجاب د حکم مدار د فتنې په ویره باندې دي او دا ظاهر ده چه په مخ باندې نظر پریوتل د فتنې په باره کېنې زیات موثر دي. پهدې وجه فقهاء کرامو د مومنہ حره (آزادي مسلمانې ښځې، دپاره د پردو سر و مخکېنې مخ ښکاره کول ناجائز کړې دي. د ارشادات او دلالات نصوص نه د مخ د پټولو تائید کيږي او هم دا احوط او اسلم ده. پس برقع اچولو سره وتل اوفق بالشرع والحکمة دی. (کفایة المفتی ۵/۳۹۲، کتاب الحجاب)
- ۲: او یو دې حجاب یعنی ټولو پردو زنانو نه پرده کوم چه صرف په زنانو باندې لازم ده، په سرو باندې نه په دې کېنې د سر نه واخله تر خپو پورې سره د مخ نه ټوله حصه پټول ضروري دي (فتاوی حقایق ۲/۴۸۵)

۳: مولانا حکیم الامت رحمہ اللہ فرمائی: د احادیث و آیات او روایات فقهیه نه صفا معلومیږي چه د زنانه دپاره حکم اصلی حجاب او استتار بجمیع اعضائها و ارکانها ثابت دي، خو چه چرته سخت ضرورت وی یا د بودی کیدو د وجې نه مطلق احتمال د فتنې او اشتها باقی نه وی هلته د مخ او لاسونو کشف جائز دي. او هم دا مطلب دې د هغې نه ستر کیدو. (امداد الفتاوی ۴/۱۸۱)

۴: صاحب احسن الفتاوی لیکي: د پردې په ثبوت کېنې اوس څه امور بالاختصار بیانولي شی
 ۱: زنانه دپاره بغیر د ضرورت نه په برقع کېنې وتل هم حرام دی. ۲: د څه اهم ضرورت دپاره په پرده کېنې وتل ورله جائز دی په دې شرط چه برقع وغیره ډولی نه وی څه قسم خوشبونی ئې نه وی لگولې. خبرې او چال ئې ښکلې نه وی د فتنې ویره ئې نه وی ۳: بغیر د پردې نه بهر وتل او د غیر محرم مخکېنې مخ ښکاره کول بغیر د سخت ضرورت نه حرام دی (احسن الفتاوی ۹/۲۲۹)

۵: مولانا مفتی محمود الحسن گنگوهری لیکي: معلومه شوه چه زنانو ته اصالة په کورونو کېنې د اوسیدو حکم دي، که د څه حاجت د وجې نه اوځی نو مخ او سر لره پټولو سره وتل پکار دی، د لارې کتلو دپاره ورته د یوې سترگې ښکاره کولو گنجائش دي. (فتاوی محمودیه ۱۲/۴)
 او په یو بل مقام باندې لیکي: د پردې سړی به د مخ پټول بغیر د فساد د ویرې نه هم سواد مستثنی مواقع نه په هر حال کېنې ضروري دي. (فتاوی محمودیه ۵/۱۹۹)

گواهی ورکولو په وخت که ضرورت وی نو د کشف وجه گنجانش دې (لان الضرورة تبیح

المحظورة) ^(۱)، یعنی د ضرورت د وجه نه ممنوع خیزونه جائز کیږي امام بخاری رحمته الله علیه د آیات استیذان نه پس، د غرض بصر آیاتونه او روایات ذکر کړي دي. په دې کښې دې طرف ته اشاره ده چه د استیذان یو مصلحت دا هم دې چه د نظر ممنوعه ارتکاب اونسی خکه چه پردی زنانه ته کتل جائز نه دی او په کور کښې زنانه اکثر بهې پردې وی، په دې وجه که د اجازت طلب کولو نه بغیر څوک داخل شی نو د سترگو حفاظت به اونه شی.

۵۸۷۵ : حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا أَبُو عَامِرٍ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ

بْنِ يَسَافٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخَدْرِيِّ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ

«إِنَّا كُنَّا وَالْجُلُوسُ بِالطَّرِيقَاتِ». فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا لَنَا مِنْ فَمَالَيْنَا بَدَّ نَحَدُّثُ فِيهَا.

فَقَالَ «إِذَا أَبَيْتُمْ إِلَّا الْمَجْلِسَ فَأَعْطُوا الطَّرِيقَ حَقَّهُ». قَالُوا وَمَا حَقُّ الطَّرِيقِ يَا رَسُولَ اللَّهِ

قَالَ «عَشْرُ الْبَصَرِ، وَكَفُّ الْأَذَى، وَرَدُّ السَّلَامِ، وَالْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ» [۲۳۳۳]

ترجمه : د سيدنا ابوسعید خدری رحمته الله علیه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل : تاسو په

لارو کښې د کیناستلو نه ځان ساتئ؛ خلقو عرض او کړو یا رسول الله صلی الله علیه و آله : زموږ دپاره یو بل

سړه په لارو کښې د خبرو کولو نه خلاصې نشته. رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل : چه هر کله

ستاسو خبرې کول ضروری دی نو لارې ته د هغې حق ورکوئ. خلقو تپوس او کړو یا رسول

الله صلی الله علیه و آله : د لارې څه حق دې؟ رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل : سترگې ښکته ساتل، د تکلیف

ورکونکو امورو نه بندیدل، د سلام جواب ورکول، د ښه خبرو حکم کول او د بدو خبرو نه

منع کول

د حدیث مناسبت د ترجمه الباب نه واضح دې.

۳۰) بَابُ السَّلَامِ اسْمٌ مِنْ أَسْمَاءِ اللَّهِ تَعَالَى :

وَإِذَا حَيَّيْتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا

حَدَّثَنَا عُثْمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي شَقِيقٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ

كُنَّا إِذَا صَلَّيْنَا مَعَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قُنَّا سَلَامَ عَلَى اللَّهِ قَبْلَ عِبَادَةِ، السَّلَامُ

عَلَى جَبْرِيلَ، السَّلَامُ عَلَى ميكَائِيلَ، السَّلَامُ عَلَى فَلَاحَ، قُلْنَا انصَرَفَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَقْبَلَ عَلَيْنَا بِوَجْهِهِ فَقَالَ «إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّلَامُ، فَإِذَا جَلَسَ أَخَذَكُمْ فِي الصَّلَاةِ

فَلْيُقِلَّ التَّحِيَّاتُ إِلَيْهِ، وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّلِيَّاتُ السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، السَّلَامُ

عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ. فَإِنَّهُ إِذَا قَالَ ذَلِكَ أَصَابَ كُلَّ عَبْدٍ صَالِحٍ فِي السَّمَاءِ

(۱) الاشياء والنظائر، القاعدة الخامسة، ص ۹۴، وفوائد النفه ص: ۸۹

وَالْأَرْضُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ. ثُمَّ يَتَخَيَّرُ بَعْدَ مِنَ الْكَلَامِ مَا شَاءَ. [ر: ۷۹۷]

لفظ «السلام» د الله پاک په اسماء حسنی کښې دې. د دې معنی سلامتی ده. دلته د دې نه مراد «ذو السلامه» دې، یعنې الله پاک د ټولو نقصاناتو او عیوبو نه منزله دې (۱)، حافظ ابن حجر رحمته الله علیه د ابن قتیق العید نه نقل کوی

«السلام یطلق براء معان منها السلامة ومنها التحية ومنها أنه اسم من أسماء الله قال وقد یلحق بمعنی التحية محضا وقد یلحق بمعنی السلامة محضا وقد یلحق مترددا بین المعنیین کقوله تعالی ولا تقولوا لمن ألقى إليکم السلام لست مؤمناً فانه یحتمل التحية والسلامة» (۲)،

یعنې د سلام اطلاق په ډیرو معنی باندې کیږي. سلامتی، تحیه. او د الله پاک د نوم په طور استعمالیږي. کله دا صرف د سالم کیدو په معنی باندې راځي او کله صرف د تحیه په معنی باندې راځي. او کله په دې کښې د دواړو معنو احتمال وی. لکه چه د قرآن کریم په آیت کښې دې «وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْفَقَ إِلَيْكُمْ السَّلَامَ» دلته سلام د تحیه او سلامتی دواړو معنی لری

قوله: «وَإِذَا حُيِّتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا»: علامه عینی رحمته الله علیه فرمائی چه امام بخاری رحمته الله علیه په دې آیت کریمه سره اشاره فرمائیلي ده چه د تحیه چه کوم عام حکم کړې شوي دي. د دې نه لفظ د سلام مراد دي. د علماء کرامو په دې باندې اتفاق دي چه په آیت کریمه کښې د تحیه نه مراد سلام دي (۳)، خو ابن التین د بعض مالکیانو علماء کرامو نه نقل کړې دی چه د تحیه نه هدیه مراد ده (۴)، علامه قرطبي رحمته الله علیه احنافو ته هم د دې قول نسبت کړې دي (۵)، خو علامه عینی رحمته الله علیه د دې تردید کړې دي او فرمائیلي ئې دی چه نسبة هذا إلى الحنفية غير صحيحة (۶)، یعنې د احنافو طرف ته دې نسبت کول صحیح نه دی خو علامه جصاص رحمته الله علیه په احکام القرآن کښې دا په هدیه باندې محمول کړې دي (۷)،

(۱) عمدة القاری: ۲۲۳/۲۲، فتح الباری ۱۵/۱۱، ارشاد الساری ۲۳۵/۱۳، لسان العرب، فصل السین المهمة: ۲۹۰/۱۲، وتاج العروس، باب المیم، فصل السین ۳۳۸/۸

(۲) فتح الباری ۱۸/۱۱، عمدة القاری ۲۳۳/۱۱

(۳) عمدة القاری ۲۳۳/۲

(۴) عمدة القاری ۲۳۳/۲، فتح الباری ۱۶/۱۱

(۵) سورة النساء/۸۶، تفسیر القرطبي ۲۹۸/۵، (سورة النساء) عمدة القاری ۲۳۳/۲۲، فتح الباری ۱۶/۱۱

(۶) عمدة القاری ۲۳۳/۲۲

(۷) احکام القرآن للخصاص ۲۰۷/۲، سورة النساء/۸۶، علامه جصاص د هدیه تصریح خو نه ده کړې خو هم د دې آیت کریمه نه په رجوع فی الهبة باندې استدلال کوی او ظاهره ده چه دا استدلال به هله صحیح وی چه کله تحیه نه هدیه مراد کړې شی پس هغوی لیکي: فإذا حملنا... [بقیه برصحه آئنده...]

حاصل دا چه که یو سرې سلام کولو سره د (السلام علیکم) الفاظ اوانی چه د جواب ورکونکی دپاره مستحب دی چه د (وعلیکم السلام ورحمة الله) د اضافې سره جواب ورکړی فالزیادة مندوبة والمائلة مفروضة. (۱)

د علامه ګنګوهی توجیه: مولانا رشید احمد ګنګوهی رحمۃ اللہ علیہ په لامع الداری کښې په ترجمه الباب کښې د آیت کریمه د ذکر کولو یوه بله وجه لیکلې ده، پس هغوی فرمائی: (ولعل الوجه فی ایراد الایة فی هذا الباب ان المأمور به من التحية ما فيه حسن، سواء كان الحسن قليلا وكثيرا، كما يد عليه قوله تعالى (باحسن منها) فان صيغة التفضيل مشعرة بزيادة الحسن في هذا الرد، فكان دليلا على اصل الحسن في التحية، وليس في قولهم: السلام على الله حسن، لانقلاب المعنى، فلم يكن قائله اتيا بالمأمور به لان المأمور به انما يتبادى اذا تضمن الحسن ولو اقل ما في (روها) (۲)

یعنی په دې باب کښې د آیت کریمه د راوړلو وجه دا کیدې شی چه مامور به هغه تحیه ده چه په هغې کښې حسن او ښکلا وی، که هغه حسن او ښکلا لږه وی او که ډیره. لکه چه د الله پاک د دې ارشاد (باحسن منها) نه هم دا فهمیږی، په دې کښې (احسن) د اسم تفضیل صیغه ده. کوم چه په جواب کښې د حسن په زیادت باندې دلالت کوی نو دا په دې آیت د تحید کښې په اصل حسن او خوبی باندې دلیل شو او په (السلام علی الله) ویلو کښې هېڅ حسن نشته. ځکه چه معنی بدله شوې ده نو په دې باندې عمل کونکې به په مامور به باندې عمل کونکې نه وی ځکه چه مامور به هغه وخت ادا کیږی چه کله هغه حسن او خوبیاو لږه متضمن وی. اگر چه هغه د هغه حسن نه کم تروی کوم چه د هغې په جواب کښې دې شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمۃ اللہ علیہ په الابواب والتراجم کښې دې توجیه ته لطیف او قوی وئیلې ده. (۳)

حدیث په باب کتاب الصلاة کښې تیر شوې دې (۴) په هغې کښې دی (ان الله هو السلام) په قرآن کریم کښې هم د الله پاک په اسماء حسنی کښې دا لفظ راغلې دې. سورة حشر کښې دی (اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى السَّلَامِ الْمُرْسَلِ) (۵)

امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ په الادب المفرد کښې د سیدنا انس رضی اللہ عنہ په حسن سند سره یو روایت نقل کړې

...بقیه از حاشیه گذشته] قوله تعالى وإذا حَبِطَتْ بَنَحَّةٌ فَحَبِّتُوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوها عَلَى حَقِيقَتِهَا أَفَادَ أَنْ مَنْ مَلَكَ غَيْرَهُ شَيْئًا بِغَيْرِ بَدَلٍ فَلَهُ الرَّجُوعُ فِيهِ مَا لَمْ يَثْبُتْ مِنْهُ فَهَذَا يَدُلُّ عَلَى صَحَّةِ قَوْلِ أَصْحَابِنَا فِيمَنْ وَهَبَ لَغَيْرِي ذِي رَحْمٍ أَنْ لَهُ الرَّجُوعُ فِيهَا مَا لَمْ يَثْبُتْ مِنْهَا.

(۱) تفسیر ابن کثیر ۵۳۱/۱، عمدة القاری ۲۲/۲۳۳

(۲) لامع الداری ۵۰، ۴۹/۱۰

(۳) الابواب والتراجم لصحيح البخارى، كتاب الاستيذان، باب السلام اسم من اسماء الله ص ۱۲۱.

(۴) الصحيح للبخارى، كتاب الصلاة، باب التشهد في الآخرة، رقم الحديث ۸۳۱

دې په هغې کښې دى ﴿ اِنَّ السَّلَامَ اسْمٌ مِنْ اَسْمَاءِ اللَّهِ تَعَالَى ، وَضَعَهُ اللَّهُ لِي الْأَرْضِ ، فَأَقْسَمُوا السَّلَامَ يَنْتَنُكُمْ ﴾^(١)، يعنى سلام د الله پاک يو نوم دې کوم چه الله پاک په زمکه کښې کيخودلې دې. لهذا دا خپل مينځ کښې خور کړئ

د سيدنا ابن عباس رضي الله عنه نه هم يو روايت موقوفا منقول دې په هغې کښې دى ﴿ السلام اسم الله، وهو تحية اهل الجنة ﴾^(٢)، يعنى سلام د الله پاک نوم دې او د جنت والو تحيه ده.

④ بَابُ تَسْلِيمِ الْقَلِيلِ عَلَى الْكَثِيرِ

[٥٨٧٧] (٢) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مِقَاتٍ أَبُو الْحَسَنِ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُتَبِّهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «يُسَلِّمُ الصَّغِيرُ عَلَى الْكَبِيرِ، وَالْمَارِعُ عَلَى الْقَاعِدِ، وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ». [٥٨٧٨ - ٥٨٨٠]

د ترجمه الباب مقصد : د دې ځانې نه وړاندې په څلورو وارو بابونو کښې امام بخاري رحمه الله دا بيان کړې دى چه سلام چاته کول پکار دى، پس په باب کښې ئې د سيدنا ابو هريره رضي الله عنه روايت نقل کړې دې. رسول الله صلى الله عليه وسلم فرماني وړوکې دې په مشر باندې. تيريدونکې دې په ناست باندې او کم خلق دې په زياتو باندې سلام کوى

﴿يسلم﴾ اگر چه د مضارع صيغه ده او خبر دې خو دلته د امر په معني کښې دې. پس د مسند احمد په روايت کښې ﴿يسلم﴾ د امر په صيغې سره راغلې دې.^(٤)

⑤ بَابُ تَسْلِيمِ الرََّاكِبِ عَلَى الْمَاشِي

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي زَيْدٌ أَنَّهُ سَمِعَ ثَابِتًا مَوْلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زَيْدٍ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «يُسَلِّمُ الرََّاكِبُ عَلَى الْمَاشِي، وَالْمَاشِي عَلَى الْقَاعِدِ، وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ». ار: ١٥٨٧٧

(١) الادب المفرد (مع فضل الله الصمد) باب السلام من اسماء الله عزوجل، رقم الحديث: ٩٨٩. (٤٤٩/٢)

(٢) شعب الايمان للبيهقي، فصل فى سلام من دخل بيته او بيتا ليس فيه احد، رقم الحديث: ٨٨٣٥ (٤٤٦/٤)

(٣) الحديث، اخرجه البخارى ايضا فى كتاب الاستئذان، باب يسلم الراكب على الماشي (رقم الحديث: ٥٨٧٨). وكذا فى باب يسلم الصغير على الكبير، (رقم الحديث: ٥٨٨٠) واخرجه مسلم فى كتاب السلام، باب يسلم الراكب على الماشي والقليل على الكثير ١٧٠٣/٤ (رقم الحديث: ٢١٦٠) واخرجه الترمذى فى كتاب الاستئذان، باب ما جاء فى تسليم الراكب على الماشي، ٤٢/٥ (رقم الحديث: ٢٧٠٤) واخرجه ابوداؤد فى ابواب الاستئذان، باب من اولى بالسلام: ٣٥١/٤ (رقم الحديث: ٥١٩٨)

(٤) مسند الامام احمد بن حنبل مرويّات ابى هريره رضى الله عنه ٣١٤/٢

سورلی باندې سور سړې دې په پیدل تلونکې باندې سلام او کړی. سلام په اصل کې د تواضع هم علامت دې او د سور حالت د تواضع زیات محتاج دې ځکه چه د سورلی د وجې نه په زړه کېنې تکبیر راتلې شی (۱)

⑥ باب تَسْلِيمِ الْمَاشِي عَلَى الْقَاعِدِ

۵۸۷۹ | حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي زَيْدُ بْنُ أَبِي هُرَيْرَةَ - وَهُوَ مَوْلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زَيْدٍ - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنَّهُ قَالَ «يُسَلِّمُ الرَّاَكِبُ عَلَى الْمَاشِي وَالْمَاشِي عَلَى الْقَاعِدِ، وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ»

روان سړې به په ناست باندې سلام کوی. گویا سلام کول د تلونکې سړې وظیفه ده که تلونکې زیات وی او ناست کم وی نو په دې صورت کېنې به څه کولې شی؟ د مشی په اعتبار سره سلام ماشی له کول پکار دی خو د قله په حیثیت سره که اوکتلې شی نو سلام قاعد له کول پکار دی.

د دې جواب علامه کرمانی رحمته الله علیه دا کړې دې چه په داسې صورت کېنې دواړه برابر دی. چه څوک هم ابتداء بالسلام او کړی. هم هغه به غوره وی. (۲)
په دې کېنې دې د دومره خبرې لحاظ اوساتلې شی چه په یو جماعت باندې سلام او کړې شو نو د ټول جماعت جواب ورکول ضروری نه دی. که په جماعت کېنې یو هم جواب ورکړو نو د ټولو د طرف نه به کافی شی.

⑦ باب تَسْلِيمِ الصَّغِيرِ عَلَى الْكَبِيرِ.

۵۸۸۰ | وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «يُسَلِّمُ الصَّغِيرُ عَلَى الْكَبِيرِ، وَالْمَارُّ عَلَى الْقَاعِدِ، وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ» [ر: ۵۸۷۷]
په دې باب کېنې امام بخاری رحمته الله علیه دا ادب بیانول غواړی چه ماشوم دې مشر ته سلام کوی گویا په سلام کېنې ماشوم له ابتداء کول پکار دی

⑧ باب إِفْشَاءِ السَّلَامِ

۵۸۸۱ | حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنِ الشَّيْبَانِيِّ عَنْ أَشْعَثَ بْنِ أَبِي الشَّعْثَاءِ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ سُوَيْدٍ عَنْ مَقْرِنٍ عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى

(۱) ارشاد الساری ۲۸/۱۳. فتح الباری باب یسلم الصغیر علی الکبیر ۱۸/۱۱

(۲) شرح الکرمانی: ۷۸/۲۲. ارشاد الساری: ۲۳۸/۱۳. ۲۳۹.

الله عليه وسلم - بِسَبْعٍ بِعِيَادَةِ الْمَرِيضِ، وَإِتْيَا عِ الْجَنَائِزِ، وَكُثْمِيتِ الْعَاطِسِ، وَتَوَضُّعِ الضَّعِيفِ، وَعَوْنِ الْمَظْلُومِ، وَإِفْشَاءِ السَّلَامِ، وَإِبْرَارِ الْمَقْسِيْمِ، وَتَهْيِ عَنِ الشُّرْبِ فِي الْفِصَّةِ، وَتَهَانًا عَنْ تَحْتَمِلِ الدَّهَبِ، وَعَنْ رُكُوبِ الْمَيَاثِرِ، وَعَنْ لَبْسِ الْحَوْرِيِّ، وَالذِّيَّاسِ، وَالْقَبِيِّ، وَالْإِسْتَبْرَقِ. [ر: ١١٨٢]

د ترجمه الباب مقصد یہ دے باب کنبی امام بخاری رحمہ اللہ د سلام خورولو فضیلت او اہمیت

بیانول غواری

حدیث الباب دے خانی نہ مخکنبی یہ خو مقاماتو باندے تیر شوے دی (۱) یہ دے کنبی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم چہ د کومواوؤ خیزونو حکم کرے دی، یہ ہعے کنبی یود سلام خورول ہم دی سلام خپل مینخ کنبی د محبت پیدا کولو ذریعہ ده او د اسلامی معاشرے یو امتیازی وصف دے د سلام پہ فضیلت باندے دیر احادیث راغلی دی (۲)

(۱) الحدیث اخرجه البخاری فی کتاب الجنائز، باب الامر باتباع الجنائز، رقم الحدیث، ۱۲۳۹، واخرجه ايضا في كتاب النكاح، باب حق اجابة الوليمة والدعوة ومن اولم سبعة ايام ونحوه رقم الحدیث ۵۱۷۵، ~~في كتاب الجنائز~~ اخرجه في كتاب الاشربة، باب انية الذهب والفضة، رقم الحدیث ۵۶۳۵، وايضا اخرجه في كتاب المرضى، باب وجوب عيادة المريض رقم الحدیث ۵۶۴۹، وفي كتاب اللباس باب المشيرة الحراء رقم الحدیث ۵۸۴۹، وباب خواتيم الذهب رقم الحدیث ۵۸۶۳، وفي كتاب الادب باب تشييت العاطس اذا حمد الله، رقم الحدیث ۶۳۲۲، وفي كتاب المظالم والغصب، باب نصر المظلوم، رقم الحدیث ۲۴۴۵، وفي كتاب اللباس، باب لبس القسي رقم الحدیث ۵۸۳۸

(۲) چہ د هعے نہ بعض دلته نقل کولی شی:

۱ عَنْ عُمَرَ بْنِ حُصَيْنٍ، قَالَ: كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَبَاءَ رَجُلٌ، فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ، فَرَدَّ عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ: "عَشْرٌ"، ثُمَّ جَاءَ آخَرُ فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ، فَرَدَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ: "عَشْرُونَ"، ثُمَّ جَاءَ آخَرُ فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، فَرَدَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ: "ثَلَاثُونَ" (شعب الايمان للبيهقي ۴/۵۵۴، باب في مواد ومقاربة اهل الدين)

۲. وَقَالَ عُمَرُ ثَلَاثٌ مَنْ جَمَعَهُنَّ فَقَدْ جَمَعَ الْإِيمَانَ الْإِنْفَاقَ مِنْ نَفْسِكَ وَتَذِلُّ السَّلَامَ لِلْعَالَمِ وَالْإِنْفَاقَ مِنَ الْإِفْتَارِ. (صحيح البخاری ۹/۱ کتاب الايمان، باب افشاء السلام من الاسلام فوق رقم الحدیث: ۲۸)

۳ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ حَتَّى تُوْمِنُوا، وَلَا تُوْمِنُوا حَتَّى تَخَابَرُوا، أَلَا أَدُلُّكُمْ عَلَى أَمْرٍ إِذَا أَنْتُمْ فَعَلْتُمُوهُ تَخَابَرْتُمْ؟ أَفَشَرُ السَّلَامِ بَيْنَكُمْ. (الجامع الصحيح للترمذی ۵۳/۵ کتاب الاستئذان، باب ما جاء في افشاء السلام، رقم الحدیث ۲۶۸۸)

۴ عَنْ مَالِكٍ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، أَنَّ الطُّفَيْلَ بْنَ أَبِي بَرْزٍ كَعْبٍ، أَخْبَرَهُ أَنَّهُ كَانَ يَأْتِي عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ يُقَدِّمُوهُ مَعَهُ إِلَى السُّوقِ، قَالَ: فَإِذَا غَدَرْنَا إِلَى السُّوقِ، لَمْ يَمُرْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ عَلَى سَقَاطٍ، وَلَا صَاحِبِ بَيْعَةٍ، وَلَا سَكِينٍ، وَلَا أَحَدٍ إِلَّا سَلَّمَ عَلَيْهِ، قَالَ الطُّفَيْلُ: فَجِئْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ يَوْمًا فَاسْتَنْبَعَنِي إِلَى السُّوقِ، فَقُلْتُ لَهُ: وَمَا تَصْنَعُ فِي السُّوقِ؟ وَأَنْتَ لَا تَقِفُ عَلَى الْبَيْعِ، وَلَا تَسْأَلُ عَنْ السَّلْعِ، وَلَا تَسُومُ بِهَا، وَلَا نَجْلِسُ فِي مَجَالِسِ السُّوقِ؟ قَالَ: وَأَقُولُ أَجْلِسُ بِنَا هَاهُنَا نَتَحَدَّثُ، قَالَ فَقَالَ لِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ: يَا أَبَا بَرْزٍ وَكَانَ الطُّفَيْلُ ذَا بَطْنٍ، إِنَّا نَعْدُو مِنْ أَجْلِ السَّلَامِ، نُسَلِّمُ عَلَى مَنْ لَقِينَا. (الموطأ للإمام محمد ۳۸۴، ۴۸۵)

(باب رد السلام)

...[بقية برصفحه آئندہ...]

⑨ باب السَّلامِ لِلْمَعْرِفَةِ وَغَيْرِ الْمَعْرِفَةِ.

۵۸۸۲ | حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي يَزِيدُ عَنْ أَبِي الْخَيْرِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَيَّ الْإِسْلَامِ خَيْرٌ قَالَ «تُطْعِمُ الضَّعَافَ وَتَقْرَأُ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ، وَعَلَى مَنْ لَمْ تَعْرِفْ». [ر: ۱۲]

۵۸۸۳ | حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ الزُّهْرِيِّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ عَنْ أَبِي أُبَيٍّ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «لَا يَجِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَدْخُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثِهِمْ يَلْتَقِيَانِ فَيَصْدُقُ هَذَا، وَيَصْدُقُ هَذَا، وَخَيْرُهُمَا الَّذِي يَبْدَأُ بِالسَّلَامِ». وَذَكَرَ سُفْيَانُ أَنَّهُ سَمِعَهُ مِنْهُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ. [ر: ۵۷۲۷]

د سلام متعلق خو امور د سلام متعلق دي د خو امور و لحاظ اوساتلې شي

① راتلونکي که زيات وي او په هغوی کښې يو کس سلام او کړو نو هغه به د ټولو د طرف نه کافی شي. گڼې ټول به گناهگار وي. هم دا حکم د جواب ورکونکو هم دي

② سلام کول سنت او د هغې جواب ورکول واجب دي. علامه ابن عبدالبر په دې باندې اجماع نقل کړې ده

③ د سلام کولو کم از کم درجه دا ده چه د سلام کونکي او جواب ورکونکي آواز واورې. د آواز نه بغير صرف په لاس يا سر خوزولو سره به د سلام سنت نه ادا کيږي. هم دغه شان جواب فوراً ورکول واجب دي. که فوراً نې جواب ورنکړو او د نورو اعمالو نه فارغ کيدو نه پس نې جواب ورکړو نو واجب به نه ادا کيږي

④ په کافر باندې سلام کول جائز نه دي، که يو کافر په مسلمان باندې سلام او کړو نو په جواب کښې به صرف ﴿وعليکم﴾ وئيلې شي. ﴿وعليکم السلام﴾ دې نه وائی،^۵

...بقية از حاشیه گذشته]

۵ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: إِنَّ السَّلَامَ اسْمٌ مِنْ أَسْمَاءِ اللَّهِ. وَضَعَهُ اللَّهُ فِي الْأَرْضِ. فَأَقْسُوهُ بَيْنَكُمْ. (المفرد مع فضل الله الصدد) ۴/۸۷

۶ عن ابن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم قال إن سرکم أن يخرج الغل من صدورکم فافشوا السلام بینکم. (احکام القرآن للجصاص: ۴/۵۳، سورة النور/۲۷)

(شرح مسلم للنووي. کتاب الاستئذان ۲/۲۱۲)

(شرح مسلم للنووي. کتاب الاستئذان ۲/۲۱۲ ورد المختار. کتاب الحظر والاباحه ۵/۲۹۳)

(شرح مسلم للنووي. کتاب الاستئذان ۲/۲۱۳ ورد المختار. کتاب الحظر والاباحه ۵/۲۹۳ فتح الباری ۱۱/۱۶)

(شرح مسلم للنووي. کتاب الاستئذان ۲/۲۱۳ ورد المختار. کتاب الحظر والاباحه ۵/۲۹۳ فتح الباری ۱۱/۱۶)

(شرح مسلم للنووي. باب النهی عن ابتداء اهل الكتاب بالسلام وكيف یرد علیهم ۲/۲۱۳ ورد المختار.

کتاب الحظر والاباحه ۵/۲۹۲

د جمهور علما، کرامو هم دا مسلک دې چه په کافر او ذمی باندې دې سلام اونکړې شی. د بعض علما، کرامو په نزد په ذمیانو باندې سلام کول جائز دی (۱).
 ⑤ سړې دې په پردې زنانه باندې سلام نه کوی، هم دغه شان دې ښځه په پردې سړې سلام نه کوی (۲)، په بعض فاسقانو باندې هم د سلام نه احتراز کولو باره کښې فقهاء، کرامو تصریح کړې ده مثلاً شرابی او لوفر انسان ته سلام نه کول افضل دی (۳)، د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما قول دې: «لا تسلموا علی شراة الخمر» (۴)، خو که یو په ماشومانو باندې سلام کول جائز دی ځکه چه دغه شان به د هغوی تربیت کیږي. خو که یو ماشوم داسې حالت کښې دې چه په هغه باندې سلام کولو سره په فتنه کښې د اخته کیدو ویردو نو بیا سلام ترک کول پکار دی (۵).
 ⑥ په بعض صورتونو کښې د سلام حکم نه لاگو کیږي، مثلاً څوک خوراک کوی یا اوبه څکي یا په بیت الخلا، او غسل خانه کښې دې. یا اوډه دې یا په مانځه کښې مصروف دې یا په مطالعه کښې مشغول دې نو په دې صورتونو کښې سلام نه دی کول پکار (۶).
 خو که څوک خوراک څکاک ته ناست دې خو نمړی نې لا په خوله کښې نه ده نو په داسې صورت کښې سلام کیدلې شی (۷).
 په حمام کښې دننه که نې لنگ په بدن باندې دې نو په هغه باندې سلام کیدلې شی خو که د لنگ نه بغير دې نو بیا پرې سلام کول جائز نه دی (۸).

(۱) رد المختار. کتاب الحظر والاباحه ۲۹۲/۵

(۲) رد المختار. کتاب الحظر والاباحه ۲۶۱/۵. شرح مسلم للنووی. باب استحباب السلام علی الصبيان

۲. ۲۱۵. مرقاة شرح مشکاة کتاب الادب ۵۰/۹

(۳) رد المختار. کتاب الحظر والاباحه ۲۹۴/۵

(۴) الادب المفرد (مع فضل الله الصمد) ۴۷۲/۲

(۵) عمدة القاری ۲۴۳/۲۲. فتح الباری. کتاب الاستئذان. باب التسليم علی الصبيان: ۳۹/۱۱

(۶) رد المختار کتاب الحظر والاباحه ۲۹۵/۵. کتاب الصلاة باب ما یفسد الصلاة وما یکره ۵۵۶/۱.

(۷) رد المختار کتاب الحظر والاباحه ۲۹۵/۵. رد المختار کتاب الصلاة باب ما یفسد الصلاة وما یکره ۵۵۶/۱.....

پس علامه ابن عابدین رحمته الله په اشعارو کښې دننه په کومو خلقو چه سلام نه دی

کول پکار هغوی ذکر کړې دی:

رد السلام واجب إلا علی	من فی الصلاة أو بأکل شغلا
أو شرب أو قراءة أو أذیبه	أو ذکر أو فی خطبة أو نلیبه
أو فی قضاء حاجة الإنسان	أو فی إقامة أو الأذان
أو سلم الطفل أو السكران	أو شابة یخشی بها افتتاحان
أو فاسق أو ناعس أو نانم	أو حالة الجماع أو تحاکم
أو کان فی الحمام أو مجنوناً	فواحد من بعدها عشروناً

(رد المختار. کتاب الصلاة، باب ما یفسد الصلاة وما یکره فیها ۵۵۷/۱)

④ سلام یقیناً د خپل مېنځ کښې محبت او مودت ذریعه او وسیله ده. خاص کر هغه وخت چه کله سلام د زړه نه او کړې شی او د هغې د معنی طرف ته خیال او ساتلې شی. چه تاسو په دنیا او آخرت کښې زما د شر او هر قسم شر نه سالم او محفوظ شې. او د الله پاک سلامتی دې تاسره شامل وی. چه کله د دې نیت او جذبې سره سلام او کړې شی نو د هغې برکات به مخې ته راځی (۱)

⑤ په ټیلی فون وغیره باندې چه کله رنگ راشی نو خلق ریسور اوچتولو سره "هیلو" Hello، وائی دا اسلامی طریقہ نه ده، صحیح اسلامی طریقہ دا ده چه د "هیلو" په ځانې

(السلام علیکم) او ټیلی شی

⑥ د سلام دپاره ضروری نه ده چه د مخکښې نه دې پیژندگلو وی. سلام د اسلامی معاشرې یو عام تحیه ده. امام بیهقی رحمته الله علیه د سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه مرفوع روایت نقل کړې دې، د هغې الفاظ دی (إِنَّ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ أَنْ يُرَى الرَّجُلُ إِلَى الْمَسْجِدِ، لَا يُصَلِّي فِيهِ رُكْعَتَيْنِ، وَأَنْ لَا يُسَلِّمَ الرَّجُلُ إِلَّا عَلَى مَنْ يَعْرِفُ) (۲)، یعنی د قیامت یو علامت دا دې چه انسان به په مسجد باندې تیرېږي او په هغې کښې به هغه چرته دوه رکعتہ هم نه وی کړې او دا چه هغه به صرف په پیژندگلو کس باندې سلام کوی. امام طحاوی رحمته الله علیه دا روایت په دې الفاظو سره نقل کړې دي (ان من اشراط الساعة للسلام للمعرفة) (۳)، یعنی د قیامت یو علامت دا دې چه په پیژندگلو کس باندې به سلام کولې شی.

پس امام بخاری رحمته الله علیه دلته باب السلام للمعرفة وغیره المعرفة هم په دې سلسله کښې قائم کړې دې. چه په هغې کښې هغوی د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنه مرفوع حدیث نقل کړې دې په هغې کښې دې (وَقَرَأَ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ، وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ)

⑩ باب آيَةِ الْحِجَابِ

۱۵۸۸۵ | ۱۵۸۸۴ | حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ أَخْبَرَنِي يُونُسُ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّهُ كَانَ ابْنُ عَثْرٍ يَسِينُ مَقْدَمَ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- الْمَدِينَةَ، فَقَدِمَتْ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- عَثْرًا أَحْيَاةً، وَكُنْتُ أَعْلَمُ النَّاسِ بِشَأْنِ الْحِجَابِ حِينَ أَنْزَلَ، وَقَدْ كَانَ أَبِي بْنُ كَعْبٍ يُسَالِنِي عَنْهُ، وَكَانَ أَوَّلَ مَا نَزَلَ فِي مُبْتَنَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- بِرِثْبَابِ ابْنَةِ جَحْشٍ، أَصْبَحَ النَّبِيُّ -

(۱) عمدة القاری ۲۲/۲۳۶، فتح الباری، کتاب الصلاة، باب التهتد فی الاخرة: ۲/۲۱۲، شرح مسلم للنووی: ۲/۲۱۳

(۲) شعب الایمان للبيهقي، باب فی مقاربه ومواده اهل الدين ۶/۴۳۱، رقم الحديث ۸۷۷۸ فتح الباری

۱۱/۲۵، عمدة القاری ۲۲/۲۳۷

(۳) فتح الباری ۱۱/۲۵، عمدة القاری ۲۲/۲۳۷

صلی اللہ علیہ وسلم۔ بہا عروساً قد عا القوم، فأصابوا من الطعام ثم خرجوا، وبقي منهم رَهْطٌ عند رسول الله - صلى الله عليه وسلم - فأطالوا النكثَ فقَامَ رسول الله - صلى الله عليه وسلم - فخرَجَ وخرَجَتْ مَعَهُ كَيَّ يَخْرُجُوا، فَمَشَى رسول الله - صلى الله عليه وسلم - وَمَشَتْ مَعَهُ حَتَّى جَاءَ عَتَبَةُ حُجْرَةَ عَائِشَةَ، ثُمَّ ظَنَّ رسول الله - صلى الله عليه وسلم - أَنَّهُمْ خَرَجُوا فَرَجَعَهُ وَرَجَعَتْ مَعَهُ، حَتَّى دَخَلَ عَلَى زَيْنَبَ فَإِذَا هُمْ جُلُوسٌ لَمْ يَتَفَرَّقُوا، فَرَجَعَهُ رسول الله - صلى الله عليه وسلم - وَرَجَعَتْ مَعَهُ، حَتَّى بَلَغَ عَتَبَةُ حُجْرَةَ عَائِشَةَ، فَظَنَّ أَنَّ قَدْ خَرَجُوا، فَرَجَعَهُ وَرَجَعَتْ مَعَهُ، فَإِذَا هُمْ قَدْ خَرَجُوا، فَأَنْزَلَ آيَةَ الْحِجَابِ، فَصَرَبَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ سِتْرًا.

پہ دی باب کنبی امام بخاری رحمہ اللہ دسورۂ احزاب د آیت حجاب د نزول والارایت ذکر کر پی دی سیدنا انس رضی اللہ عنہ فرمانی چہ زہ د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مدینہ منورہ تہ د تشریف راوہ لو پہ وخت د لسو کالو اوم۔ د هغوی پہ خدمت کنبی لسو کالو پورہ پاتی شوہ یم۔ زہ د پردہ د حکم متعلق د خلقو نہ زیات خبر یم چہ کلہ هغه نازل شو۔ د سیدنا ابی بن کعب رضی اللہ عنہ پہ شان د قرآن قاری، بہ زما نہ د دی متعلق تپوس کولو د حجاب آیت د بولو نہ مخکنبی چہ کوم وخت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سیدہ زینب بنت جحش رضی اللہ عنہا سرہ وادہ کر پی وو هغه وخت نازل شو۔ خو خہ خلق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سرہ پاتی شو او د ډیر وختہ پورہ ناست وو نو رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اودریدلو او بہر لاوہ۔ چہ دا خلق لاہ شی۔ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم روان شو زہ ہم هغوی سرہ روان شوم۔ تردہ چہ د عائشہ رضی اللہ عنہا د دروازی درشل نہ اورسیدل۔ بیا د هغوی خیال راغلو چہ خلق بہ تلہ وی نو رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم واپس شو۔ زہ هغوی سرہ واپس شوم تردہ چہ د سیدہ زینب رضی اللہ عنہا کور تہ داخل شو نو وہ کتل چہ لا تراوسہ پورہ هغه خلق ناست دی۔ لا تلہ نہ دی۔ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم واپس شو۔ زہ ہم هغوی سرہ واپس شوم۔ تردہ چہ د عائشہ رضی اللہ عنہا دروازی تہ اورسیدل۔ بیا نہ خیال او کو چہ هغه خلق بہ تلہ وی بیا را واپس شو۔ زہ ہم هغوی سرہ را واپس شوم نو وہ کتل چہ خلق تلہ دی۔ بیا آیت حجاب د پردہ آیت، نازل شو نو رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم زما او خپل مینخ کنبی پردہ راوستلہ۔

۵۸۸۵: حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ قَالَ أُمِّي حَدَّثَنَا أَبُو جَحْظَرٍ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا تَزَوَّجَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - زَيْنَبَ دَخَلَ الْقَوْمُ فَطَعِمُوا، ثُمَّ جَلَسُوا يَحْدُثُونَ فَأَخَذَ كَأَنَّهُ يَتَبَيَّنُ لِقِيَامِهِمْ فَلَمْ يَقُومُوا، فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ قَامَ، فَلَمَّا قَامَ قَامَ مِنْ قَامٍ مِنَ الْقَوْمِ وَقَعَدَ بَقِيَّةُ الْقَوْمِ، وَإِنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - جَاءَ لِيَدْخُلَ، فَإِذَا الْقَوْمُ جُلُوسٌ، ثُمَّ إِنَّهُمْ قَامُوا فَانْظَلَمُوا فَأَخْبَرَتِ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَجَاءَ حَتَّى دَخَلَ، فَذَهَبَتْ أَدْخُلَ فَأَلْقَى الْحِجَابَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ، وَأُنْزِلَ اللَّهُ تَعَالَى (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ) (الآيَةُ). قَالَ: أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: فِيهِ مِنَ الْبَقِيَّةِ: أَنَّهُ لَمْ يَتَأَذَّنْهُمْ حِينَ قَامَ وَخَرَجَ، وَفِيهِ: أَنَّهُ تَهَيَّأَ لِقِيَامِهِ وَهُوَ يُرِيدُ أَنْ يَقُومُوا. [ر: ۴۵۱۳]

سیدنا انس رضی اللہ عنہ فرمائی رسول اللہ ﷺ چه کله د زینب رضی اللہ عنہا سره نکاح اوکړه نو خلق راغلل او خوراک نه اوکړو او ناست وو خبرې نه کولې نو رسول الله ﷺ داسې ظاهره کړه گویا پاسیدل غواړي خو خلق پانسیدل. چه کله رسول الله ﷺ دا صورت حال اولیدو نو پاسیدل. چه کله هغوی پاسیدل نو په هغوی کښې څه خلق خو لاړل خو څه ناست وو. رسول الله ﷺ زینب رضی اللہ عنہا ته ورتلل غوښتل خو او نه لیدل چه خلق ناست دی. بیا هغه خلق پاسیدل او لاړل نو ما رسول الله ﷺ ته خبر ورکړو (چه خلق تلې دی، هغوی تشریف راوړلو او دننه داخل شو. زه هم دننه لاړم چه هغوی زما او خپل مینځ کښې پرده زوړنده کړه او الله پاک د حجاب آیت

(یا ایها الذین امنوا لاتدخلوا بیوت النبی) نازل او فرمائیلو

د سورة احزاب دا آیت کریمه د حجاب د حکم متعلق د ټولو نه اول نازلیدونکې آیت دي. دا آیت کریمه په ۳ یا ۵ هجری کښې نازل شوې دي (۱)، حافظ ابن کثیر رحمته الله د ۵ هجری قول ته ترجیح ورکړي ده. (۲)

په قرآن کریم کښې د زنانو د پردې متعلق اووه آیتونه نازل شوي دي. څلور په سورة احزاب کښې او درې په سورة نور کښې. (۳)

د پردې مراتب: مولانا محمد شفیع رحمته الله په احکام القرآن کښې درې مراتب لیکلي دي

① حجاب الاشخاص البیوت: یعنې په کورونو کښې اوسیدل وی او زنانه بغیر د ضرورت نه بهر لارې نه شی. د قرآن کریم آیت «وقرانی بیوتکن» کښې د دې حکم بیان کړې شوي دي (۴).

② حجاب بالبرقع: د ضرورت په مواقع باندې که یو زنانه بهر اوځی نو د بلې خپې پورې دي په برقع یا اوږد څادر کښې پټه وی او د بدن یو حصه دې هم ښکاره نه وی (۵).

③ دریمه درجه دا ده چه د سر نه والا خپو پورې ټول بدن نه پټ وی خو مخ او لاسونه نه ښکاره وی. کومو حضراتو چه د سورة النور د آیت «الاماظهر منها» تفسیر په مخ او لاسونه سره کړې دي د هغوی په نزد لاسونه او مخ عورت نه دي. د احناف حضراتو اصل مسلک هم دا دي. لکه چه مخکښې نقل کړې شوې دي. په دې شرط چه د فتنې ویره او د خوند اختسلو قصد نه وی او چونکه په غالب احوالو کښې د فتنې ویره وی. په دې وجه متاخرین

(۱) الاصابة فی تمیز الصحابة. حرف الزانی، القسم الاول ۳۱۳/۴. ترجمة زينب بنت جحش. والاستيعاب لابن عبد البر (على هامش الاصابة) ۳۱۴/۴. ترجمة زينب بنت جحش. والادب المفرد (مع فضل الله الصمد). باب كيف نزلت آية الحجاب ۴۹۵/۲.

(۲) التفسير للحافظ بن كثير رحمه الله ۵۰۳/۳. (سورة الاحزاب)
(۳) په سورة احزاب کښې آیت نمبر: ۳۳، ۵۳، ۵۵، ۵۹، او په سورة نور کښې آیت نمبر ۳۰، ۳۱ او ۲۰ نازل شوي دي

(۴) احکام القرآن ۴۵۴/۳، سورة الاحزاب

(۵) احکام القرآن ۴۵۴/۳، سورة الاحزاب

احنافو مطلقاً عدم جواز فتوی ورکړې ده (۱)

د امام بخاری رحمته الله علیه مقصد: د شارحینو د کلام نه معلومېږي چه د امام بخاری رحمته الله علیه مقصد د آیت حجاب شان نزول بیانول دی (۲) شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمته الله علیه فرمائی چه زما په نزد وجه داده چه امام بخاری رحمته الله علیه د آیت حجاب مصداق بیانول غواړي (۳)
چونکه د استیذان ابواب شروع دی او د استیذان یو مقصد او مصلحت د بې پردگني نه یچ کیدل هم دی. په دې وجه د پردې او حجاب آیت باندې امام بخاری رحمته الله علیه باب قائم کړي دي (۴)

۵۸۸۶: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا يَعْقُوبُ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ صَالِحٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوَّجَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ كَانَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ يَقُولُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ انْجُبْ نِسَاءَكَ. قَالَتْ فَلَمْ يَفْعَلْ، وَكَانَ أَزْوَاجُ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَخْرُجْنَ كَيْلًا إِلَى كَيْلٍ قَبْلَ الْمَنَاصِعِ، خَرَجَتْ سَوْدَةُ بِنْتُ زَمْعَةَ، وَكَانَتْ امْرَأَةً طَوِيلَةً قَرَأَهَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَهُوَ فِي الْمَجْلِسِ فَقَالَ عَرَفْتُكَ يَا سَوْدَةُ. جِرْ صَاعِلِي أَنْ يُنْزَلَ الْحِجَابُ. قَالَتْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ آيَةَ الْحِجَابِ. [ر: ۱۴۶]

ترجمه: سیده عائشه رضی الله عنها فرمائی چه سیدنا عمر رضی الله عنه به رسول الله صلی الله علیه و آله ته عرض کولو چه خپلې بیباني په پرده کښې ساتئ، د عائشې رضی الله عنها بیان دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله داسې اونکرل. د رسول الله صلی الله علیه و آله بیباني به د حاجت پوره کولو دپاره د شپې وتلې، پس سیده سوده بنت زمعه رضی الله عنها بهر اوتله. او هغه یوه لوړه زنانه وه. سیدنا عمر رضی الله عنه هغه وخت په یو مجلس کښې ناست وو. هغوی اولیده او وې وئیل: ای سوده! ته ما اوپیژندلې! صرف په دې شوق ئې داسې اووې چه د حجاب حکم نازل شی، د عائشې رضی الله عنها بیان دې چه د دې نه پس الله پاک د حجاب آیت نازل او فرمائیلو.

قوله: (قال ابو عبد الله: فيه من الفقه انه لم يستاذنهم حين قام وخرج): امام بخاری رحمته الله علیه فرمائی چه د آیت حجاب د شان نزول والا آیت کریمه یو خو دا خبره معلومه شوه چه کوربه ته د بهر تلو او مجلس نه پاسیدو کښې د میلمنو نه د اجازت اخستلو ضرورت نشته لکه چه رسول الله صلی الله علیه و آله بهر لاړو او دویمه دا چه میلمنو ته په خپل څه عمل یا حرکت سره د تلو اجازت ورکول جائز دی. لکه چه رسول الله صلی الله علیه و آله اودریدلو سره بهر لاړو خو مقصود ئې میلمنو ته خبردارې ورکول وو چه هغوی لاړ شی، د امام بخاری رحمته الله علیه دا قول د ابو ذر او

(۱) احکام القرآن ۴/۳، ۴۶۰، سورة الاحزاب

(۲) الابواب والتراجم باب ایه الحجاب ۱۲۲/۲

(۳) الابواب والتراجم باب ایه الحجاب ۱۲۲/۲

(۴) ایضا

ابو الوقت د نسخو نه علاوډ په باقی نسخو کښې نشته (۱).
حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائی چې دلته ئې نه کیدل غوره دی ځکه چې امام په دې باندې مستقل باب قائم کړې دي.
په باب کښې امام بخاری رحمته الله علیه د آیت حجاب د شان نزول په طور د سیده زینب رضی الله عنها او سیده سوده رضی الله عنها دواړو واقعات ذکر کړي دي. داسې چې اول د سیده سوده رضی الله عنها واقعه پېښه شوي وی او د هغې نه پس د سیده زینب رضی الله عنها د ولیمې واقعه پېښه شوې وی (۲).

⑤ باب الاستیذان من أجل البصر.

[۵۸۸۷] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ الزُّهْرِيُّ حَفِظْتُهُ كَمَا أَنْكَرَ هَاهُنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ أَظَلَّ رَجُلٌ مِنْ جُحْرِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَمَعَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَذُرُّ يَمْكُ بِرَأْسِهِ فَقَالَ «لَوْ أَعْلَمْتُ أَنَّكَ تَنْظُرُ لَطَعَنْتُ بِهِ فِي عَيْنِكَ، إِنْمَّا جُعِلَ الْإِسْتِذَانُ مِنْ أَجْلِ الْبَصَرِ». [ر: ۵۵۸۰]

یعنی د استیذان حکم د نظر پریوتلو د وجې نه دي، مقصد دا دي چې د اجازت طلب کولو نه بغير که یو سړي د چا په کور کښې داخل شي نو د کور په زنانو باندې ئې نظر پریوتلې شي. د دې حکمت په وجه باندې د استیذان حکم مشروع کړې شوي دي.

په روایت کښې دي چې یو سړي په سوري کښې د رسول الله صلی الله علیه و آله د کورونو نه یو کور کښې اوکتل او د رسول الله صلی الله علیه و آله په لاس کښې د سر ګرولو آله وه چې په هغې باندې ئې خپل سر ګرولو. رسول الله صلی الله علیه و آله وفرمائیل: که ماته معلومه وي چې ته به داسې ګوري نو په دې به ما ستا سترګه ویشتلې وي، د اجازت حکم خو د کتلو د وجې نه مقرر کړې شوي دي.

مدري: د سر ګرولو آله ته وائی، دا روایت په کتاب اللباس کښې د باب الامتشاط د لاندې تیز شوې دي.

۵۸۸۸، حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ رَجُلًا أَظَلَّ مِنْ بَعْضِ جُحْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَامَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِمِشْقَةٍ أَوْ بِمِثْلِهَا وَصَفَّ - فَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِ يَخْتَلِ الرَّجُلُ لِيُطْعِمَهُ. (۲۴۹۴، ۲۵۰۴)

(۱) ارشاد الساری ۲۴۴/۱۳، فتح الباری ۲۷/۱۱، عمدة القاری ۲۳۸/۲۶

(۲) ارشاد الساری ۲۴۴/۱۳، ۲۴۵، فتح الباری ۲۸/۱۱

(۳) الحديث اخرجه البخاری ايضا في كتاب الديات. باب من اخذ حقه. او اقتص دون السلطان (رقم الحديث: ۶۸۸۹) وفي باب من اطلع في بيت قوم فقفا عينه. فلا دية له (رقم الحديث: ۶۹۰۰) واخرجه مسلم في كتاب الادب. باب تحريم النظر في بيت غيره (رقم الحديث: ۲۱۵۷) واخرجه ابوداود في كتاب الادب. باب كم مرة يسلم الرجل في الاستئذان ۳/۴ (رقم الحديث: ۵۱۷۱) واخرجه الترمذی في كتاب الاستئذان. باب من اطلع في دار قوم بغير اذنهم (رقم الحديث: ۲۷۰۸)

د باب په دې دویم روایت کېښي سیدنا انس رضی الله عنه فرماني چه يو سړي د رسول الله ﷺ د حجره نه په يو حجره کېښي په پټه باندې اوکتل. رسول الله ﷺ د غشي خوکه اخستلو سره اودريدلو. هغه منظر زما د سترگو وړاندې دې چه رسول الله ﷺ هغه سړي د غشي په دې سوکه باندې وهلو دپاره لتولو

مَشَقَص: «د ميم په کسري. د شين سکون اود قاف فتحې سره، د غشي سوکې ته واني يعنی پلک یغتل الرجل: (یا تابه من حيث لا يشعرك) سړي ته د داسې طرف نه راتلل چه د هغه خیال نه وی (ليطعنه) د طعن معنی د نيزې یا سوکې والا خیز باندې د وهلو هم راځی. دلته هم دا معنی مراد ده

۱۲) باب زَنَا الْجَوَارِحِ دُونَ الْفَرْجِ

۱۵۸۸۹۱. حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ ابْنِ طَاوُسٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ لَمْ أَرِ شَيْئًا أَشْبَهَ بِاللِّبَمِ مِنْ قَوْلِ أَبِي هُرَيْرَةَ. حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ ابْنِ طَاوُسٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ مَا رَأَيْتُ شَيْئًا أَشْبَهَ بِاللِّبَمِ مِمَّا قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «إِنَّ اللَّهَ بَكَّتَبَ عَلَى ابْنِ آدَمَ حَظَّهُ مِنَ الْإِنْتَانِ، أَذْرَكَ ذَلِكَ لَا مَحَالَةَ، فَرَنَا الْعَيْنُ النَّظْرَ، وَزَنَا الْإِسَارِ الْمُنْطِقَ، وَالنَّفْسُ تَمْتَلِي وَتَتَشَبَّهِ، وَالْقَرْبُ يُصِيقُ ذَلِكَ مَكَلَهُ وَكَدْبَهُ». (۱۲۲۳۸۱)

د ترجمه الباب مقصد د امام بخاري رحمته الله عليه مقصد دا دې چه د شرم گاه نه علاوه د بدن د نورو اندامونو نه هم د زنا ارتکاب کېدې شی. خود هغې نوعیت مختلف وی. مثلاً په شهوت سره کتل د سترگو زنا ده. د شهوت خبرې کول د ژبې زنا ده، په شهوت سره ښکلول د شونډو زنا ده. په شهوت سره رانیول د لاسونو زنا ده، د زنا په اراده باندې تلل د خپو زنا ده. پس د ابن جریر په یو روایت کېښي دی: (زنا العين النظر، وزنا الشفتين التقبيل، وزنا اليدین البش، وزنا الرجلین البشی) (۱)

په باب کېښي چه امام بخاري رحمته الله عليه کوم روایت نقل کړې دې. هغه ئې اول د سیدنا ابن عباس رضی الله عنه نه موقوفا نقل کړې دې او دا ناقص دې. د دې نه پس ئې د معمر په طریق سره مرفوعاً نقل کړو او هغه کامل دې

(۱) الحديث اخرجه البخارى ايضا فى كتاب القدر ۹/۹ باب: (وحرام على قرية اهلكها انهم لا يرجعون) الانبياء. ۹۵. (رقم الحديث: ۶۶۱۲) واخرجه مسلم فى كتاب القدر. باب: قدر على ابن آدم حظه من الزنا وغيره، (رقم الحديث ۶۲۴۳) واخرجه ابو داود فى كتاب النكاح. باب ما يؤمر به من غض البصر: ۲۴۷/۲ (رقم الحديث: ۲۱۵۳)
(۲) ارشاد السارى ۲۴۷/۱۳

سیدنا ابن عباس رضی اللہ عنہما فرمائی: ﴿لَمْ أَرْ شَيْئًا أَشْبَهَ بِاللَّيْمِ مِنْ قَوْلِ أَبِي هُرَيْرَةَ﴾ سیدنا ابن عباس رضی اللہ عنہما پہ دل کنبی د قرآن کریم پہ آیت کنبی د واقع لفظ (اللیم) تشریح کول غواری. پہ آیت کریمہ کنبی دی (الَّذِينَ يَجْعَلُونَ كِبَارًا رُحَمَاءَ وَالْقَوَاعِشَ إِلَّا اللَّيْمَ) ^(۱)، سیدنا ابن عباس رضی اللہ عنہما فرمائی. چہ د سیدنا ابوہریرہ رضی اللہ عنہ یو قول چہ خومره د (اللیم) مشابہ او موافق دی، دغه شان یو خیز ہم مانہ دے لیدلے یعنی سیدنا ابوہریرہ رضی اللہ عنہ چہ پہ خپل یو روایت کنبی کوم خیزونه بیان کری دی. ماته هم هغه د (اللیم) مصداق معلومیری. سیدنا ابوہریرہ رضی اللہ عنہ د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نه مرفوعاً نقل کوی چہ الله پاک د ابن ادم عليه السلام دیاره د زنا یو حصہ لیکلی ده کومه چہ به هغه ته ضرور ملاویری. پس د سترگو زنا کتل دی، د ژبې زنا وئیل دی او د نفس خواهش او تمنا کول دی او شرمگاہ د هغې تصدیق یا تکذیب کوی.

(اللیم) نفسانی خواهشاتو او وړو گناهونو ته وائی ^(۲)، مولانا انور شاد کشمیری رحمۃ اللہ علیہ په فیض الباری کنبی فرمائی:

﴿يُرِيدُ ابْنُ عَبَّاسٍ أَنْ يَسْتَفِيدَ مِنْ حَدِيثِ أَبِي هُرَيْرَةَ هَذَا تَفْسِيرَ قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿إِلَّا اللَّيْمَ﴾ (النجم: ۳۲)، فَجَعَلَ دَوَاعِيَ الرِّثَا، وَمَا يَقَعُ مِنَ الرَّجُلِ فِي سِلْسِلَةِ الرِّثَا مِنَ الْمَعَاصِي كُلِّهَا صَغَائِرَ وَلِبْسًا، فَإِنْ غَشِيَ الرِّثَا تَحَسَّبَ كُلُّهَا مِنَ الرِّثَا، وَتَقَلَّبَ كِبَارُهَا، وَإِلَّا فَهِيَ صَغَائِرُ تَصَلُّمُ أَنْ تُغْفَرَ لَهُ، وَيُغْفَرُ عَنْهَا. فَاسْتَفَادَ مِنْهُ بَعْضُهُمْ تَعْرِيفَ الصَّغِيرَةِ، وَقَالَ: إِنَّ الْمَعَاصِيَ عَلَى نَحْوَيْنِ: مِنْهَا مَا تَقَعُ تَهْيِيدًا، وَمِنْهَا مَا تَكُونُ مَقْصَدًا. فَالْقَى تَقَعُ فِي السِّلْسِلَةِ، وَتَكُونُ وَسِيلَةً لِتَحْصِيلِ مَنْتَهَاهَا، هِيَ الصَّغَائِرُ، وَذَلِكَ الْمُنْتَهَى هُوَ الْكِبِيرَةُ. قُلْتُ: وَلَا يُدْرِي فِيهِ مِنْ تَنْبِيهِ، وَهُوَ أَنَّ السَّيِّئَ، وَالْبَصَرَ، وَالنَّظَرَ قَدْ تَصِيرُ مَقْصُودَةً أَيْضًا، وَذَلِكَ حِينَ يَعْجِزُ عَنِ الْمُنْتَهَى - أَعْقَى الرِّثَا - فَيَرْضَى بِتِلْكَ الْأُمُورِ، وَيَجْعَلُهَا مَقْصُورَةً لِحَظِّ نَفْسِهِ، وَحِينَئِذٍ لَا رَيْبَ لِي كَوْنِهَا كِبِيرَةً. نَعَمْ إِنْ أَقْبَى بِهَا فِي سِلْسِلَةِ الرِّثَا، ثُمَّ امْتَنَعَ عَنْهُ مَخَافَةُ رَبِّهِ جُلَّ وَعَلَا، فَيُنْزِلُ امْتِنَاعَهُ عَنِ الرِّثَا مَنَازِلَةَ التَّوْبَةِ، وَيُرْجَى لَهُ أَنْ تُغْفَرَ لَهُ تِلْكَ السِّلْسِلَةُ بِأَسْرَارِهَا، إِذَا أَكْبَهَهَا بِحَسَنَةٍ، فَإِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ﴾ ^(۳)

ترجمه: یعنی سیدنا ابن عباس رضی اللہ عنہما د سیدنا ابوہریرہ رضی اللہ عنہ د حدیث نه خو خبرې مستنبط کوی! د الله پاک د قول (الا لیم) تفسیر، پس هغوی د زنا اسباب او د زنا په سلسله کنبی چہ سرې په کومو گناهونو کنبی واقع کیږی، هغې ټولو ته ئې صغائر او لیم وئیلې دی. پس که هغه سرې په زنا کنبی او نیولې شو نو دا ټول گناهونه به ئې زنا شمارلې شی او دغه شان به کبار او گرخی. کنبی وی خو به دا صغائر چہ د هغې معافی او مغفرت کیدی شی. بعض

(۱) سورة النجم آية ۳۲

(۲) ارشاد الساری ۲۴۶/۱۳، عمدة القاری ۲۴۰/۲۲، فتح الباری ۶۱۶/۱۱

(۳) فیض الباری ۴۱۰/۴

حضراتو د دې نه د صغیره تعريف هم مستنبط کړې دې. پس هغوی وئيلې دی چه گناهونه په دوه قسمه دی. یو هغه دی کوم چه د تمهید په طور وی. دویم هغه کوم چه مقصد وی. پس کومه گناه چه د خپل منتهی د حصول ذریعه وی هغه صغائر دی او هغه منتهی کیږه ده. خو په دې کښې یو تنبیه ضروری ده او هغه دا چه غورږونه. سترگې او نظر هم کله مقصود جوړ شی، او دا هغه وخت چه کله سرې د منتهی یعنی زنا نه عاجز شی نو هغه هم په دې امور باندې قانع او تیار وی او د خپل نفس د حصې دپاره هم دا مقصود گرځوی. په داسې صورت کښې د دې په کیږه کیدو کښې هېڅ شک نشته. خو که هغه دا گناه د زنا دپاره او کړې. بیا هغه د الله پاک د ویرې نه هغه د گناه نه اویریدلو نو د هغه د زنا بندیدل به د توبې قائم مقام شی او د الله پاک د رحمت نه امید دې چه دا ټول ذرائع به الله پاک معاف کړی. ځکه چه د الله پاک د ویرې نه د زنا نه ځان ساتل د توبې قائم مقام دی، او توبه نیکی ده او نیکی گناهونو لږه ختموی.

قوله: (وَالْفَرْجُ يُصَدِّقُ ذَلِكَ كَلَّمَهُ وَيَكْذِبُهُ): یعنی د سترگو زنا کتل دی او د ژبې زنا خبرې کول دی. نفس خواهش او تمنا کوی او شرمگاه د هغې تصدیق یا تکذیب کوی یعنی که هغه واقعتا په زنا کښې اخته کیږی نو د شرمگاه د طرف نه د دې خواهش تصدیق کیږی او که اخته نه شی نو د هغې تکذیب کیږی. (۱)

شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمته الله علیه یو بله معنی هم بیان کړې ده هغوی لیکي: (معنی تصدیق الفرج، وتکذیبه ان الفرج ان کان یتاثروننا العین کالقبلة، ویزنا الید کاللمس ونحوهما بان یصل فی الفرج شی من الحس والحرکه والاتشار، تكون هذه الامور ای: فی الجوارح المذکورة فی الحدیث فی حکم الزنا، وان لم یثائر الفرج، ولم ینتشر الالة، فلا تكون هذه الامور فی حکم الزنا بل اذن منه جریمه، والله اعلم) (۲)

یعنی د شرمگاه د طرف نه د تصدیق او تکذیب کیدو مطلب دا دې چه شرمگاه د سترگو زنا مثلاً کتلو سره یا د لاس په زنا مس کولو وغیره سره متاثر شو، په داسې طریقچه چه په شرمگاه کښې حرکت او انتشار وغیره محسوس شی نو دا ټول امور یعنی په حدیث کښې مذکور د جوارح زنا به د زنا په حکم کښې وی، او که شرمگاه متاثره نه شوه او آله منتشر نه شوه نو دا امور به د زنا په حکم کښې نه وی، بلکه دا به د هغې نه کم درجې والا جرم او گناهونه وی.

...

(۱) لایع الدراری ۵۲/۱۰، فتح الباری ۶۱۶/۱۱

(۲) الابواب والترجم ۱۲۲/۲، کتاب الاستئذان باب زنی الجوارح دون الفرج او لایع الدراری ۵۲/۱۰ باندې هم دا عبارت د معمولی تغیر سره موجود ده.

۱۳) باب التَّسْلِيمِ وَالِاسْتِذَانِ ثَلَاثًا

۱۵۸۹۰ | حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ النُّثَيْ حَدَّثَنَا ثُمَامَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَنَسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ إِذَا سَلَّمَ سَلَّمَ ثَلَاثًا، وَإِذَا تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ أَعَادَهَا ثَلَاثًا. [ر: ۱۹۴]

۱۵۸۹۱ | حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ خُصَيْفَةَ عَنْ بُسَيْرِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: كُنْتُ فِي مَجْلِسٍ مِنْ مَجَالِسِ الْأَنْصَارِ إِذَا جَاءَ أَبُو مُوسَى كَانَهُ مَدْعُورٌ فَقَالَ اسْتَأْذَنْتُ عَلَى عُمَرَ ثَلَاثًا، فَلَمْ يُؤْذَنْ لِي فَرَجَعْتُ فَقَالَ مَا مَنَعَكَ قُلْتَ اسْتَأْذَنْتُ ثَلَاثًا، فَلَمْ يُؤْذَنْ لِي فَرَجَعْتُ، وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «إِذَا اسْتَأْذَنْتَ أَحَدَكُمْ ثَلَاثًا فَلَمْ يُؤْذَنْ لَهُ، فَلْيَرْجِعْ». فَقَالَ وَاللَّهِ لَتَقْبَحَنَّ عَلَيْهِ بَيْتُهُ. أَمِنْكُمْ أَحَدٌ سَمِعَهُ مِنَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ أَنَسُ بْنُ كَعْبٍ وَاللَّهِ لَا يَقُومُ مَعَكَ إِلَّا أَصْغَرُ الْقَوْمِ، فَكُنْتُ أَصْغَرُ الْقَوْمِ، فَقُمْتُ مَعَهُ فَأَخْبَرْتُ عُمَرَ أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ ذَلِكَ. وَقَالَ ابْنُ الْمُبَارَكِ أَخْبَرَنِي ابْنُ عُيَيْنَةَ حَدَّثَنِي يَزِيدُ عَنْ بُسَيْرٍ سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ يَهْدِي. [ر: ۱۹۵۶]

د ترجمه الباب مقصد: استیذان او سلام دري کرته مشروع دي. د سلام نه مراد سلام د استیذان دي. عام سلام يو کرت وي. په هغې کښې تکرار نشته، خو که مجمع لويه وي او يو کرت د سلام رسيدل گران وي نو په داسې صورت کښې مکرر سلام کيدلې شي. هم دغه شان که مخاطب سلام نه وي اوريدلې نو بيا هم هغه ته د اورولو دپاره دوباره سلام کيدلې شي. (۱)

د باب اول حديث په کتاب العلم کښې په باب اعاد الحديث ثلاثا ليفهم د لاندې تير شوې دي. (۲)
د باب دويم حديث کښې سيدنا ابو سعيد خدری رضي الله عنه فرماني چه زه د انصارو په يو مجلس کښې ناست اوم چه سيدنا ابو موسی اشعري رضي الله عنه راغلو او هغوی په ويره کښې وو، وې وئيل ما د فاروق اعظم رضي الله عنه نه درې کرته اجازت طلب کړو، هغوی اجازت رانکړو نو زه واپس شوم. هغوی تپوس او کړو ته د دننه راتلو نه چا منع کړې، ما اووې چه ما درې کرته اجازت طلب کړو، خو ماته اجازت ملاؤ نه شو، په دې وجه زه واپس شوم، ځکه چه رسول الله ﷺ فرماني: «إِذَا اسْتَأْذَنْتَ أَحَدَكُمْ ثَلَاثًا فَلَمْ يُؤْذَنْ لَهُ فَلْيَرْجِعْ» يعنی په تاسو کښې که يو کس درې کرته اجازت طلب کړی او هغه ته اجازت اونکړې شو نو واپس دې شی. سيدنا عمر فاروق رضي الله عنه او فرما ئيل قسم په الله ته به په دې باندې گواه پيش کوي، سيدنا ابو موسی رضي الله عنه تپوس او کړو په تاسو کښې د رسول الله ﷺ نه چا دا حديث اوريدلې دي؟ سيدنا ابی بن کعب رضي الله عنه او فرما ئيل: قسم په الله! ستا د گواهي دپاره به د قوم نه کم عمره ماشوم اودريږي!

سیدنا ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ فرمائی کہ زہد ہفتہ وخت دتولونہ وروکی ووم. زہد ابو موسیٰ رضی اللہ عنہ سرہ اودریدم او سیدنا عمر رضی اللہ عنہ تہ می او وئیل چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دا ارشاد فرمائیلی دی

قوله: «وَاللَّهِ لَتَقْبُرَنَّ عَلَيْهِ بَيِّنَةٌ»: د صحیح مسلم پہ روایت کنبی دا اضافہ ہم دہ (والا اوجمکت) (۱) او د بکیر بن الاشج پہ روایت کنبی دی «لَوَاللهِ لَا وَجِعَنَّ كَهْرُكَ وَبَطْنُكَ، أَوْ تَأْتِيَنَّ بِمَنْ يَشْهَدُ لَكَ عَلَيَّ هَذَا» (۲)، یعنی گواہان پیش کری گینی تاسو تہ سزا درکوم،

قوله: «فَأُخْبِرْتُ عُمَرَانُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: ذَلِكَ»: د سیدنا عمر فاروق رضی اللہ عنہ پہ خدمت کنبی د سیدنا ابوموسیٰ اشعری رضی اللہ عنہ دپارہ گواہی ورکونکی سیدنا ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ و وکوم چہ دتولو نہ زیات کم عمرہ وو.

پہ صحیح مسلم کنبی د سیدنا ابوبردہ رضی اللہ عنہ یو روایت دی چہ دا گواہی سیدنا ابی بن کعب رضی اللہ عنہ ورکری وہ (۳)، خو پہ دی دواوہ کنبی داسی تطبیق کیدلی شی چہ د سیدنا ابوسعید رضی اللہ عنہ د گواہی نہ پس سیدنا ابی بن کعب رضی اللہ عنہ ہم گواہی ورکری وی (۴)

قوله: «وَقَالَ ابْنُ الْمُبَارَكِ، أَخْبَرَنِي ابْنُ عُيَيْنَةَ، حَدَّثَنِي يَزِيدُ عَنْ بُسْرِ سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ بِهَذَا»: پور تہ پہ روایت موصولہ کنبی عنعنہ دہ. (بسر عن ابی سعید) دی. پہ دی

تعلیق کنبی د سماع تصریح دہ. د دی تصریح د وجہ نہ امام بخاری رحمہ اللہ دا تعلیق دل تہ ذکر اوفرمانیلو (۵) ابو نعیم دا تعلیق موصولاً نقل کری دی (۶)

سیدنا فاروق اعظم رضی اللہ عنہ چہ کلہ سیدنا ابوموسیٰ اشعری رضی اللہ عنہ تہ د گواہ پیش کولو دپارہ اووی. حال دا چہ ہفتہ یو عادل او ثقہ صحابی وو. د دی یوہ وجہ پہ یو روایت کنبی پہ دی الفاظو باندی راغلی دہ. (أما ان لم أتهمك، ولكني أردت ألا يتجرأ الناس على الحديث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم) (۷)

او د موطاء پہ روایت کنبی دی «أَمَّا إِنِّي لَمْ أَتَّهَمُكَ، وَلَكِنْ خَشِيتُ أَنْ يَكْفُرَ النَّاسُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» (۸)، یعنی زہ تا متہم (تہمتی) نہ گنرم. (ستاسو پہ صداقت کنبی زما شک نشدہ، خو زما مقصد دا دی چہ خلق پہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم باندی د خان نہ حدیث جوہ نہ کری

(۱) صحیح مسلم. کتاب الاداب. باب الاستئذان ۲۱۰/۲

(۲) صحیح مسلم. کتاب الاداب. باب الاستئذان ۲۱۱/۲

(۳) صحیح مسلم. کتاب الاداب. باب الاستئذان ۲۱۱/۲

(۴) فتح الباری ۳۴/۱۱

(۵) عمدة القاری ۲۴۲/۲۲، فتح الباری ۳۴/۱۱، ارشاد الباری ۲۴۹/۱۳

(۶) عمدة القاری ۲۴۲/۲۲، فتح الباری ۳۴/۱۱، ارشاد الباری ۲۴۹/۱۳

(۷) شرح صحیح البخاری لابن بطال ۲۵/۹

(۸) الموطاء للامام مالک ۹۶۳/۲، کتاب الاستئذان

د دې حديث نه يو خبره معلومه شوه چه صاحب منزل ته دا اختيار حاصل دې چه كه هغه په څه كار كېنې مشغول دې نو د سلام استبذان جواب دې نه ورکوي دويمه خبره ترې نه دا معلومه شوه چه ډير كړته يو لويې عالم او لويې سړي ته يو مسئله معلومه نه وي او وړوكي نه معلومه وي. لكه چه فاروق اعظم رضي الله عنه ته دا حكم معلوم نه وو ^۱.

فاده دلته د باب په اول حديث كېنې يو راوي عبدالله بن مشي دې. كوم چه مختلف فيه دې. عجلي د هغه توشيق كړې دې ^۲، او ابو زرعه او ابن معين هغه ته «ليس بشي» ونيلې دي ^۳، امام نسائي رحمته الله فرماني «ليس بالقوي» ^۴، حافظ ابن حجر رحمته الله په الهدى الساري كېنې د هغوي دفاع كړې ده ^۵.

ابن حبان رحمته الله په كتاب الثقات كېنې د هغوي ذكر كړې دې او فرمائيې نې دې چه دوي په هغه رواياتو كېنې غلطې كوي كوم چه نې د خپل تره ثمامه بن عبدالله نه علاوه نورو خلقو نه نقل كړې وي. د ثمامه نه د هغوي روايات صحيح دي ^۶، او دلته د بخاري روايت د ثمامه نه دې

﴿۱۷﴾ باب إِذَا دُعِيَ الرَّجُلُ فَمَجَّاءَهُلٌ يَسْتَأْذِنُ

قَالَ سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَبِي رَافِعٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: هُوَ إِذْنُهُ.

۱۵۸۹۲۱، حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا غَمْرُ بْنُ ذَرٍّ. وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا غَمْرُ بْنُ ذَرٍّ أَخْبَرَنَا مُجَاهِدٌ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ: دَخَلْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى

(فتح الباري كتاب الاستبذان ۳۷/۱۱

(تهذيب التهذيب ۳۸۸/۵، الترجمة ۶۵۹، الرفع والتكميل في الجرح والتعديل ۲۱۴.

(ارشاد الساري ۲۳۷/۱۳، خو په: تهذيب التهذيب ۳۸۸/۵، او تعليقات الرفع والتكميل لعبد الفتاح ابي غدة ص ۲۱۴ باندې د «ليس بشي» قول صرف د ابن معين طرف ته منسوب دې اكر چه په ارشاد الساري كېنې ابن معين او ابو زرعه دواړو طرف ته نسبت كړې شوې دې. خو په صالح ونيلو كېنې ابو زرعه د ابن معين سره دې

(تهذيب التهذيب ۳۸۸/۵، الترجمة ۶۵۹، تهذيب الكمال : ۲۷/۱۷، الرفع والتكميل في الجرح والتعديل ۲۱۴، الترجمة : ۵۳۲۱

(حدی الساري مقدمة فتح الباري : ۴۱۶، الفصل التاسع، تهذيب التهذيب ۳۸۸/۵، كېنې هم د ابن معين او ابو زرعه توشيق منقول دې

(ارشاد الساري ۲۴۷/۱۳، او امام بخاري رحمته الله هم د عبدالله بن مشي د هغه روايتونو نه استدلال كوي كوم چه هغوي د ثمامه نه نقل كړي وي. پس حافظ ابن حجر رحمته الله ليكي قلت : لم ار البخاري محتج به الا في روايته عن عمه ثمامة فعنده عنه احاديث. (هدى الساري مقدمة فتح الباري ۴۱۶)

(الحديث اخرجه البخاري ايضا في كتاب الرقاق، باب كيف كان عيش النبي صلى الله عليه وسلم واصحابه وتخليهم من الدنيا (رقم الحديث ۶۰۸۷) ۲۳۷۰/۵، وكذا اخرجه الترمذي في كتاب الزهد والنسائي في الرقاق.

الله علیه وسلم - فَوَجَدَ لَبَنًا فِي قَدَحٍ فَقَالَ «أَبَاهُ الْحَقُّ أَهْلَ الصُّفَةِ فَأَدْعُهُمْ إِلَيَّ». قَالَ فَأَتَيْتُهُمْ فَدَعَوْتُهُمْ، فَأَقْبَلُوا فَاسْتَأْذَنُوا فَأَذِنَ لَهُمْ، فَدَخَلُوا. ۱۷۰۸۷۱

د ترجمه الباب مقصد د امام بخاری رحمہ اللہ مقصد دا دې چه چا یو بل سړی ته دعوت او کړو او هغه راغلو نو آیا هغه ته به د اجازت اخستلو ضرورت وی؟ د دې نه پس ئې د سیدنا ابوهریره رضی اللہ عنہ په ذریعه حدیث نقل کړې دې چه (هوآذنه) یعنی د نوې اجازت اخستلو ضرورت نشته. دعوت ورکول او راغوبستل اجازت دې. دا تعلیق امام بخاری رحمہ اللہ په الادب المفرد کښې او امام ابوداؤد رحمہ اللہ په سنن کښې موصولا نقل کړې دې (۱)

په حدیث الباب کښې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سیدنا ابوهریره رضی اللہ عنہ ته او فرمائیل چه اهل صفه راطلب کړه. پس هغوی راغوبستل. هغوی راغلل او اجازت ئې طلب کړو نور رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اجازت ورکړو په دې باندې اشکال کیدې شی چه د دې نه مخکښې په تعلیق کښې (هوآذنه) وئیلې شوې دې چه دعوت ورکول اجازت دې او دلته په حدیث کښې اجازت طلب کړې شوې دې په ظاهره دواړو کښې تعارض دې. علامه قسطلانی رحمہ اللہ د دې په جواب کښې لیکي:

«واجب: بانه یختلف بطول العهد وقصره فان طال العهد بین الطلب والمجی احتاج الی استئذان الاذن، والا فلا... والاستئذان علی کل حال احوط» (۲)

یعنی د دې جواب دا دې: چه د استئذان حکم د وخت د اوږدوالی او کم والی په اعتبار سره مختلف دې، که د دعوت ورکولو او حاضریدلو ترمینځه وخت اوږد وی نو د نوی سره نه به اجازت اخلی. احتیاط هم په دې کښې دې چه اجازت واخستلې شی

⑮ باب التَّسْلِيمِ عَلَى الصَّبِيَّانِ

[۵۸۹۳] ۲، - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ سَيَّارٍ عَنْ ثَابِتِ بْنِ أَنَسٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ مَرَّ عَلَى صَبْيَانٍ فَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ وَقَالَ كَانَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَفْعَلُهُ.

(۱) الادب المفرد (مع فضل الله الصمد) ۵۱۱/۲، رقم الحديث ۱۰۸۶، باب دعا الرجل اذنه، وسنن ابی داؤد ۳۴۹/۲، كتاب الادب، باب فی الرجل يدعی ان یكون ذكلاً اذنه.

(۲) ارشاد الساری ۲۵۰/۱۳

(۳) الحديث اخرجه مسلم فی كتاب السلام، باب استحباب السلام علی الصبيان عن انس بن مالك ۱۷۹۸/۴، وكذا اخرجه الترمذی فی كتاب الاستئذان، باب ما جاء فی التسليم علی الصبيان ۵۷/۵ (رقم الحديث: ۲۶۹۶) واخرجه فی السنن الكبرى فی كتاب عمل اليوم والليلة، باب التسليم علی الصبيان وما زحتمهم ۹۰/۶، (رقم الحديث ۱۰۱۶۲) واخرجه ابوداؤد فی كتاب الاستئذان، باب فی السلام علی الصبيان: ۳۵۲/۴، (رقم الحديث: ۵۲۰۲)

لکه چه مخکنی تبر شوې دی چه په ماشومانو باندې سلام کول جائز دی، رسول الله ﷺ به هم دغه شان کول، خو که یو ماشوم داسې دې چه په سلام کولو سره نې د فتنې ویره وی نو سلام نه دی کول پکار

۱۶) باب تسليم الرجال على النساء، والنساء على الرجال

[۵۸۹۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُسْلِمَةَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَهْلِ بْنِ قَالٍ كُنَّا نَقْرُءُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ. قُلْتُ وَلِمَ قَالَ كَانَتْ لَنَا عَجُوزٌ تُرْسِلُ إِلَى بَضَاعَةَ. قَالَ ابْنُ مُسْلِمَةَ نَحْلُ بِالْمَدِينَةِ. فَتَأْخُذُ مِنْ أَصُولِ الْبَلْعِ فَتَقْطُرُحُهُ فِي قَدْرِ، وَتُكْرِكُ حَبَابَ مِنْ شَعِيرٍ، فَإِذَا صَلَّيْنَا الْجُمُعَةَ انْصَرَفْنَا وَتَسْلِمُ عَلَيْنَا فَتَقْدِمُهُ إِلَيْنَا، فنَقْرُءُ مِنْ أَجْلِهِ، وَمَا كُنَّا نَقِيلُ وَلَا نَتَعَدَّى إِلَّا بَعْدَ الْجُمُعَةِ.

[۵۸۹۵] حَدَّثَنَا ابْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «يَا عَائِشَةُ هَذَا جَبْرِيلُ يَقْرَأُ عَلَيْكَ السَّلَامَ». قَالَتْ قُلْتُ وَعَلَيْهِ السَّلَامُ رَحْمَةُ اللَّهِ، تَرَى مَا لَا تَرَى. تُرِيدُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَابَعَهُ شُعَيْبٌ وَقَالَ يُونُسُ وَالنُّعْمَانُ عَنِ الزُّهْرِيِّ وَبَرَكَاةُ دِ إمام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه سړی په زنانو او زنانه په سړو باندې سلام کولې شی. په دې شرط چه د فتنې ویره نه وی.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرماني چه امام بخاری رحمه الله په دې ترجمې سره د هغه روایت تردید کول غواړي چه په هغې کښې د سړو په زنانو او د زنانو په سړو باندې سلام کولو ته مکروه وئیلې شوې دی.

د اسماء بنت یزید رحمه الله په روایت کښې د دې تصریح ده چه په هغې کښې دی (مَرْعَلَيْنَا النِّبِيُّ) - صل الله علیه وسلم - فی نِسْوَةٍ فَسَلَّمَ عَلَيْنَا یعنی رسول الله ﷺ په مونږ زنانو باندې راتیر شو نو هغوی په مونږ باندې سلام او کړو. امام ترمذی رحمه الله دې روایت ته حسن وئیلې دې (۱) خو چونکه دا روایت د امام بخاری رحمه الله په شرط باندې نه وو، په دې وجه نې نه دې ذکر کړې. د احناف حضراتو او جمهور فقهاء کرامو په نزد په غیر محرم او پردی ځوانې زنانه باندې سلام کول جائز نه دی، هم دغه شان په بودی مشتتهه باندې هم سلام کول صحیح نه دی، خو که یو بودی مشتتهه ده نو په هغې باندې سلام کیدلې شی (۲).

(۱) الجامع للترمذی، کتاب الادب ۹۹/۲، باب ما جاء فی التسليم على النساء. (قلت: لم اجد في الترمذی بهذا اللفظ بل هو في ابی داؤد)

(۲) اوجز المسالك ۱۰۵/۱۵، جامع السلام، العمل فی السلام، وشرح صحيح مسلم للنووی: ۲/۲۱۵، کتاب السلام، باب استحباب السلام على الصبيان.

د باب په دویم روایت کښې د سیدنا جبریل علیه السلام په سیده عائشه رضی الله عنہا باندې د سلام ذکر دې. علامه قسطلانی رحمته الله علیه لیکي: «وقد کان جبریل علیه السلام یأتی النبی صلی الله علیه وسلم فی صورة

وحیة، وحيثما فتصل المطابقة بين الترجمة والحديث، ويحول الاشكال»^(۱)

يعني سیدنا جبریل علیه السلام به د رسول الله صلی الله علیه وسلم په خدمت کښې د سیدنا وحیة الکلبی رضی الله عنہ په شکل کښې راتلو. دغه شان په ترجمه او حدیث کښې مطابقت حاصلیږي او اشکال ختمیږي. د باب په آخر کښې د معمر متابعت لره امام بخاری رحمته الله علیه په کتاب الرقاق کښې. د یونس تعلیق په مناقب کښې موصولا نقل کړې دې. د نعمان بن راشد تعلیق طبرانی موصولا نقل کړې دې.^(۲)

⑮ باب إِذَا قَالَ مَنْ ذَا فَقَالَ أَنَا

[۵۸۹۶] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ هِشَامُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُثَنَّى قَالَ سَمِعْتُ جَابِرًا - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - يَقُولُ أَتَيْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي دَيْنٍ كَانَ عَلَى أَبِي قَدْ قَعْتُ الْبَابَ فَقَالَ «مَنْ ذَا». فَقُلْتُ أَنَا. فَقَالَ «أَنَا أَنَا». كَأَنَّهُ كَرِهَهَا.

په دې روایت کښې سیدنا جابر رضی الله عنہ فرماني چه زه د خپل پلار د قرض په سلسله کښې د رسول الله صلی الله علیه وسلم په خدمت کښې حاضر شوم ما دروازو او تکروله نو رسول الله صلی الله علیه وسلم او فرمائیل څوک ئې؟ ما اووې: زه! رسول الله صلی الله علیه وسلم او فرمائیل: زه زه! گویا هغوی دا خبره ناخوښه کړه پس ادب هم دا دې چه د استیذان په وخت خپل نوم واخستلې شی. امام بخاری رحمته الله علیه په دې باب کښې هم دا ادب بیان کړې دې.

⑯ باب مَنْ رَدَّ فَقَالَ عَلَيْكَ السَّلَامُ

قَالَ سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: هُوَاذنَه.

وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «رَدَّ الْمَلَائِكَةُ عَلَى أَمَرِ السَّلَامِ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ».

[۵۸۹۷] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُثَنَّى حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْيَمَنِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ رَجُلًا دَخَلَ الْمَسْجِدَ وَرَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - جَالِسٌ فِي نَاحِيَةِ الْمَسْجِدِ فَصَلَّى، ثُمَّ جَاءَ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «وَعَلَيْكَ السَّلَامُ أَرَجِعْ فَصَلِّ فَإِنَّكَ لَمْ تُصَلِّ». فَرَجَعَ فَصَلَّى، ثُمَّ جَاءَ فَسَلَّمَ. فَقَالَ «وَعَلَيْكَ السَّلَامُ أَرَجِعْ فَصَلِّ، فَإِنَّكَ لَمْ تُصَلِّ». فَقَالَ فِي الثَّانِيَةِ أَوْفَى الَّتِي

(۱) ارشاد الساری ۲۵۲/۱۳

(۲) ارشاد الساری ۲۵۲/۱۳، عمدة القاری ۲۴۲/۲۲، فتح الباری ۱۴۱/۱۱

بَعْدَهَا عَلَّمَنِي يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ « إِذَا قُمْتَ إِلَى الصَّلَاةِ فَأَسْبِغِ الوُضوءَ، ثُمَّ اسْتَغْبِلِ الْقِبْلَةَ فَكَبِّرْ، ثُمَّ اقْرَأْ بِمَا تيسَّرَ مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ، ثُمَّ ارْكَعْ حَتَّى تَظْمَنَ رَاكِعًا، ثُمَّ ارْقُفْ حَتَّى تَسْتَوِيَ قَائِمًا، ثُمَّ اسْجُدْ حَتَّى تَظْمَنَ سَاجِدًا، ثُمَّ ارْقُفْ حَتَّى تَظْمَنَ جَالِسًا، ثُمَّ اسْجُدْ حَتَّى تَظْمَنَ سَاجِدًا، ثُمَّ ارْقُفْ حَتَّى تَظْمَنَ جَالِسًا، ثُمَّ افْعَلْ ذَلِكَ فِي صَلَاتِكَ كُلِّهَا ». وَقَالَ أَبُو اسَامَةَ فِي الْأَخِيرِ « حَتَّى تَسْتَوِيَ قَائِمًا ».

حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ قَالَ حَدَّثَنِي يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ حَدَّثَنِي سَعِيدٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - « ثُمَّ ارْقُفْ حَتَّى تَظْمَنَ جَالِسًا ». ار ۱۷۲۴

د ترجمه الباب مقصد : د امام بخاری رحمته الله علیه په ترجمه الباب سره مقصد دا دی چه د سلام جواب ورکولو سره (علیک السلام) هم وئیلې شی او (السلام علیک) هم وئیلې شی. لفظ علی مقدم کولې هم شی او موخر کولې هم او دې طرف ته هم اشاره کیدی شی چه د واؤ نه بغیر جواب ورکړې کیدی شی. د مفرد صیغه استعمالولې شی (۱)

افضل هم دا ده چه په جواب کښې (وعلیکم السلام) د جمع په صیغې سره جواب ورکړې شی. اگر چه مخاطب یو وی (۲)

قوله: « وَقَالَتْ عَائِشَةُ: وَعَلَيْهِ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ »: دا حدیث اوس موصولا

تیر شوې دې. په دې کښې (علیه) جار مجرور په (السلام) باندې مقدم دې (وَقَالَ الْيَتِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَدَّ الْفَلَاحَةَ عَلَى آدَمَ السَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ) یعنی ملائکو سیدنا آدم عليه السلام ته په جواب کښې وئیلې وو: (السلام علیک ورحمة الله) په دې کښې السلام مقدم دې. دا تعلیق هم د کتاب الاستیذان په شروع کښې موصولا تیر شوې دې.

په حدیث الباب کښې د (وعلیک السلام) الفاظ راغلی دی. په دې کښې هم (علیک) مقدم دې. دا حدیث په کتاب الصلاة کښې په تفصیل سره تیر شوې دې (۳)
د ابو اسامة تعلیق په کتاب الايمان والنذور کښې موصولا ذکر کړې شوې دې (۴)

(۱) عمدة القاری ۲۲/۲۴۵. ارشاد الساری ۱۳/۲۵۴، فتح الباری ۱۱/۴۴

(۲) وفي رد المختار: ۵/۲۹۳: والافضل للمسلم ان يقول: السلام عليكم ورحمة الله وبركاته والمجيب كذلك يرد. وارشاد الساری ۱۳/۲۵۶. وكما اخرج البخاري من طريق معاوية بن قرة قال: قال لي أبي: يا بُنَيَّ! إِذَا مَرَّ بِكَ الرَّجُلُ فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ. فَلَا تَقُلْ: وَعَلَيْكَ، كَأَنَّكَ تَخْصُهُ بِذَلِكَ وَخَذَهُ، فَإِنَّهُ لَيْسَ وَخَذَهُ، وَلَكِنْ قُلْ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ ... الادب المفرد (مع فضل الله الصد) ۲/۴۸۵، ۴۸۶. (رقم الحديث ۱۰۳۷) باب كيف رد السلام.

(۳) صحيح البخاری ۱/۱۶۷. كتاب الصلاة، باب وجوب القراءة للامام والماموم في الصلاة كلها في الحضر والسفر. رقم الحديث ۷۵۷.

(۴) صحيح البخاری. كتاب الايمان والنذور، باب اذا حثت ناسيا في الايمان، رقم الحديث ۶۶۶۷.

(۱۹) بَابُ إِذَا قَالَ «فُلَانٌ يُقْرِئُكَ السَّلَامَ»

[۵۸۹۸] حَدَّثَنَا أَبُو نَعِيمٍ حَدَّثَنَا زَكَرِيَاءُ قَالَ سَمِعْتُ عَامِرًا يَقُولُ حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - حَدَّثَتْهُ أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ هَذَا «إِنَّ جِبْرِيلَ يُقْرِئُكَ السَّلَامَ». قَالَتْ وَعَلَيْهِ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ. [ر: ۳۰۴۵]

د ترجمه الباب غرض: شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمۃ اللہ علیہ فرمائی کہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ کیدی شی د روایاتو د اختلاف طرف ته اشاره کوی، امام ابو داؤد رحمۃ اللہ علیہ هم بعینه هم دا ترجمه قائم کړې ده (۱) او د هغې د لاندې ئې دوه احادیث ذکر کړې دي، یو حدیث کوم چه د بنو تمیم د یو سری نه روایت کړې شوې دي، چه د هغه نوم نه دي ذکر کړې شوي، هغوی وائی چه ماته زما پلار او هغوی ته زما نیکه دا حدیث بیان کړو چه زما پلار زه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته اولیلم چه هغوی ته سلام اووایه (۲) «فَلَتَيْتُهُ فَقُلْتُ إِنَّ أَلِيَّ يُقْرِئُكَ السَّلَامَ. فَقَالَ «عَلَيْكَ وَعَلَى أَهْلِكَ السَّلَامُ» یعنی زه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په خدمت کښې حاضر شوم او عرض مې اوکړو چه زما والد صاحب تاسو ته سلام کولو نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: «عَلَيْكَ وَعَلَى أَهْلِكَ السَّلَامُ».

د دې نه پس امام ابو داؤد رحمۃ اللہ علیہ د عائشه رضی اللہ عنہا مذکورہ حدیث ذکر کړې دي. په دې کښې صرف «وعليه السلام» دي. په مبلغ باندې یعنی سلام رارسونکی باندې سلام نشته (۳).

مولانا خلیل احمد سهارنپوری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه په دواړو طریقو سره جواب ورکول جائز دي (۴) د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ مقصد کیدی شی چه دې طرف ته اشاره کول وی چه په روایاتو کښې دواړه طریقې راغلی دي (۵) امام نووی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی:

«لِي هَذَا الْحَدِيثُ مَشْرُوعِيَّةُ ارْسَالِ السَّلَامِ، وَيَجِبُ عَلَى الرَّسُولِ تَهْلِيغُهُ، لِأَنَّهُ أَمَانَةٌ، وَتَعَقُّبُ بَاطِنِهَا بِالْوَدِيعَةِ أَشْبَهَ، وَالتَّحْقِيقُ: أَنَّ الرَّسُولَ إِذَا تَزَمَّهَ بِهَا أَمَانَةٌ وَالْأَفْوَدِيَّةُ، وَالْوَدَائِعُ إِذَا تَعَقَّلَ لَمْ يَلْزِمُهُ شَيْءٌ» (۶) یعنی په دې حدیث کښې د سلام لېږلو د مشروعیت ذکر دي او په قاصد باندې د هغه رسول واجب دی ځکه چه دا امانت دي، بعض د دې تعاقب کولو سره لیکلې دی چه دا د ودیعه زیات مشابه دي، تحقیقی خبره دا ده چه که قاصد د دې زیات التزام اوکړو نو دا به د امانت سره زیات مشابه وی گڼی بیا به ودیعه وی او د ودائع حکم دا دي چه که هغه قبوله نه کړې شوه نو په هغه باندې هیڅ هم لازم نه دی.

(۱) سنن ابی داؤد ۳۵۸/۴، کتاب الادب، باب فی الرجل یقول: فلان یقرئک السلام.

(۲) سنن ابی داؤد، کتاب الادب، باب فی الرجل یقول: فلان یقرئک السلام: ۳۵۹/۴، رقم الحدیث ۵۲۳۲

(۳) بذل المجهود، باب فی الرجل یقول للرجل فلان یقرئک السلام فکیف یرد؟ ۱۷۱/۲

(۴) فتح الباری ۳۸/۱۱.

(۵) ارشاد الساری ۲۵۷/۱۳، لامع الدراری، کتاب الاستیذان، باب اذا قال: فلان یقرئک السلام ۵۵/۱۰

٢٠) باب التَّسْلِيمِ فِي مَجْلِسٍ فِيهِ أَخْلَاطٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُشْرِكِينَ

١٥٨٩٩) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامٌ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ قَالَ أَخْبَرَنِي أَسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَكِبَ جِمَارًا عَلَيْهِ إِبْكَافٌ، تَحْتَهُ قَطِيفَةٌ قَدِ كِبَتْ، وَأَرْدَفَ وَرَاءَهُ أَسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ وَهُوَ يُعَوِّدُ سَعْدَ بْنَ عُبَادَةَ فِي بَيْتِ الْحَارِثِ بْنِ الْحَزْرَجِ، وَذَلِكَ قَبْلَ وَقْعَةِ بَدْرٍ حَتَّى مَرَفَى مَجْلِسٍ فِيهِ أَخْلَاطٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُشْرِكِينَ عَبْدَةَ الْأَوْثَانِ وَالْيَهُودِ، وَفِيهِمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي اِبْنِ سُلُوكٍ، وَفِي الْمَجْلِسِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ، فَلَمَّا غَيَّبَ الْمَجْلِسَ عَجَّاجَةُ الدَّائِيَةِ خَمَرُ عَبْدِ اللَّهِ بْنُ أَبِي أَنْفَعٍ بِرِذَائِهِ ثُمَّ قَالَ لَا تَقْعَبُوا عَلَيْنَا. فَلَمَّ عَلَيْهِمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ وَقَفَ فَتَرَكَلْ، فَدَعَاهُمْ إِلَى اللَّهِ وَقَرَأَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنَ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي اِبْنِ سُلُوكٍ أَيُّهَا الْمَرْءُ لَا أَحْسَنَ مِنْ هَذَا، إِنْ كَانَ مَا تَقُولُ حَقًّا، فَلَا تُؤْذِنَا فِي مَجَالِسِنَا، وَارْجِعْ إِلَى رَحْلِكَ، فَمَنْ جَاءَكَ مِثْلًا فَاقْصُصْ عَلَيْهِ. قَالَ ابْنُ رَوَاحَةَ اغْتَنَّا فِي مَجَالِسِنَا، فَإِنَّا نَحِبُ ذَلِكَ. فَاسْتَبَّ الْمُسْلِمُونَ وَالْمُشْرِكُونَ وَالْيَهُودُ حَتَّى هَمُّوا أَنْ يَتَوَاقَبُوا، فَلَمْ يَزَلِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقْضِضُهُمْ، ثُمَّ رَكِبَ دَابَّتَهُ حَتَّى دَخَلَ عَلَى سَعْدِ بْنِ عُبَادَةَ فَقَالَ «أَيُّ سَعْدُ أَلَمْ تَمْعَمَ مَا قَالَ أَبُو حُبَابٍ». يُرِيدُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي قَالَ كَذَا وَكَذَا قَالَ اغْفُ عَنْهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَأَصْفَعْ قَوْلَ اللَّهِ لَقَدْ أَغْضَاكَ اللَّهُ الَّذِي أُعْطَاكَ، وَلَقَدْ أَصْطَلَمَ أَهْلُ هَذِهِ الْبَحْرَةِ عَلَى أَنْ يَتَّجِرُوا فَيُعْصِبُونَهُ بِالْعَصَابَةِ، فَلَمَّا رَدَّ اللَّهُ ذَلِكَ بِالْحَقِّ الَّذِي أُعْطَاكَ شَرِيقٌ بِذَلِكَ، فَذَلِكَ فَعَلَّ بِهِ مَا رَأَيْتَ، فَقَعَا عَنْهُ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- [٢٨٢٥]

د مسلمانانو او كفارو په مخلوط مجلس باندې د سلام حکم: چه په يو داسې مجلس باندې ورتير شي چه په هغې کښې مسلمانان او كفار دواړه وي، هلته سلام کول پکار دي. امام نووي رحمته الله عليه فرماني چه دا سنت ده چه کله په يو داسې مجلس باندې ورتير شي نو سلام على العموم کول پکار دي او قصد د مسلمانانو کول پکار دي (ابن العربي رحمته الله عليه فرماني چه هم دا حکم د داسې مجلس دې چه په هغې کښې اهل سنت او اهل بدعت وي، عادل او ظالم وي، نیک او فاجر وي. نو سلام کول پکار دي خو اراده د نيکانو خلقو کول پکار دي.)^(١)

په حديث الباب کښې دي: (حَتَّى مَرَفَى مَجْلِسٍ فِيهِ أَخْلَاطٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُشْرِكِينَ عَبْدَةَ الْأَوْثَانِ

(١) فتح الباری ٤٧/١١، والابواب والتراجم، کتاب الاستئذان، باب التسليم في مجلس فيه اخلاط من المسلمين والمشرکين.

(٢) فتح الباری ٤٧/١١، شرح سنن الترمذی للامام ابی بکر ابن العربي المالکی ١٧٣/١٠، ابواب الاستئذان باب ما جاء في السلام قبل الكلام

وَالْيَهُودُ... فَكُفَّ عَنْهُمْ الْيَهُودُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) یعنی رسول الله ﷺ په داسې مجلس باندې ورتیر شو چه په هغې کښې د مسلمانانو نه علاوه بت پرست او یهودیان هم وو نو رسول الله ﷺ په هغوی باندې سلام او کړو

۲: باب مَنْ لَمْ يُسَلِّمْ عَلَى مَنْ اقْتَرَفَ ذَنْبًا، وَلَمْ يَرُدَّ سَلَامَهُ

حَتَّى تَتَّبِعَنَّ تَوْبَتَهُ، وَإِلَى مَتَى تَتَّبِعَنَّ تَوْبَةَ الْعَاصِي

وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو لَا تُسَلِّمُوا عَلَيَّ شَرِيَّةَ الْحَمْرِ.

۱۵۹۰۰۱ حَدَّثَنَا ابْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا الثَّيْتِيُّ عَنْ عَقِيلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ كَعْبٍ قَالَ سَمِعْتُ كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ يُحَدِّثُ جِبْنَ تَخْلَفَ عَنْ ثُبُوكَ وَهَمَى رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَنْ كَلَامِنَا، وَأَتَى رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَأَسْلِمَ عَلَيْهِ، فَأَقُولُ فِي نَفْسِي هَلْ حَرَكْتُ شَفَتَيْهِ بِرَدِّ السَّلَامِ أَمْ لَا حَتَّى كَمَلْتُ خُمُونَ لَيْلَةً، وَأَذَنَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِتَوْبَةِ اللَّهِ عَلَيْنَا جِبْنَ صَلَّى الْفَجْرَ. (ار. ۱۲۶۰۹)

د ترجمه الباب مقصد د ترجمه الباب دوه اجزاء دي

① اول جزء، دا دې چه په فاسق او گناهگار باندې سلام نه دی کول پکار تردې چه هغه توبه او کړې. حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرماني چه امام بخاری رحمته الله علیه د دې مسئلې په حکم کښې د اختلاف طرف ته اشاره فرمانيلې ده. (۱)

په فاسق او مبتدع باندې د سلام کولو حکم: پس د جمهور علماء کرامو په نزد په فاسق او مبتدعین باندې سلام نه دی کول پکار. خو که د هغه د طرف نه د سلام نه کولو په صورت کښې د نقصان رسولو ویره وی نو بیا د سلام گنجائش شته (۲)، امام نووی رحمته الله علیه د دې تصریح کړې ده. (۳)

امام ابن العربی رحمته الله علیه په دې باندې دومره اضافه کړې ده چه په دې صورت کښې دې د سلام کولو په وخت دا نیت او کړې شی چه سلام د الله پاک په نومونو کښې یو نوم دې نو گویا د (السلام علیکم) معنی ده (الله رقیب علیکم) (۴)

خو د بعض علماء کرامو په نزد په فاسق او بدعتی باندې سلام کول جائز دی، ابن وهب فرماني چه په کافر باندې هم سلام کیدلې شی (۵)

(۱) فتح الباری ۴۸/۱۱

(۲) فتح الباری ۴۸/۱۱، ارشاد الساری ۲۶۰/۱۳، عمدة القاری: ۲۴۷/۲۲

(۳) شرح صحیح مسلم للنووی ۲/۲۱۴، کتاب السلام، باب النهی عن ابتداء اهل الكتاب بالسلام وکیف یرد علیهم.

(۴) شرح سنن الترمذی للامام ابی بکر ابن العربی المالکی ۱۷۴/۱۰، ابواب الاستئذان

(۵) فتح الباری ۴۸/۱۱، عمدة القاری ۲۴۷/۲۲

په درمختار کښې دې چه په فاسق باندې سلام کول مکروه دي. په دې شرط چه هغه د خپل فسق اعلان کونکې وي. خو که څوک ښکاره فسق کونکې نه وي نو بيا سلام بغير د کراهت نه جائز دي (۱)

د ترجمه الباب دويم جزء دې (ال معق تتبين توبة العاصي) يعنې د گناه کونکې د توبې صحت به کله معلومېږي. يعنې د داسې قرائن دپاره څومره موده پکار ده چه په هغې کښې د هغه د توبې صحت معلوم شي. په هغې کښې يو کال، شپږ مياشتې او پنځوس ورځو موده ذکر کړې شوي ده چه په دومره موده کښې د هغه حالت واضح کېږي (۲)
ابن بطال رحمه الله فرماني چه په دې کښې هيڅ موده نه شي متعين کيدې (۳)
د حافظ ابن حجر او علامه عيني رحمه الله د کلام نه معلومېږي چه امام بخاري رحمه الله په ترجمه الباب کښې دوه اجزاء ذکر کړي دي. يو سلام او د هغې جواب. دويم د توبې د صحت موده
د شيخ الحديث مولانا محمد زکريا رحمه الله واثي: شيخ الحديث مولانا محمد زکريا رحمه الله فرماني چه د فقهاء احناف د کتابونو تفصيلات که اوکتلي شي نو د دوو په ځانې ترجمه الباب په درې اجزاء باندې مشتمل دي. يو سلام. دويم د هغې جواب او دريم د توبې د صحت موده. سلام او جواب دواړه بيل بيل حکم لري. چرته چه سلام کول شرعا جائز نه وي. هلته جواب هم مشروع نه دي. خو که فاسق سلام کړې وي نو د هغې جواب ورکول واجب کېږي (۴)
صاحب د بحر الرائق د دې طرف ته اشاره کړې ده (۵)

قوله: (وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ وَلَا تَسْلِمُوا عَلَيَّ شَرِيَةَ الْخَمْرِ):

شربة: د شارب جمع ده، سيدنا عبدالله بن عمرو بن العاص رحمه الله فرماني: په شراب څکونکو باندې سلام مه کوئ. دا اثر امام بخاري رحمه الله د په الادب المفرد کښې موصولا نقل کړې دي (۱)
د دې نه پس په باب کښې امام بخاري رحمه الله د سيدنا کعب بن مالک رحمه الله حديث نقل کړې دي.

(۱) رد المختار ۲۹۴/۵

(۲) فتح الباری ۴۸/۱۱. الابواب والتراجم. کتاب الاستئذان. باب من لم یسلم علی من اقترف ذنبا ولم یرد

سلامه حتی تتبين توبته. ۱۲۳/۲

(۳) شرح صحيح البخاری لابن بطال ۳۶/۹

(۴) الابواب والتراجم. کتاب الاستئذان باب من لم یسلم علی من اقترف ذنبا ولم یرد سلام حتی تتبين توبته.

۱۲۳/۲

(۵) ثُمَّ اعْلَمَ أَنَّهُ يَكْرَهُ السَّلَامَ عَلَى الْمُصَلِّي وَالْقَائِمِ وَالْجَالِسِ لِلْقَضَاءِ أَوْ النَّبِذِ فِي الْفَقْهِ أَوْ التَّخَلِّي وَكَوَسَلَمَ عَلَيْهِمْ لَا يَجِبُ عَلَيْهِمُ الرَّدُّ لَأَنَّهُ فِي غَيْرِ مَحَلِّهِ. بَابُ مَا يَفْسُدُ الصَّلَاةَ وَمَا يَكْرَهُ فِيهَا: الْبَحْرُ الرَّائِقُ ۹/۲. وقال في رد المختار: ويتنفي وجوب الرد على الفاسق لأن كراهة السلام عليه للزجر فلا تنافي الوجوب عليه. باب ما يفسد الصلاة وما يكره ۴۵۷/۱.

(۱) الادب المفرد مع فضل الله الصمد ۴۷۲/۲. باب لا يسلم على فاسق. خو په الادب المفرد کښې د (شربة

الخمير) په ځانې (شراب الخمر) دي.

په هغې کښې د رسول الله ﷺ هغوی سره د ترک سلام و کلام قصه ذکر کړې شوې ده. معلومه شوه چه د گناه د وجې نه ترک سلام کیدلې شی.

۲۲: باب کَيْفَ يَرُدُّ عَلَى أَهْلِ الذِّمَّةِ السَّلَامَ

[۵۹۰۱] حَدَّثَنَا أَبُو الِیَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عُروَةُ أَنَّ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ دَخَلَ رَهْطٌ مِنَ الْيَهُودِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالُوا السَّلَامُ عَلَيْكَ. فَقَمِيئُهَا فَقُلْتُ عَلَيْكُمُ السَّلَامُ وَاللَّعْنَةُ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «مَهْلَايَا عَائِشَةُ، فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الرِّفْقَ فِي الْأُمُورِ كُلِّهَا». فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَوَلَمْ تَنْهَمْ مَا قَالُوا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «فَقَدْ قُلْتُ وَعَلَيْكُمْ». [ر: ۲۷۷۷]

سیده عائشه رضی الله عنها روایت کوی چه د یهودو یو جماعت د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او وې وئیل «السلام عليك» (یعنی په تا دې لعنت وی، زه پرې پوهه شوم نو ما اووې (عليكم السلام واللعة) «هم په تاسو دې هلاکت او لعنت وی، رسول الله ﷺ او فرمائیل: ای عائشی پریرده! الله پاک په ټولو معاملاتو کښې نرمی خوښوی. ما عرض او کړو: یا رسول الله ﷺ آیا تاسو واوریدل چه دې خلقو څه اووې؟ رسول الله ﷺ او فرمائیل: ما هم (وعلیکم) اووې.

[۵۹۰۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: «إِذَا سَلَّمَ عَلَيْكُمُ الْيَهُودُ فَأَجْمِأ يَقُولُ أَحَدُهُمُ السَّلَامُ عَلَيْكَ. فَقُلْ وَعَلَيْكَ». [۶۵۲۹]

د سیدنا عبد الله بن عمر رضی الله عنهما نه روایت دې چه رسول الله ﷺ او فرمائیل چه کله یهود تاسو ته سلام او کړی او په هغوی کښې یو کس «السلام عليك» او ائی نو تاسو «وعلیک» وایئ.

[۵۹۰۳] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ أَنَّ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -

الحديث اخرجه البخاري ايضا في كتاب استنابة المرتدين والمعاندين وقتالهم. باب اذا عرض الذمي وغيره بسب النبي ﷺ ولم يصرح نحو قوله: السلام عليك (رقم الحديث ۶۹۲۸) واخرجه مسلم في كتاب السلام. باب النهي عن ابتداء اهل الكتاب بالسلام وكيف يرد عليهم (رقم الحديث ۲۱۶۳) واخرجه ابوداؤد في كتاب الادب. باب في السلام على اهل الذمة (رقم الحديث ۵۲۰۶) واخرجه الترمذي في كتاب الاستئذان. باب ما جاء في التسليم على اهل الذمة (رقم الحديث ۲۷۰۱) واخرجه ابن ماجة في كتاب الادب باب رد السلام على اهل الذمة (رقم الحديث ۳۶۹۸)

الحديث اخرجه البخاري ايضا في كتاب استنابة المرتدين والمعاندين وقتالهم. باب اذا عرض الذمي وغيره بسب النبي ﷺ ولم يصرح نحو قوله: السلام عليك (رقم الحديث ۶۹۲۶) ... [بقية برصفحه آتنده...]

«إِذَا سَلَّمَ عَلَيْكُمْ أَهْلُ الْكِتَابِ فَقُولُوا وَعَلَيْكُمْ».

د سیدنا انس بن مالک رضی اللہ عنہ نہ روایت دی ہے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چه کله تاسو ته اهل کتاب سلام او کړی نو تاسو **«وعلیک»** وایئ.

د ترجمه الباب غرض : ذمیانو که سلام او کړو نو څنگه به جواب ورکولې شی؟ **«کیف یرد»** ونیلو سره امام بخاری رحمته اللہ علیہ دې خبرې ته اشاره او کړه چه د سلام جواب ورکولو ممنوع نه دی. خو د جواب کیفیت په دې کښې مختلف دي.

د بعض علماء کرامو په نزد پوره جواب ورکول فرض دی. د ابن عباس رضی اللہ عنہما نه نقل دی چه **«من سلم علیک فردا، ولو کان مجوسیا»** یعنی څوک چه سلام کوی د هغه جواب ورکوی اگر چه هغه مجوسی وی، د امام قتاده او امام شعبی رضی اللہ عنہما هم دا مسلک دي. ^(۱)

د جمهور علماء کرامو په نزد به د هغوی د سلام په جواب کښې صرف **«وعلیکم»** ونیلې شی. د لفظ سلام سره به جواب نه شی ورکولې. ^(۲)

په درمختار کښې دی **«ولو سلم یهودی أو نصرانی أو مجوسی علی مسلم فلا یأس بالرد ولکن لا یرد علی قوله وعليک»** ^(۳)، یعنی که یو یهودی، نصرانی یا مجوسی په مسلمانانو باندې سلام او کړو نو په جواب ورکولو کښې څه باک نشته، خو په جواب کښې به صرف **«وعلیکم»** ونیلې شی د دې ندریات نه.

د باب نه لاندې چه امام بخاری رحمته اللہ علیہ کوم حدیث ذکر کړې دي، د هغې مناسبت د باب سره ښکاره دي.

...بقیه از حاشیه گذشته] و اخرجه مسلم فی کتاب السلام. باب النهی عن ابتداء اهل الکتاب بالسلام و کیف یرد علیهم (رقم الحدیث ۲۱۶۳) و فی روایة ابی داؤد: أَنَّ أَصْحَابَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالُوا لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ يُسَلِّمُونَ عَلَيْنَا فَكَيْفَ نَرُدُّ عَلَيْهِمْ قَالَ: قُولُوا وَعَلَيْكُمْ. کتاب الادب. باب فی السلام علی اهل الذمة (رقم الحدیث: ۵۲۰۶) و اخرجه ابن ماجه فی کتاب الادب. باب رد السلام علی اهل الذمة (رقم الحدیث ۳۶۹۷)

(۱) فتح الباری ۵۰/۱۱، عمدة القاری ۲۴۸/۲۲

(۲) شرح صحیح مسلم للنووی ۲/۲۱۳، کتاب السلام. باب النهی عن البداء اهل الکتاب. بالسلام و کیف یرد علیهم. و فتح الباری ۵۳/۱۱

(۳) الدر المختار ۵/۲۹۲

۲۳: باب مَنْ نَظَرَ فِي كِتَابِ مَنْ

يُحَذِّرُ عَلَى الْمُسْلِمِينَ لِيَسْتَبِينَ أَمْرَهُ

۵۹۰۴ | حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ بُرْلُوْلٍ حَدَّثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ قَالَ حَدَّثَنِي حَصِينُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السَّلْمِيِّ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالزُّبَيْرُ بْنُ الْعَوَّامِ وَأَبَا مَرْثَدَةَ الْغَنَوِيَّ وَكُنُنَا قَارِشَ فَقَالَ «الْطَّلُقُوا حَتَّى تَأْتُوا رَوْضَةَ خَاجِرٍ فَإِنَّ فِيهَا امْرَأَةً مِنَ الْمُشْرِكِينَ مَعَهَا صَاحِبَةٌ مِنْ حَاطِبِ بْنِ أَبِي بَلْتَعَةَ إِلَى الْمُشْرِكِينَ». قَالَ فَأَذَرَكُنَّاهَا تَبِيرُ عَلَى جَمَلٍ لَهَا حَيْثُ قَالَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ قُلْنَا أَيْنَ الْكِتَابُ الَّذِي مَعَكَ قَالَتْ مَا مَعِيَ كِتَابٌ. فَأَتَخْنَا بِهَا، فَأَتَيْتُنَا فِي رَحْلٍهَا فَمَا وَجَدْنَا شَيْئًا، قَالَ صَاحِبَايَ مَا نَرَى كِتَابًا. قَالَ قُلْتُ لَقَدْ عَلِمْتُ مَا كَذَّبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالَّذِي يُخْلَفُ بِهِ تَحْرِيْرُ الْكِتَابِ أَوْ لَا جَرْدَ ذَلِكَ. قَالَ فَلَمَّا رَأَتْ الْجَدَّ مَنِيَّ أَهْوَتْ يَدَيْهَا إِلَى عَجْزَتِهَا وَهِيَ مُحْتَجِزَةٌ بِكِسَاءٍ فَأَخْرَجَتِ الْكِتَابَ قَالَ فَانْطَلَقْنَا بِهِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ «مَا تَمْلِكُ يَا حَاطِبُ عَلَى مَا صَنَعْتُ» قَالَ مَا بِي إِلَّا أَنْ أَكُونَ مُؤْمِنًا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَمَا غَيَّرْتُ وَلَا بَدَّلْتُ، أَرَدْتُ أَنْ تَكُونَ لِي عِنْدَ الْقَوْمِ يَدٌ يَدْفَعُ اللَّهُ بِهَا عَنْ أَهْلِي وَمَالِي، وَلَيْسَ مِنْ أَصْعَابِكَ هُنَاكَ إِلَّا أَوَّلُهُ مَنْ يَدْفَعُ اللَّهُ بِهِ عَنْ أَهْلِي وَمَالِي. قَالَ «صَدَقَ فَلَا تَقُولُوا لَهُ إِلَّا خَيْرًا». قَالَ فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ إِنَّهُ قَدْ خَانَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالْمُؤْمِنِينَ، قَدْ غَنِيَ فَأَضْرِبْ عُنُقَهُ. قَالَ فَقَالَ «يَا عُمَرُ وَمَا يَذْرُوكَ لَعَلَّ اللَّهَ قَدْ أَظْلَمَ عَلَى أَهْلِ بَدْرٍ فَقَالَ اغْمَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ وَجِبَتْ لَكُمْ الْجَنَّةُ» قَالَ قَدْ مَعَتْ عَيْنَا عُمَرُ وَقَالَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. (۲۸۴۵)

د سيدنا علی رضی اللہ عنہ نہ روایت دی کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم زہ، سیدنا زبیر بن عوام او سیدنا ابو مرثد الغنوی رضی اللہ عنہ اولیرو او پہ مونږ کښې هر یو په اس باندې سور وو او حکم ئې راکړو چه روضه خاخ ته لاړ شئ. هلته یو مشرکه زنانه ده، هغه سره د حاطب بن ابی بلتعہ رضی اللہ عنہ خط دی کوم چه د مشرکانو په نوم دی. سیدنا علی رضی اللہ عنہ فرمائی چه مونږ هغه هلته په اوښ باندې تلونکې بیا موندله د کوم خانې چه رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خبر راکړې وو مونږ ورته اووې هغه خط کوم چه تا سره دې چرته دې؟ هغې اووې: ما سره خو هیڅ خط نشته؟ مونږ د هغې اوښ چو کړو، او د هغې د کیجاوې وغیره تلاشی مو واخستله خو هغه خط ملاؤ نه شو. زما دواړو ملگرو هم اووې چه خط نشته، بیا ما اووې: ماته معلومه ده چه رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دروغ نه دی وئیلی. قسم دې په هغه ذات چه د هغه قسم خورلې شی خط راوباسه گینې تا به پرېنډه کړم، چه کله هغې زمونږ سختی اولیده نو د هغه خادر نه ئې چه د هغې نه ئې لنگ وهلې وو، خط راویستلو او رانې کړو، مونږ هغه خط اخستلو سره د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم په خدمت کښې حاضر

شو. رسول الله ﷺ او فرمائیل: حاطب! تا داسې ولې او کړل؟ حاطب رضی اللہ عنہ عرض او کړو: یا رسول الله ﷺ! زه په الله او د هغه په رسول ﷺ ایمان لرم. زه بدل شوی نه یم (یعنی مرتد شوی نه یم)، ما او غوښتله چه په هغوی باندې احسان او کرم چه هغوی زما د اهل و عیال دفاع او نگرانی او کړی او د نورو صحابه کرامو رضی اللہ عنہم رسته دار هلته موجود دی کوم چه د هغوی د اهل و عیال نگرانی کوی. رسول الله ﷺ او فرمائیل: حاطب رشتیا وائی. اوس هغه ته هیڅ مه وایی. سیدنا عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ عرض او کړو چه هغه د الله پاک، رسول الله ﷺ او مومنانو سره خیانت کړې دې تاسو ماته اجازت راکړئ چه زه د هغه سره اووهم رسول الله ﷺ او فرمائیل: ای عمر! تاته معلومه نه ده چه الله پاک د اهل بدر متعلق خبر ورکړې دې چه څه مو خوښه وی کوی! ستاسو دپاره جنت واجب شو. د راوی بیان دې چه د سیدنا عمر رضی اللہ عنہ د سترگو نه اوښکې روانې شوې او عرض ئې او کړو: الله پاک او د هغه رسول ﷺ ښه پوهیږی.

د ترجمه الباب مقصد: بغیر د اجازت نه د چا خط لوستل جائز نه دی. امام ابو داؤد رحمه الله د سیدنا ابن عباس رضی اللہ عنہ روایت نقل کړې دې په هغې کښې دی ﴿مَنْ نَظَرَ كِتَابَ أَخِيهِ بِغَيْرِ إِذْنِهِ فَلَيْسَ بِتَقِيٍّ النَّارِ﴾ یعنی چا چه د خپل ورور د اجازت نه بغیر د هغه خط او کتلو گویا هغه اور وینی. (۱) امام بخاری رحمه الله په دې باب سره دې طرف ته اشاره او فرمائیله چه د عدم اجازت حکم هغه وخت دې چه کله هغه خط د مسلمانانو دپاره مضر او نقصان ورکونکې نه وی، که یو مشکوک خط وی یا د یو متهم سړی خط دې نو هغې لره پرانستلو سره بغیر د اجازت نه لوستلې کیدې شی. پس د سنن ابی داؤد د حدیث متعلق علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی: ﴿انما هو حق من لم يكن متها على المسلمين، واما من كان متها فلا حرمه له﴾ (۲)، بغیر د اجازت نه د چا خط لوستل اگر چه په عام حالاتو کښې صحیح نه دی خو په مشکوک خط کښې چونکه د زیاتې خطرې او فساد ویره وی په دې وجه د هغې د لوستلو گنجائش شته. په حدیث الباب کښې د سیدنا حاطب بن ابی بلتعنه (البدری) رضی اللہ عنہ د خط واقعہ ذکر شوې ده، کومه چه په کتاب التفسیر کښې د سورة ممتحنه د لاندې تیره شوې ده او په کتاب المغازی کښې ﴿باب فضل من شهد بدرا﴾ د لاندې هم دا حدیث تیر شوې دې. هم هلته په کشف الباری کښې د دې تفصیل راغلې دې. (۳)

(۱) سنن ابی داؤد، کتاب الصلاة باب الدعاء، ۷۸/۲ (رقم الحدیث ۱۴۸۵) (ضعفه ابو داؤد)

(۲) ارشاد الساری ۲۶۵/۱۳

(۳) کشف الباری، کتاب المغازی باب فضل من شهد بدرا: ۱۲۹، ۱۳۶

۲۳: باب کَيْفَ يُكْتَبُ الْكِتَابُ إِلَى أَهْلِ الْكِتَابِ

۵۹۰۵۱ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مِقَاتٍ أَبُو الْحَسَنِ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يُونُسُ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا سَفْيَانَ بْنَ حَرْبٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ هِرَقْلَ أَرْسَلَ إِلَيْهِ فِي تَقْرِيرٍ مِنْ قُرَيْشٍ وَكَانُوا تَجَارًا بِالشَّامِ، فَأَتَوْهُ فَذَكَرَ الْحَدِيثَ قَالَ ثُمَّ دَعَا بِكِتَابِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَرَأَ قَائِدًا فِيهِ «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، مِنْ مُحَمَّدٍ عَبْدِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى هِرَقْلَ عَظِيمِ الرُّومِ، السَّلَامُ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى، أَمَّا بَعْدُ» [ار: ۱۷]

د ترجمه الباب مقصد : اهل کتابو ته به خط څنگه لیکلې شی؟ امام بخاری رحمته الله علیه په باب کنبی حدیث هرقل ذکر کولو سره بیان کړی دی چه د هغې طریقې څنگه کیدل پکار دی. شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمته الله علیه لیکي :

«والاوجه عندي ان الامام البخارى اشار بهذه الترجمة الى هذا، بان يكتب عليهم : السلام على من اتبع الهدى، لايقلقه المعروف، بلفظ الخطاب : (السلام عليكم)»^(۱)

يعنى زما په نزد زياته مناسب دا ده چه امام بخاری رحمته الله علیه په دې ترجمې سره دا بيانول غواړي. چه اهل کتاب ته د خط لیکلو په وخت سلام داسې لیکل پکار دی «السلام على من اتبع الهدى» معروف لفظ يعنى لفظ خطاب «السلام عليكم» نه دی لیکل پکار.

حدیث هرقل او د هغې نه د اخذ شوې فوایدو او آدابو مکمل تفصیل په کشف الباری، اول جلد کنبی تیر شوې دې.^(۲)

۲۵: باب بِمَنْ يُبَدَأُ فِي الْكِتَابِ

۵۹۰۶۱ وَقَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي جَعْفَرُ بْنُ رَبِيعَةَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ هُرَيْرَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنَّهُ ذَكَرَ رَجُلًا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَخَذَ خَشَبَةً فَقَرَأَ بِهَا، فَأَدْخَلَ فِيهَا أَلْفَ دِينَارٍ وَصَحِيفَةً مِنْهُ إِلَى صَاحِبِهِ. وَقَالَ عُمَرُ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِيهِ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «نَجَوْ خَشَبَةً، فَجَعَلَ الْمَالُ فِي جَوْفِهَا، وَكَتَبَ إِلَيْهِ صَحِيفَةً مِنْ فُلَانٍ إِلَى فُلَانٍ» [ار: ۱۴۲۷]

د ترجمه الباب مقصد : د دې باب د لاندې امام بخاری رحمته الله علیه د خط لیکلو یو بل ادب طرف ته اشاره کړې ده چه د خط په ابتداء کنبې به د چا نوم لیکلې شی، د خط لیکونکی یا که د مکتوب الیه؟ په عام حالاتو کنبې خو مناسب دا ده چه کاتب خپل نوم مخکښې اولیکي او

(۱) الابواب والترجم : کتاب الاستیذان. باب کیف یکتب الی اهل الکتاب ۱۲۳/۲

(۲) کشف الباری، باب کیف کان بدء الوحی : ۵۵۵/۱

د هغې نه روستو د مکتوب الیه نوم وی، د رسول الله ﷺ په خطونو کېنې به د هغوی اسم مبارک رومي وي، په سنن ابی داؤد کېنې د سیدنا علا، خضرمی ﷺ په باره کېنې دی چه کله به هغوی رسول الله ﷺ ته خط لیکلو نو اول به ئې خپل نوم لیکلو. (۱) چونکه د رسول الله ﷺ دا معمول وو، په دې وجه به ئې په اتباع سنت کېنې داسې کول.

مولانا خلیل احمد سهارنپوری ﷺ فرمائی چه که یو وړوکې چا غټ ته خط لیکي، مثلاً مرید خپل شیخ یا شاگرد خپل استاذ ته نو په دې صورت کېنې د ادب تقاضه دا ده چه کاتب خپل نوم د مکتوب الیه نه روستو اولیکي. (۲) امام نووی ﷺ هم د دې تصریح کړې ده. (۳) امام بخاری ﷺ ته چونکه د خپل شرط مطابق څه حدیث ملاؤ نه شو، په دې وجه ئې د لیث بن عقیل د تلته ذکر کړو چه په هغې کېنې دی چه د بنی اسرائیل یو سړی لرگي د دننه نه خالی کولو سره په هغې کېنې دولس زره دیناره کیخودل او خپل ملگری ته ئې خط اولیکو (من فلان ال فلان) په دې خط کېنې د کاتب نوم مقدم وو.

دا اگر چه د بنی اسرائیل واقعه ده خو امام بخاری ﷺ د ماقبل شریعتونو د غیر منسوخ واقعاتو نه هم استدلال کوي. (۴)

د لیث دا تعلیق امام بخاری ﷺ په الادب المفرد کېنې موصولا نقل کړې دي. (۵)

۲۶: بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «قَوْمُوا إِلَيَّ سَيِّدُكُمْ»

[۵۹۰۷] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي أُمَامَةَ بْنِ سَهْلٍ بْنِ حُنَيْفٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ أَنَّ أَهْلَ قُرَيْظَةَ نَزَلُوا عَلَى حُكْمِ سَعْدٍ فَأَرْسَلَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِلَيْهِ فَنَجَاءَ فَقَالَ «قَوْمُوا إِلَيَّ سَيِّدُكُمْ». أَوْ قَالَ «خَيْرُكُمْ». فَقَعَدَ عِنْدَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ «هَؤُلَاءِ نَزَلُوا عَلَى حُكْمِكَ». قَالَ فَإِنِّي أَحْكُمُ أَنْ تُقَاتِلَهُمْ مُقَاتِلَتَهُمْ، وَتَسْبِي ذُرَارِيَهُمْ. فَقَالَ «لَقَدْ حَكَمْتَ بِمَا حَكَمَ بِهِ إِلَيْكَ». قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ أَفَمَنْتِي بَعْضُ أَصْحَابِي عَنْ أَبِي الْوَلِيدِ مِنْ قَوْلِ أَبِي سَعِيدٍ إِلَيَّ حُكْمِكَ. [۲۸۷۸]

سیدنا ابو سعید خدری رضی اللہ عنہ روایت کوي چه اهل قریظه (یهودیان) د سیدنا سعد رضی اللہ عنہ په حکم باندې راګوز شو یعنې وې وئیل چه د سعد فیصله به مونږ ته منظور وي، نو رسول الله ﷺ سیدنا سعد رضی اللہ عنہ را طلب کړو، چه هغوی راغلل نو رسول الله ﷺ او فرمائیل د خپل سردار دپاره اودریږئ (د راوی شک دې چه رسول الله ﷺ (قوموا الی سیدکم او فرمائیل یا قوموا الی

(۱) سنن ابی داؤد، کتاب الادب، باب فیمین یبداء بنفسه فی فی الکتاب، ۳۳۵/۴، (رقم الحدیث: ۵۱۳۴)

(۲) بذل المجهود، کتاب الادب باب کیف یکتب الی الذمی، ۷۱/۲۰

(۳) شرح مسلم للنووی، باب کتب النبی صلی الله علیه وسلم الی هرقل ملک الشام یدعوه الی الاسلام ۹۸/۲

(۴) فتح الباری ۴۸/۱۱

(۵) الادب المفرد مع فضل الله الصمد ۵۴۵/۲، باب بمن یبداء فی الکتاب، (رقم الحدیث ۱۱۲۸)

غیرکم) سیدنا سعد رضی اللہ عنہ د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سرہ کیناستلو. رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل. دوی ستا پہ فیصلہ باندې راضی شوې دی. سیدنا سعد رضی اللہ عنہ اوفرمائیل: زه فیصله کوم چه په دوی کښې دې چه په دوی کښې دې جنگ کونکی قتل کړې شی. او د هغوی اولاد دې قید کړې شی. رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل: تا هم هغه فیصله کړې ده کومه چه د الله پاک حکم دې ابو عبدالله (بخاری) فرمائی: چه ما ته زما بعض ملگرو د ابو الولید په واسطه د ابوسعید قول په ځانې د نزلو اعلی حکمک (نزلوا ال حکمک) نقل کړې دې. د ترجمه الباب مقصد: علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ لیکي:

(و غرضه من هذه الترجمة بیان حکم قیام القاعد للداخل، ولكن لم یجزم بالحکم لِمکان الاختلاف فيه) د دې ترجمې مقصد د داخلیدونکی دپاره د ناست کس د پاسیدو حکم بیانول دی. خو چونکه په دې کښې اختلاف دې په دې وجه امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ په دې باندې جزم اونکړو. د قیام مختلف صورتونه او د هغې حکم: د چا دپاره د قیام مختلف صورتونه کیدې شی. په هغې کښې اکثر صورتونه متفق علیه دی. او د هغې حکم واضح دي. سردار ناست او حاضرین مسلسل په تعظیم او تکریم کښې مسلسل ناست دی. دا صورت بالاتفاق ناجائز دي. یا د راتلونکی په زړه کښې تکبر او لوڼي والی وی او هغه غواړي چه خلق دې هغه ته اودریږي. دا صورت هم بالاتفاق ناجائز دي، که د راتلونکی په زړه کښې د تکبر پیدا کیدو ویر ووی نو د هغه دپاره قیام مکروه دي. د چا په راتلو باندې د خوشحالی د وجې نه د استقبال دپاره اودریدل بالاتفاق مستحب دی. د مبارکي ورکولو دپاره اودریدل هم مستحب دی. یو مصیبت زده ته د تسلی ورکولو دپاره اودریدل هم بالاتفاق مستحب دی د دې ټولو صورتونو په حکم کښې اختلاف دي.

د قیام تعظیمی په حکم کښې اختلاف: صرف یو صورت د قیام تعظیمی په حکم کښې اختلاف دي او هغه دا دي چه د راتلونکی په اکرام کښې یو سرې اودریږي او د راتلونکی په زړه کښې نه خو د خپل ځان دپاره د دې قیام تعظیمی خواش دې او نه تمنا. په دې صورت کښې د علما، کرامو اختلاف دي. د جمهور علما، کرامو په نزد دا جائز ده خو دا اجازت په دوه شرطونو سره مشروط دي. یو دا چه د چا دپاره اودریږي د هغه په زړه کښې دي دا طلب نه وی چه خلق دې د هغه دپاره اودریږي

دویم شرط دا دي چه د اودریدونکی په زړه کښې دې د دې قیام داعیه وی، که په زړه کښې ئې د هغه د اکرام داعیه نه وی. صرف د ریاء او تملق د وجې نه اودریږي نو جائز نه ده.

(عمدة القاری، الابواب والتراجم. کتاب الاستئذان، باب قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم قوموا الی سیدکم: ۱/۲۳، ۲۵۱/۲۲)

(فتح الباری ۵۲/۱۱، عمدة القاری ۲۵۲/۲۲)

(کشف الباری، کتاب المغازی، باب مرجع النبی صلی اللہ علیہ وسلم من الاحزاب ومخرجه الی بنی قریظة ومحاصرته ایام: ۳۰۵)

بعض حضرات دے قیام تہ ناجائز وائی او هغوی د لاندے ذکر کیدونکی حدیث نہ استدلال کوی پہ طبرانی کنبی د سیدنا انس رضی اللہ عنہ حدیث دے ﴿إِنَّمَا هَذَا مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِأَهْمِهِمْ عَطُوا مُلُوكَهُمْ: بِأَن قَامُوا وَقَعْدُوا﴾^(۱)، یعنی ستاسو نہ مخکنی خلق صرف پہ دے وجہ هلاک شو چه هغوی به د خپلو بادشاهانو داسی تعظیم کولو چه خلق به ولاړ وو او بادشاهان به ناست وو

په سنن ابی داؤد کنبی د سیدنا معاویہ رضی اللہ عنہ حدیث دے ﴿سَيَعْتَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ «مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَشْهَلَ لَهُ الرِّجَالُ قِيَامًا فَلْيَتَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ»﴾^(۲)، یعنی ما د رسول الله ﷺ نه واوریدل هغوی اوفرمانیل: خوګ چه دا خوبسوی چه خلق دے هغه ته ولاړ وی نو هغه دے خپله استوګنه په جهنم کنبی جوړه کړی

د سیدنا ابو امامه رضی اللہ عنہ حدیث دے ﴿خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مُتَوَكِّعًا عَلَى عَصَا قُفْمَنَا إِلَيْهِ فَقَالَ «لَا تَقُومُوا كَمَا تَقُومُ الْأَعَاجِمُ يُعْظَمُ بَعْضُهَا بَعْضًا»﴾^(۳)، یعنی رسول الله ﷺ په همسا باندے تکیه لګونکی زمونږ طرف ته بهر راوتلو نو مونږ د هغوی دپاره اودریدلو نو رسول الله ﷺ اوفرمانیل: تاسو مه اودریرئ څنگه چه عجمیان د یو بل دپاره اودریرئ. خو جمہور وائی چه د دے احادیثو نه د قیام تعظیمی د جواز والا صورت مراد نه دے. نور صورتونه مراد دی. په حدیث الباب کنبی د رسول الله ﷺ قول دے ﴿قوموا لی سیدکم﴾ د دے نہ حفا جواز معلومیرئ.

مانعین د دے حدیث په باره کنبی وائی چه د قیام دا حکم د تعظیم او اکرام دپاره نه وو بلکه د اعانت دپاره وو. چونکه سیدنا سعد رضی اللہ عنہ زخمی وو نو هغوی لره د سورلئ نه په کوزولو کنبی د مدد ورکولو دپاره رسول الله ﷺ د قیام حکم ورکړو پس په مسند احمد کنبی د سید عائشہ رضی اللہ عنہا په روایت کنبی د دے صراحت دے. په هغی کنبی دی ﴿قوموا لی سیدکم فانزلوه﴾^(۴)، علامه قسطلانی رحمۃ اللہ علیہ لیکي:

﴿وعن أبي الوليد بن رشد: أن القيام على أربعة أوجه الأول محذور لمن يريد أن يقام له تكبرا وتعظيما على القائمين له والشأن مكره لمن لا يتكبر ولا يتعظم ولكن يخشى أن يدخل نفسه بسبب ذلك ما يحذر ولما فيه من التشبه بالجبابرة وجائز على سبيل الاحترام والاكرام لمن لا يريد ذلك ويؤمن معه التشبه بالجبابرة،

(۱) مجمع الزوائد منبع الفراند. كتاب الادب. باب ما جاء في القيام ۷۰/۸. (قلت: ضعفه الهيثمي هناك)

(۲) سنن ابی داؤد. كتاب الادب. باب في قيام الرجل للرجل. ۳۵۸/۴. (رقم الحديث: ۵۲۲۹)

(۳) وفي معناه. روى مسلم في صحيحه إن كذا ثم أنفأ لتفعلون ففعل فارس والرؤم يقومون على ملوكهم وهم قعود فلا تفعلوا: ۳۰۹/۱. (رقم الحديث ۴۱۳) وأبو داؤد في كتاب الادب. باب في قيام الرجل للرجل:

(۴) ۳۵۸/۴ (رقم الحديث ۵۲۳)

(۵) مسند الامام احمد ۱۴۲/۶

و مندوب لمن قدم من سفراء فحاقب قدمه ليسلم عليه أو إلى من تجددت له نعمة فيهنه يحصلها أو مصيبة فيعزیه بسببها، أو الحاكم في محل ولايته، كما دل عليه قصة سعد فانه لما استقدمه النبي ﷺ حاكماً في بني قريظة، فراه مقبلاً، قال: قوموا إلى سيدكم، وما ذاك إلا ليكون انغذ لحكمه، فاما اتخاذاً ديدناً فمن شعار العجم، وقد جاء في السنن انه لم يكن احب اليهم من رسول الله صلى الله عليه وسلم، وكان اذا جاء لا يقومون له، لبايعون من كراهيته لذلك^(۱)

يعنى: ابو الوليد بن رشد رحمته الله فرمائی چه قیام په خلور قسمه دې!

① ممنوع: هغه متکبر سړې چه دا وائی چه خلق د هغه د تعظیم دپاره اودریږی، د هغه دپاره اودریدل ممنوع دی.

② مکروه: هغه سړې چه متکبر خو نه دې خو د هغه دا ویره وی چه په دې سره به د هغه په زړه کښې د تکبر وغیره بدی پیدا شی نو د هغه دپاره اودریدل مکروه دی، بله دا هغه وخت هم مکروه ده چه کله د متکبرینو سره د مشابعت ویره وی.

③ جائز: کوم سړې چه د تعظیم او اکرام غوښتونکې نه وی، بله دا چه د متکبرینو سره ئې د مشابعت ویره هم نه وی نو د هغه دپاره اودریدل جائز دی.

④ مستحب: لکه څوک د سفر نه راشی نو د هغه د راتلو په خوشحالی کښې اودریدل چه هغه ته سلام او کړې شی یا چه چا ته یو نعمت حاصل شوې وی نو د هغه په حصول باندې هغه ته د مبارکئ ورکولو دپاره اودریدل، یا په یو مصیبت او آفت باندې د تعزیت کولو دپاره اودریدل یا د حاکم دپاره د هغه په محل د ولایت کښې اودریدل دا مستحب دی، لکه چه د سیدنا سعد رضی الله عنه د قصې نه معلومیږی چه رسول الله صلی الله علیه و آله هغوی لره په بنو قریظه کښې حاکم مقرر کړو او اطلب ئې کړو چه کله رسول الله صلی الله علیه و آله هغوی په راتلو باندې اویلدل نو وې فرمائیل: د خپل سردار دپاره اودریږئ: او رسول الله صلی الله علیه و آله داسې صرف دې دپاره اوکړل چه د هغوی حاکمیت نافذ شی پاتې شوه دا چه د دې نه عادت او طور طریقه جوړه کړې شی نو دا د عجمیانو شعار دې د سنن حدیث دې چه صحابه کرامو ته د رسول الله صلی الله علیه و آله نه زیات محبوب بل څوک نه وو او رسول الله صلی الله علیه و آله چه به کله تشریف راوړلو نو صحابه کرام رضی الله عنهم به د هغوی دپاره نه اودریدل ځکه چه هغوی ته معلومه وه چه رسول الله صلی الله علیه و آله دا کار نه خوښوی ددې مسئلې څه تفصیل په کتاب المغازی کښې د غزوه بنی قریظه د لاندې تیر شوې دې.^(۲)

قوله: قال ابو عبد الله: افهمنی بعض اصحابی: دا د امام بخاری رحمته الله قول دې، علامه کرمانی رحمته الله فرمائی چه امام بخاری رحمته الله دا وئیل غواړی چه ما د ابو الوليد نه د (علی

(۱) ارشاد الساری ۲۶۸/۱۳

(۲) کشف الباری، کتاب المغازی، باب مرجع النبی صلی الله علیه وسلم من الاحزاب ومخرجه الی بنی قریظه ومحاصرته ایام ص ۲۹۶.

حکیم) الفاظ اوریدلې دی، او حال دا چه زما بعض شیوخ د هغوی نه د (ال حکیم) الفاظ نقل کړی دی، یعنی هغوی (علی) حرف استعلاء، (ال) استعمال کړې دې (۱) حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرماني د (بعض اصحابی) نه یا خو امام محمد بن سعد رحمته الله علیه مراد دې چا چه په خپل طبقات کښې دا حدیث د ابو الولید نه هم په دې سند سره ذکر کړې دې، او یا د ترې مراد ابن ضریس دې. (۲)

۲: باب الْمَصَافِحَةِ

وَقَالَ ابْنُ مَعُوذٍ عَلَّمَنِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ التَّشَهُّدَ وَكَفَيْتَنِي كَفِّيهِ. (ر: ۱۵۹۱)

سیدنا ابن مسعود رضی الله عنه بیان کړې دې چه ماته رسول الله صلی الله علیه وسلم تشهد اوښودلو او زما لاس د هغوی د دواړو لاسونو تر مینځه وو.

وَقَالَ كَعْبُ بْنُ مَالِكٍ دَخَلْتُ الْمَسْجِدَ، فَإِذَا بِرَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَامَ إِلَيَّ طَلْحَةُ بْنُ عُبَيْدٍ اللَّهُ يَهْرُولُ، حَتَّى صَافَحَنِي وَهَنَانِي. (ر: ۴۱۵۶)

او سیدنا کعب بن مالک رضی الله عنه فرماني چه زه مسجد ته داخل شوم نو او مې کتل چه رسول الله صلی الله علیه وسلم تشریف فرما دي، طلحه بن عبید په تندۍ سره زما طرف ته راغلو، تردې چه ما سره ټي مصافحه او کړه او ماته ټي مبارکي راکړه.

[۵۹۰۸] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَاصِمٍ حَدَّثَنَا هَبَاءُ عَنْ قَتَادَةَ قَالَ قُلْتُ لِأَبْنِ أَكْثَانَ الْمَصَافِحَةُ فِي أَصْحَابِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ نَعَمْ.

امام قتاد رحمته الله علیه روایت کوی چه ما د سیدنا انس رضی الله عنه نه ټپوس او کړو: آیا د رسول الله صلی الله علیه وسلم په صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې د مصافحې رواج وو؟ هغوی او فرمائیل: او!

[۵۹۰۹] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي حَيُّوَةُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو عَقِيلٍ زُهْرَةُ بْنُ مَعْبُدٍ سَمِعَ جَدَّهَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ هِشَامٍ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَهُوَ آخِذٌ بِرِجْلِ عُمَرَاءِ بْنِ الْخَطَّابِ. (ر: ۳۴۹۱)

او ابو عقیل زهره بن معبد روایت کوی چه هغوی د خپل نیکه عبد الرحمن بن هشام نه واوریدل هغوی اووې چه (بو کرت، مونږ د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره وو، او هغوی د سیدنا عمر بن الخطاب رضی الله عنه لاس نیولي وو.

د ترجمة الباب مقصد: امام بخاری رحمته الله علیه په دې باب کښې د مصافحې مشروعیت بیان کړې

(۱) شرح الکرماني: ۹۸/۲۲

(۲) فتح الباری ۶۰/۱۱

(۳) ۵۹۰۸-۵۹۰۹: الحديث اخرجه الترمذی فی کتاب الاستئذان، باب ما جاء فی المصافحة ۸۴/۵ (رقم

الحديث ۲۷۲۹)

دې امام ترمذی رحمته الله علیه په سنن کنبې د سیدنا ابو امامه رضی الله عنه حدیث بیان کړې دې (وَسَأَلْتُ رَجُلًا مِنْكُمْ يَتَكَلَّمُ بِمَصَافَحَةٍ) یعنی ستاسو دپاره د تحیه تکمله مصافحه ده (۱).
امام بخاری رحمته الله علیه په الادب المفرد کنبې صحیح سند سره د سیدنا انس رضی الله عنه مرفوع حدیث بیان کړې دې. (قَدْ جَاءَكُمْ أَهْلُ الْيَمَنِ وَهُمْ أَوَّلُ مَنْ جَاءَ بِأَلْمِصَافَحَةِ) (۲). یعنی اهل یمن راغلل او د ټولو نه اول مصافحه هم هغوی او کړه

امام ترمذی رحمته الله علیه هم د سیدنا انس رضی الله عنه یو حدیث نقل کړې دې چې په هغې کنبې دی. یو سړی د رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم نه تپوس او کړو: (الرَّجُلُ مَتَائِلٌ أَخَاهُ أَوْ صَدِيقَهُ أَيْخَفُ لَهُ؟) قَالَ: لَا، قَالَ: أَتَيْتَ زِمَّةً وَبَعِثْتَهُ؟ قَالَ: لَا، قَالَ: أَتَيْتَ أَخَذَ يَدَيْهِ وَيَصَافَحُهُ؟ قَالَ: نَعَمْ (۳). یعنی یا رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم ! که یو مسلمان دخپل ورور سره ملاوېږي نو د هغه دپاره ښکته شی؟ نو رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم وفرمائیل نه! هغه اووې د هغه لاس نیولو سره هغه سره مصافحه او کړې؟ نو رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم وفرمائیل او! په سنن ابی داؤد کنبې د سیدنا براء بن عازب رضی الله عنه مرفوع روایت دې (مَا مِنْ مُسْلِمَيْنِ يَلْتَقِيَانِ فَيَصَافَحَانِ إِلَّا غَفَرَ لَكُمَا قَبْلَ أَنْ يَفْتَرِقَا) (۴). یعنی دوه مسلمانان چې کله یو ځانې شی او مصافحه کوي نو د هغوی د جدا کیدو نه مخکې د هغوی مغفرت او کړې شی
د مصافحې حکم او طریقه: د دې احادیثو په بناء امام نووی رحمته الله علیه فرماني چې د مصافحه په سنت کیدو باندې اجماع ده (۵).

د امام مالک رحمته الله علیه نه د دې کړاهت منقول دې خو هغوی روستو رجوع کړې وه (۶).
مولانا انور شاه کشمیری رحمته الله علیه په فیض الباری کنبې فرماني چې د مصافحه عام طریقه خو دا ده چې په دواړو لاسونو باندې مصافحه او کړې شی خو که چا په یو لاس سره مصافحه او کړه نو هم سنت به ادا شی (۷).

مولانا رشید احمد گنگوھی رحمته الله علیه په الکوکب الدرې کنبې فرماني چې مصافحه په یو لاس سره هم ثابت ده او په دواړو لاسونو سره هم ثابت ده خو په یو لاس سره مصافحه کول چونکه د فرنگیانو شعار جوړ شوې دې. په دې وجه واجب الترك دې (۸).

(۱) الحدیث اخرجه الترمذی فی سننه، کتاب الاستیذان، باب ماجاء فی المصافحة ۸۴/۵ (رقم الحدیث ۲۷۳۱)

(۲) الادب المفرد (مع فضل الله الصمد) باب المصافحة ۴۳۲/۲ رقم الحدیث ۹۶۷

(۳) جامع الترمذی، کتاب الاستیذان، باب ما جاء فی المصافحة ۷۵/۵، رقم الحدیث ۲۷۲۸

(۴) سنن ابی داؤد، کتاب الادب، باب فی المصافحة، ۳۵۴/۴، رقم الحدیث ۵۲۱۲

(۵) اعلم! انها سنة مجمعة عليها عند الثلاثی، الفتوحات الربانية علی الاذکار النووية ۳۹۲/۵

(۶) فتح الباری ۵۵/۱۱، الکوکب الدرې، کتاب الاستیذان، باب فی المصافحة، ۳۹۳/۳، والمدونة الکبری

(۷) فیض الباری، کتاب الاستیذان، باب المصافحة ۴۱۱/۴

(۸) الکوکب الدرې، کتاب الاستیذان، باب فی المصافحة، ۳۹۲/۳، لامع الدراری، کتاب الاستیذان، باب

یو غلط رواج نن صبا بعض غیر مقلدین په یو لاس باندې مصافحه کولو ته سنت وائی او په باب کښې ذکر شوي د سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د قول نه استدلال کوي (عَلَيْكَ الْيُؤَى صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الشَّهَادَةُ كَقِيْلَ يَزِيْرُ كَقِيْلَه) يعنی رسول الله صلی الله علیه و آله ماته تشهد اونبودلو او زما لاس د هغوی د دواړو لاسونو ترمینځه وو.

مولانا خلیل احمد سهارنپوری رحمۃ الله علیه د یو غیر مقلد سره په دواړو لاسونو باندې مصافحه اوکړه. او هغه په یو لاس او په استدلال کښې ئې (وکفی بین کفیه) پیش کړو چه سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائی چه زما یو لاس د رسول الله صلی الله علیه و آله په دواړو لاسونو کښې وو. مولانا وفرمائیل چه بیا په سنت باندې چا عمل اوکړل؟ ما یا تاسو؟ ځکه چه رسول الله صلی الله علیه و آله دواړه لاسونه ملاؤ کړې وو نو د رسول الله صلی الله علیه و آله په فعل باندې عمل کولو ته سنت وائی. بیا هغه لاجواب کیدو سره خاموش شو. (۱)

بیا د (وکفی بین کفیه) نه دا نه لازمیږي چه سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د یو لاس ملاؤ کړې وی. ځکه چه په ظاهر کښې داسې نه شی کیدې چه رسول الله صلی الله علیه و آله خو دې دواړه لاسونه ملاؤ کړې وی او سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه یو لاس سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه هم په ظاهر کښې دواړه لاسونه ملاؤ کړې وو خو یو لاس چونکه د رسول الله صلی الله علیه و آله د دواړو لاسونو ترمینځه وو، په دې وجه ئې د هغې ذکر اوکړو. بل لاس ئې په مینځ کښې نه وو، بلکه دپاسه وو.

بهر حال په یو لاس یا دواړو لاسونو سره مصافحه کول مستحب او مننون دی. خو د پردې زنانه او داسې کم عمره هلکانو سره مصافحه کول صحیح نه دی چرته چه دفتني ویره وی. د باب سره د دویم حدیث مناسبت بیانولو سره حافظ ابن حجر رحمۃ الله علیه لیکي

(وجه ادخال هذا الحديث في المصافحة: ان الاخذ باليد يستلزم التقاء صفحة اليد بصفحة اليد غالباً) (۲)، يعنی دې حدیث لره په مصافحه کښې د داخلولو وجه دا ده چه لاس نیول عموماً د یو لاس د تلی د بل لاس د تلی یو ځانې کولو لره مستلزم وی

۲۸: باب الْأَخْذُ بِالْيَدَيْنِ

وَصَافَهُمَا زَيْنُ الدِّينِ الْبُزْجَانِيُّ بِدَيْتِهِ.

۱۵۹۱۱ حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سَيْفٌ قَالَ سَمِعْتُ مُجَاهِدًا يَقُولُ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعْدِ بْنِ أَبِي مَرْثَدَةَ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مَسْعُودٍ يَقُولُ عَلَّمَنِي رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَكَفَى بَيْنَ كَفَيْهِ الشَّهَادَةَ، كَمَا يَعْلَمُنِي السُّورَةُ مِنَ الْقُرْآنِ النَّحِيَّاتُ لِلَّهِ وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ، السَّلَامُ

(۱) تذكرة الخليل: په دواړو لاسونو سره مصافحه کول ص ۲۹۸

(۲) ويستثنى من عموم الامر بالمصافحة المرأة الاجنبية والامرء الاحسن. فتح الباری ۲۵/۱۱

(فتح الباری ۲۶، ۲۵/۱۱

عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ، أَتُحَدِّثُنَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأُحَدِّثُكَ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ:

وَهُوَ بَيْنَ ظَهْرَيْنِنَا، فَلَمَّا قَبِضَ قُلْنَا السَّلَامُ يُعْنِي عَلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-
د ترجمه الباب مقصد د امام بخاری رحمته الله علیه مقصد دا دې چه په دواړو لاسونو سره مصافحه کیدلې شی. په باب کښې ئې دوه روایتونه ذکر فرمایلي دي. په اول روایت کښې دې چه حماد بن زید د امام عبدالله بن مبارک رحمته الله علیه سره په دواړو لاسونو مصافحه او کړه او دویم روایت هم هغه د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه والا دي.

شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمته الله علیه فرمائی چه په مخکښې ترجمه الباب او په دې ترجمه الباب کښې د تکرار وهم نه دی کیدل پکار. د دواړو ترجمو مقصد بیل بیل دي. د اول ترجمه الباب مقصد د مصافحه مشروعیت لره بیانول دی او په دې ترجمه الباب سره د مصافحي کیفیت لره بیانول مقصود دی. (۱)

قوله: (وَصَافِحَ حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ ابْنَ الْمُبَارَكِ يَدَيْهِ): غنجار په تاریخ بخاری کښې دا د اسحاق بن احمد بن خلف په طریق سره موصولا ذکر کړې دي. (۲)

قوله: وهو بين ظهرائنا: علامه عینی رحمته الله علیه فرمائی: واصله: ظهرنا: بالثنیة ای ظهري المتقدم والمتأخر، ای: بیننا فزید الالف والنون للتأكيد. (۳) یعنی (ظهرائنا) په اصل کښې (ظهرينا) دو. کوم چه د (ظهر) تشبیه ده. یعنی د وړاندې او شاته سرې د شا ترمینځه. یعنی زموږ ترمینځه بیا د تاکید په غرض سره (د راء نه پس) ئې د الف او نون اضافه او کړه نو (ظهرائنا) شو.

قوله: (فَلَمَّا قَبِضَ قُلْنَا السَّلَامُ يُعْنِي عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ): یعنی ترڅو پورې چه رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم ژوندې وو نو موږ به (السلام عليك ايها النبي) لوستلو. خو چه كله هغوی وفات شو نو بیا موږ (السلام) یعنی علی النبي صلی الله علیه و آله وسلم د (السلام عليك ايها النبي) وئیلو. دا تشریح امام بخاری رحمته الله علیه کړې ده. دا خبره صرف په دې روایت کښې ده په باقی روایاتو کښې نشته. (۴)

(۱) الابواب والترجم. کتاب الاستیذان. باب الاخذ بالیدین وصافح حماد: ۲/۲۴

(۲) فتح الباری ۶۷/۱۱

(۳) عمدة القاری ۲۵۴. ۲۵۳/۲۲

(۴) عمدة القاری ۲۵۴/۲۲

٢٩: باب الْمُعَانَقَةِ وَقَوْلُ الرَّجُلِ كَيْفَ أَصْبَحْتَ

۵۹۱۱ | حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ شُعَيْبٍ حَدَّثَنِي أَبِي عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَعْبٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَلِيًّا - يَعْنِي ابْنَ أَبِي طَالِبٍ - خَرَجَ مِنْ عِنْدِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا عَبْسَةُ حَدَّثَنَا يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَعْبٍ بْنُ مَالِكٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - خَرَجَ مِنْ عِنْدِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي وَجْهِهِ الَّذِي تُوُفِّيَ فِيهِ فَقَالَ النَّاسُ يَا أَبَا حَسَنِ كَيْفَ أَصْبَحَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ أَصْبَحَ بِحَمْدِ اللَّهِ بَارِئًا فَأَخَذَ بِيَدِهِ الْعَبَّاسُ فَقَالَ أَلَا تَرَاهُ أَتَتْ وَاللَّهِ بَعْدَ الثَّلَاثِ عَبْدُ النَّعْصَاءِ وَاللَّهُ إِلَيَّ لِأَرَى رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - سَيَتَوَفَّى فِي وَجْهِهِ، وَإِنِّي لَأَعْرِفُ فِي وَجْهِهِ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ الْمَوْتُ، فَأَذْهَبَ بِنَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَسَأَلَهُ فِيمَنْ يَكُونُ الْأُمْرَ فَإِنْ كَانَ فِينَا عَلَيْنَا ذَلِكَ، وَإِنْ كَانَ فِي غَيْرِنَا أَمْرُنَا فَأَوْصَى بِنَا. قَالَ عَلِيٌّ وَاللَّهِ لَيْسَ سَأَلْنَاهَا رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَيَمْنَعُنَا لَا يُعْطِينَاهَا النَّاسُ أَبَدًا، وَإِنِّي لَأَسْأَلُهَا رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَبَدًا. | ۴۱۸۲ |

سیدنا عبداللہ بن عباس رضی اللہ عنہ روایت کوی چہ سیدنا علی رضی اللہ عنہ یعنی د ابوطالب خوئی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تہ راغلو.

او د احمد بن صالح په روايت كېښي دى چه سيدنا علي بن ابى طالب عليه السلام چه د رسول الله صلى الله عليه وآله د خوا نه د هغوى د مرض الوفا ت كېښي واپس شو نو خلقو ترې تپوس او كړو اي ابو الحسن: د رسول الله صلى الله عليه وآله طبيعت سحر څنگه وو؟ هغوى اووې الحمد لله ښه دې سيدنا عباس عليه السلام د هغوى لاس اوښولو او وې وئيل قسم په الله پاك آيا ته نه گوري درې ورځې پس به ته د ډنډې غلام شې. زما خيال دې چه رسول الله صلى الله عليه وآله به په دې بيمارۍ كېښي وفات شې. زده بنو عبدالمطلب د مخونو نه د هغوى د مرگ آثار پيژنم. په دې وجه ماسره د رسول الله صلى الله عليه وآله په خدمت كېښي حاضر شه چه مونږ د هغوى نه تپوس او كړو چه خلافت به په كوم خاندان كېښي وي. كه زمونږ په خاندان كېښي وي نو مونږ ته به دا معلومه شى او كه زمونږ نه علاوه د بل چا په لاس كېښي وي نو مونږ به ورته اووايو چه زمونږ دپاره وصيت او كړئ. سيدنا علي عليه السلام او فرمائيل: قسم په الله پاك! كه مونږ د هغوى نه تپوس او كړو او هغوى منع كړو نو بيا به ښې خلق مونږ ته كله هم رانكړي. زه به د دې متعلق د رسول الله صلى الله عليه وآله نه كله هم سوال اونكړم

د ترجمه الباب دوه اجزاء دي، اول جزء المعانقة ده، او دويم جزء كيف اصبحت دي.

① امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ چه په باب کنبی کوم حدیث ذکر فرمایلی دې د هغې په ظاهر کنبی د معانقې سره هیڅ تعلق نشته او نه پکښې د معانقې څه ذکر شته.

بعض حضرات وائی چه په اصل کښې دا مستقل ترجمه الباب وو. امام بخاری رحمته الله علیه د دې نه لاندې هغه حدیث ذکر کول غواړي چه په هغې کښې د سیدنا حسن رضی الله عنه سره د رسول الله صلی الله علیه و آله د معانقې ذکر دې. دا حدیث امام بخاری رحمته الله علیه په کتاب البیوع کښې باب ما ذکر فی الاسواق د لاندې او په کتاب اللباس کښې د باب السقاب للصبيان د لاندې تیر شوې دې ^(۱) امام بخاری رحمته الله علیه د دې حدیث دپاره بیاض پریخودلې وو. کاتب بیاض ختمولو سره دواړه ترجمې (المعانقة) او (کیف اصبحت) رایو ځانې کړې ^(۲).

بعض شارحینو دا هم لیکلې دی چه امام بخاری رحمته الله علیه په یو نوی سند سره د سیدنا حسن رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه و آله سره د معانقې ذکر کول غوښتل. ځکه چه امام عموماً د یو سند اعاده نه کوي خو هغوی ته بل سند ملاؤ نه شو. په دې وجه نه یی بیاض پریخودلې وو ^(۳). مولانا رشید احمد گنگوہی رحمته الله علیه معانقة د حدیث الباب نه په طریقه د مقایسه ثابت کړې ده. پس هغوی لیکي.

(الجزء من الترجمة يتوقف اثباتها على نوع مقايضة، فان المعانقة غاية في المواجهة، واثيرت على المخالفة، فاذا جازت المواجهة وكان الخلط باعثاً عليها، لم يأت إل المعانقة) ^(۴).

یعنی د ترجمې د دواړو اجزاء اثبات په یو قسم قیاس باندې موقوف دي. په داسې طریقه چه معانقة د انتهائی درجې په مخ سره استقبال کول دي او مواجهه یو اثر دې کوم چه خپل مینځ کښې په دوستانه باندې مرتب وی پس هر کله چه مواجهه جائز ده او دوستانه په هغې باندې باعث ده نو دا ډیر کرته د معانقې طرف ته بوتلونکې وی بهر حال د امام بخاری رحمته الله علیه مقصود د معانقې حکم بیانول دی د معانقة حکم : د جمهور علماء کرامو په نزد معانقة جائز ده. د امام مالک رحمته الله علیه نه کراحت منقول دي.

ابن عساکر رحمته الله علیه په تاریخ دمشق کښې یو قصه نقل کړې ده چه سفیان بن عیینه رحمته الله علیه امام مالک رحمته الله علیه ته راغلو. چه سلام ئې او کړو نو امام مالک رحمته الله علیه او فرمائیل : لولا انها بدعة لعانقتک، نو سفیان رحمته الله علیه او فرمائیل چه رسول الله صلی الله علیه و آله د سیدنا جعفر طیار رضی الله عنه سره معانقه کړې وه. امام مالک رحمته الله علیه او فرمائیل : دا د هغوی خصوصیت وو. سفیان ثوري رحمته الله علیه او فرمائیل : د خصوصیت دپاره د دلیل ضرورت دې نو امام مالک رحمته الله علیه خاموش شو. ^(۵)

(۱) (رقم الحديث ۲۱۲۲)، (رقم الحديث ۵۸۸۴)

(۲) الابواب والتراجم، کتاب الاستئذان، باب المعانقة وقول الرجل : كيف اصبحت؟ ۱۲۴/۲

(۳) الابواب والتراجم، کتاب الاستئذان، باب المعانقة وقول الرجل : كيف اصبحت؟ ۱۲۴/۲

(۴) لأمع الدراری، کتاب الاستئذان، باب المعانقة وقول الرجل : كيف اصبحت؟ ۵۸/۱۰

(۵) شرح صحيح البخاری لابن بطال، کتاب الاستئذان، باب المعانقة وقول الرجل : كيف اصبحت؟ ۴۹/۹.

قاضی عیاض رحمته فرمائی ہے کہ امام مالک رحمته خاموشی دے تسلیم کیدو دلیل دے ^(۱)،
 پہ ہدایہ کنبی معانقہ تہ مکروہ ونبلی شوی دہ خو دا پہ ہفہ صورت باندی محمول دہ چہ
 کلہ پہ یوہ کپہہ کنبی دہہ کسان معانقہ او کپی ^(۲)، پہ یو روایت کنبی دی (عن النبی صلی اللہ
 علیہ وسلم عن الکامعۃ وہی المعانقۃ) ^(۳)، یعنی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د مکامعۃ یعنی معانقہ نہ منع
 فرمائی ہے دہ، دا حدیث ہم پہ دے صورت باندی محمول دی
 علامہ ابن عابدین رحمته د معانقی پہ جواز باندی اجماع نقل کپی دہ ^(۴)،

د ترجمۃ الباب دویم جزء دی (کیف اصبحت) پہ روایۃ الباب کنبی (کیف اصبح) پہ صیغہ د
 غائب سرہ دی، مولانا رشید احمد گنگوہی رحمته پہ لامع الدراری کنبی فرمائی :
(واما قولہم : اصبحت، فان السؤال لما ثبت عن حال الغائب، کان سؤالہ عن حال الحاضر المخاطب اظهری
 الجواز، وايضا، فان السؤال عن حاله صلی اللہ علیہ وسلم کان يتضمن المسألة عن حال اهل البيت باسراہم،
 ومنہم : علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ، وهو المخاطب فی هذا الکلام فثبت بالسؤال عن حاله علیہ الصلاة والسلام
 جواز المسألة عن حال المخاطب، وان کانت دلالتہ علیہ تضيینہ) ^(۵)

یعنی پاتھی شو د عربو دا قول (اصبحت) نو ہر کلہ چہ د غائب د حال متعلق سوال ثابت شو
 نو حاضر بہ د مخاطب متعلق د دی سوال د جواز پہ بارہ کنبی ظاہر تر وی بلہ دا چہ د
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د دی سوال پہ بارہ کنبی سوال د تولو اہل بیت د حال پہ بارہ کنبی سوال لرہ
 متضمن دی، چہ پہ ہغوی کنبی سیدنا علی رضی اللہ عنہ ہم دی، کوم چہ پہ دی کلام کنبی د قائل
 مخاطب دی، پس د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د حال پہ بارہ کنبی د سوال نہ دا ثابتیری چہ د مخاطب د
 حال پہ بارہ کنبی سوال کول جائز دی، اگر چہ دلالت تضمنی دی
 د معانقہ پہ بارہ کنبی د سیدنا انس رضی اللہ عنہ یو حدیث ہم پہ طبرانی کنبی دی، پہ ہغی کنبی
 دی (کانوا اذا تلاقوا تصافحوا، واذا قدموا من سفر تعانقوا) ^(۶)، یعنی حضرات صحابہ کرام رضی اللہ عنہم چہ
 بہ کلہ د یو بل سرہ ملاویدل نو مصافحہ بہ ئی کولہ او کلہ چہ بہ د سفر نہ را تلل نو معانقہ بہ
 ئی کولہ
 ہم دغہ شان د سیدنا زید بن حارثہ رضی اللہ عنہ پہ بارہ کنبی د سیدہ عائشہ رضی اللہ عنہا پہ بارہ کنبی راخی

(۱) الابواب والتراجم : کتاب الاستیذان، باب المعانقۃ وقول الرجل : کیف اصبحت؟ ۱۲۴/۲
 (۲) الهدایۃ : کتاب الکراہیۃ ۴/۴۵۵، الابواب والتراجم، کتاب الاستیذان، باب المعانقۃ وقول الرجل، کیف

اصبحت؟ ۱۲۴/۲

(۳) الدراری فی تخریج احادیث الهدایۃ ص ۲۳۲

(۴) رد المختار، کتاب الحظر والاباحۃ، باب الاستبراء وغیرہ : ۲۶۹/۵

(۵) لامع الدراری، کتاب الاستیذان، باب المعانقۃ وقول الرجل، کیف اصبحت؟ ۵۹/۱۰

(۶) مجمع الزوائد ومنیع الفرائد، کتاب الادب، باب المصافحۃ والسلام ونحو ذلک : ۳۶/۸

چه کله هغه مدینه طیبی ته راغلو نو د رسول الله ﷺ په در باندې حاضر شو. نو رسول الله ﷺ او دریدلو او هغه ته یې غاړه ورکړه (۱)
ابو الهیثم بن التیهان نه هم معانقه ثابت ده چه رسول الله ﷺ سره چه کله هغوی ملاو شو نو رسول الله ﷺ هغوی ځان ته رانزدې کړو. (۲)

حدیث الباب. کتاب المغازی کېږي په باب مرض النبی صلی الله علیه وسلم دلاندې تیر شوي دي (۳)

۳: باب مَنْ أَجَابَ لِيَبْكِكَ وَسَعْدِيكَ

حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا هَبَّامٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ عَنْ مُعَاذٍ قَالَ أَنَا رِيفُ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ «يَا مُعَاذُ». قُلْتُ لَيْبِكَ وَسَعْدِيكَ. ثُمَّ قَالَ مِثْلَهُ ثَلَاثًا «هَلْ تَدْرِي مَا حَقَّقَ اللَّهُ عَلَى الْعِبَادِ أَنْ يَغْبُدُوهُ وَلَا يَشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا». ثُمَّ سَارَ سَاعَةً فَقَالَ «يَا مُعَاذُ». قُلْتُ لَيْبِكَ وَسَعْدِيكَ. قَالَ «هَلْ تَدْرِي مَا حَقَّقَ اللَّهُ عَلَى الْعِبَادِ عَلَى اللَّهِ إِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ أَنْ لَا يُعَذِّبَهُمْ».

حَدَّثَنَا هُدْبَةُ حَدَّثَنَا هَبَّامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ عَنْ مُعَاذٍ بِهَذَا. [ر: ۲۷۰۱]

سیدنا انس رضی الله عنه د سیدنا معاذ بن جبل رضی الله عنه نه روایت کوی چه زه په رسول الله ﷺ پسې شاته سور اوم. رسول الله ﷺ او فرمائیل: ای معاذ! ما اووې (لېبک وسعدیک)، بیا یې هم دغه شان درې کرته او فرمائیل: بیا یې او فرمائیل، آیا تا ته معلومه ده چه د الله پاک په بندگانو باندې څه حق دي؟ (د هغه حق دا دي چه، د هغه بندگی او کړی او څوک هم د هغه شریک نه کړې شی. بیا لږ ساعت روان وو او وې فرمائیل: ای معاذ! ما عرض او کړو (لېبک وسعدیک) رسول الله ﷺ او فرمائیل: آیا تاته معلومه ده چه د بندگانو په الله پاک باندې څه حق دي چه کله بندگان دا کار او کړو؟ هغه دا دي چه الله پاک به هغوی ته عذاب نه ورکوی

[۵۹۱۳] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ وَهَبٍ حَدَّثَنَا وَاللَّهُ أَبُو ذَرٍّ بِالرَّبَذَةِ كُنْتُ أَمْسِي مَعَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي حَرِّ الْمَدِينَةِ عِشَاءً اسْتَقْبَلْنَا أَحَدًا فَقَالَ «يَا أَبَا ذَرٍّ مَا أَجِبَ أَنْ أُحْدِثَ إِلَيْكَ ذَهَبًا يَأْتِي عَلَى لَيْلَةٍ أَوْ ثَلَاثَ عِنْدِي مِنْهُ دِينَارٌ، إِلَّا أَرْضَهُ لِيَذِيْبُ، إِلَّا أَنْ أَقُولَ بِهِ فِي عِبَادِ اللَّهِ هَكَذَا وَهَكَذَا». وَأَرَانَا بِيَدِهِ. ثُمَّ قَالَ «يَا أَبَا ذَرٍّ». قُلْتُ لَيْبِكَ وَسَعْدِيكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «الْأَكْثَرُونَ هُمُ الْأَقْلَوْنَ إِلَّا مَنْ قَالَ هَكَذَا وَهَكَذَا». ثُمَّ قَالَ لِي «مَكَانَكَ لَا تَبْرَحْ يَا أَبَا ذَرٍّ حَتَّى أَرْجِعَ». فَانْطَلَقَ حَتَّى

(۱) ارشاد الساری ۲۷۳/۱۳، وفتح الباری ۶۲/۱۱

(۲) فتح الباری ۷۲/۱۱، شرح صحیح البخاری لابن بطال، کتاب الاستئذان، باب المعانقه وقول الرجل:

کیف اصبحت؟ ۴۹/۹

(۳) کشف الباری، کتاب المغازی، باب مرض النبی صلی الله علیه وسلم، ص ۶۸، رقم الحدیث: ۱۸۲

غَابَ عَنِّي، فَمَجِئْتُ صَوْنًا فَخَشِيتُ أَنْ يَكُونَ عُرْضَ لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَرَدْتُ أَنْ أَذْهَبَ، ثُمَّ ذَكَرْتُ قَوْلَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «لَا تَبْرَحْ». فَمَكُنْتُ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ سَمِعْتُ صَوْنًا فَخَشِيتُ أَنْ يَكُونَ عُرْضَ لَكَ، ثُمَّ ذَكَرْتُ قَوْلَكَ فَمَكُنْتُ. فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «ذَلِكَ جَبْرِيلُ أَتَانِي، فَأَخْبَرَنِي أَنَّهُ مَنْ مَاتَ مِنْ أُمَّتِي لَا يُبْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ». قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَإِنْ زَنَيْتُ وَإِنْ سَرَقْتُ. قَالَ «وَإِنْ زَنَيْتُ وَإِنْ سَرَقْتُ». قُلْتُ لِيَرْزُقْنِي إِيَّاهُ بَلْغَنِي أَنَّهُ أَبُو الدَّرْدَاءِ. فَقَالَ أَلَمْ تَحُدِّثْنِيهِ أَبُو ذَرٍّ بِالْبَيِّنَةِ. قَالَ الْأَعْمَشُ وَحَدَّثَنِي أَبُو صَالِحٍ عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ نَحْوَهُ. وَقَالَ أَبُو شَهَابٍ عَنِ الْأَعْمَشِ يَمْكُثُ عِنْدِي فَوْقَ ثَلَاثٍ». [ر: ۲۲۵۸]

زيد بن وهب فرمائی: قسم یہ اللہ پاک: چہ ابوذر رضی اللہ عنہ پہ ربذہ کنبی مونہ تہ بیان اوکړو چہ چہ زده رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سره د ماسخوتن په وخت کنبی په حره باندې تیریدم. زمونږ مخې ته د احد غر راغلونو رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: ای ابوذر! زما دا خوښه نه ده چہ ما سره دې د احد د غر برابر سره زړی او په ما باندې یو ورځ یا یو شپه تیره شی په داسې حال کنبی چہ ما سره د هغې نه د قرض نه علاوه یو دینار هم وی مگر دا چہ هغه د الله پاک په بندگانو باندې داسې او داسې خرچ کړم او په خپل لاسونو مبارکو سره ئې اشاره او فرمائیل. او وې فرمائیل ای ابوذر! ما اووې (لیک وسعدیک یا رسول الله) رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: په دنیا کنبی زیاتو مالونو والا به (په آخرت کنبی) غریبانان وی خو هغه خلق چہ داسې او داسې خرچہ کوی. بیا ئې ماته او فرمائیل چہ ای ابوذر رضی اللہ عنہ ته په دې ځانې اودریره ترڅو پورې چہ زه نه یم راغلې. ته هم په دې ځانې کنبی اوسیره. پس هغوی روان شو. تردې چہ زما د نظر نه غائب شو، ما یو آواز واوریدلو زما ویره پیدا شوه چہ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته چرته څه حادثه نه وی پېښه شوې. په دې وجه ما تلل او غوښتل بیا ماته د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم قول رایاد شو چہ هم دلته اودریده پس زه اودریدم (چہ کله هغوی تشریف راوړلو) نو ما عرض اوکړو یا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ما یو آواز واوریدلو. په دې وجه زما ویره پیدا شوه چہ چرته تاسو ته څه حادثه نه وی پېښه شوې (ما راتلل او غوښتل) بیا ماته ستاسو حکم رایاد شو چہ هم دلته اودریره پس زه ولاړ اوم.

رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: هغه جبرائیل وو. هغوی ماته خبر راکړو چہ زما په امت کنبی چہ څوک د الله پاک سره څوک شریک نه کړی او هغه مړ شی نو جنت ته به داخلیری ما عرض اوکړو یا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم: اگر چہ هغه زنا او غلا کوی. رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: اگر چہ هغه زنا او غلا کوی. د راوی بیان دې چہ ما د زید نه تپوس اوکړو چہ ماته معلومه شوې ده چہ هغه ابو الدرداء رضی اللہ عنہ وو. هغوی اووې چہ زه گواهی ورکوم چہ ماته ابوذر رضی اللہ عنہ په ربذہ کنبی بیان کړې دې. ماته اعمش ونيلې دې چہ ماته ابو صالح او هغوی د ابو الدرداء رضی اللہ عنہ نه هم دغه شان حدیث نقل کړو او ابو شهاب د اعمش نه (یکم عند فوق ثلاث) الفاظ نقل کړې دی. د لیک وسعدیک لغوی تحقیق: علامه عینی رحمته اللہ علیہ لیکي!

﴿ أی هذا باب فی بیان من اجاب لمن یسأله بقوله لبيك ومعناه أنا مقيم على طاعتك من قولهم لب فلان بالمكان إذا أقام به وقيل معناه إجابة بعد إجابة وهذا من المصادر التي حذف فعلها لكونه وقع مشقياً وذلك يوجب حذف فعله قياساً لأنهم لما ثنوه صار كأنهم ذكروه مرتين فكأنه قال لها أنا ولا يستعمل إلا مضافاً ومعنى لبيك الدوام والبلامة فكأنه إذا قال لبيك قال أدام على طاعتك وأقيمت مرة بعد أخرى أى شأني الإقامة والبلامة وأما سعديك فمعناه في العبادة أنا متبعم أمرك غير مخالف لك فأسعدني على متابعتك إسعاداً وأما

في إجابة المخلوق فبعناهُ أسعدك إسعاد ابعد إسعاد أي مرة بعد أخرى (١)

يعنی : دا باب د هغه سړی په بیان کېنې دې کوم چه د چا په طلب کولو باندې په جواب کېنې (ليک) اوای. د دې معنی ده : زه ستا په طاعت باندې قائم او برقرار یم . دا د (لب فلان بالمكان) نه اخستلې شوې دې، چه د هغې معنی ده په یو ځانې کېنې مقیم کیدل. بعض د دې معنی په (اجابة بعداجابة) سره کړې ده، یعنی زه مسلسل ستاسو آواز اورم . دا د هغه مصادر نه دې چه د هغې فعل په دې وجه حذف کړې شوې دې چه هغه تشبیه واقع شوې دی. او د مصدر تشبیه واقع کیدل قیاس حذف فعل لره واجب کوی ځکه چه عربو کله دا تشبیه جوړه کړه نو گویا هغوی دا دوباره ذکر کړه نو گویا هغوی داسې اووې : لهالها. او دا لفظ صرف مضاف استعمالیږی. او د (ليک) په معنی کېنې دوام او ملازمت دې گویا (ليک) وئیلو سره قائل داسې اووې چه زه به ستا په طاعت کېنې مسلسل یم او هغه به بار بار قائموم یعنی زما حالت اقامت او ملازمت دې پاتې شو (سعدیک) نو د عبادت په باب کېنې د دې معنی ده ای الله : زه به ستا حکم منم او ستا مخالفت به نه کوم پس ته ما په خپله اتباع باندې بار بار سعادتمند کړه. او د مخلوق په اجابت کېنې د دې معنی دا ده چه زه به تا بار بار خوشحالم

د ترجمه الباب مقصد : د ترجمه الباب مقصد بیانولو سره شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمۃ اللہ علیہ لیکي :

﴿ ولعل الغرض منه الرد لما حكى عن مالك من كراهة ذلك، كما في .. الشرح الكبير، وأوله بأن مراد الاستعمال تلبية الحج، لا مطلق لبنيك، وترجم الامام ابو داود في سننه على هذا المعنى بقوله : باب الرجل ينادي الرجل : فيقول لبنيك ﴾ (٢)

يعنى : د ترجمه الباب مقصد په امام مالک رحمہ اللہ باندې رد کيدې شى، د چانه چه د دي

(١) عمدة القاري، ٢٥٥/٢٢

(۱) الابواب والتراجم، كتاب الاستئذان، باب من اجاب لبيك وسعديك : ۱۲۳/۲، وسنن ابی داؤد كتاب الادب، باب في الرجل ينادي الرجل فيقول : لبيك : ۳۵۹/۴

لفاظ و نیلو کراحت منقول دي لکه چه په الشرع الکبیر کنې دی. صاحب د شرح کبیر د امام مالک رحمته الله علیه د دې قول دا تاویل کړې دې چه د هغوی مراد مطلقا لیبیک نه دي. بلکه د حج د نلیه استعمال دې امام ابو داؤد رحمته الله علیه په سنن کنې په دې معنی باندې د دې الفاظو د ترجمې سره ترجمه الباب قائم کړې دې: «باب الرجل ینادی الرجل، فيقول: لبيك» یعنی دا باب د دې په بیان کنې دې چه یو سړې بل ته آواز او کړی نو بل په جواب کنې «لبیک» او اثنی

د باب د لاندې چه امام بخاری رحمته الله علیه کوم احادیث ذکر کړې دي. په هغې کنې د «لبیک وسعدیک» الفاظ دي. په اول روایت کنې د رسول الله صلی الله علیه و آله په رابللو باندې سیدنا معاذ بن جبل رضی الله عنه او په دویم روایت کنې سیدنا ابوذر رضی الله عنه دا الفاظ و نیلې دي. د باب دویم روایت په کتاب الجنائز او کتاب اللباس وغیره کنې تیر شوې دي. (۱)

قوله: «قال الاعمش: وحدثني ابو صالح عن ابي الدرداء نحوه وقال ابو شهاب عن الاعمش: يمكث عندى فوق ثلاث»: امام بخاری رحمته الله علیه دا فرمائیل غواړي چه اعمش دا حدیث د ابو صالح عن ابي الدرداء په طریق هم په دې الفاظو سره روایت کړې دې او حال دا چه ابو شهاب د «اعمش عن زيد بن وهب عن ابي ذر» په طریق سره نقل کړې دي. خو د دې حدیث الباب الفاظ «يا لعل ليلة او ثلاث عندى منه دينار» په ځانې دا الفاظ دي: «يمكث عندى فوق ثلاث» او حال دا چه باقی حدیث یو شان دي. خو د حدیث الباب په آخر کنې د اعمش او ابوذر تر مینځه د سوال او جواب چه کومه تبادله شوې ده. هغه په دې کنې نشته. (۲)

۳۱: باب لا يقيم الرجل الرجل من مجلسه

[۵۹۱۴]، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ ثَائِفٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «لَا يُقِيمُ الرَّجُلُ الرَّجُلَ مِنْ مَجْلِسِهِ، ثُمَّ يَجْلِسُ فِيهِ». (ار: ۱۸۲۹)

چا لره د خپل ځانې نه د پاسولو حکم: یو سړې که د مخکنې نه په یو ځانې کنې ناست دي

(۱) کتاب فی الاستفراض و اداء الديون والحجر والتفليس. باب اداء الديون. رقم الحديث: ۲۳۸۸

(۲) فتح الباری ۷۴/۱۱

(۱) (۵۹۱۴) الحديث اخرجه مسلم في كتاب السلام. باب تحريم اقامة الانسان من موضعه المباح (رقم الحديث ۲۱۷۷) و اخرجه الترمذي في كتاب الادب. باب ما جاء في كراهية ان يقام الرجل من مجلسه ثم يجلس فيه (رقم الحديث ۲۷۴۹. ۲۷۵۰) و اخرجه ابو داؤد في كتاب الادب. باب في الرجل يقوم للرجل من مجلسه (رقم الحديث: ۴۸۲۸)

نو هغه لره د خپل ځانې نه پاسول صحیح نه دی. (لایقیم) اگر چه مضارع په صیغه د خبر دې خومعنی اعتبار سره دا نهی ده. (۱) په بعض روایتونو کېنې (لایقم) په صیغه د نهی سره هم راغلې دي او د صحیح مسلم په روایت کېنې (لایقیم) نهی په نون د تاکید سره ده. (۲) دا نهی د بعض علماء کرامو په نزد د تحریم دپاره ده او د بعض په نزد د تنزیه دپاره ده. علامه قسطلانی رحمته الله علیه فرمائی چه نهی په ظاهر کېنې د تحریم دپاره راځی او د دلیل نه بغیر دا د بل څه معنې دپاره نه شی اخستلې کیدي. (۳)

د حدیث الفاظ اگر چه عام دی خو عموم مراد نه دي بلکه په حدیث کېنې بیان کړې شوي حکم د هغه مجالسو متعلق دي کوم چه د هر یو دپاره عام او مباح وی لکه مسجد، پارک وغیره. او که یو ځانې د چا ملکیت دي نو ظاهره ده چه هلته د هغه د اجازت نه بغیر کیناستل جائز نه دی. (۴)

۳۲: باب (إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا

يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ انشُزُوا فَانْشُزُوا) الآية | المجادلة: ۱۱ -

[۵۹۱۵] حَدَّثَنَا خَلَّادُ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ نَهَى أَنْ يُقَامَ الرَّجُلُ مِنْ قُبْلَيْهِ وَيَجْلِسَ فِيهِ آخِرُ وَلَكِنْ تَفَسَّحُوا وَتَوَسَّعُوا. وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَكْرَهُ أَنْ يَقُومَ الرَّجُلُ مِنْ قُبْلَيْهِ، ثُمَّ يَجْلِسَ مَكَانَهُ [۸۶۹].

سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما د رسول الله صلی الله علیه و آله نه روایت نقل کوی چه رسول الله صلی الله علیه و آله د دې خبرې نه منع فرمائیلې ده چه یو سړي د هغه د ځانې نه پاسولې شی او د هغه په ځانې دویم سړي کینی پس گنجائش راوباسی او فراخی پیدا کړی. سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما به دا خبره مکروه گنله چه یو سړي د هغه د ځانې نه پاسولې شی بیا د هغه په ځانې خپله کینی.

د ترجمة الباب مقصد: د کرمانی رحمته الله علیه د نسخې نه علاوه په باقی نسخو کېنې (المجلس) مفرد دي. د کرمانی په نسخه کېنې (المجالس) په صیغه د جمع سره دي. په آیت کریمه کېنې دواړه قراونه دي. د عاصم قراءت د جمع دي. (۵)

(۱) وهو خير معناه النهي. عمدة القاری ۲۲/۲۵۶، فتح الباری ۱۱۱/۷۳

(۲) صحيح مسلم، كتاب السلام، باب تحريم اقامة الانسان من موضعه المباح الذي سبق اليه: ۴/۱۷۱، رقم الحديث (۲۱۷)

(۳) ارشاد الساری ۱۳/۲۸۶

(۴) ارشاد الساری ۱۳/۲۸۶

(۵) صحيح البخاری بشرح الكرمانی، كتاب الاستیذان، باب اذا قيل لكم تفسحوا في المجلس: ۲۲/۱۰۴.

ارشاد الساری ۱۳/۲۸۶

د مجلس نه د رسول الله ﷺ مجلس هم مراد کړې شوې دې خو د هغوی د مجلس سره خاص نه دې بلکه د طاعت هر مجلس د دې نه مراد کیدلې شی او په دې کښې دا ادب بیان کړې شوې دې چه د مجلس نه د چا د اوچتولو په ځانې. په دې کښې راټولیدو سره فراخی پیدا کړې شی. (۱)

د سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما نه یو روایت هم منقول دې چه د دې نه د قتال مجالس مراد دی. د شهادت په شوق کښې د حضرات صحابه کرامو رضی الله عنهم د قتال په صف اول کښې د ځانې موندلو دپاره په خپل مینځ د یو بل نه مخکښې کیدل. د دې په باره کښې په آیت کریمه کښې حکم بیان کړې شو. (۲)

قوله: ﴿يَفْصَحُ اللَّهُ لَكُمْ أَيْ: تَوْسَعُوا يَوْسَعَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ مَنَازِلَكُمْ فِي الْجَنَّةِ﴾: (۳) الله پاک به ستاسو دپاره فراخی پیدا کړی یعنی فراخی پیدا کړئ. الله پاک به ستاسو د جنت په کورونو کښې فراخی پیدا کړی

د روایت الباب په آخر کښې د سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما په باره کښې دی چه هغوی به دا خبره ناخوښه گنرله چه یو سړې د خپل مجلس نه پاسی او بل سړې راشی او د هغه په ځانې باندې قبضه او کړی.

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ فرمائی: ﴿إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ مِنْ مَجْلِسِهِ ثُمَّ رَجَعَ إِلَيْهِ فَوُجِدَ بِهِ﴾ (۴) یعنی که په تاسو کښې یو سړې د خپل ځانې نه پاسی بیا هغه خپل ځانې ته راواپس شی نو هغه د دې ځانې زیات حقدار دې.

د سیدنا عبد الله بن عمر رضی الله عنهما نه یو روایت دې، په دې کښې دی ﴿جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَامَ لَهُ رَجُلٌ مِنْ مَجْلِسِهِ فَذَهَبَ لِيُجْلِسَ لِيهِ فَتَنَاهُ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم-﴾ (۵) یعنی یو سړې د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو. یو سړې د هغه دپاره د خپل ځانې نه پاسیدو. چه په هغې باندې هغه د هغه په ځانې کیناستل او غوښتل نو رسول الله ﷺ هغه منع کړو.

حاصل دا چه یو سړې چه کله مخکښې په یو ځانې کښې کیناستلو او د څه عارض د وجې نه هغه پاسیدو نو د هغه د حق جلوس به نه زائل کیږی، بل سړی لره دهغه په ځانې نه دې کیناستل پکار. (۶)

(۱) وذهب الجمهور الى انها عامة في كل مجلس من مجالس الخير. فتح الباری ۷۴/۱۱

(۲) ارشاد الساری ۲۷۷/۱۳

(۳) عمدة القاری ۲۵۷/۲۲

(۴) اخرجه مسلم في كتاب السلام. باب اذا قام من مجلسه ثم عاد فهو احق به : ۱۷۱۵/۴۰. رقم الحديث

۲۱۷۹. وخرجه ابوداؤد في كتاب الادب. باب اذا قام من مجلسه ثم رجع : ۲۶۴/۴. رقم الحديث : ۸۵۳

(۵) اخرجه ابوداؤد في كتاب الادب. باب في الرجل يقوم للرجل من مجلسه : ۲۵۸/۴. رقم الحديث : ۴۸۲۸

(۶) فصار كانه ملك منفعه فلا يزاحمه غيره عليه. فتح الباری ۷۵/۱۱

هم دا حکم په هغه صورت کښې هم دې چه کله يو عالم يا مفتی په مسجد وغيره کښې درس ورکوي او د هغه ځانې متعین وی نو په هغه متعین ځانې باندې د درس په وخت کښې بل چا لره کيناستل نه دی پکار، بعض د عدم جلوس دې حکم ته واجب ونيلې دې خو د جمهورو په نزد مستحب دې (۱)

۳۳: باب مَنْ قَامَ مِنْ مَجْلِسِهِ أَوْ بَيْتِهِ، وَلَمْ يَسْتَأْذِنْ أَصْحَابَهُ، أَوْ تَهَيَّأَ لِلْقِيَامِ لِيُقِيمَ النَّاسُ

[۵۹۱۶] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ حُمْرٍ حَدَّثَنَا مُعَمَّرٌ سَمِعْتُ أَبِي يَذْكُرُ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ لَمَّا تَزَوَّجَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - زَيْنَبَ ابْنَةَ جَحْشٍ دَعَا النَّاسَ طَعِمُوا ثُمَّ جَلَسُوا يَتَخَدُّونَ - قَالَ - فَأَخَذَ كَأَنَّهُ يَتَهَيَّأُ لِلْقِيَامِ فَلَمْ يَقُومُوا، فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ قَامَ، فَلَمَّا قَامَ قَامَ مَنْ قَامَ مَعَهُ مِنَ النَّاسِ، وَبَقِيَ ثَلَاثَةٌ، وَإِنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - جَاءَ لِيَدْخُلَ فَإِذَا الْقَوْمُ جُلُوسٌ، ثُمَّ إِنَّهُمْ قَامُوا فَأَنْطَلَقُوا - قَالَ - فَجِئْتُ فَأَخْبَرْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنَّهُمْ قَدْ انْطَلَقُوا، فَجَاءَ حَتَّى دَخَلَ فَذَهَبْتُ أَدْخُلُ، فَأَرَخَى الْحِجَابَ يَنْبِي وَيَنْبِي، وَأَنزَلَ اللَّهُ تَعَالَى (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ) إِلَى قَوْلِهِ (إِنْ ذَلِكَ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا). [ر: ۴۵۱۳]

د سيدنا انس بن مالك رضي الله عنه نه روايت دې چه کله رسول الله صلى الله عليه وسلم د زينب بنت جحش رضي الله عنها سره نکاح اوکړه نو خلقو ته يې دعوت اوکړو، د خوراک کولو نه پس هغوی ناست وو خبرې يې کولې. د راوی بيان دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم دا ظاهر کړه چه گویا او دریدل پکار دی، خو خلق او ندریدل چه کله رسول الله صلى الله عليه وسلم دا اولیدل نو او دریدل چه کله هغوی او دریدل نو هغوی سره چه کوم خلق وو هغوی هم او دریدل او درې سړي پاتې شو. رسول الله صلى الله عليه وسلم چه راغلو نو وې کتل چه خلق ناست دی، بیا هغه خلق هم پاسیدل او لاړل. سيدنا انس رضي الله عنه فرمائی چه زه راغلم او رسول الله صلى الله عليه وسلم ته مې خبر ورکړو چه هغوی تلی دی په دې او دریدلو باندې رسول الله صلى الله عليه وسلم راغلو. تردې چه کور ته داخل شو. ما هم دا خلیل او غوښتل نو رسول الله صلى الله عليه وسلم زما او خپل مینځ کښې پرده واچوله او الله پاک دا آیت کریمه نازل او فرمانيږي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ...) اې ايمان والو! د رسول الله صلى الله عليه وسلم کورونو ته مه داخلېږئ مگر دا چه تاسو ته اجازت اوکړې شې. د (إِنْ ذَلِكَ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا) پورې

د ترجمة الباب مقصد د امام بخاری رحمته الله علیه مقصد د دې ترجمة الباب نه دا دې چه که يو ميلمه د زيات وخته پورې ايسار يری کوم چه د کوربه دپاره د تکليف باعث وی نو کوربه د خپل عمل د هرې اندازې نه هغه ته د تلو پيغام ورکولې شې او دا تنبيه کول د د ميلمه د اکرام

خلاف نه ده (۱)

وجه داده چه میلمه لره د کوربه رعایت کولو سره دومره ایساریدل پکار دی چه په هغې سره هغه ته تکلیف نه رسیږي. او که د میلمه رعایت نه کوی نو کوربه دې هم د هغه د اجازت نه بغیر د مجلس نه د پاسیدو خبردارې کولې شی (۲)

۳۴. باب الإِحْتِبَاءِ بِالْيَدِ وَهُوَ الْقَرْفُصَاءُ

۱۵۹۱۷۱. حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي غَالِبٍ أَخْبَرَنَا إِبرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ الْحِزَامِيُّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْجٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقْنَأُ الْكُعْبَةَ مُحْتَبِئًا بِيَدِهِ هَكَذَا.

احتباء خپي د سينې طرف ته راتولو سره كيناستلو ته وائي. چه د هغې تفصيل په كشف الباري، كتاب اللباس كښې باب اشتغال الصماء لاندې تير شوې دي (۳)

(قرفصاء) په لاسونو باندې تكيه لگولو سره كيناستلو ته وائي. او احتباء عام ده. كه په لاسو سره وي او كه په خادر وغيره سره وي (۴)

۵: باب مَنِ اتَّكَأَ بَيْنَ يَدَيِ أَصْحَابِهِ

قَالَ خَبَابٌ أَتَيْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَهُوَ مُتَوَيِّدٌ بِرِدَّةٍ قُلْتُ أَلَا تَدْعُو اللَّهَ فَقَعَدَ. [۳۴۱۶]

سيدنا خباب رضی اللہ عنہ فرمائي چه زده رسول الله ﷺ ته راغلم او هغوی په خادر باندې تكيه لگونكې ناست وو. ما عرض او كړو: آيا تاسو به د الله پاك نه دعا نه غواړئ؟ ښه دې اوریدلو باندې، رسول الله ﷺ كيناستلو.

۵۹۱۸۱. حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ حَدَّثَنَا الْجُبَيْرِيُّ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَكْبَرِ الْكِبَايِرِ». قَالَوا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «الْإِسْرَاطُ بِاللَّهِ، وَعُقُوفُ الْوَالِدَيْنِ». حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مَرْثُفَةَ، وَكَانَ مُتَكِنًا فُجِّلَسَ فَقَالَ «أَلَا وَقَوْلُ الزُّوْرِ». فَمَارَأَلَ بِكُرْرَهَا حَتَّى قُلْنَا لَيْتَهُ سَكَّتَ. [۲۵۱۱]

(الابواب والتراجم، كتاب الاستیذان، باب من قام من مجلسه او بيته : ۲/ ۱۲۴)

(فتح الباری : ۱۱/ ۷۶)

(۵۹۱۷) الحديث اخرجه البخاري في كتاب التوحيد، والحديث من افراد، عمدة القارى ۲۵۹/۲۲

(كشف الباري، كتاب اللباس، باب اشتغال الصماء ص ۱۸۲)

(الابواب والتراجم، كتاب الاستیذان، باب الاحتباء باليد وهو القرفصاء : ۲/ ۱۲۴)

عبدالرحمن بن ابی بکره د خپل والد عليه السلام نه روایت کوي چه هغوی بیان او کړو چه رسول الله ﷺ او فرمائیل: آیا زه تاسو ته د ټولو نه لوڼي گناه بیان نه کړم؟ خلقو عرض او کړو: ولې نه یار رسول الله ﷺ؟ رسول الله ﷺ او فرمائیل: دالله پاک سره شرک او دوالدینو نافرمانی کول مسدد په واسطه د بشر هم دا حدیث داسې بیان کړو چه رسول الله ﷺ تکیه لگولې وه بیا کیناستلو او وې فرمائیل: واورئ د دروغو نه بچ شی، او دا نې بار بار فرمائیل تردې چه مونږ په زړه کښې اووې چه کاش: رسول الله ﷺ خاموش شی.

د ترجمه الباب مقصد: (اتکا) معنی اضطجاع یعنی د سملاستو هم راخی او مشهوره معنی نې د تکیه لگولو ده. (۱) مطلب دا دې چه که یو سړې د خپلو ملگرو په محفل کښې ډډه وهي. یا په اړخ باندې سملې نو په سنت کښې د دې اصل موجود دي. (۲) حدیث الباب امام بخاری رحمته الله علیه په دوه طریقو سره ذکر کړې دي، په دویم طریق کښې تصریح ده چه رسول الله ﷺ تکیه لگونکې ارشاد فرمائیلو او د لویو گناهونو ذکر نې کولو خو د (قول الزور) ذکر کولو سره کیناستلو.

۳: باب مَنْ أَسْرَعَ فِي مَشْيِهِ لِحَاجَةٍ أَوْ قَصْدٍ

۵۹۱۹۱ حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ عَفَّيَةَ بْنَ الْحَارِثِ حَدَّثَهُ قَالَ صَلَّى النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - الْعَصْرَ فَأَمَرَ، ثُمَّ دَخَلَ الْبَيْتَ. (ار: ۱۸۱۳)

د ترجمه الباب مقصد: د څه ضرورت د وجې نه که یو سړې خپل عام چال پریخودلو سره په تیز رفتار سره ځی نو دا د وقار خلاف نه ده، لکه چه په حدیث الباب کښې دی چه رسول الله ﷺ د مازیگر مونځ ورکړو او په تیزی سره کور ته لاړو، د کتاب الصلاة او کتاب الزکاة په روایت کښې تصریح ده چه د صدقې څه مال په کور کښې پاتې شوې وو. رسول الله ﷺ د هغې د تقسیمولو دپاره په تیزی سره لاړو چه هغه چرته د شپې پورې پاتې نه شی. (۳) دا د معمول د رفتار نه لرې کیدو سره په تیز رفتاری سره د تلو خبره ده. باقی عام رفتار تیز کیدل پکار دی یا نه؟ سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما په تیز تلو او فرمائیل به نې: تیز تلل د تکبر نه د لرې والی او ضرورت لره د زر پوره کولو ذریعه ده. (۴)

(۱) فتح الباری ۸۰/۱۱، عمدة القاری ۲۵۹/۲۲، تحفة الباری ۱۵۷/۶، ارشاد الساری ۲۷۹/۱۳

(۲) قال المهبلی: انه يجوز للعالم والامام الاتكاء فی مجلسه بحضرة جلسائه لاستراحة اوالم فی بعض اغضائه. ارشاد الساری ۲۸۰/۱۳

(۳) صحیح البخاری، کتاب الزکاة، باب من احب تعجیل الصدقة من یومها: ۳۰۲، رقم الحدیث: ۱۴۳۰.

(۴) فتح الباری ۸۱/۱۱، ارشاد الساری ۲۸۱/۱۳، عمدة القاری ۲۶۰/۲۲

۳۷: باب السَّریر

۱۵۹۲۰ | حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَرْثُومٍ عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يُصَلِّي وَسَطَ السَّرِيرِ، وَأَنَا مُضْطَجِعَةٌ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقَبِيلَةِ تَكُونُ لِيَ الْحَاجَّةُ، فَأُكْرَهُ أَنْ أَقُومَ فَأَسْتَقْبِلَهُ قَائِلٌ أَلَيْلًا. [ر: ۴۸۶]

د ترجمه الباب غرض : (سریر) کتبه واتی. د ترجمه الباب مقصد دا دې چه تخت و غیره استعمال د زهد خلاف نه دی (۱) په حدیث الباب کنبی سیده عائشه رضی الله عنها فرمائی چه رسول الله صلی الله علیه و آله به د تخت مینځ ته او دریدلو سره مونځ کولو او زه به د هغوی او د قبلي ترمینځه ناسته اوم. که زما به چه ضرورت وو نو ما به دا ناخوبه گنله چه پاسم او د هغوی مخې ته راشم، په دې وجه به زه په مزه مزه (په ملاسته ملاسته، او خوئیدم

۳۸: باب مَنْ أَلْقَى لَهُ وَسَادَةً

۱۵۹۲۱ | حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا خَالِدٌ. وَحَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو الْمَلِيحِ قَالَ دَخَلْتُ مَعَ أَبِيكَ زَيْدٍ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو فَحَدَّثَنَا أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - ذَكَرَ لَهُ صَوْمِي، فَدَخَلَ عَلَيَّ، فَأَلْقَيْتُ لَهُ وَسَادَةً مِنْ أَدَمٍ حَشَوَهَا لَيْفٌ، فَجَلَسَ عَلَيَّ الْأَرْضِ، وَصَارَتِ الْوَسَادَةُ بَيْنِي وَبَيْنَهُ، فَقَالَ لِي «أَمَا تَكْفِيكَ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ». قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «نَحْنُ». قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «إِحْدَى عَشْرَةَ». قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «لَا صَوْمَ قَوْقُ صَوْمِ دَاوُدَ، سَطَرَ الدَّهْرُ، صِيَامُ يَوْمٍ، وَإِفْطَارُ يَوْمٍ». [ر: ۱۰۷۹]

ابو قلابه، د ابو الملیح نه روایت کوی چه زه ستا د والد صاحب سره سیدنا عبد الله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه ته لارم هغوی ماته بیان او کړو چه د رسول الله صلی الله علیه و آله مخکنې زما د روژې تذکره اوشود نو هغوی ماته تشریف راوړلو ما د هغوی ته یو تکیه و اچوله چه د کجهورود پوستکو نه ډک کړې شوې وو، هغوی په زمکه باندې کیناستل او تکیه زما او د هغوی ترمینځه وه. بیا هغوی ماته او فرمائیل چه آیا ستا په میاشت کنبی درې روژې کافی نه دی؟ ما اووې یا رسول الله صلی الله علیه و آله (زما د دې نه د زیاتو طاقت دی، رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل نو پنځه؟ یا رسول الله صلی الله علیه و آله (زما د دې نه زیات طاقت دی، هغوی او فرمائیل. نو اوو؟ ما عرض اوکړو یا رسول الله صلی الله علیه و آله (زما د دې نه زیات طاقت دی، رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل نو نه؟ ما عرض اوکړو یا رسول الله صلی الله علیه و آله (زما د دې نه زیات طاقت دی، رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل نو

یولس؟ ما عرض اوکړو یا رسول الله ﷺ زما د دې نه زیات طاقت دې، رسول الله ﷺ او فرمايیل د داود علیه السلام د روژو نه لویه هیڅ روژه نشته په دې طریقه چه یوه ورځ روژه وی او یوه ورځ بوزه وی.

۱۵۹۲۲ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا زَيْدٌ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ مُغِيرَةَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ أَنَّهُ قَدِمَ الشَّامَ. وَحَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مُغِيرَةَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ قَالَ ذَهَبَ عَلْقَمَةُ إِلَى الشَّامِ، فَأَتَى الْمَسْجِدَ فَصَلَّى رَكَعَتَيْنِ فَقَالَ اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي جَلِيصًا. فَقَعَدَ إِلَى أَبِي الدَّرْدَاءِ فَقَالَ مِمَّنْ أَتَيْتَ قَالَ مِنْ أَهْلِ الْكُوفَةِ. قَالَ أَلَيْسَ فِيكُمْ صَاحِبُ التَّيْرِ الَّذِي كَانَ لَا يَعْلَمُهُ غَيْرُهُ - يَعْنِي حَدِيقَةَ - أَلَيْسَ فِيكُمْ - أَوْ كَانَ فِيكُمْ - الَّذِي أَجَارَهُ اللَّهُ عَلَى نَاسٍ رَسُولِهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مِنَ الشَّيْطَانِ - يَعْنِي عَمَارًا - أَوَلَيْسَ فِيكُمْ صَاحِبُ الْيَوَاكِفِ وَالْوَسَادِ - يَعْنِي ابْنَ مَعُودٍ - كَيْفَ كَانَ عَبْدُ اللَّهِ يَقْرَأُ (وَاللَّيْلُ إِذَا يَغْشَى). قَالَ (وَالذِّكْرُ وَالْأُنْثَى). فَقَالَ مَا زَالَ هَذَا حَتَّى كَادُوا يُنْكِحُ كُنُوزِي، وَقَدْ سَمِعْتُهَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - (أ: ۳۱۱۳)

ابراهيم د علقمه نه روايت کوی چه هغوی شام ته اورسيدل نو يو مسجد ته راغلل او دعائي اوکړه يا الله! ماته يو ملگري راکړه، بيا سيدنا ابو الدرداء علیه السلام سره کيناستلو او تپوس نې ترې اوکړو چه ته د کوم خائي اوسيدونکي نې؟ هغوی اووې د کوفي اوسيدونکي يم علقمه اووې چه آيا په تاسو کښې سړي نه دي کوم چه په دې راز باندې پوهيږي کوم چه د هغه نه علاوه بل چاته نه دي معلوم يعنې حذيفه علیه السلام. آيا په تاسو کښې هغه سړي نشته او يا نې دا اووې چه آيا په تاسو کښې هغه سړي نه وو چاته چه الله پاک د خپل رسول ﷺ په خوله باندې د شيطان نه پناه ورکړې وه، يعنې عمار علیه السلام او آيا په تاسو کښې د تکیه او مسواک والا يعنې ابن مسعود علیه السلام نه دي. عبدالله علیه السلام به (واليل اذايغشي) څنگه لوستلو؟ وې وئيل (والذکر والانشى) به نې لوستلو. سيدنا ابو الدرداء او فرمائيل: خلقو به زه په شک کښې اچولم، حال دا چه ما د رسول الله ﷺ نه هم داسې اوريدلې دي.

د توجمة الباب مقصد: په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله چاته د تکیه ورکولو ذکر کړې دې. په يو حديث کښې د درې خيزونو په باره کښې راغلي دي چه که هغه پيش کړې شی نور د کول نه دي پکار، په هغه دريو کښې يو تکیه هم ده. (۱)

د باب په اول روايت کښې دی چه سيدنا عبدالله بن عمرو بن العاص علیه السلام د رسول الله ﷺ په خدمت کښې تکیه پيش کړه، رسول الله ﷺ تواضعا په زمکه باندې کيناستلو او تکیه د دواړو ترمينځه وه، رسول الله ﷺ د هغوی نه تپوس اوکړو چه آيا په مياشت کښې درې

(۱) رواه الترمذی فی الشانل، باب ما جاء فی تعطر رسول الله صلى الله عليه وسلم ولفظه: ثلاث لا ترد: الوساند، والدهن، والطيب، واللين. ص ۱۴.

روژې ستا دپاره کافی نه دی؟ (قلت یا رسول الله) سیدنا عبدالله بن عمرو رضی الله عنه او وې یا رسول الله وړاندې جمله محذوف ده یعنی زه د دې نه د زیاتو طاقت لرم. رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل (عسا) یعنی (هم عسا) پنځه ورځې روژې اونیس.

په آخر کښې رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل (لَا صَوْمَ قَوْلِي صَوْمٌ دَاوُدَ شَطْرُ الْفَرِصَانِ يَوْمَ افْطَارِ يَوْمٍ) یعنی د صوم داوودی نه زیاته هېڅ روژه نه ده، نیمه زمانه دې روژه اونیولې شی، داسې چه یوه ورځ نې روژه وی او یوه ورځ افطار.

(شطر الدهر) منصوب علی الاختصاص دې او (صيام يوم) منصوب علی الاختصاص هم کیدې شی او د (هو) محذوف دپاره خبر هم کیدې شی. په دې صورت کښې به دا مرفوع وی^(۱)

دویم حدیث په مناقب کښې تیر شوي دې^(۲) په دې کښې د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په باره کښې دی چه هغوی به د رسول الله صلی الله علیه و آله مسواک او تکیه سنبهالوله. هم د دې جملې په مناسبت سره دا حدیث دلته ذکر کړې دې.

فاته: د باب په دواړو احادیثو کښې امام بخاری رحمته الله علیه دوه دوه سندونه ذکر کړې دی کوم چه د نکتې نه خالی نه دی. په اول حدیث کښې چه امام بخاری رحمته الله علیه کوم دوه سندونه ذکر کړې دی. په هغې کښې په اول سند کښې د هغوی او د خالد بن عبدالله طحان ترمینځه د یو راوی اسحاق بن شاهین واسطه ده. او په دویم سند کښې دوه دوه واسطې دی. یو د عبدالله بن محمد او دویم د عمرو بن عون. گویا دویم سند د یوې واسطې د زیاتیدو د وجې نه نازل شوي دي. چونکه سند عالی چه په هغې کښې اسحاق بن شاهین مذکور دې د الفاظو سره دا حدیث په کتاب الصلاة کښې تیر شوي دې په دې وجه دلته سند نازل عمرو بن عون مذکور دې په الفاظو سره دا حدیث ذکر کړې شو او د سند نازل په راوړلو کښې هم دا نکته ده چه صرف په یو سند سره او په یو طریق باندې د حدیث اعاده لازم نه شی. د څو مقاماتو نه علاوه په باقی پوره صحیح کښې د امام بخاری رحمته الله علیه هم دا طریقه ده^(۳)

د دویم حدیث په شروع کښې هم امام بخاری رحمته الله علیه دوه سندونه ذکر کړې دی. اول سند کښې د هغوی او د شعبه ترمینځه د دوه راویانو یحیی بن جعفر بکندی او د یزید بن هارون واسطه ده. او په دویم سند کښې واسطه یوه ده یعنی د ابو الولید. گویا اول سند نازل شو، کیدې شی چه دوه سندونه راوړلو سره امام بخاری رحمته الله علیه په دې خبره باندې تنبیه فرمائی چه د دې یو سند نازل دې او یو عالی.

(۱) ارشاد الساری ۲۸۲/۱۳، عمدة القاری ۲۶۲/۲۲

(۲) صحیح البخاری، کتاب الاستئذان، باب من القی له وسادة ۱۳۴۱، رقم الحدیث: ۶۲۷۸

(۳) فتح الباری: ۸۲/۱۱

و. یو نکته دا هم کیدې شی چه په اول سند کښې د شعبه نه راوایت کونکی راوی یزید عنعنه کړې ده او په دویم سند کښې د شعبه نه راوایت کونکی راوی ابوالولید د تحدیث تصریح کړې ده

۳۹: باب الْقَابِلَةِ بَعْدَ الْجُمُعَةِ

[۵۹۲۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ كُنَّا نَقِيلُ وَنَتَعَدَّى بَعْدَ الْجُمُعَةِ. [۸۹۶]

﴿قائلة او قیلوله﴾ د غرمې په وخت آرام کولو ته وائی (۱)، امام ابن ماجه د سیدنا عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہ نه یو مرفوع روایت نقل کړې دي. د هغې الفاظ دا دي: ﴿اَسْتَعِيذُوا بِطَعَامِ السَّحَرِ عَلَى صِيَامِ النَّهَارِ، وَبِالْقِيلُولَةِ عَلَى صِيَامِ اللَّيْلِ﴾ (۲)، یعنی: د ورځې د روژې دپاره په پېشمنی کولو سره او د تېجدو دپاره په قیلوله باندې مدد حاصلوی

هم دغه شان طبرانی د سیدنا انیس رضی اللہ عنہ مرفوع روایت نقل کړې دي په دې کښې دي ﴿قِيلُوا فَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَا تَقِيلُ﴾ (۳)، یعنی قیلوله کوئ، ځکه چه شیطانان قیلوله نه کوی

د سیدنا خوات بن جبير رضی اللہ عنہ نه هم یو روایت موقوفا مروی دي هغوی فرمائی: نوموړل النهار حرق، وادسپه خلق، وآخرا حق (۴)، یعنی د ورځې په شروع کښې خوب اور دي. د مینځ په حصه کښې د فطرت موافق دي او په آخری حصه کښې حماقت دي

۴۰: باب الْقَابِلَةِ فِي الْمَسْجِدِ

[۵۹۲۴] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ مَا كَانَ لِعَلَى اسْمِ أَحَبِّ إِلَيْهِ مِنْ أَبِي ثَرَابٍ، وَإِنْ كَانَ لَيَفْرُقُ بِهِ إِذَا دُعِيَ بِهَا، جَاءَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- بَيْتَ قَاطِمَةَ -عَلَيْهَا السَّلَامُ- فَلَمْ يَجِدْ عَلِيًّا فِي الْبَيْتِ فَقَالَ «أَيْنَ ابْنُ عَمْرٍ؟». فَقَالَتْ كَانَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ شَيْءٌ، فَقَضَيْتَنِي فَخَرَجَ فَلَمْ يَقُلْ عِنْدِي. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- لِإِسَابٍ «انْظُرْ أَيْنَ هُوَ؟» فَجَاءَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ هُوَ فِي الْمَسْجِدِ رَاقِدٌ. فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَهُوَ مُضْطَجِعٌ، فَقَسَطَ

(۱) فتح الباری ۸۳/۱۱، عمدة القاری ۲۶۳/۲۲، تحفة الباری ۱۵۸/۶، ارشاد الساری ۲۸۳/۱۳

(۲) سنن ابن ماجه، کتاب الصیام، باب ما جاء فی السحور: ۵۴۰/۱، رقم الحدیث

(۳) احکام القرآن ۲۳/۱۳، ومجمع الزوائد، کتاب الادب، باب القیلولة ۱۱۲/۸، قال الهیثمی: فیہ کثیر بن مروان وهو کذاب.

(۴) المستدرک للحاکم، کتاب الادب، ادب العطاس: ۲۹۳/۴، وفی تنزیه الشریعة المرفوعة للکنانی: ۱۹۸/۲، النوم اول النهار حرق، والنوم فی وسط النهار خلق، والنوم بعد المغرب یقطع الرزق.

رِذَاؤُهُ عَنْ شِقِّهِ، فَأَصَابَهُ تَرَابٌ، فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَمْسَحُهُ عَنْهُ -وَهُوَ يَقُولُ «قُمْ يَا تَرَابُ، قُمْ يَا تَرَابُ» [۱: ۴۳۰]

سیدنا سهل بن سعد رضی اللہ عنہ روایت کوی چہ سیدنا علی رضی اللہ عنہ تہ د ابو تراب نہ زیات خویش بل نوم نہ وو او کله چہ بہ ورته په دې نوم آواز کولی شو نو ډیر په خوشحالی دو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د فاطمی رضی اللہ عنہا کور ته تشریف راوړلو، سیدنا علی رضی اللہ عنہ ئې په کور کښې بیا نه موندلو نو تپوس ئې اوکړو چہ ستا د تره خوښې چرته دې؟ سیده فاطمه رضی اللہ عنہا او فرمائیل: چہ زما او د هغوی ترمنځه څه خبره راغله، په دې وجه هغه خفه کیدو سره بهر لاړو او کور ئې قیلولة اونکړه. رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم یو سړی ته او فرمائیل چہ ته اوگوره هغه چرته دې، هغه سړی واپس راغلو او عرض ئې اوکړو: یا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم هغوی په مسجد کښې دی. رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم هغوی ته تشریف راوړلو، هغه وخت هغوی ملاست وو او خادر د هغوی د شانه خوښدلې وو په دې وجه خاوره د هغوی په بدن باندې لگیدلې وه، رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د هغوی د بدن نه خاوره پاکوله او فرمائیل ئې: ای ابو تراب پاسه! ای ابو تراب پاسه! په مسجد کښې د اوده کیدو حکم: په مسجد کښې اوده کیدل جائز دی یا نه په دې کښې تفصیل دې.

د امام شافعی رحمہ اللہ په نزد مطلقا جائز دی. (۱)

د امام مالک رحمہ اللہ په نزد د مسافر دپاره جائز دی او د مقامي سړی دپاره نه. (۲)

د امام احمد رحمہ اللہ مسلک هم د امام مالک رحمہ اللہ په شان دې. (۳)

د احناف حضراتو رحمہم اللہ په نزد د معتکف او مسافر دپاره جائز دی او د عام خلقو دپاره مکروه. (۴)

د حدیث الباب نه جواز معلومیږي، د احنافو د ظرف نه دا جواب ورکړې کیدې شی چہ ممکنه ده سیدنا علی رضی اللہ عنہ د اعتکاف نیت کړې وی.

مولانا انور شاه کشمیری رحمہ اللہ فرمائی چہ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او سیدنا علی رضی اللہ عنہ دپاره د مسجد بعض احکام خاص وو، مثلا هغوی دواړو په جنبی حالت کښې په مسجد باندې تیریدلې شو خو د نورو خلقو دپاره د دې اجازت نه وو، د دې حاصل دا دې چہ په مسجد کښې د سیدنا علی رضی اللہ عنہ اوده کیدل د هغوی خصوصیت دې. د عام امت دپاره ترې نه استدلال کول صحیح نه دی. (۵)

(۱) عمدة القاری، کتاب الصلاة، باب نوم الرجال فی المسجد: ۱۹۸/۴

(۲) فتح الباری، کتاب الصلاة، باب نوم الرجال فی المسجد ۶۹۳/۱

(۳) عمدة القاری، کتاب الصلاة، باب نوم الرجال فی المسجد ۱۹۸/۴

(۴) رد المختار، مطلب فی الغرس فی المسجد، ۴۸۹/۱

(۵) فیض الباری، کتاب الصلاة، باب نوم الرجال ۴۹/۲

باب من زار قوماً فقال عندهم

(۵۹۲۵۱) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ ثُمَامَةَ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ أُمَّ سَلِيمٍ كَانَتْ تَبْسُطُ لِلنَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - نِظْعًا قَبِيلَ عِنْدَهَا عَلَى ذَلِكَ النَّظِيرِ - قَالَ - فَإِذَا تَأَمَّرَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَخَذَتْ مِنْ عَرَقِهِ وَشَعْرِهِ، فَجَمَعَتْهُ فِي قَارُورَةٍ، ثُمَّ جَمَعَتْهُ فِي سَكِّ - قَالَ - فَلَمَّا حَضَرَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ الْوُفَاةَ أَوْصَى أَنْ يُعْمَلَ فِي حَنُوطِهِ مِنْ ذَلِكَ السَّكِّ - قَالَ - فُجِعِلَ فِي حَنُوطِهِ.

د ترجمه الباب مقصد : علامه سندھی رحمۃ اللہ علیہ د ترجمه الباب مقصد بیانولو سره فرمائی چه د قرآن کریم آیت کریمه ﴿إِذَا دُعِيتُمْ فَأَدْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَبِهُوا﴾ (۱)، اگر چه په ظاهره کښې مطلق دې چه د خوراک کولو نه پس تلل پکار دی خو معنی اعتبار سره دا مقید دې او د وتلو حکم صرف په هغه صورت کښې دې چه کله څه داعی نه وی. (۲) خو که په کور کښې د اوسیدو ضرورت دې او د کور والو د طرف نه د دې اجازت هم دې نو په داسې صورت کښې د ﴿فانتبهوا﴾ د حکم نه مستثنی ده. (۳)

د باب اول حدیث د سیدنا انس رضی اللہ عنہ نه روایت دې هغوی فرمائی چه ام سلیم رضی اللہ عنہا به د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د پیاړد د څرمنې درې خوروله، رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به په هغې باندې قیلولة فرمائیلې، چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به اوډه شو نو هغې به د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم خوله او وینسته مبارک په یوه شیشه کښې جمع کول. بیا به ئې هغه په خوشبوئی کښې جمع کول. د راوی بیان دې، چه کله د سیدنا انس رضی اللہ عنہ د وفات وخت رانزدې شو نو هغوی وصیت او کړو چه هغه خوشبوئی دې زما په حنوط کښې ګډه کړې شی، پس د هغوی په حنوط کښې هغه ګډه کړې شوه.

(نظم) د نون د کسرې او د طاء په فتحې سره، د څرمنې د ستر خوان او درې ته وائی.

(سک) د سین په ضمی سره، علامه ابن الاثیر رحمۃ اللہ علیہ په النهایه کښې لیکي: (هو طیب معروف

یضاف الی غایه من الطیب، ویستعمل) (۴) یعنی سک یو معروف خوشبوئی ده کومه چه د یو بل خیز سره ګډولوباندې استعمالولې شی، علامه پتني د دې ترجمه په تار سره هم کړې ده. (۵)

(حنوط) د حاء په فتحې سره، مری ته چه کومه خوشبوئی، د تجهیز او تکفین په وخت لګولې شی، هغې ته حنوط وئیلې شی. (۶)

(۱) سورة الاحزاب آية : ۵۳

(۲) حاشية صحيح البخارى للسندی : ۹۲۹/۲

(۳) روح المعاني، المجلد الثاني عشر، الجزء الاول : ۷۰

(۴) النهایه لابن الاثیر ۲/۳۸۴، عمدة القاری ۲۲/۲۶۴

(۵) مجمع بحار الانوار ۳/۹۳

(۶) عمدة القاری ۲۲/۲۶۴

قوله: اخذت من عرقه وشعره: دې نه په ظاهر کېنې معلومېږي چه ام سليم رضي الله عنه په د اوده کيدو په وخت د رسول الله صلى الله عليه وسلم د قیلولي په موقع باندې خوله او وینسته جمع کول حال دا چه حقیقت داسې نه دې. د اوده کيدو په وخت به ئې صرف خوله مبارکه راجمع کړه. وینسته مبارک هغوی سره د مخکېنې نه موجود وو. پس امام ابن سعد رحمته الله د سیدنا انس رضي الله عنه روایت په صحیح سند سره نقل کړې دي. په هغې کېنې تصریح ده چه رسول الله صلى الله عليه وسلم چه کله په منی کېنې وینسته مبارک خلق کرل نو سیدنا ابو طلحه رضي الله عنه هغه محفوظ کرل او سیده ام سلیم رضي الله عنها ته ئې راوړل (۱). د رسول الله صلى الله عليه وسلم هغه وینسته مبارک هغوی په یو شیشه کېنې کيخودل او خوله مبارکه ئې هم په هغه شیشه کېنې جمع کړه او هغه ئې د یو سفوف نما خوشبوی سره ګډه کړه. علامه عینی رحمته الله لیکلې دی چه سګ یعنی د سفوف والا خوشبوی سره ئې خوله مبارکه په دې وجه پوخانې کړه چه چرته هغه اوچیدو سره ختمه نه شی (۲).

د دې حدیث نه د تبرک بآثار الصالحین جواز معلومېږي.

[۵۹۲۲] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّهُ سَمِعَهُ يَقُولُ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِذَا ذَهَبَ إِلَى قُبَاءٍ يَدْخُلُ عَلَى أَمِّ حَرَامٍ بِنْتِ مِلْحَانَ قُطْعِيَّةٍ، وَكَانَتْ تَحْتَ عِبَادَةِ بْنِ الصَّامِتِ، فَدَخَلَ يَوْمًا فَأُطْعِمَتْهُ، فَتَأَمَّرَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - ثُمَّ اسْتَقِظَ يَضْحَكُ. قَالَتْ فَقُلْتُ مَا يَضْحَكُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ «نَاسٌ مِنْ أُمَّتِي عُرِضُوا عَلَيَّ غَزَاةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ، يَرْكَبُونَ تَبَعٌ هَذَا الْبَحْرِ، مُلُوكًا عَلَى الْأَيَّةِ». - أَوْ قَالَ «مِثْلُ الْمُلُوكِ عَلَى الْأَيَّةِ». شَكَ إِسْحَاقُ - قُلْتُ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يُجْعَلَنِي مِنْهُمْ. فَدَعَا ثُمَّ وَضَعَ رَأْسَهُ فَتَأَمَّرَ، ثُمَّ اسْتَقِظَ يَضْحَكُ فَقُلْتُ مَا يَضْحَكُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ «نَاسٌ مِنْ أُمَّتِي عُرِضُوا عَلَيَّ، غَزَاةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ، يَرْكَبُونَ تَبَعٌ هَذَا الْبَحْرِ، مُلُوكًا عَلَى الْأَيَّةِ». - أَوْ «مِثْلُ الْمُلُوكِ عَلَى الْأَيَّةِ». فَقُلْتُ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يُجْعَلَنِي مِنْهُمْ. قَالَ «أَلَيْتَ مِنَ الْأَوَّلِينَ». فَرَكِبَتِ الْبَحْرَ زَمَانَ مُعَاوِيَةَ، فَصَرَعَتْ عَنْ دَانِيئِهَا جَيْنَ خَرَجَتْ مِنَ الْبَحْرِ، فَبَلَغَتْ. [ر: ۲۶۳۶]

سیدنا انس بن مالک رضي الله عنه روایت کوي چه رسول الله صلى الله عليه وسلم به چه کله د قباء طرف ته تشریف یوړلو نو د ام حرام بنت ملحان رضي الله عنها کور ته به تلو. هغې به په رسول الله صلى الله عليه وسلم ډوډی خوړله، ام حرام رضي الله عنها د سیدنا عبادة بن الصامت رضي الله عنه بی بی وه، یوه ورځ هغوی تشریف راوړلو نو ام حرام رضي الله عنها په هغوی باندې ډوډی اوخوړله او رسول الله صلى الله عليه وسلم هم هلته اوده شو بیا په خدا باندې بیدار شو، ام حرام رضي الله عنها تپوس اوکړو: یا رسول الله صلى الله عليه وسلم تاسو څه خیز اوخندولی؟

(۱) طبقات ابن سعد. ابو طلحة: ۵۰۶، ۵۰۵/۳.

(۲) عمدة القاری ۲۶۴/۲۲.

رسول الله ﷺ او فرمائیل زما په امت کښې څه خلق د الله پاک په لاره جهاد کونکي زما مخکښې داسې پيش کړې شو چه د درياب په مينځ کښې د بادشاه په شان هغوی په خپل تخت باندې سواره دي، د راوی شک دي چه ملوکا علی الاسرة دي او که مثل الملوك علی الاسرة دي او فرمائیل، ما عرض او کړو يا رسول الله ﷺ د الله پاک نه او غواړي چه ما هم د هغوی نه او غورځوی. پس رسول الله ﷺ دعا او فرمائیله بيا رسول الله ﷺ سر کيڅودلو سره اوډه شو او په خدا باندې بيدار شو. ما عرض او کړو يا رسول الله ﷺ تاسو ولې خاندئ؟ رسول الله ﷺ او فرمائیل زما د امت غازيان زما مخې ته پيش کړې شو چه د درياب په مينځ کښې سواره دي. د بادشاهانو په شان تخت باندې دي ما عرض او کړو چه دعا او کړي چه زه هم د هغوی نه شم. رسول الله ﷺ او فرمائیل چه ته د رومينو نه ئې پس ام حرام ﷺ د امير معاويه ﷺ په زمانه کښې په درياب باندې سوره شوه. چه کله د درياب نه راوتله نو د سورلۍ نه پرېوتله او وفات شوه

د احديث په کتاب الجهاد کښې تير شوي دي، (ثم هذا البحر) شيخ د ستا او ظهريه معنی دي علامه قسطلانی رحمه الله ليکي: (وفي الحديث جواز ركوب البحر المالح ومشى وعية القائلة، وفيه علم من اعلام نبوته، وهو الاخبار بما سبق، فوقع كما قال)، (۱)

يعنی په دې حديث کښې په مالکين سمندر کښې د سفر کولو جواز او د قيلولة مشروعيت معلومېږي بله دا چه په دې کښې د رسول الله ﷺ د نبوت د علاماتو نه يو دليل او علامت هم دي او هغه دا چه رسول الله ﷺ په راروانه زمانه کښې د واقع کېدونکې يوې واقعي خبر ورکړې دي کومه چه روسته هم دغه شان واقع شوه څنگه چه رسول الله ﷺ خبر ورکړي وو

۳۲: باب الْجُلُوسِ كَيْفَمَا تَيَسَّرَ

[۵۹۲۷] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ نَهَى النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَنْ لَيْسْتَيْنِ، وَعَنْ بَيْعَتَيْنِ اشْتِمَالِ الصَّمَاءِ، وَالْإِحْتِبَاءِ فِي تَوْبٍ وَاحِدٍ، لَيْسَ عَلَى فَرْجِ الْإِنْسَانِ مِنْهُ شَيْءٌ، وَالْمَلَامَةُ، وَالْمُنَابَذَةُ. تَابَعَهُ مُعَرَّرٌ وَمُحَمَّدُ بْنُ أَبِي حَفْصَةَ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُدَيْلٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ. [ر: ۳۶۰]

سيدنا ابو سعيد خدری رضي الله عنه روايت کوي چه رسول الله ﷺ د دوه قسم جامي او دوه قسمه بيع نه منع فرمائيلې ده. (يعنی، اشتمال صماء او په يو کپړه کښې د داسې کيناستلو نه چه په شرمگاه باندې هيڅ هم نه وي او د ملاسه او منابذه نه ئې منع فرمائيلې ده. د ترجمة الباب مقصد: د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دي چه انسان څنگه غواړي د خپل

سهولت مطابق کیناستلی شی. د دې حدیث د لاندې چه کوم حدیث امام بخاری رحمته الله علیه ذکر کړې دې د هغې سره مطابقت بیانولو سره علامه قسطلانی رحمته الله علیه لیکي

(و مطابقة الحديث لما ترجم من حيث انه خص النهي بحالتين، ففهم منه ان ما عدا ما ليس منهيا عنه، لان الاصل عدم النهي، فالاصل الجواز) (۱)

يعني د حدیث د ترجمه الباب سره مناسبت ښکاره دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله په حدیث کښې نهی د دوه حالتونو سره خاص فرمانیلې ده نو د دې نه معلومه شوه چه د دې نه علاوه باقی حالتونه ممنوع نه دي. ځکه چه عدم نهی او جواز اصل دی علامه سندھی په دې مطابقت باندې اعتراض کړې دې او فرمانیلې شي دې چه په حدیث کښې د جامې ذکر دې د ناستې نه دې (۲)

ابن بطال رحمته الله علیه په شرح بخاری کښې د ابن طائوس نه ترېعا یعنی چوکور کیناستل مکروه نقل کړی دی (۳)

خو امام مسلم او امام ابوداؤد رحمته الله علیهما د سیدنا جابر بن سمرة رضی الله عنه نه روایت نقل کړې دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله د سحر د مانځه نه پس د نمر د ختلو پورې په خپل ځانې باندې ترېعا تشریف فرما وو (۴)

قوله: (تَابِعَهُ مَعْمَرٌ وَ مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي حَفْصَةَ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُدَيْلٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ):
يعني د سفیان بن عیینة متابعت دې درې راویانو کړې دي. د معمر بن راشد متابعت امام بخاری رحمته الله علیه په کتاب البیوع کښې. د محمد متابعت ابن عدی او د عبدالله متابعت امام ذهلی رحمته الله علیهما موصولا نقل کړې دي (۵)

۳۳: باب مَنْ تَأَجَّى بَيْنَ يَدَيِ النَّاسِ،

وَمَنْ لَمْ يُخْبِرْ بِسِرِّ صَاحِبِهِ، فَإِذَا مَاتَ أَخْبَرَهُ

۵۹۲۸۱ | حَدَّثَنَا مُوسَى عَنْ أَبِي عَوَّانَةَ حَدَّثَنَا فِرَاسٌ عَنْ عَامِرٍ عَنْ مُسْرُوقٍ حَدَّثَنِي عَائِشَةُ أُمُّ الْمُؤْمِنِينَ قَالَتْ إِنَّا كُنَّا أَزْوَاجَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عِنْدَهُ جَمِيعًا، لَمْ نَعْدَرْ مِنْهُ وَاحِدَةً، فَأَقْبَلَتْ فَاجْتَمَعَتْ عَلَيْهِ السَّلَامُ - نَحْمِشُ، لَا وَاللَّهِ مَا نَعْمَقِي مِثْرَتًا مِنْ مِثْرَةِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَلَمَّا رَأَاهَا رَحَبَ قَالَ «مَرْحَبًا يَا بُنْتِي». ثُمَّ أَجْلَسَهَا عَنْ يَمِينِهِ أَوْ عَنْ شِمَالِهِ، ثُمَّ سَارَهَا فَبَكَتْ بُكَاءً شَدِيدًا، فَلَمَّا رَأَى حُزْنَهَا سَارَهَا الثَّانِيَةَ إِذَا هِيَ تَضْحَكُ. فَقُلْتُ

(۱) ارشاد الساری ۲۸۸/۱۳

(۲) حاشیه صحیح البخاری ۹۳۰/۲

(۳) شرح صحیح البخاری لابن بطال ۵۹/۹

(۴) سنن ابی داؤد، کتاب الادب، باب فی الرجل یجلس مترېعا ۲۶۳/۴، رقم الحدیث: ۴۸۵۰

(۵) فتح الباری ۹۵/۱۱، ارشاد الساری ۲۸۸/۱۳

هَذَا أَنَا مِنْ بَيْنِ نَسَابِهِ خَصَّكَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بِالْبَيْتِ مِنْ بَيْنِنَا، ثُمَّ أَنتِ تَبْكِينَ، فَلَمَّا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - سَأَلْتُمَا عَمَّا سَأَلْتِ قَالَتْ مَا كُنْتُ لِأَفْشَى عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بَيْتَهُ. فَلَمَّا تَوَقَّي قُلْتُ هَذَا عَزَمْتُ عَلَيْكَ بِمَا لِي الْحَقُّ لَمَّا أَخْبَرْتَنِي. قَالَتْ أَمَا الْآنَ فَتَعْمُ. فَأَخْبَرْتَنِي قَالَتْ أَمَا جِئْتِ سَأَلْتَنِي فِي الْأَمْرِ الْأَوَّلِ، فَإِنَّهُ أَخْبَرْتَنِي أَنَّ جِبْرِيلَ كَانَ يُعَارِضُهُ بِالْقُرْآنِ كُلَّ سَنَةٍ مَرَّةً «وَأِنَّهُ قَدْ عَارَضَنِي بِهِ الْعَامَ مَرَّتَيْنِ، وَلَا أَرَى الْأَجَلَ إِلَّا قَدْ اقْتَرَبَ، فَاتَّقِي اللَّهَ وَاصْبِرِي، فَإِنِّي نَعَمَ السَّلَفُ أَنَا لَكَ». قَالَتْ فَبَكَيْتُ بُكَائِي الَّذِي رَأَيْتِ، فَلَمَّا رَأَى جَزَعِي سَأَلْتَنِي الثَّانِيَةَ قَالَتْ «يَا فَاطِمَةُ أَلَا تَرْضَيْنَ أَنْ تَكُونِي سَيِّدَةً لِنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ - أَوْ سَيِّدَةً لِنِسَاءِ هَذِهِ الْأُمَّةِ». [ر: ۳۴۲۶]

د سیده عائشه رضی اللہ عنہا نه روایت دې چه مونږ ټولي د رسول الله ﷺ بیباني هغوی سره جمع وي. په مونږ کښي يوه هم غاښه نه وه. سیده فاطمه رضی اللہ عنہا راغله او د هغې چال د رسول الله ﷺ د چال سره ډیر مشابه وو. رسول الله ﷺ د هغې په لیدو باندې هر کلي اووي او وي فرمائیل . ستړې مه شي! بیا ئې خپل نښي يا گس طرف ته هغه کښوله. بیا ئې هغې سره پټي خبرې اوکړې نو هغې په زوره په ژړا شوه. چه کله رسول الله ﷺ هغه غمژنه کیدو سره اولیده نو دوباره ئې ورته پټه خبره اوکړه نو هغه په خندا شوه. ما هغې ته اووي چه رسول الله ﷺ په مونږ ټولو کښي خاص تاسره د راز خبره اوکړه او بیا هم ته ژاړې چه کله رسول الله ﷺ لاړو نو ما د هغوی نه تپوس اوکړو څه خبره ئې اوکړه؟ فاطمه رضی اللہ عنہا، اووي چه زه د رسول الله ﷺ راز نه ښکاره کوم. چه کله د رسول الله ﷺ وفات اوشو نو ما هغې ته اووي چه زه تاته قسم درکوم د هغه حق په عوض کوم چه زما په تا باندې دې. ته ماته دا خبره اوکړه. فاطمه رضی اللہ عنہا او فرمائیل چه او اوس به ئې درته بیان کړم پس هغې اووي چه اول چه ئې په پټه باندې کومه خبره اوکړه (هغه دا وه) چه رسول الله ﷺ ماته او فرمائیل چه جبرائیل عليه السلام به ماته هر کال د قرآن يو دور کولو او دې کال ئې دوه کرته دور اوکړو. اوس مرگ ماته نزدې ښکاره کيږي په دې وجه د الله پاک نه اویريږه او صبر کوه زه ستاسو دپاره ښه وړاندې تلونکې یم پس زه په ژړا شوم لکه چه تاسو اولیدل. چه کنه هغوی زما ویره اولیده نو په دویم کړت ئې په پټه او فرمائیل چه اې فاطمه! آیا ته - ا - نه خوښوي چه د مومنانو د زنانو سرداره شي يا ئې او فرمائیل چه د دې امت د زنانو سرداره شي.

د توجمة الباب مقصد: د ترجمة الباب دوه اجزاء دي، د اول جزء حاصل دا دې چه د دريو کسانو نه د زياتو جماعت وي نو په هغوی کښې د چا سره پټې خبرې کول جائز دي، په حديث کښې چه کوم ممانعت راغلي دي، هغه د دې صورت سره خاص دي، چه کله صرف درې کسان وي، ځکه چه په داسې صورت کښې که دوه کسان پټې خبرې اوکړي نو د دريم به شک پيدا شي خو د خلقو د کثرت په صورت کښې ددې جواز دې ځکه چه د کثرت په صورت کښې د دوه کسانو پټې خبرې عموما د شک باعث نه وي.

د ترجمه الباب د دویم جزء نه د امام بخاری رحمته الله علیه مقصد دا دې چې که په راز افشاء کولو کښې څه نقصان نه وی، نو هغه د صاحب راز د مرګ نه پس افشاء کولې شی. اکثر شارحین بخاری د ترجمه الباب هم دا مقصد بیان کړې دي. (۱)

د شیخ الحدیث مولانا زکریا رحمته الله علیه وائي: خو شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمته الله علیه فرماني چې زما په نزد د اول جزء مقصد دا دې چې د ډیرو خلکو په موجودګۍ کښې که د یو کس سره پټې خبرې او کړې شی نو دا د مجلس او د خلکو د آداب او اکرام خلاف نه ده. (۲) چونکه عام شارحینو چې کوم غرض ترجمه بیان کړې وو په هغې باندې وړاندې تلو سره امام بخاری رحمته الله علیه مستقل ترجمه الباب (باب اذا كانوا اكثر من ثلاثة، فلا یاس بالسارۃ والمناجاة) قائم کړې دي نو که د دې ترجمه الباب هم هغه مقصد واخستلې شی په کوم باندې چې وړاندې مستقل باب راروان دې نو تکرار به لازم شی. (۳)

۳۳: باب الاستلقاء

[۵۹۲۹] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبَّادُ بْنُ تَمِيمٍ عَنْ عَمِّهِ قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي الْمَجْدِ مُسْتَلْقِيًا، وَأَضْعًا إِحْدَى رِجْلَيْهِ عَلَى الْأُخْرَى.

د حدیث مناسبت د باب سره واضح دي.

د تکرار ترجمه وهم او د هغې دفع کول: بعینه هم دا ترجمه او حدیث په کتاب اللباس کښې تیر شوې دي. (۴) په ظاهر کښې تکرار دي، شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمته الله علیه فرماني: «وعندی یسکن ان یقال فی وجه الفراق ینینهما: ان المصنف ذکره سابقا للمناسبة اللباس، لاحتمال الكشف فی هذه الصورة، وههنا ذکره لیبان الجواز، لورود النهی عنه ..... ویسکن ایضا ان یقال: ان المقصود فی الترجمة السابقة هو الجزء الثاني من الترجمة، وهو وضع الرجل علی الاخری والمقصود ههنا نفس الاستلقاء» (۵)

یعنی: زما په نزد په دواړو ترجمو کښې فرق داسې بیانیدلې شی چې امام بخاری رحمته الله علیه اول دا د کتاب اللباس سره د مناسبت د وجې نه ذکر کړې دي، ځکه چې د استلقاء صورت کښې د کشف عورت احتمال وی. او دلته د استلقاء د جواز د بیانولو دپاره ذکر کړې شوې دي ځکه چې د دې متعلق نهی راغلې ده. او دا هم وئیلې کیدې شی چې په مخکښې ترجمه کښې د ترجمه جزء ثانی مقصود وو یعنې یوې خپې لره په بله خپله باندې کیخودل، او حال دا چې دلته د نفس استلقاء بیان مقصود دي.

(۱) عمدة القاری ۲۶۵/۲۲، فتح الباری ۹۷/۱۱

(۲) الابواب والتراجم، کتاب الاستیذان، باب من ناجی بنی یدی الناس: ۱۲۵/۲

(۳) ارشاد الساری ۲۹۳/۱۳، فتح الباری ۹۹/۱۱، عمدة القاری ۲۶۸/۲۲

(۴) صحیح البخاری، کتاب اللباس، باب الاستلقاء ووضع الرجل علی الاخری: ۱۲۷۱، رقم الحدیث ۵۹۶۹

(۵) الابواب والتراجم، کتاب الاستیذان، باب من ناجی بنی یدی الناس: ۱۲۵/۲

۴۵: باب لَا يَتَنَاجَى اثْنَانِ دُونَ الثَّالِثِ

وَقَوْلُهُ تَعَالَى (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا إِلَّا بِاللَّهِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَتَسْأَلُوا النَّبِيَّ وَالَّذِينَ تَقُولُ) إِلَى قَوْلِهِ (وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ) (المجادلة: ۹، ۱۰)
 وَقَوْلُهُ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ الرَّسُولَ فَقَدْ مَوَّابَيْنَ يَدَيَّ نَجْوَاكُمْ صَدَقَ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَظْهَرُ فَإِنْ لَمْ تَحِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ) إِلَى قَوْلِهِ (وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ) (المجادلة: ۱۲، ۱۳)
 ۱۵۹۳۰۱: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُونُسَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ. وَحَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ ثَائِفٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «إِذَا كَانُوا ثَلَاثَةً فَلَا يَتَنَاجَى اثْنَانِ دُونَ الثَّالِثِ»

د ترجمه الباب مقصد: په دې باب کښې يو ادب بيان کړې شوې دې چه که درې سړي په يو مجلس کښې دې نويه هغوی کښې دوه کسانو لږه خپل مينځ کښې پټې خبرې نه دي کول پکار امام بخاري رحمه الله د قرآن کریم د سورة مجادلة دوه آيتونه نقل فرمايلې دي. اول آيت کریمه نمبر ۹ دي. چه د هغې ترجمه دا ده:

اي ايمان والو! چه کله تاسو خپل مينځ کښې پټې خبرې کوئ نو د گناه. ظلم او د رسول الله ﷺ د نافرمانۍ خبرې مه کوئ، بلکه د نيکۍ او تقوی خبرې کوئ يعنی رشتينی مسلمان لږه د منافقانو د خونۍ نه ځان ساتل پکار دی. د هغوی پټې خبرې د ظلم. زياتی او د رسول الله ﷺ د نافرمانۍ دپاره نه، بلکه د نيکۍ تقوی او د معقول خبرو د اشاعت دپاره کيدل پکار دی.

دويم آيت کریمه نمبر ۱۱ ده. چه په هغې کښې مومنانو ته حکم کړې شوي وو چه رسول الله ﷺ سره د خبرو کولو نه مخکښې صدقه کوئ. مولانا شبير احمد عثمانی رحمه الله د دې آيت کریمه په تفسير کښې ليکلې دي:

«منافقانو به بې فاندې خبرې د رسول الله ﷺ په غوږونو مبارکو کښې کولې چه په خلقو کښې خپل لوڼې والي بيان کړی او بعض مسلمانانو به غير مبهم خبرې پټې کولې او دومره وخت به ئې اخستلو چه نورو خلقو ته به د رسول الله ﷺ نه د مستفید کيدو موقع نه ملاويد. يا به يو وخت هغوی خلوت غوښتلو نو په هغې کښې به هم تنگی وه خو د مروت او اخلاقو په وجه باندې به ئې څوک نه منع کولو. هغه وخت دا حکم اوشو چه کوم قدرت والا سړې د رسول الله ﷺ سره پټه خبره کول غواړی هغه دې د دې نه مخکښې خيرات کولو سره راځی. په دې کښې ډير فاندې دي. د غريبانانو خدمت. د صدقه کونکي د نفس تزکیه.

(۱) (۵۹۳۰) اخرجه مسلم فی السلام. باب تحریم مناجاة الاثنين دون الثالث بغير رضاء: ۱۷۱۷/۴ (رقم الحديث ۲۱۸۳). وابوداؤد فی الادب. باب فی التناجي: ۲۶۳/۴. (رقم الحديث: ۴۸۵۱). وابن ماجه فی الادب باب لا يتناجي اثنان دون الثالث ۱۲۴۱/۲. (رقم الحديث: ۳۷۷۵) واخرجه الترمذی فی کتاب الادب. باب ما جاء لا يتناجي اثنان دون الثالث (رقم الحديث ۲۸۲۵)

د مخلص او د منافق تمیز، د پتو خبرو کونکو تقلیل وغیره او چا سره چه د خیرات کولو دبارد هیڅ نه وی د هغه نه دا قید معاف دې چه کله دا حکم نازل شو نو منافقانو د بخل د وجې نه هغه عادت پریخودلو او مسلمانان هم پوهه شو چه زیاتې پټې خبرې کول د الله پاک ناخوښې دی. په دې وجه نې دا قید اولگولو، آخر نې دا حکم په ورپسې آیت کریمه کښې منسوخ او فرمائیلو (۱)

مفسرین فرمائی چه په دې آیت کریمه باندې صرف علی عليه السلام عمل کړې وو (۲)
د دواړو آیتونو د ترجمه الباب سره مناسبت د اول دوه آیتونو د ترجمه الباب سره مناسبت اکثر شارحینو لیکلې دې او هغه دا چه د دریم سړی په موجودگي کښې د دوه سړو په مینځ کښې پټې خبرې کول جائز نه دی، خو که د دریو نه زیاتې وی نو بیا جائز ده، خو جواز هغه وخت دې چه کله هغه پټې خبرې په گناه، ظلم او د الله او د هغه د رسول صلی الله علیه و آله په نافرمانی باندې مشتمل وی.

او تاسو داسې هم وئیلې شې چه د درې کسانو په موجودگي کښې د دوه کسانو پټې خبرې کول گناه ده، چه د هغې نه په آیت کریمه کښې منع فرمائیلې شوې ده
خو په ترجمه الباب کښې د ذکر شوی دریم آیت مناسبت شارحینو نه دې بیان کړې، علامه گنګوہی رحمۃ اللہ علیہ دا مناسبت بیان کړې دې، هغوی فرمائی:

(و مناسبتہ الکتین بالترجمة خفية، الا ان يقال: ان تتأني اثنين اذا كان سببا لساءة الثالث، كان ذلك تاجبا بالاثم والعدوان، وهو منعی عنه، فکان ایراد الایة تعیبالها حتی یدخل فیہ تلك الجزیة، وان التأمی لا یدان یتکون علی حسب قواعد المقررة وآدابه المعلومة، دل علیه الایة الثانية، فان خصوص تقديم الصدقة، وان کان منسوخا، غیر ان ما تضمنه هذه الایة من کون النجوى علی حسب الادب غیر منسوخ، سواء کان النجوى بالرسول صلی الله علیه وسلم، او غیره) (۳)

یعنی د دواړو آیتونو د ترجمه الباب سره مناسبت کښې څه خفاء ده، خو داسې مناسبت پیدا کیدلې شې چه د دوه سړو پټې خبرې که د دریم کس د زړه د خفه کولو سبب وی نو دا به د گناه او عدوان پټې خبرې وی چه د هغې نه په آیت کریمه کښې ممانعت راغلې دې نو د آیت ذکر کولو مقصد د دې ممنوعه صورت د شامل کولو دپاره دې، چه دا مخصوص جزئیہ (د دریو په موجودگي کښې د دوه کسانو پټې خبرې، هم په دې کښې داخله شې او دویم د دې خبرې طرف ته اشاره کول دی چه پټې خبرې د مقرر کړې شوې قاعدو او معروف آداب سره کیدل پکار دی، په دې مقصد باندې بل آیت دلالت کوی ځکه چه د پتو خبرو کولو نه

(۱) تفسیر عثمانی، سورة المجادلة: ۲۲۱

(۲) الجامع لاحکام القرآن ۳۰۲/۱۷، والتفسیر الكبير ۲۷۱/۲۹، وروح المعانی، المجلد الرابع عشر، الجز، الثاني: ۳۱.

(۳) لامع الدراري، کتاب الاستئذان، باب: لا یتناجی اثنان ... ۶۱/۱۰، الابواب والتراجم کتاب الاستئذان، باب: لا یتناجی اثنان دون الثالث، ۱۲۵/۲

مخکنبی د صدقې کولو نص اگر چه منسوخ دې، خو د آیت کریمه مضمون چه پتې خبرې د آدابو مطابق کیدل پکار دی، منسوخ نه دی که پتې خبرې د رسول الله ﷺ سره یا بل چا سره

۴: باب حِفْظُ السِّرِّ

[۵۹۳۱] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَبَّاحٍ حَدَّثَنَا مُعَمَّرُ بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ أَسْرَأَ إِلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَرِاقِمَا أَخْبَرْتُ بِهِ أَحَدًا بَعْدَهُ، وَلَقَدْ سَأَلْتَنِي أُمُّ سُلَيْمٍ قَبْلًا أَخْبَرْتُهَا بِهِ.

د ترجمه الباب غرض: د راز افشاء کول جائز نه دی، د سیدنا جابر رضی الله عنه روایت ابن ابی شیبہ نقل کړې دې، رسول الله ﷺ فرمائی: «إِذَا حَدَّثَ الرَّجُلُ بِأَحَدٍ مِنْكُمْ ثُمَّ لَقِيَ أَهْلًا أَمَانَةً» (۲) یعنی که یو سړی یو خبره اوکړه او د خبرې د کولو په وخت هغه یو خوا بل خوا اوکتل چه څوک خو اوری نه، نو هغه خبره امانت دې.

هم دغه شان په مصنف د عبدالرزاق کنبي یو مرسل روایت دې: «إِذَا سَجَّاسٌ أَوْ تَجَّاسٌ بِالْأَمَانَةِ فَلَا يَحِلُّ لِحَدِّثٍ أَنْ يَقُولَ عَلَى صَاحِبِهِ مَا يَكْرَهُ» (۳) یعنی چه دوه ملگری د امانت د رعایت سره کینی، پس د چا دپاره جائز نه دی چه هغه د خپل ملگری د یو داسې خبرې افشاء اوکړي چه د هغې افشاء هغه ته بده لگي.

حدیث الباب د سیدنا انس رضی الله عنه روایت دې، هغوی فرمائی چه رسول الله ﷺ ماته د راز یو خبره اوکړه کومه چه ما چاته هم نه ده کړې.

د مسلم شریف په روایت کنبی دی چه رسول الله ﷺ زه د څه کار دپاره اولیرلم، په هغې کنبی وخت اولگیدو، چه کله زه کور ته راغلم نو زما مور ام سلیمه رضی الله عنها زما نه د تاخیر وجه اوتپوسله، ما اووې چه رسول الله ﷺ زه په څه کار پسې لیرلې اوم، هغې اووې: څه کار وو؟ ما اووې: هغه راز دې. هغوی اووې: بیا خو د رسول الله ﷺ راز چاته هم مه بیانوه (۴).

بعض حضراتو فرمائیلی دی چه دا راز کیدې شی چه د رسول الله ﷺ د ازواج مطهرات متعلق وو، د علم او عمل متعلق څه خبره نه وه، کینی انس رضی الله عنه به هغه څنگه پتوله (۵). راز بنکاره کول هغه وخت ناجائز دی چه د هغې په افشاء کولو کنبی صاحب راز یا یو بل سړی ته څه نقصان رسیدلې شی. (۶)

(۱) اخرجه مسلم فی فضائل الصحابة، باب: من فضائل انس بن مالک رضی الله تعالی عنه: ۴/۱۹۲۸، (رقم الحديث: ۲۴۸۲)

(۲) ارشاد الساری ۲۹۲/۱۳، فتح الباری ۹۹/۱۱

(۳) فتح الباری ۹۹/۱۱

(۴) صحیح مسلم، کتاب فضائل الصحابة، باب: من فضائل انس بن مالک رضی الله تعالی عنه: ۴/۱۹۲۹، رقم الحديث ۲۴۸۲.

(۵) فتح الباری ۹۹/۱۱، عمدة القاری ۲۶۸/۲۲

(۶) فتح الباری ۹۹/۱۱، عمدة القاری ۲۶۸/۲۲، شرح صحیح البخاری لابن بطال ۶۴/۹

۴۷: باب إِذَا كَانُوا أَكْثَرَمِنْ ثَلَاثَةِ فَلَا بَأْسَ بِالنِّسَارَةِ وَالْمَنَاجَاةِ

۱۵۹۳۲۱ | حَدَّثَنَا عُثْمَانُ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي وَابِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «إِذَا كُنْتُمْ ثَلَاثَةً فَلَا يَتَنَاجَى رَجُلَانِ دُونَ الْآخِي، حَتَّى تَعْلَمُوا بِالنَّاسِ، أَجَلُ أَنْ يُخْفِيَهُ».

سیدنا عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ روایت کوی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چہ کله تاسو دری کسان بین نو دوه کسان دې دریم لره پریخودلو سره پتې خبرې نه کوی. چہ ترخو پورې ډیر کسان نه وی. ځکه چہ دا خبره به غدره خفه کوی.

۱۵۹۳۳۱ | حَدَّثَنَا عَبْدَانُ عَنْ أَبِي خَمْرَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ شَقِيقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَسَمَ

النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَوْمَ قُسَيْمَةَ فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ إِنَّ هَذَا لِقُسَيْمَةٌ مَا أَرِيدُ بِهَا وَجْهَ اللَّهِ. قُلْتُ أَمَا وَاللَّهِ لَا تَبِينُ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَأَتَيْتُهُ وَهُوَ فِي مَلَأٍ، فَسَارَرْتُهُ فَقَضَيْتُ حَتَّى اخْتَرَوْا جَبَهُ ثُمَّ قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَى مُوسَى أَوْذَى بِأَكْثَرَمِنْ هَذَا أَفْصَحَ. [ر: ۲۹۸۱]

سیدنا عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ روایت کوی چہ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم یوه ورځ څه مال تقسیم کړو نو یو انصاری اووې چہ دا هغه تقسیم دې په کوم باندې چہ د الله پاک د رضا اراده نه ده د کړې شوې ما اووې قسم په الله پاک، زه به رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته څم، او هغوی ته به بیان کوم، پس زه د هغوی په خدمت کښې حاضر شوم هغه وخت هغوی د جماعت سره وو. ما په پته رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته خبره او کړه نو هغوی غصه شو. تردې چہ د هغوی د مخ مبارک رنگ سور شو. بیا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: الله پاک دې په موسی علیه السلام باندې رحم او کړی. هغوی ته ډیر تکلیف ورکړې شو. خو هغوی صبر او کړو.

چہ کله په مجلس کښې د دری کسانو نه زیات وی نو د دوه کسانو خپل مینځ کښې پتې خبرې جائز دی. په باب کښې د ذکر شوې دواړو احادیثو مناسبت د ترجمه الباب سره ظاهر دې.

د باب په اول حدیث کښې «اجل» د مفعول له کیدو د وجې نه منسوب دې. او دا د خپل مابعد «ان یحونه» طرف ته مضاف دې.

۴۸: باب طُولُ النُّجْوَى

وقوله: (وَإِذْ هُمْ نَجْوَى) (الاسراء: ۴۷) مُصَدِّرٍ مِنْ تَأْخِيَتٍ، فَوَصَفَهُمْ بِهَا، وَالْمَعْنَى يَتَنَاجَوْنَ.

۱۵۹۳۴۱ | حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ أَنَسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ أَقْبَمَتِ الصَّلَاةُ وَرَجُلٌ يَتَاجَى رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَمَا زَالَ يَتَاجِيهِ حَتَّى ثَامَرَ أَصْحَابُهُ، ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى. [ر: ۲۹۱۲]

د ترجمه الباب مقصد: د ترجمه الباب مقصد دا دې چہ د ضرورت په وخت په پته باندې ډیر وخت خبرې هم کیدې شی، د قرآن کریم په سورة مجادلة کښې دې «واذهم نجوى» نجوى

مصدر دی۔ د مصدر حمل پہ ذات باندی مبالغہ کیدی شی۔ مقصد دا دی چہ هغوی خپل مینځ کبھی په کثرت سره پتې خبرې کوی
په روایت کبھی دی چه یو سری د رسول الله ﷺ سره ډیر وخته پورې پتې خبرې کولې۔
شارحینو لیکلې دی چه د دې سری نوم معلوم نه شو (۱)

۴۹: باب لَا تَتْرُكُ النَّارَ فِي الْبَيْتِ عِنْدَ النَّوْمِ

۱۵۹۳۵۱، حَدَّثَنَا أَبُو نَعِيمٍ حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَالِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّبِيِّ -

صلى الله عليه وسلم - قَالَ «لَا تَتْرُكُوا النَّارَ فِي بُيُوتِكُمْ جِئَرَةً تَأْمُونُ».

سالم د خپل پلار (عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہ) نه او هغوی د رسول الله ﷺ نه روایت کوی چه رسول الله ﷺ او فرمائیل: چه کله تاسو اوده کیرئ نو په خپلو کورونو کبھی اور مه پریردئ

۱۵۹۳۶۱، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ اخْتَرْتُ بَيْتَ بِالْمَدِينَةِ عَلَى أَهْلِهِ مِنَ اللَّيْلِ، فَخَدْتُ بِشَأْنِهِمُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «إِنَّ هَذِهِ النَّارُ إِنَّمَا هِيَ عَدُوٌّ لَكُمْ، فَإِذَا نِمْتُمْ فَأُظْفِقُوا عَنْكُمْ».

د سیدنا ابو موسی اشعری رضی اللہ عنہ نه روایت دی چه په مدینه منوره کبھی یو کور، د شبې د ټول کور دخلقو سره اوسوزیدل. دهغه خلقو واقعه چه د رسول الله ﷺ مخکبھی بیان کړې شوه نو هغوی او فرمائیل: دا اور ستاسو دشمن دی په دې وجه چه کله تاسو اوده کیرئ نو دا مرکوی

۱۵۹۳۷۱، حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا حَمَّادُ عَنْ كَثِيرٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنْهَا - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «تَجَرُّوا الْأَيِّتَةَ وَأَجِيقُوا الْأَبْوَابَ، وَأُظْفِقُوا الْبَصَائِعَ، فَإِنَّ الْفَوَاقِيقَ رُبَّمَا جَرَّتْ الْفَتِيلَةَ فَأَخْرَقَتْ أَهْلَ الْبَيْتِ».

په دې باب کبھی دا خبره بیان کړې شوې ده چه د اوده کیدو په وخت په کور کبھی اور نه دی

پریخودل پکار ځکه چه ډیر کرته هغه خور شی او نقصان پیدا شی په باب کبھی په دویم حدیث کبھی دی چه دا اور ستاسو دشمن دی. امام ابن العربی رحمه الله په شرح د ترمذی کبھی فرمائی: (معنی کون النار عدو والنار اهلها تتأذى ابدانها واموالها منافاة العدو، وان كانت لنا بها منفعة لكن لا

(۱) فتح الباری فی الاذان، باب الامام تعرض له الحاجة بعد الاقامة ۶۳/۲

(۲) الحديث اخرجه مسلم في كتاب الاشربة، باب الامر بتغطية الاناء، وايكاء السقاء (رقم الحديث: ۲۰۱۵) واخرجه ابوداؤد في كتاب الادب، باب في اطفاء النار بالليل ۴/۳۶۳، (رقم الحديث: ۵۲۴۶)، واخرجه الترمذی فی کتاب الاطعمة، باب ما جاء فی تخمير الاناء، واطفاء السراج والنار عند المنام ۴/۲۶۳، (رقم الحديث: ۱۸۱۳) واخرجه ابن ماجه فی کتاب الادب، باب اطفاء النار عند المبيت (رقم الحديث ۳۷۶۹)

(۳) (۵۹۳۶) الحديث اخرجه مسلم في كتاب الاشربة، باب الامر بتغطية الاناء، وايكاء السقاء (رقم الحديث: ۲۱۰۶) واخرجه ابن ماجه في كتاب الادب، باب اطفاء النار عند المبيت ۲/۱۲۳۹ (رقم الحديث ۱۷۷۰)

یصل لنا منها الا بواسطة) یعنی په اور کښې اگر چه فائده هم ده خو براه راست چونکه هغه د انسان مال او بدن لره سیزی. په دې وجه باندې په هغه د دشمن اطلاق او کړې شو (۱) د باب په دریم حدیث کښې دی د اوده کیدو نه مخکښې، لوبښې پټ کړې. دروازې بندې کړې. ډیوې مړې کړې. خکه چه ډیر کرته مړه باتې په رابښکلو یوسی او د کور خلق اوسیزی (اجتفوا) بند کړې.

د فویسقه مصداق او وجه تسمیه. د (فویسقه) نه مراد مړه ده. د طحاوی په روایت کښې دی چه د سیدنا ابوسعید خدری رضی الله عنه نه د دې د وجې تپوس او کړې شو چه مړې ته (فویسقه) ولې وئیلې شی؟ هغوی او فرمائیل: رسول الله صلی الله علیه و آله یوه شپه ویخ وو. مړه راغله او باتې نې رابښکله چه کور لره اوسیزی. رسول الله صلی الله علیه و آله اودریدلو او هغه نې قتل کړه او د هغې وژل نې د محرم او غیر محرم ټولو دپاره جائز کړل (۲)

فائده: په اور کښې دننه الله پاک حرکت، حرارت، خشکی، لطافت او رڼا پنځه صفتونه پیدا فرمائیلې دی. د حرکت د وجې نه هغه ایشول کوی. د حرارت د وجې نه گرمول کوی. د خشکۍ د وجې نه اوچول کوی. د لطافت د وجې نه په انسانی بدن کښې داخلیږی او د رڼا د وجې نه خوا کښې څیزونه روښانه کوی. دا د انسان دپاره مضر هم دې او مفید هم (۳)

ه: باب إغلاق الأبواب بالليل

[۵۹۳۸] حَدَّثَنَا حَسَنُ بْنُ أَبِي عَبَادٍ حَدَّثَنَا هَمَامٌ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ جَابِرٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «أُظْفِقُوا الْمَصَابِيحَ بِاللَّيْلِ إِذَا رَقَدْتُمْ، وَغَلِقُوا الْأَبْوَابَ، وَأَوْكُوا الْأَسْقِيَةَ، وَخَمَرُوا الظُّلَعَامَ وَالشَّرَابَ». - قَالَ هَمَامٌ وَأَحْبَبُهُ قَالَ - (وَلَوْ بَعُدَ يَعْرِضُهُ) [ر: ۳۱۰۶]

د سیدنا جابر رضی الله عنه نه روایت دې، رسول الله صلی الله علیه و آله فرماني چه د شپې کله تاسو اوده کیږئ نو ډیوې مړې کوئ، دروازې بندوئ، د مشکو خوله تړئ او د ځکلو څیزونه پټوئ.

او د همام بیان دې چه زما خیال دې، چه رسول الله صلی الله علیه و آله دا هم او فرمائیل (ولو بعود) یعنی اگر که په یو لرگی سره ولې نه وی. د شپې دروازې بندولو سره اوده کیدل پکار دی.

(وَأَوْكُوا الْأَسْقِيَةَ): یعنی مشکونه په څه او تړئ.

قوله: (قَالَ هَمَامٌ وَأَحْبَبُهُ قَالَ وَلَوْ بَعُدَ): همام بن یحیی رضی الله عنه فرماني چه زما شیخ امام عطاء رضی الله عنه د (ولو بعود) اضافه هم کړې وه. یعنی د خوراک ځکاګ څیزونه پټ کړئ اگر

(۱) فتح الباری ۱۱/۱۰۳، عمدة القاری ۲۲/۲۷۰

(۲) شرح معانی الآثار، کتاب مناسک الحج، باب ما یقتل المحرم من الدواب ۱/۴۱۱

(۳) ارشاد الساری ۱۳/۲۹۶، ۲۹۷

چه په یو لرگی سره وی.

ه: بابُ الْحَتَّانِ بَعْدَ الْكِبَرِ وَتَتَفِ الْإِطْبُ

(۵۹۴۱) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ قُزَعَةَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ شَهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ

الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «الْفِطْرَةُ خَمْسُ الْحَتَّانِ، وَالْإِسْتِذَاذُ، وَتَتَفِ الْإِطْبُ، وَقَوْضُ الشَّارِبِ، وَتَقْلِيمُ الْأُظْفَارِ». ار: ۱۵۵۵۲

(۵۹۴۰) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبُ بْنُ أَبِي حَمْزَةَ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «اِخْتَنَ إِبْرَاهِيمُ بَعْدَ ثَمَانِينَ سَنَةً، وَاخْتَنَ بِالْقُدُومِ». مُحَقَّقَةٌ.

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا الْمُغِيرَةُ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ وَقَالَ «بِالْقُدُومِ».

(۵۹۴۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ أَخْبَرَنَا عَبْدُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ

إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ سَبَّلَ ابْنُ عَبَّاسٍ مِثْلَ مَنْ أَنْتَ حِينَ قُبِضَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ أَنَا يَوْمَئِذٍ مُخْتُونٌ. قَالَ وَكَانُوا لَا يَخْتَنُونَ الرَّجُلَ حَتَّى يُدْرِكَ.

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمته الله په دې باب کښې د ختنه اهمیت لره بیانول غواړي. مقصد دا دې چه سنت په ابتدائی عمر کښې کول پکار دی، خو که د چا سنت نه وی شوې نو د غتیدو نه پس هم کول پکار دی، د څه نه چه د دې اهمیت معلومېږي لکه چه په روایت الباب کښې دی چه سیدنا ابراهیم عليه السلام د اتیا کالو نه پس ختنه کړې وه.د ختنې (سنت کولو) حکم: ختنه د امام شافعی او امام احمد رحمتهما الله په نزد واجب ده. (۲)د بعض مالکیانو هم دا مسلک دې (۳) او د امام ابوحنیفه رحمته الله نه هم یو روایت د وجوب منقول دې (۴)دامام مالک رحمته الله مشهور روایت اود احناف حضراتو رحمهم الله په نزد ختنه (سنت) مسنون دې. (۵)

وتتف الاطْبُ: د ترخونو په وېستو کښې سنت طریقه دا ده چه هغه د وېخ نه ویستلي شی او خرنیل ئې هم جائز دی، که په لاس باندې راویستلو سره چاته تکلیف وی نو هغه حلق هم

(۱) (۵۹۴۱) الحديث أخرجه البخاری ايضا في كتاب الاستئذان في هذا الباب (رقم الحديث: ۶۳۰۰)

والحديث من أفراد: انظر: (عمدة القاری ۲۲/۲۳)

(۲) ردالمختار، کتاب الختنی، مسائل شتی: ۵/۵۳۰، والمغنی لابن قدامة، باب ما تكون الطهارة من الماء: ۶۳/۱

(۳) اوجز المسالك ۱۶/۲۶۹

(۴) فتح الباری ۱۰/۴۱۹

(۵) ردالمختار، کتاب الختنی، مسائل شتی: ۵/۵۳۰، والمنقې للباحی کتاب: ۷/۲۳۲

کولی شی (۱)

قوله: اختتن ابراهيم بعد ثمانين سنة: په موطاء کښې د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه يو موقوف روايت موجود دې. په هغې کښې دې چې سيدنا ابراهيم عليه السلام د ټولو نه اول ختنه کړې وه. هغه وخت د هغوی عمر شپږ شلې کاله وو. (۲)
 خو اکثر او مشهور روايات د اتيا کالو دې، حافظ ابن حجر رحمه الله په دواړه قسم رواياتو کښې تطبيق کړې دې چې اتيا کاله د خپل قوم نه د جدا کيدو د وخت نه او شپږ شلې کاله د ولادت د مودې د وخت نه (۳)

قوله: واختتن بالقدوم: (قدوم) د دال په تخفيف سره د آله نوم هم دې او د يو کلی نوم هم دې. کوم چې د شام ښهر حلب ته نژدې واقع دې.

او يو روايت (قدوم) د دال د تشديد سره دې. مهلب فرمائي چې په تشدي سره د ځانې نوم دې او د دال په تخفيف سره د آلې نوم دې. (۴)
 يعنی سيدنا ابراهيم عليه السلام په قدوم مقام کښې ختنه اوکړه يا قدوم آله استعمالول سره ئې ختنه اوکړه

په يو روايت کښې د (قدوم) تفسير په تېر سره کړې شوې دې. (۵)
 د باب په آخری روايت کښې دې چې د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنه نه تپوس اوکړي شو چې د رسول الله ﷺ د وفات په وخت هغه د کوم عمر د سړي په شان وو؟ د ابن عباس رضي الله عنه څه عمر وو، هغوی جواب ورکړو چې هغه وخت زما ختنه شوې وه. راوی وائی چې خلقو به د بلوغ نه مخکښې ختنه نه کوله گویا د رسول الله ﷺ د وفات په وخت سيدنا ابن عباس رضي الله عنه بالغ وو د ختنه سنت، کولو عمر. ختنه په کوم عمر کښې کول پکار دی. په دې کښې اختلاف دې.
 په در مختار کښې دې (وقته غير معلوم) يعنی د دې هيڅ وخت نه دې معلوم (۶) د امام ابوحنيفه او حضرات صاحبين رضي الله عنهم نه هم هيڅ وخت نه دې نقل شوې. امام ابوحنيفه رحمه الله فرمائي (لاعلم بوقته) يعنی ماته د دې وخت نه دې معلوم (۷)

(۱) المغنی لابن قدامة، باب ما تكون الطهارة من الماء ۶۴/۱

(۲) وتعقبه الشيخ محمد زكريا الكاندهلوي في اوجز المسالك بان ما حكى الحفاظ من رواية الموطاء ليست هنا في النسخ المصرية. ولا الهندية، كتاب صفة النبي ﷺ، باب ما جاء في السنة في الفطرة: ۲۸۳/۱۶

(۳) فتح الباری: ۱۰۷/۱۱

(۴) فتح الباری: ۱۰۷/۱۱

(۵) فتح الباری: ۱۰۷/۱۱، ارشاد الساری ۲۹۸/۱۳

(۶) الدر المختار، کتاب الختنی، مسائل شتی، ۵۳۰/۵

(۷) قال في الدر المختار: وقته غير معلوم، وقيل: سبع سنين. كذا في الملتقى، وقيل: عشر، وقيل: اقضاء اثنا عشر سنة، وقيل: العبرة ببطاقته، وهو الاشبه، كتاب الختنی، مسائل شتی، ۵۳۰/۵، والبحر الرائق، مسائل شتی: ۵۸/۸.

په البحر الرائق کښې دې چه د یو قول مطابق د دې اول وخت اووه کاله او انتهاى وخت دولس کاله دې او په یو قول کښې انتهاى وخت لس کاله دې (۱)

یو قول دا هم دې چه د ولادة په اووه ورځ باندې ختنه کول مستحب دى، خو ابن المنذر رحمته الله د امام مالک رحمته الله نه د دې کراهت نقل کړې دې، هغوى فرماني دا د یهودو فعل دې (۲)
د باب د کتاب الاستیذان سره مناسبت : د ختان مناسبت بیانولو سره علامه کرمانى رحمته الله

لیکى : «ان الختان يستدعى الاجتماع على المنازل غالبا»

یعنى د ختنې په وخت چونکه عموما خلق په کورونو کښې جمع وى. د دې مناسبت د وجې نه ئې دا په کتاب الاستیذان کښې ذکر کړو. چونکه چرته خلق جمع کیږى هلته به د اجازت اخستلو ضرورت وى (۳)

۵۷: باب كُلُّ هُوَ بِاطِلٌ إِذَا شَغَلَهُ عَنْ طَاعَةِ اللَّهِ.

وَمَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ تَعَالَ أَقَامِرُكَ.

وَقَوْلُهُ تَعَالَي: وَمَنْ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي هُوَ الْحَدِيثُ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ. لقمان: ۶
۱۵۹۴۲۱ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «مَنْ حَلَفَ مِنْكُمْ فَقَالَ فِي حَلْفِهِ بِالْأَدَبِ وَالْعَزَى. فَلْيَقُلْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ. وَمَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ تَعَالَ أَقَامِرُكَ. فَلْيَتَصَدَّقْ». ار: ۱۴۵۷۹

د ترجمه الباب مقصد : امام ابوداؤد او امام احمد رحمتهما الله د سيدنا عقبه بن عامر رضي الله عنه نه یو مرفوع روایت نقل کړې دې، د هغې الفاظ دى : (كُلُّ مَا يُلْهُو بِهِ الْمَرْءُ الْمُسْلِمُ بِاطِلٌ إِلَّا زَمِيهٌ يَقْوَسُهُ، وَتَأْتِيهِ فِتْنَةٌ، وَمَلَأَتْهُ أَهْلُهُ) (۴) چونکه دا روایت د امام بخارى رحمته الله په شرط نه وو، په دې وجه ئې هغه په ترجمه الباب کښې ذکر کړو، حاصل دا دې چه هر هغه لوبه کومه چه انسان د الله پاک د طاعت او د نورو ذمه داریانو نه غافل کړى، هغه جائز نه ده.

د ترجمه الباب دویم جزء دې (وَمَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ تَعَالَ أَقَامِرُكَ) د احم د حدیث مرفوع حصه ده کوم چه په کتاب الادب کښې تیر شوې دې. په دې کښې دى (وَمَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ تَعَالَ أَقَامِرُكَ. فَلْيَتَصَدَّقْ)

(۱) البحر الرائق، مسائل شتى : ۵۸/۸.

(۲) اوجز المسالك، كتاب صفة النبي صلى الله عليه وسلم، باب ما جاء فى السنة فى الفطرة ۲۷۳/۱۶.

(۳) ارشاد السارى ۳۰/۱۳، هم دغه شان اوگورئ : شرح الكرمانى : ۱۲۰/۲۲

(۴) سنن الترمذى، كتاب فضائل الجهاد، باب ما جاء فى فضل الرمي فى سبيل الله : ۱۷۴/۴، رقم الحديث : ۱۶۳۸، ورواه ابوداؤد فى سننه بلفظ : ليس من اللهر الا ثلاث : تاديب الرجل فرسه، وملاعبته اهله، ورميه بقوسه ونبله، كتاب الجهاد، باب الرمي : ۱۳/۳، رقم الحديث ۲۵۱۳

د دې تشریح په کشف الباری، کتاب التفسیر کښې تیره شوې ده.^(۱)

د ترجمه الباب دریم جزء د قرآن کریم آیت کریمه دې «وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ»

په دې آیت کریمه کښې د «لهو الحديث» تفسیر امام حسن بصری رحمته الله علیه کړې دې «کل ما شغلك عن عبادة الله وذكره من السمر والاضاحيك والغرافات والغناء ونحوها» (یعنی د لهو الحديث نه هر هغه څیز مراد دې، چه د الله پاک د فرمانبردای نه لرې کونکې وی، مثلاً فضول قصې بیانول، توقې تقالې کول، واهیات مشغلې او سندري وغيره).

د حدیث د باب او د باب د کتاب سره مناسبت: د حدیث د باب سره مناسبت او د ترجمه الباب د کتاب الاستیذان سره مناسبت بیانولو باندې علامه قسطلانی رحمته الله علیه لیکي:

«ان الداعي الى القمار لا ينبغي ان يؤذن له في دخول المنزل، ثم لكونه يتضمن اجتماع الناس، ومناسبة بقية حديث الباب للترجمة ان الحلف باللات لهو يشغل عن الحق بالخلق فهو باطل»^(۲)

یعنی جواری ته دعوت ورکونکي لره کور ته د داخلیدو اجازت نه دی ورکول پکار، بیا جواری د خلقو اجتماع لره هم متضمن ده، او د حدیث الباب د ترجمه الباب سره مناسبت دا دې چه د لات قسم خوړل داسې لهو ده چه د الله پاک نه غافل کولو سره د مخلوق طرف ته متوجه کونکې ده، لهذا دا باطل ده.

۵۳: باب مَا جَاءَ فِي الْبِنَاءِ

وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ إِذَا تَطَاوَلَ رِجَاءُ الْبُهْمِيِّ الْبُنْيَانِ» [ز: ۵۰]

د ترجمه الباب غرض: په دې باب کښې امام بخاری رحمته الله علیه د تعمیراتو متعلق حکم بیان کړې دې چه بغیر د ضرورت نه پورته او لوڼې کورونه جوړول غوره او جائز نه دی.

په استدلال کښې ئې د ابوهریره رضی الله عنه د حدیث یو حصه دلته تعلیقا ذکر کړې ده «مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ إِذَا تَطَاوَلَ رِجَاءُ الْبُهْمِيِّ الْبُنْيَانِ» (یعنی د قیامت د علاماتو یو علامت به دا وی چه شیونکیان به لوڼې تعمیرات کولو سره خپل مینځ کښې فخر کوی، مقصد دا دې چه د ذلیل او رذیل خلقو په لاسونو کښې به دولت راډیر شی، او بغیر د ضرورت نه به لوڼې لوڼې کورونه جوړولو سره فخر او تقابل کوی.

«رِجَاءُ» (د راء په کسرې سره)، د راعی جمع ده په معنی د شیونکی. «الْبُهْمِ» (د باء په فتحې او د هاء په سکون سره)، د «بُهْمِة» جمع ده، د گلوو بیزو بچی ته وائی او یا دا د «بُهْم» (د باء

(۱) کشف الباری، کتاب التفسیر، باب: افرايتم اللات والعزی ۳۹۶.

(۲) ازشاد الساری ۳۱/۱۳

په ضمې او د هـا، په سکون سره، د (ابهـم) جمع ده علامه عینی رحمته الله علیه د دې په تشریح کښې فرمائی (الابهـم: هو الذی یغلط لونه شی سوی لونه) ^(۱)، یعنی: هغه څیز چه د هغه د رنگ سره بل څیز گډ شوي وی او د هغه رنگ د ده د رنگ نه مختلف وی. بهر حال د (رعاة الابهـم) نه مراد د گلو ویزو شپونکیان دی

د بې فاندې اوچتو تعمیراتو مذمت: امام بخاری رحمته الله علیه د حدیث دا حصه د اوچت او پورته بې فاندې تعمیراتو په مذمت کښې پیش کړې ده چه داسې کول د قیامت علامت دې. د دې په مذمت کښې بل یو صریح حدیث هم راغلې دې

د سیدنا خباب رضی الله عنه مرفوع روایت دې: (يُجْزَى الرَّجُلُ فِي نَفَقَتِهِ كِفَاهًا إِلَّا الْكُتَابَ) یعنی انسان ته د هغه په پوره نفقه او خرچ باندې اجر ورکولې شی. سوا د خاورې نه. «تعمیرات کولو نه» ^(۲)

په یو روایت کښې دی (إِذَا أَرَادَ بَعْدُ هَوَانًا اتَّفَقَ مَالُهُ فِي الْبَيْتَانِ) ^(۳)، یعنی الله پاک چه کله د یو انسان سره د بدې معامله کول غواړي نو هغه خپل مال په تعمیراتو کښې خرچ کول شروع کړي

هم دغه شان ابن ابی الدنيا د عماره بن عامر نه یو موقوف روایت نقل کړې دې. (وَإِذَا رَفَعَ الرَّجُلُ بَنَاءً، فَوْقَ سَبْعَةِ أَذْرَعٍ، نَوْدَى، يَافَاسِقُ إِلَى ابْنِ) ^(۴)، یعنی کله چه څوک د اوو ذراع نه اوچت کور جوړوي نو هغه ته آواز کولې شی چه ای فاسقه: ته چرته روان ئې؟

۱۵۹۴۳۱، حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ - هُوَ ابْنُ سَعِيدٍ - عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي عَمْرٍو - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ - قَالَ رَأَيْتُنِي مَعَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بَنَيْتُ بَيْدَى بَيْتًا، يَكْتُمُنِي مِنَ الْمَطَرِ، وَيُظِلُّنِي مِنَ الشَّمْسِ، مَا عَايَنْتُ عَلَيْهِ أَحَدٌ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ.

(عمدة القاري ۲۷۱/۲۲)

(۱) قال الامام انور شاه الكاشميري رحمه الله تعالى: واعلم أنك لا تجد الشرع إلا وهو يدُم البناء، حتى أنه دَمٌ تَزْخَرُفُ السَّاجِدُ أَيْضًا، وجعل التباهي فيها من آمارات الساعة. وذلك هو منصبه. فإنه لا يقول لنا إلا نُصْحًا نصيحًا. ولا يبين لنا إلا حَقًّا حقيقًا. فسَدُّ علينا سُبُلَ الشياطين من كل جانب. فلو كان وسع فيه من أوَّل الأمر. لبلغ اليوم حالهم إلى حدٍّ لا يُقاس. فإنهم إذا فعلوا بعد هذا التضييق ما فعلوا، فلو كان الأمر مَوْشَاً مصرحاً. لرأيت الحال ما كان. فلذا لم يَرِدْ الشرع فيه بالتوسيع. إلا أنه يجب علينا أن لا نُهْدِرَ المصالح الشرعية. فقد رأينا اليوم أن المساجد لو كانت على حالها في السلف. ونحن في دار الكفر. لانهدمت أُلُوفٌ منها. ولما وجدت لها اليوم رَشْمًا ولا اسمًا. فالأنسب لنا اليوم أن نُخَصِّصَ المساجدَ لتكونَ شعائر الله هي العليا. ولا تندرسُ بمرور الأيام. فَيُفْصَحَ الكُفَّارُ. وَيَجْعَلُوا نَسِيًّا نَسِيًّا. والله تعالى أعلم. فيض الباري. كتاب الاستئذان. باب ما جاء في البناء: ۴/ ۱۴۴.

(۲) فتح الباري ۱۱/ ۱۱۱... (اخرجناه من الاوسط لان ابن حجر قد اخطأ في نقله عنه)

(۳) فتح الباري ۱۱/ ۱۱۱

(۴) الحديث اخرجه ابن ماجة في كتاب الزهد. باب في البناء والخراب: ۱۶۹۳/۲ (رقم الحديث: ۴۱۶۲)

سیدنا ابن عمر رضی اللہ عنہما فرمائی کہ ما در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پہ زمانہ کنبی خیلہ پہ خیل لاس باندی یو کور جوړ کړې وو چه ماته به ئی د باران نه پناه راکوله او د گرمی نه به ئی سورې راکولو. د هغی په جوړولو کنبی د الله پاک په مخلوق کنبی چا هم زما مدد نه دې کړې. په دې کنبی اشاره وه چه هغه کور معمولی او وړوکی شان وو

(۵۹۴۴) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ قَالَ عُمَرُو قَالَ ابْنُ عُمَرَ وَاللَّهِ مَا وَضَعْتُ لَبَنَةً عَلَى لَبَنَةٍ وَلَا عَرَسْتُ نَخْلَةً مُنْذُ قُبِضَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ سُفْيَانُ فَذَكَرْتُهُ لِبَعْضِ أَهْلِهِ قَالَ وَاللَّهِ لَقَدْ بَنَيْتُنَا. قَالَ سُفْيَانُ قُلْتُ فَلَعَلَّهُ قَالَ قَبْلَ أَنْ يَنْبَنِي.
سیدنا عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہما فرمائی کہ د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د وفات نه پس نه خو ما یوہ بنخته په بلی بنخته ایخی ده او نه می یو بوتې لگولې دې.

سفیان رضی اللہ عنہ فرمائی چه ما دا حدیث د هغوی بعض د کور خلقو ته بیان کړو نو هغوی اووې چه عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہما خو کور کور جوړ کړې دې ..... سفیان فرمائی چه جواب ورکړو چه کیدې شی د کور د جوړولو نه مخکنی ئې داسې وئیلی وی.

د کتاب الاستیذان په ابوابو باندې یو نظر: امام بخاری رحمہ اللہ په کتاب الاستیذان کنبی لاندې ذکر شوې درې پنځوس (۵۳) ابواب قائم فرمائیلی دی:

- ۱: باب بدء السلام: ۲: باب سورة النور (الایات ۲۷-۳۹)
- ۳: باب السلام اسم من اسماء الله تعالى: ۴: باب تسليم القليل على الكثير
- ۵: باب تسليم الراكب على الماشي: ۶: باب تسليم الماشي على القاعد
- ۷: باب تسليم الصغير على الكبير: ۸: باب اقصاء السلام
- ۹: باب السلام للمعرفة وغير المعرفة: ۱۰: باب اية الحجاب
- ۱۱: باب الاستئذان من اجل البصر: ۱۲: باب زنا الجوارح دون الفرج
- ۱۳: باب التسليم والاستئذان ثلاثا: ۱۴: باب اذا دعى الرجل فجاهل يستأذن؟
- ۱۵: باب التسليم على الصبيان: ۱۶: باب تسليم الرجال على النساء والنساء على الرجال
- ۱۷: باب اذا قال: من ذا؟ فقال: انا: ۱۸: باب من رد فقال: عليك السلام
- ۱۹: باب اذا قال فلان يقرئك السلام
- ۲۰: باب التسليم في مجلس فيه اخلاط من المسلمين والمسلمين

۲۱: باب من لم یسلم علی من اقرّف ذنبا ولم یرد سلامه حقّ تتبّین توبته وای متى تتبّین توبه العاصی.

۲۲: باب کیف الرد علی أهل الذمة بالسلام

۲۳: باب من نظری کتاب من یحذر علی المسلمین لیستبّین أموره

۲۴: باب کیف یکتب الکتاب الی أهل الکتاب. ۲۵: باب بمن یدأی الکتاب

۲۶: باب قول النبی صلی الله علیه وسلم قوموا الی سیدکم ۲۷: باب المصافحة

۲۸: باب الاخذ بالیدین ۲۹: باب المعانقة وقول الرجل کیف اصیحت؟

۳۰: باب من اجاب لیلیک وسعدیک ۳۱: باب لا یقیم الرجل الرجل من مجلسه

۳۲: باب سورة المجادلة (الایة ۱۱) ۳۳: باب من قام من مجلسه او بیته

۳۴: باب احتیاء بالید وهو القرفصاء ۳۵: باب من اتکاء بین یدی اصحابه

۳۶: باب من اسرع فی مشیه لحاجة او قصد ۳۷: باب السیر

۳۸: باب من التی له وسادة ۳۹: باب القائلة بعد الجبعة

۴۰: باب القائلة فی المسجد ۴۱: باب من زار قوما قتل عندهم

۴۲: باب الجلوس کیفما تیسر ۴۳: باب من نامی بین یدی الناس

۴۴: باب الاستلقاء ۴۵: باب لا یتأخی اثنان دون الثالث

۴۶: باب حفظ السراة ۴۷: باب اذا کانوا اکثر من ثلاثة فلا یاس بالسراة

۴۸: باب طول النجوى ۴۹: باب لا تترك النار فی البیت عند النوم

۵۰: باب اغلاق الابواب باللیل ۵۱: باب الختان بعد الکبر وشفط الاط

۵۲: باب کل لهو باطل اذا شغله عن طاعة الله ۵۳: باب ما جاء فی البناء

*****

په دې کښې بعض ابواب خو داسې دي چه د هغوی د استئذان سره تعلق واضح نه دي. لکه چه د امام بخاری رحمته الله علیه ضعیف دي چه هغوی په معمولی مناسبتونو سره هم ابواب او احادیث راوړي او ډیر کرته هغه نسبت ډیر خفي او دقیق وی. مثلاً آخر باب د تعمیراتو متعلق دي. د دې باب په ظاهر کښې د استئذان سره هیڅ تعلق نشته ځکه چه په دې باب کښې د بې فاندې اوچتو کړې شوو ابادو کراحت بیان کړې شوې دي خو چونکه استئذان، چاته د تلو او د داخلیدو اجازت طلب کولو ته وائی او د سړی د ملاقات دپاره یو کور یا آبادی ته تلل وی. په دې مناسبت سره ئې د آبادی متعلق باب هم امام بخاری رحمته الله علیه په کتاب الاستئذان کښې ذکر او فرمائیلو.

د دې نه مخکښې یو باب د شپې د دروازو د بندولو سره متعلق دي او په هغې کښې دا بیان کړې شوې دي چه د شپې دروازې بندول پکار دی... چونکه په استئذان کښې انسان د

دروازې خوا له ورځې. په دې مناسبت سره امام د (خلق الابواب) باب د کتاب الاستئذان د لاندې ذکر او فرمائیلو

هم دغه شان باب ایه الحجاب امام بخاری رحمته الله قائم فرمائيلې دې، د استئذان د مشروعیت ډیر زیات مصالح دی، په هغې کښې یو مصلحت دا هم دې چې به پر دځی نه وی او په یو پردی سړی او غیر محرم باندې نظر پرې نه اوځی، په دې مناسبت سره د حجاب په آیت باندې مستقل باب قانمولو سره امام بخاری رحمته الله د کتاب الاستئذان د لاندې ذکر فرمائيلې دې.

هم دغه شان په کتاب الاستئذان کښې امام بخاری رحمته الله باب قائم کړې دې باب الختان بعد الکبروتف الابط، په ظاهر کښې د ختنان مناسبت د استئذان سره نشته، خو چونکه د ختنه په موقع باندې عموماً خلق په کورونو کښې جمع کیږي او د استئذان ضرورت وی، په دې وجه امام بخاری رحمته الله په کتاب الاستئذان کښې ذکر او فرمائیلو. والله اعلم

۸۳: کتاب الدعوات

(الاحادیث: ۵۹۳۵-۶۰۳۸)

کتاب الدعوات په ۲۹ ..... ابواب او ۱۴۵ .... احادیثو مرفوعه باندې مشتمل دې، چه په هغې کښې څوارلس احادیث معلق دی. او باقی ۱۰۴ احادیث موصول دی. چه په هغې کښې ۱۲۱ ..... احادیث مکرره دی او باقی ۲۴ ..... احادیث غیر مکرر دی، یعنی کتاب الدعوات یا د دې نه مخکښې امام بخاری رحمته الله هغه مکرر نه دی ذکر کړې، په دې کښې د اته (۸)، احادیثو نه علاوه د باقی احادیثو تخریج امام مسلم رحمته الله هم کړې دې او هغه متفق علیه دی. په کتاب الدعوات کښې امام بخاری د حضرات صحابه کرامو او تابعینو رضی الله عنهم نه آثار ذکر فرمائيلې دي.

دعا او د هغې ادا

دعا د مومن وسله. د عبادت او بندگۍ نچوړ. د درمند زړه علاج او د بې قرار زړه اسره ده. چه کله ټولې ظاهري اسرې بیکاره شی. د توقعاتو او امیدونو دروازې بندې شی. د خواهش شین بناخ. د ارمان د بې رنگه ازغی صورت خپل کړی. هر طرف ته تیاره خوږه شی. د ناامیدۍ په حالت کېنې د مومن بنده سره صرف یو د دعا ډیوه پاتې کیږي. هغه لاس او جتوی. د رب دربار ته ځي په عاجزۍ سره فریادونه کوي د اسمان نه د رحم راوړلو او د ورکړې موندلو دپاره د هغه د محبت ژړاگانې شروع شی. د هغه اهو نه اوچت شی. او د هغه اوښکې روانې او د هغه فریادی آوازونه اوچتیږي. د هغه په زړه کېنې د خپلو بد عملو. د شیطان د هوکو. او د نفس د زخمونو درد تازه شی. د هغه په زړه کېنې د دروغونو خدایانو نه د امیدونو کم عقل توب. د زمانې بې وفائی. د لارې تکلیفونه. د منزل د مشکلاتو او د ژوند د شکایتونو درد راویڅ شی. د جذباتو په سیلاب کېنې د هغه اینختونکې ژبه «بی! بی!» ای زما ربه! ای زما ربه! نه مخکېنې نه ځي. د احساساتو بیرې د الفاظو د شکل اختیارولو په ځانې د سلګو رخ اختیار کړي او د سرکشۍ تیزې چپې. د پشیمانتیا د ساحل سره لګیدو باندې فناء شی. هغه ویرېږي هم او غواړي هم. رپړېږي هم او آواز هم کوي. هغه ته ویره هم وی او امید هم چه د ویرې او امید دا یوځانې کیفیت د ایمان نڅبنه ده. د هغه یقین پیدا شی چه د دې در په سوالګر جوړیدو کېنې د قسمت مالداري او د بې نوايي نه خلاصی ده د ذلت هم دا ادا د بندګۍ معراج. د بنده او خالق تر مینځه عجز و نیاز او د نصرت خدواندې د وصول کولو موثر ذریعه ده. حدیث قدسی دې الله پاک وائی زه د ماتو زړونو سره یم. زړه ماتېږي. خواهش شکست خوري او د تمنا آینه زړه زړه کیدو سره خوږیږي نو د عجز او بندګۍ جوهر پر قیږي.

توبېا بچپاکه نه رکه اے تیرا آئینه ده آئینه

گر لکته مو تو مسریر تره ښکوه آئینه سازم

هسي خو هر سرې په خپله ژبه کېنې د خپل فهم او ضرورت مطابق د الله پاک د ذات نه دعاګانې غواړي خو د احادیث مبارکه د ذخیرې نه چه کومې دعاګانې منقول دي. د هغې فصاحت او بلاغت. د هغې سلاست او رواني. د هغې جامعیت او شیرني او د هغې برابروالي او روغ والی ته کتلو سره بیشکه دا وئیلې کیدې شی چه د آسماني کتابونو او صحیفو نه علاوه د دې دومره ښکلې کلام هیڅ مثال نشته. د دنیا هیڅ خیر داسې نه دي

(١) ولفظه «انا عند المنکرة قلوبهم من اجلی» ذکره السخاوی فی المقاصد الحسنة ص ۱۰۶. قال العجلونی: قال فی المقاصد ذکره فی الہدایة للغزالی. وقال القاری عقبه: ولا یخفی أن الکلام فی هذا المقام لم یبلغ الغایة. قلت وتامه "وأنا عند المنکرة قلوبهم لأجلی". ولا أصل لهما فی المرفوع. انتهى. کشف

کوم چه په هغې کښې نه وی غوښتلې شوې. هېڅ شر داسې نشته چه د هغې نه پکښې پناه نه وی غوښتلې شوې په هغه دعاگانو کښې د هر ضرورت او قسم خیر احاطه کړې شوې ده. د هر قسم پریشانی نه د نجات دپاره وظیفه ښودلې شوې ده. د هر مقام مناسبت سره د ذکر تلقین کړې شوې دې. دا دومره موثر او بابرکته دعاگانې دی چه که انسان د هغې اهتمام کوی نو د هغوی د شپې او ورځې ټول ساعتونه د الله پاک د ذکر او مناجات نه معطر معطر شی په قول د مولانا ابوالحسن ندوی رحمته الله علیه.

دا دعاگانې مستقل معجزات او د نبوت دلایل دی. د دې الفاظ شهادت ورکوی چه صرف د یو پیغمبر د ژبې مبارکې نه راوتلې دی. په هغې کښې د نبوت نور دې. د پیغمبر یقین دې. د عهد کامل نیاز دې. د محبوب رب العالمین اعتماد او ناز دې. د فطرت نبوت معصومیت او سادګی ده. د دردمند او پریشانه زړه بې تکلفی او بې قراری ده. د صاحب عرض او حاجت مند اصرار او اضطراب هم دې او د بارگاه الوهیت ادب شناس احتیاط هم. د زړه زخم او د درد سړیکه هم ده او کارساز کارسازی او د زړه د آبادی یقین او سرور هم. لږ او ګورئ: د زبان رسالت نه په ریښه رسیدو ادا شوې دا بلیغ دعاگانې په کوم عالم کښې وښلې شوې دی او د رحمت په دریاب کښې هغې څومره بدلون پید کړې دې:

(اللَّهُمَّ إِنَّكَ تَسْمَعُ كَلَامِي وَتَرَى مَكَانِي وَتَعْلَمُ سِرِّي وَعَلَانِي لَا يَخْفَى عَلَيْكَ شَيْءٌ مِنْ أَمْرِي أَنَا الْهَائِلُ الْفَقِيرُ الْمُسْتَغِيثُ الْمُسْتَجِيرُ الْوَجَلُ الْمُشْفِقُ الْبُقْءُ الْمُغْتَرَفُ بِذَنْبِهِ أَشَدُّكَ مَسَلَّةُ الْإِسْكِينِ وَأَبْهَلُ إِلَيْكَ الْبِهَالِ الْمُذْنِبُ الذَّلِيلُ وَأَذْغُوكَ دَعَاءُ الْخَائِفِ الْطَرِيدِ مَنْ خَشَعَتْ لَكَ رَقَبَتُهُ وَقَاضَتْ لَكَ عَيْنَاهُ وَذَكَ لَكَ جَسَدَهُ وَرَعَمَ أَنْفَهُ لَكَ اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْنِي بِدُعَائِكَ شَقِيًّا وَكُنْ بِي رَعُوفًا رَحِيمًا، يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ، يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ)

ای الله: تدم زما آواز اورې: او زما مقام وینې. زما په باطن او ظاهر باندې عالم ئې. زما هېڅ معامله ستا نه پټه نه ده. زه مصیبت زده. محتاج. فریادی. پناه طلب کونکې. په ویره او ریښه سره د خپلو ګناهونو اعتراف کونکې او اقراری. د مسکین په شان ستا نه غوښتنه کوم او د ګناه ګار عاجز په شان ستا نه دعا غواړم. د هغه غمژن. په لږزان سړی په شان دعا چه د هغه ستا مخکښې ښکته شو. چه د هغه اوبښکې ستا دپاره اوبهیدلې. چه د هغه بدن ستا دپاره ښکته شو او د چا پوزه چه ستا دپاره په خاورو ککړه شوه. ای زما ربه! زما الله! ما د دې دعا نه مه محروم کوه ما سره د شفقت او کرم معامله اوکړه. ای ارحم الراحمین. ای ارحم الراحمین

چه کله د ایمان دا کیفیت. د عجز او بندګی دې احساس او بې اعتدالیانو باندې د ندامت دې جذباتو سره مومن بنده دعا کوی. د رب نه غواړی او د هغه په حضور کښې لاسونه حوروی. نو بیا د رحمت وریځ ورپېری. د برکتونو تالې پرانستلې شی او د نصرت دروازی

(اخرجہ الطبرانی فی المعجم الصغیر ص ۱۴۴، اورده الهمیسی فی مجمع الزوائد ۱۵۲/۳، وفی المعجم : خَيْرَ الْمُسْتَوِلِينَ وَيَا خَيْرَ الْمُطْغِينَ مَكَانَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ)

آزادیری، د زړه بوجه سپکیری او د باطن غبار په لرې کیدو محسوسیږي... بعض ناپوهو ته شکایت وی چه په دعاگانو باندې سترې شو، او قبلېږي نه... دا غلط فهمی ده، حقیقت دا دې چه په دې دربار کې یو آواز هم فضول نه ځی، که د څه مصلحت د وجې نه په دنیا کې یو دعا قبوله نه شی نو د آخرت دپاره ذخیره کولې شی یا د هغې په عوض کېنې راتلونکې یو آفت ختم کړې شی او یا قبوله خو شی خو مصلحتا پکېنې تاخیر او کړې شی. (۱)

دعا صرف د لویو حاجتونو د حل کولو دپاره نسخه نه ده، بلکه د وړو وړو ضرورتونو، او لږو پریشانو دپاره هم، هم د دې رب د بارگاه طرف ته د رجوع کولو حکم ورکړې شوې دې. په حدیث کېنې دې چه که د چا د پېزار تسمه ماته شی، د هغې دپاره هم د الله پاک نه دعا کول پکار دی. (۲)

اداب دعا: د قرآن او حدیث نه ماخوذ، د دعا څه آداب دی. چه د هغې رعایت او کړې شی نو د دعا قبولیت یقینی شی او د هغې زر د قبلیدو امکانات روښانه شی، امام بخاری رحمه الله هم د کتاب الدعوات په مختلف بابونو کېنې د هغه آدابو طرف ته اشاره فرمائیلې ده، دلته د هغه آدابو مختصر ذکر کولې شی.

① په اودس کېنې دعا کول د دعا د آدابو نه دی، سپېدنا ابو موسی اشعری رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه و آله نه د دعا درخواست او کړو نو رسول الله صلی الله علیه و آله اوبه راطلب کړې، اودس ئې اوکړو. او بیا ئې دواړه لاسونه اوچتولو سره دعا وفرمائیل. (۳) د دې روایت نه یو ادب د دعا معلوم شو خو ظاهره ده چه دا هم هغه وخت ممکن دې چه کله د اودس دپاره وخت وی، چرته چه د اودس دپاره موقع ملا نه شی، د هغې نه بغیر هم دعا کیدلې شی.

② قبلې ته مخ کولو سره دعا کول هم د دعا د آدابو نه دی، امام بخاری رحمه الله وړاندې مستقل باب قائم کړې دې، باب الدعاء مستقبل القبلة، په دې باب سره ئې هم دې طرف ته اشاره فرمائیلې ده، د رسول الله صلی الله علیه و آله نه په ډیرو احادیثو کېنې د قبلې طرف ته مخ کولو سره د دعا ثبوت ملایږي، د صحیح بخاری او صحیح مسلم په روایت کېنې دی:

﴿ اسْتَقْبَلُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْكَعْبَةَ قَدْ دَعَا عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَرِيشٍ ﴾ (۴) یعنی: رسول الله صلی الله علیه و آله قبلې طرف ته مخ مبارک او گرځولو او د قریشو د یو جماعت خلاف ئې بددعا اوکړه.

(۱) لما رواه ابو سعيد الخدري رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما من مسلم يدعو بدعوة ليس فيها إثم ولا قطيعه رحم إلا أعطاه الله بها إحدى ثلاث: إما أن تعجل له دعوته، وإما أن يدخرها له في الآخرة. وإما أن يصرف عنه من السوء مثلها قالوا: إذا نكث؟ قال: الله أكثر. (الجامع لأحكام القرآن: ۳۲۰/۲) (آسانده جيد)

(۲) لفظه عن انس رضي الله تعالى عنه: لَسَأَلُ أَحَدَكُمْ رَبَّهُ حَاجَتَهُ كُلَّهَا حَتَّى يَسْأَلَ شِعْغَ نَعْلِهِ إِذَا انْقَطَعَ. (سنن الترمذي، كتاب الدعوات، باب يسأل الحاجه وان صغرت)

(۳) صحیح البخاری، کتاب الدعوات باب الدعاء عند الوضوء رقم الحديث ۱۳۸۳

(۴) صحیح البخاری کتاب المغازی، باب دعاء النبی صلی الله علیه وسلم علی کفار قریش، رقم الحديث: ۳۹۶۰

۵) په دعا کښې دننه لاس او چټول هم د آداب نه دی، د صحیح بخاری روایت دې:

(رَفَعَ الْيَدَيْنِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدَيْهِ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابٍ مُتَعَدٍّ) (۱)

یعنی: رسول الله ﷺ دواړه لاسونه مبارک اوچت کړل او دعا ئې اوکړه: ای الله! زه د خالد بن ولید رضی الله عنه د عمل نه براءت کوم.

او په سنن ترمذی او سنن ابی داؤد کښې د سیدنا سلمان فارسی رضی الله عنه روایت دې چې رسول الله ﷺ او فرمائیل:

(إِنَّ اللَّهَ حَيٌّ كَرِيمٌ يَسْتَحْيُ أَنْ يَرْفَعَ الْعَبْدُ يَدَيْهِ قَدْ رَفَعَهُمَا صَفَرًا) (۲)

یعنی: د الله پاک ذات ډیر حیاء والا او سخی دی، چې کله بنده خپل دواړه لاسونه د هغه په دربار کښې اوچت کړي نو د هغې په خالی او محروم واپس کولو باندې هغه له حیاء ورځي.

امام بخاری رحمه الله په کتاب الدعوات کښې (باب رفع الايدي في الدعاء) قائم کولو سره، هم دا ادب ثابت کړې دې.

د لاس اوچتولو مسنون طریقه دا ده چې د دواړو لاسونو تلې پورته طرف ته وی د سنن ابی

داؤد په روایت کښې دی: (إِذَا سَأَلْتُمْ اللَّهَ فَاسْأَلُوهُ بِمُكُونِ أَكْفِكُمْ، وَلَا تَسْأَلُوهُ بِظُهُورِكُمْ) (۳)

چې کله تاسو د الله پاک نه غواړئ نو د تلو دننه حصې مخامخ کولو سره غواړئ. لاسونو الیه کولو سرد ترې مه غواړئ.

لاسونه دې د اورېدو د برابرې پورې اوچت کړې شی، د سیدنا عبدالله بن عباس رضی الله عنهما روایت،

امام ابوداؤد رحمه الله نقل فرمایلي دي (السَّالَةُ أَنْ تَرْفَعَ يَدَيْكَ حَذْوَ مَنْكِبَيْكَ أَوْ تَحْتَهُمَا) (۴) د دعا کولو په وخت دې لاسونه د اورېدو برابر یا هغې ته نژدې اوچت کړې شی.

او په صحیح بخاری کښې د سیدنا ابو موسی اشعري رضی الله عنه روایت دې هغوی فرمائي (ثُمَّ

رَفَعَ يَدَيْهِ وَقَالَ: رَأَيْتُ بَيَاضَ إِبْطَيْهِ) (۵) رسول الله ﷺ دعا او فرمائیل نو هغوی خپل دواړه

لاسونه اوچت کړل او ما د هغوی د ترخونو سپین والې اولیدو.

سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما فرمائي: لاسونه دې ښه خواړه کړې شی (وَالْإِسْهَالُ أَنْ تُمَدَّ يَدَاكَ جَمِيعًا)

(۶) یعنی عاجزی او زاری دا ده چې ته خپل دواړه لاسونه خواړه کړې.

(۱) صحیح البخاری، کتاب المغازی، باب بعث النبی صلی الله علیه وسلم خالد بن الولید الی بنی جذیمه، رقم الحديث ۴۳۹

(۲) سنن الترمذی، کتاب الدعوات، باب بلاعنوان، (رقم الحديث: ۳۵۵۶) ۵/۵۵۶، ۵۵۷، وسنن ابی داؤد، کتاب الصلاة، باب الدعاء، (رقم الحديث: ۱۴۸۸)، ۷۸/۲، واللفظ للترمذی.

(۳) سنن ابی داؤد، کتاب الصلاة، باب الدعاء (رقم الحديث ۱۴۸۶) ۷۸/۲

(۴) سنن ابی داؤد، کتاب الصلاة، باب الدعاء (رقم الحديث ۱۴۸۹) ۷۸/۲

(۵) صحیح البخاری، کتاب الدعوات، باب رفع الايدي في الدعاء: ص ۱۶۰۲

(۶) سنن ابی داؤد، کتاب الصلاة، باب الدعاء (رقم الحديث ۱۴۸۹) ۷۹/۲

⑤ دعا نه مخکنې او د دعا په آخر کښې د الله پاک حمد او ثناء او درود شریف لوستل هم د دعا، د آدابو یو اهم ادب دي. په سنن ترمذی کښې، د سیدنا فضالة بن عبید رضی الله عنه روایت دي. چه رسول الله ﷺ تشریف فرما وو، یو سرې داخل شو، مونځ ئې اوکړو او په دې الفاظو سره ئې دعا کوله **﴿ اللهم اغفر لي وارحمي ﴾** رسول الله ﷺ او فرمائیل ای مونځ کونکې، تا تندې او کره چه کله تاسو د مونځ کولو نه پس کینئ نو د الله پاک شایان شان حمد کوئ. درود شریف لولئ او بیا د الله پاک نه دعا کوئ د دې نه پس یو بل صاحب راغلو. هغوی د مونځ کولو نه پس د الله پاک حمد او ثناء بیان کړه، درود ئې اولوستلو نو رسول الله ﷺ هغه ته خطاب کولو سره او فرمائیل **﴿ ايها المصل ادم تجب ﴾** ای مونځ کونکې دعا کوه ستاسو دعا به قبولې شی، ^(۱)

د الله پاک حمد و ثناء او په رسول الله ﷺ باندې درود لیرل د الله پاک په دربار کښې نه رد کیږي او د خبره د الله پاک د شان کریمي نه بعید دي چه د دعا اول او آخر حصه قبوله کړي او په مینځ کښې د خپل بنده غوښتلې شوې حاجت دي رد کړي، په دې وجه د دعا په اول او آخر کښې د الله پاک حمد او ثناء او په رسول الله ﷺ باندې درود د دعا قبولیت لره یقیني کوي. ^(۲)

⑥ دعا نه مخکنې، خپل عجز، خپلې کوتاهیانې او د خپلو گناهونو اعتراف هم، د دعا د آدابو نه دي. رسول الله ﷺ فرمائی:

﴿ إِنْ اللَّهَ لَيُعْجَبُ مِنَ الْعَبْدِ إِذَا قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ، إِنَّي قَدْ كَلَنْتُ نَفْسِي، فَأَغْفِرْ لِي ذُنُوبِي، إِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ، قَالَ: عَبْدِي عَرَفَ أَنَّ لَهُ رَبًّا يَغْفِرُ وَيُعَاقِبُ ﴾ ^(۳)

یعنی الله پاک ته د خپل بنده دا ادا ډیره خوښه ده، چه کله هغه **﴿ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ، إِنَّي قَدْ كَلَنْتُ نَفْسِي، فَأَغْفِرْ لِي ذُنُوبِي، إِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ ﴾** وائی نو الله پاک فرمائی: زما بنده ته معلومه ده چه د هغه یو رب دي. چه هغه بخښنه کوي او سزا ورکوي.

⑦ دعا د زړه په دې یقین سره کول پکار دي چه هغه به د الله پاک په دربار کښې قبلېږي او نه به شی رد کولې. سیدنا ابوهریره رضی الله عنه د رسول الله ﷺ ارشاد نقل کړې دي

^(۱) سنن الترمذی، (رقم الحديث ۳۴۸۶، ۲۸۲/۵، وسنن النسائي (رقم الحديث ۱۲۸۴) ۴/۳. ۴۴. ۴۵. ۱۸/۶ امام احمد

^(۲) قال السيوطي رحمه الله في جلاء الافهام:

قال ابن القيم رحمه الله: فمفتاح الدعاء الصلاة على النبي كما أن مفتاح الصلاة الطهور.... ثم نقل عن احمد بن ابي الحوراء قال سمعت أبا سليمان الداراني يقول من أراد أن يسأل الله حاجته فليبدأ بالصلاة على النبي وليسأل حاجته وليختم بالصلاة على النبي فإن الصلاة على النبي مقبولة والله اكرم أن يرد ما بينهما. (جلاء الافهام: ۲۶۲)

^(۳) أخرجه احمد في مسنده ۹۷/۱، ۱۱۵، ۱۲۸. من حديث علي رضي الله تعالى عنه.

(ادْعُوا اللَّهَ وَأَنْتُمْ مُوقِنُونَ بِالْإِجَابَةِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَجِيبُ دُعَاءَ مَنْ قُلِبَ غَائِلٍ لَّهُ) (۱)

دعا کړئ. په دې یقین سره چه ستاسو دعا به قبلېږي او په دې خبره خان پوهه کړئ چه الله پاک د بې پرواه زړه دعا نه قبلوي.

هم دغه شان دعا د پوره عزم او کلک والي او صفا الفاظو سره کول پکار دي. په شک او تردد سره نه شی قبلېدې. امام بخاري رحمته الله علیه په کتاب الدعوات کښې په دې باندې مستقل باب قائم کړې دې (باب ليعزم المسألة، فانه لا مكره) او د هغې د لاندې نې د رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم ارشاد نقل کړې دې چه په تاسو کښې دې څوک داسې دعا نه کوي چه اې الله که ته غواړې نو ماته بخښنه او کړه. بلکه په پوره عزم او کلک والي سره دې دعا کوي

② د دعا الفاظ درې کرته يا بار بار مکرر کول هم د دعا د آدابو نه ده. پس په صحيح بخاري او صحيح مسلم کښې د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه روايت دې. هغوی فرماني (كَانَ إِذَا دَعَا وَعَاشِدًا، وَإِذَا سَأَلَ سَأَلَ ثَلَاثًا) (۲). يعنی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم به چه کله دعا کوله او د الله پاک نه به نې څه غوښتل نو درې کرته به نې دعا کوله او درې کرته به نې غوښتل.

په سنن ابن ماجة کښې د سيدنا انس بن مالک رضي الله عنه روايت دې. رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم او فرماښل کړه سړې چه د الله پاک نه درې کرته جنت او غواړي نو جنت وائی. اې الله: دې جنت ته داخل کړه. او کوم سړې چه درې کرته د جهنم نه پناه او غواړي نو جهنم وائی اې الله دې د جهنم نه بچ کړه (۳).

⑤ دعا ښه په زارئ سره کول پکار دي. په قرآن کریم کښې هم د دې حکم کړې شوې دې. (ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً) (۴). تاسو د الله پاک نه په زارئ او رو آواز دعاگانې غواړئ.

خپله به رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم. د الله پاک په دربار کښې په زارئ سره دعا فرماښله چه هم دا شان عديت دې. سيدنا عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنه فرماني

(أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَهُوَ يُصَلِّي، وَلِيَجْزِيَهُ أَرِيكَارِي الرَّجُلِ) (۵).

يعنی زه د رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم په خدمت کښې راغلم. هغوی په مانځه کښې مشغول وو. او د هغوی د سينې مبارکې نه داسې آواز راوتلو لکه چه د کتوئ د خوټکيدو په وخت آواز راوځي

(صحيح مسلم. كتاب الجهاد والسير. باب ما لقي النبي صلى الله عليه وسلم من اذى المشركين والمنافقين. رقم الحديث ۴۶۴۹)

(صحيح مسلم. كتاب الجهاد والسير. باب ما لقي النبي صلى الله عليه وسلم من اذى المشركين والمنافقين. رقم الحديث ۴۶۴۹)

(سنن ابن ماجة. ابواب الزهد. باب صفة الجنة. رقم الحديث : ۴۳۴۰)

(سورة الاعراف : ۵۵)

(سنن النسائي. ابواب السهو. باب البكاء في الصلاة. رقم الحديث : ۱۲۱۵)

امام مسلم رحمته به صحیح مسلم کنبی د عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه روایت نقل کړې دې. هغوی فرماني

﴿أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - ثَلَاثَ قَوْلٍ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ لِيُتَرَاهِمَ (رَبِّ إِنْهُمْ أَضَلُّنَّ كَثِيرًا مِنْ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِي فَلَهُ مِنْهُنَّ أَكْرَمُ، وَقَالَ عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنْ تَعَذَّبْتُمْ فَلَهُمْ عِبَادُكَ إِنْ تَغْفِرَ لَهُمْ فَلَيْكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ) فَرَفَعَ يَدَيْهِ وَقَالَ «اللَّهُمَّ أَمِّقْ أَمِّقْ»، وَبَكَى فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَا جَبْرِيلُ أَذْهَبْ إِلَى مُحَمَّدٍ وَرَبِّكَ أَعْلَمُ فَسَلِّمْهُ مَا يُنْكِيكَ فَتَمَّ أَجْرُكَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ - فَسَلِّمْهُ فَأَخْبَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِمَا قَالَ، وَهُوَ أَعْلَمُ، فَقَالَ اللَّهُ يَا جَبْرِيلُ أَذْهَبْ إِلَى مُحَمَّدٍ فَقُلْ إِنْ شِئْتُ نَضِيقُكَ فِي أَمَّتِكَ وَلَا نَسُوكَ﴾ (۱)

رسول الله صلی الله علیه و آله د سیدنا ابراهیم علیه السلام په سلسله کنبې د الله پاک دا قول ﴿رَبِّ إِنْهُمْ أَضَلُّنَّ كَثِيرًا﴾ اولو ستلو یعنی اې زما ربه: بیشکه دې بتانو ډیر زیات خلق گمراه کړي دی. پس چا چه زما اتباع او کړه هغه زما نه دې او څوک چه زما نافرمانی او کړی نو ته بیشکه زیات معاف کونکې او ډیر رحم کونکې دې. او د سیدنا عیسی علیه السلام دا قول ﴿إِنْ تَعَذَّبْتُمْ فَلَهُمْ عِبَادُكَ﴾ یعنی اې الله: که ته هغوی ته عذاب ورکړي نو دا ستا بندگان دی او که ته هغوی معاف کړي نو ته غالب او حکمت والا ئې، بیا رسول الله صلی الله علیه و آله خپل دواړه لاسونه اوچت کړل او وې فرمائیل: اې الله: زما امت زما امت: او په ژړا شو. الله پاک او فرمائیل: اې جبرائیل علیه السلام محمد صلی الله علیه و آله ته لار شه. د هغوی نه تپوس او کړه چه کوم خیز ته اوژپولی؟ حال دا چه الله پاک ته حقیقت معلوم وو. جبرائیل علیه السلام رسول الله صلی الله علیه و آله ته راغلو او سوال ئې او کړو. رسول الله صلی الله علیه و آله هغوی ته حقیقت بیان کړو. بیا الله پاک ارشاد او فرمائیلو: اې جبرائیل: محمد صلی الله علیه و آله ته لار شه او ورته اووايه چه مونږ به تاسو ستاسو د امت په باره کنبې خوشحاله کړو. تاسو به نه ناراضه کوو.

د دې نه علاوه په نورو ډیرو احادیثو کنبې هم د رسول الله صلی الله علیه و آله د ژړا، زاری او فریاد او خپل رب ته سوال او زاری کولو سره د خپلې دعا او د خپل مراد پوره کولو ذکر ملاویرې، بهر حال په دعا کنبې ژړل او د رب په حضور کنبې اوښکې بهیول، دعا لره قبولیت ته نزدې کوی او د رحمت دریاب لره متحرک او عنایت الهی لره د متوجه کولو سبب دې.

① دعا، په مزه او رو آواز کنبې کول پکار دی، په چغو او شور او هنگامې سره دعا کول، د دعا د آدابو خلاف دی. د الله پاک ارشاد دې ﴿ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً﴾ په دې آیت کریمه کنبې په مزه مزه د دعا غوښتلو حکم کړې شوې دې.

② دعا یو اهم ادب دا دې چه دعا کولو سره انسان تنگ او بې صبره نه شی، د قبولیت دعا په سلسله کنبې جلد بازی، بې صبری او تنگیدلو اظهار کول. د دعا د غیر مقبول جوړیدو سبب جوړیدې شی، دعا په تسلسل، استقامت، او دوام سره کول پکار دی او په

یو موقع باندې هم دا نه دی وئیل پکار چه زه دعا خو کوم خو قبلیرې نه، پس په صحیح مسلم او سنن ترمذی کښې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه روایت دې چه بنده تر څو پورې د جلد بازې نه کار وانخلي، د هغه دعا قبلولې شی، د جلد بازې مطلب چه کله د رسول الله صلی الله علیه و آله نه اوتپوسلې شو نو هغوی اوفرمانیل چه سرې دې داسې اوانی چه ما ډیرې دعاگانې اوکړې خو زما خیال دې چه زما دعاگانې نه قبلیرې. (۱)

① دعا لره د قبلولو دپاره، د هغې په آخر کښې لفظ د «آمین» وئیل مؤثر دی، امام حاکم په مستدرک کښې د رسول الله صلی الله علیه و آله ارشاد نقل کړې دې چه په کوم مجلس کښې یو سرې دعا کوی او نور خلق په هغې باندې «آمین» وائی نو الله پاک د هغوی دعا قبلوی. (۲)
او د سنن ابی داؤد په یو روایت کښې دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله په دعا کښې د زاری او فریاد کونکی یو سرې په خوا کښې اودریدلو (اوجبان ختم) یعنی هغه دعا قبولیت ته اورسوله، که دې دعا ختم کړې؟ تپوس اوشو په کوم څیز باندې؟ رسول الله صلی الله علیه و آله اوفرمانیل: په «آمین» باندې، پس د رسول الله صلی الله علیه و آله نه هغه تپوس کونکې صحابی دعا کونکی ته راغلو او ورته ئې اووې چه د دعا په آخر کښې «آمین» اوایه او زیرې واخله. (۳)
بهر حال د دعا اختتام په دې مبارکې کلمې سره کول پکار دی او هم دا د اسلافو او مشرانو معبول هم دې.

② د دعا آخری ادب دا دې چه د دعا نه د فراغت نه پس دواړه لاسونه په مخ باندې رانښکلي شی. سیدنا عبد الله بن عباس رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه و آله ارشاد نقل اوفرمانیلو:
(سَلُوا اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ بِطَوْنِ أَفْئِكُمْ، وَلَا تَسْأَلُوهُ بِظُهُورِهَا، فَإِذَا فَرَعْتُمْ فَاَمْسَحُوا بِهَا وَجْهَكُمْ) (۴)
یعنی د لاس دننه حصه غوړولو سره د الله پاک نه غواړئ او کله چه فارغ شی نو دواړه لاسونه په مخ باندې راکاږئ.
هم دغه شان د سیدنا عمر رضی الله عنه روایت، امام ترمذی رحمته الله علیه نقل کړې دې:

(كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا رَفَعَ يَدَيْهِ لِلدَّعَاءِ لَمْ يَمْطَحْهُمَا حَتَّى يَسْمَعَ بِهِمَا وَجْهَهُ) (۵)
رسول الله صلی الله علیه و آله به چه کله په دعا کښې لاس اوچت کړل نو لاندې کول به ئې نه چه ترڅو پورې به ئې په مخ مبارک نه وو رانښکلي.

(۱) صحیح مسلم، کتاب الذکر والدعاء، باب بیان انه يستجاب للداعي ما لم يعجل رقم الحديث ۲۷۳۵،
وسنن الترمذی، کتاب الدعوات، باب ما جاء في من يستعجل في دعائه: رقم الحديث ۳۳۸۷.

(۲) المستدرک: کتاب معرفة الصحابة ۳/۳۴۷

(۳) سنن ابی داؤد، کتاب الصلاة، باب التامین وراه الامام: ۲۴۷/۱، رقم الحديث ۹۳۸

(۴) سنن ابی داؤد، کتاب الصلاة، باب الدعاء (رقم الحديث ۱۴۸۵): ۷۸/۲، (اسناده ضعيف)

(۵) سنن الترمذی، کتاب الدعاء، باب ما جاء في رفع الايدي عند الدعاء، (رقم الحديث: ۳۳۸۶) ۴۸/۵، ۴۹ (ضعيف جدا)

د دې آدابو رعایت کولو سره که دعا او کړې شی نو انشاء الله د الله پاک د دربار نه به نه شی رد کولې.

خو دې خبرې ته دې پکښې او کتلې شی چه د دې آدابو سره سره دې د دعا د قبولیت د دې شرط هم خیال ساتلې شوې وی چه دعا کونکې حرام خور نه وی. د کوم سرې غذا، جامه او د معاش ذریعه چه حرام وی، د هغه دعا نه قبلیری. د رسول الله ﷺ حدیث دې:

﴿الرَّجُلُ يُطِيلُ السَّفَرَ أَشْعَثَ أَغْبَرَ يَمُدُّ يَدَيْهِ إِلَى السَّمَاءِ يَارِبِّ يَارِبِّ وَمَطْعُمُهُ حَرَامٌ وَمَشْرَبُهُ حَرَامٌ وَمَلْبَسُهُ حَرَامٌ وَغَيْرُ ذَلِكَ يُسْتَجَابُ لِدَعَاكَ﴾^(۱)

یعنی یو سرې اوږد سفر کولو سره د خورو او متغیر وینستو او پریشان حال او هیئت سره د آسمان طرف ته لاس او چتولو سره ﴿یارب یارب﴾ وئیلو سره دعا غواړی. (چه د هغې تفاضه دا ده چه الله پاک هغه قبول او فرمائی، خو د هغه خوراک، د هغه خکاک او د هغه اغوستل د حرامو وی، په حرام مال سره هغه لوڼې شوې وی، په داسې صورت کښې به د هغه دعا څنگه قبوله شی؟

د ابراهیم بن ادهم رحمته الله علیه یو قول: او په آخر کښې د مشهور بزرگ حضرت ابراهیم بن ادهم رحمته الله علیه یو قول نقل کولې شی. د هغوی نه چا تپوس او کړو چه مونږ دعا کوو، خو زموږ دعا گانې نه قبلیری. هغوی او فرمائیل:

﴿لأنکم عرفتم الله فلم تطيعوه، وعرفتم الرسول فلم تتبعوا سنته، وعرفتم القرآن فلم تعملوا به، وألکتم نعم الله فلم تؤدوا شکرها، وعرفتم الجنة فلم تطلبوها، وعرفتم النار فلم تهربوا منها، وعرفتم الشیطان فلم تحاربوه وواقتموه، وعرفتم الموت فلم تستعدوا له، ودفنتم الأموات فلم تعتبوا، وترکتم عیوبکم واشتغلت بعیوب الناس﴾^(۲)

یعنی تاسو ته د الله پاک معرفت حاصل دې خو د هغه اطاعت نه کوئ. د الله پاک د رسول پیژندگلو درته حاصل ده خو د هغوی د سنت اتباع نه کوئ، په قرآن کریم باندې سره د پوهې عمل نه کوئ. د الله پاک نعمتونه خورئ خو شکر نه ادا کوئ، د جنت نه خبر یئ خو د هغې طلب نه کوئ. جهنم پیژنئ خو د هغې نه تیخته نه کوئ. د شیطان د دشمنی معلومیدو باوجود د هغه سره جنگ نه کوئ بلکه هم د هغه موافقت کوئ. د مرگ د حقیقت معلومیدو باوجود د هغې دپاره تیاری نه کوئ او د مړو د ښخولو باوجود عبرت نه حاصلوئ. خپل عیبونه ستاسو د سترگو نه ورک دی او د خلقو په عیبونو کښې تاسو خپل ځان مشغول کړې دې!

(۱) الصحيح لمسلم. کتاب الزکاة، باب قبول الصدقة من الکسب الطیب وتربيتها، رقم ۲۳۴۶، وسنن الترمذی، ابواب تفسیر القرآن، رقم ۲۹۸۹، وسنن الدارمی، کتاب الرقاق، باب فی اکل الطیب ۳۸۹/۲، رقم ۲۷۱۷، مسند الامام احمد بن حنبل: ۲/۲۸۸.

(۲) الجامع لاحکام القرآن للقرطبی: ۳۱۲/۲.

(بسم الله الرحمن الرحيم)

۸۳: کتاب الدعوات

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: اذْعُوْنِيْ اَسْجَبْ لَكُمْ اِنَّ الَّذِيْنَ يَسْتَكْبِرُوْنَ عَنْ عِبَادَتِيْ سَيَدْخُلُوْنَ جَهَنَّمَ دُخْرِيْنَ ۖ غَافِرٌ ۶۰

د کتاب الاستیذان سره مناسبت دعوات د دال او عین په زیر سره، د دعوة جمع ده. دعوة. د دعا په معنی ده (۱)، امام بخاری رحمته الله علیه په دې کتاب کښې دعاگانې او د هغې متعلقات ذکر فرمایلي دي. د دعا معنی د حاجت طلب کولو هم راځي او د آواز کولو هم راځي (۲)، حافظ ابن حجر رحمته الله علیه و غیره فرماني چه استیذان د بندو دروازو د پرانستلو دپاره وی. دعا هم د پورته دروازو د پرانستلو دپاره کولې شي.

د دعا اهمیت او فضیلت: په ترجمه الباب کښې امام بخاری رحمته الله علیه د قرآن کریم آیت ذکر فرمایلي دي. د الله پاک ارشاد دي: ما رابلي. زه به ستاسو دعا قبولم. بیشکه کوم خلق چه زما د بندگي نه تکبر کوی هغوی به نزدې جهنم ته ذلیل داخل شي.

په دعا باندې په حدیث کښې د عبادت اطلاق هم کړې شوي دي. د سیدنا نعمان بن بشیر رضی الله عنه روایت امام ترمذی او امام احمد رحمته الله علیهما مرفوع نقل فرمایلي دي. (الدُّعَاءُ هُوَ الْعِبَادَةُ) (۳)، یعنی دعا سراسر عبادت دي.

د سیدنا ابو هریره رضی الله عنه نه امام احمد رحمته الله علیه یو مرفوع روایت په دې الفاظو نقل کړې دي (مَنْ لَمْ يَدْعُ اللَّهَ، غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ) (۴)، یعنی څوک د الله پاک نه دعا نه غواړي الله پاک په هغه باندې غضبناک کیږي.

هم دغه شان امام ترمذی رحمته الله علیه د سیدنا انس رضی الله عنه یو مرفوع حدیث نقل فرمایلي دي (الدُّعَاءُ مُمُّ الْعِبَادَةِ) (۵)، یعنی دعا د عبادت مغز دي.

د امام ترمذی او امام ابن ماجه د یو مرفوع روایت الفاظ دي: (لَيْسَ شَيْءٌ أَكْرَمَ مَعَ اللَّهِ مِنْهُ حَاتَهُ مِنْ الدُّعَاءِ) (۱)، یعنی د الله پاک په نزد د دعا نه عزت مند بل یو څیز هم نشته

(۱) عمدة القاری ۲۲/۲۸۶، فتح الباری ۱۱/۱۱۳، ارشاد الساری ۱۳/۳۰۲

(۲) عمدة القاری ۲۲/۲۸۶، فتح الباری ۱۱/۱۱۳

(۳) مسند الامام احمد: ۴/۲۶۷، واخرجه الترمذی فی کتاب التفسیر، باب سورة المؤمن ۵/۳۷۴، رقم الحديث ۳۲۴۷

(۴) مسند الامام احمد ۲/۴۴۳ (حسن الاستناد)

(۵) اخرجه الترمذی، فی کتاب الدعوات، باب ما جاء فی فضل الدعاء: ۵/۴۵۶، رقم الحديث ۳۳۷۱ (سند: ضعيف)

د سیدنا عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ یو مرفوع حدیث دی. د هغې الفاظ دی: **(سَلُوا اللَّهَ مِنْ قُضِيَّتِهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يُحِبُّ أَنْ يُسْأَلَ)** ^(۱)، یعنی د الله پاک نه د هغه د فضل سوال کوئ. ځکه چه د الله پاک نه غوښتل د هغه خوښی دی هم دغه شان د سیدنا ابن عمر رضی اللہ عنہما یو حدیث امام ترمذی رحمته اللہ علیہ نقل کړې دې د هغې په سند کښې اگر چه ضعف دې خو امام حاکم په مستدرک کښې هغه ته صحیح وئیلې دې ^(۲)، د هغې الفاظ دا دی:

(إِنَّ الدُّعَاءَ يُنْفَعُ وَمَا نَزَلَ وَمَا أَلَمَ يَنْزِلُ فَعَلَيْكُمْ عِبَادَ اللَّهِ بِالْدُّعَاءِ) ^(۳)

یعنی دعا په ټولو آفتونو کښې نافع ده. که هغه نازل شوې وی یا تر اوسه پورې نه دی نازل شوی. نو د الله پاک بندگانو! د دعا ضرور اهتمام کوئ.

د سید عاتشه رضی اللہ عنہا یو مرفوع روایت طبرانی نقل کړې دې. د هغې الفاظ دی: **(إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ**

يُحِبُّ الْمُلْتَغِينَ فِي الدُّعَاءِ) ^(۴)، یعنی الله پاک هغه خلق خوښوی چه په زاری سره دعاګانې کوی حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ فرمائی اگر چه د دې حدیث راویان ثقة دی خو په یو ځانې کښې عننه ^(۵) ده.

په ایت کریمه کښې د دعا مصداق: د قرآن کریم ذکر کړې شوې آیت کښې **(ادعونی)** نه مراد د اکثر حضراتو په نزد دعا ده. بعضو وئیلې دی چه د دې نه عبادت مراد دې ځکه چه وړاندې په وعید **(يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي)** کښې د عبادت لفظ ذکر شوې دې ^(۶)، خو جمهور فرمائی چه دعا هم چونکه عبادت دې. په دې اول خاص او د هغې نه پس عام ذکر کړې شوه. ځکه چه څوک د عام عبادت نه اعراض کوی هغه به د دعا نه هم اعراض کوی. ^(۷)

^(۱) اخرجه الترمذی. فی کتاب الدعوات. باب ما جاء فی فضل الدعاء: ۵/۴۵۵. رقم الحديث: ۳۳۷۰.

واخرجه الامام ابن ماجة فی کتاب الدعاء. باب فضل الدعاء: ۲/۱۲۵۸. رقم الحديث: ۳۸۲۹ (اسناده حسن)

^(۲) اخرجه الترمذی. فی کتاب الدعوات. باب فی انتظار الفرج وغير ذلك. ۵/۵۶۵. رقم الحديث: ۳۵۷۱

(اسناده ضعيف)

^(۳) المستدرک للحاکم. کتاب الدعاء. باب الدعاء مما نزل وما لم ينزل: ۱/۴۹۳

^(۴) سنن الترمذی. فی کتاب الدعوات. باب فی دعاء النبی صلی الله علیه وسلم: ۵/۲۵۲. رقم الحديث: ۳۵۴۸.

وقال الترمذی: هذا حديث غريب لا نعرفه الا من حديث عبدالرحمن بن ابي بکر القرشي. هو ضعيف فی الحديث. ضعفه بعض اهل العلم من قبل حفظه. وقال المنذی فی الترغيب والترهيب. وقد طعن فی عبدالرحمن بن ابي بکر الملیکی فقال: وهو ذاهب الحديث. کتاب الدعوات. باب: ان الدعاء ينفع مما لم

نزل وما لم ينزل: ۲/۴۸۰

^(۵) فتح الباری. ۱۱۴/۱۱

^(۶) فتح الباری: ۱۱۴/۱۱

^(۷) روح المعانی. المجلد الثالث عشر. الجزء الاول: ۸۱

^(۸) تفسير القرطبي: ۳۲۶/۱۵. ۳۲۷. روح المعانی. المجلد الثالث عشر. الجزء الاول: ۸۱

د قبولیت دعا معنی د قرآن کریم په دې آیت کښې دی چه الله پاک به د دعا غوښتلو نه پس قبول فرمائی. ډیر کرته دعا غوښتلې شی خو قبلېږی نه. په دې سلسله کښې دا خبره یاد ساتل پکار دی چه د دعا د قبولیت مختلف صورتونه دی. کله بعینه هم هغه څیز ورکولې شی. چه د کوم بنده سوال کوی او کله هغه څیز چونکه د مصلحت خلاف وی په دې وجه هغه دعا د هغه دپاره د آخرت ذخیره کړې شی او که د هغې په عوض کښې څه بل آفت ختم کړې شی پس امام احمد بن حنبل رحمته الله علیه د سیدنا ابوسعید رضی الله عنه یو مرفوع حدیث نقل کړې دې

(مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَدْعُو بِدَعْوَةٍ لَيْسَ فِيهَا إِيْمٌ ، وَلَا قَطِيعَةٌ رَحِمَ ، إِلَّا أَعْطَاهُ اللَّهُ بِهَا إِحْدَى ثَلَاثٍ : إِمَّا أَنْ تَعَجَّلَ لَهُ دَعْوَتُهُ ، وَإِمَّا أَنْ يَتَخَرَّجَ لَهُ فِي الْآخِرَةِ ، وَإِمَّا أَنْ يُصْرَفَ عَنْهُ مِنَ الشُّرِّ وَمَثَلُهَا)

يعنی هر مسلمان چه داسې دعا او غواړي چه د گناه او قطع رحمی سره متعلق نه وی نو الله پاک د هغې په بدل کښې د دریو څیزونو نه یو ضرور ورکوی یا خو فوراً هغه ته مطلوب څیز ورکړی. یا هغه دعا د هغه دپاره د آخرت ذخیره او ګرځوی. یا د هغې په مثل د هغه نه څه آفت لرې کړی (۱) امام حاکم رحمته الله علیه په مستدرک کښې دې حدیث ته صحیح ونبلي دې (۲)

① باب وَلِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ مُسْتَجَابَةٌ

۱۵۹۴۵۱، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ يَدْخُلُ بِهَا، وَأُرِيدُ أَنْ أَخْتِيبَ دَعْوَتِي شَفَاعَةً لَأُمَّتِي فِي الْآخِرَةِ». (۱۷۰۳۶۱)

۱۵۹۴۶۱، وَقَالَ لِي خَلِيفَةُ قَالَ مُعْتَمِرٌ سَمِعْتُ أَبِي عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «كُلُّ نَبِيٍّ سَأَلَ سُؤلاً - أَوْ قَالَ لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ قَدْ دَعَا بِهَا - فَاسْتَجِيبَ، فَجَعَلْتُ دَعْوَتِي شَفَاعَةً لَأُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ».

د رسول الله ﷺ مخصوص دعا رسول الله ﷺ فرمائی چه د هر نبي یو خاص دعا وی کومه چه هغه کوی، او هغه مقبول وی، او زه غواړم چه زه خپله دعا په آخرت کښې د خپل امت د شفاعت دپاره محفوظ کړم

دویم روایت د سیدنا انس رضی الله عنه نه دی. فرمائی. چه رسول الله ﷺ او فرمائیل هر نبي خپل مطلوب غوښتلې دې یا نې او فرمائیل د هر یو نبي یو دعا قبلېږی. پس هغوی دعا هم اوکړه او قبوله هم شوه خو ما خپله دعا د قیامت په ورځ باندې د خپل امت د شفاعت دپاره

(۱) مسند الامام احمد : ۱۸، ۳

(۲) المستدرک للامام حاکم، کتاب الدعوات ۴۹۳/۱ (قال حسين سليم اسد في تعليق مسند ابي يعلى : اسناده جيد)

(۳) الحديث اخرجه مسلم في كتاب الايمان، باب احتباء النبي صلى الله عليه وسلم دعوة الشفاعة لامته (رقم الحديث : ۲۰۰)

رحمن ط کړې ده

بو اشکال او د هغې جواب په دې باندې په ظاهر کېني اشکال واردېږي چه د هر نبي خو د يو
په راسي دعاگانې قبلېږي. دلته د يو تحديد څنگه او کړې شو؟

د دې جواب دا دې چه د يوې دعا قبوليت يقيني دې. مطلب دا دې چه د هر نبي يوه دعا
یعنی قبلېږي. د باقي دعاگانو د قبوليت په باره کېني په يقين سره نه شی ونيلې کيدې چه
هغه به قبلېږي. اگر چه په هغې کېني هم د قبوليت اميد دې

پس حافظ ابن حجر رحمته الله ليکي: (والجواب ان المراد بالاجابة في الدعوة المذكورة القطع بها، وما
ذلك من دعائهم فهو على رجاء الاجابة) (۱)

د معتمر روايت امام مسلم رحمته الله موصولا نقل کړې دې. (۲) په اکثر نسخو کېني (مال معتبر)
دې خو د اصيلي په نسخه کېني (وقال في خيفة: حدثنا معتبر) دې. د دې نسخې مطابق دا
تعلیق نه دې. بلکه موصول دې (۳)

② باب أَفْضَلُ الْإِسْتِغْفَارِ

وَقَوْلِهِ تَعَالَى (اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا * يُرْسِلَ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا * وَتُمْدِدْكُمْ
بِأَمْوَالٍ وَيَبْنِيَنَّ لَكُمْ مَجَانِبَ وَيَجْعَلَ لَكُمْ مَخْرَجًا) نوح: ۱۰-۱۲
(وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاجِرَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرَ الذُّنُوبَ إِلَّا
اللَّهُ وَلَمْ يَمُوتُوا أَعْلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ) آل عمران ۱۳۵

د ترجمه الباب مقصد امام بخاري رحمته الله په دې باب کېني د استغفار افضل کلمات نقل
فرمايلې دي. په حديث کېني هغې ته (سيد الاستغفار) ونيلې شوې دې. په 'فضل الاستغفار
سره ترجمه قائم کولو باندې نې اشاره او فرمايله چه په حديث کېني (سيد) په معنی د
افضل دې. د سيادت نه فضيلت مراد دې (۱)

په ترجمه الباب کېني امام د سورة النور درې آيتونه او د سورة آل عمران يو آيت کریمه نقل
فرمايلې دي. په دې آيتونو کېني د استغفار ذکر دې. د سورة نوح د آيتونو حاصل دا دې
چه تاسو استغفار کوئ. الله پاک بخښنه کونکي ذات دې. د استغفار په نتيجه کېني به الله
پاک په تاسو باندې په شپيو باران اوکړي. مال او دولت او ځامن درکولو سره به ستاسو
مدد اوکړي. باغونه او نهرونه به تاسو ته درکړي

خلور مرضونه، يو علاج: امام حسن بصري رحمته الله ته يو سړی د قحط سالي شکايت اوکړو. يو

(۱) فتح الباری ۱۱۶/۱۱

(۲) صحيح مسلم. کتاب الايمان. باب احتباء النبی صلی الله عليه وسلم. دعوة الشفاعة لامته ۱۹۰/۱

(۳) فتح الباری: ۱۱۷/۱۱

(۴) عمدة القاری ۲۷۷/۲۲، ۲۷۸. فتح الباری ۱۱۸/۱۱

ورته د فقر او غربت، یو ورته د باغونو د اوچیدلو او یو ورته د خوئی د نه کیدو شکایت او کړو. هغوی څلورو دواړو ته د استغفار وئیلو او وې او د قرآن کریم د دې آیتونو نه نې استدلال او کړو چه د استغفار په نتیجه کښې الله پاک د دې نعمتونو د ورکړې ذکر فرمانیلې دې .

د سورة آل عمران د آیت کریمه مفهوم دې. هغه خلق چه هغوی د بې حیایی ارتکاب کړې دې باندې په خپل ځان باندې، د الله پاک احکام ماتولو سره، ظلم کړې دې. بیا هغوی ته الله پاک رایاد شو او د خپلو گناهونو معافی ئې طلب کړه. په داسې حال کښې چه دا خلق په خپله گناه باندې اصرار هم نه کوی

قوله: اذا فعلوا فاحشة او ظلموا انفسهم: د فاحشه نه زنا او بې حیایی مراد ده او د ظلم نه عام گناه مراد ده .

(ذکر الله) د الله پاک یاد راغلو چه د الله پاک د وعدي او وعید دواړو خیال ورته راغلو.

(وم يعلمون) یعنی هغوی ته معلومه شود چه هغوی چه کوم کار کړې دې هغه حرام دې. ځکه چه د عدم علم په صورت کښې هغوی معذور حساب کیدلې شو .

۱۵۹۴۷، حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُرَيْدَةَ عَنْ بُشَيْرِ بْنِ كَعْبٍ الْعَدَوِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي شَدَّادُ بْنُ أَوْسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «سَيِّدُ الْإِسْتِغْفَارِ أَنْ تَقُولَ اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي، لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ، خَلَقْتَنِي وَأَنَا عَبْدُكَ، وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ، أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ، أُبُوءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ عَلَيَّ وَأُبُوءُ بِذَنْبِي، اغْفِرْ لِي، فَإِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ». قَالَ «وَمَنْ قَالَهَا مِنْ النَّهَارِ مَوْقِفًا بِهَا، قَمَاتَ مِنْ يَوْمِهِ قَبْلَ أَنْ يُمَيِّسَ، فَهُوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَمَنْ قَالَهَا مِنَ اللَّيْلِ وَهُوَ مُوقِفٌ بِهَا، قَمَاتَ قَبْلَ أَنْ يُصْبِحَ، فَهُوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ». ۱۵۹۴۸

سید الاستغفار او د هغې فضیلت: سیدنا شداد بن اوس رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه و آله نه روایت نقل کړې دې چه سید الاستغفار دا دې چه ته داسې اوائې. **(اللهم انت رب الخ)** یعنی ای الله: ته

(۱) عمدة القاری ۲۷۷/۲۲، ۲۷۸، فتح الباری ۱۱/۱۱۸، ارشاد الساری ۱۳/۳۰۶

(۲) تفسیر القرطبی، سورة آل عمران، رقم الایة: ۱۳۵، ۲۱۰/۴، التفسیر الکبیر، سورة آل عمران رقم الایة ۱۳۵، ۱۱۰/۹

(۳) تفسیر القرطبی، سورة آل عمران، رقم الایة: ۱۳۵، ۲۱۰/۴، التفسیر الکبیر، سورة آل عمران رقم الایة ۱۳۵، ۱۰۹/۹

(۴) الحدیث اخرجه الترمذی فی کتاب الدعوات، باب منه: ۴۶۸/۵، (رقم الحدیث: ۳۳۹۳) واخرجه ابوداؤد فی کتاب الادب، باب ما یقول اذا اصبح (رقم الحدیث: ۵۰۷۰) واخرجه ابن ماجه فی کتاب الدعاء باب ما یدعو به الرجل اذا اصبح واذا امسى (رقم الحدیث: ۳۸۷۲)

ایما رب نې ستا نه سوا بل څوک معبود نشته. هم تا زه پیدا کړې يم او زه صرف هم سنا بنده يم او زه د خپل استطاعت مطابق ستا په عهد او ستا په وعده قائم يم. زه د خپلو بد عملونو د بدئ نه ستا پناه غواړم. تا چه کوم نعمتونه ماته را کړې دی. د هغې اقرار او د خپلو گناهونو اعتراف کوم. ماته بخښنه او کړه بیشکه ستا نه سوا هیڅ څوک د گناهونو بخښلو والا نشته

رسول الله ﷺ فرمائی چا چه دا کلمات د زړه د صدق نه سحر او وې او د ماښام کیدو نه مخکښې هم په دې ورځ باندې مړ شو نو هغه جنتی دې او چا چه دا کلمات د زړه د صدق نه ماښام او وې او د سحر کیدو نه مخکښې مړ شو نو هغه هم جنتی دې
دې کلماتو ته د سید الاستغفار ویلو وجه دې کلماتو ته سید الاستغفار و نیلې شوې دې. صاحب د بهجة النفوس لیکي :

(وقد جمع صلى الله عليه وسلم في هذا الحديث من بديع المعاني وحسن ألفاظ ما يحق له انه يسي سید الاستغفار فقيه الإقرار لله وحده بالالهية والعبودية والاعتراف بأنه الخالق والإقرار بالعهد الذي أخذة عليه والرجاء بآوعدة به والاستعاذة من شر ما جنى العبد على نفسه وإضافة التبعاء إلى موجد ها وإضافة الذنب إلى نفسه ورغبته في المغفرة واعترافه بأنه لا يقدر أحد على ذلك الا هو وفي كل ذلك الإشارة إلى الجمع بين الشريعة والحقيقة فإن تكاليف الشريعة لا تحصل الا إذا كان في ذلك عون من الله تعالى)

یعنی : دا حدیث چه په کومو بهترین الفاظو او شاندار معانی باندې مشتمل دې. د هغې په وجه دا د دې خبرې انتهائی مستحق دې چه دې ته (سید الاستغفار) او ویلې شی. پس په دې کښې د الله پاک الوهیت او عبودیت او د هغه د خالق کیدو اعتراف دې او د هغه عهد او وعده اقرار دې کومه چه هغه د خپل بنده نه په دې باندې اخستلې وه او په دې کښې د هغه وعده هم اظهار دې کومه چه الله پاک د بنده سره کړې ده. او دغه شان په دې کښې پناه غوښتلې شوې ده د هغه گناهونو د شر نه کومې چه بندگانو کړې دی هم دغه شان په دې کښې د نعمتونو نسبت د هغې موجد او د گناه او تقصیر نسبت خپله د بنده طرف ته کړې شوې دې. د دې نه علاوه په دې کښې د مغفرت ربانی د شوق او رغبت د اظهار سره د دې خبرې هم اعتراف دې چه په مغفرت باندې صرف الله پاک قادر دې هم دغه شان په دې کښې د شریعت او د حقیقت د جمع کیدو طرف ته هم اشاره ده او د دې خبرې طرف ته هم چه د احکام شرعیه پابندی د الله پاک د مدد نه بغیر ممکن نه ده.

د استغفار بوکات : د استغفار ډیر برکتونه او فضائل دی. انسان د الله پاک حقوق د هغه شایان شان نه شی ادا کولې. کمې ته ضرور کیږي. گناهونه ترې کیږي هغه کمې پوره کول. صرف د الله پاک نه د معاف غوښتلو په صورت کښې کیدې شي. په سنن ابی داؤد او سنن ترمذی کښې د سیدنا صدیق اکبر رضی الله عنه مرفوع روایت دې : (مَا أَتَى مِنْ اسْتِغْفَارٍ إِلَّا عَادِلٌ يَتُوبُ

سَبْعِينَ مَرَّةً^(۱) یعنی استغفار کونکې په گناه باندې اصرار کونکې نه شمارلې کېږي. اگر چه هغه په ورځ کېنې او یا کرته گناه کوي خو د دې دپاره شرط دا دې چه گناه یې پریخودلې وی، دا نه چه په گناه کېنې مشغول هم دې او په ژبه باندې استغفار هم کوي^(۲)

د عهد او وعدي مصداق: (وَأَنَا عَلَىٰ عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ) د عهد نه یا خو عام عهد مراد دې یعنی د ایمان عهد او الله پاک سره د چا نه شریکولو عهد

شارح بخاری علامه ابن بطال^(۳) فرمائی چه د عهد نه (عهد الست) مراد دې او د وعدي نه مراد د الله پاک هغه وعده ده چه د هغې ذکر په یو حدیث کېنې دې (ان من مات لا یشک بالله شیئا وادی ما افترض علیه ان یدخله الجنة)^(۴) یعنی کوم سړې چه په داسې حال کېنې فوت شو چه هغه د الله پاک سره څوک شریک کړې نه وی او ټول فرائض او واجبات یې ادا کړې وی نو (وعدده چه) الله پاک به هغه جنت ته داخل کړي.

③ باب اسْتَغْفَارِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ

[۵۹۴۸] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ «وَاللَّهِ إِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ فِي الْيَوْمِ أَكْثَرَ مِنْ سَبْعِينَ مَرَّةً».

په دې باب کېنې امام بخاری^(۵) د رسول الله ﷺ نه د استغفار وقوع او د دې د مقدار بیان فرمائی

په روایت کېنې دی رسول الله ﷺ فرمائی چه په ورځ او شپه کېنې او یا کرته نه زیات استغفار غواړم. (سبعین) عدد د کثرت دپاره هم راځي او د عدد معین دپاره هم دلته دواړه کیدې شي^(۶)

د سیدنا ابوهریره^(۷) په روایت کېنې دی (ان استغفر الله فی الیوم مائة مرة) الفاظ دی په دې باندې اشکال راځي چه رسول الله ﷺ خو معصوم دې نو هغوی ته د استغفار کولو څه ضرورت دې؟

① د دې جواب دا دې چه انبیاء^(۸) د صغائر او کبائر نه خو معصوم وی. خو د صغائر نه

(۱) سنن ابی داود، ابواب الوتر، باب فی الاستغفار ۸۴/۲ (رقم الحدیث: ۱۵۱۴) سنن الترمذی، کتاب الدعوات، باب ۱۰۷: ۵۵۸/۵ (رقم الحدیث: ۳۵۵۹)

(۲) فتح الباری ۱۱۸/۱۱، التفسیر الکبیر، سورة آل عمران رقم الایة: ۱۳۵، ۱۰/۹

(۳) حدیث عبدالله بن مسعود رضی الله عنه، فتح الباری ۱۲۰/۱۱

(۴) فتح الباری، ۱۲۱/۱۱، عمدة القاری ۲۷۹/۲۲، هم دغه شان اوگوری: ارشاد الساری ۳۰۹/۱۳

معصوم نه وی. استغفار د صغانر د وجې نه کوی ^(۱)
 ① د بعض علما، کرامو په نزد انبیاء علیهم السلام د کبانرو او صغانرو نه معصوم وی. د هغوی په نزد جواب دا دې چه ډیر کرته خلاف اولی کارونه د انبیاء علیهم السلام نه صادرېږي هغه اگر چه د گناه په شمیر کښې داخل نه وی خو د انبیاء علیهم السلام د اوچت شان او رفع مقام وجې نه (حسنات الابرار سیئات القریین) د قاعدې په بناء باندې انبیاء علیهم السلام هغه هم په خپل حق کښې گناه گنېږي او استغفار کوی ^(۲)

③ باب التَّوْبَةِ

قَالَ قَتَادَةُ (تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا) (التَّحْرِيم: ۱۸) - الصَّادِقَةُ النَّاصِحَةُ.
 د استغفار او توبې ابواب په شروع کښې د ذکر کولو وجه ^(۱) امام بخاری رحمته الله علیه د باقی دعاگانو نه مخکښې. د کتاب الدعوات په ابتداء کښې د استغفار او توبې په ابواب ذکر کولو سرود دې خبرې طرف ته اشاره او کره چه د دعاگانو د قبولیت امکانات هغه وخت زیات وی. چه کله دعا کونکې د معاصی نه پاک وی او لرې وی. په دې وجه د دعا نه مخکښې د خپلو گناهونو معافی او توبه کول پکار دی دې دپاره چه کومه دعا او کرې شی. هغه زر قبوله شی ^(۲)
 استغفار د توبې یو جزء دې د توبې لفظی معنی د واپس کیدو او رجوع کولو ده. مراد د گناه نه واپس کیدل او رجوع کول دی. توبه د درې څیزونو نوم دې. اول په کرې گناه باندې پښیمانه کیدل. دویم. د الله پاک نه د هغه د بڅښنې دعا کول. دریم. د بیا دپاره د دغه گناه نه کولو عزم ^(۳)

د توبه نصوح تفسیر. قوله: (قَالَ قَتَادَةُ: تَوْبَةً نَّصُوحًا: الصَّادِقَةُ النَّاصِحَةُ): د قرآن کریم په سورة تحریم کښې دی (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا) امام قرطبی رحمته الله علیه فرمائی چه په د (توبه نصوح) په تفسیر کښې د اهل علم دیروښت (۲۳)، اقوال دی. ^(۴)
 امام قتاده د توبه نصوح تشریح په ریشتینې توبې سره کرې ده ^(۵)، نصوح که د نصح او نصیحت نه واخستلې شی نو د دې معنی د خالص کولو راځي. توبه نصوح یعنی ریا او نمود نه خالص او رشتینې توبه.

^(۱) فتح الباری ۱۱/۱۲۲، وعمدة القاری ۲۲/۲۷۹

^(۲) فتح الباری ۱۱/۱۲۲، وعمدة القاری ۲۲/۲۷۹

^(۳) فتح الباری: ۱۱/۱۲۳

^(۴) فتح الباری ۱۱/۱۲۴، عمدة القاری ۲۲/۲۷۹

^(۵) تفسیر القرطبی: ۱۸/۱۹۷

^(۶) تفسیر القرطبی: ۱۸/۱۹۷

او که داد نصاحت نه مشتق او منلې شی نو د دې معنی د کبړې گډلو او جوړ لگولو راځی توبه نصوح یعنی پيوند کونکې توبه مطلب دا شو چه د گناهونو د وجې نه د تقوی په لباس کبې چه کوم سورې پیدا شوې دې. دا توبه هغې لره یوځانې کونکې دې^(۱) امام حسن بصری رحمته الله فرمائی چه توبه نصوح دا ده چه سړې په خپلو تیرو گناهونو باندې نادم کیدو سره د بیا دپاره د نه کیدو کله اراده اوکړی^(۲) توبه که په حقوق العباد کبې د کوتاهې سره متعلق ده نو په دې صورت کبې، متعلقه حق لره ادا کول ضروری دی. مثلاً د چا مال که غصب کړې شي نو په دې کبې صرف استغفار کول کافی نه دی. بلکه هغه مال واپس کول ضروری دی^(۳)

۱۵۹۴۹۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا أَبُو شَهَابٍ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُثْمَرَ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ حَدِيثَيْنِ أَحَدُهُمَا عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَالْآخَرُ عَنْ نَفْسِهِ قَالَ «إِنَّ الْمُؤْمِنَ يَرَى دُؤْبَهُ كَأَنَّهُ قَاعِدٌ تَحْتَ جَبَلٍ يَخَافُ أَنْ يَقَعَ عَلَيْهِ، وَإِنَّ الْفَاجِرَ يَرَى دُؤْبَهُ كَأَنَّهُ بَابٌ مَرَّ عَلَى أَتْفِهِ». فَقَالَ بِهِ هَكَذَا قَالَ أَبُو شَهَابٍ بَيِّدَهُ فَوْقَ أَتْفِهِ ثُمَّ قَالَ «لَلَّهِ أَفْرَحُ بِتَوْبَةِ عَبْدٍ مِنْ رَجُلٍ نَزَلَ مِنْزِلًا، وَبِهِ مَهْلِكَةٌ، وَمَعَهُ رَاحِلَتُهُ عَلَيْهَا طَعَامُهُ وَثَرَابُهُ، فَوَضَعَ رَأْسَهُ فَنَامَ نَوْمَةً، فَاسْتَيْقَظَ وَقَدْ ذَهَبَتْ رَاحِلَتُهُ، حَتَّى اسْتَدَّ عَلَيْهِ الْحَرُّ وَالْعَطَشُ أَوْ مَا شَاءَ اللَّهُ، قَالَ أَزْجِعُ إِلَى مَكَانِي. فَرَجَعُ فَنَامَ نَوْمَةً، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ، فَإِذَا رَاحِلَتُهُ عِنْدَهُ». تَابَعَهُ أَبُو عَوَانَةَ وَجَرِيرٌ عَنِ الْأَعْمَشِ.

وَقَالَ أَبُو سَامَةَ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنَا عُمَارَةُ سَمِعْتُ الْحَارِثَ.

وَقَالَ شُعْبَةُ وَأَبُو مُسْلِمٍ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ. وَقَالَ أَبُو مُعَاوِيَةَ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ عُمَارَةَ عَنِ الْأَسْوَدِ عَنِ عَبْدِ اللَّهِ وَعَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ عَنِ عَبْدِ اللَّهِ.

حارث بن سويد فرمائی چه زمونږ نه سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دوه احاديث بيان کړل. يو خو د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه او دويم خپله نقل کوي. هغوی وائی چه مومن خپل گناهونه داسې محسوس کوي لکه د يو غره نه لاندې ناست او ويريرې چه چرته دا په هغه باندې راگزار نه شي او فاسق خپل گناهونه د هغه مچ په شان معمولی گنهي کوم چه د هغه په پورته باندې

(۱) روح المعاني، المجلد الرابع عشر، الجزء الثاني: ۱۵۷

(۲) روح المعاني، المجلد الرابع عشر، الجزء الثاني: ۱۵۷

(۳) تفسير القرطبي: ۱۹۸، ۱۹۷/۱۸

(۱) الحديث اخرجه مسلم في كتاب التوبة. باب في الخس على التوبة والصرح بها (رقم الحديث: ۲۷۴۴). واخرجه الترمذي في كتاب الزهد في ابواب صفة القيامة. باب ما جاء في استعظام المؤمن ذنوبه (رقم الحديث: ۲۴۹۷، ۲۴۹۸) واخرجه النسائي في كتاب التעות. باب قوله: «ولتصنع على عيني» ۴/ ۱۵/۴.

(رقم الحديث: ۷۷۴۱)

تیریری (راوی ابو شهاب په خپله پوزه باندې لاس راښکلو سره د دې منظر طرف ته اشاره او کړه،

بیا هغوی اووې چه الله پاک د خپل بنده په توبه باندې د هغه سړی نه هم زیات خوشحالیږي چه په یو مهلک او خطرناک ځانې کېنې دمه کوی. هغه سره د هغه سورلی وی چه په هغې باندې د هغه خوراک او اوبه وی. هغه سر کیخودلو سره اوده شو او چه کله بیدار شو نووې کتل چه د هغه سورلی غائبه ده. هغه سمدستی د هغې په لتون کېنې او تلو. تردې چه د گرمی او تندې شدت پیدا شونو هغه اووې زه خپل ځانې ته دوباره ځم. هلته تلو سره هغه لږ ساعت اوده شو. چه بیا ئې سر راوچت کړو نو وې کتل چه د هغه سورلی. د هغه خوا کېنې ده (نو د سورلی په خپله خوا کېنې لیدو باندې چه دا سړی څومره خوشحالیږي. الله پاک د بنده په توبه باندې هم دغه شان خوشحالیږي.

قوله: احدهما عن النبي صلى الله عليه وسلم والاخر عن نفسه: یعنی سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دوه احادیث بیان فرمائیلي دي. یو د رسول الله صلی الله علیه و آله د طرف نه او دویم د خپل طرف نه. یعنی یو حدیث مرفوع وو. او دویم حدیث موقوف **(إِنَّ الْمُؤْمِنَ يَرَى ذُنُوبَهُ)** دا حدیث موقوف دې. او **(لَهُ أَفْهَمُ بِتُوبَةِ عَبْدِهِ)** دا حدیث مرفوع دې ^(۱).

قوله: إن المؤمن يرى ذنوبه كأنه قاعد تحت جبل: په **(یری ذنوبه)** کېنې د (یری) منغول ثاني حذف دې **(ای یری ذنوبه کالجبال)** ^(۲)، یعنی مومن خپل گناهونه دغریه شان درانه گڼي **تقال فكذا**: د **(به)** ضمیر د باب طرف ته راجع دې یعنی هغوی په لاس سره اشاره کولو باندې بیان اوکړو چه داسې.

وبه مهلکه: مهلکه د میم او لام په فتحې سره د هلاکت ځانې ته وائی او **(مهلکه)** د میم په ضمی او د لام په کسري سره د اسم فاعل مؤنث صیغه ده په معنی هلاکونکې ^(۳). په دې روایت کېنې د بنده په توبه باندې د الله پاک د راضی کیدو او خوشحالیږو یو مثال بیان فرمائیلي شوې دې. یو سړی په صحرا کېنې دې او د هغه د ژوند د ضرورت لذات خوراک ځکاګ څیزونه د هغه په سورلی باندې بار دی. دسړی سترگې ورشی او هغه سورلی غائبه شی. د سترگو غریږو نه پس هغه ته لوړه تنده محسوس شی. د سورلی په لتون کېنې یو خوا بل خوا اوځی. خو هغه په نظر نه راځی. ظاهره ده، ځنګل بیابان دې او د چرته نه هم خوراک ځکاګ نه ملاوېږي. هغه مرګ لره مخامخ لیدو سره واپس خپل ځانې ته لاړ شی چه د هغه دوباره سترگې ورشی اوچه کله ئې سترگې اوغړېږي نو د هغه سورلی د هغه د خوراک او ځکاګ د څیزونو سره موجود وی، اوس ظاهره ده چه د هغې په لیدو باندې هغه ته کومه

^(۱) فتح الباری ۱۱/۲۸، عمدة القاری ۲۲/۲۸۰، ارشاد الساری: ۱۳/۳۱۳

^(۲) ارشاد الساری ۱۳/۳۱۱

^(۳) فتح الباری ۱۱/۲۸، عمدة القاری ۲۲/۲۸۱، ارشاد الساری: ۱۳/۲۱۲

خوشحالی ملاویری. د هغې اندازه نه شی کیدلې د صحیح مسلم په روایت کښې دومره اضافه هم ده

(فَبَيْنَا مَوْكَدُكَ إِذَا مَوْبِهَا قَائِمَةٌ عِنْدَهُ فَأَخَذَ بِخَطَامِهَا ثُمَّ قَالَ مِنْ شِدَّةِ الْفَرَسِ اللَّهُمَّ أَنْتَ عَبْدِي وَأَنَا رَبُّكَ، أَخْطَأُ مِنْ شِدَّةِ الْفَرَسِ).

یعنی هغه هم د دې پریشانۍ په حالت کښې وی چه د هغه سورلۍ ناخپه د هغه په خوا کښې وی نو هغه د هغې واړې اونیسې، بیا یې د خوشحالی نه بې اختیاره دا الفاظ د خولې نه اوځی ای الله ته زما بنده ئې او زه دې رب یم د ډیرې خوشحالی د وجې نه د هغه نه غلطۍ اوشی الله پاک هم د بنده په توبه باندې دومره خوشحالیږي او راضی کیږي

قوله: حتی اشتد علیه الحر والعطش او ما شاء الله: راوی ابو شهاب ته دلته شک دي چه (اَشْتَدَّ عَلَيْهِ الْحَرُّ وَالْعَطَشُ) ئې او فرمایيل یا که (اَشْتَدَّ عَلَيْهِ مَا شَاءَ اللَّهُ) ئې اووې د حدیث نه مستنبط ادا ب: حافظ ابن حجر رحمته الله د ابن ابی جمره په حوالې سره د دې حدیث فوائد بیانولو سره لیکي:

(وفي حديث بن مسعود من القوائد جواز سفر المراء وحده لأنه لا يضرب الشارم المثل الا بيايجوز... وفيه ان من ركن إلى ما سوى الله يقطع به أحوه ما يكون إليه لان الرجل ما تامل الفلاة وحده الا ركونا إلى ما معه من الزاد فلما اعتمد على ذلك غائه... وفيه بركة الاستسلام لامر الله لان المذکور لما ايس من وجدان راحلته استسلم للموت فمن الله عليه برد ضالته وفيه ضرب المثل بيايصل إلى الإفهام من الأمور المحسوسة والارشاد إلى الحس على محاسبة النفس واعتبار العلامات الدالة على بقاء نعمة الإيمان).

یعنی د عبدالله بن مسعود رضی الله عنہ په حدیث کښې ډیر فوائد دي

① د سړي دپاره ځانله سفر کول جائز دي. ځکه چه شارع صرف د هغه څیزونو سره مثال بیانوي کوم چه جائز وي، او حدیث د نهی په کراهت باندې محمول دی او د دې حدیث نه د نهی حکمت هم ښکاره کیږي

② کوم سړي چه په غیر الله باندې اعتماد او کړو نو الله پاک د هغه نه د هغه د ټولو نه اهم او ضروري څیز منقطع کوي، ځکه چه هغه سړي په صحرا کښې یواځې په دې وجه اوډه شوي وو چه د هغه په خپله توبښه باندې اعتماد وو چه کله هغه په توبښه باندې اعتماد او کړو نوې هغې هغه سره خیانت او کړو.

③ د الله پاک حکم ته سر ښکته کولو کښې برکت دي. ځکه چه دا سړي چه د خپلې سورلۍ د ملاویدو نه مایوس شو نو د مرگ مخکښې تسلیم شو، نو الله پاک په هغه باندې احسان کولو سره د هغه ورک شوي څیز راواپس کړو

⑤ مثال د هغه امور محسوسه سره بیانول پکار دی چه د هغې په فهم کښې آسانی وی
 ⑥ د نفس د محاسبه کولو ترغیب پکښې ورکړې شوی دی او د هغه علاماتو د اظهار حکم
 ورکړې شوې دې کوم چه د نعمت په باقی کیدو باندې دلالت کوی

قوله: تَابِعَهُ أَبُو عَوَانَةَ وَجَرِيرٌ عَنِ الْأَعْمَشِ: پوره په سند کښې ترتیب دا دې (ابوشهاب
 عن الأعمش عن عبارة عن الحارث) ... د ابوشهاب متابعت ابو عوانة وضاح بن عبدالله
 یشکری رضی الله عنه او جریر بن عبد الحمید رضی الله عنه کړې دي. د ابو عوانة متابعت اسماعیلی او د جریر
 متابعت بزار موصولا نقل کړې دي (۱)

قوله: «وَقَالَ أَبُو أَسَامَةَ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، حَدَّثَنَا عُمَارَةُ سَمِعْتُ الْحَارِثَ»: ابو
 اسامة حماد بن اسامة هم د اعمش نه دا روایت نقل کړې دي. خو په هغې کښې د عنعنه په
 ځانې د سماع تصریح ده. دا تعلیق امام مسلم رضی الله عنه موصولا نقل کړې دي (۲)

قوله: «وَقَالَ شُعْبَةُ، وَأَبُو مُسْلِمٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ»: شعبه بن الحجاج او ابو مسلم عبيدالله هم دا روایت د اعمش نه نقل
 کړې دي خو په دې طریق کښې د اعمش شیخ عمارة نه دي بلکه ابراهیم تیمی دي. د دې نه
 مخکښې چه کوم طرق تیر شوې دي په هغې کښې د اعمش شیخ عمارة دي.

قوله: «وَقَالَ أَبُو مُعَاوِيَةَ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ عُمَارَةَ، عَنْ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، وَعَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ»: د ابو معاوية
 بن حازم دا طریق نور هم مختلف دي. هغه د اعمش په واسطه باندې او ابراهیم دواړو نه نقل
 کوی خو د عماره د شیخ په ځانې اسود دي. او په ما قبل ټولو طرق کښې د هغوی شیخ
 حارث دي او د ابراهیم په طریق کښې د هغوی شیخ حارث بن سويد دي او په اول طریق
 کښې هغه د عماره شیخ دي

دغه شان دا څو طرق راجمع شو او په دې کښې د دې جزوی اختلاف نشاندھی هم امام
 بخاری رضی الله عنه او کړه. خو امام مسلم رضی الله عنه چونکه صرف د ابو شهاب طریق ذکر کړې دي (۳)، امام
 بخاری رضی الله عنه هم موصولا هم هغه طریق ذکر کړې دي. په دې وجه هم هغه قابل ترجیح دي.
 شارحینو لیکلې دي چه دغه شان اختلاف قاذح او مضر نه وی (۴)

(۱) عمدة القاری ۲۸۱/۲۲، ارشاد الساری ۳۱۲/۱۳

(۲) فتح الباری ۱۲۹/۱۱

(۳) فتح الباری ۱۲۹/۱۱، عمدة القاری ۲۸۲/۲۲، ارشاد الساری ۳۱۳/۱۳

(۴) فتح الباری ۱۲۹/۱۱، عمدة القاری ۲۸۲/۲۲، ارشاد الساری ۳۱۳/۱۳

۱۵۹۵۰. حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا جَبَانٌ حَدَّثَنَا هَمَامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - . وَحَدَّثَنَا هُدْبَةُ حَدَّثَنَا هَمَامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «اللَّهُ أَفْرَحُ بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ مِنْ أَحَدِكُمْ سَقَطَ عَلَى بَعِيرِهِ، وَقَدْ أَضَلَّهُ فِي أَرْضٍ فَلَاةٍ»

سیدنا انس بن مالک رضی اللہ عنہ د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نه روایت کوی. رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی اللہ پاک د خپل بنده په توبه باندې د هغه سرې نه هم زیات خوشحالیږي. چه هغه ته په ځنگل کښې د هغه ورک شوي اوښ د وبارد ملاؤ شي
امام بخاری رحمته اللہ علیہ دا روایت په دوه طریق سره نقل کړې دي. اول طریق کښې د هغوی شیخ اسحاق بن جبان دي او په دویم طریق کښې د هدیه بن خالد نه دي
امام مسلم رحمته اللہ علیہ هم په کتاب التوبه کښې دا حدیث ذکر کړې دي. هغوی د هدیه په طریق سره نقل کړې دي (۱)

⑤ بَابُ الصَّجْعِ عَلَى الشَّقِّ الْأَيْمَنِ

۱۵۹۵۱. حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَعْمَرُ بْنُ الزُّهْرِيُّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - كَانَتِ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ إِحْدَى عَشْرَةَ رَكْعَةً، فَإِذَا طَلَمَ الْفَجْرُ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ، ثُمَّ اضْطَجَعَ عَلَى شِقِّهِ الْأَيْمَنِ، حَتَّى يَجِيءَ الْمُؤَذِّنُ فَيُؤَذِّنُهُ. ا. ۱۹۴۹

د سیده عائشه رضی اللہ عنہا نه روایت دي هغوی بیان او کړو چه رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم به د شپې یولس رکعتہ کول. بیا چه به کله صبا راوختلو. نو دوه سپک سپک رکعتونه به ئې او کړه. بیا به په خپل بڼې طرف باندې سملاستلو. تردې چه مؤذن به راغلو او هغوی ته به ئې خبر ورکړو
د ترجمه الباب مقصد په بڼې طرف باندې سملاستل مستحب دی. امام بخاری رحمته اللہ علیہ په دې باب کښې ددې استحباب بیانول غواړي. په کتاب الدعوات کښې د دې مناسبت بیان کړي شوي دي چه رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم به په ملاسته باندې دعاگانې لوستلې. لکه چه وړاندې راخی. بعض حضراتو وئیلې دي چه دا ئې د وړاندې بابونو دپاره په طور د تمهید او توطئه ذکر فرمائیلې دي (۱)

(۱) الحديث اخرجه مسلم في كتاب التوبة. باب في الحوض على التوبة والفرح بها. (رقم الحديث : ۲۷۴۷) واخرجه الترمذی في كتاب الدعوات. باب في فضل التوبة والاستغفار وما ذكر من رحمة الله لعباده (رقم الحديث : ۳۵۳۸). واخرجه ابن ماجه في كتاب الزهد. باب ذكر التوبة (رقم الحديث : ۴۲۴۷).

(۲) صحيح مسلم. كتاب التوبة. باب في الحوض على التوبة والفرح بها : ۴ / ۲۱۰۵. رقم الحديث : ۱۷۴۷

(۳) عمدة القاری : ۲۲ / ۲۸۲. ارشاد الساری : ۱۳ / ۳۱۴

(۴) فتح الباری : ۱۱ / ۱۳۱. ارشاد الساری : ۱۳ / ۳۱۴

په ښی طرف باندې د سملاستلو فوائد : په ښی طرف باندې د سملاستلو ډیرې فائده دي. زړه عموماً چونکې گس طرف ته وی. په دې وجه په ښی طرف باندې سملاستلو کښې په هغه باندې بوجه نه راځي. خوب هم ډیر زیات ژور نه وی چه د انسان نه مونځ فوت شی. د زړه حرکت هم په مناسب رفتار سره وی نور هم ډیر فوائد بیان کړې شوې دي (۱)

⑥ باب إِذَا بَاتَ طَاهِرًا

۵۹۵۲۱ حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا مُعْمَرٌ قَالَ سَمِعْتُ مَنْصُورًا عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ قَالَ حَدَّثَنِي النَّبِيُّ عَنْ أَبِي رَاضِيٍّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَرْثَدَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَرْثَدَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «إِذَا أَتَيْتَ مَضْجَعَكَ فَتَوَضَّأْ وُضُوءَكَ لِلصَّلَاةِ، ثُمَّ اصْطَلِحْ عَلَى شِقِّكَ الْأَيْمَنِ، وَقُلِ اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ نَفْسِي إِلَيْكَ، وَقَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ، وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ، وَرَغَبْتُ وَرَغْبَةَ إِلَيْكَ، لَا مَلْجَأَ وَلَا مُنْجَا مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ، آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ، وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ. فَإِنْ مِتُّ مِتُّ عَلَى الْفِطْرَةِ، فَاجْعَلْهُنَّ آخِرَ مَا تَقُولُ» فَقُلْتُ أَسْتَذْكُرُهُنَّ وَرَسُولِكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ قَالَ «لَا، وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ» ار ۲۴۴

د ترجمه الباب مقصد : د ترجمه الباب مقصد دا دي چه انسان په اودس کښې اوده شي. د دې فضيلت دي. په سنن ابی داود کښې د سيدنا معاذ بن جبل رضي الله عنه مرفوع روايت دي :

« مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَبْتَغِي عَلَى ذِكْرِ طَاهِرًا فَيَتَعَاذَ مِنَ اللَّيْلِ فَيَسْأَلُ اللَّهَ خَيْرًا مِنَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ »^۱،
يعني کوم مسلمان چه اودس کولو سره ذکر کولو سره اوده شي او د شپې د هغه سترگې او غړي پرې او هغه د الله پاک نه د دنيا او آخرت د څه خير سوال او کړې نو الله پاک ئې ورته ضرور ورکوي

د باب د کتاب سره مناسبت : د کتاب الدعوات سره د دې باب د مناسبت په باره کښې علامه عيني رحمته الله عليه ليکي : هوان فيه دعاء عظيم^۲، يعني د کتاب الدعوات سره د دې باب مناسبت دا دي چه په دې کښې د يوې عظيم الشان دعا ذکر دي

په روايت الباب کښې دي. رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمايل چه کله تاسو د اوده کيدو اراده او کړې نو اودس او کړې. څنگه چه د مانځه دپاره اودس کولې شي او دا دعا اولوله :

« قُلِ اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ نَفْسِي إِلَيْكَ وَقَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ وَرَغَبْتُ وَرَغْبَةَ إِلَيْكَ لَا مَلْجَأَ وَلَا مُنْجَا مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ اللَّهُمَّ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ »

يعني اي الله ! زما خپل نفس ستا اطاعت گونکې جوړ کړو. ما خپله معامله تاته اوسپارله. ما خپل ذات ستا طرف ته متوجه کړو او ما ته د خپلې شا اسره جوړه کړې ستا طرف ته د رغبت او شوق او ستا د ويري د وجې نه. (ځکه چه) ستا نه علاوه ستا نه د تيختي او پناه

(۱) الابواب والتراجم ۱۲۷/۲. فيض الباري ۴/۱۶۴

(۲) سنن ابی داود. ابواب النوم. باب في النوم على طهارة ۴/۳۱۰. رقم الحديث : ۵۰۴۲

(۳) عمدة القاری : ۵۰۴۲

اخستلو خانی نشته. ما ایمان راوړې دې ستا په کتاب کوم چه تا نازل کړې دې او ستا په نبی ﷺ کوم چه تا را بیرلې دې
که د دې دعا لوستلو سره تاسو اوډه شئ او مړه شئ نو ستاسو مرگ به په فطرت باندې وی.
دا کلمات د ټولو خبرو په آخره کښې لولی چه د هغې نه پس بیا هیڅ خبره نه وی
یو اشکال او د هغې جواب.

قوله: **(فَإِنْ مُمْتُ مَتَّ عَلَى الْفِطْرَةِ)**: په دې باندې اشکال کړې شوې دې چه کله دا
کلمات او نه لولی او په اوډه کیدو سره د هغه وفات اوشی نو د هغه مرگ به بیا هم په فطرت
وی نو بیا د دې کلماتو د لوستلو څه خصوصیت او فائده ده؟ علامه قسطلانی رحمته الله علیه په جواب
کښې لیکي:

(اجیب بتمويع الفطرة، فطرة القائلين فطرة المقرئين الصالحين، وفطرة الآخرين فطرة عامة المؤمنين) (۱)
یعنی د فطرت څو قسمونه دی. یو د عام مومنانو فطرت دې او یو د مقربین او صالحینو
فطرت دې. د دې کلماتو د لوستونکو مرگ به د صالحینو په فطرت باندې وی. او د هغوی
نه علاوه د نورو خلقو مرگ به د عام مومنانو په فطرت باندې وی او دغه شان د دې دعا
امتیاز واضح کیږی
په ماثور دعاگانو کښې د روایت بالمعنی حکم:

قوله: **(قللت: استنکرهن: وبرسولک الذی ارسلت)**: سعد بن عبید رضی الله عنه د سیدنا
براء بن عازب رضی الله عنه نه ټپوس او کړو چه په دې دعا کښې د **(وبرسولک الذی ارسلت)** الفاظ
تاسو ته یاد دی؟ هغوی او فرمائیل نه! بلکه **(وبنيک الذی ارسلت)** الفاظ ماته یاد دی.
روایت بالمعنی اگر چه جائز دې او د رسول په خانی د نبی ویلو او لوستلو گنجائش دې خو
په ماثور دعاگانو کښې روایت باللفظ کیدل پکار دی. ځکه چه د اذکار او دعاگانو الفاظ
توقیفی وی. پس حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائی:

(ان الفاظ الاذکار توقیفية، ولها خصائص واسرار لا يدخلها القياس، فتجب المحافظة على اللفظ الذي وردت
به) (۲)

یعنی د اذکار او دعاگانو الفاظ توقیفی وی او د دې خپل اسرار او خصوصیات وی. په
قیاس او عقل سره د دې ادراک نه شی کیدلې، لهذا په کومو الفاظو سره چه دا د اذکار او
دعاگانې وارد دی د هغې رعایت ضروری دې.

سیدنا براء بن عازب رضی الله عنه د رسول الله ﷺ مخکښې دا دعا مکرر کړې وه او **(وبرسولک الذی
ارسلت)** نې لوستلې وو نو رسول الله ﷺ نې اصلاح او فرمائيله او د **(برسولک)** په خانی نې

(۱) ارشاد الساری: ۳۱۵/۱۳

(۲) فتح الباری ۱۱/۳۵

(وہنیک) لوستلو حکم اوکرو

داودہ کیدو درې سنت امام نووی رحمہ اللہ فرمائی چه په دې حدیث کښې درې سنن دي. يو د اودۀ کیدو په وخت اودس، که د مخکښې نه ئې اودس وی نو د نوي اودس ضرورت نشته ځکه چه مقصود نوم علی الطهارت دې کوم چه د مخکښې نه حاصل دې. دویم په ښی طرف باندې سلاستل او دریم ختم بذكر الله.

داودۀ کیدو يو بل ادب: داودۀ کیدو په آدابو کښې يو ادب خو په ښی طرف باندې اودس او د طهارت په حالت کښې اودۀ کیدل دی او په وړاندې ابوابو کښې د هغه دعاگانو ذکر دې کومې چه د اودۀ کیدو په وخت د رسول الله ﷺ نه منقول دی. خو قبلې ته د مخ کولو سره د اودۀ کیدو ذکر نه دې کړې شوې. امام ابو داؤد رحمہ اللہ په سنن کښې باب قائم کړې دې (باب کیف یتوجه الرجل عند النوم) او د هغې د لاندې ئې د سیدنا ابوقلابہ رحمہ اللہ روایت نقل کړې دې. چه د هغې الفاظ دا دي.

(كَانَ فَرَأَشَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - نَحْوًا مِائًا وَصَمَّ الْإِنْسَانُ فِي قَبْرِهِ وَكَانَ الْمَسْجِدُ عِنْدَ رَأْسِهِ) ١، یعنی د رسول الله ﷺ بستره به داسې وه څنگه چه انسان د هغه په قبر کښې کیخودلې شی او مسجد په کوم کښې چه به رسول الله ﷺ موندل کولو، به د هغوی د سر سره وو د دې حدیث نه د رسول الله ﷺ د اودۀ کیدو هیئت معلوم شو چه د هغوی مخ به د قبلې طرف ته وو ځکه چه په قبر کښې مړی لره د قبلې طرف ته مخ کولو سره سمولې شی.

⑤ باب مَا يَقُولُ إِذَا نَامَ

٢، ١٥٩٥٣١، حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنْ رَبِيعِ بْنِ جَرَّاشٍ عَنْ حَدِيقَةَ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِذَا أَوَى إِلَى فِرَاشِهِ قَالَ «يَا سَمِيكَ أَمُوتْ وَأُخِيَا» وَإِذَا قَامَ قَالَ «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُورُ». ٥٩٥٥١، ٥٩٢٥، ١٢٩٥٩

(١) شرح صحيح مسلم للنووي. كتاب الذكر والدعاء والتوبة والاستغفار. باب الدعاء عند النوم ٣٤٨/٢ سنن ابی داؤد. كتاب الادب. ابواب النوم. باب كيف يتوجه: ٣١٠/٤. رقم الحديث: ٥٠٤٤ (اسناده ضعيف) (٢) (٥٩٥٣): الحديث اخرجہ البخاری ايضا فى كتاب الدعوات. باب وضع اليد اليمنى تحت الخد الايمن (رقم الحديث: ٤٣١٤). واخرجه ايضا فى باب ما يقول اذا صح (رقم الحديث: ٦٣٢٤). واخرجه ايضا فى كتاب التوحيد. باب السؤال باسماء الله تعالى والاستعاذة بها (رقم الحديث: ٧٣٩٤). واخرجه ابوداؤد فى كتاب الادب. باب: ما يقال عند النوم ٣١١/٤ (رقم الحديث: ٥٠٤٩) واخرجه الترمذی فى كتاب الدعوات. باب منه: ٤٨١/٥. (رقم الحديث: ٣٤١٧) واخرجه النسائی فى كتاب عمل اليوم والليلة. باب ما يقول من يفزع فى منامه ١٩٢/٦ (رقم الحديث: ١٠٦٠٨). واخرجه ابن ماجه فى كتاب الدعاء. باب ما يدعو به اذا انتبه من الليل ١٢٧٧/٢ (رقم الحديث: ٣٨٨٠) واخرجه مسلم فى كتاب الذكر والدعاء والاستغفار. باب: ما يقول عند النوم واخذ المضجع (رقم الحديث: ٢٧١١)

«ننشرها» البقرة: ۲۵۹: نخرجها

د اوده کیدو دعا د اوده کیدو په وخت ماثور دعا په دې باندې کښې امام بخاری رحمته الله علیه بیان فرمایلي ده. په روایت کښې دې چه رسول الله ﷺ به کله د بستري طرف ته د آرام فرمایلو دپاره تلو نو «اللَّهُمَّ بِأَسْمِكَ أَمُوتُ وَأَحْيَا» به لوستل یعنی اې الله! زه هم ستا په نوم باندې مرم او ژوندې کیرم، او چه کله به پاسیدو نو «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُورُ» یعنی ټول د کمال صفات د الله پاک دپاره دې چه هغه مونږ ته د مرگ راکولو نه پس دوباره ژوند راکړو او هم د هغه طرف ته د مرگ نه پس واپس کیدل دی.

د (النشور) معنی بعث بعد الموت او د مرگ نه پس د الله پاک طرف ته د واپس کیدو ده (۱).
 ۱۵۹۵۴ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ الرَّبِيعِ وَمُحَمَّدُ بْنُ عَرُورَةَ قَالَا حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ سَمِعَ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَمَرَ رَجُلًا.

وَحَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ الْهَمْدَانِيُّ عَنْ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَوْصَى رَجُلًا فَقَالَ «إِذَا أَرَدْتَ مَضْجَعَكَ فَقُلِ اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ نَفْسِي إِلَيْكَ، وَقَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ، وَوَجَّهْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ، وَأَلْبَسْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ، رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ، لَا مَلْجَأَ وَلَا مَنَاجَا مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ، آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ، وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ، فَإِنْ مِتُّ مِتُّ عَلَى الْفِطْرَةِ».

د سيدنا براء بن عازب رضي الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ يو سړي ته حکم او کړو او په بل سند کښې دې چه رسول الله ﷺ يو سړي ته وصيت او کړو او وې فرماښل چه کله ته بستري ته د تلو اراده او کړې نو دا دعا لوله:

«اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ وَقَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ وَأَلْبَسْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ لَا مَلْجَأَ وَلَا مَنَاجَا مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ اللَّهُمَّ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ» پس که ته دې دعا د لوستلو نه پس مړ شي نو په فطرت به مړ شي

⑧ باب وَضْعُ الْيَدِ الْيُمْنَى تَحْتَ الْحَدِّ الْأَيْمَنِ

۱۵۹۵۵ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنْ رَبِيعٍ عَنْ حَذِيفَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِذَا أَخَذَ مَضْجَعَهُ مِنَ اللَّيْلِ وَضَعَ يَدَهُ تَحْتَ حَذِيَّةٍ ثُمَّ يَقُولُ «اللَّهُمَّ بِأَسْمِكَ أَمُوتُ وَأَحْيَا». وَإِذَا اسْتَيْقَظَ قَالَ «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُورُ». ار. ۱۵۹۵۳

د سيدنا حذيفه رضي الله عنه نه روایت دې هغوی بيان کوي چه رسول الله ﷺ به چه کله د شپې بستري ته راتلو نو خپلې لاس به ټي د خپل انتګي د لاندې کيځودلو. بيا به ټي فرماښل:

«اللَّهُمَّ بِاسْمِكَ أُمُوتُ وَأُحْيَا» او چه کله به د خوب نه بیدار شو نو فرمائیل به نبي (الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُورُ).

رسول الله ﷺ به د اوده کیدو په وخت نبي لاس د انگي مبارک نه لاندې کيخودلو. په روايت الباب کښې لاس د انگي نه د لاندې کيخودلو ذکر دې. د نبي رخسار تصريح پکښې نشته

امام ترمذی رحمه الله د سيدنا براء بن عازب رضی الله عنه نه روايت نقل کړې دې. په هغې کښې دا تصريح دد. په هغې کښې دې (كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَتَوَسَّدُ بِيَمِينِهِ عِنْدَ الْمَتَامِ ثُمَّ يَقُولُ: رَبِّ قِنِي عَذَابَكَ يَوْمَ تَبْعَثُ عِبَادَكَ) ^(۱) يعنی: رسول الله ﷺ به د اوده کیدو په وخت خپل نبي لاس د سر د لاندې د تکیه په شان کيخودلو بیا به نبي دا دعا لوستله. اي زما رب: ته ما د خپل عذاب نه محفوظ اوساته چه په کومه ورځ به ته خپل بندگان اوچتوي چونکه دا روايت د امام بخاری رحمه الله په شرط باندې نه وو. په دې وجه هغوی د خپل عادت مطابق په ترجمه الباب کښې (الغد اليمنى) ذکر کولو سره د دې روايت طرف ته اشاره اوفرمائیل

⑨ باب التَّوَمُّ عَلَى الشَّقِّ الْأَيْمَنِ

۵۹۵۶۱ حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ حَدَّثَنَا الْعَلَاءُ بْنُ الْمُسَيَّبِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَازِبٍ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِذَا أَوَى إِلَى فِيْهِ نَامَ عَلَى شِقِّهِ الْأَيْمَنِ ثُمَّ قَالَ «اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ نَفْسِي إِلَيْكَ، وَوَجَّهْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ، وَقَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ، وَالْحَاجَاتُ ظَهَرِي إِلَيْكَ، رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ، لَا مَلْجَأَ وَلَا مُتَجَا مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ، أَمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أُنْزِلَتْ، وَبَيِّنِكَ الَّذِي أُرْسِلْتُ. وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «مَنْ قَاضَى ثُمَّ مَاتَ تَحْتَ لَيْلَتِهِ مَاتَ عَلَى الْفِطْرَةِ».

د سيدنا براء، بن عازب رضی الله عنه نه روايت دې هغوی بيان اوکړو چه رسول الله ﷺ به کله خپلې بسترې ته تلو نو په خپل نبي طرف به اوده کیدو. بیا به نبي فرمائیل:

(قُلِ اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ وَقَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ وَالْحَاجَاتُ ظَهَرِي إِلَيْكَ رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ لَا مَلْجَأَ وَلَا مُتَجَا مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ اللَّهُمَّ أَمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أُنْزِلَتْ)

رسول الله ﷺ اوفرمائیل: چا چه دا کلمات اووئیل. او بیا هم په دغه شپه باندې وفات شی نو هغه به په فطرت یعنی دین اسلام باندې وفات شی.

(۱) اخرجه الترمذی فی کتاب الترمذی فی کتاب الدعوات، باب ما جاء فی فی الدعاء اذا اوى الى فراشه ۴۷۱/۵، رقم الحديث: ۳۳۹۹. قال الترمذی: هذا حديث غريب من هذا الوجه، ورواه ابو داود فی ابواب النوم، باب ما يقال عند النوم: ۳۱۱، ۳۱۰/۴، رقم الحديث: ۵۰۴۵.

د ترجمه الباب مقصد د دې نه مخکېنې د (ضجع علی الشق الايمن) ذکر وو او په دې باب کېنې د (نوم علی الشق الايمن) ذکر دې. په ضجع او نوم دواړو کېنې د عموم خصوص من وجه نسبت دې. ډیر کرته انسان سملي خو خوب نه کیږي. او خوب ډیر کرته د سملاستلو نه بغير په ناسته ناسته هم راشي (۱).

د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه سملاستل او اوډه کیدل دواړه په ښی طرف باندې کول پکار دی. پس په روایت کېنې د (ثُمَّ عَلَى شِقِّهِ الْأَيْمَنِ) الفاظ دی

(اسْتَهْبِوْهُمْ) (الاعراف: ۱۱۶: مِنَ الرَّهْبَةِ، مَلَكُوتُ الْإِنْعَامِ: ۷۵: مَلَكُ مَثَلُ رَهْبُوتٍ خَيْرٌ مِنْ رَحْمُوتٍ، تَقُولُ تَرْهَبُ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَرْحَمَ.

امام بخاری رحمه الله فرماني چه د سورة اعراف په آيت کریمه (فَلَمَّا أَكْفَرُوا مَحْضُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَهْبِوْهُمْ وَجَاءُوا بِسِخْرِ عَظِيمٍ) کېنې (استهْبِوْهُمْ) د (رهبة) نه مشتق دې. چونکه په حديث الباب کېنې (رهبة) لفظ راغلې وو. په دې وجه امام بخاری رحمه الله د خپل عادت مطابق د معمولی مناسبت د وجې نه د (استهْبِوْهُمْ) طرف ته لاړو. د (رهبة) نه يو لفظ (رهبوت) راځي. ونيلي شي (رهبوت خير من رحمت) يعنی چه ته اوږولې شي. دا دې نه غوره ده چه په تا باندې رحم او کړې شي. د (رهبوت) په وزن باندې يو لفظ (ملکوت) دې. کوم چه په سورة انعام آيت ۷۵ کېنې واقع دې. (وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ) په دې کېنې (ملکوت) د ملک په معنی کېنې دې. په بعض نسخو کېنې دا کلمات نشته. علامه عینی رحمه الله فرماني (هذا لم يقم لي بعض النسخ، وليس لذكره مناسبة هنا) (۲).

۱۰) بَابُ الدُّعَاءِ إِذَا انْتَبَهَ بِاللَّيْلِ

۱۵۹۵۷۱ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ سَلَمَةَ عَنْ كُرَيْبٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ بَشَّ عِنْدَ مَيِّمُونَةٍ فَقَامَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَأَتَى حَاجَتَهُ، غَسَلَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ، ثُمَّ نَامَ، ثُمَّ قَامَ فَأَتَى الْغُرْبَةَ فَأَطْلَقَ شِقَاقَهَا، ثُمَّ تَوَضَّأَ وَضُوءًا بَيْنَ وَضُوءَيْنِ لَمْ يَكُنْ يُرَى، وَقَدْ أَلْبَنَ، فَصَلَّى، فَقُبْتُ فَمَظْنَيْتُ كَرَاهِيَةً أَنْ يَرَى ابْنُ أَبِي كُنْتُ أَتَقِيهِ، فَتَوَضَّأْتُ، فَقَامَ بِصَلِّي، فَقُبْتُ عَنْ يَسَارِهِ، فَأَخَذَ بِأُذُنِي فَأَدَارَنِي عَنْ يَمِينِهِ، فَتَنَامَتْ صَلَاتُهُ ثَلَاثَ عَشْرَةَ رَكْعَةً ثُمَّ اضْطَجَعَ فَقَامَ حَتَّى نَفَخَ - وَكَانَ إِذَا نَامَ نَفَخَ - فَأَذَنُهُ بِإِلَاقٍ بِالصَّلَاةِ، فَصَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ، وَكَانَ يَقُولُ فِي دُعَائِهِ «اللَّهُمَّ اجْعَلْ فِي قَلْبِي نُورًا، وَفِي بَصَرِي نُورًا،

(۱) الابواب والتراجم ۱۲۷/۲

(۲) ارشاد الساري ۳۲۰/۱۳، عمدة القاري: ۴۴۴/۲۲

وَفِي سَمْعِي نُورًا، وَعَنْ يَمِينِي نُورًا، وَعَنْ يَسَارِي نُورًا، وَقَوْفِي نُورًا، وَتَحْتِي نُورًا، وَأَمَامِي نُورًا، وَخَلْفِي نُورًا، وَأَجْعَلْ لِي نُورًا».

قَالَ كُرَيْبٌ وَسَبَّحَ فِي الثَّابُوتِ . فَلَقِيتُ رَجُلًا مِنْ وَلَدِ الْعَبَّاسِ مُخَدَّثِي يَهْنُ ، فَذَكَرَ عَصِي وَنَحْيِي وَدَمِي وَسَعْرِي وَبَشْرِي ، وَذَكَرَ خَصْلَتَيْنِ . ار ۱۱۷

د شېبې د پاسيدو دعا : په دې باب كښې د شېبې د پاسيدو سره د دعا لوستلو بيان دې . د باب په دې اول روايت كښې سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنه فرماني چې زه يوه شېبې د سيد ميمونه رضي الله عنه سره اوم نو رسول الله صلی الله علیه و آله پاسيدو ، د خپل ضرورت نه چه فارغ شو نو خپل مخ مبارك او لاسونه ئې وينخل . بيا اوده شو او بيا ئې پاسيدو سره د مشك طرف ته تشريف راوړلو . د هغې خوله ئې پرانستله بيا ئې د مينځنۍ درجې اودس او كړو . داسې چه زياتي اوبه ئې استعمال نه كړې خو اوبه ئې خپلو ټولو اندامونې ته اورسولې . بيا رسول الله صلی الله علیه و آله مونځ اولوستلو .

د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنه بيان دې چه زه اوس پاسيدم . خو ما په پاسيدو كښې ناوخته كړو . په دې وجه چه ما دا خبره ناخوښه گڼله چه رسول الله صلی الله علیه و آله دا اوگنړې چه زه هغوی ته گورم . پس ما اودس او كړو . رسول الله صلی الله علیه و آله اودريدلو او مونځ ئې شروع كړو نو زه د هغوی گس طرف ته اودريدم . هغوی زما غوږ او نيولو او ښې طرف ته ئې راوستله . رسول الله صلی الله علیه و آله پوره ديارلس ركعته مونځ او كړو ، بيا سملاستلو او اوده شو . تر دې چه د هغوی د اوده كيدو او اوزونه راتلل . چه كله به رسول الله صلی الله علیه و آله اوده كيدو نو د خپلې آواز به راتلو . د دې نه پس سيدنا بلال رضي الله عنه هغوی ته د مانځه خبر ور كړو نو هغوی مونځ او كړو خو اودس ئې اونكړو او په خپله دعا كښې به ئې دا فرمايل :

«اللَّهُمَّ اجْعَلْ لِي قَلْبِي نُورًا اَتِي بِبَصَرِي نُورًا اَتِي بِسَمْعِي نُورًا وَعَنْ يَمِينِي نُورًا وَعَنْ يَسَارِي نُورًا وَقَوْفِي نُورًا وَتَحْتِي نُورًا وَأَمَامِي نُورًا وَخَلْفِي نُورًا وَأَجْعَلْ لِي نُورًا»

يعني اي الله ' زما په زړه كښې نور پيدا كړه . زما په سترگو كښې نور پيدا كړه . زما په غوږونو كښې نور پيدا كړه . زما ښې طرف ته نور پيدا كړه . زما گس طرف ته نور پيدا كړه . زما د پاسه نور پيدا كړه . زما نه لاندې نور پيدا كړه . زما مخې ته نور پيدا كړه . زما نه شاته نور پيدا كړه . او ته ماته د ټولو انواراتو جامع عظيم نور راكړه

قوله : فاطلق شناقها : (شناق) نه هغه رسي مراد ده چه په هغې سره د مشك خوله تر لې شي

«وَقَدْ أَتَيْتُ أَيْ اَصْلَ الْمَاءِ اَلِ مَا يَجِبُ اِيصَالُهُ اِلَيْهِ» يعنى چرته چه اوبه رسول ضروري وو . هلته ئې اوبه اورسولې .

«فَتَبَيَّنْتُ» : يعنى ما ناوخته كړو . تاخير مي او كړو

(ان كنت ارقبه) : (ارقب) معنی ئې د نگرانۍ كولو ده . په يوراييت كښې د (انتقبه) دې . د

تنقيب معنى د تفتيش ده .

قوله: (فتسامت صلاته): تتامت لازم استعمال يری په معنى د (تکاملت) مکمل کيدل د جهات سته او اندامونو دپاره د نور دعا غوښتلو وجه رسول الله ﷺ د خپل بدن د اندامونو دپاره اود خپل جهات سته دپاره د نور دعا او غوښتله. علامه قسطلانی رحمه الله د شيخ اکمل الدين په حوالې سره د دې تشرېح ليکي:

﴿ اما النور الذي عن يمينه، فهو المؤيد له والمعين على ما يطلبه من النور الذي بين يديه، والذي عن يساره، نور الوفاية، والذي خلفه فهو النور الذي يسعى بين يدي من يقتدى به ويتبعه، فهو لهم من بين ايديهم، وهو له صلى الله عليه وسلم من خلفه، فيتبعونه على بصيرة، كما ان المتبع على بصيرة، قال الله تعالى ﴿ قل هذه سبيل ادعوا الى الله على بصيرة انا ومن اتبعين ﴾ واما النور الذي فوقه فهو تنزل نور الهى قدس يعلم غريب لم يتقدمه غير، ولا يعطيه نظر، وهو الذي يعطى من العلم بالله ما تروده الادلة العقلية، اذ لم يكن لها ايمان، فاذا كان لها ايمان نوراني قبلته بتاويل لتجمع بين الامرين، وقوله: واجعل لي نورا: يجوز انه اذ انوار اعطيا جامعا للانوار كلها يعنى القى ذكرها هنا، والقى لم يذكرها كالانوار السماء الالهية، وانوار الارواح وغيرها ذلك ﴾

يعنى: هر چه هغه نور دې کوم چه د رسول الله ﷺ بنی طرف ته دې نو هغه د هغه نور په طلب کښې د رسول الله ﷺ موئد او مددگار دې کوم چه د رسول الله ﷺ مخې ته دې او هغه نور کوم چه د رسول الله ﷺ کس طرف ته دې نو هغه حفاظتی نور دې او هغه نور کوم چه د رسول الله ﷺ نه شاته دې هغه داسې نور دې کوم چه د رسول الله ﷺ د منونکو او تابعدارو مخې ته روان وی. نو دا داسې نور دې کوم چه د رسول الله ﷺ د تابعدارو دپاره دې کوم چه د هغوی نه وړاندې وړاندې وی او هم دا نور د رسول الله ﷺ دپاره دې کوم چه د رسول الله ﷺ نه شاته شاته وی. چه د هغې د وجې نه صحابه کرام ﷺ په بصیرت او فهم سره د رسول الله ﷺ اتباع کوی پس د الله پاک فرمان دې: تاسو او فرمايېن: دا زما لاره ده چه زه د الله پاک طرف نه رابلل کوم په بصیرت باندې زه هم او زما تابعدار هم

او پانې شې هغه نور کوم په رسول الله ﷺ دپاسه دې نو د هغې نه مراد هغه قدس او الهی نور دې کوم چه د داسې عجیب او نااشنا علم راوړلو سره راکوزیږي چه د هغې مخکښې نه څه خبر ورکړې شوې دې او نه چاته عقل او نظر هغه ورکوی دا هغه نور دې کوم چه د الله پاک سره متعلق داسې علم ورکوی چه د هغې ادلة عقلیه تردید کوی کله چه هغه د نور ایمان نه خالی وی او که هغه ادلة عقلیه په نور ایمان باندې کامل وی نو هغه ئې قبلوی لهذا هغه عقل او نقل دواړو لره جامع وی د (واجعل لي نورا) دا معنى کيدې شی چه رسول الله ﷺ هغه عظیم نور مراد کړې دې کوم چه دې ټولو انواراتو لره جامع دي. هغه انواراتو ته

هم کوم چه په دعا کښې مذکور دی. او هغې ته هم د کومو ذکر چه رسول الله ﷺ نه دي کړي. مثلاً اسماني. الهی انوارات. دارواح انوارات

قوله: **(قَالَ كَرِيبٌ وَسَبَّهٌ فِي التَّابُوتِ فَلَقِيَتْ رَجُلًا مِنْ وَلَدِ الْعَبَّاسِ فَقَدَّتْنِي بِهِ. فَذَكَرَ عَصِي وَخَبِي وَدَمِي وَشَعْرِي وَبَشْرِي وَذَكَرَ خَصْلَتَيْنِ):**

د تابوت تشریح: کړيب وانی چه اووه کلمات په تابوت کښې دي. دلته د تابوت په باره کښې درې اقوال مشهور دي:

① د تابوت نه سينه مراد ده. د کړيب مطلب دا دي چه رسول الله ﷺ چه د مختلفو څيزونو دپاره د نور کومه دعا غوښتلې ده. په هغې کښې د اووه نورو څيزونو دپاره هم دعا کړې شوې ده. هغه زما په سينه کښې خو دی خو ماته ياد نه دی پاتې. پس زه د دې نه پس د عباس رضی الله عنه په اولاد کښې د يو سړي سره ملاؤ شوم نو هغوی هغه اووه څيزونه ماته بيان کړل. پس هغوی عصب. لحم. دم. شعر او بشر ذکر او کړو چه رسول الله ﷺ اللهم اجعلني عصبی نورا، فی لحمی نورا، فی دمی نورا، فی شعری نورا، فی بشری نورا) هم فرمائيلى وو. او د دوه نورو خصلتونو ذکر ئې او کړو. (د دې خصلتونو يا عظم او مخ، هډوکي او مغز، مراد دي. يا شحم او عظم، وازگه او هډوکي، مراد دي دغه شان دا ټول اووه څيزونه جوړيږي.

② دويم قول د علامه ابن الجوزي رحمه الله دي. هغه دا چه د تابوت نه صندوق مراد دي او مطلب دا دي چه پاقی اووه ماته ياد نه دی. بلکه په صندوق کښې دننه ليکلي شوي محفوظ دي.

③ دريم قول دا دي چه د تابوت نه بدن مراد دي او د کړيب مطلب دا دي چه رسول الله ﷺ د خپلو جهات، سته دپاره د نور دعا غوښتلې ده او د اووه داسي څيزونو دپاره ئې هم دعا او غوښتله چه د هغې تعلق د جهات او معانی سره نه دي بلکه د انسانی بدن سره دي. پس د سيدنا عباس رضی الله عنه په اولاد کښې يو سړی د هغې وضاحت په عصبی، لحمی ... وغيره زما په تپوس کولو باندې او کړو.

قوله: **(فَلَقِيَتْ رَجُلًا مِنْ وَلَدِ الْعَبَّاسِ):** شارحينو ليکلي دي چه د رجل نه مراد علی بن عبد الله بن عباس دي.

په بعض رواياتو کښې د **(اللَّهُمَّ أَعْظِمِ لِي نُورًا وَأَعْظِمِ لِي نُورًا)** اضافه هم ده.

① (عمدة القاری ۲۸۷/۲۲، فتح الباری: ۱۴۱/۱۱، ارشاد الساری: ۳۲۲/۱۳)

② (عمدة القاری ۲۸۷/۲۲، فتح الباری: ۱۴۲/۱۱، ارشاد الساری: ۳۲۲/۱۳)

③ (عمدة القاری ۲۸۷/۲۲، فتح الباری: ۱۴۱/۱۱، ارشاد الساری: ۳۲۲/۱۳)

④ فتح الباری: ۱۴۲/۱۱، ارشاد الساری: ۳۲۲/۱۳

⑤ فتح الباری: ۱۴۲/۱۱، ارشاد الساری: ۳۲۲/۱۳

حافظ ابن حجر رحمته الله لیکي

(ويجتمع من اختلاف الروايات كما قال ابن العربي عس وعشرون خصلة)^(۱)، یعنی چه په مختلف روایاتو کښې دا ذکر شوي خصلتونه راجمع کړې شی نو تعداد یې پنځویشته (۲۵)، ته رسیږي لکه چه ابن العربي رحمته الله فرمایلي دي علامه طیبی رحمته الله فرمایي :

(معنى طلب النور للأعضاء عضواً أن يتحلل بأنوار المعرفة والطاعة ويتعري عن الظلمة الجهالة والمعصية لأن الإنسان ذو سهو وطغیان رأى أنه قد أحاطت به خطيئة ظلمات الحيلة معتورة عليه من فرقه إلى قدمه والأدخلة الشائرة من ميزان الشهوات من جوانبه ورأى الشيطان يأتيه من الجهات الست بوساوسه وشبهاته ظلمات بعضها فوق بعض لم ير للتخليص منها مساعاً إلا بأنوار سادة لتلك الجهات.... وكل هذه الأنوار راجعة إلى هداية وبيان وضياء للحق وإلى مطالع هذه الأنوار قوله {اللّه نور السماوات والأرض} - إلى قوله - نور على نور يهدي الله لنوره من يشاء)^(۲)

یعنی : د یو اندام دپاره د نور د دعا غوښتلو مطلب دا دي چه دا اندامونه د الله پاک په معرفت او طاعت سره منور او روښانه شی او د جهالت او گناهونو تیري د هغوی نه ختمې شی ځکه چه انسان د سرکشۍ او خطاء کالبوت دي. رسول الله صلی الله علیه وسلم او کتله چه د فطرت او جبلت تیرو انسان د تندي نه تر خپو پورې مسلسل گیر کړې دي. د شهوات نفسانیه د اور نه اوچتیدونکو لوړو هغه د هر طرف نه راگیر کړې دي. رسول الله صلی الله علیه وسلم او کتل چه شیطان انسان ته د شپږو طرفونو نه د خپلو وسوسو او شبهاتو سره راځي. غرض دا چه انسان ښکته پورته په سختو تیرو کښې ډوب دي. نو رسول الله صلی الله علیه وسلم د دي نه د خلاصی دپاره صرف یوه ذریعه اوموندله. یعنی دا عظیم انوارات کوم چه د شپږو وارو طرفونو دپاره محافظ او پرده ده. دا ټول انوارات د هدایت او حق د رنځ او بیان طرف ته راجع دی او د دي انواراتو د مطالع طرف ته دالله پاک دا فرمان رهنمائی کوي (الله نور السماوات والارض) الله پاک نور دي د اسمانونو او د زمکو. (نور علی نور) رنځا دپاسه رنځا، الله پاک چه په خپله رنځا سره چاته غواړي هدایت کوي

۵۹۵۸۱ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ سَمِعْتُ سُلَيْمَانَ بْنَ أَبِي مُلَيْمٍ عَنْ طَاوُسٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ كَانَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِذَا قَامَ مِنَ اللَّيْلِ يَتَهَجَّدُ قَالَ « اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ، أَلْتَ نُورَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ فِيهِنَّ، وَلَكَ الْحَمْدُ أَلْتَ قِيَمَ السَّمَاوَاتِ

...بقیه از حاشیه گذشته [فی صلاة اللیل و قیامه : ۵۳۰/۱، رقم الحدیث : ۱۸۹، ۱۹۰، والحاكم فی مستدرکه،

کتاب معرفة الصحابة. ذکر عبدالله بن عباس بن عبدالمطلب رضی الله تعالی عنهما : ۵۳۶/۳، ۵۳۵.

(فتح الباری : ۱۱/۱۴۲)

(شرح الطیبی، کتاب الصلاة، باب اللیل : ۳/۹۸)

وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ، وَلَكَ الْحَمْدُ، أَنْتَ الْحَقُّ وَوَعْدُكَ حَقٌّ، وَقَوْلُكَ حَقٌّ، وَلِقَاؤُكَ حَقٌّ، وَالْحَيَّةُ حَقٌّ، وَالنَّارُ حَقٌّ، وَالسَّاعَةُ حَقٌّ، وَالنَّبِيُّونَ حَقٌّ، وَلِحَمْدِكَ حَقٌّ، اللَّهُمَّ لَكَ أَسْلَمْتُ وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَبِكَ أَمَنْتُ، وَإِلَيْكَ أُنِيتُ، وَبِكَ خَاصَمْتُ، وَإِلَيْكَ حَاكَمْتُ، فَاعْفُ عَنِّي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ، وَمَا أَمْرَرْتُ، وَمَا أَعْلَنْتُ، أَنْتَ الْمُبْدِيُّ مَوْلَانِ الْيَوْمِ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ - أَوْ - لَا إِلَهَ غَيْرُكَ. [ر: ۱۰۶۹]

د سيدنا ابن عباس رضی اللہ عنہ نه روايت دي. هغوی فرمائی چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به کله د شپي پاسيدو نو تهجد به ئي کول او فرماييل به ئي ﴿اللهم لك الحمد﴾ اي الله! ستا دپاره ټول تعريفونه دي. ته د آسمانونو او د زمکو. او کوم کائنات چه د دي دواړو ترمينخه دي. د هغي نور ئي، ټول تعريفونه ستا دپاره دي، ته د اسمانونو او د زمکي او څه چه د دي دواړو ترمينخه دي. د هغي نگران ئي. او ټول تعريفونه ستا دپاره دي، ستا ذات. ستا وعده. ستا قول او ستا ملاقات حق دي. جنت، جهنم، قيامت، انبياء عليهم السلام او محمد رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم حق دي اي الله! ما ستا اطاعت او کړو، په تا باندې مي ځان اوسپارلو. په تا باندې مي ايمان راوړلو. هم ستا طرف ته زما واپس کيدل دي او هم ستا په توفيق باندې ما جهگړ او کړه. هم په تا باندې زما فيصله کول دي. د وړاندې، روستو، پټ او ښکاره گناهونو راته بخښنه او کړه. هم ته وړاندې کونکي او هم ته روستو کونکي ئي، او ستا نه سوا بل څوک د عبادت حقدار نشته.

دا دويمه دعا ده کومه چه به رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د شپي د تهجد په وخت پاسيدلو سره کوله. د مختلف مواقع دپاره د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه دعاگانې منقول دي. په يو موقع باندې د يو نه زياتې دعاگانې هم منقول دي. پس د شپي پاسيدو سره به رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم دا دعاگانې هم کولې. او د دي نه په مخکښې روايت کښې مذکور دعا به ئي هم لوستله. دا حديث د کتاب الصلاة په آخر کښې د تهجد په ابوابو کښې تير شوي دي.

⑪ بَابُ التَّكْبِيرِ وَالتَّسْبِيحِ عِنْدَ الْمَنَامِ

۱۵۵۹۱ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ الْحَكَمِ عَنْ ابْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ عَلِيٍّ أَنَّ قَاطِطَةَ - عَلَيْهَا السَّلَامُ - شَكَّتْ مَا تَلَقَّى فِي يَدَيَّهَا مِنَ الرَّحَى، فَأَتَتْ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - تَسْأَلُهُ خَادِمًا، فَلَمْ تَجِدْهُ، فَذَكَرَتْ ذَلِكَ لِعَائِشَةَ، فَلَمَّا جَاءَ أَخْبَرَتْهُ. قَالَ فَجَاءَنَا وَقَدْ أَخَذْنَا مَضَاجِعَنَا، فَذَهَبَتْ أَقْوَمُ فَقَالَ «مَكَانِي». فَجَلَسَ بَيْنَنَا حَتَّى وَجَدْتُ بَرْدَ قَدَمَيْهِ عَلَى صَدْرِي فَقَالَ «أَلَا أَدُلُّكُمْ عَلَى مَا هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ مِنْ خَادِمٍ، إِذَا أَوَيْتُمْ إِلَى فِرَاشِكُمْ، أَوْ أَخَذْتُمْ مَضَاجِعَكُمْ، فَكَبَّرْتُمْ ثَلَاثًا وَتَلَّيْتُمْ، وَسَبَّحْتُمْ ثَلَاثًا وَتَلَّيْتُمْ، وَاحْتَمَدْتُمْ ثَلَاثًا وَتَلَّيْتُمْ، فَهَذَا خَيْرٌ لَكُمْ مِنْ خَادِمٍ».

وَعَنْ شُعْبَةَ عَنْ خَالِدِ بْنِ أَبِي سَيْرِينَ قَالَ التَّسْبِيحُ أَرْبَعَةٌ وَلَا تَوْنٌ. [ر: ۲۹۲۵]

داوده کیدو په وخت د تسبیح فضیلت د اوده کیدو نه مخکښې د (سبحان الله، الحمد لله او الله اکبر) فضیلت بیان کړې شوې دې، روایت الباب مشهور دې چه سیده فاطمه علیها السلام د رسول الله صلی الله علیه و آله نه خادم او غوښتلو ځکه چه خپله میچن کولو کولو سره د هغوی لاسونه پوښ شوي وو. رسول الله صلی الله علیه و آله د هغې د راتلو په وخت کور کښې نه وو. سیده عانسه علیها السلام خبر ورکړو نو رسول الله صلی الله علیه و آله د هغې کور ته لاړو، هغوی ښځه خاوند اوده کیدل، د رسول الله صلی الله علیه و آله په لیدو باندې سیده فاطمه علیها السلام پاسیدله نو رسول الله صلی الله علیه و آله منع کړه او په بې تکلفۍ سره د دواړو ښځه او خاوند تر مینځه تشریف فرما شو او هغوی ته یې او فرماییل چه تاسو دواړو ته د خادم نه زیات غوره څیز نه ښاتم؟ چه کله تاسو اوده کیږئ نودرې دیرش کرته الله اکبر. درې دیرش کرته سبحان الله او درې دیرش کرته الحمد لله وایئ. دا ستاسو دپاره د خادم نه غوره دي د شعبه په روایت کښې ۳۴ کرته سبحان الله دي، په بعض روایاتو کښې الحمد لله ۳۴ کرته ده. او په اکثر روایاتو کښې الله اکبر ۳۴ کرته راغلې دي (۱)

په روایت کښې بیان کړې شوې دي ذکر ته تسبیحات فاطمه وئیلې شي. په ډیرو احادیثو کښې د هر فرض مانځه نه پس د تسبیحات فاطمه فضیلت راغلې دي. (دلت د اوده کیدو په وخت دي د لوستلو فضیلت راغلې دي.

رسول الله صلی الله علیه و آله دا د خادم نه غوره کړل، چونکه دې وخت کښې هغوی سره د ورکولو دپاره خادم موجود نه وو. په دې وجه رسول الله صلی الله علیه و آله د هغې په بدل کښې هغوی ته یو داسې ذکر بیان کړو کوم چه د هغوی دپاره اخروی اعتبار سره فائده مند وو. (۲)
د رسول الله صلی الله علیه و آله دې دواړو ته ورتلل او د هغوی تر مینځه داسې کیناستل بې تکلفۍ او د ډیر محبت د وجې نه وو. حافظ ابن حجر رحمته الله علیه لیکي:

«وفيه جواز دخول الرجل على ابنته وزوجها وجلسه بينهما في فراشهما ومباشرة قدميه بعض جسدهما....»

د فم بعضهم الاستدلال المذکور لعصته صلى الله عليه وسلم فلا يلحق به غيره من ليس بمعصوم (۳)
یعنی د دې حدیث نه معلومیږي چه انسان خپلې لور او د هغې خاوند ته ورتلې شي. د هغوی تر مینځه کیناستلې شي او خپلې خپې د هغوی د بدن سره لگولې شي... بعض حضراتو دا مذکوره استدلال په دې وئیلو سره مسترد کړې دي چه رسول الله صلی الله علیه و آله معصوم

(۱) اخرجه مسلم في كتاب الذكر والدعاء والتوبة والاستغفار. باب التسبيح اول النهار وعند النوم : ۲۰۹۱/۲، ۲۰۹۲. رقم الحديث ۲۷۲۷، ۲۷۲۸. والترمذي في كتاب الدعوات، باب ما جاء في التسبيح والتكبير والتحميد عند المنام : ۴۷۷/۵، ۴۷۹. رقم الحديث : ۳۴۱۲، ۳۴۱۳، ۳۴۰۸
(۲) سنن الترمذي. كتاب الدعوات. باب ما جاء في التسبيح والتكبير والتحميد عند المنام : ۴۷۹/۵. رقم الحديث : ۲۴۱۲، ۲۴۱۳

(۳) فتح الباري ۱/۱۹۹

(۴) فتح الباري ۱/۱۹۹

دې. لهذا یو غیر معصوم لره په رسول الله ﷺ باندې نه شی قیاس کیدلې
د سیدنا علی (علیه السلام) نه منقول دی چه د رسول الله ﷺ د دې اذکار نبودلو نه پس دا وظیفه کله
په ژوند کښې هم نه ده پاتې شوې. چه کله د هغوی نه تپوس او کړې شو چه د جنگ صفین
په موقع باندې هم نه دې پاتې شوې؟ نو هغوی اووې: او د صفین په شپه هم نه دی پاتې
شوې (۱)

۱۳) باب التَّعَوُّذِ وَالْقِرَاءَةِ عِنْدَ الْمَنَامِ

۱۵۹۶۰۱ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ
أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ إِذَا
أَخَذَ مَضْجَعَهُ نَفَثَ فِي يَدَيْهِ، وَقَرَأَ بِالْمَعْذَاتِ، وَمَسَحَ بِهِنَّ جَسَدَهُ. (۱) ۱۴۱۷۵

د سیده عائشه (رضی الله عنها) نه روایت دې چه رسول الله ﷺ به کله خپلې بسترې ته تشريف یوړلو نو
په خپلو دواړو لاسونو باندې به ئې پو کړل او معوذات (سورة اخلاص. سورة فلق. سورة
ناس) لوستلو سره په خپل بدن باندې دواړه لاسونه راښکول.

داوډه کیدو په وخت نور ذکرونه: رسول الله ﷺ به د اوډه کیدو په وخت سورة اخلاص. سورة
فلق او سورة الناس لوستلو. په حدیث کښې درې واړو ته تغلیبا معوذات ویلې شوې دي (۱)
رسول الله ﷺ نه د دې درې سورتونو نه علاوه د اوډه کیدو په وخت آیه الكرسي. د سورة
بقرة آخری آیتونه. سورة کافرون. سورة ملک. سورة الم تنزیل لوستل هم ثابت دی (۲)

هم دغه شان د ﴿اعوذ بکلمات الله التامة من شر ما خلق﴾ ویلې هم راغلی دی چه د هغې ترجمه
دا ده زه د الله پاک د کامل کلماتو سره د هغه د مخلوق د شر نه پناه غواړم (۳)
امام ابو داؤد (رحمه الله) د سیدنا علی (علیه السلام) په حوالې سره دا دعا هم نقل کړې ده:

﴿اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِوَجْهِكَ الْكَرِيمِ وَكَلِمَاتِكَ الثَّامَةِ مِنْ شَرِّ مَا أَنْتَ آخِذٌ بِصَافِيَتِهِ﴾ (۴) یعنی ای الله زه ستا د
کریم ذات او ستا د کامل کلماتو سره د هر هغه خیز د شر نه پناه نیسم، چه د هغه تندي ستا
په قبضه کښې دي

(۱) صحیح مسلم. کتاب الذکر والدعاء والتوبة والاستغفار. باب التسبیح اول النهار وعند النوم. ۲۰۹۱/۴.

۲۰۹۲. رقم الحديث: ۲۷۲۷

(۲) عمدة القاری ۲۸۹/۲۲. ارشاد الساری ۳۲۵/۱۳

(۳) سنن الترمذی. کتاب الدعوات. باب ما جاء فیمن یقرأ القرآن عند المنام. ۴۷۴/۵. ۴۷۵. (رقم

الحديث: ۳۴۰۳. ۳۴۰۴. ۳۴۰۵)

(۴) فتح الباری ۱۵۱/۱۱. سنن ابی داؤد. ابواب النوم. باب ما یقال عند النوم: ۳۱۲/۴

(۵) سنن ابی داؤد. ابواب النوم. باب ما یقال عند النوم ۳۱۲/۴. رقم الحديث ۵۰۵۲ (وتامه: اللَّهُمَّ أَنْتَ
تَكْشِفُ الْغُفْرَانَ وَالْمَنَامَ اللَّهُمَّ لَا يُهْزَمُ جُنْدُكَ وَلَا يُخْلَفُ وَعَدَاؤُكَ وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ سُبْحَانَكَ
وَبِعَمَلِكَ. واسناده ضعيف)

باب:

۱۵۹۶۱. حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «إِذَا أَوَى أَحَدُكُمْ إِلَى فِرَاشِهِ فَلْيَنْقُضْ فِرَاشَهُ بِدَاخِلَةِ إِزَارِهِ، فَإِنَّهُ لَا يَدْرِي مَا خَلَقَهُ عَلَيْهِ، ثُمَّ يَقُولُ بِاسْمِكَ رَبِّي وَضَعْتُ جَنْبِي، وَبِكَ أَرْفَعُهُ، إِنْ أَمْسَكَتْ نَفْسِي فَارْحَمْهَا، وَإِنْ أُرْسَلَتْهَا فَاحْفَظْهَا بِمَا تَحْفَظُ بِهِ عِبَادَكَ الصَّالِحِينَ».

تَابِعَهُ أَبُو ضَمْرَةَ وَإِسْمَاعِيلُ بْنُ زَكْرِيَّا عَنْ عَبْدِ اللَّهِ. وَقَالَ يَحْيَى وَبَشَرٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - . وَرَوَاهُ مَالِكٌ وَابْنُ عَجَلَانَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - (۱۲۹۵۸)

داوده کیدو د یو بل ادب بیان . دا باب بغیر د ترجمې نه دي . په بعض نسخو کېې دا باب نشته . حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرماني چې باب دلته کیدل پکار دی . هم دا راجح ده . په دې باب کېې یو بل ادب د اوده کیدو متعلق بیان کړې شوې دي او هغه دا چې د اوده کیدو نه مخکېې بسترې لره څنډل پکار دی . پس په روایت کېې د رسول الله صلی الله علیه و آله ارشاد دي چې کله په تاسو کېې څوک د خپلې بسترې طرف ته د اوده کیدو دپاره راشی نو هغه دي د خپل لنگ په دننه حصه باندې بستره او څنډی ځکه چې هغه ته معلومه نه ده چې د هغه نه شاته په بستره کېې څه ور داخل شوې دي . او بیا دي دا دعا اولولی :

﴿ بِاسْمِكَ رَبِّ وَضَعْتُ جَنْبِي وَبِكَ أَرْفَعُهُ إِنْ أَمْسَكَتْ نَفْسِي فَارْحَمْهَا وَإِنْ أُرْسَلَتْهَا فَاحْفَظْهَا بِمَا تَحْفَظُ بِهِ الصَّالِحِينَ ﴾

یعنی اې زما ربه ! ما ستا په نوم باندې خپل اړخ کیخودلو او هم ستا په نوم باندې به دا اوچتوم . که تا زما روح منع کړو (ماته دې مرگ راکړو) ، نو ته به دې باندې رحم او کړه او که تا راوایس کولو سره پریخودلو نو د ده حفاظت او کړه به هغه څیز سره چې په کوم سره ته د صالحینو حفاظت کوي

(۵۹۶۱) : الحديث اخرجه البخارى ايضا فى كتاب التوحيد. باب السؤال باسماء الله تعالى والاستعاذه بها (رقم الحديث ۷۳۹۴). واخرجه مسلم فى كتاب الذكر والدعا. باب : ما يقول عند النوم واخذ المضجع ۲۰۸۴ : ۴ . (رقم الحديث : ۲۷۱۴). واخرجه ابوداؤد فى كتاب الادب. باب : ما يقال عند النوم : ۳۱۱/۴ . (رقم الحديث : ۵۰۵۰). واخرجه النسائي فى كتاب عمل اليوم والليلة. باب : ما يقول من يفرغ من منامه : ۹۸/۶ . (رقم الحديث : ۱۰۶۲۷). واخرجه الترمذى فى كتاب الدعوات. باب منه (دعا : باسمك ربى وضعت جنبى) رقم الحديث : ۳۴۰۱). واخرجه ابن ماجة فى كتاب الدعاء.. باب : ما يدعو به اذا اوى الى فراشه (رقم الحديث : ۳۸۷۴)

(فتح البارى : ۱۵۱/۱۱)

امام بخاری رحمته اللہ علیہ د روایت پہ آخر کنبی متابعات ذکر کرې دي. د ابو ضمردہ انس بن عیاض متابعت امام بخاری رحمته اللہ علیہ په الادب المفرد کنبی او امام مسلم رحمته اللہ علیہ په صحیح کنبی موصولا نقل کرې دي ^(۱) د اسماعیل بن زکریا متابعت حارث بن ابی سلمه په خپل مسند کنبی موصلا نقل کرې دي ^(۲) د یحیی بن سعید تعلیق امام نسائی رحمته اللہ علیہ او د بشیر بن المفضل تعلیق مسدد موصلا نقل کرې دي ^(۳)

قوله: **(وَرَوَاهُ مَالِكُ، وَابْنُ عَجَلَانَ، عَنْ سَعِيدٍ)**: امام مالک او محمد بن عجلان هم دا ذکر شوې حدیث د سعید مقبری نه نقل کرې دي. د امام مالک رحمته اللہ علیہ روایت وړاندې په کتاب التوحید کنبی موصلا راروان دي ^(۴) او د ابن عجلان روایت امام احمد رحمته اللہ علیہ په مسند کنبی موصلا نقل کرې دي ^(۵)

د لنګ په دننه حصه باندې د بستري څنډلو حکمت **(فَلْيَنْفُضْ ذَاكَ بِدَاخِلَةِ إِزَارَةٍ)** خپله بستره د لنګ په دننه حصه باندې څنډل پکار دی. مطلب دا دي چې بستري ته د تلو نه مخکې دي لنګ پرانیزي او د هغې په دننه غاړه باندې دي بستره او څنډی. د دننه غاړې نه هغه طرف مراد دي کوم چې د بدن سره لګیدلې وي. په دې حصې سره د څنډلو حکمت بیانولو سره علامه قسطلانی رحمته اللہ علیہ لیکي:

(وحكمة ذلك لعله لسطب يمنع من قرب بعض الحيوانات استأثر الشارع بعلمه) ^(۶)

یعنی: د دې حکمت کیدې شي چې یو طبی راز وي. چې د دې د وجې نه بعض حیوانات بستري ته نژدې نه شي راتلې. شارع د دې علم صرف خپل ځان پورې محدود ساتلې دي او علامه کرمانی رحمته اللہ علیہ لیکي:

(ولينفص ويده مستورة بطرف ازاره لئلا يحصل في يده مكره، ان كان شئ هناك) ^(۷)

یعنی: د څنډلو په وخت انسان له خپل لاس د لنګ په طرف باندې پټول پکار دی چې د هغه لاس ته څه تکلیف او نه رسیږي که په بستره کنبې داسې څه څیز وي

او علامه بیضاوی رحمته اللہ علیہ فرماني: **(انما امر بالنفض بها، لان الذي يريد التورم يحل يمينته خارج الازار وتبقى الداخلة معلقة، فينفض بها) ^(۸)**

^(۱) فتح الباری ۱۱/۱۵۴. عمدة القاری ۲۲/۲۹۰. ارشاد الساری ۱۳/۳۲۶

^(۲) فتح الباری ۱۱/۱۵۴. عمدة القاری ۲۲/۲۹۰. ارشاد الساری ۱۳/۳۲۶

^(۳) فتح الباری ۱۱/۱۵۴. عمدة القاری ۲۲/۲۹۰. ارشاد الساری ۱۳/۳۲۶

^(۴) صحیح البخاری، کتاب التوحید، باب السؤال باسماء الله تعالى والاستعاذة بها (رقم الحدیث ۷۳۹۳)

^(۵) مسند احمد: ۲/۲۹۵. مرویات ابی هريرة رضی الله تعالى عنه

^(۶) ارشاد الساری ۱۳/۳۲۶

^(۷) شرح الکرماني ۲۲/۱۳۵

^(۸) فتح الباری ۱۱/۱۵۲. عمدة القاری ۲۲/۲۸۹. ارشاد الساری ۱۳/۳۲۶

یعنی د لنگ په دننه غاړه باندې د څنډلو حکم په دې وجه ورکړې شوې دې چه اوده کیدونکې انسان په خپل نسی لاس باندې چه کله د لنگ دننه حصه پراښی نو دننه غاړه به معلق پاتې شی. لهذا هغه به هم په دې غاړې سره بستره اوځنډی

فانده: د روایت الباب په سند کښې درې راویان تابعی دی او درې واره مدنی دی. عبیدالله بن عمر. د هغوی شیخ سعید بن ابی سعید المقبری او د هغوی شیخ او والد ابوسعید کسان درې واره تابعین دی.

د روایت الباب د دعا په شان. یوه دعا امام احمد رحمته الله علیه د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه نقل فرمایلي ده چه رسول الله صلی الله علیه و آله یو سړی ته او فرمایلي چه هغه دې د اوده کیدو نه مخکښې دا دعا لولي.

(اللَّهُمَّ إِنَّكَ خَلَقْتَ نَفْسِي، وَأَنْتَ تَرَفُّأَهَا، لَكَ مَخَاتُهَا وَمَخَيَاتُهَا، إِنْ أَحْيَيْتَهَا فَأَحْفَظْهَا، وَإِنْ أَمَتَهَا فَأَغْفِرْ لَهَا) (۲)،
یعنی ای الله! هم تا زما نفس پیدا کړې دې او هم ته به نې وفات کوي. د ده مرگ او ژوند ستا دپاره دې. که تا دا ژوندي اوساتلو نو حفاظت نې او کړه او که مرگ دې پرې راوستلو نو بخښنه ورته او کړه

(۱۳) باب الدُّعَاءِ نِصْفَ اللَّيْلِ

۱۵۹۲۱ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مَا لِكَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْأَعْرَبِيِّ وَأَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: «يَنْتَزِلُ رَبُّنَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا حِينَ يَبْقَى ثُلُثُ اللَّيْلِ الْآخِرِ يَقُولُ مَنْ يَدْعُونِي فَأَسْتَجِيبَ لَهُ، مَنْ يَسْأَلُنِي فَأُعْطِيَهُ، وَمَنْ يَسْتَغْفِرُنِي فَأَغْفِرَ لَهُ». ار. ۱۱۰۹۴

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمایلي رموز رب نبارک و تعالی هر شپه د دنیا آسمان ته را کوژیږی. چه کله د شپې آخری دریمه حصه باقی شی نو فرمائی څوک دې؟ چه زما نه دعا او غواړی چه زده ورله دعا قبوله کړم، څوک دې؟ چه زما نه سوال او کړی او زده نې هغه ته ورکړم. او څوک دې چه زما نه بخښنه او غواړی او زه ورته بخښنه او کړم د ترجمه الباب مقصد د الله پاک په دربار کښې د ښکته کیدو. د خپلو گناهونو د معافۍ غوښتلو او د خپلو مرادونو دپاره د دعاگانو غوښتلو دپاره د شپې د آخری حصې نه زیاته یوه موقع هم موزون او اهم نه ده. په احادیث کښې د دې ډیر فضیلت راغلې دې، امام بخاری رحمته الله علیه هم په دې باب کښې د دې وخت د دعا ذکر کړې دې، په روایت کښې د شپې د

(فتح الباری ۱۱/۱۵۱. عمدة القاری ۲۲/۲۸۹. ارشاد الساری ۱۳/۳۲۶)

(مسند احمد ۷/۷۹. مرویات ابن عمر رضی الله عنهما) (وتمامه: اللهم أسألك العافية. ورواه مسلم والبيهقي وابن حبان وهو حديث صحيح)

آخری ثلث ذکر دی. امام بخاری رحمہ اللہ پہ ترجمۃ الباب کنبی د (نصف اللیل) ذکر کرے دی کیدی شی چہ ہغوی د ہغہ روایت طرف تہ اشارہ فرمائی کوم چہ امام احمد رحمہ اللہ پہ مسند کنبی د سیدنا ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ نہ نقل کرے دی

قوله: ﴿يُنْزِلُ رَبُّنَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى كُلَّ لَيْلَةٍ حِينَ يَبْقَى ثُلُثُ اللَّيْلِ إِلَى سَمَاءِ الدُّنْيَا﴾:

۱ یعنی زمونہ رب ہرہ شپہ چہ کلہ د شپہ آخری دریمہ حصہ باقی پاتی شی. د دنیا د آسمان طرف تہ نزول فرمائی

د دارقطنی پہ روایت کنبی د (شطر اللیل) الفاظ بغیر د تردد نہ دی (۲)

علامہ کرمانی رحمہ اللہ فرمائی: ﴿فان قلت: فی الترجمة نصف اللیل، فی الحدیث الثلث، قلت: حین یبقی الثلاث، یکون قبل الثلث، وهو المقصود من النصف﴾ (۳)

یعنی کہ تاسو دا اعتراض اوکری چہ پہ ترجمۃ الباب کنبی د نصف اللیل ذکر دی. او پہ حدیث کنبی ثلث راغلی دی. زہ پہ پہ جواب کنبی وایم چہ د ثلث بقاء بہ د ثلث نہ مخکنی وی او د نصف نہ ہم دا مقصود دی.

پہ روایت الباب کنبی دی: ﴿يُنْزِلُ رَبُّنَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى﴾ د آسمان دنیا طرف تہ د نزول مطلب. د آسمان دنیا طرف تہ د اللہ پاک د نزول نہ. د اللہ پاک رحمت. د اللہ پاک متوجہ کیدل یا د اللہ پاک پہ حکم باندی د رحمت د فرشتو نزول مراد دی. یا دا پہ خپلہ حقیقی معنی باندی دی. اللہ پاک د جسم نہ پاک دی. د نزول کیفیت او حقیقت د انسان د محدود عقل د دائرہ نہ وړاندی خیز دی (۴) د دی تفصیل بہ وړاندی پہ کتاب التوحید کنبی راخی ان شاء اللہ.

حدیث الباب پہ کتاب الصلاة کنبی د باب التهجید د لاندی تیر شوې دی (۵)

﴿۱۳﴾ بَابُ الدُّعَاءِ عِنْدَ الْخَلَاءِ

۵۹۲۳ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَرُورَةَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ كَانَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِذَا دَخَلَ الْخَلَاءَ قَالَ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبْثِ وَالْخَبَائِثِ». (ار: ۱۱۴۲)

(۱) مسند احمد: ۲/۲۶۴. مرویات ابی هريرة رضى الله تعالى عنه.

(۲) فتح الباری ۱۱/۱۵۵. عمدة القاری ۲۲/۲۹۱. ارشاد الساری ۱۳/۳۲۷.

(۳) شرح الکرمانی: ۲۲/۱۳۶.

(۴) ارشاد الساری ۳۲۷. فتح الباری ۱۱/۱۵۵.

(۵) الصحيح للبخاری، کتاب التهجید، باب الدعاء والصلاة من آخر الليل: ۲۲۵، رقم الحديث ۱۱۴۵.

د سیدنا انس بن مالک رضی اللہ عنہ نه روایت دی چه رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم به کله بیت الخلا ته تشریف اورولو نو فرمائیل به نپی (اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبْثِ وَالْخَبَائِثِ) ای الله: زه ستا پناه غواړم د خبث او خبائث نه،

د خبث او خبائث تشریح: (خبث) د خبیث جمع ده. د با، په ضمی ستره دي. خو کله د تخفیف دپاره په با، باندې سکون لوستل هم جائز دی (۱) او (خبائث) جمع د خبیثه ده. د خبث نه نر شیطاین او د خبائث نه مؤنث شیطاین مراد دی (۲) یو قول دا دي چه د خبث نه شیطاین او د خبائث نه بول وبراو او گنده خیزونه مراد دی (۳) بهر حال دا بول مراد کیدلې شی او مطلب دا دي چه هر هغه خیز چه په هغې کښې دقته د انسان د دنیوی یا اخروی ژوند دپاره د خبائث اړخ موندلې شی. د هغې نه په دي مبارکه دعا کښې پناه غوښتلی شوي ده.

دا دعا بیت الخلا ته د تلو نه مخکښې لوستل پکار دی (۴)

⑮) بَابُ مَا يَقُولُ إِذَا أَصْبَحَ

(۵۹۶۴) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ حَدَّثَنَا حُسَيْنٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُرَيْدَةَ عَنْ بُشَيْرِ بْنِ كَعْبٍ عَنْ شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: «سَيِّدُ الْإِسْلَامِ اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ، خَلَقْتَنِي وَأَنَا عَبْدُكَ، وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ، أُوْبِعُكَ بِنِعْمَتِكَ، وَأُوبِعُكَ بِدُنْيِي، فَأَغْفِرْ لِي، فَإِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ، أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ. إِذَا قَالَ جِئَ مِنْ مِيْمِي فَمَاتَ دَخَلَ الْجَنَّةَ - أَوْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ - وَإِذَا قَالَ جِئَ يَصْبِحُ فَمَاتَ مِنْ يَوْمِهِ». مثله. ار: ۱۵۹۴۷

سیدنا شداد بن اوس رضی اللہ عنہ د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نه روایت کوي، رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: سید الاستغفار یعنی د استغفار د تولو صیغو سردار او په هغه تولو کښې افضل دا لاندې کلمات دي:

(اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ خَلَقْتَنِي وَأَنَا عَبْدُكَ وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ أُوْبِعُكَ بِنِعْمَتِكَ وَأُوبِعُكَ بِدُنْيِي فَأَغْفِرْ لِي فَإِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ)

ای الله: ته زما رب ئې! ستا نه سوا بل څوک معبود نشته. هم تا زه پیدا کړې يم او زه صرف هم ستا بنده يم او زه د خپل استطاعت مطابق ستا په عهد او ستا په وعده قائم يم، تا چه

(۱) ارشاد الساری: ۳۲۸/۱۳

(۲) عمدة القاری: ۲۹۱/۲۲

(۳) ارشاد الساری: ۳۲۸/۱۳

(۴) فتح الباری ۳۲۱/۱. ارشاد الساری: ۳۲۸/۱۳

کوم نعمتونه ماته را کرې دی. د هغې اقرار او د خپلو گناهونو اعتراف کوم. ماته بخښه او کره بیشکه ستا نه سوا هیڅ څوک د گناهونو بخښلو والا نشته، زه د خپلو بد عملونو د بدۍ نه ستا پناه غواړم،

رسول الله ﷺ فرمائی: چه کله یو سړې دا دعا د ماښام په وخت اولولې او مې شی نو جنت ته به داخلېږي یا «وې فرمائیل، د جنت والو نه به وی او کله چه ئې د سحر په وخت اولولې او هم په هغه ورځ باندې مړ شی نو هم دغه شان هغه به هم جنت ته داخلېږي،

۱۵۹۶۵) حَدَّثَنَا أَبُو نَعِيمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ جُمَيْرٍ عَنْ رُبَيْعِ بْنِ جَرَّاشٍ عَنْ حُذَيْفَةَ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِذَا أَرَادَ أَنْ يَنَامَ قَالَ «يَا أَيُّهَا اللَّهُمَّ أَمُوتْ وَأَحْيَا». وَإِذَا اسْتَيْقَظَ مِنْ نَمَائِهِ قَالَ «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا، وَإِلَيْهِ النُّشُورُ». ار. ۱۵۹۵۳

سب - حذیفه رضی الله عنه نه روایت دي چه رسول الله ﷺ به کله د اوده کیدو اراده او فرمائیل به نو فرمائیل به ئې «يَا أَيُّهَا اللَّهُمَّ أَمُوتْ وَأَحْيَا» او چه کله به د خوب نه بیدار شو نو فرمائیل به ئې «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا، وَإِلَيْهِ النُّشُورُ».

۱۵۹۶۶) حَدَّثَنَا عَبْدَانُ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ رُبَيْعِ بْنِ جَرَّاشٍ عَنْ خُرَاشَةَ بْنِ الْحُجْرِ عَنْ أَبِي ذَرٍّ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ كَانَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِذَا أَخَذَ مَضْجَعَهُ مِنَ اللَّيْلِ قَالَ «اللَّهُمَّ بِاسْمِكَ أَمُوتْ وَأَحْيَا». فَإِذَا اسْتَيْقَظَ قَالَ «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا، وَإِلَيْهِ النُّشُورُ». ۱۲۹۶۰۱

د سیدنا ابو ذر رضی الله عنه نه روایت دي چه رسول الله ﷺ به کله بسترې ته تشریف راوړلو نو فرمائیل به ئې «اللَّهُمَّ بِاسْمِكَ أَمُوتْ وَأَحْيَا» او چه کله به بیدار نو بیا به ئې فرمائیل «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا، وَإِلَيْهِ النُّشُورُ».

د سحر په وخت سید الاستغفار لوستل پکار دی چه د هغې تفصیل تیر شوې دي. د خوب نه د پاسیدو نه پس دعا والا حدیث هم امام بخاری رحمه الله ذکر کړو ځکه چه عموما انسان د شپې اوده کیدو سره سحرپاسی. په دې وجه هغه د سحر په دعاگانو کښې شمار کیدلې شی

۱۶) بَابُ الدُّعَاءِ فِي الصَّلَاةِ

۱۵۹۶۷) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُونُسَ أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي يَزِيدُ عَنْ أَبِي الْحَجَرِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ غَرْوَةَ عَنْ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّهُ قَالَ لِلنَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَلَيْنِي دُعَاءُ دُعُوهِ فِي صَلَاتِي. قَالَ «قُلِ اللَّهُمَّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي ظُلْمًا كَثِيرًا، وَلَا يَغْفِرُ إِلَّا أَنْتَ، فَاغْفِرْ لِي مَغْفِرَةً مِنْ عِنْدِكَ، وَارْحَمْنِي، إِنَّكَ أَنْتَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ».

وَقَالَ عَمْرُو عَنْ يَزِيدَ عَنْ أَبِي الْخَيْرِ إِنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرِو قَالَ أَبُو بَكْرٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ -
لِلنَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - ار ۱۷۹۹

د سيدنا ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ نه روايت دي چه هغوی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته عرض او کړو چه ماته يو داسې دعا او بښاین. چه زه ئې په خپل مونځ کښې لولم. رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چه دا دعا لوله (اللَّهُمَّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي ظُلْمًا كَثِيرًا، وَلَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ فَاعْفُ عَنِّي مَغْفِرَةً مِنْ عِنْدِكَ وَأَخْفِنِي إِنَّكَ أَنْتَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ) دای الله! ما په خپل خان باندې ډیر ظلم کړې دي. او هم ته گناهونه معاف کوې. پس د خپل طرف نه ماته بخښنه او کړه. او په ما باندې رحم او کړه. بیشکه ته ډیر بخښنه کونکې او مهربان ئې.

په مانځه کښې دننه د دعا ذکر دي. د باب په دي اول روايت کښې چه کومه دعا نقل کړې شوې ده. په مانځه کښې د دي محل متعین نه کړې شو. بعض وئيلي دي چه دا دعا په سجده کښې کول پکار دي. ځکه چه په يو بل حديث کښې دي (وَأَمَّا السُّجُودُ فَاجْتَهِدُوا فِي الدُّعَاءِ)^۱ بعض وئيلي دي چه د تشهد نه پس لوستل پکار دي^۲.

د دعا د حسن ترتيب بيان! علامه قسطلاني رحمته اللہ علیہ د دي دعا د حسن ترتيب په باره کښې ليکي (وهذا الدعاء من احسن الادعية لاسيما في ترتيبه، فان فيه تقديم نداء الرب واستغاثته بقوله: اللهم، ثم الاعتراف بالذنوب بقوله: ظلمت نفسي، ثم الاعتراف بالتوحيد الى غير ذلك مما لا يخفى مع ما اشتمل عليه من التاكيد بقوله: انك انت الغفور الرحيم بلكمة: ان، وضبط الفصل، وتعريف الخير باللام، وبصيغة بعينها) دېها په غوره او عمده دعاگانو کښې يوه ده خصوصا د خپل ترتيب په لحاظ سره. ځکه چه په دي کښې د ټولو نه مخکښې (اللهم) وئيلو سره الله پاک ته آواز او د هغه نه مدد غوښتلې شوې دي. بيا (ظلمت نفسي) وئيلو سره د خپلو گناهونو اعتراف او د دي نه پس د الله پاک د توحيد اقرار کړې شوې دي. غرض دا حديث په ډيرو بهرنيو امورو باندې مشتمل دي. د دي نه علاوه (انك انت الغفور الرحيم) کښې لفظ د (ان)، ضمير فصل او خبر لره په لام تعريف سره معرفه کولو او د مبالغې د صيغې په استعمال سره تاکيد کړې شوې دي.

۱۵۹۲۸۱ حَدَّثَنَا عَلِيُّ حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ سَعْدٍ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ (وَلَا تُجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافُ مِنْهَا) أَنْزَلْتُ فِي الدُّعَاءِ. ۱۴۴۷۲۱

(۱) صحيح مسلم. كتاب الصلاة. باب النهي عن قراءة القرآن في الركوع والسجود: ۳۴۸/۱. رقم الحديث: ۳۴۹
(۲) فتح الباري: كتاب الآذان. باب الدعاء قبل السلام: ۴۱۴/۲. عمدة القاري. كتاب الآذان باب الدعاء قبل السلام ۱۱۹/۶

په ایت کریمه کښې د دعا مصداق: د باب دا دویم روایت د قرآن کریم د آیت ﴿وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ﴾، وَلَا تُغَافِلُ بِهَا په باره کښې دې، سیده عائشه رضی الله عنها فرمائی چې دا دعا په باره کښې نازل شوې دې، د هغوی په نزد د صلاة نه مراد دعا ده او مطلب دا دې چې دعا نه په ډیر زور غوښتل پکار دی او نه ډیره رو. خو د ډیرو مفسرینو په نزد دا آیت کریمه د دعا په باره کښې نه دې، بلکه په مانځه کښې دننه د قرآن کریم د تلاوت په باره کښې دې. ﴿وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ اِی بقرءة صلاتک﴾ مضاف محذوف دې. (۱)

۱۵۹۲۹۱ حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ كُنَّا نَقُولُ فِي الصَّلَاةِ السَّلَامُ عَلَى اللَّهِ، السَّلَامُ عَلَى فَلَانٍ. فَقَالَ لَنَا النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - ذَاتَ يَوْمٍ «إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّلَامُ، فَإِذَا قَعَدَ أَحَدُكُمْ فِي الصَّلَاةِ فَلْيَقُلِ التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ إِلَى قَوْلِهِ الصَّالِحِينَ. فَإِذَا قَالَهَا أَصَابَ كُلَّ عَبْدٍ لِلَّهِ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ صَالِحٍ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ. ثُمَّ يَخْتَارُ مِنَ الشَّأْنِ مَا شَاءَ». [۱۷۹۷]

د سيدنا عبد الله بن مسعود رضی الله عنه نه روایت دې چې مونږ به په مانځه کښې لوستل ﴿السَّلَامُ عَلَى اللَّهِ السَّلَامُ عَلَى فَلَانٍ﴾ نو مونږ ته يوه ورځ رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم او فرمايل چې الله پاک خو خپله سلام دې. نو څوک چې په تاسو کښې په مانځه کښې کيښي نو هغه دې ﴿التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ.... الصَّالِحِينَ﴾ پورې اوائی. چې کله هغه دا کلمات اوائی نو د آسمان او زمکې هر هغه بنده ته به دا اورسيږي چې صالح وی (بيا دې په دې الفاظو سره تشهد او کړي) ﴿أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ﴾ او د دې نه پس چې کومه دعا کول غواړي هغه دې او کړي. د ترجمه الباب سره د احاديثو مناسبت: حافظ ابن حجر رحمته الله عليه د ترجمه الباب سره د احاديثو مناسبت بيانولو سره ليکي:

﴿وَأَخَذَ التَّرْجُمَةَ مِنْ هَذِهِ الْأَحَادِيثِ إِلَّا أَنَّ الْأَوَّلَ نَصَّ فِي الْمَطْلُوبِ وَالثَّانِي يَسْتَفَادُ مِنْهُ صِفَةُ مَنْ صَفَاتِ الدَّاعِي وَهُوَ عَدَمُ الْجَهْرِ وَالْخَافَتَةِ فَيَسْمَعُ لِنَفْسِهِ وَلَا يَسْمَعُ غَيْرَهُ﴾ (۲)

يعنی: ترجمه د دې احاديثو نه اخستلې شوې ده، خو اول حديث په مطلوب کښې نص دې او د دویم حديث نه د داعي يو صفت مستفاد کيږي او هغه دې زيات په زوره نه وئيل او په مزه وئيل، په داسې طريقه چې هغه ئې خپله واورى، بل څوک ئې وانورى.

(۱) روح المعاني ۱۵/۱۹۴، سورة الاسراء، رقم الاية ۱۱۰، هم دغه شان اوگورئ الجامع لاحكام القرآن.

سورة الاسراء ۱/۳۴۴

(۲) فتح الباری: ۱۱/۱۵۸

قوله: (أَصَابَ كُلَّ عَبْدٍ لِلَّهِ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ صَالِحٌ). به دي کنبی د صالح عبد صفت دي. د باب دا آخری حدیث په کتاب الصلاة کنبی تیر شوې دي (۱)

۱۵) باب الدُّعَاءِ بَعْدَ الصَّلَاةِ

[۵۹۷۰] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا يَزِيدُ أَخْبَرَنَا وَرْقَاءُ عَنْ سَمَى عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ. قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ذَهَبَ أَهْلُ الدُّنْيَا بِالدَّرَجَاتِ وَالنَّعِيمِ الْبَقِيمِ. قَالَ «كَيْفَ ذَاكَ». قَالَ صَلُّوا كَمَا صَلَّيْنَا، وَجَاهِدُوا كَمَا جَاهَدْنَا، وَأَنْتَقُوا مِنْ فُضُولِ أُمُورِهِمْ، وَلَيْسَتْ لَنَا أَمْوَالٌ. قَالَ «أَفَلَا أَخْبِرُكُمْ بِأَمْرٍ تُدْرِكُونَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، وَتَسْقُونَ مَنْ جَاءَ بَعْدَكُمْ، وَلَا يَأْتِي أَحَدٌ بِمِثْلِ مَا جِئْتُمْ، إِلَّا مَنْ جَاءَ بِمِثْلِهِ، تَسْبَحُونَ فِي ذِكْرِ كُلِّ صَلَاةٍ عَشْرًا، وَتَحْمَدُونَ عَشْرًا، وَتُكَبِّرُونَ عَشْرًا».

تَابِعَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ عَنْ سَمَى

وَرَوَاهُ ابْنُ عَجَلَانَ عَنْ سَمَى وَرَجَاءُ بْنُ حَبِوَةَ.

وَرَوَاهُ جَرِيرٌ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ رُقَيْعٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ.

وَرَوَاهُ سُكَيْلٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - [ر: ۸۰۷]

د سيدنا ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دي چه خلقو عرض او كړو يا رسول الله ﷺ دولت مند خلق خو په درجات او نعمتونو كنبی مخكې شو. رسول الله ﷺ او فرمايل (څنگه؟) هغوی اووې كوم خلق چه مونږ كوی، څنگه چه مونږ مونږ كوو او جهاد كوو، څنگه چه مونږ جهاد كوو او خپل بچ شوي مال هم خرچ كوو خو مونږ سره مال نشته، رسول الله ﷺ او فرمايل آيا زه تاسو ته داسې څيز او نه ښاتم چه د هغې په ذريعه تاسو د هغوی برابر شئ. كوم چه ستاسو نه مخكې تير شوې دي، او د هغوی نه مخكې شئ كوم چه ستاسو نه پس راځي او يو سړي به هم ستاسو برابر نه وي مگر هغه سړي كوم چه دا اولولي. د هر مانځه نه پس سبحان الله لس كړته. او الحمد لله لس كړته او لس كړته الله اكبر وايي.

[۵۹۷۱] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنِ الْمُسَيَّبِ بْنِ رَافِعٍ عَنْ وَرَادٍ مَوْلَى الْغُبَرَةِ بْنِ شُعْبَةَ قَالَ كَتَبَ الْغُبَرَةُ إِلَى مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ يَقُولُ فِي ذِكْرِ كُلِّ صَلَاةٍ إِذَا سَلَّمَ «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ، وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، اللَّهُمَّ لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ، وَلَا مُعْطِيَ لِمَا مَنَعْتَ، وَلَا يَنْفَعُ دَاخِلَ الْجَنَّةِ مِنْكَ الْجَدُّ». وَقَالَ شُعْبَةُ عَنْ مَنْصُورٍ قَالَ سَمِعْتُ الْمُسَيَّبَ [ر: ۸۰۸]

د سيدنا مغیره بن شعبه رضي الله عنه آزاد كړده غلام وړاد نه روايت دي هغوی بيان كوی چه سيدنا مغیره رضي الله عنه سيدنا معاويه بن ابی سفيان رضي الله عنه ته اوليكل چه رسول الله ﷺ به د هر مانځه نه

پس چه کلمه سلام و ابرو لو نو دا به نی لوستل: ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْخَزَائِرُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ اللَّهُ لَا مَائِمَةً لَنَا أَنْعَمْتَ، وَلَا مُعْطِيًا لَنَا مَنَعْتَ، وَلَا كَيْفَ نَمُوتُ ذَا الْجَدِّ مِثْلَكَ الْجَدُّ﴾، و الله پاک و حده لا شریک نه سوا شوک هم معبود برحق نشسته، هم د هغه دیاره بادشاهت دی. او هم د هغه دیاره ټول تعریفونه دی. هغه په هر څیز باندې قادر دی، ای الله! هیڅ منع کونکې نشته د هغه څیز دیاره کوم چه تاسو ورکوي، او هیڅ څوک ورکونکې نشته د هغه څیز کوم چه تاسو منع کړئ او د یو مالدار یو مالدارۍ ستا نه بغیر فائده منده نه شی کیدی، د فرض مانځه نه پس د دعا حکم: په دې ترجمه الباب سره د امام بخاری رحمته الله علیه مقصد دا دی چه د فرض مانځه نه پس دعا غوښتل د رسول الله صلی الله علیه و آله نه ثابت دی. امام صاحب په هغه خلقو باندې رد کول غواړی چه وائی د فرض مونځونو نه پس دعا مشروع نه ده. (۱)

علامه ابن القيم رحمته الله علیه په زاد المعاد کښې د دې نفی کړې ده او ویلې نی دی چه دا د رسول الله صلی الله علیه و آله نه ثابت نه دی. (۲)

خو حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائی چه د هغوی دا مطلقا نفی کول صحیح نه دی ځکه چه په سنن ابی داؤد کښې د سیدنا معاذ رضی الله عنه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله هغوی ته وفرمائیل:

﴿يَا مَعْزُودِي وَاللَّهِ لَأُحِبَّكَ، فَلَا تَدْعُ دُبْرَ كُلِّ صَلَاةٍ أَنْ تَقُولَ: اللَّهُمَّ أَعِزِّي عَلَى ذِكْرِكَ وَشُكْرِكَ وَحُسْنِ عِبَادَتِكَ﴾، (۳)

هم دغه شان د زید بن ارقم روایت په سنن ابی داؤد او سنن نسائی کښې دې:

﴿سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَقُولُ: يَدْعُو دُبْرَ صَلَاتِهِ «اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَرَبَّ كُلِّ شَيْءٍ»﴾، (۴)

(فتح الباری ۱۱/ ۱۵۹)

(زاد المعاد. فصل فی حدیث صلی الله علیه وسلم فی الصلاة: ۲۵۷/۱) (قلت: هذا بعيد من الانصاف لان ابن القيم رحمه الله قد ذكر الادعية الماثورة في فصل فقال: فصل: فيما كان رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقول بعد انصرافه من الصلاة. وجلسه بعدها، وسرعة الانتقال منها، وما شرعه لأتمته من الأذكار وألقرآن: بعدا ۲۹۵/۱. وهذه الأذكار قد أوردتها البخاري ههنا وقد رد ابن القيم الادعية التي برفع الأيدي بعد الفرائض أو السنن الرواتب بهيئة الاجتماع كهيئة الدعاء في هذا الزمان فتدبر! قال: وأما الدعاء بعد السلام من الصلاة مستقبل القبلة أو المأمومين، فلم يكن ذلك من هديه صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أصلاً. ولا روي عنه بإسناد صحيح، ولا حسن، وقال في آخر البحث: استحَبَّ له أن يُصلي على النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بعد ذلك. (أي بعد الأذكار والادعية الماثورة) ويدعو بما شاء، ويكون دعاؤه عقيب هذه العبادة الثانية. لا لكونه دبر الصلاة... ۲۵۸/۱. فابن القيم رحمه الله في واد وهولاء في واد. والله المستعان)

(سنن ابی داؤد، کتاب الصلاة، باب فی الاستغفار: ۸۶/۲، رقم الحديث: ۱۵۲۲، ورواه الامام احمد فی مسنده عن معاذ بن جبل ان النبي صلی الله علیه وسلم اخذ بيده يوما، ثم قال: يا معاذ اني لاحبك، فقال له معاذ: يا ببي وامی انت يا رسول الله! وانا احبك، قال يا معاذ: اوصيك يا معاذ لا تدعن فی دبر كل صلاة ان تقول: اللَّهُمَّ أَعِزِّي عَلَى ذِكْرِكَ وَشُكْرِكَ وَحُسْنِ عِبَادَتِكَ. حديث معاذ بن جبل ۲۴۵/۵)

(سنن ابی داؤد، کتاب الصلاة، باب ما يقول الرجل اذا سلم: ۸۲/۲، رقم الحديث: ۱۵۰۸، مسند احمد بن حنبل: حديث زید بن ارقم: ۳۶۹/۴، رقم الحديث: ۱۹۵۰۸)

یعنی ما د رسول الله ﷺ نه د هر مانځه نه پس دا دعا اوریدله ده. ای الله! ای زموږ او د هر یو څیز ره!

امام احمد رحمته الله علیه د ابوبکره رضی الله عنه یو روایت هم نقل فرمایلي دي هغوی وانی چه رسول الله ﷺ به د هر مانځه نه پس دا دعا لوستله. «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكُفْرِ، وَالْفَقْرِ، وَعَذَابِ الْقَبْرِ»^(۱)، یعنی ای الله! زه د کفر، فقر او عذاب قبر نه ستا پناه غواړم په دې وجه د دې روایاتو په موجودگي دا وئیل چه دعا بعد الصلاة ثابت نه ده، صحیح نه دی. پس علامه انور شاه کشمیری رحمته الله علیه فرمائی:

«لَا رَيْبَ أَنَّ الْأَدْعِيَةَ دُبُرَ الصَّلَاةِ قَدْ تَوَاتَرَتْ تَوَاتُرًا لَا يُنْكَرُ. أَمَّا رَفْعُ الْأَيْدِي، فَثَبَتَ بَعْدَ النَّافِلَةِ مَرَّةً، أَوْ مَرَّتَيْنِ، فَالْحَقُّ بِهَا الْفَقْهَاءُ الْمَكْتُوبَةُ أَيْضًا. وَذَهَبَ ابْنُ تَيْمِيَّةَ، وَابْنُ الْقَيِّمِ إِلَى كَوْنِهِ بَدْعَةً. بَقِيَ أَنَّ الْمَوَاطِبَةَ عَلَى أَمْرٍ لَمْ يُثْبِتْ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا مَرَّةً، أَوْ مَرَّتَيْنِ، كَيْفَ هِيَ؟ فَتَلَكُ هِيَ الشَّكَلَةُ فِي جَمِيعِ السُّنَنِ، فَإِنَّهَا تَثْبُتُ طَوْرًا فَطَوْرًا، ثُمَّ الْأُمَّةُ تَوَاطَبَتْ عَلَيْهَا. نَعَمْ تَحْكُمُ بِكَوْنِهَا بَدْعَةً إِذَا أَفْضَى الْأَمْرُ إِلَى النُّكْرِ عَلَى مَنْ تَرَكَهَا»^(۲)، یعنی بیشکه د مونځونو نه پس دعا په تواتر سره ثابت ده. چه د هغې انکار نه شی کیدي. او هر چه لاسونه او چټول دی نو د نفلو نه پس یو کړت دود کړته ثابت دی. بیا فقیهاء کرامو په دې باندې قیاس کولو سره فرائض هم د دې سره ملحق کړي دي پاتې شوه دا خبره چه په داسې امر باندې مواظبت څنگه دي کوم چه د رسول الله ﷺ نه په ټول عمر کښې یو کړت یا دود کړته ثابت وی نو په ټولو مستحباتو کښې هم دا طریقه پاتې شوې ده ځکه چه د رسول الله ﷺ د هغوی ثبوت کله کله شته، بیا روستو امت په دې باندې مواظبت کوي. خو که څوک د دې په ترک کولو باندې چاته بدې ردي او اونی نو په دې باندې به د بدعت کیدو حکم لگولې شی.

په هیئت اجتماعی باندې د دعا بعد الفرائض حکم. په یو بل مقام باندې هم علامه انور شاه کشمیری رحمته الله علیه فرمایلي دي چه په موجوده اجتماعی هیئت سره د فرضو نه پس دعا ته سنت نه شی وئیلې کیدې یعنی دا نه شی وئیلې کیدې چه رسول الله ﷺ به په دې هیئت باندې دعا فرمایلله خو دې ته بدعت نه شی وئیلې کیدې چه په دین کښې د دې اصل او بڼیاد نشته.^(۳) حاصل دا چه په دې هیئت سره نه دا سنت ده او نه بدعت ده.

د روایات الباب مناسبت د ترجمة الباب سره ښکاره دي

(۱) سند احمد بن حنبل، حدیث ابی بکره ۳۷/۵، رقم الحديث: ۲۱۶۵۲

(۲) فیض الباری: ۱۷/۴

(۳) فیض الباری ۱۷/۴

۱۸) بَابُ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (وَصَلِّ عَلَيْهِمْ).

وَمَنْ خَصَّ أَخَاهُ بِالدُّعَاءِ دُونَ نَفْسِهِ

د ترجمه الباب مقصد : په دې باب کښې امام بخاری رحمته الله علیه د نورو دپاره د دعا غوښتلو ذکر کول غواړي. په قرآن کریم کښې الله پاک رسول الله صلی الله علیه و آله ته حکم او فرمائیلو. **(وَصَلِّ عَلَيْهِمْ)** یعنی د دوی دپاره دعا کوي.

صرف د بل دپاره دعا غوښتل : **(وَمَنْ خَصَّ أَخَاهُ بِالدُّعَاءِ دُونَ نَفْسِهِ)** : یعنی چه انسان د بل دپاره دعا کوي او د خپل ځان ذکر په دعا کښې نه کوي. د دې گنجائش دې. امام بخاری رحمته الله علیه غالباً په هغه خلقو باندې رد کول غواړي چه د هغوی وینا ده چه د نورو دپاره د دعا کولو نه مخکښې د خپل ځان دپاره دعا کول پکار دی. د ابراهیم نخعی رحمته الله علیه وغیره نه دا قول منقول دي (۱)

دا حضرات د ابی بن کعب رضی الله عنه د یو مرفوع حدیث نه استدلال کوي کوم چه امام ترمذی رحمته الله علیه موصولا نقل کړې دي. په دې کښې دي :

(أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا ذَكَرَ أَخًا أَقْدَعَا لَهُ بِدَائِئِهِ) (۲)

یعنی رسول الله صلی الله علیه و آله به چه د چا ذکر فرمائیلو سره د هغه دپاره د دعا کولو اراده کوله نو اول به ئې د خپل ځان دپاره دعا کوله.

خو د روایات الباب نه د دې تردید کیږي. رسول الله صلی الله علیه و آله د مختلفو حضراتو دپاره دعا او فرمائیلو چه په هغې کښې ئې خپل ذکر نه دې کړې.

بهر حال د دې گنجائش دې چه انسان د نورو دپاره دعا او کړي او خپل ذکر نه کوي. خو غوره دا ده او په حصن حصین کښې دا د دعا گانو په آداب کښې شمار کړې شوې دی چه انسان د ځان دپاره دعا او کړي. بیا د نورو خلقو دپاره او کړي. (۳)

مولانا رشید احمد گنگوڅي رحمته الله علیه په الکوکب الدرې کښې لیکلې دی چه د نورو خلقو دپاره دعا کول او خپل ځان پریڅوډل... په دې کښې یو قسم اعراض او د دعا نه د استغنا وهم راځي او هغه صحیح نه دي (۴)

او په دې کښې دا تفصیل هم کیدې شی چه که د اهتمام سره د دعا موقع وی نو په هغې کښې انسان له د خپل ځان دپاره دعا کول پکار دی. د هغې نه پس د نورو دپاره!

خو که د چا تذکره راغله یا چا څه احسان او کړو نو په داسې مواقع باندې د خپل ذکر کولو

(۱) فتح الباری : ۱/۱۶۴، عمدة القاری ۲۲/۲۹۵

(۲) أخرجه الترمذی فی کتاب الدعوات، باب مَا جَاءَ أَنَّ الدَّاعِيَ يُبْدَأُ بِنَفْسِهِ : ۵/۴۶۳، (رقم الحديث : ۳۳۸۵)

(۳) حصن حصین : ۸۲

(۴) الکوکب الدرې : ۳/۳۳۵

نه بغیر د متعلقه سری دپاره دعا کیدلې شی، په روایات الباب کښې اکثر هم دغه شان مواقع دی.

د باب د لاندې امام بخاری رحمه الله اووه احادیث ذکر فرمائیلې دی او هغه ټول مخکښې تیر شوې دی، په دې ټولو احادیثو کښې رسول الله ﷺ د یو نه یو صحابی دپاره دعا کړې ده. لاندې هغه احادیث د ترجمې سره ذکر کولې شی.

وَقَالَ أَبُو مُوسَى قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِعُبَيْدِ أَبِي عَامِرٍ، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ ذَنْبَهُ».

[۵۹۷۲] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ مَوْلَى سَلَمَةَ حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْأَكْوَعِ قَالَ خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِلَى خَيْبَرٍ، قَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ يَا عَامِرُ لَوْ أَنَّمَعْتَنَا مِنْ هُنَيْيَاتِكَ، فَتَزَلَّ يَحْدُو بِهِمْ يُدْكِرُ.

ثُمَّ لَوْلَا اللَّهُ مَا اهْتَدَيْنَا. وَذَكَرَ شِعْرًا غَيْرَ هَذَا، وَلَكِنِّي لَمْ أَحْفَظْهُ. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «مَنْ هَذَا السَّابِقُ». قَالُوا عَامِرُ بْنُ الْأَكْوَعِ. قَالَ «يَرْحَمُهُ اللَّهُ». وَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْلَا مَنَعْتَنَا بِهِ، فَلَمَّا صَافَ الْقَوْمَ قَاتَلُوهُمْ، فَأَصِيبَ عَامِرٌ بِسَاقِيَةِ سَيْفٍ نَقَبَتْ، فَلَمَّا أَمْسَوْا وَقَدُوا نَارًا كَثِيرَةً فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «مَا هَذِهِ النَّارُ عَلَى أَى شَيْءٍ تُوقَدُونَ». قَالُوا عَلَى حُمْرِ الْبَيْتَةِ. فَقَالَ «أَهْرِيقُوا مَا فِيهَا، وَكَبِّرُواهَا». قَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَا تَهْرِيقُ مَا فِيهَا وَتَقْبِلُهَا قَالَ «أَوَذَاكَ». [ز: ۲۳۴۵]

د سيدنا سلمه بن الاكوع رضي الله عنه نه روایت دې چه مونږ د رسول الله ﷺ سره د خيبر طرف ته روان شونو په جماعت کښې يو سړی اووې اې عامر! ارمان چه تاسو خپل اشعار اورولې وې؟ هغوی د سورلۍ نه راکوز شو، او په دې الفاظو سره ئې اشعار رښيل شروع کړل: (ثُمَّ لَوْلَا

اللَّهُ مَا اهْتَدَيْنَا) «قسم په الله پاک؛ که الله پاک (هدایت کونکې نه وې)، نو مونږ به چرې هم هدایت نه وې موندلې، او د دې نه علاوه ئې هم څو اشعار اولوستل خو هغه ماته یاد پاتې نه شو. رسول الله ﷺ او فرمائیل، دا رابښکونکې څوک دې؟ خلقو اووې عامر بن اکوع رضي الله عنه (دې، رسول الله ﷺ او فرمائیل، الله پاک دې په هغه باندې رحم اوکړی، یو سړی عرض اوکړو: یا رسول الله ﷺ ارمان چه د هغه (عامر، نه تاسو ته نوره هم فائده رسولې وې (یعنی هغه نور هم ژوندې پاتې شوې وې ځکه چه رسول الله ﷺ به کله د چا په باره کښې د «رحم

الله» یا «رحمه الله» الفاظ او فرمائیل نو په دې کښې به د دې خبرې طرف ته اشاره وه چه هغه وفات کیدونکې دې، پس چه کله خلقو صفونه برابر کړل او جنگ ئې شروع کړو نو عامر پخپله توره باندې زخمی شو چه د هغې د وجې نه وفات شو، چه کله ماښام شو نو خلقو ډیر زیات اوربل کړو، رسول الله ﷺ او فرمائیل دا اورڅنگه دې؟ کوم څیز باندې تاسو اوربل کړو؟ خلقو اووې د کورنو خړوپه غوښې باندې (یعنی دهغوی غوښه پخو) رسول الله ﷺ او فرمائیل

او غور خوی هغه خیز کوم چه په دې کښې دې یعنی غوښې لږه او لوښې مات کړی. یو سړی عرض او کړو یا رسول الله ﷺ: آیا څه چه په لوښې کښې دی که هغه موږې او غورخو او لوښې وینخو نو غوره به نه وی؟ رسول الله ﷺ او فرمائیل: څن هم دغه شان او کړی.

۱۵۹۷۳۱ حَدَّثَنَا مُلَيْمٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ غَمْرٍو سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي أَوْفَى - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - كَانَتِ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِذَا أَتَاهُ رَجُلٌ بِصَدَقَةٍ قَالَ «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ فُلَانٍ». فَأَتَاهُ أَبِي فَقَالَ «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ أَبِي أَوْفَى». ار. ۱۱۴۲۶

د سيدنا ابن ابی اوفی رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ ته به چه کله چا صدقه راوړه. نو هغوی به فرمائیل. (اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ فُلَانٍ)، یعنی ای الله د فلانی په آل باندې رحمت نازل کړه. پس زما پلار هغوی ته څه راوړل نو رسول الله ﷺ او فرمائیل: ای الله: په آل د ابی اوفی رضی الله عنه باندې رحمت نازل کړه.

۱۵۹۷۴۱ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ إِسْمَاعِيلَ عَنْ قَبِيصٍ قَالَ سَمِعْتُ جَرِيرًا قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «الْأُتْرُجِيُّ مِنْ ذِي الْخَلَصَةِ». وَهُوَ نُسَبُّ كَأَنَّهُ يَعْبُدُ وَهُوَ يُسَمَّى الْكُعْبَةَ الْيَمَانِيَّةَ. قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي رَجُلٌ لَا أَتَيْتُ عَلَى الْخَيْلِ، فَصَلِّ فِي صَدْرِي فَقَالَ «اللَّهُمَّ بَيِّتُهُ وَاجْعَلْهُ هَادِيًا مَهْدِيًا». قَالَ فَخَرَجْتُ فِي خَمْسِينَ مِنْ أَمْخَسٍ مِنْ قَوْمِي - وَدُبَّحًا قَالَ سُفْيَانُ فَأَنْطَلَقْتُ فِي عُصْبَةٍ مِنْ قَوْمِي - فَأَتَيْتُهَا فَأَخْرَقْتُهَا، ثُمَّ أَتَيْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَاللَّهِ مَا أَتَيْتُكَ حَتَّى تَرْكُتَهَا مِثْلَ الْجَمَلِ الْأَجْرَبِ. فَقَدَعَا الْأَمْخَسَ وَخَبَّلَهَا. [ر. ۲۸۵۷۰]

د قبيص رضي الله عنه نه روایت دې چه ما د سيدنا جرير رضي الله عنه واوریدل چه ماته رسول الله ﷺ او فرمائیل: آیا ته به ماته د ذی الخلصة نه نجات رانکړي؟ دا یو بت وو چه د هغې به خلقو عبادت کولو او د دې نوم کعبه یمانيه وو. ما عرض او کړو یا رسول الله ﷺ: زه یو داسې سړی یم چه په اس باندې نیغ نه شم کیناستلې، هغوی زما په سینه باندې لاس رانېکلو او وې فرمائیل: ای الله: دې ثابت قدم کړه او هدایت کونکې او هدایت یافته نې کړه. د سيدنا جرير رضي الله عنه بیان دې چه زه د خپل قوم احمس د پنځوس کسانو سره وتلم، او سفیان به کله په روایت کښې دا الفاظ وویل (فَأَنْطَلَقْتُ فِي عُصْبَةٍ مِنْ قَوْمِي)، زه د خپل قوم د یو جماعت سره وتلم، ما هلته رسیدو سره هغه اوسیزلو. بیا زه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شوم او اومې وویل یا رسول الله ﷺ: قسم په الله پاک: زه تاسو ته تر هغه وخته پورې رانغلم چه ترڅو پورې مې هغه د خارختی اوبښ په شان جوړ نه کړلو، نو رسول الله ﷺ د قبيله احمس و د هغې د شهورانو دپاره دعا او فرمائیله.

۱۵۹۷۵۱ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ الرَّبِيعِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا قَالَ قَالَتْ أُمُّ سُلَيْمٍ لِلنَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَلَسْتُ خَادِمَكَ . قَالَ «اللَّهُمَّ أَكْثِرْ مَالَهُ وَوَلَدَهُ، وَيَارِثَ لَهُ فِيمَا أُعْطِيَتْهُ» . [ر: ۱۸۸۱]

د امام قتاده رضی اللہ عنہ نے روایت دی ہے ما د سیدنا انس رضی اللہ عنہ نے (زما مور) سیدہ ام سلیم رضی اللہ عنہا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تہ عرض اوکرو : انس رضی اللہ عنہ ستاسو خادم دی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل : ای اللہ ! ہغہ تہ پہ کثرت سرہ مال او اولاد ورکدہ ، او خہ چہ دی ورتہ ورکپی دی پہ ہغی کنبی ورتہ برکت واجود .

۱۵۹۷۲۱ حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - رَجُلًا يَقْرَأُ فِي الْمَسْجِدِ فَقَالَ «رَحِمَهُ اللَّهُ، لَقَدْ أَذْكَرَنِي كَذَا وَكَذَا آيَةً أَسْقَطْتُهَا فِي سُورَةِ كَذَا وَكَذَا» . [ر: ۲۵۱۲]

د سیدہ عائشہ صدیقہ رضی اللہ عنہا نے روایت دی ہے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د یو سہی نہ پہ مسجد کنبی قرآن کریم واوریدلو نو وی فرمائیل : اللہ پاک دی پہ ہغہ باندی رحم اوکری . ہغہ ماتہ فلانی فلانی آیت رایاد کرو . کوم چہ زما نہ پہ فلانی فلانی سورہ کنبی ہیر شوہی وو

۱۵۹۷۷۱ حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غُرْمَةَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ أَخْبَرَنِي سُلَيْمَانُ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَمَرُ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَتَمًا فَقَالَ رَجُلٌ إِنَّ هَذِهِ لِقَبْمَةٍ مَا أُرِيدُ بِهَا وَجْهَ اللَّهِ . فَأَخْبَرْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَضِبَ حَتَّى رَأَيْتُ الْقَضْبَ فِي وَجْهِهِ وَقَالَ «يَرْحَمُ اللَّهُ مُوسَى، لَقَدْ أَوْذَى بِأَكْثَرِ مِنْ هَذَا أَقْصَبَرُ» . [ر: ۲۹۸۱]

او د سیدنا عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ نے روایت دی ہے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مال غنیمت تقسیم کرو . نو یو سہی اووی : پہ دی تقسیم سرہ د اللہ پاک رضا مقصود نہ دہ ، ما چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تہ دا خبرہ بیان کرہ نو ہغوی غصہ شو . تردی چہ د غصی آثار ما د ہغوی پہ مخ مبارک کنبی اولیدل او وی فرمائیل : اللہ پاک دی پہ موسی علیہ السلام باندی رحم او فرمائی : چاتہ چہ د دی نہ زیات تکلیفونہ ورکپی شوہی وو خو ہغوی صبر اوکرو

۱۹) بَابُ مَا يُكْرَهُ مِنَ السَّجْعِ فِي الدُّعَاءِ

۱۵۹۷۸۱ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ السَّكَنِ حَدَّثَنَا حَبَّانُ بْنُ هِلَالٍ أَبُو حَبِيبٍ حَدَّثَنَا هَارُونُ الْمُقَرَّبِيُّ حَدَّثَنَا الزُّبَيْرِيُّ الْخَزِينِيُّ عَنْ عِكْرَمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ حَدَّثَ النَّاسَ كُلَّ جُمُعَةٍ مَرَّةً ، فَإِنْ أَنْتَ قَمَرْتَنِي ، فَإِنْ أَكْثَرْتَ قَتَلَاتٍ مَرَأٍ وَلَا تُجَلِّ النَّاسَ هَذَا الْقُرْآنَ ، وَلَا أَلْفَيْتَكَ تَأْتِي الْقَوْمَ وَهُمْ فِي حَدِيثٍ مِنْ حَدِيثِهِمْ فَتَقْضَ عَلَيْهِمْ ، فَتَقْطَعُ عَلَيْهِمْ حَدِيثَهُمْ فَيَمْلِكُهُمْ ، وَلَكِنْ أَنْصِتْ ، فَإِذَا أَمَرُوكَ فَحَدِّثْهُمْ وَهُمْ يَشْتَهُونَهُ ، فَانْظُرِ السَّجْعَ مِنَ الدُّعَاءِ فَاجْتَنِبْهُ ، فَإِنِّي عَهَدْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابَهُ لَا يَقْعَلُونَ إِلَّا ذَلِكَ ، يَعْنِي لَا يَقْعَلُونَ إِلَّا ذَلِكَ الْإِجْتِنَابَ

په دعا کښې د قافیه لگولو حکم: په دعا کښې دننه سجع او تکلف اختیارولو سره مقفی عبارتونو جوړولو سره پیش کول مکروه دی. دعا چونکه د الله پاک نه غوښتل، طلب کول او د خپلې عاجزۍ د اظهار نوم دې، په دې وجه په دې موقع باندې قافیه لگول او عقلی عبارتونه لگول مناسب نه دی، خو که بغیر د قصد او تکلف نه په الفاظو کښې روانی، سلاست او قافیه بندۍ راشی نو په دې کښې هیڅ پاک نشته، د رسول الله ﷺ نه چه کومې دعاگانې منقول دی، په هغې کښې ډیر دعاگانې مسجع دی، خو هغه سجع د څه تکلف او تصنع والا نه ده، بلکه یو صاحب ذوق خپله اندازه لگولې شی چه دا بې ساخت الهامی دعاگانې دی او په دې کښې د څه صنع لږ شان دخل هم نشته. (۱)

د باب په اول روایت کښې د سیدنا ابن عباس رضی الله تعی عنهما نصیحت نقل کړې شوې دې، هغوی فرمائی: په هفته کښې یو گرت یا دوه کرته او زیات نه زیات درې کرته وعظ کوئ، خلق د قرآن کریم نه مه سترې کوئ او زه دې تاسو داسې بیا نه مومم چه تاسو یو جماعت ته راشی او په خپلو خبرو کښې مشغول شی او تاسو د هغه خبرې پرې کولو سره وعظ شروع کړئ او دغه شان هغوی تنگ کړئ، بلکه خاموش اوسیرئ چه کله هغوی تاسو ته پخپله د وعظ کولو وائی او د هغې خواهش ظاهر کړی نو وعظ کوئ خو په دعا کښې د مقفی کلام نه ځان ساتئ، ځکه چه ما رسول الله ﷺ او د هغوی صحابه کرام رضی الله عنهم داسې لیدلې دی، یعنی هغوی به د دې نه ځان ساتلو.

قوله: فَانْظُرِ السَّجْعَ مِنْ الدَّعَاءِ فَاجْتَنِبْهُ: یعنی په دعا کښې قافیه لگول موخ کړه، د هغې قصد او اراده مه کوه او خپل فکر او سوچ په هغې باندې مه مشغوله کوئ، ځکه چه په دعا کښې خشوع مطلوب ده، او په قافیه لگولو کښې تکلف دې، کوم چه د خشوع نه دې.

۲۰) باب لِيَعْزِمَ الْمَسْأَلَةَ، فَإِنَّهُ لَا مَكْرَهَ لَهُ

[۵۹۷۹] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ عَنْ أَنَسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «إِذَا دَعَا أَحَدُكُمْ فَلْيَعْزِمِ الْمَسْأَلَةَ، وَلَا يَقُولَنَّ اللَّهُمَّ إِنْ شِئْتَ فَأَعْطِنِي. فَإِنَّهُ لَا مُسْتَكْرَهَ لَهُ» [۷۰۲۶]

د دعا د یو بل ادب بیان: امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې یو بل ادب ذکر کړې دې او هغه دا چه دعا په کامل یقین سره کول پکار دی، ځکه چه په الله پاک باندې هیڅ څوک جبر کونکې نشته، پس د باب دا اول روایت د سیدنا انس رضی الله عنہ نه دې، هغوی فرمائی چه رسول الله ﷺ اوفرماښل چه کله په تاسو کښې یو سړی دعا غواړی، نو دا دې نه وائی چه یا الله! که ته غواړې نو ماته راکړه، ځکه چه په الله پاک باندې هیڅ څوک جبر کونکې نشته.

۱۵۹۸۰۱ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُسْلِمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: «لَا يَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي، اللَّهُمَّ ارْحَمْنِي، إِنْ شِئْتَ لَيُعْزِمَ الْمَسْأَلَةَ، فَإِنَّهُ لَمُكْرَةٌ لَهُ» (۱۷۰۳۹۱)

د باب دا دویم روایت د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه دې. رسول الله صلی الله علیه و آله فرمائی: چه په تاسو کېنې دې یو سړې داسې نه وائی چه یا الله! که ته غواړې نو ماته بخښنه او کړه او په ما باندې رحم او کړه بلکه په یقین سره غوښتل پکار دی ځکه چه الله پاک باندې هیڅ څوک جبر کونکې نشته.

علامه تورېشتي رحمته الله علیه لیکي: «اراد ادعوه معتقدين وقوم الاجابة، لان الداعي اذا لم يكن متحققا في الرجاء لم يكن رجاءه صادقا، واذا لم يكن الرجاء خالصا، والداعي مخلصا، فان الرجاء هو الباعث على الطلب، ولا يتحقق الفرم لا بتحقيق الاصل» (۱)

یعنی: د رسول الله صلی الله علیه و آله مطلب دا دې چه د الله پاک نه په دې یقین او اعتقاد سره دعا گانې غواړې چه الله پاک به دا ضرور قبلوی، ځکه چه دعا کونکې ته به د دعا د قبولیت امید نه وی نو د هغه امید به صادق نه وی او چه کله امید صادق نه دې نو دعا به هم خالص نه وی او داعی به هم مخلص نه وی. ځکه امید د دعا غوښتلو باعث دې. او فرع د اصل نه بغیر نه متحقق کېږي

قوله: «لَا يَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ»: په دې کېنې نهی د تحریم دپاره ده یا که د کراهت تنزیهی دپاره. دواړه اقوال دي. د امام نووي رحمته الله علیه نه کراهت تنزیهی باندې محمول دې. (۲)
خلاصه دا چه دعا کونکې دې پوره امید ساتي چه الله پاک به د هغه دعا قبلوی او هغه به د څه استثنا او تعلیق نه بغیر مکمل په الحاح او زاری سره د الله پاک په دربار کېنې خپل مراد پیش کړي.

۲: باب يُسْتَجَابُ لِلْعَبْدِ مَا لَمْ يَعْجَلْ

۱۵۹۸۱۱ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي عُبَيْدٍ مَوْلَى ابْنِ أَزْهَرَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: «يُسْتَجَابُ لِأَحَدِكُمْ مَا لَمْ يَعْجَلْ يَقُولْ دَعَوْتُ فَلَمْ يُسْتَجَبْ لِي».

(۱) کتاب المیسر فی شرح مصابیح السنة. کتاب الدعوات، ۵۱۶/۲. (رقم الحديث: ۱۵۴۶)

(۲) قال الحافظ ابن حجر: وحمل النووي النهي في ذلك على كراهة التتزيه، فتح الباری ۱۶۸/۱۱. تقول: لم يصرح النووي به، الا ان فحوى كلامه في شرح هذا الحديث يدل على ذلك. (شرح مسلم للنووي. كتاب الذكر والدعاء والتوبة والاستغفار. باب العزم بالدعاء ولا يقل: ان شئت ۳۴۲/۲)

(۳) (۵۹۸۱) الحديث اخرجه مسلم في كتاب الذكر والدعاء. باب بيان انه يستجاب للداعي مالم يعجل (رقم الحديث: ۲۷۳۵) واخرجه ابو داود في كتاب الصلاة. باب الدعاء: ۷۸/۲. ... [بقية برصفحه آئنده...]

د ترجمه الباب مقصد: په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله د دعا یو بل ادب بیان کړې دي. او هغه دا دي چې دعا مسلسل کول پکار دی او په یو موقع باندې هم دا نه دی وئیل پکار چې زه دعا خو کوم خو قبلېږې نه. پس په روایت الباب کښې رسول الله صلی الله علیه و آله فرمائی چې د هر سړي دعا قبلېږې په دې شرط چې هغه تندې اونکړې چې داسې او نه وائی چې ما دعا اوغوښتله خو قبوله نه شوه.

په دعا کښې سترې والې د قبولیت نه مانع دي: په صحیح مسلم او سنن ترمذی کښې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه روایت دي. د هغې الفاظ دي:

«لَا يُزَالُ يُسْتَجَابُ لِعَبْدٍ مَا لَمْ يَذْمُ بِإِلَهِهِ أَوْ قَطِيعَةٍ رَحِمَ مَا لَمْ يَسْتَعِجِلْ. قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْإِسْتِعْجَالُ قَالَ: يَقُولُ قَدْ دَعَوْتُ وَقَدْ دَعَوْتُ فَلَمْ أَرِ يَسْتَجِبْ لِي فَيَسْتَعِجِلْ عِنْدَ ذَلِكَ وَيَذْمُ الدُّعَاءَ» (۱)

یعنی د بنده دعا مسلسل قبلېږې چې ترڅو پورې هغه د گناه یا د قطع رحمی دعا اونکړې او ترڅو پورې چې هغه د جلد بازي مظاهره اونکړې، چا تپوس او کړو د تندې نه د کار اخستلو څه مطلب دي؟ رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل: چې داسې اوائی چې ما بار بار دعا اوغوښتله. خو ماته نه ښکاری چې زما دعا به قبوله شی، نو هغه په دې وخت کښې د سترې کیدو مظاهره کولو سره دعا پریږدی.

مطلب دا دي چې هغه دعا کولو سره تنگ شو او هغه دا جمله او وئیله علامه قسطلانی رحمه الله د مظهری په حوالې سره لیکلې دي چې په کومه دعا کښې انسان تنگ شی هغه نه قبلېږې ځکه چې دعا عبادت دي او د مومن شان دا نه دي چې هغه د خپل رب په عبادت کښې د سترې والې اظهار او کړی (۲) دعا که هغه وخت سره قبوله شی او که نه شی. خپله د څو رحمتونو او برکتونو ذریعه او باعث وی.

امام ترمذی رحمه الله د سیدنا ابن عمر رضی الله عنه یو مرفوع حدیث نقل فرمائیلې دي، په هغې کښې دي «مَنْ قَتَحَ لَهُ مِنْكُمْ بَابَ الدُّعَاءِ فَتَحَتْ لَهُ أَبْوَابُ الرَّحْمَةِ» (۳)

یعنی: په تاسو کښې چې د چا دپاره د دعا دروازه پرانستلې شوه، د هغه دپاره د رحمت دروازې پرانستلې شوې.

...بقیه ازحاشیه گذشته: [رقم الحديث: ۱۴۸۴]، واخرجه الترمذی فی کتاب الدعاء. باب ما جاء فیمن يستعجل فی دعائه: ۴۶۴/۵. (رقم الحديث: ۳۳۸۷) واخرجه ابن ماجه فی کتاب الدعاء. باب يستجاب لأحدكم ما لم يعجل (رقم الحديث: ۳۱۵۳)

(۱) صحیح مسلم، کتاب الذکر والدعاء والتوبة والاستغفار، باب بیان انه يستجاب للداعي ما لم يعجل، فيقول: دعوت فلم يستجب لي: ۲۰۹۶/۴. رقم الحديث: ۲۷۳۵. ورواه الترمذی ولفظه: عن أبي هريرة: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال يستجاب لأحدكم ما لم يعجل يقول دعوت فلم يستجب لي. كتاب الدعوات، باب ما جاء فيمن يستعجل في دعائه: ۴۶۴/۵. رقم الحديث: ۳۳۸۷

(۲) ارشاد الساري: ۴۳۳/۱۳

(۳) سنن الترمذی، کتاب الدعوات، باب فی دعاء النبی صلی الله علیه وسلم: ۵۵۱/۵. رقم الحديث: ۲۵۴۷

هم دغه شان په يو روايت كښي دي (مَنْ رَفَعَ الدُّعَاءَ لَمْ يُخْرَمِ الْإِجَابَةُ) ^(١)،
يعنى چاته چه د دعا توفيق ملاؤ شو هغه د قبوليت نه نه محروم كيږي

٢٢: بَابُ رَفْعِ الْأَيْدِي فِي الدُّعَاءِ

وَقَالَ أَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِيُّ دَعَا النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - ثُمَّ رَفَعَ يَدَيْهِ، وَرَأَيْتُ بَيَاضَ
إِبْطِلِيهِ. ار. ١٤٠٢٨ وَقَالَ ابْنُ عُثْمَانَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَدِيهِ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَبْرَأُ
إِلَيْكَ مِمَّا صَنَعْتُ خَالِدًا» ١٤٠٨٤١

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ وَقَالَ الْأَوْسِيُّ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ وَشَرِيكَ سَمِعَا
أَنَسَ بْنَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - رَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى رَأَيْتُ بَيَاضَ إِبْطِلِيهِ. ار. ١٩٨٤

په دعا كښي د رفع اليدين ثبوت : د رسول الله ﷺ نه لاسونه اوچتول په ډيرو احاديثو كښي
ثابت دي. پس په باب كښي چه امام بخاري رحمه الله كوم درې معلق روایتونه ذكر كړي دي. په
هغې كښي د رفع اليدين ذكر دي. د سيدنا ابو موسى اشعري رحمه الله تعليق په كتاب المغازی
كښي. د سيدنا ابن عمر رضي الله عنهما تعليق هم په مغازی كښي موصولا ذكر شوي دي او د اويسی
تعليقي ابو نعیم موصولا نقل كړي دي. ^(١) د اويسی نوم عبدالعزیز بن عبدالله دي. ^(٢)
امام بخاري رحمه الله په دې احاديثو سره كيدي شي چه دهغه خلقو رد كول غواړي كوم چه د
استسقاء نه علاوه په باقي خايونو كښي د لاس اوچتولو قائل نه دي. هغوی د سيدنا
انس رضي الله عنه د حديث نه استدلال كوي چه په هغې كښي دي :

(كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَرَفَعُ يَدَيْهِ فِي شَيْءٍ مِنْ دُعَائِهِ إِلَّا لَئِنْ إِنْ شِئْنَا) ^(٣)

يعنى رسول الله ﷺ د استسقاء نه علاوه كله هم په دعا كښي لاس نه دي اوچت كړي
په حديث استسقاء او احاديث الباب كښي تطبيق : حافظ ابن حجر رحمه الله فرماني چه دا حديث
اگر چه صحيح دي خو په دې حديث او هغه احاديثو كښي په كوم كښي چه رفع اليدين ثابت

^(١) لم اجد بهذا اللفظ في كتب الحديث المتوفرة لدى. ووجدت ما يقارب لذلك وهو ما ذكره ابن عساكر.
ولفظه عن ابي هريرة. انه كان يقول : ما اخاف ان احرم الاجابة. ولكني اخاف ان احرم الدعاء (التمهيد لابن
عبد البر : ٢٩٨/١٠) قلت : وجدت هذا الحديث في شعب الايمان للبيهقي باسناد ضعيف عن ابن مسعود
رضي الله تعالى عنه ٢٩٤/٤ (رقم الحديث : ٤٢١٠) والاحاديث المختارة للضياء المقدسي عن انس بن
مالك رضي الله تعالى عنه ٣٤٥/٢ (رقم الحديث : ١٨١٤) وفيه : مَنْ أَعْطِيَ الدُّعَاءَ لَمْ يُخْرَمِ الْإِجَابَةُ. وقال
عبد الملك بن عبد الله بن هذيل : (إسناده صحيح)

^(٢) فتح الباري ١٧٠/١١. ارشاد الساري ٣٤٥/١٣

^(٣) عمدة القاري ٣٠٠/٢٢. ارشاد الساري : ٢٤٥/١٣. فتح الباري ١٧٠/١١

^(٤) صحيح البخاري. كتاب الاستسقاء. باب رفع الامام يده في الاستسقاء ص : ٢٢١. (رقم الحديث : ١٠٤١)
صحيح مسلم : كتاب الاستسقاء : باب رفع اليدين بالدعاء في الاستسقاء ٦١٦/٢. (رقم الحديث : ٧٩٥)

دی تطبیق داسې کیدې شی چه د سیدنا انس رضی الله عنه په حدیث کښې په حقیقت کښې مطلقاً د رفع الیدین نفی نه ده شوی. بلکه په مخصوص صفت سره د رفع الیدین نفی کړې شوې ده او مطلب دا دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله به چه څنگه د استسقاء په وخت لاسونه ډیر اوچتول تردې چه لاسونه مبارک به ئې د مخ مبارک برابر شو، په دې وصف سره به ئې داسې په عام دعا کښې لاسونه نه اوچتول، په عام دعاگانو کښې به ئې لاسونه د اوږو برابر اوچتول. پس هغوی لیکي:

(لکن جمع بیته وبین احادیث الباب وما فی معناها بان المنفی صفة خاصة لا اصل للرفع..... وحاصله ان الرفع فی الاستسقاء یخالف غيرة اما بالنبالغة إلى ان تصویر الیدان فی حذو الوجه مثلاً فی الدعاء إلى حذو المنکیین... واما ان الکفین فی الاستسقاء یمان الأرض فی الدعاء یمان السماء) (۱)

یعنی په حدیث استسقاء او احادیث الباب کښې داسې تطبیق ورکړې شوې دې چه په حدیث الاستسقاء کښې مطلقاً د رفع الیدین نفی نه ده کړې شوې بلکه په یو خاص صفت سره د هغې نفی کړې شوې ده. د دې تطبیق حاصل دا دې چه په استسقاء کښې رفع الیدین په کوم صفت سره وی، په هغه صفت سره په دعا کښې نه وی یا خو په دې طریقه چه په استسقاء کښې لاس اوچتولو کښې دومره مبالغه کولې شی چه هغه مخ ته مخامخ راشی او حال دا چه په دعا کښې اوږو ته مخامخ اوچتولې شی. یا په داسې طریقه چه په استسقاء کښې د لاسونو رخ د زمکې طرف ته، او په دعا کښې د آسمان طرف ته وی. امام منذی رحمته الله فرمائی چه د جمع او تطبیق د متعذر کیدو په صورت کښې به د ترجیح طریقه اختیارولې شی او د اثبات روایات د صحت او کثرت په اعتبار سره راجع دی. (۲)

خپله امام بخاری رحمته الله د جزع رفع الیدین په نوم سره یو مستقل رساله لیکلې ده چه په هغې کښې هغوی هغه احادیث راجع کړې دی چه په هغې کښې د رسول الله صلی الله علیه و آله نه په دعا کښې رفع الیدین ثابت دی. د سیده عائشه، عبدالرحمن بن سمره، ابوهریره، عبدالله بن عمرو بن العاص، عمر فاروق، اسامة بن زید او د قیس بن سعد رضی الله عنه روایات حافظ ابن حجر رحمته الله ذکر کړې دی چه په هغې کښې د دعا په وخت د لاس اوچتولو ذکر دې. (۳)

د سنن ابی داؤد او جامع ترمذی په یو مرفوع روایت کښې دی:

(إِنَّ رَبَّكُمْ تَبَارَكَ وَتَعَالَى حَيٌّ كَرِيمٌ يَسْتَغْنِي مِنْ عِبْدِهِ إِذَا دَعَا يَدُهُ إِلَيْهِ أَنْ يَرُدَّهُمَا صَفْرًا) (۴)

یعنی ستاسو رب حیا کونکې او رحم کونکې دې بنده چه کله د دعا دپاره هغه ته لاسونه اوچت کړی نو هغه د هغې په خالی واپس کولو باندې حیا کوی.

(۱) فتح الباری ۱۷۱/۱۱، ۱۷۱

(۲) فتح الباری: ۱۷۱/۱۱

(۳) فتح الباری ۱۷۱/۱۱

(۴) سنن ابی داؤد، کتاب الصلاة، باب الدعاء: ۷۸/۲، (رقم الحديث: ۱۴۷۸)

په دعا کښې د لاس اوچتولو حد : لاس د کوم ځانې پورې اوچتول پکار دی، په دې سلسله کښې روایات مختلف دي، د سینې برابر، د اوږو برابر، د مخ برابر او د سر برابر (۱) د سینې برابر اوچتولو ته ابن عباس رضی الله عنه دعا وصل وئیلې دې. (۲)

۲۲: باب الدَّعَاءِ غَيْرِ مُسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةِ

۵۹۸۲۱ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَبُوبٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ بَيْنَمَا النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يُخْطِبُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَقَامَ رَجُلٌ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ اذْغُرْ اللَّهُ أَنْ يَقِينَا. فَتَقَيَّمَتِ السَّمَاءُ وَمُطَرْنَا، حَتَّى مَا كَادَ الرَّجُلُ يَصِلُ إِلَى مَنْزِلِهِ، فَلَمْ تَزَلْ تُنْظَرُ إِلَى الْجُمُعَةِ الْمُتَقَبِّلَةِ، فَقَامَ ذَلِكَ الرَّجُلُ أَوْغَيْرُهُ فَقَالَ اذْغُرْ اللَّهُ أَنْ يَصْرِفَهُ عَنَّا، فَقَدْ غَرَّقْنَا. فَقَالَ «اللَّهُمَّ حَوَالَيْنَا وَلَا عَلَيْنَا». فَجَعَلَ السَّحَابُ يَنْقَطِعُ حَوْلَ الْمَدِينَةِ، وَلَا يُمَطِّرُ أَهْلَ الْمَدِينَةِ. (ر: ۱۸۹۰)

د سيدنا انس رضی الله عنه روايت دې چې يو كرت رسول الله صلی الله علیه و سلم د جمعې په ورځ باندې خطبه وركوله، يوسړې او دريدلو او عرض ئې او كړو چې يا رسول الله صلی الله علیه و سلم دعا او كړئ چې په مونږ خلكو باندې باران اوشی، آسمان باندې وريځ راغله او باران شروع شو، تردې چې خلق خپلو كورونو ته نه شى رسيدلې، د بلې جمعې پورې باران وريدلو، نو هم هغه سړې يا بل سړې او دريدلو او عرض ئې او كړو چې الله پاك نه او غواړئ چې زمونږ نه باران واپړوى مونږ خو ډوب شو، رسول الله صلی الله علیه و سلم او فرمائيل : اې الله ! زمونږ نه چاپيره ئې او ورو او په مونږ ئې مه ورو، پس وريځ د مدينې نه گير چاپيره خوره شوه (او باران كيدو) خو په مدينه كښې باران نه كيدلو.

د ترجمه الباب مقصد : د دې باب مقصد دا دې چې دعا په آدابو كښې يو ادب اگر چې دا دې چې قبلې ته مخ كولو سره دې دعا او كړې شى خو دا ضرورى نه دې، بعض موقعو باندې انسان د قبلې نه مخ اړولو سره هم دعا كولې شى لكه چې په روايت الباب كښې دى چې رسول الله صلی الله علیه و سلم د باران دپاره د خطبې دوران كښې دعا او فرمائيله، په مسجد كښې د خطبې په وخت د خطيب مخ د خلكو طرف ته وى، هغه قبلې ته نه وى مخ كړېې. معلومه شوه چې داسې دعا غوښتل ثابت دى. (۲)

(۱) عمدة القارى ۳۰۱/۲۲، فتح البارى : ۱۷۲/۱۱

(۲) عمدة القارى ۳۰۱/۲۲، فتح البارى : ۱۷۲/۱۱

(۳) فتح البارى : ۱۷۲/۱۱، عمدة القارى : ۳۰۱/۲۲، ارشاد السارى : ۳۴۶/۳

باب الدعاء مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ

۱۵۹۸۳۱ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا وَهْبٌ حَدَّثَنَا عُمَرُو بْنُ يَحْيَى عَنْ عَبَادِ بْنِ تَمِيمٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ قَالَ قَالَ خَرَجَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِلَى هَذَا الْمَضَلِيِّ يُسْتَقْبَلُ، فَدَعَا وَاسْتَقْبَلَ ثُمَّ اسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ وَقَلْبُ رِذَاءَةٍ. (ار: ۱۹۲۰)

د ترجمه الباب مقصد: په حديث کښې د دعا ذکر نشته، بلکه صرف دومره خبره ده چه رسول الله ﷺ د عیدگاه طرف ته وتلو، د باران دپاره ئې دعا اوکړه، بیا ئې د قبلې طرف ته مخ کولو سره خادر الته کړو.

اسماعیلی رضی الله عنه فرمائی چه د قبلې طرف ته مخ کولو په وخت خادر الته کولو سره رسول الله ﷺ دعا کړې ده د دې صراحتاً اگر چه په روایت الباب کښې نشته، خو د دې حدیث په نورو طرقو کښې د هغې ذکر شته، امام بخاری رحمته الله علیه د خپل عادت مطابق په ترجمه الباب سره د هغې طرف ته اشاره کړې ده (۱)

د دې ته علاوه په نورو ډیرو احادیثو کښې هم دی، چه په هغې کښې قبلې ته مخ کولو سره د رسول الله ﷺ د دعا کولو تذکره ده.

په صحیح مسلم کښې د سیدنا عبد الله بن عباس رضی الله عنه نه روایت دې:

﴿ لَمَّا كَانَ يَوْمُ بَدْرٍ هَكَذَا رَسُلُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِلَى الْمَشْرِكِ لَمَّا اسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ ثُمَّ مَدَّ يَدَيْهِ فَجَعَلَ يَتَقَبَّلُ بِرَيْتِهِ ۲﴾.

یعنی: د غزوه بدر په ورځ رسول الله ﷺ د مشرکینو طرف ته اوکتل، بیا ئې قبلې طرف ته مخ کولو سره خپل دواړه لاسونه خواره کړل او خپل رب ئې راوبللو.

د سیدنا عبد الله بن مسعود رضی الله عنه روایت دې: ﴿ اسْتَقْبَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْكَعْبَةَ فَدَعَا عَلَى نَفْسٍ مِنْ قُرَيْشٍ ۳﴾.

یعنی رسول الله ﷺ د خانه کعبې طرف ته مخ کړو، بیا ئې د قریشو یو جماعت ته بددعا اوکړه.

(۱) فتح الباری: ۱۱/۱۷۳، عمدة الزری: ۲۲/۳۰، ارشاد الساری: ۳۴۷/۳

(۲) صحیح مسلم، کتاب الجهاد والسير، باب الإِشْدَادِ بِالْمَلَائِكَةِ فِي غَزْوَةِ بَدْرٍ وَإِبَاحَةِ الْقَتْلَانِ: ۳/۱۳۷۳، رقم الحدیث (۱۷۶۳)

(۳) صحیح بخاری، کتاب المغازی، باب دعاء النبی صلی الله علیه وسلم علی کفار قریش ص ۸۳۰ (رقم الحدیث: ۳۹۶۰)

٢٥: بَابُ دَعْوَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

لِحَادِثِهِ بِطُولِ الْعُمُرِ وَبِكَثْرَةِ مَا لَيْهِ

١٥٩٨٤١ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الْأَسْوَدِ حَدَّثَنَا حَرَمِيُّ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَتْ أُمِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ خَادِمُكَ أَنَسٌ ادْعُ اللَّهَ لَهُ: قَالَ «اللَّهُمَّ أَكْثِرْ مَالَهُ وَوَلَدَهُ، وَيَا رِكَ لَهُ فِيمَا أُعْطِيَتْهُ». ار. ١٨٨٨١

رسول الله ﷺ د سيدنا انس رضی اللہ عنہ دپاره د کثرت مال او اولاد او اوږد عمر دعا فرمائيلې وه، په روايت الباب کښې اگر چه د طول عمر ذکر نشته، خو د دې روايت په دويم طريق کښې د دې ذکر دي. د هغې الفاظ دا دي (اللَّهُمَّ، أَكْثِرْ مَالَهُ وَوَلَدَهُ، وَأَطْلِ حَيَاتَهُ، وَافْزَعْ لَهُ) اي الله! ته هغه ته د مال او اولاد کثرت ورکړه، او د هغه ژوند اوږد کړه او د هغه مغفرت او کړه امام بخاري رحمه الله په الادب المفرد کښې د دې تخريج کړې دي. (١)
پس الله پاک هغوی ته د رسول الله ﷺ د دعا په وجه باندې مال او دولت هم ورکړه او هغوی ډير اوږد عمر هم بيا موندلو، د هغوی په ژوند باندې د هغوی د خامنو او نمسو وغيره تعداد سلو ته رسيدلي وو. (٢)

په بصره کښې يو باغ وو چه هغې به په کال کښې دوه کرته ميوه ورکوله. په هغې کښې يو گل وو چه د هغې نه به د مشکو خوشبونی راتله. (٣) د هغوی عمر هم يو سل او درې يا يو سل او اووه کلونه وو. (٤)

٢٦: بَابُ الدَّعَاءِ عِنْدَ الْكَرْبِ

١٥٩٨٥١ ١٥٩٨٨٢، ٥، حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ كَانَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَدْعُو عِنْدَ الْكَرْبِ «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْعَظِيمُ الْحَلِيمُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ، رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ».

(١) الادب المفرد (مع فضل الله الصمد) باب من دعا بطول العمر : ١٠٦/٢. (رقم الحديث : ٦٥٣) (قلت : اسناده صحيح)

(٢) فتح الباري : ١١/١٧٤، عمدة القاري : ٢٢/٣٠٢، ارشاد الساري : ٣/٣٤٧

(٣) فتح الباري : ١١/١٨٤، عمدة القاري : ٢٢/٢٩٧

(٤) فتح الباري : ١١/١٨٤، عمدة القاري : ٢٢/٢٩٧

(٥) (٥٩٨٥/٥٩٨٦) الحديث اخرجه البخاري ايضا في كتاب الدعوات، باب الدعاء عند الكرب (رقم الحديث : ٦٣٤٦) واخرجه ايضا في كتاب التوحيد. باب قول الله تعالى (تخرج الملائكة والروح اليه) (المعارج : ٤) (رقم الحديث : ٧٤٣١). واخرجه مسلم في كتاب الذكر والدعاء باب الدعاء للكرب (رقم

۱۵۹۸۶۱ حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ هِشَامِ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُولُ عِنْدَ الْكَرْبِ «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْعَظِيمُ الْحَكِيمُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ رَبُّ السَّمَوَاتِ، وَرَبُّ الْأَرْضِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ» وَقَالَ وَهْبٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ مِثْلَهُ ۱. ۲۹۹۰. ۲۹۹۴ د مصیبت د وخت خاص دعاء: رسول الله ﷺ به د سخت غم او پريشانۍ په وخت چه کومه دعا لوستله. امام بخاری رحمه الله هغه دلته ذکر فرمانيږي ده. د هغې الفاظ دا دي: «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْعَظِيمُ الْحَكِيمُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ» يعنی د الله پاک نه سوا بل معبود نشته. کوم چه د آسمانونو او زمکې رب دې (او) د عرش عظيم رب دې د اول روايت الفاظ د مخکينې روايت نه مختلف دي.

قوله: «حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ»: د ابو العالیه نوم رفيع دې. د هغوی نه دا روايت قتاده نقل کړې دې خو په عنعنه سره دې. او قتاده مدلس دې. د مدلس عنعنه قبول نه وي.

پس امام ابو داؤد رحمه الله په سنن ابی داؤد کښې د کتاب الطهارة د لاندې د امام شعبه رحمه الله قول نقل کړې دې چه د ابو العالیه نه قتاده صرف څلور احاديث اوریدلي دي (۱) او په هغه څلورو احاديثو کښې حديث الباب شامل نه دې

ابن ابی حاتم په مراسيل کښې د څلورو په ځانې د دريو ذکر کړې دې. (۲)

خو د امام بخاری رحمه الله په نزد د څلورو او دريو دا حصه غير معتبر ده. وجه د دې دا ده چه شعبه د مدلس راويانو عنعنه نه نقل کوي چه تر څو پورې د سماع تصريح نه وي او دا حديث خپله شعبه هم د قتاده نه نقل کړې دې کوم چه د دې خبرې دليل دې چه امام قتاده د سماع د تصريح سره هم دا روايت د ابو العالیه نه نقل کړې دې (۳)

کيندې شی چه هم په دې وجه باندې امام بخاری رحمه الله د باب په آخر کښې د وهب تعليق ذکر فرمانيږي وي. وقال وهب: وَقَالَ وَهْبٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ وَمِثْلَهُ.

د مصيبت د دعاء فضيلت: ابن بطال رحمه الله ليکلي دي چه ابو بکر رازی په اصبهان کښې د علم

الحديث: (۲۷۳) واخرجه الترمذي في كتاب الدعوات، باب ما جاء ما يقول عند الكرب (رقم الحديث: ۳۴۳۵) واخرجه ابن ماجه في كتاب الدعاء باب الدعاء عند الكرب: (رقم الحديث: ۳۸۸۳).

(۱) سنن ابی داؤد، کتاب الطهارة، باب فی الوضوء من النوم. تحت رقم الحديث: ۲۰۲. ولفظه: وَقَالَ شُعْبَةُ إِنَّمَا سَمِعَ قَتَادَةَ مِنْ أَبِي الْعَالِيَةِ أَرْبَعَةَ أَحَادِيثَ حَدِيثُ يُونُسَ بْنِ مَتَّى وَحَدِيثُ ابْنِ عُمَرَ فِي الصَّلَاةِ وَحَدِيثُ الْقَضَاءِ ثَلَاثَةٌ وَحَدِيثُ ابْنِ عَبَّاسٍ حَدَّثَنِي رَجُلٌ مَرَضِيٌّ مِنْهُمْ عُمَرُ وَأَرْضَاهُمْ عِنْدِي عُمَرُ. فتح الباری: ۱۷۴/۱۱، عمدة القاری: ۳۰۲/۲۲. ارشاد الساری: ۳۴۹/۳

(۲) فتح الباری: ۱۷۵/۱۱

(۳) فتح الباری: ۱۷۵/۱۱، عمدة القاری: ۳۰۲/۲۲

حدیث په سلسله کښې مقیم وو. هلته د ابوبکر بن علی په نوم یو مفتی عالم دین وو. په څه وچ باندې د هغه ځانې امیر د هغوی نه خفه شو او هغوی یې گرفتار کړل او جیل ته یې ولېږل. ابوبکر رازی په خوب کښې رسول الله ﷺ اولیدو چه هغوی فرماني ابوبکر بن علی ته لاره شه او وایه چه په صحیح بخاری کښې ذکر شوي د مصیبت دعا اولوله. انه پاک به ستا د مصیبت لري کړي واپس هغوی لارل او د دې خوب ذکر یې هغوی ته او کړو. هغوی چه څنگه دا دعا لوستل شروع کړل. د ښهر امیر هغوی آزاد کړل (۱).
د پريشانۍ او مصیبت په وخت نورې ماثور دعاګانې د پريشانۍ او مصیبت په وخت په احادیثو کښې دا دعاګانې هم منقول دي:

① (اللَّهُ رَبُّ الْأَشْرَافِ بِهٖ شَيْئًا)، په سنن ابی داؤد کښې د اسماء بنت عمیس رضی الله عنها نه منقول ده (۲). چه د هغې ترجمه دا ده: الله! الله زما رب دي. زه د هغه سره هیڅ نه شریکوم.

② (اللَّهُمَّ زُحْمَتَكَ أَرْجُو فَلَا تُكْجِفْنِي إِلَى نَفْسِي طَرَفَةً عَيْنٍ وَأَصْلِحْ لِي شَأْنِي كُلَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ) په سنن ابی داؤد کښې د سیدنا ابوبکر رضی الله عنه نه منقول ده. (۳) د دې ترجمه دا ده: اي الله! زه ستاسو د رحمت امیدوار یم. پس ته ما سترګې د رپیدلو په قدر هم زما نفس ته مه حواله کوه او ته زما ټول امور برابر کړي. ستا نه سوا بل معبود نشته.

③ (لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ) په سنن ترمذی او مستدرک حاکم کښې دی (۴) لَمْ يَذْمُ بِهَا رَجُلٌ مُسْلِمٌ فِي شَيْءٍ قَطُّ إِلَّا اسْتَجِيبَ لَهُ (۵) یعنی یو مسلمان چه په څه سلسله کښې هم په دې کلماتو سره دعا کړې ده الله پاک د هغه دعا قبول فرمایلي ده.

۲: باب التَّعَوُّذِ مِنْ جَهْدِ الْبَلَاءِ

۱۵۹۸۷۱ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنِي سُمَيُّ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَتَعَوَّذُ مِنْ جَهْدِ الْبَلَاءِ، وَذَرَكِ الشَّقَاءَ، وَسُوءِ الْقَضَاءِ، وَشَمَاتَةِ الْأَعْدَاءِ.

قَالَ سُفْيَانُ الْحَدِيثُ ثَلَاثُ زِدْتُ أَنَا وَاحِدَةً، لَا أَذْرِي أَتَمَّ هِيَ. [۶۹۴۲]

(جهند) د جیم په فتحې اود هاء په سکون سره، مشقت ته ویلې شی او (بلاء) از میشت ته وائی.

(۱) فتح الباری: ۱۷۵/۱۱ وشرح ابن بطال: ۱۱۳/۱۰

(۲) سنن ابی داؤد، کتاب الادب، باب فی الاستغفار. رقم الحدیث: ۱۵۲۵. وسنن ابن ماجه فی کتاب الدعوات، باب الدعاء عند الكرب. رقم الحدیث: ۳۸۸۲، وفتح الباری: ۱۷۶/۱۱

(۳) سنن ابی داؤد، کتاب الادب، فی اخر باب ما یقول اذا اصبح، رقم الحدیث: ۵۰۹۰، وفتح الباری: ۷۶/۱۱

(۴) سنن الترمذی فی کتاب الدعوات، باب، رقم الحدیث: ۳۵۰۵، واخرجه الحاکم فی المستدرک فی کتاب الدعاء والتکبیر والتهلیل والتسبیح والذکر: ۵۰۵/۱، فتح الباری: ۱۷۶/۱۱ (قلت: لم اجدہ بلفظ صاحب کشف الباری فاخرجه من المستدرک باحدی ثلاثة طرق)

سیدنا ابوهریره رضی اللہ عنہ فرمائی کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بہ د ازمینبت د مشقت نہ، د بدبختی نہ، د بدو فیصلو نہ او د دشمنانو د خندا نہ پناه غوښتله. د سفیان بیان دی، چه په حدیث کښې درې خبرې وې په هغې باندې ما یوه زیاته کړه ماته یاد نه دی چه هغه کومه خبره ده.

د جهد البلاء تشریح : د (جهد البلاء) تشریح بعض شارحینو په دې الفاظو سره کړې ده. (الحالة التي يمتحن بها الانسان وتشق عليه بحيث يتبني فيها الموت ويختاره عليها) ^(۱) یعنی هغه حالت چه په هغې سره بنده ازمینبتلې شی او په بنده باندې دومره گران شی چه بنده په هغې کښې د مرگ غوښتنه کوی او په دې باندې مرگ ته ترجیح ورکوی.

د سیدنا ابن عمر رضی اللہ عنہما نه د (جهد البلاء) تشریح د مال کم والې او د بال بیج ډیریدل نقل دی ^(۲) علامه ابن بطال رحمۃ اللہ علیہ د (جهد البلاء) وضاحت داسې کړې ده:

(كل ما اصاب البرء من شدة المشقة والجهد وما لا طاقة له بحمله ولا يقدر على دفعه من نفسه) ^(۳) یعنی : د دې نه مراد انسان ته پیښیدونکي هغه سخت تکلیف دی، چه د هغې د برداشت کولو هغه طاقت نه لری او نه د هغې په دفع کولو باندې قادر وی.

قوله: درك الشقاء: (درك) د راء په فتحې او سکون سره، (درك) په معنی د ادراک او الحاق. د (شقاء) معنی هلاکت او بدبختی. (سؤال القضاء): داسې فیصله چه د انسان په حق کښې ېده وی. (شأنة) د دشمن خندا او خوشحالی ته وائی کومه چه د انسان په مصیبت کښې د اخته کیدو نه پس وی. ^(۴)

قوله: (قَالَ سُفْيَانُ الْحَدِيثُ ثَلَاثٌ زِدْتُ أَنَا وَاحِدَةً): سفیان بن عیینہ رضی اللہ عنہ فرمائی چه په اصل حدیث کښې د درې خیزونو ذکر وو، ما دلته څلور خیزونه، جهد بلاء، درک شقاء، سوء قضاء او شماتة اعداء ذکر کړی دی. په دې کښې د یو اضافه ما د خپل طرف نه کړې ده، خو اوس ماته معلومه نه ده چه هغه کومه یوه ده.

د اسماعیلی په روایت کښې د دې تصریح راغلې ده چه هغه (شأنة اعداء) دي. ^(۵) سفیان ته اول یاد وو لکه چه د اسماعیلی په روایت کښې دی خو بیا ترې هیر شو او هغوی ته یاد پاتې نه شو لکه چه دلته ذکر شوې دی. ^(۶)

(۱) ارشاد الساری ۳۵۰/۱۳

(۲) فتح الباری : ۱۷۸/۱۱، عمدة القاری : ۳۰۲/۲۲، ارشاد الساری : ۳۵۰/۳

(۳) شرح ابن بطال : ۱۱۳/۱۰، فتح الباری : ۱۷۸/۱۱، عمدة القاری : ۳۰۲/۲۲

(۴) فتح الباری : ۱۷۸/۱۱، عمدة القاری : ۳۰۴/۲۲، ارشاد الساری : ۳۵۰/۳

(۵) فتح الباری : ۱۷۸/۱۱، ارشاد الساری ۳۵۰/۱۳

(۶) فتح الباری : ۱۷۸/۱۱، عمدة القاری : ۳۰۴/۲۲، ارشاد الساری : ۳۵۰/۳

۲۸: باب دُعَاءِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الْأَعْلَى»

۱۵۹۸۸۱ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عُقْلٌ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ وَعُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ فِي رِجَالٍ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ أَنَّ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ وَهُوَ صَحِيحٌ «لَنْ يُقْبَضَ نَبِيٌّ قَطُّ حَتَّى يَرَى مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّةِ ثُمَّ يُخْتَارُ». فَلَمَّا نَزَلَ بِهِ وَرَأَاهُ عَلَى فُجْدَى، غَشِيَ عَلَيْهِ سَاعَةً، ثُمَّ أَفَاقَ فَأُلْغِصَ بَصَرُهُ إِلَى السَّقْفِ ثُمَّ قَالَ «اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الْأَعْلَى». قُلْتُ إِذَا لَا يُخْتَارُنَا، وَعَلِمْتُ أَنَّهُ الْحَدِيثُ الَّذِي كَانَ يُحَدِّثُنَا، وَهُوَ صَحِيحٌ. قَالَتْ فَكَانَتْ تِلْكَ آخِرَ كَلِمَةٍ تَكَلَّمُ بِهَا «اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الْأَعْلَى». (ار: ۱۴۱۷۱)

سیدہ عائشہ رضی اللہ عنہا بیان کوی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بہ د خپل صحت په حالت کښې فرمائیل چہ هر نبی ته د وفات نه مخکښې د هغه مقام په جنت کښې ښودلې شی. بیا ورته اختیار وړکولې شی پس چہ کله د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وفات اوشو نو هغه وخت د هغوی سر مبارک زما په پتون باندې وو. لږ ساعت په هغوی باندې بیهوشی راغله، بیا بیدار شو نو خپلې سترگې مبارکې ئې د چپت طرف ته اوچتې کړې بیا ئې «اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الْأَعْلَى» او فرمائیل ما اووې چہ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به د صحت په حالت کښې څه فرمائیل هغه رشتیا وو. د عائشې رضی اللہ عنہا بیان دې چہ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د خولې مبارکې نه چہ آخری کوم الفاظ اووتل هغه هم دا وو «اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الْأَعْلَى».

د ماقبل سره مناسبت: د دې حدیث پوره تفصیل په کشف الباری، کتاب المغازی کښې تیر شوې دې. (۱) د مخکښې سره ئې مناسبت بیانولو باندې حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ لیکي: «وتعلقه بها قبله من جهة ان فيه إشارة إلى حديث عائشة انه كان إذا اشتكى نفث على نفسه بالمعوذات وقضية سياقتها هنا انه لم يتعوذ في مرض موته بذلك بل تقدم في الوفاة النبوية من طريق بن أبي مليكة عن عائشة فذهبت اعوذه فرفع رأسه إلى السماء وقال لي الرفيق الأعلى» (۲).

يعني: ماقبل سره ئې مناسبت داسې دې چہ په دې کښې د عائشې د حدیث طرف ته اشاره ده. چہ په هغې کښې دې چہ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته چہ به څه تکلیف وو نو هغوی به معوذات لوستلو سره په هغې باندې ځان دم کولو. دلته د دې ترجمه الباب د راوړلو وجه دا ده چہ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په مرض الموت کښې معوذات نه دی لوستلي، بلکه عائشہ رضی اللہ عنہا فرمائی چہ زه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته لارم او ما معوذات اولوستل نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د آسمان طرف ته سر اوچت کړ او د «لِي الرَّفِيقِ الْأَعْلَى» الفاظ ئې او فرمائیل.

(۱) اوگوری: کشف الباری، کتاب المغازی صفحه: ۲۸۸، ایضا صفحه: ۶۷۸

(۲) فتح الباری: ۱۷۹/۱۱

۲: باب الدعاء بالموت والحياة

۱۵۹۸۹۱ | حَدَّثَنَا مُدَدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ إِبْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ قَيْسٍ قَالَ أَتَيْتُ خَبَابًا وَقَدْ اِكْتَوَى سَبْعًا قَالَ لَوْلَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَهَانَا أَنْ نَدْعُو بِالْمَوْتِ لَدَعَوْتُ بِهِ. حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ إِبْنِ إِسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنِي قَيْسٌ قَالَ أَتَيْتُ خَبَابًا وَقَدْ اِكْتَوَى سَبْعًا فِي بَطْنِهِ فَمِعْتُهُ يَقُولُ لَوْلَا أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - تَهَانَا أَنْ نَدْعُو بِالْمَوْتِ لَدَعَوْتُ بِهِ. [ر: ۵۳۴۸]

د قیس رضی اللہ عنہ نے روایت دی ہے کہ زہ سیدنا خباب رضی اللہ عنہ تہ راغلم۔ ہغوی (پہ خستہ) اووہ داغونہ لگولی وو۔ ہغوی اووہی ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مونہ د مرگ د دعا کولو نہ نہ وو منع کری نو ما بہ نہی دعا کری وی

۱۵۹۹۹۰ | حَدَّثَنَا ابْنُ سَلَامٍ أَخْبَرَنَا إِبْنُ إِسْمَاعِيلَ ابْنُ عَلِيٍّ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ عَنْ أَنَسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «لَا يَمْنَنَّ أَحَدٌ مِنْكُمْ الْمَوْتَ لِصُفْرَتَيْهِ، فَإِنْ كَانَ لَابَدًا مَمْتًا لِلْمَوْتِ فَلْيَقُلْ اللَّهُمَّ أَحْيِنِي مَا كَانَتِ الْحَيَاةُ خَيْرًا لِي، وَتَوَفَّنِي إِذَا كَانَتِ الْوَفَاةُ خَيْرًا لِي». [ر: ۵۳۴۷]

د سیدنا انس رضی اللہ عنہ نے روایت دی ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل ہے پہ تاسو کبھی دی یو سہی پہ را تلونکی تکلیف باندی د مرگ دعا نہ کوی۔ او کہ ضرور د مرگ غوبستہ کوی نو داسی دی اوانی ہے ای اللہ! ما ژوندی اوساتہ ترخو پوری ہے ژوند زما دپارہ غوره وی او ما وفات کری دہ کله مرگ زما دپارہ غوره وی

د ترجمہ الباب مقصد پہ شارحینو کبھی علامہ عینی او قسطلانی د دی باب دا مقصد بیان کری دی ہے کہ کله ژوند د چا دپارہ د شرباعث وی نو د هغه د ژوند او مرگ دپارہ دعا کول مکروه دی یعنی هغه دی د خپل خان دپارہ د ژوند دعا او کری ہے د هغه ژوند د خیر نه د شر دی او نه دی مرگ غواړی۔ ځکه چې د مرگ د دعا غوښتلو نه منع کړی شوې ده (سړې د مرگ غوښتنه یا دعا کولې شی یا نه، د دې تفصیل هم د دې حدیث د لاندې په کشف الباری کتاب المرضی کبھی تیر شوې دی) (۲)

۳: باب الدعاء للصبيان بالبركة ومسح رؤوسهم

وَقَالَ أَبُو مُوسَى وَلِذَلِكَ غُلَامٌ وَدَعَا لَهُ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِالْبَرَكَةِ. [ر: ۵۱۵۰]

(۱) عبدة القاری: ۳۰۵/۲۲، ارشاد الساری: ۳۵۲/۳

(۲) کشف الباری، کتاب المرضی، باب: نهی تمنی المریض الموت، ص: ۵۱۱، ۵۱۹

د یتیم په سر باندې د لاس راښکلو فضیلت : د امام بخاری رحمته الله علیه مقصد دا دې چې رسول الله صلی الله علیه و آله به د ماشومانو په سر باندې د مهربانۍ لاس راښکلو او دهغوی دپاره به نې د برکت دعا فرمائله.

امام احمد رحمته الله علیه په خپل مسند کې د سیدنا ابو اسامة رضی الله عنه نه روایت نقل کړې دې چې په هغې کې د یتیم ماشوم په سر باندې په شفقت سره د لاس راښکلو فضیلت بیان کړې شوې دې : **(مَنْ مَسَّ رَأْسَ یتیمٍ أَوْ یتیمَةٍ لَمْ یَسْخَهُ إِلَّا لَهُ كَانَ لَهُ بِکُلِّ شَعْرَةٍ مَرَّتٌ عَلَیْهَا یَدُ حَسَنَاتٍ)** (۱).

یعنی : چا چې د یو یتیم په سر باندې خالص د الله پاک د رضا دپاره د شفقت لاس راښکلو ، نو د سر په څو مړه وینستو چې نې لاس راښکلو ، د هروینسته د عوض به هغه ته یونیکې ملاوېږي خو حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائی چې د دې روایت سند ضعیف دې (۲).

امام احمد رحمته الله علیه یو بل روایت په حسن سند سره نقل کړې دې : په هغې کې دې چې یو سړی رسول الله صلی الله علیه و آله ته د خپل زړه د سخت والی او قسوة شکایت او کړو . رسول الله صلی الله علیه و آله د علاج په طور هغه ته او فرمائیل : **(فَأَطِمْ السُّکُیْنَ ، وَامْسَمْ رَأْسَ الْیَتیمِ)** (۳) ، په مسکین باندې د ودی خوره او د یتیم په سر باندې د شفقت لاس راکاږه.

د باطنی بیماریانو د علاج یو اصول : د دې نه علماء کرامو دا اصول مستنبط کړې دې چې بعض باطنی بیماریانې په ظاهر کې غیر اختیاری وی . خو بعض اختیاری امور اختیارولو سره هغه بیماریانې ختمی شی مثلاً څه خلقوته د حسد بیماری وی او په ظاهره کې هغوی ته په دې کې اختیار او دخل نه وی . صوفیاء لیکلې دی چې د دې علاج دا دې چې حسد دې د محدود تعریف کوی او دهغه دپاره دې دعا کوی نو حسد به نې ختم شی . اگر چې حسد غیر اختیاری طریقي سره راځی خو تعریف او دعا اختیاری عمل دې او د دې په برکت سره دا بیماری ختمیږي هم دغه شان د زړه سخت والې او قسوة غیر اختیاری دې . خو د یتیم په سر باندې په شفقت سره د لاس راښکلو په اختیاری عمل سره دا بیماری ختمیږي (۴).

قوله : **(وَقَالَ أَبُو مُوسَى وَلِذَلِی غُلَامٌ وَدَعَا لَهُ النَّبِیُّ صَلَی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ بِالْبِرْکَةِ)** (۵) د تلخیص په کتاب العقیقه کې موصولاً ذکر شوې دې . هلته دا الفاظ دی : **(وَلِذَلِی غُلَامٌ فَاتَتْ بِهِ النِّبِیُّ صَلَی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ فَسَمَّاهُ اِبْرَاهیمَ فَحَنَکَهُ بِشَرِّهِ وَدَعَا لَهُ بِالْبِرْکَةِ)** (۶).

(۱) مسند احمد ۵/ ۲۵۰ ، ۲۶۵ (قال شعيب الارنؤوط : اسناده ضعيف جدا فيه علي بن يزيد الهانئ الدمشقي)
(۲) فتح الباری ۱۱/ ۱۵۱

(۳) مسند احمد ۲/ ۲۶۳ (قلت: ضعفه شعيب الارنؤوط لجهالة الراوى عن ابى هريرة ولا نقطاعه بين ابى عمران وبين ابى هريرة فى سند اخر وحسنه الالبانى فى كتبه ولكن قوله مبنى على التكلف. والله اعلم)

(۴) اتحاف السادة ، كتاب ذم الغضب والحقد والحسد : ۵۲۶/۹

(۵) صحيح البخارى ، كتاب العقیقه ، باب تسمية المولود غداة يولد ، لمن لم يعق عنه ، وتحنيكه : ۲۰۸۱/۵ .

یعنی زما یو ماشوم پیدا شو نو ما هغه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر کړو. رسول الله ﷺ د هغه نوم ابراهیم کیخودلو او په کهجورې سره یې د هغه تحنیک او کړو او د برکت دعانې ورته اوکړه.

۱۵۹۹۱) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا حَاتِمٌ عَنِ الْجَعْدِيِّ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ سَمِعْتُ السَّابَّ بْنَ يَزِيدَ يَقُولُ ذَهَبْتُ بِى خَالَتى إِلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ ابْنَ أُخْتى وَجَعَ فَمَسَحَ رَأْسى، وَدَعَا لى بِالْبَرْكَةِ، ثُمَّ تَوَضَّأْتُ فَبَرَكْتُ مِنْ وَضْئِهِ، ثُمَّ قُمْتُ خَلْفَ ظَهْرِهِ، فَنَظَرْتُ إِلَى خَاتَمِهِ بَيْنَ كَتِفَيْهِ مِثْلَ زُرِّ الْحَجَلَةِ. (ار: ۱۸۷)

د سيدنا سائب بن يزيد رضی اللہ عنہ نه روايت دې چې زما ترور زه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر کړم او عرض ئ اوکړو يا رسول الله ﷺ: زما دا خورنې بيمار دې. رسول الله ﷺ زما په سر باندې لاس رانېکلو او زما دپاره یې د برکت دعا اوکړه. بيا ئې اودس او فرمائيلو نو ما د هغوى د اودس نه باقى پاتې شوې اوبه او خکلې. بيا زه د هغوى نه شاته او درېدم نو ما د هغوى په دواړو اوږو کښې مهر نبوت اوليدو کوم چه د ناوې د ډولنې د تړې په شان وو. د سيدنا سائب بن يزيد رضی اللہ عنہ په سر باندې رسول الله ﷺ د شفقت لاس رانېکلو. دوى په حجة الوداع کښې شریک شوې دى. هغه وخت د هغوى عمر صرف اووه کاله وو او په مدينه منوره کښې د ټولو نه آخرى وفات کيدونکې صحابى هم دا دې. د هغوى وفات په ۸۲ هجرى کښې او شو. (۱)

۱۵۹۹۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُسُفَ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي أَيُّوبَ عَنْ أَبِي عَقِيلٍ أَنَّهُ كَانَ يَخْرُجُ بِهِ جَدُّهُ عَبْدِ اللَّهِ بْنُ هِشَامٍ مِنَ السُّوقِ أَوْ إِلَى السُّوقِ فَيَشْتَرِي الظَّعَامَ، فَيُلْقَاهُ ابْنُ الزَّيْبَرِ وَأَبْنُ عَمْرِو بْنِ قُلَافٍ أَوْ ابْنُ كُنَافٍ أَوْ ابْنُ النَّبَسِ -صلى الله عليه وسلم- قَدْ دَعَا لَكَ بِالْبَرْكَةِ. فَرَمَّا أَصَابَ الرَّاحِلَةَ كَمَا هى، فَبِيعْتُ بِهَا إِلَى الْمَنْزِلِ. (ار: ۱۲۳۲۸)

د ابو عقيل نه روايت دې چې زه به خپل نيکه عبدالله بن هشام رضی اللہ عنہ د بازار نه يا بازار ته بوتلم. او د هغه ځانې نه به مو غله اخستله، هغوى سره به ابن زبير او ابن عمر رضی اللہ عنہم ملاویدل نو هغوى به اووئيل چه مونږ هم شریک کړئ. ځکه چه رسول الله ﷺ ستا دپاره د برکت دعا فرمائيلې ده. (دوى به هغوى شریک کړل، اکثر به داسې کيدل چه په گټه کښې به هغوى پوره يو اوښ واخستلو او هغه به ئې کور ته اوليږلو.

په سند کښې د ابن وهب نوم عبدالله دې او د ابو عقيل (د عين په زبر او د قاف په زير سره) نوم زهره بن معبد بن عبدالله بن هشام دى. عبدالله بن هشام رضی اللہ عنہ د هغوى نيکه دې د چا دپاره چه رسول الله ﷺ د برکت دعا فرمائيلې وه، دوى چه به کله بازار ته د اخستلو خرڅولو

(قال ابو نعيم : مات سنة اثنين وثمانين. وقيل بعد التسعين. وقيل سنة احدى. وقيل سنة اربعة. وقال ابن نبي داود : هو اخر من مات بالمدينة من الصحابة. ووهم يعقوب بن سفيان فذكره فيمن قتل يوم الحرة.

(الاصابة: ۲، الترجمة: ۳۰۷۷)

دیاره اوتل او هغوی سره به د عبدالله بن زبیر او سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما ملاقات کیدلو نو هغوی ته به ئې درخواست کولو چه په سودا کنبې مونږ هم خان سره شریک کړئ. خکه چه رسول الله صلی الله علیه و آله ستاسو دیاره د برکت دعا فرمایلي ده. هغه به دوی خان سره شریک کړل. فرمائی چه ډیر کرته به هغوی ته د پوره یو اوبښ منافع حاصل شوه او هغه به ئې کور ته اولیرلو، دا به د رسول الله صلی الله علیه و آله دعا ثمره وه.

قوله: **(مِنْ السُّوقِ، أَوْ إِلَى السُّوقِ)**: د راوی شک دې چه **(من)** ئې ویلي دي او که **(ال)** لفظ ئې استعمال کړې دې، که من وی نو معنی به دا وی چه **(من جهة دخول السوق)** یعنی بازار ته په داخلې جهت سره ئې زه بازار ته بوتلم، خو په باب الشرکه کنبې **(ال)** بغیر د شک نه په جزم سره راغلې دي ^(۱).

قوله: **(فَرَمَّا أَصَابَ الرَّاحِلَةَ بِتَمَامِهَا)**: یعنی ډیر کرته به ابن هشام ته په گټه کنبې پوره یو اوبښ ملاؤ شو، **(بتامها)** یعنی **(بکمالها)** دا به د رسول الله صلی الله علیه و آله دعا د برکت ثمره وه (۵۹۹۳) حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الرَّبِيعِ وَهُوَ الَّذِي مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي وَجْهِهِ وَهُوَ غَلَامٌ مِنْ بَنِيهِمْ. (ار: ۱۷۷)

د ابن شهاب رضی الله عنه نه روایت دي چه ماته محمود بن ربیع رضی الله عنه بیان او کړو دا هم هغه دي چه د هغوی د ورکو والی په زمانه کنبې د هغوی د کوهی نه اوبه اخستلو سره رسول الله صلی الله علیه و آله د هغوی په مخ باندې د خولې مبارکې نه اوبه اچولې وې دا روایت په کتاب العلم کنبې تیر شوې دي. علامه قسطلانی رحمته الله علیه لیکي

(وكان فعله لذلك - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - للتبريك على عاداته الشريفة مع أولاد أصحابه والدعابة معهم لطفًا ورحمة وتشريعًا) ^(۲).

یعنی: د رسول الله صلی الله علیه و آله په طور د تبرک د حضرات صحابه کرامو رضی الله عنهم د اولاد سره دا معمول وو. د ماشومانو سره به رسول الله صلی الله علیه و آله مزاح کولو، دا د شفقت د وجې نه هم د هغوی عادت وو او شرعی تعلیم هم په دې کنبې مقصد وو.

(۵۹۹۴) حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يُؤْتِي بِالْغُصْنَيْنِ فَيَدْعُوَهُمَا، فَأَتِي بِصُيٍّ قَبَالَ عَلَى ثَوْبِهِ، فَدَعَا بِمَاءٍ فَأَتْبَعَهُ إِيَّاهُ، وَلَمْ يَقْلَعْهُ. (ار: ۱۲۲۰)

دسیده عائشه رضی الله عنها نه روایت دي چه رسول الله صلی الله علیه و آله ته به ماشومان راوستلې شو، او رسول الله صلی الله علیه و آله

(۱) صحیح البخاری، کتاب الشرکه، باب الشرکه فی الطعام، وغیره، رقم الحديث: ۲۵۰۲

(۲) ارشاد الساری ۳۵۴/۱۳

به د هغوی دپاره دعا فرماینله. پس یو ماشوم راوستلې شو. نو هغه د رسول الله ﷺ په کپړه باندې متیازې او کړې. رسول الله ﷺ اوبه راغوښتلو سره په هغې باندې اوبهیولې او هغه ئې او نه وینځلو.

په سند کښې د عبدان نه عبدالله بن عثمان بن جبله او د عبدالله نه عبدالله بن المبارک رضی الله عنهما مراد دي. په روایت کښې چه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې د کوم ماشوم د راوستلو ذکر دي. د هغه نه حسن یا حسین رضی الله عنهما مراد دی. کمال الاوسط للطبرانی (۱).

قوله: (فَاتَّبَعَهُ إِيَّاهُ وَلَمْ يَغْسِلْهُ): یعنی ماشوم چه د رسول الله ﷺ په جامو باندې کومې متیازې کړې وې. په هغې باندې رسول الله ﷺ اوبه چهر کاو کړې. اوبه ئې پرې اوبهیولې او هغه ئې باقاعده او نه وینځلې.

۱۵۹۹۵۱ حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ ثَعْلَبَةَ بْنِ صُعَيْرٍ - وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَدْ مَسَّ عَنْهُ - أَنَّهُ رَأَى سَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَاصٍ يُوتِرُ بِرُكْعَةٍ.

امام زهري رحمته الله بیان فرمائی چه ماته عبدالله بن ثعلبه رضی الله عنه د چا په سر چه رسول الله ﷺ لاس رانکله وو. بیان او کړو چه هغوی سیدنا سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه په یو رکعت وتر کولو باندې اولیدو.

د امام بخاری رحمته الله د استاذ ابو الیمان نوم حکم بن نافع دي. دلته په روایت کښې دی چه رسول الله ﷺ د عبدالله بن ثعلبه بن صعیر رضی الله عنه په سترگه باندنې لاس رانکلو. امام بخاری رحمته الله په کتاب المغازی کښې په باب غزوة الفتح کښې معلقا دا روایت نقل کړې دي. په هغې کښې (مسح عينه) په ځانې (مسح وجهه) الفاظ دي. (۲)

د عبدالله بن ثعلبه رضی الله عنه پیدائش د هجرت نه څلور کاله مخکښې شوې دي او په ۸۹ هجري کښې هغوی وفات شوې دي. هغه وخت د هغوی عمر ۹۳ کاله وو. او په یو روایت کښې دی چه د رسول الله ﷺ د وفات په وخت د هغوی عمر څلور کاله وو او د هغوی ولادت د هجرت نه پس شوې دي. (۳)

د هغوی والد صاحب ثعلبه بن صعیر رضی الله عنه هم صحابی دي وبقال له ابن ابی صعیر ایضا. (۴)

(۱) مجمع الزوائد ۶۳۱/۱، ۶۳۲، رقم الحديث: ۱۵۶۸، ۱۵۷۰، ۱۴۷۱، ۱۵۷۲، ۱۵۷۴، وورد اسم الحسن جزما فی الحديث رقم: ۱۵۷، واسم الحسين فی الحديث رقم: ۱۵۷۱، ۱۵۷۲، واما فی الحديث رقم ۱۵۶۸، ۱۵۷۴، ورد اسم الحسن والحسين بكلمة او يشعر بها التردد، والله اعلم.

(۲) صحيح البخاری، كتاب المغازی، رقم الباب: ۵۴، رقم الحديث: ۴۳۰۰

(۳) الاستيعاب علی هامش الاصابة ۲۷۱/۲

(۴) لسان العرب ۴۶۴/۱۴، ۴۶۵

۳: باب الصلاة على النبي صلى الله عليه وسلم

د صلاة لغوی او اصطلاحی معنی صلاة یعنی د درود شریف متعلق خو خبري په ذهن کښي اوساتي: ① صلاة په لغت کښي دعا، رحمت، استغفار، مغفرت او د مدح او ثناء په معنی کښي استعمالیږي (۱) او د نسبتونو په فرق سره د دې معنی بدلیږي، چه د الله پاک طرف ته د دې نسبت وی نو د دې معنی د الله پاک طرف ته د خپل رحمت او نزول او افاضه وی د ملائکو طرف ته چه نسبت وی نو د استغفار په معنی راځي، که د بندگانو طرف ته وی نو د دې معنی د رحمت دعا ده (۲)

بعض د دې برعکس ويلي دي چه د ملائکو طرف ته د نسبت په صورت کښي دعا، رحمت او د عباد طرف ته د نسبت په صورت کښي د دې معنی استغفار ده. امام بخاري رحمه الله د سورة احزاب په تفسیر کښي د ابو العالیه قول نقل کړي دي (صلاة الله ثناءه عليه عند الملائكة وصلاة الملائكة الدعاء) (۳)

یعنی: د الله پاک خپل نبي باندې د درود لیرلو معنی د الله پاک خپلو ملائکو سره د د خپل نبي ذکر خیر او تعریف کول دی او د ملائکو په هغوی باندې د درود لیرلو مطلب د هغوی د پاره دعا کول دي.

علامه زبيدي رحمه الله د احياء العلوم په شرح اتحاد سادة المتقين کښي ليکي:

(معنى الصلاة العطف، وهو بالنسبة الى الله تعالى اما ثناءه على العبد عند الملائكة، وهذا هو الايق في تفسير)

صلاة الله على انبيائه، واما كمال الرحمة، وبالنسبة الى غيره تعالى الدعاء بخير) (۴)

یعنی: د صلاة اصل معنی خو عطف یعنی د میلان او مهربانۍ دي، چه د الله پاک طرف ته نسبت وی نو د دې مطلب یا خو د الله پاک د خپلو ملائکو په نزد د خپل نبي تعریف او ثناء کول دي، د (صلاة الله على انبيائه) هم دا تفسیر زیات مناسب دي او یا د دې معنی د کمال رحمت ده او که د غیر الله طرف ته د دې نسبت وی نو د دې معنی د دعا راځي حقیقت دا دي چه د غیر الله طرف ته چه کله د دې نسبت وی نو د صلاة اصل معنی دعا راځي، د مغفرت دعا کول، د مخصوص رحمت دعا کول او د الله پاک طرف ته که منسوب وی نو مطلب به دا وی چه الله پاک د خپل نبي ذکر په تعظیم او اکرام سره د ملائکو مخکښي کوي او د خپلو نعمتونو او مهربانو په هغوی باندې باران کوي (۵)

(۱) لسان العرب: ۴۶۴/۱۴-۴۶۵

(۲) الصواب ان الصلاة لغة بمعنى واحد وهو العطف، ثم هو بالنسبة اليه تعالى: الرحمة والى الملائكة عليهم

السلام الاستغفار والى الامين الدعاء. روح المعاني: ۷۷/۱۲

(۳) صحيح البخاري، كتاب التفسير، سورة الاحزاب، باب قوله: (ان الله وملائكته يصلون على النبي)

(۴) اتحاد السادة، كتاب الاذكار والدعوات، الباب الثاني: ۲۶۹/۵

(۵) فتح الباري: ۱۵۵/۱۱، ۱۵۶

په قرآن کریم کښې رسول الله ﷺ ته خطاب دې (وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ) دلته صلاۃ په معنی د دعا ده، لکه چه وړاندې راځی (۱)

د درود شریف حکم ⑦ دویمه خبره د درود شریف د حکم متعلق ده د جمهور علماء کرامو دا مسلک دې چه په ژوند کښې یو کړت په رسول الله ﷺ باندې درود لپړل فرض دی لکه چه کلمه توحید یو کړت پوستل فرض دی، علامه سخاوی په القول البدیع کښې او علامه ابن عبدالبر په الاستذکار کښې د دې تصریح فرمایلي ده (۲)، امام ابوبکر جصاص او ملا علی قاری رحمهم الله هم د دې صراحت فرمایلي دي (۳)، حاصل دا دې چه په پوره عمر کښې یو کړت درود لوستل فرض دی، ځکه چه قرآن کریم د (صلوا) په لفظ سره د درود وئیلو حکم کړې دې، دا حکم په شعبان ۲ هجري کښې نازل شو او د اصول فقه قاعده ده چه امر د تکرار تقاضه نه کوی (۴)، خو د رسول الله ﷺ تذکره چه کله هم راشی نو په هغوی باندې درود وئیل واجب او مستحب دی (۵)

په دې کښې لږ شان اختلاف دې، د جمهور علماء کرامو په نزد چه د رسول الله ﷺ ذکر په مجلس کښې اول کړت راشی نو درود وئیل واجب دی او د هغې نه پس بیا مستحب دې، علامه شامی رحمه الله دې ته مفتی به وئيلي دي (۶)

خو امام طحاوی رحمه الله او د بعض شافعی علماء کرامو په نزد چه د رسول الله ﷺ ذکر په مجلس کښې هر څو کړته راشی درود وئیل واجب دی (۷)، امام قرطبی رحمه الله او علامه زمخشری هم دې ته محتاط قول وئيلي دي (۸)

د درود شریف فضائل او برکات ⑧ دریمه خبره د درود شریف د فضیلت، اهمت او فوائدو په باره کښې ده:

امام بیهقی رحمه الله د عامر بن ربیععه روایت نقل کړې دې چه رسول الله ﷺ او فرمائیل: (مَنْ صَلَّى عَلَى صَلَاةٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ بِهَا عَمْرًا) (۱)، یعنی: چا چه په ما باندې یو کړت درود اولوستلو نو الله پاک د هغې په بدل کښې په هغه باندې لس رحمتونه نازل او فرمائی.

(۱) احکام القرآن للجصاص ۲۲۷/۳

(۲) الاستذکار، لابن عبدالبر: ۳۰۸/۲، کتاب قصر الصلاة فی السفر.

(۳) احکام القرآن للجصاص ۵۴۴/۳، ومروقة للملا علی قاری، کتاب الصلاة ۳۲۷/۲

(۴) کشف الاسرار للبردوی ۱۲۳/۱، باب موجب الامر.

(۵) احکام القرآن للقرطبی: ۲۳۳/۱۴

(۶) رد المختار ۳۸۱/۱، ۳۸۲، کتاب الصلاة، باب صفة الصلاة

(۷) فتح الباری، ۱۵۳/۱۱، هم دغه شان اوگورئ: جلاء الافهام فی الصلاة والسلام علی خیر الانام: ۲۱۴، (لابن القيم رحمه الله)

(۸) تفسیر القرطبی ۱۵۰/۱۴، کشاف للزمخشری ۵۵۸/۳

(۹) شعب الايمان، رقم الحدیث: ۱۵۵۷، ۱۵۵۸

امام ابو داؤد الطیالسی رحمہ اللہ د عامر بن ربیعہ رحمہ اللہ او امام احمد رحمہ اللہ د سیدنا عبداللہ بن عمرو بن العاص رحمہ اللہ روایت نقل کرې دې:

(مَا مِنْ عَبْدٍ يُصَلِّي عَلَى الْإِسْلَامِ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَا دَامَ يُصَلِّي عَلَى فُلَيْقِلَ الْعَبْدِ، أَوْ يَكْتُمُ)^۱

یعنی کوم سړې چه په ما باندې درود لیرې نو ملانک د هغه دپاره تر هغه وخته پورې استغفار کوی چه ترڅو پورې هغه په ما باندې درود لولی. پس د بنده مرضی ده که کم درود لولی او که زیات لولی.

د درود شریف ډیر برکتونه او فوائد دی. په کثرت درود سره د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم شفاعت نصیب کیږی. دا د جنت او نجات ذریعه ده. پس طبرانی په معجم کبیر کښې د سیدنا روفیع بن ثابت رحمہ اللہ نه روایت نقل کرې دې:

(مَنْ قَالَ: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَنْزِلْهُ الْمَقْعَدَ الْمُقَرَّبَ عَنْكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَجَبَتْ لَهُ شَفَاعَتِي)^۲

یعنی څوک چه دا درود اولولی: (اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَنْزِلْهُ الْمَقْعَدَ الْمُقَرَّبَ عَنْكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ)^۳ اې الله په محمد صلی اللہ علیہ وسلم باندې رحمت نازل کړه او د قیامت په ورځ هغه خپل مقرب مقام ته داخل کړه، نو د هغه دپاره زما شفاعت واجب شو. په یو بل روایت کښې دی:

(مَنْ صَلَّى عَلَى نَبِيِّ يَوْمَ الْإِلْفِ مَرَّةً لَمْ يَتَّخِذْ حَقِيْقَةً مِنْ الْجَنَّةِ)^۴

یعنی څوک په ورځ کښې په ما باندې زر کرته درود اولولی. نو په هغه باندې به تر هغه وخته پورې مرگ نه راځی ترڅو چه هغه په جنت کښې خپله استوگنه او نه وینی. یعنی د مرگ نه به مخکښې هغه په جنت کښې خپل مسکن وینی.

کثرت د درود. فقر او فاقه هم ختموی، ابونعیم د سیدنا جابر بن سمره رحمہ اللہ روایت نقل کرې دې:

(كَثَرَةُ الذِّكْرِ وَالصَّلَاةِ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَنْقِي الْفَقْرَ)^۵

یعنی ذکر او په رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم باندې د درود کثرت فقر او فاقه ختموی او د سیدنا جابر رحمہ اللہ په یو روایت کښې دی:

(۱) رواه ابو داؤد الطیالسی عن عامر بن ربیعة فی مسنده البدری : ۶۳۹/۱. رقم الحديث : ۱۲۳۸. ورواه احمد فی مسنده نحوه ولفظه : من صلی علی رسول الله صلی الله علیه و سلم صلاة علی الله علیه و ملائکته سبعین صلاة فلیقل عبد من ذلک أو لیکثر : ۶۱۷/۲. رقم الحديث : ۶۶۰۵ (قلت هذا اسناد ضعیف واما اشار الیه صاحب الکشف فهو هكذا عند احمد : ما صلی علی أحد صلاة إلا صلت علیه الملائكة ما دام یصلی علی فلیقل عبد من ذلک أو لیکثر. اسناده حسن ۴۴۶/۳)

(۲) المعجم الكبير، للطبرانی، رقم الحديث : ۴۴۸. (قلت : إسناده ضعیف لضعف ابن لهیعة)

(۳) الترغیب والترهیب للمنذری ۵۰۱/۲. (قلت : هذا حديث منکر)

(۴) اتحاف السادة، کتاب الاذکار والدعوات، الباب الثاني : ۲۷۵/۵ (اخرجه ابونعیم فی معرفة الصحابة)

(۵) ۱۴۱۳/۳ عن جابر بن سمره عن ابيه السواني

﴿من صلی علی مائة صلاة حين یصل الصبح قبل ان یتکم، تقبّل الله له مائة حاجة، عجل منها ثلاثین حاجة، وَاخرا له سبعین﴾ (۱)

یعنی: کوم سړې چه د سحر د مانځه په وخت د خبرو کولو نه څخکښې په ما باندې سل کرته درود اوائی نو الله پاک د هغه سل ضرورتونه پوره کوی. د هغې نه دیرش خو په دې دنیا کښې او اويا به په آخرت کښې پوره کوی.

علامه سخاوی رحمته الله علیه د سیدنا انس رضی الله عنه روایت نقل کړې دې: چه رسول الله صلی الله علیه و آله فرمائی: ﴿اذا نسیتم شیئا، فسلوا علی، تذکروه انشاء الله﴾ (۲) (یعنی که ستاسو نه یو څیز هیر شینو په ما باندې درود اولولئ. تاسو ته به رایاد شی انشاء الله) او په یو روایت کښې دې:

﴿من خاف علی نفسه النسیان فلیکثر الصلاة علی النبی صلی الله تعالی علیه وسلم﴾ (۳)
یعنی د چا چه په ځان باندې د هیرې ویره وی نو هغه دې په نبی علیه السلام باندې په کثرت سره درود لولی.

د درود شریف لیکلو فضیلت: د درود شریف لیکلو ډیر فضیلت دې. امام طبرانی رحمته الله علیه: سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت نقل کړې دې: چه رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمایل:

﴿مَنْ صَلَّى عَلَيَّ كِتَابَ لَمْ تَزَلِ الْمَلَائِكَةُ تَسْتَغْفِرُ لَهُ مَا دَامَ اشْرَی فِي ذَلِكَ الْكِتَابِ﴾
یعنی: څوک چه په څه کتاب کښې په ما باندې درود لیکي نو ملائک د هغه دپاره تر هغه وخته پورې دعا کوی. تر څو پورې چه زما نوم په هغه کتاب کښې موجود وی (۴)
د جمعی په ورځ د درود فضیلت: د درود شریف په کثرت سره اهتمام خو هر مسلمان هر وخت کول پکار دی، خو د جمعی په ورځ په خاص طور سره د دې اهتمام وی. د سیدنا اسامة رضی الله عنه روایت دې: رسول الله صلی الله علیه و آله فرمائی: ﴿اَكْثِرُوا عَلَيَّ مِنَ الصَّلَاةِ فِي كُلِّ يَوْمٍ جُمُعَةٍ فَإِنَّ صَلَاةَ أُمَّيِّ تَغْرُسُ عَلَيَّ فِي كُلِّ يَوْمٍ جُمُعَةٍ، فَمَنْ كَانَ أَكْثَرُهُمْ عَلَيَّ صَلَاةً كَانَ أَقْرَبَهُمْ مِنِّي مَرْئِلَةً﴾ (۵)

(۱) اتحاف السادة، كتاب الاذکار والدعوات، الباب الثاني: ۲۷۵/۵

(۲) القول البدیع فی الصلاة علی الحبيب الشفیع، ص: ۲۷

(۳) قال سخاوی رحمه الله: اخرجه ابن بشکوال بسند منقطع. القول البدیع فی الصلاة علی الحبيب الشفیع، ص: ۲۷

(۴) اتحاف السادة، كتاب الاذکار والدعوات، الباب الثاني: ۲۷۲/۵. قال الزبيدي بعد نقل هذا الحديث من الاحياء: قال العراقي: رواه الطبراني في الاوسط، وابو الشيخ في الثواب والمستغفر في الدعوات من حديث ابي هريرة بسند ضعيف اه قلت: ورواه ايضا ابو القاسم التميمي في الترغيب والترهيب والخطيب في شرف اصحاب الحديث وابن بشکوال بسند ضعيف. اورده ابن الجوزي في الموضوعات وقال ابن كثير: انه لا يصح انتهى.

(۵) السنن الكبرى للبيهقي: كتاب الجمعة: باب مَا يُؤْتَرُ بِهِ فِي لَيْلَةِ الْجُمُعَةِ وَيَوْمِهَا... [بقية بر صفحه آئنده...]

یعنی د هرې جمعې په ورځ په ما باندې په کثرت سره درود لولئ. ځکه چه زما د امت درود هر د جمعې په ما باندې پېش کولې شی. پس کوم سړې چه په ما باندې زیات درود لوستونکي وی نو د مرتبې په لحاظ به هغه ماته هم هغه هومره نزدې وی. هم دغه شان د حدیث طابانو لره هم خاص طور سره د درود شریف کثرت کول پکار دی. ځکه چه دا حدیثو تعلق برادر است د رسول الله ﷺ د ذات بابرکت سره دې نو په کثرت درود سره احادیث لوستلو باندې د رسول الله ﷺ عقیدت. محبت. اور و حانیت محسوس کیږی

د ترجمه الباب وضاحت امام بخاری رحمه الله چه کوم ترجمه الباب قائم کړې دې. باب الصلاة على النبي صلى الله تعالى عليه وسلم، حافظ ابن حجر رحمه الله د دې متعلق لیکي.

(هذا الإطلاق يحتمل حكمها وفضلها وصفتها ومحلها والاقتصار على ما أوردناه في الباب يدل على إرادة الثالث وقد يؤخذ منه الثاني)

یعنی ترجمه الباب مطلق دې او په دې کښې د څلورو امورو د بیان احتمال دي. د درود شریف حکم. د هغې فضیلت. طریقه او کیفیت او د هغې د لوستلو محل او مقام خو په باب کښې په مذکور د احادیثو باندې اکتفاء کول په دې خبره باندې دلالت کوی چه مقصود امر ثالث یعنی د درود شریف طریقي او کیفیت لره بیانول دی. او د امر ثانی یعنی د درود شریف د حکم بیان هم مقصود کیدلې شی. خو علامه عینی رحمه الله فرمائی چه د حدیث الباب د وجې نه ترجمه الباب مطلق پاتې نه شو. په دې سره کیفیت الصلاة بیانول مقصود دی پس هغوی لیکي

(حديث الباب يفيدان هذا الإطلاق لأنها ينبتان عن الكيفية والمطابقة بين الترجمة والحديث مطلوبة ولا تنجى المطابقة إلا بما قلنا هذا باب في بيان كيفية الصلاة)

یعنی : ترجمه الباب اگر چه په ظاهره کښې مطلق دې. خو په باب کښې ذکر شوي دواړه احادیثو نه معلومېږی چه دا مقید دی. ځکه چه دواړه احادیث د درود شریف کیفیت بیانوی. د ترجمه الباب او د حدیث تر مینځه مطابقت مطلوب وی او مطابقت زمونږ دې قول نه کیدې شی چه (هذا باب في بيان كيفية الصلاة) (یعنی ترجمه الباب لره مقید منلو سره مطابقت کیدې شی)

١٥٩٩٢) حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا الْحَكَمُ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي لَيْلَى قَالَ لَقِيتُ كَعْبَ بْنَ عُجْرَةَ فَقَالَ أَلَا أُهْدِي لَكَ هَدِيَّةً، إِنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - خَرَجَ عَلَيْنَا فَقُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ عَلِمْنَا كَيْفَ نُسَلِّمُ عَلَيْكَ، فَكَيْفَ نُصَلِّيُ عَلَيْكَ قَالَ «فَقُولُوا

...بقية ارحاشيه گذشته [من كثرة الصلاة على رسول الله صلى الله عليه وسلم - وقراءة سورة الكهف وغيره. ٣٥٢/٢. رقم الحديث: ٥٩٩٥
(فتح الباري: ١٥٢/١١)

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مُجِيدٌ، اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مُجِيدٌ. ار. ۳۱۹۰
د عبد الرحمن بن ابی لیلی رضی اللہ عنہ نه روایت دې هغوی بیان کوی چه ما سره سیدنا کعب بن عجره رضی اللہ عنہ ملاؤ شو او وې فرمائیل چه آیا زه تاته یو هدیه پیش نه کړم؟ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مونږ ته تشریف راوړلو. نو مونږ عرض او کړو یا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مونږ څنگه تاسو ته سلام او کړو؟ او څنگه په تاسو باندې درود او وایو؟ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل. چه تاسو داسې او وایئ
﴿اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مُجِيدٌ، اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مُجِيدٌ﴾

د آدم نه آدم بن ایاس او د حکم نه حکم بن عتیبه دې. عبد الرحمن بن ابی لیلی رضی اللہ عنہ په جلیل القدر تابعین کښې دې. د ابولیلی نوم یسار دې. (۱)

قوله: ﴿أَلَا أَهْدِي لَكَ هَدِيَّةً﴾: یعنی کعب بن عجره رضی اللہ عنہ عبد الرحمن بن ابی لیلی رضی اللہ عنہ ته او فرمائیل چه زه تاته یو هدیه درنکړم؟ د شعبه په روایت کښې دې چه هغوی او وې ولې نه؟ د هدیه لفظ عموماً د اجسام دپاره استعمالیږي، علامه قسطلانی رحمته اللہ علیہ لیکي.

﴿وَأَكْثَرُ مَا يَسْتَعْمَلُ فِي الْأَجْسَامِ.... وَوَقَدْ يَسْتَعْمَلُ فِي الْمَعَانِي كَالْعُلُومِ وَالْأَدْعِيَةِ مَجَازًا أَلَا يَشْتَرِكُ فِيهِ مِنْ صَدِّ السَّوَادَةِ وَالتَّوَاصُلِ فِي إِيْصَالِ ذَلِكَ إِلَيْهِ﴾

یعنی د هدیه استعمال اکثر په اجسامو کښې کيږي..... خو کله کله مجازاً په معانی کښې هم د هدیه لفظ استعمالیږي. لکه علوم او دعاگانې وغیره. وجه دا ده چه په دواړو کښې قدر مشترک دا امر دې چه په دواړو کښې دې لره نورو ته په رسولو کښې خپل مینځ کښې میند او ملاویدل مقصود وی.

قوله: ﴿إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ عَلَيْنَا﴾: (علینا) نې د جمع د ضمیر دپاره استعمال فرمائیلې دې. ځکه چه دې وخت کښې نور صحابه کرامو هم موجود وو.

قوله: ﴿قَدْ عَلِمْنَا كَيْفَ نُسَلِّمُ عَلَيْكَ﴾: په دې کښې د سلام نه په تشهد او التحیات کښې سلام مراد دې. (۲) کوم چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم صحابه کرامو رضی اللہ عنہم ته په دې الفاظو باندې ښودلې دې: ﴿السلام عليك ايها النبي ورحمة الله وبركاته﴾ یعنی د سلام طريقه خو مونږ زده کړه. خو د قرآن کریم په آیت کریمه کښې د دوه څیزونو حکم ورکړې شوي وو: ﴿صلوا عليه وسلموا تسليماً﴾ يو سلام او دویم صلاة، نو د درود لیرلو وصف او طريقه څه ده؟

(۱) قال المزني في تهذيب الكمال واسمه يسار. ويقال: بلال. ويقال: داؤد بن بلال بن بلبل... ۱۷: الترجمة: ۳۹۴۳

(۲) فتح الباری: ۱۵۳/۱۱

(۳) قال البيهقي: فيه إشارة إلى السلام الذي في التشهد وهو قول: السلام عليك ايها النبي ورحمة الله وبركاته، فيكون المراد بقوله: فكيف نصلي عليك، أي بعد التشهد. فتح الباری: ۱۵۵/۱۱

رسول الله ﷺ په دې حديث كښې چه كوم درود شريف ښودلې دې، هغې ته درود ابراهيمي وائی. دلته په روايت كښې (وعلی آل ابراهيم) الفاظ نه دی، خو د بخاری په دویم روايت كښې دا الفاظ دی: (حافظ ليكي

(والحق ان ذكر محمد و ابراهيم و ذكر آل محمد و آل ابراهيم ثابت في أصل الخبر و إنما حفظ بعض الرواة ما لم يحفظ الآخر)^(۱)

يعنی حق خبره دا ده چه د محمد رسول الله ﷺ ذکر او د سيدنا ابراهيم عليه السلام ذکر او هم دغه شان د آل محمد او د آل ابراهيم ذکر په اصل حديث كښې ثابت دې په اصل كښې بعض روايانو ته ټول الفاظ ياد پاتې شو او بعضو ته هغه ياد پاتې نه شو

د (اللهم صل على محمد) ترجمه علامه حليمي رحمه الله داسې كړې ده:

(والبراد تعظيحه في الدنيا بإعلاء ذكره وإظهار دينه وإبقاء شريعته وفي الآخرة بإجزال مشربته وتشفيحه في أمته وابداء فضيلته بالمقام المحمود)^(۲)

يعنی ته هغوی ته عظمت ورکړه، په دنيا كښې د هغوی ذکر او چټولو سره، د هغوی دين لره غلبه وركولو سره، او د هغوی شريعت لره كامل كولو سره او په آخرت كښې هغوی ته بې حسابه ثواب وركړه، د امت په حق كښې د هغوی شفاعت قبلولو سره او د مقام محمود په ذريعه د هغوی د فضيلت اظهار كولو سره

توليه: (انك حميد هجيد): حميد په معنى د محمود دې ستاينلې شوې، مجيد، د مجد بزرگى اولوين خاوند، دا دواړه د مبالغې صيغې دي

۱۵۹۹۷] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ حُمَزَةَ حَدَّثَنَا أَبُو أَبِي حَازِمٍ وَالدَّرَاوَزِيُّ عَنْ يَزِيدَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ خَبَّابٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ قُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا السَّلَامُ عَلَيْكَ، فَكَيْفَ نُصَلِّي قَالَ «قُولُوا اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَرَسُولِكَ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ، وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَآلِ إِبْرَاهِيمَ». (ار: ۴۵۲۰)

د سيدنا ابوسعيد خدری رضي الله عنه روايت دې چه مونږ عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ: مونږ تاسو ته سلام خو کول غواړو، خو په تاسو باندې درود څنگه اولېږو، رسول الله ﷺ او فرماييل چه داسې وایي: (اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَرَسُولِكَ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَآلِ إِبْرَاهِيمَ)

(۱) صحيح البخاری، کتاب احاديث الانبياء، رقم: ۱۰، رقم الحديث: ۳۳۷

(۲) فتح الباری ۱۱/۱۵۶

(۳) فتح الباری ۱۱/۱۵۶

د ابن ابی حازم نوم عبد العزیز دې او د ابو حازم نوم سلمه بن دینار دې. د دروړدی نوم هم عبد العزیز بن محمد دې.

۲۲: باب هَلْ يُصَلِّي عَلَى غَيْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

وَقَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى (وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ التوبة: ۱۰۳)

۵۹۹۸۱ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ غَمْرُو بْنِ مُرَّةَ عَنْ ابْنِ أَبِي أَوْفَى قَالَ كَانَ إِذَا أَتَى رَجُلُ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِصَدَقَتِهِ قَالَ «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيْهِ». فَأَتَاهُ أَبِي بِصَدَقَتِهِ فَقَالَ «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ أَبِي أَوْفَى». [ر: ۱۴۲۲]

د سيدنا ابن ابی اوفی رضی اللہ عنہ نه روايت دې چه كله به يو سړی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته صدقه راوړه نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به او فرمائیل: (اللهم صل عليه) پس زما والد صاحب چه كله هغوی ته راغلو نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل (اللهم صل على آل ابی اوفی) يعنی ای الله: د ابی اوفی په آل باندې رحمت نازل كړه.

۵۹۹۹۱ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَالِكٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ غَمْرُو بْنِ سُلَيْمٍ الزُّرْقِيُّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو حُمَيْدٍ السَّاعِدِيُّ أَنَّهُمْ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ نُصَلِّي عَلَيْكَ قَالَ «قُولُوا اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مُجِيدٌ». [ر: ۱۳۱۸۹]

د سيدنا ابو حميد الساعدي رضی اللہ عنہ نه روايت دې چه خلقو عرض او كړو يا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم: مونږ څنگه په تاسو درود اوليږو. رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چه داسې ليرئ:

(اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مُجِيدٌ)

د سيدنا ابو حميد الساعدي رضی اللہ عنہ نه روايت دې چه خلقو عرض او كړو يا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم: مونږ څنگه په تاسو باندې درود اوليږو. رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چه داسې وايي:

(اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مُجِيدٌ)

په غير نبی باندې درود ليرلو حكم: د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه علاوه په انبياء، ملائكه او عام مومنانو باندې درود ليرلې كيدې شى يا نه؟ په دې كښې اختلاف دې. (هل) كلمه د

استفهام ذکر کولو سره امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ ہم دے اختلاف طرف تہ اشارہ اوفرمانیلہ (۱) پہ دے کنبے درے مذاہب مشہور دی:

① اول مذهب دا دے چہ د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نہ علاوه پہ نورو انبیاء او ملانکو او مومنانو باندی درود مطلقا لیبرلی کیدے شی، مستقلا ہم او جامعا ہم امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ ہم دا مسلک اختیار کرے دے حُک کہ چہ هغوی کوم آیت کریمه او روایات الباب ذکر فرمائیلی دی، پہ هغے کنبے پہ غیر نبی باندی د صلاة حکم او ذکر دے پس د قرآن کریم پہ آیت کریمه کنبی اللہ پاک رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تہ خطاب کولو سره فرمائی ﴿وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ﴾ یعنی د مومنانو دپارہ د رحمت دعا کوئی حُک کہ چہ ستاسو دعا د هغوی دپارہ د طمانیت او سکون باعث ده، پہ دے آیت کریمه کنبی پہ مومنانو باندی د صلاة لیبرلو حکم راغلے دے معلومه شوه چہ پہ غیر نبی باندی درود لیبرلی کیدے شی

پہ باب کنبے چہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ کوم دوه روایتونه ذکر فرمائیلی دی، پہ هغے کنبے پہ اول روایت کنبی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د ابی اوفی پہ باره کنبی فرمائی اللهم صلی علی آل ابی ائی! چہ د هغے نہ پہ غیر نبی باندی مستقلا د صلاة لیبرلو جواز معلومیری

او پہ دویم روایت کنبی ﴿صلاة علی النبی وعلی غیر النبی﴾ دواړو ذکر دے، چہ پہ هغے کنبی پہ غیر نبی باندی تبعاً د درود لیبرلو جواز معلومیری

② دویم مسلک دا دے چہ پہ غیر نبی باندی مطلقا صلاة لیبرل جائز نہ دی او تبعاً هم مطلقا جائز نہ دی، صرف پہ کومو نصوصو کنبی چہ تبعاً پہ غیر نبی باندی صلاة لیبرلی شوے دے، دهغه ماثور نصوص د حده پورے جائز دے، د امام احمد رحمۃ اللہ علیہ یو قول هم د دے مطابق دے (۱)

③ دریم مسلک د حضرات احنافو او جمهور علماء کرامو دے چہ پہ غیر نبی باندی مستقلا درود لیبرل خو جائز نہ دی، خو تبعاً جائز دی، (۲) حُک کہ د درود شریف پہ ډیرو روایتونو کنبی تبعاً صلاة علی غیر النبی صلی اللہ علیہ وسلم راغلے دے

د سیدنا ابوهریره رضی اللہ عنہ مرفوع حدیث دے ﴿صلوا علی انبیاء اللہ﴾ (۳) یعنی د اللہ پاک پہ انبیاء صلی اللہ علیہ وسلم باندی درود لیبرلی، خو د جمهور په نزد دا حکم مستقلا نہ دے بلکه تبعاً دے حُک کہ چہ ابن ابی شیبہ په سند صحیح سره د ابن عباس رضی اللہ عنہما روایت نقل فرمائیلی دے ﴿مَا أَغْلُمُ السَّلَاةَ تَهْنِئَةً مِنْ أَحَدٍ عَلَى أَحَدٍ إِلَّا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ﴾ (۴) یعنی: کہ د چا پہ چا باندی درود

(۱) عمدة القاری ۳۰۸/۲۲، فتح الباری ۱۶۵/۱۱

(۲) فتح الباری ۱۷۰/۱۱

(۳) فتح الباری ۱۷۰/۱۱

(۴) عمدة القاری ۳۰۹/۲۲، وفتح الباری: ۱۷۰/۱۱

(۵) اخرجه ابن ابی شیبہ: ۴۶/۶، رقم الحدیث: ۸۸۰۸

نیرل جائز دی نو هغه صرف د رسول الله ﷺ ذات دی. په بل چا باندې د درود لیرلو د جواز ماته علم نشته

او امام بخاری رحمه الله چه کوم استدلال کړې دي. د هغې جواب دا ورکړې شوې دي چه دا حکم د الله پاک د رسول ﷺ سره خاص وو چه هغوی د چا دپاره غواری د هغه دپاره دي صلاة او دعا او کړی. خو نورو خلقو ته دا اختیار نشته. هم دا وجه ده چه د سیدنا ابن ابی اوفی رحمه الله په حق کښې د رسول الله ﷺ نه علاوه بل چا د صلاة لفظ نه دي استعمال کړې. بلکه د صحابی کیدو د وجې نه د (رضی الله عنه) جمله د هغوی دپاره استعمالیږي. (۱)

۳۳: بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

«مَنْ أَدَيْتُهُ فَأَجَعَلَهُ زَكَاةً وَرَحْمَةً».

۱۶۰۰۱ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي يُونُسُ عَنِ ابْنِ شَهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَبِّحِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ «الَّذِي فَأْتِمَا مُؤْمِرٍ سَبَبْتُهُ فَأَجَعَلَ ذَلِكَ لَهُ قُرْبَةً إِلَيْكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ».

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دي چه هغوی بیان کړې دي چه ما د رسول الله ﷺ نه واوریدل چه کوم ایمان دار ته ما بدې ردې وئیلې وی، نو هغه د قیامت په ورځ د هغه دپاره د قربت ذریعه جوړه کړه

قوله: «فَأْتِمَا مُؤْمِرٍ سَبَبْتُهُ»: (فایا) کښې فاء جزاییه ده او شرط دلته محذوف دي، چه

په هغې باندې د کلام سیاق دلالت کوی، (ان کنت سببت مؤمنا)

د رسول الله ﷺ د ارشاد مبارک حاصل دا دي چه په مومنانو کښې چه څوک ما رتلې وی او د طبعی غصې د وجې نه ورته څه بدې ردې وئیلې وی او هغه په حقیقت کښې د هغې مستحق نه وی نو اې الله! نو ته زما دا زورنه او رتنه د هغه دپاره په آخرت کښې باعث تزکیه او باعث اجر و ثواب او څرڅوځه. دلته روایت اگر چه مطلق دي چه کوم سړی ته هم ما تکلیف ورکړې وی. خو مراد ترې نه هر سړی نه دي. بلکه هغه سړی دي کوم چه د رتنې او تنبیه

مستحق نه وی. لکه د مسلم په روایت کښې د (لیس لها باهل) قید راغلې دي

په صحیح مسلم کښې د سیدنا انس رضی الله عنه روایت دي چه رسول الله ﷺ او فرماښتل

(إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ أَرْفَى كَمَا يَرْفَى الْبَشَرُ وَأَغْصَبُ كَمَا يَغْصَبُ الْبَشَرُ فَلَمَّا أَحَدُ دَعَا عَلَيْهِ مِنْ أُمَّتِي بِدَعْوَى لَيْسَ لَهَا بِأَهْلٍ أَنْ تَجْعَلَ لَهُ ظَهْرًا وَكَأَنَّكَ وَرَثَةٌ يَفْرَقُ بَيْنَهُمَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ) (۲)

(۱) تاریخ بغداد للخطيب البغدادی: ۱۰۵/۸

(۲) صحیح مسلم. کتاب البر والصلة والادب. باب من لعنة النبي صلى الله عليه وسلم او سبه امر دعا عليه. وليس له اهل لذلك. كان له زكاة واجرا ورحمة. رقم: ۶۶۲۷

او په یو روایت کښې دې (اللهم انما محمد بش، یغصب کما یغصب البش) رای الله: محمد ﷺ یو بشر دې او د بشر په شان هغه هم غصه کیږی.

حدیث الباب، امام مسلم ﷺ په کتاب البر والصلة کښې نقل فرمایلي دي. (۱)

په حدیث کښې د (یس لها بهل) مطلب دا دې چې په ظاهري حالت کښې خو هغه د تنبیه مستحق وو، خو په حقیقت کښې د هغې مستحق نه وو، د عدم استحقاق یو صورت دا کیدې شی چې هغه بالکلیه مستحق نه وو، دویم صورت دا دې چې د استحقاق نه زیات سختی او کړې شوه. په دواړو صورتونو کښې رسول الله ﷺ د هغه دپاره دعا کړې ده. (۲) دا د رسول الله ﷺ په امت باندې د کمال درجې د شفقت کولو دلیل دې

۳۴: باب التَّعَوُّذِ مِنَ الْفِتَنِ

(۲۰۰۱) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غُمَرَ حَدَّثَنَا هِشَامُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - حَتَّى أَخَفَّوهُ الْمَسْأَلَةَ فَغَضِبَ فَصَدَّ الْبَنِيَّةَ فَقَالَ «لَا تَسْأَلُونِي الْيَوْمَ عَنْ شَيْءٍ إِلَّا أَيْبَنْتُهُ لَكُمْ». فَبَعَثْتُ أَنْظُرَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمَا، فَإِذَا كُلُّ رَجُلٍ لَاقَ رَأْسَهُ فِي تَوْبِهِ يَبْكِي، فَإِذَا رَجُلٌ كَانَ إِذَا الْأَخَى الرَّجَالُ يُدْعَى لِغَيْرِ أَبِيهِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ أَبِي قَالَ «حَذَافَةُ»، ثُمَّ أَتَانَا غُمَرُ فَقَالَ رَضِينَا بِاللَّهِ رَبًّا، وَبِالْإِسْلَامِ دِينًا، وَبِمُحَمَّدٍ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - رَسُولًا، نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الْفِتَنِ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «مَا رَأَيْتُ فِي الْخَيْرِ وَالشَّرِّ كَالْيَوْمِ قَطُّ، إِنَّهُ صَوَّرْتُ لِي الْجَنَّةَ وَالنَّارَ حَتَّى رَأَيْتُهُمَا وَرَأَيْتُ الْحَاطِطَ». وَكَانَ قَتَادَةُ يَذْكُرُ عِنْدَ الْحَدِيثِ هَذِهِ الْآيَةَ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسْأَلُكُمْ). (۲۲۷۸، وانظر: ۱۴۳۴۵)

سیدنا انس رضی الله عنہ روایت کوی چې خلقو د رسول الله ﷺ نه تپوس کول شروع کړل چې کله خلقو ډیر زیات تپوس کول شروع کړل نو رسول الله ﷺ غصه شو او په منبر باندې ختلو سره ئې او فرمائیل: نن چې تاسو زما نه څه تپوس کوئ زه به هغه ښکاره بیان کړم، د راوی بیان دې چې ما ښی او گس طرف ته کتل شروع کړل، نو په نظر مې راغلل چې هر سړی په خپله کپړه کښې مخ پټ کړې دې او ژاړی، په هغوی کښې یو سړی داسې هم وو کوم چې به خلقو د جنگ په وخت د پلار نه علاوه بل طرف ته منسوب کولو پس هغه تپوس او کړو یا رسول الله ﷺ زما پلار څوک دې؟ رسول الله ﷺ او فرمائیل حذافه: بیا سیدنا عمر رضی الله عنہ او فرمائیل چې: رضینا بالله دها ... یعنی مونږ د الله پاک د رب کیدو او د اسلام د دین کیدو او د

(۱) صحیح مسلم، کتاب البر والصلة، باب من لعنه النبی صلی الله علیه وسلم او سبه امر دعا علیه، رقم الحدیث ۶۶۲۷

(۲) فتح الباری: ۱۱/۷۷۰

محمد ﷺ د رسول کیدو باندې راضی شو او مونږ د فتنو نه د الله پاک پناه غواړو. نو رسول الله ﷺ او فرمائیل چه ما د نن په شان کله هم خیر او شر نه دې لیدلې. زما مخکې د جنت او جهنم صورت پیش کړې شو. تردې چه ما دواړه د دې دیوال نه شاته اولیدل او قتاده به د دې حدیث د بیانولو په وخت دا آیت کریمه هم لوستلو

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَن أَشْيَاءٍ إِن تَبْدَأْكُمْ تَسْأَلُونَهَا﴾

فتن د فتنې جمع ده. فتنه، ازیمېت او امتحان ته وائی.

۵: باب التَّعَوُّذِ مِنَ غَلْبَةِ الرِّجَالِ

۲۰۲۱) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو مَوْلَى الْمُطَّلِبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَنْظَلٍ أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- لِأَبِي طَلْحَةَ «الَّذِينَ لَنَا غُلَامًا مِنْ غُلَامِنَا كُمْ يَخْدُمُنِي». فَخَرَجَ بِي أَبُو طَلْحَةَ يُرِدُّنِي وَرَاءَهُ، فَكُنْتُ أَخْدُمُ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- كُلَّمَا نَزَلَ، فَكُنْتُ أَسْمَعُهُ يُكْثِرُ أَنْ يَقُولَ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ، وَالْعَجْزِ وَالْكَسَلِ، وَالْجُبْنِ وَالْخَجَلِ، وَالْمُنْكَرِ وَالْعَجَبِ، وَغَلْبَةِ الرِّجَالِ». فَلَمَّا أَرَزَلُ أَخْدُمُهُ حَتَّى أَقْبَلْنَا مِنْ خَيْبَرَ، وَأَقْبَلَ بِصِفَةِ بَنَاتٍ حَتَّى قَدْ حَازَهَا، فَكُنْتُ أَرَاهُ يُجَوِّي وَرَاءَهُ بَعَاءَةً أَوْ كِبَاءً ثُمَّ يُرِدُّهَا وَرَاءَهُ حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالصَّبَاءِ صَنَعَ حَيْثَ فِي نَظَرِي، ثُمَّ أَرْسَلَنِي فَدَعَوْتُ رَجُلًا فَأَكَلُوا، وَكَانَ ذَلِكَ بَنَاءً بَيْنَا، ثُمَّ أَقْبَلَ حَتَّى بَدَأَهُ أَحَدٌ قَال «هَذَا جَبَلٌ يُجْبِتُنَا وَيُجْبِتُهُ». فَلَمَّا أَشْرَفَ عَلَى الْمَدِينَةِ قَالَ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَحْزَمُ مَا بَيْنَ جَبَلَيْهَا مِثْلَ مَا حَزَمَ بِهِ إِبْرَاهِيمُ مَكَّةَ، اللَّهُمَّ بَارِكْ لَهُمْ فِي مَدِينِهِمْ وَصَاحِبِهِمْ». ۱۲۷۳۲

د سيدنا انس بن مالک رضی اللہ عنہ نه روايت دې چه رسول الله ﷺ سيدنا ابو طلحه رضی اللہ عنہ ته او فرمائیل: د خپلو هلکانو نه يو هلک زما د خدمت دپاره راکړه. پس ابو طلحه رضی اللہ عنہ زه په خان پسې سور کړم او هلته ئې بوتلم پس ما د رسول الله ﷺ خدمت کولو. چه کله به هم هغوی کوزيدل نو ما به اکثر د هغوی نه اوريدل: (اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ وَالْعَجْزِ وَالْكَسَلِ وَالْجُبْنِ وَالْخَجَلِ وَالْمُنْكَرِ وَالْعَجَبِ وَغَلْبَةِ الرِّجَالِ) زه برابر د هغوی په خدمت کبې او م تردې چه کله مونږ د خيبر نه واپس شو نو رسول الله ﷺ خان سره صفيه بنت حبي رضي الله عنها بوتله چه د هغوی منکوحه وه. ما هغوی ته کتل. چه د خپل خادر يا کمبل پرده کولو سره په خپل خان پسې هغه سوره کړه. تردې چه مونږ کله مقام صهبا ته اورسيدلو نو رسول الله ﷺ حيس يارولو سره هغه په دسترخوان باندې کيخودل، بيا ئې زه اوليرلم نو ما خلق راغوښتل، خلقو خوراک اوکړو. دا د وليمې دعوت وو، بيا د هغه خائې نه مخکې لاهل تردې چه کله د احد غر په نظر راغلو نو وې فرمائیل: دا هغه غر دې چه مونږ سره مينه کوی او مونږ هغه سره مينه کوو. چه کله مدينې منورې ته اورسيدلو نو وې فرمائیل: يا الله! زه د دې د

دواړو غرونو ترمنځه زمکه حرم کوم. څنگه چې ابراهيم عليه السلام مکه حرام کړې وه اې الله : د مدينې خلقو ته د هغوی په مد او د هغوی په صاع کېنې برکت ورکړه
قوله: (اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ وَالْعَجْزِ وَالْكَسَلِ): رسول الله ﷺ په دې کېنې د څو څيزونو نه پناه غوښتلې ده. يو د (الْهَمِّ) نه. (الْهَمُّ) غم ته وائی او بعضو ويليې دی چې (الْهَمُّ) داسې غم ته وائی چې د هغې وجه معلومه نه وی او په کوم کېنې چې زړه مضطرب او پريشانه وی (۱)

(الْحَزَنُ) د حاء او زاء په فتحې سره او د حاء په ضمي او د زاء په سکون سره، په معنی د غم دې. په هم او حزن کېنې فرق دا دې چې د حزن تعلق د ماضی سره دې يعنی څه واقعه اوشود. د هغې د وجې نه چې کوم غم لاحق وی. هغې ته حزن ويليې شی او د هم تعلق د مستقبل سره دې چې د يو څيز د وقوع يا عدم وقوع ويره وی (۲)

(صَدَقَ الدُّيْنُ) د قرض بوجه. خاص کر چې کله قرض ورکونکې مطالبه کوی او مقروض سره د قرض د ادا کولو دپاره د قرض انتظام نه وی. د هغې د وجې نه چې کوم بوجه او فکر وی. هغه مراد دې. که د قرض د ادا کولو بندوبست وی نو د داسې قرض نه پناه نه ده غوښتلې شوې. د بعض اسلاف نه منقول دی چې د قرض د ادا کولو انتظام نشته او قرض غوښتونکې مطالبه کوی نو د هغې د وجې نه انسان ته داسې فکر لگيدلی وی کوم عقل او شعور لره لاندې کوی (۳) الله پاک دې ترې زموږ د ټولو حفاظت او فرمائی. رسول الله ﷺ د دې نه پناه غوښتلې ده.

(غَلَبَةُ الرَّجَالِ) د خلقو په غالب راتلو کېنې هم پناه غوښتلې شوې ده چې انسان دومره کمزورې او بې وسه شی چې هر سړی ته پرې د غلبې موقع ملا ويږي او د هرچا د ظلم د لاندې نه راځي

په دې دعا کېنې يو لطيف اشاره دې طرف ته هم ده چې د قرض بوجه په انسان باندې د کسل او سستی د وجې نه راځي کوم انسان چې په دنيوی معاملاتو کېنې په ديانت دارئ او چستی سره کار کوی. هغه به د قرض د بوجه لاندې نه راځي. هم دغه شان جبن يعنی بزدلی او قرض. غلبه الرجال يعنی په سړي باندې د خلقو د غلبې سبب جوړ شی او په داسې حالت کېنې انسان د هر يو نه مغلوب او سپړي.

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی : (هذا الدعاء من جوامع الحكم لان انواع الرذائل ثلاثة : نفسانية وبدنية وخارجية، فالاول بحسب القوى التي للانسان، وهي ثلاثة : العقلية والغضبية والشهوانية، فالهم والحزن

۱. وفي مجمع بحار الانوار ۱۷۰/۵ : الهم : حزن يذيب الانسان فهو اخص من الحزن. وقيل : هو بالآتي. والحزن بالماضي.

(ارشاد الساری ۳۶۴/۱۳)

(فتح الباری : ۱۷۴/۱۱)

يتعلق بالعقلية، والجبن بالغضب، والهبل بالشهوانية، والعجز والكسل بالهدية والثاني يكون عند سلامة الاعضاء وتتام الآلات والعجز والكسل بالهدية والثاني يكون عند سلامة الاعضاء وتتام الآلات والقوى، والاول عند نقصان عضو ونحوه، والضعف والغلبة بالخارجية، فالاول مال، والثاني جاهل، والدعاء مشتمل على جميع ذلك^(۱)

یعنی . دا دعا د رسول الله ﷺ په هغه مبارک کلماتو کښې یوه ده کومې ته چه ﴿جوامع الحكم﴾ وئیلې شی . کومه چه د مختصر کیدو باوجود په خپل خان کښې د معانی یو جهان لری . په حقیقت کښې د رذائل درې قسمونه دی . نفسانیه . بدنیه او خارجیه . بیا نفسانی رذائل د انسانی طاقتونو په اعتبار سره هم په درې قسمونو باندې مشتمل دی . عقلیه . غضبیه^{طو} شهوانیه . پس د هم او حزن تعلق د قوت عقلیه سره دي . د جبن تعلق د قوت غضبیه سره دي او د بخل تعلق قوت شهوانیه دي او د عجز او کسل تعلق بدنیه دي . د غجز په صورت کښې په اندامونو کښې څه نقصان وی او د کسل په صورت کښې اندامونه سالم وی خو چستی ورکېږی او ضلع دین او غلبه الرجال تعلق د قوی خارجیه سره دي . اول د مالی او دویم د جاه او مرتبې سره متعلق دي او ذکر شوې دعا په دي ټولو باندې مشتمل ده .

۳: بَابُ التَّعَوُّذِ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ

(۲۰۰۳) حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ قَالَ سَمِعْتُ أُمَّ خَالِدٍ بِنْتَ خَالِدٍ - قَالَ وَلَمْ أَسْمَعْ أَحَدًا سَمِعَهُ مِنَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - غَيْرَهَا - قَالَتْ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَتَعَوَّذُ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ . (ر: ۱۳۱۰)

د سيدنا خالد بن خالد^{رضي الله عنه} نه روايت ما د رسول الله ﷺ نه واوريدل چه هغوی د قبر د عذاب نه پناه غوښتله . موسی بن عقبه وائی چه د ام خالد نه علاوه ما د چا متعلق هم نه دی اوریدلی چه هغه دا حدیث د رسول الله ﷺ نه اوریدلی وی

رسول الله ﷺ د عذاب قبر نه پناه غوښتلی ده ، دا حدیث په منکرین عذاب قبر باندې حجت دي^(۲)

(۲۰۰۴) حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ عَنْ مُصْعَبٍ كَانَ سَعْدَ يَأْمُرُ بِمَنْسٍ وَيَذْكُرُهُنَّ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنَّهُ كَانَ يَأْمُرُ بِهِنَّ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَلْجَلِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجَبَنِ، وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أُرْدَأَ إِلَى أُرْدَالِ الْعُغْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا بَعْنَى فِتْنَةِ الدَّجَالِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ» . (ر: ۲۶۶۷)

(۱) شرح الکرمانی : ۱۵۹/۲۱

(۲) فتح الباری : ۲۱۱/۳

د مصعب نه روایت دې چه سعد رضی الله عنه به د پنځو خبرو نه د پناه غوښتلو حکم کولو او د دې پنځو خبرو متعلق به نې د رسول الله صلی الله علیه و آله نه روایت کولو چه رسول الله صلی الله علیه و آله به د دې پنځه خبرو نه پناه غوښتله «رسول الله صلی الله علیه و آله به فرمائیل چه

(اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهُلْكِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أَرُدَّ إِلَى أَرْدَالِ الْعُمَرِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّجَا يَغْفِي فِتْنَةَ الدُّجَالِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ).

۱۷۰۵۱ حَدَّثَنَا عُمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ دَخَلْتُ عَلَى عَجُوزٍ ابْنٍ مِنْ عَجُزِ يَهُودِ الْمَدِينَةِ فَقَالَتَا لِي إِنَّ أَهْلَ الْقُبُورِ يُعَذِّبُونَ فِي قُبُورِهِمْ، فَكَذَّبْتُهُمَا، وَلَمْ أَعْلَمْ أَنَّ أَصَدِّقَهُمَا، فَخَرَجْنَا وَدَخَلَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ عَجُوزِينَ وَذَكَرْتُ لَهُ، فَقَالَ «صَدَقْتَا، إِنَّهُمَا يُعَذِّبُونَ عَذَابًا تَسْمَعُهُ الْأَنْبِيَاءُ كُلُّهَا». فَمَارَأَيْتَهُ يُعَذِّبُ فِي صَلَاةٍ إِلَّا تَعَوَّذَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ. ار ۱۹۹۷

د سیده عائشه رضی الله عنها نه روایت دې چه ماته د مدینې د یهودو دوه بودی زنانه راغلې هغوی دواړو ماته اووې چه قبر والو ته په قبرونو کښې عذاب ورکولې شی نو ما د هغوی تکذیب اوکړو. او ښه مې او نه گڼله چه د هغوی تصدیق او کرم پس هغوی دواړه لاړې. بیا ماته رسول الله صلی الله علیه و آله راغلو ما هغوی ته عرض اوکړو یا رسول الله صلی الله علیه و آله دوه بودی زنانه راغلې وې، او هغوی ته مې ټوله واقعہ بیان کړه. رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل هغوی دواړو صحیح و نیلې دې بیشکه «خلقتو ته، په قبرونو کښې عذاب ورکولې شی. کوم چه ټول حیوانات اوری پس د دې نه روستو ما هغوی په هر مانځه کښې د عذاب قبر نه په پناه غوښتلو باندې لیدلې دې. صرف د مستملې په نسخه کښې دلته باب دې. حافظ ابن حجر رحمته الله علیه هغې ته د دوه وجو نه غلط و نیلې دې. یو په دې وجه په اول حدیث کښې اگر چه د بخل ذکر دې. خود درې ابواب نه پس بعینه امام بخاری رحمته الله علیه هم دا باب قائم کړې دې، دویم په دې وجه په دویم حدیث کښې د سره د بخل ذکر نشته. بلکه په هغې کښې صرف د عذاب قبر ذکر دې. په دې وجه دا دواړه احادیث د باب التعوذ من عذاب القبر حصه ده (۱)

۳۷. باب التَّعَوُّذِ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَاتِ

۱۷۰۶۱ حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ - رَضِيَ

اللَّهُ عَنْهُ - يَقُولُ كَانَ نَبِيُّ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ :

«اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْعَجْزِ وَالْكَفْلِ، وَالْجُبْنِ وَالْهُرَمِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَاتِ». ار ۱۲۷۲۸

د سیدنا انس بن مالک رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله به فرمائیل : (اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ

الْعُزْرُ وَالْكَسْلُ وَالْجُبْنُ وَالْهَرَمُ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ) زه ستا پناه غواړم د عجز، سستی، بزدلی او ډیر زیات بود اتوب نه او زه ستا پناه غواړم د عذاب قبر نه او ستا پناه غواړم د ژوند او مرګ د فتنې نه.

د فتنه محیا وممات مطلب: (محیا او ممات) د مفعول په وزن باندې دواړه مصادر دي. د ژوند او مرګ په معنی دي د فتنه محیا نه مراد هغه فتنې دي کومې چې انسان ته په ژوند باندې پیښیدلې شي. کومې چې د هغه د دین او دنیا دپاره مضر او د نقصان سبب جوړیدې شي او د فتنه ممات نه د قبر فتنه یعنې د قبر دننه ازمینبت مراد کیدې شي او د دې نه مرګ ته نزدې انسان ته پیښیدونکې فتنه هم مراد کیدلې شي. مثلاً بده خاتمه او په بد حالت باندې مرګ.)

حدیث الباب هم په دې سند او متن سره په کتاب الجهاد کښې تیر شوې دي. (۱)

۳۸: بَابُ التَّعَوُّذِ مِنَ الْمَأْثَمِ وَالْمَغْرَمِ

د مائم معنی گناه او د مغرم معنی قرض راځي.

[۲۰۰۷] حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُولُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكَلِّ وَالْهَرَمِ، وَالْمَأْثَمِ وَالْمَغْرَمِ، وَمِنْ فِتْنَةِ الْقَبْرِ وَعَذَابِ النَّارِ، وَفِتْنَةِ النَّارِ وَعَذَابِ النَّارِ، وَمِنْ شَرِّ فِتْنَةِ الْغَنَى، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْفَقْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ، اللَّهُمَّ اغْضِلْ عَنِّي خَطَايَايَ يَمَاءَ الْقَلْبِ وَالْبَرْدِ، وَنَقِّ قَلْبِي مِنَ الْخَطَايَا، كَمَا نَقَّيْتَ الثَّوْبَ الْأَبْيَضَ مِنَ الدَّنَسِ، وَيَا ذَا بَيْنِي وَبَيْنَ خَطَايَايَ كَمَا بَاعَدْتَ بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ» [۲۰۱۴، ۲۰۱۶، ۱۲۰۱۶]

د سیده عائشه رضی الله عنها نه روایت دې چې رسول الله ﷺ به دعا فرمایله. اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ... یعنې ای الله! زه ستا پناه غواړم د سست والی او بود اتوب او د گناه او د قرض او د قبر د ازمینبت او د اور د ازمینبت او د اور د عذاب نه او مالداري د فتنې د شر نه او ستا پناه غواړم د فقر د فتنې نه. او ستا پناه غواړم د مسیح دجال د فتنې نه، یا الله! ته زما نه زما گناهونه د اوږې او کلنۍ په اوبو سره اوینځه او زما زړه د گناهونو نه پاک کړه څنگه چې تا سپینه کپړه د گندګۍ نه پاکه کړې ده او زما او زما د گناهونو تر مینځه هم هغه شان لرې

(۱) قال الفسطلاني: فتنه المحيا هو ما يعرض للإنسان في مدة حياته من الافتتان بالدنيا وشهواتها وجهالاتها وأعظمها والعباد بالله تعالى سوء الخاتمة عند الموت وفتنة الممات قيل: فتنه القبر كسؤال الملكين. والمراد من شر ذلك وإلا فأصل السؤال واقع لا محالة فلا يدعى برفعه فيكون عذاب القبر مسبباً عن ذلك. والسبب غير المسبب. وقيل: المراد الفتنة قبل الموت وأضيفت إليه لقربها منه. وحينئذ تكون فتنه المحيا قبل ذلك. وقيل: غير ذلك. والمحيا والممات مصدران بالاضافة على وزن مفعول. ارشاد الساري: ۱۳/۳۶۷

(۲) صحيح البخاري، كتاب الجهاد، باب ما يتعوذ من الجبن، رقم الحديث: ۲۸۳۳

والله راوله . څنگه چه تا د مشرق او مغرب ترمینځه راوستلې دي

په حدیث کښې د **(مِنْ شَرِّ لِقَةِ الْفَقْرِ)** او **(مِنْ لِقَةِ الْفَقْرِ)** الفاظ دي . یعنی د غنی سره د شر لفظ راغلې دي او د فقر سره نه

بعض شارحینو وئیلې دي چه په غنی سره د شر لفظ ذکر کولو سره ئې د هغې د بدې طرف ته اشاره کړې ده او دا ئې بیان کړې ده چه د مالدارۍ د فتنې شر ډیر خطرناک او تباه کن دي ^(۱) ، خو حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی چه د شر لفظ په دواړو ځایونو کښې دي . اگر چه په دې

روایت کښې نشته . خو وړاندې روایت رازوان دي . په هغې کښې د **(مِنْ شَرِّ لِقَةِ الْفَقْرِ)** الفاظ دي . په دې وجه د دې نکتې حاجت نه پاتې کیږي ^(۲) .

قوله: **(اللَّهُمَّ اغْسِلْ عَنِّي خَطَايَايَ بِمَاءِ الثَّلْجِ وَالْبَرَدِ)** : علامه تورپشتي رحمته الله لیکي

(ذکر انواع المطهرات المنزلة من السماء التي لا يمكن حصول الطهارة الكاملة الا بها ، تبیان انواع المغفرة :

التي لا تخلص من الذنوب الا بها ، ای : طهرن من الخطايا بانواع مغفرة التي هي في تحميم الذنوب بشابة

هذه الانواع الثلاثة في ازالة الارجاس والاوزار ورفع الجنابة والاحداث ^(۳)) .

یعنی رسول الله صلی الله علیه و آله په دې دعا کښې د تطهیر هغه ټول ذرائع ذکر فرمائیلې دي کوم چه د آسمان نه نازل شوي دي او د هغې نه بغير د کاملې پاکې حصول ممکن نه دي . په دې سره د هغوی غرض د مغفرت هغه ټول انواع بیانول دي چه د هغې نه بغير د گناهونو نه پاکي او خلاصی ممکن نه ده . یعنی اې الله ! ته ما د خپل مغفرت د هغه ټولو انواع په ذریعه د گناهونو نه پاک کړه کوم چه د گناهونو په ختمولو کښې داسې دي څنگه د پاکي دا ذرائع گندگي . جنابت او ناپاکي ختموي .

او علامه طیبی رحمته الله فرمائی : **(ويمكن ان يقال : ان ذكر الثلج والبرد بعد الباء شمول أنواع الرحمة**

والمغفرة بعد العفو لإطفاء حرارة عذاب النار التي هي في غلبة الحرارة.... لان عذاب النار تقابله الرحمة

..... ای : اغسل خطاياي بالباء ، ای : اغفرها و زد على الغفر ان شمول الرحمة) ^(۴) .

یعنی : دا هم وئیلې کیدي شی چه د اوبو نه پس د اوړې او گلې په ذکر کولو سره مقصود د مغفرت نه پس د هر انواع د رحمت احاطه ده . بله دا چه د دواړو ذکر د اوبو نه پس په دې وجه هم کړې شوي دي چه د عذاب جهنم انتهائی درجې حرارت مړ او ختم کړي شی . نو مطلب دا شو چه اې الله ! ته په اوبو سره زما گناهونه او ښځه یعنی ته دا گناه معاف کړه او د معافۍ سره سره ما په خپل رحمت سره پټ کړه .

(۱) شرح الکرماني ۱۶۲/۲۲ ، ۱۶۳

(۲) فتح الباری : ۱۷۷/۱۱

(۳) کتاب المیسر . کتاب الصلاة . باب ما یقرء بعد التکبیر ۲۳۳/۱

(۴) شرح الطیبی . کتاب الصلاة . باب ما یقرء بعد التکبیر ۲۹۶/۲

یو اشکال او د هغې جواب :

قوله: **(بِمَاءِ الثَّلْجِ وَالْبَرَدِ)**: په دې باندې دا اشکال کړې شوې دې چه عموماً چه کله به تطهیر او صفایښ او وینځلو کښې مبالغه مقصود وی نو گرمې اوبه استعمالیږي، یخې اوبه نه شی استعمالولې نو دلته **(مَاءُ الثَّلْجِ وَالْبَرَدِ)** د مبالغه فی التطهیر دپاره څنگه استعمال کړې شو؟

علامه خطابی رحمته الله فرماني چه په اصل کښې د ثلج او برد یعنی د واورې او گلۍ اوبه ته لاس نه وی لگیدلې او هغه بالکل شفاف او غیر مستعمل وی په دې وجه په هغې کښې تطهیر زیات دي. (۱)

۳۹: باب الاستِعاذَةِ مِنَ الْجُبْنِ وَالْكَسَلِ

کَسَالِي، النساء: ۱۴۲ - وَكَسَالِي وَاحِدٌ

۲۰۰۸۱ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ قَالَ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ أَبِي عَمْرٍو قَالَ سَمِعْتُ أَنَا قَالَ كَانَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ وَالْحَزَنِ، وَالْعَجْزِ وَالْكَسَلِ، وَالْجُبْنِ وَالْبُخْلِ، وَظُلْمِ الدِّينِ، وَعَلَبَةِ الرِّجَالِ» : (۱۲۲۷۸)

د سيدنا انس رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم به په دعا کښې داسې وئيل **(اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ)** یعنی اې الله! زه ستا پناه غواړم د غم او حزن او د عجز او ستستني او بزدلۍ او بخل او د قرض د درنیدو او د خلقو د غلبې نه.

قوله: **(كَسَالِي وَكَسَالِي وَاحِدٌ)**: دا د قرآن کریم په آیت کښې واقع دي **(إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كَسَالًا يُرَآؤْنَ النَّاسَ وَلَا يُذَكِّرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا)** (۱) فرماني **(كَسَالٌ)** د کاف په ضمي سره او **(كَسَالٌ)** د کاف په فتحي سره دواړه یو دی.

۴۰: باب التَّعَوُّذِ مِنَ الْبُخْلِ

الْبُخْلُ وَالْبُخْلُ وَاحِدٌ، مِثْلُ الْحَزَنِ وَالْحَزَنِ.

۲۰۰۹۱ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنِي عُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ مُصْعَبِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - كَانَ يَأْمُرُ بِهَذَا الْخَمْسِ، وَيُحَذِّثُهُنَّ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ

(۱) اعلام الحديث، كتاب الدعوات، باب التعوذ من المائم والمفرم: ۲۲۴/۴

(۲) سورة النساء ۱۴۲

الْجَنِّ، وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أَرُدَّ إِلَى أَرْدَلِ الْعُمَرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ». ار. ۱۲۶۶۷

د سیدنا سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ نہ روایت دی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بہ د پنخو خیزونو (نہ د پناہ غوښتلو) حکم کولو. او هغه به ئې د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نہ روایت کول. «هغه دا دی، ای الله زه ستا پناه غواړم د بخل نه، او ستا پناه غواړم د بزدلۍ نه، او ستا پناه غواړم د دې خبرې نه چه زه د اردل العمر طرف ته راواپس کړې شم او ستا پناه غواړم د دنيا د فتنې نه او ستا پناه غواړم د عذاب قبر نه.

امام بخاری رحمته اللہ علیہ فرمائی چه «بُخْل» د باء په ضمې او د خاء په سکون سره، او «بَخْل» د باء او خا په فتحې سره، دا دواړه يوه معنی لری. څنگه چه د «حَزَن» او «حُزْن» دواړه يوه معنی ده.

۳۱: بَابُ التَّعَوُّذِ مِنْ أَرْدَلِ الْعُمَرِ

(أَرَادْنَا) هود: ۲۷ | اسْقَاطْنَا.

۲۰۱۰۱ حَدَّثَنَا أَبُو عُمَرَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَعَوَّذُ يَقُولُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكَلِّ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجَبَنِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَرَمِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ». ار. ۱۲۶۶۸

د سیدنا انس بن مالک رضی اللہ عنہ نہ روایت دی چه رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم به پناه غوښتله او داسې به ئې فرمائیل چه ای الله زه ستا پناه غواړم د سستی او بزدلۍ، او ستا پناه غواړم د ډیر بوډوالۍ او بخل نه.

قوله: «أَرْدَلِ الْعُمَرِ»: نه د عمر هغه ضعیف ترین او کمزورې حصه مراد ده چه په هغې کښې انسان خپل ذاتی او بدنی ضرورتونو لره پوره کولو دپاره د نورو محتاج شی او ټول زده کړې ترې نه هیر شی (۱) رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د دې نه پناه غوښتلې ده. د سیدنا عبد الله بن عباس رضی اللہ عنہ نه روایت دی چه د کوم سړی مشغله قرآن کریم وی هغه به د اردل العمر نه محفوظ وی. (۲)

(۱) قال الزبيدي في اتحاف سادة المتقين: والاردل من كل شيء الردي منه، والمراد بآردل العمر حال الهرم والخوف، والعجز، والضعف، وذهاب العقل. (كتاب الاذكار والدعوات، الباب الرابع: ۳۳۴/۵)
قال العلامة الألوسي: وأردل العمر أخسه وأحقره وهو وقت الهرم الذي تنقص فيه القوى، وتفسد الحواس ويكون حال الشخص فيه كحاله وقت الطفولية من ضعف العقل والقوة. (روح المعاني: ۱۸۷/۸، سورة هود: ۷)
(۲) قيل: إنه مخصوص بالكافر والمسلم لا يرد إلى أردل العمر لقوله تعالى: ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ [التين: ۵، ۶] وأخرج ابن المنذر. وغيره عن عكرمة أنه قال: من قرأ القرآن لم يرد إلى أردل العمر. والمشهداة تكذب كلا القولين فكم رأينا مسلما قارئ القرآن... [بقية برصفحه آئنده...]

قوله: (اراذلنا: اسقاطنا): دا د سورة هود په آيت كريمه كښې واقع دې (وَمَا تَزَاكَ أَرْذَلْنَاكَ إِلَّا ذَنْبِنَا فَهَمْ أَزْذَلْنَاكَ) ۱، امام بخاري رحمته الله فرمائي چه په آيت كريمه كښې د (اراذلنا) نه غورځيدلى او بيكاره خلق مرا دى. د كشميښى او مستملى په نسخو كښې (سقاطنا) ۲ د سين په ضمي او د قاف په تشديد سره، دې كومه چه د ساقط جمع ده غورځيدلې. اللّٰه يُمْلِكُ حِسَبَ وَنَسَبِهِ ۳

امام بخاري رحمته الله چه په باب كښې كوم حديث ذكر فرمايلې دې. په دې كښې د (ارذل العسر) ذكر نشته. امام دخپل عادت مطابق په ترجمه الباب كښې دهغه روايت طرفته اشاره كړې ده په كوم كښې چه دا الفاظ راغلې دي. پس د سيدنا سعد بن ابى وقاص رضي الله عنه روايت، د دې نه په مخكښې باب كښې تير شوې دې په هغې كښې (وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أُرْذَلَ أَوْ أُرْذَلَ الْعُسْرِ) الفاظ دي. ۴

۳۳: باب الدُّعَاءِ بِرَفْعِ الْوَبَاءِ وَالْوَجَعِ

د وباء نه مرض مراد دې. بعض مرضونه او بيماري د وبا په شكل كښې عام شى. رسول الله ﷺ د هغې د اوچتيدو او ختميدو دپاره دعاگانې فرمايلې دي. وباء يو عام لفظ دې. د هرې بيماري دپاره استعماليرى. مدينې منورې ته طاعون نه شى داخليدې. خونورې بيماري د وباء په صورت كښې راتلې شى. د دې څه تفصيل په كتاب الطب كښې تير شوې دې. ۵

(الوجع): نه هر قسم مرض مراد دي. دا د عطف العام على الخاص د قبيلې نه دې. ۵
[۷۰۱۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «اللَّهُمَّ حَبِّبْ إِلَيْنَا الْمَدِينَةَ، كَمَا حَبَّبْتَ إِلَيْنَا مَكَّةَ وَأُشْدْ، وَانْقُلْ حُمَاهَا إِلَى الْجَحْفَةِ، اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي مَدِينَا وَصَاعِنَا». [از ۱۷۹۰ د سيد عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه رسول الله ﷺ او فرمايل: اي الله! مدينه زمونږ دپاره هم دغه شان محبوبه كړه لكه څنگه چه تا زمونږ دپاره مكه محبوبه كړې ده. بلكه د هغې نه هم زياته. او د هغې تبه د جحفې طرف ته منتقل كړه. اي الله زمونږ په مد او صاع كښې برکت واچوه

قوله: (وَانْقُلْ حُمَاهَا إِلَى الْجَحْفَةِ): جحفه: د جيم په ضمي او د حاء په سكون سره د

...بقية از حاشيه گذشته] قد رد إلى ذلك، والاستدلال بالآية على خلافه فيه نظر. روح المعاني ۱۸۸/۸.

(سورة هود آيت ۲۷)

(فتح الباری: ۱۷۹/۱۱)

(صحيح البخاري، كتاب الدعوات، باب التعوذ من البخل رقم: ۶۰۰۹)

(كشف الباری، كتاب الطب ص ۵۵، ۵۶)

(عمدة القارئ، ۷/۲۳)

یو ځانې نوم دې چرته چه یهود آباد وو او دا د اهل مصر میقات هم دې (۱)
 ۱۲۱-۱۲۰ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا إِبرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ أَخْبَرَنَا ابْنُ شِهَابٍ عَنْ عَامِرِ
 بْنِ سَعْدٍ أَنَّ أَبَاهُ قَالَ عَادَنِي رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي حِجَّةِ الْوَدَاعِ مِنْ
 مَكَّةَ، أَشْفَيْتُ مِنْهَا عَلَى النَّبِيِّ، فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ بَلَّغْنِي مَا تَرَى مِنَ الْوَحْيِ، وَأَنَا ذُو مَالٍ،
 وَلَا تَرِيْنِي إِلَّا ابْنَةً لِي وَاحِدَةً، أَفَأَتَصَدَّقُ بِمُلْثِي مَا لِي قَالَ «لَا». قُلْتُ فَبِظَرْفِهِ قَالَ «الثَّلَاثُ
 كَثِيرٌ، إِنَّكَ أَنْ تَذَرُوْرَتَكَ أَغْنِيَاءَ، خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَذَرَهُمْ عَالَةً يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ، وَإِنَّكَ لَنْ
 تُنْفِقَ نَفَقَةً تَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللَّهِ، إِلَّا أَجُرْتُ، حَتَّى مَا تُجْعَلَ فِي فِي أَمْرَاتِكَ». قُلْتُ أَأَخْلَفَ بَعْدَ
 أَصْحَابِي. قَالَ «إِنَّكَ لَنْ تُخْلَفَ فَتَعْمَلْ عَمَلًا تَبْتَغِي بِهِ وَجْهَ اللَّهِ، إِلَّا أَزِدْتُ دَرَجَةً وَرَفَعَةً وَلَعَلَّكَ
 تُخْلَفُ حَتَّى يَنْتَفِعَ بِكَ أَقْوَامٌ، وَيَضْرِبَكَ آخَرُونَ، اللَّهُمَّ أَمُضْ لِأَصْحَابِي هَجْرَتَهُمْ، وَلَا تَرُدَّهُمْ عَلَى
 أَغْيَابِهِمْ، لَكِنَّ الْبَائِسَ سَعْدَ بْنَ خَوْلَةَ». قَالَ سَعْدُ رَأَيْ لَه النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -
 مِنْ أَنْ تُوَفِّي بِمَكَّةَ. (ار: ۱۵۶)

د عامر بن سعيد رضي الله عنه نه روایت دې چه د هغوی والد (سعد رضي الله عنه) بیان او کړو چه رسول الله صلی الله علیه و آله
 زما په هغه بیماری کښې چه په هغې کښې زه مرګ ته نژدې اوم. د حجة الوداع په موقع
 باندې زما تپوس له تشریف راوړلو. ما عرض او کړو یا رسول الله صلی الله علیه و آله ماته چه کوم تکلیف
 دې. هغه تاسو وینئ او زه مالدار یم خو د یوې لور نه سوا زما څوک هم وارث نشته. نو آیا
 زه خپل دود حصې مال صدقه کړم؟ رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل: نه! نو ما تپوس او کړو نیم مال
 (خیرات کړم)؟ رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل: دریمه حصه مال ډیر زیات دې، وارانو لرد مالدار
 پریخودل ستا دپاره د دې نه غوره دی چه ته هغوی محتاج پریرېدې چه د خلقو نه سوالونه
 کوی او ته چه د الله پاک د رضا دپاره هر څه خرچ کوې الله پاک به تاته د هغې اجر درکوی.
 تردې چه د هغې نمړې هم کومه چه ته د خپلې ښځې په خوله کښې ورکړې. ما اووې آیا زه به
 د خپلو ملګرو نه روستو پاتې شم؟ رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل: که ته روستو پاتې کړې شې
 او بیا څه داسې عمل او کړې چه په هغې باندې مقصود د الله پاک رضا وی نو ستا په درجه
 او اوچت والی کښې به اضافه کیږی، امید دې چه ته به لا ژوندې اوسیرې، او څه قومونه
 یعنی مسلمانان به ستا نه فاندې او چتوې او نورو یعنی کفارو ته به ستا نه نقصان رسیږی.
 ای الله: زما د صحابه کرامو رضي الله عنهم هجرت پوره کړې او هغوی په خپلو پوندو مه واپس کوه.
 خو افسوس دې په سعد بن خوله (چه هغوی خپل هجرت پوره نه کړې شو) سعد رضي الله عنه فرمائی
 چه رسول الله صلی الله علیه و آله د هغوی په مکه مکرمه کښې د وفات کیدو په سبب افسوس او کړو (چه
 هغوی هجرت اونکړې شو).

قوله: «أَشْفَيْتُ مِنْهَا عَلَى الْمَوْتِ»: (اشفیت) په معنی د (اشرفت) دې، یعنی د دې

(۱) وفي عمدة القاری: والجحفة بضم الجیم وسكون الحاء المهملة وبالفاء میقات أهل مصر والشام فی القديم
 والآن أهل الشام یحرمون من میقات أهل المدینة وكان ساکنان فی ذلک الوقت یهود. ۸/۲۳

بیماری و وجبی نه ما د مرگ نزدی والی محسوس کرو، د امام زهري علیه السلام قول شاگردان په دې باندې متفق دی چه دا واقعہ د حجة الوداع ده، سوا د سفیان بن عیینة نه. هغوی فرمائی چه دا د فتح مکه واقعہ ده

بعض محدثین فرمائی چه د سفیان بن عیینة نه وهم واقع شوې دي. او صحیح خبره د حجة الوداع والا ده. خو حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی چه دا په تعدد د واقعاتو باندې هم محمول کیدلې شی. دغه شان به په دواړو روایاتو کښې تطبیق پیدا شی ^(۱)

قوله: «يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ»: یعنی «يسالون الناس باكفهم او يسألون ما يكف عنهم الجوع» یعنی هغوی د خلقو مخکښې خپل لاسونه خورولو سره سوال کوی یا د خلقو نه داسې خړ غواړي کوم چه د هغوی لوربه ختمه کړه.

د حدیث د ترجمة الباب سره مناسبت: حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی چه د باب په دي دویم حدیث کښې سیدنا سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه دخپل درد او وجع ذکر کړې ده او په ترجمة الباب کښې د وجع ذکر دي. په دې طریقه د حدیث د ترجمة الباب سره مناسبت پیدا کیږي ^(۲)

علامه عینی رحمته الله فرمائی چه په ترجمة الباب کښې: «دعا برفع الوجع» دي. او په حدیث کښې «دعا برفع الوجع» نشته. خو په حدیث په آخر کښې «اللهم امض لاصحابي هجرتهم ولا تتوهم على اعقابهم» «اي الله: تدزما د صحابه کرام مو رضی الله عنهم هجرت پوره کړه او هغوی واپس مه کړه، نه په حدیث او ترجمة کښې مناسبت کیدې شی: «فان فيه اشارة لسعد بالعافية ليرجع الى دار هجرة وهي المدينة» ^(۳) یعنی: په دې کښې د سیدنا سعد رضی الله عنه عافیت طرف ته اشاره ده چه هغه د دار هجرت طرف ته واپس شی او دار هجرت مدینه منوره ده.

۳۳: بابُ الْإِسْتِعَاذَةِ مِنْ أَرْذَلِ الْعُمُرِ،

وَمِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا وَفِتْنَةِ النَّارِ

د «تعوذ من ارذل العمر» باب مخکښې هم تیر شوې دي، خو هلته صرف یو امر یعنی د «ارذل العمر» ذکر وو او دلته د فتنه الدنيا او فتنه النار هم اضافه ده، په دې وجه په ترجمة الباب کښې تکرار نشته. شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمته الله فرمائی:

«مغایرة هذه الترجمة بالترجمة باعتبار زيادة الجزء الاخير من عادته انه ربما ينكر مجموع الامور التي اراد

^(۱) فتح الباری: ۳۶۶/۵. وقال الحافظ: ويمكن الجمع بين الروایتين بأن يكون ذلك وقع له مرتين مرة عام الفتح ومرة عام حجة الوداع ففي الأولى لم يكن له وارث من الأولاد أصلاً وفي الثانية كانت له ابنة فقط قاله أعلم. انتهى

^(۲) فتح الباری: ۳۶۶/۵

^(۳) عمدة القاری: ۸/۲۳

ذکرهای باب واحد، ثم يذكر واحدا منها في باب باب، فيعقد لكل منها بابا مستانفا، ليكون كل منها مستقلا بالعادة^(۱).

یعنی در ترجمه الباب تکرار نشده، بلکه در ترجمه سابقه ترجمه‌ای نه به دی طریقهای مختلف ده چه به دی کنبی آخری جزء، د (من فتنه الدنيا) اضافه ده.

اصل کنبی د امام بخاری رحمه الله عادت دی چه هغه کله کله په یو باب کنبی ټول امور ذکر کری. بیا دهغی نه د هر یو امر دپاره هغه خانله خانله مستقل بابونه فائموئ. چه دا واضحه شی چه د هر امر مستقل فائده ده.

۱۲۱۲ حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا الْحُسَيْنُ عَنْ زَائِدَةَ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنْ مُصْعَبٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ تَعَوَّذُوا بِكَلِمَاتِ كَانَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يَتَعَوَّذُ بِهِنَّ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبْلِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أُرْدَالِ الْعُمَرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا، وَعَذَابِ الْقَبْرِ».

مصعب د خپل پلار نه روایت کوی چه هغوی بیان اوکړو چه د دی کلماتو په ذریعه پناه غواړئ د کومو په ذریعه چه به رسول الله ﷺ پناه غوښتله (هغه کلمات دا دی، «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبْلِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أُرْدَالِ الْعُمَرِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا يَعْنِي فِتْنَةَ الدَّجَالِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ»)

په سند کنبی د حسین نه حسین بن علی جعفی، د هغوی شیخ زانده بن قدامه دی او هغه د عبد الملک بن عمیر نه نقل کوی.

۱۲۱۴ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ يَقُولُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكَلِّ وَالْهَرَمِ وَالْمَغْرَمِ وَالْمَأْتَمِ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ النَّارِ وَفِتْنَةِ النَّارِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ وَسُوءِ فِتْنَةِ الْغَنَى، وَسُوءِ فِتْنَةِ الْفَقْرِ، وَمِنْ سُوءِ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ، اللَّهُمَّ اغْشِلْ خَطَايَايَ بِمَاءِ التَّلَجِّ وَالْبَرَدِ، وَنَقِّ قَلْبِي مِنَ الْخَطَايَا، كَمَا يُنْقَى الثَّوْبُ الْأَبْيَضُ مِنَ الدَّنَسِ، وَبَاعِذْ بَيْنِي وَبَيْنَ خَطَايَايَ كَمَا بَاعَدْتَ بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ».

د سیده عائشه رضی الله عنها نه روایت دی چه رسول الله ﷺ به دا دعا کوله:

«اللهم ان اعوذ بك من الكسل والهزم...»

مغرم او ماثم دواړه مصدر میمی دی، د مغرم نه د گناهونو او مصیبتونو بوجه مراد دی او یا ترې دقرض بوج مراد دې د قرض بوج هم په حقیقت کنبی د معصیت ذریعه جوړه شی.^(۲)

(۱) الابواب والتراجم لصحيح البخاری: ۱۲۹/۲

(۲) وفي فتح الباری: والمراد الالم والغرامة، وهي ما يلزم الشخص اداءه كالدين، باب التعوذ من المائم والمغرم.

سیدنا عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ نقل دی کہ موقوفہ چہ کلہ د قرض پہ ادا کولو باندی قادر نہ وی نو هغه د خبری کولو پہ وخت دروغ وائی او د وعده کولو پہ وخت خلاف ورزی کوی.

باب الاستعاذه من فتنه الغنى

١٥١. حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا سَلَامُ بْنُ أَبِي مُطَيْعٍ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ خَالَتِهِ أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ يَتَعَوَّذُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ النَّارِ وَمِنْ عَذَابِ النَّارِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْقَبْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْغِنَى، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْفَقْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ». (ر. ١٦٠٧)

سیدہ عائشہ رضی اللہ عنہا فرمائی کہ رسول اللہ ﷺ بہ داسی پناہ غوبستلہ : (اللهم ان اغوذ بك من فتنة النار.....)

د غنی او مالدارۍ فتنه دا ده چه انسان خپل مال او دولت د الله پاک په نافرمانۍ او سرکشی کښې استعمال کړي. (۱)

٣٥: بَابُ التَّعَوُّذِ مِنْ فِتْنَةِ الْفَقْرِ

عنہا- قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- يَقُولُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ النَّارِ وَعَذَابِ النَّارِ، وَفِتْنَةِ الْقَبْرِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ، وَمِنْ فِتْنَةِ الْعَنَى، وَمِنْ فِتْنَةِ الْفَقْرِ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ سَرِّ فِتْنَةِ السَّيِّعِ الدَّجَالِ، اللَّهُمَّ اغْضِلْ قَلْبِي بِمَاءِ الشَّلْحِ وَالْبَرْدِ، وَتَقِ قَلْبِي مِنَ الْخَطَايَا، كَمَا تَقِي الثُّوبَ الْأَبْيَضَ مِنَ الدَّنَسِ، وَبَاعِدْ بَيْنِي وَبَيْنَ خَطَايَايَ كَمَا بَاعَدْتَ بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكَسَلِ وَالْمَأْثَمِ وَالْمَغْرَمِ». (١٧٠٧)

د سیده عائشہ رضی اللہ عنہا نه روایت دی چه رسول اللہ ﷺ به فرمائیل : ای اللہ زه ستا پناه نیسم، د اور د فتنی نه، او د اور د عذاب نه، او د قبر د فتنی او د قبر د عذاب نه، او د مالدارئ د فتنی د شر نه، او د فقر د فتنی د شر نه، ای اللہ زه ستا پناه نیسم ! د مسیح دجال د فتنی د شر نه، ای اللہ ازما زره د واورې او گلې په اوبو وینځې او زما زره د گناهونو نه پاک کړې لکه تا چه سپین کپړه د گندگنی نه صفا کړه، او زما او زما د گناهونو ترمینځه هم دغه شان لرې والې راوله څنگه چه تا د مشرق او مغرب ترمینځه راوستلې دي، یا اللہ زه ستا پناه غواړم د سستی نه او د گناه او د قرض نه.

(١) كما في عدة القارى كتاب الدعوات، باب التعوذ من المائم والمغرم ٥/٢٣، ما نصه : قوله ومن شر فتنة الغنى هي نحو الطغيان والبطر وعدم تأدية الزكاة، وكذا في فتح البارى، كتاب الدعوات، باب التعوذ من المائم والمغرم ١٧٧/١١ ما نصه : قال الغزالى فتنة الغنى الحرص على جمع المال وحبه حتى يكسبه من غير حله وبمنعه من واجبات انفاقه وحقوقه.

د فقر د فتنې مطلب: رسول الله ﷺ د فقر د فتنې هم پناه غوښتلې ده. د فقر فتنه دا ده چه د انسان دپاره د هغه فقر د گناهونو او د الله پاک د نافرمانو ذریعه جوړه شی. د رسول الله ﷺ ارشاد دي (کاد الفقر ان یكون کفرا) (۱) یعنی نزدې ده چه فقر د کفر باعث جوړ شی. د فقر د وجې نه که په زړه کښې د مالدار حسد راشی. د الله پاک د طرف نه په زړه کښې د گلې او شکایت جذبه پیدا کیږی. مال گټلو او مالدار جوړیدو جائز او ناجائز طریقې په هوس پیدا کیږی. دغه ټولې خبرې د فقر په فتنه کښې داخل دی. (۲)

۳: باب الدعاء بکثرة المال مع البركة

۱۷۱/۲۰ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ سَمِعْتُ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ عَنْ أَمْرِ سُلَيْمٍ أَنَّهُمَا قَالَتَا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَسُ خَادِمُكَ اذْكُرْ اللَّهَ لَهُ قَالَ «اللَّهُمَّ أَكْثِرْ مَالَهُ وَوَلَدَهُ، وَبَارِكْ لَهُ فِيهِ أَعْظَمَ بَرَكَةٍ». وَعَنْ هِشَامِ بْنِ زَيْدٍ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ مِثْلَهُ. (ار ۱۸۸۸)

سیدنا انس رضی الله عنه د ام سلیم رضی الله عنه نه روایت کوی چه ام سلیم رضی الله عنه عرض او کړو یا رسول الله ﷺ: انس رضی الله عنه ستاسو خادم دي. تاسو د الله پاک نه د هغه په حق کښې دعا او کړئ. رسول الله ﷺ اوفرمائیل. اي الله! د هغه په مال او اولاد کښې زیادت او کړه او خه چه تا هغه ورکړې دي په هغې کښې ورته برکت ورکړه! او د هشام به زید نه روایت دي: چه ما د سیدنا انس بن مالک رضی الله عنه نه هم دغه شان بیان اوریدلې دي

کثرت مال او اولاد بغیر د برکت نه فتنه ده: په دې باب کښې د مال د کثرت دعا غوښتلې شوې ده خو په برکت سره او په وړاندې باب کښې د کثرت ولد مع البركة دعا غوښتلې شوې ده. په دې کښې دې خبرې طرف ته اشاره ده چه د مال او اولاد کثرت که د برکت سره وی نو بیا خو خیر او ښکې ده خو که بغیر د برکت نه وی نو بیا فتنه ده. (۳)

د سیدنا انس رضی الله عنه رسول الله ﷺ د برکت دعا غوښتلې ده. پس الله پاک د هغوی په مال او دولت او اولاد کښې ډیر برکت کیځودلو. چه د هغې تفصیل تیر شوې دي. (۴)

امام ابن قتیبه رحمه الله په معارف کښې لیکلې دی چه په بصره کښې دننه درې کسان داسې وو چه هغوی په خپل ژوند کښې د خپلو خامنو او نمسو وغیره نه سلو پورې کسان اولیدل. یو سیدنا انس رضی الله عنه. دویم سیدنا ابوبکره رضی الله عنه. دریم خلیفه بن بدر رضی الله عنه او بعضو ورسره مهلب بن ابی صفره رضی الله عنه هم شامل کړې دي. (۵)

(۱) حلیة الاولیاء للحافظ ابی نعیم الاصفهانی: ۶۲/۳، ۱۳۰، رقم الحدیث: ۳۱۶۹، ۳۴۳۱، واتحاف السادة ۴۸۱/۹

(۲) فتح الباری، کتاب الدعوات، باب التعوذ من المائم والمغرم ۷۸/۱۱، وعمدة القاری، کتاب الدعوات، باب

التعوذ من المائم والمغرم: ۵/۲۳، واتحاف السادة، کتاب ذم الغضب والحقد والحسد: ۴۸۱/۹

(۳) الابواب والتراجم: ۱۲۹/۲

(۴) فتح الباری: ۱۴۵/۱۱

(۵) وزاد علی قول ابن قتیبة الحافظ فی فتح الباری: وزاد غیره - ای غیر ابن قتیبة... [بقیه بر صفحه آنده...]

یہ سند کنبی د امام بخاری رحمہ اللہ شیخ الشیخ غندر دی، د هغه نوم محمد بن جعفر دی

۴۷: باب: الدعاء بکثرة الولد مع البركة

۱۸۱/۲۰ حَدَّثَنَا أَبُو زَيْدٍ سَعِيدُ بْنُ الرَّبِيعِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَتْ أُمُّ سَلِيمٍ أَنَسٌ خَادِمُكَ . قَالَ « اللَّهُمَّ أَكْثِرْ مَالَهُ وَوَلَدَهُ ، وَبَارِكْ لَهُ فِي مَا أُعْطِيَتْهُ » . ار: ۱۸۸۱

د سيدنا قتادة رحمہ اللہ نه روايت دي چه ما د انس رحمہ اللہ نه واوريدل چه ام سليم رحمہا اللہ عرض او کړو انس رحمہ اللہ ستاسو خادم دي رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائيل : يا الله ! د هغه په مال او اولاد کنبی زیادت او کړه او څه چه تا هغه ته ورکړي دي په هغې کنبی برکت واچوه

۴۸: باب: الدعاء عِنْدَ الْإِسْتِخَارَةِ

د استخاره لغوی او اصطلاحی معنی : په دي باب کنبی امام بخاری رحمہ اللہ د استخاري دعا کړې ده. د استخاره لغوی معنی ده خير طلب کول، او د شرع په اصطلاح کنبی معنی ده په دوه کارونو کنبی د يو کار په سلسله کنبی د الله پاک نه خير طلب کول چه په دي کنبی کوم د هغه دپاره غوره وي. هغه هم هغې لره اختيار کړي. (۱)

د استخاري اهميت او فضيلت : دلته د بخاری په روايت کنبی دي چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به مونږ ته په ټولو کارونو کنبی د استخاري تعليم را کولو.

امام احمد رحمہ اللہ د سيدنا سعد بن ابی وقاص رحمہ اللہ روايت په حسن سند سره نقل کړې دي، په دي کنبی دي (من سعادة ابن ادم استخارته الله) (۲) يعنی د ابن ادم په سعادت کنبی يوه خبره دا ده چه هغه د الله پاک نه استخاره او کړي.

امام ترمذي رحمہ اللہ د صديق اکبر رحمہ اللہ نه روايت نقل کړې دي چه : « أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا أَرَادَ أَمْرًا قَالَ : اللَّهُمَّ خَيْرِي وَاخْتَرِي » (۳) يعنی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به چه کله د څه کار کولو اراده فرمائيل نو داسې دعا به يې فرمائيل : « اللَّهُمَّ خَيْرِي وَاخْتَرِي » اي الله ! ته زما دپاره د خير والا کار انتخاب او کړه.

هم دغه شان طبرانی د سيدنا انس رحمہ اللہ روايت نقل کړې دي : (ما غاب من استخار) (۴)

...بقية از حاشیه گذشته] - رابعا هو : المهلب بن ابي صفرة، كتاب الدعوات، باب دعوة النبي صلى الله عليه وسلم لخادمه بطول العمر وبكثرة ماله ۱۴۵/۱۱ فتح الباری : ۱۷۳/۱۱

(۱) نص الحديث تماما : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : مَنْ سَعَادَةُ ابْنِ آدَمَ اسْتِخَارَتُهُ اللَّهَ . وَمَنْ سَعَادَةُ ابْنِ آدَمَ رِضَاهُ بِمَا قَضَى اللَّهُ . وَمَنْ شَقْوَةُ ابْنِ آدَمَ تَرْكُهُ اسْتِخَارَةَ اللَّهِ . وَمَنْ شَقْوَةُ ابْنِ آدَمَ سَخَطُهُ بِمَا قَضَى اللَّهُ غَيْرَ وَجَلَّ . (مسند احمد ۱/۴۵۹ - ۴۶۰) رَقْمُ الْحَدِيثِ : ۱۴۴۴ (قُلْتُ : أَسْنَادُهُ ضَعِيفٌ)

(۲) سنن الترمذي، كتاب الدعوات، باب دعا : اللهم خري واخترلي، رقم الحديث : ۳۵۱۶ (قلت : اسناده ضعيف)

(۳) فتح الباری : ۱۸۴/۱۱، (قلت : هذا حديث ضعيف جدا بل موضوع)

یعنی هغه سړې چه استخاره او کړې هغه نه دي نامراد شوې.
 ددې دواړو احاديثو سند اگر چه ضعیف دي ^(۱) خو ددې نه د استخاره فضیلت معلومېږي
 ۱۶۰۱۹۱ حَدَّثَنَا مُطَرِّفُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَبُو مُصْعَبٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي الْمَوَالِ عَنْ مُحَمَّدِ
 بْنِ الْمُتَكِدِرِ عَنْ جَابِرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يُعَلِّمُنَا
 الْإِسْتِخَارَةَ فِي الْأُمُورِ كُلِّهَا كَالسُّورَةِ مِنَ الْقُرْآنِ « إِذَا هَمَّ بِالْأَمْرِ فَلْيَرْكَعْ رَكَعَتَيْنِ ، ثُمَّ
 يَقُولِ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ ، وَأَسْتَقْدِرُكَ بِقُدْرَتِكَ ، وَأَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ الْعَظِيمِ ، فَإِنَّكَ تَقْدِرُ وَلَا
 أَقْدِرُ ، وَتَعْلَمُ وَلَا أَعْلَمُ ، وَأَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ، اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ خَيْرٌ لِي فِي دِينِي
 وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أُمْرِي - أَوْ قَالَ عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ - فَاقْدُرْهُ لِي ، وَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا
 الْأَمْرَ شَرٌّ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أُمْرِي - أَوْ قَالَ فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ - فَاصْرِفْهُ
 عَنِّي وَاصْرِفْنِي عَنْهُ ، وَاقْدُرْ لِي الْخَيْرَ حَيْثُ كَانَ ، ثُمَّ رَضَيْتَنِي بِهِ ، وَبَتَّي حَاجَتَهُ » . (ار. ۱۱۰۹)
 د سيدنا جابر رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ به مونږ ته په ټولو کارونو کېنې د استخاره
 تعليم را کولو . څنگه چه به ئې د قرآن کریم سورة بنودلو . کله چه په تاسو کېنې يو سړې د څه
 کار اراده او کړې . نو دوه رکعت ه مونځ دي او کړې . بيا اواښي : اي الله : زه ستا نه ستا د علم په
 په ذريعه خير طلب کوم ، او ستا د قدرت د وجې نه قدرت طلب کوم او ستا نه ستا د فضل
 سوال کوم ځکه چه هم ته قادر ئې . زه قادر نه يم . ته پوهېږي . زه نه پوهېږم . ته ټولو پټو
 خيزونو لږه ښه پېژندونکې ئې ، اي الله ! که تاته معلومه وي چه دا کار زما دپاره . زما د
 دين . زما د معاش او د انجا په اعتبار سره غوره دي نو ته دا کار زما دپاره مقرر او مقدر
 کړه او که ته پوهېږي چه دا کار زما دپاره ، زما د دين ، زما د دنيا او زما د کار د انجام په
 اعتبار سره بد دي نو ته دا زما نه واړوه او ما د دي نه واړوه او ماته خير مقدر کړه چرته چه
 هم وي او بيا ما په هغې باندې راضي او مطمئن کړه .

عبد الرحمن بن ابی الموال : عبد الرحمن بن ابی الموال : د مولی جمع ده . د ابو الموال نوم زيد
 دي او بعضو وييلې دي چه زيد د عبد الرحمن نيکه دي او د هغوی د پلار ابو الموال نوم
 معلوم نه شو . ^(۲) ائمه د جرح او تعديل د هغوی توثيق کړې دي . پس امام نسائي ، امام
 ترمذي ، امام ابو داؤد او امام ابن معين رضي الله عنه هغوی ته ثقة وييلې دي ^(۳) ابن عدی چه په
 الکامل کېنې د هغوی تذکره کړې ده کوم چه په ضعیف راويانو باندې مشتمل کتاب دي خو
 هغوی وائي : چه حديث د استخاره د هغوی نه علاوه نورو راويانو هم نقل کړې دي او د دي

^(۱) فتح الباری : ۱۷۴/۱۱ قال الحافظ : ومن حديث أبي بكر الصديق رضي الله عنه ان النبي صلى الله عليه و
 سلم كان إذا أراد أمراً قال اللهم خّر لي واختر لي وأخرجه الترمذي وسنده ضعيف وفي حديث أنس رفعه ما
 خاب من استخار والحديث أخرجه الطبراني في الصغير بسند واه جدا .

^(۲) فتح الباری : ۱۷۳/۱۱

^(۳) تهذيب الكمال : ۱۷/ الترجمة : ۱۱۳۴/۱۶۷

دیر شواهد دی، امام ترمذی رحمته اللہ علیہ هم دا حدیث ذکر فرمائیلی دے او فرمائی: ﴿وَالْبَابُ عَنْ

ابن مسعود رَأَى ابْنَ

استخاره په کومو امورو کښې جائز ده؟ رسول الله ﷺ به مونږ ته په ټولو امورو کښې د استخارې تعلیم راکولو څنگه چه به ئې د قرآن سورتونه ښودل. هم دغه شان به ئې د استخارې دعا ښودله، د ټولو امور نه مباح امور مراد دی، ځکه چه په واجب او مستحب امورو کښې د استخارې ضرورت نشته او کوم امور چه شرعا ممنوع دی په هغې کښې هم استخاره نه شی کیدې ځکه چه هغه شرعا متروک دی. خو دوه کارونه مباح دی او په هغې کښې یو لږه اختیارول دی یا دوه مستحب کښې یو لږه اختیارول دی نو په هغې کښې به استخاره کولې شی. (۱)

د استخاره طریقه:

قوله: ﴿فَلْيَرْكَعْ رَكَعَتَيْنِ مِنْ غَيْرِ الْفَرِيضَةِ ثُمَّ لِيَقُلْ﴾: یعنی د استخارې طریقه دا ده:

چه دوه رکعتونه اولوستلې شی. (من غیر الفریضة) قید لگولو سره ئې دا بیان اوکړو چه دا دوه رکعتونه دې نفل وی، مثلاً د سحر دوه رکعته فرض مونږ دې نه وی او بیا دې دعا اولوستلې شی کومه چه په روایت کښې مذکور ده، دا دعا به د مانځه نه پس لوستلې شی او که به مانځه کښې دننه د سجده نه پس اولوستلې شی او که په مانځه کښې دننه په سجده کښې یا قعده د تشهد کښې اولولې نو هم کافی ده (۲)، بهر حال دعا دې یا د مانځه نه پس وی یا د مانځه په آخر کښې. پس ابن ابی جرمة لیکي:

﴿حُكِمَ فِي تَقْدِيمِ الصَّلَاةِ عَلَى الدُّعَاءِ أَنْ يَرَادَ بِالِاسْتِخَارَةِ حُصُولُ الْجَمْعِ بَيْنَ خَيْرِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَيَحْتَاجُ إِلَى قَرْنٍ يَابِ السَّلَامِ وَلَا شَيْءَ وَلِذَلِكَ ادَّعَى وَلَا ادَّعَى مِنَ الصَّلَاةِ لِمَا فِيهَا مِنْ تَعْظِيمِ اللَّهِ وَالشَّاءَ عَلَيْهِ وَالِاِئْتِقَارَ إِلَيْهِ مَلَأَ وَحَالاً﴾ (۳)

یعنی: مانځه لږه د استخارې په دعا باندې د مقدم کولو حکمت دا دې چه په استخارې سره مقصود د دنیا او د آخرت د خیرونو حصول دې نو د هغې دپاره به د الله پاک د رحمت د دروازې وهلو ته ضرورت راځي او د هغې دپاره د مانځه نه علاوه یو څیز هم مفید نشته، ځکه چه مونږ د الله پاک په تعظیم او د هغه په تحمید او ثناء باندې مشتمل دی، بله دا چه په هغې کښې د الله پاک مخکښې د عجز او انکسارې اظهار دې، د نتیجې په لحاظ او هم او د حال په لحاظ هم

(۱) الکامل لابن عدی: ۵/ الترجمة: ۱۱۳۴/۱۶۷

(۲) جامع الترمذی. کتاب التوثر. باب ما جاء فی صلاة الاستخارة. رقم الحديث: ۴۸۰

(۳) فتح الباری: ۱۱/۱۷۴

(۴) فتح الباری: ۱۱/۱۷۵-۱۷۶

(۵) فتح الباری: ۱۱/۱۷۶

یو بل اشکال او د هغې جواب .

قوله: «اللهم ان کنت تعلم...» : علامه کرمانی رحمته الله اشکال کړې دې چې «ان» حرف شک دې او د الله پاک په علم کښې شک کول جائز نه دی
د دې جواب کولو سره ئې فرمائیلې دی چې د الله پاک په علم کښې شک نشته بلکه په دې کښې شک دې چې د الله پاک علم په خیر او شرک کښې د څه سره متعلق دې، د خیر سره یا د شر سره. (۱)

قوله: «فأقدره لی» : دا دال په زیر او د دال په پیش دواړو سره صحیح دې. په اول صورت کښې به د باب ضرب نه اوی او په دویم صورت کښې به د باب نصر نه وی. (۲)
د استخارې کولو نه پس چې د زړه میلان کوم طرف ته پیدا شی. هم هغه دې اختیار کړې شی او که میلان یو طرفته هم نه وی نو دوباره دې استخاره اختیار کړې شی. بلکه ابن السنی د سیدنا انس رضی الله عنه یو روایت نقل کړې دې. په هغې کښې اووه کرته د استخاره ذکر دې. (۳) اگر چه محدثینو د دې سند ته انتهای ضعیف وئیلې دي (۴)

«ویسی حاجته» : یعنی استخاره کونکې دې د خپل حاجت نوم واخلې. «اللهم ان کان هذا الامر» په دې کښې دې د «هذا الامر» په ځانې خپل حاجت ذکر کړې مثلاً څوک د واده یا نکاح دپاره استخاره کوی نو وائی به «اللهم ان کان التزویم بفلانة»...

۴۹: باب الدُّعَاءِ عِنْدَ الْوُضُوءِ

د ترجمة الباب غرض : په اکثر نسخو کښې باب په دې الفاظو سره دې او مقصد د اودس په وخت د دعا ثبوت بیانول دی. خو په هندوستانی نسخو کښې «باب الوضوء عند الدعاء» دې. علامه عینی رحمته الله «باب الدعاء عند الوضوء» ته زیات مناسب وئیلې دې. (۵)
خو شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمته الله هندوستانی نسخې ته راجع وئیلې ده، هغوی لیکي «والاوجه عندی ما فی النسخ الهندیة، ای : الوضوء عند الدعاء، والفرق بین اللفظین ظاهر، والدلیل علی ما اختلفتہ سیاق الحدیث، فقد تقدم الحدیث فی الباب المذكور بلفظ : قال (ای : ابو عامر) قام له (صلی الله علیه وسلم) : استغفرلی، فدعا بقاء فتوضاء، ثم رفع یدیه.... فهذا يدل علی ان الوضوء انما کان لقصد الدعاء،

(۱) شرح الکرماني : ۱۶۹/۲۲

(۲) فتح الباری : ۷۶/۱۱. ونصه : قال ابو الحسن القاسبي : اهل بلدنا یکسرون الدال واهل المشرق یضمونها.

(۳) ونصه الحدیث : كما فی فتح الباری : ۱۷۷/۱۱ : اذا هممت بامر فاستخر ربک سبعاً ثم انظر الی الذی

یسبق فی قلبک فان الخیر فیہ. (ضعیف جدا)

(۴) فتح الباری : ۲۲۳/۱۱

(۵) عمدة القاری : ۱۲/۲۳

فالغرض من الترجمة، بیان ادب من آداب الدعاء (۱)

یعنی: زما په نزد په هندوستانى نسخو کښې مذکور باب الوضوء عند الدعاء زیات اوجه دې. د دواړو ترجمو ترمنځه فرق بالکل واضح دې. زما د رائي تائید د حدیث د سیاق نه هم کیږي. پس د دې باب حدیث مخکښې په دې الفاظو سره تیر شوې دې. ابو عامر وائی. تاسو رسول الله ﷺ ته درخواست او کړئ چه هغوی زما دپاره استغفار او کړي. پس رسول الله ﷺ اوبه راوغوښتلې او په هغې سره ئې اودس کولو نه پس د دعا دپاره لاس اوچت کړل. نو دا حدیث په دې باندې دلالت کوی چه د رسول الله ﷺ اودس کول د دعا په ارادې سره وو. د دې نه معلومه شوه چه د ترجمه الباب غرض د دعا د آدابو نه یو ادب بیانول دی.

(۲۰۲۰۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ دَعَا النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِمَاءٍ فَتَوَضَّأَ، ثُمَّ رَفَعَ يَدَيْهِ فَقَالَ «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِعَبِيدِ أَبِي عَامِرٍ». وَرَأَيْتُ بِيَّاضَ يُطْبِئُهُ فَقَالَ «اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَوْقَ كَثِيرٍ مِنْ خَلْقِكَ مِنَ النَّاسِ». (ار: ۲۷۲۸)

د سيدنا ابو موسی (رضی الله عنه) نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوبه طلب کړې او اودس ئې اوکړو. بیا ئې دواړه لاسونه اوچت کړل او دعا ئې اوکړه چه اې الله! عبید ابی عامر ته بخښنه اوکړه او ما د هغوی د ترخونو سپین والې اولیدو. بیا ئې اوفرمائیل: اې الله! په قیامت کښې په خپل مخلوق کښې د ډیرو خلقو نه د هغه مرتبه اوچته کړه.

په سند کښې د ابو اسامة نوم حماد بن سلمه. د ابو برده نوم عامر او د سيدنا ابو موسی اشعری (رضی الله عنه) نوم عبدالله بن قیس دې. (۲)

دا روایت په غزوه اوطاس کښې په تفصیل سره تیر شوې دې. د سيدنا ابو موسی (رضی الله عنه) تړه سيدنا عبید (رضی الله عنه) په غشي باندې اولگیدو. هغوی په زخمی حالت کښې سيدنا ابو موسی (رضی الله عنه) ته اووې. وراړه! رسول الله ﷺ ته زما سلام اوکړه او د هغوی نه زما دپاره د استغفار درخواست اوکړه. د هغې نه پس هغوی وفات شو. رسول الله ﷺ ته چه کله د هغوی پیغام ملاؤ شو نو رسول الله ﷺ اوبه راطلب کولو سره اودس اوکړو او بیا ئې د هغوی دپاره دعا اوفرمائیله.

۵: باب الدُّعَاءِ إِذَا عَلَا عَقَبَةٌ

(عَقَبَةٌ) د عین او قاف په زبر سره، درې ته وائی، په دې باب کښې په دره او لوړه باندې ختلو سره د دعا کولو بیان دې.

(۱) الابواب والترجم: ۱۲۹/۲

(۲) عمدة القاری: ۱۲/۲۳

۱۲۰۲۱۱ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ أَبِي عُمَرَ عَنْ أَبِي مُوسَى - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي سَفَرٍ فَكُنَّا إِذَا عَلَوْنَا كَتَبْنَا فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «أَيُّهَا النَّاسُ ارْتُعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ، فَإِنَّكُمْ لَا تَدْعُونَ أَصَمًّا وَلَا غَائِبًا، وَلَكِنْ تَدْعُونَ سَمِيعًا بَصِيرًا». ثُمَّ أَتَى عَلِيٌّ وَأَنَا أَقُولُ فِي نَفْسِي لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ. فَقَالَ «يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ قُبَيْسٍ قُلْ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ فَإِنَّهَا كُنْزٌ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ». أَوْ قَالَ «أَلَا أَدُلُّكَ عَلَى كَلِمَةٍ هِيَ كُنْزٌ مِنَ كُنُوزِ الْجَنَّةِ، لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ». (ار. ۱۲۸۳۰)

د سیدنا ابو موسی رضی اللہ عنہ نہ روایت دی ہے مونہ بہ لورے باندی ختلو نو تکبیر بہ مو و نیلو. رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: ای خلقو پہ خپل خان باندی نرمی کوئی خکہ چہ تاسو یو کوئی او غائب ذات نہ رابلئ بلکہ تاسو هغه خوک رابلئ چہ اوریدونکې او لیدونکې دې، بیا ئې ماته تشریف راوړلو «ما په خپل زړه کبې لاحول ولا قوۃ الا بالله وئیل، نو وې فرمائیل: ای عبد الله بن قیس: ﴿لا حول ولا قوۃ الا بالله﴾ وایه خکہ چہ هغه د جنت د خزانو نه یوه خزانه ده یا د راوی شک دې چہ، رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: زه تاته یو داسې کلمه او نه بنام کومه چہ د جنت د خزانو نه یوه خزانه ده، ﴿لا حول ولا قوۃ الا بالله﴾ ده.

په حدیث کبې د دعا ذکر نشته، بلکه د تکبیر ذکر دې، خو په ﴿فَإِنَّكُمْ لَا تَدْعُونَ أَصَمًّا وَلَا غَائِبًا﴾ کبې د دعا تذکره ده. او د ترجمۃ الباب سره د حدیث د مناسبت دپاره د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ په نزد دومره خبره کافی ده. (۱)

قوله: ﴿ارْتُعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَيُّهَا رَفَقَاوُهَا، وَلَا تَبَالِغُوا فِي الْجَهْرِ...﴾: یعنی په خپل خان باندې رحم او کرئ او په جهر کبې دومره مبالغه مه کوئ. (ادبعوا) د باب سمع نه د امر حاضر جمع صیغه ده.

دا چرته د سفر واقعہ ده، حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ﴿لم اقف على تعيينه﴾ (۲)، یعنی ماته متعین طریقی سره د دې معلومات اونشو.

۵۱: باب الدُّعَاءِ إِذَا هَبَطَ وَادِيًا

فِيهِ حَدِيثُ جَابِرٍ (ار. ۱۲۸۳۱)

(۱) فتح الباری: ۱۸۸/۱۱

(۲) فتح الباری: ۱۸۸/۱۱

خنگه چه په لوره باندې ختلو سره دعا ثابت ده، هم دغه شان یوې کندی ته کوزیدو سره هم دعا او ذکر ثابت دي، امام بخاری رحمته الله علیه فرمائی: فيه حديث جابر رضي الله تعالى عنه، د جابر رضي الله عنه حديث په کتاب الجهاد کښې تیر شوې دي، هلته دا الفاظ دي «كُنَّا إِذَا صَعِدْنَا كَبْرَتَا، وَإِذَا نَزَلْنَا سَبَّحْنَا» (په لوره باندې د ختلو په وخت به مونږ تکبیر ونيلو او د کوزیدو په وخت به مو تسبیح ونيلو)

د مستملی او د کشمیهنی نه علاوه په باقی نسخو کښې دا باب نشته (۲)

۵: باب الدُّعَاءِ إِذَا رَأَدَ سَفَرًا أَوْ رَجَعَ

فِيهِ يَحْيَى بْنُ أَبِي اسْمَعِيلَ، عَنْ أَنَسٍ - [ر: ٢٩١٩]

د سفر نه د واپس کیدو په وخت هم دعا او ذکر ثابت دي، امام بخاری رحمته الله علیه فرمائی: (فيه يحيى بن أبي اسحاق عن أنس) د سیدنا انس رضي الله عنه روایت په کتاب الجهاد کښې موصول تیر شوې دي (۱)

[٤٠٢٢] حَدَّثَنَا إِبْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ إِذَا أَقْفَلَ مِنْ غَزْوٍ أَوْ حَجٍّ أَوْ عُمْرَةٍ يَكْبُرُ عَلَى كُلِّ شَرْفٍ مِنَ الْأَرْضِ ثَلَاثَ تَكْبِيرَاتٍ، ثُمَّ يَقُولُ «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، أَيُّوبُ ثَابِتُونَ، عَابِدُونَ لِرَبِّنَا، حَامِدُونَ، صَادِقُ اللَّهِ وَعِدَتُهُ، وَنَصْرُ عَبْدِهِ، وَهَزَمَ الْأَحْزَابُ وَحْدَهُ». [ر: ١٧٠٣]

د سیدنا عبداللہ بن عمر رضي الله عنه نه روایت دي چې رسول الله صلی الله علیه و آله به کله د جهاد یا عمرې نه واپس کیدلو نو په هره لوره زمکه باندې به ئې درې کرته تکبیر ونيلو بیا به ئې فرمائیل «لا اله الا الله وحده لا شریک له» .... یعنی د الله پاک واحد نه سوا بل معبود نشته، د هغه هیڅ څوک شریک نشته هم د هغه دپاره بادشاهی ده او هم د هغه دپاره تعریف دي، او هغه په هر څیز باندې قادر دي، مونږ رجوع کونکي، توبه کونکي، عبادت کونکي، د خپل رب حمد بیانونکي یو، الله پاک خپله وعده رشتینې کړه، هغه د خپل بنده مدد او کړو، او یواځې ئې ټولو لښکرو ته شکست ورکړو

د حدیث مناسبت د باب سره بالکل واضح دي

(۱) صحيح البخاری، کتاب الجهاد، باب التسبیح اذا هبط واديا، رقم الحديث: ٩٩٢٠

(۲) فتح الباری، ١٨٨/١١

(۳) صحيح البخاری، کتاب الجهاد، باب ما يقول اذا رجع من الغزو، رقم الحديث: ٣٠٨٥، ٣٠٨٦

۵۳: باب الدَّعَاءِ لِلْمُتَزَوِّجِ

۱۶۰۲۳۱ حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ أَرَضْفَةً فَقَالَ مَبِيتُمْ «أَوْ مَهْ» قَالَ تَزَوَّجْتُ امْرَأَةً عَلَى وَزْنِ نَوَاقِمٍ ذَهَبٍ. فَقَالَ «بَارَكَ اللَّهُ لَكَ أَوْلِمُوا وَلَوْ بِشَاةٍ». ار: ۱۹۴۴

د سیدنا انس رضی اللہ عنہ نے روایت دی ہے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پہ سیدنا عبدالرحمن بن عوف رضی اللہ عنہ باندی زیرہ نخجہ اولیدہ نو وی فرمائیل: خہ خبرہ ده. هغوی جواب ورکړو چه ما دیوې زنانه سره د کهجورې د هلوکې برابړ سرو زرو په عوض نکاح کړې ده. رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: الله پاک دې تاته برکت درکړی، د ولیمې دعوت اوکړه، اگر چه یو بیزه ولی نه وی

چه د چا نوې نوې واده شوې وی نو د هغه دپاره دعا کول د حدیث نه ثابت ده. لکه چه د باب په اول روایت کښې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د سیدنا عبدالرحمن بن عوف رضی اللہ عنہ دپاره دعا او فرمائیل، د سیدنا ابوهریره رضی اللہ عنہ روایت په سنن ابی داؤد او سنن ترمذی کښې دې چه کله به چا واده

اوکړو نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به د هغه دپاره په دې الفاظو باندې دعا فرمائیل: (بَارَكَ اللَّهُ لَكَ

وَبَارَكَ عَلَيْكَ وَجَمَعَ بَيْنَكُمَا خَيْرٌ) (یعنی الله پاک دې ستا دپاره او په تا باندې برکت نازل کړی او تاسو دواړه دې په خیر او عافیت سره یوځای اوساتی).

۱۶۰۲۴۱ حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ غَمْرٍو عَنْ جَابِرٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ

هَلَكَ أَبِي وَتَرَكَ سَبْعَ - أَوْ ثَمَنَ - بَنَاتٍ، فَتَزَوَّجْتُ امْرَأَةً فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «تَزَوَّجْتَ يَا جَابِرُ». قُلْتُ نَعَمْ. قَالَ «بِكْرًا أَمْ ثَنِيًّا». قُلْتُ ثَنِيًّا. قَالَ «هَلَا جَارِيَةً تَلَا عَلَيْهَا وَتَلَا عَلَيْكَ، أَوْ تَضَاجَعَا وَتَضَاجَعَا». قُلْتُ هَلَكَ أَبِي فَتَرَكَ سَبْعَ - أَوْ ثَمَنَ - بَنَاتٍ، فَكَرِهْتُ أَنْ أَجِئَهُنَّ يَمِثِلِينَ، فَتَزَوَّجْتُ امْرَأَةً تَقُومُ عَلَيَّ. قَالَ «فَبَارَكَ اللَّهُ عَلَيْكَ». لَمْ يَقُلْ ابْنُ

عُيَيْنَةَ وَحَمْدُ بْنُ مُسْلِمٍ عَنْ غَمْرٍو «بَارَكَ اللَّهُ عَلَيْكَ». ار: ۱۴۳۲

د سیدنا جابر رضی اللہ عنہ نه روایت دی چه زما والد صاحب وفات شو، او اووه یا نهه لونړه ئې پریخودلې، ما دیوې زنانه سره نکاح اوکړه نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: آیا تا نکاح اوکړه؟ ما عرض اوکړو: او جی! رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: د پیغلې سره که د کونډې سره؟ ما اووې د کونډې سره! رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: د پیغلې سره دې نکاح ولی نه کوله چه هغې به تاسره لوبې کولې او تا به هغې سره لوبې کولې؟ یا ئې او فرمائیل چه تا به هغه خندوله او ته به هغې خندولې؟ ما عرض اوکړو چه زما والد صاحب وفات شو، او هغوی اووه یا نهه لونړه پریخودلې دی، په دې وجه ماته ښه ښکاره نه شوه چه هم د هغوی په شان جینی راولم، پس

(سنن ابی داؤد، کتاب النکاح، باب ما یقال للمتزوج، رقم الحدیث: ۳۱۳، وانظر جامع الترمذی، ابواب

النکاح، باب ما جاء فیما یقال للمتزوج، رقم الحدیث: ۲۱۳۲)

ما دیوې داسې زنانه سره نکاح او کړه چه د هغوی خیال ساتی، رسول الله ﷺ او فرمائیل الله پاک دې تاته برکت درکړی، ابن عیینة او محمد بن مسلم د عمرو نه د ﴿بَارَكَ اللهُ عَلَيْكَ﴾ الفاظ نه دی نقل کړي.

یعنی حماد بن زید نه علاوه عمرو بن دینار دا روایت د دوه نورو راویانو نه هم نقل کړې دې. یو سفیان بن عیینة او دویم محمد بن مسلم طایفی. د هغوی دواړو روایتونه په کتاب المغازی کښې تیر شوې دي. په هغې کښې د ﴿بَارَكَ اللهُ عَلَيْكَ﴾ الفاظ نشته. (۱)

ه: باب مَا يَقُولُ إِذَا أَتَى أَهْلَهُ

[۲۰۲۵] حَدَّثَنَا عُمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ سَالِمٍ عَنْ كُرَيْبٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «لَوْ أَنَّ أَحَدَهُمْ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَأْتِيَ أَهْلَهُ قَالَ بِاسْمِ اللَّهِ، اللَّهُمَّ جَنِّبْنَا الشَّيْطَانَ، وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْتَنَا، فَإِنَّهُ إِنْ يَقْدَرُ بَيْنَهُمَا وَلَدْنِي ذَلِكَ، لَمْ يَصُرْهُ شَيْطَانٌ أَبَدًا». (ر: ۱۱۴۱)

د سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دې چه رسول الله ﷺ او فرمائیل چه که د هغوی نه یو سړې خپلې ښځې ته ورځی (یعنی د صحبت کولو) اراده کوی او اولولی: ﴿بِسْمِ اللَّهِ اللَّهُمَّ جَنِّبْنَا الشَّيْطَانَ وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْتَنَا﴾ (بیا، که د دې صحبت نه څه اولاد مقدر وی، نو هغه ته به شیطان کله هم ضرر او نه رسوی.

د مباشرت دعا: په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله ښځې سره د مباشرت دعا ذکر فرمایلې ده. حاصل دا دې چه جنسی تقاضې په جائز طریق سره پوره کولو کښې هم د الله پاک نه دعا کول پکار دی او غافل نه دی اوسیدل پکار، ځینې عموما دا حالت د مستی او بې خیالی وی خو د یو مومن د ژوند په ټولو لمحاتو کښې یوه لمحہ هم د الله پاک د ذکر او د خپل فکر نه خالی نه دی کیدل پکار. او په دې حالت کښې رسول الله ﷺ خپل امت ته د ډیرې ښکلې دعا تعلیم ورکړې دې، الله اکبر!

ه: باب قَوْلِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

«رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً»

[۲۰۲۶] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ أَنَسٍ قَالَ كَانَ أَكْثَرُ دُعَاءِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «اللَّهُمَّ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً، وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً، وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ». (ر: ۱۴۲۵۰)

د سیدنا انس رضی الله عنہ نه روایت دې چه د رسول الله ﷺ اکثریه دعا دا وه: ﴿اللهم ربنا اتنا...﴾

یعنی ای الله! مونر ته په دنیا کښې خیر راکړه (او په آخرت کښې هم خیر راکړه) او مونر د دوزخ د عذاب نه بچ کړه.

یو جامع قوانی دعا: په دې باب کښې امام بخاری رحمته الله علیه یو جامع قرآنی دعا ذکر فرمایلي ده چه د هغې ورد به رسول الله صلی الله علیه و آله په کثرت سره کولو. په دې دعا کښې په دنیا او آخرت کښې د الله پاک نه حسنة طلب کړې شوې ده او د جهنم نه پناه طلب کړې شوې ده، په دنیا کښې دننه د حسنة نه مراد په ایمان او اسلام سره عافیت، نیکه ښځه او اولاد دې او د آخرت حسنة جنت او نجات ابدی دې. (۱)

۵۷: باب التَّعَوُّذِ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا

(۲۰۲۷) حَدَّثَنَا فَرُّوخُ بْنُ أَبِي الْغُرَاءِ حَدَّثَنَا عَيْبَةُ بْنُ حُمَيْدٍ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ مُصْعَبِ بْنِ سَعْدٍ بْنِ أَبِي وَقَاصٍ عَنْ أَبِيهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ كَانَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يُعَلِّمُنَا هَؤُلَاءِ الْكَلِمَاتِ كَمَا تَعْلَمُ الْكِتَابَةَ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ، وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ تُرَدَّنِي إِلَى أَرْضِ الْعُبْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا، وَعَذَابِ الْقَبْرِ». (ار: ۲۲۲۷)

حضرت مصعب بن سعد بن ابی وقاص د خپل پلار (سیدنا سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه) نه روایت کوی چه هغوی بیان او کړو چه مونر ته به رسول الله صلی الله علیه و آله دا کلمات داسې ښودل. څنگه چه لیکلي ښودلې شی، «اللهم ان اعوذ بك...» یعنی ای الله! زه ستا پناه غواړم د بخل نه. او ستا پناه غواړم د بزدلی نه، او ستا پناه غواړم د دې خبرې نه چه د عمر ذلیل ترین مرحلې طرف ته واپس کړې شم او ستا پناه غواړم د دنیا د فتنې او د عذاب قبر نه.

۵۸: باب تَكْرِيرِ الدُّعَاءِ

(۲۰۲۸) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُنْذِرٍ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - طَبَّ حَتَّى إِنَّهُ لَيُخِيلُ إِلَيْهِ قَدْ صَنَعَ الشَّيْءَ وَمَا صَنَعَهُ، وَإِنَّهُ دَعَا رَبَّهُ ثُمَّ قَالَ «أَشْعُرْتُ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَفَانِي فِيمَا اسْتَفْتَيْتُهُ فِيهِ». فَقَالَتْ عَائِشَةُ فَمَا ذَاكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ «جَاءَتْنِي رَجُلَانِ فُجِسَ أَحَدُهُمَا عِنْدَ رَأْسِي، وَالْآخَرُ عِنْدَ رِجْلِي فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ مَا وَجَعَ الرَّجُلُ قَالَ مَظْمُوبٌ. قَالَ مَنْ طَبَّهُ قَالَ لَبِيدُ بْنُ الْأَعْصَمِ. قَالَ فِيمَا ذَا قَالَ فِي مُشْطٍ وَمُشَاطَةٍ وَجِبْ طَلْعَةٍ. قَالَ فَأَيْنَ هُوَ قَالَ فِي دُرَّوَانٍ، وَدُرَّوَانُ بَنُو زُرَيْقٍ». قَالَتْ فَأَتَاهَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - ثُمَّ دَجَعَ إِلَى عَائِشَةَ فَقَالَ «وَاللَّهِ لَكَنَّ مَاءَهَا نَفَاعَةٌ لِحَنَاءٍ، وَلَكَنَّ تَحْلَاهَا رُغُوسٌ

الْقَاطِطِينَ». قَالَتْ فَأَتَى رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَخْبَرَهَا عَنِ الْيَلْرِ، فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَمَا أَخْرَجْتَهُ قَالَ «أَمَا أَنَا فَقَدْ شَفَّعَنِي اللَّهُ، وَكَرِهْتُ أَنْ أُبَدِّلَ عَلَى النَّاسِ شَرًّا». زَادَ عِيسَى بْنُ يُونُسَ وَاللَّيْثُ عَنْ هِشَامِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَدَّعَا وَدَعَا وَسَاقَ الْحَدِيثَ. ار: ۱۳۰۴

د سیده عائشه صدیقہ رضی اللہ عنہا نہ روایت دی ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم باندی جادو اوکری شو، تردی چہ د هغوی به خیال راغلو چہ یو کار ئی کری دی، حال دا چہ هغه به نبی نه وو کری. پس رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د خپل رب نه دعا اوکړه، بیا ئی اوفرمائیل رضی اللہ عنہ آیا تاته پته شته چہ الله پاک ماته هغه خبره بیان کړه کومه چہ ترې ما تپوسله. عائشې رضی اللہ عنہا تپوس اوکړه هغه څه خبره وه یا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم هغوی اوفرمائیل: ماته دوه کسان راغلل. د هغوی نه یو زما د سر طرف ته او دویم زما د خپو طرف ته کیناستلو، د هغوی نه یو د خپل ملگری نه تپوس اوکړه، دې سړی ته څه تکلیف دی؟ دویم اووې: په دوی باندې جادو کری شوې دی (اولنی، تپوس اوکړه چا جادو کری دی؟ هغه اووې لید بن اعصم (یهودی)، تپوس ئی اوکړه په څه خیز کښې؟ جواب ئی ورکړو: په گومنځ کښې او د گومنځ نه په راخستلې شوې وینستو کښې او د کهجورې په غلاف کښې، (اولنی، تپوس اوکړه: هغه چرته دی (دویم اووې، په ذروان کښې، ذروان په بنو رزق کښې یو کوهی دی، د عائشې رضی اللہ عنہا بیان دی چہ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم هغه کوهی ته تشریف یوړلو بیا عائشې رضی اللہ عنہا ته واپس شو. نو وې فرمائیل: قسم په الله د هغې اوبه د نچور شوې نکریزو په شان سړې دی، او د هغې په خوا کښې د کهجورو اونې گویا د شیطانانو سرونه دی، د عائشې رضی اللہ عنہا بیان دی چہ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم واپس راغلو او د کوهی حالت ئی بیان کړو نو ما عرض اوکړه یا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم: تاسو هغه ولې او نه ویستلو؟ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل: الله پاک ماته شفاء راکړه او ما ښه او نه گنړله چہ په خلقو باندې شر رابیدار کړم، عیسی بن یونس او لیث د هشام نه په واسطه د عروه عن عائشه نقل کړې دی چہ په رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم باندې چا جادو اوکړه، نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل، بیا ئی حدیث بیان کړو.

بار بار دعا کول مستحب دی: رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به بار بار دعا فرمائیل، په دعا کښې تکرار رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته خوښ وو، په سنن ابی داؤد او سنن نسائی کښې د سیدنا عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ روایت دی چہ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم درې کرته دعا کول او درې کرته استعمال کول خوښ وو. (۱)

په باب کښې چہ امام بخاری رحمہ اللہ کوم روایت ذکر کړې دی هغه د دې نه مخکښې په کتاب الطب کښې تیر شوې دی، په روایت الباب کښې د دعا تکرار نشته، بلکه (دعایه) الفاظ دی، خو د کتاب الطب په روایت کښې (دعایه و دعایه) مکرر راغلې دي، (۲)

(۱) سنن ابی داؤد، کتاب الوتر، باب الاستغفار، رقم الحديث: ۱۵۲۴

(۲) فتح الباری، ۱۱/۱۹۳، هم دغه شان او گه ری کشف الباری کتاب الطب: ۱۰۴

هم دغه شان د امام مسلم رحمه الله په روايت كښې دې (فدعاهم دعا) ... امام بخاري رحمه الله هم د دې روايت طرف ته اشاره فرمايلي ده او د دې مناسبت د ترجمه الباب سره واضح دي.

٥٨: باب الدُّعَاءِ عَلَى الْمُشْرِكِينَ

وَقَالَ ابْنُ مَعُودٍ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «اللَّهُمَّ أَعِزِّي عَلَيْهِمْ بِبَعِ كَبِيرِ يُوسُفَ». ار: ١٩٢٢

وَقَالَ «اللَّهُمَّ عَلَيْكَ بِأَبِي جَبَلٍ». ار: ٢٣٧.

وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ دَعَا النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي الصَّلَاةِ «اللَّهُمَّ الْعَنِ قُلَاتًا وَقُلَاتًا». حَتَّى أُنْزِلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ (لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ) اال عمران: ١٢٨ - ار: ٣٨٤٢

رسول الله ﷺ د مشركانو او كفاردو دپاره بددعا فرمايلي ده، په دې باب كښې امام بخاري رحمه الله هغه روايتونه جمع كړي دي چه په هغې كښې رسول الله ﷺ د يو كافر او مشرك دپاره بددعا كړې وي.

په ترجمه الباب كښې ئې درې تعليقات ذكر فرمايلي دي، اول تعليق د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دي (اللهم اعن عليهم) داي الله! ته د هغوی په مقابله كښې زما مدد او كړه، دا تعليق امام بخاري رحمه الله په استسقاء كښې موصولا ذكر كړې دي. (١)

دويم تعليق هم د هغوی دي (اللهم عليك يا جبهل) داي الله! ته ابو جهل راويسي، امام بخاري رحمه الله په كتاب الطهارة كښې دا تعليق هم موصولا نقل كړې دي. (٢)
او دريم تعليق، د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دي، دا هم امام بخاري رحمه الله په كتاب التفسير كښې موصولا نقل كړې دي. (٣)

[٢٠٢٩] حَدَّثَنَا ابْنُ سَلَامٍ أَخْبَرَنَا وَكِيعٌ عَنْ ابْنِ أَبِي خَالِدٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي أَوْفَى - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ دَعَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَلَى الْأَحْزَابِ فَقَالَ «اللَّهُمَّ مُنِزِلَ الْكِتَابِ، سَرِيرَ الْحِسَابِ، اهْزِمِ الْأَحْزَابَ، اهْزِمْهُمْ وَذَرِهِمْ». ار: ٢٧٧٥

د سيدنا ابن ابی اوفی رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ د كفارو د مختلف جماعتونو او احزاب دپاره بددعا كړې ده او فرمائي چه اي الله! كوم چه كتاب لره نازلونكي ئې، او زر حساب اخستونكي ئې، لښكرو ته شكست ور كړه، هغوی ته شكست ور كړه، هغوی متزلزل

(١) صحيح البخاري، كتاب الاستسقاء، باب دعاء النبي: اجعلها عليهم سنين كسني يوسف، رقم الحديث: ١٠٠٧

(٢) صحيح البخاري، كتاب الطهارة، باب القى على ظهر المصلى قدر او جيفة لم تفسد عليه صلاته، رقم الحديث: ٢٤٠

(٣) صحيح البخاري، كتاب التفسير، باب (ليس لك من الامر شيء)، رقم الحديث: ٤٥٥٩

کره، «خبی نبی او خویوه».

د امام بخاری رحمہ اللہ د شیخ نوم محمد بن سلام «د لام په تخفیف سره» دې، د ابن ابی خالد نه اسماعیل بن ابی خالد مراد دې، د ابو خالد نوم سعید یا هرمز دې، د ابن ابی اوفی نوم عبد الله دې، او د ابو اوفی نوم علقمه دې، یعنی عبد الله بن علقمه، دا دواړه صحابه دی (۲۰۳۰).
 حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ فَضَالَةَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ إِذَا قَالَ «سَمِعَ اللَّهُ لَيْسَ حَيْدَةً». فِي الرَّكْعَةِ الْآخِرَةِ مِنْ صَلَاةِ الْعِشَاءِ قَنَتَ «اللَّهُمَّ أَنْجِ عِيَاشَ بْنَ أَبِي رَبِيعَةَ، اللَّهُمَّ أَنْجِ الْوَلِيدَ بْنَ الْوَلِيدِ، اللَّهُمَّ أَنْجِ سَلَمَةَ بْنَ هِشَامٍ، اللَّهُمَّ أَنْجِ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ، اللَّهُمَّ اشْدُدْ وَطَأَتَكَ عَلَى مُضَرَ، اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا سِينِينَ كَسِينِي يُوسُفَ». [ر: ۱۹۲۱]

د سيدنا ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دې هغوی بيان او کړو چه رسول الله صلی الله علیه و آله به چه کله د ماسخوتن په آخری رکعت کښې ﴿سَمِعَ اللَّهُ لَيْسَ حَيْدَةً﴾ او وې نو قنوت به ئې لوستل. اي الله! عياش بن ربيعه ته نجات ورکړه، يا الله وليد بن وليد ته خلاصې ورکړه، اي الله! سلمه بن هشام ته نجات ورکړه، اي الله! کمزورو مسلمانانو ته خلاصې ورکړه، يا الله! قبيله مضر سخت راوښه! اي الله! دا (کافران، د يوسف عليه السلام د قحط سالي، په شان په قحط سالي کښې اخته کړه.

(۲۰۳۱) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ عَنْ عَاصِمٍ عَنْ أَنَسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - سَرِيَّةً يُقَالُ لَهُمُ الْقُرَاءُ فَأَصِيبُوا، فَمَارَأَيْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَجَدَ عَلَى شَيْءٍ مَا وَجَدَ عَلَيْهِمْ، فَقَعَتِ شَهْرَافِي صَلَاةِ الْفَجْرِ وَيَقُولُ «إِنْ عُصِيَّةَ عَصَا اللَّهَ وَرَسُولَهُ». [ر: ۱۹۵۷]

د سيدنا انس رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله يو وړوکي شان دسته اوليرله، هغه خلقو ته به قاريان وئيلې کيدل هغوی قتل کړې شو، نو رسول الله صلی الله علیه و آله دومره غمژن شو چه ما په يوه واقعہ باندې هم رسول الله صلی الله علیه و آله دومره غمژن نه دې ليدلې، پس په مانځه کښې ئې تر يوې مياشتې پورې قنوت لوستلو اوې فرمايل به ئې: قبيله عصيه د الله او د هغه د رسول نافرمانی او کړه.

د ابو الاحوص نوم سلام (بتشديد اللام)، بن سليم دې، او عاصم نه عاصم بن سليمان احول مراد دې. (۱)

(عصية) دا د عصا تصغير دې او د عزبو مشهوره قبيله ده. (۲)

(۱) عمدة القاری، ۱۷/۲۳، وفتح الباری

(۲) عمدة القاری، ۱۸/۲۳

(۳) عمدة القاری، ۱۸/۲۲

۱۶۰۳۲۱ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا هِشَامُ أَخْبَرَنَا مَعْمَرُ بْنُ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ كَانَ الْيَهُودُ يُسَلِّمُونَ عَلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُونَ السَّامُ عَلَيْكَ. فَقَطِنْتُ عَائِشَةَ إِلَى قَوْلِهِمْ فَقَالَتْ عَلَيْكُمُ السَّامُ وَاللَّعْنَةُ. فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «مَهْلًا يَا عَائِشَةُ، إِنَّ اللَّهَ يُجِيبُ الرَّفَقَ فِي الْأُمَمِ كُلِّهِ». فَقَالَتْ يَا نَبِيَّ اللَّهِ أَوَلَمْ تَنْهَمْ مَا يَقُولُونَ قَالَ «أَوَلَمْ تَنْهَمْ أَيُّ أَرْدَدْتُ عَلَيْكُمْ فَأَقُولُ وَعَلَيْكُمْ». ار. ۱۲۷۷۷

د سیدہ عائشہ رضی اللہ عنہا نہ روایت دی ہے یہودو بہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تہ سلام کولو نو ونبیل بہ نبی (السام علیک) سیدہ عائشہ رضی اللہ عنہا د ہغوی پہ خبرہ باندی پوہہ شود. نو ہغی اوفرمائیل ہم پہ تاسو باندی دی لعنت او ہلاکت وی. رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل ای عائشہ پیریدہ: اللہ پاک پہ تلو امورو کنبی نرمی خویشوی. عائشہ رضی اللہ عنہا عرض او کرو: یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تاسو واوریدل کومہ خبرہ چہ دی خلقو او کرہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل: آیا تا واوریدل خہ چہ ما دی خلقو تہ اووی. ما اووی: (وعلیکم) یعنی ہم پہ تاسو دی وی دا حدیث پہ کتاب الاستیذان کنبی تیر شوہ دی. پہ سند کنبی د ہشام نہ ہشام بن یوسف مراد دی.

۱۶۰۳۲۱ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا الْأَنْصَارِيُّ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ حَسَّانَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِيرِينَ حَدَّثَنَا عُبَيْدَةُ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَوْمَ الْخَنْدَقِ، فَقَالَ «مَلَأَ اللَّهُ قُبُورَهُمْ وَبُيُوتَهُمْ نَارًا، كَمَا شَغَلُونَا عَنْ صَلَاةِ الْوُسْطَى حَتَّى غَابَتِ الشَّمْسُ». وَهِيَ صَلَاةُ الْعَصْرِ. ار. ۱۲۷۷۳

د سیدنا علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہ نہ روایت دی ہے مونہ د غزوہ خندق پہ ورخ د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سرہ وو. نو رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل: چہ اللہ پاک دی د ہغوی قبرونہ او د ہغوی کورونہ د اور نہ دک کری. خنگہ چہ دی خلقو مونہ د صلاة الوسطی نہ د نمر پریوتلو پوری منع کرو. د مینخی مونخ نہ مراد صلاة عصر دی

پہ سند کنبی د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ شیخ الشیخ انصاری دی. د دی نہ مراد محمد بن عبداللہ دی. کوم چہ د بصری قاضی وو. دا د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د استاذانو نہ وو. خو دا روایت امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د ہغوی نہ بالواسطہ نقل کرہ دی او عبیدہ (د عین پہ زبر او د باء پہ زیر سرہ) عبیدہ بن عمرو یا عبیدہ بن قیس مراد دی. (۱) دا حدیث پہ غزوہ خندق کنبی تیر شوہ دی. د احادیث الباب مناسبت د ترجمۃ اللباب سرہ بالکل ظاہر دی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پہ ہر روایت کنبی د یو مشرک. یا د مشرکانو د یو جماعت دپارہ بدعا فرمائیلی دہ.

۵۹: باب الدُّعَاءِ لِلْمُشْرِكِينَ

۱۲۰۳۴۱ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حَزَنَةَ سَقِيَانُ حَدَّثَنَا أَبُو الزَّيْنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَدِيمَ الظَّفِيرِ بْنِ عَمْرٍو عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنْ دُوسًا قَدْ عَصَتْ وَأَبَتْ، فَأَذْعُرُ اللَّهَ عَلَيْهَا. فَقَالَ النَّاسُ أَنَّهُ يُذْعَرُ عَلَيْهِمْ، فَقَالَ «اللَّهُمَّ اهْدِ دُوسًا وَأَبْتِ عَلَيْهِمْ». (ار: ۱۲۷۷۹)

د سیدنا ابو هریره رضی اللہ عنہ نے روایت دی ہے طفیل بن عمر الدوسی رضی اللہ عنہ د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پہ خدمت کنبی حاضر شو او عرض ئی او کرو یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم: دوس نافرمانی او کرہ او انکار نی او کرو پہ دی وجہ تاسو د هغوی پہ حق کنبی بد دعا او کړئ. د خلقو خیال وو چه رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم به د هغوی دپاره بد دعا کوی (خو، رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل یا اللہ! دوس ته هدایت ورکړه او هغوی ماته، راوله

د ترجمه الباب غرض. د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ مقصد دا دی چه د مشرکانو او کفارو دپاره که د هدایت او ایمان سوال او کړې شی نو جائز ده او د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نه ثابت ده. په سند کنبی د ابو الزناد نوم عبد الله بن ذکوان دی روایت الباب په کتاب المغازی کنبی تیر شوی دی (۱) په دی باب کنبی امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یو دعا نقل فرمائیلي ده.

۶۰: بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

«اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ»

چه په هغې کنبی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د الله پاک نه د خان دپاره د مغفرت دعا کړې ده. یو اشکال او د هغې جواب په دی باندې اشکال کیدی شی چه رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خو د گناهونو نه معصوم دی. نو د هغوی په حق کنبی د دعا څه معنی ده؟

① د دی یو جواب خو دا کړې شوی دی چه دا استغفار او دعا کول په طور د شکر او تواضع وده او د عبدیت د اظهار په طور وه. یعنی اگر چه الله پاک د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د ټولو گناهونو نه حفاظت او مغفرت فیصله فرمائیلي ده خو د الله پاک هم د دی خصوصی کرم او فضل د تقاضې په بناء به رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د مغفرت دعا فرمائیل او الله پاک هم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ته په سورة النصر کنبی د استغفار کولو حکم ورکړو: «قَسِمْتُ بِخَيْرِ رَيْكَ وَاسْتَفْتَرَا»^(۱)، بله دا چه دعا کول پخپله یو عبادت دی. بلکه په حدیث کنبی خو دی ته «مع العبادۃ» ویلې شوی ده.^(۲)

② دویم جواب دا ورکړې شوی دی چه رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اگر چه د گناهونو نه معصوم وو. خو

(۱) کشف الباری. کتاب المغازی: ۶۱۳

(۲) فتح الباری ۲۳۷/۱۱. وارشاد الباری ۳۹۴/۱۳. وقال العینی: هذا ارشاد لامته وتعليم لهم. وهو معصوم

عن الذنوب جميعها قبل النبوة وبعدها. عمدة القاری: ۲۹/۲۳

ذیر کرده خلاف افضل او خلاف اولی امور به د رسول الله ﷺ نه اوشو. مثلاً فاضل ته به نې په افضل باندې ترجیح ورکړه. او اگر چه داسې د یو امر صادریدل د معصیت په شمیر کېږي نه راځي. خو د «حسانات الابرار سیئات المقرین» د قاعدې مطابق به نې دا په خپل حق کېږي سینه گنډله او استغفار به نې کولو. (۱)

۲۰۳۶. ۲۰۳۵۱ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ صَبَّاحٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ ابْنِ أَبِي مُوسَى عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنَّهُ كَانَ يَدْعُو بِهَذَا الدُّعَاءِ «رَبِّ اغْفِرْ لِي خَطِيئَتِي وَجَبَلِي وَإِسْرَافِي فِي أَمْرِي كُلِّهِ، وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي خَطَايَايَ وَعَثْمِي وَجَبَلِي وَهَزْلِي، وَكُلَّ ذَلِكَ عِنْدِي، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ وَمَا أَسْرَرْتُ وَمَا أَعْلَنْتُ، أَنْتَ الْمُقَدِّمُ وَأَنْتَ الْمُؤَخِّرُ، وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ».

وَقَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ وَحَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ بْنِ أَبِي مُوسَى عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -

ابو اسحاق بن موسی د خپل پلار نه روایت کوی چه هغوی د رسول الله ﷺ نه روایت کوی چه رسول الله ﷺ به دا دعا لوستله «(رب اغفرلی...)»

یعنی ای زما ربه: زما غلطی، ناپوهی، او په ټولو معاملاتو کېږي د حد نه تجاوز کول او څه چه تاته زما متعلق معلوم دی. په هغې کېږي زما مغفرت او کړه. ای الله: زما مغفرت او کړه. زما د غلطیانو، زما بالقصد او په ناپوهی سره کیدونکې کوتاهیاني، زما د خدا، مزاح د کارونو چه دا ټول ما سره دی. یعنی زه په دې خطاگانو سره متصف یم. ای الله: زما مخکې روستو او پټې او ښکاره گناهونو مغفرت او فرمایه. هم ته وړاندې کونکې او روستو کونکې نې او ته په هر څیز باندې قادر نې.

د عبدالملک بن صباح درجه ثقافت: د عبدالملک بن صباح په صحیح بخاری کېږي صرف یو روایت دي. (۲) امام ابوحاتم رازی د هغوی دپاره د صالح لفظ استعمال کړي دي. دا اگر چه د توثیق الفاظ دی خود لفظ د آخری او بالکل سپکې درجې د توثیق دپاره استعمالیږي. (۳) خو د امام بخاری رحمه الله نه علاوه امام مسلم رحمه الله هم د هغوی روایت ذکر کړي دي. (۴) او د شخین د یو راوی روایت لره ذکر کول د دې خبرې دلیل دي چه په ثقافت کېږي د هغه درجه معمولی او آخری نه ده.

قوله: «كَانَ يَدْعُو بِهَذَا الدُّعَاءِ»: دا دعا به رسول الله ﷺ کوم وخت کوله. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د روایت په هیڅ طریق کېږي د دې محل متعین نه شو خو په بعض تورو

(۱) روح المعانی: ۹۱/۱۶ (تفسیر سورة الفتح)

(۲) فتح الباری: ۱۹۷/۱۱

(۳) فتح الباری: ۱۹۷/۱۱

(۴) فتح الباری: ۱۹۷/۱۱

روایاتو کنبی دې چه دا دعا به رسول الله ﷺ د مانځه په آخر کنبي لوستله، د سلام نه مخکنې او د تشهد نه پس یا د سلام او د مانځه نه د فارغ کیدو نه پس. دواړو طریقو سره ثابت ده. (۱)

قوله: (وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ): عبيد الله بن معاذ د امام بخاری رحمه الله شیخ دې؟ امام بخاری رحمه الله دا دلته تعلیقا ذکر کړې دې. امام مسلم رحمه الله دا موصولا د حدیث د تصریح سره ذکر کړې دې. (۲)

۱۶۳۶۱ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْمَجِيدٍ حَدَّثَنَا إِسْرَافِيلُ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ عَنْ أَبِي بَكْرٍ بْنِ أَبِي مُوسَى وَأَبِي بُرْدَةَ - أَحْبَبُهُ - عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنَّهُ كَانَ يَدْعُو «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي خَطِيئَتِي وَجَهْلِي وَإِسْرَافِي فِي أَمْرِي، وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي» اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي هَزْلِي وَجِدِّي وَخَطَايَ وَعَمْدِي وَكُلَّ ذَلِكَ عِنْدِي» سیدنا ابو موسی اشعری رحمه الله د رسول الله ﷺ نه روایت کوی چه رسول الله ﷺ به دا دعا فرمائيله اي الله: زما غلطۍ، زما ناپوهۍ، په معاملاتو کنبي زما د حد نه تیریدل او کومه کوتاهی چه تاته زما متعلق معلومه ده. د هغې ټولو مغفرت او کړه. اي الله: زما مزاح او بالقصد غلطۍ او بالقصد گناه مغفرت او کړه چه زه د دې ټولو سره متصف یم. د حدیث الباب درې طریق: امام بخاری رحمه الله په حدیث الباب کنبي درې طریق ذکر کړې دی:

- ① اول طریق محمد بن بشار دې. په دې کنبي ابن ابی موسی دې.
- ② دویم طریق عبيد الله بن معاذ دې. په دې کنبي ابی بردة عن ابی موسی دې.
- ③ دریم طریق د محمد بن المثنی دې. په دې کنبي ابی بکر بن ابی موسی او ابی بردة عن ابی موسی دواړه دی. دریم طریق کنبي د سیدنا ابو موسی اشعری رحمه الله نه دا حدیث د هغوی دواړو خاصو ابوبکر او ابو بردة نقل کوی.

۶۱: بَابُ الدُّعَاءِ فِي السَّاعَةِ الَّتِي فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ

د جمعي په ورځ د قبولیت ساعت: د جمعي په ورځ الله پاک یو ساعت داسې مقرر کړې دې چه په هغې کنبي هره دعا او کړې شی. هغه قبلېږی. هغې ته (ساعة اجابة) ویلې شی. امام بخاری رحمه الله په دې باب کنبي هم هغه بیان کړې دې، اوس دا ساعت په کوم وخت کنبي وی؟ په دې سلسله کنبي د څلویښتو نه زیات اقوال دی (۱) رسول الله ﷺ د دې په باره کنبي فرمائی: (إِنِّي كُنْتُ أَغْلَاهُمْ أَنْسِيَهَا كَمَا أَنْسَيْتُ لَيْلَةَ الْقَدْرِ). (۲)

(۱) فتح الباری: ۱۹۷/۱۱

(۲) فتح الباری: ۱۹۷/۱۱

(۳) فتح الباری: ۱۹۹/۱۱

(۴) فتح الباری: ۱۹۹/۱۱

یعنی ماته ددې علم وو، خو بیا مانده دا د لیلۍ القدر په شان هیر کړې شو
سحر د مانځه نه مخکېنې، د سحر مانځه نه پس، د زوال په وخت، د دواړو خطبو ترمنځه
په وقفه کېنې او د مازېگر د مانځه نه تر ماښام پورې اوقاتو کېنې د قبولیت د دې ساعت
امکانات زیات ښودلې شوې دی (۱)
د دې ساعت په پټ ساتلو کېنې راز هم دا دې چه خلق ټوله ورځ اهم او گټورې او په اطاعت او
عبادت کېنې اخته وی (۲)

(۲۰۳۷) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -
رضی الله عنه - قَالَ قَالَ أَبُو الْقَاسِمِ - صلى الله عليه وسلم - «فِي الْجُمُعَةِ سَاعَةٌ لَا يُوَافِقُهَا
مُسْلِمٌ وَهُوَ نَافِلٌ يُسْأَلُ خَيْرًا إِلَّا أُعْطَاهُ». وَقَالَ يَدَّيْهِ قُلْنَا يَقْلِلُهَا يَزِيدُهَا. ار. ۱۸۹۳

د سيدنا ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دې چه ابو القاسم رضي الله عنه او فرمايل د جمعې په ورځ يو داسې
ساعت دې، کوم مسلمان چه هغه په داسې حال کېنې بيا مومي چه هغه ولاړ موخ کوی نو
چه کوم خير هغه او غواړي، الله پاک به ئې ورته ورکړي او په خپل لاس سره ئې اشاره او کړه
او مونږ په دې اشارې سره دومره پوهه شو چه رسول الله صلى الله عليه وسلم د دې ساعت مختصر والی ته
اشاره فرماني

قوله: «قُلْنَا يَقْلِلُهَا يَزِيدُهَا»: يعنی مونږ په زړه کېنې اووې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم د دې
ساعت کم والی ته اشاره فرماني، «يَزِيدُهَا» د «يَقْلِلُهَا» تفسیر دې

۲۳: باب قول النبي صلى الله عليه وسلم

«يُسْتَجَابُ لَنَا فِي الْيَهُودِ، وَلَا يُسْتَجَابُ لَهُمْ فِينَا»

د يهود متعلق د دعا قبولیت: يعنی د يهودو په باره کېنې چه مونږ کومه دعا کوو، هغه
قبليږي ځکه چه هغه حق دعا وی، خو د يهودی دعا زمونږ په باره کېنې نه قبليږي ځکه چه
هغه دعا حق نه وی، په دې کېنې ئې دې طرف ته اشاره او کړه چه الله پاک دعا گانې قبولی
کومې چه صحيح او حق وی او کومه دعا چه شرعی لحاظ سره صحيح نه وی او د ظلم وی،
هغه نه قبليږي.

(۲۰۳۸) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ
عَائِشَةَ - رضي الله عنها - أَنَّ الْيَهُودَ أَتَوْا النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالُوا السَّامُ عَلَيْكَ. قَالَ
«وَعَلَيْكُمْ». فَقَالَتْ عَائِشَةُ السَّامُ عَلَيْكُمْ، وَلَعَنَكُمْ اللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْكُمْ. فَقَالَ رَسُولُ
اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «مَهْلَا يَا عَائِشَةُ، عَلَيْكَ بِالرَّفْقِ، وَإِنَّكَ وَالْغَنَفُ وَالْفُحْشُ». قَالَتْ

أَوَلَمْ تَتِمَّ مَا قَالُوا قَالُوا «أَوَلَمْ تَتِمَّ مَاقُلْتُ رَدَدْتُ عَلَيْهِمْ، فَيَسْتَجَابُ لِي فِيهِمْ، وَلَا يَسْتَجَابُ لَهُمْ فِي» ار: ۱۲۷۷۷

د سیدہ عائشہ رضی اللہ عنہا نہ روایت دی چہ یہود د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پہ خدمت کنبی حاضر شو او وی وئیل (السَّامِعُ عَلَيْكُمْ) رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل (وعليكم)، عائشہ رضی اللہ عنہا او فرمائیل (السَّامِعُ عَلَيْكُمْ وَلَعَنَكُمُ اللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْكُمْ) پہ تاسو دی ہلاکت وی، او اللہ پاک دی پہ تاسو لعنت او کری او پہ تاسو دی خپل غضب نازل کری، رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: ای عائشہ پریرده نرمی اختیار کره او د سختی نہ خان ساته، یا ئی او فرمائیل: د بدو خبرو نہ بچ شه. عائشہ رضی اللہ عنہا عرض او کرو: آیا تاسو وانریدل چہ دی یہودیانو خہ او وی؟ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: تا وانریدل چہ ما خہ جواب ورکړو پس ما د هغوی خبره هم په هغوی باندې واپس کره. زما دعا د هغوی په حق کنبی قبلیری. خو د هغوی دعا زما په حق کنبی نہ قبلیری په سند کنبی د ایوب سختیانی شیخ ابن ابی ملیکة دی. د هغوی نوم عبد اللہ بن عبد الرحمن بن ابی ملیکة دی.

۶۳: باب التَّائِمِينَ

۱۶۰۳۹۱ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ الزُّهْرِيُّ حَدَّثَنَا عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ «إِذَا أَمَرَ الْقَارِءُ فَأَمِنُوا، فَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ تَوْقِنُ، فَمَنْ وَافَقَ تَأْمِينُهُ تَأْمِينَ الْمَلَائِكَةِ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ» ار: ۱۷۳۷

د سیدنا ابو هريره رضی اللہ عنہ نہ روایت دی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: چہ کله لوسنونکې یعنی امام، آمین اوائی نو تاسو هم آمین وایی، ځکه چہ ملائک هم آمین وائی. نو د کوم سړی آمین وئیل چہ د ملائکو د آمین وئیلو سره موافق شی نو د هغه به مخکښې ټول گناهونه معاف کړې شی.

د لفظ آمین تحقیق: د آمین په باره کنبی بعضو وئیلې دی چہ دا غیر عربی، سریانی یا د عبرانی ژبې کلمه ده، خو د اکثر و حضراتو رائی دا ده چہ دا غیر عربی لفظ دی او د دی معنی ده: (اللهم استجب) ای اللہ! قبول کره، د سیدنا ابن عباس رضی اللہ عنہ نه دا معنی منقول ده، دا اسم فعل دی.

بعض وئیلې دی چہ دا د اللہ پاک د اسمی حسنی نه دی خو دا قول ضعیف دی. ځکه چہ د اللہ پاک اسماء توقیفی دی او په هغې کنبی د دی ذکر نشته. (۲) امام حاکم په مستدرک کنبی د حبیب بن مسلمہ نه روایت نقل کړې دی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

اوفرمانیل (لَا يَجْتَمِعُ مَلَائِكَةٌ يُدْعَوْنَ بِعَفْوِهِمْ، وَيُؤْمِنُونَ بِالْحَقِّ، إِلَّا أَجَابَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى) (۱)، یعنی چه په کوم مجلس کښې یو سړې دعا او کړی او نور پرې آمین وائی نو الله پاک هغه دعا قبلوی او د یو بزرگ قول دې (آمِن کَنُومَن کنول الجنة) (۲)، یعنی آمین د جنت د خزانه نه یو خزانه ده

۶۳: باب فَضْلِ التَّهْلِيلِ

د تهلیل فضیلت: د تهلیل معنی (لا اله الا الله) وئیل. په دې باب کښې د (لا اله الا الله) فضیلت بیان کړې شوې دې. علامه قسطلانی رحمته الله علیه فرمائی:

(وهی الکلمة العلیا التي يدور عليها رعى الإسلام والقاعدة التي تبنى عليها أركان الدين وانظر إلى العارفين وأرباب القلوب كيف يستأثرونها على سائر الأذکار وما ذاك إلا لما رأوا فيها من الخواص التي لم يجدوها في غيرها) (۳)

یعنی: (لا اله الا الله) داسې عالیشان کلمه ده، چه په هغې باندې د اسلام جرنده تاوېږي. او دا د دین د ارکانو بنیاد دې، عارفین او ارباب قلوب او گوروي څنگه دا حضرات دې ته په نورو اذکارو باندې ترجیح ورکوي او د دې خبرې بله هیڅ وجه نشته مگر هم دا چه په دې کښې کوم خواص دی هغه په نورو اذکارو کښې هغوی ته ملاؤ نه شو بعض حضراتو تسبیح ته د تهلیل په مقابله کښې ترجیح ورکړې ده. خو صحیح قول دا دې چه تهلیل افضل دي. ځکه (لا اله الا الله) ته په حدیث کښې افضل وئیلې شوې دي (۴).

۱۲۰۴۰۱ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُسْلِمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ سُمَيٍّ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ «مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. فِي يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ، كَانَتْ لَهُ عِنْدَكَ عَشْرُونَ رَقَابَ، وَكُتِبَ لَهُ مِائَةُ حَسَنَةٍ، وَفُجِيتَ عَنْهُ مِائَةُ سَيِّئَةٍ، وَكَانَتْ لَهُ حِرْزًا مِنَ الشَّيْطَانِ يَوْمَهُ ذَلِكَ، حَتَّى يَمُوتَ، وَلَمْ يَأْتِ أَحَدٌ بِأَفْضَلَ مِمَّا جَاءَ بِهِ إِلَّا رَجُلٌ عَمِلَ أَكْثَرَهُنَّ» (۳۱۱۹، ۱۲۰۴۱)

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم اوفرمانیل: چا چه (لا اله الا الله) وخته لا شریک له له الملک وله الحمد وهو على كل شيء قدير. په یوه ورځ کښې سل کرته اووې نو هغه ته به د لسو غلامانو (د آزادولو، ثواب ملاؤ شی او سل گناهونه به ئې معاف کړې شی. او په هغه

(۱) المستدرک للحاکم: کتاب معرفة الصحابة، مناقب حبيب بن مسلمة الفهری: ۳/۳۴۷ (اسناد صحیح فان ابن لهيعة ثقة في رواية العبادلة عنه)

(۲) ارشاد الساری: ۳۹۶/۱۳

(۳) ارشاد الساری: ۳۹۷/۱۳

(۴) فتح الباری: ۱۴۸/۱۱

ورخ به تر مانبام پوری د شیطان نه محفوظ وی او د هغه نه به یو انسان هم افضل نه وی مگر هغه سړې چه د دې نه زیات نې اولولی

۱۶۰۴۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عَمْرِو حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ أَبِي زَاهِدَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ قَالَ مَنْ قَالَ عَشْرًا كَانَتْ كَمَنْ أَعْتَقَ رَقَبَةً مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ

قَالَ عُمَرُ بْنُ أَبِي زَاهِدَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي السَّفَرِ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ رَبِيعِ بْنِ خُثَيْمٍ مِثْلَهُ. فَقُلْتُ لِلرَّبِيعِ مِمَّنْ سَمِعْتَهُ فَقَالَ مِنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ. فَأَتَيْتُ عَمْرَو بْنَ مَيْمُونٍ فَقُلْتُ مِمَّنْ سَمِعْتَهُ فَقَالَ مِنْ أَبِي لَيْلَى. فَأَتَيْتُ ابْنَ أَبِي لَيْلَى فَقُلْتُ مِمَّنْ سَمِعْتَهُ فَقَالَ مِنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ يُحَدِّثُهُ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -

وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مَيْمُونٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ أَبِي أَيُّوبَ قَوْلَهُ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -

وَقَالَ مُوسَى حَدَّثَنَا وَهْبٌ عَنْ دَاوُدَ عَنْ عَامِرٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ أَبِي أَيُّوبَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَقَالَ إِسْمَاعِيلُ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنِ الرَّبِيعِ قَوْلَهُ.

وَقَالَ أَدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَيْسَرَةَ سَمِعْتُ هِلَالَ بْنَ يَسَافٍ عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ خُثَيْمٍ وَعَمْرُو بْنِ مَيْمُونٍ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَوْلَهُ.

وَقَالَ الْأَعْمَشُ وَحْصَيْنٌ عَنْ هِلَالَ عَنِ الرَّبِيعِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَوْلَهُ.

وَرَوَاهُ أَبُو مُحَمَّدٍ الْحُفَرِيُّ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - (از: ۱۶۰۴۰)

قوله: ﴿مَنْ قَالَ عَشْرًا كَانَتْ كَمَنْ أَعْتَقَ رَقَبَةً مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ﴾: یعنی چا چه دا کلمه لیس کرته اولوستله نو د هغه اجر دومره دې. خومره چه د اسماعیل علیهم السلام په اولاد کښې د غلام آزادولو دې

د حدیث د مختلف طرق وضاحت: امام بخاری رحمته الله علیه د حدیث مختلف طرق موصولا او تعلیقا بیان کړل

① اول طرق دا دې: عبدالله بن محمد، عبدالملک بن عمرو، عمرو بن ابی زاهد، ابواسحاق، عمرو بن ميمون، د عمر بن ابی زانده نوم خالد یا ميسره دې او دا د مشهور محدث زکریا بن ابی زانده رور دې، او د ابواسحاق نه عمرو بن عبدالله السیعی مرا دې. دا په صغار تابعینو کښې دې او د هغوی شیخ عمرو بن ميمون، په کبار تابعینو کښې دې. (۱)

② دویم طریق دا دې: عبدالله بن محمد، عبدالملک بن عمرو، عمرو بن ابی زاهد، عبدالله بن ابی السفي شعی، ربیع بن خثیم

حاصل دا دې چه د عمر بن ابی زانده دوه شیوخ دی. یو ابو اسحاق. د هغوی نه اول طریق دې او هغه موقوف دې. دویم عبدالله بن ابی السفر. د هغوی دویم طریق دې او هغه مرفوع دې. چونکه په دې طریق کښې وړاندې دی ﴿قُلْتُ وَمِنْ سِبْغَتِهِ فَقَالَ مِنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ يُعَذِّبُهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، حَدَّثَنِي عُمَرُو بْنُ مَيْمُونٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ قَوْلَهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ﴾

په دې کښې د ربیع بن خثیم شاگرد شعبی عامر بن شراحیل د خپل استاذ نه حدیث اوریدلو نه پس تحقیق او کړو چه تاسو دا حدیث د چا نه اوریدلې دې. نو هغوی د عمرو بن میمون حواله ورکړه. چه هغوی ته لاړو نو هغوی د عبدالرحمن بن ابی لیلی حواله ورکړه نو دوی هلته اورسیدل. پس هغوی د سیدنا ابو ایوب انصاری رضی الله عنه مرفوعا دا حدیث بیان کړو. دغه شان په تحقیق کولو باندې ئې دا حدیث د عبدالرحمن بن ابی لیلی په واسطه د ابو ایوب انصاری رضی الله عنه مرفوعا حاصل کړو.

⑤ ﴿وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، حَدَّثَنِي عُمَرُو بْنُ مَيْمُونٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ قَوْلَهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ﴾

دا دریم طریق دې او دا هم مرفوع دې. اول طریق موقوف وو. په هغې کښې ﴿ابن اسحاق عن عمرو بن ميمون﴾ غعننه وده او په دې دریم طریق کښې ﴿حدثنی عمرو بن میمون﴾ په الفاظو سره د حدیث تصریح ده. (۱)

⑥ ﴿وَقَالَ مُوسَى، حَدَّثَنَا وَهَيْبُ بْنُ دَاوُدَ، عَنْ عَامِرٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ﴾

دا څلورم طریق هم مرفوع دې. موسی بن اسماعیل. د امام بخاری رحمته الله شیخ دې. د وهیب بن خالد شیخ داؤد بن ابی هند دې. او د هغوی شیخ عامر شعبی رحمته الله دې. دا امام بخاری رحمته الله په طور د تعلیق ذکر کړې دې. دا تعلیق ابوبکر بن ابی خثیمه په خپل تاریخ کښې ذکر کړې دې. (۲) په دې طریق کښې د عامر شعبی او د عبدالرحمن بن ابی لیلی ترمنځه د باقی واسطو ذکر نشته. لکه چه په بل طریق کښې دی.

⑦ ﴿وَقَالَ إِسْمَاعِيلُ، عَنْ الشَّعْبِيِّ، عَنِ الرَّبِيعِ﴾

دا پنځم طریق هم موقوف دې. حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی چه د ابن المبارک په زیادات الزهد کښې دا طریق موصولا او مرفوعا واقع دې، د امام بخاری رحمته الله مقصد هم دې طریق طرف ته اشاره کول دی. (۳)

(۱) فتح الباری: ۲۴۳/۱۱

(۲) عمدة القاری: ۳۶/۲۳

(۳) فتح الباری: ۲۴۴، ۲۴۳/۱۱

① ﴿وَقَالَ آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَيْمُونَةَ سَمِعْتُ هَلاَكَ بْنَ يَسَافٍ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ خُثَيْمٍ

وَعُمَيْرُ بْنُ مَيْمُونٍ، عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ قَوْلَهُ﴾

دا شېر طریق دی. آدم بن ایاس. د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ شیخ دی. خو دلته ئې دا تعلیقا ذکر کړې دی. په سنن دارقطنی کښې دا موصولا واقع دی. ^(۱) په دې طریق کښې دا حدیث: عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ موقوفا روایت شوې دی. او دربیع او عمر دواړو شیخ سیدنا عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ دي.

② ﴿وَقَالَ الْأَعْمَشُ وَحُصَيْنٌ عَنْ هَلاَكَ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَوْلَهُ﴾

د اعمش نوم سلیمان بن مهران دی. امام نسائی رحمۃ اللہ علیہ دا تعلیق موصولا نقل کړې دی. ^(۲) او په دې طریق کښې دا حدیث مرفوع نه دی. بلکه موقوف دی. یعنی د عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ د قول په طور دا پیش کړې شو او د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم طرف ته د دې نسبت اونکړې شو.

③ ﴿وَرَوَاهُ أَبُو مُعَاوِيَةَ الْحَضْرَمِيُّ، عَنْ أَبِي أُيُوبٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ كُنَّ أَغْتَقَ رَقَبَةً مِنْ وَلَدِ

إِسْمَاعِيلَ﴾

ابو محمد خضرمي. د سیدنا ابو ایوب انصاری رضی اللہ عنہ خادم خاص وو. د هغوی نوم نه دی معلوم شوی. علامه مزی د هغوی نوم افح لیکلې دی. ^(۳) په صحیح بخاری کښې د دې تعلیق نه علاوه د هغوی بل روایت نشته. ^(۴) امام احمد رحمۃ اللہ علیہ دا تعلیق موصولا نقل کړې دی. ^(۵)

﴿قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: وَالصَّحِيحُ قَوْلُ عُمَرَ، قَالَ الْحَافِظُ أَبُو ذَرِّ الْهَرَوِيُّ: صَوَّاهُ عُمَرُ، وَهُوَ ابْنُ زَائِدَةَ، قُلْتُ: وَعَلَى

الصَّوَابِ ذَكَرَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ فِي الْأَصْلِ كَمَا تَرَاهُ، لَا عُمَرُ﴾

امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: ﴿وَالصَّحِيحُ قَوْلُ عُمَرَ﴾ یعنی د عمرو قول او د هغوی روایت صحیح دی. حافظ ابو ذر تصحیح کولو سره او فرمائیل چه د عمرو په ځانې عمر لفظ صحیح دی او د هغه نه مراد عمر بن ابی زانده دی. پس امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ په اصل نسخه کښې خپله روستو تصحیح کړې ده. پس: ﴿وَالصَّحِيحُ قَوْلُ عُمَرَ﴾ الفاظ کیدل پکار دی. د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ مقصد دا دی چه د ابن ابی زانده روایت صحیح دی.

عمر بن ابی زانده. د ابواسحاق السبئی شاگرد دی. د ابواسحاق نه نور هم ډیر حضرات دا روایت نقل کوی او د هغوی نور هم ډیر شاگردان دی. امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ په هغوی کښې د عمر

(۱) فتح الباری: ۲۴۴/۱۱

(۲) ارشاد الساری: ۴۰۰/۱۳

(۳) فتح الباری: ۲۴۵/۱۱

(۴) فتح الباری: ۲۴۵/۱۱

(۵) ارشاد الساری: ۴۰۱/۱۳

بن ابی زائده روایت ته ترجیح ورکول غواړی. کوم چه امام بخاری رحمته الله علیه دلته په اول طریق کښې ذکر کړې دي

۶۵: باب فَضْلِ التَّسْبِيحِ

۲۰۴۲۱ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ سَمُرَةَ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «مَنْ قَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ فِي يَوْمٍ مِائَةً مَرَّةً حُطَّتْ خَطَايَاهُ، وَإِنْ كَانَتْ مِثْلَ زَبَدِ الْبَحْرِ».

د سيدنا ابو هريره رضي الله عنه نه روایت دي چه رسول الله صلی الله علیه و سلم او فرمائيل: کوم سړې چه «سبحان الله و بحمده» سل کرته او اونی نو د هغه گناهونه معاف کولې شی. اگر چه هغه د سمندر د زگی برابر وی.

د تسبیح معنی: د تسبیح معنی ده: د الله پاک پاکی بیانول. یعنی کوم څیزونه چه د الله پاک شایان شان نه دی د هغې نه د الله پاک تنزیه او پاکی بیانولو ته تسبیح وائی.

تسبیح افضل دي یا تهلیل؟ دلته د باب په اول روایت کښې دی چه «سبحان الله و بحمده» کوم انسان د ورځې سل کرت او اونی نو د هغه به ټول گناهونه معاف کولې شی. اگر چه د سمندر د څک برابر وی، د دې نه معلومېږي چه د تهلیل په مقابله کښې تسبیح افضل ده.

خو حقیقت دا دي چه تهلیل یعنی «لا اله الا الله» وئیل زیات افضل دی. یو خو په دې وجه چه په حدیث کښې ورته «افضل الذکر» وئیلې شوې دي، دویم دا هغه په عقیده د توحید کښې صریح دي (۱) بله دا چه په تهلیل کښې د «عتق رقاب» اجر دي او په حدیث کښې راځی چه چارقه ازاد کړو د هغه د هر اندام په عوض کښې به د آزادونکی هر اندام د جهنم نه آزادولې شی. نو دا د جهنم نه د مکمل خلاصی او آزادۍ ذریعه ده. نور فضائل او اجرئې د دې نه علاوه دي (۲).

۲۰۴۳۱ حَدَّثَنَا زَاهِرُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا ابْنُ فَضِيلٍ عَنْ عُمَارَةَ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ «كَلِمَتَانِ خَفِيفَتَانِ عَلَى اللِّسَانِ ثَقِيلَتَانِ فِي الْمِيزَانِ أَحَبُّنِي إِلَى الرَّحْمَنِ سُبْحَانَ اللَّهِ الْعَظِيمِ سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ» (۱۷۱۲۴، ۲۴۰۴)

سيدنا ابو هريره رضي الله عنه د رسول الله صلی الله علیه و سلم نه روایت کوی چه هغوی او فرمائيل: دوه کلمې داسې دي چه په ژبه باندې سپکې دي خو په میزان کښې وزنې دي، او الله پاک ته محبوبې دي. (هغه دا دی). «سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللَّهِ الْعَظِيمِ»

امام بخاری رحمہ اللہ دا متن پہ صحیح بخاری کنبی درې ځایه ذکر کړې دي. یو دلته، بله پراندې په کتاب الایمان والنذور کنبی او دریم دریم د صحیح بخاری د ټولو نه د آخری حدیث په طور. هم هلته به د دې تفصیلی بحث راځي انشاء الله.

۶۶: باب فُضِّلَ ذِكْرُ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ

د ذکر فضیلت: په دې باب کنبی امام بخاری رحمہ اللہ د ذکر فضیلت بیان فرمایلي دي. په ذکر کنبی هغه ټولې دعاګانې او مناجات داخل دي کوم چې د الله پاک په مبارکو نومونو باندې مشتمل دي. استغفار، تعوذ، علمی مذاکره او د قرآن کریم تلاوت په ذکر الله کنبی داخل دي. بلکه د قرآن کریم تلاوت خو د عام اذکار او وظائف په مقابله کنبی ډیر اعلی او افضل دي.

د ذکر غوره صورت: د ذکر د ټولو نه غوره او کامل صورت دا دي چې انسان د کومو دعاګانو او اذکارو الفاظ لولي. په زړه او دماغ کنبی ئې دهغې د معانی استحضار وي. د استحضار قلبی نه بغیر په ذکر لسانی باندې هم اجر او ثواب دي. خو غوره داده چې زړه ئې هم د ذکر سره مشغول وي.

علامه قرطبي رحمہ اللہ فرماني:

«والصل الذکر التذکر بالقلب..... ثم یطلق علی الذکر اللسان من باب تسمیة الدال باسم المدلول، ثم کثرا استعماله فیہ، حتی صار هو السابق للفہم، واصلہ مع الحضور والشاہدة» (۱)

یعنی: اصل ذکر خو په زړه سره یادولو ته وائی خو بیا د ژبې په ذکر باندې هم د دې اطلاق شروع شو. دا د تسمیة الدال باسم المدلول د قبیلې نه دي او هم په دې دویمه معنی کنبی د دې استعمال په کثرت سره شروع شو، تردې چې اوس د ذکر نه هم دا معنی فهم ته راځي، خو اصل ذکر د زړه په حضور او مشاهدې سره وي. حافظ ابن حجر رحمہ اللہ د بعض عارفینو په حوالې سره د ذکر او وده قسمونه لیکلي دي:

«ذکر العینین بالہکام و ذکر الأذنین بالاصغاء و ذکر اللسان بالانشاء و ذکر الیدین بالعطاء و ذکر البدن بالوفاء و ذکر القلب بالخوف والرجاء و ذکر الروح بالتسليم والرضا» (۲)

یعنی: د سترگو ذکر په ژړا سره. د غوږونو ذکر په توجه سره د حق خبرې اوریدل. د ژبې په حمد او ثناء سره. د لاسو د الله پاک په لاره کنبی ورکړې سره. د بدن د الله پاک د احکامو په پوره کولو سره. د زړه په خوف او رجاء سره او د روح په تسلیم او رضا سره.

(۱) ارشاد الساری: ۴۰۳/۱۳

(۲) شرح الابی علی صحیح مسلم ۱۱۱/۷

(۳) فتح الباری: ۲۵۱/۱۱

۱۶۴۴] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو اسْمَاءَ عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي بُرَيْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «مَثَلُ الَّذِي يَذْكُرُ رَبَّهُ وَالَّذِي لَا يَذْكُرُهُ مَثَلُ الْحَيِّ وَالْمَيِّتِ».

د سيدنا ابو موسى اشعری رضی اللہ عنہ نه روايت دي چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرماييل کوم سري چه خپل رب لره يادوي او کوم چه نه يادوي د هغوی مثال د ژوندی او د مړی دي يعنی يادونکی ژوندي او نه يادونکې مړ دي.

په سند کې د ابو اسماء نوم حماد بن سلمه دي. او د ابوبرده نوم عامر بن عبدالله بن قيس دي په حديث کې يې د ذاکر تشبيه د ژوندی سره او د محروم عن الذکر تشبيه د مړی سره ورکړې ده. علامه فسطالني رحمته اللہ علیہ ليکي

(شبه الذاکر بالحي الذي يرين ظاهراً بنور الحياة وإشراقها فيه وبالتصرف التام فيما يريد وباطنه بنور العلم والفهم والإدراك كذلك الذاکر مزين ظاهراً بنور العلم والطاعة وباطنه بنور العلم والمعرفة قلبه مستقر في حظيرة القدس وسراً في مخدع الوصل وغير الذاکر عاطل ظاهراً وباطل باطنه) (۱)

يعنی: په حديث کې ذکر کونکی ته د ژوندی سره تشبيه ورکړې شوي ده. په داسې طريقه چه څنگه د ژوندی سري ظاهر د ژوند په نور سره مزین وي او هغه د هغې په بنياد باندې په خپله مرضی سره هر قسم تصرف کولي شي. بلکه دا چه د هغه باطن هم علم. فهم او ادراک باندې ډولی وي. هم دغه د ذکر کونکی ظاهر هم د علم او اطاعت رب العالمين په جذبې باندې ډولی وي او د هغه باطن هم د علم او معرفت په نور سره روښانه او مزین وي. پس د هغه زړه د قس په چراگاه کې خبرې او د وصال دپاره بې قراره وي. او د غير ذاکر ظاهر بې کار او معطل او باطن يې خراب او باطل وي.

امام مسلم رحمته اللہ علیہ دا حديث د امام بخاري رحمته اللہ علیہ د شيخ ابو کريب محمد بن العلاء نه. هم په دي سند سره نقل کړې دي. په هغې کې دا الفاظ دي:

(مَثَلُ النَّبِيِّ الَّذِي يَذْكُرُ اللَّهَ فِيهِ وَالنَّبِيِّ الَّذِي لَا يَذْكُرُ اللَّهَ فِيهِ مَثَلُ الْحَيِّ وَالْمَيِّتِ) (۲)

يعنی: په کوم کور کې چې د الله پاک ذکر کولې شي د هغې مثال د ژوندی دي او په کوم کور کې چې د الله پاک ذکر نه شي کولې د هغې مثال د مړی دي. امام بخاري رحمته اللہ علیہ دا روايت غالباً بالمعنی ذکر کړې دي. ځکه چه د حي او ميت اطلاق په بيت او مسکن باندې حقيقتاً نه کېږي. بلکه په بيت کې او سيدونکي باندې کيدې شي. د بلاغت او معانی په اصطلاح کې دي ته ذکر المحل او ارادة المحل وئيلې شي. (۳)

(۱) ارشاد الساري: ۴۰۴/۱۳

(۲) الصحيح لمسلم، كتاب صلاة المسافرين، باب استحباب صلاة النافلة في بيته، وجوازها في المسجد، رقم

الحديث: ۵۳۹/۱، ۲۱۱

(۳) ارشاد الساري: ۴۰۴/۱۳

۱۶۰۴۵۱ حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَبْرِ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «إِنَّ لِلَّهِ مَلَائِكَةً يَطُوفُونَ فِي الظُّرُقِ، يَلْتَمِسُونَ أَهْلَ الدِّكْرِ، فَإِذَا وَجَدُوا قَوْمًا يَذْكُرُونَ اللَّهَ تَنَادَوْا هَلُمُّوا إِلَيْنَا حَاجَتُكُمْ. قَالَ فَيَقْبُضُونَهُمْ بِأَجْنَحَتِهِمْ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا. قَالَ فَيَسْأَلُهُمْ رَبُّهُمْ وَهُوَ أَعْلَمُ مِنْهُمْ مَا يَقُولُ عِبَادِي قَالُوا يَقُولُونَ يَسُبِّحُونَكَ، وَيُكَبِّرُونَكَ، وَيُحَمِّدُونَكَ، وَيُتَجَدَّدُونَكَ.

قَالَ يَقُولُ هَلْ رَأَوْنِي قَالَ يَقُولُونَ لَا وَاللَّهِ مَا رَأَوْكَ. قَالَ فَيَقُولُ وَكَيْفَ لَوْ رَأَوْنِي قَالَ يَقُولُونَ لَوْ رَأَوْكَ كَانُوا أَشَدَّ لَكَ عِبَادَةً، وَأَشَدَّ لَكَ تَحْمِيدًا، وَأَكْثَرَ لَكَ تَسْبِيحًا. قَالَ يَقُولُ فَمَا يَأْتُونِي قَالَ يَأْتُونَكَ الْجَنَّةَ. قَالَ يَقُولُ وَهَلْ رَأَوْهَا قَالَ يَقُولُونَ لَا وَاللَّهِ يَأْتِي مَا رَأَوْهَا. قَالَ يَقُولُ فَكَيْفَ لَوْ أَتَاهُمْ رَأَوْهَا قَالَ يَقُولُونَ لَوْ أَتَاهُمْ رَأَوْهَا كَانُوا أَشَدَّ عَلَيْهَا حِرْصًا، وَأَشَدَّ لَهَا طَلَبًا، وَأَعْظَمَ فِيهَا رَغْبَةً. قَالَ فِيمَ يَتَعَوَّدُونَ قَالَ يَقُولُونَ مِنَ النَّارِ. قَالَ يَقُولُ وَهَلْ رَأَوْهَا قَالَ يَقُولُونَ لَا وَاللَّهِ مَا رَأَوْهَا. قَالَ يَقُولُ فَكَيْفَ لَوْ رَأَوْهَا قَالَ يَقُولُونَ لَوْ رَأَوْهَا كَانُوا أَشَدَّ مِنْهَا فِرَاقًا، وَأَشَدَّ لَهَا عَاقِبَةً. قَالَ فَيَقُولُ فَأَشْهَدُكُمْ أَنِّي قَدْ عَفَرْتُ لَكُمْ. قَالَ يَقُولُ مَلَكٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ فِيهِمْ فَلَانٌ لَيْسَ مِنْهُمْ إِنَّمَا جَاءَ بِحَاجَةٍ. قَالَ هُمْ الْجَنَاءُ لَا يَشْقَى بِهِمْ جَلِيسُهُمْ». رَوَاهُ شُعْبَةُ عَنْ الْأَعْمَشِ وَلَمْ يَرْفَعَهُ. وَرَوَاهُ تَحْمِيلٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

د سیدنا ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ نے روایت دی ہے رسول اللہ ﷺ او فرمائیل د اللہ پاک خو فرشتی دی کومی چہ پہ لارو کنبی گرخئی او ذکر کونکی لتوی چہ کله هغوی یو قوم پہ ذکر الہی کنبی مشغول بیا مومی نو یو بل تہ اوازونہ کوی، د خپل ضرورت طرف تہ راشی، رسول اللہ ﷺ او فرمائیل چہ هغه ملائک هغوی پہ خپلو وزرو سره گیر کړی او د دنیا آسمان طرف تہ اوخیژی. رسول اللہ ﷺ او فرمائیل د هغوی نه دهغوی رب تپوس کوی چہ زما بندگان خه کوی. حال دا چہ هغه هغوی د فرشتو نه ښه پیژنی. فرشتې ورته جواب ورکوی چہ هغوی ستا تسبیح، تکبیر، حمد او لوی بیانونی رسول اللہ ﷺ فرمائی چہ اللہ پاک ورته فرمائی چہ هغوی زه لیدلې یم؟ فرشتې وائی: قسم په الله: هغوی ته نه ئې لیدلې؛ رسول اللہ ﷺ او فرمائیل: الله فرمائی: که هغوی زه لیدلې وې نو څه به ئې کول؟ فرشتې وائی چہ که ته ئې لیدلې وې نو ستا به ئې ډیر عبادت کولې او ډیره لوئې او پاکې به ئې بیانولې، رسول اللہ ﷺ او فرمائیل: الله پاک ورته فرمائی: هغوی زما نه څه سوال کوی. فرشتې ورته وائی: هغوی ستاسو نه د جنت سوال کوی. رسول اللہ ﷺ او فرمائیل: الله پاک د هغوی نه تپوس کوی: هغوی جنت لیدلې دې؟ فرشتې وائی: نه قسم په الله هغوی جنت نه دې لیدلې. الله پاک ورته فرمائی چہ که هغوی جنت لیدلې وې نو څه به ئې کول. فرشتې وائی چہ که هغوی هغه لیدلې وې نو ډیر زیات به حریص وو او ډیر زیات به طالبان وو او د هغې طرف ته به د هغوی رغبت نور هم زیات وې، الله پاک فرمائی چہ د کوم څیز نه هغوی پناه غواړي. فرشتې

و ائى د جهنم نه، رسول الله ﷺ او فرمايلى: الله پاک فرمائى چه هغوى جهنم ليدلى دې؟
فرشتې جواب ورکوى نه: قسم په الله هغوى جهنم نه دې ليدلى، الله پاک فرمائى: که دوى
جهنم ليدلى وې نو څه به ئې کول؟ فرشتې وائى: چه که دوى هغه ليدلى وې نو د هغې نه به
ډير زيات لرې تختيدل او ډير زيات به ويږيدل. رسول الله ﷺ او فرمايلى: الله پاک فرمائى
چه زه تاسو گواه کوم چه ما هغوى او بخښل. رسول الله ﷺ فرمائى چه په هغه فرشتو کښې
يوه فرشته وائى چه په هغوى کښې فلانى سړې د هغه ذکر کونکو نه، نه وو. بلکه د څه
ضرورت دپاره راغلي وو. الله پاک فرمائى چه دا داسې خلق دى چه هغوى سره ناسته
کونکې محروم نه پاتې کيږي.

په سند کښې د امام بخارى رحمه الله شيخ الشیخ جریر بن عبد الحمید دې. د هغوى شيخ سليمان
اعمش دې او هغوى د ابو صالح ذکوان نه نقل کوى

قوله: «قَالَ هُمْ الْجَسَاءُ لَا يَشْقَى بِهِمْ جَلِيسُهُمْ»: يعنى دا داسې خلق دى چه هغوى
سره ناسته کونکې محروم نه پاتې کيږي. اگر چه هغه په هر مقصد او غرض سره ناسته
کونکې وى. د دې نه د الله والو صحبت د قدر وقيمت اندازه لگولې کيدې شى

قوله: «رَوَاهُ شُعْبَةُ، عَنْ الْأَعْمَشِ وَلَمْ يَرْفَعْهُ»: يعنى هم په دې سند سره دا روايت د
شعبه بن الحجاج د سليمان بن مهران اعمش نه نقل کړې دې. خو هغه روايت مرفوع نه دې.
امام احمد رحمه الله هغه موقوف روايت موصولا نقل کړې دې (۱)

قوله: «وَرَوَاهُ سُكَيْلٌ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

وَسَلَّمَ»: سكيل هم دا روايت د خپل پلار ابو صالح نمان نه مرفوعا نقل کړې دې د هغوى
روايت امام مسلم رحمه الله موصولا ذکر کړې دې. (۲)

۶۷: باب قول لا حول ولا قوة الا بالله

[۶۰۴۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مِقَاتٍ أَبُو الْحَسَنِ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا سُلَيْمَانُ التَّمِيمِيُّ عَنْ أَبِي
عُمَرَ عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ قَالَ أَخَذَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي عَقَبَةٍ - أَوْ قَالَ
فِي ثَنِيَّةٍ - قَالَ - فَلَمَّا عَلَا عَلَيْهَا رَجُلٌ نَادَى فَرَفَعَ صَوْتَهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ. قَالَ وَرَسُولُ
اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَلَى بَغْلَتِهِ قَالَ «فَإِنْ كُمْ لَا تَدْعُونَ أَصَمًّا وَلَا غَائِبًا». ثُمَّ قَالَ «
يَا أَبَا مُوسَى - أَوْ يَا عَبْدَ اللَّهِ أَلَا أَدُلُّكَ عَلَى كَلِمَةٍ مِنْ كَلِمَاتِ الْجَنَّةِ». قُلْتُ بَلَى. قَالَ «لَا حَوْلَ
وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ» - [۲۸۳۰]

د سيدنا ابو موسى اشعري رحمه الله نه روايت دې چه رسول الله ﷺ يو غونډى ته ختلو هغوى دې

وخت کنبې په یو خچر باندې سوړ وو چه کله یو سرې په دې غوندې باندې او ختلو نو هغه په اوچت آواز باندې او وئیل (لا اله الا الله الله اکبر)، رسول الله ﷺ او فرمائیل تاسو یو کونړ او غائب لره نه رابلئ، بیا ئې او فرمائیل: ای ابو موسی! یا ئې او فرمائیل ای عبدالله! یا زه تاته یو داسې کلمه بیان نه کړم چه د جنت خزانه ده، نو ما اووې ولې نه؛ وې فرمائیل (لا حول ولا قوة الا بالله)

د (لا حول ولا قوة الا بالله) فضیلت: د (لا حول ولا قوة الا بالله) ډیر فضائل او برکتونه دی. دلته په دې روایت کنبې دې ته د جنت د خزائې ورد وئیلې شوې دې په یو بل روایت کنبې دی چه (لا حول ولا قوة الا بالله) کنبې د یو کم سل بیمار یانو شفاء ده. چه په هغې کنبې د ټولو نه وړه بیماری هم دې (۱) هم او غم پریشانئ ته وائی د (لا حول ولا قوة الا بالله) ترجمه داسې کړې شوې ده: (لا حيلة في دفع شر، ولا قوة في تحصيل خير الا بالله) (۲) یعنی د الله پاک د مدد نه بغیر نه خو د شر په دفع کولو کنبې څه حيله په کار راتلې شی او نه څوک د نیکنۍ په حصول باندې قادر کیدې شي.

۶۸: باب لِلَّهِ مِائَةُ أَسْمٍ غَيْرَ وَاحِدٍ

[۶۰۴۷] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَفِظْنَاهُ مِنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَوَاهُ قَالَ «لِلَّهِ تِسْعَةٌ وَسَعُونَ اسْمًا، مِائَةٌ إِلَّا وَاحِدًا، لَا يَحْفَظُهَا أَحَدٌ إِلَّا دَخَلَ الْجَنَّةَ، وَهُوَ تَرْجِيحُ الْوَقْرِ». [ر: ۲۵۸۵]

د سيدنا ابو هريره (رضي الله عنه) نه روایت دې چه د الله یو کم سل نومونه دی. هغه چه کوم انسان په یادو باندې یاد کړی هغه به جنت ته داخلېږي او الله پاک وتر (طاق) دې او وتر خوبوی. سفیان بن عیینه وائی چه دا حدیث مونږ د ابو الزناد (عبدالله بن ذکوان) نه حفظ کړو. هغوی د اعرج نه نقل کوی. د اعرج نوم عبدالرحمن بن هرمز دې. د الله پاک د اسماء حسنی په باره کنبې څه خبرې ذهن کنبې او ساتئ

د اسماء حسنی متعلق څو خبرې

اسماء حسنی توقیفی دی: ① اوله خبره دا ده چه د الله پاک ډیر ښه او عمده مبارک نومونه دی. د بعض حضراتو په نزد دا نومونه توقیفی نه دی خو د جمهور علماء کرامو په نزد اسماء حسنی توقیفی دی. د توقیفی معنی دا ده، د قرآن او حدیث د نص صریح نه بغیر یو لفظ او وصف ته د الله پاک نوم نه شی وئیلې کیدې. پس علامه قشیری (رحمته الله علیه) په خپل کتاب

(مشكاة المصابيح، کتاب الدعوات، باب ثواب التسبیح والتمجید، والتهلل والتکبیر، (رقم الحديث: ۲۳۲۰) ۴۳۴/۱: ۱/۲۳۴) کما اخرجه فی کنز العمال: ۵۵۴/۱، رقم الحديث: ۱۹۵۶ (اسناده ضعیف)

معانی الحج و مصایب التذبح کنبی لیکي

(۱) اسماء الله تعالی توخذ توقیفاً، ویراع فیها الكتاب والسنة والاجماع، فکل اسم ورد فی هذه الاصول، وجب

اطلاقه فی وصفه تعالی، ومالم یرد فیها، لایجوز اطلاقه فی وصفه، وان یصح معناه (۱)

یعنی د الله پاک نومونه منصوص او توقیفی دی، او په دې کنبی به صرف د قرآن کریم، سنت نبوی او اجماع لحاظ ساتلې شی، پس که په دې درې اصولو باندې یو نوم راغلو نو په الله پاک باندې به د وصف په طور د هغې اطلاق صحیح وی. او کوم نوم او وصف چه په دې درې اصولو باندې نه وی راغلې، نو د الله پاک په اوصاف کنبی د هغې استعمال جائز نه دې اگر چه معنی ئې صحیح وی

پس په نصوص کنبی چه کوم اوصاف د الله پاک د نوم په طور ثابت نه دی په هغې سره الله پاک لر د رابلل مناسب نه دي پس یا رحیم وئیلې شو خو یا رقیق نه: یا قوی وئیلې شو خو یا جلید وئیل صحیح نه دی. (۲) علامه قرطبی رحمته الله علیه په تفسیر قرطبی کنبی لیکي

(وحي يتوقف لا یصح وضم اسم الله بنظر، الا بتوقیف القرآن والحديث والاجماع) (۳)

یعنی د الله پاک نومونه توقیفی دی. قیاس او نظر او فکر کولو سره په الله پاک باندې د یو نوم اطلاق کول صحیح نه دی. سوا د هغه نومونو نه کوم چه په قرآن کریم او احادیث نبوی کنبی راغلی دی. یا په هغې باندې د امت اجماع وی.

حاصل دا چه اسماء حسنی توقیفی دی، د خپل طرف نه د الله پاک په نومونو او اسماء کنبی اضافه نه شی کیدلې (۴)

د اسماء حسنی تعداد: (۵) دویمه خبره دا ده چه اسماء حسنی خومره دی: په دې حدیث کنبی دی چه د الله پاک یو کم سل نومونه دی، علامه ابن حزم رحمته الله علیه فرماني دا عدد د حصر دپاره دې او د الله پاک صرف نهه نوی نومونه دی. د دې نه زیات نه دی. (۶)

خو جمهور علما، فرماني چه د الله پاک نومونه د یو کم سل په عدد کنبی منحصر نه دی. بلکه د دې نه زیات دی. چونکه په دې نومونو کنبی اکثر د الله پاک اوصاف دی. او د الله پاک اوصاف بیشمارة دی. په دې وجه د الله پاک مبارک نومونه په یو خاص عدد کنبی نه شی منحصر کیدلې. پس بعض علما، کراموزر او بعض خلور زره پورې اسماء حسنی د قرآن او حدیث د نصوص نه جمع کړې دی (۷)

(۱) ارشاد الساری ۴۰۹/۱۳

(۲) ارشاد الساری ۴۰۹/۱۳

(۳) تفسیر القرطبی: ۳۴۳/۱۰

(۴) فتح الباری: ۲۶۴/۱۱

(۵) فتح الباری: ۲۶۴/۱۱

(۶) فتح الباری: ۲۶۴/۱۱

امام نووی رحمته اللہ علیہ په دې خبره باندې د علماء کرامو اتفاق نقل کړې دې ^(۱)
 د سیدنا عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ د یو مرفوع روایت نه د دې تأیید کړې. په هغې کښې د
 رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم دعایه الفاظ دی

(أَسْأَلُكَ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّسَمًّى بِكَ أَوْ أُنْزِلَتْ لِي كِتَابُكَ، أَوْ عَلَّمْتَهُ أَحَدًا مِنْ خَلْقِكَ، أَوْ اسْتَأْذَنْتُكَ بِدَعَايِ
 عِلْمِ الْغَيْبِ عِنْدَكَ) ^(۲)

یعنی زه ستا نه ستا د هر هغه نوم په وسیله باندې سوال کوم کوم چه تا د خان دپاره
 کیخو دلې دې. یا دې په خپل کریم کتاب کښې نازل کړې دې. یا دې په خپل مخلوق کښې
 چاته ښودلې دې. یا صرف هم تاته د هغې علم دې. او د نورو نه تا هغه پټ ساتلې دې
 هم دغه شان امام مالک رحمته اللہ علیہ د کعب اخبار رحمته اللہ علیہ دعا په دې الفاظو سره نقل کړې ده:

(أَسْأَلُكَ بِأَسْمَائِكَ الْحُسْنَى كُلِّهَا مَا عَلَّمْتُ مِنْهَا وَمَا لَمْ أَعْلَمْ) ^(۳)

یعنی زه ستا نه ستا د ښکلې نومونو په وسیله سوال کوم. که ماته معلوم وی او که نه وی
 د دې روایتونو نه صراحه معلومېږي چه د الله پاک اسماء مبارکه په څه خاص عدد کښې
 منحصر نه دی

د یو کم سلو د عدد حکمت ⑤ دریمه خبره. د حدیث الباب سره متعلق ده چه په هغې کښې د
 الله پاک د یو کم سل نومونو ذکر دې. لکه چه بیان کړې شوې دی چه دا عدد د حصر دپاره
 نه دې. بلکله د فضیلت بیانولو دپاره دې چه کوم سړې دا نومونه یاد کړي. هغه به جنت ته
 داخلېږي. د یو کم سلو دا تعداد او د دې دا فضیلت تعبدی او توقیفی دې. اجتهادی نه
 دې. لکه چه د مونځونو تعداد تعبدی دې ^(۴) بعض علماء کرامو په دې کښې حکمت
 بیانولو سره لیکلې دی:

(الحكمة فيه ان العدد زوجي والفرد افضل من الزوج ومنتهى الافراد من غير تكرار تسعة وتسعون لان
 مائة وواحد ايتكر فيه الواحد) ^(۵)

یعنی: د یو کم سلو په عدد کښې حکمت دا دې چه عدد جفت هم وی او طاق هم. او طاق د
 جفت په مقابله کښې افضل دې. او آخری عدد بغير د تکرار نه هغه نهه نوی دې (کوم چه
 طاق دې، چونکه د هغې نه پدروستو عددونو کښې تکرار دې مثلاً په یو سل یو کښې یو
 مکرر دې

(۱) فتح الباری: ۲۶۳/۱۱

(۲) المستدرک للحاکم. کتاب الدعاء. وعاء دفع الكرب المامور بتعلمه: ۵۰۹/۱ واکمال اکمال المعلم
 المعروف بشرح الابی علی صحیح مسلم ۱۱۵/۷

(۳) فتح الباری: ۲۶۴/۱۱

(۴) فتح الباری: ۲۶۵/۱۱

(۵) فتح الباری: ۲۶۵/۱۱

نه نوى اسماء حسنى ﴿۵﴾ اوس دا خبره پاتې کيږي چه د الله پاک د کومو يو کم سل نومونو چه په حديث کښې ذکر دي. هغه کوم دي؟ عموما په درې روايتونو کښې د اسماء حسنى تعين کړې شوې دي.

يو په سنن ترمذی کښې. د وليد بن مسلم روايت، دويم په سنن ابن ماجة کښې د زهير بن محمد روايت او دريم په مستدرک حاکم کښې د عبدالعزيز بن الحصين روايت (۱) په دې درې رواياتو کښې چه د الله پاک کوم اسماء مبارکه ذکر کړې شوې دي. په هغې کښې څه مشترک او بعض د يو بل نه مختلف دي (۲).

اکثر علماء کرامو د سنن ترمذی روايت ته ترجيح ورکړې ده. خو په دې روايت کښې ډير داسې اسماء مبارکه دي کوم چه په قرآن کریم کښې په طور د اسم نه دی او په قرآن کریم کښې د اسم په طور موندلې کيدونکي ډير اسماء حسنى په دې روايت کښې نشته (۳). حافظ ابن حجر رحمته الله د سنن ترمذی د روايت نه هغه نومونه خارج کړي دي چه د هغې په قرآن کریم کښې په طور د اسم ذکر نشته او د هغه نومونو اضافه نه کړې ده کوم چه په قرآن کریم کښې دی خو د سنن ترمذی په روايت کښې نشته او دغه شان هغوی لاندې ذکر شوې نهه نوى نومونه ذکر کړي دي:

﴿الله الرحمن الرحيم الملك القدوس السلام المؤمن المهيمن العزيز الجبار المتكبر الخالق البارئ المصور الغفار القهار التواب الوهاب الخلاق الرزاق الفتاح العليم الحليم العظيم الواسع الحكيم الخالق القيوم السميع البصير اللطيف الخبير العلي الكبير المحيط التقدير المولى النصير الكريم الرقيب القريب المحيب الوكيل الحسيب الحفيظ المقيت الودود المجيد الوارث الشهيد الولي الحميد الحق البين القوى المتين الغنى البالك الشديد القادر البقتدر القاهر الكافي الشاكر المستعان الفاطر البديع الغافر الأول الاخر الظاهر الباطن الكفيل الغالب الحكم العالم الرفيع الحافظ المنتقم القائم المحيى الجامع الملك المتعالى النور الهادى الغفور الشكور العفو الودع الاكبر الاعلى البر الحفى الرب الإله الواحد الأحد الصمد﴾ (۴).

اسم اعظم: د الله پاک په نومونو کښې يو مبارک نوم داسې دي چه په هغې سره هر دعا او کړې شى هغه قبيږي. هغه ته اسم اعظم وائی. خو د هغه نوم تعين نه دي کړي شوې چه هغه کوم نوم دي. خو په احاديث او د علماء کرامو په اقوالو کښې اشارات ملاويږي چه د هغې نه د هغه نومونو څه پته لگيدلې شى. د هغې نه څو اوراد او اسماء حافظ ابن حجر او علامه قسطلانى ذکر کړي دي. علامه قسطلانى رحمته الله ليکي:

(۱) الحديث اخرجه الامام الترمذی فى كتاب الدعوات : ۵۳۰/۵. رقم : ۲۵۰۷. واخرجه ابن ماجة فى سننه.

كتاب الدعاء. باب اسماء الله عزوجل. رقم الحديث : ۳۸۶۱

(۲) فتح الباری ۲۵۷/۱۱

(۳) فتح الباری ۲۶۱/۱۱

(۴) فتح الباری ۲۶۳، ۲۶۲/۱۱

﴿ واغثلوا فيه قلیل : هو لفظه هو نقله الفخ الرازی عن بعض أهل الكشف، وقیل : الله، وقیل الله الرحمن الرحیم، وقیل الرحمن الرحیم الی القیوم، وقیل الی القیوم، وقیل الحنان البنان یدیع السماوات، والأرض ذو الجلال والإکرام رآه رجل مكتوباً فی الكواکب فی السماء، وقیل ذو الجلال والإکرام، وقیل الله لا إله إلا هو الأحد الصمد الذی لم یلد ولم یولد ولم یکن له کفواً أحد، وقیل رب رب، وقیل دعوة ذی النون لا إله إلا أنت سبحانک إنی كنت من الظالمین، وقیل هو الله الله الذی لا إله إلا هو رب العرش العظیم ﴾^(۱)

ددې نه د یولسو کلماتو په باره کښې وئیلې شوې دی چه په هغې کښې اسم اعظم موندلې شی د دې یولسونه علاوه لاندې ذکر شوې اسماء او دعاگانو ته هم اسم اعظم وئیلې شی

① ﴿ یا الهنا واله کل شی الها و احد لا اله الا انت ﴾^(۲)

② ﴿ والهکم اله واحد لا اله الا هو الرحمن الرحیم ﴾^(۳)

③ ﴿ الم الله لا اله الا هو الی القیوم ﴾^(۴)

④ د سورة حشر آخری درې آیتونه، د سورة البقرة آیت الكرسی. د سورة آل عمران آیت ﴿ اللهم مالک المملک .... ﴾ د سورة طه آیت ﴿ وعتت الوجوه للی القیوم ﴾ په باره کښې راغلې دی چه په هغې کښې اسم اعظم دې^(۵)

⑤ ﴿ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الظَّاهِرِ الْبَاطِنِ الْأَحْمَدِ الْإِيك، الَّذِي إِذَا دُعِيَ بِهِ أَجَبْتُ، وَإِذَا سُئِلَ بِهِ أَعْطَيْتَ، وَإِذَا اسْتُرْجِئَ بِهِ رَجِئْتُ، وَإِذَا اسْتَفْرَجْتُ بِهِ فَفَرَجْتُ ﴾^(۶)

یعنی ای الله زه ستا نه ستا د هغه نوم په وسیله سوال کوم چه غوره. پاک او مبارک دې. کوم چه تاته زیات محبوب دې. چه د هغې په ذریعه چه کله ستا نه سوال او کړې شی نو ته ئې قبلوې او د هغې په ذریعه چه کله ستا نه سوال او کړې شی نو ته ورکړه کوې او د کوم په ذریعه چه کله ستا نه د رحم درخواست او کړې شی نو ته رحم کوې او کله چه د فراخی درخواست او کړې شی نو ته فراخی ورکوي.

⑥ ﴿ اللهم ان اسالک باسمک الاعظم ورضواک الاکبر ﴾^(۷) یعنی : ای الله زه ستا نه ستا د اسم اعظم او ستا د لوتې رضا په وسیله سوال کوم.

(۱) ارشاد الساری : ۴۰۱/۱۳

(۲) الجامع لاحکام القرآن : ۱۳۲/۱۸، سورة النمل

(۳) سنن ابن ماجه. باب اسم الله الاعظم. کتاب الدعاء رقم (۳۸۵۵)

(۴) سنن ابن ماجه. باب اسم الله الاعظم. کتاب الدعاء رقم (۳۸۵۵)

(۵) اوگوری. سنن ابن ماجه. کتاب الدعاء ۱۶۶۷/۲

(۶) سنن ابن ماجه. کتاب الدعاء. باب اسم الله الاعظم. رقم ۳۸۵۹

(۷) رواه الطبرانی فی المعجم الکبیر. رقم الحدیث : ۲۹۵۹

﴿اللَّهُمَّ إِنِّي عَبْدُكَ، ابْنُ عَمَلِكَ، ابْنُ أُمْتِكَ، فَاصْبِرْ بِيَدِكَ، مَا صَبَرَ عَمَلُكَ، عَذَلْتُكَ قَصَاؤُكَ، أَسْأَلُكَ بِحُلِّ اسْمِكَ هَؤُلَكَ سَمِيتَ بِهِ نَفْسَكَ، أَوْ عَلَّمْتَهُ أَحَدًا مِنْ خَلْقِكَ، أَوْ أَنْزَلْتَهُ فِي كِتَابِكَ، أَوْ اسْتَأْذَنْتَ بِهِ فِي عِلْمِ الْغَيْبِ عِنْدَكَ، أَنْ تَجْعَلَ الْقُرْآنَ رِيسَمَ قَلْبِي، وَنُورَ صَدْرِي، وَجَلَاءَ حُجَّتِي، وَذَهَابَ غَمِّي وَهَمِّي﴾ (۱)

یعنی: ای الله! زه ستا بنده یم. ستا د بنده او ستا د وینځي خوښ یم. زما تندي ستا په لاس کښې دې. ستا هر حکم زما دپاره فیصله کړي. ستا هره فیصله په انصاف باندې بڼه ده. زه ستا نه ستا د هر هغه نوم په واسطه باندې سوال کوم کوم چه تا خپله د خپل ځان دپاره کيځودلې دې. یا دې په خپل مخلوق کښې چاته بنودلې دي. یا دې په خپل کتاب کښې نازل کړې دي. یا دې د خپل علم غیب په خزانه کښې محفوظ کړې وي. چه ته قرآن کریم زما د زړه سپرلې. زما د سینې نور. او زما د غمونو او پریشانو د لرې کولو ذریعه جوړه کړې. بهر حال دا مختلف قسم دعاگانې دي او په اسماء حسنی باندې مشتمل کلمات راغلي دي چه د هغې په باره کښې وئیلې شوې دي چه په هغې کښې اسم اعظم دې که دا ټول اسماء او دعاگانې په دعاگانو کښې شامل کړې شي او د الله پاک نه او غوښتلې شي نو انشاء الله! الله پاک به ئې قبول او فرماني.

د مولانا محمد منظور نعمانی رحمته الله علیه تحقیق

اسماء حسنی: په حقیقي معنی کښې د الله پاک نوم یعنی اسم ذات صرف یو دي او هغه دې الله. خو د هغه صفاتی نومونه په سوونو دي کوم چه په قرآن کریم او احادیثو کښې راغلې دي. هم هغې ته اسماء حسنی وئیلې شي حافظ ابن حجر رحمته الله علیه په فتح الباری شرح صحیح البخاری کښې د امام جعفر بن محمد صادق او سفیان بن عیینة او بعض نورو اکابرینو نه نقل کړې دي چه:

د الله پاک یو کم سل نومونه خو صرف په قرآن کریم کښې راغلې دي او بیا هم دې حضراتو د هغې تفصیل او تعین هم نقل کړې دي. د دې نه پس حافظ ممدوح رحمته الله علیه د هغوی د بعض اسماء مبارکه متعلق دا تبصره کولو سره چه دا په خپل خاص شکل کښې په قرآن کریم کښې مذکور نه دي. بلکه د استخراج او اشتقاق په طور وضع کړې شوې دي. د هغې په ځاني نور اسماء د قرآن کریم نه راویستلو سره وئیلې دي چه دا یو کم سل اسماء الهیه په قرآن کریم کښې په خپل اصلی شکل کښې مذکور دي او د هغې پوره شمیر ئې ورکړې دي کوم چه به انشاء الله نزدې نقل کړې شي.

هم زموږ د زمانې بعض علما، کرامو چه د الله پاک د صفاتی نومونو تتبع د احادیثو نه او کړه نو د دوه سوو نه زیاتي هغوی ته ملاؤ شو. دا صفاتی اسماء حسنی د الله پاک د صفات کمال عنوانات او د هغه د معرفت دروازې دي. پس د الله پاک د ذکر یو لونی جامع او تفصیلی شکل دا هم دي چه بنده په عظمت او محبت سره د دې نومونو په ذریعه الله پاک یاد کړي او د دې نه خپله وظیفه جوړه کړي.

هر خه پوهیری، الخی چه د هغه ذات او د چا وجود چه اصل او حق دې، الوکیل، حقیقی کارساز، القوی المتین، د قوت مالک، ډیر مضبوط، الوک، سرپرست، مددگار، الخید، ستائیلې شوې. د ستاینې مستحق، المخصی، د ټولو مخلوقاتو په باره کښې پوره معلومات لرونکې، المبدی المعبود، اول وجود ورکونکې، دوباره ژوند ورکونکې، المخی المبیث، ژوند ورکونکې، مرگ ورکونکې، الخی همیشه ژوندې. ژوند چه د هغه ذاتی صفت دې، القیوم، خپله حاتم او ټول مخلوق ته د هغوی د حیثیت مطابق قیام ورکونکې، الواجد، هر خه خان سره ساتونکې، الماجد، د لوڼې والی خاوند، الواجد، یو په خپل ذات کښې یواځې په خپلو صفاتو کښې، العبد د ټولو نه بې نیازه او ټول د هغه محتاج، القادر، القدرت والا، په ټولو باندې کامل اقتدار لرونکې، المقدم المؤخر، چه څوک او غواړی هغه لره مخکښې کونکې. او څوک چه او غواړی هغه لره روستو کونکې، الأول الآخر، د ټولو نه اول او د ټولو نه شاته یعنی چه کله څوک هم نه وو هیڅ نه وو نو هم موجود وو. او چه کله هیڅ پاتې نه شی نو هغه وخت به هم موجود وی، الظاهر الباطن، بالکل ښکاره. او بالکل مخفی، الوالی، مالک او کارساز، المتعال، ډیر زیات او چتیدونکې، البر، ډیر احسان کونکې، الثواب، د توبې توفیق ورکونکې. توبه قبلونکې، المنتقم، مجرمانو ته سزا ورکونکې، العفو، ډیر معافی کونکې، الرؤوف، شفقت کونکې، مالک الملک، د ټول جهان مالک، ذو الجلال والإکرام، د جلال خاوند او ډیر زیات کرم کونکې چه د هغه د جلال نه بنده همیشه په ویره کښې وی او د چا د کرم نه چه همیشه امید ساتی، العظیم، د حقدار حق ادا کونکې عادل او منصف، الجامع، ټول مخلوق د قیامت په ورځ راجمع کونکې، الغنی، الخفی، خپله بې نیازه چه د هغه چاته هیڅ حاجت نشته، او په خپلې ورکړې سره بندگانو لره بې نیازه کونکې، التائب، منع کونکې هر هغه څیز لره چه منع کول یې اغواړی، الضأ اللایع، د خپل حکمت او رضا د لاندې ضرر رسونکې او فائده رسونکې، الوو، ټول په ټوله نور، الهادی، هدایت کونکې، الهیدیم، بغیر د مثال سابق نه مخلوق لره پیدا کونکې، الباقی، همیشه باقی پاتې کیدونکې چه کله هم پرې فنا نه راځی، الوارث، د ټول مخلوق د فنا کیدو نه پس باقی پاتې کیدونکې، الرشید، د رشد او حکمت خاوند چه د هغه هره فعل او فیصله صحیح ده، السهو، ډیر صبر کونکې چه د بندگانو لوڼې لوڼې نافرمانی گوری او فورا عذاب رالېږلو سره هغوی نه تباه کوی، (جامع ترمذی، دعوات کبیر للبیهقی)

تشریح: د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه دې حدیث ابتدائی حصه بالکل هم هغه ده کوم چه د صحیح حوالې سره اوس پورته نقل کړې شوې ده، خو په دې کښې د نهه نوی نومونو تفصیل هم دې

کوم چه د صحیحین په روایت کښې نشته په دې بنا، بعض محدثین او د شارحین حدیث دا راڼې ده چه حدیث مرفوع یعنی د رسول الله ﷺ اصل ارشاد بس هم دومره دی. خومره چه د صحیحین په روایت کښې دې یعنی: **(إِنَّ لِلَّهِ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا مِثْقَلُ أَحَدِهَا مِنْ أَصْحَابِ دَخَلِ الْجَنَّةِ)** د انده پلک یو کم سل نومونه دی چا چه د هغې احصاء او کړه هغه به جنت ته ځي، او د

ترمذی په دې روایت کښې او هم دغه شان په ابن ماجه او حاکم وغیره په روایتونو کښې چه کوم یو کم سل نومونه په تفصیل سره ذکر شوي دی هغه د ارشاد نبوی جز، نه دي. بلکه هغه د سیدنا ابوهريره رضی الله عنه بالواسطه یا بغیر د واسطې نه یو شاگرد د حدیث د اجمال د تفصیل او د ابهام د تفسیر په طور په قرآن او حدیث کښې راغلې دا اسماء الهیه ذکر کړې دي. گویا د محدثینو په اصطلاح کښې دا اسماء حسنی مدرج دی د دې یوه قرینه دا هم ده چه د ترمذی او ابن ماجه او حاکم په روایاتو کښې چه د یو کم سل نومونو کوم تفصیل ذکر کړې شوي دي. په دې کښې ډیر لوني فرق او اختلاف دي که دا یو کم سل اسماء حسنی د رسول الله ﷺ تعلیم کړې شوي وي نو په دې کښې دومره اختلاف او فرق ناممکن وو.

بهر حال دا خو د فن حدیث او روایت یو بحث دي، خو دومره خبره د ټولو په نزد منلې شوې ده چه د ترمذی په پورته روایت کښې او هم دغه شان د ابن ماجه په روایاتو کښې چه کوم یو کم سل اسماء حسنی ذکر کړې شوي دي. هغه ټول په قرآن کریم او احادیث کښې راغلې دي. او رسول الله ﷺ د یو کم سل اسماء الهیه د احصاء (په محفوظ کولو) باندې چه کوم زیرې اورولې دي. د هغې هغه بنده یقینا مستحق دی کوم چه په اخلاص او عظمت سره دا اسماء حسنی محفوظ کړي او د هغې په ذریعه الله پاک یاد کړي.

امام الهند شاه ولی الله محدث دهلوی رحمته الله د دې په وجه او سبب باندې رڼا اچولو سره فرماني چه کما د کمال صفات. د الله پاک دپاره ثابتول پکار دی او د کومو څیزونو چه د الله پاک د ذات نه نفی کیدل پکار دی. په دې یو کم سل اسماء حسنی کښې هغه ټول هرڅه راځي. په دې بنا باندې دا د اسماء حسنی د معرفت تکمله او صالح نصاب دي. او هم په دې وجه د دې په مجموعه کښې غیر معمولی برکت دي او په عالم قدر کښې دې ته خاص قبولیت حاصل دي او چه کله د بنده په اعمال نامه کښې دا اسماء الهیه ثبت شي نو دا د هغه په حق کښې د رحمت الهی د فیصلې سبب کیږي والله اعلم

د ترمذی په پورته ذکر شوي روایت کښې چه کوم یو کم سل اسماء حسنی ذکر شوي دي په هغې کښې دوه دریمه حصه خو په قرآن کریم کښې مذکور دی. باقی په احادیثو کښې راغلې دي.

امام جعفر صادق رضی الله عنه کومو حضراتو چه دا دعوی کړې ده چه د الله پاک یو کم سل نومونه په قرآن کریم کښې موجود دي. د هغې ذکر اوس پورته کړې شوې دي. او په دې سلسله کښې د حافظ ابن حجر رحمته الله د آخری کوشش هم حواله ورکړې شوي ده چه هغوی صرف د قرآن کریم نه هغه یو کم سل اسماء الهیه راویستلې دي کوم چه په خپل اصل شکل کښې په قرآن کریم کښې موجود دي.

که د هغه محدثین او شارحین حدیث خبره اومنلې شی د چا رائي چې دا ده چه د ترمذی پورته ذکر شوې روایت کښې چه کوم اسماء حسنی ذکر شوې دی. دا د حدیث مرفوع حصه نه ده بلکه د راوی د طرف نه مدرج دی یعنی د حدیث د اجمال د تفصیل په طور هغوی په قرآن او حدیث کښې راغلی د هغه نومونو اضافه کړې ده نو بیا د حافظ ابن حجر رحمته الله علیه پېش کړې شوې فهرست قابل ترجیح کیدل پکار دی چه د هغې ټول اسماء بغیر د څه خاص تصرف نه د قرآن کریم نه اخستلې شوې دی. ( )

یو کم سل اسماء حسنی کوم چه د ترمذی په روایت کښې مذکور دی. او هم دغه شان کوم چه حافظ ابن حجر رحمته الله علیه د قرآن کریم نه راویستلې دی. بیشکه په دې کښې هر یو د معرفت الهی دروازه ده.

د علماء امت په مختلفو زمانو کښې د هغې په شرح کښې مستقل کتابونه لیکلې دی په مهماتو کښې د هغوی په ذریعه دعا کول د ډیرو اهل الله د خاص معمولات نه ده او د هغې قبولیت مجرب دي.

اسم اعظم : د احادیثو نه معلومیږی چه د الله پاک په اسماء حسنی کښې بعض هغه دی چه هغې ته په دې لحاظ سره خاص عظمت او امتیاز حاصل دي چه کله د هغې په ذریعه دعا او کړې شی نو د دعا د قبولیت زیات امید کیدلې شی.

دې اسماء ته په حدیث کښې « اسم اعظم » وئیلې شوې دي. خو په صفایي او صراحت سره هغه نه شی متعین کیدلې. بلکه په څه درجه کښې هغه مهم ساتلې شوې دي او دا هم داسې ده لکه چه لیلة القدر او د جمعي په ورځ باندې د قبولیت دعا خاص وخت مبهم ساتلې شوې دي د احادیثو نه دا هم پته لگی چه د الله پاک صرف یو نوم اسم اعظم نه دي. لکه چه ډیر خلقي داسې گنړي. بلکه ډیرو نومونو ته اسم اعظم وئیلې شوې دي. بله دا چه هم د دې احادیث مبارکه دا خبره صفا معلومه شی چه په عوامو کښې چه د دې اسم اعظم کوم تصور دي او د هغې په باره کښې چه کومې خبرې مشهور دی هغه بالکل بې اصله دی. اصل حقیقت هم هغه دي کوم چه پورته عرض کړې شو.

په احادیثو کښې د غور کولو نه صفا معلومیږی چه د الله پاک یو مخصوص نوم ته اسم اعظم نه دي وئیلې شوې. بلکه دا خبره زیات قیاس ته نزدې معلومیږی چه په حدیث کښې چه د کومو دوه آیتونو یو « **وَاللَّهُمَّ إِنَّكَ أَشْهَدُ أَنَّكَ أَنْتَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ الْأَحَدُ الصَّمَدُ الَّذِي لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ** » او دویم « **اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِأَنَّ لَكَ الْخُدَّ، لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ الْغَلَّانُ الْغَلَّانُ، بَدِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ، يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ** » نقل کړې شوې دی، په دې کښې هر یو د ډیرو اسماء الهیه په خاص ترکیب

(د حافظ ابن حجر رحمته الله علیه د اسماء حسنی په باره کښې پېش کړې شوې فهرست مخکښې تیر شوې دي)

سره الله پاک چه کوم مرکب او جامع وصف مفهوم کبری. د هغې نه په اسم اعظم سره تعبیر فرمائیلې شوې دي.

امام شاه ولی الله محدث دهلوی رحمته الله چاته چه الله پاک د دې قسم علومو او معارفو نه لویه برخه ورکړې وه هغوی د دې احادیثو نه هم دا خبره فهم کړې ده (الله اعلم.)

۶۹: باب الموعظة ساعة بعد ساعة.

(۶۰۶۸) حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي شَقِيقٌ قَالَ كُنَّا نَنْتَظِرُ عَبْدَ اللَّهِ إِذْ جَاءَ يَزِيدُ بْنُ مُعَاوِيَةَ فَقُلْنَا لَا تَحْمِلُ قَالَ لَا وَلَكِنْ أَذْخُلُ فَأُخْرِجُ إِلَيْكُمْ صَاحِبَكُمْ، وَإِلَّا جِئْتُ أَنَا.

فَجَلَسْتُ فَخَرَجَ عَبْدُ اللَّهِ وَهُوَ أَخَذَ بِيَدِهِ فَقَامَ عَلَيْنَا فَقَالَ أَمَّا إِلَيَّ أَخْبَرُ بِمَكَانِكُمْ، وَلَكِنَّهُ يَمْنَعُنِي مِنَ الْخُرُوجِ إِلَيْكُمْ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ يَقُولُنَا بِالْمَوْعِظَةِ فِي الْأَيَّامِ، كَرَاهِيَةَ السَّامَةِ عَلَيْنَا. (ر: ۶۸)

د شقیق رحمته الله نه روایت دي چه مونږ د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه انتظار کولو چه یزید بن معاویه رضی الله عنه راغلو. مونږ ورته اووې تشریف به نه ږدئ؟ هغوی اووې نه بلکه زه دننه ځم او تاسو ته ستاسو ملګري (عبدالله بن مسعود رضی الله عنه) راوړم. ګینې زه به راشم او تاسو سره به کینم. پس عبدالله بن مسعود رضی الله عنه راوتلو او هغوی د یزید بن معاویه لاس نیولې وو، زمونږ مخې ته او دریدلو سره ئې اووې چه زه ستاسو د دلته موجودګی نه خبر اوم. خو زه چه کوم څیز د بهر راوتلو نه منع کړم هغه صرف دا خیال وو چه رسول الله صلی الله علیه و آله به مونږ ته په وعظ کولو کښې د دې خبرې خیال ساتلو چه چرته هغه زمونږ د تنګیدو سبب نه شی. اصل کښې هلته موجود خلقو د هغوی نه روزانه د وعظ و نیلو درخواست او کړو، چه د هغې په جواب کښې هغوی دا خبره ارشاد او فرمائیله.

د ترجمه الباب مقصد: د امام بخاری رحمته الله مقصد دا دي چه وعظ او نصیحت په وقفي وقفي سره کیدل پکار دی او په دې کښې وقفه ساتل پکار دی، بغیر د څه وقفي نه په تسلسل سره روزانه یا بغیر د چেষې نه د وعظ او نصیحت سلسله ډیر کرته، د سترې والی او زړه مړیدو ذریعه جوړه شی، په دې وجه که د مناسب وقفي خیال ساتلو سره وعظ او نصیحت اوکړې شی نو دا صورت به زیات میوه دار او مفید ثابت شی.

د باب د کتاب سره مناسبت: د کتاب الدعوات سره، د دې باب بیان مناسبت بیانولو سره حافظ ابن حجر او علامه عینی رحمته الله لیکلې دي چه وعظ او نصیحت چونکه عموماً په ذکر باندې مشتمل وي او ذکر هم د دعا نه شمارلې شی په دې وجه موعظة په کتاب الدعوات کښې راوړله. (۱)

شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمۃ اللہ علیہ د دې باب د کتاب الدعوات سره د مناسبت یو نفیس توجیه بیان فرمایلي ده. هغوی لیکلي دي چه امام بخاري رحمۃ اللہ علیہ په دې باب او حدیث سره دې طرف ته اشاره فرمایلي ده چه په دعا کښې د ستړي والي نه بچ کیدل پکار دي. وعظ او نصیحت او دعوت او تبلیغ یو اهم فریضه ده، چه هر کله په هغې کښې د ستړي والي نه د بچ کیدو اهتمام کړې شوې دې نو په دعا کښې په طریق اولی د دې نه بچ کیدل پکار دي او دعا دومره اوږدول نه دي پکار چه انسان د ستړي والي ښکار شی.

پس حضرت لیکي: ﴿وعندی ان الامام البخاری رحمه الله اشار بالترجمة وحديثها الى انه ينبغي الاحتراز عن اللال في الدعاء فانه لما يحتقر عنه في التذكري وهو اهم ففي الدعاء بالاولى، فلا ينبغي التطويل في الدعاء، حتى يؤدي الى اللال، وليس المراد كراهة الطول مطلقا، بل الطول المؤدى الى اللال﴾ (۱)

قوله: ﴿إِذْ جَاءَ يَزِيدُ بْنُ مُعَاوِيَةَ﴾: يزيد بن معاوية رضي الله عنه تابعي دې او په صحيح بخاري کښې صرف په يو مقام باندې د هغوی ذکر ملاویري. د سيدنا عثمان رضي الله عنه په خلافت کښې په فارس کښې جهاد کولو کښې شهید شو. (۲)

قوله: ﴿كَانَ يَتَخَوَّنَا بِالْمَوْعِظَةِ﴾: (يتخول) د (تخول) نه مشتق دي. د دې معنی د اصلاح او خیال ساتلو ده. (۳) مقصد دا دي چه رسول الله صلی الله علیه و آله به په وعظ او نصیحت کښې زمونږ د حالت رعایت ساتلو.

قوله: ﴿كَرَاهِيَةَ السَّامَةِ عَلَيْنَا﴾: یعنی زمونږ د ستړي کیدو د ویرې د وجې نه به رسول الله صلی الله علیه و آله دا ناخوښه گنله. په دې وجه به رسول الله صلی الله علیه و آله زمونږ رعایت ساتلو، دا په ترکیب کښې مفعول له واقع شوې دي.

دا حدیث په کتاب العلم کښې د باب کان النبی صلی الله علیه وسلم يتخولهم بالموعظة لاندې تیر شوې دي او هم هلته په دې باندې تفصیلی خبره هم شوې ده. (۴)

(۱) الابواب والتراجم: ۱۳۰/۲

(۲) تهذيب الكمال: ۲۴۶/۳۲. كتاب الثقات لابن حبان: ۵۴۵/۵

(۳) قال ابن الاثير في النهاية ۸۸/۲، يتخولنا: يتعهدنا، من قولهم: فلان خائل مال، وهو الذي يصلحه ويقوم به، انظر غريب الحديث للخطابي: ۴۳۷/۲

(۴) اوگوزي: كتاب العلم: ص ۲۵۶، رقم الحديث: ۶۸

۸۳: کتاب الرقاق (الاحادیث: ۶۴۹-۳۳۲۰)

کتاب الرقاق په درې پنځوس ابوابو باندې مشتمل دي. چه په هغې کښې يو څلويښتم باب بغير د ترجمې نه دي. امام بخاري رحمته الله عليه په دې کښې ۱۹۳ مرفوع احاديث ذکر فرمايلې دي. د هغې نه درې ديرش احاديث د تعليق په صورت کښې دي او باقي ۱۲۰ احاديث موصوله دي. چه د هغې نه ۱۳۴ احاديث مکرر دي او باقي ۵۹ احاديث خالص يعنی غير مکرر دي. ۱۷ احاديث نه سوا د باقي احاديثو تخريج امام مسلم رحمته الله عليه هم کړې دي... په کتاب الرقاق کښې امام بخاري رحمته الله عليه د صحابه کرامو او تابعينو وغيره ۱۷ آثار هم نقل فرمايلې دي.

د زهد او رقاق په کتابونو يو تعارفي نظر

د مرتب د قلم نه

حضرات محدثين د زهد او رقاق په عنوان سره د رسول الله صلی الله علیه و آله د هغه مبارک احاديثو او د امت د جليل القدر اسلام هغه واقعات جمع کوي چه د هغې په لوستلو سره د زړه سخت والي په نرمي کښې بدل شي او د قسوة ځاني سوز او نرمي او نيسی. د فاني دنيا حقيقت مخې ته راشي. د انساني ژوند بې وسی ښکاره شي. د آخرت فکر پيدا شي. او د دې ډکې پر دنيا د رنگينۍ بې ثباتي واضح شي حقيقت دا دي چه د دې عنوان د لاندې. د دې رنگين جهان د ښکلا گانو نه د اوبسيار اوسيدو آواز لگولي شي کوم چه د ژوند د مسافر مخ د قبلې د طرف نه اړوي او په نافرمانو کښې نې گيروي. مولانا محمد منظور نعماني رحمته الله عليه ليکي د حديث په کتابونو کښې چه څنگه کتاب الايمان. کتاب الصلاة. کتاب الزکاة. کتاب النکاح. کتاب البيوع وغيره عنوانات وي. چه د هغې د لاندې د دې ابوابو احاديث ليکلې شي. هم دغه شان يو عنوان د کتاب الرقاق وي. چه د هغې د لاندې هغه احاديث ذکر کولې شي چه په هغې سره په زړه کښې رقت او نرمي پيدا کيږي. چه د دنيا سره نې د زړه تړون کم وي او د آخرت فکر نې زيات شي او انسان د الله پاک رضا او اخروي فلاح د خپل ژوند نصب العين او گرځوي. د دې نه علاوه هم د دې عنوان د لاندې د رسول الله صلی الله علیه و آله مؤثر خطبات او نصائح او مواعظ هم ليکلې شي. دا حقيقت دي چه د احاديثو په ذخيره کښې د ټولو نه زيات مؤثر اود ژوند په رخ بدلولو کښې د ټولو نه زيات طاقت لرونکي حصه هم دا وي. کومه چه د حديث په کتابونو کښې د کتاب الرقاق د عنوان د لاندې ليکلې شوی وي يه دی

وجه دې خاص اهمیت دې او وئیلې شی چه د حقیقی اسلامی تصوف هم دا اساس او بنیاد دې. (۱) هم د دې اهمیت په بناء حضرات محدثین د حدیث په کتابونو کښې د داسې احادیثو دپاره د کتاب الرقاق یا کتاب الزهد و الرقاق مستقل عنوان قائموی او د امت خو ائمه کرامو او علما په دې باندې مستقل کتابونه لیکلې دی. دلته د هغې اجمالی تعارف پیش کولې شی.

په صحیح بخاری کښې کتاب الرقاق: امام بخاری رحمه الله په صحیح بخاری کښې د کتاب الرقاق د لاندې ۵۲ بابونه ذکر کړي دي. هغوی د قیامت، حشر، جنت، جهنم، پل صراط او حوض کوثر متعلق احادیث هم د رقاق د لاندې ذکر بیان فرمائیلې دی لکه چه عرض کړې شوې دی کتاب الرقاق په درې پنځوس ابوابو باندې مشتمل دي. چه په هغې کښې یو څلویښتم باب بغیر د ترجمې نه دي. امام بخاری رحمه الله په دې کښې ۱۹۳ مرفوع احادیث ذکر فرمائیلې دي. د هغې نه درې دیرش احادیث د تعلیق په صورت کښې دي او باقی ۱۶۰ احادیث موصوله دي. چه د هغې نه ۱۳۴ احادیث مکرر دي او باقی ۵۹ احادیث خالص یعنی غیر مکرر دي. ۱۷ احادیث نه سوا د باقی احادیثو تخریج امام مسلم رحمه الله هم کړي دي په کتاب الرقاق کښې امام بخاری رحمه الله د صحابه کرامو او تابعینو وغیره ۱۷ آثار هم نقل فرمائیلې دي

په صحیح مسلم کښې کتاب الرقاق: امام مسلم رحمه الله په صحیح مسلم کښې د رقاق احادیث ذکر کړي دي. هغوی چونکه ابواب او عنوانات خپله نه دي لگولې بلکه په مطبوعه نسخو کښې د کتب او ابواب دا عنوانات روستو امام نووی رحمه الله لگولې دي (۱) هغوی د کتاب التفسیر نه مخکښې او د کتاب الجنة وصفه نعیبها نه پس کتاب الزهد و الرقاق ذکر کړي دي او په ۱۷۵ احادیث باندې ئې شل ابواب قائم کړي دي. (۲)

د جنت او جهنم او د قیامت متعلق په احادیث باندې امام نووی رحمه الله د مستقل کتاب عنوان قائم کړي دي او هغه ئې د رقاق د لاندې نه دي کیخودلی. او په صحیح بخاری کښې دا حدیث: د کتاب الرقاق د لاندې دی، په صحیح مسلم کښې کتاب صفة القيامة، په ۲۱ ابوابو باندې. کتاب صفة الجنة په ۲۰ ابوابو باندې، کتاب التوبة په دولسو ابوابو باندې مشتمل دي. خو په بعض نسخو کښې د کتاب التوبة نه مخکښې د کتاب الرقاق عنوان دي او د هغې نه لاندې یو باب باب اکثر اهل الجنة الفقراء ذکر کړي شوې دي. (۳)

په دې نسخو کښې کتاب الرقاق دوه ځایه دي. یو د کتاب التوبة نه مخکښې او دویم د کتاب

(۱) معارف الحديث ۲/۲

(۲) مقدمة صحيح مسلم از مولانا شبیر احمد عثمانی رحمه الله: ۱۰۰

(۳) اوگوری: صحيح مسلم كتاب الزهد و الرقاق، الاحاديث: ۷۴۴۳-۷۴۳۸

(۴) اوگوری: صحيح مسلم ۵۵/۱۷، دار المعرفة بيروت.

التفسير نه مخکښې. خو په هندوستانى نسخو کښې دلته د کتاب الرقاق عنوان نشته،^(۱) د سنن الترمذی کتاب الزهد په صحاح سته کښې امام ترمذی رحمته الله علیه هم د کتاب الزهد د لاندې ۷۴ ابواب قائم کړې دي او د هغې د لاندې ئې يو سل يولس احاديث ذکر کړې دي.^(۲) هغوی هم د جنت، جهنم او قيامت متعلق احاديث د دې نه پس په کتاب صفة القيامة والرقاق، کتاب صفة الجنة او کتاب صفة جهنم د عنوان سره ذکر کړې دي. دا ټول احاديث هم د رقاق په شمير کښې راځي. امام ترمذی رحمته الله علیه په کتاب صفة القيامة والرقاق کښې ۲۰ ابواب ذکر کړې دي او د هغې د لاندې ئې يو سل اووه احاديث ذکر فرمايلې دي. په کتاب صفة الجنة کښې ۱۲۷ ابواب او د يرش احاديث او په کتاب صفة جهنم کښې ۱۱۳ ابواب او تقريبا ۳۱ احاديث ذکر فرمايلې دي.^(۳)

په سنن ابن ماجة کښې کتاب الزهد: امام ابن ماجة په سنن کښې د کتاب الزهد د لاندې ۳۹ ابواب قائم کړې دي او د هغې د لاندې ئې دوه سوه يو څلوېښت احاديث نقل فرمايلې دي.^(۴) په صحاح سته کښې امام ابوداؤد رحمته الله علیه په سنن ابی داؤد کښې د کتاب الزهد يا کتاب الرقاق هيڅ عنوان نه دې قائم کړې. هم دغه شان په سنن نسائي صغری کښې هم کتاب الرقاق نشته.

په صحاح سته کښې د ټولو نه زيات د زهد او رقاق احاديث امام ترمذی رحمته الله علیه نقل فرمايلې دي. چه د هغې ارود تشریح د "دنيا کی حقیقت" په نوم باندې مولانا محمد يوسف لدھیانوی رحمته الله علیه لیکلې ده. چه چاپ شوې هم ده.^(۵)

په زهد او رقاق باندې لیکلې شوې مستقل کتابونه: د زهد او رقاق په عنوان سره مستقل کتابونه هم حضرات علماء کرامو لیکلې دي. چه په هغې کښې د لاندې لیکلې شوې اهل علم کتابونه مشهور دي.

① امام عبدالله بن المبارك ... متوفی: ۱۸۱ هجری د هغوی کتاب الزهد مشهور دي. د هغې تعارف وړاندې راروان دي.

② امام معانی بن عمران موصلي ... متوفی ۱۸۵ هجری. د هغوی کتاب الزهد مطبوع دي

③ امام وکیع بن جراح ... متوفی: ۱۹۷ هجری د هغوی کتاب الزهد هم مطبوع دي

④ امام اسد بن موسى ... متوفی: ۲۱۲ هجری. د هغوی کتاب الزهد هم مطبوع دي.

(۱) اوگورئ: صحیح مسلم ۳۵۲/۲، قدیمی کتب خانه

(۲) اوگورئ: سنن الترمذی، کتاب الزهد، الاحاديث: ۲۳۰۴-۲۴۱۴

(۳) اوگورئ: سنن الترمذی، کتاب صفة القيامة والرقاق، الاحاديث: ۲۴۱۵-۲۵۲۱ و کتاب صفة الجنة.

الاحاديث: ۲۵۲۳-۲۵۷۲، و کتاب صفة جهنم الاحاديث ک: ۲۵۷۳-۲۶۰۵.

(۴) اوگورئ: سنن ابن ماجة، کتاب الزهد، الاحاديث: ۱۴۰۰-۴۴۱

(۵) دا کتاب د مکتبة بينات کراچي نه چاپ شوې دي

- ⑤ امام احمد بن حنبل متوفی: ۲۴۱ هجری. د هغوی کتاب الزهد هم مطبوع دي.
- ⑥ امام هناد بن سري متوفی: ۲۴۳ هجری. د هغوی کتاب الزهد هم مطبوع دي.
- ⑦ امام ابو داؤد سليمان بن اشعث السجستاني ... متوفی: ۲۷۵ هجری. د هغوی کتاب الزهد هم مطبوع دي.
- ⑧ عبدالله بن محمد بن عبيد. ابن ابی الدنيا ... متوفی: ۲۸۱ هجری. د هغوی کتاب الزهد هم مطبوع دي.
- ⑨ امام بیهقي احمد بن الحسين صاحب السنن. متوفی: ۴۵۸ هجری. د هغوی کتاب. کتاب الزهد الکبير په نوم سره مشهور دي او طبع شوې دي.
- د هغوی نه علاوه محمد بن فضيل بن غزوان (متوفی: ۱۹۵ هجری)، قاضي محمد بن احمد عسال اصبهاني (متوفی: ۲۴۹ هجری)، حافظ عمر بن احمد: ابن شاهين (متوفی: ۳۸۸ هجری)، امام ابو القاسم خلف بن القاسم (متوفی: ۳۹۳ هجری)، او علامه عبدالحق بن عبد الرحمن اشبيلي (متوفی: ۵۸۱ هجری هم په کتاب الزهد والرقاق باندې مستقل کتابونه ليکلي دي.)
- خو په دې مطبوعه او غير مطبوعه کتابونو کېنې د ټولو نه زيات مشهور د عبدالله بن مبارک رحمته الله عليه او امام احمد بن حنبل رحمته الله عليه کتاب الزهد دي.
- د عبدالله بن مبارک رحمته الله عليه کتاب الزهد: د عبدالله بن مبارک رحمته الله عليه د دويمې صدې هجري جليل القدر محدث او ممتاز مجاهد بزرگ امام دي. د هغه يو کال حج ته تلل او يو کال د جهاد دپاره تلل مشهور دي. د امام ابو حنيفه رحمته الله عليه شاگرد دي او د ائمه جرح او تعذيل د هغوی په ثقافت باندې اتفاق دي. د هغوی پيدائش په ۱۱۸ هجری او وفات په ۱۸۱ هجری کېنې شوې دي (۱).
- هغوی د کتاب الزهد په نم سره مستقل کتاب ليکلي دي. چه هغې ته په امت کېنې ډير مقبوليت او شهرت حاصل شو. د دې کتاب د يوې نسخې راوی حسين بن الحسن مروزي دي کوم چه د امام ترمذی او امام ابن ماجه رحمته الله عليه شيخ دي. او د چا وفات چه په ۲۴۲ هجری کېنې شوې دي (۲) او د دې دويمې نسخې راوی نعيم بن حماد دي کوم چه مشهور محدث دي او د هغوی وفات په ۲۲۸ هجری کېنې شوې دي (۳).
- د علامه انور شاه کشميري رحمته الله عليه ممتاز شاگرد مولانا حبيب الرحمن اعظمي رحمته الله عليه د عبدالله بن مبارک رحمته الله عليه کتاب الزهد په خپل تحقيق سره شائع کړې دي. هغوی درې نسخو لره مخې ته رډلو سره تحقيق کړې دي. د آيات کریمه او احاديثو تخریج ئې اوکړو او په هغې باندې ئې ارقام اولگول. د مشکل الفاظو وضاحت ئې اوکړو. او په آخر کېنې د نعيم بن حماد په

(۱) اوگوري مقدمة مولانا حبيب الرحمن اعظمي: ۱۲-۱۳

(۲) اوگوري حلية الاولياء: ۱۶۲/۸، وسير اعلام النبلاء: ۳۷۸/۸، وبستان المحدثين: ۱۴۷، وتهذيب الكمال: ۵/۱۶

(۳) تهذيب الكمال: ۳۴۴/۳

(۴) تذكرة الحفاظ: ۶/۲

نسخه کنبی د مروزی په نسخه باندې اضافه ده. هغه هم په کتاب کنبی شامله کړې شوه

پس مروزی عن ابن المبارک په نسخه کنبی ۱۲۲۲ احادیث او آثار دی او د نعیم بن حماد په نسخه کنبی ۱۴۳۲ احادیثو او آثارو اضافه ده. دغه شان ۲۲۰۲۲ احادیث شو. دا ټول آثار او روایات په فقهی ابوابو باندې مرتب کړې شوي دي

د کتاب په شروع کنبی مولانا حبیب الرحمن اعظمی رحمته الله علیه د څلویښتو نه په زیاتو صفحاتو باندې مشتمل یو و قیع مقدمه هم لیکلې ده. چه په هغې کنبی د زهد تعریف. په شریعت کنبی د زهد مقام او مرتبې او د کتاب الزهد تعارف او د خپل کار د نوعیت وضاحت ئې فرمایلې دي

مونږ سره چه د هغې دې وخت کنبی کومه نسخه ده هغه دار الکتب العلمیه بیروت په ۱۴۲۵ هجری کنبی چهاپ کړې ده. کوم چه د هغې دویم ایډیشن او په ۵۳۵ صفحاتو باندې مشتمل دي.

دامام احمد بن حنبل رحمته الله علیه کتاب الزهد: د امام احمد بن حنبل رحمته الله علیه د تعارف محتاج نه دي. د هغوی کتاب الزهد هم ډیر معروف او متداول دي. علامه ابن تیمیة رحمته الله علیه فرمائی:

(ومن اجل ما صنف فيه كتاب الزهد لعبد الله بن المبارك، وفيه روايات واهية، واجود ما صنف فيه كتاب الزهد للامام احمد، ولكنه مكتوب على الاسماء، وزهد ابن المبارك على الابواب) (۱)

یعنی په دې سلسله کنبی د ټولو نه جلیل القدر تصنیف د عبدالله بن مبارک کتاب الزهد دي. خو په هغې کنبی ضعیف روایات دي. په دې باب کنبی د ټولو نه عمده تصنیف. د امام احمد کتاب الزهد دي. کوم چه د اسماء په اعتبار سره لیکلې شوې دي. او د ابن المبارک رحمته الله علیه کتاب الزهد د ابواب فقهیه په ترتیب باندې لیکلې شوې دي

امام احمد بن حنبل رحمته الله علیه تقریباً تقریباً د دلسو انبیاء عليهم السلام او د څلویښتو صحابه کرامو رضی الله عنهم او تابعینو رضی الله عنهم د زهد او ورع آثار او واقعات نقل کړې دي. د کتاب په شروع کنبی د رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم د احادیثو او سیرت نه د زهد او ورع یو نمونه پیش کړې ده. په کتاب کنبی موجود دهغه احادیثو او آثار تعداد ۲۳۷۹ دي. زمونږ مخې ته چه دې وخت کنبی کومه نسخه ده. دا دار الکتب العربی په ۱۴۱۴ هجری. ۱۹۹۴ء کنبی چهاپ کړې دي او دویم ایډیشن دي. دا ایډیشن د محمد سعید بسیونی زغلول د تحقیق او حواشی سره په ۵۲۲ صفحاتو باندې طبع شوې دي

الترغیب والترهیب للمنزري رحمته الله علیه: د زهد او رقاق متعلق د اوومې هجری صدئ مشهور محدث حافظ منزري رحمته الله علیه هم د الترغیب والترهیب په نوم باندې کتاب لیکلې دي. کوم چه ډیر حده پورې جامع دي. د هغوی نوم عبدالعظیم بن عبد القوی منزري دي. او د هغوی وفات په ۲۵۲ هجری کنبی شوې دي (۱)

هغوی د زهد او رقاق متعلق د صحاح سته او د پورته ذکر شوې اکثر کتابونو احادیث را جمع کړي دي. بلکه هغوی فرماني چه د لاندې ليکلې شوې کتابونو نه هغوی د ترغيب او ترهيب متعلق د ټولو احاديثو د استيعاب کوشش کړې دي.

① موطاء امام مالک	② مسند احمد
③ صحيح البخاری	④ صحيح مسلم
⑤ سنن ابی داؤد	⑥ سنن الترمذی
⑦ سنن نسائي	⑧ سنن ابن ماجه
⑨ معاجم طبرانی	⑩ مسند ابی يعلى موصلى
⑪ مسند بزار	⑫ صحيح ابن حبان
⑬ مستدرک حاکم	⑭ صحيح ابن خزيمة
⑮ کتب ابن ابی الدنيا	⑯ شعب الایمان او کتاب الزهد للبيهقي
⑰ ابو القاسم اصبهانی کتاب الترغيب والترهيب	

حافظ منذرى رحمته الله الترغيب والترهيب په لاندې ليکلې شوې فقهی ابو ابو باندې مرتب کړې دي. کتاب العلم، کتاب الطهارة، کتاب النوافل، کتاب الجمعة، کتاب الصدقات، کتاب الصوم، کتاب العيدين، کتاب الحج، کتاب الجهاد، کتاب قراءة القرآن، کتاب الذکر والدعاء، کتاب البيوع، کتاب النکاح، کتاب اللباس، کتاب الطعام، کتاب الحدود، کتاب البر والصلة، کتاب الادب، کتاب التوبة والزهد، کتاب الجنائز، کتاب البعث واحوال القيامة.

حافظ منذرى رحمته الله د احاديثو نه سند حذف کړی دی او عموماً ئې صرف د صحابى يا تابعى نوم باقى پريځودلي دي. د کوم کتاب نه چه ئې حديث اخستلې دې د هغې حواله ئې ورکړې ده او د حديث حيثيت ئې واضح کړې دې او که يو حديث متکلم فيه دې نو د محدثانه اصولو مطابق د ضعف د وجې هغوی وضاحت فرمائيلې دي. (۱)

زمونږ مخې ته چه دې وخت کښې کومه نسخه ده هغه د مصطفى محمد عمارة په تحقيق باندې دار احياء التراث العربى بيروت په ۱۹۲۸ء کښې په څلورو جلدونو کښې شائع کړې ده او دريم ايديشن دې. د کتاب په شروع کښې محقق تقريباً د ديرشو صفحاتو مقدمه ليکلې ده، چه په هغې کښې د اصول حديث اصطلاحات او د کتاب د مراجع د مصنفينو تعارف ئې کړې دي.

۸۴: کتاب الرقاق

رقاق د رقیق جمع ده. چه د هغې معنی ده. رقت والا. نرې. نرم.
د صحیح بخاری په بعض نسخو کښې او د حدیث شریف په بعض کتابونو کښې رقائق دې.
کوم چه د رقیقه جمع ده. حضرات محدثینو د دې کتاب د لاندې هغه احادیث جمع کوی. چه
په هغې سره په زړه کښې دننه رقت او نرمزی پیدا کیږي (۱)

① باب مَا جَاءَ فِي الرَّقَاقِ وَأَنْ لَا عَيْشَ إِلَّا عَيْشُ الْآخِرَةِ

په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله دوه خبرې بیان کړي دي یوه خبره دې د جسمانی صحت
اود وختونو د فراغت فضیلت او اهمیت بیان کړې ده او دویمه خبره داده چه اصل ژوند د
آخرت ژوند دې

۱۰۴۹۱ حَدَّثَنَا الْمَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ - هُوَ ابْنُ أَبِي هِنْدٍ - عَنْ أَبِيهِ
عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «يُعْمَتَانِ
مَقْبُورٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ، الصَّخَّةُ وَالْقَرَأَةُ».

قَالَ عَبَّاسُ الْعَنْبَرِيُّ حَدَّثَنَا صَفْوَانُ بْنُ عَيْسَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعِيدٍ ابْنِ أَبِي هِنْدٍ عَنْ
أَبِيهِ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مِثْلَهُ

د سيدنا ابن عباس رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ او فرمايل. دوه نعمتونه داسې دي
چه اكثر خلق د دې په باره کښې په دھوکه کښې دي. صحت او فراغت عباس عنبري بيان
او کړو چه مونږ ته صفوان بن عيسى د عبدالله بن سعيد نه او هغوی د خپل والد نه نقل کړي
دي چه ما د ابن عباس رضي الله عنه نه واوريدل. هغوی د رسول الله ﷺ نه هم دغه شان حديث
واوريدلو

المکي نوم دې. نسبت نه دې. د امام بخاری رحمته الله په لويو استاذانو او شيوخو کښې دې.
عبدالله بن سعيد د صغار تابعينو نه دې. هوابن ابی الهند په دې کښې (هو) ضمير د سعيد
طرف ته راجع دې (۲)

د صحت او فراغت دې قدر او کړي شی رسول الله ﷺ په دې حديث کښې ارشاد فرمائي چه
انسان د دوه نعمتونو په باره کښې په غلط فهمي کښې اخته وی. يو صحت او تندرستی او
دويم د فراغت او فرصت وختونه

په دنيا کښې د داسې خلکو کمې نشته کوم چه خلق صحت او تندرستی لره غنیمت گڼلو
سره د دين او دنيا په فائدو کښې د خرچ کولو په ځانې هغه ضائع کوی بيا چه نې کله صحت
خراب شی او د بدن طاقتونه او صلاحیتونه نې کار نه کوی نو بيا محسوسیږي چه د دنيا او

آخرت د خومره کارونو طرف ته. د صحت په زمانه کېنې هغوی توجه ورکړې وه. هم دا حال د وختونو د فراغت دې. د فرصت وختونه نې هم داسې ضائع لار شې. او روستو مختلف مشغولیات. مصروفیات او د کارونو چه کله هجوم راشی نو د فرصت د وختونو په ضائع کیدو باندې ډیر افسوس کوی.

﴿مغبون﴾ د اسم مفعول صیغه ده یا خو د غبن نه اخستلې شوې دې. د نون په سکون سره. چه د هغې معنی د خسارې ده او یا د غبن په فتحې د باء سره. چه د هغې معنی د راتې د کمزورې راخی. مقصد دا دې چه کوم سړې د دې دواړو نعمتونو قدر اونکړو. هغه په خساره کېنې پاتې شو یا په دھوکه کېنې پاتې شو او په دې باره کېنې د هغه سوچ او فکر کمزورې پاتې شو. څنگه چه سړې په اخستلو او خرخولو کېنې دھوکه خوړلو سره په مفتو کېنې گټه ورکه کړې او د خسارې ښکار شې. دغه شان د دې دوه نعمتونو ناقدري کونکې هم په خساره کېنې وی (۱)

[۶۰۵۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غَدَرُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ قُرَّةَ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «اللَّهُمَّ لَا عَيْشَ إِلَّا عَيْشُ الْآخِرَةِ، فَأَصْلِحِ الْأَنْصَارَ وَالْمُهَاجِرَةَ». [۲۶۷۹]

د سيدنا انس رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ او فرمايل. اي الله! اصل ژوند خو د آخرت ژوند دې. پس انصار او مهاجرين ته صالح او نيك ساته.

[۶۰۵۱] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ الْيَقْدَارٍ حَدَّثَنَا الْفَضِيلُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا أَبُو حَازِمٍ حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ سَعْدِ السَّاعِدِيِّ كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي الْخَنْدَقِ وَهُوَ يَخْفِرُ وَنَحْنُ نَنْقُلُ التُّرَابَ وَنَمُرُّ بِأَفْقَالٍ «اللَّهُمَّ لَا عَيْشَ إِلَّا عَيْشُ الْآخِرَةِ، فَأَغْفِرْ لِلْأَنْصَارِ وَالْمُهَاجِرَةِ». تَابَعَهُ سَهْلُ بْنُ سَعْدٍ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مِثْلَهُ. ار ۱۳۵۸۶

د سيدنا سهل بن سعد رضي الله عنه روايت دې چه مونږ د رسول الله ﷺ سره د غزوه خندق په موقع باندې موجود وو. رسول الله ﷺ خندق کنستلو او مونږ خاوره منتقل کوله. او رسول الله ﷺ مونږ ته نږدې تيريدلو سره او فرمايل. اي الله! اصل ژوند خو د آخرت ژوند دې. پس ته د انصارو او مهاجرينو مغفرت اوکړه. د دې روايت متابعت سهل بن سعد رضي الله عنه هم د رسول الله ﷺ په حوالې سره کړې دې.

② بَابُ مَثَلِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ

دنيا په مقابله د آخرت کېنې. ﴿في الآخرة﴾ د جار مجرور تعلق د محذوف سره دې. تقدير د عبارت داسې دې: مثل الدنيا بالنسبة الى الآخرة... في حرف جر په معنى د ال دې. د قرآن كريم

آیت کریمه ﴿فَرُّوا إِلَيْهِمْ فَوْهَاهُمْ﴾ کنبی هم لی په معنی د ال ده ^(۱)، په ترکیب کنبی دننه (مثل الینیا) مبتدا، ده او خبر محذوف دې (کشل لاشی) ^(۲)،

په ضحیح مسلم کنبی د مستورد بن شداد رضی الله عنه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل:

﴿وَاللَّهِ مَا الدُّنْيَا إِلَّا خِرْقَةٌ الْأَمْلُ مِثْلُ مَا يَجْعَلُ أَحَدُكُمْ إِبْصَعَهُ فِي النَّيْمِ فَلْيَنْظُرْ بِمِزْجَةٍ﴾ ^(۳)، یعنی قسم په الله د آخرت په مقابله کنبی د دنیا مثال داسې دې، لکه چه په تاسو کنبی یو سړې خپله گوته په سمندر کنبی ډوبه کړی او بیا او گوری چه هغه گوته د څه خیز سره واپس شوې ده

مطلب دا دې چه یو سړې په سمندر کنبی گوته ډوبه کړی نو په هغې باندې صرف لوند والي یا قطره نیمه لگیدلې وی. د دې لوند والی او قطرې د سمندر د اوبو په مقابله کنبی هیڅ حیثیت هم نه دې. هم دغه شان د دنیا زمانې او نعمتونو د آخرت په مقابله کنبی هیڅ مناسبت نشته. دا تمثیل هم صرف د خلقو د پوهه کولو دپاره دې گینې په حقیقت کنبی د دنیا د نعمتونو د آخرت د نعمتونو سره مقابله هم نه شی کیدې. ځکه چه دنیا فانی او متناهی ده او آخرت باقی او غیر متناهی دې

﴿وَقِيلَ لَهُ تَعَالَى: أَمَّا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَهْوَ زِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ﴾ (الحديد: ۲۰)

تاسو ښه خان پوهه کړې چه د دنیا ژوند صرف لوبه او تماشه ده. او ستاسو ترمنځه په یو بل باندې فخر کول او په مالونو او اولاد کنبی په یو بل باندې ستاسو زیادت بیانول دی. لکه باران چه د هغې پیدوار زميندارو ته ښکلې معلومیري. بیا هغه اوج شی نو ته نې زیر وینې. بیا هغه ذره ذره شی. او په آخرت کنبی سخت عذاب دې. او د الله پاک د طرف نه مغفرت او رضامندی ده او د دنیا ژوند صرف د هوکې سامان دې

د دنیاوی ژوند عدم ثباتی. په دې آیت کریمه کنبی الله پاک د دنیاوی ژوند بې وقعتی بیانولو سره فرمائیلې دی چه د دنیا ژوند فانی. صرف د هوکې او فریب سبب دې. هرگز قابل اشتغال مقصود نه دې ځکه چه هغه په ماشوم والی کنبی په لوبو او تماشو. په خوانی کنبی په ډول او زینت او قوت او جمال او په دنیوی هنر او کمال کنبی خپل مینځ په یو بل باندې فخر کول او په بوډاتوب کنبی د مال او دولت او د اولاد د فکر کولو نوم دې او دا ټول مقاصد ډیر زیات حقیر او زر ختمیدونکی دی. په سرعت زوال او اضمحلال کنبی د هغې مثال د فصل په شان دې چه د هغې ښکلا او سپرلې څو ورځې وی. زميندار هغې ته کتلو سره خوشحالیري. خوڅو ورځې پس هغه اوچیدوسره زیرشی. انسان او څاروی په هغې

(۱) عمدة القاری: ۴۸/۲۳، ارشاد الساری: ۴۱۴/۱۳، روح المعانی: ۲۴۲/۱۳

(۲) عمدة القاری: ۴۸/۲۳، ارشاد الساری: ۴۱۴/۱۳

(۳) صحیح مسلم، کتاب الجنة وصفه نعيمها، باب فناء الدنيا وبيان الحشر يوم القيامة، ۱۷۹/۱۸، رقم

باندی ختلو سرده هغه ذره ذره کړی او د هغه سپرلی او ښکلا نوم هم پاتې نه شی. هم دا حال د دې دنیا د ژوند دې. او د هغې په مقابله کېنې د آخرت ژوند لافانی او همیشه باقی پاتې کیدونکې دې. چه په هغې کېنې د اهل ایمان دپاره د الله پاک دطرف نه د رضامندی او د مغفرت انعام او اکرام دې او د کفارو دپاره سخت عذاب دې او دا دواړه نه ختمیدونکي امور دی. لهذا د مسلمان په دنیا کېنې د انهماک په ځانې د آخرت دپاره توبنه تیارول پکار دی (لهو) تفریحی مشغله. سامان تفریح. فضول کارونه وغیره کوم چه انسان د آخرت نه غافل کړی (زینة) ډول او زینت. سنگهار او فیشن وغیره.

(تفاخر): قوت او جمال او دنیوی هنر او کمال کېنې په یو بل باندې فخر کول

(تکاثر): الاولاد و الاموال) په مالونو او اولاد کېنې په یو بل باندې زیادت بیانول

(غیث): باران (الکفار) زمیندار مراد دی. کاشت کار ته کافر هم ویلې شی. ځکه چه د کفر معنی ستر ده. پتول او زمیندار هم په زمکه کېنې تخم پتوی او د دې نه کافر هم مراد کیدې شی. ځکه چه د دنیا ډول او سنگار هغوی ډیر زیات خوښوی. (۱)

(یهیج): هاجم التبت یهیج هیجا) معنی ده: د گيا یا بوټی او چیدو سره زیږیدل. د فصل پخیدو ته نزدې کیدل. زورور کیدل.

(مصفرا): د اصفرار نه دې. په معنی د زیریدلو

(حطاما): د یو څیز میده کیدل او ذره ذره کیدل. (۲)

[۱۶۰۵۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَهْلِ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ «مَوْضِعٌ سَوِطٌ فِي الْجَنَّةِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا، وَلَقَدْ وَفَّي سَبِيلَ اللَّهِ أَوْ وَحَّةٌ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا». [۱۶۴۱]

د سیدنا سهل رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ او فرمائیل: په جنت کېنې د یو چابک په مقدار ځانې د دنیا او څه چه په دې کېنې دی د دې نه غوره دی او د الله پاک په لاره کېنې سحر یا ماښام تلل د دنیا وما فیها نه غوره دی.

دنیا د آخرت په مقابله کېنې هیڅ هم نه ده: رسول الله ﷺ په دې حدیث کېنې دوه خبرې بیان فرمائیلې دی. یو دا چه په جنت کېنې د یو چابک په مقدار ځانې د دنیا او د دې د ټولو خزانو نه غوره دې. د یو چابک ځانې ډیر کم وی. مقصد دا دې چه د جنت لږه او مختصر حصه د دنیا او د هغې د ټولو نعمتونو او خزانو نه غوره ده. ځکه چه د دنیا نعمتونه فانی او زائل کیدونکي دی. او د آخرت هر نعمت ته دوام او بقا حاصله ده

(روح المعانی ۲۷/۲۶۰، هم دغه شان د لغاتو د تحقیق دپاره او گوړی: الکشف والبيان فی تفسیر

القرآن ۱۱۶/۶

(قال الراغب: الحطام: ما يتكسر من اليبس (المفردات: ۱۲۸)

د حدیث دوه مطلوبونه دویمه خبره ئې دا ارشاد اوفرمانيله چه د الله پاک په لاره کښې یو سحر او یو ماښام د دنیا او څه چه په دې کښې دی د ټولو نه غوره دی. حضرات محدثین د دې دوه مطلوبونه بیان کړي دي

① یو دا چه د الله پاک په لاره کښې، د الله پاک د دین دپاره، د یو سحر او یو ماښام وخت خرچ کولو باندې په آخرت کښې چه کوم اجر او ثواب ملاوېږي، هغه د دنیا او د هغې د ټولو خزانو نه غوره ده، ځکه چه د آخرت ثواب او اجر دائمی او د دنیا خوشحالی فانی دی. (۱) د

دې مطلب تائید د حدیث شریف په اوله جمله (موضع سوطی الجنة) نه کیږي. څنگه چه په اوله جمله کښې د دنیا مقابله د آخرت سره کړې شوې ده. هم دغه شان په دې دویمه جمله کښې هم د آخرت د اجر او ثواب تقابل د دنیا سره کړې شوې دي. او مطلب دا، دې چه د آخرت اجر د دنیا نه غوره دي.

② دویم مطلب دا بیان کړې شوې دي چه یو سړي د الله پاک په لاره کښې سحر او ماښام خرچه کوي. د هغه اجر او ثواب د هغه سړي د اجر او ثواب نه زیات غوره دي کوم چه د دنیا او د دې د ټولو خزانو د خرچ کولو نه حاصلیږي. یعنی که یو سړي د دنیا او د هغې د ټولو خزانو مالک شي او هغه خرچ کړي، د هغې ثواب به هغه ته حاصل شي خو د دې ثواب په مقابله کښې د الله پاک په لاره کښې د الله پاک د دین د اوچت والی دپاره د سحر یا ماښام لگولو ثواب زیات غوره دي. (۲)

په دې دویم مطلب کښې د ثواب تقابل د ثواب سره کړې شوي دي. یو د سحر او ماښام ثواب دي. دویم د دنیا د اتفاق ثواب دي. اول ثواب ته ترجیح ورکړې شوې ده

د دې دویم مطلب تائید، د عبدالله بن رواحه رضی الله عنه د واقعي نه کیږي. رسول الله ﷺ په یو جهادی قافله کښې د هغوی تشکیل فرمایلي وو. د جمعي په ورځ باندې قافله روانیدل وو. د سحر په وخت قافله روانه شوه او سیدنا عبدالله بن رواحه رضی الله عنه په دې سوچ باندې روستو پاتې شو چه د جمعي مونځ به د رسول الله ﷺ په ملګرتیا کښې ادا کړي او بیا به په تیزی سره سفر کولو باندې د قافلې سره ملاؤ شي. رسول الله ﷺ چه کله هغوی په مسجد کښې اولیدل. تپوس ئې اوکړو. هغوی ورته خپله اراده عرض کړه نو رسول الله ﷺ اوفرمانیل (لوانفتت مائی الارض ما درکت فضل غدوتهم) یعنی که ته د دنیا ټول دولت هم اوس خرچ کړې نو د سحر تلونکو ثواب نه شې موندلې. (۳)

د سیدنا عبدالله بن رواحه رضی الله عنه پهدې حدیث کښې هم د ثواب مقابله د ثواب سره کړې شوې ده. د دې نه د دویم مطلب تائید کیږي او په ظاهره کښې په دواړو مطلوبونو کښې هیڅ تضاد نشته. په دې وجه دواړه جمع کیدي شي.

(۱) شرح ابن بطلال: ۱۴/۵

(۲) فتح الباری: ۱۴/۶، کتاب الجهاد، باب القدوة والروحة فی سبیل الله.

(۳) فتح الباری: ۱۴/۶

③ باب قول النبی صلی الله علیه وسلم

«كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ، أَوْ عَابِرُ سَبِيلٍ»

۱۶۰۵۳ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَبُو الْمُثَنَّى الطَّقَاوِيُّ عَنْ سُلَيْمَانَ الْأَعْمَشِ قَالَ حَدَّثَنِي مُجَاهِدٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ أَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مِنْ كِبِي فَقَالَ «كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ، أَوْ عَابِرُ سَبِيلٍ». وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَقُولُ إِذَا أُمِّسَتْ فَلَا تَنْتَظِرِ الصَّبَاحَ، وَإِذَا أَصْبَحْتَ فَلَا تَنْتَظِرِ الْمَسَاءَ، وَخُذْ مِنْ صِحَّتِكَ لِرَضِكَ، وَمِنْ حَيَاتِكَ لِمَوْتِكَ

د سيدنا عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہما نہ روایت دی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم زما اورہ نیولو سرہ او فرمائیل پہ دنیا کنبی داسی شہ لکہ چہ تہ مسافر تی یا پہ لارہ باندی روان تی. سیدنا ابن عمر رضی اللہ عنہما بہ فرمائیل چہ سحرشی نو د ماہنامہ پہ طمع کیرہ. او چہ کلہ سحرشی نو د ماہنامہ انتظار مہ کوہ بلکہ چہ کوم نیک عمل کول غواری ہم ہغہ وخت تی کوہ، خپل صحت لرہ د مرض نہ مخکنی غنیمت او گنہ او خپل ژوند د مرگ نہ مخکنی.

(الطَّقَاوِيُّ) : د طاء پہ ضمی سرہ، دا نسبت دی د بنو طفاوہ طرف تہ. بعضو وئیلې دی چہ دا پہ بصرہ کنبی د یو خانې نوم دی (۱) د هغوی نوم محمد بن عبد الرحمن دی او د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ شیخ الشیخ دی. د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ شیخ علی بن عبد الله دی. محمد بن عبد الرحمن د هغوی شیخ دی او دوی نقل کوی د سلیمان بن معتمر نه کوم چہ په اعمش سرہ مشهور دی

په دنیا کنبی دی د مسافر په شان ژوند تیر کړی : (غَرِيبٌ أَوْ عَابِرُ سَبِيلٍ) : د غریب معنی پردی ده او د عابر سبیل نه مراد په لاره باندې تیریدونکې او وړاندې تلونکې مسافر مراد دی. کوم سړې چہ په یو ښار کنبی دننه پردی وی. د هغه کور. متعلقین او پیژندگلو نه وی نو د هغوی سره تعلقات هم کوی. د حدیث مطلب دا دی چہ په دنیا کنبی. د یو پردی او ناپیژندگلو سړی په شان د دنیوی تعلقاتو نه یو طرف ته کیدلو سره ژوند تیروول پکار دی یا د هغه سړی په شان چہ مسافر وی او د وړاندې تلو دپاره سور وی. هغه او درېری نه، په څه منزل او مقام باندې وخت نه ضائع کوی بلکه د هغه وړاندې تلو ته فکر وی. هم دغه شان یو مومن له هم دنیا ته د لارې د یو منزل نه زیات حیثیت نه دی ورکول پکار. هغه لرہ د خپل آخرت او انجام فکر کنبی مستقل او مسلسل لگیدل پکار دی. علامہ قسطلانی رحمۃ اللہ علیہ لیکي:

(قَدْ رُبَّمَا لَا مَسْكَنَ لَهُ فِيهَا يَوْمَهِ وَلَا سَكَنَ يَسْلِيهِ خَالٌ عَنِ الْأَهْلِ وَالْعِيَالِ وَالْعَلَّاقِ الْقِيَّاسِ سَبَبُ الْإِسْتِغْلَالِ عَنِ الْخَالِقِ وَلَهَا شَبَهٌ النَّاسِكِ السَّالِكِ بِالْغَرِيبِ الَّذِي لَيْسَ لَهُ مَسْكَنٌ تَرْتَقِي وَأَضْرِبَ عَنْهُ بِقَوْلِهِ (أَوْ عَابِرُ سَبِيلٍ) لِأَنَّ

الغریب قد یسکن فی بلاد الغریبة ویقیم فیها بخلاف عابر السبیل القاصد للبلد الشاسع وینهی وینهی أودیة مردیة ومغازی مهلكة وهو برصد من قظام الطريق فهل له أن یقیم لحظة أویسكن لبعة) (۱)

قوله: **(وَحُذِرُ صِحَّتِكَ لِمَرْضِكَ)**: یعنی د خپلې تندرستی او صحت نه د مرض او بیماری د وخت دپاره څه حاصل کړئ؛ مطلب دا دی چه د صحت په زمانه کښې محنت کول پکار دی او د اعمالو طرف ته پوره توجه کول پکار دی. چه ډیر کرته انسان بیمار شی او د بیماری د وجې نه ډیر زیات اعمال نه شی پوره کیدلې نو د صحت په زمانه کښې د حفظ ما تقدم په طور باندې د هغې د مخکښې نه تلاقی کول پکار دی.

پنځه څیزونه غنیمت او گنړئ: امام حاکم رحمته الله علیه د سیدنا عبدالله بن عباس رضی الله عنهما روایت نقل فرمایلي دي. په هغې کښې دی چه رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم وفرمائيل:

(اغْتِمِ خُسًا قَبْلَ خَنَسٍ: شَبَابَكَ قَبْلَ هَرَمِكَ، وَصِحَّتَكَ قَبْلَ سَقَمِكَ، وَغَنَّاكَ قَبْلَ فَقْرِكَ، وَدَمًا قَبْلَ سُفْهِكَ، وَحَيَاتَكَ قَبْلَ مَوْتِكَ) (۲)

رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم یو سړی ته نصیحت کولو سره وفرمائيل: پنځه څیزونه د پنځو څیزونو نه مخکښې غنیمت او گنړه. یعنی پنځه حالتونه داسې دی چه کله هغه موجود شی نو هغه د پنځه حالتونو نه مخکښې غنیمت او گنړه. کوم چه په وروستو زمانه کښې پیښیدونکې دی:

- ① د بودا توب نه مخکښې ځوانی یعنی خپله دا زمانه غنیمت او گنړه او د دې نه پوره فائده او چته کړه. چه په هغې کښې تاسو ته د عبادت او طاعت انجام ته رسول او د الله پاک دین لږه د خورولو طاقت او همت پیدا شی، مخکښې د دې نه چه ستا د بدنی زوال زمانه راشی او ته د عبادت او طاعت وغیره په پوره کولو کښې ضعف او کمزوری محسوس کړي.

- ② د بیماری نه مخکښې صحت، یعنی د ایمان نه پس چه کوم څیز د ټولو نه لوڼې نعمت دی. هغه صحت او تندرستی ده، لهذا د خپل صحت او تندرستی په زمانه کښې اگر چه هغه د بودا توب د دور نه ولې نه وی، یعنی د دیني او دنیاوی خیر او بهتری دپاره چه څه کولې شی او کړئ.

- ③ د فقر او غریبۍ نه مخکښې مالدارۍ او خوشحالی، یعنی تاسو ته چه کوم مال او دولت نصیب شوې دي، د دې نه مخکښې چه هغه ستا د لاس نه اوځی چه د مرگ پنځه تا د هغه نه جدا کړی. ته هغه په عبادت مالیه یا صدقات او خیرات کښې خرچ کړه او دا دولت مندی او خوشحالی یو داسې غنیمت موقع او گنړه چه په هغې کښې ته خپل اخروی فلاح او سعادت دپاره ډیر څه کولې شي.

- ④ په مشغولتیا او فکرونو کښې د مبتلا کیدو نه مخکښې د فراغت او اطمینان وخت.

- ⑤ د مرگ نه مخکښې ژوند.

(۱) ارشاد الساری: ۱۶/۱۳

(۲) المستدر للامام الحاکم، کتاب الرقاق: ۳۴۱/۴، رقم الحديث: ۷۸۴۷

«اغتم» د باب افتعال نه د امر حاضر صیغه ده چه د هغې معنی ده. د غنیمت مال اخستل او غنیمت په اصل کښې خو هغه مال ته وائی. کوم چه مسلمان جنگیدلو او حمله کولو سره د حربی کافرانو نه حاصل کړی. خو د دې لفظ اطلاق په هغه څیز باندې هم کیږی کوم چه د څه محنت او مشقت نه بغیر انسان ته حاصل شی.

د حدیث حاصل دا دی چه خوانی، صحت، دولت، د وخت فراغت او ژوند داسې څیزونه دی. کوم چه همیشه ملګرتیا نه کوی، د خوانی نه پس بود اتوب، د صحت نه پس بیماری، د دولت نه پس محتاجی. د وخت د فراغت نه پس فکرونه او مشاغل او د ژوند نه پس د مرګ راتلل لازمی امر دی.

لهذا تر څو پورې چه دا څیزونه نه وی راپیښ شوي. د غنیمت موقع نی او گټرئ او په دې کښې که د خپلې دنیاوی او اخروی غوره والی دپاره څه کولې شی. نو د هغې نه غفلت مه اختیاری.

④ باب فی الأمل وطوله

«امل» امید ته وائی. انسان په دنیا کښې اوږده اوږده امیدونه کوی. په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله د اوږدو امیدونو حقیقت واضح کړې دي.

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (فَمَنْ زُحِرَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ) آل عمران: ۱۸۵ (ذَرَهُمْ يَأْكُلُوا وَيَمْتَعُوا وَيُلْهِمُ الْأَمَلُ فَتَوْفَ يَعْلَمُونَ). الحجر: ۲
د ترجمه الباب د ایټونو تفسیر:

قوله: «فَمَنْ زُحِرَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ»: پس څوک چه هغه ورځ د جهنم د اور نه لرې کړې شو او جنت ته داخل کړې شو نو هغه کامیاب شو او د دنیا ژوند صرف د دھوکې سودا ده.

«زحر»: دا د باب فعلله نه د فعل ماضی مجهول صیغه ده. د دې مجرد «زحر-زح» راځی. چه د هغې معنی ده: یو څیز لره د هغه د ځانې نه لرې کول. او د «زحر» معنی ده:

١) قال القسطلانی رحمه الله: الأمل: بفتح الهمزة والميم وهو الرجاء فيما تحبه النفس من طول عمر وزيادة غنى يقال أمل خيره يأمله أملاً، وكذلك التاميل ومعناه قريب من التمني. وقيل الفرق بينهما أن الأمل ما تقدم سببه والتمنى بخلافه. وقيل الأمل إرادة الشخص تحصيل شيء يمكن حصوله فإذا فاتته تناء والرجاء تعليق القلب بمحسوب ليحصل في المستقبل.

والفرق بين الرجاء والتمنى أن التمني يورث صاحبه الكسل ولا يسلك طريق الجهد والعجد وبعبكه صاحب لرجاء فالرجاء محمود والتمنى معلول كالأمل إلا للعالم في العلم فلولا طول أمله ما صنف ولا آلف. وفي الأمل سر لطيف لأنه لولا الأمل ما تنهى أحد بعيش ولا طابت نفسه أن يشرع في عمل من أعمال الدنيا. وإنما المذموم منه الاسترسال فيه وعدم الاستعداد لأمر الآخرة. (ارشاد الساري، كتاب الرقاق: ۱۷/۱۳)

جذب بعجله: په تندۍ سره لرې کول. رانېکل. دلته د دې معنی ده. لرې کول او بېج کول د دنیوی ژوند حقیقت. (متاع الغرور) غرور یا خو مصدر دې د (غریغره غرورا) نه. په معنی د دھوکې ورکولو. یا د غار جمع ده، د متاع په معنی کښې دې، (مايتتم به وينتقم به ما پيام ويشتری)،^(۱) یعنی اخستلې کیدونکې او خرڅیدونکې قابل انتفاع څیز الله پاک د دې دنیا سپک والې او د هغې خسامت باندې تنبیه او اشاره کولو سره د دې د سامان سره تشبیه ورکړې ده چه د هغې مالک د هغې عیب لره پتولو سره مشتری ته د هغې خویاني شمارلو سره د هغې په اخستلو باندې تیار کړې. حکیم الامت مولانا اشرف علی تھانوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی:

او دا چه ئې او فرمائیل چه د دھوکې سودا، د دې نه دې دا فهم نه کړې شی چه د دنیا ژوند د ټولو دپاره ضرری دې، مطلب په تشبیه سره صرف دا دې چه دا د مقصود اصلی جوړولو قابله نه ده، بلکه که یو کریم قصدا دا سودا په ښه قیمت باندې اخلی نو د دې سودا سره دې مینه نه کوی. بلکه غنیمت گنړلو سره دې خرڅه کړی. پس اهل حق ددې ژوند او د دې د فائدو په عوض کښې د الله پاک نه اعمال صالحه او جنات عالیه اخلی. (۲)

دویم ایت کریمه

قوله: **(ذَرُّهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَلَهُمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ)**: تاسو هغوی د هغوی په

حال باندې پریردئ. چه هغوی خوراک او کړی، مړې او کړی او خیالی منصوبې هغوی په غفلت کښې واچوی، هغوی ته به نزدې حقیقت معلوم شی.

په دې آیت کریمه کښې الله پاک رسول الله ﷺ ته تسلی ورکولو سره فرمائی چه هر کله دا خلق ستاسو په نصیحت باندې غوږ نه گروي، په دې باندې عمل نه کوی او ستاسو خبره نه منی نو تاسو ولې د هغوی په غمونو کښې ویلې کیږئ، د هغوی په کفر باندې غم مه کوئ، هغوی د هغوی په حال باندې پریردئ چه څو ورځې د څناورو په شان خوراک ځکاک او کړی او مړې او کړی او د مستقبل متعلق ښه اوږده اوږده امیدونه او خیالی منصوبې جوړې کړی، ډیر زړه ورته هر څه معلوم شی، حقیقت به برانستلې شی، او وړاندې روستو خوړلې ځکلې هر څه به ئې راوځی. پس څه خو په دنیا کښې د مجاهدینو په لاس باندې د قید او قتل په ذریعه حقیقت ښکاره شو او پوره تکمیل به ئې په آخرت کښې د دائمی عذاب په ذریعه اوشی

(ذرم). ذر یعنی اترک امر دې، د دې ماضی قلیل الاستعمال ده.... (یاکوا) د جواب امر کیدو د وجې نه مجزوم دې (یتمتعوا) او (یله) دا دواړه په (یاکوا) باندې د معطوف کیدو د وجې نه مجزوم دی.

(۱) ارشاد الساری ۴۱۸/۱۳، هم دغه شان او گورئ: المفردات للراغب: ۵۱۵

(۲) بیان القرآن: ۳۰۵/۱، (سورة آل عمران)

(يُنْهَى) : د الهی ینهی۔ الهاء نه د فعل مضارع معروف واحد مذکر غائب صیغه ده. په اصل کښې ینهی وو. یاء د جزم په وجه او غورځیده (۱) د دې معنی ده: غافل کول
وَقَالَ عَلَىٰ اَرْحَمَلَيْكَ الدُّنْيَا مُذْبِرَةٌ، وَاَرْحَمَلَيْكَ الْآخِرَةُ مُقْبِلَةٌ، وَلِكُلٍّ وَاِجْدَ مِنْهُمَا نُتُونَ، فَكُونُوا مِنْ اَبْنَاءِ الْآخِرَةِ، وَلَا تَكُونُوا مِنْ اَبْنَاءِ الدُّنْيَا، فَإِنَّ الْيَوْمَ عَمَلٌ وَلَا حِسَابَ، وَغَدًا حِسَابٌ وَلَا عَمَلٌ. (بِمَرْحُوحِهِ: البقرة: ۹۶) / بِمَبْأَعِدِهِ.

سیدنا علی رضی الله عنه فرمائی دا دنیا د دې ځانې نه کوچ کولو سره مخ اړونکې روانه ده. او آخرت کوچ کولو سره زمونږ طرف ته مخ کولو سره راروان دې یعنی د دنیا زمونږ د طرف نه مخ اړولو سره د خپلې فنا طرف ته مخکښې کیدل او د آخرت د خپلې بقاء سره زمونږ طرف ته متوجه کیدل ظاهرېږي او په دې دواړو یعنی دنیا او آخرت کښې د هر یو ځامن دی. پس تاسو نیک عمل اختیارولو سره او د آخرت طرف ته متوجه کیدو سره د آخرت ځامن شئ او د آخرت نه بې پرواده او د دنیا طرف ته رغبت او متوجه کیدلو سره د دنیا په ځامنو کښې مه کیږئ. یاد ساتئ: نن ورځ د عمل کولو ده. د حساب ورځ نه ده. یعنی دا دنیا دار العمل دې. دار الحساب نه دې. دلته بس زیات نه زیات نیک عمل کوئ، او صبا له به د قیامت په ورځ د حساب ورځ وی. د عمل کولو نه.

تولہ: (بِمَرْحُوحِهِ (البقرة: ۹۶): بِمَبْأَعِدِهِ) : (مرحوزه) (معنی) (مباعدة) یعنی کښې واقع دې (وَمَا هُوَ بِمَرْحُوحِهِ مِنَ الْعَذَابِ) په دې کښې د (مرحوزه) معنی (مباعدة) یعنی د لرې کونکي ده.

د آیت کریمه مطلب دا دې چه هغه د دې جهنم د عذاب نه لرې کونکې نه دې، مقصد دا دې چه د جهنم د عذاب نه به بهیج نه شی.

(فَتَنَ زُحْرَفٌ.....) د مناسبت د وجې نه امام بخاری رحمته الله علیه د سورة بقره دا لفظ دلته ذکر کړو. لکه چه په صحیح بخاری کښې د امام بخاری رحمته الله علیه دا اسلوب دې

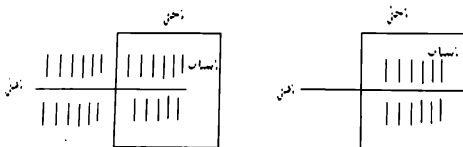
۱۰۵۲۱ حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ أَخْبَرَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ مُنْذِرٍ عَنْ رَبِيعِ بْنِ خُثَيْمٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ خَطَبَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - خَطَابًا مَرْتَبًا، وَخَطَّ خَطًّا فِي الْوُسْطِ خَلَّ جَا مِنْهُ، وَخَطَّ خَطًّا صَغَارًا إِلَى هَذَا الَّذِي فِي الْوُسْطِ، مِنْ جَانِبِهِ الَّذِي فِي الْوُسْطِ وَقَالَ «هَذَا الْإِنْسَانُ، وَهَذَا أَجَلُهُ مُحِيطٌ بِهِ - أَوْ قَدْ أَحَاطَ بِهِ - وَهَذَا الَّذِي هُوَ خَارِجٌ مِنْ أَمَلِهِ، وَهَذِهِ الْخُطُطُ الصَّغَارُ الْأَعْرَاضُ، فَإِنْ أَخْطَأَ هَذَا أَنْهَشَهُ هَذَا، وَإِنْ أَخْطَأَ هَذَا نَمَشَهُ هَذَا».

د سیدنا عبدالله رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله چوکور خط راښکلو، بیا ئې د هغې سرمینځه یو خط راښکلو کوم چه د چوکور خط نه وتلې وو، د هغې نه پس ئې د مینځ والا

خط په هغه حصه کېږي کومه چه د چوکور ترمینځه وه، وایه وایه نور خطونه رانېکلو او وې فرمائیل چه دا انسان دي او دا د هغه مرگ دي کوم چه هغه لره گیر کړي دي. او دا چه د مینځنی خط حصه، ده یا بهر وتلې ده. دا د هغه امید دي او وایه وایه خطوط مشکلات دي. پس انسان چه کله د یو (مشکل) نه بچ کیدو سره اوځی نو په بل کېږي اونځلی او چه د دویم نه اوځی نو په دریم کېږي اونځلی

د اوږدو امیدونو د هوکه: په دې حدیث کېږي رسول الله ﷺ د انساني ژوند د اوږدو امیدونو د هوکه ورکول بیان فرمائیلي دي چه انسان په خپل ژوند باندې د اوږدو امیدونو دنیا قانموي. د ارزوگانو دنیا ډولی کوي. د منصوبو یوه اوږده سلسله جوړوي خو هغه ته خبر نه وي چه هغه ډیر ژر د دنیا نه روان دي. د هغه ژوند په زرگونو افتونو او مصیبتونو کېږي گیره ده. چه د یو آفت نه خلاص شي او بچ هم شي نو دویم آفت پرې راشي او دغه شان د هغه ژوند ختم شي

د نقشي په ذریعه د دنیا د حقیقت مثال: رسول الله ﷺ دا حقیقت د یوې نقشي په ذریعه بیان فرمائیلي دي. هغوی یو چوکور مربع خط رانېکلو، د هغې نه ئې یو خط د بهر طرف ته رانېکلو او د مینځنی خط په خوا کېږي ئې وړې وړې کرښې رانېکلي. او د چوکور ډېی په شان خط طرف ته ئې اشاره کولو سره او فرمائیل چه دا د انسان مرگ او اجل دي. چا چه دا انسان گیر کړي دي او د هغې نه وړاندې انسان نه شي تلې. د مینځ خط طرف ته اشاره کولو سره ئې او فرمائیل چه دا انسان دي او د وړو کرښو طرف ته اشاره کولو سره ئې او فرمائیل چه دا هغه آفتونه دي کوم چه د انساني ژوند طرف ته متوجه دي. د یو نه یو آفت انسان ښکار شي او که په آفت کېږي گیر نه شي نو طبعی مرگ خو بهر حال راتلل دي. علامه عینی رحمته الله علیه د دې نقشه داسې جوړه کړې ده: (۱)

مولانا محمد ادریس کاندهلوی رحمته الله علیه دې مخکېښې نقشي ته معتمد وئيلې ده چه سياق حدیث هم په دې باندې دلالت کوي، پس هغوی ليکي:

(۱) عمدة القاری: ۵۳/۲۳. قلت: لفظ المربع فی الحديث المذكور يدل على ان الخط مربعا لا مستطیلا فخط مرتب کشف الباری لا یوافق الحديث

«والاول المبتدئ، وسياق الحديث يتناول عليه فلاشارة بقوله هذا الانسان الى النقطة الداخلة وبقوله : وهذا اجله محيط به، الى المربع ويقولوه : وهذا الذي هو خارج امله، على الخط المستطيل المنفرد، وبقوله : وهذه : الى الخطوط وهم المذكورة على سبيل المثال، لان البراء انصارها في عدد معين يؤيده قوله في حديث انس بعده : اذ جاءه الخط الاقرب... فانه اشارة به الى الخط المحيط به» (۱)

يعنى : اوله نقشه قابل اعتماد ده. او د حديث سياق هم په هغې نازليری. په «هذا الانسان» سره اشاره ده دننه نقطې طرف ته او په «هذا اجله محيط به» سره اشاره ده د چوکور طرف ته او په «وهذا الذي هو خارج امله» سره اشاره ده د اوږد خط طرف ته کوم چه د بهر طرف ته وتلي دي او په «هذه» سره ورو خطونو طرف ته اشاره ده.

۶۰۵۵) حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ عَنْ أَنَسٍ قَالَ خَطَّ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - خُطُوطًا فَقَالَ «هَذَا الْأَمَلُ وَهَذَا أَجَلُهُ، فَبَيْنَمَا هُوَ كَذَلِكَ إِذْ جَاءَهُ الْخَطُّ الْأَقْرَبُ».

د سيدنا انس رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله صلی الله علیه و آله خو خطونه راښکل او وي فرمائيل : دا اميد دي اودا مرگ دي. انسان هم په دي حالت کښي وي چه نزدې خطي يعنى مرگ ته اورسيری

قوله: «إِذْ جَاءَهُ الْخَطُّ الْأَقْرَبُ» : د خط اقرب نه اجل مراد دي. علامه قسطلاني رحمته الله ليکي:

«وهو الاجل المحيط به، اذ لا شك ان الخط المحيط هو اقرب من الخط الخارج عنه» (۲)

پس د بيهقي په روايت کښي د مرگ او د ترمذي په روايت کښي د اجل تصريح ده. (۳)

⑤ باب مَنْ بَلَغَ سِتِّينَ سَنَةً فَقَدْ أَعْدَرَ اللَّهُ إِلَيْهِ فِي الْعُمُرِ

لِقَوْلِهِ (أَوَلَمْ نَعْمَرْكُمْ مَا تَدَّكَّرْ فِيهِ مَنْ تَدَّكَّرَ وَجَاءَ كُمْ النَّذِيرُ) [فاطر: ۳۷] يعنى الشيب اوږد عمر اتمام حجت دي. د امام بخاري رحمته الله مقصد دا دي چه يو سړي ته كه الله پاک شپته كاله ژوند وركړو نو اوس هغه سره د آخرت د تياري په سلسله كښي هيڅ عذر باقى پاتې نه شو. اعذر د باب افعال نه دي او په دي كښي د سلب ماخذ خاصه ده. يعنى الله پاک د داسې سړي عذر زائل او ختم كړو. د دومره اوږد عمر موندلو باوجود كه څوك د آخرت د فكر او تياري نه غافل شو نو داسې انسان سره به د دي غفلت او بې توجه كيدو هيڅ عذر نه وي چه پيش نې كړي شي

لِقَوْلِهِ (أَوَلَمْ نَعْمَرْكُمْ مَا تَدَّكَّرْ فِيهِ مَنْ تَدَّكَّرَ وَجَاءَ كُمْ النَّذِيرُ) [فاطر: ۳۷] يعنى الشيب

(۱) التعليق الصحيح شرح مشكاة المصابيح، باب الامل والحرص : ۶/۶۱

(۲) ارشاد الساري : ۱۳/۴۲۰

(۳) ارشاد الساري : ۱۳/۴۲۰

ایا مونږ تاته دومره عمر نه وو درکړې چه په هغې کښې دې په څه باندې ځان پوهه کول غوښتل په هغې دې ځان پوهه کړې وې او تاته ویرونکې هم راغلې وو.
په دوزخ کښې پراته کفار به چغې وهی چه ای زموږ ربه: مونږ د دې ځانې نه اوباسه: مونږ به اوس ښه نیک نیک کارونه کوو. د الله پاک د طرف نه به هغوی ته جواب ورکړې شی چه ایا مونږ تاسو ته دومره عمر نه وو ورکړې چه په هغې کښې تا ځان پوهه کول غوښتلې نو پوهه کولې دې شواو صرف په عمر درکولو باندې مو اکتفاء اونکړه. بلکه تاسو ته زموږ د طرف نه ویرونکې هم راغلې وو

قوله: (أَوَلَمْ نَعْمَرْكُمْ): حکیم الامت مولانا اشرف علی تھانوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی:

د عمر نه مراد د بلوغ عمر دې چه په قدر د ضرورت په هغې کښې کمال فهم حاصل شی. په دې وجه د مکلف کیدو هم دا حد مقرر کړې شوې دې. د امام قتادہ رحمۃ اللہ علیہ په در مشور کښې هم دا تفسیر منقول دې: قال: اعلماوان طول العمر حجة نزلت، وان فيهم لابن ثمان عشرة سنة. او د دې نه مراد بلوغ دې لکه چه امام صاحب د اکثر بلوغ هم دا موده مقرر کړې ده او په بعض احادیثو کښې د دې په تفسیر کښې شپيته کلونه راغلي دي. د دې نه مراد تخصیص نه دې بلکه مقصود دا دې چه په دې سره به نور هم زیات احتجاج وی. (۱)
استفهام دپاره د انکار دې. واؤ دپاره د عطف دې او معطوف علیه مقدر دې او ما موصوله ده او تقدیری عبارت داسې دې. (الم نهلمکم ونعمرکم الذی، ای: العمر الذی یتذکر فیہ من تذکر)

ما موصوفه هم کیدې شی. (ما) نافیہ وئیل غلط او مصدریه ظرفیه وئیل ضعیف دی.

قوله: (وَجَاءَكُمْ النَّذِيرُ): ددې عطف د جمله استفهامیه په معنی او مدلول باندې دې.

گویا داسې او وئیلې شو (عمرناکم وچاکم النذیر) غرض دا د عطف الخبر علی الانشاء د قبیل نه نه دې

په ایت کریمه کښې د نذیر مصداق: (نذیر) نه مراد یا خو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم دې، یا قرآن کریم دې. یا جنس نذیر یعنی انبیاء علیہم السلام دی. بعض وائی د دې نه مراد تبه ده. بعض وئیلې دی د دې نه مراد د خپلو خپلوانو مرګ دې. بعض ترې کمال عقل مراد کړې دې. (۲) او د ابن عباس رضی اللہ عنہما نه روایت دې چه د دې نه د ویشنو سپین والې مراد دې. لکه چه امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دلته ذکر فرمائیلې دی.

[۶۰۵۶] حَدَّثَنِي عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ مُطَهَّرٍ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَلِيٍّ عَنْ مَعْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْغِفَارِيِّ

عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- فَقَالَ:

«أَعَذَّرَ اللَّهُ إِلَى امْرِئٍ آخَرٍ أَجَلَهُ حَتَّى بَلَغَهُ سِتِينَ سَنَةً».

تَابِعَهُ أَبُو حَازِمٍ وَمُؤَابِنٌ وَغُلَانٌ عَنِ الْمَقْبُرِيِّ.

د سیدنا ابوهریرہ رضی اللہ عنہ نہ روایت دی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل۔ اللہ پاک د ہغہ سری عذر ختم کړې دې د چا مرگ چہ ہغہ دومرہ موخر کړو تردې چہ شپیتو کالو تہ نہې اورسولو۔ د دې روایت متابعت ابو حازم او ابن عجلان ہم د مقبری پہ واسطې سرہ کړې دې۔
 فائدہ۔ پہ سند کښې د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ شیخ الشیخ عمر بن علی دې۔ هغوی د معن بن محمد نہ روایت کوی۔ عمر بن علی مدلس دې او دلته هغوی د معن نہ پہ عن سرہ روایت کوی۔
 د مدلس عنعنہ قبول نہ وی۔ خو دا روایت احمد بن عبدالرزاق نقل کړې دې۔ پہ دې کښې عمر بن علی د سماع تصریح کړې ده، خو پہ هغہ روایت کښې د معن نوم نشته بلکه د (رجل من بني غفار) الفاظ دی۔ د رجل نہ معن غفاری مراد دې۔ (۱)

قوله: «تَابَعَهُ أَبُو حَازِمٍ» یعنی د معن بن محمد غفاری رحمۃ اللہ علیہ متابعت ابو حازم سلمہ بن دینار او محمد بن عجلان دواړو کړې دې، د ابو حازم دا متابعت امام نسائی رحمۃ اللہ علیہ او د ابن عجلان متابعت امام محمد رحمۃ اللہ علیہ موصولا نقل فرمائیلي دې۔ (۲)

[۶۰۵۷] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا أَبُو صَفْوَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا يُونُسُ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ «لَا يَزَالُ قَلْبُ الْكَبِيرِ شَابًا فِي اثْنَتَيْنِ فِي حُبِّ الدُّنْيَا، وَطَوْلِ الْأَمَلِ». قَالَ الثَّيْتُ حَدَّثَنِي يُونُسُ وَابْنُ وَهْبٍ عَنْ يُونُسَ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ.

د سیدنا ابوهریرہ رضی اللہ عنہ نہ روایت دی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: د بودا سری زړه د دوه خیزونو په باره کښې همیشه ځوان وی، د دنیا محبت او اوږد امید۔

قوله: «قَالَ الثَّيْتُ» د لیث بن سعد رحمۃ اللہ علیہ دا تعلیق اسماعیلی موصولا نقل کړې دې۔ په دې کښې د محمد بن شهاب دوه شیوخ دی، سعید بن المسیب او ابو سلمة بن عبد الرحمن بن عوف۔ د سعید د روایت الفاظ بعینه د روایت الباب الفاظ دی، خو په دې کښې د (فی حب الدنيا) په ځانې (فی حب المال) دې او د ابو سلمة د روایت الفاظ دی۔

(قلب الشيخ شاب على حب اثنتين: طول الحياة وحب المال) (۳)

یعنی د بودا سری زړه د دوه خیزونو په محبت سره ځوان وی، یواږد عمر او دویم د مال محبت۔

(۱) ارشاد الساری ۴۲۱/۱۳، فتح الباری ۲۸۸/۱۱

(۲) فتح الباری: ۲۸۸/۱۱

(۳) عمدة القاری: ۵۶/۲۳، ارشاد الساری: ۴۲۳/۱۳

۱۰۵۹۱ حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هِشَامُ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «يَكْبُرُ ابْنُ آدَمَ وَيَكْبُرُ مَعَهُ الثَّنَائِبُ حُبُّ الْمَالِ، وَطُولُ الْعُمُرِ». رَوَاهُ شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ.

د سیدنا انس رضی اللہ عنہ روایت دی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د انسان عمر چہ خومره خومره زیاتبری. هغه سره دوه خیزونه هم په هغه کښې دتنه زیاتیری. دمال محبت اود عمر ډیروالې د امام شعبه رحمۃ اللہ علیہ خصوصیت (رَوَاهُ شُعْبَةُ) د شعبه روایت امام مسلم رحمۃ اللہ علیہ موصولا نقل کړې دي.

د شعبه دا تعلیق امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ ذکر کولو سره د سند د انقطاع وهم لره د لرې کولو کوشش کړې دي. ځکه چہ د روایت الباب په سند کښې امام قتاده رحمۃ اللہ علیہ په (عن) سره روایت نقل کوی او قتاده مدلس دي. او د شعبه معامله مختلف ده ځکه چہ هغه د مدلس راویانو صرف هم هغه روایات نقل کوی چہ د هغې په باره کښې د سماع د تصریح هغوی ته علم وی نو د شعبه د قتاده نه دا روایت نقل کول د تصریح سماع دلیل دي. په دې وجه امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د روایت شعبه عن قتاده ذکر او فرمائیل. (۲)

⑤ باب الْعَمَلِ الَّذِي يُبْتَغَى بِهِ وَجْهُ اللَّهِ.

فِيهِ سَعْدٌ.

د الله پاک د رضا والا عمل فضیلت کوم عمل چہ خالص د الله پاک د رضا دپاره کولې شی. د هغه په شریعت کښې ډیر اهمیت او فضیلت دي. امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ په دې باب کښې د الله پاک د رضا دپاره د کیدونکو اعمالو فضیلت بیان کړې دي.

(فیه سعد) یعنی په دې باره کښې د سیدنا سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ روایت دي کوم چہ په کتاب الجنائز باب رثاء النبی صلی الله علیه وسلم سعد بن حوله د لاندې تیر شوې دي په هغې کښې دی چہ کوم عمل د الله پاک د رضا دپاره اوکړې شی. په هغې سره به درجه او مرتبه اوچتیری. د حدیث الفاظ دی (قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَتُحَلِّفُ بَعْدَ أَصْحَابِي؟ قَالَ: إِنَّكَ لَنْ تُخْلَفَ فَمَعْمَلٌ عَمَلًا صَالِحًا، إِلَّا أَدَّكَ بِهِ دَرَجَةً). (۲)

۱۰۵۹۱ حَدَّثَنَا مَعَاذُ بْنُ أَسَدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرُ بْنُ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الرَّبِيعِ وَزَعَمَ مُحَمَّدٌ أَنَّهُ عَقَلَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَقَالَ وَعَقَلَ فَجَاءَتْهُمَا مِنْ دَلُوكَ كَأَنَّ فِي دَارِهِمَا.

(۱) عمدة القاری : ۵۶/۲۳. ارشاد الساری : ۴۲۳/۱۳

(۲) فتح الباری : ۲۹۰/۱۱. وعمدة القاری : ۵۶/۲۳

(۳) فتح الباری : ۲۹۱/۱۱. عمدة القاری : ۵۶/۲۳

قَالَ سَمِعْتُ عَتَبَانَ بْنَ مَالِكٍ الْأَنْصَارِيَّ ثُمَّ أَحَدَ بَنِي سَالِمٍ قَالَ عَدَا عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ «لَنْ يُوَافِيَ عَبْدٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَقُولُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ. يَتَّبِعِي بِهِ وَجْهَ اللَّهِ، إِلَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ النَّارَ». ار ۴۱۶

سیدنا محمود بن ربیع رضی اللہ عنہ بہ دے حقیقت اظہار کولو چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د ہغوی پہ ذہن کنبی بنہ محفوظ دے۔ ہغوی فرمائی چہ ہغوی تہ یاد دی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د ہغوی د کور د یو یو بقی نہ او بہ اخستلو سرہ خولہ مبارکہ کنگال کړې وہ۔ ہغوی فرمائی: ما د عتبان بن مالک انصاری رضی اللہ عنہ تہ او بیا د بنو سالم د یو بلی صاحب نہ واویدل ہغوی بیان او کړو چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مونږ تہ تشریف راوړلو او وې فرمائیل۔ کوم بندہ ہم چہ د قیامت پہ ورځ پہ

داسې حال کنبی راشی چہ ہغہ د کلمې (لا الہ الا اللہ) اقرار کړې وی او پہ ہغې سرہ د ہغوی مقصد د اللہ پاک رضا حاصلول وی نو اللہ پاک بہ د دوزخ اور پہ ہغہ باندې حرام کړی۔

قوله: (قَالَ: سَمِعْتُ عَتَبَانَ بْنَ مَالِكٍ الْأَنْصَارِيَّ ثُمَّ أَحَدَ بَنِي سَالِمٍ): سیدنا محمود بن الربیع رضی اللہ عنہ فرمائی چہ ما د سیدنا عتبان بن مالک انصاری او د بنو سالم د یو سړی نہ واوړیدل۔ پہ (احد بنی سالم) کنبی دوه احتمالات دی۔

① دا مرفوع دے او د دے عطف پہ محمود باندې دے۔ ای: اخبرني محمود بن الربيع ثم احد بنی سالم ..... امام زہری رحمہ اللہ فرمائی چہ ماتہ محمود بن الربیع او د بنو سالم یو سړی حدیث واوړولو۔ ددې سړی نہ حصین بن محمد انصاری مراد دے کوم چہ د قبیلہ بنو سالم د سردارانو نہ دے۔ امام زہری رحمہ اللہ پہ یو بل روایت کنبی د دے تصریح کړې دہ۔

② دویم احتمال دا دے چہ د دے عطف پہ (الانصاری) باندې دے او دا منصوب دے یعنی (سمعت عتبانا الانصاری، واحد بنی سالم) اوس پہ دے صورت کنبی دوه مطلبونہ کیدې شی۔
الف محمود بن الربیع رضی اللہ عنہ فرمائی چہ ما د عتبان او بنو سالم د یو سړی نہ حدیث واوړیدلو۔ گویا د ہغوی دوه شیوخ دی یو عتبان، دویم احد بنی سالم او د (احد بنی سالم) نہ حصین بن محمد مراد دے کوم چہ تابعی دے او حال دا چہ محمود بن الربیع رضی اللہ عنہ صحابی دے۔ صحابی د تابعی نہ روایت کوی۔

ب: او (ثم احد بنی سالم) دپارہ (الانصاری) عطف تفسیری ہم جوړولې شو، یعنی دا حدیث ما د عتبان نہ اوړیدلې دے، کوم چہ انصاری دے او د قبیلہ بنو سالم یو سړی دے، د عتبان بن مالک رضی اللہ عنہ تعلق ہم د قبیلہ بنو سالم سرہ دے (د)۔

۱۲۰۲۰۱ حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَمْرِو عَنْ سَعِيدِ الْمُقْبَرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى مَا يَعْبُدِي الْمُؤْمِنُ عِنْدِي جَزَاءً إِذَا قَبَضْتُ صَفِيَّةً مِنْ أَهْلِ الدُّنْيَا، ثُمَّ اخْتَبَيْتُهُ إِلَّا الْجَنَّةَ».

د سيدنا ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ او فرماييل الله پاک فرماني چه زما د دي مومن بنده چه خوک خيلوان او محبوب زه د دنيا نه او چت کړم او هغه په دي باندې د ثواب نيت کولو سره صبر او کړي نو د هغې بدله زما په نزد د جنت نه سوا هيڅ نه ده

(صَفِيَّة) د صاد په فتحې او د فاء په کسرې او د ياء په تشديد سره، هغه سرې کوم چه انسان ته محبوب وي لکه خوښې، روز، مخلص دوست.

(اخْتَبَيْتُهُ) احتساب وائي. د ثواب او اجر نيت کول. (الاجنة) د دي تعلق د (مَا يَعْبُدِي الْمُؤْمِنُ) سره دي (۱) هر يو کار که د آخرت د اجر او ثواب په نيت او ارادې سره او کړې شي نو هغې ته د حديث په اصطلاح کښې احتساب وائي

پس د رسول الله ﷺ يو مشهور حديث دي (من صام رمضان ايماناً واحتساباً غفر له ما تقدم من ذنبه وما تأخر) يعنى کوم سرې هم چه د رمضان روژې د ايمان او د آخرت د اجر په نيت اونيښي. نو د هغه به وړاندې روستو گناهونه معاف کړې شي په دي حديث کښې د احتساب معني د اجر او ثواب په نيت سره روژې نيول دي

ع: بَابُ مَا يُحَدَّرُ مِنْ زَهْوَةِ الدُّنْيَا وَالتَّنَافُسِ فِيهَا

د امام بخاري رحمه الله په دي ترجمه الباب سره مقصد دا دي چه د دنيا د چمک دمک، کشش او د دنيا د حرص او هوس او په دي کښې د مقابلې نه ځان ساتل پکار دي.

۱۲۰۲۱۱ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَقْبَةَ عَنْ مُوسَى بْنِ عَقْبَةَ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ حَدَّثَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ السُّورِيَّ بْنَ مَرْثَدَةَ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَمْرُو بْنَ عَوْفٍ وَهُوَ حَلِيفُ لَيْثِي عَامِرِ بْنِ لُؤْيٍ كَانَ شَهِيداً بِذِمَّةِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بَعَثَ أَبَا عُبَيْدَةَ بْنَ الْجَرَّاحِ إِلَى الْبَحْرَيْنِ يَأْتِي بِزَيْتِنَا، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - هُوَ صَاحِبُ أَهْلِ الْبَحْرَيْنِ، وَأَمَرَ عَلَيْهِمُ الْعَلَاءُ بْنَ الْحَضْرَمِيِّ، فَقَدِمَ أَبُو عُبَيْدَةَ بِمَالٍ مِنَ الْبَحْرَيْنِ، فَسَمِعَتِ الْأَنْصَارُ بِقُدُومِهِ فَوَافَتْهُ صَلَاةُ الصُّبْحِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَلَبَّى الْأَنْصَارُ تَعَرَّضُوا لَهُ فَتَبَسَّمَ حِينَ رَأَاهُمْ وَقَالَ «أَطْلَعْتُكُمْ سَمِعْتُمْ بِقُدُومِي عُبَيْدَةَ، وَأَنَّهُ جَاءَ بِشَيْءٍ». قَالُوا أَجَلْ يَا رَسُولَ اللَّهِ.

قَالَ «فَأَنْبِئُوا وَأَقْلُوا مَا يَنْتَزِعُكُمْ، قَوْلَ اللَّهِ مَا الْفَقْرُ أَخْسَىٰ عَلَيْكُمْ، وَلَكِنْ أَخْسَىٰ عَلَيْكُمْ أَنْ تَبْسُطَ عَلَيْكُمُ الدُّنْيَا، كَمَا يُبْسِطُ عَلَىٰ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، فَتَنَاقُسُوهَا كَمَا تَنَاقُسُوهَا وَتُلَبِّسُكُمْ كَمَا أَلْهَبْتُمْ». ار ۱۲۹۸۸

سیدنا مسور بن مخرمه رضی اللہ عنہ خبر ورکړو چه سیدنا عمرو بن عوف رضی اللہ عنہ کوم چه د بنو عامر بن لوی حلیف وو او د بدر په جنگ کښې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سره شریک وو. هغوی بیان او کړو چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سیدنا ابو عبیده بن الجراح رضی اللہ عنہ د بحرین په جزیه راوړلو پسې اولیرلو. رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د بحرین والو سره صلح کړې وه. او په هغوی باندې ئې علاء بن حضرمی امیر مقرر کړې وو. چه کله ابو عبیده رضی اللہ عنہ د بحرین د جزیې مال راوړلو نو انصارو د هغوی د راتلو واوړیدل او د سحر مونځ ئې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سره او کړو. او چه کله رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم روان شو نو دا ټول خلق د هغوی مخې ته راغلل. رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د هغوی په لیدو باندې مسکې شو او وې فرمائیل زما خیال دې د ابو عبیده د راتلو متعلق تاسو اوړیدلې دی او دا هم چه هغه څه راوړې دی؟ انصارو عرض او کړو چی یا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم! رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: بیا دې تاسو ته زیږې وی تاسو د هغې امید ساتئ کوم چه به تاسو خوشحاله کړی. الله پاک گواه دې: فقر او محتاجی هغه څیز نه دې چه د هغې نه زه ستاسو متعلق ویریم. بلکه زه خود دې نه ویریم چه دنیا به په تاسو فراخه کړې شی څنگه چه په هغه خلقو باندې فراخه کړې شوې وه کوم چه ستاسو نه مخکښې وو او تاسو به هم د دې دپاره د یو بل نه د مخکښې کیدو داسې کوشش او کړئ څنگه چه به هغوی کولو او تاسو به هم دغه شان غافل کړی څنگه چه ئې هغوی غافل کړې وو.

په سند کښې درې تابعین دی. موسی بن عقبه، ابن شهاب او عروة بن زبیر، دوه صحابه دی. سیدنا مسور بن مخرمه او سیدنا عمرو بن عوف رضی اللہ عنہ دا ټول مدنی دی. (۱)

قوله: «مَا الْفَقْرُ أَخْسَىٰ عَلَيْكُمْ»: (الفقر) منصوب دی. ما اضمر عامله علی شریطة التفسیر د قبیل نه دې. او دې لړه مبتداء جوړولو سره مرفوع هم لوستلې شو. په دواړو صورتونو کښې د (اخشى) مفعول به به حذف وی. په دې صورت کښې به هغه د وجې د اشتغال نه په (الفقر) کښې عمل نه شی کولې. لهذا د الفقر فعل به ناصب مقدر وی. کوم چه (اخشى) دې او په دویم صورت کښې به (الفقر) د ما اسم کیدو د وجې نه مرفوع وی. او خبر چه کله جمله وی نو په هغې کښې چونکه د عائد کیدل ضروری وی په دې وجه د (اخشى) مفعول به به مقدر منلې شی. کوم چه ضمیر غائب دې او د (الفقر) طرف ته راجع دې. تقدیری عبارت داسې دې: (ما الفقر احشاء علیکم) (۲)

(۱) فتح الباری ۲۹۴/۱۱، عمدة القاری: ۵۹/۲۳

(۲) فتح الباری ۲۹۵/۱۱، عمدة القاری: ۶۰/۲۳

۱۲۰۲۲۱ حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا الثَّيْبِيُّ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ عَنْ أَبِي الْخَيْرِ عَنْ عَفَّةَ بْنِ عَامِرٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - خَرَجَ يَوْمَ فَصَّيْ عَلَى أَهْلِ أُحُدٍ صَلَاتَهُ عَلَى النَّبِيِّ، ثُمَّ الْمَرْفَ إِلَى الْمَبْرِ فَقَالَ «إِنِّي فَوْظُكُمْ وَأَنَا مُجِيدٌ عَلَيْكُمْ، وَإِنِّي وَالِدُهُ لَأُنْظُرَ إِلَى حَوْضِي الْآنَ، وَإِنِّي قَدْ أُعْطِيتُ مَفَاتِيحَ خَزَائِنِ الْأَرْضِ - أَوْ مَفَاتِيحَ الْأَرْضِ - وَإِنِّي وَاللَّهِ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تُتْرَكَوا بَعْدِي، وَلَكِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تَتَفَاوَيْبُوا».

د سيدنا عقبه بن عامر رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ بهر تشریف راوړلو نو د جنگ احد په شپږانو باندې ئې داسې مونځ اوکړو څنگه چه د مړي جنازه لوستلې شي. بيا رسول الله ﷺ منبر ته تشریف راوړلو او وې فرمائيل زه به ستاسو نه مخکې څه و زه به په تاسو باندې گواهيم. والله زه خپل حوض دې وخت کښې داسې وينه او ماته د زمکې د خزانو کنجيانې راکړې شوې دي يا دې اوفرمائيل د زمکې کنجيانې راکړې شوې دي او والله زه ستاسو متعلق د دې نه نه ويرېم چه تاسو به زما نه روستو شرک اوکړې بلکه زما ستاسو متعلق د دې ويره ده چه تاسو به په دنيا کښې د دې د حصول دپاره د يوبل نه د مخکې کيدو کوښ کوي.

د ابو الخير نوم مرثد بن عبد الله دي

۱۲۰۲۳۱ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّ أَكْثَرُ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ مَا يُخْرِجُ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ بَرَكَاتِ الْأَرْضِ». قِيلَ وَمَا بَرَكَاتُ الْأَرْضِ قَالَ «زَهْرَةُ الدُّنْيَا». فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ هَلْ يَأْتِي الْخَيْرُ بِالشَّرِّ فَصَمَّتِ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ يُنْزِلُ عَلَيْهِ، ثُمَّ جَعَلَ يَمْسَحُ عَنْ جَبِينِهِ فَقَالَ «أَيُّنَ السَّابِلِ». قَالَ أَنَا أَبُو سَعِيدٍ لَقَدْ حَمِدْنَاكَ حِينَ ظَلَمَ ذَلِكَ. قَالَ «لَا يَأْتِي الْخَيْرُ إِلَّا بِالْخَيْرِ، إِنَّ هَذَا النَّسَاءَ خَصْرَةٌ حُلُوءَةٌ، وَإِنَّ كُلَّ مَا أُنْبِتَ الرَّيْبُ يَقْتُلُ حَبْطًا أَوْ يَلْمُ، إِلَّا أَكَلَهُ الْخَصْرَةُ، أَكَلَتْ حَتَّى إِذَا امْتَدَّتْ خَاصِرَتَاهَا اسْتَقْبَلَتِ الشَّمْسُ، فَاجْتَرَتْ وَتَلَطَّتْ وَبَالَتْ، ثُمَّ عَادَتْ فَأَكَلَتْ، وَإِنَّ هَذَا النَّسَاءَ حُلُوءَةٌ، مَنْ أَخَذَهُ بِحَقِّهِ وَوَضَعَهُ فِي حَقِّهِ، فَنِعِمَّ الْمَعُونَةُ هُوَ، وَمَنْ أَخَذَهُ بِغَيْرِ حَقِّهِ، كَانَ الَّذِي يَأْكُلُ وَلَا يَشْبَعُ». ارا: ۱۸۷۹

د سيدنا ابو سعيد خدری رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل زه ستاسو متعلق د ټولو نه زياته ويره ددې لرم. چه الله پاک به د زمکې برکونه ستاسو دپاره راوباسي. تپوس اوکړې شو. د زمکې برکونه څه دي؟ وې فرمائيل د دنيا فراخي. په دې باندې يو سړی د رسول الله ﷺ نه تپوس اوکړو آيا خير به شر راوړي؟ رسول الله ﷺ خاموش شو او مونږ خيال اوکړو چه کيدې شي په هغوی باندې وحی نازلېږي. د دې نه پس رسول الله ﷺ تندي صفا کړو او تپوس ئې اوفرمائيلو هغه تپوس کونکې سړې جړته دي؟ تپوس کونکی اووې.

سیدنا ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ فرمائی کہ کله دے سوال حل زمونہ مخی تہ راغلو نو مونہ د هغه صاحب تعریف او کرو. رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: خیر خو صرف خیر راوپی، خو دا مال د شین او بنکلی گیا په شان دې او کوم خیزونه هم چه سپرلې راتوکوئ هغه په حرص زیات خوراک کونکو لره هلک یا هلاکت ته نزدې کړی. سوا د هغه خاروی نه چا چه په ډکه خیته خوراک کړې وی، تردې چه کله د هغه تشی ډک شی نو هغه نمر ته مخ کولو سره شخوند او هلو. او بیا ئې واړه او لوڼې بول او کرل او بیا د هغې نه پس ئې بیا واپس کیدو سره خوراک او کرو.

او دا مال هم ډیر خوږ دې، چا چه دا په حق سره واخستلو او په حق کښې ئې خرچ کړو نو هغه بهترینه ذریعه ده او چا چه دا په ناجائز طریقې سره حاصل کړو نو د هغه سړی په شان دې چه خوراک کوی خو مړیږي نه.

قوله: **﴿لَقَدْ حَمَدْنَاهُ حِينَ طَلَعَ ذَلِكَ﴾**: یعنی په شروع کښې خو د هغه سوال په مونږ بڼه او نه لگیدو ځکه چه د هغه په سوال کولو باندې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم خاموش شو (مونږ او گنډله چه هغوی خفه شو) خو چه کله خبره واضحه شوه نو مونږ د هغه تعریف او کړو، **﴿طَلَعُ بَعْضِ ظَهْرِ دِي﴾**

﴿غَضَبُهُ﴾: د خا په فتحې او د ضاد په کسرې سره دې په معنی د شین او سرسبز

﴿يَحْتَلُّ حَبَطًا أَوْ يُلْمُ﴾: **﴿حبط﴾** د زیات خوراک د وجې نه د خیتې پر سیدو ته وائی.

﴿حبطت الدابة﴾: خاروی دومره خوراک او کړو چه خیتې ئې او پر سیده او مړ شو. (۱)

﴿يلم﴾ یعنی موسمی سپرلې چه کومه گیا راتوکوی او د زیات خوراک کولو د وجې نه وژل کوی یا ئې وژلو ته نزدې کړی.

﴿اِكَلَةُ الْخَصْرِ﴾: اکله: د اسم فاعل مونث صیغه ده، خوراک کونکې خاروې.

﴿امْتَدَّتْ حَاوِيَرَتَاهَا﴾: یعنی د هغه دواړه تشی ډک شو او بڼه نیغ شو.

﴿فَاجْتَرَتْ﴾ شخوند وهل، خوړلې شوې گیا راویستلو سره دوباره میده کول.

﴿ثَلُط﴾: سوتله کول. (۲)

قوله: **﴿إِنَّ هَذَا الْمَالَ خَصْرَةٌ حُلُوَّةٌ﴾**: **﴿حصرة﴾** او **﴿حلوة﴾** مؤنث دې او مال مذکر دې

او په اسم **﴿ان﴾** او دهغې په خبر کښې د تذکیر او تانیث په اعتبار سره مطابقت ضروری دې په دې وجه په عبارت کښې مختلف تاویلات کړې شوې دی!

(۱) حبطت الدابة حبطا: اذا اصاب مرعى طيبا، فافترط في الاكل حتى تنفخ، فتموت. (النهاية في غريب

الحديث: ۳۲۴/۱)

(۲) د لغاتو د تشریح دپاره او گوری: عمدة القاری ۶۲/۲۳، وفتح الباری: ۲۹۷/۱۱

① یو دا چه د مال نه مراد (الحياة بالمال) دې او (حضرة) د دې خبر دې

② دویم دا چه د مال نه دنیا مراد ده او هغه مونث ده

③ دریم دا چه په دې سره تشبیه مقصود ده، ای: المال كالبقلة الخضراء الحلوة.

قوله: (فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ هَلْ يَأْتِي الْخَيْرُ بِالْشَّرِّ؟) : یو سړی عرض او کړو چه یا رسول

الله ﷺ: آیا خیر به د ځان سره شر هم راوړی؟ یعنی د ملکي فتوحاتو او اقتدار د وجې نه به چه مونږ مسلمانانو ته کوم مال غنیمت او سازو سامان حاصلیږی، هغه خو به زمونږ دپاره د الله پاک نعمت وی، او هسې هم په جائز وسائلو او ذرائع سره حاصلیدونکي دولت او د رزق وغیره وسعت او فراخی یو ښه څیز دې، نو دا څنگه ممکن ده چه د الله پاک ورکړي شوې نعمت او یو ښه څیز زمونږ دپاره د بدې او فتنې او ترک طاعات سبب او ذریعه جوړه شی.

قوله: (فَقَالَ إِنَّهُ لَا يَأْتِي الْخَيْرُ بِالْشَّرِّ إِنْ مِمَّا يُنْبِتُ الرِّبْعُ يَقْتُلُ، أَوْ يُلْمِ الْأَكَلَةَ

الْخَضِرَاءُ) : رسول الله ﷺ او فرمائیل چه حقیقت دا دې چه خیر کله هم د ځان سره شر نه راوړی، یعنی په جائز ذرائع سره د مال او دولت حاصلیدل او په رزق کښې د وسعت او فراخی او خوشحالی نصیب کیدل، په خپرونو کښې یو خیر دې او د دې په وجه هیڅ بدې نه راځی، بلکه اصل کښې د شر راتلل د هغه عوارضو د وجې نه دی کوم چه د دولت مندئ او خوشحالی په وخت لاحق کیږی. لکه بخل او اسراف او د حد اعتدال نه تجاوز.

او د دې مثال سپرلی دې کوم چه د زمکې د خیتې نه گیا وغیره راوباسی او د خپل ذات په اعتبار سره خو ښه او فائده مند وی، خو د هغې نه نقصان هغه وخت رسیږی چه کله یو څاروې د خپل ضرورت نه زیاتې خوراک او کړی او د ډیر خوراک د وجې نه په هلاکت کښې اخته شی.

پس خپله رسول الله ﷺ د دې مثال داسې بیان او فرمائیلو چه د سپرلی موسم کومه گیا راوباسی، هغه په حقیقت کښې خو د خیر او فائدي څیز وی چه هغه د خپل ځان سره هیڅ نقصان او بدې راوړلو سره د زمکې د خیتې نه نه راوځی. خو هغه څاروی لره د هغه خیته پرسولو سره وژنی، او که هغه مړ نه شی نو مرگ ته نژدې شی. یعنی کوم څاروې چه په دې گیا کښې د حد نه واوړی، هغه د دې گیا د وجې نه نه بلکه د خپل فعل یعنی زیات خوراک د وجې نه ضرور په هلاکت کښې واقع شی. هغه داسې چه هغه خوراک کونکی څاروی دا گیا داسې او خوړله چه کله د ډیر خوراک د وجې نه د هغه دواړه تشی او پرسیدل نو هغه د نمر مخې ته کیناستلو، لکه چه د څاروی عادت وی چه کله د بد هضمی د وجې نه د هغه خیته او پرسېږی نو هغه په نمر کښې او د هغه وجود گرمی موندلو سره نرم شی او په هغه کښې چه څه وی هغه بهر راشی، بیا چه کله نرمه سوته او متیازې کولو سره هغه خپله خیته سپکه کړی نو د سریدو دپاره د چراگاه طرف ته روان شی.

د دولت ډیر والې کله نعمت دي؟ ﴿وَإِنَّ هَذَا النَّالَ خَفِيفٌ خَلُوفٌ﴾ د مذکوره مثال او د هغې د مطابقت بیانولو نه پس رسول الله ﷺ دا مال او زر ډیر شین او نرم او مزیدار دې وئیلو سره د دې حقیقت طرف ته اشاره او فرمایله چه د دنیا مال او زر. د هغه د محبت او مصارف د تعلق نه د انسانانو حالات او خیالات مختلف وی. چه څه خلق خو هغه وی کوم چه صرف د حاجت او ضرورت په قدر د مال او اسباب په حصول باندې اکتفاء کوی او د هغې د حصول دپاره هم جائز او صحیح وسائل او ذرائع اختیاروی هم دغه شان هغوی سره چه کوم مال او اسباب او پیسې وی. هغوی هغې لره په ښه مصارفو کښې خرچ کوی.

خو څه خلق داسې وی کوم چه مال او دولت لره هرڅه گنړی. د هغوی حرص او طمع په هیڅ حد باندې قناعت نه کوی. هغوی نه صرف دا چه د ضرورت او حاجت نه د زائد مال او زر حاصلولو سعی او کوشش کوی. او د هغې په راجمع کولو کښې لگیدلې وی. بلکه د هغې په حصول کښې د جائز او ناجائز ترمینځه هیڅ تمیز نه کوی. د سختو نه سختې بدې ارتکاب کولو سره او حرام ذرائع لره اختیارولو سره دولت راټولوی.

د دې نه علاوه هغوی سره چه کوم مال دولت او روپۍ پیسې وی. هغه په حقدارانو باندې او په هغه مصارفو کښې نه خرچ کوی. کوم چه د الله پاک د رضا باعث وی. او د مال او دولت متعلق د هغوی دا حرص او طمع هغوی لره د هغه سړي په شان کړی چه خوراک کوی. خود حرص د غلبې د وجې نه نه مریږی. یا د هغوی حالت د هغه سړي په شان شی کوم چه د استسقاء مریض وی چه هیڅ وخت هم نه مریږی او خورمه چه اوبه څکی. هم دومره نې تنده زیاتیږی او خپته نې پرسیږی.

(۲۰۲۴) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ رَحْمَتَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَمْرَةَ قَالَ حَدَّثَنِي

زُهْدُ مَرْبُؤْنُ مَضَرَّبٍ قَالَ سَمِعْتُ عِمْرَانَ بْنَ حُصَيْنٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «خَيْرُكُمْ قُرْنِي، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ». قَالَ عِمْرَانُ فَمَا أَدْرِي قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بَعْدَ قَوْلِهِ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا «ثُمَّ يَكُونُ بَعْدَهُمْ قَوْمٌ يَشْهَدُونَ وَلَا يُسْتَشْهَدُونَ، وَيَعْمَلُونَ وَلَا يُؤْمَمُونَ، وَيَنْذِرُونَ وَلَا يَقُونَ، وَيُظْهَرُ فِيهِمُ الْيَمْنُ». (ار. ۱۲۵۰۸)

د سیده عمران بن حصین رضی الله عنه نه روایت دي چه رسول الله ﷺ او فرمائیل په تاسو کښې د ټولو نه غوره زمانه ده، بیا د هغه خلقو زمانه ده کوم چه به د دې نه روستو وی، سیدنا عمران رضی الله عنه فرمائی ماته معلومه نه ده چه رسول الله ﷺ دا ارشاد دوه کرته بیان کړو یا درې کرته. بیا به د دې نه روستو هغه خلق وی کوم چه به گواهی ورکوی خو د هغوی گواهی به نه وی طلب کړې شوې. هغوی به خیانت کوی او د هغوی نه به اعتماد اوچت کړې شی. هغوی به منخته کوی خو پوره کوی به نې نه او په هغوی کښې به خورب والې خور شی.

قوله: (وَيُظْهَرُ فِيهِمُ الْيَمْنُ): (سن) خورب والی نه وائی، د سنن ترمذی په روایت

کَنِیْ دى (ثم یجى قوم یتسننون ویحبون السن) (۱) یعنى دى نه پس به داسې خلق راشی چه خورب به وى او خورب والې به خونبوى

په یو بل حدیث کښې راځی (ان الله یغض الحیر السین) (۲) یعنى الله پاک د خورب ملا سره بغض کوی علما کرامو لیکلې دى چه د دې نه مراد صرف د بدن خورب والې نه دې مراد بلکه مقصد ئې په تعیش او عیش و عشرت کښې اخته کیدل دى یعنى داسې خلق به راشی چه هغوی به عیش و عشرت او لوفری خونبوى چونکه عموما خورب والې هم د لا پرواهى او عیش و عشرت په نتیجه کښې وى. په دې وجه حدیث کښې د دې ذکر راغلې دې.

۱۶۰۲۵) حَدَّثَنَا عَبْدَانُ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عُبَيْدَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «خَيْرُ النَّاسِ قُرْنِي، ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ، ثُمَّ يَجِيءُ مِنْ بَعْدِهِمْ قَوْمٌ نُسِبُ شَهَادَتُهُمْ أَيْمَانُهُمْ وَأَيْمَانُهُمْ شَهَادَتُهُمْ». (ار: ۲۵۰۹)

د سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم او فرماييل: د ټولو نه غوره زمانه زما ده. د هغې نه پس د هغه خلقو کوم چه به د دوى نه پس وى او د هغې نه پس به داسې خلق پيدا شى چه د هغوى گواهي به د هغوى د قسمونو نه مخکښې کيږي او قسمونه به ئې د گواهو نه (يعنى په دروغه د گواهي ورکولو شوقيان به وى)

(عبدان) عبدالله بن عثمان مروزي لقب دې. د ابو حمزه نوم محمد بن ميمون دې

(عبيده) د په فتحې او د باء په کسري سره دې. د هغوى د پلاره نوم قيس دې

قوله: (ثُمَّ يَجِيءُ مِنْ بَعْدِهِمْ قَوْمٌ نُسِبُ شَهَادَتُهُمْ) مطلب دا دې چه د هغوى نه په روستو راتلونکو خلقو کښې به تقوى نه وى. هغوى به د الله پاک د ويرې نه خالى وى او د دروغونې گواهي او په دروغه قسم خوړلو دپاره به هر سرې تيار وى

۱۶۰۲۶، ۱۶۰۲۷) حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ عَنْ قَيْسٍ قَالَ سَمِعْتُ خَبَابًا وَقَدْ اكْتَوَى يَوْمَئِذٍ سَبْعًا فِي بَطْنِهِ وَقَالَ لَوْلَا أَنْ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - نَهَانَا أَنْ نَدْعُو بِالْمَوْتِ لَدَعَوْتُ بِالْمَوْتِ، إِنَّ أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مَضَوْا وَلَمْ تَنْفُضْهُمْ الدُّنْيَا بَشَىءٍ، وَإِنَّا أَصْبْنَا مِنَ الدُّنْيَا مَا لَا نَجِدُ لَهُ مَوْضِعًا إِلَّا التَّرَابَ.

قيس بن ابى حازم فرمائي چه ما د سيدنا خباب رضي الله عنه نه اوريدل او هغه ورځ د هغوى په خيټه کښې اووه داغونه لگيدې وو. که رسول الله صلى الله عليه وسلم مونږ د مرگ د دعا نه منع کړې نه وې

(۱) سنن الترمذی، ابواب الفتن، باب ما جاء فى القرن الثالث، رقم الحديث: ۲۲۲۱

(۲) الکاف الشاف فى تخریج احاديث الکشاف على حاشيته ۴/۲، والجامع لاحکام القرآن: ۳۷/۷ (سورة النجم) قلت: ضعفه عبد العزيز بن محمد بن عبد المحسن فى محض الصواب فى فضائل عمر بن الخطاب وقال: إسناده ضعيف لانقطاعه، وفيه على الجعفى اتفق النقاد على تكذيبه. (التقريب رقم: ۶۸۰۷).

نو ما به د خپل خان دپاره د مرگ دعا کوله، د رسول الله ﷺ خوصحابه تیر شو او دنیا د هغوی د خیر د اعمالو نه هیڅ نه و وکړې، او مونږ د دنیا نه دومره څه حاصل کړل چه د خاورو نه سوا د هغې هیڅ څانې نشته.

(۶۰۲۷) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ إِسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنِي قَيْسُ قَالَ أَتَيْتُ خَبَابًا وَهُوَ يَبْنِي حَاطِلًا لَهُ فَقَالَ إِنَّ أَصْحَابَنَا الَّذِينَ مَضَوْا لَمْ تَنْقُصْهُمْ الدُّنْيَا شَيْئًا، وَإِنَّا أَصْبَنَامِنْ بَعْدِهِمْ شَيْئًا، لَا يُحْدِلُهُ مَوْضِعًا إِلَّا التُّرَابَ. (ر: ۱۵۳۴۸)

قیس بن ابی حازم رحمته الله فرمائی چه زه د سیدنا خباب رحمته الله په خدمت کښې حاضر شوم هغوی د خپل باغ چار دیواری جوړوله، هغوی او فرمائیل چه زمونږ ملگری کوم چه وفات شو دنیا د هغوی په اعمالو کښې هیڅ کمې او نکړو، خو مونږ د هغې نه وروستو دومره حاصله کړه چه د خاورې نه سوا د هغې د ایخودلو هیڅ څانې نه ملایږی.

(۶۰۲۸) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ عَنْ سُفْيَانَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ خَبَابٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ هَاجَرْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - (ر: ۱۱۲۱۷)

د سیدنا خباب رحمته الله نه روایت دې چه مونږ د رسول الله ﷺ سره هجرت او کړو.

د هجرت واقعې دلته بیان نه کړه، هغه په باب الهجرة الی المدینة کښې تیره شوې ده په هغې کښې دې: (فَوَقَّعَ أَجْرَنَا عَلَى اللَّهِ فَبِئْسَ مَنْ مَقُولٍ لَمْ يَأْخُذْ مِنْ أَجْرِهِ شَيْئًا مِنْهُمْ مُضْعَبُ بْنُ عَمِيرٍ) (۱)

⑧ **بَابُ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ.....**
فَلَا تَغُرَّكُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّكُمْ بِاللَّهِ الْغُرُورُ * إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُو حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ. | فاطر: (۵)، ۶ | جُمُعَةُ سَعْرٌ، قَالَ مُجَاهِدٌ الْغُرُورُ الشَّيْطَانُ.

ای خلقو: بیشکه د الله پاک وعده حق ده، پس تاسو د دنیا ژوند په دھوکه کښې وانچوی او د الله پاک په باره کښې تاسو ته شیطان دھوکه درنکړی، بیشکه شیطان ستاسو دشمن دې او هغه تاسو په دشمنی باندې اونیسې، یقینا هغه خپل جماعت ته دعوت ورکوی چه هغوی جهنمیان شی

قوله: ﴿ قَالَ مُجَاهِدٌ الْغُرُورُ الشَّيْطَانُ ﴾: مجاهد په آیت کریمه کښې د ﴿ الغرور ﴾ تفسیر په شیطان سره کړې دې، فریابی دا تعلیق موصولا نقل کړې دې. (۲)

غرور په حقیقت کښې هر هغه خیز ته ونیلي کیدې شی کوم چه انسان په دھوکه کښې واچوی، مال، د جاه شهوت او شیطان، په ټولو باندې د غرور اطلاق کیدې شی او شیطان

(۱) ارشاد الساری ۴۳۳/۱۳، وفتح الباری ۳۰۰/۱۱

(۲) ارشاد الساری: ۴۲۳/۱۲

چونکه په دې باب کښې د ټولو نه وړاندې دې، په دې وجه هغه ته د غرور مصداق ونيلې شوې دې (۱)

۱۷۰۶۹۱ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْرَاهِيمَ الْأَنْقَرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي مُعَاذُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ ابْنَ أَنَانَ أَخْبَرَهُ قَالَ أَتَيْتُ عُثْمَانَ بِظُهَيْرٍ وَهُوَ جَالِسٌ عَلَى الْمَقَاعِدِ، فَتَوَضَّأَ فَأَخْسَنَ الْوُضُوءَ ثُمَّ قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - تَوَضَّأَ وَهُوَ فِي هَذَا الْمَجْلِسِ، فَأَخْسَنَ الْوُضُوءَ ثُمَّ قَالَ: «مَنْ تَوَضَّأَ مِثْلَ هَذَا الْوُضُوءِ، ثُمَّ أَتَى الْمَسْجِدَ فَرَكِعَ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ جَلَسَ، غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ». قَالَ وَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «لَا تَعْتَرُوا». (ار: ۱۱۵۸)

ابن ابان فرماني چه ما سيدنا عثمان رضي الله عنه دپاره د اودس اوبه راوړلې، هغوی په يو دالانگي کښې ناست وو بيا هغوی په ښه طريقه اودس اوکړو، د هغې نه پس ئې او فرمايل چه ما رسول الله صلى الله عليه وسلم هم په دې ځانې باندې په اودس کولو باندې ليدلې دي، رسول الله صلى الله عليه وسلم په ښه طريقه باندې اودس اوکړو بيا ئې او فرمايل: چه چا داسې اودس اوکړو او مسجد ته راتلو سره ئې دوه رکعتونه مونځ اوکړو، بيا د جماعت په انتظار کښې ناست وونو د هغه مخکښې گناهونه معاف کيږي، هغوی اووې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم او فرمايل: په دهوکه کښې مه راځي.

﴿لَا تَعْتَرُوا﴾: يعنی په دهوکه کښې واقع نه شئ چه الله پاک په مانځه سره ټول گناهونه معاف کوي نو د گناهونو نه احتياط نه دې پکار، ځکه چه په مونځونو سره صرف وړه گناهونه معاف کيږي او که لوثې گناهونه هم الله پاک په خپل فضل او کرم سره معاف کړي نو هغه به په قبول شوی مانځه سره معاف کيږي او د قبوليت صلاۀ علم چاته هم نه شی کيدې

⑨ باب ذهاب الصالحين

﴿يقال: الذهاب: المطر﴾

۱۷۰۷۰۱ حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ بَيَّانٍ عَنْ قَبِيصِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ عَنْ مُرْدَائِسِ الْأَسْلَمِيِّ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «يَذْهَبُ الصَّالِحُونَ

(۱) ارشاد الساري: ۴۳/۱۲

(۱) قال ابن بطال: ذهاب الصالحين من أشراف الساعة، إلا إنه إذا بقى الناس في حفلة كحفلة الشعير أو التمر؛ فذلك إنذار بقيام الساعة وفناء الدنيا، وهذا الحديث معناه الترغيب في الاقتداء بالصالحين والتحذير من مخالفة طريقهم خشية أن يكون من خالفهم ممن لا يباليه الله ولا يعاب به. وبألة: مصدر باليت محذوف منه الباء التي هي لام الفعل، وكان أصله (بالية) فكروها ياءً قبلها كسرة، لكنثرة استعمال هذه اللفظة في نفى كل ما لا يحفل به، وتقول العرب أيضاً في مصدر باليت مبالاً كما تقول باله. والحفلة: سفلة الناس وأصلها في اللغة ما تساقط من قشور التمر والشعير وغيرهما، والحفلة والحشافة مثله. (انظر شرح ابن بطال للبخاري ۱۶۱/۱۰)

الْأَوَّلُ فَلَا أَوَّلَ، وَيَبْقَى حُفَالَةً كَحُفَالَةِ الشَّعِيرِ أَوِ النَّمْرِ، لَا يُبَالِيهِمُ اللَّهُ بَالَةً». قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ يُقَالُ حُفَالَةٌ وَحُفَالَةٌ. ار: ۱۳۹۲۵

د سيدنا مرداس اسلمی رحمہ اللہ نہ روایت دی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل : نیکان بندگان بہ پرلپسی لار شی. او د اوربشو د بسو پہ شان ناکارہ قسم خلق بہ پاتې شی الله پاک بہ د هغوی لږہ پرواہ ہم نہ کوی.

امام بخاری رحمہ اللہ فرمائی : حُفَالَةٌ او حُفَالَةٌ په یو معنی کښې استعمالولې شی.

(یقال: الذهاب: البطر): امام بخاری رحمہ اللہ فرمائی چہ د ذهاب معنی د باران راځی. دا لفظ د ذهاب الصالحین په مناسبت سره امام بخاری رحمہ اللہ ذکر کړې دې.

⑩ باب مَا يَتَّقِي مِنْ فِتْنَةِ الْمَالِ

وَقَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى (إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ)

د توجمة الباب مقصد : په دې باب کښې د مال د فتنې نه د بچ کیدلو تاکید کړې شوې دې. مال که په جائز طریقې سره حاصل کړې شی او په جائز مصارف کښې استعمال کړې شی نو د الله پاک نعمت دې خو که په ناجائز طریقې سره مال راشی یا مال په غلطو مصارفو کښې استعمالیږی یا هغه د انسان د گناهونو ذریعه جوړیږی. نو فتنه او لوڼې ازمینست دې.

[۲۰۷۱] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرِ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «تَعَسَّ عَبْدُ الدِّيَارِ وَالدِّرْهَمُ وَالْقَطِيفَةُ وَالْخَيْصَةُ، إِنْ أُعْطِيَ رَضِيَ، وَإِنْ لَمْ يُعْطَ لَمْ يَرْضَ». ار: ۱۲۷۳۰

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روایت دی چہ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل د دینار او درهم غلام، د غوره ریښمی جامو او خادر غلام دې تباہ شی، که هغه ته ورکړې شی نو خوشحالېږی او که ورنکړې شی نو خفه کېږی.

د ابو حصین نوم عثمان بن عاصم دې. حصین د حاء په فتحې او د صاد په کسرې سره، دې.

(الیقظة) کمبل، کپړا، (الخیصة) تور خادر. د حدیث مطلب دا دی کوم انسان د دنیا دومره عاشق او غلام وی چہ په دنیا کښې د هغه د خوشحالی او خفگان اول او آخر سبب وی، که د دنیا یو خیز ورته ملاؤ شی نو خوشحاله، که ملاؤ نه شی نو خفه کېږی، د دنیا داسې عاشق غلام دپاره رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم بد دعا اوفرمائیل.

(۱) قال ابن بطال : معنى الفتنه فى كلام العرب : الاختبار والابتلاء . ومنه قوله تعالى : (وَفْتَنَّاكَ فُتُونًا) (طه : ۴۰) أى اختبرناك ، والفتنة : الإمالة عن القصد . ومنه قوله تعالى : (وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُوكَ) (الإسراء : ۷۳) أى ليميلونك . والفتنة أيضاً : الإحراق من قوله تعالى : (يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ) (الذاریات : ۱۳) أى يحرقون . هذا قول ابن الأنبارى . والاختبار والابتلاء بجمع ذلك كله . وقد أخبر الله تعالى عن الأموال والأولاد أنها فتنة . (شرح ابن بطال ۱۶۲/۱۰)

حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنْ عَطَاءٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - يَقُولُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ «لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ أَدِيمَانِ مِنْ مَالٍ لَا يَبْقَى ثَالِثًا وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ، وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ».

د سیدنا ابن عباس رضی اللہ عنہما نے روایت دی ہے کہ ما د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نے اوریدل : کہ انسان سرہ د مال دوہ وادیانی وی نو ہفہ بہ د دریمی خواہش مند وی او د انسان خیتہ د خاورو نہ سوا یو خیز ہم نہ شی دکولی او اللہ پاک د ہفہ چا توبہ قبلوی چہ توبہ کوی.

قوله: «وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ»: د ابن آدم خیتہ صرف خاورہ دکولی شی، خاورہ د مرگ نہ کنایہ ده یعنی ترخو پوری چہ ہفہ ژوندی وی د مال خواہش بہ د ہفہ وی. تردی چہ د ہفہ مرگ راشی، علامہ قسطلانی رحمۃ اللہ علیہ لیکي:

(کنایہ عن الموت، لاستلواحه الامتلاء، کانه قال: لا يشبع من الدنيا حق يوت.)

[۲۰۷۳] حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ سَمِعْتُ عَطَاءً يَقُولُ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقُولُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ «لَوْ أَنَّ لِابْنِ آدَمَ مِثْلَ وَادٍ مَالًا لَأَحْبَبَّ أَنْ لَهُ إِلَيْهِ مِثْلُهُ، وَلَا يَمْلَأُ عَيْنَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ، وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ». قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَلَا أُدْرِي مِنَ الْقُرْآنِ هُوَ أَمْ لَا. قَالَ وَسَمِعْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ يَقُولُ ذَلِكَ عَلَى الْمِنْبَرِ. د سیدنا ابن عباس رضی اللہ عنہما نے روایت دی ہے کہ ما د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نے اوریدل، هغوی اوفرمايل چہ کہ انسان سرہ د مال (گهو بيزو وغيره)، یو پوره میدان وی نو هفہ بہ غواری چہ هفہ تہ یو هم دغه شان وادی بله ملاؤ شی او د انسان سترگی د خاورو نہ علاوه یو خیز هم نہ شی دکولی او خوک چہ اللہ پاک تہ توبہ اوباسی هفہ د هفہ توبہ قبلوی، سیدنا ابن عباس رضی اللہ عنہما فرمائی چہ ماته معلومه نہ ده دا د قرآن نہ دی یا نه؟

قوله: «قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَلَا أُدْرِي مِنَ الْقُرْآنِ هُوَ أَمْ لَا»: سیدنا ابن عباس رضی اللہ عنہما فرمائی چہ ماته معلومه نہ ده چہ دا حدیث د قرآن کریم حصہ ده (چہ د هغی تلاوت منسوخ شوی دی، یا نه؟

قوله: «قَالَ وَسَمِعْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ يَقُولُ ذَلِكَ عَلَى الْمِنْبَرِ»: د قال فاعل امام عطاء دی او دا د ماقبل سند سرہ متصل دی، امام عطاء، بن ابی رباح رضی اللہ عنہ فرمائی چہ ما د عبداللہ بن زبیر رضی اللہ عنہ نہ دا حدیث پہ منبر باندي بیانولو سرہ اوریدلو، چونکہ پہ وړاندې روایت کنې دی: (سَمِعْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ عَلَى الْمِنْبَرِ بِمَكَّةَ فِي خُطْبَتِهِ)

[۲۰۷۴] حَدَّثَنَا أَبُو نَعِيمٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سُلَيْمَانَ بْنِ الْفَيْسَلِ عَنْ عَبَّاسِ بْنِ سَهْلٍ بْنِ سَعْدٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ عَلَى الْمِنْبَرِ بِمَكَّةَ فِي خُطْبَتِهِ يَقُولُ يَا أَيُّهَا النَّاسُ

إِنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ يَقُولُ «لَوْ أَنَّ ابْنَ آدَمَ أُعْطِيَ وَادِيًا مَلَأً مِنْ ذَهَبٍ أَحَبَّ إِلَيْهِ ثَانِيًا، وَلَوْ أُعْطِيَ ثَانِيًا أَحَبَّ إِلَيْهِ ثَالِثًا، وَلَا يُسَدُّ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ، وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ».

د سیدنا عبداللہ بن زبیر رضی اللہ عنہ نے روایت دی ہے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل : چه کہ انسان تہ یو وادی د سرو زرو ډک و رکړې شی نو د بلې خواش به کوی، که دویمه ورکړې شی نو د دریمې خواش به کوی او د انسان خیتہ د خاورې نه سوا یو څیز هم نه شی ډکولې او الله پاک د هغه چا توبه قبلوی چه توبه کوی
د ابو نعیم نامه فضل بن دکین ده

۷۵۱-۷۶۰ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شَهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ «لَوْ أَنَّ لِابْنِ آدَمَ وَادِيًا مِنْ ذَهَبٍ أَحَبَّ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَادِيَانِ، وَلَنْ يَمْلَأَ قَاهُ إِلَّا التُّرَابُ، وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ». وَقَالَ لَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا حَازِبُ بْنُ سَلَمَةَ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ عَنْ أَبِي قَالَ كُنَّا نَرَى هَذَا مِنَ الْقُرْآنِ حَتَّى تَرَكْتُ (أَلْهَاكُمْ التَّكَاثُرُ).

د سیدنا انس بن مالک رضی اللہ عنہ نے روایت دی ہے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل . که د انسان سره د سرو زرو یو وادی وی نو هغه به غواړی چه هغه دوه شی او د هغه خوله سوا د خاورو نه بل یو څیز هم نه شی ډکولې او الله پاک د هغه چا توبه قبلوی څوک چه توبه کوی

په دې حدیث کښې د (قاه) یعنی قم (خولې) ذکر دې . په اول روایت کښې د بطن . او عین ذکر راغلې دې . علامه عینی او قسطلانی رحمتهما فرمائی :

« ليس المراد الحقيقة في عضوبعینه بقريئة عدم الانحصار في التراب إذ غير لا يملؤه أيضًا بل هو كناية عن الموت لأنه مستلزم للامتلاء فكأنه قال : لا يشبههم من الدنيا حتى يموت فالغرض من العبارات كلها واحد وليس فيها إلا التفتن من الكلام » (۱)

یعنی : دلته متعین طور د بدن یو اندام مراد نه دې بلکه دا د مرگ نه کنایه ده . د حدیث حاصل دا دې چه دنیا نه انسان هغې پورې نه مریږی . ترڅو پورې چه د هغه مرگ رانشی . د ټولو عبارتونو مقصد یو دې سوا د کلام د تنوع نه بل هیڅ مقصد نه دې

او حافظ ابن حجر رحمهما لیکي : « وهذا يحسن فيما إذا اختلفت مخارج الحديث وأما إذا اتحدت فهو من تصرف الرواة ثم نسبة الامتلاء للجوف واضحة والبطن بمعناه وأما النفس فعبر بها عن الذات وأطلق الذات وأراد البطن من إطلاق الكل وإرادة البعض وأما النسبة إلى الفم فلكونه الطريق إلى الوصول للجوف ويحتل أن يكون المراد بالنفس العينين وأما العين فلأنها الأصل في الطلب لأنه يرى ما يعجبه فيطلبه ليحوزه إليه وخص

البطن فی اکثر الروایات لان اکثر ما یطلب المال لتحصیل المستلزمات و اکثرها ینکون للکحل و الشراب (۱) ،
 دا وضاحت هغه وخت صحیح دې چه کله د حدیث الفاظ مختلف واقع شوې وی، بیا د
 امتلاء یعنی ډکیدلو نسبت د خیتې طرف ته کول واضح دی. د بطن معنی هم دا ده او نفس
 وئیلو سره شخص او ذات مراد کولې شی. ذات وئیلو سره بطن یعنی خیته مراد کول دا
 (اطلاق الکلم و ارادة البعض) د قبیل نه دې. یعنی کل وئیلو سره جزء مراد کول او فم یعنی د
 خولې طرف ته د دې نسبت په دې بناء دې چه د خولې په ذریعه خیتې ته خیز رسېږی او د
 سترگو ذکر په دې وجه دې چه په طلب او لتون کنبې سترگه اصل ده او په اکثر روایاتو
 کنبې د بطن یعنی خیتې ذکر دې، په دې وجه اکثر چه کوم مال طلب کولې شی، هغه د خوند
 حاصلولو دپاره کولې شی او د خوند ډیر صورتونه د خوراک ځکاک نه حاصلېږی.

قوله: **(وَقَالَ لَنَا أَبُو الْوَلِيدِ)**: ابو الولید هشام بن عبد الملک طیالسی د امام
 بخاری رحمته الله دې. هغوی د سیدنا ابی بن کعب رضی الله عنه نه نقل کوی چه دا حدیث «لوکان لابن
 ادم وادیان من مال» به مونږ د قرآن حصه گنرله، تردې چه سورة تکاثر نازل شو، نو بیا مونږ ته
 معلومه شوه چه دا قرآن نه دې بلکه د رسول الله صلی الله علیه و آله حدیث دې، ځکه چه په سورة التکاثر
 کنبې د حدیث دا مفهوم په ډیر بلیغ طریقې سره بیان کړې شوی دی.
 بعض حضرات وائی چه دا د قرآن کریم آیت وو، چه کله سورة التکاثر نازل شو نو د دې
 تلاوت منسوخ شو خو د دې حکم لا باقی دې. (۲)
 فائده: د تعلیقاتو په سلسله کنبې د امام بخاری رحمته الله یو منهج: امام بخاری رحمته الله تعلیقات په
 «قال فلان» سره ذکر فرمائی خو چرته چرته چه ئې «قال لنا» وئیلې دې ظاهره ده چه هغه
 تعلیق نه دې. بلکه موصول دې. دلته ئې «قال لنا ابو الولید» فرمائیلي دې، دا هم موصول
 دې، حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی چه امام بخاری رحمته الله دا اسلوب هلته اختیاروی چرته چه د
 حدیث متن د هغوی د شرط مطابق نه وی، یا د سند څوک راوی د هغوی د شرط مطابق نه
 وی، پس حافظ ابن حجر رحمته الله لیکي:

«قوله قال لنا ظاهر فی الوصل وان كان بعضهم قال انها للاجازه أو للمناولة أو للمذاكرة فكل ذلك في حكم
 الوصول وان كان التصريح بالتحديث أشد اتصالاً والذي ظهر بالاستقراء من صنيع البخاري أنه لا يلقى
 بهذه الصيغة إلا إذا كان المتن ليس على شرطه في أصل موضوع كتابه كأن يكون ظاهرة الوقف أو في السند من
 ليس على شرطه في الاحتجاج» (۳)

(۱) فتح الباری ۳۰۸/۱۱، وارشاد الساری ۴۳۹/۱۳

(۲) ارشاد الساری: ۴۳۹/۱۳

(۳) فتح الباری: ۳۰۹/۱۱

۱۱) بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «هَذَا الْمَالُ خِزْرَةٌ حُلُوءَةٌ»

وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى (زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا).

قَالَ عُمَرُ بْنُ الْكَاهِلَانِ إِنَّا لَا نَسْتَطِيعُ إِلَّا أَنْ نَقْرَحَ بِمَا زَيَّنَتْهُ لَنَا، اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ أَنْ تُنْفِقَهُ فِي حَقِّهِ.

دولتی کرپی شوې دی (اکثر، خلقو دپاره مینه د مرغوب خیزونو (مثلاً، زنانه شوې، خامن شو، د سرو او سپینو لگیدلی ډهیری، هغه اسونه چه په هغوی باندې نخښې وی، (یا نور، خاړوی شو او فصل شو (خو، دا ټول استعمالیدونکی خیزونه دی د دنیا د ژوند او الله پاک سره ده غوره بدله (چه کله مرګ راشی،

مفتی اعظم پاکستان مولانا محمد شفیع رحمۃ اللہ علیہ په معارف القرآن کښې د دې آیت کریمه په تفسیر کښې لیکي:

د دې آیت کریمه نه معلومه شوه چه د دنیا د دې مرغوب خیزونو د انسان دپاره دولتی کول هم د الله پاک یو فعل دي، کوم چه په ډیرو حکمتونو باندې بناء دي، او بعض آیتونه چه په هغې کښې داسې قسم تزئین د شیطان طرف ته منسوب کړې شوې دي لکه ﴿زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اِعْمَالَهُمْ﴾ په هغې کښې د داسې خیزونو تزئین مراد دي کوم چه عقلا او شرعا بد دي، یا د تزئین هغه درجه مراد ده کومه چه د حد نه د تیریدو د وجې نه بده ده، گینې مباحاتو لره دولتی کول مطلقاً بد نه دی، بلکه په هغې کښې ډیر فوائد هم دی، هم په دې وجه په بعض آیتونو کښې دا تزئین صراحتاً د الله پاک طرف ته منسوب کړې شوې دي، لکه چه اوس بیان کړې شو.

خلاصه د کلام دا ده چه د دنیا خوندور او مرغوب خیزونه الله پاک په خپل فضل او حکمت سره د انسان دپاره مزین فرمائیلو سره د هغې محبت د هغه په زړه کښې واچولو، چه په هغې کښې د ډیرو حکمتونو نه یو دا هم دي چه د انسان امتحان واخستلې شی چه دا سرسری او ظاهري مرغوبات او د هغې په څو ورځې لذت کښې اخته کیدو سره د دې ټولو خیزونو رب او خالق او مالک یاد اوساتی او دې خیزونو لره د هغه د معرفت او محبت ذریعه جوړوی یا هم د هغه خیزونو په محبت کښې اینختلو سره اصلی مالک او خالق او په آخرت کښې د هغه مخې ته پیشی او حساب او کتاب لره هیر کړی، اول سرې هغه دي چه هغه د دنیا نه هم فائده او چته کړه او په آخرت کښې هم کامیاب پاتې شو، د دنیا مرغوبات د هغه دپاره د لارې څنډ جوړیدو په ځانې د لارې معلومات ورکونکي د آخرت د کامیابۍ ذریعه جوړ شو او دویم سرې هغه دي کوم دپاره چه هم دا خیزونه د آخرت د بربادۍ او د دائمی عذاب سبب شو او که په ژور نظر سره او کتلې شی نو دا خیزونه د هغه دپاره په دنیا کښې عذاب جوړیږي په قرآن کریم کښې د هم داسې خلقو متعلق ارشاد دي ﴿فَلَا تَعْلَمُكَ اَمْوَالُهُمْ وَلَا اَوْلَادُهُمْ اِشَارِيْدُ اللَّهِ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ یعنی، تاسو د دې کفارو د مال او اولاد

نه په تعجب کښې نه شئ ځکه چه دې نافرمانو ته د مال او اولاد ورکولو سره د هغوی هېڅ فائده اونشود. بلکه دا اموال او اولاد به د هغوی دپاره په آخرت کښې خو د هغوی دپاره عذاب جوړېږي. په دنیا کښې هم شپه او ورځ د فکرونو او مشاغلو د وجې نه د هغوی دپاره د عذاب باعث جوړ شئ

الغرض د دنیا کوم څیزونه چه الله پاک د انسان دپاره مزین او مرغوب جوړ کړي دي، د شریعت مطابق په اعتدال سره د هغې د طلب او ضرورت موافق د هغې جمع کول د دنیا او آخرت فلاح ده او په ناجائز طریقو باندې د هغې استعمال یا په جائز طریقو کښې دومره غلو او رغبت چه د هغې په سبب د آخرت نه غافل شئ، د حکمت باعث دي. مولانا رومي رحمته الله علیه د دې څه ښه مثال بیان فرمائيلې دي:

آب اندر زیر کشتی پشتی است   آب در کشتی هلاک کشتی است

یعنی د دنیا سازو سامان د اوبو په شان دي او په دې کښې د انسان زړه د یوې کشتۍ په شان دي. اوبو چه ترڅو پورې د کشتۍ نه لاندې او یو خوا بل خوا وی نو د کشتۍ دپاره مفید او معین او د هغې مقصد وجود لره پوره کونکی وی او که اوبه په کشتۍ کښې دننه داخلې شئ نو هم دا د کشتۍ د غرقیدو او هلاکت سامان شئ. هم دغه شان د دنیا مال او متاع چه ترڅو پورې د انسان په زړه کښې غلبه بیا نه مومي. د هغه دپاره په دین او دنیا کښې معین او مددگار دی. او کوم وخت چه غواړی د هغه په زړه باندې خواره شئ نو د زړه هلاکت دي. (۱)

قوله: (قَالَ عُمَرُ اللَّهُمَّ إِنَّا لَا نَسْتَطِيعُ إِلَّا أَنْ نَفْرَحَ بِمَا زَيَّنْتَهُ لَنَا): د سورة آل عمران په

آیت کریمه کښې الله پاک د مختلف دنیوی څیزونو په باره کښې فرمائيلې دي چه الله پاک هغه د خلقو دپاره مزین کړي دي، سیدنا فاروق اعظم رضی الله عنه فرمائی: ای الله! کوم څیزونه چه تا زموږ دپاره ډولې کړي دي هغې ته کتلو او موندلو سره د خوشحالیډو نه سوا مونږ سره بله لاره نشته، ای الله! زه ستانه ددې په خپل صحیح مصرف کښې د خرچ کولو دعا کوم. دا تعلیق دارقطنی موصولا نقل کړي دي او په هغې کښې دا تفصیل دي چه کله فتوحات شروع شو نو سیدنا عمر رضی الله عنه ته د مشرق نه مال راغلو، سیدنا عمر رضی الله عنه پرانستلو سره او کتلو نو په هغې کښې کالی، جواهر او نور سازو سامان وو. سیدنا عمر رضی الله عنه په ژړا شو، خلقو تپوس اوکړو، ای امیر المؤمنین! تاسو ولې ژاړئ! دا خو مال غنیمت دي. وې فرمائیل: د کوم قوم نه چه دا مال حاصل شو، دا مال د هغوی د قتل کولو او د هغوی د بې عزته کولو نه پس حاصل شوې دي، مقصد دا وو چه که هغوی بغیر د جنگ او قتال نه اسلام قبول کړي وې نو دې ته به ضرورت نه راتلو، بیا چه ئې کله هغه مال تقسیمولو نو د قرآن کریم دا آیت (وین للناس) تلاوت او فرمائیلو! او وې فرمائیل: دا دنیاوی څیزونه مونږ ته محبوب دي. ای الله! د دوی د شر نه مونږ بچ کړه او ماته توفیق راکړه چه دا په صحیح

مصرف کنبی خرج کرې شم (۱)

۱۷۷۱ | حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ سَمِعْتُ الزُّهْرِيَّ يَقُولُ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ وَسَعِيدُ بْنُ النَّسَبِ عَنْ حَكِيمِ بْنِ حِزَامٍ قَالَ سَأَلْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَأَعْطَانِي، ثُمَّ سَأَلْتُهُ فَأَعْطَانِي، ثُمَّ سَأَلْتُهُ فَأَعْطَانِي، ثُمَّ قَالَ «هَذَا الْمَالُ - وَرَبَّمَا قَالَ سُفْيَانُ قَالَ لِي يَا حَكِيمُ - إِنَّ هَذَا الْمَالُ خَصْرَةٌ حُلُوءَةٌ، فَمَنْ أَخَذَهُ بِطَبِيبٍ نَفْسٍ بُورِكَ لَهُ فِيهِ، وَمَنْ أَخَذَهُ بِاشْرَافِ نَفْسٍ لَمْ يَبَارِكْ لَهُ فِيهِ، وَكَانَ كَالَّذِي يَأْكُلُ وَلَا يَشْبَعُ، وَالْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى». (ار: ۱۳۶۱)

د سيدنا حڪيم بن حزام رضي الله عنه نه روايت دې چې ما د رسول الله ﷺ نه (څه) او غوښتل نو ماته ئې راكړل. ما بيا او غوښتل نو ماته ئې راكړل. ما بيا او غوښتل او رسول الله ﷺ راكړل. بيا ئې او فرمائيل اي حڪيم! دا مال شين او خوشگوار دې. پس كوم سړې چې دا په صحيح نيت سره اخلي نو د هغه په مال كښې بركت وي او څوك چې ئې په لالچ سره اخلي نو د هغه په مال كښې بركت نه وي. بلكه هغه سړې د هغه چا په شان وي چې خوراك كوي خو د هغه خيټه نه ډكېږي او پورته لاس د لاندې لاس نه غوره دې.

قوله: «ثُمَّ قَالَ هَذَا الْمَالُ، وَرَبَّمَا قَالَ سُفْيَانُ: قَالَ لِي يَا حَكِيمُ - إِنَّ

هَذَا الْمَالُ» (۲): يعنى سفيان راوي ته شك دې چې رسول الله ﷺ (ان هذا المال خضره

حلوه) او فرمائيلو يا (يا حڪيم ان هذا المال خضره حلوه) او فرمائيلو. (قال لي يا حڪيم) يعنى رسول الله ﷺ ماته او فرمائيل: اي حڪيم...

۱۳) بَابُ مَا قَدَّمَ مِنْ مَالِهِ فَمَهْلُوهُ

انسان چې كوم مال د الله پاک په لاره كښې او د خير په كارونو كښې خرج كوي د خپل ځان دپاره ئې د آخرت ذخيره كړي. هم هغه د هغه دې او د هغه په كار به راځي. امام بخاري رحمته الله عليه په دې باب كښې هم د دې حقيقت طرف ته اشاره فرمائيلې ده.

۱۷۷۷ | حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنِي أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ النَّهْمِيُّ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «أَيْكُم مَالٌ وَارِثُهُ أَحَبُّ إِلَيْهِ مِنْ مَالِهِ». قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا مِثْلُ أَحَدٍ إِلَّا مَالُهُ أَحَبُّ إِلَيْهِ. قَالَ:

(۱) ارشاد الساری: ۴۴۱/۱۳

(۲) وظاهر السياق أن حكيما قال لسفيان وليس كذلك لأنه لم يدركه لان بين وفاة حكيمة ومولد سفيان نحو الخمسين سنة ولهذا لا يقرأ حكيمة بالتثنية وإنما المراد أن سفيان رآه مرة بلفظ ثم قال أي النبي صلى الله عليه وسلم ان هذا المال ومرة بلفظ ثم قال لي يا حكيمة (فتح الباری: ۳۱۳/۱۱) وارشاد الساری:

(۴۴۲/۱۲)

«فَإِنَّ مَالَهُ مَا قَدَّمَ وَمَالَ وَارِثِهِ مَا أَخَّرَ».

د سیدنا عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ نہ روایت دی ہے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل : پہ تاسو کنبی کوم یو دی چاته چه د خپل مال نه زیات د خپل وارث مال عزیز وی؟ صحابه کرامو رضی اللہ عنہم عرض اوکړو یا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ! په مونږ کنبی یوهم داسی نه دی چاته چه خپل مال عزیز نه وی. رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل بیا د هغه مال هغه دی کوم چه هغه د مرگ نه، مخکښی د الله پاک په لار د کنبی خرچ، کړو. اود هغه د وارث مال هغه دی کوم چه د هغه نه پاتې شو او مړ شو. (۱)

﴿۱۳﴾ بَابُ الْمُكْثُرُونَ هُمُ الْمُبْقِلُونَ

وَقَوْلُهُ تَعَالَى: مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزَيَّنَّتْهَا نُوفٌ إِلَيْهِمْ أَغْنَاهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْقُونَ * أُولَئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَحِطَّ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (هود: ۱۵، ۱۶)

د «مکثرون» نه مالدار خلق مراد دی چه هغوی سره د دولت کثرت وی. وې فرمائیل چه هغوی به په اجر او ثواب کنبی کم تر وی. امام بخاری رحمته الله علیه په باب کنبی د سورة هود دوه آیتونه ذکر اوفرمائیل، چه د هغې ترجمه داده:

کوم سړي چه په خپل اعمال خیر سره، صرف د دنیاوی ژوند (منفعت) او د هغې ډول (حاصلول) غواړي (لکه شهرت، نیک نامی او جاه و مرتبه او د آخرت د ثواب نیت د هغه نه وی) نو مونږ به د هغه خلقو د اعمالو جزاء هغوی ته په دنیا کنبی ورپورته کړو او د هغوی دپار د په دنیا کنبی هېڅ کمې نه وی. یعنی په دنیا کنبی د هغوی د اعمالو په عوض کنبی هغوی ته نیک نامی او صحت و فراغ او عیش او کثرت مال و اولاد و روکولې شی چه کله د هغه اعمالو اثر په خپلو اضداد باندې غالب شی او که په اضداد باندې غالب نه شی نو بیا

(۱) قال ابن بطلال في شرحه : فإن قيل : هذا الحديث يدل على أن إنفاق المال في وجوه البر أفضل من تركه لوارثه . وهذا يعارض قوله (صلى الله عليه وسلم) لسعد : (إنك إن تركت وراثتك أغنياء خير من أن تركهم عائلة يتكففون الناس) .

قيل : لا تعارض بينهما . وإنما خص النبي (صلى الله عليه وسلم) سعداً على أن يترك ماله لورثته : لأن سعداً أراد أن يتصدق بماله كله في مرضه . وكان وارثه ابنته والابنة لا طاقة لها على الكسب . فأمره (صلى الله عليه وسلم) بأن يتصدق منه بثلثه ويكون باقيه لابنته ولبيت مال المسلمين ، وله أجر في كل من يصل إليه من ماله شيء بعد موته . وحديث ابن مسعود إنما خاطب به (صلى الله عليه وسلم) أصحابه في صحتهم وتبته به من شئ على ماله . ولم تسمح نفسه بإنفاقه في وجوه البر أن يتفق منه في ذلك : لئلا يحصل وارثه عليه كاملاً موفراً . ويغيب هو من أجره . وليس فيه الأمر بصدقة المال كله فيكون معارضاً لحديث سعد . بل حديث عبد الله مجمل يفسره حديث سعد . ويدل على صحة هذا التأويل ما ذكره أهل السير . عن ابن شهاب أن أبا لبابة قال : (يا رسول الله . إن من توبتي أن أهجر دار قومي التي أصبت فيها الذنب . وأنخلع من مالي صدقة إلى الله ورسوله . قال : يجزئك الثلث) فلم يأمره بصدقة ماله كله. (شرح ابن بطلال : ۱۰ / ۱۶۴، ۱۶۵)

دا اثر نه مرتب کړې. دا خو په دنیا کېنې شوه او پاتې شو آخرت نو، دا داسې خلق دی چه د هغوی دپاره په آخرت کېنې سوا د دوزخ نه نور هیڅ (ثواب و غیره) نشته او هغوی چه خه کړي وو هغه په آخرت کېنې ټول (په ټوله) بیکاره (ثابت) شو. د ایت کریمه مناسبت. د باب سره ظاهر دې چه کوم خلق دنیا غواړي. دنیا به هغوی ته ملاؤ شی. خو د آخرت د اجر نه به محروم وی.

(۲۰۷۸۱) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ رُفَيْعٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ خَرَجْتُ لَيْلَةً مِنَ اللَّيَالِي فَأَذْأَسُوهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْشِي وَحْدَهُ، وَلَيْسَ مَعَهُ إِنْسَانٌ - قَالَ - فَظَنَنْتُ أَنَّهُ يَكْرَهُ أَنْ يَمْشِيَ مَعَهُ أَحَدٌ - قَالَ - فَجَعَلْتُ أَمْشِي فِي ظِلِّ الْقَمَرِ فَالتَقْتُ قَرَأَنِي فَقَالَ «مَنْ هَذَا». قُلْتُ أَبُو ذَرٍّ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاكَ. قَالَ «يَا أَبَا ذَرٍّ تَعَالَهُ». قَالَ فَسَيِّئْتُ مَعَهُ سَاعَةً فَقَالَ «إِنَّ الْمُكْثَرِينَ هُمُ الْمُقْبِلُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، إِلَّا مَنْ أَعْطَاهُ اللَّهُ خَيْرًا، فَتَفَعَّ فِيهِ يَمِينَهُ وَيَسْمَالَهُ وَبَيَّنَ يَدَيْهِ وَوَرَاءَهُ، وَعَمِلَ فِيهِ خَيْرًا». قَالَ فَسَيِّئْتُ مَعَهُ سَاعَةً فَقَالَ لِي «اجْلِسْ هَاهُنَا». قَالَ فَأَجَلَسَنِي فِي قَائِمٍ حَوْلَهُ جَارَةً فَقَالَ لِي «اجْلِسْ هَاهُنَا حَتَّى أُرْجِعَ إِلَيْكَ». قَالَ فَانْطَلَقْتُ فِي الْحَرَّةِ حَتَّى لَا أَرَاهُ فَلَبِثْتُ عَنِّي فَأُطَالَ اللَّيْلُ، ثُمَّ إِنِّي سَمِعْتُهُ وَهُوَ مُقْبِلٌ وَهُوَ يَقُولُ «وَأَنْ سَرَقَ وَإِنْ زَنَى». قَالَ فَلَمَّا جَاءَ لَمْ أَصْبِرْ حَتَّى قُلْتُ يَا أَبَى اللَّهِ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاكَ مَنْ تُكَلِّمُ فِي جَانِبِ الْحَرَّةِ مَا سَمِعْتُ أَحَدًا يُرْجِعُ إِلَيْكَ شَيْئًا. قَالَ «ذَلِكَ جَبْرِيلُ - عَلَيْهِ السَّلَامُ - عَرَضَ لِي فِي جَانِبِ الْحَرَّةِ، قَالَ يَقْرَأُ أَتَمَّنَّكَ أَنَّهُ مَنْ مَاتَ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ، قُلْتُ يَا جَبْرِيلُ وَإِنْ سَرَقَ وَإِنْ زَنَى قَالَ نَعَمْ. قَالَ قُلْتُ وَإِنْ سَرَقَ وَإِنْ زَنَى قَالَ نَعَمْ، وَإِنْ شَرِبَ الْخَمْرَ». قَالَ النَّصْرُ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ وَحَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ أَبِي ثَابِتٍ وَالْأَعْمَشُ وَعَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ رُفَيْعٍ حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ وَهْبٍ بِهَذَا.

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ حَدِيثُ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ مُرْسَلٌ، لَا يَصِحُّ، إِنَّمَا أَرَدْنَا لِنَعْرِفَةَ، وَالصَّحِيحُ حَدِيثُ أَبِي ذَرٍّ.

قِيلَ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ حَدِيثُ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ قَالَ مُرْسَلٌ أَيْضًا لَا يَصِحُّ، وَالصَّحِيحُ حَدِيثُ أَبِي ذَرٍّ. وَقَالَ أَضْرِبُوا عَلَيَّ حَدِيثَ أَبِي الدَّرْدَاءِ هَذَا. إِذَا مَاتَ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ. عِنْدَ الْمَوْتِ. ار. ۲۲۵۸

د سيدنا ابوذر غفاري رضي الله عنه نه روايت دې چه يوه ورځ زه بهر اوتلم نو اومي کتل چه رسول الله ﷺ يو اخي روان ووم او هغوی سره څوک هم نه وو، سيدنا ابوذر رضي الله عنه فرماني چه ما دا اوگنړله چه رسول الله ﷺ به دا خبره خوښه نه کړي چه هغوی سره دې څوک وي، پس زه د سپوږمۍ په رنر کښې په رسول الله ﷺ پسې شاته روان شوم، په دې کښې رسول الله ﷺ راستون شو او ماته کتلو سره ئې افرمائيل: څوک ئې؟ ما عرض اوکړو: ابوذر! الله پاک

دې ما په رسول الله ﷺ باندې قربان کړی. رسول الله ﷺ او فرمائیل. ابوذر: دلته راښه
ابوذر رضی الله عنه فرمائی چې زه د لږ وخته پورې هغوی سره روان اوم د دې نه پس رسول الله ﷺ
او فرمائیل چې کوم خلق په دنیا کېنې، زیات مال او دولت جمع کړې دې. د قیامت په ورځ
به هم هغوی غریبانان وی سوا د هغوی نه چاته چې الله پاک مال ورکړې وی او هغوی هغه
بنی او گس. وړاندې روستو خرچ کړې وی او هغه ئې په نیکو کارونو کېنې صرف کړې وی
سیدنا ابوذر رضی الله عنه فرمائی چې زه بیا د لږ ساعته پورې د رسول الله ﷺ سره روان اوم. رسول
الله ﷺ او فرمائیل. دلته کینه. رسول الله ﷺ زه په یو هواره زمکه باندې کېنولم چې د هغې
نه چاپېره کانی وو او وې فرمائیل: دلته تر هغه وخته پورې کینه چې ترڅو پورې زه تاته
واپس رانشم.

سیدنا ابوذر رضی الله عنه فرمائی رسول الله ﷺ د کانیزې زمکې طرف ته لاړو او د سترگو نه غیب
شو. هغوی هلته وو او د ډیر وخته پورې وو. بیا ما د رسول الله ﷺ نه واوریدل هغوی په
دې وئیلو سره تشریف راوړلو «وان سرق وان نئ» که غلا ئې کړې وی او که زنا ئې کړې وی.
سیدنا ابوذر رضی الله عنه فرمائی چې کله رسول الله ﷺ تشریف راوړلو نو زما نه صبر اونشو او ما
عرض او کړو یا رسول الله ﷺ! الله پاک دې ما په تاسو باندې قربان کړی: د دې کانیزې
زمکې په غاړه تاسو د چا سره خبرې کولې، ما خو بل چا لږه تاسو سره په خبرو کولو باندې
نه وو لیدلې؟ رسول الله ﷺ او فرمائیل: جبرائیل علیه السلام وو. د کانیزې زمکه (حرة) په غاړه
باندې ما سره ملاؤ شو او وې فرمائیل چې خپل امت ته دې زیرې واوروه چې کوم انسان هم
په دې حال کېنې مې شو چې هغه د الله پاک سره څوک نه وی شریک کړې هغه به جنت ته ځي.
ما عرض او کړو اې جبریل! اگر چې هغه غلا کړې وی او زنا ئې کړې وی؟ وې فرمائیل. او
اگر چې هغه شراب هم څکلي وی.

د سند وضاحت: امام بخاری رحمه الله چې کوم روایت ذکر فرمائیلې دې د دې په سند کېنې
(عبدالعزیز بن رفیع عن زید بن وهب) عبدالعزیز د زید بن وهب نه په عن سره نقل کوی. د
نضر به شمیل په دې روایت کېنې د شعبه درې شیوخ دی اول حبیب بن ابی ثابت، دویم
سلیمان اعمش او دریم عبدالعزیز بن رفیع او دا درې واړه د «عن» په ځانې «حدثنا زید بن
وهب بهذا» یعنی په تصریح د تحدیث سره نقل کوی. بهدا سره حدیث مذکور مراد دې
د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چې د قتیبه بن سعید په طریق کېنې اگر چې عنعنه ده.
عبدالعزیز بن رفیع په عن سره ذکر کوی خو د شعبه په روایت کېنې د تحدیث تصریح ده.
یو اعتراض او د هغې جواب: اسماعیلی په امام بخاری رحمه الله باندې اعتراض کړې دې چې د
شعبه په طریق کېنې د مکثرین او مقلین والا حصه نشته، صرف «مَنْ مَّاكَ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا»
والا حصه ده. په داسې صورت کېنې د قتیبه بن سعید او شعبه دواړو روایاتو ته یو څنګه
وئیلې کیدې شی.
شارحینو د دې جواب دا ورکړې دې چې په حقیقت کېنې د سیدنا ابوذر رضی الله عنه دا حدیث په

درې خبرو باندې مشتمل دي

① يو مکشرین او مقلین والا خبره

② دويم (مايسن ان عند مثل اجد ذهبا) لکه چه د وړاندې په باب په روايت کښې راروان

دي، ③ دريم (مَاكَ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا).

رسول الله ﷺ دا درې واره خبرې سيدنا ابوذر غفاري رضی الله عنه ته ارشاد او فرمانيلي دي. په هره يوه خبره باندې د حديث اطلاق کيدلې شي. اگر چه پوره حديث په درې بيلو بيلو خبرو باندې مشتمل دي (۱)

قوله: (قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ حَدِيثُ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ مَرْسَلٌ لَا يَصِحُّ إِنَّمَا أَرَدْنَا لِلْمَعْرِفَةِ وَالصَّحِيحُ حَدِيثُ أَبِي ذَرٍّ): امام بخاري رحمه الله فرماني: (ابو صالح عن ابی

الدرداء) والا حديث دي او صحيح نه دي. صحيح حديث د سيدنا ابوذر رضی الله عنه دي. د دې تذکره مونږ په دې وجه باندې اوکړه چه صحيح صورت حال او حقيقت واضح او معلوم شي.

(انباردنا للمعرفة ای: انباردنا ان تذکره للمعرفة بحاله)

د سيدنا ابوذر رضی الله عنه د روايت تفصيل ستاسو مخې ته راغلو. په وړاندې باب کښې دا روايت راروان دي. په هغې کښې رسول الله ﷺ ته سيدنا جبريل عليه السلام زيږې اورولې دي چه (مَنْ

مَاكَ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ... وَإِنْ سَرَقَ وَإِنْ لَزَى)

بالکل هم دغه شان يو روايت د سيدنا ابو الدرداء رضی الله عنه د زکوان ابو صالح نقل فرمانيلي دي. د سيدنا ابوذر رضی الله عنه دا روايت زيد بن وهب نقل فرماني. سليمان اعمش د خپل شيخ زيد بن وهب نه تپوس اوکړو چه ماته دا خبره رارسيدلې ده چه دا حديث رسول الله ﷺ سيدنا ابو الدرداء رضی الله عنه ته اورولې وو او هغوی د دې راوی دي، نو زيد بن وهب اووې چه ماته صرف سيدنا ابوذر رضی الله عنه دا حديث په مقام ربذه کښې اورولې وو (ابو الدرداء رضی الله عنه، نو سليمان اعمش او فرمانيل چه ابو صالح ماته د سيدنا ابو الدرداء رضی الله عنه هم دغه شان حديث نقل فرمانيلي دي. (۱)

امام بيهقي رحمه الله فرماني چه دا دواړه بيل بيل احاديث دي. اگر چه معنوی لحاظ سره د دواړو مفهوم يو دي. خو په دوه بيلو بيلو موقعو باندې رسول الله ﷺ دا ارشاد او فرمانيلي. (۲)

امام بخاري رحمه الله د دواړو احاديثو تر مينځه محاکمه کولو سره او فرمانيل چه صحيح حديث د ابی ذر رضی الله عنه دي او ابو صالح د زکوان چه د سيدنا ابو الدرداء رضی الله عنه هم دغه شان کوم روايت نقل کړې دي هغه مرسل دي صحيح نه دي.

(۱) ارشاد الساری ۴۵/۱۳، وفتح الباری: ۳۱۷/۱۱، وعمدة القاری: ۷۹/۲۳

(۲) وفتح الباری: ۳۲۲/۱۱، وعمدة القاری: ۷۸/۲۳

(۳) وفتح الباری: ۳۲۳/۱۱، ارشاد الساری ۴۵/۱۳

② دویم نسخه دا ده (هَذَا إِذَا تَابَ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ عِنْدَ الْمَوْتِ) په هندوستانی نسخه کېږي د (إِذَا تَابَ) الفاظ دي. د دې نسخې مطابق په (أَفْرَبُوا عَلَى حَدِيثِ أَبِي الدَّرْدَاءِ) باندې خبره ختمه شوې ده او (هَذَا إِذَا تَابَ، قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ عِنْدَ الْمَوْتِ) دا د امام بخاري رحمته الله د طرف نه په حديث الباب باندې تبصره ده. په حديث الباب کېږي دې چه چا (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) او وي. هغه به جنت ته داخلېږي. اگر چه هغه زنا او غلا کړې وي. امام بخاري رحمته الله فرمائي چه دا حکم په هغه صورت کېږي دې چه کله هغه د گناهونو نه توبه کړې وي او د مرگ په وخت ئې کلمه طيبه وييلې وي. ظاهره ده چه په توبې سره دا گناهونه معاف کېږي نو داسې انسان به جنت ته ځي. دا د امام بخاري رحمته الله تاويل دي. نور حضرات فرمائي چه که توبه ئې نه وي کړې نو هم د خپلو گناهونو سزا خوړلو نه پس جنت ته داخلېږي (دخُلِ الْجَنَّةَ) نه مراد دا کيدې شي چه بالآخر به جنت ته داخلېږي. پس شاه انور شاه کشميري رحمته الله ليکي:

(قوله: (قال أبو عبد الله: هذا إذا مات، وقال: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ عِنْدَ الْمَوْتِ) لَمَّا اسْتَشْكَلَ الْمُصَنِّفُ النِّجَاحَ مَعَ ارْتِكَابِ الزَّنا، وَالسَّرَاقَةِ، حَمَلَهُ عَلَى أَنَّ الْمُرَادَ مِنَ الزَّنا وَالسَّرَاقَةِ الَّذِي قَدْ تَابَ مِنْهُ، فَإِذَا تَابَ مِنْهُ قَبْلَ الْمَوْتِ، وَقَالَ الْكَلِمَةَ، فَذَلِكَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ. وَالَّذِي تَبَيَّنَ لِي أَنَّ الْحَدِيثَ سَيَقُ لِبَيَانِ أَنَّ الْمُؤْمِنَ الْعَاصِيَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ آخِرًا، وَإِنَّمَا عُبِّرَ كَذَلِكَ فِي اللَّفْظِ، لِأَنَّ الْكَافِرَ لَا يَدْخُلُهَا أَبَدًا حَتَّى يَلْبِغَ الْجَمْلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ. وَإِذَا كَانَ الْمُؤْمِنُ الْعَاصِيَ دَاخِلُهَا، وَلَوْ بَعْدَ التَّعْذِيبِ يَسِيرًا، صَحَّ الْإِطْلَاقُ فِي التَّعْبِيرِ فَالدَّخُولُ فِي الْجَنَّةِ، أَوْ تَحْرِيمُ النَّارِ عَلَيْهِ، كُلُّهُ بِالنَّظَرِ إِلَى حَالِ الْكَافِرِ. وَلَمَّا تَعَلَّمَ النَّاسُ الْمَسْأَلَةَ فِي الْمُؤْمِنِ الْمُشْرِفِ، وَتَقَرَّرَتْ فِي أَذْهَانِهِمْ، صَارَتْ عِنْدَهُمْ كَالْبَدِيهِ، فَرَفَعُوا أَلْفًا لِاتِّحَاتِهِ إِلَى تَنْبِيهِهِ، مَعَ أَنَّهُ لَوْلَمْ يُعَلِّمْنَا لَمَّا عَلَيْنَا: {وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَعَلَّا نَلْهَذَا اللَّهُ} (الأعراف: ٣٣). فِهَذَا هُوَ الْمُرَادُ عِنْدِي، وَاللَّهُ تَعَالَى أَعْلَمُ بِالصَّوَابِ) (١)

بهر حال د عطاء بن يسار رحمته الله ته هم امام بخاري رحمته الله غير صحيح او مرسل وييلې دي. خو حافظ ابن حجر رحمته الله د امام بخاري رحمته الله خبرې ته قابل اشكال وييلې ده. هغوی فرمائي چه د عطاء روايت مرسل نه دي، ځکه چه د عطاء بن يسار رحمته الله سماعت د ابو الدرداء رحمته الله نه ثابت دي. لکه چه ابن ابی حاتم او طبراني او د بيهقي په روايت کېږي دي. پس هغوی ليکي:

(وقد وقع التصريح بسامع عطاء بن يسار له من أبي الدرداء في رواية ابن أبي حاتم في التفسير والطبراني في المعجم والبيهقي في شعبه) (٢)

(۳) بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «مَا أَحِبُّ أَنْ لِي مِثْلُ أَحَدٍ ذَهَبًا».

۱۲۰۷۹۱ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ حَدَّثَنَا أَبُو الْأَخْوَصِ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ قَالَ قَالَ أَبُو ذَرٍّ كُنْتُ أُمِشِي مَعَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي حَرَّةِ الْمَدِينَةِ فَاسْتَقْبَلَنَا أَحَدٌ فَقَالَ «يَا نَبَأَ دَرٍّ».

قُلْتُ لَيْتَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «مَا يَسُرُّنِي أَنْ عِنْدِي مِثْلُ أَحَدٍ هَذَا ذَهَبًا، تَمُضِي عَلَى ثَالِثَةٍ وَعِنْدِي مِنْهُ دِينَارٌ، إِلَّا شَيْئًا أَرْصِدُهُ لِدَيْنٍ، إِلَّا أَنْ أَقُولَ بِهِ فِي عِبَادِ اللَّهِ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا». عَنْ يَحْيَى بْنِ عَمْرٍو عَنْ شِمَالِيهِ وَمِنْ خَلْفِهِ. ثُمَّ مَضَى فَقَالَ «إِنَّ الْأَكْثَرِينَ هُمُ الْأَقْلَوْنَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا مَنْ قَالَ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا - عَنْ يَحْيَى بْنِ عَمْرٍو وَشِمَالِيهِ وَمِنْ خَلْفِهِ - وَقَلِيلٌ مَا هُمْ». ثُمَّ قَالَ لِي «مَكَانَكَ لَا تَبْرَحْ حَتَّى آتِيكَ». ثُمَّ انْطَلَقَ فِي سَوَادِ اللَّيْلِ حَتَّى تَوَارَى فَسَمِعْتُ صَوْتًا قَدِ ارْتَفَعَ، فَتَخَوَّفْتُ أَنْ يَكُونَ قَدْ عَرَّضَ لِلنَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَأَرَدْتُ أَنْ آتِيَهُ فَذَكَرْتُ قَوْلَهُ لِي «لَا تَبْرَحْ حَتَّى آتِيكَ» فَلَمْ أَبْرَحْ حَتَّى أَتَانِي، قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَقَدْ سَمِعْتُ صَوْتًا تَخَوَّفْتُ، فَذَكَرْتُ لَهُ فَقَالَ «وَهَلْ سَمِعْتَهُ». قُلْتُ نَعَمْ. قَالَ «ذَلِكَ جَبْرِيلُ أَتَانِي فَقَالَ مَنْ مَاتَ مِنْ أُمَّتِكَ لَا يَشْرُكَ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ». قُلْتُ وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ قَالَ «وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ». ار: ۱۲۲۵۸

د سیدنا ابوالدرداء رضی اللہ عنہ نے روایت دی ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سرہ د مدینہ پہ کاننیز پی علاقہ کنبی روان اوم. ہم پہ دی دوران کنبی د احد غر زمونیر مخی تہ راغلو، رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تپوس اوفرمانیلو: ابوذر: ما عرض او کرو حاضریم یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمانیل: زہ بہ پہ دی کلہ ہم خوشحالہ نہ شہم چہ ما سرہ ددی احد د غر برابر سرہ زرو ی او پہ ہغی باندی دری ورخی تیری شی چہ د ہغی نہ یو دینار ہم باقی پاتی شی، سوا د ہغہ لہ مال نہ چہ کوم زہ د قرض د ادا کولو دیارہ پریریدم، بلکہ ہغہ بہ زہ د اللہ پاک پہ بندگانو کنبی داسی خرج کریم. خپل بنی گس او شاتہ (یعنی ہر طرف تہ نی خرج کریم، بیا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم روان وو، د دی نہ پس نی اوفرمانیل، زیات مال ساتونکی بہ د قیامت پہ ورخ باندی غریبانان وی سوا د ہغہ سری نہ کوم چہ خپل مال بنی، گس او شاتہ خرج کری او داسی خلق کم دی بیا نی ماتہ اوفرمانیل: ہم دلته اودریرہ، د دی خانی نہ تر ہغہ وختہ پوری مہ خہ ترخو چہ زہ واپس نہ یم راغلی، بیا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د شیپ پہ تیارہ کنبی لاہو او د سترگو نہ غائب شو، د دی نہ پس ما آواز واوریدلو چہ اوچت وو، زہ اوبریدم چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تہ خہ نکلیف نہ وی رسیدلی، ما د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پہ خدمت کنبی د رسیدلو ارادہ اوفرمانیلہ خو د ہغوی ارشاد رایاد شو چہ د خپل خانی نہ مہ خوزہ، ترخو چہ زہ واپس نہ یم راغلی، پس

ترخو پورې چه رسول الله ﷺ تشریف نه وو راوړې زه د هغه ځانې نه بیرته نه شوم
ما عرض اوکړو. یا رسول الله ﷺ ما یو آواز اوریدلې وو، ماته خطر ه هم محسوس شوه. خو
بیا ستاسو ارشاد ریا د شو، رسول الله ﷺ تپوس او فرمائیلو چه تا اوریدلې وو؟ ما عرض
اوکړو اوجی! رسول الله ﷺ او فرمائیل: هغه جبرائیل علیه السلام وو. او هغه اووې چه ستاسو د
امت چه کوم سرې په داسې حال کبسي مړ شی چه هغه د الله پاک سره څوک شریک کړې نه
وی نو هغه به جنت ته ځی ما تپوس اوکړو اگر چه هغه زنا یا غلا کړې وی، هغه او فرمائیل:
او اگر چه زنا او غلې ئې ولي نه وی کړې. (۱)

قوله: «مَنْ مَضَى عَلَى ثَالِثَةٍ»: په دې کبسي د (ثالثه) نه (لیله ثالثه) مراد ده. د باب په
وړاندې روایت کبسي دی. «أَنْ لَا تَمْرَعَنَّ ثَلَاثَ لَيَالٍ أَرْصُدُهُ لِيَدْنَنَ» یعنی هغه چه ما د قرض لري
کولو دپاره کیخودلې دې «الان اقول به عباد الله»: مگر هغه چه زه ئې د الله پاک په بندگانو
باندې خرچ کړم، «اقول به» نه انفاق مراد دې، «الامن قال: هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا» مگر چه دې
طرف ته. هغه طرف ته خرچ کوی. من قال یعنی صرف المال فی حقّه.

(۲۰۸۰۱) حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ شَيْبٍ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ يُونُسَ. وَقَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي يُونُسُ
عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ
رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «لَوْ كَانَ لِي مِنْ أَحَدٍ ذَهَبٌ لَسَرْتَنِي أَنْ لَا تَمْرَعَنَّ عَلَى
ثَلَاثَ لَيَالٍ وَعِنْدِي مِنْهُ شَيْءٌ، إِلَّا شَيْئًا أَرْصُدُهُ لِيَدْنَنَ». [ار: ۱۲۲۵۹]

د سیدنا ابو هريره رضی الله عنه روایت دې چه رسول الله ﷺ او فرمائیل: که ما سره د احد د غریبه
مقدار سره زر وی نو زه به په دې باندې خوشحاله یم چه په هغې درې ورځې هم تیرې نه شی
چه ماته پکبسي څه هم پاتې شي، سوا د هغه معمولی رقم نه کوم چه زه د قرض د ادا کولو
دپاره کیږدم. علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی:

«وفيه الحث على الإنفاق في وجوه الخيرات، وأنه - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كان في أعلى درجات الزهد في الدنيا
بحيث إنه لا يحب أن يملك في يد شيء من الدنيا إلا لإنفاقه فيمن يستحقه وإما لإرصاده لمن له حق» (۲)

(۱) قال ابن بطال: في هذا الحديث أن المؤمن لا ينبغي له أن يتنى كثرة المال إلا بشرطة أن يسلطه الله
على إنفاقه في طاعته اقتداء بالنبي (صلى الله عليه وسلم) في ذلك.
وفيه: أن المبادرة إلى الطاعة أفضل من التواني فيها، ألا ترى أن النبي (صلى الله عليه وسلم) لم يحب أن
يبقى غنده من مقدار جبل أحد ذهباً، لو كان له، بعد ثلاث إلا دينار يرصده لدين.

وفيه: أن النبي (صلى الله عليه وسلم) كان يكون عليه الدين لكثرة مواساته بقوته وقوت عياله. وإيثاره
على نفسه أهل الحاجة. والرضا بالتقلل والصبر على خشونة العيش، وهذه سيرة الأنبياء والصالحين. وهذا
كله يدل على أن فضل المال في إنفاقه في سبيل الله لا في إمساكه وإذخاره. (شرح ابن بطال ۱۶۶/۱۰)

(۲) ارشاد الساری ۴۸/۱۳، همدغه شان اوگورئ: فتح الباری: ۳۲۶/۱۱

یعنی په دې کښې د نیکۍ په لارو کښې د خرچ کولو ترغیب ورکړې شوې دي. او په دې امر باندې ترغیب ورکړې شوې دي چې انسان په دنیا کښې د زهد اعلی درجه اختیار کړي. په دې طریقې په هغه دا خواهش اوساتی چې د هغه په لاس کښې چې څومره مال او دولت دي هغه هغې لره په مستحق خلقو باندې خرچ کړي یا د صاحب حق د حق د ادا کولو دپاره ئې تیار اوساتی.

۱۵) باب الْغِنَى غَنِى النَّفْسِ

وَقَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى (اَتُحِبُّونَ اَنْ مَّا مُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَّالٍ وَبَيْنَ) اِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى (مِنْ دُونِ ذَلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ). قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ لَمْ يَعْمَلُوا لَالْبَدَنِ اَنْ يَعْمَلُوا.

لکه چې د ترجمې الباب ته واضح ده. امام بخاری رحمته الله په ترجمې الباب کښې د حدیث الفاظ ذکر کړي دي. چې د هغې حاصل دا دي چې اصل مالدارۍ د زړه مالدارۍ ده. د دې نه پس امام بخاری رحمته الله د سورة المومنون آیت نمبر ۵۵ نه واخله تر آیت نمبر ۲۳ پورې یعنې اته آیتونه په ترجمې الباب کښې ذکر فرمایلي دي. هغه آیتونه دا دي:

﴿ اَتُحِبُّونَ اَمَّا مُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَّالٍ وَبَيْنَ﴾ تَسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ ﴿ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ ﴿ وَالَّذِيْنَ هُمْ يَابِتٌ رَّبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ﴾ وَالَّذِيْنَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ ﴿ وَالَّذِيْنَ يُؤْتُونَ مَّا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجَلَةٌ اَنَّهُمْ اِلَى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ﴾ اُولَئِكَ يَسْعَوْنَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَا يَسْقُونَ ﴿ وَلَا تَكْلِفْ نَفْسًا وَّلَا سَعْيًا وَلَدُنَّا اَكْتُبُ بِتَطِيقِ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يَظُنُّونَ﴾ بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمَرٍ مِّنْ هَذَا وَلَهُمْ اَعْمَالٌ مِّنْ دُونِ ذَلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ ﴿

ترجمه: آیا دا خلق په دې خیال کښې دي چې مونږ دوی ته کوم مال او دولت ورکوو. نو آیا هغوی ته د خیر په رسولو کښې تندي کوو؟ (دا خبره هرگز نه ده) بلکه هغوی (د دې مهلت، په حقیقت پوهیږي نه. یعنې دا مهلت خو هغوی ته په طور د استدراج ورکړې شوې دي. کوم چې به په آخره کښې د هغوی دپاره د نور عذاب سبب هم جوړیږي. ځکه چې زمونږ په مهلت ورکولو سره به دوی نور هم مغرور کیدو سره په سرکشی او گناهونو کښې زیادت شروع کړي او عذاب به پرې زیات شي. حقیقت دا دي چې کوم خلق د خپل رب د خپل رب سره هیڅ څوک شریک نه جوړوي او کوم خلق چې (د الله پاک په لاره کښې) ورکړه کوي چې څه ورکوي او (سره د الله پاک لاره کښې د خرچې کولو) د هغوی زړونه د دې نه په ویره کښې وي چې هغوی خپل رب سره ملاویدونکی دي. (گوره چې هلته تلو سره د دې صدقاتو څه ثمره ظاهر شي. چرته داسې اوتښی چې دا دنیا د حکم موافق نه شي مثلاً مال حلال نه وي یا نیت د الله پاک دپاره خالص نه وي او په نیت کښې اخلاص کامل نه کیدل او د مال حرامیدل مونږ ته معلوم نه وي نو البته به په دې باندې مواخذه شروع شي نو په کومو خلقو کښې چې دا صفات وي، دا خلق خپلې فاندې زر زر حاصلوي او د هغوی طرف ته منډې وهي او (دا اعمال مذکوره څه سخت هم نه دي چې د هغې کول گران وي ځکه چې) مونږ چاته د هغه د وس نه بهر کار کولو نه وایو (په دې وجه دا ټول کارونه آسان دي او هغه سره د هغوی انجام او ثمره

یقینی ده ځکه چه، مونږ سره یو کتاب (اعمال نامه محفوظ، ده کوم چه صحیح صحیح) د ټولو حال، بیان کړی. او په خلقو باندې به ظلم نه وی (دا خو مې پورته د مومنانو حالت واوریدلو خو کفار داسې نه دی، بلکه (برعکس) د هغې کفارو زړونه د دې دین د طرف نه (چه د هغې ذکر بایات رېهم کښې دی، جهالت او شک) کښې (دوب شوې) دی. (چه د هغې حل پورته هم معلوم شوي دې قدر هم غبرتهم، او د دې (جهالت او انکار) نه علاوه د دې خلقو نور هم (بدبڼه، اعمال دی کوم چه دوی (مسلسل) کوی.

قوله: **(قَالَ ابْنُ عَبَّيْنَةَ لَمْ يَعْمَلُوهَا لَا بُدَّ مِنْ أَنْ يَعْمَلُوهَا)**: د قرآن کریم د آیت کریمه **(مَنْ دُونِ ذَلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ)** په باره امام سفیان بن عیینة رحمته الله علیه فرمائی چه ډیر هغه بد اعمال کوم چه هغوی اوسه پورې نه دی کړی هغه به هم ضرور کوی او دغه شان به د الله پاک د عذاب مستحق شی.

[۶۰۸۱] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ حَدَّثَنَا أَبُو حَصِينٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «لَيْسَ الْغَنَى عَنْ كَثْرَةِ الْعَرِضِ، وَلَكِنَّ الْغَنَى غِنَى النَّفْسِ».

د سیدنا ابو هريره رضی الله عنه نه روایت دي چه رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل: غنا او مالدارۍ دا نه ده چه سامان زیات وی. بلکه اصل غنا دا ده چه زړه غنی وی. په ایت کریمه او حدیث کښې مناسبت: امام بخاری رحمته الله علیه په ترجمه الباب کښې د سورة المومنون چه کوم آیتونه ذکر فرمائیلي دي، د حدیث الباب سره د هغې مناسبت بیانولو باندې حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائی چه د آیت کریمه نه دا حقیقت معلومېږي چه مال فی نفسه، د څه خیر او نفع څیز نه دي، بلکه د هغې نافعیت، د هغې د متعلق په اعتبار سره دي. هغه که دي لره په صحیح مصرف کښې استعمال کړی نو د صحیح او غوره مصرف د وجې نه به د هغې نافعیت او غوره والې واضح او ظاهر وی. هم دغه شان د زیات مال د وجې نه انسان غنی کېږي نه ترڅو پورې چه هغه د زړه نه غنی نه وی. که د زړه نه غنی وو هغې لره به په صحیح او ضروری مصرف کښې خرچ کوی. او که د زړه فقیر وی نو هغه به د مال خرچ کولو نه روستو کېږي او دغه شان به هغه مال د هغه په دین او دنیا کښې په کار نه راځي. (۱)

۱۶) باب فَضْلِ الْفَقْرِ

[۶۰۸۲] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ أَنَّهُ قَالَ مَرَّ رَجُلٌ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ لِرَجُلٍ عِنْدَهُ جَالِسٍ «مَا رَأَيْكَ فِي هَذَا». فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ أَشْرَافِ النَّاسِ، هَذَا وَاللَّهِ حَرِيٌّ إِنَّ

خُطِبَ أَنْ يُنْكَحَ، وَإِنْ شَقَعْتَ أَنْ يُشَقَّ. قَالَ فَكَتَبَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- ثُمَّ مَرَّ جُلٌّ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «مَا رَأَيْتُكَ فِي هَذَا». فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا رَجُلٌ مِنْ فُقَرَاءِ الْمُسْلِمِينَ، هَذَا أَحْرَجِي إِنْ خُطِبَ أَنْ لَا يُنْكَحَ، وَإِنْ شَقَعْتَ أَنْ لَا يُشَقَّ، وَإِنْ قَالَ أَنْ لَا يُتِمَّه يَقُولِهِ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «هَذَا خَيْرٌ مِنْ مِلْءِ الْأَرْضِ مِثْلَ هَذَا». ار. ۴۸۰۳

د سيدنا سهل بن سعدی رضی اللہ عنہ نه روايت دي چه يو سري د رسول الله ﷺ په خوا کښې تير شو، نو رسول الله ﷺ د يو بل سري چه د هغوی په خوا کښې ناست وو. تپوس او کړو (چه د تيريدونکي، صاحب ستا متعلق ستاسو څه خيال دي؟ هغوی اووي چه دي د معزز خلقو نه دي. او قسم په الله د دي قابل دي چه که دي د نکاح پيغام اوليري نو د هغه سره نکاح اوکړي شي، که دي سفارش اوکړي نو د هغوی سفارش قبول کړي شي.

سيدنا سهل رضی اللہ عنہ فرماني: رسول الله ﷺ په دي باندې خاموش شو د دي نه پس يو بل سري تير شو. رسول الله ﷺ تپوس او فرمائيلو چه د دي سري په باره کښې ستاسو څه راني ده؟ هغوی اووي چه يا رسول الله ﷺ! دا صاحب د مسلمانانو د غريبي طبقې نه دي او د دي قابل دي چه که د نکاح پيغام اوليري نو هغه سره به نکاح اونکړي شي، که سفارش اوکړي نو د هغوی سفارش به قبول نه کړي شي او که څه اواني نو د هغوی خبره وانوريدلې شي. رسول الله ﷺ د دي نه پس او فرمائيل: دا (غريب، سري د هغه (امير) په شان د ټولې دنيا د انسانانو نه غوره دي.

دا حديث، کتاب النکاح کښې تير شوې دي.

(۶۰۸۳) حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا وَابِلٍ قَالَ عُدْنَا خَبَابًا فَقَالَ هَا جَرْنَا مَعَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- نُرِيدُ وَجْهَ اللَّهِ، فَوَقَعَ أَجْرُنَا عَلَى اللَّهِ، فَمِنَّا مَنْ مَضَى لَمْ يَأْخُذْ مِنْ أَجْرِهِ، مِنْهُمْ مُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ قُتِلَ يَوْمَ أُحُدٍ، وَتَرَكَ عَمْرَةً فَأَذَاغَطْنِي رَأْسُهُ بَدَتْ رِجْلَاهُ، وَإِذَا غَطْنِي رَجْلِيهِ بَدَأَ رَأْسُهُ، فَأَمَرَنَا النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- أَنْ نُغَطِّيَ رَأْسَهُ، وَنَجْعَلَ عَلَى رَجْلَيْهِ مِنَ الْإِذْخِرِ، وَمِنَامُنْ أُنِيعَتْ لَهُ عَمْرَتُهُ فَيَوْمَئِذٍ بَلَّهَا. ار. ۱۲۱۷

د سيدنا خباب رضی اللہ عنہ نه روايت دي چه مونږ د رسول الله ﷺ سره د الله پاک د رضا حاصلولو دپاره هجرت او کړو، پس زمونږ اجر د الله پاک په ذمه وو، په مونږ کښې څوک خو وفات شو او خپل اجر ئې په دي دنيا کښې وانخستلو. سيدنا مصعب بن عمير رضی اللہ عنہ هم د هغوی نه وو، هغوی د جنگ احد په موقع باندې شهيد شوې وو، او يو څادر ئې پريخودلې وو (په هغه څادر کښې هغوی ته کفن ورکړي شوې وو) په هغه څادر سره به که مونږ د هغوی سر پټ کړو نو د هغوی خپې به ښکاره کيدلې. پس رسول الله ﷺ مونږ ته حکم راکړو چه مونږ د هغه سر پټ کړو او په خپو باندې ورله سرگړي واچوو او په مونږ کښې ډير داسې دي چه د هغوی د محنت ميوه په دنيا کښې راډيره شوه او هغه راشوکوي.

ابو وائل د شقیق بن سلمه رضی اللہ عنہ کنیت دې (یهدیها: یقطعها، هذب) معنی دمیوې شو کولو راځي
 [۶۰۸۴] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا سَلْمُنُ بْنُ زَيْدٍ حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ - رَضِيَ
 اللَّهُ عَنْهُمَا - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ « أَظْلَعْتُ فِي الْجَنَّةِ قَرَأْتُ أَكْثَرُ أَهْلِهَا
 الْفُقَرَاءَ، وَأَظْلَعْتُ فِي النَّارِ قَرَأْتُ أَكْثَرُ أَهْلِهَا النِّسَاءَ ». تَابَعَهُ أَيُّوبُ وَعَوْفٌ، وَقَالَ صَخْرٌ وَحَمَّادُ بْنُ
 نَجِيحٍ عَنْ أَبِي رَجَاءٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ. ار: ۱۳۰۶۹

د سيدنا عمران بن حصین رضی اللہ عنہ نه روايت دې چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل. ما په جنت کښې
 او کتل نو په هغې کښې اکثر اوسیدونکي غریبانان وو او ما په دوزخ کښې او کتل نو په
 هغې کښې اکثر اوسیدونکي زنانه وې.

ابو الولید. هشام بن عبد الملک طيالسی او ابو رجاء عمران بن تمیم عطار ددوی کنیت دې
قوله: (تَابَعَهُ أَيُّوبُ وَعَوْفٌ): د ابو رجاء متابعت ایوب سختیانی رضی اللہ عنہ او عوف کړې دې. د
 ایوب متابعت امام نسائي رضی اللہ عنہ او د عوف متابعت امام بخاري رضی اللہ عنہ موصولا کړې دې (۱)

قوله: (وَقَالَ صَخْرٌ وَحَمَّادُ بْنُ نَجِيحٍ، عَنْ أَبِي رَجَاءٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ): د
 صخر بن جويره او حماد بن نجيع تعليق امام نسائي رضی اللہ عنہ موصولا نقل کړې دې. (۲) دې دواړو
 دا روايت د سيدنا ابن عباس رضی اللہ عنہ نه نقل کړې دې.

[۶۰۸۵] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْبُدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ -
 رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ لَمْ نَأْكُلِ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَلَى خِوَابٍ حَتَّى مَاتَ، وَمَا
 أَكَلَ خُبْزًا مَرَّقًا حَتَّى مَاتَ.

د سيدنا انس رضی اللہ عنہ نه روايت دې چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم کله هم په خوان یعنی د ميز په شان تخت
 باندې خوراک نه دې فرمائيلې. تردې چه د هغوی وفات وشو.

(خوان): د ميز په شان تخت ته وائی، چه په هغې باندې به مالدارو خوراک کولو.

علامه قسطلانی رضی اللہ عنہ فرمائی: (هو ما يؤكل عليه الطعام وهو من دأب المترفين وصنع الجاهلية المنعین
 لثلايقهم والى التطاطؤ عند أكل) (۳)

یعنی: خوان هغه د ميز په شان تخت ته وائی، په کوم باندې چه ډوډی خوړلې شی، دا
 عموما متکبر قسم مالدار خلق استعمالوی، چه د خوراک کولو په وخت هغوی سربښکته نه کړی.

(۱) عمدة القاری ۸۶/۲۳. ارشاد الساری: ۴۵۲/۱۳، فتح الباری: ۳۳۷/۱۱

(۲) عمدة القاری ۸۶/۲۳. ارشاد الساری: ۴۵۲/۱۳، فتح الباری: ۳۳۷/۱۱

(۳) از شاد الساری ۴۵۳/۱۳

۱۰۸۶ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا هِشَامُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ لَقَدْ تَوَفَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا فِي رَقِيٍّ مِنْ شَيْءٍ يَأْكُلُهُ ذُو كَبِدٍ إِلَّا شَطْرَ شِعِيرِ رَقِيٍّ، فَأَكَلْتُ مِنْهُ حَتَّى طَالَ عَلَى فِكْلَتِهِ، فَقَبِنِي. (ار: ۱۲۹۳)

د سیده عائشه رضی اللہ عنہا نه روایت دی چه رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وفات شو نو زمونږ په کندو کښې یو هم داسې خیز نه وو چه هغه د یو جاندار د خوراک قابل وی سوا د لږ شان جوارو کوم چه زما په کندو کښې وو، ما به د هغې نه خوراک کولو، ډیرې ورځې اوشوې نو ما هغه اوتلې، آخر هغه هم ختمې شوې.

(رف) کندو ته وائی. (ذوکید) د اینې والا، مراد دې نه جاندار دي.
د معاش په اعتبار سره د مومن درې حالتونه: د معاش په لحاظ سره د یو مومن درې حالتونه کیدي شی:

① اول حالت فقر دي، امام بخاري رحمته الله علیه دا باب د فقر په فضیلت باندې قائم فرمائیږي دي، او په دې باب کښې چه خومره روایات ذکر کړي شوي دي، په دې ټولو روایاتو کښې د فقر فضیلت بیان کړي شوي دي خپله د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ژوند، فقر او غربت والا وو، لکه چه د روایات الباب نه واضح دي، د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم دا فقر اختیاري وو او د اکثر حضرات صحابه کرامو رضی اللہ عنہم ژوند هم فقیرانه او درویشانه وو.

② دویم حالت د مالداري او د دولت د ډیر والي او معاش وو، اول حالت چه کوم چه د صبر دي. دا دویم حالت د یو مومن دپاره د الله پاک په نعمتونو باندې د شکر او حمد موقع ورکوي، په ډیر احادیثو کښې د مالداري فضیلت راغلي دي:

* په کتاب الوصایا کښې د سیدنا سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ روایت تیر شوي دي چه په هغې کښې دي:

(إِنَّكَ أَنْ تَدَعَ وَرَثَتَكَ أَغْنِيَاءَ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَدْعَهُمْ عَالَةً يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ فِي أَيْدِيهِمْ) (۱) یعنی: چه ته خپل وارثان مالدار پریرې چه د دې دنیا نه رخصت شو دا دې نه غوره ده چه هغوی محتاج او فقیران پریرې.

* سیدنا کعب رضی اللہ عنہ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سره مشوره او کړه چه هغه خپل ټول مال د الله پاک په لاره کښې خرچ کړي؟ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم هغوی ته او فرمائیل:

(أَمْسِكْ عَلَيْكَ بَقْضَ مَالِكَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكَ) (۲) یعنی: څه مال بچت اوساته، په دې کښې ستاسو دپاره خیر دي.

* هم دغه شان په کتاب الدعوات کښې (ذهب اهل الدثور بالاجور) والا روایت تیر شوي

(۱) صحیح البخاری، کتاب الوصایا، باب ان یترک ورثه اغنیاء خیر من ان یتکففها الناس، رقم الحدیث: ۲۷۴۶
(۲) صحیح البخاری، کتاب الوصایا، باب اذا تصدق، او اوقف بعض ماله او بعض رقیقه، او داو ته فهو جائز (رقم الحدیث: ۲۷۵۷)

دې. چه د هغې په آخر کښې دې ﴿فَلَيْكَ قَوْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ﴾.

*... د سيدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه امام احمد رحمته الله نقل فرمايلې دې. ﴿لعم المال الصالح للفرع

الصالح﴾^(۱)، يعنې: هغه حلال مال څه ښه دې، کوم چه د نیک سړي سره وي.

د دې ټولو رواياتو نه معلومېږي چه مومن سره د مال او دولت ډير والې. د هغه په حق کښې يو مفيد څيز دې، ځکه چه د مال او دولت ډير والې. د هغه دپاره د الله پاک په لاره کښې د خرچ کولو ډيرې زياتې موقعې ورکوي او د دين ډير کارونه به د هغې په ذريعه اوکړي.

⑤ يو دريم حالت د د مينځ حالت دې چه انسان نه مالدار دې. نه فقير او محتاج دې. بلکه د هغه ضرورتونه پوره کيږي او په قدر د ضرورت هغه سره مال او دولت موجود دې. دې

حالت ته (کفاف) وائي. علامه قرطبي رحمته الله په شرح د مسلم کښې او علامه ابن بطلال په شرح د بخاري کښې دې حالت ته د ټولو نه غوره وئيلې دې. ځکه چه په دې کښې د فقر او مالدارۍ دواړو حالتونو د فتنې نه سلامتې ده او رسول الله ﷺ د مالدارۍ او فقر دواړو د فتنې نه پناه غوښتلې ده.^(۲)

امام مسلم رحمته الله په صحيح مسلم د سيدنا عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنه نه مرفوع روايت نقل کړې دې، د هغې الفاظ دا دي:

﴿قَدْ أَقْلَمَ مَنْ أَشْلَمَ وَزُرِقَ كَقَا وَأَكْلَعَهُ اللَّهُ بِمَا آتَاهُ﴾^(۳)، يعنې: هغه سړي کامياب دي چا چه اسلام قبول کړو. هغه ته په قدر د ضرورت روزي ورکړې شوه او هغه قناعت اختيار کړو. هم دغه شان په وړاندې باب کښې روايت راوان دې. رسول الله ﷺ فرمائي:

﴿اللهم ارنني آل محد قوتا﴾ يعنې اې الله! ته آل محمد ﷺ ته په قدر د ضرورت روزي ورکړه امام ابن ماجه په خپل سنن کښې يو مرفوع روايت د سيدنا انس رضي الله عنه نه نقل کړې دې. په هغې کښې دي:

﴿مَا مِثْنِي، وَلَا قَبِير، إِلَّا وَدَيُّرَ الْقِيَامَةِ أَنَّهُ لِي مِنَ الدُّنْيَا قَوْتًا﴾^(۴)، يعنې د قيامت په ورځ به هر مالدار او فقير سړي دا تمناکوي، چه ارمان: هغه ته په قدر د ضرورت دنيا ورکړې شوې وي. د دې رواياتو نه د معاش دريم حالت کوم چه د فقر او غنا تر مينځه او بين بين دې. غوره والې او افضليت معلوم شو.

فقر افضل دې او که مالدارۍ؟ په دې باندې د ټولو علماء کرامو اتفاق دې چه داسې فقر او

(۱) مسند احمد: ۹۵/۶، رقم الحديث: ۱۷۹۱۵

(۲) فتح الباری ۳۳۱/۱۱، شرح ابن بطلال: ۱۷۰/۱۰، ۱۷۴

(۳) صحيح مسلم، کتاب الزکاة، باب فی الکفاف والقناعة: ۷۳۰/۲، رقم الحديث: ۱۰۴۵، وسنن ابن ماجه، کتاب الزهد، باب القناعة: ۱۳۸۶/۲، رقم الحديث: ۴۱۳۸، ولفظه: قد اقلع من هدی الى الاسلام، ورزق الکفاف، وقع به، وفتح الباری: ۳۳۱/۱۱.

(۴) سنن ابن ماجه، کتاب الزهد، باب القناعة: ۱۳۸۷/۲، رقم الحديث: ۴۱۴۰

احتیاج چه په هغه باندې انسان صبر اونکړې شی او کوم چه د انسان د دین او ایمان دپاره د خطري باعث وی او کوم چه د الله پاک طاعت د انسان نه هیر کړی. د هغې نه هغه مالدارۍ او غنا افضل دې، کوم چه د الله پاک د شکر او طاعت سره وی.

هم دغه شان دا خبره متفق علیه ده چه هغه مالدارۍ او د دولت ډیر والي کوم چه انسان د الله پاک په نافرمانۍ او عجب کښې اخته کړی، د انسان دپاره فتنه ده، د هغې په مقابلې کښې هغه فقر او غریبۍ په زر چنده غوره ده کوم چه د الله پاک د صبر او طاعت سره وی. (۱)

خو فقر که د صبر او تقوی سره وی او مالدارۍ د شکر او تقوی سره وی نو بیا په دې دواړو کښې کوم یو افضل او راجح دې، په دې کښې د علماء کرامو اختلاف دې:

علامه ابن تیمیة رحمۃ اللہ علیہ فرمایي چه دا دواړه برابر دی، یعنی یو ته هم په بل باندې فوقیت نه دې حاصل. (۲)

د ابو القاسم قشیری او امام طبری رحمۃ اللہ علیہ خیال دې چه د فقر په مقابلې کښې غنا او مالدارۍ افضل ده، د مطرف بن عبد الله قول دې:

(لأن إعالي فاشکر أحب الی من ابتلی فاصبر) (۳)، یعنی: په عافیت سره مالدارۍ او شکر ماته د دې نه زیات خوښ دې چه زه د فقر په ازمینت کښې واچولې شم او صبر او کړم.

اووجه ددې ښکاره ده چه د انسان دپاره شکر کول زیات اسان دی. په نسبت د صبر کولو کښې. علامه ابن الجوزی او جمهور صوفیاء د غنا او مالدارۍ په مقابلې کښې فقر ته ترجیح ورکوی چه په دې کښې د نفس مجاهده ده کومه چه د منازلو د ترقی دپاره مفید ده، علامه ابن الجوزی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی، د مالدارۍ فتنه د فقر د فتنې نه زیاته ده. (۴)

(۱) فتح الباری: ۳۳۱/۱۱

(۲) ارشاد الساری: ۴۵۳/۱۳، فتح الباری ۳۳۲/۱۱، قال ابن بطال: فأی الرجلین أفضل: المبتلی بالفقر، أو المبتلی بالغنی إذا صلحت حال کل واحد منهما؟ قيل: السؤال عن هذا لا يستقیم، إذ قد یكون لهذا أعمال سوى تلك المحنة یفضل بها صاحبه والآخر كذلك، وقد یكون هذا الذی صلح حاله علی الفقر لا یصلح حاله علی الغنی، ویصلح حال الآخر علی الفقر والغنی. فإن قيل: فإن کان کل واحد منهما یصلح حاله فی الأمرین، وهما فی غیر ذلك من الأعمال متساویان قد أذى الفقیر ما یجب علیه فی فقره من الصبر والعفاف والرضا، وأذى الغنی ما یجب علیه من الإنفاق والبذل والشکر والتواضع، فأی الرجلین أفضل؟ قيل: علم هذا عند الله. (وانظر شرح ابن بطال: ۱۷۳/۱۰)

(۳) فتح الباری: ۳۳۳/۱۱

(۴) فتح الباری ۳۳۲/۱۱، ارشاد الساری ۴۵۴/۱۳

١٤) بَابُ كَيْفَ كَانَ عَيْشُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابِهِ، وَتَحْلِيمُهُمُ مِنَ الدُّنْيَا.

په دې باب کېښي امام بخاري رحمه الله د رسول الله ﷺ او د حضرات صحابه کرامو رحمه الله د فقيرانه او درويشانه ژوند يو جهلک ښودلې دې او هغه احاديث يې ذکر کړي دي چه په هغې کېښي د رسول الله ﷺ اهل بيت يا د حضرات صحابه کرامو رحمه الله د غريبۍ او فقيرۍ پته لگي

[٨٧، ٩٠] حَدَّثَنِي أَبُو نُعَيْمٍ يَحْيَى مِنْ نِصْفِ هَذَا الْحَدِيثِ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ ذَرِّجٍ حَدَّثَنَا مُجَاهِدٌ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ كَانَ يَقُولُ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِن كُنْتُ لَأَعْمِدُ بِكَبِدِي عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْجُوعِ، وَإِن كُنْتُ لَأَشُدُّ الْحَجَرَ عَلَى بَطْنِي مِنَ الْجُوعِ، وَلَقَدْ قَعَدْتُ يَوْمًا عَلَى طَرِيقِهِمُ الَّذِي يَخْرُجُونَ مِنْهُ، فَمَرَّ أَبُو بَكْرٍ، فَسَأَلْتُهُ عَنْ آيَةٍ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ، مَا سَأَلْتُهُ إِلَّا لِيُشْبِعَنِي، فَمَرَّ وَلَمْ يَقْعُلْ، ثُمَّ مَرَّ بِِي عُمَرُ فَسَأَلْتُهُ عَنْ آيَةٍ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ، مَا سَأَلْتُهُ إِلَّا لِيُشْبِعَنِي، فَمَرَّ وَلَمْ يَقْعُلْ، ثُمَّ مَرَّ بِِي أَبُو الْقَاسِمِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَتَبَسَّمَ حِينَ رَأَى وَعَرَفَ، مَا فِي نَفْسِي وَمَا فِي وَجْهِ ثُمَّ قَالَ «أَبَاهِرْ». قُلْتُ لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «الْحَقُّ». وَمَضَى فَتَبِعْتُهُ، فَدَخَلَ فَاسْتَأْذَنَ، فَأُذِنَ لِي، فَدَخَلَ فَوَجَدَ لَبْنًا فِي قَدِيرٍ فَقَالَ «مِنْ أَيْنَ هَذَا اللَّبَنُ؟» قَالُوا أَهْدَاهُ لَكَ فُلَانٌ أَوْ فُلَانَةٌ. قَالَ «أَبَاهِرْ». قُلْتُ لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «الْحَقُّ إِلَى أَهْلِ الصَّفَةِ فَادْعُهُمْ لِي». قَالَ وَأَهْلُ الصَّفَةِ أَضيافُ الإسلامِ، لَا يَأْوُونَ إِلَى أَهْلِ وَلَا مَالٍ، وَلَا عَلَى أَحَدٍ، إِذَا أَتَتْهُ صَدَقَةٌ بَعَثَ بِهَا إِلَيْهِمْ، وَلَمْ يَتَنَاوَلْ مِنْهَا شَيْئًا، وَإِذَا أَتَتْهُ هَدِيَّةٌ أَرْسَلَ إِلَيْهِمْ، وَأَصَابَ مِنْهَا وَأَشْرَكَهُمْ فِيهَا، فَسَأَرَنِي ذَلِكَ فَقُلْتُ وَمَا هَذَا اللَّبَنُ فِي أَهْلِ الصَّفَةِ كُنْتُ أَحَقُّ أَنَّا أَنْ أُصِيبَ مِنْ هَذَا اللَّبَنِ شَرْبَةٌ أَنْتَقَوِي بِهَا، فَإِذَا جَاءَ أَمْرُنِي فَكُنْتُ أَنَا أُعْطِيهِمْ، وَمَا عَسَى أَنْ يَبْلُغَنِي مِنْ هَذَا اللَّبَنِ، وَلَمْ يَكُنْ مِنْ طَاعَةِ اللَّهِ وَطَاعَةِ رَسُولِهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بَدًّا، فَأَتَيْتُهُمْ فَدَعَوْتُهُمْ فَأَقْبَلُوا، فَاسْتَأْذَنُوا فَأُذِنَ لَهُمْ، وَأَخَذُوا مِنْ جِالِسِهِمْ مِنَ الْبَيْتِ قَالَ «يَا أَبَاهِرْ». قُلْتُ لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «خُذْ فَأَعْطِهِمْ». قَالَ فَأَخَذْتُ الْقَدَحَ فَجَعَلْتُ أُعْطِيهِ الرَّجُلَ فَيَتَرَبَّحُ حَتَّى يَرَوِي، ثُمَّ يَرُدُّ عَلَى الْقَدَحِ فَيَتَرَبَّحُ حَتَّى يَرَوِي، ثُمَّ يَرُدُّ عَلَى الْقَدَحِ، حَتَّى التَّهَيَّبْتُ إِلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَقَدْ رَوَى الْقَوْمُ كُلُّهُمْ، فَأَخَذْتُ الْقَدَحَ فَوَضَعُهُ عَلَى يَدِي فَنَظَرُ إِلَى فَتَبَسَّمَ فَقَالَ «أَبَاهِرْ». قُلْتُ لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «يَقِيعُ أَنَا وَأَنْتَ». قُلْتُ صَدَقْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «أَقْعُدْ فَأَشْرَبُ». فَقَعَدْتُ فَفَرَبْتُ. فَقَالَ «الْمُتَرَبُّ». فَشَرَبْتُ، فَمَا زَالَ يَقُولُ «الْمُتَرَبُّ». حَتَّى قُلْتُ لَا وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ، مَا أَجِدُ لَهُ مَسْلَكًا. قَالَ «فَارِنِي». فَأَعْطَيْتُهُ الْقَدَحَ فَحَمِدَ اللَّهُ وَسَمَّى، وَشَرِبَ الْفَضْلَةَ.

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دي چه قسم په الله چه د هغه نه سوا بل معبود نشته، زه به د لورې د وجې نه په زمكه باندې الله سملاستم، ما به د لورې د وجې نه په خپله خيټه باندې گانړۍ تړل، يوه ورځ زه په لاره كېني كيناستلم چه په هغې باندې به صحابه كرام رضي الله عنهم وتل، سيدنا ابوبكر رضي الله عنه تير شو او ما د هغوی نه د كتاب الله د يو آيت په باره كېني تپوس او كړو، زما د تپوس كولو مقصد صرف دا وو چه په ما باندې څه اوخوړۍ. هغوی لاړل او هيڅ نې اونكړل، بيا سيدنا عمر رضي الله عنه زما په خوا تير شو، ما د هغوی نه هم د قرآن كريم يو آيت اوتپوسلو او د تپوس كولو مقصد مې صرف دا وو چه هغوی په ما باندې څه اوخوړۍ. هغوی هم لاړل او هيڅ نې اونكړل.

د دې نه پس رسول الله ﷺ راغلو، هغوی چه كله زه اوليدم نو مسكي شو او رسول الله ﷺ زما د زړه په خبره پوهه شو او زما د مخ نه هغوی هر څه معلوم كړل، بيا رسول الله ﷺ او فرمايل: ابا هريره! ما عرض او كړو: لبيك يا رسول الله ﷺ! وې فرمائيل: ما سره راشه او رسول الله ﷺ روان شو، زه په رسول الله ﷺ پسې شوم، بيا رسول الله ﷺ دننه تشريف يوړلو. اجازت مې اوغوښتلو نو ماته اجازت ملاؤ شو، بيا چه داخل شو نو په يو پياله كېني راته پي ملاؤ شو، تپوس نې او كړو چه دا پي د چرته نه راغلې دي، او ويلي شو چه فلاني فلاني د رسول الله ﷺ دپاره هديه راليرلې ده.

رسول الله ﷺ او فرمائيل، ابا هريره! ما عرض او كړو، لبيك يا رسول الله ﷺ! وې فرمائيل: اهل صفة ته لاړشه او هغوی ټول ماته راوړله، سيدنا ابوهريره رضي الله عنه فرماني چه اهل صفة د اسلام ميلمانه وو. هغوی به نه د چا په كور كېني پناه اخستله نه د چا په مال كېني او نه د چا سره چه كله به رسول الله ﷺ ته صدقه راتله نو هغوی به هغه صدقه هغوی ته ورليرله او خپله به نې د هغې نه هيڅ نه ساتل، خو چه كله به رسول الله ﷺ ته هديه راغله نو هغوی به نې را طلب كړل نو خپله به نې هم خوړله او هغوی به نې هم پكېني شريك كړل.

پس په ما باندې دا خبره ښه او نه لگيده او ما سوچ او كړو چه دا پي دې څومره! چه په ټول صفة والو كېني تقسيم كړې شې، د دې حق دار خو زه اوم، د دې په څكلو به مې څه طاقت حاصل كړې وې، چه اهل صفة راشي نو رسول الله ﷺ به ماته او فرماني او زه به هغوی ته دا پي ور كوم، ماته خو كيدې شې چه په دې كېني هيڅ ملاؤ نه شې، خو د الله پاك او د هغه د رسول ﷺ د اطاعت نه علاوه هم څه چاره نه وه.

پس زه هغوی ته راغلم او د رسول الله ﷺ دعوت مې ورته راوړسولو، اهل صفة راغلل او اجازت نې طلب كړو. هغوی ته اجازت ملاؤ شو، بيا هغوی په كور كېني په خپل خپل ځاني باندې كيناستل، رسول الله ﷺ او فرمائيل: ابا هريره! ما عرض او كړو، لبيك يا رسول الله ﷺ! وې فرمائيل: واخله او دې ټولو حضراتو ته ور كړه.

سيدنا ابوهريره رضي الله عنه فرماني ما يو پياله او نيوله او يو يو ته به مې ور كوله، يو سړي به چه كله د پيو څكلو سره موږ شو نو ماته به نې واپس كړه او هم دغه شان به دويم څكلو سره پياله ماته را واپس كړه، دغه شان زه رسول الله ﷺ ته راوړيديم، ټول خلق څكلو سره سیراب شوې وو، رسول الله ﷺ پياله او نيوله او په خپل لاس مبارك باندې نيولو سره نې

زما طرف ته او کتل او مسکې کیدو سره ئې افرمائیل، اباهر، ما عرض او کړو. لیک یا رسول الله ﷺ، وې فرمائیل: اوس زه او ته باقی پاتې شو ما عرض او کړو یا رسول الله ﷺ: تاسو رشتیا افرمائیل. رسول الله ﷺ افرمائیل: کینه او اوڅکه، او پې ځکل مې شروع کړل او رسول الله ﷺ راته برابر فرمائیل چه څکه. آخر چه ما او وې بس: قسم په هغه ذات چه تاسو ئې په حقه رالیرلې یئ اوس نور گنجائش نشته رسول الله ﷺ افرمائیل: بیا ئې ماته راکړه. ما پیا له رسول الله ﷺ ته ورکړه. رسول الله ﷺ د الله پاک حمد بیان کړو او بسم الله لوستلو سره ئې بېج شوې پې او ځکل.

قوله: (حَدَّثَنِي أَبُو نُعَيْمٍ يَحْمُومِرُ: نَصَفَ هَذَا الْحَدِيثَ): امام بخاری رحمه الله فرمائی چه ابو نعیم (فضل بن دکین، ماته دا حدیث نیم بیان کړې دې. د دې مطلب دا دې چه باقی نیمه حصه متصل نه ده، بلکه بغیر د سند نه ده. امام د نیمې حصې تعین هم نه دې کړې چه د حدیث کومه نیمه حصه مراد ده، اول نیمه یا آخر؟

په کتاب الاستئذان کښې ئې **(بَابُ إِذَا دُعِيَ الرَّجُلُ فَجَاءَ فَلَمْ يَسْتَأْذِنْ)** د لاندې د ابو نعیم نه د دې حدیث صرف دومره جزء نقل کړې دې.

(دَخَلْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَوَجَدَ كِبْرَانِي قَدْ قَالَ أَبَاهُ الْحَقُّ أَهْلُ الشُّقَّةِ فَأَذَعَهُمْ إِلَيَّ قَالَ فَأَتَيْتُهُمْ فَدَعَوْتُهُمْ فَأَقْبَلُوا فَأَسْتَأْذَنُوا فَأَذِنَ لَهُمْ فَدَخَلُوا)

یعنی: زه د رسول الله ﷺ سره کور ته داخل شوم، نو رسول الله ﷺ ته په پیاله کښې پې پراته ملاؤ شو. رسول الله ﷺ افرمائیل: ابوهریره: لاږ شه اهل صفه راوغواړه. ما اهل صفه راوغوښتل. هغوی د رسول الله ﷺ نه د دننه تلو اجازت طلب کړو. په اجازت ملاویدو باندې هغوی دننه راغلل.

خو دا د دې اوږد حدیث صرف یو جزء دې. نیمه حصه نه ده. شارحینو لیکلې دی چه کیدې شی امام په طریق د وجادة یا په طریق د اجازه د باقی حصې روایت کړې وی او دا هم ممکن ده چه باقی نیمه حصه ئې خپله ذ براه راست اوریدلو په ځانې د یو داسې سړی نه اوریدلې وی. چا چه د ابو نعیم نه براه راست اوریدلې وی. (۱)

قوله: (كَانَ يَقُولُ: اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ): په دې کښې لفظ **(الله)** منصوب بنوع

الغایض دې. او د دې نه مخکښې واؤ قسمیه محذوف دې (۲)

[۶۰۸۸] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا قَيْسٌ قَالَ سَمِعْتُ سَعْدًا يَقُولُ
إِنِّي لِأَوَّلِ الْعَرَبِ رَمَى بِسَهْمِي سَبِيلَ اللَّهِ، وَأَرَأَيْتُمْ نَفَرُوا، وَمَا لَنَا طَعَامًا إِلَّا وَرَقُ الْحَبَلَةِ وَهَذَا

(۱) ارشاد الساری ۴۵۷/۱۳، فتح الباری: ۳۴۲/۱۱

(۲) فتح الباری ۳۴۳/۱۱، ارشاد الساری ۴۵۵/۱۳، عمدة القاری ۸۹/۲۳

النَّهْرُ، وَإِنَّ أَحَدًا لَيَضَعُ كَمَا تَضَعُ الشَّاةُ، مَا لَهُ يَلِظُ، ثُمَّ أَصْبَحَتْ بَنُو أَسَدٍ تُعَزِّرُنِي عَلَى الْإِسْلَامِ، خَبْتُ إِذَا وَضَلْتُ سَعْيِي. (ار: ۳۵۲۲)

د سیدنا سعد رضی اللہ عنہ نه روایت دې چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم بیان او کړو چه زه د ټولو نه پرمهې عرب یم چا چه د الله پاک په لاره کښې غشی وېشتل، او وخت په داسې حال کښې تیر کړې دې چه په جنگ به اخته وو او مونږ سره به د خوراک څه څیز سوا د کبکړ د پانږو نه هېڅ نه وو. او د چیلو د پچو شان به مو پچې کولې. اوس دې د بنو اسد خلقو زما په اسلام باندې شک شروع کړو (که د دوی خبره صحیح وی، بیا خو زه بالکل نامراد پاتې شوم او زما ټول کوشش ضائع شو.

[۶۰۹۰] حَدَّثَنِي عُمَانُ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنِ الْأَسْوَدِ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ مَا شِعْرَ آلِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْذُ قَدِمَ الْمَدِينَةَ مِنْ طَعَامٍ إِلَّا ثَلَاثَ لَيَالٍ تَبَا عَا حَتَّى قُبِضَ. د سیده عائشه رضی اللہ عنہا نه روایت دې چه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د کور خلقو ته مدینې ته د راتلو نه پس کله هم تر درې ورځو پورې متواتر اوربشې د خوراک دپاره نه دی ملاؤ شوې. تردې چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وفات شو.

(تباعا) دا د فعال په وزن باندې د باب مفاعله مصدر دې په معنی پرلپسې. مسلسل.

[۶۰۹۱] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ - هُوَ الْأَزْرَقُ - عَنْ يَسْعَى بْنِ كِذَا مِعْنُ هِلَالٍ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ مَا أَكَلَّ آلُ مُحَمَّدٍ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَكْلَتَيْنِ فِي يَوْمٍ إِلَّا أَحَدَاهُمَا تَمَرٌ. د سیده عائشه رضی اللہ عنہا نه روایت دې چه آل د محمد صلی اللہ علیہ وسلم که په یو ورځ کښې دوه کرته ډوډی خوړلې ده. نو لازما په هغې کښې یو وخت کهجورې وې.

[۶۰۹۲] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ أَبِي رَجَاءٍ حَدَّثَنَا النَّفَرُ عَنْ هِشَامٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ كَانَ فِرَاشُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَدَمٍ، وَخُثُوءٌ مِنْ لَيْفٍ. (ار: ۵۰۷۰)

د سیده عائشه رضی اللہ عنہا نه روایت دې چه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم بستره د څرمنې وه او هغه د کهجورو د پوستکو نه ډکه کړې شوې وه.

[۶۰۹۳، ۶۰۹۴] حَدَّثَنَا هُذَيْفَةُ بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا هَمَامُ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا قَتَادَةُ قَالَ كُنَّا نَأْتِي أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ وَخَبَازَةَ قَائِمًا وَقَالَ كَلُوفًا أَعْلَمَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - رَأَى رَغِيصًا مُرْتَقًا، حَتَّى لَحِقَ بِاللَّهِ، وَلَا رَأَى شَاةً سَمِيحًا بِعَيْنَيْهِ قَطُّ. (ار: ۵۰۷۰)

د قتاده رضی اللہ عنہ نه روایت دې چه مونږ د سیدنا انس بن مالک رضی اللہ عنہ په خدمت کښې حاضر شو، د هغوی خانسامه هم هلته موجود وو. هغوی به وئیل خورئ، ما رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم کله هم په غوره ډوډی خوړلو باندې نه دې لیدلې. تردې چه هغوی د الله پاک سره ملاؤ شو اونه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم

کله په خپلو سترگو باندې ورته کړې شوې ثابته بیزه لیدلې ده.

[۶۰۹۳، ۶۰۹۴] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا هِشَامٌ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ كَانَ يَأْتِي عَلَيْنَا الشَّهْرُ مَا نُوْقِدُ فِيهِ نَارًا، إِنَّمَا هُوَ الشَّمْرُ وَالْمَاءُ، إِلَّا أَنْ نُؤْتَى بِاللَّحْمِ.

د عائشې (رضی اللہ عنہا) نه روایت دې چې په مونږ باندې به داسې میاشت هم تیره شوې چې نغری کنبې به اورنه بلیدو، صرف کهجورې او اوبه به وې، او که چرته غوښه به راغله نو اور به بل شو.

[۶۰۹۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَوْثِيُّ حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ يَزِيدَ بْنِ رُومَانَ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّهَا قَالَتْ لِعُرْوَةَ ابْنِ أَخْتِي إِنَّ كُنَّا لَنَنْظُرُ إِلَى الْهِلَالِ ثَلَاثَةَ أَهْلَةٍ فِي شَهْرَيْنِ، وَمَا وَقَدْتُ فِي أَنْبِيَاءِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - نَارًا. فَقُلْتُ مَا كَانَ يُعْيِشُكُمْ قَالَتِ الْأَسْوَدَانِ الشَّمْرُ وَالْمَاءُ إِلَّا أَنَّهُ قَدْ كَانَ لِرَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - جِرَانٌ مِنَ الْأَنْصَارِ كَانَ لَهُمْ مَنَابِقُهُمْ، وَكَانُوا يَمْنَحُونُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مِنْ أَنْبِيَاءِهِمْ، فَيَسْقِينَاهُ. [۲۴۲۸]

د سیده عائشه (رضی اللہ عنہا) نه روایت دې چې هغوی عروه ته او فرمائیل: ای خوریه: مونږ به په دوه میاشتو کنبې درې میاشتې اولیدې او د رسول الله (ﷺ) (د بیسانو) په کورنو کنبې به اور نه بلیدو، ما تپوس او کړو چې نو بیا به تاسو خلق ژوندی په څه باندې اوسیدئ؟ وې فرمائیل: صرف په دوه تورو خیزونو باندې. په کهجورو باندې او په اوبو باندې. د رسول الله (ﷺ) څه انصاریان گاونډیان وو. هغوی سره به د پیو والا خاړو وو. هغوی به د رسول الله (ﷺ) دپاره د خپلو کورونو نه پین رالیرل نو رسول الله (ﷺ) به مونږ باندې او ځکل

قوله: ﴿إِنْ كُنَّا لَنَنْظُرُ إِلَى الْهِلَالِ ثَلَاثَةَ أَهْلَةٍ فِي شَهْرَيْنِ﴾: په دوه میاشتو کنبې به مونږ درې میاشتې (سپوږمې) لیدلې، دریمه سپوږمې به د دریمې میاشتې وه، کومه چې به نې د دویمې میاشتې په ختمیدو باندې لیده. (۱)

﴿إِنْ كُنَّا لَنَنْظُرُ﴾ دا (۱) مخفف من المتعلل دې. (۲) او ﴿لَنَنْظُرُ﴾ کنبې لام فارقه دې. دا (۱) په نافیقه سره فرق کولو او جدا کولو په غرض باندې په خبر داخلېږي.

(۱) ارشاد الساری ۴۶۰/۱۳، عمدة القاری ۹۵/۲۳

(۲) قال ابن بطال فی شرحه: (اللهم ارزق آل محمد قوتًا). فیہ دلیل علی فضل الکفاف وأخذ البلغة من الدنيا. والزهد فیما فوق ذلك رغبة فی توفير نعیم الآخرة. وإيثارًا لما یبقی علی ما یفتی لتقتدی بذلك أمته. ویرغبوا فیما رغب فیہ نبيهم (صلی الله علیه وسلم). وروی الطبری بإسناده عن ابن مسعود قال: حبذا المکروهان الموت والفقر. والله ما هو إلا الغنی والفقر وما أبالی بأیهما ابتلیت. إن حق الله فی کل واحد منها واجب. إن کان الغنی ففیہ التعطف. وإن کان الفقر ففیہ الصبر. قال الطبری: فمحنة الصابر أشد من محنة الشاکر. وإن کانا شریفی المنزلة. غیر أنى أقول کما قال مطرف بن عبد الله: ...بقیه برصفحه آئنده...

(كَانَتْ لَهُمْ مَتَابِعُ) (منابع)، د (منیحة) جمع ده، او د پیو والا اونښې ته وائی.
 ۶۰۹۵۱ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فَضْلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عُمَارَةَ عَنْ أَبِي ذُرَّةَ
 عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «اللَّهُمَّ ارْزُقْ
 آلَ مُحَمَّدٍ قُوَّةً».

د سيدنا ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دې چې رسول الله صلی الله علیه و آله دعا او کړه، اي الله: آل محمد صلی الله علیه و آله ته
 دومره روزی ورکړه چې هغوی پرې بس ژوندی پاتې شي (۱)
 د ابو زرعه نوم هرام بن عمرو بن جرير دې.

۱۸) باب الْقَصْدِ وَالْمَدَامَةِ عَلَى الْعَمَلِ

د ترجمه الباب وضاحت: امام بخاری رحمته الله علیه په دې ترجمه الباب کښې دوه خبرې بیان فرمائیلې
 دي. يو قصد او میانه روی او دویم مداومت. په طاعاتو او عباداتو کښې دننه، دا دواړه
 اوصاف په شریعت کښې مطلوب او محمود دي او په هغې کښې هم قصد او میانه روی
 چونکه د مداومت او استقامت ذریعه او سبب دې، په دې وجه ئې دواړه یوځانې ذکر کړې.
 که د حد نه تجاوز او مبالغه کولو سره نیک عمل اختیار کړې شی نو عموماً انسان آخر
 ستړې شی. خو خپل طاقت ته کتلو سره که په میانه روی سره اعمال او کړې شی نو ذوق او
 شوق هم باقی وی او دوام او استقامت هم حاصل وی.

۶۰۹۶، ۶۰۹۷ حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا أَبِي عَنْ شُعْبَةَ عَنْ أَشْعَثَ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي قَالَ
 سَمِعْتُ مَسْرُوقًا قَالَ سَأَلْتُ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - أَى الْعَمَلِ كَانَ أَحَبَّ إِلَى النَّبِيِّ -
 صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَتْ الدَّابِرُ. قَالَ قُلْتُ فَأَيِّ جِهِنَ كَانَ يَقُومُ قَالَتْ كَانَ يَقُومُ
 إِذَا سَمِعَ الصَّارِخَ.

امام مسروق رحمته الله علیه فرمائی چې ما د عائشې رضي الله عنها نه تپوس او کړو، کوم عمل رسول الله صلی الله علیه و آله ته
 زیات خوښ وو؟ وې فرمائیل: داسې عمل کوم چې همیشه او کړې شی، مسروق فرمائی چې
 ما تپوس او کړو، رسول الله صلی الله علیه و آله به د شپې کومې پورې مونځ کولو؟ وې فرمائیل چې کله به
 ئې د چرګ آذان واوریدلو، تر هغه وخته پورې به ئې مونځ (تهجد) کول.
 عبدان، د عبدالله بن عثمان بن حيله لقب دې، أشعث نه ابن ابی الشعثاء مراد دې، د
 ابو الشعثاء نوم سلیم بن الاسود محاربی دې.

...بقیه از حاشیه گذشته] لأن أعافی فأشكر أحب إلى من أن أبغى فأصير. ومن فضل قلة الأكل ما روى
 يحيى بن أبي كثير، عن أبي سلمة، عن أبي هريرة قال: قال رسول الله: (إن أهل البيت ليقبل طعمهم
 فنستنبر ببونهم) (شرح ابن بطلال: ۱/۱۷۹)

(عمدة القاري: ۲۳/۹۵)

۱۶۰۹۷] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ عَنْ مَالِكٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّهَا قَالَتْ

كَانَ أَحَبَّ الْعَمَلِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الَّذِي يَدُومُ عَلَيْهِ صَاحِبُهُ. [ار: ۱۰۸۰]

د سیده عائشه رضی اللہ عنہا نه روایت دی چه رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ته د ټولو نه زیات خوښ عمل هغه وو چه په هغې باندې صاحب عمل همیش والې اختیار کړی.

۱۶۰۹۸] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذُئْبٍ عَنْ سَعِيدِ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ -

قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «لَنْ يُنْتَجَى أَحَدًا مِنْكُمْ عَمَلُهُ». قَالُوا وَلَا أَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ «وَلَا أَنَا، إِلَّا أَنْ يَتَّعَمِدَنِي اللَّهُ بِرَحْمَةٍ، سَدِّدُوا وَقَارِبُوا، وَاعْدُوا وَارَوْحُوا، وَشَىءٌ مِنَ الذُّلَّةِ وَالْقَصْدِ الْقَصْدُ تَبْلُغُوا». [ار: ۵۳۴۹]

د سیدنا ابو هريره رضی اللہ عنہ نه روایت دی چه رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل. په تاسو کښې چاته هم د هغه عمل خلاصې ورنکړی، صحابه کرام رضی اللہ عنہم عرض او کړو او تاسو ته هم یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وې فرمائیل: او ماته هم نه! سوا د دې نه چه الله پاک ما د خپل رحمت په سوری کښې پټ کړی. په صحیح لاره باندې ځئ او میانه راوی اختیار کړئ او سحر او ماښام او د شپې په څه حصه کښې د الله پاک عبادت کوئ، میانه روی اختیار کړئ، میانه روی، نو منزل مقصود ته به اورسئ. د ابن ابی الذئب نوم محمد بن عبد الرحمن دی.

(سدودا): صحیح لاره اختیار کړئ. علامه عینی رحمته اللہ علیہ فرمائی: معناه: اقتصدوا السداد ای الصواب.)

(قاربوا): په میانه روئ سره ځئ. وئیلې شی: (قارب فلان فی اموره) هغه په خپلو معاملاتو کښې میانه راوی اختیار کړه. علامه ابن اثیر رحمته اللہ علیہ لیکي: (ای اقتصدوا فی الامور کلها، واتروا الغلوفیها والتقصیر)، علامه کرمانی رحمته اللہ علیہ فرمائی: ای: لاتبلغوا الغایة، هل تقرها منها.

(اغدوا): سحر روان شی. (روحوا): ماښام روان شی.

(وشی من الذلّة): او د شپې په څه حصه کښې روان شی، په بعض نسخو کښې (شیثا)

منصوب دی، (دلجة) د دال په ضمې او فتحې سره، د شپې په وخت تلو ته وائی: (۲)

(القصد القصد): دا منصوب علی الاغراء دی، د هغه فعل (الزم) وجوبا محذوف دی، یعنی:

(الزم القصد القصد) میانه روی لازم او نیستی. علامه قسطلانی رحمته اللہ علیہ لیکي:

(وقد شبه التعبدین بالیسافین لأن العابد کالسافر إلی محل إقامته وهو الجنة وکأنه قال: لاتستوعبوا

(۱) عمدة القاری: ۹۷/۲۳

(۲) النهاية لابن الاثیر: ۴۳۱/۲

(۳) النهاية لابن الاثیر: ۵۷۸/۱

اوقات كلها بالسیر بل اغتموا اوقات نشاطکم وهو اول النهار و آخره وبعض الليل و ارحبوا انفسکم فیما بینهما ثلاث قطع بکم» (۱)

یعنی دلته عبادت گزارو ته د مسافرو سره تشبیه ورکړې شوې ده، ځکه چه عابد د مسافر په شان دې. د دې منزل جنت دې، گویا رسول الله ﷺ اوفرمانیل: ټول وخت په عبادت کښې مه لگوئ، بلکه د خپلې خوشحالی اوقات غنیمت او گنړی او د خوشحالی وختونه د ورځې اول او آخر حصه او د شپې څه حصه ده، د هغې په مینځنۍ وخت کښې په خپلو خانونو باندې رحم او کرئ، چه منع نه شی او څه عمل ستاسو نه پاتې نه شی

[۶۰۹۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ «سَدُّ دُورًا وَقَارِبًا، وَاعْلَمُوا أَن لَنْ يُدْخِلَ أَحَدُكُمْ عَمَلَهُ الْجَنَّةَ، وَأَنْ أَحَبَّ الْأَعْمَالِ أَذْوَمُهَا إِلَى اللَّهِ، وَإِنْ قُلَّ» [۶۱۰۲]

د سیده عائشه رضی الله عنها نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمانیل: برابره لار او میانه راوی اختیار کړئ او پوهه شی چه په تاسو کښې به د چا عمل هم هغه جنت ته داخل نه کړې شی. زما په نزد د ټولو نه غوره عمل هغه دې چه په هغې باندې همیشوالې اختیار کړې شی. اگر که هغه کم ولې نه وی.

[۶۱۰۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُرْعَرَةَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - أَنَّهَا قَالَتْ سَبَّلَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَى الْأَعْمَالِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ قَالَ «أَذْوَمُهَا وَإِنْ قُلَّ». وَقَالَ «اكْلُفُوا مِنَ الْأَعْمَالِ مَا تُطِيقُونَ».

د عائشې رضی الله عنها نه روایت دې چه د رسول الله ﷺ نه تپوس او کړې شو، کوم عمل د الله پاک په نزد زیات خوښ دې، وې فرمانیل چه په هغې باندې همیش والې اختیار کړې شی. اگر چه هغه کم وی او وې فرمانیل، هغه کارونه په خپل سر واخلي د کومو چه په تاسو کښې طاقت وی

قوله: **(مَا تُطِيقُونَ)**: په دې کښې ما مصدريه هم کیدې شی ای: قدر طاقتکم او ما موصوله هم کیدې شی: ای الذی تطیقونه.

[۶۱۰۱] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عُلُقَمَةَ قَالَ سَأَلْتُ أَمَّ الْمُؤْمِنِينَ عَائِشَةَ قُلْتُ يَا أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ كَيْفَ كَانَ عَمَلُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - هَلْ كَانَ يَخُصُّ شَيْئًا مِنَ الْأَيَّامِ قَالَتْ لَا، كَانَ عَمَلُهُ دِيمَةً، وَأَيْكُمْ يَسْتَطِيعُ مَا كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَسْتَطِيعُ. [۱۸۸۶]

د امام علقمه رضی الله عنه نه روایت دې چه ما د ام المومنین سیده عائشه صدیقه رضی الله عنها نه تپوس

او کرو. ما تپوس او کرو: ای ام المومنین: د رسول الله ﷺ عمل څنگه وو؟ آیا هغوی د عمل دپاره څه ورځې خاص کړې وې؟ وې فرمائیل نه: د رسول الله ﷺ په عمل کښې همیش والې وو او په تاسو کښې څوک دې کوم چه دهغه اعمالو طاقت لری، کوم چه به رسول الله ﷺ کول.

قوله: (کان عمله دیمه): یعنی د رسول الله ﷺ عمل دائمی وو، دیمه په اصل کښې مسلسل وریدونکی باران ته وائی د حدیث شریف مقصد دا دې چه د رسول الله ﷺ عمل داسې نه وو چه د څو ورځو پورې یو عمل رسول الله ﷺ کولو او د هغې نه پس نې هغه مستقلاً پریخودلې وی بلکه د هغوی په معمولاتو کښې یو استقامت او همیش والې وو، اگر چه بعض مخصوص وختونه او مخصوص ورځو کښې به هغوی مختلف اعمال پوره کول او هغه دې منافی نه دی، دلته صرف د رسول الله ﷺ د دوام او په معمولاتو کښې د هغوی استقامت بیانول مقصود دی. (۱)

[۶۱۰۲] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «سَدُّوا وَقَارِيَا، وَأَبْشِرُوا، فَإِنَّهُ لَا يَدْخُلُ أَحَدًا الْجَنَّةَ عَمَلُهُ». قَالُوا وَلَا أَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ «وَلَا أَنَا إِلَّا أَنْ يَتَّقِدْنِي اللَّهُ بِمَغْفِرَةٍ وَرَحْمَةٍ». قَالَ أَظُنُّهُ عَنْ أَبِي النَّضْرِ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ عَائِشَةَ. وَقَالَ عَفَّانُ حَدَّثَنَا وَهْبٌ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا سَلَمَةَ عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «سَدُّوا وَأَبْشِرُوا». [ر: ۶۰۹۹]

وَقَالَ مُجَاهِدٌ (قَوْلًا سَيِّدًا) النِّسَاء: ۹ / وَسَدًّا إِذَا صَدَّقًا.

د سیده عائشه رضی اللہ تعالیٰ عنہا نه روایت دې چه رسول الله ﷺ او فرمائیل: برابره لار او میانه روى اختیار کړئ او تاسو ته زیرې دې، ځکه چه څوک به هم د خپل عمل د وجې نه جنت ته نه

(۱) قال ابن بطال: إن قول عائشة: إن النبي لم يكن يخص شيئاً من الأيام بالعمل: يعارضه قولها: ما رأيت رسول الله أكثر صياماً منه في شعبان. قيل: لا تعارض بين شيء من ذلك، وذلك أنه كان كثير الأسفار في الجهاد، فلا يجد سبيلاً إلى صيام الثلاثة الأيام من كل شهر، فيجمعها في شعبان، ألا ترى قول عائشة: كان يصوم حتى نقول لا يفطر، ويفطر حتى نقول لا يصوم فهذا يبين أنه كان لا يخص شيئاً من الزمان؛ بل كان يوقع العبادة على قدر نشاطه، وفراغه لذلك من جهاده وأسفاره، فيقل مرةً ويكثر أخرى، هذا قول المهلب. وقد قيل في معنى كثرة: صيامه في شعبان وجوه آخر قد ذكرتها في باب صوم شعبان في كتاب الصيام. فإن قيل: فيما معنى ذكر حديث أنس في هذا الباب؟ قيل: معناه أن يوجب ملازمة العمل وإدماجه ما مثل له من الجنة للرغبة. ومن النار للرهبه. فكان في ذلك فائدتان: إحداهما: تنبيه للناس أن يتمثلوا الجنة والنار بين أعينهم إذا وقفوا بين يدي الله، كما مثلها الله لنبيه، وشغله بالفكره فيهما عن سائر الأفكار الحادثة عن تذكير الشيطان بما يسبهه حتى لا يدرى كم صلى، والثانية: أن يكون الخوف من النار المثلثة والرغبة في الجنة نصب عيني المصلى فيكونا باعثين له على الصبر، والمداومة على العمل المبلغ إلى رحمة الله والنجاة من النار برحمته. (شرح ابن بطال: ۱/ ۱۸۲، ۱۸۳)

خی. صحابه کرام و ائمه علیهم السلام عرض او کرو یا رسول الله ﷺ: او تاسو به هم نه خن، یعنی د خپل عمل د وجې نه، وې فرمائیل: او زه هم نه شم تلې. مگر دا چه الله پاک د خپل مغفرت او رحمت په سوری کښې پټ کړې

محمد بن زبوقان: محمد بن زبوقان (د زاء په کسرې. باء په سکون او راء په کسرې سره) په بخاری کښې صرف یو روایت دې. په ائمه جرح او تعدیل کښې ابو حاتم، ابو زرعه، نسائی، دارقطنی او ابن المدینی د هغوی توثیق کړې دې. ابن حبان په کتاب الثقات کښې هغوی اخستلې دی او وئیلې ئې دی: (رهبنا اخطاء)، امام بخاری رحمه الله په تاریخ کبیر کښې هغوی ته (معروف الحديث) وئیلې دې. (۱)

قوله: (قال: اظنه عن أبي النضر عن أبي سلمة عن عائشة): د امام بخاری رحمه الله شیخ علی بن عبد الله مدینی فرمائی چه زما خیال دې موسی بن عقبه د ابوسلمه نه براه راست نقل نه کوی بلکه د ابوالنضر سالم بن امیه په مینځ کښې واسطه ده، ابو النضر. د ابو سلمه نه نقل کوی. پورته د متن په سند کښې (موسی بن عقبه عن ابی سلمة) دې. علی بن عبد الله ته شک دې چه موسی دا روایت د ابو سلمه نه براه راست اوریدلې دې. بلکه د ابو النضر په واسطه ئې اوریدلې دې.

خو امام بخاری رحمه الله د عفان بن مسلم تعلیق، د هغې نه متصل پس ذکر کولو سره د علی مدینی دا وهم دفع کړې دې، ځکه چه د عفان په روایت کښې موسی بن عقبه د سماع تصریح کړې ده، په هغې کښې دی، (سمعت اباسلمة، عن عائشة).

امام احمد بن حنبل رحمه الله د عفان تعلیق په خپل مسند کښې موصلاً نقل کړې دې. (۲)
یو اشکال او د هغې جوابات: په دې روایت او مخکښې روایت کښې رسول الله ﷺ او فرمائیل چه د یو سړی نیک عمل هم هغه لره جنت ته نه شی داخلولی. بلکه جنت ته چه څوک هم داخلېږی، د الله پاک په فضل او کرم سره به ټول داخلېږی. څوگیا اعمال صالحه جنت ته د داخلیدو سبب نه دی، بلکه چه د الله پاک فضل شامل حال وی نو هله به جنت ته داخلېږی، او د قرآن کریم د ایتونو نه، د دخول سبب، عمل صالح معلومېږی

سورة زخرف کښې دی: (وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ)

په سورة النحل کښې دی: (سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ)

① د دې تعارض حل دا راویستلې شوې دې چه جنت ته نفس دخول خو به د الله پاک فضل او کرم باندې کیږی، لکه چه په احادیث نبوی ﷺ کښې دی، خو د جنت مختلف منازل او درجات کښې به د اعمالو په لحاظ سره داخله وی، د درجاتو تقسیم به د اعمال صالحه په

(۱) فتح الباری: ۳۶۲/۱۱، ارشاد الساری: ۴۶۵/۱۳، عمدة القاری ۹۹/۲۳

(۲) فتح الباری: ۳۶۲/۱۱

اعتبار سره وی، حاصل دا دې چه اعمال صالحه د جنت منازلو ته د داخلې سبب خو دې او

آیت کریمه (ادخلوا الجنة) کښې مضاف منازل محذوف دې، ای: ادخلوا منازل الجنة^(۱)

⑤ بعض حضراتو ویلې دی چه په دنیا کښې دننه د اعمال صالحه توفیق، د الله پاک په فضل او کرم سره ملایویری. په دې وجه د دخول جنت سبب اگر چه عمل صالح دې، لکه په آیت کریمه کښې دی، خو د عمل صالح سبب د الله پاک فضل او کرم او توفیق دې، که د الله پاک توفیق شامل حال نه وی نو عمل صالح به نه وې، او که عمل صالح نه وې نو جنت کښې به داخله هم نه وې^(۲)

قوله: (وقال مجاهد: سداد اسديدا. صدقا): امام مجاهد رحمته الله فرماني چه د (سداد

او سديد) معنی د صدق او برابر خبرې کولو ده، د سورة النساء په آیت کریمه کښې (وقلا

سديدا) راغلې دې، طبرانی دا تعلیق موصولا نقل کړې دې.^(۳)

[۶۱۰۳] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ هِلَالِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - صَلَّى لَنَا يَوْمَ الصَّلَاةِ، ثُمَّ رَفَعَ الْيَمِينَ فَأَشَارَ بِيَدِهِ وَقَالَ «قَدْ أَرَيْتُ الْآلَنَ - مُنْذُ صَلَّيْتُ لَكُمْ الصَّلَاةَ - الْجَنَّةَ وَالنَّارَ مُمْتَلَكَيْنِ فِي قُبُلِ هَذَا الْجِدَارِ، فَلَمْ أَرَ كَالْيَوْمِ فِي الْخَيْرِ وَالشَّرِّ، فَلَمْ أَرَكَ الْيَوْمَ فِي الْخَيْرِ وَالشَّرِّ». [ر: ۳۰۹]

د هلال بن علی رحمته الله نه روایت دې چه ما د سیدنا انس رضی الله عنه نه واوریدل چه رسول الله صلی الله علیه و سلم مونږ ته یوه ورځ مونږ را کړو، بیا منبر ته اوختل او په خپل لاس باندې ئې د مسجد د قبلې طرف ته اشاره او فرمائیلې او وې فرمائیل چه دې وخت چه ما تاسو ته مونږ در کړو نو ما ته جنت او دوزخ او بنودلې شو، دهغې شکلونه د دې دیوال نه وړاندې جوړ کړې شوې وو، د نن ورځې په شان خیر او شرهما کله هم نه دې لیدلې.

د باب سره د حدیث مناسبت: د باب سره د حدیث مناسبت بیانولو سره علامه قسطلانی رحمته الله لیکي: (ولی هذا الحديث تنبيه المصل على أن يهمل الجنة والنار بين عينيه ليكونا شاغلين له عن الأفكار الحادثة عن تذكر الشيطان ومن مثلها بين يديه بعثه ذلك على المراقبة على الطاعة والكف عن المعصية، وبهذا تحصل المطابقة بين الحديث والترجمة)^(۴)

یعنی: په دې حدیث کښې مونږ کونکې ته په دې خبره باندې تنبیه کړې شوې ده چه جنت او دوزخ دې خپلې مخې ته ساتی، چه دا دواړه هغه لره د شیطان د رایادونکې فکرونو نه لرې

(۱) ارشاد الساری: ۱۳/، وفتح الباری: ۳۵۷/۱۱، وعمدة القاری: ۹۷/۲۴

(۲) فتح الباری: ۳۵۷/۱۱

(۳) فتح الباری: ۳۶۳/۱۱

(۴) ارشاد الساری: ۴۶۶/۱۱ هم دغه شان او گورئ: فتح الباری: ۳۶۳/۱۱

ساتی. کوم انسان چه جنت او دزوخ د خپلو سترگو مخې ته ساتی دا به د هغه دپاره د الله پاک په طاعت باندې د دوام او د الله پاک د نافرمانۍ نه د بچ کیدو باعث جوړیږي. په دې حدیث سره به حدیث او ترجمه الباب کښې مطابقت حاصل شي

یعنی په حدیث کښې اگر چه د مداومت فی العمل او میانه روی ذکر نشته. په کوم باندې چه امام بخاری رحمه الله ترجمه الباب قائم کړې دې. خو چونکه جهنم او جنت مخې ته سال د مداومت او میانه روی باعث او ذریعه جوړیدې شی په دې وجه امام بخاری رحمه الله دا حدیث د دې باب د لاندې ذکر فرمایلي دي.

حدیث الباب. په کتاب الصلاة کښې باب رفع البصر الی الامام د لاندې تیر شوې دي.

①۹ باب الرِّجَاءِ مَعَ الْخَوْفِ

(رجاء) امید ته وائی. د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه د الله پاک د رحمت او فضل او کرم د امید سره سره. د الله پاک ویره هم ساتل پکار دی. چه صرف امید انسان ساتی نو انسان د بې عملۍ او مکر او د هوکې ښکار کیږي. او صرف ویره بغیر د امید نه انسان مایوسی ته رسوی (۱)

بعض علماء کرام فرمائی چه خوف او رجاء د یو مومن دپاره د مرغۍ د دوه وزرو په شان دی چه دواړه وزرې ئې برابر وی نو الوتل کیدې شی او که په یو کښې څه خرابی یا کوتاهی نو پروازه نه شی کیدې. (۲)

په دې وجه په علماء کرامو او اسلافو کښې دا جمله مشهوره ده (الایمان من الخوف والرجاء) (۳). بعض علماء کرامو لیکلي دي چه د ځوانۍ او د صحت په زمانه کښې د ویرې غلبه کیدل او په بوډاتوب او ضعف او کمزورۍ کښې د رجاء او امید غلبه کیدل ضروری دی (۴).

د حضرت مدنی رحمه الله وائی: شیخ الاسلام مولانا حسین احمد مدنی رحمه الله د خوف او رجاء متعلق په یو مکتوب کښې لیکي:

په مسئله مذکوره کښې څه غلطی ده، اگر که ستاسو په یادداشت یا د استاذ په بیان کښې متحقق شوې نه وی. ایمان لره همیشه (بین الخوف والرجاء) کیدل پکار دی. (وادعوا خوفا وطعاً) نص قرآنی دي. او په دې معنی باندې مختلف آیات صریحه موجود دی، خو د ژوند په حالت کښې غلبه د ویرې کیدل پکار دی او مرگ ته نژدې غلبه د رجاء کیدل پکار دی ... (نقله علیه السلام علی الحدیث القدسی: انا عند ظفی عیدی، وقال سبحانه وتعال: ﴿ أَقَامُونَ أَهْلُ الْقُرَى أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ ﴾ . ﴿ أَرَأَيْتُمْ أَهْلُ الْقُرَى أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا نَهَارًا وَعُمْ يَنْتَعِبُونَ ﴾ . ﴿ أَفَأَمِنُوا مَكْرَ

(۱) فتح الباری ۳۶۳/۱۱، عمدة القاری ۱۰۱/۲۳، ارشاد الساری ۴۹۷/۱۳

(۲) ارشاد الساری: ۴۶۷/۱۳

(۳) بعض حضراتو دي ته حدیث وئیلې دي خو دا حدیث نه دي.

(۴) فتح الباری ۳۶۴/۱۱

اللّٰهُ فَلَا يَأْمَنُ مَكْثُ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَالِفُونَ ﴿٦٨﴾ وقال ﴿وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾^(۱)
 شیخ الاسلام رحمۃ اللہ علیہ چہ دے خپل خط پہ شروع کنبی د کومو درې آیتونو ذکر کړې دې. په
 هغې کنبی د الله پاک د عذاب نه د ویرې بیان دې او په آخری آیت کنبی د نه مایوس کیدو
 حکم ورکړې شوې دې. نو معلومه شوه چہ ایمان د خوف او رجاء دواړو نوم دې.
 وَقَالَ سُفْيَانُ مَا فِي الْقُرْآنِ آيَةٌ أَشَدُّ عَلَى مَنْ (لَسْتُمْ عَلَى شَيْءٍ حَتَّى تَقِيمُوا التَّوَرَاةَ
 وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ). المائدة: ۶۸

امام سفیان بن عیینہ رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ په دې آیت ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلَى شَيْءٍ﴾ نه زیات
 دروند په ما باندې هیڅ آیت نه دې، ځکه چہ په دې آیت کریمه کنبی د قرآن کریم د ټولو
 احکاماتو د مکلف کولو حکم دې، په آیت کریمه کنبی اهل کتاب ته خطاب دې یعنی اې
 اهل کتاب! چہ ترڅو پورې تاسو په تورات، انجیل او ستاسو د رب د طرف نه په نازل کړې
 شوې قرآن باندې عمل قائم نه کړئ تاسو به په هیڅ لاره نه یئ.
 د ترجمه الباب سره د آیت کریمه مناسبت: د ترجمه الباب د آیت کریمه سره مناسبت بیانولو
 باندې علامه قسطلانی رحمۃ اللہ علیہ لیکي:

﴿وجه المناسبة للترجمة أن الآية تدل على أن من لم يعمل بها تضمنه الكتاب الذي أنزل عليه لم تحصل له
 النجاة ولا ينفعه رجاءه من غير عمل ما أمر به﴾^(۲)

یعنی: د ترجمه الباب سره د دې آیت کریمه مناسبت په دې طریقہ دې چہ دا آیت کریمه په
 دې خبره باندې دلالت کوی چہ کوم سړی په رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم باندې د نازلیدونکی کتاب په
 مقتضی باندې عمل اونکړو نو هغه ته به خلاصی نه ملاویري او نه به د عمل نه بغیر صرف
 امید او رجاء د هغه په کار راشی.

[۶۱۰۴] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو عَنْ
 سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى
 اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ «إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ الرَّحْمَةَ يَوْمَ خَلَقَ مَائَةَ رَحْمَةٍ، فَأَمْسَكَ عِنْدَهُ نَسْعًا وَتِسْعِينَ
 رَحْمَةً، وَأَرْسَلَ فِي خَلْقِهِ كُلِّ مَرَحْمَةٍ وَاحِدَةً، فَلَوْ يَعْلَمُ الْكَافِرُ بِكُلِّ الَّذِي عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الرَّحْمَةِ
 لَمْ يَأْسَ مِنَ الْجَنَّةِ، وَلَوْ يَعْلَمُ الْمُؤْمِنُ بِكُلِّ الَّذِي عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الْعَذَابِ لَمْ يَأْمَنْ مِنَ
 النَّارِ». [ر: ۵۶۵۴]

سیدنا ابو هريره رضی اللہ عنہ فرمائی چہ ما د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه واوریدل، هغوی او فرمائیل: چہ الله
 پاک چہ رحمت د کومې ورځې نه پیدا کړې دې نو د هغې ئې سل حصې کړې او خپل خان
 سره ئې د هغې نه نهه نوي کیڅودلې، د هغې نه پس ئې د رحمت صرف یوه حصه راولیزلې،

پس که کافر ته هغه ټول رحمتونه معلوم شی، کوم چه د الله پاک سره دی نو هغوی به د جنت نه مایوس نه شی او که مومن ته هغه ټول عذابونه معلوم شی، کوم چه د الله پاک سره دی نو هغه به د دوزخ نه بهی ویری نه شی. (۱)

د ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت: دا حدیث په وعد او وعید دواړو باندې مشتمل دي، رجا، د وعد تقاضه کوی او د خوف تعلق د وعید سره دې یعنی الله پاک چه د کومو نعمتونو وعده فرمائیلې ده، د هغې امید کول او کوم عذاب چه ئې ذکر کړې دې د هغې نه ویریدل پکار دی. دغه شان د حدیث مناسبت د ترجمه الباب سره واضح کیږي.

پس حافظ ابن حجر رحمته الله علیه لیکي: ﴿ومطابقة الحديث للترجمة أنه اشتمل على الوعد والوعيد البتة فمن لم يجرأ والخوف فمن علم أن من صفات الله تعالى الرحمة لمن أراد أن يرحمه والانتقام ممن أراد أن ينتقم منه لا يأمن انتقامه من يرجو رحمته ولا يأس من رحمته من يخاف انتقامه وذلك باعث على مجاهدة السيئة ولو كانت صغيرة وملازمة الطاعة ولو كانت قليلة﴾ (۲)

۲۰: بَابُ الصَّبْرِ عَنْ فَحَارِ بْنِ اللَّهِ

وقوله عز وجل: ﴿إِنَّمَا يُؤْمِنُ الصَّابِرُونَ أَجْرُهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾. وَقَالَ عُمرُ وَجَدْنَا خَيْرَ عَيْشِنَا بِالصَّبْرِ د صبر درې معنې مشهور دی.

① يو ﴿صبر على الطاعة﴾ یعنی د الله پاک په طاعت او بندگۍ باندې استقامت اختیارول.

② دویم ﴿صبر على المصيبة﴾ یعنی د مصیبت په وخت گله او شکایت نه کول او راضی بالقضاء اوسیدل.

③ دریم ﴿صبر عن المعصية﴾ یعنی د گناهونو نه بچ کیدل. (۳) دلته په ترجمه الباب کېنې صبر عن محارم الله نه دا درې معنې مراد دی چه الله پاک کوم څیزونه حرام کړې دي، د هغې نه بچ کیدل او ځان ساتل.

قوله: ﴿إِنَّمَا يُؤْمِنُ الصَّابِرُونَ أَجْرُهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾: یعنی صبر کونکو ته به د هغوی اجر بغير د حساب نه پوره پوره ورکولې شی.

(۱) قال الحافظ ابن حجر: والمقصود من الحديث أن المكلف ينبغي له أن يكون بين الخوف والرجاء حتى لا يكون مفرطاً في الرجاء بحيث يصير من المرجئة القائلين لا يضر مع الإيمان شيء ولا في الخوف بحيث لا يكون من الخوارج والمعتزلة القائلين بتخليد صاحب الكبيرة إذا مات عن غير توبة في النار بل يكون وسطاً بينهما كما قال الله تعالى يرجون رحمته ويخافون عذابه ومن تتبع دين الإسلام وجد قواعده أصولاً وفروعاً كلها في جانب الوسط. (فتح الباري: ۳۶۶/۱۱)

(۲) فتح الباري: ۳۶۵/۱۱، ۳۶۶

(۳) ارشاد الساري: ۴۷۰/۱۳

قوله: (وَقَالَ عُمَرُ وَجَدْنَا خَيْرَ عَيْنَيْنَا بِالصَّبْرِ) یعنی مونږ د صبر په سبب بهترين ژوند بيا موندلو. د سيدنا عمر رضي الله عنه دا تعليق امام احمد رحمه الله په كتاب الزهد كښې موصولا ذكر كړې دې (۱)

۱۰۵۱ | أَحَدُنَا أَبَوَالْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عَطَاءُ بْنُ يَزِيدَ أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَنَسَ بْنَ الْأَنْصَارِ سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَلَمْ يَسْأَلْهُ أَحَدٌ مِنْهُمْ إِلَّا أُعْطِيَ حَتَّى نَفِدَ مَا عِنْدَهُ فَقَالَ هُمْ جِبْنَ نَفِدَ كُلُّ شَيْءٍ أُلْفَقَ بِدَيْدِيهِ «مَا يَكُنْ عِنْدِي مِنْ خَيْرٍ لَا أَذْخِرُهُ عَنْكُمْ، وَإِنَّهُ مَنْ يَسْتَعِفَّ يُعْفَهُ اللَّهُ، وَمَنْ يَتَصَبَّرْ يُصْوَِرْهُ اللَّهُ، وَمَنْ يَسْتَغْنِ يُغْنِهِ اللَّهُ، وَلَنْ يُعْطُوا عَطَاءَ خَيْرٍ وَأَوْسَمَ مِنَ الصَّبْرِ». ار: ۱۴۰۰

د سيدنا ابوسعید خدری رضي الله عنه نه روایت دې چې خو انصاری صحابه کرامو رضي الله عنهم د رسول الله صلی الله علیه و سلم نه څه غوښتنه او کړه، او چا چې هم غوښتنه او کړه رسول الله صلی الله علیه و سلم هغوی ته هغه څیز ورکړو. تردې چې کوم مال د رسول الله صلی الله علیه و سلم سره وو هغه ختم شو. رسول الله صلی الله علیه و سلم هر څه صحابه کرامو رضي الله عنهم ته په خپل لاس باندې ورکولو سره ختم کړل او بیاني او فرمائیل چې کوم ښه څیز هم ما سره وی زه تاسو د هغې نه بچ نه شم ساتلي. خو څوک چې په تاسو کې د سوال نه بچ کېږي الله پاک به هم هغه لره محفوظ ساتي او څوک چې صبر کوي الله پاک به هم هغه ته صبر ورکوي او څوک چې ځان بې نیازه کړي الله پاک به هم هغه بې نیازه کړي، تاسو ته د صبر ندریات او د هغې نه وسیع خیر نه دې درکړې شوي.

دا حدیث په کتاب الزکاة کې تیر شوې دې

۱۰۶۱ | أَحَدُنَا خَلَّادُ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا مُسْعَرٌ حَدَّثَنَا زِيَادُ بْنُ عِلَاقَةَ قَالَ سَمِعْتُ الْمُغِيرَةَ بْنَ شُعْبَةَ يَقُولُ كَانَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يُصَلِّي حَتَّى تَرْمَ - أَوْ تَنْتَفَخَ - قَدَمَاهُ فَيَقُولُ لَهُ، فَيَقُولُ «أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا». ار: ۱۰۷۸

د سيدنا مغیره بن شعبه رضي الله عنه نه روایت دې چې رسول الله صلی الله علیه و سلم به دومره مونځ لوستلو چې خپو کېنې به ئې پرسوب راغلو او یا ئې اووې چې خپې مبارکې به ئې اوپرسیدلې، رسول الله صلی الله علیه و سلم ته به عرض او کړې شو «چې ستاسو خطاګانې خو معاف دي»، نو رسول الله صلی الله علیه و سلم به او فرمائیل: آیا زه د الله پاک شکر گزار بنده جوړ نه شم؟

قوله: (حتی ترم او تنفخ قدماه) : ترم: ورم یرم (علی ورن ورن یرم) معنی ده: پرسیدل، پرسوب راتلل، د راوی شک دې چې (ترم قدماه) ئې ویلې دې او که (تنفخ قدماه) ئې ویلې دې.

د ترجمه الباب د حدیث سره مطابقت: د باب د حدیث سره مطابقت بیانولو باندې علامه فسطانی رحمه الله لیکي:

(ومطابقة الحديث للترجمة من حيث إنه - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - صبر على الطاعة حتى تورمت قدماه) ^(۱)، یعنی: حدیث د ترجمه الباب سره مناسبت داسې دې چې رسول الله ﷺ د الله پاک په طاعت باندې د دومره صبر او استقامت مظاهر او کره چه د هغوی خپې مبارکې او پر سیدلې د صبر په باره کښې د بزرگانو څو اقوال. سیدنا علی رضی الله عنه فرمائی: د الله پاک د عظمت او معرفت تقاضه دا ده چه انسان د خپل څه تکلیف یا مصیبت ذکر د الله پاک نه سوا چاته هم اونکړي ^(۲).

د یو مشهور بزرگ احنف نظر ختم شو هغوی تر څلویښتو کالو پورې چاته دهغې ذکر اونکړو ^(۳).

شقیق بلخي فرمائی چه د غیر الله مخکښې د خپل څه مصیبت شکایت کونکي د الله پاک په عبادت او حلوت کښې کله هم خوند نه مومي ^(۴). په قرآن کریم کښې د صبر لفظ په کثرت سره استعمال شوې دې.

لاندې مونږ د صبر متعلق تفصیل نقل کوو چه په هغې په قرآن کریم کښې چه هر ځانې کښې د صبر مختلف مفاهیم استعمال شوي دي. د هغې وضاحت کړې شوې دي.

د قرآن کریم په ایتونو کښې راغلې د صبر معانی: (فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ) ^(۵).

د صبر په حقیقت باندې د عوامو غلط فهمی خو پردې اچولې دی چه هغه د هغوی په نزد د بې وسې او بې اسرې کیدو تصویر دي. او د هغې معنی د خپل دشمن نه د انتقام نه اخستلو ده. خو آیا په حقیقت کښې هم دغه شان ده؟

د صبر لغوی معنی د بندولو. او اسرې ده. یعنی خپل نفس لره د اضطراب او ویرې نه منع کول. او هغه لره په خپل ځانې باندې ثابت قدم ساتل او هم دا د صبر لغوی حقیقت هم دي. یعنی د دې معنی د بې اختیاری خاموشی او د انتقام نه اخستلو مجبوری نه ده. بلکه بهادری. د زړه مضبوطوالي، اخلاقی جرات او ثبات قدر دي.

د سیدنا موسی او سیدنا خضر علیهما السلام په قصه کښې په یو آیت کښې درې ځایه دا لفظ راغلې دي. او هر ځانې کښې هم دا معنی مراد ده. سیدنا خضر رضی الله عنه فرمائی:

(إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا • وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا) ^(۶).

یعنی: ته به ما سره صبر اونکړې شې. او څنگه به په دې خبره باندې صبر او کړې، چه د هغې تاته علم نه وی.

(۱) ارشاد الساری: ۷۰/۱۳

(۲) ارشاد الساری: ۷۱/۱۳

(۳) ارشاد الساری: ۷۱/۱۳

(۴) ارشاد الساری: ۷۱/۱۳

(۵) سورة احقاف: ۴

(۶) سورة الكهف: ۶۷، ۶۸

سیدنا موسیٰ (علیه السلام) په جواب کښې فرماني: (قَالَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا)^(۱)، يعنې که الله پاک او غوښتله نو تاسو به ما صبر کونکي بيا موئ.

په دې صبر سره مقصود د لا علمي په حالت کښې د غير معمولي واقعاتو د وجې نه په زړه کښې اضطراب او د بې صبرۍ نه پيدا کيدل، کفارو د خپلو پيغمبرانو د پوهه کولو باوجود ښه په سختۍ او پابندۍ سره په خپله بت پرستۍ باندې قائم اوسيدې، نو د هغوی حکايت د هغوی په ژبه باندې قرآن کریم داسې بيانوي:

(إِنْ كَادَ لَيَفْضِلُنَا عَنْ آلِهَتِنَا لَوْلَا أَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَا)^(۲)

يعنې دې سړي (د پيغمبرۍ مدعي) خو مونږ د خپلو خدايانو (بتانو) نه لرې کول غوښتلو. که مونږ په دې باندې صابر (ثابت) نه وو پاتې شوي.

(وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ غَدًّا لَهُمْ)^(۳)

يعنې: که هغوی لږ شان صبر کړې وې (يعنې ايسار شوې وې)، تردې چه ته (اې رسول ﷺ) هغوي ته ور اوتلې وې نو د هغوی دپاره به غوره وه.

په قرآن کریم کښې د صبر لفظ په يوه معنی کښې استعمال شوې دې اگر چه د حالاتو په تغير سره د هغې په مفهوم کښې بعض بعض ځايونو کښې لږ لږ فرق پيدا شوې دې، هم په دې وجه د دې ټولو مرجع يو دې. يعنې ثابت قدمی او استقامت، د صبر دا مختلف مفهوم په کوم چه قرآن کریم دا لفظ استعمال کړې دې، لاندې ليکلې شی

د مناسب وخت انتظار کول: اول دا دې چه هر قسم تکليف او چټولو سره په خپل مقصد باندې کلکيدلو سره د کاميابۍ د وخت انتظار کول، رسول الله ﷺ چه کله په شروع کښې مخامخ د توحيد دعوت او د اسلام تبليغ شروع کړو، نو د عربو يوه يوه ذره د هغوی په مخالفت کښې راپاسيده، د هر طرف نه د دشمنۍ او عداوت مظاهري شروع شوې او د هر طرف نه په قدم قدم باندې مخالفين او رکاوټونه پيش کيدل شروع شو، نو په دې وخت کښې د بشریت په اقتضاء سره د هغوی اضطراب پيدا شو او د کاميابۍ منزل ورته لرې په نظر راغلو. هغه وخت د تسلي د پيغام راغلو چه د اضطراب او ويرې ضرورت نشته، تاسو ښه په کلکه خپل کار کوئ، الله پاک ستاسو مل دې، د الله پاک فيصله به په خپل وخت باندې راځي.

(وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا)^(۴)، يعنې اې نبی ﷺ: ته د خپل رب په فيصله باندې ثابت قدم اوسيدو سره منتظر اوسيد، ځکه چه ته زمونږ په سترگو کښې ئې.

(۱) سورة الکهف: ۶۹

(۲) سورة فرقان: ۴۲

(۳) سورة الحجرات: ۵

(۴) سورة الطور: ۴۸

(قَاسِمُهُ حَتَّى يَخُكَّمَ اللَّهُ يَتَنَبَّأُ) ^(۱)، یعنی: نه ثابت قدم اوسیدو سره منتظر اوسید. تردی چه الله پاک ز مونږ تر مینځه فیصله او کړی

(وَأَمِيرُهُ حَتَّى يَخُكَّمَ اللَّهُ وَهُوَ خَيْرُ الْعَاكِمِينَ) ^(۲)، یعنی: او ثابت قدم اوسیدو سره انتظار کوډ، تردی چه الله پاک فیصله او کړی، هغه د ټولو فیصله کونکو نه غوره دې

^(۳)، یعنی: ثابت قدم اوسیدو سره دوخت منتظر اوسید، بیشکه انجام د متقیانو غوره دې.

د انتظار د دې کشمکش په حالت کښې چه کله د یو طریق حق بې وسی، بې اسرې کیدل خپې خویوی. او بل طرف ته د باطل عارضی شور او هنگامی غلبه زړه کمزورې کوی. په حق باندې قائم اوسیدو سره د هغې د کامیابی پوره توقع نه شی کیدې

(قَاسِمُهُ حَتَّى يَخُكَّمَ اللَّهُ وَهُوَ خَيْرُ الْعَاكِمِينَ) ^(۴)، یعنی: ثابت قدمی سره منتظر اوسیدو بیشکه د الله پاک وعدو رشتینې ده.

چرته داسې اونشی چه د الله پاک د وعدي په ظاهریدلو کښې که لږ شان ناوخته شی نو د مشکلاتو نه ویریدلو سره د حق ملگرتیا پریږدئ، او د باطل په ډله کښې ملاؤ شی

(قَاسِمُهُ حَتَّى يَخُكَّمَ رَبُّكَ وَلَا تَطِغْ مِنْهُمْ آيَاتًا أَوْ كُفُورًا) ^(۵)، یعنی: د خپل رب په فیصله باندې په ثابت قدمی سره منتظر اوسید، او په دوی (مخالفینو کښې) د یو گنهار یا کافر وینا مه منه.

نه بې قواوه کیدل: د صبر دویم مفهوم دا دې چه په مصیبتونو کښې اضطراب او بې قراری نه وی. بلکه هغه د الله پاک حکم او مصلحت گټرلو سره په خوشحالی باندې اوزغملې شی او دا یقین اوساتلې شی چه کله وخت راشی نو الله پاک به په خپل رحمت سره خپله هغه لرې

کړی. الله پاک د داسې خلقو مدح فرمائیلې ده: (وَالصَّابِرِينَ عَلَى مَا أَصَابَهُمْ) ^(۶)، یعنی: او کوم خلق چه په مصیبت کښې صبر کوی.

سیدنا یعقوب عليه السلام د خامنو نه دروغژن خبر اوریدلو سره چه لیوه سیدنا یوسف عليه السلام

او خوړلو. فرمائی: (بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبِرُوا حَتَّى يَخْلُصَ اللَّهُ أَلْسِنَتَكُمْ عَلَى مَا تَصِفُونَ) ^(۷)، یعنی:

بلکه ستاسو زړونو یوه خبره جوړه کړې ده، نو صبر غوره دې او د الله پاک نه په هغه خیز باندې مدد غوښتلې شی کوم چه تاسو بیانوی

بیا د خپل دویم ځوی (بنیامین) په مصر کښې د ایساریدلو خبر اوریدلو سره فرمائی:

(۱) سورة الاعراف: ۸۷

(۲) سورة يونس: ۱۰۹

(۳) سورة هود: ۴۹

(۴) سورة الروم: ۶۰، سورة مومن: ۵۵

(۵) سورة الانسان: ۲۴

(۶) سورة الحج: ۳۵

(۷) سورة يوسف: ۱۸

﴿بَلْ سَأَلْتُ لَكُمْ أَنْفُسَكُمْ أَمْزًا فَصَبْرٌ جَبِيلٌ صَلَّى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَبِيلًا﴾^(۱)، یعنی: بلکه ستاسو زړونو یوه خبره جوړه کړې ده. پس صبر غوره دې. نزدې ده چه الله پاک ماته هغوی ټول راوولی سیدنا ایوب علیه السلام چه بدنې او مالې مصیبتونه په تسلیم او رضا سره برداشت کړل. د هغې مدح خپله الله پاک فرمایلي ده ﴿إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ﴾^(۲)، یعنی: مونږ بیشکه ایوب علیه السلام لره صبر کونکې بیا موندلو. ډیر ښه بندد وو، هغه د الله پاک طرف ته رجوع کونکې وو

سیدنا اسماعیل علیه السلام د خپل شفیق او مهربان پلار د چرې لاندې خپل سټ کیخودلو سره فرمائی. ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُرْتَبِفَةُ ادْنِ مِنْ رَبِّكَ إِنَّ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ﴾^(۳)، یعنی: ای پلاره څه چه تاسو ته وئیلې شی هغه اوکړئ، که الله پاک او غوښتلنه نو تاسو به ما د صبر کونکو نه بیا مومئ.

مشکلات په خاطر کښې نه راوستل: د صبر دریم مفهوم دا دې چه د منزل مقصود په لاره کښې چه کوم مشکلات او خطرې پېښې شی. دشمنان چه کوم تکلیفونه رسوی او مخالفین چه کوم طعن او طنز کوی. د هغې نه یو څیز هم په خاطر کښې راوونستلې شی او په هغې سره د خفه کیدو او همت بائیللو په ځانې نور هم زیات استقلال او کلک والې پیدا شی. د لوڼې لوڼې کار کونکو په لارو کښې اکثر د خندان راوچت کړې شوې دی خو هغوی په استقلال او مضبوطیا سره د هغې مقابله اوکړه او کامیاب شو.

د دې قسم مواقع اکثر انبیاء علیهم السلام ته راپېښ شو. پس خپله رسول الله صلی الله علیه و آله ته د دې اعلی مثال تابعداری حکم اوکړې شو. ﴿قَاصِدُ كَمَا صَبَرُوا لَوْلَا الْعَزْمُ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ﴾^(۴)، یعنی: (ای محمد صلی الله علیه و آله)، ته هم دغه شان صبر کوه څنگه چه اولوالعزم رسولانو کړې وو. او د دې (مخالفینو) دپاره تندې مه کوئ.

د سیدنا لقمان علیه السلام په ژبه باندې ځوئې ته دا نصیحت واورولې شو چه د حق دعوت او تبلیغ. د امر بالمعروف او نهی المنکر فرض پوره طریقې سره ادا کوه او په دې لاره کښې چه کوم مصیبتونه راپېښ شی د هغې په نره مقابله کوه:

﴿وَأْمُرْ بِالْعُرْوَةِ وَانْهَ عَنِ الْمُتَكِبْرِ وَاصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ﴾^(۵)

یعنی: د نیکۍ حکم کوه او د بدۍ نه منع کوه او کوم مصیبت چه درته راپېښ شی هغه برداشت کوه. دا د کلکو ارادو والا کار دې.

(۱) سورة يوسف: ۸۳

(۲) سورة ص: ۴۴

(۳) سورة ضافات: ۱۰۲

(۴) سورة احقاف: ۳۵

(۵) سورة لقمان: ۱۷

کفار د عذاب الهی زر نه راتلو یا د حق ظاهری بې وسۍ او بې اسرې کیدو په سبب سره رسول الله ﷺ ته په خپلو زړو سوزونکو طعنو سره تکلیفونه ورکړل. حکم او شو چه د دې پیغور پرواه مه کوه. او مه په دې باندې زړه خفه کوه. بلکه په خپل کار کښې لگیدلې اوسه او اوگوره چه ستاسو نه مخکښې انبیاء ﷺ څه اوکړل (وَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَادْكُرْ عَبْدًا دَاوُدَ) ۱، یعنی: د هغوی په وینا باندې صبر کوه او زموږ بنده داؤد علیهم السلام یاد کړه.

د دې قوت صبر د حصول طریقه دا ده چه د الله پاک سره تعلق جوړ کړې شی او د هغه په طاقت باندې اعتماد اوکړې شی. (وَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ) ۲، یعنی: ته د هغوی په وینا صبر اوکړه او سحر او ماښام د خپل رب د حمد سره پاکی بیانوه نه صرف دا چه د مخالفینو د دې طعن او طنز دې خیال او نه کړې شی بلکه د دې په جواب کښې دې هغوی سره نرمی اوکړې شی. (وَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَاهْجُزْهُمْ هَزِيرًا) ۳، یعنی: د هغوی په وینا صبر کوه. اود هغوی نه په ښکلې طریقه بیل شه

معافې کول: د صبر څلورم مفهوم دا دې چه د بدی کونکو بدی نظر انداز او کومه بد خواهی چه راپښه شی او تکلیفونه ورکوی. د هغه قصور معاف کړې شی. یعنی تحمل او برداشت کښې اخلاقی مضبوط والې اوښودلې شی. د قرآن کریم په څو آیتونو کښې صبر په دې مفهوم کښې استعمال شوې دې، د الله پاک ارشاد دې:

(وَإِنْ مَقَامِكُمْ فَعَاقِبُوا بِبِشَلٍ مَّا عَوَّدْتُمْ لَهُ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوْ خَيْرٌ لِّلصَّابِرِينَ - وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِآلِهٍ وَلَا تُخَوِّزْ عَلَيْهِمْ وَلَا تُكِلْ فِي صَبْرِكَ) ۴، یعنی او که ته سزا ورکوي نو هم هغه هومره ورکوه څومره چه تا ته تکلیف درکړې شوې دې، او که صبر (برداشت)، اوکړې نو دا د صبر کونکو دپاره غوره دې او ته صبر کوه. او ستا صبر کول نه دی مگر د الله پاک په مدد باندې. او د دوی غم مه کوه او نه دې د دوی د سازشونو نه زړه تنگ شی.

دا د صبر هغه قسم دې کوم چه اخلاقی حیثیت سره ډیر لویه بهادری ده. مسلمانو ته د دې بهادري تعلیم بار بار ورکړې شوې دې. او وئیلې شوې دی چه دا صبر او برداشت د کمزورۍ یا د دشمن د ویرې یا د بل سبب د وجې نه نه وی بلکه صرف د الله پاک د ویرې وی.

(وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرَعُونَ بِالْحَسَنَةِ الشَّيْئَةِ أُولَئِكَ لَهُمْ عِزِّي الدَّارِ) ۵، یعنی: او چا چه د خپل رب د ذات دپاره صبر اوکړه او مونږ نې قائم

۱) سورة ص: ۱۷

۲) سورة ق: ۳۹

۳) سورة مزمل: ۱۰

۴) سورة نحل: ۱۲۶-۱۲۷

۵) سورة رعد: ۲۲

کړو. او کومه چه مونږ هغوی ته روزی ورکړه د هغې نه پټ او ښکاره د الله پاک په لاره) خړج کوی او بدی په نیکنی سره دفع کوی. د هغوی دپاره د آخرت انجام دې.

فرشتې به هغوی ته مبارکی ورکوی او وائی به (سَلَامٌ عَلَيْكُمْ يَا صَبِرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ) (۱) یعنې: په تاسو باندې دې سلامتی وی ځکه چه تاسو صبر او کړو، نو د آخرت انجام څه ښه شو یو خاص خبره په دې آیت کریمه کښې د خیال ساتلو لائق ده، چه د دې په شروع کښې د څو نیکو ذکر دې، صبر، مونځ، خیرات، د بدئ په ځانې نیکی خو فرشتو هغه مومن چه د هغه په خاص وصف باندې هغه ته د سلامتی دعا او کړه، هغه صرف صبر یعنې د برداشت صفت دې ځکه چه هم دا اصل دې ځکه چه هم دا صل دې چه په چا کښې دا جوهر وی هغه به د عبادت تکلیف هم او چتوی. مصیبتونه به هم هیروی او د دشمنانو د بدئ جواب به په نیکنی سره ورکوی. پس په یو بل روایت کښې د دې تشریح هم کړې شوې ده چه د معافۍ او بدئ په بدله کښې د نیکنی صفت په هغه کښې وی، چه په هغې کښې به صبر وی.

(وَلَا تَسْتَوِ الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعُ بِالْأَقْسَنِ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ وَمَا يُلْقَاها إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلْقَاها إِلَّا ذُو حِظٍّ عَظِيمٍ) (۲)

یعنې: نیکی او بدی برابر نه دی. د بدئ جواب په نیکنی سره ورکوی. نو ناڅاپه چه د چا او ستا ترمنځه دشمنی ده، هغه به د نزدې ملگری په شان شی او دا خصلت هم هغه چا ته ملاویږی چه صبر کوی، او دا هم هغه چاته ملاویږی چه ډیر د قسمت والا دي څوک چه په خلقو باندې ظلم کوی او په ملک کښې ناحقه فساد کوی په هغوی باندې به د الله پاک عذاب وی. په دې وجه د یو صاحب عزم مسلمان دا فرض دی چه نور په هغه باندې ظلم او کړی نو په بهادرۍ سره هغه برداشت کړی او معاف کړی، فرمائی:

(إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَلَكِنَّ صَبْرًا وَعَفْوًا إِنَّ ذَلِكَ لَبَيْنَ عَزْمِ الْأُمُورِ) (۳) یعنې: لاره په هم هغه چا ده چه په خلقو باندې ظلم کوی، او په ملک کښې ناحق فساد کوی. هم دا هغه خلق دی چه د هغه دپاره دردونکې عذاب دې، او یقینا چا چه برداشت او کړو، او معافی ئې او کړه، بیشکه دا ډیر د همت کارونه دي.

ثابت قدمی. د صبر پنځم اهم مفهوم د جنگ پیښیدو په صورت کښې په میدان جنگ کښې بهادرانه استقامت او ثابت قدمی ده. قرآن پاک دا لفظ په دې مفهوم کښې ډیر کرته استعمال کړې دې او داسې خلق کوم چه په دې وصف سره متصف شوې دی، صادق القول او رشتینی وئیلې دی، چه هغوی چه د الله پاک سره کومه وعده کړې وه، هغه ئې پوره کړه، فرمائی: (وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ) (۴)

(۱) سورة رعد: ۲۳

(۲) سورة حم سجد: ۳۴-۳۵

(۳) سورة شوری: ۴

(۴) سورة بقره: ۲۲

یعنی او صبر کونکی، ثابت قدمی بنودونکی، په مصیبت کښې او نقصان کښې او د جنگ په وخت، هم دا دی چه رشتیا وانی او هم دوی پرهیزگار دی
 که جنگ راشی نو د دې کامیابی څلور شرطونه دی، د الله پاک یاد، د وخت د امام اطاعت، خپل مینځ کښې اتحاد او موافقت او په میدان جنگ کښې بهادرانه صبر او استقامت
 ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ وِثَّةً فَاقْبَضُوهَا وَأَذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ - وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾ (۱)

یعنی ای ایمان والو! چه کله تاسو د یوې دستې سره مقابل شئ، نو ثابت قدم اوسیرئ. او الله پاک ډیر یادوئ. چه کامیابی بیا مومئ، او د الله پاک او د هغه د رسول ﷺ اطاعت کوئ او خپل مینځ کښې جهگړې مه کوئ گینې تاسو به سست شئ او ستاسو هوا به اوځي، او صبر کوئ. بیشکه الله پاک د صبر کونکو سره دې

د حق د مدد کونکو د ظاهرا کم تعداد کمی د هغوی د صبر او ثبات په روحانی طاقت سره کیږي. د تاریخ په نظر سره دا مشاهدې اکثر تیرې شوې دی چه څو مستقل مزاج او ثابت قدم بهادرانو لویو فوجونو ته شکست ورکړې دي. اسلام دا نکته هم هغه وخت خپلو جانثارانو ته بنودلې وه، چه کله د هغوی تعداد لږ او د دشمنانو زیات وو

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خَرُّضَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ - أَلَا نَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَنَّ فِيكُمْ مَضْعَفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾ (۲)

یعنی: ای پیغمبره! ایمان والا د (دشمنانو) جنگ ته تیار کړه، که دوی شل صبر کونکی (ثابت قدم) وی نو په دوه سوه کسانو باندې به غالب وی، ځکه هغه خلق پوهیږي نه، اوس الله پاک ستاسو نه تخفیف او کړو او هغه ته معلومه ده چه په تاسو کښې کمزوری ده، پس که سل کسان صبر کونکی (ثابت قدم) وی نو په دوه سوه کسانو باندې به غالب وی او که زر کسان (صبر) کونکی وی نو په دوه زره کسانو باندې به د الله پاک په حکم باندې غالب وی، او الله پاک د صبر کونکو (ثابت قدمو) سره دې

په میدان جنگ کښې مسلمانانو ته حکم کړې شوې دې چه هغوی دې د خپل عددی قلت پرواده کوی. او په صبر او ثبات سره دې د ځان نه د دوچند کسانو مقابله کوی، او تسلی ورته ورکړې شوې ده چه د الله پاک مدد هم د هغه خلقو سره وی کوم چه د صبر او ثبات نه کار اخلي. د سیدنا طالوت او د جالوت په قصه کښې هم دا نکته هم په دې الفاظو سره ادا کړې شوې ده.

﴿ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا بِالْيَوْمِ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا مَبِئًا وَنُفِثْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴾ (۱)

یعنی: د طالبوت ملگرو اووې چه نن په مونږ کښې د جالوت او د هغه د فوج سره د مقابلې طاقت نشته، هغه خلقو اووې چه هغوی یقین کولو چه هغوی الله پاک سره ملاویدونکي دي. دا ئې اووې چه ډیر کرته د لږ تعداد خلق د الله پاک په حکم سره د لوڼې تعداد خلقو باندې غالب شوې دي. او الله پاک د صبر او ثبات والو سره دې. او کله چه هغوی د جالوت او د هغه د فوج په مقابلې کښې راغلل، نو وې وئیل: ای الله: په مونږ د صبر دروازي پرانیزه او مونږ ته ثابت قدمی راکړه، او د دې کافرانو په مقابلې کښې مونږ ته نصرت راکړه. الله پاک د کمزورو او قلیل التعداد مسلمانانو د کامیابۍ هم دا شرط کیخودلې دي. او بیان کړې ئې دي چه الله پاک هم د هغوی دې کوم چه د صبر نه کار اخلي. او په الله پاک باندې اعتماد کولو سره د مشکلاتو کلکه مقابلې کوی. پس ارشاد دي:

﴿ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا قُتِلُوا مِنْ جَاهِدُوا وَاصْبِرُوا ﴾ (۲)، یعنی: بیا ستا رب د هغوی دپاره دې چا چه د تکلیف موندلو نه پس خپل کور پرېخودلو، بیا ئې جنگ کولو او په صبر و ثبات سره ولاړ وو.

د دنیا د حکومت او بادشاهۍ ملاویدو دپاره هم د دې صبر او استقامت د جوهر پیدا کولو ضرورت دي. د بنی اسرائیلو چه کله د فرعون د هلاکت نه پس د ملک په اطرافو کښې د کفارو سره د مقابلې راغله، نو سیدنا موسی علیه السلام هغوی ته اولنې سبق دا اوبښودلو

﴿ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلنَّشِيطِينَ ﴾ (۳)، یعنی: موسی علیه السلام خپلو خلقو ته اووې، چه د الله پاک نه اویریرئ او د هغه نه مدد او غواړئ او د صبر او استقامت نه کار واخلئ. بیشکه زمکه د الله پاک ده، هغه چه چالره او غواړي په خپلو بندگانو کښې ئې ددې مالک جوړوي او نیک انجام د پرهیزگارو دپاره دي. پس بنی اسرائیل د مصر او شام او کنعان په خوا کښې د اوسیدونکو بې پرست قومونو نه په تعداد کښې کم وو، خو چه کله هغوی همت اوبښودلو، او د بهادري په استقامت او صبر او ثابت قدمۍ سره ئې مقابلې او کړې نو د هغوی ټول مشکلات حل شو، او د کثیر التعداد دشمنانو په نرغه کښې د گیریدلو باوجود تر یوې مودې پورې په خود مختار سلطنت باندې قابض او په نورو قومونو باندې ئې حکومت کولو، الله پاک د بنی اسرائیلو د دې کامیابۍ راز په دې یو لفظ کښې ظاهر کړو. وې فرمائیل:

(۱) سورة بقره: ۲۴۹-۲۵۰

(۲) سورة نحل: ۱۱۰

(۳) سورة اعراف: ۱۲۸

(وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضَفُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَعَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا رَبِّكَ الْخُسْفَىٰ عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا وَفَرَدْنَا مَا كَانَ يَمْنَعُ فِرْعَوْنَ وَقَوْمَهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ) (۱)

یعنی : او هغه خلق کوم چه کمزورې گنلې شو. هغوی ته مو د زمکې وراثت ورکړو په کومې کښې چه مونږ برکت نازل کړې دې. او ستا د رب ښکلې وینا (فیصله) د بنی اسرائیلو په حق کښې د هغوی د صبر او ثبات د وجې نه پوره شوه او مونږ د فرعون او د هغه د قوم (منصوبې) تعمیرات او چتونه برباد کړل.

د دې نه ظاهره شوه چه د بنی اسرائیل په شان کمزورې قوم د فرعون په شان طاقت مخې ته ځکه کامیاب شو چه هغوی د صبر او ثابت قدمۍ نه کار واخستلو. او هم د دې د نتیجې په طور الله پاک هغوی ته د شام د برکتې زمکې حکومت ورکړو. پس هم د دې تصریح الله پاک په یو بله موقع باندې داسې او فرمائيله :

(وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ آيَةً يُعَذِّبُ بِهَا مَنَافِرًا لِّمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ) (۲)

یعنی : او د بنی اسرائیلو نه مونږ داسې امامان جوړ کړل چه زمونږ په حکم سره به یې لاره ښودله. چه کله هغوی صبر او کړو او زمونږ په حکمونو باندې به یې یقین ساتلو.

پورته آیت د بنی اسرائیلو د مخکښې امامت دوه اسباب بیان کړل یو په احکام الهی باندې یقین او دویم په هغه احکامو باندې عمل کولو کښې صبر او ثابت قدمۍ. هم دا دواړه خبرې د دنیا د هر قوم د ترقی سنگ بنیاد دې. اول د خپلو اصولو د صحیح کیدو یقین او بیا د هغه اصولو په تعمیل کښې هر قسم تکلیفونه او مصیبتونه په خوشحالی باندې زغمل.

په غزوه احد کښې مسلمانانو ته فتح نه وه شوې بلکه اویا مسلمانان په خاورو او وینو کښې لیت پیت کیدو سره د الله پاک په لاره کښې سرونه ورکړل. بعض مسلمانان په هغې باندې خفه وو. الله پاک د هغوی د غم د زائل کولو دپاره د مخکښې انبیاء ﷺ د ژوند قصص اوروی :

(وَكَايَ مِنْ بَنِي قَاتِلٍ مَعَهُ رَيْثُونٌ كَثِيرٌ وَمَا هُوَ بِأَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْقَابِرِينَ - وَمَا كَانَ قَوْلُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِنَّمِ افْتَانِي أَمْرِنَا وَتَبِّثْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ) (۳)

یعنی : او څومره انبیاء ﷺ دی چه د هغوی په ملگرتیا کښې ډیر الله والا جنگیدلې دی. بیا د الله پاک په لاره کښې تکلیف او چتولو سره هغوی نه خو همت اوبایللو. او نه د هغوی زړونه سترې شو. او الله پاک ثابت قدم اوسیدونکی (صابرین) خوښوی او هغوی به هم دا وئیل چه ای زمونږ ربه : زمونږ گناهونه او په کار کښې زمونږ زیادت معاف کړه. او زمونږ قدومه کلک اوساته او د کفارو په مقابله کښې زمونږ امداد او کړه.

دې آيت كريمه د غلط فهمي هغه د يو بل د پاسه راغلې پردې څيرې كړې، كوم چه د صبر د اصل حقيقت په مخ باندې پرتې وې، او بيان ئې او كړو چه صبر د زړه كمزورې، د بې وسې خاموشې او د بې اسرې كيدو د مجبورې نه ځكه معافې نه ده، بلكه د زړه انتهائې طاقت او د همت سربلندې، د عزم برابرېدل او مشكلات او مصائب د الله پاك په اسره باندې په خواه خاطر كېنې د نړ او ستلو نوم دې.

د يو صبر كونكې كار دا دې چه د مخالف حادثو په پېښيدو باندې هم هغه زړه او نه بائيلې، بلكه ښه په همت په خپل مقصد باندې كلك ولاړ وي او د الله پاك نه غواړي چه د هغه د تيرې ناكامې قصور كوم چه د هغه د كمې (گناه) يا زيادت (اسراف) سره شوې وو، معاف كړي او هغه ته نوره هم ثابت قدمي ورنصيب كولو سره د حق په دشمنانو باندې كاميابي وركړي. هم په دې وجه الله پاك د كاميابي د حصول دپاره مسلمانانو ته د دوه خبرو تاكيد او فرمائيلو. يو خو د الله پاك طرف ته د زړه لگول او دويم په مشكلاتو باندې صبر او استقامت سره قابو موندل.

د دنيا د فتح موندلو سره سره د آخرت عيش هم چه د هغې نوم جنت دې، هم د هغې په حصه كېنې دې. چاته چه دا صبر، د زړه مضبوطوالي او په حق باندې د ثابت قدمي دولت ملاؤ شوې دې. د حق په لاره كېنې د مشكلاتو د پېښيدو يو مصلحت دا هم دې چه په دې سره د كړه او كوټه تميز پيدا شي. او دواړه بيل بيل معلوميري، پس فرمائي:

﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا أَنْ تَقُولُوا لَا جَنَّةَ وَلَكِنَّا أَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمُ السَّابِقِينَ﴾ (۱)

يعنې: آيا ستاسو دا خيال دې چه تاسو به جنت ته لاړ شي او حال دا چه لا تر اوسه پورې الله پاك په ازمينت كولو سره، هغه خلق بيل كړې نه دي، كوم چه جنگ كونكې دي او ثابت قدم او سیدونكې (صبر كونكې) دي.

ضبط نفس: د اشخاص او قومونو په ژوند كېنې د ټولو نه نازكه موقع هغه راځي چه كله هغوی ته څه لويه كاميابي يا ناكامی ملاؤ شي، په دې وخت كېنې په نفس باندې قابو موندل او ضبط نه كار اخستل گران وي، خو هم دا ضبط نفس اصلی موقع وي. او هم په دې سره په اشخاصو او قومونو كېنې سنجيدگي، متانت، وقار او د كردار مضبوطيا پيدا كيږي. په دنيا كېنې غم او مسرت او تكليف او آرام خو عام دي، په دې دواړو موقعو باندې انسان له د ضبط نفس او په خپل ځان باندې د قابو ضرورت دې، يعنې چه په نفس باندې ئې دومره قابو وي چه د خوشحالي په موقع كېنې په هغې كېنې فخر او غرور پيدا نه شي. او په غم او تكليف كېنې هغه غمژن او خفه نه شي، په زړه كېنې دننه د دواړو عیبونو علاج صبرو ثبات او ضبط نفس دې، د انساني فطرت د خالق وينا ده.

﴿وَلَيْنَ أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ رَدَدْنَاهَا أَيْدِيَهُمْ إِنَّهُ يَكْفُرُ - وَلَكِنْ أَذَقْنَاهُ نَعْمَاءَ بَعْدَ ذَآءٍ فَاسْتَهْ يَكْفُرُونَ ذَهَبَ السَّيِّئَاتِ عَنْ قُلُوبِهِمْ إِنَّهُمْ كَانُوا ذَاكِرِينَ - إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ﴾ (۲)

یعنی : او که مونږ انسان ته د خپل طرف نه څه رحمت ورکړو او بیا ئې ترې لرې کړو نو هغه ناامیده او ناشکره شی، او که مونږ انسان ته د خپل طرف نه د څه تکلیف نه کوم چه هغه ته رسیدلې وو پس نعمت ورکړو نو وائی چه ټولې پریشانې رانه ختمې شوې. بیشکه هغه خوشحالیدونکې او فخر کونکې دې، مگر هغه خلق چه هغوی صبر او کړو (یعنی په خپل نفس باندې ئې قابو بیا موندلو، او ښه کارونه ئې او کړل هم دا خلق دی چه د هغوی دپاره معافی او لوڼې انعام دې.

هر قسم تکلیف او چټولو سره فرض همیشه ادا کول : په هنگامی واقعاتو او وقتی مشکلاتو باندې صبر او ثبات نه په یو معنی کښې زیات هغه صبر دې، څوک چه یو فرض ټول عمر پوره په استقلال او مضبوطوالی سره په ادا کولو کښې ظاهریږی. هم په دې وجه مذهبی فرائض او احکامات بهر حال په نفس باندې سخت تیریرې. ټول عمر په مضبوطیا سره ادا کول هم صبر دې، په هر حال او هر کار کښې د الله پاک د حکم فرمانبرداری او په عبودیت باندې ثبات د نفس انسانی د ټولو نه لوڼې امتحان دې، هم په دې وجه حکم اوشو.

﴿ رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاسْطِيعْ لِعِبَادَتِهِ ﴾ (۱)

یعنی : د اسمانونو او د زمکې او څه چه د دې ترمنځه دی د ټولو، پس د هغه بندگی کوډ او د هغه په بندگي باندې ولاړ اوسه او (صبر کوه).

په یو بل آیت کریمه کښې د مونځ کولو او په خپل اهل و عیال باندې هم د دې د تاکید کولو په سلسله کښې دې :

﴿ وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالسَّلَاةِ وَاسْطِيعْ عَلَيْهَا ﴾ (۲)، یعنی : د خپل کور خلقو ته د مانځه حکم کوډ او خپله هم

په دې باندې قائم اوسیره. یعنی ټول عمر دې دا فریضه په پابندئ سره ادا کړې شی
په دې لاندې آیتونو کښې غالباً صبر هم په دې مفهوم کښې دې هغه خلق چه د الله پاک مخې ته د حاضریدو نه به ویریدل الله پاک هغوی ته زیرې ورکوی :

﴿ فَوَقَّاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا - وَجَزَّاهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَزَاءً وَحِيدًا ﴾ (۳)، یعنی : نو الله پاک

هغوی لره د هغه ورځې د بدئ نه محفوظ کړل او هغوی ئې د تازگي او خوشحالی سره یوځانې کړل او د هغوی په صبر کولو (یعنی په احکام الهی باندې د کلکیدو، په سبب باغ او ریښمی جامه په بدله کښې ورکړه

کوم خلق چه د الله پاک په دربار کښې توبه کوی، ایمان راوړی. نیک کارونه کوی، د دھوکې په کارونو کښې نه شریکیږی، بې خایه او لغو کارونو باندې چه ورتیر شی نو هغوی پرې ورتیریري نو د بزرگي په خیال ساتلو سره تیریري او د الله پاک خبرو اوریدلو سره هغه په اطاعت سره قبولې کړی، اود خپل ځان اود خپل اولاد دپاره دبهترئ اودامامت (فی الدین،

(۱) سورة مريم : ۶۵

(۲) سورة طه : ۱۳۲

(۳) سورة دهر : ۱۱-۱۲

دعاگانې غواړي، د هغوی دپاره الله پاک د خپل فضل او کرم دا زیرې اوروي. **﴿أُولَئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا﴾** (۱) یعنې: هغوی ته به د جنت بالا خانه په بدل کښې ملاوېږي د هغوی د صبر کولو د وجې نه.

په دې دوه آیتونو کښې د صبر مفهوم هم دا دې چې نیک کارونه د بار خاطر او د تکلیف ورکونکې مشقت باوجود په خوشحالی سره ټول عمر کوی او د بدو خبرو نه سره د دې چې په هغې کښې ظاهري خوشحالی او آرام دې، ځان بچ کوی، د شپې د نرمو بسترو نه پاسیدو سره د الله پاک مخکښې سجدې کول، سحر د سحر د خوب د خوند نه پاسیدلو سره دوه رکعت کولو، د مختلفو نعمتونو نه محروم کیدلو سره روژې نیول، د تکلیف او مشقت باوجود په خطرناکو موقعو باندې هم رشتیا نه پریځودل. د قبول حق په لاره کښې سختې د آرام او راحت په شان زغمل، د سود د دولت نه لاس اوچتول، د حسن او جمال د بې قیده لذت نه نه متمتع کیدل، غرض د شریعت د احکاماتو پوره کول او بیا په هغې باندې ټول عمر برابر پاتې کیدل د صبر ډیر سخت منزل دې، او هم په دې وجه د داسې صبر کونکو جزا هم د الله پاک په نزد درنه ده. د دې آیات پاک په دې تشریح کښې هغه حدیث ریاډیري. چې په هغې کښې رسول الله ﷺ افرمائیل:

﴿حُجِبَتِ النَّارُ بِالسَّهْوَاتِ وَحُجِبَتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ﴾ (۲) یعنې: دوزخ په شهواتو پټ کړې شوې دې او جنت د نفس، په ناخوښه کارونو باندې پټ کړې شوې دې.

یعنې د نیکۍ هغه کارونه کول چې د هغې معاوضه جنت دې، هغه په دنیا کښې په نفس باندې سخت تیريږي او د گناهونو هغه کارونه چې د هغې سزا دوزخ دې وخت کښې په دنیا کښې ډیر پر لطف او خوندور معلومېږي. د دې عارضی او هنگامی خوشحالی یا خفگان د پرواه کولو نه بغیر د احکام الهی تابعداری کول ډیر د صبر او برداشت کار دې، د چا قارون خزانه د مال او دولت ډیر والي او د اسباب عیش ډیریدلو ته کتلو سره که د چا په خوله کښې اوبه رانشی هغه وخت هم د حرام مال د کثرت د لالچ کولو په ځانې، د مال حلال قلت دې صبر کولو سره په خوشحالی باندې برداشت کړی، نو دا ډیر د طاقت کار دې، کوم چې صرف صبر کونکو ته ملاؤ شوې دې.

د سیدنا موسیٰ علیهِ السلام په زمانه کښې چې کوم قارون وو، د هغه مال او دولت ته کتلو سره ډیر ظاهر پرست په لالچ کښې پریوتل، چې په چا کښې د صبرو ثبات او برداشت جوهر وو، د هغوی سترگې هغه وخت غړیدلې وې، او هغوی ته په نظر راتلل چې دا فانی او د تلو راتلو والا څیز د څومره ورځو دې، د الله پاک هغه دولت کوم چې به نیکي کونکو ته په جنت کښې ملاوېږي، هغه لا زوال، غیر فانی او همیشه دې.

(۱) سورة الفرقان: ۷۵

(۲) صحیح البخاری، کتاب الرقاق، باب حجب النار بالسّهوات، رقم الحديث: ۶۴۸۷، وصحیح مسلم، کتاب الجنة، وصفة نعيمها واهلها ۲۱۷۴/۴، رقم الحديث: ۲۸۲۲

(قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا لَيْسَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ لَكُنْوَ حَظٌّ عَظِيمٌ - وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيُكَذِّبُ رَبَّ اللَّهِ فَهُمْ يُزِيلُونَ) (۱)

یعنی: کوم خلق چه د دنیاوی ژوند د ډول غوښتونکی وو، هغوی اووې: ای کاش: چه مونږ سره هم هغه خیز وې کوم چه قارون ته ورکړې شوې دې، هغه ډیر خوش قسمته دې او چاته چه علم ملاؤ شوې وو هغوی اووې هلاک شئ: د الله پاک جزاء د هغه چا دپاره چه ایمان راوړې او عمل صالح او کړی د ټولو نه غوره خیز دې او د هغې حقیقت ته صرف هغه څوک رسیدلې شی چه صبر کونکی دی.

دا اجر او جزاء به د غورو نه غوره وی، ځکه چه دا به د هغه خزانه نه ملاوېږي، کومه لازوال او باقی ده:

(مَا عِندَكُمْ يَفْنُو وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ وَلَنَجْزِيَنَ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْتَمِلُونَ) (۲)، یعنی: څه چه تاسو سره دی هغه به ختم شی، او څه چه الله پاک سره دی هغه باقی پاتې کیدونکی دی، او یقینا مونږ هغوی ته چا چه صبر او کړو د هغوی اجر په ښکلي طریقه ورکونکی یو. په یو پل ځانې کښې فرمانی چه مونږ ادا کوئ نیکئ گناهونو لره ختموی، په دې پیغام کښې د نصیحت قبلونکو دپاره یاد داشت دې، دې نه پس دی:

(وَاصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ) (۳)

یعنی: او صبر کوډ بیشکه الله پاک د نیک عمل کونکو اجر نه ضائع کوی. د صبر فضائل او انعامات: دا اجر به څه وی، دا به د حد او شمیر نه بهر وی په هغې کښې د صبر او برداشت هم شمیر دې:

(إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَائِلِينَ وَالْقَائِلَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا) (۴)

یعنی: بیشکه مسلمانان سړی او مسلمانانې ښځې او ایمان دار سړی او ایمان دارې ښځې، اوبندگی کونکی سړی اوبندگی کونکې زنانه، او رشتینی سړی او رشتینې ښځې، او مشقت برداشت کونکی سړی (صابرین)، او مشقت برداشت کونکې زنانه (صابرات)، او (د الله پاک مخکښې، عاجزی کونکی سړی او عاجزی کونکې زنانه او خیرات کونکی سړی او خیرات کونکې زنانه او روژه نیونکی سړی او روژه نیونکې ښځې او د خپلو عورتونو حفاظت کونکی سړی او حفاظت کونکې زنانه، او الله پاک لره ډیر یادونکی سړی او یادونکې ښځې.

(۱) سورة قصص: ۷۹-۸۰

(۲) سورة النحل: ۹۶

(۳) سورة هود: ۱۱۵

(۴) سورة الاحزاب: ۳۵

الله پاک د هغوی دپاره بخښنه او لوڼې اجر تیار کړې دي
د دې آیت کریمه نه معلومه شوه چه د صبر مرتبه د لوڼې لوڼې نېکو برابر ده. په دې سره د
انسان مخکښې گناهونو د حرف غط په شان ختمیږي او د دین د لوڼې نه لوڼې اجر د هغې په
معاوضه کېږي ملاویږي. هم دا زیرې په یو بل آیت کریمه کېږي هم دې:

(الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اِنَّا فَاغْرَقْنَا ذُنُوبَنَا وَفَتَانَا عَذَابَ النَّارِ - الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَائِلِينَ وَالْمُتَّقِينَ
وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْاَسْحَارِ) (۱)

یعنی. رجت او د الله پاک رضا به هغوی ته حاصلیږي، چه وائی اې زموږ ربه: مونږ ایمان
راوړې دي. زموږ گناهونه معاف کړه او مونږ د دوزخ د عذاب نه بچ کړه. او صبر کونکي
یعنی د مشکلاتو تکلیف او چتونکي دي، او رشتیا ویونکي او په بندگي کېږي لگیدونکي
او د الله پاک لاره کېږي مال، خرچ کونکي او د شپې په آخری حصه کېږي (د الله پاک نه،
بخښنه غوښتونکي

په دې آیت کریمه کېږي یو عجیب نکته ده. د دې خوش قسمته جماعت د اوصافو شروع ئې
هم په دعا سره او خاتمه هم په دعا ده. او د دې دواړو په مینځ کېږي د هغوی څلور اوصاف
شمیرلې شوې دي. چه په هغې کېږي اوله درجه صبر، یعنی مشقت برداشت کول، تکلیف
زغمل او د صبر کولو ده، دویمه د په عمل او قول کېږي د صدق ښکاره کولو، دریم مرتبه د
الله پاک د عبودیت، څلورمه د الله پاک لاره کېږي د خرچ کولو.

د مشکلاتو د پرانستلو کنجی صبر او دعا ده: په بعض ایتونو کېږي دا ټول اوصاف صرف په
دوه الفاظو کېږي راجمع کړي شوي دي، دعا او صبر، او فرمائیږي شوي دي چه هم دا دوه
څیزونه د مشکلاتو د جادو کنجی ده، یهود چه د رسول الله ﷺ پیغام حق به ئې نه قبلولو، د
هغې دوه اسباب وو. یو دا چه د هغوی په زړونو کېږي نرمی او تاثیر نه وو. او دویم دا چه د
پیغام حق قبلولو سره چه هغوی ته کوم جاني او مالی مشکلات راپیښ شو. دا د عیش و
عشرت عادت هغوی نه شو برداشت کولې، هم په دې وجه د محمد رسول الله ﷺ طب
روحانی د هغوی د بیماری دپاره دا نسخه تجویز کړه:

(وَاسْتَعِیْذُوا بِالْحَبْرِ وَالصَّلَاةِ) (۲) یعنی: او صبر او دعا سره مدد حاصل کړه.

په دعا سره به د هغوی په زړه کېږي اثر او په طبیعت کېږي به ئې نرمی پیدا کیږي او د صبر
په عادت سره د قبول حق د لارې مشکلاتو نه به لرې وي. د هجرت نه پس چه کله قریشو د
مسلمانانو خلاف تورې او چټې کړې او د مسلمانانو د ایمان دپاره د اخلاص په تله کېږي د
تللو وخت راغلو نو دا ایتونه نازل شو

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِیْذُوا بِالْحَبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ - وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ

(۱) سورة آل عمران: ۱۶-۱۷

(۲) سورة البقرة: ۱۵۳

بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ وَلَتَهْلِكُنَّمْ بِشَؤْمٍ مِنَ الْخَلْقِ وَالْجُورِ وَنَقِصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ
الضَّالِّينَ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ
هُمْ الْمُنْتَدُونَ ﴿٢١﴾

یعنی ای ایمان والو! صبر (ثابت قدمی) او دعا سره مدد حاصل کړئ! بیشکه الله پاک د
صبر کونکو (ثابت قدم او سیدونکو) سره دې. او څوک چه د الله پاک په لاره کښې وژلې شی
هغوی ته مړی مه وایئ. بلکه هغوی ژوندی دی. خو تاسو ته خبر نشته. او مونږ به تاسو د
ویرې او لوږې او مال او نفس او پیدوار په څه نه څه نقصان سره ازمینیت کوو. او صبر
کونکو (یعنی ثابت قدم او سیدونکو) ته زیرې ورکړه چه په هغوی باندې کله هم څه مصیبت
راشی نو اوائی چه مونږ د الله پاک یو. او مونږ به الله پاک ته واپس کیږو. دا خلق دی. په
دوی باندې د هغوی د رب د طرف نه رحمتونه دی او هم دوی هدایت یافته دی.

دې آیتونو بیان او کړو چه مسلمانانو له څنگه ژوند تیروول پکار دی، چه په نفس او مال
باندې څه مصیبت راشی هغه په صبر، ضبط نفس او ثابت قدمی سره برداشت کړی، او دا
او گټې چه مونږ د الله پاک محکوم یو، آخری آواز به هم د هغه د طرف نه وی، په دې وجه د
حق په لاره کښې مړه کیدل او د مال او دولت په لگولو کښې هیڅ قسم دریغ نه دی کول
پکار. که په دې لاره کښې مرگ هم راشی نو هغه د همیش والی د ژوند زیرې دې. (۱)

۲۱: بَابُ (وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ)

(قَالَ الرَّبِّيعُ بْنُ خُثَيْمٍ مِنْ كُلِّ مَا ضَاقَ عَلَى النَّاسِ.)

د توکل او لغوی او اصطلاحی معنی: د توکل لغوی معنی د اعتماد کولو راځی، د شریعت په
اصطلاح کښې د توکل معنی ده: اسباب اختیارولو سره د نتیجې په سلسله کښې په الله
پاک باندې اعتماد کول. حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائی:

(وَأَصْلُ التَّوَكَّلِ الْوَكُولُ يُقَالُ يَتَوَكَّلُ عَلَى شَيْءٍ إِذَا اعْتَمَدَ عَلَيْهِ وَوَكَّلَ فُلَانٌ فُلَانًا اسْتِغَاثَةً
أَمْرًا لِقَةِ بِكَفَايَتِهِ وَالْبَرَادُ بِالتَّوَكُّلِ اعْتِقَادُ مَا دَلَّتْ عَلَيْهِ هَذِهِ الْآيَةُ وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِغْقُهَا) (۲)

یعنی: (توکل)، وکول نه دې. پس وئیلی شی: (وکلت امری ال فلان) یعنی ما خپله معامله
فلانی سړی ته او سپارله او په دې معامله کښې ما په هغه باندې اعتماد او کړو، د توکل نه

مراد د دې آیت کریمه مدلول اعتقاد ساتل دی (وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِغْقُهَا)

یاد ساتئ چه توکل د اسبابو د ترک کولو او جدوجهد او د کوشش پریخودلو نوم نه دې.
مولانا سید سلیمان ندوی رحمته الله علیه لیکي: د توکل لفظی معنی اعتماد کول دی او په اصطلاح
کښې په الله پاک باندې اعتماد کولو ته وائی خو په یو خبره کښې اعتماد کول، د چا په کار

کولو یا نه کولو کنبې؟ دروغژن صوفیانو ترک عمل، د اسباب او تدابیر نه بې پروایي او خپله نه کار نه کولو د نورو په اسره باندې ژوند تیروولو نوم توکل کیږي. حال دا چه توکل خونوم دې یو کار پوره کول اراده او عزم په تدبیر او کوشش سره ادا کول او دې یقین ساتلو چهکه په دې کار کنبې خیر. دې نو الله پاک به مو ضرورت په دې کامیاب کړي که تدبیر او جدوجهد او کوشش لره ترک کول توکل وي. نو په دنیا کنبې به د خلقو د پوهه کولو دپاره الله پاک پیغمبران نه رالېږل او نه به ئې هغوی ته د خپل تبلیغ، رسالت دپاره د کوشش او جدوجهد تاکید فرمائیلو او نه به په دې لاره کنبې د نفس او مال د قربانی حکم ورکولو. نه به بدر او احد او خندق او حنین کنبې د سورو، غشو ویشتونکو، او زرغړې اغوستونکې او نیزې ویشتونکو ته ضرورت راتلو او نه به رسول ﷺ یوې یوې قبیلې ته د حق د دعوت پیش کولو حاجت راتلو.

توکل د مسلمانانو د کامیابی اهر راز دي. چه حکم اوشی چه کله هم جنگ یا گران کار راپېښ شی، نو د ټولو نه مخکې د هغې متعلق د خلقو نه مشوره واخلي. د مشورې نه پس چه مو رائي په یو نقطه باندې اودیرې نو د هغې د پوره کولو عزم او کړي او د دې عزم نه پس کار ښه په بیداري او طریقي سره شروع کړي. او په الله پاک باندې توکل او اعتماد ساتي چه هغه به ستاسو په کار کنبې د خواهش مطابق نتیجه پیدا کړي، که داسې نتیجه رانشی نو هغه د الله پاک حکمت مصلحت او خوښه او گنډي، او په هغې کنبې مایوس او خفه کیږئ مه. او چه کله نتیجه ښکلې راوځی نو دا غرور دې نه وی چه دا ستاسو د تدبیر او جدوجهد نتیجه او اثر دي. بلکه دا او گنډي چه د الله پاک په تاسو باندې فضل او کرم دي او هم هغه تاسو کامیاب او بامراد کړئ. په آل عمران کنبې دي:

﴿وَسَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ - إِنْ يُضْمِرْكُمْ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخَذِلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾

او کار (یا جنگ) کنبې د هغوی نه مشوره اخله، بیا چه کله کلکه اراده او کړې نو په الله پاک باندې اعتماد ساته. بېشکه الله پاک (الله باندې) اعتماد کونکی خوښوی. که الله پاک ستاسو مددگار وی نو په تاسو به څوک هم غالب نه شی، او که تاسو پریرېدی نو بیا څوک دې چه د هغه نه روستو ستاسو امداد او کړي، او خاص په الله پاک باندې ایمان والو له اعتماد کول پکار دی

دې آیتونو د توکل پوره اهمیت او حقیقت ظاهر کړو، چه توکل د دوه لاسه او دوه خپې کیناستلو او ترک عمل نوم نه دي. بلکه د دې نوم دې چه پوره په عزم او ارادې او مستعد کیدو سره کار لره انجام ته رسولو سره اثر او نتیجه په الله پاک باندې پریخودلي شی. او دا او گنډلې شی چه الله پاک مددگار دي نو څوک هم مونږ نه شی ناکام کولې. او که هم هغه نه غواړی نو د چا کوشش او مدد په کار نه شی راتلې. په دې وجه د هر مومن فرض دي چه هغه په خپل کار کنبې په الله پاک باندې اعتماد او کړي. (۱)

قوله: **(قَالَ الرَّبِيعُ بْنُ خُثَيْمٍ مِنْ كُلِّ مَا ضَاقَ عَلَى النَّاسِ)**: ربیع بن خثیم

جلیل القدر تابعی او مشهور بزرگ دی. د سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په صحبت کښې پاتې شوې دې او ابن مسعود رضی الله عنه به هغوی ته فرمائیل: **(لوراک رسول الله ﷺ لاحک)** یعنی: که رسول الله ﷺ ته لیدلې وې نو تاسره به مې محبت کولې.

دوی فرمائی چې د قرآن کریم آیت **(وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا)** او څوک چې د الله پاک نه اویريږي. الله پاک به د هغه دپاره د وتلو لاره جوړه کړي، کښې د مخرج نه مراد د وتلو لاره ده. یعنی دخلقو د تنگوالي نه به دهغه دپاره لاره پیداشي اود هر تنگ والی نه به هغه اوځي علامه عینی رحمته الله علیه د ربیع بن خثیم دا تعلیق **(وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ)** سره نه دې متعلق کړې. بلکه د **(وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ)** متعلق منلې دې هغوی لیکي:

(من كل ما ضاق أراد من يتوكل على الله فهو حسبه من كل ما ضاق على الناس وقال الكرمان من كل ما ضاق يعني التوكل على الله عامر من كل أمر مضيق على الناس يعني لا خصوصية في التوكل في أمر بل هو جاري جميع الأمور التي تضيق على الناس) (۱)

یعنی: **(من كل ما ضاق)** نه د هغوی مراد دا دې چې کوم سړي په الله پاک باندې کامل اعتماد اوکړې. نو الله پاک به د هغه د هرې تنگۍ نه د هغه دپاره کافی شی. علامه کرمانی فرمائی چې د **(من كل ما ضاق)** نه مراد دا دې چې په الله پاک باندې توکل په څه خاص امر کښې مقصود نه دې. بلکه په ټولو امورو کښې په الله پاک باندې توکل کیدې شی. کوم چې په خلقو باندې د تنگیا باعث جوړيږي.

[۶۱۰۷] **أَحَدُنِي إِسْمَاعِيلُ حَدَّثَنَا رُوْرُ بْنُ عُبَادَةَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ سَمِعْتُ حُصَيْنَ بْنَ عُبَيْدٍ الرَّحْمَنِ قَالَ كُنْتُ قَاعِدًا عِنْدَ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ فَقَالَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِي سَبْعُونَ أَلْفًا يَغْيُرُ حِسَابُ، هُمُ الَّذِينَ لَا يَسْتَرْقُونَ، وَلَا يَتَطَيَّرُونَ، وَعَلَى رِيْهِمْ تَوَكَّلُونَ».** ار. ۱۳۲۲۹

د سیدنا ابن عباس رضی الله عنه نه روایت دې چې رسول الله ﷺ او فرمائیل: زما د امت او یا زره کسان به بې حساب جنت ته ځي، دا هغه خلق دی چې دم نه طلب کوي، بدفالی نه کوي او په خپل رب باندې توکل کوي

د حدیث مناسبت د ترجمه الباب سره واضح دې

قوله: أَخْبَرَنَا غَيْرُ وَاحِدٍ مِنْهُمْ مُغَيَّرَةً وَقُلَانٌ وَرَجُلٌ ثَالِثٌ أَيْضًا: هشيم فرمائی چه ماته د یو نه زیاتو شیوخو حدیث اورولې دي. په هغې کښې یو مغیر بن مقسم او یو فلانی، د فلانی نه مجالد بن سعید مراد دي، لکه چه په صحیح ابن خزيمة کښې دی. (۱)
او یو دریم سړی هم... د رجل ثالث نه مراد داؤد بن ابی هند دي، لکه چه په صحیح ابن حبان کښې دی، یا زکریا بن ابی زائدة یا اسماعیل بن ابی خالد مراد دي لکه چه د طبرانی په روایت کښې دی. (۲)

(وَعَنْ هُشَيْمٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ) ... دا د ماقبل سند سره متصل دي.

۲۲: بَابُ حِفْظِ اللِّسَانِ

وقول النبي صلى الله عليه وسلم «وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكَلِّمْ خَيْرًا، أَوْ لِيَصْمُتْ». وَقَوْلُهُ تَعَالَى (مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ) / ق: ۱۸
امام بخاری رحمته الله په دې باب کښې د ژبې د حفاظت اهمیت بیان فرمائيلې دي. امام بیهقي رحمته الله په شعب الایمان کښې د سیدنا ابو جحیفه رضی الله عنه یو مرفوع حدیث نقل فرمائيلې دي. د هغې الفاظ دا دي:

(قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَتَى الْأَعْمَالُ أَحَبُّ إِلَيَّ اللَّهُ؟» قَالَ: «فَسَكْتُوا، فَلَمْ يُجِبْهُ أَحَدٌ، قَالَ: هُوَ حِفْظُ اللِّسَانِ»)، یعنی د ژبې حفاظت کول د الله پاک په نزد محبوب عمل دي. (۳)

قوله: (مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ): انسان چه هره خبره کوي. یو نگهبان تیار فرشته هغه سره موجود وي، هغه هغې لره ضبط کوي. د رقيب معنی نگهبان او حافظ ده. او د عتيد معنی تيار او حاضر ده.

امام حسن بصری او د قتاده په نزد دافرشته دانسان دخولې نه وتلې هره کلمه ضبط کوي. (۴)
او د سیدنا ابن عباس رضی الله عنه نه یو روایت دي چه صرف هغه کلمات ضبط او محفوظ کولې شي کوم چه باعث ثواب یا باعث عتاب وي.

په یو بل روایت کښې د دې تفصیل دي چه ضبط او محفوظ خو ټول کلمات کولې شي، د ژبې نه وتونکې هره کلمه لیکلې شي. خو د خیر او شر متعلق کلمات باقی ساتلې شي او باقی ختمولې شي. د سورة رعد آیت کریمه (يَتَخَوَّاهُ مَا يَشَاءُ وَيَنْشِئُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ) کښې هم دې طرف ته اشاره ده. (۵)

(۱) فتح الباری: ۳۷۳/۱۱، ارشاد الساری ۴۷۲/۱۳

(۲) فتح الباری: ۳۷۲/۱۱، ارشاد الساری ۴۷۲/۱۳

(۳) شعب الایمان للبيهقي، باب الرابع والثلاثون، باب في حفظ اللسان، ۲۴۵/۴، رقم الحديث: ۴۹۵

(۴) فتح الباری: ۳۷۴/۱۱، ارشاد الساری ۴۷۳/۱۳، عمدة القاری ۱۰۸/۲۳

(۵) فتح الباری: ۳۷۴/۱۱، ارشاد الساری ۴۷۴/۱۳، عمدة القاری ۱۰۸/۲۳

۶۱۰۹ | حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ الْمُقَدَّمِيُّ حَدَّثَنَا عُمرُ بْنُ عَلِيٍّ سَمِعَ أَبَا حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «مَنْ يَضْمَنْ لِي مَا بَيْنَ نَحْيِيهِ وَمَا بَيْنَ رَجُلَيْهِ أَضْمَنْ لَهُ الْجَنَّةَ». [۶۴۲۱]

د سیدنا سهل به سعد رضی اللہ عنہ نه روایت دی چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل : ماته چه خوک د دوه جامو ترمینخه خیز (ژبی او غابونو) او د دواړو خپو ترمینخه د خیز (شرمگاه) د حفاظت، ذمه داری راکړی. زده به د هغه دپاره د جنت ذمه داری ورکوم.

قوله: «مَا بَيْنَ نَحْيِيهِ»: د دوه جامو ترمینخه دوه خیزونه دی. یو ژبه او دویم غابونه. مقصد دا دی چه خوک ماته د دې خبرې ضمانت راکړی چه هغه به خپله ژبه د حرامو خبرو نه بچ کوی او خپله خوله او غابونه به د حرامو څکلو نه بچ کوی. نو زه هغه ته د جنت ضمانت ورکوم.

قوله: «وَمَا بَيْنَ رَجُلَيْهِ»: د دې نه شرمگاه مراد ده یعنی خوک چه د خپلې شرمگاه حفاظت کوی. په شهوت باندې قابو بیا مومی. او هغه د حرامو نه بچ کوی نو د هغه دپاره د جنت ضمانت رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اخستلې دی.

۶۱۱۰ | حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ شَهَابٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضي الله عنه- قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا، أَوْ لِيَصْمُتْ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلَا يُوْذِجَارَةً، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَكْرِمْ ضِيقَهُ». [۳۱۵۳]

د سیدنا ابوهریره رضی اللہ عنہ نه روایت دی چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل : خوک چه په الله پاک او آخرت باندې ایمان لری. هغه له پکار دی چه ښه خبره کوی گینې خاموش دي اوسیري او خوک چه په الله پاک او آخرت باندې ایمان لری هغه دې خپل گاونډی د تکلیف نه بچ کوی او خوک چه الله پاک او آخرت باندې ایمان لری نو د خپل میلمه اکرام دې کوی

۶۱۱۱ | حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا لَيْثٌ حَدَّثَنَا سَعِيدُ الْمُقْبَرِيِّ عَنْ أَبِي شُرَيْحٍ الْخَزَاعِيِّ قَالَ سَمِعَ أَدْنَاهُ وَوَعَاهُ قَلْبِي النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ «الضِّيَافَةُ ثَلَاثَةٌ أَيَّامٌ جَابِرَتُهُ». قِيلَ مَا جَابِرَتُهُ قَالَ «يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَكْرِمْ ضِيقَهُ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا، أَوْ لِيَصْمُتْ». [۱۵۶۷۳]

سیدنا ابو شریح خزاعی رضی اللہ عنہ فرمائی چه زما دواړو غوږونو واوریدله او زما زړه محفوظ کړه چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فرمائیلې وو. میلستیا تر درې ورځو پورې ده او هم په دې کښې د میلمه حائزه (انعام) هم دي. تپوس او کړې شو، چه د هغه جائزه څه ده؟ وې فرمائیل : یوه ورځ او یوه شپه (خاص میلستیا) او خوک چه په الله پاک او آخرت باندې ایمان لری نو هغه له د خپل میلمه عزت کول پکار دی او خوک چه په الله او آخرت باندې ایمان لری. هغه له پکار

دی چه بنه خبره کوی کنې خاموش اوسپړی د ابو الولید نوم هشام بن عبد الملك دې. د ابو شریح نوم خویلد دې

قوله: **«الضَّيَافَةُ ثَلَاثَةٌ أَيَّامُ جَابِزَتِهِ»**: جائزه: مرفوع دې. مبتدا دې. خبر محذوف دې. (ای منها جائزته) او دا منصوب هم لوستلې شی. په دې صورت کښې به د هغه فعل ناصب محذوف وی. (ای اعطوا جائزته) (۱)

۱۶۱۱۲، ۱۶۱۱۳ (۱) حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ خَمَزَةَ حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ يَزِيدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عِيسَى بْنِ طَلْحَةَ النَّخَعِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ سَمِعَهُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ «إِنَّ الْعَبْدَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مَا يَتَّبِعُن فِيهَا، يَزِلُّ بِهَا فِي النَّارِ أَبْعَدَ مِمَّا بَيْنَ الْمَشْرِقِ».

د سيدنا ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دې چه هغوی د رسول الله صلی الله علیه و آله نه واوریدل. رسول الله صلی الله علیه و آله اوفرمايیل: بنده یو خبره کوی او د هغې متعلق سوچ نه کوی (چه خومره وړانه خبره ده، چه د هغې د وجې نه هغه خویندو سره په دوزخ کښې د مشرق او مغرب د فاصلې نه هم زیات لرې لار شی

د ابن ابی حازم نوم عبدالعزيز بن سلمه بن دينار دې، د یزید د پلار نوم عبدالله دې او هغه په ابن الهاد سره مشهور دې. د سند ټول راویان مدنی دی او په دې کښې یزید. محمد بن ابراهیم او عیسی بن طلحه درې واړه تابعین دی. (۲)

قوله: **«أَبْعَدَ مِمَّا بَيْنَ الْمَشْرِقِ»**: د صحیح بخاری په نسخو کښې هم دغه شان واقع دې لفظ (بین) په ډیرو څیزونو باندې د دخول تقاضه کوی او دلته صرف د مشرق ذکر دې کوم چه یو دې متعدد نه دی.

د دې جواب دا دې چه مشرق معنوی لحاظ سره متعدد کیدې شی. مثلاً د گرمۍ په زمانه کښې مشرق. د یخنی په زمانه کښې د مشرق نه مختلف وی. او دا هم وئیلې کیدې شی چه دلته په دوه متقابلین کښې د یو په ذکر کولو باندې اکتفاء او کرې شو.

(۱) فتح الباری: ۳۷۷/۱۱، عمدة القاری ۱۰۹/۲۳، وقال: لو صحت الرواية بالرفع كان تقديره: المتوجه عليك جائزته.

(۲) اخرجه مسلم في الزهد والرقائق، باب: التكلم بالكلمة يهوى بها في النار (حفظ اللسان)، رقم: ۲۹۸۸، (ما يتبين فيها) لا يتدبرها ولا يتفكر في قبها وما يترتب عليها. (يزل بها) ينزل بسببها ويقرب من دخول النار. (بعد ما ..) وفي بعض النسخ (ابعد ما) كناية عن عظمها ووسعها، كذا في جميع نسخ البخاري (ابعد مما بين المشرق) وفي مسلم (ابعد ما بين المشرق والمغرب).

(۳) فتح الباری: ۳۸۶/۱۱، ارشاد الساری ۴۷۷/۱۳، عمدة القاری ۱۰۹/۲۳

د صحيح مسلم په روايت كښي د (ابعدا ما بين المشرق والمغرب) مشرق او مغرب دواړو ذكر دې پس حافظ ابن حجر عسقلاني رحمه الله ليكي :

(كذا في جميع التسخ التي وقعت لنا في البخاري وكذا في رواية إسماعيل القاضي عن إبراهيم بن حمزة شيخ البخاري فيه عند أبي نعيم وأخرجه مسلم وإسماعيل من رواية بكر بن مضار عن يزيد بن الهاد بلفظ أبعد ما بين المشرق والمغرب وكذا وقع عند ابن بطال وشرحه الكرماني على ما وقع عند البخاري فقال قوله ما بين المشرق لفظ بين يقتضي دخوله على المتعدد والمشرق متعدد معنى إذ مشرق الصيف غير مشرق الشتاء وبينهما بعد كبير ويحتمل أن يكون اكتفى بأحد المتقابلين عن الآخر مثل سرائيل تقيكم الحرقال وقد ثبت في بعضها بلفظ بين المشرق والمغرب) (۱)

(۶۱۱۳) حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُنِيرٍ سَمِعَ أَبَا النَّضْرِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ - يَعْنِي ابْنَ دِينَارٍ - عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ « إِنَّ الْعَبْدَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ رِضْوَانِ اللَّهِ لَا يُلْقِي هَذَا بَالًا، يَرْفَعُ اللَّهُ بِهَا دَرَجَاتٍ، وَإِنَّ الْعَبْدَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ سَخَطِ اللَّهِ لَا يُلْقِي هَذَا بَالًا يَهْوِي بِهَا فِي جَهَنَّمَ ».

د سيدنا ابو هريره رضي الله عنه د روايت دې چه رسول الله ﷺ د فرمايل . بنده د الله پاک د رضا دپاره يو خبره د ژبې نه راوباسي . هغې ته هيڅ اهميت نه ورکوي . خو هم د هغې د وجې نه الله پاک د هغه درجې او چټو او بل بنده يو داسې کلمه د ژبې نه راوباسي کومه چه د الله پاک د ناراضتيا سبب وي . هغه هغې ته څه اهميت نه ورکوي خو د هغې د وجې نه هغه سړي جهنم ته لار شي .

د ابو النضر نوم هاشم بن ابي القاسم دې . او ابو صالح . د ذکوان بن سمان کنيت دې .

قوله : (يَهْوِي بِهَا فِي جَهَنَّمَ) : يعنى د هغې کلمې په ذريعه هغه جهنم ته او غورځيږي .

(هو ، يهوي) معنى ده : دپورته نه لاندې راغورځيدل . په قرآن كريم كښي دى (وَالنَّجْمُ إِذَا هَوَىٰ) قاضى عياض رحمه الله د دې ترجمه كړې ده (ينزل فيها ساقطا) يعنى هغه جهنم ته او غورځيږي او په يو روايت كښي دى (ينزل بهائى النار) ځكه چه د جهنم لاندې پورې مختلف طبقات او مقامات دى بعض خلقو په (هوى) او (طوى) كښي فرق كړې دې او وييلې ئې دى چه د (هوى) معنى ده : نزدي نه راغورځيدل ، او د هوى معنى ده د لرې نه راغورځيدل .

امام ترمذى رحمه الله دا حديث نقل كړې دې ، د دې الفاظ دا دى : (لا يري به باسايهوى الى النار سبعين خريفا) (۲)

(۱) فتح الباري : ۳۷۶/۱۰

(۲) الحديث اخرجه الترمذى فى كتاب الزهد . باب فيمن يتكلم بكلمة يضحك بها الناس : ۵۵۷/۴ . رقم

الحديث : ۲۳۱۳ . د تفصيل دپاره او گورئ : فتح الباري : ۳۷۷/۱۱ . وعمدة القارى ۱۱۰/۲۳

ابن عبد البر رحمته الله فرمائی (فی کلمة البسوة عند السلطان الجائر) یعنی د ظالم بادشاہ د خوشحالولو د خاطرہ د گناہ خبرہ کول مراد دی

او عزالدین ابن عبد السلام فرمائی (فی الکلمة التي يعرف حسنها من قبحها، فيحرم على الانسان ان يتكلم بها لا يعرف حسنه من قبحه) (۱)

یعنی د دې نه هغه کلمه مراد ده چه د هغې د ښه او بد کیدو تمیز نه شی کیدې، لهذا د انسان دپاره داسې خبره کول حرام دی چه د هغې د خوښ او تمیز نه شی کیدې
د حدیث الباب مطلب : د حدیث شریف مقصد دا دې چه ډیر کرته انسان د ژبې نه یو جمله اوباسی او هغه د الله پاک د رضا او خوشحالولو جمله وی، د دې جملې اهمیت او د هغې د عظمت وپونکی ته احساس هم نه وی، خو الله پاک د هغې په وجه باندې درجات او چتوی د دې برعکس، ډیر کرته انسان د ژبې نه یو کلمه اوائی، د هغې د شاعت او قیاحت انسان ته احساس نه کیږي خو هغه د الله پاک په ناراضتیا باندې مشتمل یو سخته جمله وی، انسان ته پته هم نه لگی، او د هغې د وجې نه جهنم ته لار شی

په دې وجه ضرورت د دې خبرې دې چه د ژبې نه وتونکې هره کلمه، د هرې جملې د ادا کولو نه مخکې غور او کړې شی او د سوچ کولو نه پس ژبه پرانستلې شی چه د ژبې د دې وړې شان د غوښې د تکررې معامله ډیره حساس وی (جرمه صغیر وجرمه کبیر) د دې وجود ورکوونکې خو جوته ئې لویه وی.

سیدنا سفیان بن عبد الله السقفی رحمته الله د رسول الله صلی الله علیه و آله نه تپوس او کړو : یا رسول الله صلی الله علیه و آله زما په حق کښې د ټولو نه خطرناک څیز څه دی؟ رسول الله صلی الله علیه و آله خپله ژبه مبارکه او نیوله او وې فرمائیل : دا ! هم دغه شان د سیدنا عقبه بن عامر رضی الله عنه نه روایت دی چه هغوی د رسول الله صلی الله علیه و آله نه تپوس او کړو : یا رسول الله! د خلاصی څه صورت دی؟ رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل : خپله ژبه په قابو کښې ساتئ (۲)

(فتح الباری : ۳۷۷، ۳۷۸، ارشاد الساری ۴۷۷/۱۳)

قال ابن بطلال : قال أهل العلم : هي الكلمة عند السلطان بالبغي والسعي على السلم ، وربما كانت سببا لهلاكه . وإن لم يرد ذلك الباغي ، لكنها آلت إلى هلاكه ، فكتب عليه إثم ذلك ، والكلمة التي يكتب الله له بها رضوانه الكلمة يرد بها وجه الله بين أهل الباطل ، أو الكلمة يدفع بها مظلمة عن أخيه السلم ، ويفرج عنه بها كربته من كرب الدنيا ، فإن الله تعالى يفرج عنه كربته من كرب الآخرة ، ويفرغه بها درجات يوم القيامة (شرح ابن بطلال : ۱۸۹/۱۱)

(قال الحافظ ابن حجر رحمه الله :

ورود فی فضل الصمت عدة أحاديث منها حديث سفیان بن عبد الله الثقفي قلت يا رسول الله ما أخوف ما تخاف على قال هذا وأخذ لسانه أخرجه الترمذی وقال حسن صحيح.
وتقدم فی الإيمان حديث السلم من سلم المسلمون من لسانه ويده.
ولأحمد وصححه بن جبان من حديث البراء وكف لسانك الا من خير... [بقیه برصفحه آئنده...]

۲۴: باب الْبُكَاءِ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ

۱۱۱۶۱ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي خُبَيْبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ حَفْصِ بْنِ غَاصِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «سَبْعَةٌ يَظْلِمُهُمُ اللَّهُ، رَجُلٌ ذَكَرَ اللَّهَ فَقَاصَتْ عَيْنَاهُ». ار ۱۶۲۹

د سیدنا ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ نے روایت دی ہے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اور فرمائیے، او وہ قسم خلق دی چاہے کہ وہ اللہ پاک پہ خپل سوری کنبی خانی ورکوی، (پہ ہغوی کنبی یو، ہغہ سرے چا چہ اللہ پاک یاد کرو او د ہغہ د سترگو نہ او بیکلی او بیدلی۔

د اللہ پاک پہ یاد کنبی د ژبا فضیلت: امام بخاری رحمہ اللہ پہ دی باب کنبی د اللہ پاک د ویری او خشیت د وجی نہ د ژرلو فضیلت بیان فرمائیے دی، حدیث الباب واضح دی،

امام احمد رحمہ اللہ د سیدنا ابوریحانہ رحمہ اللہ نہ یو مرفوع روایت نقل فرمائیے دی، پہ ہغی کنبی دی: (خُشِيَ النَّارَ عَلَى عَيْنٍ دَمَعَتْ أَوْ بَكَتْ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ) (۱)

یعنی: پہ ہغہ سترگہ باندی د جہنم اور حرام دی کوم چہ د اللہ پاک د ویری نہ لونده شی

د سیدنا ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ نے روایت دی ہے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اور فرمائیے: (لَا يَلِيكُمُ النَّارُ أَحَدٌ يَكِي مِنْ

خَشْيَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ حَتَّى يَعُوذَ اللَّيْلُ فِي الضُّرْعِ) یعنی: کوم سرے چہ د اللہ پاک د ویری نہ ژرلی وی ہغہ بہ جہنم تہ نہ د داخلیری (ترخو چہ پی غلازے تہ واپس نہ شی) (۲)

اللہ پاک لڑہ د یادولو صورتونہ: ابن ابی جمرۃ الازدی اندلسی رحمہ اللہ د بخاری اختصار لیکلی

دی او د ہغہ مختصر ئی بیا شرح لیکلی ده، چہ د ہغی نوم ہغوی ہجۃ النفوس کیخودلی دی، پہ دی کتاب کنبی ہغوی د احادیثو نہ د تصوف د مسائلو استنباط فرمائیے دی

...بقیہ از حاشیہ گذشتہ] وعن عقبۃ بن عامر قلت یا رسول اللہ ما النجاة قال أمسک علیک لسانک الحدیث أخرجه الترمذی وحسنہ.

وفی حدیث معاذ مرفوعاً الا أخبرک بملاک الأمر کلہ کف هذا وأشار إلى لسانہ قلت یا رسول اللہ وانا لمؤاخذون بما نتکلم بہ قال وهل یکب الناس فی النار علی وجوہہم الا حصائد ألسنتہم أخرجه أحمد والترمذی وصححه والنسائی وابن ماجہ کلہم من طریق أبی وائل عن معاذ مطولاً وأخرجه أحمد أيضاً من وجہ آخر عن معاذ.

وزاد الطبرانی فی روایۃ مختصرۃ ثم انک لن تزال سالماً ما سکت فإذا تکلمت کتب علیک أو لک وفی حدیث أبی ذر مرفوعاً علیک بطول الصمت فإنه مطردة للشیطان أخرجه أحمد والطبرانی وابن حبان والحاکم وصحاحہ.

وعن ابن عمر رفعہ من صمت نجا أخرجه الترمذی ورواہ ثقات. وعن أبی ہریرۃ رفعہ من حسن إسلام المرء ترکہ ما لا یعنیہ أخرجه الترمذی وحسنہ. (فتح الباری: ۳۷۴/۱۰)

(۱) مسند الامام احمد بن حنبل: ۵/۸۶۱، رقم الحدیث: ۱۷۳۴۵ (حسن لغیرہ)

(۲) مستدرک الامام الحاکم، کتاب التوبۃ والاناۃ: ۴/۲۸۹، رقم الحدیث: ۷۶۶۷

مولانا ظفر احمد عثمانی صاحب رحمۃ اللہ علیہ د بھجۃ النفوس ترجمہ د رحمة القدوس پہ نوم باندی کرې ده. د دې حدیث د لاندې لیکي:

دلته یو سوال بل دې چه الله پاک لره د یادولو نه مراد ظاهري یواځې والې دې یا که باطنی یا که د دواړو مجموعه؟ د ظاهري یواځې والی مطلب خو دا دې چه په یو ځانې کښې یواځې شی. هغه سره بل هیڅ څوک نه وی او د باطنی یواځې والی معنی دا ده چه د هغه د ژړا سبب صرف د الله پاک ویرنه وی بل ئې هیڅ سبب نه وی او د مجموعه صورت دا دې چه هغه سره بل څوک هم نه وی او د ژړا سبب ئې هم د الله پاک نه سوا هیڅ نه وی.

که دا دواړه خبرې یوځانې ته راجمع شی نو په دې کښې شک نشته چه دا حالت زیات کامل دې او که یواځې والې پوره وی. ورسره څوک هم نه وی خو الله پاک لره یادولو سره، په بل څه خیال باندې په ژړا شو. د الله پاک (د ویرې) د وجې نه ئې نه وی ژړلې. نه ئې د الله پاک د یاد د وجې نه (په محبت کښې) ژړلې دی نو بالاتفاق دا حالت هغه نه دې چه د هغې طرف ته اشاره کړې شوې ده. بلکه دا حالت مذموم دې. ځکه چه دا دهوکه (باندې مشتمل) ده. ظاهروى خو دا چه د الله پاک د ویرې د وجې نه ئې ژړلې دی (ځکه په یاد الهی سره پرې ژړا راغلې ده) خو په حقیقت کښې داسې نه ده بلکه اوبښکې ئې الله پاک لره یادولو سره په ظاهر کښې راوځي. (خو چه هر کله په یواځې والی کښې ژپیدل فرض کړې شوې دی نو د دهوکې څه معنی؟ د دهوکې صورت خو هغه دې چه کله په مجمع کښې ذکر وی او د الله پاک د یاد د وجې نه ئې ژړلې وی او کوم صورت چه شارح بیان کړې دې په هغې کښې نه دهوکه ده او نه ثواب.

پاتې شو دریم صورت چه په جمع کښې الله پاک لره یادوی. او زړه ئې د الله پاک نه علاوه د نورو څیزونو نه خالی وی. د ذکر الله په اثر سره ئې اوبښکې وتلې وی نو امید دې چه دا سړې هم په هغه بابرکت خلقو کښې داخل دې (د چا چه په حدیث کښې ذکر دې) ځکه چه په هغه باندې هم باطنا دا خبره صادق ده چه هغه په خلوت کښې الله پاک یاد کړې دې (ځکه چه د هغه باطن د ما سوا الله نه خالی وو اگر چه ظاهرا په مجمع کښې وو) او کوم صورت چه په طور د احتمال د حدیث د لاندې وی هلته امید خو (ضرور) وی اگر چه یقینی صورت هم هغه دې کوم ځانې کښې چه د حدیث مضمون پوره موندلې شی او هغه هم هغه صورت دې چرته چه دواړه خبرې جمع وی (یعنی خلوت ظاهر هم. خلوت باطن هم).

د ذکر الله نه څه مراد دې؟ دلته یو بل سوال دې. هغه دا چه د ذکر الله نه مراد هغه ذکر دې کوم چه په ژبه او شونډو سره وی یا هغه چه په زړه سره وی. اگر چه ژبې له حرکت نه ورکوی یا چه په هر صورت کښې وی (ابا هغې ته په په هر حال کښې) ذکر ویلې شی؟

جواب دا دې چه په دې صورتونو کښې په هر یو باندې ذکر الله صدقیرې چه د هغې دلیل د رسول الله ﷺ ارشاد دې. کوم چه په صحیح حدیث قدسی کښې راغلې دې:

(من ذکرني في نفسي و من ذكرني في ملاء من الناس ذكرته في ملاء اكثر منهم و اطيب)

یعنی : چا چه زه په خپل زړه کښې یاد کړم. زه به هغه په خپل نفس کښې یاد کړم او څوک چه ما په جماعت کښې یادوی. زه به هغه د هغې نه په غوره جماعت کښې یاد کړم نو رسول الله ﷺ دواړو ته د ډاکر لقب ورکړې دې او طفیلی خو د دې نه هم په کمه بهانه باندې امید ترې. بیا د صوفیا، کرامو په مذهب خو ذکر قلبی افضل دې فائده : د ذکر افضل صورت : مولانا ظفر احمد تھانوی صاحب رحمۃ اللہ علیہ لیکي د حکیم الامت رحمۃ اللہ علیہ هم دا تحقیق دې چه د ټولو نه افضل ذکر هغه ذکر دې چه په هغې کښې د ذکر لسانی سره ذکر قلبی راجمع وی. یواځې ذکر قلبی اگر چه افضل دې خو مختلف فیه دې. دویمه تجربه دا ده چه صرف ذکر قلبی د ډیر وخته پورې نه وی. لږ ساعت پس زړه یو خوا بل خوا متوجه شی او دا سرې په دهو که کښې وی چه زه ذکر قلبی کوم. خو که د هغه زړه په ذکر قلبی کښې د غیر حق طرف ته نه متوجه کیږي نو هغه ته د ذکر لسانی ضرورت نشته. که په دې سره ئې ویره پیدا کیږي، ښه ځان پوهه کړه. (۱)

۲۵: باب الْخَوْفِ مِنَ اللَّهِ

[۶۱۱۵] حَدَّثَنَا عُمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ رُبَيْعٍ عَنْ حَدِثَةٍ عَنْ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «كَانَ رَجُلٌ مِّنْ كَانَ قَبْلَكُمْ يُسِيءُ الظَّنَّ بِعَمَلِهِ، فَقَالَ لِأَهْلِهِ إِذَا أَنَا مُتُّ فَخُذُونِي فَذَرُونِي، فِي الْبُحْرِ فِي يَوْمٍ صَافٍ، فَفَعَلُوا بِهِ، فَجَمَعَهُ اللَّهُ ثُمَّ قَالَ مَا أَحْمَلَكَ عَلَى الَّذِي صَنَعْتَ قَالَ مَا أَحْمَلَنِي إِلَّا خُفَاؤُكَ، فَقَفَرَهُ». [۳۲۹۲]

د سيدنا حذیفه رضی اللہ عنہ نه روایت دې چه رسول الله ﷺ او فرمائیل : د مخکښې امتونو د یو سړي گمان د خپلو اعمالو متعلق خراب وو. هغه د خپل کور خلکو ته اووې چه کله زه مړ شم نو ما په گرمه ورځ کښې اوچتولو سره په دریاب کښې اوشیندئ، د هغه د کور خلکو هغه سره هم دغه شان اوکړل. بیا الله پاک هغه راجمع کړو او د هغه نه ئې تپوس اوکړو چه تا داسې ولی اوکړل د دې څه وجه ده؟ هغه سړی اووې چه زه په دې باندې صرف ستا ویرې تیار کړې اوم. پس الله پاک د هغه مغفرت اوکړو.

(رُبَیْعٌ) د راء په کسري او د باء په سکون سره او د عین په کسري سره، د هغوی د پلار نوم خیر دې «بکسر الخاء».

قوله (يُسِيءُ الظَّنَّ بِعَمَلِهِ) : د خپل عمل په باره کښې هغه سړي بد گمانه وو. په صحیح بن حبان کښې دی چه دا سړي کفن پتوونکې وو. (۲)

(ذَرُونِي) : دا د باب تفعیل نه د امر حاضر معروف جمع مذكر صیغه ده. (تذرية) په هوا کښې الوځول، متفرق کول، (یومر صائف) گرمه ورځ.

د هغه په خیال کښې دا وو چه کله د هغه د بدن ذرات په سمندر کښې خواره شی نو هغه به د عذاب نه بچ شی

په وړاندې روایت کښې د دې نور هم تفصیل دي:

۱۶۱۶] حَدَّثَنَا مُوسَى حَدَّثَنَا مُعْمَرٌ سَمِعْتُ أَبِي حَدَّثَنَا قَتَادَةَ عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَبْدِ الْغَفَّارِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - ذَكَرَ رَجُلًا فِيمَنْ كَانَ سَلَفَ أَوْ قَبْلَكُمْ أَنَّهُ اللَّهُ مَا لَا وَوَلَدًا - يُعْنِي أَعْطَاهُ قَالَ - فَلَمَّا حَضَرَ قَالَ لِيْنِيهِ أَيْ أَبِ كُنْتُ قَالُوا خَيْرَ أَبٍ. قَالَ فَإِنَّهُ لَمْ يَبْتَدِرْ عِنْدَ اللَّهِ خَيْرًا - فَتَرَاهَا قَتَادَةَ لَمْ يَدْخُرْ - وَإِنْ يَقْدِرْ عَلَى اللَّهِ يُعَذِّبُهُ فَاَنْظُرُوا، فَإِذَا مِتُّ فَأَحْرِقُونِي، حَتَّى إِذَا حُرِّتُ فُحْمًا فَاسْتَحْقُونِي - أَوْ قَالَ فَاسْتَهْكُونِي - ثُمَّ إِذَا كَانَ رِيحٌ عَاصِفٌ فَأَذْرُونِي فِيهَا. فَأَخَذَ مَوَاتِيئَهُمْ عَلَى ذَلِكَ وَبَنَى فَفَعَلُوا فَقَالَ اللَّهُ كُنْ. فَإِذَا رَجُلٌ قَائِمٌ، ثُمَّ قَالَ أَيْ عُنْدِي مَا حَمَلَكَ عَلَى مَا فَعَلْتَ قَالَ فَمَا تَأْتِيكَ - أَوْ قَرَأَ مِنْكَ - قَسَا تَلَاكَ أَنْ رَحِمَهُ اللَّهُ. «. فَحَدَّثْتُ أَبَا عُمَانَ فَقَالَ سَمِعْتُ سُلَيْمَانَ غَيْرَ أَنَّهُ زَادَ فَأَذْرُونِي فِي الْبَحْرِ. أَوْ كَمَا حَدَّثَ. وَقَالَ مُعَاذٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ سَمِعْتُ عُقْبَةَ سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - ار. (۳۲۹۱)

د سيدنا ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ نه روایت دي چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم (د تیرو امتونو) د یو سړي ذکر اوفرمائیلو چه الله پاک هغه ته مال او اولاد ورکړې وو. وې فرمائیل چه کله د هغه د مرګ وخت رانزدې شو نو هغه د خپلو خامنو نه تپوس او کړو: د پلار په حیثیت سره زه ستاسو دپاره څنگه اوم؟ خامنو ئې اووې: ته ډیر غوره پلار ئې. بیا هغه سړي اووې چه هغه الله پاک سره هېڅ نیکي نه ده جمع کړې (قتاده د (لم یبتدر) تفسیر (لم یدخر) سره کړې دي، چه که هغه الله پاک ته پیش کړې شو نو الله پاک به هغه ته عذاب ورکوی. هغه خپلو خامنو ته اووې چه، گورئ! چه کله زه مړ شم نو زما بدن اوسیزئ او چه کله زه سکاره شم نو ما اوړه کړئ او د یوې تیزئ هوا په ورځ باندې ما په هغې کښې والوځئ. هغه د خپلو خامنو نه په دې لوظ واخستلو، پس خامنو هغه سره هم دغه شان معامله اوکړه. بیا الله پاک اوفرمائیل: چه اوشه! پس سړي ولاړ په نظر راغلو. الله پاک ترې تپوس اوکړو اې زما بنده! تا چه دا کوم حرکت کړې دي دې ته کوم څیز تیار کړې؟ هغه اووې: ستا ویرې! الله پاک رحم کولو سره د هغه گناهونه معاف کولو سره هغه، کمې پوره کړو

قوله: (فَاسْتَحْقُونِي، أَوْ قَالَ فَاسْتَهْكُونِي): د (سحق) او (سحق) دواړو معنی د میده کولو ده

(فَأَذْرُونِي) د باب نصر نه ذرا- ذروا، او د باب ضرب نه ذری- ذریا او د باب افعال نه اذری- اذراء او د تفعیل نه ذری- تذریة، د ټولو یوه معنی ده، ذره ذره کول، ذره ذره کولو سره د هوا

په رخ پریخودل (۱)

قوله: ﴿مَا تَلَفَاةٌ أَنْ رَحِمَهُ اللَّهُ﴾: علامه عینی رحمته لیکي:

﴿کلمه ما موصوله وکلمه ان مصدریه ای الذی تلفاه ای تدارکه بأن رحمه ای بالرحمة والضمیر المنصوب لـ تلفاه یرجع الی عمل الرجل ویجوز أن یکون ما نافیة وکلمه الاستثناء محذوفه علی مذهب من یجوز حذفها ای ما تلفاه إلا أن رحمه﴾ (۲)

یعنی: دلته ما موصوله او ان مصدریه دې. معنی داسې شوه ﴿الذی تلفاه وتدارکه بالرحمة﴾ او ﴿تلفاه﴾ ضمیر منصوب مرجع عمل رجل دې. مطلب دا شو چه الله پاک په خپل رحمت سره د هغه سړی کمې پوره کړو، دا هم کیدې شی چه ﴿ما﴾ نافیة وی او حرف استثناء محذوف وی، دا د هغه حضراتو په مسلک باندې دې کوم چه د حرف استثناء حذف جائز گنړي. په دې صورت کښې به ئې معنی دا وی: ﴿ما تلفاه الا ان رحمه﴾ یعنی: الله پاک د هغه د بد عملی کمې پوره کړو، په هغې باندې رحم فرمائیلو سره.

قوله: ﴿فَأَخَذَ مَوَائِقَهُمْ عَلَى ذَلِكَ وَرَبِّي﴾: د میثاق جمع ده. عهد ته وائی. یعنی هغه سړی د ټولو نه عهد واخستلو او هغوی ته ئې اووې چه په تاسو کښې دې هریو ﴿وَبِئْسَ الْأَعْمَلُ﴾ اوائی.

او دا هم احتمال دې چه دا خبر ورکونکي قسم خوړلې دې چه قسم په الله! هغه د ټولو نه عهد واخستلو. خبر ورکونکې قسم خوړلو سره دا بیانول غواړي چه هغه په خپله خبره کښې رشتینې دې. (۳)

قوله: ﴿وَقَالَ مُعَاذٌ﴾: د معاذ بن معاذ دا تعلیق امام مسلم رحمته موصولا نقل کړې دې.

(۴) په حدیث الباب کښې عقبه بن عبدالغافر، د سیدنا ابوسعید خدری رضی الله عنه په (عن) سره نقل کوی. په دې دې تعلیق کښې د سماع حدیث تصریح ده.

قوله: ﴿قَالُوا خَيْرَ آبٍ﴾: ﴿خیراب﴾ منصوب هم لوستلې شی، په دې صورت کښې به د دې عامل ناصب (کنت) مقدر وی. ﴿ای کنت خیراب﴾ او مرفوع ئې هم لوستلې شی. په دې صورت کښې به دا د مبتدا محذوف (انت خیر) وی، ﴿ای انت: خیراب﴾ (۵)

(۱) ارشاد الساری ۴۷۹/۱۳، وفتح الباری: ۳۸۰/۱۱، وعمدة القاری: ۱۱۱/۲۲. ۱۱۲

(۲) عمدة القاری: ۱۱۴/۲۳

(۳) ارشاد الساری ۴۸۰/۱۳، وعمدة القاری: ۱۱۴/۲۳

(۴) ارشاد الساری ۴۸۰/۱۳، وعمدة القاری: ۱۱۴/۲۳

(۵) ارشاد الساری ۴۸۰/۱۳، وعمدة القاری: ۱۱۴/۲۳

نوله: ﴿مَحَافَتُكَ، أَوْ فَرَقُ مَنِكَ﴾: د راوی شک دې چې ﴿مَحَافَتُكَ﴾ یا ﴿فَرَقُ مَنِكَ﴾ نې

اووې. (فرق) د فاء او راء په فتحې سره، په معنی د خوف راځي یو اشکال او د هغې جوابات. دې سړی خپل اولاد ته وصیت او کړو چې د مرګ نه پس دې د هغه بدن د سیزلو نه پس ذره ذره کولو سره په سمندر کښې گزار کړې شی چې د آخرت حساب د هغه سره او نه شی. ګویا د الله پاک مخکښې د حساب نه د بچ کیدلو هغه سړی دا تدبیر سوچ کړو. په بعض روایتونو کښې د هغه دا قول هم دې چې ﴿فوالله لئن قدر الله علی لیعذبنی﴾ یعنی که الله پاک په ما باندې د مرګ نه پس قدرت حاصل کړو نو ماته به زما د گناهونو د وجې نه عذاب راکړی د دې نه معلومېږي چې دا سړی د الله پاک د قدرت نه جاهل وو. هغه ته دا معلومه نه وه چې الله پاک د انسان په دوباره ژوندی کولو باندې قادر دي، اگر که د هغه بدن ذره ذره کولو سره د هواگانو په رخ او شیندلې شی نو د الله پاک د قدرت کامله نه دا خبره انسان ته څنګه بخښنه او کړې شوه

① د دې یو جواب خو دا ورکړې شوې دې چې دا سړی د مرګ نه مخکښې په خپلو کړو گناهونو باندې پښیمانه شوې وو ﴿والندمة التوبة﴾ او پښیمانه کیدل توبه ده، د دې ندامت او توبې د وجې نه هغه ته بخښنه او کړې شوه. هر چې د ﴿فوالله، لئن قدر الله علی لیعذبنی﴾ والا روایت تعلق دي، په هغې کښې د قدر معنی د تنګولو ده، د قدر معنی د قادر کیدو هم راځي او د تنګولو هم راځي. په سورة طلاق آیت ۷ کښې دی ﴿ومن قدر علیه رزقه﴾ او د سورة فجر په آیت ۱۶ کښې دی ﴿وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ﴾ په دې کښې د قدر معنی د تنګولو ده، نو دې روایت مطلب دا دې چې که د مرګ نه پس الله پاک په ما باندې تنګسپار او ستله او د فراخی معامله نې او نه فرمائیله نو ماته به عذاب راکړی د دې تفسیر مطابق د الله پاک د قدرت نه د جهالت سوال نه پیدا کیږي.

⑦ او که ﴿فوالله، لئن قدر الله علی﴾ د قدرت په معنی کښې هم واخستلې شی نو زیات نه زیات به دا وئیلې شی چې هغه دا جمله د خپل جهالت په بناء په غلطی سره وئیلې ده او د جهالت په بناء داسې غلطی د معاف کیدو قابل کیدې شی

⑧ او دا هم وئیلې شو چې د زیاتې ویرې د وجې نه، د هغه د ژبې نه دا جمله اُزوتله، او پوهه پرې نه شو. د زیاتې ویرې د وجې نه هغه په ناپوهی کښې دا جمله اووې، کومه چې د معافې قابله ده. په حدیث کښې راځي د جهنم نه وتلو سره چې کوم سړی د ټولو نه آخر کښې جنت ته داخلېږي او الله پاک هغه ته اوائی: ﴿إِنَّ لَكَ مِثْلَ الذُّبَابِ وَنَحْوَهُ أَمْثَالَهَا﴾ ستا دپاره د دنیا او د

هغې لس چنده جنت دې نو هغه به د زیاتې خوشحالی نه دوه کرته اوائی ﴿رب انت عهدي وانا ربك﴾ (یعنی ای زما رب: ته زما بنده ئی او زه دې رب یم) دا کلمه د کفر ده خو د خوشحالی نه مغلوب کیدو سره د هغه د ژبې نه دا جمله په ناپوهی کښې اووتله، په دې وجه به دې ته کفر

نه شی و نیلې. او هغه به د مواخذي قابل نه وی

هم دغه شان د هغه سړی «لن قدر الله علی لعنې» وئیل هم د زیاتې ویرې په حالت کې وو. او په ناپوهۍ سره د هغه د ژبې نه اووتل نو په عام حالاتو کېنې اگر چه دا د کفر کلمه ده خو د الله پاک د ویرې نه مغلوب کیدو سره چونکه د هغه د ژبې نه دا خبره وتلې ده، په دې وجه به دې خبرې ته د هغه سړی په حق کېنې کفر نه شی و نیلې. (۱)

۲۶: باب الْإِثْمَاءِ عَنِ الْمَعَاصِي

امام بخاری رحمته الله علیه په دې باب کېنې د گناهونو او معاصی نه د بندیدلو و جوب بیان فرمایلي دي
[۱۶۱۱۷]، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو اسَامَةَ عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «مَثَلِي وَمَثَلُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ كَمَثَلِ رَجُلٍ أَتَى قَوْمًا فَقَالَ رَأَيْتُ الْجَيْشَ يَعْينِي، وَإِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْعُرْيَانُ فَالْتَجِأَ النَّجَاءَ. فَأَطَاعَتْهُ طَائِفَةٌ فَأَذْجَوْا عَلَى مَهْلِهِمْ فَجَاءُوا، وَكَذَبَتْهُ طَائِفَةٌ فَصَبَّحَهُمُ الْجَيْشُ فَاجْتَنَحَهُمْ». [۶۸۵۴]

د سیدنا ابو موسی اشعری رحمته الله علیه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل: زما او څه چه ما سره الله پاک رالیرلي دی د هغې مثال د یو داسې سړی دې چه یو قوم ته راشی او اوائی چه ما «ستاسو د دشمنانو» لښکر په خپلو سترگو باندې لیدلې دې او زه ښکاره ویرونکې یم. پس په تیزی سره اوځئ، په دې باندې یو جماعت خبره اومنله او هغوی په اطمینان سره یو محفوظ ځای ته اووتل او خلاصې ئې اوموندلو او دویم جماعت تکذیب اوکړو او لښکر په هغوی باندې د صبا په وخت ناڅاپه راغلو او هغوی ئې ختم کړل.
ابو اسامة د حماد بن سلمة کنیت دې

قوله: «إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْعُرْيَانُ»: «عریان» د دې لغوی معنی ده: برېنده، بې جامو، دلته خو هم دا معنی مراد ده، یو سړی دشمنانو نیولو سره برېنده کړې وو، هغه خپل قوم ته هم په دې حالت کېنې راتلو سره خبر ورکولو او په ثبوت کېنې ئې خپل بې جامې کیدل په طور د قرینې او علامت پیش کړل، خلق هغه په خرق عادت او خلاف معمول حالت کېنې لیدلو سره د هغه په خبره باندې یقین اوکړو

(۱) او گورئ: شرح ابن بطلال: ۱۹۲/۱۰، ۱۹۳.

(۲) اخرجه مسلم فی الفضائل، باب شفقتة علی امته، رقم: ۲۲۸۳.

(الجيش) عسکر العدو مغیرا، (العریان) الذی تجرد من ثوبه ورفع یدیه اعلاما لقومه بالغبارة علیهم ضرب به انبی صلی الله علیه وسلم المثل لامته لانه تجرد لاندراهم. (فالتجاة النجاة) انجوا بانفسکم واسرعوا بالهرب، (فادلبوا) من الادلاج، وهو السير فی اللیل او اوله، (مهلم) تانیهم وسکینتهم، (فصبهم) اتاهم صبا، ای بغتة، (فاجتاحتهم) استاصلهم واهلکهم.

رسول الله ﷺ خپل مثال د هغه سړی سره ورکړو، رسول الله ﷺ ته د ورکړې شوې معجزات او خرق عادات نخښو تقاضه هم دا ده چې په هغوی باندې ایمان راوړلې شی. (۱)

بعضو ونيلې دي چې د (عريان) معنی فصیح راځي. (نذیر عريان) په وضاحت او فصاحت سره وپرونکې. (۲)

(الْجَاءُ النِّجَاءُ). نچاه په معنی د سرعت او تندۍ سره د تلو ده، دا منصوب علی الاغراء دي او فعل محذوف (اطلبوا) یا (الزمو) دي: ای الزمو النجاء النجاء، (۳)

(قَادُوا) دا د باب افعال (ادلاج) نه دي. چې د هغې معنی د شپې په ابتدائي حصه یا د شپې د تلو راځي. (۴)

(عَلَى مَوَاقِلِهِمْ) مهل: وقار او اطمینان ته وائی، یعنی هغه خلق په اطمینان او وقار سره د شپې او تل.

(فَصَبَّحَهُمُ الْخَيْشُ) (صبح) معنی په سحر کښې د راتلو ده، (ای اتاهم صباحا)، خو دا بیا د ناخپه راتلو دپاره استعمالیدل شروع شو.

(اجْتَمَعُوا): اجتماع: د جرړي نه ویستل او ختمول.

١٤١٨ هـ حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّهُ حَدَّثَهُ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ «إِنَّمَا مَثَلِي وَمَثَلُ النَّاسِ كَمَثَلِ رَجُلٍ اسْتَوْقَدَ نَارًا، فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ جَعَلَ الْفَرَاشُ وَهَذِهِ الدَّوَابُّ الَّتِي تَقَعُ فِي النَّارِ يَقَعْنَ فِيهَا، فَيَجْعَلُ يَنْزِعُهُنَّ وَيَغْلِبْنَهُ فَيَقْتَحِمْنَ فِيهَا، فَأَنَا أَخَذُ بِحُجَزِ كُمْ عَنِ النَّارِ، وَأَنْتُمْ تَقْتَحِمُونَ فِيهَا». (ار. ٣٢٤٢)

د سيدنا ابو هريره رضی الله عنه نه روایت دي چې رسول الله ﷺ او فرمايل: زما او د خلقو مثال داسې سړی دي چا چې اور بل کړو، چې کله دهغې نه چاپېره رنړا شوه نو پتنگان او حشرات کوم چې په اور باندې راغورځېږي په هغې باندې راغورځيدل شروع شو او اور بلونکي. هغوی د دې نه ویستل، خو هغه د هغه په قابو کښې راغلل او په اور کښې بریرتل. هم دغه شان زه تاسود لنگ نه نیولوسره د اور نه راوباسم اوناوې چې په هغې کښې ځن غورځوي. د ابو الیمان نوم حکم بن نافع دي او د ابو الزناد نوم عبد الله بن ذکوان دي.

(جَعَلَ الْفَرَاشُ) دا د (فراشة) جمع ده، پتنگ ته وائی.

(۱) إرشاد الساری ۳۸۱/۱۳، وفتح الباری: ۱۱/۴۸۴، عمدة القاری: ۲۳/۱۵

(۲) وفتح الباری: ۱۱/۴۸۴، وعمدة القاری: ۲۳/۱۱۶

(۳) إرشاد الساری ۳۸۱/۱۳، وفتح الباری: ۱۱/۴۸۴، وعمدة القاری: ۲۳/۱۱۶

(۴) إرشاد الساری ۳۸۱/۱۳، وفتح الباری: ۱۱/۴۸۴، وعمدة القاری: ۲۳/۱۱۶

(فَيَقْتَحِنُ) دا د باب افتعال نه دي، د اقتحام معنی د داخلیدو راځي.

(يَحْجِزُكُمْ) (حجز) د حاء په ضمي او د جيم په فتحي سره، دا د (حجزة) جمع ده. معقد ازار يعنی د ازار تر لور ځاني ته وائي. په (حجركم) کښې د غائب نه د خطاب طرف ته التفات دي^(۱)، علامه طيبي رحمته الله په شرح مشکاة کښې ليکي:

(تحقيق التشبيه الواقع في هذا الحديث يتوقف على معرفة معنى قوله {ومن يتعد حدود الله فأولئك هم الظالمون} [البقرة: ۲۲۹] وذلك أن حدود الله هي محارمه ونواهيه كما في الصحيح إلا أن حصى الله محارمه ورأس المحارم حب الدنيا وزينتها واستيفاء لذتها وشهواتها فشيبه - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إظهار تلك الحدود من الكتاب والسنة باستقاذ الرجال من النار وشبه فشؤ ذلك في مشارق الأرض ومغاريها بإضاعة تلك النار ما حول المستوقد وشبه الناس وعدم مبالاتهم بذلك البيان وتعديههم حدود الله وحرصهم على استيفاء تلك اللذات والشهوات ومنعه إياهم عن ذلك بأخذ حيزهم بالفراش التي يقتحم في النار ويغلين المستوقد على دفعهن عن الاحتكام كما أن المستوقد كان غرضه من فعله انتفاع الخلق به من الاستضاءة والاستدفاء وغير ذلك والفراش لجهلها جعلته سبباً لهلاكها، فكذلك القصد بتلك البيانات اهتداء الأمة واجتنابها ما هو سبب هلاكهم وهم مع ذلك لجهلهم جعلوها مقتضية لتدريجهم في قوله: أخذ بحجركم استعارة مثل حالة منعه الأمة عن الهلاك بحالة رجل أخذ بحجرة صاحبه الذي كان يهوى في مهواة مهلكة اه^(۲)،

يعنی: په حديث مبارک کښې د مذکوره تشبيه تحقيق د دې آيت کريمه په معنى باندي پوهيدو باندي موقوف دي: (ومن يتعد حدود الله فأولئك هم الظالمون): دې تفصيل دا دي چه د حدود الله نه مراد د الله پاک حرام کړې شوي کارونه دي او څيزونه دي. (حصى الله) نه هم (محارم الله) مراد دي. د ناجائز او حرام کارونو جرړې، دنيا او د هغې ډول سره محبت او د دنيا د لذتونو حصول دي، نو رسول الله ﷺ د کتاب او سنت نه د حدود او محارم اظهار او بيان ته خلقو لره د جهنم نه د بچ کولو سره تشبيه ورکړه.

بيا ئې په مشرق او مغرب کښې د هغې خوريدو ته د اور د وجې نه د گير چاپيره څيزونو روښانه کيدو سره تشبيه ورکړه او د خلقو د دې بياناتو پرواه نه کول او د دنيا د لذتونو په حصول کښې لگيدل. د الله پاک حدود د خپو لاندې کول او د حرام کارونو ارتکاب کول او د رسول الله ﷺ د هغه محارم نه منع کول. د دې تشبيه رسول الله ﷺ د پتنگانو د اور طرف ته راتلو او د انسان هغوی لره د هغه اور نه د منع کولو سره ورکړه.

پس څنگه چه د اور د روښانه کونکي غرض صرف دا وي چه خلق د دې د رنځ او حرارت

(۱) ارشاد الساري ۳۸۲/۱۳، هم دغه شان او گوري: النهاية: ۳۳۷/۱

(۲) شرح الطيبي: کتاب الايمان، باب الاعتصام بالكتاب والسنة، ۳۰۸، ۳۰۷/۱، وارشاد الساري: ۴۸۳/۱۳

فائده حاصل کړې، خو پتنگان هغې لره د خپلې ناپوهنې د وجې نه هم هغه اور د خپل هلاکت سبب جوړ کړی.

هم دغه شان د قرآن او سنت نه د محارم الله او حدود الله بیاناتو مقصد د امت رهنمائی، د هغوی خیر خواهی او د جهنم د دخول او هلاکت اسباب نه هغه بیچ کول دی، خو خلق د خپلې ناپوهنې په وجه باندې هم په هغه خیزونو کښې اخته دی کوم چه د هغوی د هلاکت او دخول فی النار سبب دي.

د حدیث په دې جمله (اغذ بحزکم) کښې استعاره تمثیلیه ده، رسول الله ﷺ امت لره د هلاکت او د جهنم په کنده کښې د غورځیدو نه د بیچ کولو حالت ته د هغه سړی د حالت سره تشبیه ورکړې ده، کوم چه ژورې کندې ته غورځیدونکې خپل دوست د هغه د لنگ د تړلو ځانې نه نیولو سره منع کوی.

د علامه طیبی رحمته الله علیه د کلام حاصل: د علامه طیبی رحمته الله علیه ددې کلام حاصل دا دي چه په حدیث کښې د درې امورو تشبیه د درې خیزونو سره ورکړې شوې ده.

① د قرآن او سنت د حدودو بیان ته، د اور نه د بیچ کولو او راویستلو سره تشبیه ورکړې شوه، یعنی څنگه چه اور بلونکې سړې هغه پتنگانو لره د اور نه د بیچ کولو کوشش کوی، هم دغه شان په قرآن او سنت کښې د حدود الله بیان هم خلقو لره د هلاکت نه د بیچ کولو او د نجات په لاره باندې د راوستلو کوشش کوی.

② د قرآن او نبوی حدود عام کیدو ته ئې د اور په روښانه کیدو سره تشبیه ورکړه، یعنی څنگه هغه سړی اور بل کړو، په هغې سره رنډا خوره شوه، د حدود الله عام کیدل، د اور د هغه رنډا په شان دې کومه چه په اور بلولو سره د هغه سړی نه چاپیره خور شوې دي.

③ د خلقو د الله پاک حدود لره د خپو لاندې کولو سره په خوند اخستلو کښې اخته کیدل او د رسول الله ﷺ د هغوی منع کولو ته تشبیه ورکړې شوې ده د پتنگانو سره کوم چه اور لره روښانه لیدلو سره په هغې کښې غورځیږی، او اور بلونکې هغه سړی هغوی لره د اور نه د منع کولو کوشش کوی.

٦١١٩) حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا زَكَرِيَّا عَنْ عَامِرٍ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو يَقُولُ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرْنَا نَفْسِي اللَّهَ عَنْهُ». (ار: ١٠)

د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه روایت دي چه رسول الله ﷺ او فرمائیل: صحیح مسلمان هغه دي چه د هغه د لاس او ژبې (د شر) نه نور مسلمانان محفوظ وی او حقیقه هجرت کونکې سړی هغه دي، کوم چه هغه خیزونو نه هجرت او کړی (او هغه پریږدی) د کومو نه چه الله پاک منع کړې ده (یعنی گناهونو لره ترک کونکې اصلی مهاجر دي او د هجرت اصل ثواب او فائده به هم هغه ته ملاویری).

قوله: «الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ»: مسلمان هغه دي چه د هغه د

ژبې او د لاس نه نور مسلمانان محفوظ وي

﴿المسلم﴾ کښې الف لام عهد خارجي دي او د دې نه کامل مسلمان مراد دې يعنې کامل مسلمان هغه دي چه بل مسلمان د هغه د ژبې او د لاس د شر نه محفوظ وي. (۱)
علامه انور شاه کشميري رحمه الله فرماني چه د علمي تحقيق د حده پورې خو صحيح ده چه ته وئيلې شي چه الف لام د عهد دپاره دي او ﴿المسلم الكامل﴾ يا ﴿المسلم البندوس﴾ په معني کښې دي. خو په دې صورت کښې په کلام کښې زور باقي نه پاتې کيږي، که الف لام د جنس دپاره واخستلې شي نو مطلب به دا وي چه د مسلم د لقب هغه سړي حقدار او مستحق دي چه د هغه د لاس او ژبې د شر نه نور محفوظ وي که څوک نورو ته تکليف او ضرر ورکوي نو هغه ته به موذي او ضار وئيلې شي، مسلم به ورته نه شي وئيلې، په دې صورت کښې تنبيه او زجر زيات دي.

دا بالکل هم داسې ده لکه چه اهل عرب په ﴿ايل﴾ باندې د ﴿مال﴾ او په ﴿عرب﴾ باندې د ﴿ناس﴾ اطلاق کوي، ﴿المال الايل﴾، ﴿الناس العرب﴾، حال دا چه د ايل نه علاوه د مال او عرب نه علاوه انسانان نور هم دي. خو د ايل د اهميت بيانولو دپاره د جنس مال او د عرب د اهميت بيانولو دپاره د جنس ناس اطلاق په ايل او عرب باندې کړې شوي دي
هم دغه شان قاعده ده چه په خانه کعبه باندې د بيت اظهار د هغې د عظمت د اظهار کولو دپاره کړې شوي دي. هم دغه شان د سيبويه په کتاب باندې د ﴿الكتاب﴾ اطلاق دا هم د عظمت د اظهار دپاره دي، دلته دې هم الف لام د جنس دپاره واخستلې شي او مطلب دې دا وي چه د کوم سړي د لاس او ژبې نه نور خلق محفوظ نه وي هغه د مسلمان بللو مستحق نه دي. گويا دا د تنزيل الناقص بمنزلة المعدوم د قبيل نه دي، چه مسلمان صرف هغه چاته وئيلې کيدې شي چه نور خلق د هغه د شر نه محفوظ وي، دا عنوان که اختيار کړې شي نو په دې سره به خلقو ته تنبيه وي او هغوی به د تکليف نه د بچ کيدو اهتمام کوي چه مونږ نور ته تکليف يا ضرر اورسولو نو مونږ به د مسلمان بللو هم حقدار نه يو، لهذا مونږ له د دې نه بچ کيدل پکار دي. (۲)

خلاف د اول صورت چه که هلته تاسو د ﴿المسلم الكامل﴾ ترجمه او کړئ نو انسان دا سوچ کولې شي چه په ما کښې نور هم نقصانات دي که دا يو کوتاهي بله هم اوشوه نو څه چل به اوشي، په دې کښې دومره زجر او تنبيه نه وي، څومره تنبيه چه د الف لام جنسي په اخستلو کښې کيږي.
بعض حضراتو فرمائيلې دي چه په اصل کښې دلته دا بيانول مقصود دي چه مسلم د اسلام نه ماخوځ دي لهذا دلته د مسلم علامت دا کيدل پکار دي، چه هغه نه نورو ته ضرر او نه

رسیوی. دلته هغه علامت لره بیانول مقصود دی، چه د هغې نه د انسان په اسلام باندې استدلال کیدلې شی او د کوم علامت نه چه هغه مسلمان گنرلې کیدې شی او هغه دا دې چه نور د هغه د شر نه محفوظ وی، چاته د هغه نه تکلیف او نه رسیوی. (۱)

یوه شبه او د هغې جواب: دلته د حدیث الفاظ (الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ إِسَائِهِ وَيَدْرِي) نه معلومیږي چه که یو سرې نورو ته تکلیف نه رسوی نو هغه مسلمان دی که مونږ کوی او که نه کوی، که روژه نیسی او که نه نیسی، هم دغه شان که نور فرائض ادا کوی او که نه ادا کوی، ځکه چه د هغې نه د یو څیز تذکره نشته.

د دې جواب دا دې چه دلته د (الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ إِسَائِهِ وَيَدْرِي) سره د (مع مراعاة باقی الارکان) قیذ هم ملحوظ دي. (۲) یعنی دا نه ده چه دومره خبره د مسلمانیدو دپاره کافی ده بلکه د نور ارکان اسلام د ادا کولو سره د دې اهتمام ضروری دي.

دویم جواب دا ورکړې شوي دي چه دلته صرف دومره خبره بیان کړې شوې ده چه په مسلمان کښې دا د سلامتې وصف کیدل پکار دی، د یو څیز د اهمیت د وجې نه د دې تذکره شوې ده، د دې نه به دا څنگه معلومیږي چه د نورو ارکان اسلام او ایمان څه اهمیت نشته او مسلمان د هغې د ادا کولو مکلف نه دي، د هغې خو دلته هېڅ ذکر نشته. (۳)

غیر مسلمو ته د تکلیف رسولو حکم: بیا دلته (الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ إِسَائِهِ وَيَدْرِي) کښې د مسلمون په قید سره اشکال پیدا کیږي چه د شر نه حفاظت د اهل اسلام دپاره خاص نه دي، نورو انسانانو لره هم د خپل شر نه بچ کول پکار دی، بلکه د تکلیف نه خو د حیواناتو حفاظت هم ضروری دي، پس په بخاری کښې روایت دي:

(عُبَيْتُ امْرَأَتِي هَذِهِ حَسْبَتْهَا حَقٌّ مَا تَتْ جَوْعًا فَدَخَلَتْ فِيهَا النَّارَ - قَالَ فَقَالَ وَاللَّهِ أَغْلَمُ - لَا أَتَتْ أَطْعَمَتْهَا، وَلَا سَقَيْتَهَا حِينَ حَسْبَتْهَا، وَلَا أَتَتْ أَرْسَلْتَهَا فَأَكَلَتْ مِنْ عَشَاشِ الْأَرْضِ) (۴)

یعنی یوې زنانه ته صرف په دې وجه باندې عذاب ورکړې شو چه هغې یوه پیشو په قید کښې اوساتله تردې چه هغه د لورې نه مړه شوه، چه د هغې د وجې نه هغه زنانه جهنم ته لاړه. هغې ته اووئیلې شو: تا د قید دوران کښې په هغې نه خوراک او کړو او نه ځځاک او نه دې هغه پریخودله چه د زمکې د حشراتو نه ئې خوراک کړې وې.

ددې نه معلومه شوه چه د ځناورو ته د تکلیف رسولو نه منع کړې شوې ده، بیا د (المسلمون)

(۱) فضل الباری: ۳۲۵/۱

(۲) فتح الباری: ۵۳/۱

(۳) امداد الباری: ۳۲۴/۵۴

(۴) صحیح البخاری، کتاب المساقاة، باب فضل سقی الماء، رقم ۲۳۶۵، و کتاب بدء الخلق، باب اذا وقع الذباب فی شراب احدکم فلیعصمه، الخ رقم ۳۳۱۸، و کتاب احادیث الانبیاء، باب (بلا ترجمه، بعد باب

حدیث الغار) رقم: ۳۴۸۲

قید ولې دې؟

د دې جواب دا دې چې د مسلمان واسطه زیات تر د مسلمانانو سره وی، شپه او ورځ د هغه اختلاط او ملاویدل د مسلمانانو سره وی، په دې وجه باندې د «المسلمون» قید ذکر کړې شو. (۱) حاصل دا دې چې قید، قید احترازی نه دې، بلکه قید واقعی دې، چونکه د یو مسلمان استوګنه، د هغه اوسیدل او د هغه معاشرت د مسلمانانو سره دې، په دې وجه د هغه ذکر او کړې شو! کفارو ته د تکلیف رسولو او نه رسولو متعلق په دې حدیث کښې هیڅ حکم نشته او دا حدیث د دې نه خاموش دې، د هغې خائنه تفصیل دې چې د کفارو دوه قسمونه دی ذمی او حربی، که هغه ذمی وی نو د «دماؤهم کدمائنا و اموالهم کما وئنا و اعراضهم کاعراضنا» د

اصول په وجه باندې هغوی په «المسلمون» کښې داخل دی، اگر که هغه حقیقتاً مسلمان نه وی، خو هغه حکماً په اهل اسلام کښې داخل کړې شو، ځکه چې د هغوی د دماء، اموال او اعراض د حرمت هم هغه حکم دې، کوم چې د مسلمانانو د دماء اموال او اعراض حکم دې. د کفار اهل حرب دوه قسمونه دی: یو مصالحین د چا سره چې صلح شوې ده، دویم محاربین د چا سره چې صلح نه ده شوې، د چا سره چې صلح شوې ده هغوی سره د تعرض اجازت نشته، او د صلح مطابق به د هغوی د مالونو، دماء او د اعراضو حفاظت ذمه داری وی، لهدا

هغوی به هم حکماً د «المسلمون» په قید کښې داخل وی.

پاتې شو کفار محاربین کوم چې اهل حرب دی او د هغوی سره صلح نشته نو بیشکه هغوی داسې دی چې هغوی ته به ضرر رسولې شی او هغه هم په دې وجه چې هغوی د اسلام مقابله کول او د اسلام لاره بندول پریږدی، پس هم دا به مستثنی وی او باقی نور مستثنی نه دی،

هغوی به حکماً په «المسلمون» کښې شامل وی. (۲) پس په بل روایت کښې راځی «والمؤمن من امنه الناس علی دماءهم و اموالهم» (۳) دلته د «الناس» لفظ عام دې، او په دې کښې مسلمان، ذمی او حربی مصالح ټول داخل دی.

بهر حال د حدیث شریف مقصد دا دې چې یو مسلمان په خپل ژوند کښې، د خپل یو قول، خپل یو عمل، په خپل څه بل څه حرکت سره، په معاشره کښې دتنه د نورو خلقو دپاره د تکلیف باعث نه دی کیدل پکار چې هم دا ده د هغه د اسلام تعلیم او د هغه د امن او سلامتی والا پغیر د تربیت حکم دې.

قوله: «مِنْ لِسَانِهِ وَبِدِّهِ»: د لسان د شر نه کنځلې، بدې ردې، لعن طعن، بهتان او غیبت وغیره مراد دی، د هر یو نه بچ کیدل واجب او ضروری دی. «من لسانه» ټي فرمانیلې

(۱) فتح الباری ۵/۱

(۲) راجع للاستزادة: فضل الباری ۳۲۵/۱، عمدة القاری ۱۳۳/۱

(۳) سنن النسائي ۲۶۶/۲، کتاب الايمان و شرائعه، باب صفة المؤمن، و جامع الترمذی، کتاب الايمان، باب ما جاء ان المسلمون من سلم المسلمون من لسانه ويده، رقم: ۲۶۲۷

دې، (من قوله) ئې نه دې فرمايېلي، ځکه چې د لسان نه تکليف رسول بغير د تلفظ او تکلم نه هم کيږي، لکه چې انسان خپله ژبه راويستلو سره خوله ورانه کړه په دې سره هم تکليف رسيږي، نو د لسان لفظ ئې په دې وجه استعمال او فرمايېلو چې په دې کښې تلفظ او قول ته هم شامل شي او د ژبې د تکليف او اذيت رسولو نور صورتونه هم پکښې داخل شي.

(ويده) ئې ذکر او فرمايېلو، د لاس په شر کښې ضرب او قتل هم داخل دې، دفع او هدم هم، هم دغه شان په دې کښې کتابه بالباطل هم داخل دې. بعض حضراتو وئيلې دي چې تکليف خو په نورو اندامونو سره هم رسولي شي، بيا د يد تخصيص ولې او کړې شو؟

د دې وجه دا ده چې د افعالو سلطنت په لاسونو سره ظاهريږي، اخذ و بطش، وصل، قطع، منع، اعطاء دا ټول په لاس سره کيږي، يعنې اکثر او ډير افعال چونکه په لاس سره کولې شي په دې وجه ئې د هغه ذکر او فرمايېلو، د نورو اندامونو نه احتراز مقصود نه دې. يا داسې اووايي چې د قبض على مال الغير نه چونکه په يد سره تعبير کولې شي نو د قتل او ضرب وغيره سره دا نقصان کوم چې د قبض على المال په صورت کښې کيږي، د شاملولو دپاره دلته د (يد) عنوان اختيار کړې شوې دې. (۱)

د تقديم لسان وجه: دلته دا سوال کړې شوې دې چې لسان په يد باندې ولې مقدم کړې شو، پس د دې وجه دا ده چې په ژبه باندې کوم تکليف رسولي شي هغه عام هم دې او تام هم دې. ځکه چې په لاس سره خو هغه چاته نقصان رسولي شي، کوم چې ستا مخې ته وي او عموما هم داسې کيږي، او په ژبې سره هغه انسان ته هم نقصان رسولي شي، کوم چې غير حاضر وي، دلته موجود نه وي، يا غريب فوت شوې وي، يا بالکل پيدا شوې هم نه وي چونکه د ژبې شرعام او تام دې په دې وجه وئيلې شي.

ولايتام ما جرح اللسان

جراحات السنن لها التيام

په ژبې سره چې کوم زخم لگولې شي هغه کله هم نه جوړيږي بلکه تازه وي، او د لاسونو زخمو نه د څه مودې نه پس صحيح کيږي، باقي نه پاتې کيږي. (۲)

قوله: (وَالْمُهَاجِرُ مَرُّ هَجْرٍ مَا خَمِيَ اللَّهُ عَنْهُ) دلته هم هغه صورت دې چې يا خو به الف لام د عهد دپاره اخلو او د مهاجر نه به مهاجر کامل مراد اخلو.

يا تاسو الف لام د جنس دپاره اومني او مطلب به دا وي چې هجرت هم هغه معتبر دې چې په هغې کښې گناه نه وي او د مهاجر بللو مستحق هم هغه دې چې گناه پرېږدي، ځکه چې د وطن پريځودل پخپله څه مطلوب څيز نه دې، د يو وطن نه د بل وطن طرف ته هجرت کول خو هم په دې وجه باندې وي چې په مخکښې وطن کښې دننه د الله پاک په احکاماتو باندې عمل

(۱) د تفصيل دپاره اوگورئ: فتح الباري: ۵۴/۱، عمدة القاري: ۱۳۲/۱، ۱۳۳

(۲) عمدة القاري ۱۳۲/۱

کول گران شوې وو، په دې وجه هغې لره پریځودلو سره بل وطن طرف ته هجرت کولې شې نو د هجرت اصل مقصد گناه لره ترک کول دی، پس که یو سړې وطن ترک کولو سره د دار الاسلام طرف ته راغلې وی خو د گناهونو ارتکاب هم کوی نو هغه د مهاجر بللو لائق نه دې.

بیا د ﴿وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَكَى اللَّهُ عَنَّهُ﴾ یو وجه دا هم بیان کړې شوې ده چه په اصل کښې مهاجرین د مکې مکرمې نه هجرت کولو سره مدینې منورې ته اورسیدل نو د انصارو د طرف نه د هغوی دپاره به د ایثار مظاهره کیدله، هغوی به خپل مالونه هم هغوی ته پیش کول او که بعض وخت به د یو انصاری څو کونډې ښخې وېې نو هغه به ئې هم ورته پیش کولې او ورته به ئې وئیل چه کومه ته خوښوې، زه به ورته طلاق ورکړم. ته ورسره نکاح اوکړه. نو په دې وجه رسول الله ﷺ د خبرداری کولو دپاره چه په هجرت کښې دا خیزونه مطلوب او مقصود نه جوړول، گینې د هجرت عمل به ضائع شی، وې فرمائیل د گناهونو نه بچ کیدو اهتمام کوئ. په دې سره به د هجرت مقصد به هم پوره کیږي او هجرت حقیقه به هم شامل وی.

یو خبره دا هم وه چه کله رسول الله ﷺ مکه مکرمه فتح کړه نو د مکې د فتح کولو نه پس مسلمانیدونکو ارمان او افسوس کولو چه که مونږ مخکښې اسلام قبول کړې وې نو مونږ ته به هم د هجرت فضیلت حاصل وې، کوم چه ډیر اهم فضیلت وو، رسول الله ﷺ او فرمائیل: ﴿لولا الهجرة لكنت امرأ من الانصار﴾^(۱)

که د هجرت فضیلت نه وې نو زما خواش او ارمان به دا وو چه زه هم یو انصاری اوم خو د هجرت د فضیلت د وجې نه زه دا ارمان نه کوم، نو هغه حضرات کوم چه د فتح مکه نه پس مسلمانان شو اود هجرت شرف هغوی ته حاصل نه شو، هغوی افسوس کولو. د هغوی د تسلی او اطمینان دپاره ئې او فرمائیل چه حقیقی هجرت خو دا دې چه د گناهونو نه هجرت اختیار کړې شی او د کومو خیزونو نه چه الله پاک منع کړې ده د هغې نه ځان بچ کړې شی او دا فضیلت تاسو هم حاصلولی شئ، د دې حضراتو د تسلی او اطمینان دپاره گویا رسول الله ﷺ دا حدیث ارشاد او فرمائیلو.^(۲)

د هجرت حکم: د هجرت یو قسم ظاهري دی او یو باطني^(۳)

د ظاهري هجرت حکم دا دې چه انسان په یو دار الکفر کښې اوسیدي او هلته د اسلام حکم ادا کولو د هغه دپاره گنجائش نشته نو د هغې دپاره هجرت کول فرض دی او که هلته د احکام اسلام په ادا کولو کښې څه خلل اندازی نه راځی نو د هغه دپاره هجرت کول فرض

(۱) راجع صحیح البخاری. کتاب مناقب الانصار. باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: لولا الهجرة لكنت امرأ من الانصار. رقم ۳۷۷۹، و کتاب التمنی. باب ما يجوز من اللؤ، رقم ۷۲۴۴، ۷۲۴۵، و جامع الترمذی.

کتاب المناقب، باب فضل الانصار وقریش. رقم: ۳۷۹۹

(۲) فتح الباری: ۵۴/۱، وارشاد الساری ۹۴/۱

(۳) فتح الباری: ۵۴/۱

خونه دی خو غوره او مستحب بیا هم دی، خکه چه د مسلمانانو چه په یو ځای باندې څومره لویه اجتماع وی، هم هغه هومره به د اسلام او اهل اسلام په حق کښې زیات مفید وی د هجرت دویم قسم کوم چه هجرت باطنه دې، هغې ته هجرت حقیقیه هم وائی یعنی د گناهونو نه هجرت کول، خکه چه د دار الکفر نه چه دار الاسلام ته کوم هجرت کولې شی. دا بذات خود مقصود نه دې، دا خود دې دپاره دې چه د گناهونو او د احکام اسلام د ترک نه انسان بچ وی. په دې وجه هجرت من الذنوب والمعاصی، هجرت حقیقیه او هجرت باطنه دې. ظاهره ده چه دا هجرت په ټولو باندې لازم او ضروری دې.

۲۴: باب قول النبی صلی الله علیه وسلم

«لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمَ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا، وَلَكِنْ كُنتُمْ كَظِيمًا»

[۶۱۲:۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ أَنَّ أَبَاهُ رَوَى عَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - كَانَ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمَ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا، وَلَكِنْ كُنتُمْ كَظِيمًا» [۶۲۶:۱]

د سيدنا ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ او فرماييل: که تاسو ته معلوم شی هغه څيز کوم چه ماته معلوم دې نو تاسو به ژړل ډير او خندل به مو کم: (يعنی د الله پاک د عذابونو کوم سخت والې چه زما په مشاهده او علم کښې دی که هغه تاسو ته معلوم شی نو تاسو له به خدا نه درتلې او په کثرت سره به مو ژړل، عُقَيْل د عین په ضمی او د قاف په فتحې سره، د هغوی د پلار نوم خالد دې.

[۶۱۲:۱] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِيسَ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمَ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا وَلَكِنْ كُنتُمْ كَظِيمًا» [۴۳۴:۵] ار: (کظیم)

د سيدنا انس رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ او فرماييل: که تاسو ته هغه څيز معلوم شی کوم چه ماته معلوم دې نو تاسو به خندل کم او ژړل به مو زیات. (۲)

(د نور تفصیل دپاره او گورئ: کشف الباری: کتاب الايمان ۶۷۷/۲

(قال ابن بطال: روى سنيد، عن هشيم، عن كثر بن حكيم، عن نافع، عن ابن عمر قال: (خرج رسول الله (صلى الله عليه وسلم) إلى المسجد، فإذا قوم يتحدثون ويضحكون، قال: أكرهوا ذكر الموت، أما والذي نفسي بيده لو تعلمون ما أعلم لضحكتم قليلاً ولبكيتم كثيراً). وخشية الله إنما تكون على مقدار العلم به. كما قال تعالى: (إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ) [فاطر: ۲۸]. ولما لم يعلم أحد كعلم النبي (صلى الله عليه وسلم) لم يخش كخشيتيه، فمن نور الله قلبه وكشف الغطاء عن بصيرته، وعلم ما حياه الله من النعم وما يجب عليه من الطاعة والشكر، وأفكر فيما يستقبل من أهوال يوم القيامة وما يلقي العباد في تلك المواقف من الشدائد، وما يعاينوه من مساءلة الله عباداه عن مناقيل الذر، ... [بقيه برصفحه آنده...]

ددې حديث شان وروود دا دې چه رسول الله ﷺ يوه ورځ د مسجد نبوی طرف ته او وتلو نو وې کتل چه څه خلق ناست دی او خبرې کوی او خاندی، رسول الله ﷺ او فرمائیل مرگ په کثرت سره يادوي قسم دي په هغه ذات چه د هغه په لاس کښې زما نفس دې! که تاسو ته هغه تکليفونه معلوم شی کوم چه ماته معلوم دی نو تاسو به خاندئ کم او ژاړئ به ډیر.

۲۸: باب مُحِبَّةِ النَّارِ بِالشَّهَوَاتِ

[۶۱۲۲] حَدَّثَنَا إِبْنُ مَعْيَلٍ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «مُحِبَّةِ النَّارِ بِالشَّهَوَاتِ، وَمُحِبَّةِ الْجَنَّةِ بِالْمَكَارِهِ». د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ او فرمائیل : دوزخ په نفسانی خواهاشاتو سره پټ کړې شوې دې او جنت په مشکلاتو سره پټ کړې شوې دې. جهنم او خواهاشات نفسانی : جهنم په خواهاشاتو او لذتونو سره پټ کړې شوې دې، شراب، زنا او نور ناجائز لذت پرستۍ جهنم ته رسونکی دی، د هغې په مقابلې کښې چه جنت په کومو کارونو سره حاصلېږي په هغې کښې د نفس مجاهده او مشقت وی، د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه په يو روايت کښې تفصيل راغلې دې، کوم چه امام ابو داؤد او امام ترمذی مرفوعاً نقل کړې دې!

﴿لَمَّا خَلَقَ اللَّهُ الْجَنَّةَ وَالنَّارَ أَرْسَلَ جِبْرِيلَ إِلَى الْجَنَّةِ فَقَالَ أَتُحِبُّنَهَا قَالَتْ لَا أُحِبُّهَا فِيهَا قَالَتْ فَجَاءَهَا وَنَظَرَ إِلَيْهَا وَقَالَ مَا أَغْدُثُ اللَّهُ لَأُحِبُّهَا فِيهَا قَالَتْ فَجَعَلَ إِلَيْهِ قَالَتْ قَوْمُكَ لَا يَسْتَمِعُ بِهَا أَحَدٌ إِلَّا دَخَلَهَا. فَأَمَرَهَا فَحُطَّتْ بِالنَّكَارِ فَقَالَ ارْجِعِي إِلَيْهَا فَاتَّقِي مَا أَغْدُثُ لَأُحِبُّهَا قَالَتْ فَجَعَلَ إِلَيْهَا قَالَتْ قَوْمُكَ لَا يَسْتَمِعُ بِالنَّكَارِ وَفَجَعَلَ إِلَيْهِ فَقَالَ وَعِزَّتِكَ لَقَدْ خِفْتُ أَنْ لَا يَدْخُلَهَا أَحَدٌ. قَالَ أَذْهَبَ إِلَى النَّارِ فَاتَّقِي إِلَيْهَا وَقَالَ مَا أَغْدُثُ لَأُحِبُّهَا فِيهَا. قَالَتْ ارْجِعِي وَبَعْضُهَا بَعْضًا فَجَعَلَ إِلَيْهِ فَقَالَ وَعِزَّتِكَ لَا يَسْتَمِعُ بِهَا أَحَدٌ قَدْ خُلِفَ. فَأَمَرَهَا فَحُطَّتْ بِالشَّهَوَاتِ فَقَالَ ارْجِعِي إِلَيْهَا. فَجَعَلَ إِلَيْهَا فَقَالَ وَعِزَّتِكَ لَقَدْ خَشِيتُ أَنْ لَا يَسْمِعُ مِنْهَا أَحَدٌ إِلَّا دَخَلَهَا﴾ (۱)

يعنی : الله پاک چه کله جنت او جهنم پيدا او فرمائیل نو سيدنا جبرائيل عليه السلام ئې د جنت طرف ته اولېږلو او وې فرمائیل چه هغه اووینه! هغه کتلو سره واپس راغلو او عرض ئې اوکړو :

...بقية از حاشیه گذشته [وعن الفتيل والقطمير كان حقيقاً بكثرة الحزن وطول البكاء . ولهذا قال أبو ذر : لو تعلمون العلم ما ساغ لكم طعام ولا شراب ، ولا تمت على الفرش ، ولا تجتنب النساء . ولخرجتم إلى الصدقات تجأرون وتبكون .

وقال عبد الله بن عمرو : ابكوا ، فإن لم تجدوا بكاءً فتبأكروا . فلو تعلمون العلم لصلى أحدكم حتى ينكسر ظهره . وليكى حتى ينقطع صوته . وقال الفضيل : بلغنى عن طلحة أنه ضحك يوماً فوثب على نفسه . وقال : فيم تضحك ، إنما يضحك من قطع الصراط . ثم قال : آليت على نفسى ألا أكون ضاحكاً حتى أعلم متى تقع الواقعة . فلم ير ضاحكاً حتى صار إلى الله . (وانظر شرح ابن بطلان : ۱۰/ ۱۹۵)

(۱) فتح الباری : ۱۱/ ۳۷۹، سنن الترمذی ۴/ ۶۹۳ (استاده صحیح)

ستا په عزت مې دې قسم وی چه د دې متعلق خو چه څوک هم اوری هغه به دې ته داخلېږي، د دې نه پس الله پاک او فرماښل چه دا په مجاهدات او د مشقت په کارونو باندې پټ کړې شی، الله پاک هغه ته دوباره د هغې د کتلو حکم او فرماښل، دې کړت چه کله هغه کتلو سره راواپس شو نو عرض ئې یاوکړو ستا په عزت مې دې قسم وی زما ویره دې چه دې ته به څوک هم داخل نه شی، د دې نه پس ورته الله پاک د جهنم د کتلو حکم اوکړو، جهنم کتلو سره چه کله هغوی واپس راغلل نو عرض ئې اوکړو: ستا په عزت مې دې قسم وی: د دې متعلق چه څوک هم اوری دې ته به نه داخلېږي، الله پاک جهنم لره په شهواتو او خوندونو سره د پټولو حکم اوکړو، بیا ئې هغوی ته دوباره د هغې د کتلو حکم او فرماښل، اوس چه کله هغه کتلو سره راغلو نو عرض ئې اوکړو، ستا په عزت مې دې قسم وی چه ما سره ویره ده چه څوک به هم د دې نه بچ نه شی.

۲۹: باب «الْجَنَّةُ أَقْرَبُ إِلَيَّ أَحَدِكُمْ مِنْ شِرَاكِ نَعْلِهِ، وَالنَّارُ مِثْلُ ذَلِكَ»

[۶۱۲۳] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ مَسْعُودٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مَنْصُورٍ وَالْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «الْجَنَّةُ أَقْرَبُ إِلَيَّ أَحَدِكُمْ مِنْ شِرَاكِ نَعْلِهِ، وَالنَّارُ مِثْلُ ذَلِكَ».

د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم او فرماښل: جنت ستاسو د پيزار د تسمې نه هم زيات نژدې دې او هم دغه شان دوزخ هم.

جنت د يو قدم په فاصله باندې: مقصد دا دې چه د الله پاک اطاعت اوکړې شی نو جنت نژدې دې او که د هغه نافرمانی اوکړې شی نو جهنم نژدې دي، علامه ابن الجوزي رحمه الله فرمائی چه د حديث معنی دا ده چه د نيت تصحيح کولو سره که طاعت اختيار کړی نو د جنت ملاويدل اسان دی، او د نفساني خواهش موافقت کولو سره که نافرمانی اختيار کړې شی نو په جهنم کښې غورځيدل اسان دی. (۱)

[۶۱۲۴] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا عَنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «أَصْدَقُ نَبِيٍّ قَالَهُ الشَّاعِرُ أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مِمَّا خَلَقَ اللَّهُ بَاطِلٌ».

[۳۶۲۸] ر: (۱)

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم او فرماښل: د ټولو نه رشتينې شعر کوم چه شاعر وئيلې دې دا دې: «الاکل شئ مما خلا الله باطل» خبردار! د الله پاک نه سوا ټول څيزونه بې بنياد دي.

د غنډر نوم محمد بن جعفر دې. د ترجمه الباب سره د حديث مناسبت: په روايت کښې وئيلې شوې دی چه د الله پاک نه سوا

هر یو څیز باطل دي. علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې د دنیا هر هغه کار کوم چې د الله پاک د طاعت او قرب ذریعه جوړه نه شی هغه باطل دي او په هغې کښې مشغول اوسیدل، خپل ځان لره د جنت نه لري کول دي، حال دا چې جنت د پيزار د تسمې نه هم زیات نزدې دي او د الله پاک د طاعت په کارونو باندې مشغولیدل، د جهنم نه د لری والی ذریعه ده. هغه جهنم چې د پيزار د تسمې نه هم انسان ته زیات نزدې دي. علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ د دې مناسبت بیانولو نه پس لیکلي دي: (انه من القیض الا لهی وقعی خاطر ی) یعنی دا مناسبت الهامی دي. کوم چې د الله پاک په فضل او عنایت سره زما په زړه کښې راغلو. (۱)

حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې د دې دویم حدیث مناسبت ښکاره نه دي. بیا ئې مناسبت بیانولو سره فرمائیلي دي چې په ترجمه الباب او اول حدیث کښې د دې خبرې ترغیب ورکړې شوې دي چې طاعت اختیار کړې شی او د معصیت نه ځان بچ کړې شی. په دې کښې دا خبره په فهم کښې راځي چې کوم سړې طاعت نه اختیاروی هغه به د څه دنیاوی کار د وجې نه وی او د دنیا هر کار فانی او باطل دي لکه چې په دې حدیث کښې دي. لهندا د عقل تقاضا دا ده چې فانی ته په باقی باندې ترجیح ورکړې شی، پس حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ لیکي:

(مناسبة هذا الحديث الشان للترجمة غفيرة وكان الترجمة لها تضمنت ما في الحديث الأول من التحريض على الطاعة ولوقلت والزجر عن المعصية ولوقلت فيفهم أن من خالف ذلك انبا يخالفه لرغبة في أمر من أمور الدنيا وكل ما في الدنيا باطل كما صرح به الحديث الثاني فلا ينبغي للعالم أن يؤثر الفان على الباقي) (۲)

۳۰: باب لِيَنْظُرَ إِلَى مَنْ هُوَ أَسْفَلَ مِنْهُ وَلَا يَنْظُرَ إِلَى مَنْ هُوَ فَوْقَهُ.

[۱۶۱۲۵] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ: «إِذَا نَظَرَ أَحَدُكُمْ إِلَى مَنْ قُضِلَ عَلَيْهِ فِي الْمَالِ وَالْخَلْقِ، فَلْيَنْظُرْ إِلَى مَنْ هُوَ أَسْفَلَ مِنْهُ.»

د سيدنا ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دي چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمايل: چې كله په تاسو كښې څوك يو داسې سړې او ويني كوم چې په مال او شكل او صورت كښې د هغه نه زيات دي نو هغه ورله د يو داسې انسان په خيال كښې راوستل پكار دي كوم چې دهغه نه د كمې درجې وي. دا عرج نوم عبد الرحمن بن هرمز دي، او د ابو الزناد نوم عبد الله بن ذكوان دي. يو ايمان روښانه كونكي اصول: په دې باب كښې امام بخاري رحمۃ اللہ علیہ د ژوند يو مومنانه اصول بيان كړې دي چې د مال او دولت په سلسله كښې انسان لره د خپل ځان نه كم تر ته كتل پكار دي. د خپل ځان نه اوچت ته نظر نه دي كول پكار ځكه چې دنوي اعتبار سره د خپل ځان نه كم تر ته گوري نو په خپل حال باندې به ئې د شكر جذبه پيدا كيږي او كه د برتر طرف ته

(۱) عمدة القاری ۱۲۰/۲۳، وارشاد الساری ۴۸۶/۱۲، ۴۸۷.

(۲) فتح الباری ۳۹۱/۱۱، هم دغه شان او گوري: ارشاد الساری: ۴۸۷/۱۳.

گوری نو په دنیاوی حرص او هوس کښې به ئې اضافه کيږي او د شکر طرف ته به ئې توجه نه وي، دا دنیا د بې وسۍ او غريبي د واقعاتو نه ډکه ده او ډير غريبانان به هم د ځان نه زيات غريبانان لټوي، نو هغه ته به ملاؤ شي.

خو دين او د الله پاک د اطاعت په سلسله کښې معامله د دې برعکس کيدل پکار دی چه انسان د خپل ځان نه د برتر طرف ته نظر او کړی نو د هغه په ورع او تقوی او شوق عبادت کښې به د اضافي ذريعه جوړيږي، او خپل دينی حالت ئې که غوره دې نو په هغې باندې به ئې عجب نه پيدا کيږي.

پس د عمرو بن شعيب نه يو مرفوع حديث منقول دې، په هغې کښې دی:

(خَصْلَتَانِ مَنْ كَانَتْ فِيهِ كَتَبَهُ اللَّهُ شَاكِرًا صَابِرًا مَنْ تَكَرَّبَ دُعَاءَ إِلَى مَنْ هُوَ دُونَهُ فَحَيَّدَ اللَّهُ عَلَى مَا قُضِيَ بِهِ عَلَيْهِ، وَمَنْ تَكَرَّبَ تَكَرَّبَ دِينَهُ إِلَى مَنْ هُوَ فَوْقَهُ فَاقْتَدَى بِهِ) (۱)

يعنی: دوه خصلتونه چه په کوم سړې کښې وي، هغه به الله پاک شاکر او صابر اوليکی، يو دا چه سړې په دنیا کښې د ځان نه کم تر ته گوري او د الله پاک شکر کوي چه الله پاک هغه ته په هغه کم تر باندې فوقيت ورکړو، دويم دا چه انسان په خپل دين کښې د خپل ځان نه اوچت ته او گوري نو د هغه اتباع به کوي.

علامه ابن بطال رحمته الله د بخاری شريف د حديث الباب په شرح کښې ليکی:

(وهذا حديث جامع لبعان الخیر، وذلك أن العبد لا يكون بحال من عبادة ربه مجتهداً فيها؛ إلا وجد من هو فوقه في ذلك، فمضى طلب نفسه باللحاق بمن هو فوقه استقصاء حاله الق هو عليها، فهو أبداً في زيادة تقربه من ربه، ولا يكون على حالة غسيمة من دنياه إلا وجد من أهلها من هو أحسن منه حالاً، فإذا تأمل ذلك وتفكره وتبين نعم الله عليه؛ علم أنها وصلت إليه ولم تصل إلى كثير من خلقه، فضله الله بها من غير أمر أوجب ذلك له على خالقه، ألزم نفسه من الشكر عليها أن وفق لها ما يعظم به اغتباطه في معادته) (۲)

۳۱: باب مَنْ هُمْ بِحَسَنَةٍ أَوْ بِسَيِّئَةٍ

[۶۱۲۶] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا جَعْدُ أَبُو عُمَانَ حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ الْعُطَارِ دِي عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِيمَا يُرْوَى عَنْ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ قَالَ «إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ، ثُمَّ يُبَيِّنُ ذَلِكَ لَكُمْ فَمَنْ هُمْ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كَتَبَهَا اللَّهُ لَهُ عِنْدَهُ حَسَنَةٌ كَامِلَةٌ، فَإِنْ هُوَ هَمَّ بِهَا فَعَمِلَهَا كَتَبَهَا اللَّهُ لَهُ عِنْدَهُ عَشْرُ

(۱) ارشاد الساری ۴۸۷/۱۳، سنن الترمذی، کتاب صفة القيامة، باب: ۴/۶۶۵، رقم الحديث ۲۵۱۲، ولفظه: خصلتان من كانتا فيه كتبه الله شاكرا صابرا ومن لم تكونا فيه لم يكتبه الله شاكرا ولا صابرا من نظر في دينه إلى من هو فوقه فاقتدى به ونظر في دنياه إلى من هو دونه فحمد الله على ما فضله به عليه كتبه الله شاكرا

صابرا

(۲) شرح ابن بطال: ۱۹۹/۱۰

حَسَنَاتٍ إِلَى سَبْعِينَ أَلْفَةً ضِعْفٍ إِلَى أَضْعَافٍ كَثِيرَةٍ، وَمَنْ هَمَّ بِسَيِّئَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كَتَبَهَا اللَّهُ لَهُ عِنْدَهُ حَسَنَةً كَامِلَةً، فَإِنْ هُوَ مَرَّ بِهَا فَعَمِلَهَا كَتَبَهَا اللَّهُ لَهُ سَيِّئَةً وَاحِدَةً». (ار: ۱۷۰۶۲)

د سيدنا ابن عباس رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ په يو حديث قدسي كښې او فرمايل: «الله پاك نيكي او گناهونه مقدر كړي دي او بيا ئې هغه واضح كړي دي، پس چا چه د نيكي اراده او كړه خو په هغې باندې ئې عمل اونكړې شو نو الله پاك د هغه دپاره د يو مكمل نيكي بدله وليكله، او كه هغه د ارادې نه پس په هغې باندې عمل هم او كړي نو الله پاك خان سره د هغه دپاره د لس چنډو نه تر اووه سوه چنډو پورې نيكي ليكي او د دې نه هم زياتولو سره او چا چه د بدئ اراده او كړه بيا ئې په هغې باندې عمل اونكړو نو الله پاك د هغه دپاره د خان سره يو نيكي ليكلي ده او كه هغه د ارادې نه پس په هغې باندې عمل هم او كړو نو د هغه دپاره ئې خان سره يو بدئ وليكله.

د قصد او ارادې پنځه مراحل: په دې باب كښې امام بخاري رحمته الله عليه د نيكي او د گناه قصه او د ارادې حكم بيان فرمايلې دي، حضرات علماء كرامو د قصد او ارادې پنځه مراتب بيان كړي دي، د هغې نه صرف آخری مرتبه د جمهور علماء كرامو په نزد قابل مواخذه ده، په باقي صورتونو باندې مواخذه نشته.

① هاجس: دا د قصد او ارادې اوله درجه ده، چه د يوې گناه او د الله پاك د معصيت خيال ئې بې اختياره په زړه او دماغ كښې راشي، دې ته هاجس وائي، او د هوا د چېپې په شان د راتلونكو داسې خيالونو باندې مواخذه نشته.

② خاطر: چه د يوې بدئ خيال ئې په زړه كښې ځانې اونيسي او قرار حاصل كړي چه د هغې د وجې نه ئې خلعجاني كيفيت پيدا شي، خو په دې خيال باندې عمل كولو، او د نه كولو متعلق څه اراده پيدا نه شي، په دې باندې هم څه مواخذه نشته.

③ حديث النفس: دا د قصد او ارادې دريمه درجه ده، چه په زړه كښې خيال ځانې اونيسي او د عمل كولو او نه كولو طرف ته هم توجه پيدا شي خو د تردد د وجې نه د عمل يا ترك طرف ته ميلان پيدا نه شو او هغه خيال ختم شو.

④ هم: دا د قصد او ارادې څلورمه درجه ده چه په زړه كښې خيال راتلو سره قرار اونيسي او په هغې باندې د عمل دپاره ميلان هم پيدا شي، خو په دې ميلان كښې لا كلك والي نه وي. دا مرحله هم قابل مواخذه نه ده.

⑤ عزم: دا پنځمه مرحله ده، په دې كښې په زړه كښې راتلونكې خيال صرف قرار نه نيسي بلكه په هغې باندې د عمل كولو كلك عزم او اراده موندلې شي. دا صورت د جمهور علماء كرامو په نزد قابل مواخذه دي. ( )

چا دا پنځه مراتب په دې شعر كښې بيان كړي دي.

مراتب القصد خمس: هاجس ذکر

فخاطر، فحديث النفس فاستمعنا

عليه هم، فعور، كلها رفعت

سوى الآخر ففيه الاخذ قد وقعاً^(۱)

د قصد او ارادې چه کوم صورت قابل مواخذه دې، هغه د عزم والا صورت دې، چه په هغې کښې په څه بد خیال او معصیت باندې د تیاریدلو دومره کلکه اراده او کړې شی چه که څه خارجی مانع نه وی او اسباب او ذرائع برابر شی نو هغه یقینی طور عملی صورت اختیار کړی او په هغې باندې عمل او کړی.

دا صورت قابل مواخذه دې، خو د دې مواخذې نوعیت به عملی طور د کیدونکې گناه نه کم وی، دا گناه د ارادې ده د عمل نه ده. دا د جمهور علماء کرامو مسلک دې، قاضی عیاض رحمته الله دې ته د فقهاء، محدثین او جمهور سلف مسلک وئیلې دې.^(۲) په دې د صحیح بخاری د یو حدیث نه اشکال کیدې شی چه د هغې الفاظ دا دی:

(إِنَّ اللَّهَ تَجَاوَزَ عَنْ أَمْتِي مَا حَدَّثَتْ بِهِ أَنْفُسَهَا مَا لَمْ تَعْمَلْ، أَوْ تَكَلَّمْ بِهِ)^(۳)

یعنی: الله پاک زما د امت په زړونو کښې پیدا کیدونکې وسوسې معاف کړې دی مگر دا چه هغوی په دې باندې عمل او کړی یا هغه په ژبه باندې راوولی.

هم دغه شان په صحیح مسلم کښې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل: (إِنَّ اللَّهَ تَجَاوَزَ لَأَمْتِي مَا حَدَّثَتْ بِهِ أَنْفُسَهَا مَا لَمْ يَكْتُبُوا أَوْ يَتَكَلَّمُوا بِهِ)^(۴)

یعنی: الله پاک په زړونو کښې پیدا کیدونکې خیالات او وساوس معاف کړی دی، مگر دا چه هغه په ژبه باندې راوستلې شی یا په هغې باندې عمل او کړې شی.

په صحیح مسلم کښې یو بل روایت دې، په هغې کښې دې:

(إِذَا هُمْ عَنِ يَسْمِيَةٍ فَلَا تَكْتُبُوهَا عَلَيْهِ فَإِنْ عَمِلَهَا فَاكْتُبُوهَا سَمِيَةً)^(۵)

یعنی: صرف د گناه په اراده باندې زما د بنده گناه مه لیکئ، که هغه اراده ئې په عمل کښې راغلې نو بیا یو گناه لیکئ.

د دې احادیثو د ظاهر نه استدلال کولو سره ډیر زیات علماء کرام فرمائی چه ترڅو پورې فعل صادر نه شی نو صرف د خیال او عزم د وجې نه مواخذه نه وی، امام مارزی رحمته الله دې ته د اکثر فقهاء کرامو رحمته الله مسلک وئیلې دې.^(۶)

کوم حضرات چه په عزم سیئه باندې د مواخذې قائل دی هغوی دا احادیث په هغه صورتونو

(۱) وفتح الملم، کتاب الايمان، باب اذا هم العبد بحسنه تكتب، واذا هم بسينه لم تكتب، ۹۵/۲

(۲) شرح مسلم للنووي، کتاب الايمان ۳۳۰/۱

(۳) صحيح البخاري، کتاب العتق، باب الخطاء والنسيان في العتاق والطلاق ۳۴۳/۱

(۴) صحيح مسلم، کتاب الايمان، باب تجاوز الله من حديث النفس، ۳۲۷/۱، رقم ۳۲۷

(۵) صحيح مسلم، کتاب الايمان، باب اذا هم العبد بحسنه ... ۳۲۹/۱، رقم ۲۳۰

(۶) اوگورئي شرح صحيح مسلم للنووي، کتاب الايمان ۳۳۰/۱

باندې معمول کوی چه کله عزم نه وی، صرف په زړه کښې خیال راشی. امام ابو بکر باقلانی هم دا مسلک اختیار کړې دی.

امام نووی رحمته الله علیه هم دې مسلک ته حسن وئیلې دې. هغوی فرمائی چه د زړه په عزم باندې د مواخذې کیدل د نصوص شرعیه نه ثابت دی مثلاً په آیت کریمه کښې دی ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾^(۱)، هم دغه شان په یو بل آیت کریمه کښې دی ﴿اجْتَبِئُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ﴾^(۲)، بدگمانی، حسد، تکبر، د یو مومن د زړه نه سپکاوی، هغه ټولې روحانی بيمارۍ دي چه د هغې تعلق د زړه سره دي او د هغې په مواخذې باندې د علماء کرامو اجماع ده^(۳) د بعض احادیثو نه هم صراحتاً معلومېږي چه د گناه که چا عزم او کړو نو په هغې باندې مواخذه ده.

تعارض روایات او د هغې حل: امام احمد رحمته الله علیه د ابو کبشه انصاری رحمته الله علیه نه یو مرفوع روایت نقل کړې دي چه په هغې کښې دی، دنیا د څلورو کسانو دپاره ده، په هغې کښې دی: ﴿وَعَبْدٌ رَزَقَهُ اللَّهُ مَالًا وَلَمْ يَزِدْهُ عِلْمًا، فَهُوَ يَخْطِي فِي مَالِهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ، لَا يَتَّقِي فِيهِ رَبَّهُ، وَلَا يَصِلُ فِيهِ رَحْمَتُهُ، وَلَا يَعْلَمُ رُبُّهُ فِيهِ حَقَّهُ، فَهَذَا يَأْخُذُ مِنَ النَّازِلِ قَالَ: وَعَبْدٌ لَمْ يَزِدْهُ اللَّهُ مَالًا، وَلَا عَلِمًا فَهَوَ يَقُولُ: لَوْ كَانَ لِي مَالٌ لَعَمِلْتُ بِعَمَلِ فَلَانٍ، قَالَ: هِيَ رَيْبَتُهُ، فَوَزُرُهَا فِيهِ سَوَاءٌ﴾^(۴)

یعنی: کوم بنده ته چه الله پاک مال ورکړو، خو علم ئې ورنکړو، او هغه په خپل مال کښې بغیر د علم نه داسې تصرف کوی چه د هغې په باره کښې د الله پاک نه نه ویرېږي. نه هغه په صله رحمې کښې خرچ کوی او نه په هغې کښې د الله پاک څه حق گنړی نو دې په بدترین درجه کښې دي او هغه سرې چه هغه ته الله پاک نه مال ورکړو او نه علم، خو د هغه خواهر وی چه که د هغه سره مال وي نو هغه به هم د هغه نه مخکښې سړی په شان په هغه مال کښې تصرف کولې نو د دواړو گناهونه برابر دی.

په دې حدیث او حدیث الباب کښې په ظاهره تعارض دي، حافظ ابن حجر رحمته الله علیه د دې حل هم دا راویستلې دي چه دمسند احمد دا حدیث دي په عزم باندې معمول کړې شی. پس هغه لیکي: ﴿الجمع بين الحديثين بالتحويل على حالتين فتحمل الحالة الأولى على من هم بالعصية هما مجردا

من غير تصميم والحالة الثانية على من مسم على ذلك وأمر عليه وهو موافق لما ذهب إليه الهاتقان﴾^(۵)

یعنی: په دې دواړو احادیثو کښې د تطبیق صورت دا دي چه دا دي په دوه حالتونو باندې

(۱) سورة النور: ۱۹

(۲) سورة العنکبوت: ۱۲

(۳) د ذکر شوي تفصیل دپاره اوگورئ: شرح مسلم للنووي، کتاب الايمان ۳۴۰/۱

(۴) مسند الامام احمد: ۲۳۱/۴

(۵) فتح الباری، ۳۲۵/۱۱

محمول کړې شې، اول حالت دې په هغه چا باندې محمول کړې شې کوم چه د گناه اراده کوی خو هغه اراده مصمم او کلکه نه وی او دویم حالت دې په هغه سړي باندې محمول کړې شې چه د گناه عزم مصمم او کړی، لکه چه د باقلانی رحمه الله مذهب دی

هم دغه شان يو مشهور حديث دې : (إِذَا تَلَّى الْمُسْلِمَانِ بِسْمِ اللَّهِ الْقَاتِلَ وَالْمَقْتُولَ فِي النَّارِ ، قُلْتُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا الْقَاتِلُ الْقَاتِلُ الْمَقْتُولَ قَالَ إِنَّهُ كَانَ حَرِيصًا عَلَى قَتْلِ صَاحِبِهِ) (۱)

یعنی: چه کله دوه مسلمانان تورې اخستلو سره د یو بل مخې ته راشی (او یو قتل شی)، نو قاتل او مقتول به دواړه جهنمیان وی، چا عرض او کړو: دا خو قاتل دې، خو د مقتول څه قصور؟ رسول الله ﷺ: هغه هم د دې قاتل د قتل کولو سخت خواش مند وو.

د دې حديث نه هم د گناه په عزم كولو باندې د مواخذي صراحت معلومېږي
د علامه شبير احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ تحقيق : خو علامه شبير احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ د ابو كبشه
انماري رحمۃ اللہ علیہ او د نورو نصوصو په باره كېنې فرمائي چه په دې كېنې د عزم او مراتب قصد
ذكر نشته، بلكه دا په حقيقت كېنې اخلاقي بيماري دي او دا بيل خيز دي. حضرت ليكي :

﴿ قلت : حديث ابن كبة الانباري ليس من باب العزم في شيء حتى يستدل به من يقول بالسواخة بالعزم ، فان مدلول حديث ابن كبة ، انما هو التحصن على قوات معصية الله ، وقعدان اسبابها ، وهذا من الكيفيات النفسانية التي تلحق بالمذكات ، كالحسد ، والعجب ، والنفاق ، والكبر ، وغيرها وكذلك حب شيوع الفاحشة ، واساءة الظن بالله ، وبالمؤمنين ليس من مراتب القصد ، بل هما من جنس الاخلاق الذميمة والمذكات الرديئة التي يؤخذ بها العبد بالاتفاق ، فيظهر على هذا ركازة الاحتجاج بقوله عز وجل : **إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ** وقوله : **اجْتَبِئُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ ... على السواخة بالعزم** ﴾ (٢)

يعني: زما خيال دې چه د ابو كېشه انصاري عليه السلام د حديث تعلق د عزم سره نه دې چه په هغې سره په عزم باندې په مواخذه كولو باندې استدلال او كړې شى، بلكه د دې حديث مدلول او مفهوم دا دې چه هغه سرې كوم چه د الله پاك په نافرمانۍ نه كيدو او د معصيت په وساتلو او اسباب نه موجود كيدو باندې افسوس او حسرت كړى او دا د كيفيات نفسانيه سره تعلق ساتى، كوم چه بد اخلاق مثلاً: حسد، عجب، نفاق او تكبر وغيره په حكم كېنې دې، هم دغه شان د بې حيايۍ د خورولو خواهش او د الله پاك او د مومنانو متعلق بدگمانۍ هم د قصد د مراتبو نه نه دى، بلكه دا د اخلاق ذميهه او د بدو ملكاتو د جنس نه دى، چه په هغې باندې بالاتفاق د انسان مواخذه كولې شى، ددې تفصيل نه دا خبره واضح او ظاهر شوه چه په عزم باندې د مواخذې په سلسله كېنې په آيت كريمه ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ﴾ او آيت كريمه ﴿اجْتَنِبُوا اكْذِيبًا مِنَ الظُّنِّ﴾ باندې استدلال كول خومره ضعيف او بې خايه دى.

د عزم دوه قسمونه : فائده : بعض حضراتو د عزم دوه قسمونه بیان کړي دي :

① يو هغه چه د هغې تعلق صرف د زړه سره دې او د اندامونو او جوارح نه د هغې ظهور نه کيږي، لکه شک، حسد او بغض وغيره.

② دويم هغه چه د هغې تعلق د جوارح سره دې، مثلاً زنا، غلا وغيره..... د علماء کرامو ذکر شوې اختلاف په دې دويم قسم کيږي دې، يعنې يو سړی د داسې بدې د زړه نه اراده او کړه چه د هغې تعلق د اندامونو سره دې مثلاً غلا، زنا وغيره نو د هغه به مواخذه کولې شي يا نه؟ د بعض علماء کرامو په نزد چه ترڅو پورې عملی شکل اختيار نه کړي، مواخذه به نه وي. اگر چه هغه د هغه بدې د ارتکاب عزم او کلکه اراده ولې نه وي کړې، او اکثر علماء کرام فرماني چه د کلکې ارادې کولو په صورت کيږي به مواخذه وي. (۱)

۳۲: بَابُ مَا يَتَّقِي مِنْ مُحَقَّرَاتِ الذُّنُوبِ

پناه معمولی نه دی کنترول پکار: گناهونه واره او معمولی نه دی کنترول پکار، امام بخاری رحمه الله په دې باب کيږي د دې خبرې طرف ته توجه پیدا کړي ده چه گناهونه واره نه دی کنترول پکار، دغه شان د انسان په زړه کيږي د گناهونو سخت والې او بدې ختمه شي او انسان د لوڼې لوڼې گناهونو سره عادت شي، رسول الله ﷺ سیده عائشه رضی الله عنها ته فرمانيلې وو (يَا عَائِشَةُ، يَاكِ وَمُحَقَّرَاتِ الذُّنُوبِ، فَإِنَّ لَهَا مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مَالًا) (۲) يعنې اي عائشه! کوم گناهونه چه واره کنترلي شي د هغې نه هم خان بچ کوه، ځکه چه د الله پاک د طرف نه به د دې تېوس کيږي. [۶۱۲۷] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا مَيْدَى عَنْ غِيلَانَ عَنْ أَنَسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ إِبْنُكُمْ لَتَعْمَلُونَ أَعْمَالًا هِيَ أَدَقُّ فِي أَعْيُنِكُمْ مِنَ الشَّعْرِ، إِنْ كُنَّا نَعُدُّهَا عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - الْمَوْبَقَاتِ، قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ يَعْنِي بِذَلِكَ الْمُهْلِكَاتِ. د سيدنا انس رضی الله عنه نه روايت دې چه تاسو ډير اعمال کوئ او هغه ستاسو په نظر کيږي د ويښته نه هم زيات معمولی وي، حال دا چه مونږ به هغه د رسول الله ﷺ په زمانه کيږي موبقات کنترول.

ابو عبد الله يعنې امام بخاری رحمه الله فرماني چه د موبقات نه مراد دې: هلاکوونکي گناهونه د مهدي نه مهدي بن ميمون مراد دې، د غيلان نه غيلان بن جرير مراد دې، علامه قسطلانی رحمه الله فرماني چه حافظ ابن حجر په هدی الساری مقدمه د فتح الباری کيږي د دې وضاحت کړې دې (۳) اگر چه په فتح الباری کيږي هغوی غيلان بن جامع ليکلي دي خو د مقدمې والا قول صحيح دې. (۴)

(۱) فتح الملمم کتاب الايمان : ۹۵/۲

(۲) فتح الباری : ۴۰۰/۱۱

(۳) هدی الساری، الفصل السابع : ۴۹۰

(۴) ارشاد الساری ۴۹۰/۱۳

خو حافظ ابن جریر رحمہ اللہ پہ فتح الباری کنبی غیلان بن جریر لیکلې دې ^(۱) ممکنه ده چه قسطلانی سره کومه نسخه وی په هغې کنبی ابن جامع لیکلې شوې وی!

علامه عینی رحمہ اللہ لیکي: (وكانت الصحابة يعدون الصفائر من المویقات لشدة خشيتهم لله ولم تكن لهم كباثر والمحققات إذا كثرت صارت كباثر للإصرار علیها) ^(۲)

یعنی: حضرات صحابه رضی اللہ عنہم به د الله پاک د ویرې د وجې نه واره گناهونه هم مهلك گنرل، لوڼې گناهونه خو د هغوی وو هم نه، د وړو گناهونو هم چه كله كشرت شی نو هغه لوڼې گناهونه جوړیږي.

۳: باب الأَعْمَالِ بِالْخَوَاتِيمِ وَمَا يُخَافُ مِنْهَا

د اعمال دارو مدار په خاتمه باندې دې: د اعمال دارو مدار په خاتمه باندې دې، د انسان د خاتمې په وخت د هغه عمل څنگه وو؟ د هغې مطابق به فیصله کولې شی یو سړي ټول عمر په گناهونو او د الله پاک په نافرمانۍ کنبی اخته وو، خو په آخر عمر کنبی ورته الله پاک د توبې او د خیر توفیق ورکړو او د هغه خاتمه بالخیر اوشوه، نو هغه یو کامیاب او بامراده انسان دې، د هغې برعکس یو بل سړي ټول عمر د الله پاک په اطاعت کنبی مصروف پاتې شو، خو په آخر کنبی هغه د څه وجې نه په گناهونو کنبی اخته شو او د هغه خاتمه په خیر سره او نشود نو دا ناکام او نامراد شو، په دې وجه انسان له د خپلې خاتمې په باره کنبی ډیر فکر مند اوسیدل پکار دی او د بدې خاتمې نه ویریدل پکار دی ځکه چه اصل اعتبار د خاتمې دې، امام بخاری رحمہ اللہ په دې باب سره، د دې حقیقت طرف ته توجه پیدا کړې ده.

کوم سړي سره چه د خپلې خاتمې او عاقبت فکر وی، هغه به د خپلو اعمالو په باره کنبی په عجب او خود پسندی کنبی نه اخته کیږي.

۱۶۱۲۸ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَيَّاشٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَاسَمٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ قَالَ نَظَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِلَى رَجُلٍ يُقَاتِلُ الْمُشْرِكِينَ، وَكَانَ مِنْ أَكْثَرِ الْمُسْلِمِينَ غَنَاءَ عَنْهُمْ فَقَالَ «مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى هَذَا». فَتَبِعَهُ رَجُلٌ فَلَمْ يَزَلْ عَلَى ذَلِكَ حَتَّى جُرِمَ، فَاسْتَعْجَلَ الْمَوْتُ. فَقَالَ بَدْبَائِةٌ سَفِيهٌ، فَوَضَعَهُ بَيْنَ ثَدْيَيْهِ، فَتَحَامَلَ عَلَيْهِ، حَتَّى خَرَجَ مِنْ بَيْنِ كَتِفَيْهِ. فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «إِنَّ الْعَبْدَ لَيَعْمَلُ فِيمَا يَرَى النَّاسُ عَمَلُ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَإِنَّهُ لَيَرَى أَهْلَ النَّارِ وَيَعْمَلُ فِيمَا يَرَى النَّاسُ عَمَلُ أَهْلِ النَّارِ وَهُوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَإِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِخَوَاتِيمِهَا» ار: ۱۲۷۴۲

د سیدنا سهل بن سعد الساعدي رضی اللہ عنہ نه روایت دې چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم یو سړي اولیدو کوم

(۱) اوکورئ: فتح الباری ۴۰۰/۱۱

(۲) عمدة القارئ: ۱۲۳/۲۳

چه د مشرکانو سره په جنگ کښې مصروف وو، دا سړې د مسلمانانو په صاحب مال و دولت خلقو کښې وو. رسول الله ﷺ او فرمايېل چه که څوک غواړي چه يو جهنمي ويښي نو دا سړې دې ويښي. په دې باندې يو سړې شاته شو هغه سړې مسلسل جنگيدلو او آخر زخمې شو. بيا هغه او غوښتل چه زر مې شې پس د خپلې تورې په سوکه باندې نې خپله سينه کيخودله او په هغې باندې نې خان ور واچولو او توره د هغه او گو لره شلولو سره بهر وتله. رسول الله ﷺ او فرمايېل: ډير کرته بنده د خلقو په نظر کښې د اهل جنت کار کوي حال دا چه هغه د اهل جهنم نه وي. يو بل بنده د خلقو په نظر کښې د اهل جهنم کار کوي حال دا چه هغه جنتي وي (ځکه چه د ژوند په آخری حصه کښې صالح شي). او د اعمالو اعتبار خو په خاتمه باندې دې

د ابو غستان نوم محمد بن مطرف دې.

(دبابه): د تورې سوکه. دا حديث په کتاب الجهاد (باب لا يقال فلان شهيد) د لاندې تير شوې دې په حديث شريف کښې چه د کوم سړي ذکر دې د هغه نوم قزمان (بضم القاف) وو.

۳۳: باب الْعُزْلَةُ رَاحَةٌ مِنْ خُلَاطِ السُّوءِ

(عزلة): بضم العين وسكون الواو، خلوت او يواځې والی ته وائی.

(خلط): د خلیط جمع ده. د خلیط جمع خلطاء هم راځي. علامه عيني رحمه الله فرمائي چه دا مصدر هم کيدې شي. د خلیط نه مراد دوست او ملګري دې. (سو) د سين په فتحې سره، بد.

د امام بخاري رحمه الله مقصد دا دې چه په خلوت او يواځې والی کښې د بدو ملګرو او غلط قسم خلقو د صحبت نه محفوظ وي

امام حاکم رحمه الله د ابوذر رضي الله عنه نه روايت نقل کړې دې (الْوَحْدَةُ خَيْرٌ مِنْ جَلِيسِ السُّوءِ) (۱) يعنی يواځې والی د بد ملګري نه غوره دې. د ترجمه الباب چه کوم الفاظ دي: دا د سيدنا عمر رضي الله عنه نه منقول دی، کوم چه ابن ابی شيبه موصولا ذکر کړې دی. (۲)

د خلوت فوائد: د خلوت اختيارولو ډير فائدي دي، انسان د بد صحبت نه او د خلقو د غيبت نه محفوظ وي. خلوت اختيارونکي د خلقو د شر نه او خلق د هغه د تکليف نه محفوظ وي. د عبادت دپاره په اطمینان سره وخت ملاؤ شي او د لغو او فضول خبرو نه بچ وي، د جنید بغدادی رحمه الله قول مشهور دې:

(۱) فتح الباری: ۴۰۲/۱۱، وعمدة القاری: ۱۲۵/۲۲

(۲) فتح الباری: ۴۰۲/۱۱، مستدرک الامام الحاکم، کتاب معرفة الصحابة: ۳۸۷/۳، رقم الحديث: ۵۴۶۶

(۳) فتح الباری: ۴۰۲/۱۱

(مکابدة العولة ایس، من مداراة الخلطة)^(۱) یعنی د خلوت اختیارولو مشقت، د خلقو د اختلاط د مدارات په مقابلہ کښې آسان دې

پس په حدیث الباب کښې د مجاهد نه پس د ټولو نه افضل هغه سړی ته وئیلې شوې دې کوم چه د خلقو نه بیل اوسیدو سره د الله پاک په عبادت او بندگۍ کښې مشغول وی خلوت افضل دې که اختلاط؟ خلوت اختیارول غوره دی که د خلقو سره اختلاط او یوځانې اوسیدل... په دې سلسله کښې تفصیل دا دې چه که خلقو سره اوسیدو باندې د هغوی په تکلیفونو باندې صبر نه شی کولې او د خپل تکلیف نه نور مسلمانان نه شی بچ کولې نو د هغه دپاره عزلت او خلوت اختیارول غوره دی

خو که یو سړی په خلقو کښې اوسیدو سره د خپل دین حفاظت کولې شی، نو په داسې صورت کښې اختلاط افضل دې، ځکه چه د رسول الله ﷺ او اکثر صحابه کرامو رضی الله عنہم ژوند د خلوت اختیارولو نه وو بلکه په خلقو کښې اوسیدلو سره به یې د خپل او هغوی د دین حفاظت فرمائیلو، دعوت او تبلیغ او درس تدریس او د دین د څو شعبو خدمت ځانله اوسیدو سره نه شی کیدي.

اصل کښې د انسانانو د مزاج فرق وی بعض خلق زر خفه کیدونکی وی، د بعض خلقو په مزاج کښې انفعالیت ډیر زیات وی او هغوی دهرې واقعي او معمولي خبرې نه د حد نه زیات متاثر کیږي، د دې برعکس د څه خلقو په مزاج کښې صبر او تحمل ډیر زیات وی، او د واقعاتو او حوادثو نه د حد نه زیات اثر نه قبلوی خلوت اختیارول او د اختلاط افضلیت به هم د هر سړی د مزاج په اعتبار سره وی، بنیادی څیز د خپل دین حفاظت دې، د کوم سړی دین چه په کوم حالت کښې محفوظ کیدې شی، د هغه دپاره هم هغه حالت افضل او غوره دي په حدیث باب کښې چه د خلوت اختیارولو کوم فضیلت دې دا علی الاطلاق نه دې، بلکه د هغه سړی دپاره دې چه د هغه د دین حفاظت په خلوت اختیارولو سره ممکن وی^(۲) په عام حالاتو کښې اختلاط افضل دې، په یو روایت کښې دې:

(الْمُسْلِمُ إِذَا كَانَ يُحَالِطُ النَّاسَ وَيَصْبِرُ عَلَى أَذَاهُمْ خَيْرٌ مِنَ الْمُسْلِمِ الَّذِي لَا يُحَالِطُ النَّاسَ وَلَا يَصْبِرُ عَلَى أَذَاهُمْ)^(۳) یعنی: هغه مسلمان کوم چه د خلقو سره یوځانې اوسیدو او د هغوی په تکلیف باندې صبر کوی هغه غوره دي، د هغه مسلمان په مقابلہ کښې چه د خلقو سره نه اوسیدو او نه د خلقو په تکلیف ورکولو باندې صبر کوی.

۱۶۱۲۹۱ حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي عَطَاءُ بْنُ يَزِيدَ أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ حَدَّثَهُ قَالَ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَقَالَ مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ جَاءَ أَغْرَابِي إِلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ

(۱) فتح الباری ۴۰۲/۱۱، ارشاد الساری: ۴۹۴/۱۳

(۲) راجع للتفصیل: فتح الباری: ۴۰۴/۱۱

(۳) عمدة القاری: ۱۲۵/۲۳

علیه وسلم - فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ النَّاسِ خَيْرٌ قَالَ «رَجُلٌ جَاهَدَ بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ، وَرَجُلٌ فِي شُعْبٍ مِنَ الشُّعْبِ يَعْبُدُ رَبَّهُ، وَيَدْعُ النَّاسَ مِنْ شِرَّةٍ».

تَابِعَةُ الزُّبَيْدِيِّ وَسَلِيمَانَ بْنِ كَثِيرٍ وَالتَّعْمَانُ عَنِ الزُّهْرِيِّ.

وَقَالَ مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عَطَاءٍ أَوْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَقَالَ يُؤْنُسُ وَابْنُ مُسَافِرٍ وَنَحْوُهُ بَنُو سَعِيدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ

بَعْضِ أَصْحَابِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - . [۲۶۳۴]

د سيدنا ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ نے روایت دی ہے یو باندگی د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پہ خدمت کنبی حاضر شو، او تپوس ٹی اوکرو یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم! کوم سرے د تولو نہ غورہ دی؟ وې فرمائیل : هغه سرے چا چه د خپل نفس او مال په ذریعہ جهاد اوکرو او هغه سرے کوم چه په یوه دره کنبی د خپل رب بندگی کوی او خلق د خپل شر نه محفوظ ساتی.

د سند وضاحت: په سند کنبی تحویل دی، د تحویل نه په وړاندې روایت کنبی د (قیل یا

رسول الله) الفاظ دی، د سوال کونکي ذکر نشته او د تحویل نه پس د محمد بن یوسف

فريابي په روایت کنبی (قَالَ جَاءَ أَهْلَ الْبَيْتِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ) الفاظ دی.

په دې کنبی د سوال کونکي ذکر نشته، چه یو باندگی د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په خدمت کنبی حاضر شو، حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه د هغه نوم معلوم نه شو. (۱)

قوله: (وَرَجُلٌ فِي شُعْبٍ مِنَ الشُّعْبِ): (شعب) د شین په کسرې سره او د عین په

سکون سره، درې او کندې ته وائی، شعب د هغې جمع ده.

قوله: (وَيَدْعُ النَّاسَ مِنْ شِرَّةٍ): خلق د خپل شر د وجې نه پریریدی، یعنی د خپل اذیت

د وجې نه د خلقو نه بیل اوسیری، او هغوی د خپل شر نه محفوظ کړی، د (ودعیدم) معنی

د پریخودلو راخی، علامه ابن اثیر رحمۃ اللہ علیہ لیکلې دی چه د دې ماضی او مصدر نه

استعمالیږي (۲)

قوله: (تَابِعَةُ الزُّبَيْدِيِّ وَسَلِيمَانَ بْنِ كَثِيرٍ وَالتَّعْمَانُ عَنِ الزُّهْرِيِّ): یعنی د شعيب

بن ابی جمره متابعت دې درې واړو راویانو کړې دي، د محمد بن الوليد زبيدي متابعت

امام مسلم، د سليمان بن كثير روایت امام ابوداؤد، د نعمان بن راشد متابعت امام احمد

موصولا نقل کړې دی (۳)

(۱) فتح الباری : ۴۰۳/۱۱

(۲) النهاية : ۸۳۴/۲

(۳) ارشاد الساری : ۴۹۳/۱۳

قوله: (وَقَالَ مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنِ عَطَاءٍ، أَوْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنِ أَبِي سَعِيدٍ، عَنِ

النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ): د معمر بن راشد هغه تعلیق امام احمد رحمته موصولا نقل کړې دې، په دې کښې د امام احمد رحمته شک پیدا شو چه زهري د عطاء، بن یزید نه نقل کړې دې که د عبید الله بن عبد الله بن عقبه نه. (۱)

قوله: (وَقَالَ يُونُسُ، وَابْنُ مُسَافِرٍ وَيَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ شَكَّابٍ، عَنِ

عَطَاءٍ عَنِ بَعْضِ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ): د یونس بن یزید تعلیق امام ذهلی رحمته په زهريات کښې د ابو عبد الرحمن بن خالد بن مسافر تعلیق هم امام ذهلی په زهريات کښې او د یحیی بن سعید تعلیق هم امام ذهلی رحمته موصولا نقل کړې دې. (۲)

خو دې درې وارو د صحابی نوم نه دې اخستلې بلکه (من بعض اصحاب النبی صلی الله علیه

وسلم) نې وئيلي دي

علامه کرمانی رحمته فرمائی چه کیدې شی د بعض اصحاب نه مراد هم دا سیدنا ابوسعید خدری رحمته مراد دي. (۳)

[۱۳۰] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا الْمَاجِشُونُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي صَعَصَعَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ

أَبِي سَعِيدٍ أَنَّهُ سَمِعَهُ يَقُولُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ «يَأْتِي عَلَى النَّاسِ

زَمَانٌ خَيْرٌ مَالِ الرَّجُلِ الْمُسْلِمِ الْقَتْمُ، يَتَّبِعُهَا شَعَفُ الْجِبَالِ وَمَوَاقِعُ الْقَطْرِ، يَفْرِدُ بِدِينِهِ مِنَ

الْفِتَنِ». [ر: ۱۹]

سیدنا ابوسعید خدری رحمته فرمایي چه ما د رسول الله صلی الله علیه و آله نه واوریدل چه په خلقو باندې به

یو داسې دور راشي چه د یو مسلمان به غوره مال گډې بیزي وی، هغه به هغې سره د غرونو

خوکو او د بارانونو وریدو ځایونو ته لاړ شی، هغه به د خپل دین د حفاظت دپاره د فتنو نه

تیخته اختیاړوی

قوله: (يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ): په دې کښې نې اشاره اوکړه چه خلوت

اختیارول او د خلقو نه د بیلتون دا فضیلت به په آخری زمانه کښې وی، ځکه چه د رسول

الله صلی الله علیه و آله په زمانه کښې خو جهاد مطلوب وو او جهاد د خلوت اختیارولو سره نه شی

کیدې. (۴)

(۱) ارشاد الساری ۴۹۳/۱۳

(۲) ارشاد الساری ۴۹۳/۱۳

(۳) راجع: شرح الکرماني للبغاري: ۱۶/۲۳

(۴) ارشاد الساری ۴۹۳/۱۳

قوله: **(شَعَفُ الْجِبَالِ)**: د غرونو سوکې، دا د شعبة جمع ده

قوله: **(مواقع القطر)**: د باران مواقع، مراد د دې نه میدانی علاقې دی. **(يُفْعَلُ بِدِينِهِ مِنْ)**

الْفَتَنِ یعنی هغه به د خپل دین د حفاظت دپاره د خلقو نه د تیختې لاره اختیاروی علامه عینی رحمته الله علیه لیکي

(وقیه أن اعتزال الناس عند ظهور الفتن والهرب عنهم أسلم للدين من مخالطتهم) ^(۱)

یعنی د فتنو د ظاهریدلو په زمانه کښې د خلقو نه بیل اوسیدل د دین دپاره ډیر د سلامتی باعث دی. هغوی سره د یو ځانې اوسیدو په مقابل کښې

ابن بطال د سیدنا حسن رضی الله عنه یو مرفوع روایت نقل کړې دې هغوی لیکي

(وذكر علي بن معبد عن عبد الله بن المبارك عن مبارك بن فضالة، عن الحسن يرفعه إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم) قال: (يأتى على الناس زمان لا يسلم لذى دين دينه، إلا من فزع بدِينِهِ من شأق إلى شأق وحجر إلى حجر، فإذا كان كذلك لم تزل المعيشة إلا بمعصية الله، فإذا كان كذلك حلت العزلة، قالوا: يا رسول الله، كيف تحل العزلة وأنت تأمرنا بالتزويج؟ قال: إذا كان كذلك كان هلاك الرجل على يدي أبيه، فإن لم يكن له أبوان كان هلاكه على يدي زوجته، فإن لم تكن له زوجة كان هلاكه على يدي ولده، فإن لم يكن له ولد كان هلاكه على يدي القرباء والجيران. قالوا: وكيف ذلك يا رسول الله؟ قال: يعزونه بضيق المعيشة ويكفونه ما لا يطيق، فعند ذلك يورد نفسه الموارد التي يهلك فيها) ^(۲)

یعنی: رسول الله صلی الله علیه وسلم او فرمائیل چه په خلقو باندې به یو داسې زمانه راشي چه دین دار به د غرونو څوکو ته تختیدلو سره د خپل دین حفاظت کوی. په داسې صورت کښې به خلوت اختیارول جائز وی. خلقو تپوس او کړو یا رسول الله صلی الله علیه وسلم! خلوت اختیارول څنگه جائز دی.

تاسو خو مونږ ته د ودونو حکم راکوئ؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم او فرمائیل چه کله داسې صورت حال وی نو انسان به د خپل مور پلار د لاسه هلاکیري. که د هغه مور او پلار نه وی نو د خپلې ښځې د لاسه به تباد کیري. که ښځه ئې نه وی نو د خپل ځوئی په لاس به هلاکیري. او که ځوئی ئې نه وی نو د خپلو رسته دارو او گاونډیانو د لاسه به بریادیږي

خلقو تپوس او کړو. هغه څنگه؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم او فرمائیل چه خلق به هغه ته پیغور ورکوی. په غریبې او بې وسې باندې به ئې شرموی او هغه به د داسې څیزونو مکلف کوی کوم چه به د هغه د طاقت نه بهر وی نو هغه به د هغوی مطالبات او خواهشات پوره کولو دپاره خپل ځان په هلاکت کښې واچوی

مطلب دا دې چه د هغه دا رسته دار به هغه ته د غریبې او بې وسې پیغور ورکوی او هغه به مجبوروی چه هغه مال او دولت او سامان د عیش او عشرت په هره طریقې سره برابر کړي او

هغه به د هغوی د مطالباتو پوره کولو دپاره په ناجائز طریقو سره د مال او دولت په گټلو کې یې اولگی او دغه شان به د خپل دین د بربادۍ ذریعه جوړه شی

۳۵: باب رَفْعِ الْأَمَانَةِ

د توجمة الباب مقصد څنگه څنگه قیامت رانژدې شی او د خیر القرون نه لرې والې پیدا شی. ډیر فتنې به پیدا شی او دیانت او امانت به د خلقو نه ختم شی. امام بخاری رحمته الله علیه په دې باب کې یې د رفع امانت یعنی د امانت د اوچتیدلو تذکره کړې ده

۱۶۱۳۱ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَيَّانٍ حَدَّثَنَا فُلَيْعُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا هِلَالُ بْنُ عَلِيٍّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَّارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «إِذَا ضُيِّعَتِ الْأَمَانَةُ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ». قَالَ كَيْفَ إِضَاعَتُهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ «إِذَا أُسِيدَ الْأَمْرُ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ، فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ». [ر: ۱۵۹]

د سیدنا ابو هريره رضی الله عنه نه روایت دې چې رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم او فرماييل: چې کله د خلقو نه، امانت ضائع شی نو د قیامت انتظار کوو، تپوس او شو: یا رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم امانت به څنگه ضائع کېږي؟ وې فرماييل: چې کله معامله نا اهل خلقو ته اوسپارلې شی نو بیا د قیامت انتظار کوئ دا حدیث د کتاب العلم په شروع کې یې تیر شوې دې، په دې حدیث کې یې د ذکر کړې شوې امانت نه یا خو د امانت عام مفهوم مراد دې کوم چې د خیانت ضد دې او یا د دې نه د امانت هغه مفهوم مراد دې چې د هغې ذکر د قرآن کریم په آیت کریمه (إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ) کې یې دی، د دې تفصیل د وړاندې حدیث نه لاندې راروان دې

قوله: (إِذَا أُسِيدَ الْأَمْرُ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ): په دې کې یې د امر نه مراد خلافت، اماره، قضاء وغیره ده، کوم چې د دین متعلق امور دی (۱) مقصد دا دې چې معامله نا اهل خلقو ته حواله کړې شی او منصبونه به هغوی ته راشي نو هغوی به د خپلې نا اهلۍ د وجې نه په هغې کې یې خیانت کوی، ایمانی تقاضې به د خپو لاندې کوی. نو دا به د قرب قیامت علامت وی، پس د بخاری شارح، ابن بطال رحمته الله علیه یو روایت نقل فرمائی چې رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم او فرماييل: (سَيَأْتِي عَلَى النَّاسِ سَنَوَاتٌ خُدَاعَاتٌ يَصْدُقُ فِيهَا الْكَاذِبُ، وَيَكْذِبُ فِيهَا الصَّادِقُ، وَيُؤْتَمِنُ فِيهَا الْغَافِلُ، وَيَخُونُ فِيهَا الْأَمِينُ، وَيَنْطَلِقُ الرُّوَيْضَةُ، قِيلَ: وَمَا الرُّوَيْضَةُ؟ قَالَ: الرَّجُلُ التَّافَهُ فِي أَمْرِ الْعَامَةِ)

یعنی په خلقو باندې به یو داسې زمانه راشي چې په هغې کې یې به د هوکه ورکول ډیر عام شی. په هغې کې یې به د دروغ ژن تصدیق کولې شی او د رشتیني انسان به تکذیب کولې شی. خیانت کونکي سره به امانت کیځودلې شی او چا سره چې امانت کیځودلې شی هغه به خیانت کوی او روييضة به خبرې کوی. تپوس او کړې شو: روييضة څوک دې؟ رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم

اوفرمانیل سپک انسان یعنی د عام خلقو په معاملاتو کښې به یو معمولی سړی هم د خپلې راتې اظهار کوی علامه ابن بطلال رحمته الله علیه فرماني چه په دې کښې اکثر علامات مونږ اولیدل او کوم چه ښکاره شوې نه دی هغه هم زیات لرې نه دی (۱)

(۱۶۱۳۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ حَدَّثَنَا حَدِيثُهُ قَالَ حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - حَدِيثَيْنِ رَأَيْتُ أَحَدَهُمَا وَأَنَا أَنْتَظِرُ الْآخَرَ، حَدَّثَنَا «أَنَّ الْأَمَانَةَ نَزَلَتْ فِي جَدِّ قُلُوبِ الرِّجَالِ، ثُمَّ عَلِمُوا مِنَ الْقُرْآنِ، ثُمَّ عَلِمُوا مِنَ السُّنَّةِ» وَحَدَّثَنَا عَنْ رَفِيعٍ قَالَ «يَنَامُ الرَّجُلُ النَّوْمَةَ فَتُقْبَضُ الْأَمَانَةُ مِنْ قَلْبِهِ، فَيُظَلُّ أَثَرُهَا مِثْلَ أَثَرِ الْوُكَيْتِ، ثُمَّ يَنَامُ النَّوْمَةَ فَتُقْبَضُ فَيَبْقَى أَثَرُهَا مِثْلَ الْمَجْلِ، كَجَمْرِ دَخَرْتُهُ عَلَى رَجُلِكَ فَتَنْفِطُ، فَتَرَاهُ مُنْتَبِهًا، وَلَيْسَ فِيهِ شَيْءٌ، فَيُضِغُ النَّاسُ يَتَّبِعُونَ فَلَا يَكَادُ أَحَدٌ يُؤَدِّي الْأَمَانَةَ، فَيُقَالُ إِنَّ فِي بَنِي فُلَانٍ رَجُلًا أَمِينًا. وَيُقَالُ لِلرَّجُلِ مَا أَغْفَلَهُ وَمَا أَطْرَفَهُ وَمَا أَجْلَدَهُ. وَمَا فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ خَرَدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ،

وَلَقَدْ أَتَى عَلَى زَمَانٍ وَمَا أَبَالَى أَنْكُمْ بَاتِعْتُ لَكُمْ كَانَ مُسْلِمًا رَدَّةَ الْإِسْلَامِ، وَإِنْ كَانَ نَصْرَانِيًّا رَدَّةَ عَلَى سَاعِيهِ، فَأَمَّا الْيَوْمَ فَمَا كُنْتُ أَبَايُمُ إِلَّا فُلَانًا وَفُلَانًا».

قَالَ الْفَرَبْرِيُّ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ حَدَّثْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ سَمِعْتُ أَحْمَدَ بْنَ عَاصِمٍ يَقُولُ سَمِعْتُ أَبَا عُبَيْدٍ يَقُولُ قَالَ الْأَنْصَعِيُّ وَأَبُو عَمْرٍو وَعَبْدُ اللَّهِ جَدُّ قُلُوبِ الرِّجَالِ الْجَدُّ الْأَوَّلُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ، وَالْوُكَيْتُ أَثَرُ الشَّيْءِ الْيَسِيرِ مِنْهُ، وَالْمَجْلُ أَثَرُ الْعَمَلِ فِي الْكَفِّ إِذَا غَلِظَ. [۶۴۷۵، ۶۴۸۸]

د سيدنا حذيفه بن اليمان رضي الله عنه نه روايت دې چه مونږ ته رسول الله صلی الله علیه و آله دوه احاديث بيان اوفرمانیل يو خو مې ليدلې دي او د دويم منتظر یم رسول الله صلی الله علیه و آله مونږ ته اوفرمانیل : امانت د خلقو د زړونو زور والی ته کوز کړې شو، بيا هغوی هغې لره د قرآن کریم نه اوپيژندلو، بيا نې د سنت نه اوپيژندلو او رسول الله صلی الله علیه و آله د هغې د اوچتيدلو متعلق ارشاد اوفرمانیلو، چه انسان به يو کړت اوده شی او (هم په دې کښې به) امانت به د هغه د زړه نه ختم شی، او د هغې اثر به د پولې په شان باقي پاتې شی، لکه چه د اور سکروته ستاسو په خپه راشی او د هغې د وجې نه خپه پولی شی، تاسو به هغه پرسيدلې وينی حال دا چه دننه

(۱) شرح ابن بطلال : ۲۰۵/۱۰

(۲) اخرجه البخاری فی کتاب الرقاق، باب رفع الامانة (الحديث ۶۴۹۷). واخرجه ايضا فی کتاب الفتن، باب : اذا بقي فی حثالة من الناس (الحديث : ۷۰۸۶). واخرجه ايضا فی کتاب الاعتصام بالكتاب والسنة، باب الاقتداء بسنن رسول الله صلی الله علیه و آله (الحديث ۷۰۸۶) مختصرا، واخرجه الترمذی فی کتاب الفتن، باب ما جاء فی رفع الامانة (الحديث : ۲۱۷۹) وقال : هذا حديث حسن صحيح، واخرجه ابن ماجه فی کتاب الفتن، باب ذهاب الامانة (الحديث : ۴۰۵۳)

هیڅ څیز نه وی، حال به دا شی چه سحر به خلق پاسیدو سره اخستل خرڅول کوی او یو سرې به هم امانت دار نه وی، او به وئیلې شی چه په فلانی خیلو کښې یو امانت دار سرې دې، د یو سرې متعلق به او وئیلې شی چه څومره عقل مند دې، څومره اوچتې حوصلې والا دې او څومره بهادر دې! ... حال دا چه د هغه په زړه کښې به د اوری د دانې برابر هم ایمان (امانت) نه وی. ما یو داسې وخت هم تیر کړې دې چه د هغې پرواه نه کوم چه د چا سره اخستل خرڅول کوم، که هغه به مسلمان وو نو هغه به اسلام (د بې انصافی نه) منع کولو، او که هغه به نصرانی وو، نو د هغه مددگار به هغه منع کولو، خو اوس زه د فلانی او فلانی نه سوا چا سره هم اخستل او خرڅول نه کوم.

قوله: **﴿حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثَيْنِ رَأَيْتُ أَحَدَهُمَا وَأَنَا أُنْتَظِرُ**

الآخر﴾: سیدنا حذیفه رضی الله عنه فرمائی چه رسول الله صلی الله علیه و آله ماته دوه احادیث بیان کړل، یو خو ما اولیدو او د دویم انتظار کوم، اول حدیث دې **﴿أَنَّ الْأَمَانَةَ تَوَكَّلْتُ فِي جَذْرِ قُلُوبِ الرِّجَالِ﴾** او دویم حدیث دې **﴿ثُمَّ بَيَّنَّا التَّوَكُّلَ فَتَقَبَّلُ﴾**

قوله: **﴿أَنَّ الْأَمَانَةَ تَوَكَّلْتُ فِي جَذْرِ قُلُوبِ الرِّجَالِ ثُمَّ عَلِمُوا مِنْ الْقُرْآنِ ثُمَّ عَلِمُوا**

مِنْ السُّنَّةِ﴾: امانت د خلقو د زړونو تل ته کوز شو، بیا خلقو هغه د قرآن کریم نه زده کړو، بیا ئې د سنت نه زده کړو، د جذر معنی د جرړې ده.

د امانت نه څه مراد دې؟ په دې کښې د امانت نه یا خو د هغې مشهور معنی مراد ده، یعنی د چا په حق او ملکیت کښې خیانت نه کول او یا د دې نه مراد هغه امانت دې کوم چه د سوره احزاب په آیت کریمه **﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ﴾** کښې راغلې دې، یعنی هغه ټولې شرعې ذمه دارې کومې چه په هر مکلف باندې عائد کړې شوې دی، او کوم عهد او میثاق چه د هغه نه اخستلې شوې دې. ^(۱)

علامه شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه د دې آیت کریمه د لاندې لیکي!

اصل دا ده چه الله پاک خپل یو خاص امانت د مخلوق په یونوع کښې د کيخودلو اراده چه څوک دې امانت له که غواړی نو په خپل سعی او کسب او طاقت سره دې محفوظ کړی او ترقي دې ورکړی. چه په دې سلسله کښې د الله پاک د هر قسم شتون او صفاتو ظهور اوشی. مثلا د دې نوع کوم افراد چه امانت پوره طریقې سره محفوظ کړی او د دین په ترقي کښې په هغوی باندې انعام او اکرام او کړې شی. کوم چه په غفلت او شرارت سره ضائع کړی، هغوی ته دې سزا ورکړې شی او کوم خلق چه دې باره کښې لږه کوتاهی کوی، هغوی سره دې د عفو او بخښنې کولو معامله او کړې شی.

زما د خیال مطابق دا د ایمان او امانت یو تخم دې کوم چه د بنی آدم په زړونو کښې شیندلې

^(۱) فتح الملهم، کتاب الایمان، باب رفع الامانة من بعض القلوب، ۱۰۹/۲، ومرقاۃ المفاتیح، کتاب الفتن.

شوې دې. کوم ته چې (مايه التکليف) وئيلې شي. (لا ايمان لمن لا امانة له) يعنې په کوم سړي کښې چې د امانت صفت نه وي، د هغه ايمان کامل نه دي، هم د هغې په خيال ساتلو سره د ايمان اونه راخيژي، گویا د بنې ادم زړونه د الله پاک زمکې دي، تخم ئې هم په هغې کښې اچولې دي، د باران کولو دپاره د رحمت اورينځې هم هغه راليرلې دي چې د هوی د سينو نه د الله پاک د وحی باران اوشو. (۱)

په انسان فرض دی چې د ايمان دا تخم کوم چې د الله پاک امانت دې ضائع نه کړي، بلکه پور په سعی او کوشش سره دې د هغې ساتنه کوي، چرته داسې اونشی چې چرته د غلطي يا غفلت په ځانې د اونې راختلو تخم هم ختم شی هم د دې طرف ته اشاره ده. د سيدنا حذیفه رضي الله عنه په دې حديث کښې (أَنَّ الْأَمَانَةَ تَوَكَّلْتُ فِي جَذْرِ قُلُوبِ الرِّجَالِ ثُمَّ عَلِمُوا مِنَ الْقُرْآنِ) دا امانت هم د هدايت تخم دې کوم چې د الله پاک د طرف نه د خلقو په زړونو کښې اچولې شوې دي. بيا د قرآن او سنت د علومو باران اوشو چې د هغې نه که صحيح طريقې سره انتفاع اوکړې شي نو د ايمان بوټي رالوي شي، او انسان ته د هغې د خوږې ميوې نه د خوند اخستلو موقع ملاؤ شي. که په انتفاع کښې کوتاهې اوکړې شي نو هم د دې اونې په رالويدو کښې به نقصان راشي يا بالکل غفلت اوکړې شي نو د سره به ټول تخم برباد شي دا امانت وو کوم چې د الله پاک زمکې اسمان او غرونو ته اوښودلو. خو په چا کښې استعداد وو چې د دې عظيم امانت د اوچتولو حوصله ئې کړې وي، هر يو په خپل حال يا خپل قول سره د ناقابل برداشت ذمه داريانو ته ويږيدلو سره انکار اوکړو چې مونږ دا بار نه شو اوچتولې. خپله سوچ اوکړه چې سوا د انسان نه کوم مخلوق دې کوم چې په خپل کسب او محنت سره د دې ايمان د تخم حفاظت او پالنه کولو سره د ايمان ميوه داره اونه حاصله کړې شي. په حقيقت کښې د عظيم الشان امانت حق ادا کول او يو افت وهلې زمکه چې په هغې کښې مالک تخم کړلې وو، سخت محنت کولو سره باغ او بهار جوړول هم د دې ظلوم او جهول انسان حصه کيدې شي، چاسره چې قابله زمکه موجود ده او محنت کولو سره د يو څيز د لويولو قدرت الله پاک هغه ته ورکړې دي.

ظلم او جهول د ظالم او جاهل مبالغه ده. ظالم او جاهل هغه چاته وائی چې بالفعل د عدل او علم نه خالی وي خو د دې صفاتو د حصول استعداد او صلاحيت لري. پس کوم مخلوق چې د فطرت د ابتداء نه په عدل او انصاف سره متصف دی او د يوې لمخې دپاره هم د دې اوصافو نه نۀ دی جدا شوي، مثلاً ملائکه الله يا هغه مخلوق کوم چې د دې څيزونو د حصول بالکل صلاحيت نه لري (لکه زمکه، آسمان، غرونه وغيره)، ظاهره ده چې دواړه د امانت الهي حمل کونکي نه شي جوړيدې.

بيشکه د انسان نه سوا پيريان يو نوع ده چې په هغې کښې في الجملة استعداد د دې تحمل موندلې شي هم په دې وجه (وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِي) کښې دواړه جمع کړې شوي

دی. خو د انصاف خبره دا ده چه د امانت د حق ادا کولو استعداد په هغوی کښې دومره ضعیف وو چه د امانت د حمل کولو په مقام باندې بالکل قابل ذکر او د التفات قابل او نه گنلې شو. گویا هغوی په دې معامله کښې د انسان تابع او گنلې شو د جن (پیریانو) نوم مستقل طور اخستلو ته ضرورت نشته. والله تعالی اعلم بالصواب.^(۱)

بعضو وئیلې دی چه د دې نه ایمان مراد دې. ^(۲) ځکه چه د حدیث په آخر کښې دا الفاظ دی

(وَمَا لِيْ قَلْبِيْ مُتَعَالٍ حَبِيْبِيْ خُذْ لِيْ مِنْ اِيْمَانٍ)

د امانت د زړه جرړو ته د کوزیدو مطلب دا دې چه الله پاک د هر سړی زړه کښې د ایمان د قبولو صلاحیت پیدا فرمائیلې دې. او یو نور ایمان و هدایت ئې هغه ته ورکړې دې. چه د هغې ذکر د قرآن کریم په آیت **(فَطَرَكُ اللهُ اِلَيْهِ قَطْرَ النَّاسِ عَلَيْهَا)** ^(۳) کښې دی او په حدیث کښې دی **(كُلُّ مُؤْمِنٍ يُّوَدُّكَ عَلَى الْفِطْرَةِ)** ^(۴)

مطلب دا دې چه الله پاک د مومنانو په زړونو کښې اولاد هدایت نور او د حق د قبولولو او پیژندلو صلاحیت پیدا فرمائیلې دې، بیا د قرآن او حدیث په ذریعه هغوی هغه احکامات او پیژندل او اوښ منل.

قوله: (يَنَامُ الرَّجُلُ النَّوْمَةَ فَيَقْبُضُ الْاَمَانَةَ مِنْ قَلْبِهِ): دا دویم حدیث دې. چه د هغې په باره کښې سیدنا حذیفه رضی الله عنه فرمائی چه د هغې ماته انتظار دې. په اول حدیث کښې هغوی په عهد نبوی کښې د صحابه کرامو رضی الله عنهم په صورت کښې مشاهده کړې وه. یو سړی به اوده شی. نو امانت به د هغه د زړه نه اوچت کړې شی. د دې نه یا خو حقیقی اوده کیدل مراد دی یا د غفلت نه ګناه ده چه د قرآن او حدیث او د الله پاک د احکاماتو نه به لا پرواه شی. چه د هغې په نتیجه کښې به ترې امانت اوچت کړې شی.

که حقیقتا اوده کیدل مراد وی نو مطلب به دا وی چه انسان به اوده کیدو سره راپاسی نو خپله به هغه ته د زړه نه د امانت او د ایمان دارئ کیفیت ختم شوې وی او په زړه باندې به ئې تور والې او څړه راغلې وی. گویا چه د دین یو اضطراری کیفیت به د هغه په زړه باندې طاری شوې وی.

او که د اوده کیدو نه مراد حقیقة اوده کیدل نه وی، بلکه د دین نه غفلت مراد دې نو مطلب به دا وی چه د قرآن او سنت نه به بې رخی اختیار کړی. په ګناهونو کښې به اخته شی، چه د هغې نتیجه به دا وی چه امانت او ایمان به اوچت کړې شی. ^(۵)

(۱) تفسیر عثمانی ص: ۵۶۹، ۵۷۰

(۲) مرقاة المفاتیح، کتاب الفتن، ۶/۱۰

(۳) سورة الروم: ۳۰

(۴) سنن ابی داؤد، کتاب السنة، باب فی ذراری المشرکین: ۳۲۹/۴، رقم الحديث: ۴۷۱۴

(۵) مرقاة المفاتیح شرح مشکاة المصابیح: ۶/۱۰

دا دویمه معنی زیاته مناسب معلومیری

قوله: (فَيَظَلُّ أَثَرَهَا مِثْلَ أَثَرِ الْوَكْتِ): (وکت) یعنی د نقطې د نخښې په شان به د هغه نخښه باقی پاتې شی. (وکت) په واو باندې فتحه او د کاف په سکون سره، هغه نقطې ته وائی کومه چه په یو خیز کښې د مختلف رنگ وی. مثلا په تور کښې دننه سپینه یا په سپین خیز کښې توره نقطه، علامه قسطلانی رحمته الله علیه لیکي:

(الوکت: النقطة في الشيء من غير لونه أو هو السواد اليسير واللون المحدث المخالف للون الذي كان قبله) (۱)
قوله: (ثُمَّ يَنَامُ النَّوْمَةُ فَتَقْبُضُ فَيَبْقَى فِيهَا أَثَرُهَا مِثْلَ أَثَرِ الْمَجْلِ): بیا به دوباره اوده شی نو امانت به او چت کړې شی او دهغې نخښه به دپولې په شان باقی پاتې شی

(المجل) د میم په فتحې سره او د جیم په سکون سره، معنی ئې ده: پولې. د کار کولو دوران کښې چه د لاس کومه خرمن سخته شی چه هغې ته پولې وائی او په هغې باندې د مجل اطلاق کیږي

مطلب دا دې چه کله د دین نور هم غفلت زیات شی نو د امانت هغه لږه ډیره حصه کومه چه پاتې شوې وه، هغه به هم او چتد کړې شی او صرف د رابرسیره شوې پولې په شان نخښه به پکښې پاتې شی. کومه چه رابرسیره ښکاره کیږي خو د دننه نه خالی وی.

قوله: (كَجَمْرِ دَحْرَجْتَهُ عَلَى رَجْلِكَ فَتَنَفَّطَ فَتَرَاهُ مُنْتَبِهاً وَلَيْسَ فِيهِ شَيْءٌ): یعنی لکه چه تاسو د اور سکروته په خپله باندې را کاږئ او په هغې سره پولې راوځی نو هغه تاسو ته هکه ښکاری او په هغې کښې هیڅ هم نه وی.

(تَنَفَّطَ) د باب سمع نه دې او د دې معنی ده: پولې راختل، د کار د وځې نه په لاس کښې پولې راوتل.

(منتبها): ای مرتفعاً: دا د باب افتعال نه د اسم فاعل صیغه ده، د انتبار معنی ارتفاع او اوچت والې راځی. (۲)

په (نظ) او (فتراه) ضمیر د رجل طرف ته راجع دې او رجل مونث سماعی دې، او ضمیر د مذکر دې. په ضمیر او مرجع کښې د تذکر او تانیث په لحاظ سره مطابقت نشته.

د دې جواب دا دې چه د ضمیر مرجع عضو، یا موضع رجل دې په کوم چه سکروته اچولې شوې ده. په دې اعتبار سره دا مذکر ذکر کړې شوې دې. (۳)

د حدیث د تمثیل وضاحت: په دې حدیث کښې چه کوم مثال پیش کړې شوې دې، حضرات

(۱) ارشاد الساری: ۴۹۶/۱۳

(۲) عمدة القاری: ۱۲۹/۲۳، وارشاد الساری: ۴۹۶/۱۳

(۳) عمدة القاری: ۱۲۹/۲۳، وارشاد الساری: ۴۹۶/۱۳، ومرعاة المفاتيح شرح مشکاة المصابيح، کتاب

محدثینو د هغې مختلف وضاحتی مطلب بیان کړی دی

① چه کله انسان د شریعت نه غافل شی او په گناهونو کېنې اخته شی نو په زړه کېنې دننه به نې ذایمان نور کم شی او کله چه هغه خپله جائزه واخلی نو په خپل زړه کېنې دننه به (وکت) یعنی د یوې نقطې د مقدار نه سوا د ایمان او امانت د نور نه هیڅ او نه وینی. بیا چه کله دوباره اوده شی یعنی د دین د احکاماتو نه نور هم غافل شی او په معاصی او گناهونو کېنې اخته شی نو د نور امانت باقی پاتې حصه به هم غائبه شی او صرف د یوې ماتې پولې په شان نخښه به پاتې شی کوم چه برسیره ښکاره کیږی خو د دننه نه د صالح مراد نه خالی او سوا د گنده اوبو نه پکښې هیڅ هم نه وی، هم دغه شان به دا سړې اگر چه په ظاهره کېنې صالح او نیک ولې نه ښکاری خو د دننه به د ایمان او امانت د آخرت د مفید اعمالو نه به پکښې هیڅ هم نه وی.

خلاصه دا چه د ایمان نور به تدریجا او په مزه مزه ختم شی، د غفلت په اوله مرحله کېنې به د امانت نور ختم شی او صرف د یوې نقطې په اندازه به هغه نور باقی پاتې شی او د غفلت په دویمه مرحله کېنې به هغه هم ختم شی او صرف د هغې د محل په شان یوه نخښه به پاتې شی.... په دې کېنې دې خبرې طرف ته هم اشاره ده چه د ایمان او امانت حقیقی اگر چه ختم شی خو بهر حال د هغې یو نخښه، یو علامت او یو اثر به باقی وی، اگر چه هغه د (وکت) د یوې نقطې په اندازه یا د محل د نخښې په شان ولې نه وی!

پس علامه عینی رحمته الله علیه لیکي: «وحاصله أن القلب یخلو عن الأمانة بأن تزول عنه شیئا فشیئا فإذا زال جزء منها زال نورها وخلفتها ظلمة کالوکت وإذا زال شیء آخر منه صار کالجمل وهو أحرک لایکاد یزول إلا بعد مدّة ثم شبه زوال ذلک النور بعد ثبوته فی القلب وخروجه منه واعتقابه لیا به جبر تدحرجه علی رجلک حتی یؤثر فیها ثم یزول الجبر ویبقی التفتط» (۱)

مطلب دا چه: د کوم اهل ایمان د فکر او عمل په قوه باندې غفلت او بې حسی خوره شی او د گناهونو د ارتکاب په صورت کېنې د دین او شریعت سره د هغوی تعلق انتهائی کمزورې شی، د هغوی د زړونو نه امانت لار شی، پس چه کله د هغې یو حصه زائل شی نو د هغوی د زړونو نه به نور هم زائل شی او د هغې په ځانې به د (وکت) په شان ظلمت او تیاره پیدا شی او د هغې مثال داسې دې لکه په یو څیز کېنې د هغه مخالف رنگ ښکاره شی، مثلا تور څیز کېنې د سپین رنگ ښکاره کیدل، او چه کله د دین او شریعت متعلق غفلت او کوتاهی نوره هم زیاته شی او د گناهونو ارتکاب د مخکښې نه هم زیات شی نو د نور امانت چه کومه حصه باقی پاتې شوې وه، د هغې نه به څه زائله شی او د هغې مثال داسې دې لکه د بدن په یوه حصه باندې پولې کومه چه دومره ژوره او سخته وی چه زر نه ختمیږی، پس په دویم کړت چه کومه تیاره پیدا شی هغه به د اول کړت پیدا کیدونکې تیرې نه زیاته خوره او

زوره وی ذکر شوې صورت حال لره د دې مثال د بیان فرمائیلو نه پس ئې او فرمائیل چه د انسان په زړه کښې به د ایمان او امانت نور پیدا کیدل او بیا وتل یا په زړونو کښې د دې نور ځانې نیول او بیا د هغې د زائل کیدو نه پس د تیرې راتلل داسې تشبیه لری لکه د اور سکروته اخستلو سره هغه په خپله خپه باندې واچوی او هغه سکروته د خپې نه زائل شی او بیا په سوزیدلی ځانې باندې پولی راوخیژی

⑦ دویم مطلب دا بیان کړې شوې دې چه انسان د کوم دین نه غافل او په گناهونو او معاصی کښې اخته وی نو د هغې په وجه باندې به ایمان د هغه د زړه نه تدریجا اوچت کړې شی. چه کله د ایمان پاک جز، زائل شی نو د هغې نور به هم ختم شی او د هغې ځانې به تیاره او نیسی. کوم چه به په اوله مرحله کښې د (وکت) په اندازه وی، بیا چه کله د ایمان باقی حصه ختمه شی نو هغه به د ظلمت مجل (پولی) په شان، وی. پس ملا علی قاری رحمته الله علیه لیکي:

(وقال شارح من علمائنا: يردان الامانة ترفع عن القلوب عقوبة لاصحابها على ما اجترحو من الذنوب، حتى اذا استيقظوا من منامهم، لم يجدوا قلوبهم على ما كانت عليه، ويبقى فيه اثر تارة مثال الوكت وتارة مثل المجل) (۱)

صاحب د مظاهر حق د دې مطلب وضاحت داسې کړې دې: د دې ارشاد نه مراد دا دې چه الله پاک د خلقو په زړونو کښې د امانت نور پیدا کړو، چه هغوی د هغې په رڼا کښې د کامیابی په لاره باندې روان شی او د دین او شریعت تابعدار جوړ شی. خو چه کله هغوی د دې نعمت نه بې پرواه شی، د دین او شریعت په باره کښې غفلت او کوتاهی کوی او د گناهونو ارتکاب کوی نو الله پاک به د سزا په طور د هغوی نه دا نعمت واخلی. په داسې طریقه چه د هغوی د زړونو نه به امانت اوځی. تردې چه کله هغوی د غفلت د خوب نه را بیدار شی نو محسوس به کړی چه د هغوی د زړه هغه حالت نه دې کوم چه د امانت په موجودگي کښې وو، خو د هغوی په زړونو کښې به د دې امانت نخښه باقی وی کومه چه به کله د (وکت) په شان وی او کله د مجل په شان. پس (مجل) اگر چه مصدر دې خو دلته د دې نه مراد پولی ده او دا (یعنی مجل، اول کرت، یعنی وکت، نه کمتر درجه ده. ځکه چه د (وکت) په ذریعه دې طرف ته اشاره مقصود ده چه اگر چه امانت به د زړه نه اوځی خو د نخښې په صورت کښې به د هغې څه نه څه حصه باقی وی (۲)

قوله: (وَيُقَالُ لِلرَّجُلِ مَا أَغْفَلَهُ وَمَا أَظْرَفَهُ وَمَا أَجْلَدَهُ وَمَا فِي قَلْبِهِ مِنْ قَالٍ حَبَّةٍ

خَرَدَلٍ مِنْ إِيْمَانٍ): د یو سړی په باره کښې به ویلې شی چه څومره عقل مند، ظریف (خوش طبع، او چالاک او اوسیار دې. خو د هغه په زړه کښې به د اوری د دانې برابر

ایمان هم نه وی

یعنی داسی زمانه به راشی چه به خلقو کنی به د مدح او تعریف پیمانی بدلې شی. د چا تعریف به په عمل صالح، ایمان او نیکی باندې نه شی کولی بلکه عقل ظرافت او چالاکی به د خلقو د مدح تعریف ذریعه جوړېږي. پس ملا علی قاری رحمته الله علیه لیکي:

(وحاصله انهم یدعون به بکثرة العقل والظرافة، والجلادة، ويتعجبون منه، ولا یدحون احدا بکثرة العلم النافعة، وصلاح العمل الصالح) (۱)

قوله: (ما اعقله، ما اظرفه): تعجب صیغې دی. (اجلد) د جلادة نه دې چه د هغې معنی چستی او چالاکی ده

قوله: (وما فی قلبه): یعنی د هغه په زړه کښې به د رتنې برابر ایمان هم نه وی، په دې کښې یا خو د اصل ایمان نفی ده یا د کمال ایمان نفی کړې شوې ده (۲)، په اول صورت کښې به کافر وی او په دویم صورت کښې به فاسق وی.

قوله: (ولقد اتی علی زمان و ما ابالی انکم بايعت): یعنی یوه داسی زمانه هم تیره شوه چه په هغې کښې به زما دا پروا نه وه چه د کوم سړي سره معامله او اختل خرڅول کول دي، ځکه چه په خلقو کښې امانت او دیانت داری عام وه، نو دا فکر به نه وو چه یو سړي به څه معامله کولو سره منکر شی او زما حق به نه راکوی.

(بايعت) د بیع شرا، یعنی اختلو او خرڅولو معاملات مراد دی (۳).

قوله: لیس کان مسلماً ردة الاسلام وان کان نصرانياً ردة علی ساعیه: یعنی که هغه مسلمان وی (د چا سره چه ما معامله او کړه)، نو د هغه اسلام به ماته زما حق واپس کړي یعنی د هغه اسلام به هغه مجبوره کوي چه هغه ماته زما حق واپس کړي د سیدنا ابوذر رضی الله عنه په نسخه کښې (بالاسلام) دې (۴)، یعنی هغه به د اسلام د وجې نه ماته زما حق واپس کړي او که نصرانی وی نو د اسلام ساعی او عامل به په ما باندې زما حق واپس کړي. حافظ ابن حجر رحمته الله علیه لیکي:

(ردة علی ساعیه ای والیه الذی اقیم علیه لیتصف منه واكثر ما يستعمل الساعی فی ولایة الصدقة ویحتمل ان یراد به هنا الذی یتول بقض الجریة) (۵)

یعنی د ساعی نه مراد هغه والی او حاکم دې کوم چه د حصول انصاف دپاره مقرر کړې شوې

(۱) مرقاة المفاتیح شرح مشکاة المصابیح، کتاب الفتن: ۸/۱۰

(۲) مرقاة المفاتیح شرح مشکاة المصابیح، کتاب الفتن: ۸/۱۰

(۳) فتح الباری ۴۰۶/۱۱، عمدة القاری ۱۳۰/۲۳، ارشاد الساری ۹۶/۱۳

(۴) فتح الباری ۴۰۶/۱۱، عمدة القاری ۱۳۰/۲۳، ارشاد الساری ۹۶/۱۳

(۵) فتح الباری ۵۰۶/۱۱

دې، د ساعی لفظ اکثر د صدقه وصول کونکو او عاملانو دپاره استعمالیږي، دلته د دې نه هغه سرې مراد کیدې شی کوم چې په جزیه وصول کولو باندې مقرر کیدې شی.

قوله: ﴿فَأَمَّا الْيَوْمَ فَمَا كُنْتُ أَهْلًا إِلَّا فَلَانًا وَفُلَانًا﴾: خو نن زه د فلانی فلانی سرې سره معامله کوم (چې د هغه په ما باندې اعتماد دې او هغه دیانت دار دې، کیدې شی چې د دوه سرو نوم ئې اخستلې وي خو راوي هغه نوم نه دې ذکر کړي، بلکه فلانی فلانی ئې اووي).

قوله: ﴿قَالَ الْفَرَبِيُّ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ حَدَّثْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ﴾: د فربري نوم محمد بن یوسف دې او د ابو جعفر محمد بن حاتم دې، دا د امام بخاری رحمه الله وراق او کاتب وو، ابو عبدالله، د امام بخاری رحمه الله کنیت دې.

امام بخاری رحمه الله فرمائی چې ما د ابو احمد بن عاصم بلخي نه او هغوی د ابو عبيده بن سلام نه واوریدل چې امام اصمعی او ابو عمر د لفظ **﴿جذر﴾** تشریح او کړه چې د هریو څیز اصل ته جذر وائی، د امام اصمعی نوم عبدالملک بن قریب دې او ابو عمرو مشهور قاری دې. **﴿وغیرها﴾** نه سفیان ثوری مراد دې، خو د ابو عمرو په نزد **﴿جذر﴾** د جیم په کسرې سره دې او د امام اصمعی په نزد **﴿جذر﴾** د جیم په فتحې سره دې.

او **﴿وکت﴾** د یو څیز معمولی شان نخښې ته وائی او **﴿مجل﴾** په تلی باندې د کار کولو د وجې نه راختلې پولې ته وائی.

﴿قال الفهری﴾ دا عبارت د ابوذر عن مستملی په نسخه کښې دې، په باقی نسخو کښې نشته ^(۱).

[۶۱۳] **﴿حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ «إِنَّمَا النَّاسُ كَالْإِبِلِ الْبَاهَةِ لَا تَكَادُ تُجِدُ فِيهَا رَاحِلَةً»**.

سیدنا عبدالله بن عمر رحمه الله فرمائی چې ما د رسول الله ﷺ نه واوریدل چې هغوی او فرمائیل: د خلقو مثال د اوبښ په شان دې، په سلو کښې هم یو په مشکله د سورلی قابل ملاویږي.

^(۱) د ذکر شوې تفصیل دپاره اوگورئ: فتح الباری ۴۰۶/۱۱، عمدة القاری ۱۳۰/۲۳، ارشاد الساری ۴۹۶/۱۳.

^(۲) اخرجه الترمذی فی کتاب الامثال، باب ما جاء فی مثل ادم واجله وامله (رقم الحديث: ۲۸۷۲). واخرجه مسلم فی فضائل الصحابة، باب قوله صلى الله عليه وسلم الناس كابل مائة، رقم ۲۵۴۷.

(راحلة) الجمال النجيب الذي يصلح لسير الاسفار ولحمل الانفال. معنى الحديث: ياتي زمان يكون الناس فيه كثيرين، ولكن المرضى منهم والذي يلتزم شرع الله عزوجل قليل، شان الابل الكثيرة التي تبلغ المائة، ولا تكاد يوجد منها واحدة تصلح للركوب والانتفاع بها. او المراد: ان الناس دائما شانهم هكذا، الصالح فيهم قليل.

قوله: (کالابل المائة): (ابل) د ابل لفظ به عربو د سلو اوبنانو دپاره استعمالولو. وئیل به ئې (لفلان ابل) یعنی د فلانی سل اوبنان دی، ولفلان ابلان: یعنی د هغه دوه سوه اوبنان دی، خو چونکه لفظ د ابل د سلو په معنی کښې زیات مشهور نه دې، په دې وجه ئې په حدیث کښې د (الابل) نه پس د (المائة) اضافه او فرمائیلې (المائة) د (الابل) د تفسیر او توضیح په طور دې^(۱)

(راحلة) کښې تا د تانیث نه ده بلکه دا تا د مبالغې ده هغه اوبنې ته وئیلې شی چه په هغې باندې سورلی کیدې شی، (راحلة) د اسم فاعل صیغه ده او د اسم مفعول په معنی کښې دې^(۲)

د حدیث شریف دوه مطلوبونه: علامه خطابي رحمته الله علیه فرمائی چه د دې حدیث دوه مطلوبونه حضرات محدثینو بیان فرمائیلې دي!

① یو دا چه ټول خلق، د دین د احکاماتو په سلسله کښې برابر دی او په هغې کښې یو ته هم په بل باندې فضیلت یا ترجیح نه ده حاصل، لکه چه سل اوبنان برابر وی او ټول تقریباً د بار اوږولو قابل وی، خو د سورلی قابل نه وی. حاصل دا چه په دین کښې د خلقو برابری او مساوات په دې حدیث کښې بیان کړې شوې دې.^(۳)

② دویم مطلب دا دې چه په خلقو کښې قابل، با صلاحیت او صاحب فضل او تقوی ډیر کم وی. د ناکاره خلقو کثرت وی څنگه چه په اوبنانو کښې، د سورلی او د کار قابل په مشکله یو د اوبنه ملاویری، هم دغه شان د کار خلق ډیر کم وی.^(۴)

علامه قرطبي رحمته الله علیه دا دویم مطلب په دې انداز سره بیان کړې دې چه داسې سرې کوم چه د خلقو بار او چتوی. دهغوی تکلیفونه برداشت کوی او دهغوی خدمت کوی، ډیر کم ملاویری.^(۵)

(۱) فتح الباری ۴۰۷/۱۱، عمدة القاری ۱۳۱/۲۳، ارشاد الساری ۴۹۷/۱۳

(۲) فتح الباری ۴۰۷/۱۱، عمدة القاری ۱۳۱/۲۳، ارشاد الساری ۴۹۷/۱۳

(۳) وفی شرح مسلم للنووی. کتاب فضائل الصحابة: ۳۱۷/۱۶

قال بن قتیبة الرحلة النجبة المختارة من الابل للركوب وغيره فهي كاملة الاوصاف فاذا كانت في ابل عرفت قال ومعنى الحديث أن الناس متساوون ليس لاحد منهم فضل في النسب بل هم أشباه كالابل المائة وقال الازهری الرحلة عند العرب الجمل النجيب والناقة النجبية قال والهاء فيها للمبالغة كما يقال رجل فهامة ونسابة قال والمعنى الذى ذكره بن قتیبة غلط بل معنى الحديث أن الزاهد فى الدنيا الكامل فى الزهد فيها والرغبة فى الآخرة قليل جدا كقلة الرحلة فى الابل هذا كلام الازهری وهو أجود من كلام بن قتیبة وأجود منهما قول آخرین أن معناه المرضى الاحوال من الناس الكامل الاوصاف الحسن المنظر القوى على الاحمال والاسفار سميت راحلة لانها ترحل اى يجعل عليها الرحل فهي فاعلة بمعنى مفعولة كمشية راضية أى مرضية ونظائره.

(۴) فتح الباری ۴۰۷/۱۱، عمدة القاری ۱۳۰/۲۳، ارشاد الساری ۴۹۷/۱۳

(۵) فتح الباری ۴۰۷/۱۱

علامه ابن بطال رحمته الله فرمائی ہے خلق خو ڊیر دی خو ښه خلق کم دی. هغوی فرمائی چه د خلقو نه مراد د خیر القرون خلق نه دی مراد خکه چه د هغوی د افضلیت خو رسول الله صلی الله علیه و آله په خپله گواهی ورکړې ده. بلکه دوستو راتلونکی خلق مراد دی. چه کله قحط الرجال راشی. هغوی لیکي

(وهذا الحديث إنما يرايه القرون البذمومة في آخر الزمان، ولذلك ذكره البخاري في رفع الأمانة، ولم يروبه (صلى الله عليه وسلم) زمن أصحابه وتابعيهم؛ لأنه قد شهد لهم بالفضل)^(۱)

د ترجمه الباب سره د حديث مناسبت: ترجمه الباب سره د حديث مناسبت بيانولو سره علامه قسطلانی رحمته الله ليکي

(ومناسبة الحديث للترجمة من حيث إن الناس كثيرين والمرضى منهم قليل كالراحلة في المائة من الإبل وغير المرضى هومن ضيع الفرائض وقد قسم ابن عباس الأمانة بالفرائض)^(۲)

يعنى: د ترجمه الباب سره د حديث مناسبت داسې دي چه د خنغو كشرت دي خو د ښه خلقو كمې دي لكه چه په حديث كښي دي او چه ډير دي هغوی فرائض او واجبات ضائع كړل. سيدنا عبد الله بن عباس رضي الله عنه امانت تفسير په فرائض سره كړې دي

حاصل دا دي چه په دي حديث كښي ويلي شوي دي چه د بدو خلقو به كشرت وي او ظاهره ده چه د بدو خلقو امانت او ديانت نه وي او په ترجمه الباب كښي د رفع امانت ذكر دي

۳۶: باب الرِّيَاءِ وَالسَّمْعَةِ

په دي باب كښي امام بخاري رحمته الله د رياء او شهرت مډمت بيان كړي دي

د رياء تعريف: د رياء تعريف دا دي: (اظهار انعبودية للناس ليحمده) يعنى د خلقو مخكښي د خپل عبادت او بندگي اظهار كول چه خلق د هغه تعريف او كړي. دي ته رياء وائي

او (سمعة) د بسين په ضمني او د ميم په سكون سره، خلقو ته د اورولو او وينا په غرض سره يو كار كول. د رياء تعلق د حاسه بصر سره او د سمعة تعلق د حاسه سمع سره ده. ^(۳)

(۱) شرح ابن بطال: ۲۰۶/۱۰

(۲) ارشاد الساري: ۴۹۷/۱۳

(۳) فتح الباري ۴۰۸/۶۱. عمدة القاري ۲۳/ ۱۳۱. قال الامام الغزالي رحمه الله: اعلم أن الرياء مشتق من الرؤية والسعة مشتقة من السماع وإنما الرياء أصبه طلب المنزلة في قلوب الناس بإيرائهم خصال الخير إلا أن الجاه والمنزلة تطلب في القلب بأعمال سوى لعبادات وتطلب بالعبادات. واسم الرياء مخصوص بحكم العادة تطلب المنزلة في القلوب بالعبادة وإظهارها فعد الرياء هو إرادة العباد بطاعة الله فالمرائي هو العابد والمرادى هو الناس المطلوب رؤيتهم تطلب المنزلة في قلوبهم والمرادى به هو الخصال التي قصد المرائي إظهارها والرياء هو قصد إظهار ذلك والمرادى به كثير وتجمعه خمسة أقسام وهي مجامع ما يتزين به لعبد للناس وهو البدن والزي والقول والعمل والاتباع والأشياء الخارجة. وكذلك أهل الدنيا يراءون بهذه لأسباب خمسة إلا أن طلب الجاه وقصد الرياء بأعمال ليست من جملة الطاعات... [بقية د صفحه آئندہ...]

بهر حال ریا، د رویت نه مشتق ده چه د هغې معنی ده خپل ځان د خلقو په نظر کښې نیک او بڼه کولو سره پیش کول. د خپل عبادت او نیکی په ذریعه د خلقو په نظر کښې خپل قدر او منزلت غوښتل د دې نه معلومه شوه چه د ریا، تعلق د عباداتو سره دې او کوم څیزونه چه د عبادت سره متعلق نه وی لکه د مال و متاع کثرت، د علم او ذهانت ډیر والی، د اشعارو وغیره یادول او د نخښې ویشتلو مهارت وغیره نو په دې کښې د ښودنې دپاره کړې شوې کارونو ته ریا، نه شی وئیلې کیدي بلکه هغې ته د فخر تکبر او غرور یو قسم وئیلې شی. هم دغه شان، د نیکی او عبادت، ظاهري اعمالو کښې هم که څو کارونه په دې صورت کښې د خلقو د ښودنې دپاره او کړې شی چه د هغې مقصد د عزت او جاد طلب نه وی، لکه چه بعض مشائخ خپلو مریدانو ته تلقین او تعلیم، د خلقو زړونو لږه د نیک اعمالو طرف ته مانلو کولو او د هغوی د اتباع او د تابعدارئ طرف ته راغب کولو دپاره بعض اعمال داسې کوی چه خلق هغوی لږه وینی نو دې ته هم د حقیقت په اعتبار سره ریا، نه شی وئیلې کیدې اگر چه په ظاهر کښې د هغوی دا عمل ریاکاری معلوم شی هم په دې وجه وئیلې شوې دی چه (ریاء الصدیقین غیر من اخلاص المریدین) یعنی د اوچتې درجې والا مشائخو بزرگانو ریا، د مریدانو د اخلاص یعنی عدم ریاکاری، نه غوره ده.

د دې خبرې دې لحاظ اوساتلې شی چه ریا، په اصل کښې د دې نوم دې چه د یو سړی په ذات کښې واقعه یوصفت او کمال وی او هغه دا خپل واقعی وصف او کمال د خلقو مخکښې ښکاره کړی او دا خواهش ساتی چه خلق د هغه وصف او کمال او پیژنی چه د هغوی په نظر کښې یې قدر و منزلت او عزت او وقعت حاصل شی خو کوم سړی چه یو داسې وصف او کمال خپل طرف ته منسوب کولو سره په خلقو باندې دا ظاهره کړی چه هغه واقعه د هغه په ذات کښې نشته نو دې ته ریا، نه بلکه خالص کذب او منافقت وئیلې شی. د ریا، د مختلفو صورتونو حکم: د ریا، مختلف اقسام او صورتونه دی.

① د ریا، اول قسم دا دې چه د الله پاک د بندگۍ په قصد او د حصول ثواب اراده قطعاً نه وی. بلکه مقصد خلقو ته ښودل او د هغوی په نظر کښې قدر او منزلت حاصلول وی. لکه چه د خالص ریاکارو خلقو عادت وی چه کله هغوی د خلقو تر مینه څه وی نو مونږ کوی او په مختلف قسم اوراد او وظائفو کښې مشغول وی. خو چه کله یواځې شی نو نه د مانځه سره کار ساتی او نه د اوراد او وظائف سره، د ریاکاری دا قسم د ټولو نه خطرناک دې اود الله پاک د سخت غضب او قبر عذاب د نازلیدلو باعث دې په دې صورت کښې کړې شوې عمل قطعاً باطل وی.

② دویم صورت دا دې چه د یو نیک عمل په کولو کښې دواړه څیزونه وی یعنی د ثواب اراده هم وی او ریاکاری او ښودنه هم. خو د ریا، طرف غالب او د ثواب د ارادې اړخ کمزوری او ضعیف وی. چه عمل کونکې یواځې وی نو هغه دې عمل د سره کوی نه او که

بالفرض په دې عمل باندې د څه قسم ثواب او اجر ذکر نه وې نو هم صرف د ریاکاری جذبې په دې عمل د اختیارولو باعث جوړه شوې وه، په دې صورت کېنې هم هغه حکم دې کوم چه د اول صورت دې.

⑤ دریم قسم دا دې چه د نیک عمل جذبې یعنی د ثواب ازاده او خلقو ته بنودنه دواړه وې، هغه داسې چه دې ټولو څیزونو یو ځانې کیدو سره هغه عبادت او نیکۍ ته تیار کړو خو که د هغې نه یو څیز هم نه وې نو د هغه عمل ته تیاریدل به ختم شی، حاصل دا دې چه که د نیک عمل په اختیارولو کېنې که په دواړو کېنې یو هم وې نو د هغه به د اختیارولو داعیه نه پیدا کیده بلکه د دې عمل طرف ته به رغبت په دې صورت کېنې وې چه کله دواړه څیزونه یو ځانې موندلې شوې وې.

د دې صورت په باره کېنې په ظاهره کېنې خو دا معلومیږي چه په دې کېنې نفع او نقصان دواړه برابر دی، خو د احادیث او آثارو نه معلومیږي چه دا قسم هم مذموم او په دې صورت کېنې کړې شوې عم لهم ناقابل قبول وی ځکه چه په قرآن کریم کېنې د سورة کهف په آخری آیت کریمه ﴿وَلَا يَشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا﴾ یعنی په دې کېنې د شرک نه مراد د مفسرینو په نزد ریا ده ځکه چه په حدیث کېنې ریا، ته شرک خفی وئیلې شوې دې (۱)

⑥ څلورم قسم دا دې چه د نیک عمل جذبې، د ثواب اراده او ریا، دواړه راجمع شی خو د ثواب نیت او د الله پاک د رضا حاصلولو اراده راجح او غالب وی.

دې صورت ته بالکلیه باطل نه شی وئیلې کیدې، زیات نه زیات داسې وئیلې کیدې شی چه په دې صورت کېنې اختیارونکې عمل د نیت او ارادې په اعتبار سره د ثواب او عتاب دواړو یو شان باعث کیدلې شی چه په ارادې او نیت کېنې چه څومره اخلاص او یا عدم اخلاص وی، هم د هغې مطابق به ثواب او عتاب وی، په دې صورت کېنې دا هم کتلې کیدې شی چه په قصد او عمل کېنې چه د ریاکاری کوم گډون دې کوم چه اگر که د ثواب ارادې او نیت په اعتبار سره کمتر او ضعیف دې هغه کله پیدا شوې دې؟ که د ریاکاری گډون د عمل په ابتداء کېنې شوې دې نو دې صورت ته به زیات بد وئیلې شی او که د عمل ترمنځه پیدا شوې وی نو دا صورت به د اول صورت نه کم د بدې حامل وی او که دا د عمل کولو نه پس راغلې دې نو دا صورت به د دویم صورت نه هم کم بد منلې شی او د دې په وجه باندې به اختیار کړې شوی عمل ته باطل نه شی وئیلې کیدې.

هم دغه شان د دې فرق هم لحاظ اوساتلې شی چه د ریاکاری جذبې که د کلک قصد او عزم په صورت کېنې ده نو په هغې کېنې به زیاته بدی وی او که صرف د یو خیال په صورت کېنې وی او هم د هغه خیال د حده پورې محدود وو، وړاندې هیڅ نه وی نو دا صورت حال به نقصان ورکونکې نه شی گنلې.

بهر حال حقیقت دا دې چه ریا، یو داسې جذبې ده چه د هغې نه پوره طریقې سره خلاصیدل

دیر گران دی او په هر حالت کښې د حقیقی اخلاص موندلې کیدل ډیر گران، په دې وجه علما، کرامو تردې پورې لیکلې دی چه دچا دخولې نه خپل تعریف اوریدلو سره خوشحالیدل د ریا د موندلې کیدو نخښه ده، هم دغه شان په یواځې والی کښې د څه عمل کولو په وخت هم په زړه کښې د ریا خیال راشی نو هغې ته به هم ریا وائی. الله پاک دې ترې مونږ په خپله پناه کښې اوساتی او په هر صورت دې راته اخلاص رانسیب کړی چه د هغه د مدد او توفیق نه بغیر د دې دولت ملاویدل ممکن هم نه دی.

دا صورت د ریاکاری نه دی: علما، کرامو یو خاص صورت او حالت بل بیان کړې دې او هغه دا چه که یو سړی نیک کار کوی او په څه عبادت او طاعت کښې مصروف وی او خلق هغه لره په هغه نیک کار او عبادت او طاعت کولو باندې وینی نو هغه له پکار دنی چه په دې وخت کښې په دې خبرې باندې د خوشحالی او مسرت جذبات پیدا کړی چه الله پاک په خپل فضل او کرم او لطف او عنایت سره د نیک عمل توفیق ورکړو او د خلقو په نظر کښې د باعزت کیدو نې دا سبب پیدا او فرمائیلو چه د گناهونو او عیبونو خو نې پرده او فرمائیلو او نیک اعمال او اخلاق ئې رانیکاره کړل او د خوشحالی د دې جذباتو سره دا نیت او قصد ساتی چه زما د نیک عمل په اظهار سره د دین او طاعاتو چرچه کیږی نو خلق به د دین طرف ته راغب کیږی او په هغوی کښې به هم د نیکو اعمالو اختیارولو داعیه پیدا کیږی، دا خیز به نه صرف دا چه د ریا په حکم کښې داخل نه وی، بلکه دې ته به محمود او مستحسن هم وئیلې شی. پس علامه قسطلانی رحمته الله علیه لیکي:

(و حکم الریاء بغیر العبادات حکم طالب المال والجاه، وحکم محض الریاء بالعبادة إبطالها وإن اجتماع قصد الریاء وقصد العبادة أعطی الحكم للأکوی، فیحتمل الوجهین فی إسقاط الفرض به والمصر على إطلاع الغير على عبادته إن كان لغرض دنیوی کرافضائه إلى الاحترام أو شبهه فهو مذموم وإن كان لغرض آخری کالفرس یاظهار الله جمیله وسرته قبیحه أو لرجاء الاقتداء به فممدوم وعليه یحیل ما یحدث به الاکابر من الطاعات، ولیس من الریاء ستر المعصية بل ممدوم وإن عرض له الریاء فی أثناء العبادة ثم زال قبل فراغها لم یضر، ومق علم من نفسه القوة أظهر القرينة، وقد قيل: العمل ولو خفت عجباً مستغفرًا منه.)^(۱)

د امام غزالي رحمته الله علیه په نزد د ریا قسمونه: امام غزالي رحمته الله علیه د ریا حقیقت او دهغې اقسام ډیر په تفصیل سره بیان فرمائیلې دی چه ریا کار په پنځه قسمه خیزو نو کښې اظهار او ښودنه کوی. ① اول قسم: په بدن کښې ریاکاری، په بدن کښې ریاکاری د دین په باره خو داسې ده چه په بدن باندې کمزوری او زیروالې ظاهر کړی چه خلقو ته دا خیال پیدا شی چه داسې د دین په باره کښې ډیر محنت کوی، د دین ویره په هغه باندې غالب دې او هغه سره د آخرت ډیره ویره ده یا دا چه د نری کیدو نه معلوم شی چه خوراک ډیر کم کوی. (یعنی روزې نیسی، او د زیر رنگ نه ئې وهم پیدا شی چه شپې رونه وی.

④ دویم قسم په هیئت او جامه کښې ریاکاری. په هیئت او جامه کښې ریاکاری دا ده چه مثلا د سروینسته نې ببر پریخودلې وی. د بریتو خرنیل. په لاره کښې سټ زورېندولو سره تلل. په مزه مزه حرکت کول. د سجدې نخښه په تندي باندې باقی پریخودل. پیرې جامې اغوستل. د کمبل خادر اغوستل. د هغې لمنې د پڼدو پورې پورته ساتل. د جامو شلیدلې کیدل. دا ټولې خبرې ریاکاری ده چه معلومه شی چه دا سرې تابع سنت او د الله پاک نیک بنده دي

کوم خلق چه په جامو سره نمود کوی د هغوی څو طبقات دی. بعض خلق داسې دی چه کپړې شلیدلې. خیرنې او پیرې اچوی چه دا معلومه شی چه هغوی سره د دنیا هیڅ پروا نهشته. او بعض خلق داسې دی چه هغوی په اهل اصلاح او دنیادارو د پورې دلو کښې مقبول کیدل غواړي په دې وجه ډیر ترې کن او خادرې او رنگین پیوند کار. غیره لټوی چه نه نې درویش او گنړي او نه نې دنیادار

⑤ دویم قسم : په قول کښې ریاکاری : په دې کښې د اهل دین ریاکاری داسې ده چه د ریا دپاره د وعظ او نصیحت او د حکمت او پوهې خبره یا د اخبار او آثارو د هغې دپاره یادول چه په روزانه محاورو کښې په کار راشی. د ټولو خلقو مخکښې په ریاکاری سره شوندي خوزول

⑥ څلورم قسم : په عمل کښې ریاکاری. مثلا په مانځه کښې د ریا دپاره تر ډیر وخته پورې قیام. اوږده رکوع او سجده کول. سټ ښکته کول.

⑦ پنځم قسم : په ملاویدونکو کښې ریاکاری : مثلا یو سرې د دې خبرې په تکلف سره غوښتونکې وی چه فلانې عالم یا عابد زما د ملاقات دپاره راشی چه خلقو ته معلومه شی چه دا سرې ډیر دین دار او صاحب حیثیت دي چه ډیر علماء او بزرگان هغه سره تر راتې ساتی او برکت حاصلوی یا د ریاکاری دپاره په کثرت سره د شیوخ او مرشدینو تذکره کوی چه معلومه شی چه د ډیرو اکابرینو نه نې استفاده کړې ده. (۱)

[۶۱۳۴] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ حَدَّثَنَا سَلْمَةُ بْنُ كَهِيلٍ. وَحَدَّثَنَا أَبُو نَعِيمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ سَلْمَةَ قَالَ سَمِعْتُ جُنْدَبًا يَقُولُ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَلَكُمْ أَسْمَةٌ أَحَدًا يَقُولُ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - غَيْرَةُ قَدْ نَوَتْ مِنْهُ فَمِيعَتُهُ يَقُولُ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «مَنْ سَمِعَ سَمْعَ اللَّهِ بِهِ، وَمَنْ يُرَآهُ يُرَآهُ اللَّهُ بِهِ».

[۶۷۲۳]

سلمه بن كهيل رضي الله عنه فرماني چه ما د سيدنا جندب رضي الله عنه نه واوريدل چه رسول الله ﷺ او فرمائيل : او ما د سيدنا جندب رضي الله عنه نه غلاوه د چا نه هم دا نه دی اوريدلی چه هغه (ع) قال النبي صلى الله عليه وسلم (ع) ويئي وي، پس زه سيدنا جندب رضي الله عنه ته نزدې شوم نو ما د هغوی نه واوريدل چه رسول الله ﷺ او فرمائيل : څوک چه د شهرت خواهش مند وی، الله پاک به هغه

مشهور کری او خوک چه د بنودنی دپاره کار کوی الله پاک به هم د هغه بنودنه او کړی
د حدیث مختلف مطلوبونه: د دې حدیث مختلف مطلوبونه بیان کړې شوي دي:

① یو مطلب خو دا دي چه کوم سړي د شهرت د حاصلولو دپاره، د عزت او مرتبې د حصول دپاره او د خلقو د بنودنې دپاره څه نیک عمل کوی نو الله پاک به په دنیا کېنې دننه د هغه بد نیت د خلقو مخکېنې ښکاره کړی کوم چه هغه د خلقو نه پټوی او دغه شان به د هغه د رسوايې او ذلت سبب شی یا د داسې سړي بد نیت او غرض به الله پاک په دنیا او آخرت کېنې د خلقو مخکېنې ښکاره کړی او دغه شان به خلقو ته معلومه شی چه دا سړي په دې خپل نیک عمل کېنې مخلص نه دي، گویا چه د کوم مقصد او غرض دپاره هغه دا نیک عمل اختیار کړي وو. هغه ورته حاصل نه شو بلکه د هغې برعکس به د هغه فاسد نیت د خلقو مخکېنې ښکاره شی. (۱)

خو په دې مطلب باندې دا شبه کیدې شی چه ډیر خلق د ریاکاری د وجې نه ډیر نیک کارونه کوی او دنیوی لحاظ سره هغوی په هغې کېنې کامیاب وی او د هغوی ریاکاری او بد نیت د خلقو مخکېنې نه راځی.

② یو مطلب دا بیان کړې شوي دي چه کوم سړي خپل یو نیک عمل د خلقو مخکېنې د اورولو یا بنودنې دپاره او کړی، الله پاک به د قیامت په ورځ باندې د هغه نیک عمل ثواب هغه ته واوروی او اوښانی. خو ورکوی به ئې نه. (۲)

③ یو مطلب دا بیان کړې شوي دي چه کوم سړي یو نیک عمل په خلقو کېنې د مشهور کیدو او بنودنې دپاره کوی، الله پاک به د هغه د مقصد مطابق د هغې بدله هغه ته ورکړی او په خلقو کېنې به د هغه د عمل شهرت پیدا شی. خو د هغه عمل به په آخرت کېنې د حقیقی او لافانی اجر نه محروم وی. (۳) په قرآن کریم کېنې په سورة هود کېنې دی (مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزَيَّنَّا لَهَا لُؤْلُؤًا مِنْ لَآئِمِهِمْ اَعْمالُهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُنْعَمُونَ) یعنی کوم انسان چه صرف د دنیوی ژوند او د هغې ډول غواړی نو مونږ به هغوی ته د هغوی د نیکو اعمالو بدله په دنیا کېنې پوره پوره ورکړو او په دنیا کېنې به د هغوی په بدله کېنې هېڅ کمې نه کوو (خو په آخرت کېنې به د هغوی هېڅ حصه نه وی).

④ او یو معنی دا بیان کړې شوي ده چه کوم سړي په دنیا کېنې دننه د خلقو د بنودنې دپاره او د خپل شهرت دپاره څه نیک عمل کوی الله پاک به په آخرت کېنې، د هغه فاسد نیت په ټولو خلقو باندې ښکاره کړی، پس حافظ منذری رحمته الله علیه فرمائی:

(أَي: مَنْ أَظْهَرَ عَمَلَهُ لِلنَّاسِ رِيَاءً أَظْهَرَ اللَّهُ دَيْتَهُ الْفَاسِدَةَ لِعَمَلِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَفَضَحَهُ عَلَى رُؤُوسِ الْأَشْهَادِ) (۴)

(۱) فتح الباری ۴۰۹/۱۱، عمدة القاری ۱۳۳/۲۳، ارشاد الساری ۴۹۸/۱۳

(۲) فتح الباری ۴۰۹/۱۱، عمدة القاری ۱۳۳/۲۳، ارشاد الساری ۴۹۸/۱۳

(۳) فتح الباری ۴۰۹/۱۱، عمدة القاری ۱۳۳/۲۳، ارشاد الساری ۴۹۸/۱۳

(۴) ارشاد الساری ۴۹۸/۱۳

حافظ ابن حجر رحمته الله دې مطلب ته معتمد وئيلې دې (۱) ځکه چې د آخرت تصريح په بعض احاديثو کې راغلې ده، پس په مسند احمد او مسند دارمی کې د سيدنا ابو هند داری رضي الله عنه مرفوع حديث دې، د هغې الفاظ دا دي:

(مَنْ قَامَ مَقَامَ رِبَاةٍ وَسُنَّهَ رَأَى اللهَ بِهَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَسَمِعَ) (۲)

يعنی: څوک چې د بنودنې او خلقو ته د اورولو دپاره څه کار کوي، الله پاک به هم د قيامت په ورځ، هغه ته اوبناني او مشهور به نې کړي (چې هغه د بنودنې دپاره دا عمل کړې وو) او په طبراني کې د سيدنا معاذ رضي الله عنه مرفوع حديث دې، د هغې الفاظ دي:

(مَا مِنْ عَبْدٍ يَتَوَلَّى الدُّنْيَا مَقَامَ سُنَّةٍ وَرِبَاةٍ إِلَّا سَمِعَ اللهُ بِهِ عَلَى رُغُوسِ الْعَلَّاقِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ) (۳)

يعنی: په دنيا کې چې څوک هم د ریاکاری او د شهرت خوښولو په مقام باندې وي، د قيامت په ورځ باندې به الله پاک د ټولو مخلوق مخکې د هغه د بدې شهرت او کړي.

قوله: (عَنْ سَلَمَةَ قَالَ: سَمِعْتُ جُنْدَبًا، وَلَمْ أَسْمَعْ أَحَدًا يَقُولُ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى

الله عليه وسلم غَيْرَهُ) (۴): دا د سلمه بن كهيل قول دې، هغوی فرماني چې ما دا حديث د

جندب رضي الله عنه نه اوريدلي دي او د هغوی نه علاوه د بل چا نه ما (قال النبي صلى الله عليه وسلم) وئيلو سره نه دي اوريدلي، د هغوی مطلب دا دې چې هغوی د سيدنا جندب رضي الله عنه نه علاوه د بل صحابي نه دا حديث نه دي اوريدلي، د جندب نه سيدنا جندب بن عبد الله بجلی رضي الله عنه مراد دې، کوم چې په صغار صحابه کرامو رضي الله عنهم کې وو.

د شارحين بخاري مباحثه: علامه کرمانی فرماني چې د هغوی مطلب دا دې چې هغه وخت هلته د سيدنا جندب رضي الله عنه نه علاوه بل صحابي موجود نه وو، پس هغوی ليکي:

(مراده لم يبق من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم حينئذ غير ذلك المكان) (۵)

حافظ ابن حجر رحمته الله په علامه کرمانی باندې اعتراض کړې دې او وئيلې نې دی چې سيدنا جندب رضي الله عنه په کوفه کې وو او د هغوی په ژوند کې سيدنا ابوجحيفه او سيدنا عبدالله بن ابي اوفی رضي الله عنه موجود وو، ځکه چې سيدنا ابوجحيفه د سيدنا جندب رضي الله عنه نه شپږ کاله روستو وفات موندلې دې او د سيدنا عبدالله بن ابي اوفی وفات د هغوی نه لس کاله پس شوې دې او امام سلمه بن كهيل د دې دواړو نه احاديث نقل کړي دي، په دې وجه د دې مطلب دا نه دې چې هغه وخت هلته څوک صحابي موجود نه وو، لکه چې علامه کرمانی رحمته الله داسې گڼلې ده، بلکه مطلب دا دې چې د سيدنا جندب رضي الله عنه نه دې حديث د اوريدلو نه

(۱) فتح الباری ۴۰۹/۱۱

(۲) فتح الباری ۴۰۹/۱۱ (قلت: اسنادہ صحیح)

(۳) فتح الباری ۴۰۹/۱۱ (قلت: اسنادہ حسن)

(۴) شرح البخاری للکرمانی: ۲۰/۲۳

پس، هغوی د بل یو صحابی نه هم دا حدیث نه وو اوریدلې. (۱)
 علامه عینی رحمته الله د حافظ ابن حجر رحمته الله اعتراض رد کړې دې او ویلې نې دی چه د کرمانی
 په کلام کښې د «ذلک المكان» نه د کوفې مراد کولو په ځانې دا هم احتمال دې چه کوم ځانې
 کښې هغوی د سیدنا جندب رضی الله عنه نه حدیث اوریدلې وو، هغه ځانې مراد وی او مطلب دا وی
 چه د سماع حدیث په موقع باندې بل څوک صحابی موجود نه وو، علامه عینی رحمته الله فرمائی:

(والعجب من هذا القائل نفسه) کلام الکرامان بحسب ما يفهمه ثم يرد عليه (۲) یعنی تعجب دې په دې
 قائل باندې چه د خپل فهم مطابق د کرمانی د کلام تفسیر کوی او بیا پرې رد کوی.
 فائده: د جندب په نامه پنځه صحابه کرام رضی الله عنهم: د جندب د نوم پنځه صحابه کرام رضی الله عنهم دی،
 جندب بن جنادة یعنی ابوذر غفاری رضی الله عنه دا جلیل القدر او مشهور صحابی دې. جندب بن
 مکین جهنی، جندب بن ضمره جندی، جندب بن کعب او جندب بن عبد الله البجلي، هم د
 دوی نه سلمه بن کهیل رضی الله عنه روایت کړې دې. (۳)

علامه عینی رحمته الله د حافظ دا قول هم رد کړې دې چه د سیدنا ابو جحیفه رضی الله عنه وفات د هغوی نه
 شپږ کاله پس او د سیدنا عبد الله بن ابی اوفی رضی الله عنه وفات د هغوی نه لس کاله پس شوې دې،
 ځکه چه د سیدنا جندب بن عبد الله سن وفات په مورخین او ائمه جرح و تعدیل کښې چا هم
 نه دې لیکلې، د هغوی د وفات سن نه دې معلوم نو دا د شپږو او لسو کالو تعیین د چرته نه
 او کړې شو. (۴)

علامه مزی رحمته الله په تهذیب الکمال کښې د هغوی تذکره لیکلې ده او د هغوی سن وفات نې نه
 دې لیکلې. (۵) علامه ذهبی رحمته الله په سیر اعلام النبلاء کښې لیکلې دی چه د هغوی وفات د
 ۷۰ هجری په حدود کښې شوې دې. (۶) والله اعلم.

۴: باب مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ

د الله پاک په طاعت او عبادت کښې د مشقت او چتولو او مجاهده کولو فضیلت په دې باب
 کښې بیان کړې شوې دې، د اخلاق ذمیمه نه خپله تزکیه او اخلاق حسنة خپلول، د گناهونو
 نه بچ کیدل او خواهشات د خپلو لاندې کول دا ټول په مجاهده فی الطاعات کښې داخله
 ده. (۱) د ابو علی دقاق قول دې:

(۱) فتح الباری: ۴۰۸/۱۱

(۲) عمدة القاری: ۱۳۲/۲۳

(۳) عمدة القاری: ۱۳۲/۲۳

(۴) عمدة القاری: ۱۳۲/۲۳

(۵) تهذیب الکمال: ۱۳۷/۵، رقم الترجمة: ۹۷۳

(۶) سیر اعلام النبلاء: ۱۷۵/۳

(۷) ارشاد الساری: ۵۰۰/۱۳

﴿من زين ظاهرة بالمجاهدة، حسن الله سماعة بالشهادة﴾^(۱)

یعنی کوم سرې چه خپل ظاهر په مجاهده (والا صفونو، ډولی کړی. الله پاک به د هغه باطن د حق په مشاهده باندې ډولی کړی

په آیت کریمه کښې دی : ﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ﴾ (النازعات : ۳۰) یعنی خوک چه د خپل رب مخکښې د اودریدو نه او بیرېږی او خپل نفسانی خواهشات منع کړی نو د هغه ځانې جنت دې او په یو بل آیت کریمه کښې دی :

﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَهُمْ صُبْحًا﴾ (العنکبوت : ۲۹) او کوم خلق چه زمونږ په لاره کښې مجاهده کوی مونږ هغوی ته خپلې لارې ښایو.

د اهل مجاهده لس خصلتونه : امام عبدالقادر جیلانی رحمته الله علیه په غنیة الطالبین کښې د اهل مجاهده لس خصلتونه بیان فرمایلي دي :

- ① قسم نه خوړل (که په دروغه وی او که رشتینې وی. که قصدا وی او که په هیږه)
- ② دروغ نه وئیل.
- ③ وعده پوره کول

④ د الله پاک په مخلوق کښې چا سره د بدی کولو او د تکلیف رسولو نه ځان ساتل.

⑤ چاته بد دعا نه کول. اگر که خوک ظالم ولې نه وی.

⑥ د چا په حق کښې د شرک او کفر او منافقت گواهی نه ورکول.

⑦ د گناه د خیزونو طرف ته نه په ظاهر کښې نظر کول او نه په باطن کښې.

⑧ په چا باندې خپل بوج نه اچول او د مخلوق بار په خپل سر اوړل.

⑨ د چا طرف ته د طمع لاس نه اوږدول.

⑩ تواضع اختیارول. (۱)

[۶۱۳۵] حَدَّثَنَا هُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ حَدَّثَنَا ثَوَابُ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ بَيِّمْنَا أَنَا رَدِيفُ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - لَيْسَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ إِلَّا آخِرَةُ الرَّحْلِ فَقَالَ «يَا مُعَاذُ». قُلْتُ لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ، ثُمَّ سَارَ سَاعَةً ثُمَّ قَالَ «يَا مُعَاذُ». قُلْتُ لَبَّيْكَ رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ، ثُمَّ سَارَ سَاعَةً ثُمَّ قَالَ «يَا مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ» قُلْتُ «لَبَّيْكَ رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ». قَالَ «هَلْ تَذَرِي مَا حَقَّقَ اللَّهُ عَلَى عِبَادِهِ». قُلْتُ اللَّهُ

(۱) ارشاد الساری ۵۰۰/۱۳

(۲) قال الشيخ عبدالقادر الجيلاني رحمه الله احد ائمة الصوفية والاعلام : والاصل في المجاهدة مخالفة الهوى فيطم نفسه عن المآلوفات والشهوات واللذات. ويحملها على خلاف ما تهوى في عموم الاوقات. فان انهمك في الشهوات. الجمها بلجام التقوى والخوف من الله. فاذا حارنت ووقفت عند القيام بالطاعات والموافقات ساقها بسياط الخوف وخلاف الهوى ومنع الحظوظ. (وانظر غنية الطالبين (المترجم) مع فتوح الغيب، ص ۱۰۲۴)

وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. قَالَ «حَقَّ اللَّهُ عَلَى عِبَادِهِ أَنْ يَعْبُدُوهُ، وَلَا يُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا». ثُمَّ سَارَ سَاعَةً ثُمَّ قَالَ «يَا مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ». قُلْتُ لَيْتَكَ رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ. قَالَ «هَلْ تُنْذِرِي مَا حَقَّ الْعِبَادِ عَلَى اللَّهِ إِذَا قَعَلُوهُ». قُلْتُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. قَالَ «حَقَّ الْعِبَادِ عَلَى اللَّهِ أَنْ لَا يَعْبُدُوهُمْ». ار ۲۷۰۱

د سيدنا معاذ بن جبل رضي الله عنه نه روايت دي چه زه په سورلې باندې په رسول الله ﷺ پسې شاته ناست اوم. سوا د کي جاوې د لرگي نه زما او د رسول الله ﷺ تر مينځه بل يو څيز هم خاتل نه وو. رسول الله ﷺ او فرمايل اي معاذ! ما عرض او کړو لبيک وسعدیک يا رسول الله ﷺ! يا رسول الله ﷺ زه حاضر يم او تيار يم، بيا لږ ساعت پورې رسول الله ﷺ روان وو. د هغې نه روستو ئې او فرمايل: اي معاذ! ما عرض او کړو لبيک وسعدیک يا رسول الله! وي فرمايل تاته معلومه ده چه د الله پاک په خپلو بندگانو باندې څه حق دي؟ ما اووې الله پاک او هغه رسول ﷺ ښه پوهيږي. وي فرمايل: د الله پاک په بندگانو باندې دا حق دي چه هغوی د الله پاک عبادت او کړي او د هغه سره څوک هم شریک نه کړي. بيا رسول الله ﷺ لږ ساعت روان وو. او وي فرمايل: اي معاذ! ما عرض او کړو لبيک وسعدیک يا رسول الله! وي فرمايل تاته معلومه ده چه کله بندگان دا کار او کړي نو د هغوی په الله پاک څه حق دي؟ ما عرض او کړو. الله پاک او د هغه رسول ﷺ ښه پوهيږي. وي فرمايل: د الله پاک په بندگانو باندې دا حق دي چه هغوی ته عذاب ورنکړي.

د حديث الباب خصوصيت: تنبيه: حافظ ابن حجر رحمته الله عليه د دې حديث په باره کښې ليکي:

(هذا من الأحاديث التي أخرجه البخاري في ثلاثة مواضع عن شيخ واحد بسند واحد وهي قليلة في كتابه جدا ولكنه أضاف إليه في الاستئذان موسى بن إسماعيل وقد تنبهت بعض من لقيناه ما أخرجه في موضعين بسند فلهذا عدتها زيادة على العشرين وفي بعضها يتصرف في المتن بالاختصار منه) (۱)

يعني دا د هغه احاديثو نه دي چه د هغې تخريج. په يو سند او متن سره امام بخاري رحمته الله عليه په درې مقاماتو باندې کړې دي او داسې احاديث په صحيح بخاري کښې ډير کم دي. په يو سند او يو متن سره په دوه مقاماتو باندې تخريج کړې شوي احاديثو بعض علماء کرامو تحقيق او کړو نو د هغې تعداد د شلو نه پورته وو. بيا د هغې نه په متن کښې لږ شان اختصار هم دي.

د ترجمه الباب سره د حديث مناسبت: د ترجمه الباب سره حديث مناسبت ظاهر دي چه په دې کښې د الله پاک د بندگانو په ذمه حق بيان کړې دي چه هغوی د الله پاک سره څوک نه شريکوي او د هغه د عبادت او طاعت مجاهده او کړي. کوم ته چه جهاد اکبر وئيلي شي (۲)

قوله: **(لَيْسَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ إِلَّا أُخِرَةُ الرَّحْلِ)**: (اخیره الرحل) د کيجاوی پالان ته وانی او

(آخره) د خاء په کسري او الف سره هغه لرگي ته وانی چه په هغې باندې سور انسان تکیه لگوي. یعنی زما او د رسول الله ﷺ ترمنځه یو لرگي حائل وو او زه په رسول الله ﷺ پسې بالکل متصل نزدې ناست اوم، مقصد تري نه مبالغه ده چه ما د هغوی نه څه واوریدل. هغه مې ډیر د نزدې نه واوریدل، حافظ ابن حجر رحمته الله علیه لیکي:

(وفائدة ذكره البالغة في شدة قره به ليكون اوق في نفس سامعه أنه ضبط ما رواه) (۱)

قوله: **(لَبَيْكَ وَسَعْدَيْكَ)**: (لیک) مفعول مطلق دي. د دې فعل وجوبا محذوف دي.

تقدیری عبارت داسې دي، **(الْب ك الْهَائِيْن)** فعل لره حذف کولو سره مصدر د هغې قائم مقام کړې شو، بیا مصدر مزید فیه لره د زائد د حذف کولو نه پس د ثلاثی مجرد طرف ته واپس کړې شو، پس د دې نه لام جاره لره حذف کولو سره مصدر ثلاثی د کاف ضمیر طرف ته مضاف کړې شو نو **(لَبَيْكَ)** شو. په دې صورت کښې به دا د **(الْب بِالْمَكَانِ الْهَائِي)** نه ماخوذ وی، چه د هغې معنی ده په یو ځانې کښې مقیم کیدل نو د **(لَبَيْكَ)** مطلب شو: زه ستاسو په فرمانبردارۍ باندې مقیم او ثابت یم.

د امام خلیل نحوی رحمته الله علیه په نزد دا د **(لَبَيْلَب)** نه ماخوذ دي. وئیلې شی چه **(دار فلان تلَب دارى)** یعنی د فلانی کور زما کور ته بالکل بالمقابل دي. لهذا د **(لَبَيْكَ)** مطلب دا دي:

(اَنَا مُوَاجِهٌكَ بِمَا تَحِبُّ اجَابَةً لَكَ) یعنی تاسو چه د کوم څیز زما نه مطالبه کوئ زه ستاسو د مرضی مطابق هغې ته د مخامخ کیدو دپاره تیار یم.

(سَعْدَيْكَ)، د سعد متعدی دي، دا د اسعاد معنی کښې دي یعنی د چا مدد کول، دا هم مفعول مطلق دي، د دې فعل هم وجوبا محذوف دي، تقدیری عبارت داسې دي: **(اسْعَدَكَ اسْعَادًا بَعْدَ اسْعَادٍ)** یعنی زه ستاسو د مدد دپاره تیار یم، **(لَبَيْكَ)** او **(سَعْدَيْكَ)** اگر چه د تشبیه صیغې دی خو په تشبیه باندې د دلالت کولو دپاره نه دی بلکه په کثرت او تکرار باندې د دلالت کولو دپاره دی. (۲)

(۱) فتح الباری: ۴۱۱/۱۱

(۲) د تفصیل دپاره اوگوری: شرح الجامی ۸۷-۸۸، مخار الصحاح ص: ۵۸۹، والمعجم المفصل فی

۳۸: باب التواضع

د تواضع خو معنی بیان کړې شوې دی: (اظهار التزل من البرية لمن يراة تعظيماً) یعنی د چا د تعظیم چه اراده وی د هغه مخکښې د خپلې مرتبې نه ښکته والې او نزول ښکاره کول. (۱) بعضو وئیلې دی: (هو تعظیم من فوقه لفضله) (۲) یعنی: د خپل ځان نه د اوچت ذات احترام کول د هغه د فضل او فوقیت د وجې نه.

جنبید بغدادی رحمته الله فرمائی: (التواضع: خفض الجنان ولین العاجب) یعنی د نرم خوئی نوم دی. فضیل بن عیاض رحمته الله فرمائی: د حق مخکښې ښکته کیدل، حق اوریدل او د هغې قبول تواضع ده. (۳)

د سیدنا ابو سعید خدری رحمته الله مرفوع حدیث په مسند احمد کښې دې (مَنْ تَوَاضَعَ لِلَّهِ دَرَجَةً رَفَعَهُ اللَّهُ دَرَجَةً، حَتَّى يَجْعَلَ لَهُ عِلِّيَّيْنِ) (۴) یعنی څوک چه د الله پاک دپاره یو درجه تواضع اختیار کړی، الله پاک به هغه ته یو درجه رفعت ورکړی او هغه ته به په اعلیٰ علین کښې ځانې ورکړی.

امام ترمذی رحمته الله د سیدنا ابو سعید خدری رحمته الله مرفوع حدیث نقل کړې دې:

(وَمَا تَوَاضَعَ أَحَدٌ لِلَّهِ إِلَّا رَفَعَهُ اللَّهُ) (۵) یعنی د الله پاک دپاره چه څوک هم تواضع اختیاروی الله پاک هغه ته رفعت او اوچت والې ورکوی.

امام ابوداؤد رحمته الله د عیاض بن حمار نه یو بل روایت نقل کړې دې، د هغې الفاظ دا دی:

(إِنَّ اللَّهَ أَوْسَىٰ إِلَهُ أَنْ تَوَاضَعَ أَحَدٌ لِرَافِعٍ أَحَدٌ عَلَىٰ أَحَدٍ وَلَا يَقِفُ أَحَدٌ عَلَىٰ أَحَدٍ) (۶) یعنی الله پاک ماته وحی کړې ده چه تاسو تواضع او عاجزی اختیار کړئ او څوک دې هم په بل ظلم نه کوی او نه دې څوک په بل چا فخر کوی.

[۶۱۳۶] حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ عَنْ أَنَسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - كَانَ لِلنَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - نَاقَةٌ. قَالَ وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا الْقَزَارِيُّ وَأَبُو خَالِدٍ الْأَنْمُرِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الطَّوِيلِ عَنْ أَنَسٍ قَالَ كَانَتْ نَاقَةً لِرَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -

(۱) فتح الباری: ۱۴/۱۱، ارشاد الساری ۵۰۰/۱۳، عمدة القاری ۱۳۴/۲۳

(۲) فتح الباری: ۱۴/۱۱، ارشاد الساری ۵۰۰/۱۳، عمدة القاری ۱۳۴/۲۳

(۳) اوگوری: عوارف المعارف للسهروردي، الباب الثلاثون فی تفاصيل الاخلاق الصوفية: ۴۲۱/۱

(۴) الحديث اخرجه الامام احمد في مسنده، مسند ابی سعید الخدری: ۱۹۱/۴، رقم ۱۱۷۴۷، (اسنادہ ضعیف)

(۵) اخرجه الامام الترمذی فی سننه، کتاب الزهد، باب التواضع: ۲۸/۴، رقم الحديث: ۲۰۲۹ (واخرجه مسلم ايضاً)

(۶) الحديث اخرجه ابوداؤد فی کتاب الادب، باب التواضع: ۲۷۴/۴، رقم الحديث: ۴۸۹۵ (اسنادہ صحيح)

تَمَى الْعُضْبَاءُ، وَكَادَتْ لَا تُسْقَى، فَجَاءَ أَعْرَابِي عَلَى قَعُودٍ لَهُ قَسَبَهَا، فَاسْتَدَّ ذَلِكَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ وَقَالُوا سَقِمَتِ الْعُضْبَاءُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «إِنَّ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَنْ لَا يَزِفَةَ شَيْئًا مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا وَضَعَهُ». ار: ۱۲۷۱۶

د سيدنا انس رضي الله عنه نه روايت دې چې د رسول الله صلى الله عليه وسلم يوه اوښه وه، چې د هغې نوم عضباء وه، يو څاروي به هم په منډه کښې، د هغې نه مخکښې کيدې نه شو. بيا يو باندوچي په خپله سورلي باندې سور راغلو او د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه مخکښې لاړو. په مسلمانانو باندې دا خبره بده اولگېده او وې ونيل چې عضباء شاته پاتې شوه. رسول الله صلى الله عليه وسلم او فرمايل: د الله پاک دا عادت دې چې هغه په دنيا کښې يو څيز نه اوچتوي مگر هغه پست کوي هم د حديث الباب دوه طرق. دا حديث امام بخاري رحمه الله په دوه طرق سره نقل کړې دې.

① يو طريق د هغوی د شيخ مالک بن اسماعيل، د هغوی د شيخ زهير بن معاويه ده او هغوی د حميد طويل نه نقل کوي.

② دويم طريق کښې د امام بخاري رحمه الله شيخ محمد بن سلام دې او د هغوی دوه شيوخ دي. مروان بن معاويه فزاري او ابو خالد احمد. دا دواړه د حميد طويل نه نقل کوي. په حميد باندې دواړه طرق جمع کيږي د ابو خالد نوم سليمان بن حيان دې.

حديث الباب. په کتاب الجهاد کښې د باب ناقة النبي صلى الله عليه وسلم د لاندې تير شوې دې. د ترجمة الباب سره مناسبت: د ترجمة الباب سره د حديث مناسبت. د دې روايت په دويم طرق کښې د واقع دې جملې سره دې: «إِنَّ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَنْ لَا يَزِفَةَ شَيْئًا مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا وَضَعَهُ» يعنى: هر يو داسې څيز چې په دنيا کښې ځان اوچت کړي. الله پاک به هغه راښکته کړي. د دې حديث نه د رفع او تکبر مذمت او د تواضع ترغيب معلومېږي (۱).

[۶۱۳۷] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ عَنْ عُمَانَ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مُخَلَّدٍ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ حَدَّثَنِي شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نُمَيْرٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «إِنَّ اللَّهَ قَالَ مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ، وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِنَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ، وَمَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالتَّوَّافِلِ حَتَّى أَجِيَهُ، فَإِذَا أَجَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ، وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ، وَيَدَهُ الَّتِي يَبْتَطِشُ بِهَا وَرِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا، وَإِنْ سَأَلَنِي لأُعْطِيَنَّهُ، وَلَكِنْ اسْتَعَاذَنِي لأُعِيدَنَّهُ، وَمَا تَرَدَّدْتُ عَنْ شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ تَرَدَّدِي عَنْ نَفْسِ الْمُؤْمِنِ، يَكْرَهُ الْمَوْتَ وَأَنَا أَكْرَهُ مَسَاءَتَهُ».

د سيدنا ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دې چې رسول الله صلى الله عليه وسلم او فرمايل: الله پاک فرماني چې چا زما ولي سره دشمني او کره زما د طرف نه هغه ته اعلان جنگ دې او زما بنده چې زما د طرف نه په هغه باندې فرض کړې شوي څيزونو باندې عمل کولو سره ماته نژدې کيدې شي. په بل

خیز باندې نه شی کیدې او زما بنده د نوافل په ذریعه ماته قرب حاصلوی. تردې چه زه هغه سره محبت کوم. چه کله زه د هغه سره محبت کوم نو زه د هغه غوږ جوړ شم چه په هغې باندې هغه اوری. او د هغه سترگه جوړه شم چه په هغې باندې هغه گوری. او د هغه لاس جوړ شم چه په هغې باندې هغه نیول کوی. او د هغه خپه جوړه شم چه په هغې باندې هغه تلل کوی او که هغه زما نه غواړی نو زه هغه ته ورکوم او که هغه زما د پناه طالب وی نو زه هغه ته پناه ورکوم. اکوم کار چه زه کول غواړم، په هغې کېنې زه په تردد کېنې نه واقع کیږم. لکه چه د هغه مومن د نفس په باره کېنې ماته تردد وی کوم چه مرگ نه خوښوی او زه د هغه دا مرگ لره، ناخوښه کړل نه خوښوم.

توله: «مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ» یعنی خوک چه زما د دوست او ولی سره دشمنی کوی، زه هغه سره د جنگ اعلان کوم

(ولی): د فاعیل په وزن باندې دې او دا یا خود اسم مفعول په معنی کېنې دې د فاعیل وزن د مفعول په معنی کېنې استعمالیږی. د ولی نه مراد هغه سړې دې د چا امور او معاملاتو ته چه د الله پاک ولایت او نصرت حاصل وی

په سورة اعراف آیت ۱۹۲ کېنې الله پاک فرمائی «وَهُوَ يَتَكَلَّمُ عَلَى الْعَصَايِ» یعنی الله پاک د صالحین ولایت او نصرت کوی او د هغوی حفاظت کوی.

او یا دا د اسم فاعل په معنی کېنې دې یعنی چاته چه د الله پاک په عبادت او طاعت باندې قدرت او ولایت حاصل وی او د هغه عبادات مسلسل جاری وی. علامه قسطلانی رحمته الله علیه

فرمائی «أَوْ هُوَ فاعِلٌ مِنَ الْفَاعِلِ وَهُوَ الَّذِي يَتَوَلَّى عِبَادَةَ اللَّهِ وَطَاعَتَهُ فَعِبَادَتُهُ تَجْرِي عَلَى التَّوَالٍ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَتَخَلَّلَهَا عَصَايَا» (۱)

څنگه چه د انبیاء عليهم السلام دپاره معصوم کیدل ضروری دی هم دغه شان د ولی دپاره هم د الله پاک د نافرمانی نه محفوظ کیدل ضروری دی (۲)
علامه عینی رحمته الله علیه د ولی په تعریف کېنې لیکي

«هُوَ الْعَالِمُ بِاللَّهِ وَالْوَاقِعُ عَلَى طَاعَتِهِ الْمَخْلُصُ إِلَى عِبَادَتِهِ» (۳)

«مَنْ عَادَ وَلِيًّا» نې او نه فرمائیل بلکه (ل) نې مقدم کړو. اصل کېنې (ل) د (ولیا) صفت دې. هغه نې مقدم کولو سره حال جوړ کړې دې (۱) په دې کېنې یو لطیف نکته طرف ته اشاره کولو سره علامه انور شاه کشمیری رحمته الله علیه لیکي

«وَأَمَّا قَالِ: «مَنْ عَادَى لِي»، وَلَمْ يَقُلْ: «وَلِيًّا»، فَتَغْيِي لُشَانَ الْعِدَاةِ، لِأَنَّ فِي الْأَوَّلِ لِيَذَا نَأْيًا بِعِدَاوَةٍ وَلِ

(۱) ارشاد الساری: ۵۰۲/۱۳

(۲) ارشاد الساری: ۵۰۲/۱۳

(۳) عمدة القاری: ۲۳، ۲۷

(۴) فتح الباری: ۴۱۶/۱۱، عمدة القاری: ۱۳۶/۲۳، ارشاد الساری: ۵۰۲/۱۳

کأنها عداوة الله تعالى، بخلاف الثالث) (۱) یعنی (من عادل ولیا) نبی او فرمائیل، او (من عادولیا) نبی او نه فرمائیل، د عداوت او دشمنی د معاملې د سخت والی د وجې نه څکه چه په اول صورت کېښي د دې خبرې طرف ته اشاره ده چه د یو الله والا سره دشمنی کول الله پاک سره د دشمنی کولو مترادف ده په بل صورت کېښي دا نکته نه حاصلیده.

د حدیث شریف مطلب دا دې چه کوم انسان چه زما ولی ته تکلیف رسوی، هغه ته اذیت ورکوی نو زه هغه سره اعلان جنگ کوم، علامه قسطلانی رحمته الله علیه لیکي:

(وذا ثبت هذا في جانب المباداة، ثبت ضد في جانب الموالاة، فمن والى أولياء الله، أكرمه) (۲)

قوله: (وَمَا تَقْرَبُ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ): یعنی بنده چه زما قربت د کومو څیزونو په ذریعه حاصلوی، په هغې کېښي د فرائضو نه زیات محبوب څیز زما په نزد نشته، مطلب دا دې چه په فرائضو باندې عمل کولو سره د الله پاک قرب حاصلیدلې شی، د بل څه څیز په ذریعه، د دې نه زیات قرب نه شی حاصلیدې، د نوافل په ذریعه هم د الله پاک قرب هم هغه وخت حاصلیدې شی، چه کله د فرائضو اهتمام وی، فرائض پریخودلو سره د نوافلو اهتمام کونکې د الله پاک محبوب کله هم نه شی جوړیدې، علامه انور شاه کشمیری رحمته الله علیه په فیض الباری کېښي د دې وضاحت فرمائیلې دې (۳)

قوله: (وَمَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ): لکه چه وئیلې شوې دی چه د نوافل نه مراد نوافل مع الفرائض دی، یعنی یو سرې د فرائضو خو اهتمام کوی خو دهغې سره سره هغه د نوافلو کثرت هم اختیاروی، نو د الله پاک د محبوبیت درجه بیا مومي.

(۱) فیض الباری: ۴/۲۷۷

(۲) ارشاد الساری: ۱۳/۵۰۲

(۳) قوله: (وَمَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ)... إلخ. وههنا بحث للصوفية في فضل القُرْب بالنوافل، والقُرْب بالفرائض. فقالوا: إن العبد في القُرْب الأول يصير جارحة جل مجده، والله سبحانه نفسه يكون جارحة لعبد، في القُرْب الثاني. وذلك لأن الفرائض مفروضة من الله تعالى على عباده، وليس لهم بُدٌّ من الإتيان بها، فكانوا فيها كالجارحة للرجل. وأمّا النوافل، فالعبد يأتي بها بطوعها، من دون عزم عليه، فإذا تقرب بها إلى الله تعالى كان الله له كالجارحة. قلت: أمّا كون الله تعالى جارحة للعبد في القُرْب بالنوافل، فذلك نص الحديث. وأمّا ما ذكره في القرب بالفرائض، فلا لفظ له في الحديث، إلا أنهم أخذوه بالمقابلة، والذي نبين لي أن القرب في الفرائض أزيد وأكمل، فإنه تجلب المحبوبة له تعالى من أول الأمر. بخلاف القرب في النوافل، فإنها تجلب المحبوبة تدريجاً، وإن كانت ثمرتها في الانتهاء أيضاً هي المحبوبة. ولكن ما يحصل من النوافل آخراً يحصل من الفرائض أولاً، فأتى يستويان وإليه تُرشد ألفاظ الحديث، فإنه قال في الفرائض: «ما تقرب إلى عبدی بشيء أحب إليّ مما افترضت عليه»، فجعل مفروضة أحب إليه من أول الأمر، وجعل ثمرته القرب. بخلاف النوافل، فإن القرب منها تدريجاً، بتدرج العبد إليه شيئاً فشيئاً. وبالجمله أهما في النتيجة سواء، وهي المحبوبة، غير أنها تحصل بالفرائض أولاً، وبالنوافل ثانياً. (فيض الباری: ۴/۴۳۰)

قوله: ﴿فَإِذَا أَحْبَبْتَهُ كُنْتَ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ وَيَصَرَّهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ﴾: الله پاک فرمائی

چہ کلہ زہ د ہغہ بندہ سرہ محبت کوم نو د ہغہ غور جوہ شم، چہ پہ ہغہ سرہ ہغہ اوری، سترگی نہ جوہ شم چہ پہ ہغہ سرہ ہغہ گوری

د حدیث الباب مختلف مطلبونہ: ظاہرہ دہ چہ دا الفاظ پہ خیلہ حقیقی معنی کنہی نہ دی، الله پاک د جسم او د جسم د لوازماتو نہ پاک او منہرہ دی، پہ دی وجہ د دی مجازی معنی اختلہ شوہ دہ او لاندی ذکر شوہ مطالب بیان کړی شوہ دی؛

① پہ دی سرہ د الله پاک د نصرت او تائید طرف تہ اشارہ دہ او مقصد دا دی چہ کوم بندہ د الله پاک محبوب جوہ شی، د ہغہ دا اندامونہ د الله پاک پہ نصرت او تائید سرہ چلیری، حرکت کوی او کار کوی، مشہور صوفی بزرگ ابو عثمان حیری د دی معنی وضاحت کولو سرہ فرمائی: ﴿معنی الحديث: كنت اسرع الى قضاء حاجته من سمعه في الاستماع، وعينه في النظر، ويداه في

اللبس، ورجله في المشي﴾ یعنی زہ د ہغہ حاجتو نہ زر پورہ کوم، د ہغہ د حاسہ سمع نہ پہ اوریدو کنہی، د ہغہ د سترگو نہ پہ لیدو کنہی، د ہغہ د لاس نہ پہ مس کولو کنہی او د ہغہ د قدم نہ پہ تلو کنہی، د دی حاصل ہم دا دی چہ د الله پاک نصرت او تائید داسی بندہ تہ حاصل وی۔^(۱)

② دویمہ معنی دا بیان کړی شوہ دہ چہ سمع او بصر د اسم مفعول مسموع پہ معنی کنہی دی او مطلب نہی دا دی چہ داسی بندہ صرف زما ذکر اوری، زما د قدرتو نو کرشمی گوری او صرف زما پہ مرضی باندی د ہغہ لاسونہ او خپی وړاندی شی۔^(۲)

③ بعض حضراتو ویلی دی چہ دلته د حافظ لفظ پہ طور د مضاف محذوف دی، تقدیر د عبارت داسی دی: ﴿كنت حافظ سمعه الذي يسمع به، فلا يسمع الا ما يحل سماعه، وحافظ بصره﴾، یعنی زہ د ہغہ د غورونو او د ہغہ د نظر حفاظت کوم او دغہ شان ہغہ د گناہ او نافرمانی نہ محفوظ وی۔^(۳)

④ بعض علماء کرامو ویلی دی چہ دا پہ طور د مثال دی او مطلب نہی دا دی چہ څنگہ سترگی، لاسونہ او نور چوارح انسان تہ محبوب وی زہ ہم ورته دغہ شان محبوب شم او ہغہ زما نافرمانی نہ کوی۔^(۴)

قوله: ﴿وَمَا تَرَدَّدْتُ عَنْ شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ تَرَدَّدِي عَنْ نَفْسِ الْمُؤْمِنِ﴾: زہ چہ یو کار کوم نوپہ ہغہ کنہی تردد نہ کوم، څنگہ چہ د یومومن پہ روح اختلو کنہی ماتہ تردد وی۔^(۵)

(۱) فتح الباری: ۴۱۸/۱۱، ارشاد الساری: ۵۰۳/۱۳، عمدة القاری: ۱۳۸/۲۳

(۲) فتح الباری: ۴۱۸/۱۱، ارشاد الساری: ۵۰۳/۱۳، عمدة القاری: ۱۳۸/۲۳

(۳) عمدة القاری: ۱۳۸/۲۳

(۴) فتح الباری: ۴۱۸/۱۱

مقصود دا دې څه زه کوم کار هم کوم نو په هغې کښې ماته تذبذب او تردد نه وی چه دا کار کول پکار دی یا نه، سوا د مومن د روح اخستلو نه، چه په هغې کښې راته تردد وی چه روح نه قبض کړې شی یا نه؟ ځکه چه مومن مرگ نه خوښوی او زه هغه تکلیف نه خوښوم. ظاهره ده چه د تذبذب نسبت د الله پاک طرف ته حقیقی معنی کښې صحیح نه دې ځکه چه تردد یو انفعالی کیفیت دې کوم چه د کمزوری علامت وی او الله پاک د هر قسم انفعالیات نه پاک او منزله دې.

په دې وجه باندې دلته د تردد نسبت د الله پاک طرف ته مجازا دې او مراد د دې نه د ملائکو تردد دې کوم چه د یو مومن بنده د روح قبض کولو دپاره ځی، د سیدنا موسی علیه السلام د روح قبض کولو دپاره چه کله فرشته لاره او اجازت یې او غوښتلو نو هغوی د فرشتې نه سپرپه ویستلي او چونکه دا فرشتې د الله پاک حکم سره ځی، په دې وجه الله پاک د تردد نسبت خپل ځان ته او کړو. (۲)

قوله: (يَكْرَهُ الْمَوْتَ وَأَنَا أَكْرَهُ مَسَاءَتَهُ): (د میم په فتحې سره) مومن سړي مرگ ناخوښه گنړی. (چه دروح د وتلو په وخت یې ډیر تکلیف وی، او زه د هغه تکلیف ناخوښه گنړم، د دې دوه مطلبونه بیان کړي شوي دي.

(علامه انور شاه کشمیری رحمه الله) دې جملې متعلق په فیض الباری کښې ډیره نفیس نکته لیکلې ده. لاندې د هغوی کلام نقل کولې شی:

قوله: (وَمَا تَرَدَّدْتُ عَنْ شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ)... إلخ، لا ريب أن التردّد في جنبه تعالى مُحَالٌ، ولكنّه جیء به علی شأن خاطر عباده. لِيَعْلَمُوا مَا قَدَرَهُمْ عند ربهم. وليس له لفظٌ لمثل هذا الموضع في عالمهم إلّا هو. فحادثهم بحسب مجاری عُرفهم. هذا بحسب الجلی من النظر، وعند تدقیق النظر یُظْهَرُ أن التفاته تعالى إلى أمرین متعارضین هو الذی عَنَى بالتردّد، وعَبَّرَ عنه. فَإِنَّ اللَّهَ تعالى یَتَوَجَّهُ أَوَّلًا إلى توفی العبد، ثم إلى مَلَائِة العبد من موته. ولا بدّ له منه فی الدنیا. فکأنّ ما دة التردّد للعبد. فَإِنَّ العبد إذا تَرَدَّدَ فیمَا تتعارضُ فیهِ الجهات، فلا یَسْتَحِلُّ له الترجیح، فیحدث له فیهِ التردّد لا مَحَالَةً. واللّه سبحانه بریء عن التردّد، ولكنّه عَبَّرَ عنه فی اللفظ، لکونه مادّة عندهم. بعبارة أخرى: إنص العبد یکره موته، ومَلَک الموت یجیء لتوفاه، فحدث صورة التصادم والتقابل، وتلك الصورة سُمِّیت بالتردّد، وإلّا فلا تَرَدُّد فی جنبه تعالى، فَإِنَّه فَقَالَ لَنَا یَسَاءُ، وحاکم لَنَا یریدُ ثم إن تلك الصورة أیضاً فی المواطن التحتانیة، وأمّا فی الفوق، فلا شیء منه. وهذا كما فی الحديث: «إن البلاء یُنْزَلُ من السماء، وتَصْعَدُ الصدقة إلیه، فلا یزالان یَتَصَارَعَانِ إلى یوم القیامة، حتی لا یَنْزِلُ هذا، ولا یَصْعَدُ هذا»، أو كما قال. فأمعن النظر فیهِ، هل یُوهَمُ فی الظاهر أن الصدقة تَرَدُّد من القدر شیناً. والوجه فیهِ: أن هذا التصارع إنما هو فی عالم الأسباب، وأمّا عند ربک فقد جَفَّ القلم بما هو کائن، وقد عَلِمَ من قبل أن هذا البلاء یردُّ عنه لأجل صدقته. ولَمَّا کان ردة من صدقته، لا بدّ أن یُظْهَرُ هذا التعليق أیضاً فی موطن، وهو كما فی الحديث. فهكذا لا تَرَدُّد عند ربک أصلاً، ولكن لَمَّا کانت مادّة التردّد ممّا تتجاذبُ فیهِ الجهات، وهي متحققة فیما نحن فیهِ، عَبَّرَ عنه بالتردّد بحسب هذا الموطن، مع أنّه لا تَرَدُّد عند ربک. فَإِنَّه لا صیاح عنده ولا مساءة.

فافهم. (فیض الباری: ۴۳۰-۴۳۱)

(فتح الباری: ۴۲۰/۱۱، ارشاد الساری: ۵۰۳/۱۳، عمدة القاری: ۱۳۸/۲۳)

① الله پاک فرمائی چه مومن، مرگ لره د دې سختی او د روح د بدن نه د جدایی د تکلیف په وجه باندې ناخوښه گنړی او ماته د هغه دا تکلیف خوښ نه دې، دا مطلب نه دې چه الله پاک ته د مومن مرگ نه دې خوښ، ځکه چه مرگ خو هغه لره الله پاک سره یوځانې کونکی دې، بلکه مطلب دا دې چه روح قبض کیدو سره چه هغه ته کوم طبعی تکلیف وی، د هغه د وجې نه الله پاک اووې ﴿وَأَنكَرُكُم مَّسَاءَةً﴾ (۱)

② دویم مطلب ئی دا دې چه مومن خو مرگ ناخوښه گنړی خوزه د هغه دپاره په دنیا کښې د اوږد ژوند مشکلات او تکالیف ناخوښوم، په دې وجه هغه خپل ځان ته راوبلم، یعنی د ﴿مساءة﴾ نه د دنیا د اوږد ژوند تکلیفونه دی او مصیبتونه دی، چه کله انسان بوډا او ضعیف عمر ته اورسیري، په بیماریاو کښې اخته شی نو د دنیاوی ژوند دا اذیت چونکه الله پاک ته د مومن دپاره ناخوښه ده، په دې وجه الله پاک هغه لره خپل ځان ته د رابللو فیصله او فرمائی او حال دا چه مومن مرگ لره ناخوښه گنړی (۲)

په دې حدیث کښې الله پاک د اولیاء الله مقام او مرتبه بیان فرمایلې ده چه که د مرگ د روستو کیدو گنجائش وي نو الله پاک به د هغوی په حق کښې هغه هم روستو کړې وې ځکه چه الله پاک ته خپل داسې بندګان ډیر گران او نژدې دی.

په حدیث الباب باندې اعتراض او د هغې جواب: په حدیث الباب کښې د امام بخاری رحمته الله علیه شیخ الشیخ خالد بن مخلد قطوانی دې، علامه ذهبي رحمته الله علیه په میزان الاعتدال کښې د مختلف محدثین او ائمه جرح و تعدیل راځي د هغوی په باره کښې نقل کړی دی، په هغوی کښې ډیرو حضراتو هغوی ته ضعیف وئیلې دې، پس امام احمد رحمته الله علیه فرمائی ﴿له مناکیر﴾، امام ابو حاتم رحمته الله علیه فرمائی ﴿یکت حدیثه ولا یحتج به﴾ (۳)

ابن سعد رحمته الله علیه فرمائی ﴿منکر الحدیث مفرطی التشیع﴾ (۴)، امام ابن عدی رحمته الله علیه په الکامل فی ضعفاء الرجال کښې د هغوی ذکر کړې دې او د هغوی لس احادیث نقل کولو سره ئې ټولو ته نسبتا منکر وئیلې دی. (۵)، علامه ذهبي رحمته الله علیه د حدیث الباب ذکر کولو سره فرمائی ﴿هنا حدیث غریب جدا﴾ که د صحیح بخاری هیبت نه وي نو محدثینو به دا د خالد بن مخلد په منکر احادیثو کښې شمار کړې وې (۶)

علامه ذهبي رحمته الله علیه فرمائی چه د امام بخاری رحمته الله علیه نه علاوه بل چا هم د هغه نه نقل نه دې کړې،

(۱) فتح الباری: ۱۱/۴۲۰، ارشاد الساری: ۱۳/۵۰۳، عمدة القاری: ۲۳/۱۳۸

(۲) فتح الباری: ۱۱/۴۲۱، ارشاد الساری: ۱۳/۵۰۳، عمدة القاری: ۲۳/۱۳۸

(۳) اوگوری: میزان الاعتدال ۱/۴۰، رقم الترجمة: ۲۴۶۳

(۴) میزان الاعتدال ۱/۴۰، رقم الترجمة: ۲۴۶۳

(۵) الکامل فی ضعفاء الرجال: ۳/۳۶، رقم: ۵۹۵

(۶) میزان الاعتدال ۱/۴۲، رقم الترجمة: ۲۴۶۳

شریک بن عبدالله په دې کښې متفرد دې او هغه حافظ نه دې، او د دې سند نه علاوه په بل یو سند سره هم دا حدیث نه دې روایت شوې او زما خیال دې چه په مسند احمد کښې دا نشته (۱)

حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی چه په مسند احمد کښې خو یقینا دا روایت نشته خو دا وئیل چه په بل څه سند سره نه دې روایت کړې شوې، صحیح خبره نه ده. ځکه چه دا روایت د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه علاوه د لاندې ذکر شوې صحابه کرامو رضی الله عنهم نه روایت کړې شوې دې:

① د سیده عائشه رضی الله عنها نه ..... د هغوی روایت امام احمد او امام بیهقی په کتاب الزهد کښې او ابو نعیم په حلیۃ الاولیاء کښې نقل فرمایلې دې.

② د سیدنا ابوامامة الباهلی رضی الله عنه نه ..... د هغوی روایت طبرانی او بیهقی په زهد کښې نقل فرمایلې دې او د هغې سند ضعیف دې.

③ د سیدنا علی رضی الله عنه د هغوی روایت سماعی په مسند علی کښې نقل کړې دې.

④ د سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما نه، د هغوی روایت امام طبرانی په ضعیف سند سره نقل فرمایلې دې.

⑤ د سیدنا انس رضی الله عنه نه ..... د هغوی روایت ابو یعلی، بزار او طبرانی نقل کړې دې، خو د هغې سند هم ضعیف دې.

⑥ سیدنا حذیفه رضی الله عنه نه ..... د هغوی روایت امام طبرانی رحمته الله نقل فرمایلې دې او د هغې سند حسن غریب دې.

⑦ د سیدنا معاذ بن جبل رضی الله عنه نه ..... د هغوی روایت امام ابن ماجة په سنن کښې او ابو نعیم په حلیۃ الاولیاء کښې نقل فرمایلې دې او د دې سند هم ضعیف دې.

بهر حال اگر چه انفرادی طور دا سندونه ضعیف دی، خو د اووه مختلف صحابه کرامو رضی الله عنهم نه په مختلف طرق سره د دې مفهوم حدیث منقول کیدل، په دې باندې دلالت کوی چه د دې حدیث اصل ضرور دې. (۲)

علامه انور شاه کشمیری رحمته الله په علامه ذهبی رحمته الله باندې رد کولو سره فرمائی:

«ومرّ عليه الذهبي في «الميزان»، وقال: لولا هيبة الجامع لقلت فيه: سبحانه الله. وكان الذهبي لم يتعلم علم المنطق، قلت: إذا صَحَّ الحديث، فَلْيَقْطَعْهُ عَلَى الرَّأْسِ وَالْعَيْنِ، وإذا تعالَى شيءٌ منه عن الفهم، فَلْيَكِلْهُ إِلَى أصحابه، وليس سبيله في يُجْزَمُ فيه، أما علماء الشريعة فقالوا: معناه أن جوارح العبد تصير تابعة للبرصاة الإلهية، حتى لا تتحرك إلا على ما يرضى به ربه. فإذا كانت غاية سعيه وبرصاة وجوارحه كلها هو الله سبحانه، فحينئذٍ صَحَّ أن يقال: إنه لا يَسْتَعْمِلُ إلا الله، ولا يتكلم إلا الله، فكأن الله سبحانه صار سعيه وبرصاة، وهذا عدول عن حق الأنفاظ، لأن قوله: «كنت سعيه»، بصيغة المتكلم، يدل على أنه لم يبق من المتقرب بالتوافل

إِلَّا جَسَدًا وشبهه، وصار المتصوّف فيه الحضرة الإلهية فحسب، وهو الذي عناء الصوفية بالفناء في الله، أي الانسلاخ عن دأوى نفسه، حتى لا يكون المتصوّف فيه إلا هو. وفي الحديث لمعة إلى وَحْدَةِ الوجود. وكان مشايخنا مولعون بتلك المسألة إلى زمن الشاه عبد العزيز. أمّا أنا، فلست بهتشدّد فيها:

و من عَجِبْ أَلْ أَحْرَبْ إِلَيْهِمْ   وأسأل عنهم دائماً، و هم معي

وتبكيهم عيني، و هم لي سوايها   وَتَشْتَأْنُهُمْ روسي، و هم بين أضلعي،

يعني: حافظ ذهبي رحمته الله په میزان الاعتدال کښې په دې حديث باندې نقد کولو سره فرمايلي دي چه که د صحيح بخاري رعب مانع نه وي نو د دې حديث متعلق به ما به د طنز په طور، سبحان الله! ويلي وي...

اصل کښې حافظ ذهبي رحمته الله د علم منطق نه ناخبر وو، زما په خيال کښې د يو حديث صحت ثابت شي نو هغه په سر سترگو باندې کيخودل پکار دي او که د هغې مفهوم او معنی ډير اوچت وي نو په داسې صورت کښې د هغې متعلق په تندئ سره فيصله کولو باندې هغه فوراً رد کول يا په هغې کښې جرح کول مناسب طريقه نه ده، بلکه په داسې صورت کښې دمعانی حديث ماهرين (فقهاء کرام، طرف ته رجوع کول پکار دي.

پس علماء شريعت د دې حديث دا معنی بيان کړې ده، د بنده اندامونه د الله پاک د رضا داسې تابع شي چه د الله پاک د رضا نه بغير هغه حرکت هم نه کوي او چه کله دا کيفيت دې درجي ته اوسيري چه د هغه غوږونه، سترگې او نور جوارح، اول او آخر مقصد او غايت د الله پاک ذات مقدسه جوړ شي نو دې وخت کښې دا ويلي شي چه دا بنده چه اوري نو صرف د الله پاک دپاره او څه چه وائي نو صرف د الله پاک دپاره، گويا الله پاک د هغه غوږ او سترگه شي. زما په خيال کښې د دې مطلب معنی سره الفاظ حديث مطابقت نه ساتي بلکه

په دې سره د الفاظو حق ضائع کيږي، ځکه چه په حديث مبارک کښې (كنت سمعه) الفاظ په صيغه د متکلم سره راغلي دي، چه د هغې نه دا خبره معلوميږي چه د نوافلو په ذريعه باندې قرب حاصلونکي بنده گويا فناء (او بې اختياره، شي او د هغه خو صرف ظاهري جسم او بدن په نظر راځي، گيڼي په حقيقت کښې هغه پوره په پوره د الله پاک د تصرف لاندې شي او د هغه د ټول بدن نه صرف د الله پاک د مرضي او منشاء مطابق افعال صادرېږي، دې کيفيت ته حضرات صوفيا، فناء، في الذات يا فناء في الله نه تعبير کوي، په دې حديث کښې د مسئله وحدۃ الوجود طرف ته هم اشاره ملاويږي. د شاه عبدالعزيز پورې زمونږ ټول مشايخ په دې مسئله کښې ډيره دلچسپي اخستله، خو زه په دې باره کښې د تشدد نه ځان ساتم.

① تعجب دي چه زه هميشه د هغوی دپاره پريشانم يم او د هغوی په باره کښې تپوس کوم حال دا چه هغه ماسره وي.

② زما سترگې د هغوی دپاره ژړيږي، حال دا چه هغه زما د سترگو په گاتې کښې اوسيږي

او زما روح د هغوی دپاره بې صبره وی حال دا چه هغه زما د پختو ترمینځه اوسېږي (۱)

(۱) مولانا بدر عالم میرتھی رحمۃ اللہ علیہ د فیض الباری په حاشیه او په ترجمان السنۃ کښې د انور شاه کشمیری رحمۃ اللہ علیہ د دې کلام نور هم وضاحت کړې دي. هغوی لیکي:
د دوه انسانانو ترمینځه د محبت مراحل سر کولو سره ډیر کرته داسې اثرات په نظر راځي چه د هغې لیدلو سره یو پردې سړي هم لیدلو سره دا اندازه کوی چه ضرور په دې دوه کسانو کښې داسې تاثر اود مغلوبیت تعلق دې کوم چه د هغه ظاهر هم مسخر کړي دې او هغه گوری چه د ناستې ولاړې د مرحلو نه تیریدلو سره د هغه په خط او خال کښې هم د یو شان والی صفت پیدا شوې دي. چه کله د خواهش اتحاد، د ارادې اتحاد، د جذباتو د اتحاد سره د ظاهر اتحاد هم په نظر راځي نو د دې اتحاد د صحیح ترجمانی دپاره د لفظ اتحاد نه سوا هیڅ دویم لفظ نه ملایوېږي!

من توشدم تو من شدی من تن شدم تو جان شدی

تا کس نه گوید بعد ازیں من دیگرم تو دیگری

متنبی وائی: ما الخل الا من اود بقلیه :: واری بطرف لا یری بسوانه

د فارسی او عربی شاعرانو چه د آثار محبت د ادا کولو دپاره چه د کوم مناسب تعبیر انتخاب کړي دې هغه لفظ د اتحاد دي خو په دې الفاظو سره چاته دا شبه نه دی کیدل پکار چه د دې اتحاد د وجې نه د هغوی حقیقی اثبیت باقی نه پاتې کیږي بیا چه د مخلوق په دائره کښې په دې الفاظو سره دا ښکاره غلط فهمی نه پیدا کیږي نو د خالق او مخلوق ترمینځه په څه تعبیری توسع سره د عقیدې غلط فهمی نه پیدا کیږي نو د خالق او مخلوق ترمینځه په یو تعبیری توسع سره د عقیدې غلط فهمی ولې پیدا کیږي، ښکته چه کله یو بنده د عبدیت په لاره باندې روان شی او د فراغ او نوافلو په سبب د عجز و نیاز قدمونه اوچتوی نو دا اندازه کول گران نه دی چه اوس د هغه ظاهر او باطن لره د الوهیت سلطان پوره پوره مسخر کړي دي، که هغه اوری نو هم هغه اوری د کومې چه ورته الله پاک د اوریدلو امر کړي دي، که هغه گوری او خبرې کوی نو هم هغه گوری او وائی د کوم چه هغه ته اجازت ورکړي شوې دي، که هغه خپل لاس یا قدم اوچتوی نو هم هلته ئې اوچتوی چرته چه د هغه مولی د هغه دپاره اوچتول خوښ کړي دي، د هغې نه علاوه نه هغه اوری نه گوری او نه بل څه ادنی حرکت کوی نو د دې محبت د تړون د اظهار دپاره ضرور هم هغه الفاظ اختیارول پکار وی کوم چه د دې موقع او محل دپاره مانوس دی بیا چه څنگه هلته د دې الفاظو ښکاره مطلب صرف د دې محبت د رشتې ترجمانی ده هم دغه شان دلته هم د دې الفاظو دلته ښکاره مطلب هم دا دي چه اوس دا بنده د محبت دره باندې تیریدلو سره د خپل مولی په رضا او تسلیم کښې فنا شوې دي او د امر شریعت داسې مطیع او منقاد شوې دي لکه یو ښه اس چه د خپل سورد اشاراتو، نه د هغه اس حس او حرکت خپل دي او نه د دې بنده نقل او حرکت خپل، په کتلو کښې خو دې خپله اودیرې او حرکت کوی او په حقیقت کښې د هغه حس او حرکت د هغه د مالک دې د هغه جوارح د هغه د ارادې مظاهر جوړ شوې دي چه هر کله د مخلوق قوت ارادی دې درجه فنا کیږي چه د هغه حرکت او سکون د بل د ارادې تابع شی نو بیا د هغه حکم د هم هغه صاحب اراده تابع شی. د سببی په شان خبیث ځناور د معلم کیدو سره چه کله خپل قوت ارادی فنا کړی او په ټول بدن سره د خپل مالک د رضا تابع شی نو شریعت د هغه د جوارح خپل هیڅ حکم باقی نه دي پریځودلې بلکه کوم چه د هغه د مالک حکم دي د هغه هم هغه حکم دې په وجه که هغه سببی د مسلمان وی نو د هغه ښکار حلال دي او که د کافر وی نو د هغه ښکار حرام دي. د دې مطلب دا دي چه د دومره درجې فنائیت نه پس اوس دا ښکار د سببی بالکل نه دي بلکه د هغه د مالک دي که هغه مسلمان وو نو دا هم حلال دي هم دغه شان چه کله بنده خپله اراده فنا کړی نو بیا دا اطلاق صحیح کیږي چه د هغه سمع او بصر د الله پاک د ارادې مظهر جوړ شوې دي، تاسو اوکتل چه ... [بقیه بر صفحه آندوه...]

د ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت: ① شارحین حدیث د ترجمه الباب سره، د دې حدیث مختلف مناسبتونه بیان فرمایلې دي:

① علامه کرمانی رحمته الله علیه فرماني چې په دې حدیث کښې د نوافل په ذریعه د الله پاک د قربت حصول ذکر دې او دا تقرب چونکه په انتهائي تواضع او د الله پاک په دربار کښې د حد درجه عاجزۍ اختیارولو نه بغیر نه حاصلیږي، په دې وجه دې مناسبت سره حدیث الباب د باب التواضع د لاندې ذکر کړې شو. (۱)

علامه گنګوهي رحمته الله علیه هم دې ته نژدې نژدې خبره ارشاد فرمایلې ده چې په روایت کښې د عبادت او مانځه ذکر دې او مونځ د انتهائي درجې خضوع او تواضع وی، په روایت کښې په دې تواضع باندې مرتب کیدونکې ثمره یعنی د رب په نزد د قبولیت او اوچتې درجې د حصول درجه ده. (۲)

② حافظ ابن حجر او علامه قسطلانی رحمته الله علیه فرماني چې په ترجمه الباب کښې د «من عادل و لیا» نه په فهم کښې راځي ځکه چې د هغې تقاضا دا ده چې د الله پاک د دشمنی نه انسان خان بچ کړي او هغوی سره د محبت دوستی او اکرام والا معامله اختیار کړې شي او د بزرگانو دوستی او اکرام، تواضع نه بغیر نه شي حاصلیدي. (۳)

③ شیخ الحدیث مولانا زکریا صاحب رحمته الله علیه فرماني چې په ترجمه الباب کښې د «من عادل و لیا» نه ثابتیږي چونکه متواضع انسان د چا سره دشمنی نه کوي، پاتې لا دا چې د الله پاک د دوستانو سره دشمنی او کړې، پس حضرت لیکي:

(والوجه عند هذا العهد الضعيف ان الترجمة في قوله: من عادى لي وليا.... فان المتواضع لا يعادى احدا، فضلا عن الاولياء) (۴)

۳۹: باب قول النبي صلى الله عليه وسلم

«بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةَ كَهَاتَيْنِ».

(وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمَةِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ)
امام بخاري رحمته الله علیه په دې باب کښې د قیامت قرب بیان کړې دې، د سورة نحل کوم آیت کریمه

...بقیه از حاشیه گذشته] د فناء او ارادې دې مرحلې ته رسیدلو سره څنگه یو سپي د خپل مالک حکم اختیار کړي خو چې کله یو انسان د شریعت د متابعت په ځانې د هغې مقابله کوي نو بیا د هغه حکم د ځناور نه بدتر شي. (ترجمان السنة: ۳۱۴/۱)

(۱) شرح الکرماني للبخاري: ۲۰/۲۳

(۲) لامع الدراري: ۷۸/۱۰

(۳) فتح الباري: ۴۲۱/۱۱، ارشاد الساري: ۵۰۴/۱۳

(۴) تعليقات لامع الدراري: ۷۸/۱۰

چه نبي ذکر کړې دي، د هغې ترجمه دا ده: د قيامت معامله به د سترگې د رب برابر وي يا د دي نه کم وخت. بيشکه الله پاک په هر يو څيز باندې قادر دي.
 (۱۶۱۳۸) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ حَدَّثَنَا أَبُو حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «يُعْثُثُ أَنَا وَالسَّاعَةُ هَكَذَا» وَثِيْرٌ بِأَصْبَعَيْهِ قَهْمٌ بِرِمَا. ار: ۴۶۵۲

د سيدنا سهل رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ او فرمايل: زه او قيامت دومره نژدې نژدې راليرلې شو او رسول الله ﷺ د خپلو دواړو گوتو په اشاره باندې د هغه قرب بيان کړو، بيا نبي دا دواړه خواره کړل.

د امام بخاري رحمه الله شيخ سعيد بن محمد بن الحكم بن ابی مریم دي، د هغوی شيخ ابو غسان دي، چه د هغه نوم محمد بن مطرف دي او ابو حازم د سلمه بن دينار کنيټ دي.

قوله: «يُعْثُثُ أَنَا وَالسَّاعَةُ»: د ماضي مجهول واحد متکلم صيغه ده او (الساعة) مرفوع دي. ځکه چه د هغې عطف د «يُعْثُثُ» په ضمير متکلم باندې دي او په ضمير متصل باندې د ضمير منفصل سره د تاکيد راوړلو نه بغير چونکه د اسم ظاهر عطف صحيح نه دي، په دې وجه نې د هغې نه پس د ضمير متصل د تاکيد په طور «انا» ضمير منفصل راوړلو، چه د اسم ظاهر عطف پرې صحيح شی. (۱)

بعض حضراتو په دې ترکيب باندې اعتراض کړې دي چه په ضمير متکلم باندې عطف صحيح نه دي، ځکه چه «بعثت الساعة» (قيامت مبعوث کړې شو) نه شی ونيلې کيدې، ځکه چه دا هغه وخت ونيلې شی چه کله د مخکينې نه څه څيز موجود وي او بيا هغه راوليرلې شی او اوچت کړې شی او حال دا چه قيامت خوراتلونکي دي، د مخکينې نه موجود نه دي. د دې جواب دا ورکړې شوې دي چه چونکه د قيامت راتلل يقيني دی، په دې وجه دا په منزله د موجود منلو سره د لفظ استعمال کړې شو. (۲)

د ابو البقاء عکبري په نزد په «بعثت انا والساعة» کينې واؤ د مع په معنى کينې دي او (الساعة) د مفعول معه کيدو په صورت کينې منصوب دي. (۳)

خو قاضی عياض د رفع والا صورت ته احسن ونيلې دي. (۴)

قوله: «وَتِيْرٌ بِأَصْبَعَيْهِ قَهْمٌ بِرِمَا»: رسول الله ﷺ خپلې دواړه گوتې خورولو سره اشاره او فرمائيله، زه او قيامت دواړه يو بل ته دومره نژدې يو، د دوه گوتو نه مينځنځي او د

(۱) فتح الباری: ۴۲۲/۱۱، ارشاد الساری: ۵۰۵/۱۳، عمدة القاری: ۱۳۹/۲۳

(۲) فتح الباری: ۴۲۲/۱۱، ارشاد الساری: ۵۰۵/۱۳، عمدة القاری: ۱۳۹/۲۳

(۳) فتح الباری: ۴۲۲/۱۱، ارشاد الساری: ۵۰۵/۱۳، عمدة القاری: ۱۳۹/۲۳

(۴) فتح الباری: ۴۲۲/۱۱، ارشاد الساری: ۵۰۵/۱۳، عمدة القاری: ۱۳۹/۲۳

شهادت گوته مراد ده پس د کتاب التفسیر په روایت کښې د دې تصریح ده: (۱)
د حدیث دوه مطلبونه: د دې حدیث شریف دوه مطلبونه بیان کړې شوې دي:

① دا دواړه گوتې چونکه یو بل سره متصل او نزدې دي، په دې وجه د رسول الله ﷺ مطلب دا وو چه زما او د قیامت ترمینځه فاصله ډیره زیاته نه ده، او زما نه پس د دې وقوع ډیر زیات لرې نه دي، یو بل ته نزدې او متصل دي، په مینځ کښې نه بل څوک نې راځي او نه به یو امت راشي، څنگه چه د دې دوه گوتو ترمینځه بله گوته نشته، علامه تورپشتي رحمه الله دا معنی بیان کړې ده. (۲)

② دویم مطلب دا دي چه په دې دوه گوتو کښې د مینځ والا گوته لږه شان لویه وی او په دې کښې لږه شان اضافه وی، د دې لږ لږ اضافې طرف ته اشاره ده چه زما او د قیامت ترمینځه دومره لږه شان فاصله ده، پس قاضی بیضاوی رحمه الله فرماني:

(معنی الحديث ان نسبة تقدم بعثه صلى الله عليه وسلم على قيام الساعة كنسبة فضل احدى الاصبعين على الاخرى) (۳)

او په دواړو معنو کښې خپل مینځ کښې هیڅ تضاد نشته، د اتصال طرف ته هم اشاره کیدې شی او د لږ لږ فاصلې طرف ته هم اشاره کیدې شی.

[۶۱۳۹] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ - هُوَ الْجَعْفِيُّ - حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ وَأَبِي التَّيَّارِ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ «يُعِثُّ أَنَا وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ»
د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دي چه رسول الله ﷺ او فرمائیل: زه او د قیامت ورځ د دې (دواړو گوتو) په شان (نزدې نزدې) رالیرلې شوې یو.

[۶۱۴۰] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ يَوْسُفَ أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرِ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ «يُعِثُّ أَنَا وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ». يَعْنِي إَصْبَعَيْنِ. تَابِعَهُ إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي حَصِينٍ.
د سیدنا ابو هریره رضی الله عنه نه روایت دي چه رسول الله ﷺ او فرمائیل: زه او قیامت د دې دواړو په شان رالیرلې شوې یو، د هغوی مراد دوه گوتې وې، د دې روایت متابعت اسرائیل د ابو حصین نه کړې دي.

قوله: (تَابِعَهُ إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي حَصِينٍ): ابو حصین (د جاء په فتحې او د صاد په

(۱) اوگورې: کشف الباری، کتاب التفسیر، ۷۲۱

(۲) فتح الباری ۴۲۴/۱۱، ارشاد الساری: ۵۰۶/۱۳

(۳) فتح الباری ۴۲۵/۱۱، ارشاد الساری: ۵۰۶/۱۳. قال الکرماني: قيل هو إشارة إلى قرب المجاورة، وقيل إلى تقارب ما بينهما طولاً وفضل الوسطى على السبابة لأنها أطول منها بشيء يسير، فالوجه الأول بالنظر إلى العرض، والثاني بالنظر إلى الطول، وقيل أي ليس بينه وبين الساعة نبي غيره مع التقريب لعينها اهـ (انظر شرح الكرماني: ۲۴/۲۲)

کسری سره، د هغوی نوم عثمان بن عاصم دې.
دا ابو بکر بن عیاش متابعت اسرائیل بن یونس کړې دې، دا متابعت اسماعیلی موصولا نقل.
کړې دې (۱)

۴۰: باب طُلُوعِ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا

دا باب بغیر د ترجمې نه دې او د کالفصل من الباب السابق د قبیل نه دې، مونږ چه کومه نسخه د متن په طور اختیار کړې ده په هغې کښې د پورته الفاظو سره ترجمه الباب دې. خو په دیرو نسخو کښې دا باب بغیر د ترجمې نه دې.
پس شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمته الله علیه د دې متعلق لیکي:

﴿والوجه عند هذا العبد الضعيف : ان المصنف ذكره بغير ترجمة لمناسبة قوله تعالى في الباب السابق : ﴿وما امر الساعة الا الكلم البصر﴾ لبا ذكر في حديث الباب من امور تدل على فجاءة القيامة، كقوله صلى الله عليه وسلم : لتقوم الساعة، وقد نشر الرجلان (۲)﴾

يعني د دې ضعیف بنده په نزد زیاته مناسب دا ده چه امام بخاری رحمته الله علیه دا باب بغیر د ترجمې نه قائم فرمائیلې دې، ځکه چه د دې نه مخکښې باب کښې چه کوم آیت کریمه ذکر دې،
﴿وما امر الساعة الا الكلم البصر﴾ د هغې سره د وړاندې حدیث مناسبت دې، په دې حدیث کښې د داسې امورو تذکره ده چه د هغې نه معلومېږي چه قیامت به ناڅاپه راځي، او د مخکښې باب د آیت کریمه نه هم دا معلومېږي.

[۶۱۴۱] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَظْلُمَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا، فَإِذَا طَلَعَتْ فَرَأَاهَا النَّاسُ آمَنُوا أَتَجْعَلُونَ، فَبِذَلِكَ حِينَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا، لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ، أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيْمَانِهَا خَيْرًا، وَلَتَقُومَنَّ السَّاعَةُ وَقَدْ نَشَرَ الرَّجُلَانِ ثَوْبَهُمَا يَتَمَتَّعَانِ فَلَا يَتَبَايَعَانِيهِ وَلَا يَتَوَلَّيَانِيهِ، وَلَتَقُومَنَّ السَّاعَةُ وَقَدْ انْصَرَفَ الرَّجُلُ بِلَدِّهِ لِقَعِيهِ فَلَا يَظْعُمُهُ، وَلَتَقُومَنَّ السَّاعَةُ وَهُوَ يَلِيطُ حَوْضَهُ فَلَا يَسْقِي فِيهِ، وَلَتَقُومَنَّ السَّاعَةُ وَقَدْ رَفَعَ الْكَلْبُ نَفْسَهُ إِلَى فِيهِ فَلَا يَظْعُمُهَا» [ار: ۴۳۵۹]

د سيدنا ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائيل: قیامت به تر هغه وخته پورې نه قائمېږي ترڅو پورې چه نمر د مغرب نه وی راځتلې، چه کله نمر د مغرب نه راوځي او خلق او گوري نو ټول به ايمان راوړي، هم دا به هغه وخت وی چه د چا دپاره به د هغه ايمان فائده مند نه وی. چا چه د دې نه مخکښې ايمان نه وی راوړي يا چا چه د ايمان نه

پس د خیر عمل نه وی کړې.

پس قیامت به راشی او دوه سړی به کپړه په مینځ کښې د اخستلو او خرڅولو دپاره، خوره کړې وی، لا به اخستل او خرڅول پوره شوي هم نه وی او نه به هغوی راتوله کړې وی (چه قیامت به راشی، او قیامت به په داسې حال کښې قائمېږي چه یو سړی به خپله اوښه اولشی او د هغې پټ به راوړي او لا به نې ځکلي نه وی چه قیامت به راشی، قیامت به په داسې حال کښې قائمېږي چه یو سړی به خپل حوض تیاروي او د هغې اوبه به نې لا ځکلي هم نه وی، قیامت به په داسې حال کښې قائمېږي چه یو سړی به نمړی د خپلې خولې طرف ته اوچته کړې وی او هغه به او نه خوړلې شی.

د حدیث شریف مقصد دا دی چه قیامت به ناڅاپه قائمېږي او ډیر خلق به په خپلو مذکوره کارونو کښې مصروف وی، لا به نې کار نه وی پوره کړې چه قیامت به قائم شی.

(لَقَعَةُ) د لام په کسرې سره، د پیو والا اوښه.

قوله: (وَهُوَ يَلِيطُ حَوْضَهُ): لاط- یلیط- لیط: لیو کول، جوړول، خوله جوړول، لاط حوضه اذا

مدره ای جمع حجارة فصارها كالخوض ثم سد ما بينهما من الفرج بالمدروحة.)

قوله: (أَمْنُوا أَجْمَعُونَ): د تاکید کیدو په وجه باندې مرفوع دې، دا د امنوا د ضمیر

فاعل دپاره تاکید دې.

په حدیث شریف کښې دی چه کله خلق د مغرب د طرف نه د نمر راختل وینی نو دې خرق عادت او خلاف معمول واقعي لره لیدلو سره به ټول ایمان راوړي. علامه گنګوهي رحمته الله علیه فرمائی چه د خرق عادت کارونو صدور خو د سیدنا ادم عليه السلام نه تر نن وخته پورې راروان دې، د حضرات انبیاء عليهم السلام په لاسونو باندې د معجزاتو ظهور کيږي او د حضرات اولیاء په لاسونو باندې د کراماتو ظهور کيږي خو یو خرق عادت کار لیدلو سره چه ټول خلق مسلمانان شوي وی، داسې کله هم نه دی شوی نو د طلوع الشمس من المغرب په لیدو باندې به ټول څنگه ایمان راوړي؟

فرمائی چه کیدې شی د دې وجه دا وی چه شیطانان په دې موقع باندې د خلقو د گمراه کولو دپاره او بې لارې کولو نه بند شی، ځکه چه هغوی ته به معلوم وی چه د دې نه پس به ایمان راوړل د چا دپاره به مفید نه وی، لهذا خلقو لره د ایمان د راوړلو نه د منع کولو ضرورت نشته. (۲)

فائده: د قرب قیامت د لوڼې نخښې ظهور: حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائی چه په قرب قیامت کښې په زمکه کښې د عام حالاتو بدلیل، چه د کومو لوڼې نخښو په ذریعه سره واقع کيږي، د هغې شروع به په خروج الدجال سره کيږي او د عیسی عليه السلام په وفات سره به د هغې اختتام وی او په پورته عالم کښې چه به په کومو لویو لویو نخښو سره تغیر پیدا شی د

هغی شروع به د مغرب نه په نمر راختلو سره وی او د قیامت په واقع کیدو سره به د هغې اختتام اوسی. (۱)

پس په صحیح مسلم کښې د سیدنا عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنہ روایت دې ﴿إِنَّ أَوَّلَ الْآيَاتِ خُرُوجًا طُلُوعُ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا وَخُرُوجُ الدَّابَّةِ عَلَى النَّاسِ ضُحًى وَأَيُّهَا مَا كَانَتْ قَبْلَ صَاحِبِهَا قَالُوا خُرُوجُ عَلَى أَهْلِهَا قَرِيبًا﴾ (۲)

امام حاکم رحمته الله فرمائی چه په ظاهره کښې به د طلوع الشمس نخښه مخکښې ظاهریږي. او د هغې نه روستو به خروج دابة وی. (۳)
د دې نخښو د ظهور نه پس به ایمان راوړل معتبر نه وی، د سیده عائشه رضی الله عنہا حدیث طبرانی نقل کړې دې:

﴿اِذَا خُرِجَتِ الْآيَاتُ، طَرَحَتِ الْقَلَامُ، وَطُوِيَتِ الصُّحُفُ، وَخُلِصَتِ الْحَقْلَةُ، وَشَهِدَتِ الْأَجْسَامُ عَلَى الْأَعْمَالِ﴾ (۴)
یعنی: چه کله د قیامت د هغه نخښو ظهور اوشی نو قلمونه به او غورځولې شی، صحیفې به راټولې کړې شی، د نگرانی کونکي ملائک به رخصت شی، او بدنونه به په اعمالو باندې گواهي ورکوي.

۴۱: باب «مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ»

د ترجمة الباب وضاحت: څوک چه الله پاک سره ملاقات کول غواړي نو الله پاک به هم هغه سرا ملاقات خوښوي، علامه خطابی رحمته الله فرمائی چه د الله پاک د ملاقات غوښتلو مطلب دا دې چه انسان آخرت ته په دنیا باندې ترجیح ورکړي او د آخرت دپاره تیار اوسیدو سره اوږد ژوند خوښ نه کړي او د الله پاک د داسې بنده سره د ملاقات غوښتلو مطلب دا دې چه الله پاک هغه سره د خیر اراده فرمائی. (۵)

[۶۱۴۲] حَدَّثَنَا حُجَّاجٌ حَدَّثَنَا هَمَامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّامِتِ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ، وَمَنْ كَرِهَ لِقَاءَ اللَّهِ كَرِهَ اللَّهُ لِقَاءَهُ».

قَالَتْ عَائِشَةُ أَوْ بَعْضُ أَزْوَاجِهِ إِنَّا لَنَكْرَهُ الْمَوْتَ. قَالَ «لَيْسَ ذَلِكَ، وَلَكِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا أَحْضَرَهُ الْمَوْتُ يُبْرِئُ رُضْوَانِ اللَّهِ وَكَرَامَتِهِ، فَلَيْسَ شَيْءٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ أَمَامَةٍ، فَأَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ وَأَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ، وَإِنَّ الْكَافِرَ إِذَا أَحْضَرَهُ يُبْرِئُ بَعْدَابِ اللَّهِ وَعُقُوبَتِهِ، فَلَيْسَ شَيْءٌ أَكْرَهَ إِلَيْهِ مِنْ أَمَامَةٍ، كَرِهَ

(۱) فتح الباری: ۲۹/۱۱

(۲) الحدیث اخرجه الامام مسلم فی کتاب الفتن و اشراط الساعة، رقم الحدیث: ۲۹۴۱

(۳) ارشاد الساری: ۵۰۹/۱۳

(۴) ارشاد الساری: ۵۱۰/۱۳

(۵) عمدة القاری: ۱۴۲/۲۳

لِقَاءِ اللَّهِ وَكَرِهَةَ اللَّهِ لِقَاءَهُ». اخْتَصَرَهُ أَبُو دَاوُدَ وَعَمْرُو عَنْ شُعْبَةَ.

وَقَالَ سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ سَعْدِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ-:
 د سيدنا عبادة بن صامت رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ او فرماييل: کوم سړي چه د الله
 پاک ملاقات لره محبوب ساتي، الله پاک هم د هغه ملاقات محبوب گنږي. او خوک چه د
 الله پاک ملاقات نه خوښوي، الله پاک هم د هغه ملاقات نه خوښوي. او سيده عائشه رضي الله عنها يا
 په ازواج مطهرات کښې بل چا عرض او کړو چه مرگ خو مونږ هم ناخوښه گنږو، رسول
 الله ﷺ او فرماييل: دا خبره نه ده بلکه چه کله د مومن د مرگ وخت نژدې راشي نو هغه ته د
 الله پاک د رضا او د الله پاک په نزد د هغه د عزت زيرې ورکړې شي، هغه وخت مومن ته يو
 خيز هم د دې نه زيات عزيز نه وي کوم چه د هغه وړاندي د الله پاک سره ملاقات او د هغه د
 رضا حصول، وي. په دې وجه هغه د الله پاک د ملاقات خواهش مند شي او الله پاک هم د
 هغه ملاقات خوښوي او کله چه د کافر د مرگ وخت نژدې راشي نو هغه ته د الله پاک د
 عذاب او د هغه د سزا خبر ورکړې شي، هغه وخت راتلونکي عذاب نه هغه ته زيات يو خيز
 هم ناخوښه نه وي.

دوه بيل بيل خيزونه، مرگ او د الله پاک ملاقات: چونکه په ظاهر کښې معلومېږي چه د ﴿لقاء الله﴾
 نه مرگ مراد دي په دې وجه سيده عائشه رضي الله عنها يا په ازواج مطهرات رض الله تعالى عنهن
 کښې بل چا د رسول الله ﷺ نه تپوس او کړو، د راوي شک دي چه سوال چا او کړو؟ بهر حال
 تپوس او کړې شو چه مرگ خو زموږ خوښ نه دي، گويا د الله پاک ملاقات د مرگ نه بغير
 ممکن نه دي او مرگ مونږ ناخوښه گنږو نو آيا مونږ د الله پاک ملاقات ناخوښه گنږونکو
 کښې خو داخل نه يو؟ رسول الله ﷺ وضاحت او فرماييلو چه مرگ او د الله پاک ملاقات دوه
 بيل بيل خيزونه دي، چونکه مرگ د الله پاک د ملاقات يوه ذريعه او پل دي، په دې وجه د
 هغې نه هم په ﴿لقاء الله﴾ سره تعبير کولې شي.

د حسان بن اسود رضي الله عنه قول دي: ﴿الموت جسم يصل العبيب الى العبيب﴾ (۱) يعنې مرگ يو پل دي
 کوم چه دوست لره د دوست سره يوځانې کوي.

په سورة عنکبوت کښې دي: ﴿مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللَّهِ فَإِنْ أَجَلَ اللَّهُ لَكَ﴾ يعنې خوک چه د الله پاک
 د ملاقات اميد ساتي نو بيشکه د الله پاک د طرف نه مقرر وخت راتلونکې دي.

قوله: ﴿اخْتَصَرَهُ أَبُو دَاوُدَ وَعَمْرُو عَنْ شُعْبَةَ﴾: ابو داؤد سليمان طيالسي د دې حديث
 اختصار کړې دي، امام ترمذي رحمته الله عليه هغه موصولا نقل کړې دي او د عمرو بن مرزوق روايت
 طبراني موصولا نقل کړې دي. (۲)

(۱) ارشاد الساري: ۵۱۱/۱۳

(۲) فتح الباري: ۴۳۷/۱۱، ارشاد الساري: ۵۱۲/۱۳، عمدة القاري: ۱۴۴/۲۳

قوله: (وَقَالَ سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ.....) : د سعید بن ابی عروبہ دا تعلیق امام

مسلم رحمہ اللہ موصلاً نقل کړې دې (۱)

[۶۱۴۳] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ بُرَيْدٍ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى عَنْ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ، وَمَنْ كَرِهَ لِقَاءَ اللَّهِ كَرِهَ اللَّهُ لِقَاءَهُ» . (ار: ۱۷۰۶۵)

د سيدنا ابو موسی اشعری رحمہ اللہ نه روايت دې چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمانیل : کوم سړي چه الله پاک سره ملاقات خوښوي الله پاک هم د هغه ملاقات خوښوي، او څوک چه د الله پاک ملاقات ناخوښه گڼي الله پاک هم د هغه ملاقات ناخوښه گڼي.

د ابو اسامة نوم حماد بن سلمه دې، د ابوبردة نوم حارث يا عامر دې او د بريد د پلار نوم عبدالله بن ابی بردة دې، سيدنا ابو موسی اشعری رحمہ اللہ مشهور صحابی دې او د هغوی نوم عبدالله بن قيس دې.

يو اشکال او د هغې جواب : په يو حديث کښې د مرگ د غوښتلو نه منع کړې شوې ده، او د حديث الباب نه معلومېږي چه د الله پاک د ملاقات دپاره د مرگ غوښتنه پکار ده، په ظاهره دواړو احاديثو کښې تعارض دې، علامه قسطلانی رحمہ اللہ ليکي :

(فيه أن محبة لقاء الله لا تدخل في النهي عن تمق الموت لأنها ممكنة مع عدم تنهيه لأن النهي محمول على حال الحياة المستمرة أما عند الاختصار والمعاينة فلا تدخل تحت النهي بل هي مستحبة) (۲)

يعنی د دې حديث نه معلومېږي چه د الله پاک د ملاقات محبت کيدل پکار دی او هغه د مرگ نه بغير ممکن نه دې او په بل حديث کښې د مرگ د غوښتلو نه منع کړې شوې ده. د دې جواب دا دې چه دواړه د بيلو بيلو موقعو دی، چه کله ژوند جاري شی نو په دې حالت کښې د مرگ غوښتنه نه دی کول پکار، نهی او ممانعت هم په دې حالت باندې محمول دی خو که د مرگ وخت نژدې راشي او د عالم برزخ مشاهده شروع شی نو د الله پاک سره د ملاقات خواش کيدل پکار دی او دا خواش کول ممنوع نه دی بلکه مستحب دی.

[۶۱۴۴] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ وَعُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ فِي رِجَالٍ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ وَهُوَ صَحِيحٌ «إِنَّهُ لَمْ يَقْبُضْ نَبِيٌّ قَطُّ حَتَّى يَرَى مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّةِ ثُمَّ يُخَيَّرُ». فَلَمَّا نَزَلَ بِهِ، وَرَأَاهُ عَلَى فُحْدَى، غَشِيَ عَلَيْهِ سَاعَةً، ثُمَّ أَقَامَ، فَأُلْصَحَّصَ بَصَرُهُ إِلَى السَّقْفِ ثُمَّ قَالَ «اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الْأَعْلَى». قُلْتُ إِذَا لَا يَخْتَارُنَا، وَعَرَفْتُ أَنَّهُ الْحَدِيثُ الَّذِي كَانَ مُحَمَّدٌ نَسَاهُ - قَالَتْ - فَكَانَتْ تِلْكَ آخِرَ كَلِمَةٍ تَكَلَّمُ

(۱) فتح الباری : ۴۳۸/۱۱، عدة القاری : ۱۴۴/۲۳

(۲) ارشاد الساری : ۵۱۲/۱۳

يَا النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَوْلُهُ «اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الْأَعْلَى» . ار ۱۴۱۷

د سیده عائشه رضی اللہ عنہا نه روایت دی چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم چه کله هغوی صحت مند وو . به فرمائیل کله هم د یو نبی تر هغه وخته پورې روح نه شی قبض کولې ترڅو پورې چه په جنت کښې د اوسیدو ځانې هغه ته او نه ښودلې شی . نو بیا هغه ته اختیار ورکولې شی پس کله چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم بیمار شو او د هغوی سر مبارک زما په پتون باندې وو . نو په هغوی باندې د لږ وخت دپاره ښهوشی راغله . چه کله بیدار شو نو هغوی د جهت طرف ته یو شان کتل او بیا ئې اوفرمائیل (اللهم الرفیق الاعلی) ما او وئیل چه اوس رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مونږ ته ترجیح نه شی راکولې . دا هم هغه حدیث دی کوم چه به رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مونږ ته بیانولو . هغه حدیث دا وو چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به فرمائیل : چه ترڅو پورې په دنیا او آخرت کښې یو نبی ته اختیار ورنکړې شی ، تر هغه وخته پورې د هغه نبی روح نه شی قبض کولې . سیده عائشه رضی اللہ عنہا فرمائی چه دا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم آخری کلمه وه . کومه چه هغوی په خپله ژبه مبارکه باندې ادا اوفرمائیله ، یعنی دا ارشاد : (اللهم الرفیق الاعلی)

قوله : (فِي رَجَالٍ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ) : یعنی نور اهل علم هم په مجلس کښې ناست وو . د هغوی ټولو په موجودگي کښې دا روایت مونږ د سعید بن المسیب او عروه بن الزبیر رضی اللہ عنہما نه اوریدلو . رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته په ژوند او مرگ کښې اختیار ورکړې شوې وو ، رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مرگ اختیار اوفرمائیلو کوم چه د الله پاک د ملاقات ذریعه ده ، دغه شان د دې حدیث مناسبت د باب سره ظاهر یږي . (۱)

۳۲: باب سَكْرَاتِ الْمَوْتِ

سکرات ، د سکره جمع ده او د سکر معنی ده داسې سختی کوم چه عقل او شعور ختم کړی ، امام بخاری رحمته اللہ علیہ په دې باب کښې د مرگ شدت او سختی بیان کړې ده .
[۶۱۴۵] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ بْنُ مَمُونٍ حَدَّثَنَا عَيْسَى بْنُ يُونُسَ عَنْ عُمرِ بْنِ سَعِيدٍ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ أَبَا عَمْرٍو ذَكَرَ أَنَّ مَوْلَى عَائِشَةَ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَائِشَةَ - رضي الله عنها - كَانَتْ تَقُولُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ يَتَنَبَّأُ بِرُكُوتِهِ - أَوْ عَلَيْهِ فِيمَا مَاءٌ - يَشْكُ غَمْرٌ - فَيَجْعَلُ يَدْخُلُ يَدَيْهِ فِي الْمَاءِ ، فَيَمَسُّ بِهِمَا وَجْهَهُ وَيَقُولُ «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» ، إِنَّ لِمَوْتِ سَكْرَاتٍ . ثُمَّ نَصَبَ يَدَهُ فَيَجْعَلُ يَقُولُ «فِي الرَّفِيقِ الْأَعْلَى» . حَتَّى قُبِضَ وَمَا لَتْ يَدُهُ . قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ : الْعَلْبَةُ مِنَ الْخَشَبِ ، وَالرُّكُوتُ مِنَ الْأَدَمِ . ار ۱۸۵۰

د سیده عائشه رضی اللہ عنہا نه روایت دی چه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم (د وفات په وخت د هغوی ، مخې ته یو

لوبښې کيځودلې شوې وو، چه په هغې کښې اوبه وې، عمر ته شبه وه چه د لوبښې دپاره ئې لفظ د رکوة وئيلې وو يا عليه، رسول الله ﷺ به په هغې کښې خپل لاس مبارک دننه کولو او بيا به ئې هغه په خپل مخ مبارک باندې رابښکلو او فرمائيل به ئې: د الله پاک نه سوا بل معبود نشته، بيشکه د مرگ دپاره سختې دى، بيا ئې خپل لاس مبارک اوچتولو سره او فرمائيل: ﴿لِلرَفِيقِ الْاَعْلٰى﴾ تردې چه د هغوى روح مبارک قبض کړې شو او لاس مبارک ئې ښکته شو.

﴿رکوة﴾ او ﴿علبة﴾ د دواړو يوه معنى ده: پياله، نعضو د دواړو تر مينځه فرق کړې دې چه رکوة د څرمنې او علبة د لرگي پيالې ته وائى. (۱)

د مرگ سختې، چه کله د انسان روح اوځي نو د روح د بدن نه د وتلو په وخت ډير تکليف وى، د قرآن کریم په څلورو آيتونو کښې د مرگ سختې بيان کړې شوې دى:

① په سورة ق کښې دى: ﴿وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ﴾ (۲)

② په سورة انعام کښې دى: ﴿وَلَوْ تَرَىٰ اِذِ الْمَلَائِكَةُ لِيْ غَمَزَاتِ الْمَوْتِ﴾ (۳)

③ په سورة واقعه کښې دى: ﴿اِذَا بَلَغَتِ الْحُلُقُومَ﴾ (۴)

④ سورة القيامة کښې دى: ﴿اِذَا بَلَغَتِ النَّفْسُ﴾ (۵)

د سيدنا جابر بن عبدالله رضی الله عنه يو حديث ابن ابى شيبه موصولا نقل فرمايلې دې چه د بنى اسرائيلو يو جماعت قبرستان ته راغلو نو د دوه رکعتو نقل کولو نه پس ئې دعا اوکړه چه يو مړې دې مونږ ته د مرگ په باره کښې اوانى، د هغوى دعا قبوله شوه، يو سړى د قبر نه سر راويستلو او وې وئيل چه زما د مرگ سل کاله اوشو خو د مرگ تريخ والې تر نن پورې زما په حلق کښې محسوسېږي. (۶)

او په حلية الاولياء کښې د سيدنا وائله رضی الله عنه يو مرفوع حديث نقل کړې شوې دې:

﴿وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَمَعَانَةٌ مَلِكُ الْمَوْتِ اَشَدُّ مِنْ اَلْفِ ضَرْبَةٍ بِالسَّيْفِ﴾ (۷)

يعنى قسم په هغه ذات چه د هغه په لاس کښې زما نفس دې د مرگ د فرشتې معاينه د تورې د زرو گزارونو نه زياته سخته ده.

(۱) عمدة القارى: ۱۴۶/۲۳

(۲) سورة ق: ۱۹

(۳) سورة الانعام: ۹۳

(۴) سورة الواقعة: ۸۳

(۵) سورة القيامة: ۲۶

(۶) ارشاد السارى: ۵۱۴/۱۳

(۷) ارشاد السارى ۵۱۴/۱۳، (حلية الاولياء: ۱۸۶/۵) (فيه اسماعيل وروايته عن غير الشاميين ضعيف

[۶۱۴۶] (۱) حَدَّثَنِي صَدَقَةُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ كَانَ رَجُلٌ مِنَ الْأَعْرَابِ جُفَاءً يَتُوبُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَيَسْأَلُونَهُ مَتَى السَّاعَةُ، فَكَانَ يَنْظُرُ إِلَى أَصْغَرِهِمْ يَقُولُ «إِنْ يَعْشَ هَذَا لَا يَذْرُكُهُ الْهَرَمُ حَتَّى تَقُومَ عَلَيْكُمْ سَاعَتُكُمْ». قَالَ هِشَامٌ بَعْنِي مَوْتَهُمْ.

د سیده عائشه رضی اللہ عنہا نه روایت دی چه خه باند جیان به رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته راتلل او تیوس به نی کولو چه قیامت به کله قائمیری! رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به په هغوی کنبی د ټولو نه کم عمر والا ته کتلو سره فرمائیل چه که دې ژوندې پاتې شو نو د هغه د بوداوالی نه مخکې به په تاسو باندې قیامت قائم شی. هشام فرمائی چه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مراد (ستاسو د قیامت نه) د هغوی مرگ وو.

قوله: (رَجُلٌ مِنَ الْأَعْرَابِ جُفَاءً): (جفا) د جافی جمع ده. جافی داسې سړی ته وائی، کوم چه د سخت طبیعت وی ځکه چه عموما باند جیان خلق د سخت طبیعت والا وی، په دې وجه د هغوی دپاره دلته د جفا لفظ استعمال کړې شو. او په بعض نسخو کنبی (حفا) دې کوم چه د جمع ده، چه د هغې معنی د داسې سړی ده چه خپې ابله وی: (۱)

د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم دا جواب د حکیم په اسلوب وو او مطلب دا وو چه په هغوی کنبی چه کله د یو کم عمر انسان بودا ټوب راشی نو یو زمانه به تیره شوې وی او د هر انسان د مرگ سره سره کم از کم د هغه قیامت خو راځی، حدیث مشهور دې: من مات فقد قامت (عليه) قیامته (۲) په حدیث کنبی چونکه د مرگ ذکر دې او هر مرگ، د خپلو سختو او سکرات سره راځی، په دې وجه دې حدیث د دې باب د لاندې ذکر کړو.

[۶۱۴۷، ۶۱۴۸] (۴) حَدَّثَنَا إِبْنُ مَاعِيْنٍ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ حَلْهَلَةَ عَنْ مَعْبُدِ بْنِ كَعْبٍ عَنْ أَبِي قَتَادَةَ بْنِ رِبْعِيٍّ الْأَنْصَارِيِّ أَنَّهُ كَانَ يَحْدِثُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مَرَّ عَلَيْهِ بِجَنَازَةٍ فَقَالَ «مُسْتَرِيحٌ، وَمُسْتَرَاةٌ مِنْهُ». قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْمُسْتَرِيحُ وَالْمُسْتَرَاةُ مِنْهُ قَالَ «الْعَبْدُ الْمُؤْمِنُ يُسْتَرِيحُ مِنْ نَصَبِ الدُّنْيَا وَأَذَاهَا إِلَى رَحْمَةِ اللَّهِ، وَالْعَبْدُ الْفَاجِرُ يُسْتَرِيحُ مِنْهُ الْعِبَادُ وَالْبِلَادُ وَالشَّجَرُ وَالْدُّوَابُّ».

د سیدنا ربیع انصاری رضی اللہ عنہ نه روایت دی چه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په خوا کنبی خلق د یوې جنازې

(۱) اخرجه مسلم فی الفن و اشراط الساعة، باب: قرب الساعة، رقم ۲۹۵۲

(جفا): غافلون فی طبعهم لقله مخالطة الناس (لا يدركه الهرم) لا يبلغ فی حياته الهرم، وهو الشيخوخة ونهاية العمر، (موتهم) ای فسر ساعتهم بموتهم وانقراض عصرهم، لان من مات فقد قامت (عليه) قیامته.

(۲) ارشاد الساری: ۵۱۴/۱۳

(۳) اتحاف سادة المتقين: ۱۱/۹

(۴) اخرجه مسلم فی الجنائز، باب: ما جاء فی مستريح او مستراح منه، رقم: ۹۵۰

سره تیر شو نو رسول الله ﷺ او فرمائیل چه: «الاستراح منه» آرام موندونکې دې یا د هغه نه آرام او موندلې شو، صحابه کرامو ﷺ عرض او کړو یا رسول الله ﷺ: «الاستراح والاستراح منه» څه څیز دې؟ رسول الله ﷺ او فرمائیل: چه مومن بنده د دنیا د مشقتونو او تکلیفونو نه د الله پاک په رحمت سره خلاصې بیا مومی او د فاجر بنده نه د الله پاک بندگان، بنارونه، اونې او څاروی خلاصې بیا مومی.

حاصل دا دې چه که مړ شوي د الله پاک نیک بنده دې نو هغه د دنیا د ژوند د تکلیفونو نه به آرام شی او که هغه گناهکار او نافرمان وی نو د الله پاک مخلوق د هغه د تکلیفونو او اذیتونو نه خلاصې بیا مومی.

د امام بخاری رحمه الله شیخ اسماعیل بن ابی اویس دې او هغه د امام مالک رحمه الله نه نقل کوی، د ابوقتاده نوم حارث دې، او ربعی د راء په کسري سره دې، دا حدیث امام بخاری رحمه الله دلته په اول کرت ذکر فرمائیلې دې، وړاندې حدیث هم د دې اختصار دې.

[۶۱۴۸] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عَبْدِ رَيْهِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ حُلْهَلَةَ حَدَّثَنِي ابْنُ كَعْبٍ عَنْ أَبِي قَتَادَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «مُتَرِيحٌ، وَمُسْتَرَامٌ مِنْهُ، الْمُؤْمِنُ يَسْتَرِيحُ».

د سيدنا ابوقتاده رحمه الله نه روایت دې چه رسول الله ﷺ او فرمائیل: مړې کیدونکې یا آرام موندونکې دې او یا د هغه نه آرام موندلې شی. مومن آرام موندونکې دې.

[۶۱۴۹] (۱) حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ حَزِيمٍ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «يَتَقَبَّحُ الْمَيِّتُ ثَلَاثَةً، فَيَرْجِعُ أَثْنَانِ وَيَبْقَى مَعَ وَاحِدٍ، يَتَّبِعُهُ أَهْلُهُ وَمَالُهُ وَعَمَلُهُ، فَيَرْجِعُ أَهْلُهُ وَمَالُهُ، وَيَبْقَى عَمَلُهُ».

د سيدنا انس بن مالک رحمه الله نه روایت دې چه رسول الله ﷺ او فرمائیل: د مړي سره درې څيزونه ځي، دوه خو واپس راشي، صرف يو د هغه سره پاتې شي، هغه سره د هغه د کور خلق ځي، د هغه مال او د هغه عمل ځي. د هغه د کور خلق او مال خو را واپس شي او د هغه عمل هغه سره باقی پاتې شي.

د سيدنا براء بن عازب رحمه الله روایت امام احمد رحمه الله نقل کړې دې چه بيا د مړي ته په قبر کښې د يو ښکلی شکل والا ښکلې لباس اغوستې سړې راشي او وائی تاته دې زیرې وي، مړې ترې تپوس کوي چه ته څوک نې؟ هغه وائی زه ستا عمل یم او کافر ته يو بد شکله راشي او وائی چه زه ستا بد عمل یم. (۲)

په دې روایت کښې د مړي ذکر دې او هر مړې، د مرگ په سکر اتو باندې تیريږي، په دې

(۱) اخرجه مسلم فی اوائل الزهد والرقاق، رقم الحديث: ۲۹۶۰، واخرجه الامام الترمذی فی کتاب الزهد، باب ما جاء مثل ابن ادم واهله وماله وعمله: ۵۸۹/۴، رقم الحديث: ۲۳۸۹.

(۲) ارشاد الساری ۵۱۷/۱۳

وجه نې د دې باب د لاندې دا روایت ذکر کړو.

حمیدی د امام بخاری رحمته الله علیه شاگرد دې او د هغوی نوم عبدالله بن زبیر دې

۱۶۱۵۰۱ حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رَضِيَ

الله عَنْهُمَا - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «إِذَا مَاتَ أَحَدُكُمْ عَرَّضَ عَلَيْهِ

مَقْعَدُهُ عَذْوَةً وَعَشِيًّا، إِمَّا النَّارُ وَإِمَّا الْجَنَّةُ، فَيُقَالُ هَذَا مَقْعَدُكَ حَتَّى تَبْعَثَ». ار: ۱۳۱۳

د سيدنا ابن عمر رضي الله عنهما نه روایت دې چې رسول الله صلی الله علیه وسلم او فرمانييل: چې کله په تاسو کښې

څوک مړه شي نو سحر او ماښام د هغه د اوسیدو ځانې هغه ته ښودلې شي، که هغه دوزخ

وی او که جنت وی او ورته ونييلې شي چې دغه ستاد اوسیدو ځاني دې تر دې چې قیامت راشي.

د ابو النعمان نوم محمد بن الفضل دې، په صحاح سته کښې د امام بخاری رحمته الله علیه نه علاوه بل

چا دا حدیث نه دې ذکر کړې. والحديث من افراد البخاری

۱۶۱۵۱۱ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجُعْدِيِّ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «لَا تَسْبُوا الْأَمْوَاتَ، فَإِنَّهُمْ قَدْ أَفْضَوْا إِلَى مَا قَدَّمُوا». ار: ۱۳۲۹

د سیده عائشه رضي الله عنها نه روایت دې چې رسول الله صلی الله علیه وسلم او فرمانييل: مړو ته بدې ردې مه وایي

ځکه چې کوم عملونه هغوی مخکښې لیرلې دي هغوی خپله هغې ته رسیدلې دي.

په دې باب کښې ذکر شوي ټولو احادیثو کښې د مرګ یا میت ذکر دې، په دې سره په

سکرات الموت باندې په خپله دلالت کیږي.

۳۳: بَابُ نَفْخِ الصُّورِ

قَالَ مُجَاهِدُ الصُّورُ كَبَيْتَةُ الْبُوقِ (زَجْرَةٌ) صَوْتُهُ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ النَّافُورُ الصُّورُ. (الرَّاجِعَةُ)

النَّفْخَةُ الْأُولَى. وَ(الرَّادِقَةُ) النَّفْخَةُ الثَّانِيَّةُ.

امام بخاری رحمته الله علیه په دې باب کښې د شپیلې د پوکولو ذکر کړې دې، شپیلې په حقیقت کښې

یو ښکر دې چې په هغې کښې به سیدنا اسرافیل عليه السلام پوکې وهی، په هغې کښې پوکې وهلو

ته نفخ صور ونييلې شي، دا د شپیلې پوکې وهل به څو کرته وی په دې کښې اختلاف دې.

د قیامت په ورځ باندې د نفخات تعداد: د قیامت په ورځ باندې د نفخات تعداد کښې اختلاف

دې، علامه ابن حزم رحمته الله علیه فرمائی چې څلور نفخات به کیږي، اوله نفخه به هغه وی چې په هغې

سره به ټول ژوندی مړه شي، دویمه نفخه به هغه وی چې په هغې سره به ټول مړي ژوندی شي،

او د حساب دپاره به جمع کیږي، دریمه نفخه به هغه وی چې په هغې سره به عام بیهوشی

راشي او څلورمه نفخه به هغه وی چې په هغې سره به دا راغلې بیهوشی ختمه شي. (۲)

شاه عبد القادر رحمته هم دا قول اختیار کړې دې ^(۱)
مولانا رشید احمد گنگوہی رحمته په لامع الدارۍ کښې دې ^(۲) او په کوکب الدری کښې د
خلورو نفخاتو قول اختیار کړې دې، یو د مرگ نفخه، دویمه د احیاء، دریمه د بیهوشۍ، او
خلورمه د بیداریدو، د بیهوشۍ نفخه به هغه وی چه کله د حساب دپاره ظهور او فرمایشې
شی ^(۳)

بعض حضراتو د پنځو نفخو قول اختیار کړې دې، پس شاه عبد القادر رحمته د سورة النمل په
تفسیر کښې پنځه نفخات ذکر کړې دې، هغوی لیکي:
یو کړت به شپیلۍ پوکی چه په هغې سره به مخلوق مړ شی، چه دویم کړت اوپوکی نو دوباره
به ژوندی شی، د دې نه پس چه اوپوکی نو او به یریرې، بیا اوپوکی نو بیهوشه به شی، او
چه بیا اوپوکی نو بیدار به شی ^(۴)

صاحب جمل په دې باندې د تعجب اظهار کولو سره فرمائی: وقد سعنابین زادی الطهور نفخة،
ولم نسعین زادی الصور نفخة ^(۵) یعنی دا خو مونږ اوریدلې وو چه په ساز کښې د څه نغمې
اضافه یو سړی اضافه اوکړه چه یوه نغمه ئې نوې ایجاد کړه، خو په شپیلۍ کښې د نفخې د
اضافې قول مونږ نه وو اوریدلې.

علامه الوسی رحمته د درې نفخات قول ته ترجیح ورکړې ده. ^(۶) ابن عربی رحمته هم دا قول
اختیار کړې دې هغوی فرمائی، یو نفخه د فزع ده چه د هغې ذکر د قرآن کریم په سورة النمل
کښې دې: ﴿وَيَوْمَ يُنفَخُ فِي السُّورِ فَفُورٌ مِّنَ السَّمَاوَاتِ وَمِنَ الْأَرْضِ﴾ ^(۷) او دویمه نفخه صعق ده او
دریمه نفخه بعثت ده د دې دواړو ذکر د سورة زمر په آیت کښې دې: ﴿وَنُفِخَ فِي السُّورِ فَصُيِّرَ مَرْتَبِ
السَّمَاوَاتِ وَمِنَ الْأَرْضِ الْأَمَنَ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ فِيهَا رَئِبُونَ﴾ ^(۸)

د دې تائید د طبری د روایت نه کیږي په هغې کښې دی: ﴿ثم ينفخ في الصور ثلاث نفخات نفخة
الفرع فيقوم أهل السماء والأرض بحيث تدل كل مرضعة عما أرضعت، ثم نفخة الصعق، ثم نفخة القيام لرب
العالمين﴾ ^(۹) په دې روایت کښې د دې نفخاتو ذکر دې، خو د دې روایت سند ضعیف دې.

^(۱) اوگورۍ تفسیر عثمانی: ۶۲۰

^(۲) اوگورۍ: لامع الدارۍ: ۵۸/۸، کتاب الانبیاء

^(۳) تعلیقات لامع الدارۍ: ۵۹/۸، کتاب الانبیاء

^(۴) تفسیر عثمانی: ۶۱۲، سورة النمل

^(۵) تعلیقات لامع الدارۍ: ۵۹/۸، کتاب الانبیاء، پښتو کښې هم دا مثل دې: دسحر په بانگ کښې نوې تپه،

^(۶) اوگورۍ: روح المعانی: ۳۸۸/۲۴

^(۷) سورة النمل: ۸۷

^(۸) سورة الزمر: ۶۸

^(۹) ارشاد الساری: ۵۱۹/۱۳

د جمهور علماء او محققینو په نزد باندې به ټول دوه کرته نفخ صورت وی (۱)، چه د هغې تذکره د سورة الزمر په آیت کښې کړې شوې ده چه اول کرت به نفخ د صور کیږي او د زمکې او آسمان ټول جاندار به بیهوشه شی. مگر څوک چه الله پاک غواړي (الامن شاء الله) نه بعض حضراتو، جبرائیل، میکائیل، اسرافیل او ملک الموت (علیهم السلام) مراد کړې دی، د بعض په نزد انبیاء او شهداء مراد دی او د بعض په نزد ددې نه هغه جاندار مراد دی کوم چه د نفخه اولی نه مخکښې مړه شوې دی. (۲)

روایت الباب امام بخاری (رحمته الله علیه) په کتاب احادیث الانبیاء کښې هم نقل کړې دې (۳)

قوله: (قَالَ مُجَاهِدُ الصُّورُ كَيْفَةُ الْبُوقِ): په سورة الزمر کښې دی (ونفخ في الصور) مشهور مفسر مجاهد (رحمته الله علیه) فرماني چه صور د بوق په شکل کښې وی، بوق ښکر ته وائی، فربابی دا تعلیق موصولا نقل کړې دې (۴)

قوله: (زَجْرَةٌ صَيْحَةٌ): د سورة النازعات په آیت کښې (قُلْ أَنتَ أَجْرٌ وَاحِدٌ) مجاهد په دې کښې د لفظ (زجرة) تفسیر په (صیحه) سره کړې دې. د (صیحه) معنی اگر چه د یوې چغې راځی خو علامه قسطلانی (رحمته الله علیه) فرماني چه د دې نه مراد نفخه ثانیه ده، لکه چه په سورة یس آیت نمبر ۴۹ کښې د نفخه اولی دپاره دا لفظ استعمال شوې دې، (مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ) (۵) د مجاهد (رحمته الله علیه) دا تعلیق فربابی موصولا نقل کړې دې. (۶)

قوله: (وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ النَّاقُورُ: الصُّورُ): د سورة المدثر په آیت کریمه ۸ کښې دی: (إِذَا نَقَرَ النَّاقُورُ) سیدنا ابن عباس (رضی الله عنهما) فرماني چه په آیت کریمه کښې د ناقور نه صور مراد دې، طبری او ابن ابی حاتم دا تعلیق موصولا نقل کړې دې. (۷)

قوله: (الرَّاجِفَةُ: النَّفْخَةُ الْأُولَى، وَالرَّادِفَةُ: النَّفْخَةُ الثَّانِيَّةُ): په سورة نازعات کښې دی: (يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ، تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ) سیدنا ابن عباس (رضی الله عنهما) فرماني چه د (راجفة) نه اوله نفخه او د رادفة نه دویمه نفخه مراد ده، دا تعلیق هم ابن ابی حاتم او طبری موصولا نقل کړې دې. (۸)

(۱) اوگورئ: تفسیر عثمانی: ۶۲۰

(۲) اوگورئ: الجامع لاحکام القرآن: ۲۸۰/۱۵

(۳) اوگورئ: صحیح البخاری مع فتح الباری. کتاب احادیث الانبیاء، باب وفاة موسى وبعده ۴۴۱/۶

(۴) ارشاد الساری: ۵۱۸/۱۳

(۵) ارشاد الساری: ۵۱۸/۱۳

(۶) ارشاد الساری: ۵۱۸/۱۳

(۷) ارشاد الساری: ۵۱۸/۱۳

(۸) ارشاد الساری: ۵۱۸/۱۳

۱۶۱۵۲) حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي إِبرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ شَهَابٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ وَالْأَعْرَجِ أَنَّهُمَا حَدَّثَاهُ أَنَّ أَبَاهُ رَزَقَةَ قَالَ اسْتَبْرَأَ رَجُلَانِ، رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَرَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ فَقَالَ الْمُسْلِمُ وَالَّذِي اضْطَفَى مُحْتَمِدًا عَلَى الْعَالَمِينَ. فَقَالَ الْيَهُودِي وَالَّذِي اضْطَفَى مُوسَى عَلَى الْعَالَمِينَ، قَالَ فَغَضِبَ الْمُسْلِمُ عِنْدَ ذَلِكَ، فَلَطَمَ وَجْهَ الْيَهُودِي، فَذَهَبَ الْيَهُودِي إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَهُ بِمَا كَانَ مِنْ أَمْرِهِ وَأَمْرِ الْمُسْلِمِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «لَا تُخْجَرُونِي عَلَى مُوسَى، فَإِنَّ النَّاسَ يَصْعَقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَأَكُونُ فِي أَوَّلِ مَنْ يَفِيقُ، فَإِذَا مُوسَى بَاطِشٌ بِجَانِبِ الْعَرْشِ، فَلَا أَذْرَى أَكَانَ مُوسَى فِيمَنْ صَعِقَ فَأَقَافَى قَبْلِي، أَوْ كَانَ مِمَّنْ اسْتَنْتَى اللَّهَ». (ر: ۲۲۸۰)

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دي چه دوه كسانو خپل مينځ كېني يو بل ته كنځلي او كړي، يو مسلمان وو او يو يهودي، مسلمان اووي قسم په هغه ذات چه محمد صلى الله عليه وسلم هغه په ټول جهان كېني منتخب كړي او غوره كړي دي، يهودي اووي : قسم په هغه ذات چا چه موسي عليه السلام په ټول جهان كېني غوره كړي او منتخب كړي دي.

سيدنا ابوهريره رضي الله عنه فرمائي چه مسلمان د يهودي په دي خبره باندې غصه شو او هغه ئې په مخ باندې او وهلو، نو يهودي رسول الله صلى الله عليه وسلم ته راغلو او هغوی ته ئې خپله او د هغه مسلمان معامله بيان كړه، رسول الله صلى الله عليه وسلم په دي باندې او فرمائيل : په موسي عليه السلام باندې زما د برترئ دعوی مه كوي. ځكه چه د قيامت په ورځ باندې ټول خلق بيهوشه شي او زه به د ټولو نه اولني سړي يم چه په هوش كېني به راشم، هغه وخت به زه موسي عليه السلام وينم چه هغه به د الله پاك د عرش كناره نيولې وي، ماته نه ده معلومه چه هغوی به هم په هغه خلقو كېني وي چه بيهوشه شوې وو. او كه زما نه مخكېني په هوش كېني راغلي دي، او كه د هغه چا نه وو څوك چه الله پاك د دي بيهوشي نه مستثنی كړل.

قوله: «أَوْ كَانَ مِمَّنْ اسْتَنْتَى اللَّهَ»: د قرآن كريم په سورة الزمر آيت نمبر ۲۸ كېني دي : (وَكُنْفَخْ فِي السُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ) دوه كرت به شپيلى پو كلي شي، اول كرت چه نفخ صور اوښي نو ټول به بيهوشه شي، څومره چه ژوندی دی هغوی ټول به مړه شي او كوم چه مړه وو، د هغوی په روځونو باندې په بې هوشي راوستلې شي، د دي نه پس به په دويمې شپيلى سره د بې هوشه كيدونكو نه څه خلق مستثنی هم وي، په آيت كريمه كېني «الامن شاء الله» سره استثناء كړي شوې ده.

مستثنی به څوك وي؟ لكه چه تير شوې دي چه په دي كېني مختلف اقوال دي؛ اول : مړي چه هغوی د مخكېني نه بيهوشه دي، دويم : شهداء، دريم : حضرات انبياء عليهم السلام، څلورم : جبرائيل، ميكائيل، اسرافيل او ملك الموت عليهم السلام، پنځم : د عرش والا ملائكه، شپږم : سيدنا موسي عليه السلام، اووم : علامه ابن حزم رحمته الله فرمائي چه ټول ملائكه د دي نه مراد

دی (۱) علامه طبری رحمته الله د شهداء والا قول ته ترجیح ورکړې ده.

[۶۱۵۳] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «يَصْعَقُ النَّاسُ حِينَ يَصْعَقُونَ، فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ قَامَ، فَإِذَا مُوسَى آخِذًا بِالْعُرْشِ، فَمَا أَذْرَى أَكُنَّ فِيمَنْ صَعِقَ». رَوَاهُ أَبُو سَعِيدٍ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - [ر: ۲۲۸۰، ۲۲۸۱]

د سيدنا ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دې چې رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمايل، د بيهوشۍ په وخت به ټول خلق بيهوشه شي او د ټولو نه اول بيداريدونکې به زه يم، هغه وخت به سيدنا موسی عليه السلام عرش الهي لره نيولې وي، اوس ماته معلومه نه ده چې موسی عليه السلام د هغوی نه وو چې بې هوشه شوې وو (يا نه).

قوله: **(رَوَاهُ أَبُو سَعِيدٍ)** : د سيدنا ابو سعيد خدری رضي الله عنه روايت امام بخاری رحمته الله په کتاب احاديث الانبياء کښې موصولا نقل کړې دې. (۲)

۴۴: بَابُ يَقْبِضُ اللَّهُ الْأَرْضَ.

رَوَاهُ نَافِعٌ عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -.

د ترجمه الباب مقصد : د قبض معنی يو خيز لره جمع کول او د هغې د راټولولو هم ده او د فناء او ختمولو هم ده.

د امام بخاری رحمته الله په دې باب سره دا مقصد دې چې د قيامت په ورځ باندې به الله پاک دا د دنيا زمکه ختمه کړي او د حشر زمکه به يوه نوې زمکه وي. پس د قرآن کریم آيت دې :

د محشر زمکه به کومه او څنګه وي؟ **(يَوْمَ نَبْذُلُ الْأَرْضَ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتِ وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ)** يعنی : د قيامت ورځ به داسې وي چې په هغې کښې به موجوده زمکه هم بدله شي او

آسمان هم او ټول په ټول به د الله پاک واحد او قهار مخکښ حاضر شي.

په زمکه او آسمان کښې دننه دا تبديلي ذاتي هم کيدې شي او صفاتي هم، د دې د بدلولو دا معنی هم کيدې شي چې د هغې صفات او شکل او صورت بدل کړې شي، لکه چې په بعض رواياتو کښې دې چې پوره زمکه به يو سطح مستوی شي، چې په هغې کښې به نه يو کور وي، نه اونه وغیره، نه غر او غونډۍ او نه غار او ژوره، د قرآن کریم په يو بل آيت کریمه

کښې دی : **(لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا)** يعنی د تعميراتو او غرونو د وجې نه چې نن صبا کومي لارې او سړکونه تاويدو سره تير شوې وي او چرته لوړ والي دې او چرته ژوروالي، دا صورت به پاتې نه شي بلکه ټول به په صفا ميدان کښې راجمع شي.

او دا بدلون ذاتي هم کيدې شي چې بالکل د هغه زمکې په بدل کښې بله زمکه او د دې

آسمان په ځانې بل آسمان جوړ کړې شی، په دې سلسله کېنې روایات مختلف دي، د بعض احادیثو نه صرف د صفاتو بدلون معلومېږي او د بعض نه د ذات بدلون اختلاف د روایاتو او په هغې کېنې د تطبیق صورت: امام بیهقي رحمته الله علیه په شعب الایمان کېنې د سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د دې آیت کریمه په باره کېنې روایت نقل کړې دي

(يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ: أَرْضُ بَيْتَاءِ النَّبِيِّ كَأَنَّهَا فِئَةٌ النَّبِيِّ لَمْ يُسْفَكْ فِيهَا دَمٌ حَرَامٌ النَّبِيُّ وَلَمْ يُعْمَلْ عَلَيْهَا غِلِيظَةٌ) ^(۱) یعنی رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل چه د محشر په ورځ به زمکه بالکل نوې د چاندې د زمکه په شان سپینه شی او دا زمکه به داسې وی چه په هغې باندې به چا گناه نه وی کړې چه په هغې کېنې د چا ناحقه وینه نه وی غورځولې شوې.

دا روایت مرفوعاً او موقوفاً دواړو طریقو سره روایت کړې شوې دي خو د دې موقوف طریق اصح دي؛

دلته اوس وړاندې د سیدنا سهل رضی الله عنه روایت راروان دي، رسول الله صلی الله علیه و آله فرمائی چه د قیامت په ورځ باندې به خلق په یو داسې زمکه باندې اوچت کړې شی کومه چه به داسې صفا او سپینه وی لکه د میدې ډوډی، په هغې کېنې به د چا یو علامت (کور، باغ، درخت، غرونه، غونډۍ وغیره) هېڅ به نه وی، هم دا مضمون بیهقي د سیدنا عبدالله بن عباس رضی الله عنه د دې آیت کریمه په تفسیر کېنې نقل کړې دي. ^(۲)

د دې قسم روایاتو نه معلومېږي چه د محشر زمکه به د دې موجوده زمکې نه علاوه وی او د کومې تبدیلی ذکر چه په دې آیت کریمه کېنې دي، د دې نه د ذات بدلون مراد دي.

خو د بعض روایاتو نه معلومېږي چه دا بدلون به صرف په صفاتو کېنې وی پس امام حاکم رحمته الله علیه په قوی سند سره د سیدنا جابر رضی الله عنه نه روایت نقل کړې دي

(تُبَدَّلُ الْأَرْضُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَدًا لِعِظَةِ الرَّحْمَنِ، ثُمَّ لَا يَكُونُ لِبَشَرٍ مِّنْ بَنِي آدَمَ إِلَّا مَوْضِعٌ قَدَمَيْهِ، ثُمَّ أَدْعَى أَوَّلَ النَّاسِ فَأَجْرُهُ سَاجِدًا ثُمَّ يُؤَدَّنُ لِي قَالُوا قَالُوا: يَا رَبِّ أَتُخَيِّرُ هَذَا - لِيَجْزِيَنِي وَهُوَ عَنِ بَيْنِ الرَّحْمَنِ وَاللَّهِ مَا رَأَى جَزِيْلَ قَبْلَهَا قَطْرًا - أَلَمْ أَزْ سَلَّمْتَهُ إِلَيْكَ، قَالَ وَجْزِيْلُ سَائِكٍ لَا يَسْكَكُ حَتَّى يَقُولَ اللَّهُ: صَدَقَ، ثُمَّ يُؤَدَّنُ لِي السَّقَاعَةُ قَالُوا: يَا رَبِّ هَذَا كَيْفَ يَكُونُ لِي الْأَرْضُ، فَذَلِكَ الْمَقَامُ الْمُخَوَّدُ) ^(۳)

رسول الله صلی الله علیه و آله فرمائی چه د قیامت په ورځ باندې به دا زمکه داسې رابنګلې شی، لکه څنګه چه خرمن رابنګلې شی چه په هغې سره به د دې ګونجی هموار شی (د هغې په وجه باندې به د زمکه غارونه او غرونه ټول برابریدلو سره په یوه سطح باندې مستوی شی او هغه وخت به د آدم عليه السلام ټول اولاد په هغه زمکه باندې راجمع شی، او د هجوم په وجه باندې به د یو انسان په حصه کېنې صرف دومره زمکه وی، چه په هغې باندې هغه اودریدلې شی، بیا به په

^(۱) فتح الباری: ۴۵۴/۱۱، والمستدرک للامام حاکم، کتاب الاموال: ۱۴/۳، رقم الحديث: ۸۶۹۹

^(۲) فتح الباری: ۴۵۴/۱۱

^(۳) المستدرک، کتاب الاموال: ۶۱۴/۴

محشر کنبی د ټولو نه مخکښې زه . او بللې شم ، زه به د رب العزت مخکښې به سجده کښې پریوځم ، بیا به ماته د شفاعت جزت . اکرې شی نو زه به د ټول مخلوق دپاره شفاعت کوم ، د هغوی حساب کتاب زر او شی . هه دا مقام محمود دې سیدنا جابر رضی الله عنه د دې روایت نه خو په ظاهره معلومیږي چه په زمکه کښې به دا بدلون صرف د صفت وی چه غار او غرونه او اونې به پاتې نه شی ، خو د زمکې ذات به هم دا باقی وی ، پس امام قرطبی رحمته الله هم د ابوالحسن بن حیدره نه هم دغه شان دواړه قسم روایاتو کښې تطبیق نقل فرمایلې دې ، هغوی لیکي :

(أنه جمع بين هذه الاخبار بأن تبدل السماوات والأرض يقم مرتين إحداها تبدل صفاتها فقط وذلك عند النفخة الأولى ... ثم بين النفختين تطوى السماء والأرض وتبدل السماء والأرض)^(۱)

یعنی مختلف احادیثو کښې داسې تطبیق کیدې شی چه د زمکې او آسمان دا بدلون دوه کرته واقع شوې دې ، اول کړت به د صفاتو بدلون وی او دا به د نفخه اولی په وخت وی بیا د دواړو نفخو ترمنځه چه کومه موده ده ، په هغې کښې به آسمان او زمکه راجمع کړې شی او نوې آسمان او زمکه به پیدا شی نو دویم کړت به دا بدلون ذاتی وی .

یعنی په دې دواړو خبرو کښې هیڅ تضاد نشته ، کیدې شی چه د اول نفخه صور په وخت هم د دې موجود زمکې صفات تبدیل کړې شی او بیا د حساب کتاب دپاره هغه چرته د بلې زمکې طرف ته منتقل کړې شی . د امام عکرمه رحمته الله د یو قول نه د دې تائید کیږي . په هغې کښې دی :

(بلغنا أن هذه الأرض يعق الأرض الدنيا تطوى وال جنبها أخرى يحش الناس منها إليها)^(۲) ، یعنی دا زمکه به زاتوله شی او د دې په اړخ کښې به یوه بله زمکه وی چه په هغې باندې به خلق د حساب کتاب دپاره او درولې شی .

په صحیح مسلم کښې د سیدنا ثوبان رضی الله عنه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم ته یو یهودی عالم راغلو او دا سوال ئې اوکړو چه په کومه ورځ دا زمکه بدله شی نو انسانان به چرته وی ، رسول الله صلی الله علیه وسلم ارشاد او فرمایلو چه د پل صراط سره به په یو تیاره کښې موجود وی^(۳) . د دې نه دا هم معلومیږي چه د موجوده زمکې نه به د پل صراط په ذریعه خلق بل طرف ته منتقل کړې شی او ابن جریر په خپل تفسیر کښې د ډیرو صحابه کرامو رضی الله عنهم او تابعینو رضی الله عنهم اقوال نقل کړی دی چه هغه وخت به موجوده زمکه او د هغې ټول دریابونه اور شی ، ګویا دا ټوله علاقه چه په هغې باندې اوس دنیا آباډه ده ، هغه وخت به د جهنم علاقه شی .^(۴)

(۱) فتح الباری : ۵۸/۱۱

(۲) فتح الباری : ۵۶/۱۱

(۳) صحیح مسلم ، کتاب الحیض ، باب بیان صفة متی الرجل والمرأة ، رقم الحدیث : ۳۱۵

(۴) مولانا شمس الحق افغانی صاحب رحمته الله په علوم القرآن کښې لیکي : ... [بقیه بر صفحه آندده ...]

بهر حال په دې سلسله کښې مختلف روایات راغلي دي او بعض روایات په ظاهر کښې د یو بل سره متضاد دي. د آخرت حقیقت او د صحیح صورت حال علم الله پاک ته دي. رسول الله ﷺ چه خومه اندازه امت ته بیان فرمائيلي دي په هغې باندې ایمان راوړل فرض دي.

[۶۱۵۴] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يُونُسُ عَنِ الزُّهْرِيِّ حَدَّثَنِ سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «يَقْبُضُ اللَّهُ الْأَرْضَ، وَيَطْوِي السَّمَاءَ بِيَمِينِهِ، ثُمَّ يَقُولُ أَنَا الْمَلِكُ أَيْنَ مُلُوكُ الْأَرْضِ». (ار: ۴۵۳۴)

د سيدنا ابو هريره رضی الله عنه نه روایت دي چه رسول الله ﷺ او فرمائيل: الله پاک به زمکه په خپل موتي کښې اونيسي او اسمان به په خپل لاس باندې راټول کړي او بيا به او فرمائي چه زه بادشاه يم د دنیا بادشاهان چرته دي.

د یمین نه مراد د الله پاک قدرت دي، دا حدیث د حدیث صفات نه دي، چه د هغې تفصیل وړاندې د باب الصراط د لاندې راوړان دي.

[۶۱۵۵] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ خَالِدٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هِلَالٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «تَكُونُ الْأَرْضُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ خُبْزَةً وَاحِدَةً، يَتَكَفَّوْهَا الْجِبَارُ بِيَدِهِ، كَمَا يَكْفَأُ أَحَدُكُمْ خُبْزَتَهُ فِي السَّفَرِ، نَزْلًا لِأَهْلِ الْجَنَّةِ». فَأَتَى رَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ فَقَالَ بَارَكَ الرَّحْمَنُ عَلَيْكَ يَا أَبَا الْقَاسِمِ، أَلَا أَخْبَرُكَ بِنَزْلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ «بَلَى». قَالَ تَكُونُ الْأَرْضُ خُبْزَةً وَاحِدَةً كَمَا قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَنَظَرَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِلَيْنَا، ثُمَّ ضَحِكَ

...بقیه از حاشیه گذشته] زمکه به په محشر کښې هم د دنیا نه مختلف وي. په قرآن مجید کښې: (يوم تبدل الارض غير الارض) یعنی په کومه ورځ باندې چه زمکه بدله کړې شي، د اولي زمکې نه مختلف... دا تبدیلی به ذاتي وي یا صفاتي؟ یو قول دا دي چه ذاتي به وي، دویم دا چه صرف صفاتي به وي، دریم دا چه یو کړت به صرف صفاتي وي او دویم کړت به ذاتي وي. قول مختار دا دي چه صرف صفاتي به وي. په بخاری او مسلم کښې د سيدنا سهل بن سعد رضی الله عنه نه مرفوع حدیث دي: (يخسر الناس يوم القيامة على ارض بيضاء عفراء كفرصة التقى ليس فيها علم لحد) او په صحیحین کښې د سيدنا ابوسعید خدری رضی الله عنه نه مرفوع حدیث راغلي دي: (تكون الارض خبزة واحدة) چه د هغې معنی دا ده چه خلق به په یو داسې زمکه باندې اوچت کړي شي کومه چه به د سپینو غنمو رنگ ته مائل وي، لکه د میدې ډوډي، په هغه باندې به هېڅ قسم نخښه نه وي. او د ابوسعید رضی الله عنه په روایت کښې دي چه: شي به دا زمکه د زمکې یو ډوډي، او په بعض روایاتو کښې د سپینو زرو ذکر راغلي دي، د هغې مطلب په سپین والي کښې د چاندئ سره مشابهت دي، نه دا چه زمکه به په حقیقت کښې د سپینو زرو شي. په بیهقي کښې د ابن مسعود رضی الله عنه په صحیح سند سره دا الفاظ راغلي دي، (تبدل الارض ارضا کانهما فضة) یعنی د دنیا زمکه به په داسې صورت کښې بدله شي چه هغه به د سپینو زرو په شان وي، ابن جریر د زید بن ثابت رضی الله عنه نه مرفوعا دا حدیث نقل کړې دي، (انها تكون يومئذ بيضاء مثل الفضة) یعنی دا زمکه به په هغه ورځ باندې د چاندئ په شان سپینه شي... راجع د صفاتو بدلون دي. (اوگورئ: علوم القرآن، از مولانا شمس الحق افغانی ۲۴۶)

حَتَّىٰ بَدَتْ نَوَاجِدُهُ ثُمَّ قَالَ لَا أَخْبِرُكَ بِأَيَّامِهِمْ قَالَ إِذَا مُمُّهُمْ بِالْأَمْوُونِ، قَالُوا وَمَا هَذَا قَالَ
تُورُونُونَ يَأْكُلُ مِنْ زَابَدَةٍ كَبِيدٍ هَمَّا سَبْعُونَ أَلْفًا.

د سیدنا ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ نے روایت دی ہے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل : د قیامت پہ ورخ باندی بہ زمکہ د یو یو ډوئی په شان شی، کومه چه به الله پاک د اهل جنت د میلستیا دپاره داسې راتوله کړی څنگه چه تاسو د سفر په موقع باندې خپله ډوئی راتوله ږدئ. بیا یو یهودی راغلو او وې وئیل : ابو القاسم! په تاسو دې رحمن یرکت نازل کړی، آیا زه تاسو ته د قیامت په ورخ باندې د اهل جنت ذ ټولو نه د اول خوراکا خبر درنکړم چه په هغې سره به د هغوی میلستیا کولې شی، خبر درنکړم؟ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل : ولې نه! نو هغه هم هغه شان او وئیل کوم چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فرمائیلې ووجه زمکه به یو ډوئی شی، بیا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم زما طرف ته او کتل او مسکې شو چه په هغې سره د هغوی مخامخ غائبونه مبارک ښکاره شو، بیا ئې تپوس او کړو زه تاسو ته دهغوی دترکاري متعلق خبر درنکړم؟ وې وئیل چه دهغوی ترکاری به بلام ونون وی، صحابه کرامو رضی اللہ عنہم عرض او کړو داڅه څیز دې؟ هغه او وئیل: غوښې او مېې! چه د هغې د اینې وړوکې ټکره به او یا زره کسان په مړه خیته باندې او خوری.

قوله: (تَكُونُ الْأَرْضُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ خُبْرَةً وَاحِدَةً): زمکه به یو ډوئی شی، د زمکې نه د دنیا زمکه مراد ده.

قوله: (يَتَكَفَّوْهَا أَجْبَارٌ يَبْدِيهَ كَمَا يَكْفَأُ أَحَدُكُمْ خُبْرَتَهُ فِي السَّفَرِ): یعنی الله پاک به هغه داسې راتوله کړی لکه څنگه چه په تاسو کښې یو سړې په سفر کښې دننه خپله روتی راتولوی. (کفا) د باب فتح نه دې، د دې معنی د راتلولو، را اولته کولو او راجمع کولو ده. د اوږو د پیرې نه چه کله ډوئی جوړولې شی نو هغه د یو لاس نه د بل لاس طرف ته اړولې او منتقل کولې شی چه هغه بالکل صحیح شی، هم دغه شان د ډوئی پخیدو نه پس هغه په لاسونو کښې اولته راولته کولو سره برابرولې شی. پس علامه نووی رحمته اللہ علیہ د دې جملې ترجمه کړې ده: «ای ییلها من یدال یدحق تجتبه وتسوی» (۱) او علامه خطابی رحمته اللہ علیہ د دې ترجمه داسې کړې ده یعنی «خبر الملة الذي يصنعه المسافر، فانها لاتدس كما تدس الدقائق، وانها تقلب على الايدي حتى تستوي» (۲) یعنی د ډوئی پیره، کومه چه مسافر جوړوی، چونکه هغه د چپاتی په شان خوره او نیغه نه وی (بلکه گول وی) هغه د یو لاس نه د بل لاس طرف ته اړولو سره برابرولې شی او دغه شان د هغې نه ډوئی جوړه شی.

(لې السفر) د دې قید اتفاقی دې، په بعض نسخو کښې سَفَر د سین د ضمې او د فاء د فتحې

(۱) شرح مسلم للنووی، کتاب صفات المنافقین، باب نزل اهل الجنة: ۱۷/۱۳۳

(۲) فتح الباری: ۱۱/۵۳

سره، دې. هغه د سفره جمع ده، سفره د مسافر دپاره چه کوم خوراک تیارولې شی هغې ته هم وائی او دسترخوان ته هم وائی. (۱)

قوله: «نَزَلُ الْأَهْلَ الْجَنَّةِ»: (نزل) د نوم او زا- په ضمې سره، د میلمه مخکېنې چه کوم خه حاضر خیز پیش کړې شی، هغې ته وائی

د حدیث شریف دوه مطلبونه: ① دا حدیث بعض علماء کرامو د حقیقی معنی په ځانې مجازی معنی ته محمول کړې دې، د هغوی وینا ده چه د زمکې ډوډی جوړیدل او د اهل جنت د هغې نه خوراک کول د الله پاک د قدرت په اعتبار سره خو هیڅ بعید نه دی خو په بل روایت کښې راځی چه د دنیا دا زمکه به اور جوړیدو سره د جهنم حصه جوړه شی نو د جنتیانو دپاره به د ډوډی کار څنگه ورکوی، په دې وجه «تكون الارض خبزاً واحدة» د حقیقی معنی په ځانې په مجازی معنی باندې محمول کول زیات مناسب دی چه په طور د تشبیه او تمثیل او وئیلې شو چه زمکه به د ډوډی په شان نیغه او مستوی کړې شی پس هم په دې باب کښې د سیدنا سهل رضی الله عنه په حدیث کښې «كفرصة النقي» الفاظ راغلي دی په دې وجه به وئیلې شی چه د روتی سره مثال پیش کولو سره د زمکه په دوه معنی کښې تشبیه ورکړې شوي ده. یو خو د هغه زمکې حالت او هیبت بیانول مقصود دی چه هغه به د ډوډی په شان بالکل نیغ وی. دویم د اهل جنت دپاره چه الله پاک کومه ډوډی تیاره کړې ده، د هغې بیان دې چه هغه به د زمکې په شان لویه او عظیمه وی، پس قاضی بیضاوی رحمه الله لیکي:

«أن هذا الحديث مشكل جدا لا من جهة إنكار صنم الله وقدرته على ما يشاء بل لعدم التوقيف على قلب جرم الأرض من الطبع الذي عليه إلى طبع المطعوم والباکول مع ما ثبت في الآثار أن هذه الأرض تصير يوم القيامة داراً وتنضم إلى جهنم فلعل الوجه فيه أن معنى قوله خبزاً واحدة أي كخبز واحدة من نعتها كذا وكذا وهو نظير ما في حديث سهل يعني المذكور بعدة كفرصة النقي ففرض المثل بها لاستدارتها وبياضها ففرض المثل في هذا الحديث بخبزاً تشبه الأرض في معنيين أحدهما بيان الهيئة التي تكون الأرض عليها يومئذ والآخر بيان الخبز التي يهيئها الله تعالى للأهل الجنة وبيان عظم مقدارها ابتداء واعتداعاً» (۲)

② خو علامه طیبی رحمه الله، حافظ ابن حجر او د اکثرو علماء کرامو په نزد دا حدیث په خپل حقیقی معنی باندې محمول دې هغوی فرمائی چه د دې زمکې نه به ډوډی جوړه شی او میدان حشر کښې به د حساب نه مخکېنې جنت ته تلونکی د هغې نه خوراک کوی، «نزل لاهل الجنة» هم دا مطلب دې چه اهل جنت به په دې موقع باندې د هغې نه خوراک کوی. (۳)

(۱) فتح الباری: ۴۵۳/۱۱، عمدة القاری: ۱۵۷/۲۳

(۲) فتح الباری: ۴۵۳/۱۱، ۴۵۴، وشرح الطیبی للمشکاة: ۱۲۹/۱

(۳) شرح مشکاة لطیبی، کتاب الفتن: ۱۲۹/۱، وفتح الباری: ۴۵۲/۱۱، وراشاد الساری: ۵۲۲/۱۳

او روستو به هغوی په جنت کښې ښه د هغوی دپاره نزل او میلستیا جوړه شی. د هغې تائید د سعید بن جبیر رضی اللہ عنہ د یو ټول نه هم کبیري کوم چه امام طبري رحمۃ اللہ علیہ نقل کړې دې، چه زمکه باندې سپینه ډوډۍ شی او موږ به ئې د خپلې خپو د لاندې خوری. ^(۱) هم دغه شان امام بیهقي رحمۃ اللہ علیہ د امام عکرمه رحمۃ اللہ علیہ قول نقل کړې دې «تبدل الارض مثلاً الخبزۃ یاکل منها اهل الاسلام حق یفزعوا من الحساب» ^(۲)

باقی هر چه تعلق د آثارو دې چه په هغې کښې ئې وئیلې دی چه دا زمکه به اور شی، حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه د دې نه ارض بحر مراد دې، یعنی د دنیا په کومه حصه باندې چه سمندر قائم دې صرف هغه حصه به اور جوړیدو سره د جهنم سره یو ځانې کولې شی، پس امام طبري رحمۃ اللہ علیہ د کعب احبار رضی اللہ عنہ نه نقل کړی دی چه په هغې کښې تصریح ده، هغوی فرمائی «یصیر مکان البحر ناراً» د سیدنا ابی بن کعب رضی اللہ عنہ نه هم د دې صراحت منقول دې، لهذا په دواړه قسم روایاتو کښې هېڅ تعارض نشته. ^(۳)

قوله: «فَأَتَى رَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ»: حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه د دې سړي نوم ماته معلوم نه دې. ^(۴)

قوله: «ثَوْرٌ وَثَوْنٌ»: د بالام تشریح هغه په ثور سره او کره، ثور غوئی ته وائی. او نون مهی ته وائی.

قوله: «يَأْكُلُ مِنْ زَايِدَةٍ كَيْدٍ هِمَا سَبْعُونَ أَلْفًا»: اویا زره خلق به د غوئی او مهی د زیاتی حصې نه خوراک کوی.

قوله: «زائدة الكبد»: اینې سره چه یو وړه شان حصه او ټکره وی هغې ته وائی. دا ډیره مفید او غوره وی. ^(۵)

په مسلم شریف کښې د سیدنا ثوبان رضی اللہ عنہ حدیث دې: «تحفة اهل الجنة زيادة كبد النون» ^(۶)، یعنی د اهل جنت والی د مهی د اینې زیاتی حصه ده

(۱) فتح الباری: ۵۵۲/۱۱، ورشاد الساری: ۵۲۲/۱۳

(۲) فتح الباری: ۵۵۲/۱۱، ورشاد الساری: ۵۲۲/۱۳

(۳) اوگوری: فتح الباری: ۵۵۷/۱۱، مولانا محمد تقی عثمانی مدظلهم په تکملة د فتح الملهم کښې لیکلې دی چه حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ د حدیث حقیقی معنی ته ترجیح ورکړې ده، خو د هغه آثارو جوابونه ئې نه دی ورکړي، چه په هغې کښې د زمکې نه د اور جوړیدو ذکر دې. (اوگوری تکملة فتح الملهم: ۶۰/۶ باب نزل اهل الجنة) حال دا چه حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ ذکر کړې شوې جواب ورکړې دې خو د دې بحث نه لاندې نه بلکه هم د دې باب په وړاندې حدیث کښې ئې پورته جواب ورکړې دې. کیدې شی چه د حضرت نظر هلته نه وی تلې.

(۴) فتح الباری: ۵۵۴/۱۱

(۵) فتح الباری: ۵۵۵/۱۱

۱۶۱۵۶ (۲) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْزُومٍ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ قَالَ سَمِعْتُ سَهْلَ بْنَ سَعْدٍ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ «يُحْشَرُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى أَرْضٍ بَيْضَاءَ عَفْرَاءَ كَقُرْصَةِ نَقْيٍ». قَالَ سَهْلٌ أَوْ غَيْرُهُ لَيْسَ فِيهَا مَعْلَمٌ لِأَحَدٍ. د سيدنا سهل رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائيل: د قيامت په ورځ باندې خلق د صفا او سپينې ډوډۍ په شان اينختلې زمکه باندې جمع کړې شي، سهل يا د هغه نه علاوه بل چا بيان او کړو چه په دې زمکه باندې به د بل چا هيڅ نخښه نه وي.

قوله: **(بَيْضَاءَ عَفْرَاءَ)**: سپينه سرخۍ ته مائله، عفراء: داسې رنگ چه خالص سپين نه وي، بلکه غنم رنگي وي، بعضو ويلي دي چه عفراء خالص سپين رنگ ته وائي خو حافظ ابن حجر رحمته الله عليه اول قول ته معتمد ويلي دي. (۱)

قوله: **(كَقُرْصَةِ نَقْيٍ)**: لکه چه د ميډې ډوډۍ وي، **(قُرْصَة)** ډوډۍ او ککړۍ ته وائي، **(نَقْيٍ)** په وزن د ولي ميده ته وائي.

قوله: **(قَالَ سَهْلٌ، أَوْ غَيْرُهُ لَيْسَ فِيهَا مَعْلَمٌ)**: دا د ماقبل سند سره متصل دي، د حديث راوی سهل فرمائي، يا د سهل نه علاوه بل چا ويلي دي يعنې روايت کونکي ته د ويونکي په باره کښې شک دي چه قائل سهل دي او که بل څوک دي؟

قوله: **(لَيْسَ فِيهَا مَعْلَمٌ)**: يعنې په دې زمکه کښې به هيڅ نخښه او علامت نه وي، د دې نه معلومه شوه چه **(ليس فيها معلم)** الفاظ د حديث مرفوع حصه نه ده بلکه دا د راوی د طرف نه په طور د تشريح ليکلې شوې دي، د **(غیره)** نه څوک مراد دي، حافظ د لا علمي اظهار فرمائيلي دي. (۲)

(معلم) په معنی د علامت راځي يعنې زمکه به بالکل برابر وي او په هغې کښې به هيڅ قسم تعمير او څه کور، يا بنگله وغيره هيڅ نخښه نه وي.

۱۶: بَابُ كَيْفِ الْحَشْرِ

د حشر معنی او قسمونه: د حشر معنی د جمع کولو راځي، د مرگ نه پس چه کله د آخرت ژوند شروع شي نو د قيامت د قائميدلو نه پس به ټول اولين او آخرين، د دنیوی ژوند په

(۱) فتح الباری: ۵۵/۱۱

(۲) اخرجه مسلم فی صفات المنافقين واحکامهم، باب: فی البعث والنشور وصفة الارض. رقم: ۲۷۹۰. (عفراء) بياض مشوبة بحمرة، (كقرصة النقي) كرهيف مصنوع من دقيق خالص من الغض والنخالة، (معلم) علامة يستدل بها، اي مستوية لا حذب فيها ولا بناء عليها ولا شيء سواه.

(۱) فتح الباری: ۵۵/۱۱

(۱) فتح الباری: ۵۵/۱۱

حساب سره په یو میدان کښې راجمع کړې شی، دې ته حشر وائی او هم دا د ټولو نه مشهوره معنی ده، بعض شارحینو د حشر درې قسمونه لیکلې دي.

① یو حشر هغه دې او هغه د قیامت د علاماتو نه دې چه قیامت ته نزدې به خلق د شام په علاقه کښې د یو اور نه تختیدلو سره جمع شی، دا د قیامت نه مخکښې د هغه لس نخبو نه یو ده چه د هغې ذکر په حدیث کښې راغلې دي.

② دویم د حشر میدان دې یعنی حشر الاموات من القبور چه د هغې ذکر د قرآن کریم په آیت کښې دې، ﴿وَحِشْرَانَهُمْ فَلَمْ نَعْلَمُ مِنْهُمْ أَحَدًا﴾، او مونږ به ټول جمع کوو او په هغوی کښې به څوک هم نه پریږدو.

③ دریم حشر جنت او جهنم دي، دا به د حساب نه پس وی چه اهل جنت، به په جنت کښې او جهنمیان به په جهنم کښې جمع کولې شی. (۱)

[۱۵۷] (۲) حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ عَنْ ابْنِ طَاوُسٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: «يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى ثَلَاثِ طَرَائِقَ، رَاغِبِينَ رَاهِبِينَ وَأَنْسَاءَ عَلَى بَعْضٍ، وَكُلَاثَةً عَلَى بَعْضٍ، وَأَرْبَعَةً عَلَى بَعْضٍ، وَعَشْرَةً عَلَى بَعْضٍ وَيُحْشَرُ بَعْضُهُمُ النَّارَ، ثَقِيلٌ مَعَهُمْ حَيْثُ قَالُوا، وَتَبِيتَ مَعَهُمْ حَيْثُ بَاتُوا، وَتَصَيَّحَ مَعَهُمْ حَيْثُ أَصْبَحُوا، وَتَمَيَّسَ مَعَهُمْ حَيْثُ أَمْسَوْا».

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله صلى الله عليه وسلم افرمائيل: د خلقو حشر به په دريو طريقو باندې وي (يو داسې چه) خلق به رغبت کونکي وي خو ويرېږي به، (دويمه ډله به د هغه خلقو وي چه) په يو اوبښ باندې به دوه سړي وي، په يو اوبښ باندې به درې وي او په څه باندې به څلور وي او په څه باندې به لس وي. او (دريمه ډله به د هغه خلقو وي کوم چه به اور راجمع کوي، چه کله هغوی قیلوله کوی نو اور به هم هغه وخت هغوی سره د آرام په وخت موجود وي، چه کله هغوی شپه تیره کړي نو اور به هم هغوی سره موجود وي، چه کله هغوی سحر کړي نو اور به هم هغوی سره د سحر په وخت موجود وي او چه کله هغوی ماښام کړي نو اور به هم هغوی سره موجود وي، یعنی چه هغوی چرته ځي اور به هلته رسیږي. وهیب بن خالد، عبدالله بن طاؤس نه نقل کوي او عبدالله، د خپل پلار طاؤس بن کيسان نه نقل کوي.

قوله: «يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى ثَلَاثِ طَرَائِقَ»: خلق به په درې طريقو سره جمع کولې شی، یعنی د حشر په وخت به د خلقو درې قسمونه وي، یو د راغیښو او راهیښو، دویم په اوبښانو باندې د سورو او دریم د اور نه تختیدونکي!

په حدیث الباب کښې د راغلی حشر مصداق: ① د بعض علماء کرامو په نزد د دې حشر نه د

(۱) د تفصیل دپاره اوگورئ: فتح الباری: ۴۶۰/۱۱

(۲) اخرجه مسلم فی الجنة وصفة نعيمها، باب: فناء الدنيا وبيان الحشر يوم القيامة، رقم: ۲۸۶۱۰

آخرت حشر مراد دے او د حدیث شریف مطلب دا دے جہ خلق کلمہ د قبرونو نہ اوچتیدلو سرہ د محشر طرف تہ لار شی نو د هغوی بہ درے قسموہ وی

★ یو خو د راغبین و راهبین یعنی د عام مومنو بہ وی چاہہ چہ بہ د خپل ایمان او اعمالو پہ وجہ د اللہ پاک د رحمت امید ہم وی او : اے پاک د عذاب ویرہ بہ ورسره ہم وی، دوی بہ د خوف اور رجا، والا کیفیت کنبی وی، دا بہ اسحاب مینمہ وی

★ دویم بہ هغه حضرات وی کوم چہ پہ اوښانو باندې سوریډلو سرہ د محشر پہ طرف ځی. په یو اوښ باندې دوه دوه، درې درې او څلور څلور د مراتبو مطابق سواره وی، دا بہ هغه نیکان وی چہ د هغوی درجہ بہ د عام مومنانو نہ زیاتہ وی

په یو اوښ باندې بہ دوه دوه درې درې په یو وخت سواره وی ځکه چہ هغه اوښ بہ د هغوی تحمل کولې شی، یا بہ د دنیا په شان په نمبر نمبر په هغې باندې د مختلف تعداد دا حضرات سورلی کوی. (۱)

★ دریم بہ هغه کافر وی کوم چہ بہ اور شری، دا اصحاب مشامہ دی. فضل الله تورپشتی، علامہ طیبی او مولانا انور شاه کشمیری رحمہم اللہ ہم دے قول تہ ترجیح ورکړی ده. (۲)

د مصابیح په شرح کنبی علامہ تورپشتی رحمہم اللہ ډیر زور ورکولو سرہ په دلائلو سرہ ثابت کړې دی چہ دے نہ د دنیا حشر نہ دے مراد، بلکه د آخرت حشر مراد دے.

د مشکاة شارح علامہ طیبی رحمہم اللہ اول ډیر په تفصیل سرہ د علامہ تورپشتی رحمہم اللہ قول رد کړې دے او وئیلې نې دی چہ دے نہ د آخرت حشر نہ دے مراد، بلکه د دنیا حشر مراد دے کوم چہ بہ قیامت تہ نزدې واقع کیری او کوم چہ بہ د قیامت په لسو لویو نځبو کنبی وی، خو د دے نہ پس ئې لیکلې دی چہ دا تفصیل ما د خپل اجتهاد نہ لیکلې وو، بیا ما په صحیح بخاری کنبی په باب العشر کنبی حدیث اولیدو په هغې کنبی د «يوم القيامة» تصریح ده: «يُخْتَمُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى ثَلَاثِ طَرِيقٍ» د يوم القيامة د تصریح تہ پس اوس گنجائش نشته چہ د دے نہ د دنیا حشر مراد کړې شی. پس هغوی لیکي:

« هذا ما سئل على سبيل الاجتهاد ثم رأيت في صحيح البخاري في باب العشر يَحْشَرُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى ثَلَاثِ طَرِيقٍ فَعَلِمْتُ مِنْ ذَلِكَ أَنَّ الَّذِي ذَهَبَ إِلَيْهِ الْإِمَامُ التَّوْرِبُشْتِيُّ هُوَ الْحَقُّ الَّذِي لَا مَجْدَ عَنْهُ » (۳)

حافظ ابن حجر رحمہم اللہ فرمائی چہ د بخاری په ہیخ روایت کنبی د «يوم القيامة» تصریح ماته معلومہ نہ شود. (۴)

مولانا انور شاه کشمیری رحمہم اللہ فرمائی چہ زمونږ په نسخو کنبی دا موجود ده. (۵)

(۱) فتح الباری : ۶۱/۱۱

(۲) شرح الطیبی للمشکاة، کتاب الفتن، باب العشر، ۱۵۹/۱۰، و فیض الباری : ۴۳۳/۴

(۳) شرح الطیبی للمشکاة، کتاب الفتن، باب العشر، ۱۶۳/۱۰

(۴) فتح الباری : ۶۴/۱۱

(۵) فیض الباری : ۴۳۳/۴

حقیقت دا دې چه په بعض نسخو کښې د «یوم القيامة» اضافه ده، غالباً حافظ رحمۍ سره چه کومې نسخې وې په هغې کښې دا اضافه نشته.

① خو د علماء کرامو د یو لونی جماعت په نزد د دې نه مراد د آخرت حشر نه دي، بلکه د دنیا حشر دي کوم چه به قیامت ته نزدې واقع کیږي او د کوم ذکر چه د سیدنا حذیفه بن اسید رضی الله عنه په روایت کښې دي کوم چه امام مسلم رحمۍ په کتاب الفتن کښې ذکر فرماتلې دي، په هغې کښې دي:

«إِنَّمَا لَنْ تَقُومَ حَقٌّ تَرُونَ قَبْلَهَا عَشْرَ آيَاتٍ. فَذَكَرَ الدُّخَانَ وَالْجَالَ وَالْذَّاهِبَةَ وَطُلُوعَ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا وَنُزُولَ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَيَأْجُوتَ وَمَأْجُوتَ وَتِلْكَ حُسُوفُ حُسُوفِ بِالشَّمْرِ بِالشَّمْرِ وَحُسُوفِ بِالشَّمْرِ بِالشَّمْرِ وَالْعَرَبِ وَآخِرُ ذَلِكَ نَارُ تَخْرُبُ مِنَ الْيَمِينِ تَطْرُقُ النَّاسَ إِلَى مَحْشَرِهِمْ» (۱) یعنی ترڅو پورې چه تاسو دا لس نخښې نه وی لیدلې تر هغه وخته پورې به قیامت نه قائمیږي، هغه لس نخښې دا دي: لوري، دجال، دابة الارض، نمر د مغرب نه راختل، د سیدنا عیسی عليه السلام نزول، د یاجوج ماجوج راوتل، او درې خسوف «د خسف نه مراد په زمکه کښې ننوتل دي، او اور کوم چه به د یمن نه راوځي او خلق به د محشر طرف ته دیکه کوي.

د دې نه علاوه په مسند احمد کښې د سیدنا عبدالله بن عمر او مستدرک حاکم کښې د عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه په روایت کښې هم د دې حشر ذکر دي. د مستدرک حاکم د حدیث الفاظ دا دي: «تُبْعَتْ نَارٌ عَلَى أَهْلِ الشَّامِ فَتَحْشَرُهُمْ إِلَى الْمَغْرِبِ تَبِيتَ مَعَهُمْ حَيْثُ بَاتُوا، وَتَقِيلُ مَعَهُمْ حَيْثُ قَالُوا» (۲).

د دې روایاتو د تفصیلاتو حاصل دا دي چه د قیامت په ورځ باندې د قعر عدن نه یو اور راوځي، خلق به د هغې د نورو علاکو طرف ته تختی او د هغې درې قسمونه دي:

① یو قسم خو به د هغه خلقو وی چه هغوی سره سورلی او د سفر د توبنې انتظام وی، په راتلونکو حالاتو کښې به د هغوی رغبت وی او د مخکښې حالاتو نه په ویره کښې کیدو سره به هغوی راوتلې وي، په حدیث کښې د راغبین راهبین نه هم دا خلق مراد دي.

② دویم قسم به د هغه خلقو وی چه هغوی به د اول قسم خلقو په مقابل کښې کم وی، د سورلۍ او د سفر د توبنې انتظام به ئې معمولی وی، او په یو اوښ باندې به دوه دوه، درې درې او په نمبر نمبر سوریږي.

③ دریم قسم د هغه خلقو دي چه هغوی سره به بالکل انتظام نه وی او هغوی چه چرته ځي، اور به په هغوی پسي روان وی. «تبیت معهم حیث باتوا» نه هم دا مراد دي.

علامه خطابی او حافظ ابن حجر رحمۍ دي دویم قول ته ترجیح ورکړې ده چه د دې نه د دنیا

(۱) صحیح مسلم، کتاب الفتن، باب فی الايات التي تكون قبل الساعة، ۲۳۵/۱۸، رقم الحديث: ۷۲۱۴

(۲) مستدرک للإمام الحاكم، کتاب الفتن والملاحم، ۵۹۱/۴، رقم الحديث: ۸۶۴۷

حشر مراد دی. (۱)

بیا چہ پہ دی کنبی د کوم اور ذکر دی ہفہ نی پہ حقیقت باندی محمول کرې دی او بعضو د دی نہ د فتنې اور مراد اخستلې دی او دا مطلب نی بین کرې دی چہ سختہ فتنہ بہ راوچتېری کومہ چہ بہ پہ شام کنبی نسبتا کمہ او پہ نورو علاقو کسې بہ زیاتہ وی. پہ دی وجہ بہ خلق د شام طرف تہ زیات شی. (۲)

[۶۱۵۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَغْدَادِيُّ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ قَتَادَةَ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا قَالَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ كَيْفَ يُخْشَرُ الْكَافِرُ عَلَى وَجْهِهِ قَالَ «أَلَيْسَ الَّذِي أَمْشَاةُ عَلَى الرِّجْلَيْنِ فِي الدُّنْيَا قَادِرًا عَلَى أَنْ يُمِشِيَهُ عَلَى وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ». قَالَ قَتَادَةُ بَلَى وَعِزَّةُ رَبِّنَا. [۴۴۸۲]

د سيدنا انس بن مالک رضی اللہ عنہ نہ روایت دی چہ یو صاحب عرض اوکړو. یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم: پاک بہ کافران پہ مخونو باندې څنگه راجمع کوی، (د قیامت پہ ورځ) رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: آیا هغه ذات چا چہ په دنیا کنبې په دوه ځپو باندې گرځولو په دې قادر نہ دی. چہ د قیامت پہ ورځ نی په مخونو باندې اوگرځوی، قتاده رضی اللہ عنہ فرمائی: (بلی وړینا)، ولې نہ قسم دې په رب زمونږ.

[۶۱۶۱، ۶۱۵۹] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حَزْظَةَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ عَمْرُو بْنُ سَمْعَةَ عَنْ جُبَيْرِ بْنِ سَمْعَةَ ابْنِ عَبَّاسٍ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ «إِنَّكُمْ مُلَاوِقُوا لِلَّهِ حَقًّا عَرَاةَ مَشَاةَ غُرُلًا». قَالَ سُفْيَانُ هَذَا إِمْشَاءٌ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ سَمِعَهُ مِنَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -.

د سيدنا عبد الله بن عباس رضی اللہ عنہ نہ روایت دی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: تاسو به د الله پاک سره (د قیامت په ورځ) خپې ابله. برېند او پیاده ملاقات کوئ. سفیان بیان اوکړو چہ دا حدیث د هغې نہ دی چہ د هغې متعلق به مونږ گنرل چہ سيدنا ابن عباس رضی اللہ عنہ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه اوریدلې دي.

د عمرو نه عمرو بن دینار مراد دي.

(حَقًّا): د حقی جمع ده، داسې سرې چہ خپې ابله وی.

(عَرَاةَ): د عاری جمع ده، برېند.

(مَشَاةَ): د ماشی جمع ده، پیاده.

(غُرُلًا): د اغرل جمع ده، ناستنه.

(۱) فتح الباری: ۴۴/۱۱

(۲) فتح الباری: ۴۴/۱۱

۱۶۰۱ حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا سَفْيَانُ عَنْ عَمْرِو عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ أَبِي عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ «إِنَّكُمْ مَلَأُوا اللَّهَ خُفَاةً أَفْغَرًا».

د سيدنا عبد الله بن عباس رضی اللہ عنہما روایت دی ہے کہ ما در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نے اوریدل چه هغوی په منبر باندې خطبه ورکوله او وې نرمائیل چه تاسو به د الله پاک سره په داسې حال کښې ملاویرئ چه خپې ابله، بریند او ناسته به یئ.

د روایاتو تعارض او د هغې حل: دلته په روایات الباب کښې دی چه د قیرونو نه به مړی بریند بدن راوخی، او حال دا چه امام ابوداؤد او امام حاکم رضی اللہ عنہم د سیدنا ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ روایت نقل کړې دې چه هغوی د مرگ په وخت نوې جامې را طلب کړې او وې وئیل چه ما د

رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه اوریدلې دی چه ﴿إِنَّ الْمَيِّتَ يُعْتَقُ فِي ثِيَابِهِ الَّتِي يَمُوتُ فِيهَا﴾ یعنی مړې به هم په هغه جامو کښې او چلولې شی په کومو کښې چه د هغوی مرگ راغلې وی (۱) هم دغه شان د

سیدنا معاذ بن جبل رضی اللہ عنہ روایت دې ﴿احْسِنُوا أَكْفَانِ مَوْتَاكُمْ فَانْهَمْ بِحَشْوِنَ فِيهَا﴾ (۲) «خپلو مړو ته ښه کفن ورکړئ ځکه چه هم په هغې کښې به د هغوی حشر کولې شی،

د دې دوه احادیثو نه معلومېږی، چه د قیرونو نه وتونکی مړی به، بریند نه وی بلکه پټ به وی، د دې تعارض مختلف جوابات کړې شوې دی:

① د سیدنا معاذ بن جبل رضی اللہ عنہ روایت خو ضعیف دې، هغه قابل استدلال نه دې او د سیدنا

ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ په حدیث کښې د «میت» عام مړې نه دې مراد، بلکه شهید مراد دې.

خو سیدنا ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ هغه په عام مړی باندې محمول افرمائیلو، حاصل دا چه په احادیث الباب کښې د عام مړو د پاسیدو حال بیان کړې شوې دې، او د سیدنا ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ په حدیث کښې د شهید حالت بیان کړې شوې دې.

② دویم جواب دا ورکړې شوې دې چه د قیامت په ورځ باندې به څه خلق بریند راوخی او څه به په پټ وی.

③ دریم جواب دا دې چه په شروع کښې به ټول د خپلو کفنونو سره وی، د سیدنا ابوسعید رضی اللہ عنہ په روایت کښې د هغې ذکر دې، روستو به ترې کفن لرې کړې شی، او ټول به بریند شی، په روایات الباب کښې د دې روستنې حالت ذکر دې.

④ او څلورم جواب دا دې چه د سیدنا ابوسعید رضی اللہ عنہ په روایت کښې د ثیاب نه مراد اعمال دی، په قرآن کریم کښې دی ﴿وَلِبَاسُ السُّقُوتِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ﴾ (۳)

(۱) اخرجه ابوداؤد فی کتاب الجنائز، باب ما يستحب من تطهير الميت: ۱۹۰/۳، رقم الحديث: ۳۱۱۴،
واخرجه الامام الحاكم فی المستدرک، کتاب الجنائز ۳۴۰/۱

(۲) آورده ابن عراق فی تنزیه الشریعة: ۳۷۲/۳

(۳) سورة اعراف: ۲۶

دا مختلف جوابات ورکړې شوې دي، خو اول جواب راجح او وزنی معلومېږي.
 (۶۱۶۱) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْمُغْبِرَةِ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ
 سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ فِينَا النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَخْطُبُ فَقَالَ
 «إِنَّكُمْ مَشْهُورُونَ حَقًّا عَرَاةٌ (كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ يُعِيدُهُ) (الآيَةُ) وَإِنَّ أَوَّلَ الْخَلَائِقِ
 يُكْسَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِبْرَاهِيمُ وَإِنَّهُ سَيَجَاءُ بِرِجَالٍ مِنْ أُمَّتِي، فَيُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتُ الشِّمَالِ. فَأَقُولُ
 يَا رَبِّ أَصِيحَابِي. فَيَقُولُ إِنَّكَ لَا تَذَرِي مَا أَخَذُوا بِعَدَاكَ. فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ (وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ) إِلَى قَوْلِهِ (الْحَكِيمُ) قَالَ فَيَقَالُ إِنَّهُمْ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ
 عَلَى أَعْقَابِهِمْ». (ار: ۳۱۷۱)

د سيدنا ابن عباس رضي الله عنه نه روايت دې چې رسول الله صلى الله عليه وسلم مونږ ته د خطبې راكولو دپاره
 او دريدلو او وې فرمايل چې تاسو به د قيامت په ورځ باندې داسې حال كېنې اوچت كړې
 شئ بربنډ او خپې ابله به يئ، څنگه چې مونږ د تخليق شروع كړې وه، هم هغه شان به مو مونږ
 واپس كړو (الايه) او په ټول مخلوق كېنې چې اول كوم انسان ته كپړه اچولې شى هغه به
 ابراهيم عليه السلام وي، او زما د امت نه به ډير خلق راوستلې شى چې د هغوى اعمال نامې به په
 گس لاس كېنې وي، زه به وايم اې زما ربه! دا خو زما ملگري دى! الله پاك به فرمائى تاته نه
 ده معلومه چې هغوى ستا نه روستو څه نوې خيزونه پيدا كړې وو، هغه وخت به زه هم هغه
 وايم كوم د نيك بنده سيدنا عيسى عليه السلام ونيلې وو (وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا
 تَوَلَّيْتَنِي كُنْتُ أَنتَ الرَّحِيبُ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ - إِنَّ تَعَذُّبَهُمْ قَائِمٌ عَبْدًا وَإِنْ تَغْفِرَ لَهُمْ فَمَا لَهُمْ قَائِلُكَ أَنْتَ
 الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ) يعنى ترڅو پورې زه په دوى كېنې موجود اوم تر هغه وخته پورې زه په دوى
 گواه اوم او كله چې تازو اوچت كړم نو بيشكه هم ته د هريو خيز ننگېان ئې... نو او به ونيلې
 شى (رسول الله صلى الله عليه وسلم ته) چې روستو هغوى په خپلو پوندو واپس شوې وو (يعنى ستاسو د
 وفات نه پس دا خلق مرتد شوې وو او ستاسو په حق دين باندې برقرار نه وو پاتې شوې).

قوله: (إِنَّهُمْ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ): د دې نه د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه پس د
 ابوبكر صدیق رضي الله عنه په دور كېنې مرتد كيدونكى خلق مراد دى، راجح قول هم دا دى. (۱)
 (۶۱۶۲) حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ خَفْصٍ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ أَبِي صَغِيرَةَ
 عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي بَكْرٍ أَنَّ عَائِشَةَ -
 رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «تُحْشَرُونَ حَقًّا عَرَاةً غُرُلًا»
 قَالَتْ عَائِشَةُ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ الرَّجَالُ وَالنِّسَاءُ يَنْظُرُ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ. فَقَالَ «الْأَمْرُ أَشَدُّ
 مِنْ أَنْ يَهْمَهُمْ ذَلِكَ».

د ام المومنین سیده عائشه صدیقه رضی اللہ عنہا نه روایت دې چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل : تاسو به خپې ابله، برېښه او ناستنه اوچتولې شئ، سیده عائشه رضی اللہ عنہا فرمائې چه په دې باندې ما تپوس اوکړو : یا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم آیا سړی او ښځې به یو بل ته گوري؟ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل : چه هغه وخت به معامله د دې نه زیاته سخته وی چه هغوی یو بل ته اوکتلی شئ.
د ابو صغیره نوم مسلم قشیری دې، صغیره د صاد په فتحې او د غین په کسړې سره دې او د ابو ملیکه نوم زهیر دې.

[۶۱۶۳] (۱) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ رَحْمَتِ بْنِ شُعْبَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي قُبَّةٍ فَقَالَ «أَتَرْضَوْنَ أَنْ تَكُونُوا رِجَالُ أَهْلِ الْجَنَّةِ». قُلْنَا نَعَمْ. قَالَ «أَتَرْضَوْنَ أَنْ تَكُونُوا نِسَاءُ أَهْلِ الْجَنَّةِ». قُلْنَا نَعَمْ. قَالَ «وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ إِنْ لَأَرْجُو أَنْ تَكُونُوا نِصْفُ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَذَلِكَ أَنَّ الْجَنَّةَ لَا يَدْخُلُهَا إِلَّا نَفْسٌ مُسْلِمَةٌ، وَمَا أَنْتُمْ فِي أَهْلِ الشِّرْكِ إِلَّا كَالشَّعْرَةِ الْبَيْضَاءِ فِي جِلْدِ الثَّوْرِ الْأَسْوَدِ أَوْ كَالشَّعْرَةِ السَّوْدَاءِ فِي جِلْدِ الثَّوْرِ الْأَحْمَرِ». [۶۲۶۶]

د سيدنا عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ نه زوايت دې چه مونږ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سره په يو خيمه كښې وو، هغوی او فرمائیل : آیا تاسو به په دې خوشحاله شئ چه تاسو به د اهل جنت يو څلورمه حصه بئ، مونږ عرض اوکړو : او جی! رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل : تاسو به په دې خوشحاله شئ چه تاسو د جنتیانو دریمه حصه شئ؟ مونږ عرض اوکړو : او جی ..... رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل : آیا تاسو په دې باندې خوشحالیږئ چه تاسو د جنتیانو نیمه حصه شئ؟ مونږ اووې : او جی! بیا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل : قسم دې په هغه ذات چه د هغه په لاس كښې د محمد صلی اللہ علیہ وسلم نفس دې، زما امید دې چه تاسو دامت مسلمه، به د اهل جنت نیمه حصه بئ او داسې به ځكه وی چه جنت ته به سوا د مسلمان روح نه څوك هم داخل نه شی او تاسو د اهل شرك ترمنځه داسې بئ لكه د تور غوښی په بدن باندې سپین وینښته، یا لكه چه د سور غوښی په بدن باندې سره وینښته وی، یعنئ څنگه چه د تور غوښی په بدن باندې څه وینښته سپین وی نو هغه د هغه د پوره بدن په مقابلې كښې ډیر كم او په اوږو كښې د مالگې برابر وی هم دغه شان د مشركانو په نسبت سره به ستاسو تعداد ډیر كم په جهنم كښې وی.

[۶۱۶۴] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ حَدَّثَنِي أَخِي عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ ثَوْرٍ عَنْ أَبِي الْفَيْثِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «أَوَّلُ مَنْ يَدْخُلُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ آدَمُ، فَتَدْعَاهُ دُرَيْتُهُ فَيَقَالُ هَذَا أَبُوكُمْ آدَمُ. فَيَقُولُ لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ. فَيَقُولُ أَخْرِجْ بَعْثْ جَهَنَّمَ مِنْ دُرَيْتِكَ. فَيَقُولُ يَا رَبِّ كَمْ أَخْرَجْتَ فَيَقُولُ أَخْرَجْتَ مِنْ كُلِّ مِائَةٍ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ». فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِذَا

أَخَذَ مِمَّا مِنْ كُلِّ مِائَةِ تِسْعَةً وَتِسْعُونَ، فَمَاذَا يَبْقَى مِمَّا قَالَ «إِنَّ أُمَّتِي فِي الْأُمَمِ كَالشَّعْرَةِ الْبَيْضَاءِ فِي الثُّورِ الْأَسْوَدِ».

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ او فرمائيل د قيامت په ورځ باندې به د ټولو نه اول سيدنا آدم عليه السلام رابللې شي، بيا به د هغه نسل هغوی ته گوري چه دا ستاسو نيکه محترم سيدنا آدم عليه السلام دي، هغوی به وائي «ليک وسعدیک»، الله پاک به ورته او فرمائي : چه د خپل نسل جهنميان راوباسه! سيدنا آدم عليه السلام به عرض او کړي : يا الله څومره راوباسم، الله پاک به فرمائي چه په هر سلو کسانو کښې يو کم سل راوباسه (يعني په هر سلو کښې به يو کم سل جهنميان وي)، صحابه کرامو عرض او کړو : يا رسول الله ﷺ چه کله به سلو کښې يو کم سل راويستلې شي نو بيا به باقي څه پاتي شي؟ رسول الله ﷺ او فرمائيل : د نورو امتونو په مقابله کښې به زما امت په دومره تعداد کښې وي لکه د تور غوټي په بدن باندې چه سپين ويښته وي. يعنې زما د امت تعداد به په هغه جهنميانو کښې ډير کم وي.

د باب په دې آخری دوه احاديثو کښې اگر چه صراحة د حشر ذکر نشته خو د جنت او جهنم ذکر پکښې دي. چه په هغې کښې د داخليدو سلسله به د حشر نه فورا پس وي، په دې مناسبت سره ئې دا احاديث دلته ذکر فرمائيلې دي. د دې حديث ټول راويان مدني دي او دا حديث صرف امام بخاري رحمه الله نقل فرمائيلې دي. (۱)

۴۶: بَابُ قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ (إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ).

(أَزَلَّتِ الْأَرْزَاقُ) (اَفْتَرَبَتِ السَّاعَةُ)

دا د سورة حج اول آيت كريمه دي، پوره آيت «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ» اي خلقو! د الله پاک نه او بيرېږئ، بيشکه د قيامت زلزله ډير لوڼې څيز دي.

په ايت كريمه کښې د راغلې زلزله مصداق : د دې زلزلي په باره کښې دوه اقوال دي:

① يو دا چه د دې نه مراد د قيامت نه مخکښي راتلونکې زلزله ده کومه چه به د طلوع الشمس من المغرب نه لږه مخکښې وي او د قيامت د علاماتو نه به د يو علامت په طور وي. يعنې د قيامت طرف ته د هغې نسبت د قرب د وجې نه کرې شوې دي.

② دويم قول د دې چه د دې نه د قيامت د واقع کيدو زلزله مراد ده. (۲) ظاهره ده چه کله قيامت ختم شي او دا نظام او کائنات ختمولې شي او د غرونه، زمکه او سمندر ټول ختمېږي، مولانا شبير احمد عثمانی رحمه الله د دې آيت كريمه په پاره کښې ليکي :

د قيامت په عظيم الشان زلزله کښې يو عين مقام د قيامت په وخت يا د نفخه ثانيه نه پس، دويم د قيامت نه لږ مخکښې چه کوم د علامات قيامت نه دي، که دلته دويم مراد وي نو آيت به په خپله ظاهره معنی باندې وي او که اول مراد وي نو دواړه احتمالات شته، که

(۱) ورواته کلمه مدنيون وهو من افراده ..... (ارشاد الساري : ۵۳۱/۱۳)

(۲) فتح الباري : ۵۷۵/۱۱. ارشاد الساري : ۵۳۱/۱۳

حقیقتاً زلزله راشی او بی وړکونکې یا حاملې زنانه په دې خپل هیبت باندې محشورې شی، یا د زلزلي نه مراء د هغه خانې احوال او مصیبتونه وی او «يَوْمَ تَرْوُهَا تَدْمَلُ كُلُّ مُرْسِقَةٍ» لږه په تمثیل باندې حل کړې شی یعنی دومره ویره او سختی به وی چه که د پښ وړکونکې زنانه موجود وی نو د ویرې او شدت د وجې نه به ترې خپل بچی هیر شی او د حاملو زنانو حمل به ساقط شی، دې وخت کښې به خلق دومره مدهوش شی چه کتونکې به پرې د شرابو د نشې گمان کوی حال دا هلته د نشې څه کار! ..... د الله پاک د عذاب تصور او د احوال او شداندو سختی به نې هوش ختم کړی.... که دا ویرد ټولو ته عام شی نو «لَا يَخْرُجُ عَنْهُمْ الْقَوْمُ الْآكِبَرُ» کښې نفی په اعتبار د اکثر احوالو او دلته اثبات په اعتبار د ساعت قلیله اخستلې شی او که آیت د حاضر او اکثر الناس په حق کښې وی د ټولو په حق کښې نه وی نو بیا خو بالکل اشکال نشته. (۱)

قوله: «أَزِفَتِ الْأَرْفَةُ: اقتربت الساعة»: د «أزفت الأرفة» ترجمه امام کړې ده، «اقتربت الساعة» یعنی قیامت نژدې دې، «إِزِف» د باب سمع نه دې، د «أزف» معنی د قرب ده، «إِزِفَ كَذَا» نژدې کیدل، قیامت ته آرفه وئیلې شی ځکه چه د دې وقوع نژدې ده. (۲) «أزفت الأرفة» د سورة نجم آیت ۵۷ دې، «اقتربت الساعة» اگر چه دلته امام بخاری رحمته الله علیه د تفسیر او ترجمې په طور ذکر کړې دې، خو دا د سورة قمر اولنې آیت دې.

[۱۶۴۵] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «يَقُولُ اللَّهُ يَا أَدَمُ! فَيَقُولُ لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ وَالْخَيْرُ فِي يَدَيْكَ. قَالَ يَقُولُ أَخْرِجْ بَعْثُ النَّارِ. قَالَ وَمَا بَعْثُ النَّارِ قَالَ مِنْ كُلِّ أَلْفٍ تِسْعِمِائَةٍ وَتِسْعَةٍ وَتِسْعِينَ. فَذَلِكَ حِينَ يَشِيبُ الصَّغِيرُ، وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمَلٍ حَمْلَهَا، وَتَرَى النَّاسَ سُكَرَى وَمَا هُمْ بِسُكَرَى وَلَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ». فَاشْتَدَّ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ آتِنَا الرَّجُلَ قَالَ «أَبْنِمْوْا، فَإِنَّ مِنْ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ أَلْفَ وَمِنْكُمْ رَجُلٌ. ثُمَّ قَالَ -وَالَّذِي نَفْسِي فِي يَدَيْهِ إِنْ لَأُظْهِمَ أَنْ تَكُونُوا ثَلَاثَ أَهْلِ الْجَنَّةِ». قَالَ فَحَدَّثَنَا اللَّهُ وَكَتَبَنَا، ثُمَّ قَالَ «وَالَّذِي نَفْسِي فِي يَدَيْهِ إِنْ لَأُظْهِمَ أَنْ تَكُونُوا شَطْرَ أَهْلِ الْجَنَّةِ، إِنْ مَثَلَكُمْ فِي الْأُمَمِ كَمَثَلِ الشَّعْرَةِ الْبَيْضَاءِ فِي جِلْدِ الثَّوْرِ الْأَسْوَدِ أَوْ الرَّقْمَةِ فِي ذِرَاعِ الْحِمَارِ». [۳۱۷۰]

د سيدنا ابوسعید خدری رضی الله عنه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم او فرماييل: الله به فرمائی: ای آدم! ..... آدم عليه السلام به عرض او کړی: حاضر یم ستا د حکم د پوره کولو دپاره، ټول خیرونه

(۱) تفسیر عثمانی: سورة الحج: ۴۴۲

(۲) هو من الارف (يفتح الزاء) وهو القرب، يقال: أزف كذا: أي قرب، وسميت الساعة آرفة، لقربها أو لضيق

وقتها (فتح الباری: ۴۷۳/۱۱)

ستا په لاس کښې دی، رسول الله ﷺ او فرمائیل: الله پاک به فرمائی: کوم خلق چه به جهنم کښې اچولې شی هغوی راوباسه، آدم علیه السلام به تپوس او کړی: په جهنم کښې اچولې کیدونکی خلق خومره دی؟ الله پاک به ورته فرمائی: په هر زرو کسانو کښې نهه سوه او نهه نوی. هم دا به هغه وخت وی چه ماشومان به بوډاگان شی او حامله زنان به خپل حمل راوغورخوی او ته به خلق د نشې په حالت کښې محسوس کړې، حال دا چه هغوی به د نشې په حالت کښې نه وی. بلکه د الله پاک عذاب سخت دي.

صحابه کرامو رضی الله عنهم ته دا خبره ډیره سخته معلومه شوه نو عرض ئې اوکړو یا رسول الله ﷺ: بیا به په مونږ کښې هغه سرې شوک وی؟ رسول الله ﷺ او فرمائیل: تاسو ته دې زیرې وی، زر کسان به د یاجوج ماجوج قوم نه وی او په تاسو کښې به هغه یو وی (یعنی جهنم ته تلونکی که د یاجوج ماجوج نه زر کسان وی نو په تاسو کښې به صرف یو وی). بیا رسول الله ﷺ او فرمائیل، قسم په هغه ذات چه د هغه پر لاس کښې زما نفس دي، زما امید دي چه تاسو به د جنت دریمه حصه یئ.

سیدنا ابوسعید رضی الله عنهما فرمائی چه په دې خبره باندې د الله پاک حمد او ثناء اووې، بیا رسول الله ﷺ او فرمائیل: قسم په هغه ذات چه د هغه په لاس کښې زما نفس دي، زما امید دي چه تاسو به د اهل جنت نیمه یئ، ستاسو مثال د نورو امتونو په مقابله کښې داسې دي لکه د تور غوټی په بدن چه سپین وینشته وی یا هغه سپین داغ کوم چه د خر په مخکښې خپو باندې وی.

(رقعة: سپینې ټکړې ته وائی: ۱)

په دې روایت کښې چونکه د سورة حج د اول آیات ذکر دي، په دې وجه د حدیث او آیت مناسبت ظاهر دي، حافظ ابن حجر رحمه الله لیکي:

(أشار بهذا الترجمة إلى ما قدم في بعض طرق الحديث الأول أنه صلى الله عليه وسلم تلا هذه الآية عند ذكر

الحديث) (۲)، یعنی: امام بخاری رحمه الله د معمول مطابق په ترجمه الباب سره د حدیث الباب بعض طرق طرف ته اشاره فرمائیلې ده چه رسول الله ﷺ دا آیت کریمه، د دې حدیث د بیانولو په وخت اولوستلو.

۳۷: بَابُ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (أَلَيْسَ أَوْلَٰئِكَ أَتَمُّ مَبْعُوثُونَ * لِيَوْمٍ عَظِيمٍ * يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ) وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ) قَالَ الْوَصْلَاتُ فِي الدُّنْيَا.

امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د سورة المطففين آیات کریمه ذکر فرمائیلې دي، د هغې ترجمه ده: آیا خیال نه ساتی هغه خلق چه هغوی به پاسی د هغه لوڼې ورځ دپاره، کومه ورځ چه به خلق د الله پاک رب العالمین مخکښې اودریږي.

(۱) رقعة (بفتح الراء وسكون القاف) وهي قطعة بيضاء، اوشى مستديرا شعر فيه (ارشاد السارى: ۱۳/۵۳۴)

(۲) فتح الباری ۴۷۲/۱۱

قوله: (وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ قَالَ الْوُصَلَاتُ فِي

الدُّنْيَا): په سورة البقرة کښې دى (وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ) سيدنا ابن عباس رضي الله عنه د دې تفسير فرمائيلې دې چه د دې نه په دنيا کښې خپل مينځ کښې تعلقات او روابط مراد دى چه د قيامت په ورځ باندې به دا ټول منقطع شى، عبد بن حميد دا تعليق موصولا نقل کړې دې. (۱) (الواصلات) د واژه په ضمي سره او په صاد باندې ضمه او سکون دواړه صحيح

دى. (۲) د دُؤمَلة جمع ده، وصلة خپل مينځ کښې تعلق او رابطې ته وائي.

[۶۱۶۶] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبَانَ حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا ابْنُ عُثْمَانَ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُثْمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - (يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ) قَالَ «يَقُومُوا أَحَدُهُمْ فِي رُحْبِهِ إِلَى الْأَصَافِ أَذُنِيهِ». [ر: ۴۶۵۴]

د سيدنا ابن عباس رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم (يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ) په تفسير کښې او فرمائيل چه په هغوى کښې به يو کس په خپلو خولو کښې ډوب ولاړ وي د غوږونو د نيمې حصې پورې (يعنى د هغوى خولې به د غوږونو د نيمې حصې پورې وي او هغه به په هغې کښې ډوب وي).

د ابن عون نوم عبد الله دې.

(شرح): خولې ته وائي.

[۶۱۶۷] حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ عَنْ قُتَيْبَةَ عَنْ أَبِي الْغَيْثِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ «يَعْرِقُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يَذْهَبَ عَرْقُهُمْ فِي الْأَرْضِ سَبْعِينَ ذِرَاعًا، وَيُلْجِمُهُمْ حَتَّى يَبْلُغَ أَذَانَهُمْ».

د سيدنا ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم او فرمائيل: د قيامت په ورځ باندې به خلق په خوله کښې ډوب وي او حالت به دا شى چه د خلقو خوله به په زمکه باندې اويا لاسه خوره شى او خولې ته رسيدلو سره به غوږونه مس کوي.

(يُلْجِمُهُمْ): الجبه الماء: چه کله اوبه خولې ته اورسيږي، هغه وخت وئيلې شى. (۳)

په دې حديث کښې د بعض خلقو حالت بيان کړې شوې دې چه خوله به د هغوى غوږونو ته اورسيږي، د بعضو معامله به د دوى نه سپکه وي نو خوله به نې تر د کونډو پورې وي، د څه خلقو به د گيتو پورې وي لکه چه په نورو رواياتو کښې تفصيل او تصريح ده. (۴)

(۱) فتح الباری ۴۷۷/۱۱، ارشاد الساری: ۵۳۴/۱۳

(۲) فتح الباری ۴۷۷/۱۱، ارشاد الساری: ۵۳۴/۱۳، عمدة القاری ۱۶۹/۲۳

(۳) ارشاد الساری: ۵۳۵/۱۳، عمدة القاری ۱۷۱/۲۳

(۴) ارشاد الساری: ۵۳۶/۱۳ - أخرجه البيهقي في البعث بسند حسن عنه قال ... [بقية بر صفحه آندوه...]

۴۸: باب الْقِصَاصِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

وَهِيَ الْحَاقَّةُ لِأَنَّ فِيهَا الثَّوَابَ وَحَوَاقِ الْأُمُورِ الْحَقَّةُ وَالْحَاقَّةُ وَجَدٌ. وَالْعَاقِبَةُ، وَالصَّاعَةُ، وَالتَّعَابُتُ غَيْرُ أَهْلِ الْجَنَّةِ أَهْلُ النَّارِ.

د ترجمه الباب وضاحت: امام بخاری رحمہ اللہ یہ دے باب کنبی د قیامت د ورخی ذکر کری دے او د هغی د کیفیت متعلق ئی احادیث بیان کری دی چه د هغی حاصل دا دے چه په دنیا کنبی به یو سرې هم مظلوم جوړیدو سره خپله بدله وانخستلې شی نو د قیامت په ورخ باندې به د ظالم نه د هغه حق وصول کری شی او د هغی صورت به دا وی چه د ظالم نیکنی به مظلوم ته ورکولې شی ځکه په هغه ورخ باندې به سوا د نیکنی نه یو څیز هم دکار پاتې نه شی، که د ظالم سره نیکنی نه وی نو د مظلوم گناهونه به کمولو سره د ظالم په اعمال نامه کنبی واچولې شی، بلکه کوم مومنان چه د جهنم نه نجات موندلو سره لارې هغوی به هم جنت ته داخلیدو نه مخکښي په یو پل باندې جمع کری شی، دا پل به د جنت او جهنم ترمینځه وی. په هغی باندې به خپل مینځ کنبی د کری شوې زیاتو کمې پوره کولې شی او د ظالم نه به د مظلوم بدله اخستلې شی، چه کله د یو بل ټول حقوق ادا شی نو پاک صفا کیدو سره به جنت ته داخلیدو اجازت ورکړې شی.

قوله: ﴿وَهِيَ الْحَاقَّةُ لِأَنَّ فِيهَا الثَّوَابَ وَحَوَاقِ الْأُمُورِ الْحَقَّةُ وَالْحَاقَّةُ وَاحِدٌ﴾: (م)

ضمیر د قیامت طرف ته راجع دی، د قیامت ورخی ته «حاقه» وانی، ځکه چه په دې ورخ باندې به د اعمالو ثواب متحقق او ثابت وی او ډیر زیات امور به په دې کنبی ثابت شی. د حقه او حاقه دواړو یوه معنی ده، دا په حقیقت کنبی د مشهور امام فراء رحمہ اللہ عبارت دې کوم چه هغوی په معانی القرآن کنبی لیکلې دې، امام بخاری رحمہ اللہ هم د هغه ځانې نه اخستلې دې.

﴿القارعة، والغاشية، والصاعه﴾ دا درې واړه هم د قیامت نومونه دی.

...بقیه از حاشیه گذشته] پشت کرب ذلک الیوم حتی یلجم الکافر العرق قیل له فاین المؤمنون قال علی الکراسی من ذهب ویظلل علیهم الغمام وبسند قوی عن ابی موسی قال الشمس فوق رؤوس الناس یوم القیامة وأعمالهم تظلم وأخرج بن المبارک فی الزهد وابن أبی شیبۃ فی المصنف واللفظ له بسند جید عن سلمان قال تعطی الشمس یوم القیامة حر عشر سنین ثم تدنی من جماجم الناس حتی تكون قاب قوسین فیعرفون حتی یرشح العرق فی الأرض قائم ثم ترتفع حتی یفرغر الرجل زاد بن المبارک فی روايته ولا یضر حرها یومئذ مؤمن ولا مؤمنه.

وفی حدیث بن مسعود عند الطبرانی والبیهقی ان الرجل لیفیض عرقا حتی یسیح فی الأرض قائم ثم یرتفع حتی یبلغ انفه وفی روایه عنه عند أبی یعلی وصحبها بن حبان ان الرجل لیلجمه العرق یوم القیامة حتی یقول یا رب ارحنی ولو إلی النار. (فتح الباری: ۴۷۹/۱۱)

(فتح الباری: ۴۸۱/۱۱)

(القارعة): تنگیدونکې د فېمت ورځ به زړونه د خپلو سختو د وجې تنگوي، په دې وجه هغې ته قارعة وائی

(غاشية): غوریدونکې، پوکې، دا ورځ به هم په ټولو خلقو باندې خوره شي، په دې وجه هم دې ته غاشية وائی.

(الصاعه): کرږنوکې. د دنیا د معاملاتو نه به خلق کانړه کړي او د (صاعه) معنی (داهیه) د لوڼې مصیبت هم راځي او د چغې هم راځي. (۱)

قوله: (التغابن: غِبْن اهل الجنة اهل النار): د قیامت ورځې ته (یوم التغابن)

هم وئیلې شي دا د (غبن) نه اخستلې شوې دې، چه د هغې معنی ده: د خپلې حصې او مراد نه محروم کیدل، د اهل جهنم دپاره چه به په جنت کښې کوم کورونه جوړ کړي شوې وي، د هغې نه به هغوی محروم وي او په هغې کښې به جنتیان راشي،

د (غِبْن اهل الجنة اهل النار) مطلب هم دا دې چه اهل جنت به د جهنمیانو هغه کورونو ته راشي او هغوی به محروم کړي. (۲)

امام بخاری رحمه الله په ترجمه الباب د قیامت پنځه نومونه ذکر فرمائیلې دي، امام غزالي رحمه الله او علامه قرطبي رحمه الله چه د قیامت د ورځې نومونه جمع کړل نو تقریباً اتیا (۸۰) نومونه جمع شو چه په هغې کښې یوم الجمع، یوم التناد، یوم الحسرة او یوم التلاق وغیره شامل دي. (۳)

[۶۱۶۸] حَدَّثَنَا عُزْبَةُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنِي شَقِيقٌ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ -

رضي الله عنه - قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «أَوَّلُ مَا يُقْضَى بَيْنَ النَّاسِ بِالْأَمَاءِ» [۶۴۷۱]

د سيدنا عبد الله بن مسعود رحمه الله نه روايت دې چه رسول الله ﷺ او فرمائيل: د ټولو نه اول چه به د کوم څيز په خلقو کښې کولې شي هغه به د وينې بدله وي.

دا حديث امام بخاری رحمه الله دلته په اول کړت ذکر فرمائيلې دي، د امام بخاری رحمه الله شيخ عمر بن حفص دې، هغه د خپل پلار حفص بن ثابت نه روايت نقل کوي، د شقيق نه شقيق بن سلمة مراد دې، د هغوی کنيت ابو وائل دې او په کنيت سره زيات مشهور دي، د سند ټول راويان کوفيان دي. (۴)

(۱) فتح الباری ۴۸۱/۱۱، ارشاد الساری: ۵۳۶/۱۳، عمدة القاری ۱۷۲/۲۳

(۲) فتح الباری ۴۸۱/۱۱، ارشاد الساری: ۵۳۶/۱۳، عمدة القاری ۱۷۲/۲۳

(۳) فتح الباری ۴۸۱/۱۱، ارشاد الساری: ۵۳۶/۱۳، عمدة القاری ۱۷۲/۲۳

(۴) فتح الباری ۴۸۲/۱۱، ارشاد الساری: ۵۳۷/۱۳، عمدة القاری ۱۷۲/۲۳

د امام بخاری رحمته الله نه علاوه امام مسلم، امام ترمذی، امام ابن ماجه او امام نسائی رحمهم الله د دې حدیث تخریج کړې دي. (۱)

د قیامت په ورځ باندې به د ټولو نه اول د څه څیز فیصله کولې شي؟ په دې حدیث کښې دې چې د ټولو نه اول به د وینې فیصله کولې شي، یعنی د دنیا د قتلونو محاسبه او فیصله به کولې شي، د دې نه پس به د باقی اعمالو او نورو معاملاتو فیصلې وي.

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه په یو روایت کښې دې چې د ټولو نه اول محاسبه به د مانځه وي خو په دواړو کښې تطبیق داسې کیدې شي چې په حقوق الله کښې به د ټولو نه اول د مانځه او په حقوق العباد کښې به د ټولو نه اول د وینې فیصله او محاسبه وي. (۲)

[۶۱۶۹] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ سَعِيدِ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «مَنْ كَانَتْ عِنْدَهُ مَظْلَمَةٌ لِأَخِيهِ فَلْيَتَحَلَّلْهُ مِنْهَا، فَإِنَّهُ لَيْسَ تَمْرٌ وَلَا دِينَارٌ وَلَا دِرْهَمٌ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَى لَأَخِيهِ مِنْ حَسَنَاتِهِ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ حَسَنَاتٌ أُخِذَ مِنْ سَيِّئَاتِ أَخِيهِ، فَطُرِحَتْ عَلَيْهِ». [ر: ۲۳۱۷]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چې رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل: چا چې په خپل یو رور باندې ظلم او کړو نو هغه له پکار دی چې هغه په دې دنیا کښې په صاحب حق باندې، معاف کړي، ځکه چې په آخرت کښې به دینار او درهم نه وي، د دې نه مخکښې چې د هغه د رور دپاره د هغه د نیکو نه واخستلې شي او که هغه سره نیکي نه وي نو د هغه د مظلوم رور بدې به په هغه باندې واچولې شي. په دې وجه د بې وسې د وخت نه مخکښې مخکښې په دنیا کښې خپل معاملات صفا کول پکار دی.

[۶۱۷۰] حَدَّثَنِي الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ (وَرَوَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ) قَالَ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَبِي الْمُتَوَكِّلِ النَّاجِي أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِي -رضي الله عنه- قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «يَخْلُصُ الْمُؤْمِنُونَ مِنَ النَّارِ، فَيَجْبَسُونَ عَلَى قَنْطَرَةٍ بَيْنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ، فَيَقْضَى لِبَعْضِهِمْ مِنْ بَعْضٍ، مَظَالِمُ كَانَتْ بَيْنَهُمْ فِي الدُّنْيَا، حَتَّى إِذَا هُذِبُوا وَنُقُوا أُذِنَ لَهُمْ فِي دُخُولِ الْجَنَّةِ، قَوْلَ الَّذِي نَفَسَ مُحَمَّدٌ بِيَدِهِ لِأَحَدِهِمْ أَهْدَى يَمْنُزِلُهُ فِي الْجَنَّةِ مِنْهُ يَمْنُزِلُهُ كَانَ فِي الدُّنْيَا». [ر: ۲۳۰۸]

(۱) الحديث اخرجه البخاري ايضا في كتاب الديات، باب قول الله تعالى: ... [بقية برصحه آئنده...
...بقية ازحاشيه گذشته] (ومن يقتل مؤمنا متعدا فجزاء جهنم) رقم الحديث: ۶۸۶۴. واخرجه الامام مسلم في كتاب الحدود، باب المجازاة بالدماء في الآخرة، وانها اول ما يقضى فيه بين الناس يوم القيامة، رقم الحديث: ۴۳۵۷، واخرجه الترمذی في كتاب الديات، باب الحكم في الدماء، رقم الحديث: ۱۳۹۶، واخرجه النسائی في كتاب تحريم الدم، باب تعظيم الدم، رقم الحديث: ۴۰۰۲، واخرجه ابن ماجه في كتاب الديات، بالتعليق في قتل مسلم ظلما، رقم الحديث: ۲۶۱۵.

(۲) فتح الباری ۸۲/۱۱، ارشاد الساری: ۵۳۷/۱۳، عمدة القاری ۱۷۲/۲۳

د سیدنا ابوسعید خدری رضی الله عنه نه روایت دې چې رسول الله ﷺ او فرمائیل: مومنان به د جهنم نه خلاصې بیا مومی، خو د جهنم او دوزخ ترمینځه به هغوی په یو پل باندې اودرولې شی او بیا به په یو بله غاړه باندې د دې ظلمونو بدله واخستلې شی او کله چه برابری اوشی او صفائی راشی نو هغوی ته به جنت ته د تلو اجازت ملاؤ شی. پس قسم په هغه ذات چه د هغه په لاس کښې زما نفس دې چه په جنتیانو کښې به هر یو په جنت کښې خپل کور د دنیا د کور په مقابل کښې زیاتې غوره طریقې سره اوپیژنی.

په سند کښې آیت کریمه **(وَكَمْ مَّا مَلَأُوا مِنْ غِلٍّ)** لره ذکر کولو سره دې طرف ته اشاره اوکړه چه د حدیث متن د دې آیت دپاره د تفسیر په درجه کښې دې.

قوله: (عَلَى قَطْرَةٍ بَيْنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ): د جنت او جهنم ترمینځه دا پل، یا به یو بیل پل وی یا به د مشهور پل صراط یو گټ وی، علامه قرطبی رحمته الله علیه فرمائی چه دا به هغه مومنان وی چه د هغوی په باره کښې به الله پاک ته علم وی چه د قصاص په صورت کښې به د هغوی حسنات او نیکۍ نه ختمیږی. (۱) دا حدیث، د دې نه مخکښې په مظالم کښې تیر شوي دې.

۴: باب مَنْ نُوقِشَ الْحَسَابَ عَذَابٌ

د قیامت په ورځ د حساب مناقشه: امام بخاری رحمته الله علیه ترجمه الباب د حدیث یوه جمله اخستلو سره قائم کړې ده، حدیث، امام په باب کښې ذکر فرمایلی دي، چه د هغې حاصل دا دې چه د قیامت په ورځ چه د چا سره په حساب کښې مناقشه اوکړي شوه او تپوس ترې شروع شو چه داسې دې ولې اوکړل؟ ولې دې اونکړل؟ نو هغه به په عذاب کښې اخته کړې شی. د قرآن کریم د سورة انشقاق په آیت کریمه کښې دی چه کومو خلقو ته عمل نامه په بنی لاس کښې ورکړې شی نو د هغوی حساب به آسان وی، سیده عائشه رضی الله عنها د رسول الله ﷺ نه د دې حدیث متعلق تپوس اوکړو چه د قرآن کریم په پورته آیت کریمه کښې د حساب ذکر دې او دا به اصحاب میمنه وی او د حدیث نه معلومیږی چه د چا سره حساب کولې شی، هغوی ته به عذاب ورکولې شی.

رسول الله ﷺ او فرمائیل: په آیت کریمه کښې د حساب نه صرف پیښی مراد ده، مناقشه نه ده، په حساب کښې چه به د چا مناقشه کولې شی، هغوی به رانیولې شی او هغوی به په عذاب کښې اخته کیږی.

[۶۱۷۲، ۶۱۷۱] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ عُمَانَ بْنِ الْأَسْوَدِ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «مَنْ نُوقِشَ الْحَسَابَ عَذَابٌ». قَالَتْ قُلْتُ أَلَيْسَ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى (فَوَقَّ الْحَسَابَ حسابًا يَبِيرًا) قَالَ «ذَلِكَ الْعَرُوضُ».

د سیده عائشه رضی الله عنها نه روایت دې چه رسول الله ﷺ او فرمائیل: د چا په حساب کښې چه سختی اوکړې شی، په هغه باندې عذاب یقینی دي، سیده عائشه رضی الله عنها فرمائی چه په دې

باندې ترې ما تپوس او کړو چه ایا د الله پاک دا ارشاد نه دې چه : بیا به نزدې د هغوی نه سپک حساب واخستلې شی. چه د هغې نه معلومېږي چه حساب نه د خلاصی موندونکو سره هم وی، رسول الله ﷺ او فرمائیل چه د دې نه مراد بس صرف بېسی ده دا روایت په کتاب العلم کښې تیر شوې دې.

حَدَّثَنِي عُمَرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُثْمَانَ بْنِ الْأَسْوَدِ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ سَمِعْتُ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مِثْلَهُ. وَتَابَعَهُ ابْنُ جُرَيْجٍ وَحُمَّدُ بْنُ سُلَيْمٍ وَأَيُّوبُ وَصَالِحُ بْنُ رُسْتَمٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -.

د عثمان بن الاسود متابعت ابن جریج (عبدالملک بن عبدالعزیز) محمد بن سلیم، ایوب سختیانی او صالح بن رستم کړې دې، د ابن جریج، محمد بن سلیم او ایوب سختیانی متابعت ابو عوانه په خپل صحیح کښې او د صالح بن رستم متابعت اسحاق بن راهویه موصولاً نقل کړې دې. (۱)

[۶۱۷۲] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ أَبِي صَغِيرَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنِي عَائِشَةُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «لَيْسَ أَحَدٌ يُحَاسِبُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا هَلَكَ». فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَيْسَ قَدْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى (فَأَمَّا مَنْ أَوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ * فَسَوْفَ يُحَاسِبُ حِسَابًا يَسِيرًا) فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «إِنَّمَا ذَلِكَ الْغَرَضُ، وَلَيْسَ أَحَدٌ يَنَاقِشُ الْحِسَابَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا عَذِبٌ». [ر: ۱۰۳]

د سیده عائشه رضی الله عنها نه رایت دې چه رسول الله ﷺ او فرمائیل: د کوم سړی نه هم چه د قیامت په ورځ باندې حساب طلب کړې شو، هغه هلاک شو، ما عرض او کړو، یا رسول الله ﷺ: ایا الله پاک پخپله نه ډی فرمائیلی چه: پس د چا اعمال نامه چه د هغه په بنی لاس کښې ورکړې شی نو نزدې به د هغه نه سپک حساب واخستلې شی.

په دې باندې رسول الله ﷺ او فرمائیل چه دا خو به صرف پېشی وی، د وئیلو مطلب دا دې چه د قیامت په ورځ چه د چا سره هم په حساب کښې سختی او کړې شی. په هغه باندې عذاب یقینی دې.

[۶۱۷۳] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ يَقُولُ «يُجَاءُ بِالْكَافِرِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُقَالُ لَهُ أَرَأَيْتَ لَوْ كَانَ لَكَ مِثْلُ

الْأَرْضِ ذَهَبًا أَكُنْتَ تَقْتَدِي بِهِ فَيَقُولُ نَعَمْ. فَيَقَالُ لَهُ قَدْ كُنْتَ سُبُلْتَ مَا هُوَ أَيْسَرُ مِنْ ذَلِكَ. ۱۳۱۵۶»

د سيدنا انس بن مالک رضی اللہ عنہ نه روايت دي چه رسول الله ﷺ به فرماييل چه د قيامت په ورځ باندي به كافر راوستلې شي او د هغه نه به تپوس او كړې شي چه ستا څه خيال دي؟ كه د زمكې برابر تاسره سره زر وي نو آيا هغه به د خپل خلاصۍ دپاره، فديه وركوي؟ هغه به وائي او! خو هغه وخت به هغه ته اووئيلې شي چه ستا نه (په دنيا، كېنې د دې نه د ډير معمولي څيز مطالبه كړې شوې وه) او تا هغه هم پوره نه كړو يعنې ايمان او عمل صالح.

[۶۱۷۴] حَدَّثَنَا عُمرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ حَدَّثَنِي الْأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي خَيْمَةُ

عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَسَيَّكِلُهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، لَيْسَ بَيْنَ اللَّهِ وَبَيْنَهُ تَرْجَمَانٌ، ثُمَّ يَنْظُرُ فَلَا يَرَى شَيْئًا قَدَّمَ، ثُمَّ يَنْظُرُ بَيْنَ يَدَيْهِ فَتَسْتَقْبِلُهُ النَّارُ، فَمَنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ أَنْ يَتَّقِيَ النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ».

د سيدنا عدی بن حاتم رضی اللہ عنہ نه روايت دي چه رسول الله ﷺ او فرماييل: تاسو د هر هر فرد نه الله پاک د قيامت په ورځ داسې کلام کوي چه د الله پاک او د هغه ترمنځه به ترجمان نه وي. بيا چه هغه بنده او گوري نو هغه ته به يو څيز هم په نظر رانشي، بيا به هغه خپلې مخې ته او گوري او د هغه مخې ته به اوړوي، پس کوم سړي هم چه د اور نه د بچ کيدو استطاعت لري چه په دې دنيا كېنې دې عمل کولو سره، هغه خان بچ کړي اگر كه هغه د كهجورې د يوې ټكړې په ذريعه ولې نه وي. (هغه دې د الله پاک په لاره كېنې خرچ كړي او د خپل بچ كيدو بندوبست دي او كړي).

قَالَ الْأَعْمَشُ حَدَّثَنِي عُمرُ بْنُ حَاتِمٍ عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «اتَّقُوا النَّارَ» ثُمَّ أَعْرَضَ وَأَشَاءَ، ثُمَّ قَالَ «اتَّقُوا النَّارَ» ثُمَّ أَعْرَضَ وَأَشَاءَ ثَلَاثًا، حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ يَنْظُرُ إِلَيْهَا، ثُمَّ قَالَ «اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ»، فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَيَكِلِمَةَ طَبِيعَةٍ. [۱۳۴۷]

دا د ماقبل سند سره متصل دي. سيدنا عدی بن حاتم رضی اللہ عنہ فرماني چه رسول الله ﷺ او فرماييل: د جهنم نه بچ شئ، بيا هغوی خپل مخ مبارک واړولو. بيا ئې او فرماييل: د جهنم نه خان بچ کړئ. او د دې نه پس ئې بيا خپل مخ مبارک واړولو، درې کرته رسول الله ﷺ داسې او کړل، مونږ دا او گنډله چه رسول الله ﷺ جهنم لره ويښي، بيا ئې او فرماييل د جهنم خان بچ کړئ اگر چه د كهجورې د يوې ټكړې په ذريعه ولې نه وي او چاته چه دا هم ملاؤ نه شي نو هغه د ښه خبرې په ذريعه (دې خان بچ كړي).

قوله: **(وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ)**: د اور نه خان بچ کړئ اگر چه د كهجورې د يوې ټكړې په ذريعه وي.

① د دې مطلب دا هم كيدې شي چه د جهنم نه د بچ كيدو هر ممكن كوشش كول پكار دي او د كهجورې په وړه شان ټكړه كېنې هم احتياط كول پكار دي چه هغه چرته حرام او ناجائز نه

سَوَاءٌ كَثِيرٌ قُلْتُ يَا جِبْرِيلُ هَؤُلَاءِ أُنْمِي قَالَ لَا وَلَكِنَّ الطَّلُورَ إِلَى الْأَفْقِ . فَنَظَرْتُ فَإِذَا سَوَاءٌ كَثِيرٌ . قَالَ هَؤُلَاءِ أَمْنُكَ ، وَهَؤُلَاءِ سَبْعُونَ أَلْفًا قَدْ آمَهُمْ ، لَا حِسَابَ عَلَيْهِمْ وَلَا عَذَابَ . قُلْتُ وَلِمَ قَالَ كَأَنَّهُ لَا يَكْفُونُ ، وَلَا يَسْتَرْقُونَ ، وَلَا يَتَطَلَّوْنَ ، وَعَلَى رِجْلِهِمْ يَتَوَكَّلُونَ . فَقَامَ إِلَيْهِ عُكَّاشَةُ بْنُ مَعْصَنٍ فَقَالَ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يُجْعَلَنِي مِنْهُمْ . قَالَ «اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ مِنْهُمْ» . ثُمَّ قَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ آخَرُ فَقَالَ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يُجْعَلَنِي مِنْهُمْ . قَالَ «سَبَقَكَ بِهَا عُكَّاشَةُ» . ار: ۱۳۲۲۹

د سيدنا ابن عباس رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ او فرمائيل : زما مخکني امتونه پيش کړي شو . د يو نبي سره پوره امت تير شو ، د يو نبي سره خو کسان تير شو . د يو نبي سره لس کسان تير شو . د بعض سره پنځه کسان تير شو چا چه په هغوی باندې ايمان راوړې وو . او څه انبياء يواځي تير شو (چه په هغوی باندې يو هم ايمان راوړونکي نه وو) بيا ما اوکتل چه د انسانانو يو لويي جماعت د لرې نه په نظر راغلو ، ما د جبرئيل عليه السلام نه تپوس اوکړو آيا دا زما امت دي؟ هغوی او فرمائيل : نه بلکه د آسمان طرف ته اوگورئ چه او مې کتل نو د ډير لويي جماعت غير واضح مخونه ښکاره کيدل ، وي فرمائيل چه دا ستاسو امت دي او دا د هغوی مخې ته چه کوم خلق دی ، د هغوی تعداد اويا زره دي . د هغوی نه به نه حساب اخستلې شي او نه به په هغوی باندې عذاب وي . ما تپوس اوکړو ، داسې به ولي وي؟ هغوی او فرمائيل : چه د دي وجه دا ده چه دي خلقو به داغونه نه لگول ، غلا به ئې نه کوله . بد فالي به ئې نه کوله او په خپل رب باندې به ئې اعتماد کولو .

بيا د رسول الله ﷺ طرف ته عکاشه بن محصن رضي الله عنه ورمخکني شو او عرض ئې اوکړو يا رسول الله ﷺ ! دعا اوکړئ چه الله پاک ما هم په دغه خلقو کښې داخل کړي . رسول الله ﷺ دعا اوکړه چه يا الله : دي هم په دغه خلقو کښې داخل کړه .

د دي نه پس يو بل سړي اودريدلو او عرض ئې اوکړو چه زما دپاره هم دا دعا اوکړئ چه الله پاک ما هم په هغوی کښې داخل کړي ، رسول الله ﷺ په دي باندې او فرمائيل چه عکاشه ستا نه مخکني شوې دي

د حديث شريف دوه سندونه دي او دواړه تلو سره په حصين بن عبد الرحمن واسطی باندې جمع کيږي .
په اول سند کښې د امام بخاري رحمته الله عليه شيخ عمران بن مسيرة او شيخ الشيخ محمد بن فضيل دي او په دويم سند کښې د امام بخاري رحمته الله عليه شيخ اسيد بن زيد او شيخ الشيخ هشيم بن بشير واسطی دي .

قوله: «سَبَقَكَ بِهَا عُكَّاشَةُ» : د دي دويم سړي دپاره رسول الله ﷺ دعا او نه فرمائيله ، د دي يو وجه خو دا کيدي شي چه دا سلسله به بيا اوږده شوې وه او په حاضرينو کښې به نور هم ډير حضرات اودريدلې وي او د خپل خان دپاره به ئې په رسول الله ﷺ باندې دعا کوله . او دا وجه هم کيدي شي چه سيدنا عکاشه رضي الله عنه چه کله اوويل نو هغه د قبول والي وخت وو . کوم چه روستو پاتې نه شوه ، په دي وجه روستنی سړي ته رسول الله ﷺ دا جمله ارشاد

اوفرمائیلہ او داہم کیدی شی چہ د هغوی پہ بارہ کنبی رسول اللہ ﷺ د وحی پہ ذریعہ دا خبرہ اوفرمائیلہ د باقی پہ بارہ کنبی وحی نہ وه راغلی.

[۶۱۷۶] حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ أَسَدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يُونُسُ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ حَدَّثَهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ «يَدْخُلُ مِنْ أُمَّتِي زُمْرَةٌ هُمْ سَبْعُونَ أَلْفًا، تُضَيَّعُ وُجُوهُهُمْ إِضَاعَةً الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ». وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ فَقَامَ عَكَاشَةُ بْنُ حِصْنِ الْأَسَدِيِّ يَرْفَعُ عِمْرَةً عَلَيْهِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ اذْغُ اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ. قَالَ «اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ مِنْهُمْ» ثُمَّ قَامَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ اذْغُ اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ. فَقَالَ «سَبِّكَ عَكَاشَةُ». [ار: ۱۵۴۷۴]

د سيدنا ابوهريره رضی اللہ عنہ نه روايت دي چه ما د رسول الله ﷺ نه واوريدل. رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه زما د امت يو جماعت به جنت ته داخليري. چه د هغوی تعداد به اويا زره وي. د هغوی مخونه به داسې روښانه وي لکه د خوارسمي د شېي سپوږمي چه روښانه وي. سيدنا ابوهريره رضی اللہ عنہ فرمائي چه په دې باندې عکاشه بن محصن رضی اللہ عنہ پاسيدو او خپل خادر کوم چه د هغوی په بدن باندې ووهغه ئي اوچت کړو او عرض ئي اوکړو يا رسول الله ﷺ د الله پاک نه دعا اوکړئ چه ما هم په هغوی کنبي داخل کړي. رسول الله ﷺ دعا اوکړه چه اي الله: دې هم په هغوی کنبي داخل کړي، د هغوی نه پس يو بل صاحب پاسيدو او عرض ئي اوکړو. يا رسول الله ﷺ دعا اوکړئ چه ما هم الله پاک په هغوی کنبي داخل کړي، رسول الله ﷺ اوفرمائیل: عکاشه ستا نه مخکښي شو.

[۶۱۷۷] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ حَدَّثَنَا أَبُو عَاسَنَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «لَيَدْخُلَنَّ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِي سَبْعُونَ أَلْفًا أَوْ سَبْعُمِائَةِ أَلْفٍ - شَكٌّ فِي أَحَدِهِمَا - مُتَمَسِكِينَ، أَخَذَ بَعْضُهُمْ بِبَعْضٍ، حَتَّى يَدْخُلَ أَوْهُمْ وَآخِرُهُمُ الْجَنَّةَ، وَوُجُوهُهُمْ عَلَى ضَوْءِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ». [ار: ۱۳۰۷۵]

د سيدنا سهل بن سعد رضی اللہ عنہ نه روايت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: جنت ته به زما د امت اويا زره يا اويا لاکهه (راوی ته په دې کنبي په يو تعداد کنبي شک وو، کسان داخليري چه بعض به. بعض نورو لره وينی دغه شان به جنت ته اول او آخر ټول داخل شی او د هغوی مخونه د خوارسمي د سپوږمي په شان وي.

[۶۱۷۸] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ صَالِحٍ حَدَّثَنَا ثَاقِبٌ عَنْ ابْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «إِذَا دَخَلَ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ، وَأَهْلُ النَّارِ النَّارَ، ثُمَّ يَقُومُ مُؤَدِّنٌ بَيْنَهُمَا يَأْهَلُ النَّارَ لَا مَوْتَ، وَيَأْهَلُ الْجَنَّةَ لَا مَوْتَ، خُلُودٌ». [۶۱۸۲]

د سیدنا عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ روایت دی کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی: چہ کله اهل جنت، جنت ته او اهل جهنم جهنم نه داخل شی نو آواز کونکي به د هغوی ترمنځه اودریدلو سره آواز اوکړی چہ ای اهل جهنم په تاسو به مرگ نه راځی، او ای اهل جنت: په تاسو به مرگ نه راځی، بلکه همیشه به هم دلته اوسیرئ.

۱۶۱۷۹۱ حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «يُقَالُ لِأَهْلِ الْجَنَّةِ خُلُودٌ لِمَوْتٍ، وَلِأَهْلِ النَّارِ النَّارِ خُلُودٌ لِمَوْتٍ»

د سیدنا ابوهریره رضی اللہ عنہ نه روایت دی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل اهل جنت ته به وئیلې شی چہ ای اهل جنت: تاسو به همیشه هم دلته اوسیرئ په تاسو به مرگ نه راځی او اهل دوزخ ته به وئیلې شی چہ ای اهل دوزخ همیشه به تاسو دلته اوسیرئ، په تاسو به مرگ نه راځی.

۵۰: باب صِفَةِ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ

وَقَالَ أَبُو سَعِيدٍ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «أَوَّلُ طَعَامٍ يَأْكُلُهُ أَهْلُ الْجَنَّةِ زَادَةٌ كَعِيدِ حُوبٍ». عَدْنٌ خُلْدٌ عَدْنَتْ بِأَرْضٍ أَقْمَتْ، وَمِنْهُ الْمَعْدِنُ، فِي مَعْدِنٍ صِدْقٌ، فِي مَنَبِتٍ صِدْقٌ.

د دې باب د لاندې امام بخاری رحمته اللہ علیہ هغه احادیث بیان فرمائیلې دي چہ په هغې کښې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د جنت او جهنم اوصاف اود هغې کیفیت بیان کړې دي. د سیدنا ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ دا تعلیق امام بخاری رحمته اللہ علیہ خو بابونه مخکښې په باب یقبض الله الارض..... موصولا نقل کړې دي.

قوله: «عَدْنٌ خُلْدٌ عَدْنَتْ بِأَرْضٍ أَقْمَتْ وَمِنْهُ الْمَعْدِنُ»: په قرآن کریم کښې په

ډیرو ځایونو کښې د «عدن» لفظ د جنت سره استعمال شوې دي. په سورة توبه کښې دي «لن جنت عدن» یعنی د همیشوالی باغونو کښې. د «عدنت بارض» معنی ده ما په زمکه باندې قیام اوکړو، هلته اوسیدم، هم په دې سره مشهور لفظ معدن دي. یعنی کان د چرته نه چه معدنیات سره زر، سپین زر او پیتل وغیره راویستلې شی.

قوله: «فِي مَعْدِنٍ صِدْقٌ فِي مَنَبِتٍ صِدْقٌ»: معدن صدق خلق وائی. د دې ترجمه ده «منبت صدق» او په یوه نسخه کښې «مقعد صدق» دي. د معدن په ځانې د «مقعد» لفظ دي. دا لفظ په سورة قمر کښې د جنت په تذکره کښې واقع دي «إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَهِيَ مَعْدِنٌ صِدْقٌ» د مقعد صدق نه داسې مجلس مراد دي چہ په هغې کښې څه لغویا د گناه

خبره نه وی، دلته چونکه د جنت ذکر دې، په دې وجه: منع صدق مناسبت په باب سره واضح دې، خو د ابو عبیده په کلام کښې د معدن صدق معنی منبت صدق لیکلې شوي ده. او د دې نه مخکښې چونکه د عدن لفظ راغلې دې نو د دې لفظ مناسبت هم راځي. هسې هم امام بخاری رحمته الله علیه په معمولی مناسبتونو سره الفاظ ذکر کوي. لکه چه د هغې مشاهده تاسو په کتاب التفسیر کښې کړې ده

۶۱۸۰۱ حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَهْتَمٍ حَدَّثَنَا عَوْفٌ عَنْ أَبِي رَجَاءٍ عَنْ عِمْرَانَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «أَظْلَعْتُ فِي الْجَنَّةِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا الْفُقَرَاءَ وَأَظْلَعْتُ فِي النَّارِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا الْبِغَاءَ». (ر: ۳۰۶۹)

د سيدنا عمران بن حصين رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم او فرمايل: ما په جنت کښې او کتل نو د هغه ځانې اوسيدونکي اکثر غريب خلق وو او ما په جهنم کښې او کتل نو د هغه ځانې اوسيدونکي اکثر زنانه وې.

د ابو رجاء نوم عمران عطاردی دي، د دې حديث راويان ټول بصريان دي.

۶۱۸۱۱ حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ أَخْبَرَنَا سُلَيْمَانُ التَّيْمِيُّ عَنْ أَبِي عُثْمَانَ عَنْ أُسَامَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «قُمْتُ عَلَى بَابِ الْجَنَّةِ فَكَانَ عَامَةً مِنْ دَخَلَهَا الْمَسَاكِينُ، وَأَصْحَابُ الْحَدِيدِ مُجْبُوسُونَ، غَيْرَ أَنَّ أَصْحَابَ النَّارِ قَدْ أُمِرَ بِهِمْ إِلَى النَّارِ، وَقُمْتُ عَلَى بَابِ النَّارِ فَإِذَا عَامَةً مِنْ دَخَلَهَا الْبِغَاءُ». (ر: ۳۹۰۰)

د سيدنا اسامة رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم او فرمايل: زه د جنت په دروازه باندې او دريدم نو هلته اکثر داخليدونکي مساکين وو او مالدار خلق (جنت ته د داخليدو نه) منع کړې شو (د حساب او قصاص وغيره دپاره) خو جهنميانو ته اور ته د تلو حکم او کړې شو او ما د جهنم په دروازه باندې او دريدلو سره او کتل نو په هغې کښې اکثر داخليدونکي زنانه وې د اصحاب الجدد نه مالدار خلق مراد دي.

۶۱۸۲۱ حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ أَسَدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ زَيْدٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ حَدَّثَهُ عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -

«إِذَا صَارَ أَهْلُ الْجَنَّةِ إِلَى الْجَنَّةِ، وَأَهْلُ النَّارِ إِلَى النَّارِ، جِيَءَ بِالْمَوْتِ حَتَّى يُجْعَلَ بَيْنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ ثَمَرٌ دَبِيحٌ، ثُمَّ يَأْوِي مَنَاقِبُ أَهْلِ الْجَنَّةِ لَأَمَوْتٍ، يَا أَهْلَ النَّارِ لَأَمَوْتٍ، فَيَزْدَادُ أَهْلُ الْجَنَّةِ قَرَحًا إِلَى قَرَحِهِمْ، وَيَزْدَادُ أَهْلُ النَّارِ حَرًّا إِلَى حَرِّهِمْ» (۱۷۸/۶۱)

د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم او فرمايل: چه كله اهل جنت جنت ته لاړ شي او اهل دوزخ دوزخ ته لاړ شي نو مړگ به راوستلې شي او هغه به د جنت او دوزخ تر مينځه ذبح کړې شي، بيا به يو آواز کونکې آواز او کړي چه اې اهل جنت! په تاسو به

مرگ نه راختی. ای اهل دوزخ! پ- تاسو به مرگ نه راختی، په دې وخت کېنې به جنتیان نور هم خوشحاله شی او دوزخیان به نور هم غمژن شی

[۶۱۸۳] حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ أَسَدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ لِأَهْلِ الْجَنَّةِ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ يَقُولُونَ لَبَّيْكَ رَبَّنَا وَسَعْدَيْكَ. فَيَقُولُ هَلْ رَضِيتُمْ فَيَقُولُونَ وَمَا لَنَا لَا تَرْضَى وَقَدْ أُعْطِينَا مَا لَمْ نُعْطِ أَحَدًا مِنْ خَلْقِكَ. فَيَقُولُ أَنَا أُعْطِيكُمْ أَفْضَلَ مِنْ ذَلِكَ. قَالُوا يَا رَبِّ وَأَيُّ شَيْءٍ أَفْضَلُ مِنْ ذَلِكَ فَيَقُولُ أَحِلَّ عَلَيْكُمْ رِضْوَانِي فَلَا أُسْخَطُ عَلَيْكُمْ بَعْدَهُ أَبَدًا» [۷۰۸۰]

د سيدنا ابو سعيد خدری رضی اللہ عنہ نه روايت دې چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائيل : الله پاک به اهل جنت ته فرمائی : ای اهل جنت! جنتیان به وائی : مونږ حاضر يو اي زمونږ ربه! ستا د فرمانبرداري دپاره! الله پاک به ترې نه تپوس او کړي : اوس تاسو خوشحاله یئ؟ هغوی به وائی : مونږ به څنگه خوشحاله نه يو اوس خو تا مونږ ته تا هر هغه څيز را کړو کوم چه دې په خپل مخلوق کېنې چاته هم نه دې ورکړي، الله پاک به ورته فرمائی : آيا زه تاسو ته د دې نه هم غوره څيز درنګړم، جنتیان به وائی، اي ربه! د دې نه غوره څيز نور څه کيدې شي؟ الله پاک به فرمائی چه زه اوس ستاسو دپاره خپله رضوان او خوشحالی نازلوم. د دې نه پس به زه ستاسو نه کله هم ناراضه نه شم (۱)

د الله پاک رضا د جنت د ټولو نه لوڼې نعمت دې، د قرآن کریم په سورة توبه کېنې دی (د رضوان من الله اکبر) او د الله پاک په مناسبت سره ډیر لوڼې دې. (۲)

[۶۱۸۴] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرِو حَدَّثَنَا أَبُو اسْمَاعِيلَ عَنْ مُمَيِّدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا يَقُولُ أُصِيبَ حَارِثَةُ يَوْمَ بَدْرٍ وَهُوَ غُلَامٌ، فَجَاءَتْ أُمُّهُ إِلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ عَرَفْتُ مَنَزِلَةَ حَارِثَةَ مِنِّي، فَإِنْ يَكُ فِي الْجَنَّةِ أَصْبِرُ وَأَحْسِبُ، وَإِنْ تَكُنِ الْأُخْرَى تَرَى مَا أَصْنَعُ. فَقَالَ «وَمَحَلِّكَ -أَوْهَيْلَتِ- أَوْجَنَّةً وَاحِدَةً هِيَ جَنَانٌ كَثِيرَةٌ وَإِنَّهُ لَفِي جَنَّةِ الْفِرْدَوْسِ» [۲۶۵۴]

د سيدنا انس رضی اللہ عنہ نه روايت دې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائيل چه حارثه رضی اللہ عنہ د بدر په جنگ کېنې شهيد شو، هغوی دې وخت کېنې کم عمر وو، نو د هغوی مور د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په خدمت

(۱) الحديث ايضا اخرجه البخارى فى صحيحه، كتاب التوحيد، باب كلام الرب مع اهل الجنة، رقم الحديث : ۷۵۱۸، ومسلم فى صحيحه، كتاب الجنة وصفة نعيمها واهلها، باب احلال الرضوان على اهل الجنة فلا يسخط عليهم ابدا، رقم الحديث : ۷۰۷۰، واخرجه الترمذی فى جامعه، كتاب صفة الجنة، باب معاورة الرب اهل الجنة، احل عليكم رضوانى، رقم الحديث : ۲۵۵۵.

(۲) ارشاد السارى : ۵۵۱/۱۳

کښې حاضره شوه او عرض یې او کړو یا رسول الله ﷺ تاسو ته معلومه ده چه د حارثه سره زما خومره محبت وو. که هغه په جنت کښې وی نو زه به صبر او کړم. او په صبر باندې به د اجر امید لرم. او که بل څه خبره وی نو تاسو به گورئ چه زه څه کوم؟ رسول الله ﷺ او فرمائیل افسوس! یونئ شوي یې؟ آیا جنت یو دې څه هغه خو ډیر جنتونه دی. او هغه حارثه (رضی الله عنه) خو په جنت الفردوس کښې دې.

(أَوْهَلَّتْ) په دې کښې همزه د استفهام دپاره دې او او عاطفه دې، معطوف علیه محذوف دې.
(هَمَلَّتِ الْمَرَأَةُ) خوښې ورکول، دا صیغه معروف او مجهول دواړه طریقو سره استعمال شوې ده. ترکیبی عبارت دې، اَقْلَدْتَ عَقْلَكَ وَهَمَلْتَ: یعنی د بچی په ورکیدو باندې ستاسو عقل ورک شوي دې چه په جنت نه پوهیږي؟

[۶۱۸۵] حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ أَسَدٍ أَخْبَرَنَا الْفَضْلُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا الْفَضْلُ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «مَا يَنْ مَنَكَبِي الْكَافِرُ مِيزَةً ثَلَاثَةً أَيَّامٍ لِلرَّاكِبِ الْمُسْرِعِ».

د سیدنا ابو هريره (رضی الله عنه) نه روایت دې چه رسول الله ﷺ او فرمائیل : د کافر د دواړو اوږو تر مینځه د تیز تلونکي دپاره د درې ورځو د مسافت فاصله ده

په دې حدیث کښې. د جهنم ذکر نشته، خو د جهنمی ذکر دې، په دې مناسبت سره په (پاپ صفة النار) سره دې مطابقت راشي. (۱)

[۶۱۸۶] وَقَالَ إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ سَلَمَةَ حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَمِئِلَ بْنِ سَعْدٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَشَجَرَةً يُسِيرُ الرَّاكِبُ فِي ظِلِّهَا مِائَةَ عَامٍ لَا يَقْطَعُهَا».

دا د ماقبل سند سره موصول دې... او ابن اسحاق بن ابراهيم بيان کړې دې. هغوی ته مغیره بن سلمه خبر ورکړو، هغوی ته وهيب حدیث بيان کړو، هغوی ابو حازم ته، هغوی ته سهل بن سعد (رضی الله عنه) او هغوی ته رسول الله ﷺ او فرمائیل چه په جنت کښې یوه اونه ده چه د هغې په سوري کښې سواره تر سلو کالو پورې د ګرځیدو نه پس به هم هغه قطع نه کړې شی.

قَالَ أَبُو حَازِمٍ حَدَّثْتُ بِهِ النُّعْمَانَ بْنَ أَبِي عِيَّاشٍ فَقَالَ حَدَّثَنِي أَبُو سَعِيدٍ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَشَجَرَةً يُسِيرُ الرَّاكِبُ الْحَوَادِثُ الْمُضْمَرُ السَّرِيعُ مِائَةَ عَامٍ مَا يَقْطَعُهَا».

دا هم د ماقبل سند سره متصل دې... ابو حازم فرمائی چه بیا ما دا حدیث د نعمان بن ابی عیاش نه بیان او کړو چه هغوی اووې چه ماته ابو سعید حدیث بیان کړو، هغوی ته رسول الله ﷺ

شَيْئًا قَابِلَةً إِلَّا أَنْ تُشْرِكَ بِي». ار: ۱۳۱۵۶

«د سيدنا انس بن مالک رضی اللہ عنہ نہ روایت دي چہ رسول اللہ ﷺ او فرمائيل : چہ اللہ پاک بہ پہ قيامت کنبی د اہل دوزخ د تولو نہ کم عذاب موندونکی نہ تپوس اوکړی، که تاسو ته د زمکې په سر باندې يو خيز میسر وی نو آیا ته به د هغې فدیہ د دې عذاب نه د خلاصیدو دپاره، ورکوي؟ هغه به وائی : او .... اللہ پاک به فرمائی چہ ما ستا نه د دې نه هم د معمولی خيز هغه وخت مطالبه کړې وه، چہ کله ته د آدم عليه السلام په شا کنبې وې چہ ما سره به څوک نه شریکوي. خو تا هم په هغې باندې اصرار کولو چہ تا به زما سره شریک جوړوي. (په دې وجه به ته اوس په عذاب کنبې گرفتار یږي).

[۶۱۹۰] (۱) حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ عَنْ عَمْرِو عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «يُخْرِجُ مِنَ النَّارِ بِالشَّقَاعَةِ كَأَنَّهُمْ النَّعَّارِيُّ». قُلْتُ مَا النَّعَّارِيُّ قَالَ النَّعَّارِيُّ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ «يُخْرِجُ بِالشَّقَاعَةِ مِنَ النَّارِ». قَالَ نَعَمْ. د سيدنا جابر رضی اللہ عنہ نه روایت دي چہ رسول اللہ ﷺ او فرمائيل : څه خلق به د جهنم نه د شفاعت

په ذريعه داسې راوځي گویا هغوی به (نعاري) وي، ما تپوس اوکړو (نعاري) څه خيز دي؟

رسول اللہ ﷺ او فرمائيل چہ د دې نه مراد (ضغایس) يعنی واره واره بادرنگ مراد دی، د بادرنگ سره تشبیه په دې وجه ورکړې شوه چہ بادرنگ ډیر زر غتيری او په هغې باندې سپين داغونه هم وی نو دا مطلب هم کيدې شی چہ د جهنم نه راوتونکو باندې به نری نری سپين وينسته هم وی، دی، د هغوی خولې به پريوتلې (يا رژيدلې) وی.

بيا ما د عمرو بن دينار نه تپوس اوکړو: اي ابو محمد! ما د سيدنا جابر رضی اللہ عنہ نه واوريدل، هغوی بيان اوکړو چہ ما د رسول اللہ ﷺ نه واوريدل، هغوی او فرمائيل : چہ د جهنم نه به د شفاعت د وجې نه خلق راوځي، هغوی او فرمائيل : او.

(النَّعَّارِيُّ): شعور: (په وزن د عصفور) جمع ده، وړو وړو بادرنگو ته وائی چہ په هغې باندې داغونه او واره واره وينسته وی. (۲)

(ضغایس): د ضغوس جمع ده واره بادرنگ، بعض ويلي دي دا يو قسم ساگ دي. (۳)

(۱) اخرجه مسلم فی الايمان، باب: ادنی اهل الجنة منزلا قیها، رقم: ۱۹۱

(۲) د دې حديث معنی کنبې ماته غلطی ښکاره کيږي صحيح دا ده چہ: د نعاري په باره کنبې راوی د خپل استاذ عمرو نه تپوس کړې دي او هغوی په ضغایس سره جواب ورکړې دي او راوی د خپل استاذ په باره کنبې وائی چہ د هغه غاښونه نه وو. (فتح الباری)

(۳) ارشاد الساری: ۵۵۷/۱۳، والنهاية لابن الاثير: ۸۳/۲، والفاق فی غريب الحديث: ۱۶۶/۱

[۶۱۹۱] حَدَّثَنَا هُذَيْفَةُ بْنُ حَادٍ حَدَّثَنَا هُثَيْلٌ عَنْ قَتَادَةَ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «يُخْرِجُ قَوْمٌ مِنَ النَّارِ بَعْدَ مَا مَسَّهُمْ مِنْهَا سَقَمٌ، فَيَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ، فَيَسْتَمِرُّونَ أَهْلَ الْجَنَّةِ الْجَنَّةِيِّينَ» [۷۰۱۲]

د سیدنا انس بن مالک رضی اللہ عنہ نے روایت دی ہے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل : یو جماعت بہ د جہنم نہ دے دی نہ پس راوخی چہ اور بہ ہغوی نہ رسیدلے وی او بیا بہ ہغوی جنت تہ داخل شی، ہغوی تہ بہ جہنمیین وئیلے شی.

سقم : د اور نخبنہ، سوزیدلی خانی، د اور گرمی، (۱)

[۶۱۹۲] حَدَّثَنَا مُوسَى حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ يَحْيَى عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ - رضى الله عنه - أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «إِذَا دَخَلَ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ، وَأَهْلُ النَّارِ النَّارَ يَقُولُ اللَّهُ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خُرْدٍ مِنْ إِمْتِحَانٍ فَأُخْرِجُوهُ. فَيُخْرِجُونَ قَدْ امْتَحِنُوا وَعَادُوا مُمْسًا، فَيُلْقَوْنَ فِي نَهْرِ الْحَيَاةِ، فَيَبْتَثُونَ كَمَا تَبْتَثُ الْحَبَّةُ فِي حَمِيلِ السَّيْلِ - أَوْ قَالَ - حِمِيَّةِ السَّيْلِ» [۷۰۱۳] وَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «أَلَمْ تَرَوْا أَنَّنَا تَبْتُ صَفْرَاءَ مُلْتَوِيَةً» [۲۲]

د سیدنا ابو سعید خدری رضی اللہ عنہ روایت دی ہے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل : چہ کله اهل جنت، پہ جنت کنبی او اهل جہنم بہ اهل جہنم تہ داخل شی نو اللہ پاک بہ فرمائی چہ دچا پہ زرہ کنبی د اوری د دانی برابر ایمان وی نو ہغہ د دوزخ نہ راو باسی، ہغہ وخت بہ خلق راویستلی شی نو ہغوی بہ سوزیدلو سرہ د سکرو تو پہ شان وی د دی نہ پس بہ ہغوی پہ نہر حیاہ کنبی واچولے شی، نو ہغوی بہ تروتازہ شی، خنگہ چہ د سیلاب پہ ختو کنبی تیغ راوخی، یا نہی (حبیہ السیل) اووی چہ د (حمیل السیل) پہ خانی او رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل : چہ آیا تا نہ دے لیدلے چہ د ہغہ دانی نہ د زیر رنگ والا بوتے راوخیڑی.

(امتحسوا) ہغوی بہ سوزیدلو وی، د امتحاش معنی د سوزیدودہ.

(حمم) : د حبة جمع دہ، تور سکارہ.

(الحبة) (د حاء پہ کسرے سرہ) صحرائی تیغ تہ وائی، د دی جمع حبب راخی او یو (حبة) (بفتح الحاء) پہ معنی د عام دانی راخی، د ہغی جمع حبوب راخی، دلته حبة پہ کسرے سرہ دے، د دی خصوصیت دا وی چہ فوراً راخیڑی. (۱)

(۱) سقنہ النار : اور پہ ہغہ باندے حملہ اوکرہ، ارشاد الساری : ۵۷/۱۳، والنهاية : ۷۸۳/۱، وعمدة القاری : ۱۹۱/۲۳.

(۲) علامہ قسطلانی رحمۃ اللہ علیہ لیکے : بزر العشب او البقلة الحمقاء، لانها تنبت سريعا، (ارشاد الساری : ۵۵۸/۱۳، والنهاية : ۴۳۳/۱).

(فی حیل السیل) سیلاب چه دخان سره کومه خاوره اوزک و غیره راوری هغی ته حیل وائی
(او قال حیه السیل) د راوی شک دې چه د (حیه) لفظ ئې و نیلې دې او که د (حیل) د
حیه ترجمه: معظم جری الباء واشتدادا سره شارحینو کړې دد، یعنی چرته چه د اوبو بهیدل په
تیزی سره او زیات وی، په بعض نسخو کښې (حیة) راغلې دې، کوم چه تورې خاورې ته
وائی. (۱)

(صغراء ملتوية): زیر او کمزورې، د (ملتوية) معنی ده: کمزورې
امام نووی رحمته الله علیه فرمائی:

(لسمه نياته يكون ضعيفا، ولضعفه يكون اصغر ملتويا، ثم بعد ذلك تشتد قوته) (۲)

دا حدیث په کتاب الایمان کښې په باب تفاضل اهل الایمان د لاندې تفسیر شوې دې. (۳)
[۶۱۹۳، ۶۱۹۴] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا إِسْحَاقَ
قَالَ سَمِعْتُ النُّعْمَانَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ «إِنَّ أَهْلَ أَهْلِ النَّارِ
عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَرَجُلٌ تَوَضَّعَ فِي الْأُخْرَى قَدْ مَيَّهَ جَمْرَةٌ يَغْلِي مِنْهَا دِمَاغُهُ».
د سیدنا نعمان رحمته الله علیه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه و سلم او فرمائیل: د قیامت په ورځ باندې د
عذاب په اعتبار سره د ټولو نه کم انسان هغه وی چه د هغه د قدمونو د لاندې به د اور
سکروته کیخودلې شی او د هغې په وجه باندې به د هغه مازغه خوتکیږي.

(احص): باطن قدمیه الذی لا یصل ال الارض عند البشر (۴) یعنی د قدم نه لاندې هغه حصه کومه
چه په ګرځیدو کښې د زمکې نه اوچته وی، دا حدیث امام بخاری رحمته الله علیه دلته اول کړت ذکر
فرمائیلې دې.

[۶۱۹۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ
بَشِيرٍ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ «إِنَّ أَهْلَ النَّارِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ
رَجُلٌ عَلَى الْأُخْرَى قَدْ مَيَّهَ جَمْرَتَانِ يَغْلِي مِنْهُمَا دِمَاغُهُ، كَمَا يَغْلِي الْبُرْجُلُ وَالْقَيْمَمُ».
د سیدنا نعمان بن بشیر رحمته الله علیه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه و سلم او فرمائیل: د قیامت په ورځ
باندې به په جهنمیانو کښې د عذاب په اعتبار د ټولو نه کم عذاب موندونکې هغه سړې وی
چه د هغې د دواړو څپو د لاندې سکروته کیخودلې شی، چه د هغې د وجې نه به د هغه دماغ
خوتکیږي لکه څنگه چه کتوئ خوتکیږي.

(۱) عمدة القاری: ۱۹۱/۲۳، ارشاد الساری: ۵۵۸/۱۳

(۲) ارشاد الساری: ۵۵۸/۱۳

(۳) کشف الباری: کتاب الایمان: ۱۰۹/۲

(۴) ارشاد الساری: ۵۵۸/۱۳

(نعم) لوہی چہ پہ ہنی کُنی عموما اوبہ گرمولہ شی مرچل او قمقم دواہ پہ یو معنی کُنی دی۔ قمقم د اوبو گرمولو د لوہی دپارہ استعمالیری بعض روایتونو کُنی واؤ پہ حرف عطف سرہ دی۔ المرچل و القمقم، زیات واضح دی (۱)

[۶۱۹۵] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ زُهْرَةَ عَنْ خَيْثَمَةَ عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - ذَكَرَ النَّارَ فَأَشَاعَ بَوَاجِبِهِ فَنَقَّوْذَ مِنْهَا، ثُمَّ ذَكَرَ النَّارَ فَأَشَاعَ بَوَاجِبِهِ فَنَقَّوْذَ مِنْهَا، ثُمَّ قَالَ «اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقْ ثَمَرَةٍ، فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فِي كَلِمَةٍ طَيِّبَةً». (ار: ۱۳۴۷)

د سیدنا عدی بن حاتم رضی اللہ عنہ روایت دی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د جہنم ذکر کړې دی او مخ مبارک ئی ترې وارولو۔ بیا ئی د هغه نه پناه او غوښتل۔ د دې نه پس فرمائی چہ د دوزخ نه خان بیچ کړئ۔ اگر کہ د کھجورې په یو تکرہ باندې ولې نه وی، چہ چاته دا هم ملاؤ، نه شی هغه له پکار دی چہ د ښه خبرې په ذریعہ (د دوزخ نه خان بیچ کړی)

[۶۱۹۶] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمْرَةَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي حَارِثٍ وَالدَّرَاوَزِيُّ عَنْ يَزِيدَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ خَبَّابٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَذَكَرَ عِنْدَهُ ثَمَرَةُ أَبُو طَالِبٍ فَقَالَ «لَعَلَّهُ تَنْفَعُهُ شَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَجْعَلَ فِي صَحْصَاحٍ مِنَ النَّارِ، يَبْلُغُهُ كَعْبِيهِ، يَغْلِي مِنْهُ أَمْرًا غَايَةً». (ار: ۳۶۷۲)

د سیدنا ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ نه روایت دی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مخکښی د هغوی د تره ابو طالب ذکر کړې شوې وو، رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: ممکن ده چہ د قیامت په ورځ باندې زما شفاعت د هغوی په کار راشی او هغوی د جہنم په کم اور والا حصہ کُنی واچولې شی، د اور دا حصہ به صرف د هغوی د گټو پورې وی خو په دې سره به هم د هغوی مازغه خو تکبیری۔

(ضضاح): لږې شان اوبہ، دلته ترې لږ اور مراد دی، د یلم ضمیر د ضضاح طرف ته راجع دی۔ [۶۱۹۷] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «يَجْمَعُ اللَّهُ النَّاسَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَقُولُونَ لَوْ اسْتَشْفَعْنَا عَلَى رَبِّنَا حَتَّى يَرْجِعَنَا مِنْ مَكَانِنَا. فَيَأْتُونَ آدَمَ فَيَقُولُونَ أَلَيْتَ الَّذِي خَلَقَكَ اللَّهُ بِيدِهِ، وَنَفَعَ فَيْكَ مِنْ رُوحِهِ، وَأَمَرَ الْمَلَائِكَةَ فَسَجَدُوا لَكَ، فَأَشْفَعْنَا عِنْدَ رَبِّنَا. فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ - وَيَذْكُرُ خَطِيئَتَهُ وَ يَقُولُ - أَتُوا نَوْحًا أَوَّلَ رَسُولٍ بَعَثَهُ اللَّهُ. فَيَأْتُونَهُ فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ - وَيَذْكُرُ خَطِيئَتَهُ - أَتُوا إِبْرَاهِيمَ الَّذِي اتَّخَذَهُ اللَّهُ خَلِيلًا. فَيَأْتُونَهُ، فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ - وَيَذْكُرُ خَطِيئَتَهُ - أَتُوا مُوسَى الَّذِي كَلَّمَهُ اللَّهُ فَيَأْتُونَهُ فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ، فَيَذْكُرُ خَطِيئَتَهُ - أَتُوا عِيسَى فَيَأْتُونَهُ فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ، أَتُوا مُحَمَّدًا أَصْلَى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَدْ غَفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَمَا تَأَخَّرَ فَيَأْتُونِي فَأَسْأَلُنُ

عَلَى رَبِّي، فَإِذَا رَأَيْتَهُ وَقَعْتَ سَاجِدًا، قَدِّعْنِي مَ شَاءَ إِلَهُهُ، ثُمَّ يُقَالُ ارْقُمْ رَأْسَكَ، سَلْ تُعْطَهُ، وَقُلْ يُسَمِّعُ، وَاشْفَعْ تُشَفِّعْ. فَأَرْقُمْ رَأْسِي، فَأُحْمَدُ رَبِّي بِتَحِييدٍ يُعِينُنِي، ثُمَّ أَشْفَعُ فَيَحْدِلُنِي حَدًّا، ثُمَّ أَخْرِجُهُمْ مِنَ النَّارِ، وَأَدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ، ثُمَّ أَعُوذُ فَأَقْرَأُ سَاجِدًا امِثْلَهُ فِي الثَّالِثَةِ أَوِ الرَّابِعَةِ حَتَّى مَا يَقِي فِي النَّارِ الْأَمْنُ حِكْمَةُ الْقُرْآنِ»، وَكَانَ قِتَادَةً يَقُولُ عِنْدَ هَذَا أَيْ وَجِبَ عَلَيْهِ الْخُلُودُ. (ار: ۴۲۰۶)

د سيدنا انس رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ او فرمائيل: الله پاک به د قيامت په ورځ باندې خلق راجمع کړي، هغه وخت به خلق وائي چه که مونږ د خپل رب په حضور کښې د چا شفاعت يوسو نو فائده منډ کيدې شي، ممکنه ده چه الله پاک مونږ ته ددې حالت نه آرام راکړي.

پس خلق به سيدنا آدم عليه السلام ته راشي او عرض به کوي. هم تاسو هغه انسان يئ کوم چه الله پاک په خپل لاس باندې جوړ کړو، او په تاسو کښې ئې خپل روح او پوکلو او بيا ئې ملانکو ته حکم او کړو نو هغوی تاسو ته سجده او کړه، تاسو زمونږ شفاعت زمونږ د رب په نزد او کړئ، هغوی به وائي زه د دې قابل نه يم. بيا به هغوی د خپل لغزش ذکر کوي او وائي به چه نوح عليه السلام ته لار شئ، هغه د ټولو نه اول رسول دي، کوم چه الله پاک راليرلې دي.

خلق به نوح عليه السلام ته راشي خو هغوی به هم دا جواب او کړي چه زه د دې قابل نه يم. هغوی به خپل لغزش ذکر کړي او وائي به چه ابراهيم عليه السلام ته لار شئ، د چا نه چه الله پاک خپل خليل جوړ کړي وو خلق به هغه ته راشي خو هغوی به هم داسې وائي چه زه د دې قابل نه يم، هغوی به د خپل لغزش ذکر کوي او وائي به چه موسی عليه السلام ته لار شئ، د چا سره چه الله پاک کلام کړې دي.

خلق به موسی عليه السلام ته لار شي خو هغوی به هم وائي چه زه د دې قابل نه يم، د خپل لغزش ذکر به کوي او وائي به چه عیسی عليه السلام ته لار شئ.

خلق به عیسی عليه السلام ته لار شي خو هغوی به هم فرمائي چه زه د دې قابل نه يم، محمد ﷺ ته لار شئ، ځکه چه د هغوی مخکښې روستو ټول گناهونه معاف کړي شوي دي.

پس خلق به ماته راشي، هغه وخت په زه د خپل رب نه (د شفاعت) اجازت او غواړم او په سجده کښې به پريوځم، الله پاک چه خورمه وخت غواړي ما به په سجده کښې پريږدي، بيا به اووئلې شي چه خپل سر اوچت کړه، چه څه غواړې درکولې به شي، وايه! اوريدلې به شي، شفاعت کوه، شفاعت به دې قبلولې شي. زه به د خپل رب هغه وخت حمد او ثناء بيانوم، داسې کومه چه به ماته زما رب ښائي، بيا به زه شفاعت کوم او زما دپاره به حد مقرر کړې شي، زه به خلقو لره د جهنم نه ويستلو سره جنت ته داخل کړم، بيا به زه راشم او داسې به په سجده کښې پريوځم، دريم يا څلورم کړت..... او اوس (د شفاعت د قليدو او د جهنم نه ويستلو سره جنت ته د بوتلو نه پس، به په جهنم کښې صرف هم هغه خلق باقي پاتې شي کوم چه قرآن منع کړې دي، يعنې مشرکين او کفار و منافقين چه د هغوی په باره کښې دي چه هغوی ته به بېخښنه نه شي کولې، چه د هغوی په جهنم کښې د اوسيدو ذکر په قرآن کریم کښې په صراحت سره موجود دي، امام قتاده به په دې موقع باندې فرمائيل چه د دې نه مراد دا دي چه په کومو خلقو باندې په جهنم کښې خلود او هميشگی ده.

۱۶۱۹۸) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ أَحْسَنَ بْنِ ذَكْوَانَ حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ حُصَيْنٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ - عَنْ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: «يُخْرِجُ قَوْمٌ مِنَ النَّارِ شِقَاقَةَ مُحَمَّدٍ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَيَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ، يُسَمُّونَ الْجَهَنَّمِيِّينَ».

د سيدنا عمران بن حصین رضی اللہ عنہ نے روایت دی ہے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل: یو جماعت بہ د جہنم نہ دمحمد صلی اللہ علیہ وسلم د شفاعت پہ وجہ باندی راوخی، او جنت تہ بہ داخل شی، چہ د هغوی نوم بہ جہنمیین کیخودلی شی.

۱۶۱۹۹) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ أُمَّ حَارِثَةَ أَتَتْ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَقَدْ هَلَكَ حَارِثَةُ يَوْمَئِذٍ، أَصَابَهُ غُرْبٌ تَهْمٍ. فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ عَلِمْتُ مَوْقِعَ حَارِثَةَ مِنْ قَلْبِي، فَإِنْ كَانَ فِي الْجَنَّةِ لَمْ أَبْكُ عَلَيْهِ، وَإِلَّا سَوْفَ تَرَى مَا أَصْنَعُ. فَقَالَ لَهَا «هَبْلَيْتِ، أَجَنَّةً وَاجِدَةً هِيَ إِنَّهَا جَنَّاتٌ كَثِيرَةٌ، وَإِنَّهُ فِي الْفِرْدَوْسِ الْأَعْلَى».

د سيدنا انس رضی اللہ عنہ نے روایت دی ہے د سيدنا حارثہ رضی اللہ عنہ مور د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پہ خدمت کنبی حاضرہ شوہ، حارثہ رضی اللہ عنہ د بدر پہ جنگ کنبی د یو نامعلوم غشی لگیدو د وجہ نہ شہید شوې وو هغوی راتلو سرہ اووې، یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تاسو تہ معلومہ دہ چہ د حارثہ سرہ زما خومرہ د زہ تعلق دی، کہ هغه پہ جنت کنبی وی نوزہ بہ پہ هغه باندی نہ ژاړم، گینې تاسو بہ اوگوری چہ زہ خہ کوم، رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم هغوی تہ اوفرمائیل: لیونئ شوې ئې؟ ولې جنت یو دی خہ؟ جنتونہ خو ډیر دی او حارثہ پہ الفردوس الاعلی (د جنت بہ اوچتہ درجہ) کنبی دی.

وَقَالَ «غَدَوْةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ رُوْحَةٌ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا، وَلَقَابٌ قَوِيں أَحَدُكُمْ أَوْ مَوْضِعٌ قَدِيرٌ مِنَ الْجَنَّةِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا، وَلَوْ أَنَّ امْرَأَةً مِنْ نِسَاءِ أَهْلِ الْجَنَّةِ أَطْلَعَتْ إِلَى الْأَرْضِ، لَأَضَاعَتْ مَا بَيْنَهُمَا، وَلَمَّا لَتْ مَا بَيْنَهُمَا رِيحًا، وَلَنَصِيفُهَا - يَعْنِي الْخِمَارَ - خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا».

(ار: ۲۶۳۹، ۲۶۵۴)

دا د ماقبل سند سرہ متصل دی ..... او رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی چہ د الله پاک پہ لاره کنبی یو سحر او یو ماښام د دنیا وما فیها نہ غوره دی او په جنت کنبی ستاسو د یوې لینده برابر خانی یا د یو قدم فاصلې خانی د دنیا وما فیها نہ غوره دی او کہ د جنت د زنانو نہ یوہ زنانہ د زمکې طرف تہ راښکارہ شی نو ټوله فضاء بہ منور کړی او ټوله فضاء بہ د خوشبویی نہ ډکه کړی او د هغې صرف لوپټه د دنیا وما فیها نہ غوره دہ.

۱۶۲۰۱) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «لَا يَدْخُلُ أَحَدٌ الْجَنَّةَ إِلَّا أَرَى مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ، لَوْ أَسَاءَ لَيَزِدَّادَ شُكْرًا، وَلَا يَدْخُلُ النَّارَ أَحَدٌ إِلَّا أَرَى مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّةِ، لَوْ أَحْسَنَ لَيَكُونَنَّ عَلَيْهِ حَسْرَةً».

د سيدنا ابو هريره رضی اللہ عنہ نے روایت دی ہے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل: جنت تہ چہ څوک هم داخل شی، هغه تہ بہ د هغه د جہنم استوگنہ هم اوښودلی شی، چہ کہ نافرمانی دی کړې وې (نو هلته بہ درته خانی ملاویدو) چہ هغه نور هم زیات شکر او کړی او څوک هم څه جہنم تہ داخلا

شی. هغه ته به د هغه د جنت استوگنه هم بنودلې شي چه که ښه عمل دې کړې وي نو هلته به درجه ځانې ملاؤ شوې وي، چه د هغه دپاره دا نظاره د ايمان و افسوس باعث شي.

۱۱۶۲) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ عُمَرُو عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمُقْبَرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّهُ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ أَسْعَدَ النَّاسَ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَقَالَ «لَقَدْ ظَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَنْ لَا يَأْتِنِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَحَدٌ أَوْلَ مِنْكَ، لِمَا رَأَيْتُ مِنْ جَوِّدِكَ عَلَى الْحَدِيثِ، أَسْعَدَ النَّاسَ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ. خَالِصًا مِنْ قَبْلِ نَفْسِهِ». (ر: ۱۹۹)

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه ما رسول الله ﷺ ته عرض او کړو. يا رسول الله ﷺ: د قيامت په ورځ به ستا د شفاعت سعادت د ټولو نه زيات چاته نصيب کيږي؟ رسول الله ﷺ او فرمائيل: چه اي ابوهريره! زما هم دا خيال وو چه دا حديث به ستا نه مخکښې زما نه بل څوک نه تپوس کوي. ځکه چه د حديث متعلق زه ستا ډير شوق وينم. د قيامت په ورځ باندې به زما د شفاعت سعادت د ټولو نه زيات هغه چاته حاصل وي چا چه ﴿لا اله الا الله﴾ کلمه د زړه په خلوص سره ويلي وي.

دا حديث په کتاب العلم کښي په باب الحرص على الحديث د لاندې تير شوې دې د شفاعت قسمونه: په دې حديث کښي د رسول الله ﷺ د شفاعت ذکر دې چه کوم سړي بغير د څه جبر او اکراه د خپل طرف نه، د زړه په خلوص سره کلمه طيبه لوستلې وي. هغه ته به د رسول الله ﷺ د شفاعت سعادت حاصل وي. رسول الله ﷺ په مختلف مواقع باندې، د مختلفو خلقو دپاره سفارش کوي، قاضي عياض رحمته الله عليه د هغې پنځه قسمونه ليکلي دي:

① اول شفاعت. شفاعت عظمي دې، دا هغه سفارش دې چه د هغې ذکر په حديث الباب کښي تير شوې دې چه په ميدان حشر کښي به د حساب دپاره خلق راجمع شي او حساب به نه شروع کيږي. رسول الله ﷺ به سفارش فرمائي او د هغوي سفارش به قبلولي شي. امام نووي رحمته الله عليه فرمائي چه هم دا مقام محمود دې، چه د هغې ذکر د سورة اسراء په آيت کریمه کښي دې: ﴿عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا﴾

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه په روايت کښي دې چه د رسول الله ﷺ نه د مقام محمود په باره کښي تپوس او کړې شو نو هغوي او فرمائيل د دې نه مراد شفاعت دې.

② ډير خلق به بغير د حساب نه جنت ته د رسول الله ﷺ په سفارش باندې داخلېږي، دا د شفاعت دويم صورت دې.

③ د ډيرو خلقو به حساب شوې وي او د عذاب مستحق به وي خو د رسول الله ﷺ په سفارش سره به هغوي د عذاب نه بچ کيدلو سره جنت ته لاړ شي.

④ څلورم شفاعت به د هغه خلقو دپاره وي کوم چه به د خپلې گناه د وجې نه جهنم ته تلې وي، خو د رسول الله ﷺ په شفاعت سره به هغوي د جهنم نه راويستلې شي.

⑤ پنجم شفاعت د جنتیانو د درجانو سره متعلق دې چه د بعض مومنانو دپاره، په جنت کښې د اوچتو درجاتو والا جنت سفارش به رسول الله ﷺ کوی او د هغوی په سفارش سره به د هغوی درجات زیات شی. ۱.

[۶۲۰۲] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «إِنِّي لَأَعْلَمُ آخِرَ أَهْلِ النَّارِ خُرُوجًا مِنْهَا، وَآخِرَ أَهْلِ الْجَنَّةِ دُخُولًا رَجُلٌ يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ كَيْبُورًا، يَقُولُ اللَّهُ أَذْهَبَ فَأَدْخِلَ الْجَنَّةَ. فَيَأْتِيهِ فَيَقْبَلُ إِلَيْهِ أَتَمَّ مَلَأَى، فَيَرْجِعُ يَقُولُ يَا رَبِّ وَجَدْتُهَا مَلَأَى، يَقُولُ اللَّهُ أَذْهَبَ فَأَدْخِلَ الْجَنَّةَ. فَيَأْتِيهِ فَيَقْبَلُ إِلَيْهِ أَتَمَّ مَلَأَى، يَقُولُ يَا رَبِّ وَجَدْتُهَا مَلَأَى، يَقُولُ اللَّهُ أَذْهَبَ فَأَدْخِلَ الْجَنَّةَ، فَإِنَّ لَكَ مِثْلَ الدُّنْيَا وَعَشْرَةَ أَمْثَالِهَا. أَوَارَتْ لَكَ مِثْلَ عَشْرَةِ أَمْثَالِ الدُّنْيَا. يَقُولُ تَخْرُمَتْنِي، أَوْ تُضْحَكُنِي وَأَنْتَ الْمَلِكُ». فَلَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - ضَمِكَ حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِدُهُ، وَكَانَ يَقَالُ ذَلِكَ أَذْنَى أَهْلِ الْجَنَّةِ مَزِيلَةً. (۷۰۷۳)

د سيدنا عبد الله بن مسعود رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ او فرمايل. زه به پوهيږم چه د اهل جهنم نه به څوك د ټولو نه په آخر كښې راوځي. او په اهل جنت كښې به څوك د ټولو نه آخرې هغې ته داخلېږي.

يو سړي به د جهنم نه پر مخې غورځيدلې راوځي. الله پاك به هغه ته وائي چه لاړ شه او جنت ته داخل شه. هغه به د جنت دروازي ته راشي. خو هغه ته به معلومه شي چه جنت ډك شوې دي. پس هغه به واپس راشي. او عرض به كوي. اي زما ربه! ما خو جنت ډك بيا موندلو، الله پاك به بيا هغه ته او فرمائي: لاړ شه او جنت ته داخل شه. هغه به بيا راشي خو هغه ته به داسې معلومېږي چه جنت ډك شوې دې، هغه به واپس شي او عرض به كوي: اي ربه! ما جنت ډك بيا موندلو. الله پاك به ورته فرمائي: لاړ شه او جنت ته داخل شه، تاته د دنيا او د هغې نه لس چند زيات جنت دركولې شي. هغه سړي به وائي: ته ما سره ټوكې كوي حال دا چه شهشاد نې! ما او كتل چه په دې موقع باندي رسول الله ﷺ په خدا شو او د هغوی غاښونه مبارك ښكاره شو. او د هغه سړي په باره كښې به وئيلې شي چه: دا په جنت كښې ادنې جنتي دي.

[۶۲۰۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ ثَوَلٍ عَنِ الْعَبَّاسِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّهُ قَالَ لِلنَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - هَلْ تَقْعَتُ أَبَا طَالِبٍ شَيْءًا. (۳۶۷۰)

د سيدنا عباس رضي الله عنه نه روايت دې چه هغوی د رسول الله ﷺ نه تپوس او كړو، آيا تاسو ابو

طالب ته خه فائده اور سوله؟

به دې حديث كښې صرف سوال دې او رسول الله ﷺ چه كوم جواب ور كړې دې هغه پكښې نشته. په كتاب الادب كښې دا روايت تير شوې دې، په هغې كښې جواب دې،

پوره حديث دا دې: (هَلْ نَفَعْتُ أَبَا طَالِبٍ بِشَيْءٍ فَإِنَّهُ كَانَ يَحُولُكَ وَيَغْضَبُ لَكَ قَالَ نَعَمْ هُوَ مَوْلى صَحَابَةٍ مِنْ نَارٍ لَوْلَا أَنَا لَكَانَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ) (۱)

يعنى سيدنا عباس رضی اللہ عنہ د رسول الله ﷺ نه تپوس او كړو چه ابو طالب به ستاسو حفاظت كولو او ستاسو دپاره به په خلقو ته غصه كيدو او خفه كيدو نو آيا تاسو هغوى ته خه فائده اور سوله؟ رسول الله ﷺ او فرماييل: او! هغه به په معمولى اور كښې وى، كه زه نه وې نو هغه به د جهنم په بالكل لاندې حصه كښې وې.

۵۲: باب الصِّرَاطُ جَسْرُ جَهَنَّمَ

پل صراط: (چېس) د جېم په فتحې او كسرې سره، پل ته وائى امام بخارى رحمه الله به دې باب كښې د پل صراط ذكر كړې دې كوم چه په جهنم باندې واقع دې او په هغې باندې تيريدلو سره به جنت ته داخله كولې شي، دا پل د ويښته نه زيات نرې دې او د تورې نه زيات تيره دې. (۲) امام فضيل بن عياض رحمه الله نقل كړى دى چه دا پل د پنځلس زرو كالو په مسافت باندې مشتمل دې، پنځه زره كاله د كوزيدو، پنځه زره كاله د ختلو او پنځه زره كاله نې د تلو مسافت دې. (۳)

[۶۲۰۴] (۴) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ أَخْبَرَنِي سَعِيدٌ وَعَطَاءُ بْنُ يَزِيدَ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ أَخْبَرَهُمَا عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ حَدَّادٍ أَنَّ عَبْدَ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ أَنَسُ يَارَسُولَ اللَّهِ هَلْ نَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَقَالَ «هَلْ تُصَارُونَ فِي الشَّمْسِ، لَيْسَ دُونَهَا سَحَابٌ». قَالُوا لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «فَأَبْكُكُمْ تَرَوْنَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ، يَجْمَعُ اللَّهُ النَّاسَ فَيَقُولُ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ شَيْئًا فَلْيَتَّبِعْهُ، فَيَتَّبِعُ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ الشَّمْسَ، وَيَتَّبِعُ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ الْقَمَرَ،

(۱) فتح الباری ۵۴۱/۱۱، ارشاد الساری: ۵۶۹/۱۳، عمدة القاری ۲۰۱/۲۳

(۲) ارشاد الساری: ۵۷۰/۱۳

(۳) ارشاد الساری: ۵۷۰/۱۳، نسیم الریاض فی شرح شفاء القاضی عیاض. القسم الاول: ۲۱۶/۳

(۴) (تصارون) تضررون احدا او يضرکم احد، بمنازعة ومضایقة. (يجيز) يمشى عليه ويقطعه. (به) اى بالجسر الذى على جهنم، قال اللئوى: مذهب اهل السنة ان رؤية المؤمنين ربهم ممكنة، ثم قال: فقد تضافرت الادلة من الكتاب والسنة واجماع الصحابة وسلف الامة على اثباتها فى الآخرة للمؤمنين، قال العيني: روى فى اثبات الرؤية حديث الباب وعن نحو عشرين صحابيا. [۲۳/۱۳۲]

وَيَتَّبِعُهُ مَنْ كَانَ يَبْعُدُ الظُّلُمَاتِ، وَبَقِيَ هَذِهِ الْأُمَّةُ فِيهَا مَنَافِعُهَا، فَيَأْتِيهِمُ اللَّهُ فِي غَيْرِ الصُّورَةِ الَّتِي يَعْرِفُونَ فَيَقُولُ أَنَا رَبُّكُمْ. فَيَقُولُونَ نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْكَ، هَذَا امْكَاثُنَا حَتَّى يَأْتِيَنَا رَبُّنَا، فَإِذَا أَنَا رَبُّنَا عَرَفْنَاهُ فَيَأْتِيهِمُ اللَّهُ فِي الصُّورَةِ الَّتِي يَعْرِفُونَ فَيَقُولُ أَنَا رَبُّكُمْ. فَيَقُولُونَ أَلَيْسَ رَبُّنَا، فَيَتَّبِعُونَهُ وَيَضْرِبُ جَسَدَهُمْ». قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ يُجِيزُ، وَدُعَاءُ الرَّسُولِ يَوْمَئِذٍ اللَّهُمَّ سَلِّمْ سَلِّمْ، وَبِهِ كَلَالِيْبٌ مِثْلُ شَوْكِ السَّعْدَانِ، أَمَّا زَائِمُ شَوْكِ السَّعْدَانِ». قَالَ يَأْرُسُوكَ اللَّهُ. قَالَ «فَاتَّهَمْتُ شَوْكِ السَّعْدَانِ، غَيْرَ أَنَّهُمَا لَا يَعْلَمُ قَدْرَ عَظَمِيَّتِهَا إِلَّا اللَّهُ، فَتَحْطَفُ النَّاسُ بِأَعْمَالِهِمْ، مِنْهُمْ الْمُتَوَقِّعُ، بِعَمَلِهِ وَمِنْهُمْ الْمُخْرَدُ، ثُمَّ يَجُوعُ، حَتَّى إِذَا فَرَّغَ اللَّهُ مِنَ الْقَضَاءِ بَيْنَ عِبَادِهِ، وَأَرَادَ أَنْ يُخْرِجَ مِنَ النَّارِ مَنْ أَرَادَ أَنْ يُخْرِجَ، يَمُوتُ كَانَ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَمَرَ الْمَلَائِكَةَ أَنْ يُخْرِجُوهُمْ، فَيَعْرِفُونَهُمْ بِعَلَامَةِ آثَارِ السُّجُودِ، وَحَرَّمَ اللَّهُ عَلَى النَّارِ أَنْ تَأْكُلَ مِنْ آثَارِ السُّجُودِ، فَيَخْرِجُونَهُمْ قَدِ امْتَحَنُوا، فَيَصُبُّ عَلَيْهِمْ مَاءٌ يُقَالُ لَهُ مَاءُ الْحَيَاةِ، فَيَنْبُتُونَ ثَبَاتِ الْحَيَاةِ فِي حِمِيلِ السَّيْلِ، وَيَبْقَى رَجُلٌ مُقْبِلٌ بِوَجْهِهِ عَلَى النَّارِ فَيَقُولُ يَا رَبِّ قَدْ قَسَمْتَنِي بِعَمَلِي وَأَخْرَقْتَنِي ذِكَاؤُهَا، فَاصْرِفْ وَجْهِي عَنِ النَّارِ فَلَا يَزَالُ يَدْعُو اللَّهَ. فَيَقُولُ لَعَلَّكَ إِنْ أَعْطَيْتُكَ أَنْ تَسْأَلَنِي غَيْرَهُ. فَيَقُولُ لَا وَعِزَّتِكَ لَا أَسْأَلُكَ غَيْرَهُ. فَيَصْرِفُ وَجْهَهُ عَنِ النَّارِ، ثُمَّ يَقُولُ بَعْدَ ذَلِكَ يَا رَبِّ قَرِيبِي إِلَى بَابِ الْجَنَّةِ. فَيَقُولُ أَلَيْسَ قَدْ رَعِمْتَ أَنْ لَا تَسْأَلَنِي غَيْرَهُ، وَبَلَّكَ ابْنُ آدَمَ مَا أَغْدَرَكَ. فَلَا يَزَالُ يَدْعُو. فَيَقُولُ لَعَلِّي إِنْ أَعْطَيْتُكَ ذَلِكَ تَسْأَلَنِي غَيْرَهُ. فَيَقُولُ لَا وَعِزَّتِكَ لَا أَسْأَلُكَ غَيْرَهُ. فَيُعْطِي اللَّهُ مِنْ عِبَادِهِ وَمَوَاتِيْقَ أَنْ لَا يَسْأَلَهُ غَيْرَهُ، فَيَقْبُرُهُ إِلَى بَابِ الْجَنَّةِ، فَإِذَا رَأَى مَا فِيهَا سَكَتَ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَسْكُتَ، ثُمَّ يَقُولُ رَبِّ أَذْخَلْنِي الْجَنَّةَ. ثُمَّ يَقُولُ أَلَيْسَ قَدْ رَعِمْتَ أَنْ لَا تَسْأَلَنِي غَيْرَهُ، وَبَلَّكَ يَا ابْنَ آدَمَ مَا أَغْدَرَكَ فَيَقُولُ يَا رَبِّ لَا تَجْعَلْنِي أَشَقَى خَلْقِكَ. فَلَا يَزَالُ يَدْعُو حَتَّى يَضْحَكَ، فَإِذَا ضَحِكَ مِنْهُ أَذِنَ لَهُ بِالْدُّخُولِ فِيهَا، فَإِذَا دَخَلَ فِيهَا قِيلَ تَمَنَّ مِنْ كَذَا. فَيَتَمَنَّى، ثُمَّ يُقَالُ لَهُ تَمَنَّ مِنْ كَذَا. فَيَتَمَنَّى حَتَّى تَنْقَطِعَ بِهِ الْأَمَانِيُّ فَيَقُولُ لَهُ هَذَا لَكَ وَمِثْلُهُ مَعَهُ». قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ وَذَلِكَ الرَّجُلُ آخِرُ أَهْلِ الْجَنَّةِ دُخُولًا.

قَالَ وَأَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ جَالِسٌ مَعَ أَبِي هُرَيْرَةَ، لَا يَغْبِرُ عَلَيْهِ شَيْئًا مِنْ حَدِيثِهِ حَتَّى انْتَهَى إِلَى قَوْلِهِ «هَذَا لَكَ وَمِثْلُهُ مَعَهُ». قَالَ أَبُو سَعِيدٍ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «هَذَا لَكَ وَعَشْرَةٌ أَمْثَالِهِ». قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ خَفِظْتُ «مِثْلَهُ مَعَهُ». [ر: ۱۷۷۲]

د سيدنا ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دي چه خه خلقو عرض او كرو يا رسول الله ﷺ آيا د قيامت په ورځ باندې به مونږ خپل رب ليدلې شو؟ رسول الله ﷺ او فرمائيل: آيا د نمر په كتلو كښې خه تكليف وي چه كله په هغه باندې وريځ نه وي؟

صحابه كرامو رضي الله عنهم عرض او كرو: نه يا رسول الله ﷺ رسول الله ﷺ تپوس او كرو: آيا كه چه وريځ نه وي نو تاسو ته د څوارلسمې د سپوږمې په ليدو كښې خه تكليف وي؟ صحابه

گرامو ﷺ عرض او کرو: نه یا رسول الله ﷺ، رسول الله ﷺ او فرمايېل: بې به تاسو هم دغه شان په قیامت کښې خپل رب وینئ.

الله پاک به خلق را جمع کړی چه په تاسو کښې چه چا د کوه څنر عبادت کونو هغه دې هغې پسې روان شی پس کومو خلقو چه د نمر عبادت کولو هغوی به په هغه پسې روان شی. چا چه د سپوږمې بندگي کوله هغوی به په هغې پسې روان شی. چا چه د پتانو بندگي کوله هغوی به په هغوی پسې روان شی. او په آخر کښې به د امب پالې باتې شی. په دوی کښې به د منافقانو جماعت هم وی. هغه وخت به الله پاک هغوی ته په داسې صورت کښې راشی کوم چه به هغوی پیژنی نه. او الله پاک به ورته وائی زه ستو رب یم. خلق به وائی مونږ ستا نه په الله پاک پورې پناه غواړو مونږ دلته یو او زموږ رب به مونږ ته راځی. چه کله زموږ رب راشی نو مونږ به ئې اوپیژنو.

پس الله پاک به هغوی ته په داسې صورت کښې راشی کوم چه به هغوی اوپیژنی. او فرمائی به چه زه ستاسو رب یم. خلق به وائی ته زموږ رب ئې. او بیا به په هغه پسې روان شی او د جهنم پل به جوړ کړې شی. رسول الله ﷺ فرمائی چه زه به د ټولو نه اولنې سرې یم کوم چه به په دې پل باندې تیرېږی. او هغه ورځ به د رسولانو دا دعا وی. ای الله! سلامتی راکړه. سلامتی راکړه. او د دې پل سره به د مار کونډو د ازغونو په شان ازغی لگیدلې وی. تاسو د مار کونډو د ازغی لیدلې دی؟ صحابه گرامو ﷺ عرض اوکړو: ولی نه یا رسول الله ﷺ رسول الله ﷺ او فرمایېل: نو هغه ازغی به د مار کونډی د ازغو په شان وی. خو د هغې پلن والې او اوږد والې د الله پاک نه سوا چاته هم نه دې معلوم. هغه به خلق د هغوی د اعمالو مطابق اوبسی او دغه شان به په هغوی کښې بعضو خو د خپل عمل د وجې نه هلاک شی او د بعضو بدونو نه به د اورې د دانې برابر کت شوې وی. بیا به هغه خلاصې بیا مومی.

آخر چه کله الله پاک د خپلو بندگانو تر مینځه د فیصلې کولو نه فارغ شی او د جهنم نه د هغوی راویستل غواړی د کومو د راویستلو چه د الله پاک اراده وی. یعنی هغه خلق چا چه د (لا اله الا الله) گواهی ورکړې وی، نو الله پاک به فرشتو ته حکم ورکړی چه هغوی دې داسې افراد د جهنم نه راوباسی، فرشتې به هغوی د سجدو د نڅښو نه اوپیژنی. ځکه چه الله پاک په اور باندې حرام کړې ده چه د ابن ادم د بدن د سجدې نڅښې ختم کړی پس فرشتې به هغه خلق راوباسی، دوی به سوزیدو سره سکاړه شوې وی. بیا به په هغوی

باندې اوبه اچوی کومو ته چه د (ماء الحیاء) د ژوند اوبه، وئیلې شی هغه وخت به هغوی تروتازه شی. لکه د سیلاب په خټو کښې د راوړې دانې تیغ چه راوټوکیږی.

یو سرې به داسې باقی پاتې شی چه د هغه مخ به د جهنم طرف ته وی او هغه به وائی: ای زما ربه: د دې لمبو زه سیزلې یم او د دې تیزې زه سیزلې یم، زما مخ د اور نه بل طرف ته واړوه. هغه به هم دغه شان د الله پاک نه غوښتنه کوی، آخر به ورته الله پاک او فرمائی: که زه ستا دا مطالبه پوره کړم نو د بل څیز غوښتنه شروع کړې. هغه سرې به عرض اوکړې نه: ستا په عزت مې دې قسم وی د دې نه سوا به بل څیز نه غواړم!

پس د هغه مخ به د جهنم نه بل طرف ته واړولې شی. اوس به د دې نه پس هغه وائی. ای زما ربه! ما د جنت د یزې نه و یرزدی کړه. الله پاک به ورته فرمائی. تا اوس دا خبره نه ده کړې چه د دې نه سو به بل خبر نه غواړی؟ افسوس! د ادم خویه: د خومره وعده خلافی کوی بیا هغه برابر ده دغه نشان غوښتنه کوی. او آخر به ورته الله پاک وائی چه که زه ستا دا دعا پوره کړم نو ته به... ی به علاوه د بل خبز غوښتنه کوی. هغه به وائی چه نه! ستا په عزت مې دې قسم وی زه به د دې نه سوا یو خبز هم نه غواړم. هغه به د الله پاک سره عهد او لوظ کوی. چه د دې نه سوا به بل یو خبز هم نه غواړم. پس الله پاک به هغه د جنت دروازي ته ورنژدې کړی. چه کله هغه د جنت دنده نعمتونو ته اوگوری نو د خومره مودې پورې چه الله پاک غواړی هغه سرې به هم خاصه شی. بیا به وائی. ای زما ربه! ما جنت ته داخل کړه. الله پاک به ورته فرمائی. تا نه وو ویلې چه ته به د دې نه علاوه بل خبز نه غواړې. افسوس ای ابن ادم! ته خومره لوظ ماتونکې نې. هغه سرې به عرض او کړې ای الله! ما په خپل مخلوق کښې د ټولو نه بد بخته مه جوړوه. هغه به برابر دا دعا کوی. تردې چه الله پاک به اوځاندي: چه کله الله پاک اوځاندي نو هغه ته به جنت ته د ټلو اجازت هم ملاؤ شی چه کله هغه جنت ته دننه لاړ شی نو هغه ته به او ویلې شی چه د فلانی خبز خواش او کړه. پس هغه به د هغې خواش کوی. د دې نه پس به ورته بیا او ویلې شی چه د فلانی خبز خواش او کړه. پس هغه به بیا دهغې خواش او کړی. تردې چه د هغه خواشات به ختم شی د دې نه پس به هغه ته او ویلې شی چه ستا دا ټول خواشات پوره کولې شی او هم دومره درته نور نعمتونه هم درکولې شی.

سیدنا ابوهریره رضی الله عنه فرمائی چه هغه سرې به جنت ته د ټولو نه آخری داخلیدونکې وی عطاء، بن یزید رضی الله عنه فرمایي چه سیدنا ابوسعید رضی الله عنه هم دې وخت کښې د ابوهریره رضی الله عنه سره ناست وو او هغوی د ابوهریره رضی الله عنه په حدیث کښې هیڅ قسم تصحیح او تبدیلی اونکړه. خو چه کله سیدنا ابوهریره رضی الله عنه د حدیث دې ټکې ته راوړسیدلو چه ستا دا ټول خواشات پوره کولې شی او هم دومره نور نعمتونه درکولې شی: نو ابوسعید رضی الله عنه او فرمائیل چه ما د رسول الله صلی الله علیه و آله نه اوریدلې وو چه رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل: ستا دا ټول خواشات پوره کولې شی او د دې نه لس چنده نور هم درکولې شی. سیدنا ابوهریره رضی الله عنه فرمایي چه ماته ترد (ومثله معه) بس هم دومره، الفاظ یاد دی

د سند وضاحت. امام بخاری رحمته الله علیه دا حدیث په دوه طریقو سره نقل کړې دې او دواړه طریق په امام زهري رحمته الله علیه باندې تلو سره جمع کيږي.

① په اول طریق کښې د امام بخاری رحمته الله علیه شیخ ابو الیمان (حکم بن نافع) دې. د هغوی شیخ شعیب بن ابی حمزه دې او هغوی د امام زهري رحمته الله علیه نه نقل کوی. د امام زهري رحمته الله علیه دوه شیوخ دی. سعید بن المسیب. او عطاء، بن یزید په دې طریق کښې د امام بخاری او امام زهري رحمته الله علیه ترمنځه صرف دوه واسطې دی.

② دویم طریق د امام بخاری رحمته الله علیه شیخ محمود بن غیلان دې، د هغوی شیخ عبدالرزاق بن

همام او د هغوی شیخ معمر بن راشد دې او معمر د امام زهری رحمته الله علیه نه نقل کوی او امام زهری رحمته الله علیه د عطاء بن یزید نه روایت کوی، په دې طریق کښې د امام زهری رحمته الله علیه یو شیخ دې، په اول طریق کښې دوه وو، دغه شان په دې طریق کښې د امام بخاری او امام زهری ترمینځه درې واسطې دی، په اول طریق کښې دوه واسطې وې، د حدیث الفاظ هم د دې دویم طریق دی. (۱)

قوله: (وَبِهَ كَلَالَيْبٍ مِثْلُ شَوْكِ السَّعْدَانِ): (کلاب): د (کلب) ډبرون تنور جمع ده.

زنبور، ازغنو والا، اوسپنه، ازغې، د (به) ضمیر د جسر طرف ته راجع دې. سعدان: د سین په فتحې سره، دا یو ازغنو والا بوټی دې (مونږ ورته مارکونډی وایو) (شوک): ازغنه. ابن عربی رحمته الله علیه فرمائی چې د دنیا نفسانی خواهشات به د هغه ازغنو په صورت کښې ظاهر شی چې د هغې طرف ته په حدیث کښې اشاره او کړې شوه. (خفت النار بالشهوات) (۲)

قوله: (مِنْهُمْ الْمُبِقُّ بِعَمَلِهِ وَمِنْهُمْ الْمُخْرَدُّ): (موبق): د باب افعال نه د اسم مفعول

صیغه ده، هلاک کړې شوې سړې، (المخردل): زخمی شوې سړې چې د هغې اندامونه د اوری د دانې برابر واره واره غوڅ شوې وی، پس علامه کرمانی رحمته الله علیه فرمائی:

(المخردل: المبروء، وما تقطع اعضاؤه ای جعل کل قطعة منه بقدر خردلة) (۳) د دې نه هغه مومن مراد دې کوم چې گناهکار وی

(امتحوا): دا د ماضی مجهول صیغه ده او معروفه هم استعمالیږي، سوزیدلې به وی.

علامه ابن اثیر رحمته الله علیه لیکي: (ای احترقوا، والمحش: احتراق الجلد، وظهور العظم) (۴)

قوله: (قَدْ قَشَبْنِي رِيحًا): (قشب) معنی تکلیف ورکول او د بد لگیدو ده، یعنی د دې

هواماته تکلیف راکوی، ذکاء: گرمي، تاؤ. (۵)

قوله: (فَيَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي الصُّورَةِ الَّتِي يَعْرِفُونَ): په دې حدیث کښې دی چې د قیامت

په ورځ به الله پاک په خپل صورت کښې راځي صورت د جسم د لوازماتو نه دې او الله پاک د جسم او د لوازم نه پاک او منزّه دې، دې صفاتو ته متشابهات وائی او د اهل علم په دې کښې اختلاف دې، دلته په دې باندې نسبتاً تفصیلی بحث کولې شی!

مسئله د الله پاک د صفاتو: په قرآن او حدیث کښې د الله پاک دپاره ډیر داسې اوصاف دی چې

(۱) فتح الباری ۵/۴۳، ارشاد الساری: ۱۳/۵۷۰، عمدة القاری: ۲۳/۲۰۳

(۲) ارشاد الساری: ۱۳/۵۷۳

(۳) شرح الکرماني: ۲۳/۶۱، وعمدة القاری: ۲۳/۲۰۶

(۴) النهایة: ۲/۶۳۸

(۵) د لغاتو د تحقیق دپاره اوگورئ: شرح الکرماني: ۲۳/۶۱-۶۲

د هغې په خپله حقیقی معنی کښې د الله پاک دپاره ثابتول صحیح نه دی ځکه چه هغه د جسم او د جسم د لوازم نه دی او الله پاک د جسم او د هغې د هر قسم لوازم نه پاک او منزّه دې، مثلاً: ید. وجه. ساق. ذات. استواء علی العرش، فوق، تحت، وغیره، ډیر داسې الفاظ په قرآن او حدیث کښې د الله پاک دپاره استعمال شوي دي.

دا ټول کلمات په خپله ظاهري او حقیقی معنی باندې محمول کول بعض خلقو د الله پاک دپاره ثابت منلې دي او دا عقیده ئې اختیار کړې ده چه د الله پاک دپاره هم دغه شان ید. وجه او ساق دی څنگه د مخلوق دپاره دی، دا یو باطل عقیده ده کوم ته چه فرقه مجسمه او شبه اختیار کړې ده. (۱)

د دې بالمقابل، یوې بلې ډلې، د الله پاک دا اوصاف او صفات رد کړي دي. د هغې د اصل نه انکار کولو سره، د دې اوصافو مجازی معنی بیان کړې دي او وائی چه د دې اوصاف هم دا مجازی معنی یقیني طور باندې مراد دی دې فرقې ته معتزله او معطله وئیلې شی. (۲)

د اهل سنت مسلک: د اهل السنّت والجماعت مسلک دا دې چه د الله پاک دپاره دا اوصاف په قرآن او حدیث کښې ثابت دي او الله پاک د جسم، د جسم د لوازمو او د مخلوق سره د هر قسم مشابهت نه پاک او منزّه دې، لکه چه د الله پاک ارشاد دې: ﴿یس کشله شی﴾ خود دې اجماعی عقیدې نه پس د نصوص او صفات په باره کښې تعبیر او تشریح یو اختلاف په اهل السنّت والجماعت کښې موندلې شی چه هغې لره تاسو په درې مسلکونو کښې تقسیم کولې شی:

① اول مسلک: د جمهور علماء اهل سنت مسلک دا دې چه دا نصوص د هغه مشابهاتو نه دي. چه د هغې معنی صرف الله پاک ته معلومه ده او مونږ هغې لره د ثابت منلو نه پس، د هغې حقیقی یا مجازی معنی بیانول نه متعین کوو، دا متشابه المعنی هم دی او متشابه الکيفية هم دی. ﴿وما یعلم تاویلہ الا الله﴾ یعنی د دې تفسیر صرف الله پاک ته معلوم دې، دا مسلک د تفویض دې او هم دا د جمهور متقدمین اهل السنّت او ائمه اربعه مسلک دې. (۳)

② دویم مسلک: دا دې چه دا نصوص په خپل حقیقت باندې دي، د الله پاک طرف ته نسبت کولو سره. د الله پاک شایان شان چه کومه حقیقی معنی د دې کیدې شی هم هغه مراد دی، د دې کیفیت، کنه او صورت به څه وي؟ دا معلومه نه ده، یعنی دا نصوص او صفات معلوم المعنی او متشابه الکيفية دي، هم د دې مسلک وضاحت کښې مشهور مقوله وئیلې شوې ده. ﴿الاستواء معلوم، والکیف مجهول، والسؤال عنه بدعة.... او ..... الاستواء غیر مجهول، والکیف غیر

(۱) اوگوری: شرح المقاصد: ۳/۳۴، المقصد الخامس فی الالهیات، فصل فی التزیهات، واصل فخر

الاسلام البزدوی: ۹۴/۱، والسامرة: ۴۴-۵۵

(۲) کشف الاسرار عن اصول فخر الاسلام: ۱/۹۴-۹۵، ومجموع فتاوی ابن تیمیة، کتاب الاسماء والصفات،

۲۸/۵، ۴۷۰، والتمهید لابن عبدالبر: ۷/۱۴۵

(۳) اوگوری: تحفة الاخذی، ابواب صفة الجنة، باب ما جاء فی خلود اهل الجنة: ۳/۳۳۷

معقول، والایمان به واجب) د امام مالک او د هغوی د استاذ ربیعہ بن ابی عبدالرحمن رضی اللہ عنہ طرف ته دا مقولہ منسوب ده. (۱)

په حقیقت کېنې دا مسلک هم مسلک د تفویض دې خو په دویمه مرحله کېنې، د اول مسلک قائلین د دې صفاتو په باره کېنې د شرع نه د تنویض خبره کوی چه د دې حقیقی یا مجازی معنی مونږ ته نه ده معلوم، صرف د الله پاک به علم کېنې ده، د دوج مسلک قائلین وائی چه دا په حقیقی معنی کېنې دی، اوس دانته پاک طرف ته ددې نسبت کولو سره، چه ددې کنه او حیثیت به څه وی، هغوی وائی چه مونږ ته نه دې معلوم، د دې علم صرف الله پاک ته دې.

دویم مسلک: د اهل سنت والجماعت دریم مسلک دا دې چه د صفات او نصوص داسې مجازی معنی بیان کړې شی کومې چه د الله پاک شایان شان وی او لفظ کېنې د هغه معنی د مراد کولو گنجائش وی، مثلاً د ید نه قدرت، د وجه نه ذات او استواء نه استیلاء مراد اختلاط کیدې شی. دې مسلک ته مسلک تاویل وائی او اکثر متاخرین اهل سنت هم دا مسلک اختیار کړې دې. خو چه کومه مجازی معنی مراد کولې شی هغه یقینی او قطعی نه وی او نه هغوی په هغې باندې د جزم عقیده ساتی، بلکه هغه د ظن او احتمال په درجه کېنې وی. یعنی د ید تاویل په قدرت سره کولو باندې وائی چه دا د تاویل او احتمالی تفسیر په درجه کېنې دی. د ید نه یقینی او حتمی طور په نصوص کېنې قدرت مراد دې. د دې عقیده هغوی نه ساتی. (۲)

پس علامه ابن الهمام په خپل مشهور کتاب المسالیه فی العقائد المنحیه فی الاخره کېنې لیکي:

«انه تعالى استوى على العرش: مع الحكم بانه ليس كاستواء الاجسام على الاجسام من التمكن والمماسه، والمجاذاة، بل بمعنى يليق به هو سبحانه اعلم به، وحاصله وجوب الايمان بانه استوى على العرش مع نفى التشبيه، فاما كون المراد انه استيلاء على العرش فامر جائز الارادة، اذ لا دليل على ارادته عينا، فالواجب علينا ما ذكرنا، واذا خيف على العامة عدم فهم الاستواء اذا لم يكن بمعنى الاستيلاء الا با اتصال ونحوه من لوازم الجسمية وان لا ينقوض، فلا بأس بصرف فهمهم الا الاستيلاء، فانه قد ثبت اطلاقه وارادته لغة..... وعلى نحو ما ذكرنا كل ما ورد مما ظاهره الجسمية في الشاهد كالاصبع، والقدر، واليد، فان اليد وكذا الاصبع وغيره صفة له تعالى لا بمعنى الجارحة، بل على وجه يليق به وهو سبحانه اعلم به، قد نوّل اليد

(۱) اوگورئ: مجموع فتاوى ابن تيمية. كتاب الاسماء والصفات: ۲۳/۵

قال ابن عبد البر في التمهيد: ۱۴۵/۷: أهل السنة مجمعون على الإقرار بالصفات الواردة كلها في القرآن والسنة والإيمان بها وحملها على الحقيقة لا على المجاز إلا أنهم لا يكيفون شيئا من ذلك.

هم دغه شان اوگورئ: دار العلوم ديوبند ..... مدرسة فكرية. باب التوحيد: ۵۴۵. (مقالة سماحة العلامة مولانا محمد تقى العثماني حفظه الله ورعاه)

(۲) فتح الباري، كتاب التوحيد، باب ما يذكر في الذات: ۱۶۹/۱۳

والاصبع بالقدره، والقهر لما ذكرنا من صرف فهم العامة من الجسبية وهو ممكن ان يراى، ولا يجوز بارادته خصوصاً على فوز اصحابه انها من التشابهات وحكم التشابه انقطاع رجاء معرفة المبدأ منه في هذا الدار والا لكان قد علم ﴿١﴾

يعنى مونز په استواء. على العرش باندې ايمان راوړو. د دې خبرې د حکم سره چه د الله پاک استواء د بدنونو سره استواء. کولو په شان نه ده چه په يو مکان کېنې کيښی. د مس کولو يا مقابل کيدلو معنى لری. بلکه د داسې معنى په اعتبار سره دي کومه چه د الله پاک د شان لائق وی. به کوم چه د هغه نه سوا څوک هم نه پوهيږی. حاصل دا چه په استواء على العرش باندې ايمان راوړئ د تشبيه د نفی سره واجب دی. او د دې نه مراد استیلاء هم اخستلې کيدې شی خو په دې هيڅ دليل نشته او چونکه دعام خلقو په باره کېنې ويره وه چه هغوی چرته د استواء نه هغه معنى مراد نه کړی کومه چه د جسم په لوازم کېنې ده. په دې وجه د هغوی فکر او سوچ د جسميت د طرف نه د اړولو دپاره د استواء على العرش معنى استیلاء راځی. هم دا مسلک به د هغه ټولو نصوصو او الفاظو په باره کېنې اختيارولې شی کوم چه ظاهراً د جسم دپاره استعمالیږی. لکه اصبع. قدم او يد دی. پس يد د الله پاک صفت دي خو د جارحه په معنى کېنې نه دي بلکه د الله پاک طرف ته نسبت کولو سره چه کومه شایان شان معنى ده هم هغه مراد ده. د يد او اصبع تاويل په قدرت او قهر سره هم کړې شوې دي دا امکانی معنى خو کيدې شی خو يقينی او ختمی معنى نه ده. خاص کر زمونږ د اصحابو (يعنى اشاعره او ماتريديه) په نزد دا د متشابهاتو نه دی او د متشابهاتو حکم دا دي چه په دې دنيا کېنې د دي د مراد يقينی طور د معرفت اميد نه شی کيدلې. گيڼې د دي معنى به ټولو ته معلومه وي.

بهر حال دا درې واړه مسلکونه د اهل سنت والجماعت دي
دا ټول په دې خبره باندې متفق دي چه دا نصوص او اوصاف د الله پاک دپاره ثابت دي.
دا ټول په دې متفق دي چه د انسانانو او مخلوق طرف ته نسبت کولو سره چه د دي الفاظو کومد معنى ده. د الله پاک طرف ته نسبت کولو سره هغه معانی نه دي مراد.
دا ټول په دې خبره باندې متفق دي چه الله پاک د جسم، لوازم جسم او مخلوق سره د هر قسم

مشابهت نه بالکل پاک او منزّه دي. ﴿ليس كمثل شيء وهو السميع العليم﴾ (٢)
مولانا عبدالحی لکهنوی رحمته الله علیه دویم مسلک ته د اکثر علماء او دریم مسلک ته د اکثر متاخرين متکلمين مذهب وييلې دي، پس مولانا په خپله يو فتوی کېنې ليکی:
په دې باب کېنې د علماء کرامو څو مسلکونه دي. يو مسلک د تاويل چه استواء په معنى د استیلاء او يد په معنى د قدرت او وجه په معنى د ذات ده. وعلى هذا القياس او هم دا مختار

مسلك دې د متاخرين متكلمينو. دويم مذهب: تشابه في المعنى وفي الكيفية. دريم مسلك معلوم المعنى متشابه الكيفية او حق په دې كېنې مسلك ثالث دي او هم دا مذهب دې د صحابه كرامو او تابعين او ائمه مجتهدينو او د محدثينو او محققينو فقهاء كرامو او اصولينو (۱)

راجع او محتاط مسلك: خو حقيقت دا دې چه اكثر علماء كرامو اول مسلك اختيار كړې دې كورم چه په مسلك تفويض سره مشهور دي او هم هغه مسلك د ټولو نه زيات اسلم او محتاط مذهب دې:

★ ... پس امام ترمذی رحمته الله علیه په سنن ترمذی كېنې فرماني:

(قَدْ رَوَى عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - رَوَايَاتٌ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا مَا يُدْرِكُ فِيهِ أَمْرُ الرَّؤُوفَةِ أَنَّ النَّاسَ يَزَوْنَ رَبَّهُمْ وَكُفْرًا الْقَدِيمَ وَمَا أَشْبَهَ هَذِهِ الْأَشْيَاءَ وَالْمَذْهَبُ فِي هَذَا عِنْدَ أَهْلِ الْعِلْمِ مِنَ الْأُمَّةِ وَمِثْلُ سَفِيَانَ الثَّوْرِيِّ وَمَالِكِ بْنِ أَنَسٍ وَابْنِ الْمُبَارَكِ وَابْنِ عَيْنَةَ وَوَكَيْعٌ وَغَيْرُهُمْ أَنَّهُمْ رَوَوْا هَذِهِ الْأَشْيَاءَ ثُمَّ قَالُوا تَرَوْنَ هَذِهِ الْأَحَادِيثَ وَكُفْرًا بِهَا وَلَا يَقَالُ كَيْفَ وَهَذَا الَّذِي اخْتَارَهُ أَهْلُ الْحَدِيثِ أَنْ تَرَوْنَ هَذِهِ الْأَشْيَاءَ كَمَا جَاءَتْ وَيُؤْمَنُ بِهَا وَلَا تُقَسَّمُ وَلَا تُكْتَفَمُ وَلَا يَقَالُ كَيْفَ وَهَذَا أَمْرُ أَهْلِ الْعِلْمِ الَّذِي اخْتَارُوهُ وَذَهَبُوا إِلَيْهِ) (۲)

يعنى: د الله پاک د ليدو په باره كېنې داسې ډير روايات راغلي دي چه خلق به په آخرت كېنې، د الله پاک ديدار كوي، هم دغه شان د قدم وغيره الفاظ هم راغلي دي. په دې سلسله كېنې سفيان ثوري، امام مالك بن انس، سفيان بن عيينه او وكيع وغيره حضرات ائمه اهل علم مسلك دا دې چه د دې احاديثو دې روايت او كړې شى. په دې باندې دې ايمان راوړې شى او د كيفيت په باره كېنې دې تپوس او نكړې شى چه د دې صورت او كيفيت به څه وي. حضرات محدثينو هم دا مسلك اختيار كړې دې چه دا احاديث څنگه راغلي دي، هم هغه شان دې په دې باندې ايمان راوړلې شى، د هغې دې نه تفسير او كړې شى نه دې تجسيم لره موهم معنى مراد كړې شى او نه دا او وييلې شى چه د دې كيفيت به څه وي، د اهل علم هم دا مسلك دې.

★ ..... د سفيان بن عيينه او امام محمد رحمته الله عليه نه منقول دى:

(ما وصف الله تبارك وتعالى بنفسه في كتابه، قراءته تفسيره، ليس لاحد ان يقسم بالعزبية ولا بالفارسية) (۳)

★ ... امام وكيع بن الجراح رحمته الله عليه فرماني:

(۱) مجموعة الفتاوى عبدالحى: ۳۹/۱۰

(۲) سنن الترمذی، ابواب صفة الجنة، باب ما جاء في خلود اهل الجنة، رقم الحديث: ۲۵۵۷

(۳) كتاب الاسماء والصفات للبيهقي: ۳۱۴، (قلت: وروى الدارقطني بسنده عن سفيان بن عيينه لما سئل عن احاديث الصفات فقال: هي كما جاءت نقر بها ونحدث بلا كيف (ق ۵/۲). فالمراد من قول سفيان الاول إنما هو نفي الكيفية فقط)

(۱) اور کت اسماعیل بن ابی خالد، وسفیان، ومسعودی حدیثون بہذا الاحادیث ولا یفسرون شیئا (۲)
یعنی ما اسماعیل بن ابی خالد، سفیان ثوری او مسعودی اولیدل چه هغوی به دا احادیث
بیانول خو د یو خیز به نی هم تفسیر نه کولو.

★ هم د دې مسلک په باره کښې علامه طیبی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: هذا هو المذهب المعتمد، وبه يقول
السلف الصالح (۳)، یعنی هم دا مذهب قابل اعتماد دې، او سلف صالحین هم د دې قائل دی.
★ او علامه ابن الجوزی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی:

(۴) اکثر السلف یستعملون من تأویل مثل هذا ویرونه کما جاء وینهی أن یراعی مثل هذا الامر اعتقاد أنه لا
تشبه صفات الله صفات الخلق ومعنى الامر عدم العلم بالبراد منه مع اعتقاد التورية (۵)

یعنی حضرات سلف کښې اکثر و په داسې صفاتو کښې د تاویل نه منع کوله او څنگه چه
راغلی وو او څنگه دا وارد دی، هم دغه شان به ئې هغه تیروول، د دې عقیدې د رعایت سره
چه د الله پاک اوصاف د مخلوق د اوصافو سره مشابهت نه ساتی، د امرار یعنی تیروولو
معنی دا ده چه د تنزیه عقیده ساتلو سره چه د هغې د مراد په باره کښې لا علم کیدل.

خو اهم خبرې: د اهل حق په دې درې وارو مسلکونو باندې د ځان پوهه کولو نه پس خو
خبرې د صفات متشابهات په باره کښې په ذهن کښې اوسائی!

★ په دې درې مذاهبو کښې د چا مسلک ته هم بالکلیه غلط او باطل نه شی وئیلی
کیدي، په قرآن او حدیث کښې د هریو مسلک دپاره د تعبیر بهر حال گنجائش دې، خو اول
مسلک اسلام او محتاط دې او هم هغه مسلک د جمهور علما، او ائمه اربعه دې لکه چه
واضح کړې شوې ده.

★ په عالم اسلام کښې، د یوې اوږدې مودې نه په دې مسئله کښې مناظرې او بحثونه
کیږي او ډیر کرته د دواړو طرفونو نه غلو او تجاوز هم کیدلو او دا سلسله تر اوسه پورې
جاری ده حال دا چه ذکر کړې شوې متفق علیه امور نه پس دا اختلاف څه دومره وزنی
حیثیت نه لری او تقریبا د تعبیر اختلاف پاتې کیږي خو د مناظرې ماحولونو د دې نه یو هوا
جوړه کړې ده اود طرفین د بعض حضراتو د طرف نه غلو کیدله.

پس اکثر متاخرین متکلمین اهل سنت د تاویل مسلک اختیار کړي دې چه چرته عوام دې
صفاتو لره په عام حقیقی معنو کښې اخستلو سره د مجسمه مسلک اختیار نه کړي، دې
ځانې پورې خو صحیح ده خو د دې مسلک بعض غالی حضرات، حق صرف هم دا مسلک
گنړي، بلکه د متقدمین مسلک تفویض لره هم په مسلک تاویل کښې د اچولو سعی کوی
او وانی چه د هغوی مسلک په تاویل اجمالی باندې مشتمل دې حال دا چه متقدمین

(۱) التمهید لابن عبدالبر: ۱۴۹/۷

(۲) فتح الباری، کتاب التوحید، باب قول الله تعالی: ولنصنع علی عینی: ۴۷۸/۱۳

(۳) فتح الباری، ۴۰/۶، کتاب الجهاد، باب الکافر یقتل المسلم، رقم الحدیث: ۲۸۶۶

مطلقا تاویل نه کوی. نه اجمالی، نه تفصیلی. بلکه تفویض خیاروی
 د سلفی حضراتو تشدد * دویم طرف ته سلفی حد احوال و غیر مقلدین تاویل کونکی
 په حق باندې نه گنری او هغوی ته معطله و نیلو سره هغری گنری. په دې سلسله کښې
 هغوی د مقالو او مضامینو یو انبار لگولې دي او داسې محسوسې چې د تعبیری اختلاف
 دا اجتهدادی مسئله د عالم اسلام د ټولو نه لویه مسئله ده. فتح الباری چه د تعبیری اختلاف
 نسخه راغلي ده. په هغې کښې چه حافظ ابن حجر رحمته الله علیه په صنات مناسبات کښې کوم کوم
 ځانې د علماء او ائمه کرامو تاویلی احوال نقل کړي دي. بې سلفی اهل قلم زهیر شلویش
 صاحب. په هغه مقاماتو باندې ډیر په اهتمام سره حاشیه لکوي چه دا تاویل صحیح نه دي
 او خپل مسلک ذکر کوي، مثلا حافظ ابن حجر رحمته الله علیه دلته په کتاب الرقاق کښې د یو حدیث
 تشریح کولو سره فرمایشي دي چه د الله پاک د رضا مطلب. د الله پاک د خیر اراده کول دي
 او د سخط الله مطلب د شر اراده کول دي. بعض علماء کرامو د الله پاک د رضا او د سخط
 دا مطلب بیان کړې دي. په دې باندې دا سلفی لیکي:

﴿الواجب اثبات هاتین الصفتین. الرضاء والسخط کباب الصفات علی الحقیقة اللاتقة بالله عزوجل من غیر

تکیف ولا تشیل، ولا تحریف ولا تعطیل، هذا الواجب فی باب الاسماء والصفات جمیعا کما قال سبحانه وتعالی

: ﴿لیس کثله شیء وهو السیع البصیر﴾ وسد باب التاویل الذی هو فی الحقیقة نفی وتعطیل﴾ (۱)

د تاویل په باره کښې دا وئیل چه هغه په حقیقت کښې د الله پاک د صفاتو نفی ده او صفاتو
 لره معطل کول دي. دا تشدد، غلو او د حقیقت خلاف خبره ده. د اهل سنت والجماعت
 متاخرین متکلمین چه کوم د تاویل مسلک اختیار کړې دي هغه حضرات د صفاتو نفی هر
 گز نه کوي بلکه د هغې چه کومې محتمل معانی کیدې شی په هغې کښې یو معنی ظنی د
 تفسیر او مراد په طور بیانوي چه د دې صفت دا معنی مراد اخستلې کیدې شی. لکه چه
 مخکښې تیر شوې دي. او معتزله او جهمییه په تاویلی معنی باندې جزم کوي. شیخ الاسلام
 مولانا حسین احمد مدنی رحمته الله علیه لیکي:

اعتراض واردېږي چه څنگه د اشاعره ډله، ماتریدیه تاویلات کوي، معتزله او جهمییه هم
 تاویلات کوي. په دوی او هغوی کښې څه فرق دي؟ د دې جواب دا دي چه د دواړو په
 تاویلاتو کښې فرق دي چه اشاعره او ماتریدیه په تاویلاتو باندې جزم نه کوي. په خلاف د
 معتزله وغیره چه هغوی تاویلات کوي او وائی چه بس دلته هم دا معنی مراد ده. (۲)

د صحابه کرامو او جلیل القدر تابعین نه په مختلف آیتونو او نصوص کښې تاویل منقول
 دي چه د هغې تفصیل وړاندې په کتاب التوحید کښې راځي. په دې وجه دا وئیل چه
 مسلک تاویل مسلک تعطیل دي صحیح خبره نه ده. علامه ابن الجوزي رحمته الله علیه د دفع شبه

(۱) فتح الباری: کتاب الرقاق. باب من نفض الحساب عذب: ۴۹۱/۱۱

(۲) معارف مدنیة: ۸۴۷

التشبيه به نوم باندی مسئل بر کاب لبکلی دی. چه په هغې کنبې په هغه خلقو باندې تنقید کړې شوې دې کوم چه د تاویل مطلق انکار کوی. هم دې صاحب وړاندې په کتاب التوحید کنبې د تغویض (۱) تاویل دواړو مسلکونو ته باطل وئیلې دی. (۲) ظاهره ده. دا غلو. افراط او حد نه تجاوز دی.

★ او په آخری خبره باندې داسې ځان پوهه کړئ چه پورته چه کوم درې مسلکونه بیان شوې دی. هغه درې واړه صحیح دی. علامه ابن تیمیه. علامه ابن قیم او د هغوی په اتباع کنبې د عربو سلفیانو او د هندوستان غیر مقلدینو دویم مسلک اختیار کړې دی. خو ډیر کرته هغوی په تفصیل کنبې ټلو سره داسې عبارتونه او الفاظ راوړی. چه د هغې نه د تجسیم او تشبیه یوئې راځی. (۳)

د صفات باری تعالی مسئله چونکه نازک او حساس ده. په دې وجه یو داسې لفظ. داسې کلمه او عبارت نه دی استعمالول پکار کومه چه تجسیم لره موهم وی. حکیم الامت مولانا اشرف علی تھانوی رحمۃ اللہ علیہ لیکي:

نن صبا بعض خلق چه په هغوی باندې ظاهريت غالب دې چه کله د متشابهاتو تفسیر کوی نو په درجه د اجمال کنبې خو په مسلک سلف باندې اوسیري. خو څلور غلطی کوی:

① یو دا چه د تفسیر ظنی د قطعیت مدعی شی

② دویمه غلطی داده چه کله تفصیل کوی نو عنوانات موهمه تکییف او تجسیم اختیاروی
③ دریمه غلطی دا چه مسلک د تاویل ته علی الاطلاق باطل وئیلو سره چه زرگونو اهل حق تضلیل کوی. حال دا چه د اهل حق سره د هغوی د مسلک د صحت دپاره احادیث هم بناء دی او قواعد شرعیه هم

④ څلورمه غلطی دا کوی چه تفسیر بالاستقرار خو د سلف په مسلک گنړی او نورو تفاسیر لغویه ته د خلف تاویل وائی. حال دا چه د ټولو مساوی کیدل پورته ظاهر شو (۴)

علامه ابن تیمیه او علامه ابن القيم رحمۃ اللہ علیہ په دې مسئله کنبې متشدد وو. خو سلفی حضرات او غیر مقلدین صرف خپل مسلک حق گنړی هم دې ته د اهل البنت مسلک وائی. باقی حضرات هغوی گمراهان او په باطله گنړی

جمهور اهل سنت چه په هغوی کنبې صحابه کرام. تابعین او جلیل القدر ائمه کرام داخل دی لره گمراه گنړل خپله لویه گمراهی ده.

﴿اللهم اربنا الحق حقا وارثنا اتباعه وارنا الباطل باطلا وارثنا اجتنبه﴾ (امین)

(۱) پس شاییش صاحب لیکي: ﴿وطريقی التغویض والتاویل فی باب الصفات مسلکان باطلان. اما اهل السنة والجماعة فیقابلون نصوص الاسماء والصفات بالایمان بها. والتسليم والاثبات والتنزيه علی الکمال الاثنی به. (فتح الباری. کتاب التوحید. باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: لا شخص اغیر من الله): ۴۹۲/۱۳﴾

(۲) او گورئ: فیض الباری. کتاب استنباه المرتدین: ۴۷۳-۴۷۴

(۳) امداد الفتاوی: ۱۱۱/۶

۵۳: باب فی الحوض

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (إِنَّا أَغْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ). وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «أَصْبِرُوا حَتَّى تَلْقَوْنِي عَلَى الْحَوْضِ». (۱) ار ۲۰۱۵

د حوض مفهوم : د حوض په باره کښې څو خبرې په ذهن کښې اوساتئ:

① حوض په عربی ژبه کښې تقریبا هم په دې مفهوم کښې استعمال شوې دې په کومه معنی کښې چه په اردو کښې مستعمل دې، د حوض نه مراد حوض کوثر دې، چه په هغې سره به رسول الله ﷺ خپل امتیانو ته په میدان حشر کښې اوبه ورکوی، دا په حقیقت کښې په میلیونو خور شوې وسیع او عریض تالاب دې، چه د هغې نه به په جنت کښې د کوثر نهر نه صفا او شیرین او خوږې اوبه وی کومې چه به د پيو نه زیاتې سپینې، د شهود نه زیاتې خوږې او د مشکو نه زیاتې خوشبودارې وی، لکه چه وړاندې په حدیث الباب کښې راځی. د حوض کوثر ثبوت : معتزله وغیره د حوض کوثر انکار کوی، خو په احادیثو کښې د دې ثبوت تقریبا تواتر معنوی ته رسیدلې دې، قاضی عیاض رحمته الله علیه د پنځویشتو صحابه کرامو رضی الله عنهم نه د حوض روایات نقل کړی دی. (۱) امام نووی رحمته الله علیه په دې باندې د دریو اضافه کړې ده. (۲) او حافظ ابن حجر رحمته الله علیه د پنځوسو نه زیاتو صحابه کرامو رضی الله عنهم نه د حوض روایات نقل فرمایلې دی او لیکلې ئې دی چه د بعض علماء کرامو په باره کښې معلومه شوې ده چه هغوی دا تعداد زیاتولو سره اتیا ته رسولې دې. (۳)

د رسول الله ﷺ نه علاوه د نورو انبیاء رضی الله عنهم دپاره هم په حدیث کښې د حوض ذکر ملاویرې، پس په سنن ترمذی کښې د سیدنا سمرة بن جندب رضی الله عنه مرفوع روایت دې، (ان لكل نبی حوضا) یعنی د هر نبی حوض دې. امام ترمذی رحمته الله علیه فرمائی چه د دې په موصول او مرسل کیدو کښې اختلاف دې او د دې مرسل طریق زیات صحیح دې. (۴)

ابن ابی الدنيا د امام حسن بصری رحمته الله علیه نه په صحیح سند سره روایت نقل کړې دې، په هغې کښې دی : (ان لكل نبی حوضا وهو قائم على حوضه بيده عصا يدعون عرف من أمته ألا وإنهم يتباهون أنهم أكثرهم دلا لأرجوان أكون أكثرهم تبعا)

یعنی بیشک د هر نبی به یو حوض وی، هغه به د دې حوض په خوا کښې ولاړ وی، په لاس کښې به ئې همسا وی، په خپلو امتیانو کښې به چه څوک پیژنی، هغوی به راغواړی او حضرات انبیاء رضی الله عنهم به د خپل امتونو په کثرت باندې فخر کوی او زما امید دې چه زما امت

(۱) فتح الباری : ۵۷۰/۱۱، وشرح مسلم للنووی. باب اثبات الحوض، ۵۳/۱۶

(۲) شرح مسلم للنووی، کتاب الفضائل، باب "ت حوض نبینا صلی الله علیه وسلم ۵۳/۱۵

(۳) فتح الباری : ۵۷۰/۱۱

(۴) سنن الترمذی، کتاب صفة القيامة، باب ما جاء عفة الحوض : ۶۲۸/۴، رقم الحديث : ۲۴۴۳

به په تعداد کښې د ټولو نه زیات وی
خو دا روایت هم مرسل دی ^(۱) خو د رسول الله ﷺ حوض کوثر به د ټولو نه ممتاز او بیل
وی په هغې کښې به د جنت د نه اوبه راځی
حوض به د صراط نه مخکښې وی که ووستو ^(۲) دریم بحث دا دی چه د حوض کوثر نه به د
اوبو څکولو دا سلسله کله وی. د پل صراط نه پس یا که د هغې نه مخکښې؟
* د ډیرو علماء کرامو خیال دی چه دا به صراط نه اول وی، خلقو به د قبرونو نه راوځی
نو هغوی به په میدان حشر تنده لگیدلې وی او لا به د صراط مرحله نه وی راغلې، هغه
وخت به دا حوض وی او رسول الله ﷺ به په میدان حشر کښې د صراط نه مخکښې
مخکښې خلقو باندې د هغې خوړې اوبه څکوی
د علامه قرطبی او حافظ ابن حجر رحمهما وغیره رجحان هم دې طرف ته دی او مشهوره هم دا
د. (۲)

* خو نور ډیر علماء کرام فرمائی چه دا به د صراط نه پس وی. د امام بخاری رحمهما
صنیع نه هم دا معلومېږی، ځکه چه امام بخاری رحمهما د باب الصراط نه پس باب فی الحوض
قائم کړې دي. (۳)

د سیدنا انس رضی الله عنه د یو روایت نه د دې تائید کیږی کوم چه امام ترمذی رحمهما نقل کړې دي چه
ما رسول الله ﷺ ته درخواست اوکړو چه زما دپاره به په قیامت کښې سفارش کوئ، رسول
الله ﷺ ورته اقرار اوکړو، سیدنا انس رضی الله عنه تپوس اوکړو زه به تاسو کوم څانې گورم؟ رسول
الله ﷺ او فرمائیل: ته د ټولو نه اول ما په صراط باندې اوگوره، ما اووې: که هلته ملاقات
اونشو نو بیا؟ رسول الله ﷺ او فرمائیل: میزان سره، ما عرض اوکړو: که هلته ملاؤ نه شو
نو بیا؟ رسول الله ﷺ او فرمائیل: حوض کوثر سره. (۴)

په دې حدیث کښې صراحت دی چه د حوض په زمانه کښې به پل صراط موجود وی!
بعض حضراتو ویلې دی چه د رسول الله ﷺ به دوه حوضونه وی یو په میدان حشر کښې او
د صراط نه مخکښې او دویم په جنت کښې دننه او د دواړو نوم حوض کوثر دی.
د علامه عینی رحمهما رجحان هم دې طرف ته دی. (۵)

یو اشکال او د هغې جواب: په حوض قبل الصراط باندې اشکال کړې شوې دي چه د میدان
حشر او جنت تر مینځه وی چه په هغې باندې به پل صراط خورولې شی او د حوض اوبه به د
جنت د نهر کوثر نه راځی، که حوض د صراط نه مخکښې تقسیم کړې شی نو د جنت او

(۱) ارشاد الساری: ۵۷۸/۱۴

(۲) فتح الباری: ۵۶۸/۱۱

(۳) فتح الباری: ۵۶۷/۱۱، ارشاد الساری: ۵۷۷/۱۳

(۴) سنن الترمذی، کتاب صفة القيامة، باب ما جاء فی شان الصراط، ۶۲۱/۴، رقم الحديث: ۶۴۳۳

(۵) عمدة القاری: ۲۰۹/۲۳

حوض ترمینخه به جهنم وی، د جنت د نهر نه به اوبه حوض نه څنگه راځي؟^(۱)
خو د دې جواب دا ورکړي کیدي شی چه د آخرت امور نه په دې باندې قیاس کیدي شی او
نه د هغې مناظره صحیح او حقیقی تصویر مونږ په دنا کېږي نهم کولې شو، په دې وجه دا
څه بعیده نه ده چه د جهنم د حائل کیدو باوجود به د جنت د نهر نه به حوض کوثر کېږي اوبه
راځي چه د الله پاک د قدرت عجائبات بی شمیر دی

د ترجمه الباب وضاحت: ۵۰ امام بخاری رحمته الله علیه په دې باب کېږي نغریبا نورلس احادیث ذکر
فرمایلي دي، چه په هغې کېږي د رسول الله صلی الله علیه و آله د حوض ذکر دي. په ترجمه الباب کېږي د
سورة کوثر اول ایت ﴿إِنَّا أَنْشَأْنَاكَ الْكُوْثَرَ﴾ ذکر فرمایلي دي. د دې تفسیر په کتاب التفسیر
کېږي تیر شوي دي، د کوثر نه خیر کثیر مراد کړي شوي دي. او په حوض کوثر سره هم د دې
تفسیر کړي شوي دي^(۲)، امام بخاری رحمته الله علیه په باب الحوض کېږي آیت ذکر کولو سره، دې
دویم تفسیر طرف ته اشاره اوفرمایله.

په ترجمه الباب کېږي چه ئې د عبدالله بن زید کوم تعلیق ذکر فرمایلي دي. هغه امام
بخاری رحمته الله علیه په کتاب المغازی کېږي په باب غزوة حنین کېږي موصولا نقل کړي دي
د باب په دیرو روایتونو کېږي راځي چه د رسول الله صلی الله علیه و آله خواله به حوض کوثر ته یو جماعت
راځي. رسول الله صلی الله علیه و آله به هغوی اوپیژني او په هغوی باندې به د حوض نه اوبه څکل غواړي
چه په مینځ کېږي به ئې بنديز راشي. رسول الله صلی الله علیه و آله به اوفرمائي چه دا خو زما صحابه او زما
امتیان دي. هغوی ته به اووئيلي شی چه هغوی ستاسو نه وروستو خپل دین بدل کړي وو.
د دوی نه کوم خلق مراد دی، بعض وئيلي دي چه د رسول الله صلی الله علیه و آله د زمانې منافقان مراد دی،
خو صحیح قول دا دي چه د هغوی نه د رسول الله صلی الله علیه و آله نه پس مرتد کیدونکی خلق مراد دی
چه هغوی سره سیدنا صدیق اکبر رضی الله عنه جهاد کړي وو^(۳).

[۶۲۰۵] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ شَقِيقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ
عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «أَنَا قَرُطُكُمْ عَلَى الْحَوْضِ».

(۱) قال القسطلاني: وأما قول صاحب التذكرة والصحيح أن له - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - حوضين أحدهما في
الموقف قبل الصراط. والآخر داخل الجنة وكلاهما يسمى كوثرًا متعقب بأن الكوثر نهر داخل الجنة ومازه
يصب في الحوض. ويطلق على الحوض كوثر لكونه يمد منه. وفي حديث أبي ذر عند مسلم أن الحوض
يشخب فيه ميزابان من الجنة. وقد سبق أن الصراط جسر جهنم. وأنه بين الجنة والموقف فلو كان الحوض
دونه لحات النار بينه وبين الماء الذي يصب من الكوثر في الحوض والله أعلم. (ارشاد الساري: ۵۷۸/۱۳)

(۲) كشف الباري، كتاب التفسير: ۷۶۰

(۳) فتح الباري: ۴۶۹/۱۱، وعمدة القاري: ۱۶۵/۲۳

(۱) أخرجه مسلم في الفضائل، باب: أثبات حوض نبينا صلى الله عليه وسلم وصفاته، رقم: ۲۲۹۷
(فرطكم: هو الذي يتقدم الواردين ليصلح لهم الحياض والدلاء ونحوها من أمور الاستقاء. (ليرفعن) يظفرهم
الله تعالى لي حتى اراهم. (ليختلجن) يعدل بهم عن الحوض ويجذبون من عندي. (دونى) قبل ان يصلوا الى
(ما احدثو) من بدعة وفتنة ومعصية.

د سیدنا عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ نہ روایت دی چه رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل زد بہ ستاسو نہ مخکنی پہ حوض باندی موجود بم

(۱) هغه سری ته وائی چه د ابو اوسد سب پر او خانی لیتو لو دپاره د قافلی نه مخکنی خی
وَحَدَّثَنِي عُمَرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا وَائِلٍ
عَنْ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «أَنَا قَرَضْتُكُمْ عَلَى
الْحَوْضِ، وَلَكِنْ قَعَنَ رَجُلٌ مِنْكُمْ لَمْ يَحْتَلِجْ دُونِي فَأَقُولُ يَا رَبِّ أَصْحَابِي. فَيُقَالُ إِنَّكَ لَا
تَذَرِي مَا أَحَدُكَ أَبْعَدُكَ». فَأَبْعَاهُ عَاصِمٌ عَنْ أَبِي وَائِلٍ. وَقَالَ حُصَيْنٌ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ
حَدِيثِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - (۱۲۶۴۲)

د سیدنا عبداللہ رضی اللہ عنہ نہ روایت دی چه رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل زد بہ په حوض باندی
ستاسو نه مخکنی موجود بم. او ستاسو نه به څه خلق زما مخی ته راوستلی شی. بیا په
هغوی زما د مخی نه لرې کړی شی نو زد به وایم چه ای زما ربه دا زما ملگری دی. خو ماته
به او وایلی شی چه هغوی ستاسو نه روستو څه څه نوې څیزونه ایجاد کړي وو

(یختلجن): د جمع مذكر مجهول صیغه ده او په آخره کنبی ئې نون ثقیله دي یعنی بیا به
زمانه راښکلی شی. بیل به کړې شی!

یقال: اختلجه منه: اذا نزعته منه او جذبه: راښکل. لرې کول

(تباعداصم): د اعمش متابعت عاصم او کړو. حارث بن ابی اسامة هغه موصولا نقل کړي
دي (۱) او حصین بن عبدالرحمن واسطی دا روایت د ابو وائل په واسطې سره د سیدنا
حذیفه رضی اللہ عنہ نه نقل کړې دي او مسلم د حصین روایت موصولا نقل کړې دي (۲)

(۱۲۶۰۶۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا ثَابِتٌ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «أَنَا قَرَضْتُكُمْ عَلَى الْحَوْضِ كَمَا بَيْنَ جَرِيَاءٍ وَأَذْرَمَ».
د سیدنا عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ نه روایت دی چه رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل: ستاسو مخی ته
حوض دي. زپه دومره فاصله باندی څومره چه، د جریاء او اذرح هم دیر شو ورځو مسافت

(جریاء): د شام یو کلی دي.

(اذرح): اذرح هم د شام د یو کلی نوم دي د دواړو ترمینځه تقریبا د دیر شو ورځو مسافت
دي (۱)

(۱) عمدة القاری: ۲۳/۲۱۱، وارشاد الساری: ۱۳/۵۷۹

(۲) عمدة القاری: ۲۳/۲۱۱، وارشاد الساری: ۱۳/۵۷۹

(۳) اخرجه مسلم فی الفضائل، باب: اثبات حوض نبینا صلی الله علیه وسلم وصفاته، رقم: ۲۲۹۹

(جریاء واذرح) موضعان، وقيل: هما قرینان بالشام والمراد: ضرب المثل ليعد اقطار الحوض وسعته، فكان
يشبه ذلك بالبلاد التي ينای بعضها عن بعض، ولا يراد بذلك حقيقة المسافة بين هذه البلاد.

[۲۲۰۷] حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو بَشِيرٍ وَعُظَا بْنُ السَّائِبِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ الْكَوْثَرُ الْخَيْرُ الْكَثِيرُ الَّذِي أُعْطَاهُ اللَّهُ إِيَّاهُ. قَالَ أَبُو بَشِيرٍ قُلْتُ لِسَعِيدٍ إِنَّ أَنَا سَائِرُ عَمُونَ أَنَّهُ تَهْرَفِي الْجَنَّةَ. فَقَالَ سَعِيدُ التَّهَرُّفِ الَّذِي فِي الْجَنَّةِ مِنْ الْخَيْرِ الَّذِي أُعْطَاهُ اللَّهُ إِيَّاهُ. (ار: ۱۴۶۸۲)

د سيدنا ابن عباس رضی اللہ عنہ نہ روایت دی ہے کہ (الکثر) نہ مراد دیر زیات خیر (خیر کثیر) دی، کوم ہے اللہ پاک رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تہ ور کر پی دی، ابو بشر وائی ہے ما سعید بن جبیر رضی اللہ عنہ تہ اووی ہے د بعض خلقو خیال دی ہے (کوثر) پہ جنت کنبی یو حوض دی نو هغوی اووی ہے کوم نہر پہ جنت کنبی دی، هغه هم د دی خیر (نیکی) یوہ حصہ ده، کوم ہے اللہ پاک رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تہ ور کر پی دی.

[۲۲۰۸] (۲) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ حَدَّثَنَا نَافِعُ بْنُ عُمَرَ عَنِ ابْنِ أَبِي مُيَيْكَةَ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «حَوْضِي مِثْرَةُ شَهْرٍ، مَاؤُهُ أَيْضٌ مِنَ اللَّيْلِ، وَرِيحُهُ أَطْيَبُ مِنَ الْمِسْكِ، وَكَيْرَانُهُ كَعُجْمِ السَّمَاءِ، مَنْ شَرِبَ مِنْهَا فَلَا يَطْمَأَنِّدُ». د سيدنا عبد الله بن عمرو رضی اللہ عنہ نہ روایت دی ہے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: زما حوض بہ د یو میاشتی پہ مسافت باندی خور وی، د هغی اوبہ بہ د پیو نہ زیاتی سپینی وی او د هغی خوشبوئی بہ د مشکو نہ زیاتہ نہ وی، او د هغی گلاسو نہ بہ د آسمان د ستورو پہ شان وی، کوم انسان ہے د هغی نہ یو کرت او خکی، بیا بہ کله هم تیری نہ شی.

(کیزان): د کوز جمع ده: گلاس، کوزه.

[۲۲۰۹] (۳) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَفِيرٍ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ عَنْ يُونُسَ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ حَدَّثَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «إِنَّ قَدْرَ حَوْضِي كَمَا بَيْنَ أَيْلَةَ وَصَنْعَاءَ مِنَ الْيَمَنِ، وَإِنَّ فِيهِ مِنَ الْآبَارِيقِ كَعَدَدِ نُجُومِ السَّمَاءِ».

د سيدنا انس بن مالک رضی اللہ عنہ نہ روایت دی ہے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: زما د حوض

(۱) عمدة القاری: ۲۱۲/۱۳، وارشاد الساری: ۵۸۰/۱۳

(۲) اخرجه مسلم فی الفضائل، باب: اثبات حوض نبینا صلی اللہ علیہ وسلم وصفاته، رقم: ۲۲۹۱ (مسيرة): ای طول حافته تحتاج الى السير هذه المدة، (کیزانہ) جمع کوز، والتشبيه بالنجوم من حيث الكثرة والضياء، (نظام) يعطش.

(۳) اخرجه مسلم فی الفضائل، باب: اثبات حوض نبینا صلی اللہ علیہ وسلم وصفاته، رقم: ۲۳۰۳ (قدر حوضی) طول شاطئة: (ایلة) مدينة كانت عامرة، وهي بطرف البحر الاحمر من ناحية الشام، (صنعاء) البلد المعروف فی اليمن، (الآباريق) جمع ابريق.

اورېدوالې به دومره وی څومره چه د ايله او يمن ښار ترمينځه مسافت دې او هلته به په دومره لوني تعداد کښې بېالې وی څومره چه د آسمان د ستورو تعداد دې

(اباریق) د ابرېق جمع ده، د چاندې پياله، لوني.

۱۲۲۱۰) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا هَمَامٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَحَدَّثَنَا هَذْبَةُ بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا هَمَامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «بَيْنَمَا أَنَا أَسِيرُ فِي الْحَنَّةِ إِذَا أَنَا بِتَهْرٍ حَاقَتْهُ قِيَابُ الدَّرِّ الْمَجُوفِ قُلْتُ مَا هَذَا يَا جَبْرِيلُ قَالَ هَذَا النُّكُورُ الَّذِي أُعْطَاكَ رَبُّكَ. فَإِذَا طِينُهُ - أَوْ طِينُهُ - مِنْكَ أَذْفَرُ». شَكَ هَذْبَةُ. ار: ۱۴۲۸۰.

د سيدنا انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمايل چه زه په جنت کښې روان اوم چه زه يو نهر ته اورسيدم، د هغې په دواړو غاړو باندې د ډډو ملغلرو گڼېدونه جوړ شوي وو، ما تپوس اوکړو، اي جبرئيل دا څه دی؟ هغوی اووئيل: کوثر دې، کوم چه ستاسو رب تاسو ته درکړې دې، ما اوکتل چه د هغې خاوره يا د هغې خوشبونی د مشکو په شان وه، د هذبه شک وو (چه خاوره ئې وئيلې وه که خوشبونی)

(حاقته): د حافه نه غاړه مراد ده. (قِيَاب): د قبه جمع ده، گڼېد ته وائی

(الدَّرِّ الْمَجُوفِ): داسې ملغلره کومه چه د دننه خالی وی، (اذفر): تيز خوشبودار

ابن فارس رحمته الله فرمائی (ذفر): د بوئی تيز والی ته وائی.

۱۲۲۱۱) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ حَدَّثَنَا وَهْبٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «لَيَرَدَنَّ عَلَى نَاسٍ مِنْ أَصْحَابِي الْخَوْضُ، حَتَّى عَرَفْتَهُمْ اخْتَلَجُوا دُونِي، فَأَقُولُ أَصْحَابِي. فَيَقُولُ لَا تَدْرِي مَا أَجِدُ ثَوَابَ بَعْدَكَ».

د حضرت انس رضی الله عنه نه روايت دې چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم او فرمايل: زما ملگری به حوض له زما مخې ته راوستلې شی تردې چه کله زه هغوی اوپیژنم، بیا به هغوی زما د مخې نه لرې کړې شی، زه به په دې باندې اووايم چه دا خو زما ملگری وو، لیکن ماته به اووئيلې شی چه تاته پته نشته چه دوی ستاسو نه پس کوم نوی څیزونه ایجاد کړی وو

۱۲۲۱۲) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَطَرٍ حَدَّثَنَا أَبُو حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «إِنِّي قَرَطُكُمْ عَلَى الْخَوْضِ، مَنْ مَرَّ

(۱) أخرجه مسلم في الفضائل، باب: اثبات حوض نبينا صلى الله عليه وسلم وصفاته، رقم: ۲۳۰۴ (اصحابي) اي ممن كان يصاحبني، (اختلجوا) جذبوا وابتعدوا، (ما احدثوا) من معصية توجب

جرمانهم بايې چه من الخوض.

(۲) أخرجه صحيح في الفضائل، باب: اثبات حوض نبينا صلى الله عليه وسلم وصداته، رقم: ۲۲۹۰، ۲۲۹۱.

عَلَى شَرِبٍ، وَمَنْ شَرِبَ لَمْ يَطْمَأَنَّ أَبَدًا، لَيَرَدَّنَّ عَلَى أَقْوَامٍ أَعْرَفُهُمْ وَيَعْرِفُونِي، ثُمَّ يُحَالُ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ».

د سیدنا سهل بن سعد رضی اللہ عنہ نہ روایت دی کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل زہ بہ یہ حوض باندی ستاسو نہ مخکنی موجود یم، کوم سرے ہم چہ زما طرف تہ راتیر شی ہعہ بہ دھغی اوبہ خکی، او خوک چہ دھغی اوبہ خکی ہغہ بہ بیاکلہ ہم نہ ترے کپری، او ہلد بہ داسی خلق راشی کوم چہ پہ زہ پیڑنم او ہغوی بہ ما پیڑنی، خوبیا بہ ما او د ہغوی مینخ کنی حجاب راشی قَالَ أَبُو حَازِمٍ سَمِعْتُ النَّعْمَانَ بْنَ أَبِي عِيَّاشٍ قَالًا هَكَذَا سَمِعْتُ مِنْ سَهْلِ فَقُلْتُ نَعَمْ. فَقَالَ أَتُحَدِّثُنِي سَعِيدُ الْخُدْرِيِّ لَسَمِعْتُهُ وَهُوَ يَذِّفُ فِيهَا «فَأَقُولُ إِنَّهُمْ مِنِّي. قِيلَ إِنَّكَ لَا تَذَرِي مَا أَحَدُثُوا بَعْدَكَ. فَأَقُولُ سَمِعْتُ لَيْسَ غَيْرَ بَعْدِي». [۲۶۴۳]

دا تعلیق نہ دی، بلکہ د ماقبل سرہ متصل دی، ابر حازم (سلمہ بن دینار) فرمائی چہ دا حدیث ما د نعمان بن ابی عیاش نہ واوریدلو او وے وئیل چہ آیا تاسو د سیدنا سهل رضی اللہ عنہ نہ ہم دغہ شان ووریدلے وو، ما اووے او، ہغوی او فرمائیل چہ زہ گواہی ورکوم چہ ما د سیدنا ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ نہ دا حدیث ووریدلے وو، او ہغوی بہ پہ دی حدیث کنی اضافہ کولہ (یعنی دا چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بہ فرمائی، چہ زہ بہ وایم چہ دا خو زما نہ دی، رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تہ بہ اووئیلے شی چہ تاسوتہ معلومہ نہ دہ چہ ہغوی ستاسو نہ روستوخہ نوے خیزونہ ایجاد کری وو، زہ بہ پہ دی باندی وایم چہ لری شی، لری شی چہ زما نہ پس بدلون کری وو وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ، يَقُولُ سَحِيقٌ بَعِيدٌ، وَأَسْحَقُهُ أَبْعَدُهُ.

سیدنا ابن عباس رضی اللہ عنہما فرمائی چہ د (سحقا) معنی د لری والی دہ، دا لفظ پہ سورۃ الملک آیت نمبر ۱۱ کنبی دی (فَسَحِقُوا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ) او د سحیق معنی د بعید راخی دا پہ سورۃ حج آیت نمبر ۳۱ کنبی دی: (أَوْ تَقُولُ لِمَنْ يُرْمَى مَكَانٍ سَحِيقٍ) سحقه واسحقہ مجرد او د باب افعال دواو نہ د دی معنی د لری کولو راخی! ابن ابی حاتم دا تعلیق موصولا نقل کری دی (۱) دلتہ چونکہ پہ حدیث کنبی د (سحقا) لفظ راغلی وو، د دی مناسبت د وجہ نہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہما دا تشریح دلتہ نقل او فرمائیلہ.

۲۶۱۳، ۱۲۲۱۴ وَقَالَ أَحْمَدُ بْنُ شَيْبٍ بَيْنَ سَعِيدِ الْخُبَاطِيِّ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ يُونُسَ عَنِ ابْنِ شَهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّهُ كَانَ يُحَدِّثُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ «يُرَدُّ عَلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ رَهْطٌ مِنْ أَصْحَابِي فَيُعَلَّنُونَ عَنِ الْخَوْضِ فَأَقُولُ يَارَبِّ أَصْحَابِي. فَيَقُولُ إِنَّكَ لَا عِلْمَ لَكَ بِمَا أَحَدُثُوا بَعْدَكَ، إِنَّهُمْ رَأَوْهُ وَأَعْلَى أَدْبَارِهِمُ الْقَهْقَرَى».

د سعید بن المسیب نہ روایت دی چہ سیدنا ابوہریرہ رضی اللہ عنہ بہ حدیث بیانولو چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: د قیامت پہ ورخ بہ زما د صحابہ کرام رضی اللہ عنہم نہ یو جماعت پہ ما باندی

پیش کرې شی، بیا به هغوی د حوض نه لرې کرې شی، زه به عرض او کړم، ای زما ربه! دا خو زما صحابه وو، الله پاک به فرمائی چې تاته معلومه نه ده چې هغوی ستا نه روستو څه نوې څیزونه ایجاد کړې وو. دا خلق په شا باندې واپس شوې وو.

د احمد بن حشيب دا تعليق ابو عوانه موصولا نقل کړې دې.

(۲۲۱۴) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي يُونُسُ عَنِ ابْنِ شَهَابٍ

عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ أَنَّهُ كَانَ يَحْدِثُ عَنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنَّ النَّبِيَّ -

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «يُرْذَعُنِي الْحَوْضُ رَجُلًا مِنْ أَصْحَابِي فَيُحَلِّثُونَهُ عَنْهُ فَأَقُولُ

يَا رَبِّ أَصْحَابِي. فَيَقُولُ إِنَّكَ لَا تَعْلَمُ لَكَ بِأَخَذُوا بَعْدَكَ إِنَّمَا زُتُّوا عَلَيَّ أَذْيَارُهُمُ الْقَهْقَرَى».

سعید بن المسیب رضی اللہ عنہ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم صحابه کرامو رضی اللہ عنہم نه نقل کولو سره فرمائی چې

رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمایلی چې حوض باندې به زما د ملگرو یو جماعت راوستلې شی. بیا به

هغوی د هغې نه لرې کرې شی. زه به عرض او کړم، ای الله! دا خو زما صحابه دی، الله پاک

به او فرمائی چې تاته معلومه نه ده چې هغوی ستا نه روستو څه نوې څیزونه ایجاد کړې وو

دوی په خپلو پوندو (د اسلام نه) واپس شوې وو.

(قهقري): په پوندو باندې شاته تلل.

وَقَالَ شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ كَانَ أَبُو هُرَيْرَةَ يَحْدِثُ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -

فَيَحْلُثُونَ. وَقَالَ عَقِيلٌ فَيَحْلُثُونَ.

شعيب چې د زهري نه کوم روايت نقل کړې دې، په هغې کښې (فَيَحْلُثُونَ) الفاظ دی او هم

دغه شان د عقیل بن خالد په ورايت کښې د (فَيَحْلُثُونَ) الفاظ دی.

(يَحْلُثُونَ): د (ثلاثة) نه دې، د دې معنی د منع کولو او د لرې کولو ده. وئیلې شی (جلاء

عن الماء): هغه ئې د اوبو نه منع کړو. او (يجلون) مجهول صیغه ده، د (جلاء) معنی ده،

لرې کول، (يجلون)، هغوی به لرې کړې شی. ^(۲)

د شعيب دا تعليق امام ذهلي موصلا نقل کړې دې. ^(۳)

وَقَالَ الزُّبَيْدِيُّ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ

عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -

زبيدي، د زبيد طرف ته منسوب دې، چې يوه قبيله ده او د دې نه مراد محمد بن الوليد بن

عامر دې، سيدنا ابورافع رضی اللہ عنہ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ازاد کړې غلام وو، د هغوی نوم اسلم وو،

عبيد الله د هغوی ځوئې وو، په دې سند کښې درې تابعين دی: امام زهري رحمته اللہ علیہ، د هغوی

(۱) فتح الباری: ۵۷۶/۱۱، وعمدة القاری: ۲۱۷/۲۳، وارشاد الساری: ۵۸۰/۱۳

(۲) عمدة القاری: ۲۱۸/۲۳

(۳) فتح الباری: ۵۷۷/۱۱، وارشاد الساری: ۵۸۶/۱۳

شیخ محمد بن علی او د هغوی شیخ عبیدالله رحمته الله علیه درې واره تابعین دی. (۱) امام دارقطنی رحمته الله علیه دا تعلیق موصولا نقل کړې دي. (۲)

۱۲۲۱۵) حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ حَدَّثَنِي هَلَالٌ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ «بَيْنَ أَنَا قَائِمٌ إِذَا مَرَّةٌ حَتَّى إِذَا عَرَفْتُهُمْ خَرَجَ رَجُلٌ مِنْ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ فَقَالَ هَلَمْ. فَقُلْتُ أَيْنَ قَالَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهِ. قُلْتُ وَمَا شَأْنُهُمْ قَالَ إِنَّمَا ارْتَدَّوْا بَعْدَكَ عَلَى أَذْيَارِهِمُ الْقَهْقَرَى. ثُمَّ إِذَا مَرَّةٌ حَتَّى إِذَا عَرَفْتُهُمْ خَرَجَ رَجُلٌ مِنْ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ فَقَالَ هَلَمْ. قُلْتُ أَيْنَ قَالَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهِ. قُلْتُ وَمَا شَأْنُهُمْ قَالَ إِنَّمَا ارْتَدَّوْا بَعْدَكَ عَلَى أَذْيَارِهِمُ الْقَهْقَرَى. فَلَا أَرَاهُ يَخْلُصُ مِنْهُمْ إِلَّا مِثْلُ هَبْلِ النَّعَمِ».

د سيدنا ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم او فرماييل: زه به په حوض باندي ولاړ يم چه يو جماعت به مخې ته راشي او چه كله ئې زه او پيژنم نو يو سړې به زما او د هغوی تر مينځه راوځي او وائي به چه دلته راشي او زه به وایم چه چرته؟ هغه به وائي، د اور طرف ته، زه به تپوس او کړم، دا څنگه خلق دی. هغه به وائي چه دا خلق ستاسو نه روستو په خپلو پوندو باندي واپس شوې وو، بيا به يوه بله ډله زمونږ مخې ته راشي او كله چه زه هغوی او پيژنم نو بيا به يو سړې زما او د هغوی تر مينځه راوځي او هغوی ته به وائي چه دلته راشي، زه به تپوس او کړم چرته؟ هغه به وائي چه د جهنم طرف ته، قسم په الله زه به ترې تپوس او کړم چه د هغوی احوال څه دي؟ هغه به وائي دا خلق ستاسو نه روستو په خپلو پوندو باندي واپس شوې وو، رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فرمائي پس زه نه وينم هغوی لره چه د هغوی نه به خلاصې بيا مومي مگر ډير لږ تعداد.

قوله: «فَلَا أَرَاهُ يَخْلُصُ مِنْهُمْ إِلَّا مِثْلُ هَبْلِ النَّعَمِ»: يعنی زما خيال نه دې چه هغوی به خلاص شي، مگر د بيکاره پريخودلې شوې اوښ په شان ډير کم!

(هبل): هغه خاړوی او اوښ وغيره ته وائي چه هغه بيکار پريخودلې شي او د هغې څوک نگراني او خيال نه ساتلې کيږي، چه چرته تلل غواړي، چرته خريدل غواړي هلته څرېږي، داسې خاړوې هلاک او ضائع کيږي، عموما داسې خاړوی ډير کم وي. په دې وجه دلته د دې نه قلت مراد دې چه د هغوی نه به د جهنم نه بچ کيدونکی خلق ډير کم وي، علامه عيني رحمته الله علیه ليکي: «إِذَا لَا يَخْلُصُ مِنْهُمْ مِنَ النَّارِ إِلَّا الْقَلِيلُ» (۳).

د ترجمة الباب سره مناسبت: په دې حديث کښې د حوض کوثر ذکر نشته، خو د مرتدينو ذکر دې او مخکښې چه کوم احاديث تير شوې دي په هغې کښې د حوض او مرتدينو دواړو ذکر دې، په دې وجه براه راست خو د دې د ترجمة الباب سره څه مناسبت نشته، خو د حوض

(۱) فتح الباری: ۵۷۷/۱۱، و عمدة القاری: ۲۱۹/۲۳، وارشاد الساری: ۵۸۶/۱۳

(۲) فتح الباری: ۵۷۷/۱۱، و عمدة القاری: ۲۱۹/۲۳، وارشاد الساری: ۵۸۶/۱۳

(۳) د ذکر شوې تفصيل دپاره اوگورئ: عمدة القاری: ۲۱۹/۲۳

والا احادیثو سره د دې مطابقت دې. نود هغې د مناسبت د وجې نه نې هم د دې سره مطابقت راځي (۱)

﴿خبر رجل﴾: د دې نه مراد فرشته ده چه د انسان په صورت کښې به ظاهرېږي (۲).
 ۲۲۱۶! حَدَّثَنِي إِبرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ خُبَيْبٍ عَنْ حَفْصِ بْنِ غَاصِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ «مَا يَنْتَبِهُ بَيْنِي وَمَنْبَرِي رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ، وَمَنْبَرِي عَلَى حَوْضٍ». (ار: ۱۱۳۸)
 د سيدنا ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ او فرمايل: زما د کور او منبر تر منځ د جنت د باغونو نه يو باغ او زما منبر زما په حوض باندې دې.
 ﴿منبري﴾: د منبر نذراد يا خو دنيا والا منبر دې کوم چه په مسجد نبوی ﷺ کښې نصب دې او يا د آخرت منبر مراد دې کوم چه به د حوض کوثر سره نصب کولې شي (۳).
 د رسول الله ﷺ د کور او په مسجد نبوی کښې چه د منبر تر مينځه کوم څانگې دې. هغه ته ﴿روضة الجنة﴾ وائي. يعنې د جنت باغ دې ته يا خو په دې وجه د جنت باغ وئيلې شي چه بعينه هم دا حصه به د جنت طرف ته منتقل شي او يا مطلب دا دې چه په دې کښې عبادت به انسان لره د جنت طرف ته منتقل کړي. (۴)

۲۲۱۷! حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ شُعْبَةَ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ قَالَ سَمِعْتُ جُنْدَبًا قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ «أَنَا قَرِطُكُمْ عَلَى الْحَوْضِ».

د سيدنا جندب رضي الله عنه نه روايت دې چه ما د رسول الله ﷺ نه واوريدل. هغوی او فرمايل: زه به ستاسو نه مخکې په حوض کوثر باندې موجود يم.

د امام بخاري رحمته الله عليه شيخ عبدان دې، عبدان لقب دې، او د هغوی نوم عبد الله بن عثمان دې، دوی د خپل پلار نه نقل کوي، د هغوی د پلار نوم عثمان بن جبلة دې. (۵)

۲۲۱۸! حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا الْكَثِيمُ عَنْ يَزِيدَ عَنْ أَبِي الْحَرَجِ عَنْ عَقْبَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - خَرَجَ يَوْمًا فَصَلَّى عَلَى أَهْلِ أَحُدَا صَلَاتَهُ عَلَى النَّبِيِّ، ثُمَّ انْصَرَفَ عَلَى الْمَنْبَرِ فَقَالَ «إِنِّي قَرِطُ لَكُمْ، وَأَنَا شَهِيدٌ عَلَيْكُمْ، وَإِنِّي وَاللَّهِ لَأَنْظُرُ إِلَى حَوْضِي الآزَنْ، وَإِنِّي أُعْطِيتُ مَقَاتِيحَ خَزَائِنِ الْأَرْضِ - أَوْ مَقَاتِيحَ الْأَرْضِ - وَإِنِّي وَاللَّهِ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تُشْرِكُوا بَعْدِي، وَلَكِنْ أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنَاقُضُوا فِيهَا». (ار: ۱۲۷۹)

(۱) عمدة القارى: ۲۳/۲۱۹

(۲) عمدة القارى: ۲۳/۲۱۹، وفتح البارى: ۱۱/۵۷۸

(۳) عمدة القارى: ۲۳/۲۲۰

(۴) عمدة القارى: ۲۳/۲۲۰

(۵) عمدة القارى: ۲۳/۲۲۰

د سیدنا عقبه بن عامر رضی اللہ عنہ نه روایت دی چه رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بهر تشریف راوړلو او په شهداء احد باندې ئې داسې مونځ او کړو څنگه چه په مړې باندې مونځ کولې شی. بیا ئې منبر ته تشریف راوړلو او وې فرمائیل: زه به ستاسو نه مخکې ځم او په تاسو باندې به گواډیم او زه به والله! د خپل حوض طرف ته دې وخت کښې هم گورم. او ماته د زمکې د خزانو کنجیانې راکړې شوې دی، یا رئې اوفرمائیل چه، د زمکې کنجیانې راکړې شوې دی. والله! زه ستاسو باره کښې د دې نه نه ویریرم چه تاسو به شرک او کړی، خو زه د دې نه ویریرم چه تاسو به د دنیا دپاره د یو بل نه د مخکې کیدو کوشش کوئ. په سند کښې د یزید نه مراد یزید بن ابی حبیب دې، چه د هغوی کنیت ابو رجاء دې. ابو حبیب د سدید کنیت دې او د ابوالخیر نوم مرثد بن عبدالله دې.

(مرثد): د میم په فتحې او د راء په سکون او د ثاء په فتحې سره دې

[۲۲۹۱] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا حَرْمِيُّ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مَعْدِي بْنِ خَالِدٍ أَنَّهُ سَمِعَ حَارِثَةَ بْنَ وَهْبٍ يَقُولُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَذَكَرَ الْخَوْصَ فَقَالَ «كَمَا بَيْنَ الْمَدِينَةِ وَصَنْعَاءَ وَزَادَ ابْنُ أَبِي عَدَى عَنْ شُعْبَةَ عَنْ مَعْدِي بْنِ خَالِدٍ عَنْ حَارِثَةَ سَمِعَ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَوْلَهُ خَوْصُهُ مَا بَيْنَ صَنْعَاءَ وَالْمَدِينَةِ. فَقَالَ لَهُ الْمُتَوَرِّدُ أَلَمْ تَسْمَعْهُ قَالَ الْأَوَّلِيُّ. قَالَ لَا. قَالَ الْمُتَوَرِّدُ تَرَى فِيهِ الْآيَةَ مِثْلَ الْكَوَاكِبِ.

د سیدنا حارثه بن وهب رضی اللہ عنہ نه روایت دی چه هغوی د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه واوریدل، رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د حوض ذکر او کړو او وې فرمائیل چه (هغه به دومره لوڼې وی، څومره چه د مدینې او د صنعاء ترمنځه مزل دې.

او ابن ابی عدی دشعبه په واسطې سره د سیدنا حارثه رضی اللہ عنہ نه دا اضافه نقل کړه. چه هغوی د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه دا ارشاد واوریدلو چه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم حوض به دومره اوږد وی څومره چه د صنعاء او د مدینې ترمنځه مسافت دې. په دې باندې هغوی ته مستورد رضی اللہ عنہ او وې چه آیا تاسو د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه د هغه حوض د لوڼو متعلق اوريدلې دي؟ هغوی اوفرمائیل: نه! مستورد او وې په هغې کښې به لوڼې داسې په نظر راځی لکه د آسمان ستوری (په کثرت سره پریقیدونکی).

قوله: (وَزَادَ ابْنُ أَبِي عَدَى): د ابن ابی عدی نوم محمد بن ابراهیم دې، ابو عدی د

(۱) اخرجه مسلم فی الفضائل، باب: اثبات حوض نبینا صلی الله علیه وسلم وصفاته: رقم ۲۲۹۸ (کما بین ... ما بین) المراد بیان سعته وطول ابعاده، كما مر فی الحديث (۶۲۰۶)، (الأولی) جمع ائیه، والائیه جمع انا، وهو الوعاء، والمراد: الکؤوس التي يشرب بها من الحوض. (مثل الکوکب): النجوم فی السماء کثرة وضیاء.

هغوی نیکه دې علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی:

(ولایعرف اسبه، وهوبصری ثقة، کثیر الحديث) عنی د ابو عدی نوم معلوم نه دې، خو هغه کثیر الحديث ثقة محدث دې (۱)

د ابن ابی عدی دا اضافه امام مسلم رحمۃ اللہ علیہ موصولا نقل کړې ده. (۲)

مستورده ابن شداد رحمۃ اللہ علیہ: دلته په حدیث کې د مستورده ذکر دې (مستورده په وزن د مستفعل، دا صحابی دې او د هغوی پلار هم صحابی وو. په کوفه کې اوسیدل او د مصر د فتح په وخت حاضر وو، د هغوی وفات په ۴۵ هجری کې شوې دې. په بخاری کې د هغوی صرف هم دا یو روایت دې او د هغوی د حدیث مرفوع دې اگر چه هغوی د دې تصریح نه ده کړې (۳)

[۲۲۲۰] (۴) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْزَمٍ عَنْ نَافِعِ بْنِ عُمَرَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ

عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَتْ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «إِنِّي عَلَى الْخَوْضِ حَتَّى أَنْظُرُ مَنْ يَرِدُ عَلَيَّ مِنْكُمْ، وَسَيُؤْخَذُ نَاسٌ دُونِي فَأَقُولُ يَا رَبِّ مَنِي وَمَنْ أُمْنِي. فَيَقَالَ هَلْ شَعَرْتَ مَا عَلِمُوا بِعَذَابِكَ وَاللَّهِ مَا يَرْجُونَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ». فَكَانَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ يَقُولُ اللَّهُمَّ إِنَّا نَعُوذُ بِكَ أَنْ تُرْجِعَ عَلَيَّ أَعْقَابَنَا أَوْ تُفْتِنَ عَنْ دِينِنَا. (أَعْقَابُكُمْ تَنْكِصُونَ) تَرْجِعُونَ عَلَى الْعَقِبِ. [۲۲۴۱]

د سیده اسماء بنت ابی بکر رحمۃ اللہ علیہ نه روایت دې چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: زه به په حوض کوثر باندې موجود یم او گورم به چه په تاسو کې کوم کوم ماته راځی، بیا به څه خلق زما نه بیل کړې شی. زه به عرض او کړم چه اې زما ربه! دا خوزما ملگری دی او زما د امت خلق دی. ماته به اووئیلې شی چه آیا تاته معلومه هم ده! هغوی ستا نه روستو څه کارونه کړې وو. قسم په الله همیشه وو دوی چه روستو به واپس کیدل.

ابن ابی ملیکه رحمۃ اللہ علیہ به فرمائیل چه اې الله! مونږ د دې خبرې نه ستا پناه غواړو چه په پوندو واپس شو. یا د خپل دین په باره کې په فتنه کېنې واچولې شو.

قوله: (أَعْقَابُكُمْ تَنْكِصُونَ: تَرْجِعُونَ عَلَى الْعَقِبِ): دا په سورة المومنون کې واقع دې (قَدْ كَانَتْ آيَاتِي تَثَلُّ عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ تَنْكِصُونَ) یعنی زما آیتونه به په تاسو باندې

(۱) عمدة القاری: ۲۲۱/۲۳

(۲) صحیح مسلم، کتاب الفضائل، باب اثبات حوض نبینا صلی الله علیه وسلم وصفاته: ۶۰/۱۵، فتح الباری

: ۵۷۹/۱۱، وعمدة القاری: ۲۲۲/۲۳

(۳) فتح الباری: ۵۷۹/۱۱، وعمدة القاری: ۲۲۲/۲۳

(۴) اخرجه البخاری ایضا فی کتاب الفتن، باب ما جاء فی قول الله تعالی: (واقتوا فتنة لاتصیبن الذین ظلموا منکم خاصة) رقم الحديث: ۷۰۴۸، واخرجه مسلم فی الفضائل: باب اثبات حوض نبینا صلی الله علیه وسلم وصفاته، رقم: ۵۹۲۸، ۵۵/۱۵

لوسلې کیدل نو تاسو به په خپلو پوندو باندې واپس کیدلئ.
یعنی د قیامت په ورځ به الله پاک کفارو ته فرمائی چې اوس ولې شور کوئ. هغه وخت یاد کړئ چې د الله پاک پیغمبر به درته آیتونه لوستل نو تاسو به په پوندو باندې واپس کیدلئ، اوریدل به مو هم بد گنړل، ستاسو تکبر به اجازت نه درکولو چې حق قبول کړئ او د پیغمبرانو خبره اومنی.

په حدیث کنبې چونکه ﴿یرجعون علی أعقابهم﴾ الفاظ راغلې دي. د دې مناسبت د وجې نه امام بخاری رحمته الله علیه د قرآن کریم د ایت کریمه دا الفاظ اود هغې تشریح نقل فرمائیلي ده؟. دا د ابو عبیده د تفسیر نه اخستلې شوې دي.^(۱)

﴿ وهذا اخر ما اردنا ايزاده من شرح احاديث كتاب الاستذنان، وكتاب الدعوات، وكتاب الرقاق من صحيح البخارى رحمه الله تعالى للشيخ المحدث سليم الله خان حفظه الله ورعا، متعنا الله بطول حياته وقد وقع القراع من تسويدا واعادة النظر فيه، ثم تصحيح ملازم الطبع بيوم الخميس ٦ صفر البظفر ١٢٣٩ هـ الموافق ١٣ فرورى ١٣٨٨، والحمد لله الذى بنعمته تتم الصالحات وصلى الله على النبى الامى واله وصحبه وتابعيهم وسلم عليه وعليهم ما دامت الارض والسموات، رتبه وراجع نصوصه وعلق عليه ابن الحسن العباسى عضو قسم التحقيق والتصنيف والاستاذ بالجامعة الفاروقية، وفقه الله تعالى لاتبام باقى الكتب، كما يحبه ويرضاه وهو على كل شى قدير، ولا حول ولا قوة الا بالله العلى العظيم، يليه ان شاء الله شرح كتاب القدر﴾

^(۱) فتح الباری : ۵۷۹/۱۱، وعمدة القاری : ۲۲۲/۲۳

المصادر والمراجع

- ☆ (كشف الباري المجلد السادس لصحيح البخاري المجلد الثاني)
- ☆ الابواب والتراجم لصحيح البخاري / محمد زكريا الكاندهلوي رحمه الله تعالى. متوفى ١٢٠٢هـ / ١٩٨٢م.
- ☆ الشيخ ايمر سعيد كراشي.
- ☆ أمانى الاحبار شرح معاني الآثار / مولانا يوسف كاندهلوي رحمه الله. ادارة تاليفات اشرفيه لاهور.
- ☆ اسماء الدراقطني / حافظ ابو الحسن علي بن عمر دار قطني رحمه الله. متوفى ١٢٨٥هـ.
- ☆ الانصاف في معرفة الراجح من الخلاف / علاؤ الدين علي بن سليمان مرداوي. دار احياء التراث العربي بيروت
- ☆ احسن الفتاوى / مولانا رشيد احمد لدنيا لوى رحمه الله. الشيخ ايمر سعيد كمهني كراشي
- ☆ الاحسان بترتيب صحيح ابن حبان / ابو حاتم محمد بن حبان بسقى رحمه الله تعالى. متوفى ٢٥٢هـ.
- ☆ مؤسسة الرسالة بيروت.
- ☆ احكام القرآن / ابو بكر احمد بن علي الرازي الجصاص رحمه الله. متوفى ٢٤٠هـ. دار الكتب العلمية بيروت
- ☆ احكام القرآن / ابو بكر محمد بن عبد الله المعروف بابن العربي المتوفى ٥٣٢هـ / دار المعرفة بيروت.
- ☆ امداد الفتاوى / حضرت مولانا اشرف علي تهانوي رحمه الله. متوفى ١٢٣٣هـ. مكتبة دار العلوم كراشي.
- ☆ الاكمال / الامير الحافظ ابن ماکولا رحمه الله. المتوفى ٢٤٥هـ. محمد امين ديج. بيروت.
- ☆ امداد الباري / حضرت مولانا عبد الجبار اعطى. مكتبة حرم مراد آباد.
- ☆ احياء علوم الدين مع اتحاف السادة المتقين / امام محمد بن محمد الغزالي رحمه الله. المتوفى ٥٠٥هـ.
- ☆ دار احياء التراث العربي بيروت.
- ☆ الادب المفرد مع شرح فضل الله الصمد / امير المؤمنين في الحديث محمد بن اسمعيل البخاري. المتوفى
- ☆ ٢٥٢هـ. مكتبة الايمان المدينة المنورة.
- ☆ ارشاد الساري شرح صحيح البخاري / ابو العباس شهاب الدين احمد القسطلاني - رحمه الله. متوفى
- ☆ ١٢٣٣هـ. المطبعة الكبرى الاميرية مصر / دار الكتب العلمية بيروت.
- ☆ الاستذكار / ابن عبد البر رحمه الله. المتوفى ٢٣٣هـ. دار احياء التراث العربي بيروت. الطبعة الاولى ١٢٢١هـ.
- ☆ الاستيعاب في اسماء الاصحاب بها مش الاصابة / ابو عمر يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر - رحمه الله. متوفى ٤٣٣هـ. دار الفكر بيروت.
- ☆ اسد الغابة في معرفة الصحابة / عز الدين ابو الحسين علي بن محمد الجزري المعروف بابن الاثير.
- ☆ رحمه الله. المتوفى ٣٣٠هـ. دار الكتب العلمية بيروت.
- ☆ الاصابة في تمييز الصحابة / شهاب الدين ابو الفضل احمد بن علي العسقلاني المعروف بابن حجر.
- ☆ رحمه الله. متوفى ٨٥٢هـ. دار الفكر بيروت.
- ☆ انوار الباري / مولانا سيد احمد رضا بجنوري رحمه الله. مدينته پريس بجنور.
- ☆ اعلام الحديث / ابو سليمان احمد بن محمد الخطاطي - رحمه الله. متوفى ٢٨٨هـ. مركز احياء التراث
- ☆ الاسلامي جامعة امر القرى مكة المكرمة.

- ☆ اعلام السنن / ظفر احمد العثماني - رحمه الله - . متوفى ١٣٩٣ هـ . 'ادارة القرآن كراچی -
- ☆ الانتساب / ابو سعيد عبد الكريم بن محمد بن منصور السبعاني رحمه الله متوفى ٥٣٣ هـ . دار الجنان بيروت
- ☆ اوجز المسالك الى مؤطا مالك / محمد زكريا الكاندلوي - رحمه الله - . متوفى ١٢٠٢ هـ . 'ادارة تاليفات اشرفيه ملتان / دار القلم . دمشق -
- ☆ ايضاح البخاري / مولانا سيد فخر الدين احمد مكتبة مجلس قاسم المعارف ديوبند -
- ☆ الجبر الرائق / علامه زين العابدين بن ابراهيم بن نجم . رحمه الله . المتوفى ٩٦٩ هـ يا ٩٤٠ هـ . مكتبة رشيديه كوئته -
- ☆ بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع / علاء الدين ابو بكر بن مسعود الكاساني - رحمه الله - . متوفى ٥٨٤ هـ .
- ☆ ايح ايم سعيد كراچی -
- ☆ بداية المجتهد / ابو الوليد محمد بن احمد بن رشد القرطبي . متوفى ٥٩٥ هـ . مصر طبع خاص -
- ☆ البداية والنهاية / عماد الدين ابو الفداء اسماعيل بن عمر المعروف بابن كثير - رحمه الله - . متوفى ٨٨٣ هـ . مكتبة المعارف بيروت -
- ☆ بذل المجهود في حل ابو داود / خليل احمد السهاري نفوري - رحمه الله - . متوفى ١٣٣٩ هـ . مطبعة ندوة العلماء لکھنؤ ١٣٩٣ هـ / مركز الشيخ ابي الحسن الندوي . مظفر فور . الهند . الطبعة الاولى ١٣٢٤ هـ -
- ☆ البنائة شرح الهداية / بدر الدين عيني محمود ابن احمد المتوفى ٨٥٥ هـ . مكتبة رشيديه كوئته -
- ☆ البدر الساري الى فيض الباري / مولانا بدر عالم ميرٹھی متوفى ١٣٨٥ هـ . خضر راه بکڈپو دہلی مطبوعه : ١٩٨٠ م
- ☆ بستان المحدثين / حضرت شاه عبد العزيز صاحب . متوفى ١٣٢٩ هـ . ايح ايم سعيد كراچی -
- ☆ بيان القرآن / حكيم الامت مولانا شرف علي تھانوی . شيخ غلام علي سنز . لاہور -
- ☆ تعليقات الرفع والتكميل / شيخ عبد الفتاح ابو غدة . متوفى ١٣١٤ هـ . مكتب المطبوعات الاسلامية حلب -
- ☆ تعليقات فتح الباري زهير شاويش / دار السلام رياض . ٢٠٠٠ م -
- ☆ ترجمان السنة / مولانا بدر عالم ميرٹھی . ادارة اسلاميات لاہور -
- ☆ تاج العروس بن جواهر القاموس / ابو الفيض سيد محمد بن محمد المعروف بالمرتضى الزبيدي - رحمه الله - . متوفى ١٢٠٥ هـ . دار مكتبة الحياة . بيروت -
- ☆ تاريخ بغداد / احمد بن علي المعروف بالخطيب البغدادي - رحمه الله - . متوفى ٤٣٣ هـ . دار الكتاب العربي بيروت -
- ☆ التاريخ الكبير / محمد بن اسماعيل البخاري - رحمه الله - . متوفى ٢٥٦ هـ . دار الكتب العلمية بيروت -
- ☆ تبیین الحقائق شرح كنز الدائق / فخر الدين عثمان بن علي الزيلعي متوفى ٤٣٣ هـ . دار الكتب العلمية بيروت
- ☆ تحفة الاحوذى / شيخ عبد الرحمن المباركفوري رحمه الله . المتوفى ١٢٥٢ هـ . نشر السنة ملتان -
- ☆ تنزيه الشريعة المرفوعة عن الاحاديث الشيعة الموضوعة / ابو الحسن علي بن محمد ابن عراقى كنانى . دار الكتب بيروت -
- ☆ تذهيب التهذيب / حافظ شمس الدين الذهبي المتوفى ٤٣٨ هـ . بيروت لبنان -

- ☆ تحفة الباري بشرح صحيح البخاري / ابو يحيى زكريا بن محمد الانصاري . المتوفى ٥١٢٦ هـ . دار الكتب العلمية بيروت . الطبعة الاولى ١٣٢٥ هـ .
- ☆ تعليقات على لامع الدراري / محمد زكريا الكاندهلوي - رحمه الله - . متوفى ١٢٠٢ هـ .
- ☆ جامع البيان / محمد بن جرير الطبري - رحمه الله - . متوفى ٥٢١٠ هـ . دار المعرفة بيروت .
- ☆ تفسير عثمان / شبير احمد العثماني - رحمه الله - . تاج كمپني -
- ☆ تفسير القرآن العظيم / ابو الفداء عباد الدين اسماعيل بن عمرا بن كثير الدمشقي - رحمه الله - . متوفى ٤٤٢ هـ . دار احياء الكتب العربية .
- ☆ التفسير الكبير / فخر الدين الرازي - رحمه الله - مركز النشر . مركز العلمية الاسلامي -
- ☆ التفسير المظهر / ثناء الله هاني هقي - رحمه الله . دار الكتب العلمية بيروت -
- ☆ تذكرة الخليل / مولانا عاشق الهى مير لهى رحمه الله . متوفى ١٣٦٠ هـ . ادارة اسلاميات لاهور -
- ☆ تاريخ طبري / ابو جعفر محمد بن جرير الطبري . متوفى ٢١٠ هـ . مؤسسة الرسالة بيروت -
- ☆ تنوير الابصار / للشيخ شمس الدين محمد بن عبد الله بن احمد الغزي الحنفي . المتوفى ١٠٠٢ هـ . مكتبة رشيديه كوثنه -
- ☆ تقريب التهذيب / ابن حجر عسقلاني - رحمه الله - . متوفى ٨٥٢ هـ . دار الرشيد حلب -
- ☆ تكملة فتح الملهم / محمد تقي العثماني حفظه الله . مكتبة دار العلوم كراتشي / دار القلم دمشق -
- ☆ التلخيص الحبير في تخريج احاديث الرافعي الكبير / حافظ ابن حجر عسقلاني رحمه الله . المتوفى ٨٥٢ هـ . دار نشر الكتب الاسلامية لاهور -
- ☆ تلخيص المستدرک (المطبوع بذييل المستدرک) / حافظ شمس الدين محمد بن احمد عثمان ذهبي رحمه الله . المتوفى ٤٢٨ هـ . دار الفكر بيروت -
- ☆ التبهيد لمآقي المؤطا من المعاني والاسانيد / ابو عمرو يوسف بن عبد الله بن محمد عبد البر مالكي - رحمه الله - . متوفى ٢٣٣ هـ . المكتبة التجارية مكة المكرمة -
- ☆ تهذيب الاسماء واللغات / محي الدين ابو زكريا يحيى بن شرف النووي - رحمه الله - . متوفى ٦٢٦ هـ . ادارة الطباعة المنيرية -
- ☆ تهذيب التهذيب / ابن حجر عسقلاني رحمه الله متوفى ٨٥٢ هـ . دائرة المعارف النظامية حيدرآباد دکن
- ☆ تهذيب الكمال / جمال الدين ابو الحجاج يوسف بن عبد الرحمن مزي - رحمه الله . متوفى ٦٣٢ هـ . مؤسسة الرسالة -
- ☆ تدريب الراوي بشرح تقريب النواوي / حافظ جلال الدين عبد الرحمن سيوطي رحمه الله . المتوفى ٩١١ هـ . المكتبة العلمية مدينه منوره -
- ☆ تذكرة الحفاظ / حافظ ابو عبد الله شمس الدين محمد بن احمد بن عثمان الذهبي رحمه الله . المتوفى ٤٢٨ هـ . دائرة المعارف العثمانية . الهند -
- ☆ الترغيب والترهيب / امام عبد العظيم بن عبد القوي المنذري رحمه الله . المتوفى ٦٥٢ هـ . دار احياء التراث العربي بيروت . الطبعة الثانية ١٣٨٨ هـ . ١٩٦٨ م -

- ☆ تعليقات على تهذيب الكمال / دكتور بشار عواد معروف حفظه الله تعالى ، مئة نسخة الرسالة طبع اول ١٢١٢ هـ
- ☆ تغليق التعليق / حافظ احمد بن علي المعروف بابن حجر رحمه الله المتوفى ٧٣٢ هـ . الكتب الاسلامي ودار عمار
- ☆ الثقات لابن حبان / ابو حاتم محمد بن حبان البستي - رحمه الله - ، متوفى ٢٤٢ هـ ، دائرة المعارف العثمانية حيدر آباد ١٢٩٢ هـ
- ☆ جلاء الافهام في الصلاة على خير الانام / علامه ابن قيم ، دار الكتب العلمية بيروت .
- ☆ الجامع لاحكام القرآن / ابو عبد الله محمد بن احمد الانصاري القرطبي - رحمه الله - ، متوفى ٢٤١ هـ ، دار الفكر بيروت .
- ☆ جامع الترمذي / ابو عيسى محمد بن عيسى بن سورة الترمذي - رحمه الله - ، متوفى ٢٤٩ هـ ، سعيد كراشي / دار احياء التراث العربي بيروت .
- ☆ الجرح والتعديل / عبد الرحمن بن ابى حاتم الرازي رحمه الله ، المتوفى ٢٢٤ هـ ، دار الكتب العلمية بيروت
- ☆ الجمع بين الرجال الصحيحين / ابو الفضل محمد بن طاهر المقدسي المعروف بابن القيسراني ، المتوفى ٥٠٤ هـ ، دار الكتب العلمية بيروت .
- ☆ الجوهر النيرة / الشيخ العلامة ابو بكر بن علي بن محمد الحداد ، المتوفى ١٠٠ هـ ، مكتبه حقانيه ملتان -
- ☆ جامع الاصول / مبارك بن احمد بن اثير الجزري ، متوفى ٦٠٢ هـ ، دار الفكر بيروت .
- ☆ حاشية السندی على البخاری / ابو الحسن نور الدين محمد بن عبد الهادي السندی - رحمه الله - ، متوفى ١١٢٨ هـ ، دار المعرفة بيروت .
- ☆ حاشية البخاری / احمد بن علي سهارنفوري ، متوفى ١٢٩٤ هـ ، قدسي كتب خانہ كراشي .
- ☆ حلية الاولياء / حافظ ابو نعيم احمد بن عبد الله بن احمد اصبهاني رحمه الله ، المتوفى ٣٣٠ هـ ، دار الفكر بيروت
- ☆ خلاصة الجزري / صف الدين الخزرجي - رحمه الله - ، متوفى ٩٢٣ هـ ، مكتب المطبوعات الاسلامية حلب .
- ☆ الدر المختار / علام الدين محمد بن علي بن محمد الحصكفي رحمه الله ، متوفى ١٠٨٨ هـ ، مكتبه عارفين ، كراتشي
- ☆ الدر المنثور في التفسير بالاثور / حافظ جلال الدين عبد الرحمن السيوطي رحمه الله ، المتوفى ٩١١ هـ ، مؤسسة الرسالة .
- ☆ دار العلوم ديوبند - - - مدرسة فكرية / مولانا عبيد الله الاسدي ، مجلس نشریات اسلام ، كراشي .
- ☆ دلائل النبوة / ابو بكر احمد بن الحسن البهقي - رحمه الله - ، المتوفى ٢٥٨ هـ ، دار الكتب العلمية بيروت ، الطبعة الاولى .
- ☆ الرفع والتكميل في الجرح والتعديل / مولانا عبد الحق لکهنوی ، متوفى ١٣٠٢ هـ ، مكتب المطبوعات الاسلامية حلب ، ١٢٠٤ هـ
- ☆ رحمة القدوس ترجمة بهجة النفوس / مولانا ظفر احمد عثمانی ، ادارة اسلاميات لاهور .
- ☆ رد المحتار على الدر المختار / محمد امين بن عمر بن عبد العزيز عايد بن الشامي - رحمه الله - ، متوفى ١٢٥٢ هـ ، مكتبه رشيديه كوئته ، دار الثقافة والتراث ، دمشق ، سورية / دار المعرفة بيروت .
- ☆ روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني / ابو الفضل شهاب الدين سيد محمود آلوسي بغدادی - رحمه الله - ، متوفى ١٢٤٠ هـ ، مكتبه امدايه ملتان -

- ☆ روائع البيان في تفسير آيات الأحكام / للشيخ محمد علي الصابوني، مكتبة الغزالي، دمشق -
- ☆ زاد المعاد في هدي خير العباد / ابو عبد الله محمد بن أبي بكر، ابن قيم الجوزية، تحقيق: شعيب الارنؤوط، عبد القادر الأرناؤوط، مؤسسة الرسالة، بيروت -
- ☆ سنن ابن ماجه / ابو عبد الله محمد بن يزيد بن ماجه - رحمه الله -، متوفى ٢٤١هـ، قديس كراچی / دار الكتاب المصري قاهرة، دار الكتب العلمية بيروت، بتحقيق لمحمود محمد محمود حسن نصار -
- ☆ سنن أبي داود / ابو داود سليمان بن الأشعث السجستاني - رحمه الله -، متوفى ٢٥٤هـ، سعيد كراچی / دار احیاء السنة النبویة -
- ☆ سنن الدار قطنی / ابو الحسن علي بن عمر الدار قطنی رحمه الله، متوفى ٢٥٤هـ، دار نشر الكتب العلمية، بيروت
- ☆ سنن الدارمی / ابو محمد عبد الله بن عبد الرحمن الدارمی - رحمه الله -، متوفى ٢٥٥هـ، قديس
- ☆ السنن الصغرى للنسائي / ابو عبد الرحمن احمد بن شعيب النسائي - رحمه الله -، متوفى ٢٥٢هـ، نشر السنة ملتان / قديس كراتشي
- ☆ السنن الكبرى للبيهقي / ابو بكر احمد بن الحسن بن علي البيهقي - رحمه الله -، متوفى ٢٥٤هـ، نشر السنة ملتان -
- ☆ سير اعلام النبلاء / ابو عبد الله شمس الدين محمد بن احمد بن عثمان الذهبي - رحمه الله -، متوفى ٢٥٤هـ، مؤسسة الرسالة -
- ☆ سيرة النبي / مولانا شبلي نعماني، مولانا سيد سليمان ندوي، دار الاشاعت كراچی -
- ☆ الاشياء والنفاثر / ابن نجيم الحنفی - رحمه الله -، ادارة القرآن كراتشي -
- ☆ شرح سنن الترمذی / لابن العربي المالکی، المتوفى ٥٢٢هـ، طبعة الصاوي ١٢٢٢هـ -
- ☆ شرح المقاصد / الامام مسعود بن عمر : سعد الدين التفتازاني، المتوفى ٤٢٣هـ، دار الكتب العلمية بيروت ٢٠٠١هـ -
- ☆ شرح نخبة الفكر / ابن حجر عسقلاني، قديس كتب خانه كراچی -
- ☆ شرح ابن بطلال / ابو الحسن علي بن خلف بن عبد الملك، المعروف بابن بطلال - رحمه الله -، متوفى ٥٢٩هـ، مكتبة الرشد، الرياض -
- ☆ شرح الاقني على مسلم (اكبال اكبال المعلم) / ابو عبد الله محمد بن خليفة الايني المالكي رحمه الله، المتوفى ٨٢٢هـ، دار احیاء التراث العربي بيروت -
- ☆ شرح الكرماني / شمس الدين محمد بن يوسف بن علي الكرماني - رحمه الله -، متوفى ٤٨٢هـ، دار احیاء التراث العربي بيروت -
- ☆ شرح مشكل الآثار / ابو جعفر احمد بن محمد سلامة الطحاوي، المتوفى ٢٢١هـ، مؤسسة الرسالة بيروت، الطبعة الثانية ١٢٢٤هـ -
- ☆ شرح معاني الآثار / امام ابو جعفر احمد بن محمد بن سلامة الطحاوي رحمه الله، المتوفى ٢٢١هـ، مير محمد كتب خانه آرام باغ كراچی -

- ☆ شرح النووي على صحيح مسلم / ابو زكريا يحيى بن شرف النووي - رحمه الله - . المتوفى ٧٤٦ هـ . قديس كراتشي / دار المعرفة بيروت .
- ☆ شذرات الذهب في اخبار من ذهب / علامه عبد العلي بن احمد بن محمد بن العباد العكري الحنبلي رحمه الله . متوفى ١٠٨٩ هـ . دار الآفاق الجديدة . بيروت .
- ☆ شعب الايمان / امام حافظ احمد بن الحسين بن علي البيهقي رحمه الله . المتوفى ٢٥٤ هـ . دار الكتب العلمية بيروت . ١٢١٠ هـ .
- ☆ الشرائع الحمديدية للترمذي / امام ابو عيسى محمد بن عيسى بن سورة الترمذي رحمه الله . المتوفى ٢٤٩ هـ . فاروق كتب خانه ملتان .
- ☆ الصحيح للبخاري / ابو عبد الله محمد بن اسمعيل البخاري - رحمه الله - . متوفى ٢٥٢ هـ . قديس / دار السلام رياض / دار بين كثير
- ☆ الصحيح لمسلم / مسلم بن الحجاج القشيري النيسابوري - رحمه الله - . متوفى ٢٦١ هـ . قديس / دار السلام / دار المعرفة .
- ☆ الطبقات الكبرى / ابو محمد بن سعد - رحمه الله - . متوفى ٢٢٠ هـ . دار صادر بيروت .
- ☆ طبقات الشافعية الكبرى / علامه تاج الدين ابو نصر عبد الوهاب بن تقي الدين سبكي رحمه الله . المتوفى ٤٤١ هـ . دار المعرفة بيروت .
- ☆ ظفر الاماني / علامه عبد العلي لکهنوي رحمه الله . المتوفى ١٢٠٢ هـ . مكتب المطبوعات الاسلامية يحلب الطبعة الثالثة ١٢٦١ هـ .
- ☆ عوارف المعارف / عمر بن محمد سهروردي . المتوفى ٣٢٢ هـ . مكتبة مكيه . مكه مكرمه ١٢٢٢ هـ .
- ☆ اعراب القرآن و بيانها / معي الدين الدرويش . دار اليمامة بيروت ٢٠٠٢ هـ .
- ☆ علوم القرآن / مولانا شمس الحق افغانى . اردو بازار لاهور .
- ☆ عنية الطالبين / امام عبد القادر جيلاني رحمه الله . ايچ ايم سعيد كراتشي .
- ☆ العناية / علامه اكمل الدين محمد بن محمود الباهرقي . متوفى ٨٦٦ هـ . مكتبة رشيديه كوئته .
- ☆ عبدة القاري / بدر الدين ابو محمد بن محمود احمد العيني - رحمه الله - . متوفى ٨٥٥ هـ . ادارة الطباعة المنبرية / دار الكتب العلمية بيروت . الطبعة الاولى ١٢٢١ هـ .
- ☆ عون المعبود شرح سنن ابى داود / شمس الحق عظيم آبادي . دار الفكر بيروت .
- ☆ فتاوى حقانيه / مفتيان جامعه دار العلوم حقانيه اكوذه خنك . مؤتمر المصنفين . اكوذه خنك
- ☆ الفتاوى التتارخانية / عالم بين علام الانصاري الاندريهقي الدهلوي - رحمه الله - . المتوفى ٨٦٦ هـ . قديس كتب خانه .
- ☆ فتح الباري / احمد بن علي المعروف بابن الحجر العسقلاني - رحمه الله - . متوفى ٨٥٢ هـ . دار الفكر بيروت / قديس كراتشي / دار السلام .
- ☆ فتح القدير / كمال الدين محمد بن عبد الواحد السيواسي المعروف بابن الهمام - رحمه الله - . متوفى ٨٦١ هـ . مكتبة رشيديه / شركة و مطبعة مصطفى البابي الحلبي مصر .

- ☆ فيض الباري / انور شاه كشميري - رحمه الله - . متوفى ١٢٥٢ هـ . رباني بك دلهي -
- ☆ العدة شرح العدة في مذهب الامام احمد بن حنبل - رحمه الله - / بهاء الدين عبد الرحمن بن ابراهيم المقدسي ر - / مكتبة الرياض الحديثه بالرياض -
- ☆ فتاوى رحيميه / حضرت مولانا مفتي عبد الرحيم صاحب مدظله . دار الاشاعت كراچي -
- ☆ فضل الله الصمد في توضيح الادب المفرد / فضل الله جيلاني . صدر پبلشرز كراچي -
- ☆ الفقه الاسلامي وادلته / علامه وهبه زخيلي . مكتبه حقانيه پشاور -
- ☆ فتاوى عالمگيري / جماعة من العلماء نوراني كتب خانه پشاور -
- ☆ الفائق / علامه جابر الله ابو القاسم محمود بن عمر الزمخشري . المتوفى ٥٢٨ هـ . دار المعرفة بيروت -
- ☆ القاموس الوحيد / وحيد الزمان بن مسيح الزمان قاسي كيزانوي - رحمه الله - . متوفى ١٢١٥ هـ . / ١٩٩٥ م . اداره اسلاميات لاهور -
- ☆ القاموس الجديد / مولانا وحيد الزمان قاسي رحمه الله . اداره اسلامي لاهور -
- ☆ الكاشف / شمس الدين ابو عبد الله محمد بن احمد بن عثمان ذهبي - رحمه الله - . متوفى ٥٢٤ هـ . شركة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن -
- ☆ الكاشف عن حقائق السنن (شرح الطيبي) / شرف الدين حسين بن محمد بن عبد الله الطيبي - رحمه الله - . متوفى ٥٣٣ هـ . اداره القرآن كراچي -
- ☆ الآتي المصنوعة في الأحاديث الموضوعة / علامه جلال الدين سيوطي . المتوفى ٩١١ هـ -
- ☆ كشف الاسرار عن اصول فخر الاسلام / علاء الدين عبد العزيز بن احمد البخاري . المتوفى : ٥٣٠ هـ . دار الكتب العلمية بيروت -
- ☆ كتاب الزهد / الامام احمد بن حنبل . دار الكتاب العربي . ١٩٩٢ م -
- ☆ الكافي الشاف في تخریج احاديث الكشاف / الحافظ ابن حجر العسقلاني . دار الكتب العلمية بيروت -
- ☆ كتاب الضعفاء الكبير / ابو جعفر محمد بن عمر بن موسى بن حماد العقيل المكي - رحمه الله - . متوفى ٥٣٣ هـ . دار الكتب -
- ☆ كنز العمال / علامه علاء الدين علي المتقي بن حسام الدين الهندي - رحمه الله - . متوفى ٩٤٥ هـ . مكتبة التراث الاسلامي . حلب -
- ☆ الكوكب الدرر / رشيد احمد گنگوہي - رحمه الله - . متوفى ١٢٣٣ هـ . اداره القرآن كراچي -
- ☆ الكامل في التاريخ / علامه ابو الحسن عز الدين علي بن محمد ابن الاثير الجزري . المتوفى ٥٣٠ هـ . دار الكتاب العربي بيروت -
- ☆ الكامل في ضعفاء الرجال / ابو احمد عبد الله بن عدي الجرجاني رحمه الله المتوفى ٣٦٥ هـ . دار الفكر بيروت
- ☆ كفايت المفتي / حضرت مولانا مفتي كفايت الله صاحب . دار الاشاعت . كراچي -
- ☆ القول البدیع / فی الصلاة علی خير الانام / علامه ابن قيم . دار الكتب العلمية بيروت -
- ☆ لامع الدراري / رشيد احمد گنگوہي - رحمه الله - . متوفى ١٢٣٣ هـ . مكتبه امداديه مكة المكرمة -

- ☆ لسان العرب / ابو الفضل جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور الافريقى المصرى - رحمه الله - .
متوفى ١١١١هـ ، نشر ادب الجوزة ، قم ، ايران -
- ☆ البوطا / مالك بن انس - رحمه الله - ، متوفى ١١٤٩هـ ، دار احياء التراث العربى بيروت -
- ☆ البوطا / امام محمد بن الحسن الشيبانى رحمه الله المتوفى ١٨٣هـ ، نور محمد اصح المطابع ، آراء باغ كراچى
- ☆ المتوارى على تراجم ابواب البخارى / ناصر الدين احمد بن محمد المعروف بابن المنير الاسكندراني -
رحمه الله ، متوفى ٦٨٣هـ ، مطهرى كتب خاله كراچى -
- ☆ مجمع بحار الانوار / علامه محمد طاهر پثنى رحمه الله متوفى ٩٨٣هـ ، دائرة المعارف العثمانية حيدرآباد -
- ☆ مجمع الزوائد / نور الدين على بن ابى بكرى الهيثمى - رحمه الله - ، متوفى ٨٠٤هـ ، دار الفكر -
- ☆ المجموع شرح المذهب / محى الدين ابو زكريا يحيى بنى شرف النووى رحمه الله ، متوفى ٦٤٦هـ ، شركة
من علماء الازهر / دار الفكر بيروت -
- ☆ مجموعة الفتاوى / ابو الحسنات عبد الحى الكهنوى ، متوفى ١٣٠٤هـ ، المطبع ايم سعيد كراچى -
- ☆ المعرفة والتاريخ / الشيخ ابو يوسف يعقوب بن سفيان القسوى المتوفى ٢٤٤هـ ، مؤسسة الرسالة بيروت
- ☆ المحنى / ابو محمد على احمد بن سعيد بن حزم رحمه الله ، متوفى ٢٥٢هـ ، المكتب التجارى بيروت /
دار الكتب العلمية بيروت -
- ☆ مختار الصحاح / محمد بن ابى بكر بن عبد القادر الرازى رحمه الله ، متوفى ٦٣٢هـ ، دار المعارف
- ☆ مختصر القدورى / ابو الحسن بن احمد بن محمد بن جعفر البغدادى رحمه الله ، المتوفى ٢٢٨هـ ، المطبع
ايم سعيد كهنفى كراچى -
- ☆ المدونة الكبرى / مالك بن انس رحمه الله ، متوفى ١٤٩هـ ، دار صادر ، بيروت / مكتبة نزار مصطفى الباز .
مكة المكرمة الرياض -
- ☆ مرعاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح / نور الدين على بن سلطان القارى رحمه الله ، متوفى ١٠١٢هـ ،
امداديه ملتان / مكتبة رشيدية كوئٹہ -
- ☆ المستدرک على الصحيحين / ابو عبد الله محمد بن عبد الله الحاكم النيسابورى رحمه الله ، متوفى ٤٠٥هـ
دار الفكر -
- ☆ مسند احمد / احمد بن حنبل رحمه الله ، متوفى ٢٢١هـ ، المكتب الاسلامى ، دار صادر بيروت -
- ☆ مسند ابى داود الطيالسى / حافظ سليمان بن داود بن الجارود المعروف بابى داود الطيالسى رحمه الله ،
متوفى ٢٠٤هـ ، دار المعرفة بيروت -
- ☆ مصباح اللغات / ابو الفضل عبد الحفيظ البلياوى رحمه الله ، متوفى ١٢٩١هـ ، مكتبة برهان دہلی -
- ☆ المصنف لابن ابى شعبة / عبد الله بن محمد بن ابى شعبة المعروف بابى بكر بن ابى شعبة رحمه الله ،
متوفى ٢٣٥هـ ، دار الكتب العلمية بيروت / دار قرطبة ، بيروت -
- ☆ المصنف لعبد الرزاق / عبد الرزاق بن همام صنعانى رحمه الله ، متوفى ٢١١هـ ، مجلس على كراچى -
- ☆ مظاهر الحق (جديد) / نواب محمد قطب الدين خان دهلوى ، دار الاشاعت كراچى -

- ☆ معالم السنن / الامام ابو سليمان حميد بن محمد الخطابي رحمه الله . متوفى ٢٨٨ هـ . مطبعة انصار السنة المحمدية -
- ☆ معارف القرآن / حضرت مولانا مفتي محمد شفيق صاحب رحمه الله . متوفى ١٩٤٦ هـ . ادارة المعارف كراچی
- ☆ المعجم الكبير / سليمان بن احمد بن ايوب الطبراني رحمه الله . متوفى ٣٢٠ هـ . دار الفكر -
- ☆ مقدمه صحيح مسلم / مولانا شبيب احمد العشاني . ادارة شركت طبعه . ديوبند -
- ☆ مقدمه كتاب الزهد لابن المبارك / مولانا حبيب الرحمن اعظمي . دار الكتب العلمية بيروت -
- ☆ معرفة علوم الحديث / امام ابو عبد الله محمد بن عبد الله حاكم نيسابوري رحمه الله . المتوفى ٣٠٥ هـ . دار الفكر بيروت -
- ☆ المغني / موفق الدين ابو محمد عبد الله بن احمد قدامه رحمه الله . متوفى ٣٣٠ هـ . دار الفكر -
- ☆ مكنى اكمل الاكمال / ابو عبد الله محمد بن محمد بن يوسف السنوسي رحمه الله . متوفى ٨٩٥ هـ . دار الكتب العلمية بيروت -
- ☆ الموضوعات / للامام ابى الفرج عبد الرحمن ابن الجوزي . المتوفى ٥٩٤ هـ . قرآن محل اردو بازار كراچی -
- ☆ ميزان الاعتدال في نقد الرجال / شمس الدين محمد احمد بن عثمان الذهبي رحمه الله . متوفى ٨٢٨ هـ . دار احیاء التراث العربیہ . مصر -
- ☆ المفهم لما اشكل من تلخيص كتاب مسلم / الامام الحافظ ابو العباس احمد بن عمر بن ابراهيم القرطبي . المتوفى ٦٥٦ هـ . دار ابن كثير . دمشق . بيروت -
- ☆ معارف الحديث / مولانا محمد منظور نعماني . دار الاشاعت كراچی -
- ☆ معارف مدني / مولانا عبد الشكور ترمذي رحمه الله . ادارة تاليفات اشرفيه لاهور -
- ☆ مجموع فتاوى / تقي الدين احمد بن عبد الحليم ابن تيميه المتوفى ٧٢٨ هـ . دار الكتب العلمية بيروت ١٣٣١ -
- ☆ المسامرة شرح المسامرة / محمد بن محمد . المتوفى ٩٠٥ هـ . دار الكتب العلمية بيروت ٢٠٠٣ -
- ☆ المسامرة في العقائد المنجية في الآخرة / محمد بن عبد الواحد : ابن الهمام . المتوفى ٨٦١ هـ . دار الكتب العلمية بيروت ٢٠٠١ -
- ☆ نصب الراية في تخریج احاديث الهداية / جمال الدين ابو محمد عبد الله بن يوسف الزيلعي . المتوفى ٤٦٣ هـ . مؤسسة الريان . بيروت . الطبعة الاولى ١٣١٨ هـ -
- ☆ النهاية في غريب الحديث والاثر / محمد الدين ابو السعادات المبارك م بن محمد ابن الاثير رحمه الله . متوفى ٦٠٦ هـ . دار احیاء التراث العربیہ بيروت / دار المعرفة بيروت الطبعة الاولى ١٣٣٢ هـ -
- ☆ وفيات الاعيان / شمس الدين احمد بن محمد المعروف بابن خلکان رحمه الله . متوفى ٧٨١ هـ . دار صادر بيروت
- ☆ الهداية / برهان الدين ابو الحسن حل بن ابى بكر البرغوثي رحمه الله . متوفى ٥٩٣ هـ . مكتبة شركت عليه ملتان / ادارة القرآن كراتشي -
- ☆ هدى السارى مقدمة فتح الباري / ابن حجر عسقلاني رحمه الله . متوفى ٥٩٣ هـ . دار الفكر . بيروت -